the
university of
3 9153 00236776 3
873.1/V819/v.1

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
LYRASIS members and Sloan Foundation

http://www.archive.org/details/pvirgiliimaronis01virg2

VIRGIL

P. VIRGILII MARONIS

OPERA

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDIDIT PERPETUA ET ALIORUM ET SUA ADNOTATIONE ILLUSTRAVIT DISSERTATIONEM DE VIRGILII VITA ET CARMINIBUS ATQUE INDICEM RERUM LOCUPLETISSIMUM

ADIECIT

ALBERTUS FORBIGER.

DISCARDED E.E.B.

PARS I.

BUCOLICA ET GEORGICA ATQUE DISSERTATIONEM DE VIRGILII VITA ET CARMINIBUS CONTINENS.

EDITIO TERTIA CORRECTA ET AUCTA.

LIPSIAE
SUMPTUM FECIT ET VENUMDAT I. C. HINRICHS.
MDCCCLII.

873.1
V519
v.1

PROOEMIUM

EDITIONIS TERTIAE.

Quod Graecorum Romanorumque scriptorum editionibus paullo maioribus his potissimum temporibus antiquarum literarum studiis minus faventibus admodum raro contingere solet, ut iterata cura repetendae sint, id Virgilianis carminibus a me ante hos duodecim annos primum editis iam bis contigisse, est sane quod laeto gratoque animo praedicem; nam etiam alterius editionis quinque abhinc annis in lucem emissae exemplaribus omnibus divenditis iam tertia desideratur editio. Ipse autem, quo hic qualiscunque liber exceptus est, favor plane singularis mihi vel nolenti persuadere debebat, operam incomparabili poëtae a me navatam non prorsus vanam et inutilem fuisse eamque ipsam rationem, quam in adornanda hac editione secutus sum, quamvis a censoribus quibusdam paullo iniquioribus satis acerbe reprehensa sit, aliis tamen viris doctis non improbatam esse et iuvenum studiis liberalibus operantium commodo ita satisfecisse, ut in repetendis editionibus plane ab ea recedere non modo non necessarium, sed inconsultum videri deberet; quamquam ingenue profiteor, me, si nunc primum mihi edendus fuisset Virgilius, aliam viam initurum et unum modo literatorum hominum genus, aut viros modo iam eruditione ornatos, aut solos iuvenes literarum ediscendarum studiosos spectaturum fuisse, quum haec editio potius usui quam maxime communi esse omniumque rationibus consulere studeat, quare praeter multa iuvenibus literarum studiosis scripta, quibus doctiores libenter careant, haud pauca etiam continet, quae virorum doctorum scientiae accommodata a iuvenum illorum captu usuque aliena censenda sint. Consilium igitur, quo in Virgilii carminibus edendis ductus sum, quum etiam in hac tertia editione omnino idem manserit, opus esse videtur, ut ante omnia quae ad hoc ipsum consilium declarandum faciant, ex longiore primae editionis prooemio repetam. In tot enim Virgilii editionibus diversissimi generis et partim laude mea longe superioribus desiderabatur tamen editio non nimis ampla et modico pretio parabilis, quae commentario perpetuo et recentioribus elegantium literarum profectibus accommodato instructa optimas quasque et cognitione dignissimas priorum editorum ad-

2778

notationes ita in unum coniunctas contineret, ut quae ab illis vel prorsus neglecta, vel obiter tantum commemorata essent, prudenter suppleret et augeret variasque eorum sententias, saepe in diversissimas partes abeuntes, breviter examinando vel comprobaret, vel reiiceret et veriora iis substitueret, et quum priores editores, si Iahnium et Wagnerum exceperis, tantum non omnes in sola rerum et verborum explicatione occupati grammaticas rationes fere prorsus neglexerint et imprimis particularum veras significationes ignorantes vel despicientes in multis locis interpretandis graviter erraverint, has quoque res grammaticas iuxta cum metricis et prosodicis accuratius respiceret; quare equidem ad talem editionem curandam me accinxi, quae, quantum fieri posset, omnia complecteretur ad Virgilium recte et facile intelligendum necessaria, ideoque maxime quidem iuvenibus in gymnasiis et academiis ad literas incumbentibus destinata, simul vero etiam magistris aliisque viris doctis, quibus rei pecuniariae inopia magnam librorum copiam acquirere non permittit, quorumque commodo maiores editiones hactenus in lucem emissae et impenso tantum pretio venales minus prospiciunt, non prorsus ingrata esset et inutilis; quod quidem consilium meum etiam minus locupletibus, qui non solum inter discipulos et academiarum cives inveniuntur, largos illos fontes aperiendi, ex quibus recentioribus temporibus melior et fructuosior Virgilii interpretatio profluxit, ut praecipue considerare et inde etiam inaequalitatem illam adnotationis diversis variorum desideriis satisfacturae iudicare velint, censores benevolos iterum iterumque rogatos volo. Primum igitur quum mihi, novis subsidiis criticis prorsus destituto, novam contextus recensionem instituere in mentem venire non potuerit, qua omnino post Heynii et Wagneri laudabile studium hac in re positum vix opus esse videtur, retinui plerumque lectiones a Wagnero, Medicei potissimum codicis auctoritatem spectante, receptas, et ubi ab eo recedendum mihi videbatur, id causis adiectis accurate exposui, omnino autem multo minus critici, quam interpretis partes mihi agendas esse censui, quamvis sciens nullam scripturae discrepantiam vere memorabilem plane intactam praetermiserim; in distinctione autem verborum, quae quam multum valeat ad singulos locos recte et facile intelligendos inter omnes constat, haud raro a Wagnero discessi, non minus vitans priorum editorum rationem, quae nimis multis interpungendi signis verba onerans non iuvat, sed impedit potius et difficiliorem reddit lectionem, quam recentiorum quorundam nugas, qui omnes fere distinguendi notas exsulare iubent, meamque ipse viam secutus, mediam illam inter nimium et parum, qua non admodum multa distinctione, sed apto loco facta, legentibus optime consultum esse statuerem. Iam quod ad commentarium attinet, id primum mihi respiciendum esse duxi, ut sensum cuiusque loci sive ab aliis sive a memet ipso recte et accurate explicatum haberes; quare si quis priorum editorum aliquem locum iam

satis bene interpretatus videbatur, eius adnotationem aut ipsius auctoris verbis servatis (quod tamen in posterioribus editionibus multo rarius, quam in prima, et plerumque tantum in brevioribus Heynii notis factum videbis), aut excerptam et in brevius contractam, sed auctoris nomine ubivis addito, repetii, ita ut ipse aut nihil omnino adderem, aut verbo tantum sententiam eius probarem, ubi vero varias sententias propositas invenissem, potiores earum breviter diiudicarem et, si nulli calculum meum addere possem, ipse novam aliquam interpretationem tentarem, quo tamen in carminibus toties iam virorum doctissimorum studio explanatis rarius omnino opus fuisse nemo facile mirabitur. Porro praeter res ad mythologiam, geographiam, antiquitates, historiamque et rerum gestarum et naturae pertinentes imprimis poëticum scribendi genus et Virgilianum dicendi usum resque grammaticas et metricas adnotatione mea illustrare studui. Cuius quidem operis quamvis Phil. Wagnerus Quaestionibus Virgilianis doctissimis, ingentis vereque admirabilis diligentiae et perseverantiae documentis, magnam iam partem occupaverit, nihilominus eiusmodi quoque observationum non paucas a me additas esse neminem latebit, qui commentarium meum attento animo perlegerit, idque iam publice a censoribus editionis meae agnitum et probatum esse laetor. Qui si a me in alteram potius partem modum excedente multo plura, quam opus fuisset, adnotata esse censuerunt, accidit tantum, quod praevideram. Praedixi enim non defuturos, qui maxime de locis parallelis et exemplis, quae usum aliquem dicendi comprobarent, nimis larga manu adspersis deque viris doctis, qui super hac vel illa re grammatica accuratius disputaverint, nimis frequenter laudatis mecum expostularent; sed in librorum philologicorum ingenti copia, qua nostram aetatem obrutam videmus, iis quoque iuvenibus prospiciendum putavi, quibus ex pluribus, qui vel eundem usum sequuntur, vel eadem de re scripserunt, unum modo alterumve conferendi occasio suppetat. Quare me non vanam quandam doctrinae multaeque lectionis laudem affectasse, sed hac etiam in re verae iuvenum literis operantium utilitati consulere voluisse, aequus operis mei censor facile sibi persuadebit. Quod autem attinet ad quaestiones de tota, quam vocant, carminum oeconomia, de pulchri et decori sensu, quem poëta in singulis locis vel prodiderit, vel desiderari in se passus sit, de Aeneidos cum Homeri carminibus comparatae vel virtutibus vel maculis harumque similibus rebus, quas Car. Frid. Naegelsbachius, doctissimus idem atque aequissimus censor editionis meae Monacensis (Münchener Gel. Anzeigen 1838. Nr. 109—111.) meo non minus quam Wagneri commentario rarius modo adspersas esse conqueritur, has mihi quidem a tali commentario maximam partem alienas videri ingenue profiteor. Quaedam tamen huius generis in Diss. de Virgilii vita et carminibus huic editioni praemissa attigi; alia in singularibus excursibus tractanda fuissent, qui ambitum ideoque etiam pretium huius

editionis nimium quantum auxissent. Verborum denique scribendorum sive orthographiae eam retinui rationem, quae nunc vulgari usu recepta est, etsi Codices, imprimis Mediceus, qui fere solus hic in censum venit, haud pauca continent alius, i. e. antiquioris, orthographiae vestigia. Alia est enim Virgilii, alia e. g. Lucretii causa, de cuius in hoc genere ratione egimus in Praef. editionis nostrae p. X sqq., neque omnia, quae ille cascae et obsoletae orationis imitator ex Naevii, Ennii, Pacuvii aetate arripuit, in politissima et nitidissima Virgilii carmina transferri possunt. Ab hac certe editione, cui hoc fere unum est propositum, ut iuvenibus literarum studiosis adiutrix sit in Virgilianis carminibus melius intelligendis, eiusmodi spinosas et taedii plenas disquisitiones orthographicas neminem postulaturum esse spero. Qui talia curant, adeant Wagnerianae editionis Vol. V., quo „Vergilii carmina ad pristinam orthographiam, quoad eius fieri potuit, revocata“ cum doctissima de orthographia Virgiliana dissertatione continentur.

His de consilio et ratione editionis meae expositis superest, ut quid in posterioribus editionibus praestiterim et in quibus rebus illae a prima differant demonstrem. Editioni alteri, quae prorsus immutata prodiit a. MDCCCXLV sqq., primum accesserunt additamenta duo plane nova, brevis Diss. de Virgilii vita et carminibus (hac tertia edit. pluribus in locis correcta et insigniter aucta) et carmina Virgilii minora brevi adnotatione illustrata, ut plenissima haec esset editio neque quidquam in ea desideraretur, quod communis certe opinio Virgilio auctori tribueret. Quae tamen carmina minora quum non nisi amicorum quorundam et redemptoris honestissimi precibus victus adiicerem, et temporis et spatii angustiis circumscriptus nihil aliud efficere potui, quam ut brevi commentario subiecto certe sensum singulorum locorum nemini dubium relinquerem; qui autem in haec carmina, a iuvenibus literarum studiosis non facile lecta, accuratius inquirere vel criticum eorum examen instituere volunt, ii ad Silligianam editionem, cui commentarius meus permulta debet, ablegandi sunt; (quamquam etiam his carminibus explicandis hac tertia editione melius provisum esse viri docti facile sibi persuadebunt). Deinde praeter ea, quae censores mei, et aequiores, ut Naegelsbachius et Paldamus, et iniquiores, ut Wagnerus,[1]) Hildebrandus et Ladewigius,[2]) contra me disputarunt, illa potissimum studiose examinavi, quibus interea Iahnius (in altera edit.), Süpflius et imprimis Peerlkampius de Virgilii carminibus vel emendandis vel interpretandis bene mereri studuerunt, et potiora eorum paucis verbis aut comprobata

1) Quem tamen in editione minore aliquoties a sententiis prius propositis recedentem mecum consensisse vidi.

2) Quem nihilominus ex indice, quem Vol. II. editionis suae his ipsis diebus in lucem emisso adiunxit (*Verzeichniss der Stellen, in welchen ich vom Texte der kleinen Wagner'schen Ausgabe abgewichen bin, mit Angabe der Gelehrten, an welche ich mich angeschlossen habe*), in duodecim VI priorum Aeneidos librorum locis mecum potius, quam cum Wagnero, fecisse intellexi.

aut refutata in editionem meam transtuli; praecipue autem meum esse duxi, ut omnes doctiss. Peerlkampii coniecturas et opiniones, quae tantam hominum doctorum admirationem movissent, cum lectoribus breviter communicarem, quamquam ad eas accuratius examinandas nec tempus nec spatium mihi concessum sufficiebat, unde factum est, ut non nisi de memoria dignissimis et maxime speciosis pluribus verbis disceptarem, ceteras autem, imprimis quum pleraeque eiusmodi essent, quae longa refutatione non indigerent, verbo indicasse satis haberem. Praeterea autem tam multa correxi, omisi, in brevius contraxi, tam multa etiam, quae necessaria videbantur, de meo adieci, ut illa editio iure meritoque „aucta et plane immutata" dici posset. Eandemque rationem etiam in hac tertia editione secutus sum, cuius nulla fere pagina multas magnasque mutationes non experta est, quas nec inter geographica studia umquam plane intermissa Virgilianorum carminum lectio provocavit, quamquam non nego, etiam alias Virgilii editiones his proximis annis publici iuris factas, Wagneri potissimum editionem minorem[3]) et Gossravianam[4]) Aeneidos editionem, haud pauca mihi praebuisse, quibus editionem meam augerem et supplerem; quod viri illi doctissimi eo minus gravabuntur, quo magis sese etiam mea in suam rem convertisse sciant, ut hic illud „Hanc veniam petimusque damusque vicissim" iure valere videatur. Ladewigii editionem[5]), quae eodem tempore, quo haec mea, sub prelo typographorum sudavit, non nisi in extremis Georgicorum libris consulere potui, pariterque doleo, me Car. Ameisii Spicilegio explicationum Vergilianarum (Mühlh. 1851.), quo de multis Eclogarum et Georgicôn locis (contra Wagnerum et Ladewigium) doctissime disseritur, uti nequivisse, quum Vol. I. editionis meae iam a. 1850. exeunte totum typis descriptum esset[6]). Quae autem praeterea nuper in exteris prodierunt Virgilii editiones[7]), ex iis plane nihil capere potui lucri. Contra haec tertia

3) P. Virgilii Maronis Carmina breviter enarravit *Phil. Wagner.* Lips. 1845. 8. mai. edit. II. 1849.

4) P. Virgilii Maronis Aeneis. In usum schol. annotatione perpetua illustravit *God. Guil. Gossrau.* Quedlinb. et Lips. 1846. 8. mai.

5) Virgil's Gedichte erklärt von *Th. Ladewig.* 1. Bändch. Bucolica u. Georgica. Leipz. 1850. 2. Bändch. Aeneide Buch I—VI. L. 1851. 8. (quod alterum Vol. his ipsis demum diebus prodiit, quum meae editionis Vol. II. iam totum typis exscriptum esset.)

6) Quid statuendum sit de novissima Virgilii editione, quam his ipsis diebus Guil. Freundius emittere coepit (P. Virg. Mar. Carmina, mit deutschen Anmerk. für d. Schulgebrauch bearbeitet von *Wilh. Freund.* 1. Heft. Aeneide B. I—V. Bresl. 1851.), dicere non possum, quum eam prodiisse tantum has ipsas plagulas mendorum typographicorum causa percensenti mihi innotuerit.

7) P. Virg. Mar. Opera. Cum adnott. Heynii, Wagneri, Wunderlichii, Forbigeri, aliorum ed. *Thomas Kerchever Arnold.* Lond. 1845 sqq. (opus ne unam quidem ipsius editoris, qui solum „excerpendi munus suscepit," adnotationem continens) et P. Virg. Mar. Opera. *Texte revu avec commentaire et un traité sur les principales particularités de la syntaxe poétique, par Fr. Düb-*

editio aliam experta est accessionem satis memorabilem, quam hominibus literatis haud ingratam fore speramus. Vir enim doctissimus Iames Henry, medicus Dublinensis, qui aliis omnibus negotiis depositis iam ex aliquot annis totus versatur in Aeneide perscrutanda rectiusque, quam ipsi adhuc factum videtur, explicanda, et ea sola de causa Saxoniam nostram petivit, ut Phil. Wagnerum et memet ipsum inviseret suasque opiniones nobiscum communicaret, quum ex me audivisset, iam tertiam operum Virgilianorum editionem mihi esse curandam, me rogavit, ut potiora certe eorum, quae ipse de VI prioribus Aeneidos libris quum in singularibus libellis Anglico sermone conscriptis [8]) iam antea exposuerit, tum nunc coram mecum disputaverit, vel ex commentationibus illis in editionem meam recepta vel ex colloquiis nostris primum publicata in virorum doctorum notitiam perferrem; cui quidem viri doctissimi voluntati eo minus deesse volui, quum, quae excogitaverit, etsi viris doctis non omnia probabuntur, pleraque tamen ita sint ingeniosa, ut certe ad altius perspiciendum et subtilius cogitandum quam maxime debeant excitare.

Sic igitur hanc quoque Virgilii editionem, in qua etiamnum multa desiderari et reprehendi posse infitias ire noluerim, emitto bona cum spe fore ut iuvenibus potissimum ad literarum studia incumbentibus optatam utilitatem afferre pergat atque etiam viris doctis non prorsus improbetur.

Scr. Lipsiae m. Octobri a. MDCCCLI.

---

ner. Paris 1851. 8. min. (cuius editionis commentarius brevissimus scholarum usui scriptus, quantum his paucis diebus, quibus mihi ad manus est, intelligere potui, nihil omnino novi continet.)

8) *The Eneis, Books I. and II. rendered into English blank iambic, with new interpretations and illustrations. By Iames Henry, M. D.* Lond. 1845. 8. et *Commentaries on, and illustrations of the Eneis of Virgil. By Iames Henry* etc. in: *Classical Museum* Part. XIX. XX. XXI. et XXIV. (quae omnia tantum ad duo primos libros pertinent.)

DISSERTATIO

DE

P. VIRGILII MARONIS VITA ET CARMINIBUS.

P. Virgilius[1]) Maro Andibus, vico Mantuano[2]), Idibus Octobr.[3]) anni ab U. C. 684. s. 71. a Chr. n., M. Licinio Crasso et Cn. Pompeio Magno Coss., natus est[4]). Parentes habuit honestos quidem et satis numatos, sed obscuros et villaticos[5]), qui praedii, quod Andibus habebant, reditibus vivebant, et nullis

1) Vel potius ex Codd. Medic. et Rom. auctoritate *Vergilius*, ut etiam Fragm. Sangall. in loco Geo. IV, 563. et Scholia ab Angelo Maio edita nomen exhibent. Ceteri Codd., si viris doctis, qui eos inspexerunt, fides est habenda, vulgarem rationem nominis scribendi sequuntur. Graeci modo *Οὐιργίλιος* s. *Βιργίλιος*, modo *Οὐεργίλιος* scribunt, pariterque etiam in veteribus monumentis et numis utraque nominis forma invenitur. Cf. omnino Corrad. et Ruaeus in Vit. Virg. pr. Fabricii Bibl. Lat. Vol. II. p. 226. Castalio in Miscell. Ital. erud. ed. Robertus. Parmae 1690. 4. p. 117 sqq. Burmann. Anthol. Lat. T. I. p. 399. Heyn. Vit. Virg. T. I. p. CVIII. Garaton. et Wunder. ad Cic. or. pro Planc. c. 40. Fragmm. Oratt. Cic. a Beiero edita p. 95. Osann. in *Zeitschr. f. d. Alterthumswiss.* 1840. n. 144. p. 1117 sq. Wagneri Orthogr. Verg. p. 479 sqq. et Müller de Codd. Virg. p. 2 sqq. — Süpflius *Einleit.* p. XI. putat, fortasse Parthenii, i. e. Virginei, nomen ansam dedisse verae nominis formae Vergilii in alteram Virgilii mutandae; mihi tamen probabilius videtur, illud cognomen ipsum Virgilii nomini originem debere. Cf. infra not. 82.

2) Distabat hic vicus, qui nunc dicitur *Pietola* (cf. Cluveri Ital. ant. p. 257. et Millin *Voyage ch.* 24.) ab ipsa urbe Mantuae tribus mill. passuum et in loco editiore conditus erat, ita ut Virgilii ager, ab ipso vico Mantuam versus porrectus, ad radices montis inter Padum et Mincium situs esset in loco ab altera parte lapidoso, ab altera paludoso. (Cf. Ecl. I, 47 sq. 56. VII, 12 sq. IX, 7 sqq.) Quum Andes tam vicinae fuerint Mantuae, non mirum est, Virgilium saepe *Mantuanum* dici (cf. Cluverus l. l. Macrob. Sat. I, 24. et Virgilius ipse Geo. III, 10 sqq.), vel etiam, quum Mantua ab Etruscis condita haberetur, a Phoca Gramm. in Vita Virg. v. 21. *Etruscum vatem* appellari. (Cf. Weichert. de L. Varii et Cassii Parm. vita et carmm. p. 230.) Mantuae autem posterioribus temporibus omnibus usque ad saeculum XV. poëtae nostro singulares honores habiti. Vid Schöll. *Hist. de la liter. Rom.* T. I. p. 231. et 377.

3) Vid. Martial. XII, 68. Auson. Idyll. V, 26. et Phlegon Trall. in Phot. Bibl. XCVII. p. 267. ed. Rothom. Diem natalem Virgilii a viris doctis inter dies festos habitum esse, quum ex his ipsis locis, tum ex Plin. Epist. III, 7. apparet.

4) Cf. Donat. Vit. Virg. §. 2. Phocas v. 20. 21. Hieron. Chr. p. 151. et p. 40. (ed. 1658.) et Phlegon ap. Phot. l. l.

5) Quare Macrob. V, 2. *Unde enim Veneto, rusticis parentibus nato, inter silvas et frutices, educto, vel levis Graecarum notitia literarum?* Venetum autem Maronem secundum Heynium vel cum irrisione appellat, ut tanto magis eum a cultu Graecarum literarum alienum fingeret, vel posteriora tempora respiciens, quibus Venetiae fines usque ad Adduam fluvium extendebantur.

sumptibus parcentes filium, cui diu servabantur[6]), liberaliter educandum curabant. Pater, quem Grammatici temere figulum fuisse finxerunt, et ipse Virgilius Maro dicebatur, mater autem Maia s. Magia Polla[7]). Usque ad annum aetatis XVI. Virgilius Cremonae vixit[8]), hoc autem anno (ab U. C. 699. s. 55. a. Chr. n. Crasso et Pompeio iterum Coss.) toga virili sumpta[9]) Mediolanum et paullo post Neapolin se contulit[10]), ut liberaliore institutione frueretur, ibique a Parthenio Grammatico in Graecis potissimum literis eruditus est[11]). Anno circiter 707. s. 47. a. Chr. n. Romam migravit, ubi a Syrone, philosopho Epicureo,[12]) philosophiam edoctus est[13]). De aliis Virgilii magistris nihil certi constat[14]). Ex Syronis autem disciplina circa a. V. C. 709. s. 45. a. Chr. n. in praedium Andinum rediit, quum minus prospera valetudo et innata quaedam timiditas eum ab eloquentia vitaque publica revocaret, et in agris colendis literisque tractandis vitam consumere iuberet. Hac autem vita rustica et Parthenii consilio (quem Moretum Graece scripsisse tradunt) ad poësin ductus iam iuvenili aetate multa carmina minora, Culicem, Cirin, Copam, Moretum, Aetnam, Diras, Catalecta, Priapeia et alia Epigrammata scripsisse perhibetur, quorum tamen pleraque

6) Secundum Donat. §. 25. Virgilius parentes iam grandior natu amisit; et si Catalecticorum carmen X. vere a poëta nostro scriptum est, pater certe a. 714. adhuc in vivis erat.

7) Vid. Donat. Vit. §. 1. 3. et Phacas v. 11.

8) Hieron. in Euseb. Chron. p. 151. ad Olymp. 180, 3.: *Virgilius Cremonae studiis eruditur.* Donatus vero §. 6. eum tantum usque ad septimum aetatis annum Cremonae degisse refert.

9) Sic certe Donat. §. 6., qui togam virilem ab eo sumptam perhibet iisdem Consulibus, quibus natus fuerit.

10) Cf. Donat. §. 7. Hieron. vero in Chron. Euseb. ad Olymp. 181, 4. Neapolin plane omittit, sic scribens: *Virgilius sumpta toga Mediolanum transgreditur, et post breve tempus Romam pergit.* (Teuffel in Pauly *Realencycl.* VI. p. 2645. putat, utramque narrationem fortasse ita inter se conciliari posse, ut sumamus Virgilium, antequam Neapolin se contulerit, per breve tempus Romae vixisse.)

11) Cf. Macrob. V, 17. Heyn. ad Donat. §. 7. Bach. de lugubri Graec. eleg. Spec. II. p. 30. Eodem Macrobio et Gellio IX, 9. XIII, 26. testibus Virgilius etiam versus nonnullos ex Parthenii carminibus Latine reddidit, sicut etiam Moretum, quod Parthenius Graece scripserat, Latinis versibus imitatus est. Cf. Fabric. Bibl. Gr. Vol. II. p. 677. et infra not. 15.

12) Donat. §. 79. (ubi vid. Heyn.) Phocas v. 63. 64. Serv. ad Ecl. VI, 13. et Aen. VI, 264. De Syrone, viro optimo et Ciceroni amicissimo, vid. Cic. Finn. II, 35. et ad Div. VI, 11. Cf. etiam Virg. Catall. VII, 8 sqq. X, 1. et Anthol. Lat. Burm. III. epigr. 249. et II. epigr. 243.

13) Qua de causa ipse temere pro Epicureo haberi solet (cf. Argum. Ecl. VI. p. 102. not. **), quum Donat. §. 79. potius eum Academicum fuisse affirmet. Cf. etiam Lamprid. Alex. Sev. 31. Et sane Platonis doctrina Virgilio maxime videtur placuisse (cf. v. c. Aen. VI, 731 sqq.), quamquam etiam a Stoicorum disciplina non alienus erat. (Cf. v. c. Geo. II, 490 sqq. et Lersch Antiqq. Verg. p. 134 sqq.) De philosophia Virgilii in universum cf. Brucker. Hist. phil. P. II. L. I. c. 1. sect. 1. §. 2. et Heyn. ad Donat. §. 79. idemque ad Ecl. VI. in.

14) Quamquam etiam M. Furium Bibaculum, oratorem illum et poëtam, cuius versus aliquot Sueton. de ill. gramm. 11. affert, et de quo Weichert. singularem Diss. scripsit (in Poett. Latt. vitis et carm. p. 331 sqq.) tam-

nunc ab aliis potius auctoribus profecta esse putantur[15]), ut non

quam Virgilii et Vari (de quo vid. Argum. Ecl. VI.) magistrum commemorant. Cf. Heyn. ad Donat. §. 7. (qui testem citat Arisium Cremonae liter. T. I. p. 17. 28.) et Voss. ad Geo. p. 617.

15) Cf. omnino Donat. §. 28. et Mülleri *Einleitung* etc. III. p. 248 sqq. *Culicem* a Virgilio scriptum esse testantur Martial. VIII, 56. et XIV, 185. Sueton. in Vita Lucani et Stat. Silv. II, 7, 73 sq.; argumentum eius Donat. §. 29. refert et versum 52. Nonius p. 211. additis verbis *Virgilius in Culice* citat. Quibus externis potissimum causis permoti Scaliger, Schrader (Emendatt. l. 2.), Morelli (ad Stat. Silv. l. l.), Taubmann., I. H. Voss. et Teuffel. l. l. p. 2657. hoc carmen, cuius argumentum cum Virgilii Bucolicis conveniat, vere lusum iuvenilem poëtae nostri habent, anno fere 709. aut 710. scriptum (cf. Donat. §. 28. ibique Heyn. Voss. ad Ecl. V, 52. p. 256. et Weichert. in Poett. Latt. vitis etc. p. 165.); alii contra (ut Ruaeus in vita Virg. ad a. 696. Oudinus in Obss. Miscell. Nov. IV. p. 307. Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 3. Süpflius *Einleit.* p. XII. et imprimis Sillig. Epimetr. in Culicem p. 11 sqq.) verum Virgilii Culicem interiisse et longe posterioris tantum poëtae miseram imitationem nobis servatam esse censent, quod per se minus est probabile; omnium minime autem probari potest Heynii sententia satis mira, carmen quidem esse Virgilianum, sed a librariis et monachis ita interpolatum et deformatum, ut ex 413 verss. non nisi 99 vere Virgilio debeantur. (Cf. Sillig. l. l. p. 12. sq.) *Ciris*, carmen Nisi et Scyllae mythum 540 verss. exponens, quod Heins. ad Val. Fl. VIII, 452. Bentl. ad Hor. Od. I, 25, 11. Warton. in *History of English poetry.* Vol. III. p. 406 sqq. Valcken. Diatr. de fragm. Eurip. p. 160. Gierig. ad Ovid. Met. VIII, 151. Huschk. ad Tibull. IV, 1, 202. Böttiger. in Praelect. de Iove I. p. 22. Geelius in Bibl. Crit. Nova Vol. I. P. I. p. 251. imprimisque Schrader. Emendd. c. 3. p. 30 sqq. Virgilio vindicare non dubitarunt, etsi Virgiliana aetate non indignum iudicandum (cf. Wagn. ad Eleg. in Messal. p. 4. et Schrader. l. l. p. 30.), ita tamen a Virgilii poësi recedit (cf. Iacob. ap. Sillig. p. 143 sqq.), ut alii Corn. Gallo (cf. Barth. Adv. III, 21. et ad Stat. Silv. I, 2, 49. IV, 7, 2. Fontanini Hist. liter Aquilej. I, 2, 6. p. 1—62. Voss. ad Virg. Ecl. VI, 74. p. 328 sq. Weichert. de verss. Virg. iniuria suspp. p. 67. et in vita Apoll. Rhod. p. 56. Passov. in Wachleri Philom. Vol. II. p. 124. Meinekius ad Euphor. p. 54. Merkel. Prolegg. ad Ibin p. 367 sqq.), alii ipsi Catullo adscriberent (cf. Eglin. ad calcem castorum Catulli carm. p. 17 sqq.), quem certe auctor carminis saepissime imitatur (cf. Lenz. ad Catull. de nupt. Pel. et Thet. p. 82 sq. Sillig. Epimetr. in Cirin. p. 155 sqq. et Haupt Quaest. Catull. p. 45. 75 sq.). Praestat tamen cum Scriverio ad Martial. VII, 69. Broukh. ad Tibull. p. 90. Ruaeo in Vit. Virg. ad a. 696. Marklando ad Stat. Silv. V, 2, 81. Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 21. Iacobo ad Prop. p. 165. Silligio l. l. p. 153. (qui imprimis conferendus) aliisque confiteri, nos verum carminis auctorem, Epicureae philosophiae deditum (cf. v. 13 sqq. ipsius carminis) et Virgilio non multo posteriorem, ignorare. Cf. etiam Teuffel l. l. p. 2658. et Leutsch in Iahnii Annall. Suppl. II. p. 620., qui auctorem sub Hadriano vixisse suspicatur. *Copa* (vel potius *Copo:* cf. Ilgen in libro mox laud. p. 12 sqq.) carmen est non solum aetate Virgiliana dignissimum, sed etiam ipsius Virgilii poësi tam congruens, ut I. H. Vossius (in convers. germ. T. II. p. 100. Regiomont. 1795.) et Sillig. (Epimetr. ad Copam p. 283.) de hoc auctore eius minime dubitent, ab aliis tamen aut A. Septimio Sereno (cf. Wernsdorf. Poett. Latt. minn. T. II. p. 258 sqq.), aut T. Valgio Rufo (cf. Ilgen p. 17 sq.), aut Floro (cf. Zell. *Ferienschriften* T. I. p. 50.) tribuitur. Heynius et ipse Virgilium auctorem carminis agnoscere videtur, quamquam hoc non certis verbis profitetur. Mirum tamen est, Donatum in Vita Virg. §. 28. Copam inter minora Virgilii carmina

nisi Culex, Copa et Moretum et unum alterumve ex Catalectis et Priapeiis carmen ipsi Virgilio deberi videantur. Imprimis au-

---

omittere et multos ipsius Carminis Codd. auctoris nomen non adiicere; neque reticendum, Sosip. Charisii testimonium Inst. Gramm. I. p. 47. Putsch. haud dubie esse interpolatum. Cf. Ilgen. Animadvv. phill. et critt. in carm. Virg., quod Copa inscribitur (Halae 1820. 4.) p. 17 sq., qui omnium accuratissime de hoc carmine disseruit. Quare etiamsi Virgilio certissime adtribui nequit, tamen aureae aetati originem debere censendum est. Cf. Teuffel l. l. p. 2658. *Moretum*, fragmentum maioris carminis satis elegans et poëticum, non est cur Virgilio abiudicemus, qui in eo conscribendo Parthenium imitatus esse perhibetur (vid. supra not. 10. coll. cum Donat. §. 28.); quare etiam a plerisque viris doctis pro Maronis carmine habetur, et Woltmann. in libro *Memoiren des Freiherrn von S—a.* Vol. I. p. 13. non dubitavit contendere, in Moreto Virgilium praestantiorem poëtam apparere, quam in Aeneide; qua mira carminis praestantia Teuffel. l. l. p. 2658. eo adeo utitur, ut id Virgilio abiudicet, quem, si auctor Moreti fuisset, posteriora carmina sua recessisse potius, quam processisse in facultate poëtica coarguerent. Nihilominus alii (Scaliger., Barth. in Adv. XXXV, 8. et Wernsdorf. in Poett. Latt. minn. II. p. 253.) potius A. Septimio Sereno hoc carmen adscripserunt, quorum errorem demonstrarunt Ilgen. l. l. p. 6. et Sillig in Epimetro ad Moret. p. 307 sq., qui tamen Vir doctus etiam de Virgilio auctore dubitat, quum inter Moreti et ceterorum carminum Virgilianorum sermonem haud parva differentia inveniatur. Ceterum cf. Iahn. in *Archiv für Phil. u. Pädag.* 1836. IV. p. 627. Klopfer. in: Moretum, quod Virgilio adscribitur, cum vers. veruac. et animadvv. edidit F. G. K. Zwiccav. 1806. et Haupt Quaest. Catull. p. 49 sqq. *Aetnam*, quod poëma Donat. §. 30. non sine aliqua dubitatione inter Virgilii carmina refert, quodque sane in antiquiores quasdam poëtae nostri editiones receptum invenitur (cf. Fabricii Bibl. Lat. I. c. 12. §. 11. p. 372.), nunc longe posterioris, post Claudii et Neronis tempora viventis auctoris esse nemo dubitat. Et Iul. Caes. Scaliger. quidem Poët. VI, 7. p. 852. Quinctilium Varum, Girald. de poëtt. diall. IV. p. 259. Claudianum, Barth. ad Claud. p. 1044. et ad Stat. Theb. X, 911. Manilium, Ioseph. Scaliger. (Nott. in Aetn. in.) Corn. Severum, Wernsdorf. vero in Poëtt. latt. minn. V. IV. p. 11 sqq. (cui adsentiuntur Iacob. in edit. sua p. XVI sqq. Meinek. in convers. germ. et Matthiae in *Göttinger Gel. Anz.* 1785. n. 148. p. 1479.) multo probabilius Lucilium Iuniorem hoc carmen conscripsisse suspicantur. Cf. Bähr *Gesch. d. Röm. Liter.* p. 207 sq. *Diras*, quas et ipsas Donat. l. l. et Codices Virgilio assignant, cui etiam Lerschius in Zimmermanni *Zeitschr. f. d. Alterthumswiss.* 1837. ch. 129. vindicare studet, Pithoeus, Ios. Scaliger. alii maiore iure a Valerio Catone Grammatico scriptas censent. Cf. Wernsdorf. Poett. Latt. minn. V. III. Prooem. p. XLVI sqq. Baehr. l. l. p. 237 sqq. K. F. Hermann *Gesammelte Abh.* Goetting 1849. p. 115. et 118. In *Catalectis* denique et *Priapeiis*, quae idem Donatus l. l. inter Virgiliana commemorat (vid. etiam Serv. ad Aen. pr. coll. cum Quinct. Inst. VIII, 3. 27, 28., qui ex Catalectis quaedam Virgilii nomine affert, et Auson. Idyll. XII., qui *Catalecta Maronis* citat), utique contineri aliquot poëtae nostri carmina iuvenilia, vix potest dubitari (c. Wagn. ad Aen. IX, 335.); sed admodum difficile est iudicatu, quae potissimum Virgilio, quae aliis auctoribus debeantur. Teuffel l. l. p. 3659. ex Catalectis carmm. II. VI. VII. IX. X. XII. XIII. et XIV. ipsius Virgilii esse suspicatur. In Priapeiis, quae omnino quidem a Virgilii moribus et ingenio aliena videntur, sunt tamen, quae externam quandam similitudinem cum eius canendi ratione prae se ferunt (cf. Meyer Anthol. Lat. I. p. XVI.); si autem Plin. Ep. V, 3. poëtam nostrum inter lascivorum carminum auctores nominat, hoc ad Bucolica spectare docet Ovidius Trist. II, 537 sqq. Cf. Teuffel l. l. Ce-

tem inclaruit X illis carminibus bucolicis sive Eclogis[16]) quas a C. Asinio Pollione excitatus, in cuius familiaritatem a. 711. exeunte venisse videtur,[17]) inde ab a. 711. usque ad a. 716. aut 717. inter medios tumultus bellicos a M. Antonio, C. Caesare Octaviano et M. Lepido motos, quibus tota Italia imprimisque ipsa poëtae patria, Gallia Cisalpina, misere vexabatur, ad Theocriti potissimum exemplum partim Andibus, partim Romae conscripsit[18]), non eo tamen ordine, quo postea in unum coniunctae edebantur[19]). Quum autem in his carminibus pangendis occupatus esset Maro, accidit turpis illa et invidiae plena agrorum Italiae incolis ereptorum divisio, a triumviris iam a. 711. veteranis militibus promissa[20]), quae Virgilium quoque agro suo ad breve tempus privavit. Nam vere anni 713. Octavianus turbam veteranorum misit in Galliam Transpadanam ad Cremonae urbis[21]) agros occupandos[22]); qui quum militibus non sufficerent,

terum de Catalectis cf. Heynii Prooem. T. V. p. 207 sqq. Fiedleri Progr.: Ex P. Virg. Maronis Catalectis Epigrammata VII. et Copa. Vesal. 1830. 4. et Naeke Valer. Cat. Bonnae 1847. p. 221 sqq., de Priapeiis autem Müller *Einleitung* etc. I. p. 356 sq. et Baehr. l. l. p. 244 sq.

16) Quae tamen inscriptio minus apta non a Virgilio ipso profecta est, sed posterioribus demum temporibus originem debet. Cf. Weichert. de L. Varii et Cassii Parm. vita et carmm. p. 21. et infra nota 84.

17) Cf. Virg. Ecl. VIII, 10 sqq. et Weichert. l. l. p. 25. Causa autem huius amicitiae erat unum idemque literarum et poësis studium, quod doctos homines in domo Pollionis frequentes congregavit, qui ipse auctor exstitit carminum, imprimis tragoediarum, quae Virgilio Sophocleo cothurno dignae videbantur. (Cf. Ecl. III, 86. et VIII, 10.)

18) Quod attinet ad tempora, quibus singula Virgilii opera composita sunt, vix monendi sunt lectores, ne a Propertio in errorem induci patiantur, qui II, 34. [25.] ita loquitur, ac si Virgilius Bucolica, Georgica, Aeneida, omnia uno eodemque tempore conscripsisset.

19) De ordine et tempore, quo singulae Eclogae ex Vossii et Spohnii sententiis conscriptae videantur, cf. Argum. Eclogae I. p. 2 sq. Iahn. in Introd. p. XV sqq., Spohnio in plerisque recte adsentiens, longa disputatione demonstrare studet, singulas Eclogas ita se excepisse, ut a. 712. secunda, tertia et quinta, a 713. prima, a. 714. nona et quarta, a. 715. sexta et octava, eodem anno aut 716. septima, et a 716. aut 717. decima prodierit. (Vid. not. 42.) Quod autem Vir doctiss. Eclogam II. anno demum 712. conscriptam censet, huic opinioni iusta causa subesse non videtur, quum probabile sit, Virgilium statim post adventum Pollionis in Galliam Cisalpinam, qui incidit in ultimos dies m. Novembris a 711. (cf. Spohn. Prolegg. ad carmm. bucol. p. 22.) eo hortante et instigante ad carmina bucolica canenda accessisse, et ab eo ad coenam invitatum Alexandri pueri amore ita exarsisse (cf. Apul. Apol. I, 13. Donat. §. 20. 37. et Serv. ad Ecl. II, 1. et 15.), ut iuvenili ardore correptus statim ad hanc Eclogam scribendam se accingeret; quae propterea commode iam a. 711. exeunte scribi potuit. Ceterum cf. Argumenta singulis Eclogis praemissa. De causa autem, cur Virgilius, quum ederet has Eclogas in unum corpus collectas, a temporis, quo conscriptae sunt ordine recesserit, diximus in Argum. Ecl. I. p. 2 sq.

20) Vid. Appian. B. C. IV, 3. V, 22. Dio Cass. XLVIII, 30. et Plut. Anton. 23.

21) Quae aut omnino adversata fuerat Octaviano et e Bruti Cassiique partibus steterat (Serv. ad Ecl. IX, 28.), aut illi certe non miserat auxilia. (Pomp. Sab. ad eund. locum.)

22) Cf. Serv. et Pomp. Sabinus ad Ecl. IX, 28 sq.

illi pro arbitrio suo etiam vicinos Mantuae et Andium agros invaserunt[23]), et sic etiam Virgilii praedium Claudio cuidam assignabatur.[24]) Sed poëta noster sive Asinio Pollione suasore[25]), qui illi provinciae tunc praeerat, sive sua sponte statim Romam profectus est[26]), ut ab Octaviano agri sui incolumitatem peteret, et hic, qui tum primam poëtae notitiam videtur contraxisse, voluntati eius satisfaciens edixit, ut Maroni ager suus restitueretur[27]); quod quidem beneficium hic Ecloga I. celebravit. Sed non diu mansit haec laeta rerum conditio. Nam bello Perusino confecto Octavianus, cuius gratia exciderat Pollio, M. Antonii amicus, Alfenum Varum Galliae Cisalpinae praefecit, qui P. Ventidium et Asinium Pollionem, agrum Venetum et Ravennatem copiis suis tenentes, arceret et agris dividendis praeesset[28]); in quo munere is adiutus est a Corn. Gallo et Antonio Musa, agrorum limitatore[29]). Virgilius, novo timore captus, Varum precibus adiit, ut agros Mantuanos incolumes manere iuberet, seque pro hoc beneficio facta eius carmine epico celebraturum esse promisit[30]); nihilominus vero Varus non impedivit, quominus Antonius Musa, Mantuanis iratus, magnam agri Mantuani partem militibus adscriberet[31]); ita Arrius quidam Centurio[32]) etiam Virgilii agrum vi occupavit eumque, qui ipsius Octaviani promissis fretus possessionibus cedere recusaret, paene interfecit[33]). Poëta igitur servos suos, ut novo domino interim parerent, exhortatus[34]) Ro-

---

23) Vid. Ecl. IX, 28. (ibique Serv. idemque ad Ecl. IX, 7.) Geo. II, 198. Donat. §. 36. 94. et Martial. VIII, 56. Erant omnino XXVIII legionibus agri assignandi (Appian. B. C. V, 6.), quibus quum non sufficerent XVIII illarum Italiae urbium agri, quae iam antea militibus fuerant destinatae, aliae insuper urbes eidem sorti sunt devotae, ut omnino XXXIV urbium agri per totam Italiam dividerentur. (Appian. B. C. V, 22.) Aliam tamen causam, cur Mantuanis quoque hoc acciderit, nimirum quod Cremonensibus suasoribus Octavianum non adiuvissent, refert Pomp. Sabinus ad Aen. IX, 28.

24) Vid. Donat. §. 36. coll. cum Servio ad Ecl. 29.

25) Fuerunt etiam, qui cum ab Alfeno Varo et Corn. Gallo, vel etiam a Maecenate Octaviano commendatum esse putarent; sed Donatus §. 96. hoc patrocinium Maecenatis, in cuius favorem Virgilium non ante a. 714. venisse contenderim, rectius ad alteram agri occupationem refert, quod etiam Martial. VIII, 56, 7 sqq. videtur comprobare.

26) Cf. Ecl. I, 6 sqq. 19 sqq. 40 sqq.

27) Vid. Ecl. I, 45. (*Pascite*, *ut ante*, *boves*, *pueri* etc.) et IX, 7 sqq.

28) Cf. Serv. ad Ecl. VI, 6. IX, 10. 29. et Thorbeck. de Asinio Pollione p. 22.

29) Cf. Serv. ad Ecl. VI, 64. IX, 7.

30) Vid. Ecl. IX, 26. VI, 3. et Serv. ad hos locos.

31) Cf. Serv. ad Ecl. IX, 7. et Cornel. ap. Serv. ad Ecl. IX, 10.

32) Servius hunc Centurionem ubique Arrium vocat (cf. scholl. ad Ecl. III, 95. IX, 6. 23. et alibi), Donatus autem §. 96. et ipse solum Arrium, §. 31. et 36. vero sive Arrium sive Claudium nominat; unus Pompon. Sabinus pro Arrio Milienum Toronem, Centurionem primipilarem, commemorat.

33) Vid. Serv. in Prooem. Commentar. p. 2. ed. Burm. et ad Ecl. III. 94. IX, 1. et 16. Donat. §. 31. 36. 95 sq. Heyn. ad Donat. §. 31. Voss. ad Ecl. IX, 7 sqq. p. 455.

34) Cf. Ecl. IX, 6. ibique Serv.

mam aufugit, ubi in villa Syronis, praeceptoris sui, latuit [35]) et m. Iunio aut Iulio a 714. Eclogam IX. conscripsit, in qua agrum contra Octaviani iussum sibi ereptum conqueritur et illum adulando ad eius sibi restituendi consilium compellere studet. Et vere hoc carmine, intercedentibus simul Pollione et Maecenate [36]), fortasse etiam Alfeno Varo, [37]) effecit, ut ager sibi auctumno eiusdem anni redderetur, et triumviri adeo mitterentur, qui etiam Mantuanis partem agrorum restituerent [38]). Virgilius autem, et Pollioni atque Octaviano pro agro recepto gratias acturus et reipublicae felicitatem et tranquillitatem pace Brundusina restitutam celebraturus, auctumno eiusdem anni Eclogam IV. conscripsit, in qua simul ex Caii Asinii Galli, filii Pollionis, illis ipsis diebus in lucem editi, natalibus occasionem arripit aureae aetatis reditum vaticinandi [39]). Postero tempore Virgilius, Maecenatis gratia florens [40]), plerumque Romae, raro tantum in praedio Andino vixit; et m. Aprili a. 716. una cum Horatio, L. Vario, Cocceio Nerva aliisque Maecenatem comitatus est in itinere Brundusino, quod ille suscepit ad excipiendum Antonium, ab Octaviano Athenis revocatum [41]). A. 717. Bucolicis carminibus valedixit [42]) et statim ad Georgica canenda transiit, hoc est ad argumentum, quod primus inter poëtas Romanos tractavit [43]), et

---

35) Cf. Catalect. X. et Voss. Prooem. ad Ecl. IX. p. 451. et ad eiusd. Eclogae v. 4. p. 454.

36) Cf. Serv. ad Ecl. IX, 11. et Donat. §. 36. et 96. Pollio enim, qui per pacem Brundusinam cum Octaviano in gratiam redierat, Virgilium Maecenati commendaverat, isque pro eo intercessit apud Octavianum Augustum. Cf. etiam Voss. ad Ecl. IX, 28. p. 460.

37) Cf. Ecl. IX, 26 sqq. et Serv. ad Ecl. VI, 6. Varo certe poëta gratias agere videtur Ecloga VI, 6—12., quam aestate a. 715. conscripsit.

38) Cf. Serv. Comment. in Bucol. pr. §. 14. idemque ad Ecl. IX, 10.

39) Vid. Argum. Eclogae IV.

40) Cui, ut iam vidimus, per Pollionem commendatus erat. Ipse illo tempore, m. Martio a. 716., priusquam Maecenas cum Octaviano Misenum abiit, huic Horatium suum commendavit. Cf. Iahnii Introd. p. XXVIII. Quanta autem in gratia apud Maecenatem fuerit Maro, discimus ex Carm. ad Pison. v. 218 sq. Martial. VIII, 56. multisque aliis locis.

41) Vid. Hor. Sat. I, 5. Appian. B. C. V, 78. Dio Cass. XLVIII, 45 sq. et Wesseling. Observv. II, 15. Minus recte alii hoc iter iam ad a. 714., alii contra non magis probabiliter ad ver a. 717. referunt; quam alteram opinionem nuper docta disputatione probare studuit Kirchner. in Quaestionib. Horat. (Numb. 1834. 4.) p. 54—60. Sed vide Iahn. Introd. p. XXIX.

42) Eclogam X. et ultimam, quam Spohn. minus probabiliter iam a. 716. conscriptam censet, Vossius et Iahn. (in Introd. p. XXX sq.) anno demum 717. compositam esse docent. Agrippa enim, in cuius exercitu militavit ille, quem Lycoris s. Cytheris mima, i. e. Volumnia (cf. Argum. Ecl. X.), Corn. Gallo relicto in castra comitata erat, extremo demum anno 716. cum legionibus suis in Galliam missus est et verno a. 717. tempore ad Rhenum (cuius in illa Ecloga v. 47. fit mentio) Aquitanas Germanicasque nationes devicit (cf. Dio Cass. XLVIII, 49. et Appian. B. C. V, 92.) Inde vero etiam patet, errare Spohnium, si Virgilium iam a. 716. Neapolin se contulisse ibique Georgica exorsum esse suspicatur; quod iam propter temporis conditiones minus probabile esse, infra nota 50. videbimus.

43) Nam pedestri oratione sane iam

in quo Hesiodi potissimum exemplum secutus est, quare etiam carmen suum II, 176. Ascraeum appellat[44]). Quod carmen ut componeret, imprimis temporum illorum conditione impulsus videtur. Inter bella enim civilia agricultura Italiae quam maxime neglecta erat, ut Roma inde ab a. 713. saepius fame laboraret; quare pace et quiete restituta Maecenas ipse, cuius viri eximio favori poëta debuit, ut dulci otio affluens securus literis vacare posset, Maroni auctor exstitit, ut tali carmine Romanis agriculturam commendaret eosque ad neglectum hoc vitae genus revocaret[45]). Libenter patroni voluntati satisfaciens poëta in hoc opere perficiendo septennium consumpsit[46]), ita ut a. 724. ipsum absolveret[47]); neque est, cur interpretibus quibusdam credamus,

---

ante eum Cato et Varro idem argumentum tractaverant. Ceterum cf. poëta ipse Geo. III, 10 sqq.

44) Cf. praeter alios Macrob. Sat. V, 2.

45) Vid. Geo. III, 41. Voss. ad Geo. I, 507. p. 212. et Rein. in Disp. de studiis humanitatis nostra etiam aetate magni aestimandis. Part. XXII. p. 4 sq. (quem Iahn. Introd. p. XXII. laudat.)

46) Cf. Donat. §. 40. et Weichert. de L. Varii et Cassii Parm. vita et carmm. p. 54.

47) Tempus, quo Georgica absoluta sint, auctor ipse indicat IV, 560.; neque est, cur externis omnibus argumentis destituti cum Heynio et Schirachio p. 415. hos ultimos Georgicôn versus non ab ipso Virgilio profectos habeamus. (Cf. adnot. iis adscripta.) Ideoque nec de tempore, quo Georgica conscripta sint, ambigendum, quum Grammaticorum narratio de septem annorum spatio in iis condendis absumpto cum ipsius Virgilii verbis et temporis ratione aptissime congruat. Anno enim 717. poëta noster, Georgica exorsurus, *extremam* cecinit Eclogam, absolvit autem Georgica, quum Augustus *ad Euphratem fulminaret*, quae verba profecto non de expeditione Parthica anni 734. intelligenda sunt, sed de a. 724., quo Augustus, victoria Actiaca reportata et Aegypto occupata, in Syria commorans etiam res Parthicas ordinavit. (Cf. Dio Cass. LI, 18. Masson. in Iani templo reserato p. 121. Iahn. Introd. p. XXXIV. et quae ad Geo. II, 171. adnotata sunt.) Alia est Wagneri sententia, qui in adnot. epilogo Georgicôn adiecta demonstrare studet, intra annos 723—725. totum opus absolutum esse. Sed mihi id ipsum, cui Wagn. tantum ponderis attribuit, v. 559 sqq. (*Haec super arvorum cultu pecorumque canebam, Et super arboribus, Caesar dum* etc.) singulos libros non suo quemque loco commemorari et quarti argumentum prorsus omitti (quod ne ab omni quidem parte verum, quum nihil impediat, quominus vocem *pecora* etiam apes complecti censeamus: cf. adnott. ad illum locum), contra eum facere atque demonstrare videtur, verba *Haec canebam, dum Caesar ad Euphratem fulminat* non tam anxie interpretanda esse, Virgiliumque nihil aliud velle dicere, nisi illo tempore, quo Augustus Asiam nominis sui gloria impleret, se magnam et ultimam quidem huius carminis partem conscripsisse. Porro, etiamsi locis illis ab ipso Wagn. commemoratis (Geo. I, 505 sqq. et II, 171 sqq.) nihil prorsus tribuas, alia accedit causa paullo gravior. Virgilius enim, Ecl. X, 1. haec scribens: *Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem*, iam in eo fuisse, ut aliud alius generis et longius haud dubie carmen inchoaret, nemo facile dubitabit, quum aliter his verbis Musis aut omnino vale dicere, aut adeo, ingenti scilicet Eclogarum condendarum labore quasi defessus, consilium per plures annos quiescendi significare videretur. Quis autem sibi persuadebit, illud aliud fuisse carmen, quam Georgica, quum in Aeneidos prooemio, cuius *αὐθεντίαν* Wagner. ipse strenue defendit, Bucolicorum modo et Geor-

hoc carmen postea in multis locis ab auctore esse mutatum[48]), ut ultima ei manus demum paullo ante mortem poëtae (a. 735.) imposita sit. Nulla enim in eo res gesta commemoratur, quae annum 724. excesserit[49]). Scripsit autem Virgilius Georgica maximam temporis partem in Italia inferiori commorans, et Neapoli quidem confecit[50]). Priusquam vero hoc carmen ad finem perduxit, iam de Aeneide conscribenda cogitavit[51]); quam tamen, quum antea diuturnis studiis opus esset[52]), non statim post Georgica absoluta videtur inchoasse. Impendit autem huic operi undecim annos (725—735.), quibus partim in Campania, partim in

---

gicorum ante a se conscriptorum mentionem faciat? Quare mihi quidem vulgarem opinionem de VII annis in hoc carmine pangendo consumptis nondum videtur infregisse. Cui autem hoc spatium nimis longum videatur, is reputet, Virgilium, quem veteres omnino paullo tardiorem fuisse in carminibus componendis et expoliendis et paucissimos modo singulis diebus versus composuisse referunt (cf. Quinct. Inst. X, 3, 8. Gellius XVII, 10. Donat. §. 33.), decem Eclogas intra sexennium conscripsisse et Aeneidi pangendae undecim annos impendisse; et si praeterea consideramus, poëtam, quum a Maecenate ad Georgica canenda excitaretur, ad hoc carmen fortasse nondum satis paratum fuisse, ut inter scribendum multa legenda et meditanda essent, illo ipso autem tempore valetudine minus prospera usum esse, et ea ipsa de causa sub mitiore Italiae inferioris coelo vixisse, illud septennium multo minus mirabimur.

48) Ad has mutationes pertinet etiam Grammaticorum illa fabula, a Virgilio in Georgicis praeter Octavianum et Maecenatem (cf. Geo. I, 500. III, 16. — I, 2. II, 40. III, 42. etc.) etiam Corn. Gallum laudibus exornatum fuisse, sed totum hunc libri IV. locum post huius mortem (a. 728.) Octaviano iubente in Aristaei fabulam mutatum esse.

49) Nam etiam verba illa II, 497. *Aut coniurato descendens Dacus ab Istro*, quae Heyn. ad a. 725. pertinere censet, potius ad a. 724. videntur referenda. Daci enim cum Bastarnis, Moesis aliisque gentibus ad Istrum habitantibus iam inde ab a. 723. provincias Romanas vastaverant, quare M. Crassus a. 724 contra eos profectus est. (Cf. Dio Cass. LI, 23. 24. et quae ad Aen. VII, 604. adnotavimus.) Anno autem 725., omni bellorum tumultu sedato, Iani templum clausum, nec ante a. 727. rursus reseratum est; quam rem adeo memorabilem profecto non intactam reliquisset Virgilius, si hoc carmen post a. 725. conscriptum vel editum esset. Itaque Georgicorum post a. 724. scriptorum vel emendatorum certa vestigia non inveniuntur (cf. etiam Manso ad Geo. I. p. 227.); ita ut Vossius (p. 528. 838. et 922.) haud dubie in errorem inciderit, quum eorum librum primum a. 719., secundum a. 723. absolutum, sed libro tertio et quarto non ante a. 734. ultimam manum impositam esse putaverit; quod si verum esset, mirum profecto censeri deberet, Virgilium ne Augusti quidem nomen Octaviano a. d. XVI. Kal. Febr. a. 727. datum commemorasse. Poëtam vero Octaviano ab Actiaca pugna reverso Atellae Georgica praelegisse, quod Donat. §. 42. narrat, inter fabulas est referendum, quales hic scriptor plures nobis venditavit.

50) Cf. Geo. IV, 563 sqq., coll. cum eiusd. libri v. 125 sqq. Donat. §. 40. et Propert. II, 34, 67. Sed iam ex loco, quo Georgica conscripta sunt, apparet, Spohnii (Prolegg. ad carm. Bucol. p. 49.) opinionem esse falsam, ex qua Virgilius Georgica iam a. 716. inchoaverit. Nam a. 716. tota Italia inferior adhuc maximo belli tumultu turbabatur, quo non ante a. 718. liberata est; quare vix credibile censendum, poëtam prius illam regionem petiisse, ubi securus literis vacare vellet.

51) Cf. Geo. III, 46 sqq.

52) Cf. Catal. VI. et not. 54.

Sicilia vixisse dicitur[53]); ad ipsum tamen carmen conscribendum vix ante a. 729. videtur accessisse[54]). Magno autem hominum eruditorum desiderio hoc carmen epicum exspectatum est, de quo optima quaeque Romani iure sperarent[55]), et Augustus ipse, cui iam tum poëta carissimus erat et largis donis ornatus[56]), literis a. 729. ex Cantabria missis flagitasse traditur, ut poëta carmen maturaret sibique quam primum mitteret[57]); postea autem a. 731. libros II. IV. et VI. tum absolutos ab auctore sibi recitari iussit[58]). Antequam tamen hic opus suum plane absolvit, a. 735. in Graeciam et Asiam proficisci decrevit, ubi per plures annos commorans ultimam Aeneidi manum imponeret[59]); sed Athenis quum occurrisset Augusto ex Oriente Romam revertenti, a Caesare sibi persuaderi passus est, ut cum illo in Italiam rediret, fortasse quia iam tunc leviter aegrotabat. Morbus autem itinere maritimo indies ingravescebat, ut poëta, vix ad patriae litus appulsus, Brundusii[60]) a. d. X. Kal. Octobres a 735. s. 19. a. Chr. n., C. Sentio et Q. Lucretio Coss., LI annos natus placide obiret[61]). Corpus eius Neapolin translatum ibique ad viam Puteolanam sepultum est[62]). Aeneida, utpote opus imperfectum neque satis elimatum,

---

53) Cf. Donat. §. 40.

54) Augusto enim hoc anno literis ex Cantabria missis roganti, „ut sibi de Aeneide vel prima carminis hypographa vel quodlibet colon mitteret," poëta respondit: „de Aenea quidem meo — si mehercule iam dignum haberem auribus tuis, libenter mitterem, sed tantum inchoata res est, ut paene vitio mentis tantum opus ingressus mihi videar, quum praesertim, ut scis, alia quoque studia ad id opus multoque potiora impertiar." Cf. Donat. §. 46. Macr. Sat. I, 24. et Virg. Catal. XV.

55) Quanta huius carminis vix dum inchoati iam exsiterit fama, apparet e. g. ex Propert. II, 34, 61 sqq., quae Elegia a. 728. aut 729. scripta est.

56) Cf. Horat. Epist. II, 1, 246. et infra nota 65.

57) Vid. not. 54.

58) Cf. Donat. §. 46. ibique Heyn. (Servius contra ad Aen. IV, 324. primum libros (I.), III. et IV. Octaviano a poëta recitatos esse narrat.) Tum loco illo de Marcello agente (VI, 861 sqq.) Octavia, eius mater, quae aderat, ita commota esse fertur, ut deliquium faceret et postea auctori dena sestertia pro singulo versu dari iuberet. Donat. §. 47. et Serv. ad Aen. l. l. coll. Sen. Cons. ad Marc. c. 2.

59) Quod iter Horatius celebravit Odarum l. I. carm. 3.; quamquam hoc nuper argumentis parum probabilibus negare studuit Franke in Fastis Hor. p. 64 sqq.

60) Alii tamen cum Tarenti diem supremum obiisse tradunt. Cf. Heyn. ad Donat. §. 51. et Teuffel l. l. p. 2647.

61) Donat. §. 51. Hieron. in Euseb. Chron. ad Ol. 190, 2. et Plin. H. N. XIV, 1.

62) Donat. §. 54. 55. ibique Heyn. Sepulcrum Maronis quo religioso cultu templi instar a veteribus celebratum fuerit, apparet ex Plin. Epist. III, 7. Martial. XI, 49. et 51. Stat. Silv. IV, 4, 51. aliis. Quod autem nunc ad ingressum cryptae Pausilypanae monstratur Virgilii sepulcrum, id vere non esse ultimum poëtae domicilium, sed simplex columbarium, nuper evicerunt Iorio et Peignot in libris infra laud. Descriptionem huius sepulcri et diversas de vero eius situ virorum doctorum sententias vid. apud Cluver. Ital. ant. IV, 3. p. 1153. Holdsworth. *Remarks on Virgil* p. 501. Paoli Antiqq. Puteol. fol. 10 sq. Hamilton Campi Phlegraei T. II. tab. 16. Genthe Vita Virg. conversioni metricae Eclogarum Virg. addita p. 41 sqq. Capacii Historia Neapol. Vol. II. l. II. p. 31 sqq. Iorio *Guida di Puzzuoli.*

poëta moribundus testamento comburi iussit[63]); quod tamen fieri Augustus vetuit[64]), qui potius hoc epos L. Vario et Plotio Tuccae emendandum et expoliendum tradidit, ea tamen lege, ne quid adderent[65]). Qui qua ratione hoc munere functi sint, non satis constat; quamquam Grammatici asseverant, eos non modo nihil adiecisse omnesque versus imperfectos religiose reliquisse[66]), sed etiam pauca tantum recidisse[67]), ut igitur recensio carminis ab iis instituta — de quo profecto est cur nobis gratulemur — Virgilianae poësi quovis modo pepercisse videatur. Quemadmodum autem haec extrema poëtae voluntas insigne est summae modestiae documentum, ita, si de ceteris eius virtutibus moribusque quaerimus, adeo benignum et humanum eum fuisse omnes unanimo consensu referunt, ut, semper in ore habens Euripidis illud *τὰ τῶν φίλων κοινά*, omnia fere cum amicis communia haberet[68]), adeo porro candidum et omnis invidiae expertem, ut nemini obtrectaret, et si quid egregii ab alio profectum esset, gauderet, ac si ipse fecisset[69]). Quare non mirum est, Maronem omnes fere

---

Nap. 1822. p. 1—17. *Morgenblatt* 1826. no 80. et Peignot *sur le tombeau de Virgile* in *Mém. de l'acad. de Dijon.* 1840. p. 25 sqq. et 47 sqq. Praeterea cf. Süpflius *Einleit.* p. XIX. not. 14. Ipse autem poëta hoc epitaphium sibi scripsisse traditur:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope; cecini pascua, rura, duces

(cf. Donat. §. 54.); quod tamen adeo ieiunum est, ut ab eo non profectum esse quisque facile sentiat. Ceterum cf. Heyn. ad Donat. l. l. et Fabric. Bibl. Lat. I, 12. §. 1. p. 304.

63) Vid. Plin. H. N. VII, 30, 31. Gellius XVII, 10. Macrob. I, 24. Anthol. Lat. II, 184. Donat. §. 52. Weichert. de L. Varii et Cass. Parm. vita p. 67 sq. Bartenstein Progr. I., cur Virgilius moriens Aeneida comburi iusserit. Coburg. 1774. 4. et Conz *Museum für griech. u. röm. Liter.* Turici 1794. I. p. 87 sqq. Ceterum cf. infra nota 122.

64) Vid. Plinius l. l. aliique.

65) Vid. Gellius l. l. et Hieron. in Eusebii Chron. ad Ol. 190, 4. Secundum Donat. §. 53. tamen Virgilius, quum Tucca et Varius monuissent, id numquam Augustum permissurum, ut Aeneis combureretur, mutato consilio hoc ipse moriens instituit et propterea etiam utrumque poëtam sibi amicissimum una cum Valerio Proculo, Octaviano et Maecenate haeredes scripsit, (non omnes tamen ex iisdem partibus: cf. Donat. §. 56.) Possedit autem secundum Donat. §. 24. praeter villas et domum urbanam in Esquiliis (?) prope centies sestertium, quas divitias imprimis Maecenatis liberalitati debebat. (Cf. Martial. VIII, 56. et Heyn. ad Donat. l. l.) Praeterea praedium Nolanum Virgilii commemorat Gell. VII, 20., Tarentinum fortasse Prop. II, 34, 67.

66) Quos posteriores demum Grammatici varia ratione supplere conati sunt. Cf. Donat. §. 59. ibique Heyn.

67) Cf. Donat. §. 59. et Weichert. de verss. iniuria suspp. p. 57. et de L. Varii et Cassii Parm. vita p. 69 sq. Eosdem tamen singulos libros distinxisse narrant Grammatici. Cf. Heyn. ad Aen. V. extr.

68) Donat. §. 25. 66. Catal. X.

69) Donat. §. 23. 65 sq. coll. cum Hor. Sat. I, 5, 40. et testimoniis veterum ap. Heynium. Vol. I. p. CXXXIII sqq. ed. Wagn. Ceterum ab Horatio Sat. I, 3, 29 sqq. verbis *Iracundior est paullo - - at est bonus, ut melior vir Non alius quisquam* etc. Virgilium significari, Acronis et Scholiastarum est opinio, quam Teuffel. l. l. p. 2648. non improbabilem censet, quamquam a Madvigio et Düntzero iam satis refutata videtur. Cf. Süpflius *Einleit.* p. XXI. not. 16.

suae aetatis viros eximios, imprimis autem poëtas, ita sibi conciliasse, ut ab iis, inter se ipsos plurimum invidia ardentibus, solus coleretur semper et amaretur, imprimis autem a Pollione, Maecenate, Corn. Gallo, L. Vario, Plotio Tucca, Horatio et Propertio, quibuscum intimam amicitiam et familiaritatem contraxerat [70]). Nihilominus etiam inimicos quosdam et obtrectatores habuit, qui Octaviani [71]) potissimum et Maecenatis favorem ei invidentes [72]) carmina eius vituperarent et insulsa petulantia arroderent [73]), ut Bavium illum et Maevium [74]), Codrum [75]) et Anserem [76]), quos Virgilius ipse carpit in Eclogis, Cornificium Gallum [77]), Cimbrum [78]), alios [79]). Iidem vel alii obtrectatores poëtam, qui nunquam uxorem duxit, pronioris in pueros libidinis [80]) vel etiam adulterii cum matronis nobilibus facti [81]) incusarunt; alii contra, cum pueros illos Socratis more amasse omninoque ita castum et pudicum fuisse referunt, ut Neapoli Parthenias vulgo appellaretur [82]); eosque veritati propius accedere, praeter carminum naturam et argumenta iam quae de imbecilla eius valetudine [83]), de continentia in victu potuque, de timiditate et verecundia [84])

---

70) Cf. Donat. §. 38 sq. et 67. cum Hor. Sat. I, 5, 40 sqq.

71) Quem in Eclogis nimis adulatus esse videbatur. Cf. Ernesti in Actis Seminar. reg. phil. Lips. II. p. 55.

72) Cf. Weichert. de Horatii obtrectatoribus in Poett. Latt. vitis etc. p. 273 sq.

73) Vid. Donat. §. 61 sqq. ibique Heynius et Weichert. l. l.

74) Vid. Ecl. III, 99. De Bavio et Maevio cf. Weichert. l. l. p. 310 sqq. et Kirchner. Quaest. Horat. p. 23.

75) Vid. Ecl. V, 10. et VII, 22. 26., et quae ibi adnotavimus.

76) Vid. Ecl. IX, 36. Donat. §. 67. et Weichert. l. l. p. 160 sqq.

77) Vid. Donat. §. 76.

78) Cf. Quinct. Inst. VIII, 3, 27 sq.

79) Cf. imprimis Donat. §. 61 sqq., qui inter alia commemorat, Anonymum quendam [quem Weichert. l. l. p. 314. Bavium aut Maevium fuisse suspicatur] scripsisse duas Eclogas insulsissimas Antibucolicorum nomine, quibus Ecl. I. et III. cavillaretur (cf. Heyn. et Wagn. ad Donati l. l. p. XCVII sq.); alium porro verbis illis Georgicôn *Nudus ara, sere nudus* subiecisse haec: *habebis frigora, febrem*, et Carvilium quendam Pictorem totum librum scripsisse contra Aencidem, cui titulus fuerit Aencidomastix. (Cf. de eo Weichert. l. l. p. 275.) Praeterea Donat. §. 67. etiam Cornificium quendam (vid. Weichert. l. l. p. 406.) et Quinctil. Inst. III, 3, 28, 29. (vid. Heyn. ad Donat. §. 67.) Tullium Cimbrum (quem Weichert. l. l. p. 282. se plane fugere fatetur) inter Virgilii obtrectatores commemorant. Contra hos autem peculiarem librum scripsit Asconius Pedianus, in quo imprimis Octavianum Avitum mox nota 88. commemorandum refellere studuit. (Cf. Donat. §. 64. et Weichert. l. l. p. 274.)

80) Cf. Donat. §. 20. ibique Heyn. Imprimis Cebetem (cf. Serv. ad Ecl. II, 15.) et Alexandrum (i. e. Alexin illum Ecl. II. celebratum: cf. Martial. VIII, 56. V, 16, 12. Apulei. Apol. I, 73. Donat. §. 20. 37. Serv. ad Ecl. II, 15. et Iahn. praef. p. XVII.) Socratico more amasse perhibetur. Cf. Teuffel. l. l. p. 2650.

81) Imprimis cum Plotia Hieria, Vari s. Varii sui uxore (cf. Donat. §. 21. et Serv. ad Ecl. III, 20.); quod tamen Ascon. Pedianus negavit. Cf. omnino Weichert. de Vario p. 85. sqq. et 93 sqq.

82) Cf. Donat. §. 22. et Ausonii Cento nupt. extr. Sed haec tota fabula ex solo Virgilii nomine conficta videtur, quasi a voc. *virginis* ductum esset. Cf. Heyn. ad Donat. l. l. et supra not. 1.

83) Vid. supra p. X. et Donat. §. 19. coll. Hor. Sat. I, 5, 48 sq.

84) Donat. §. 22. coll. Klotz. Opusce.

traduntur[85]), comprobare videntur. Ut denique, quae de corporis figura nobis innotuerunt, adiiciamus, grandi fuit corporis statura, aquilo sive fusco colore, et facie rusticana[86]).

Iam quod attinet ad internam operum Virgilianorum rationem et naturam, primum commemorandum est, poëtam, ut omnes omnino poëtas Latinos, carmina sua, non solum si argumentum, sed etiam si formam spectamus, ad Graecorum exempla composuisse, neque hoc contentum magnam etiam sententiarum partem ex iis petiisse, adeoque integros eorum versus in Latinum sermonem transtulisse[87]), quod eo minus mirandum, quum vel Latinorum poëtarum, Ennii, Naevii, Accii, Pacuvii, Lucilii, Lucretii, adeoque aequalium, Lucii Varii, Corn. Galli aliorumque totos versus in suam rem convertere non dubitaverit[88]). In qua tamen Graecorum imitatione negari nequit tam laudabiliter et prudenter eum esse versatum, ut Graecos neutiquam caeco et servili modo sequeretur, sed primus inter Romanorum poëtas liberiorem et elegantioribus literis digniorem Graecos imitandi usum induceret[89]), quum non solum omnia ad Romanorum sentiendi et cogitandi rationem conformaret, et Graeco argumento Romanos mores et instituta ubique immisceret, sed etiam in oratione ad Graecorum exempla formanda Romanae linguae ingenium sapienter servaret, et Graecorum simplici elegantiae Romanorum magniloquentiam et maiestatem adderet[90]); ut carmina eius magis

---

p. 242 sqq. et Herder *Krit. Wälder* II, 2. p. 123 sqq.

85) Cf. Donat. §. 19.

86) Vid. Donat. ibid., ubi Heyn. memorat, facie subrustica exhiberi Virgilium inter signa Palatii Capitolini apud Rossium (Rossii *Raccolta di Statue antiche* n. XXII.), et alia de Virgilii imagine in marmore (Mus. Capitol. I, 2.), in gemmis, in numis (adulterinis) et in Codice Vaticano apparente disputat. Cf. etiam Visconti Iconogr. Rom. I. p. 385 sqq. Mainardi *Diss. stor.-crit. sopra il busto di Virg. del Museo della reale Accad. di Mantova.* Mant. 1833. Raoul-Rochette *Iourn. des Sav.* 1834. p. 68 sq. Platner et Bunsen *Beschreib. von Rom* II, 2. p. 347. O. Müller. *Archaeol.* p. 734. et Teuffel. l. l. p. 2648.

87) Cf. Macrob. Sat. V. et VI. Gellius XIII, 26. XVII, 10. Fulv. Ursini Virgilius collatione scriptorum Graecor. illustratus. Antverp. 1586. et Leovard. 1747. 8. Andreae Locorum Homero-Virgilianorum Spec. I. et II. Ienae 1804. et 1814. 8. Eichhoff *Études grecques sur Virgile, ou Recueil de tous les passages des poètes grecs imités dans les Bucoliques, les Géorgiques et l'Enéide.* Paris 1825. III. Voll. 8. et Tissot *Etudes sur Virgile, comparé avec tous les poètes épiques et dramatiques des anciens et des modernes.* Paris 1826. IV. Voll. 8. Iahn. Praef. p. XXXVIII sqq. Bernhardy *Röm. Lit. Gesch.* p. 409 sqq. ed. II. alii.

88) Cf. praeter Macrob. et Gellium ll. ll. Diss. mea de Lucretii carmine etc. p. 114. Weichert de L. Varii et Cassii Parm. vita p. 31. et 102. et in Poëtt. Latt. vitis etc. p. 13. 15. 66. et alibi. Ceterum Donat. §. 64. refert, iam inter aequales Virgilii fuisse Q. Octavium Avitum quendam, qui *Ὁμοιοτελεύτων* octo volumina ediderit, in quibus, quos et unde transtulerit Virgilius versus, putida diligentia adnotatum esset. Cf. Weichert. l. l. p. 274.

89) Cf. Iahn. Introd. in Ovidii Metam. p. 12. Ernesti in Actis Sem. reg. phil. Lips. Vol. II. p. 69 sqq. et Additam. ad Sulzeri Theor. artium Vol. II. p. 298 sqq.

90) Vid. Gellius IX, 9.

fere, quam ceterorum Latinorum poëmata, vere Romana et archetypa esse videantur. Ita omnibus poëtis Romanis exemplum et normam orationis poëticae exhibuit, quam quo studiosius et fidelius posteriores sequebantur, eo perfectiores habebantur poëtae[91]). In Bucolicis[92]) autem Theocritum potissimum secutus est; nam quae in iis fere bucolici generis sunt argumenta, ea fere omnia sunt ex Theocriteis carminibus translata, cuius Idyll. III., XI. et XXIII. in secunda, IV. et V. in tertia, I. et VII. in quinta, VI. et VIII. in septima, II. et III. in octava, I. in decima Ecloga poëta ante oculos habuit[93]). Sed indolem et naturam Theocriteorum carminum plane immutavit, et bene perspiciens, imaginem illam vitae pastoritiae ad veritatem pictam nativamque illam pastorum Theocriteorum simplicitatem, qui nihil aliud esse volunt, quam simplices pastores de vitae rusticanae amoenitatibus confabulantes et legentium animos iucunda rerum rusticarum imagine delectaturi, Romanis suis vitae rusticae minus faventibus et in omnibus rebus elegantiam quandam cum fastu sectantibus non admodum placituram esse, a natura carminis pastoritii tantopere deflexit, ut personatos modo induceret pastores[94]) de rebus publicis vel de privata auctoris vita, quatenus ab illis afficitur, erudite et eleganter colloquentes, ut multas res a vita pastoritia plane alienas et ad rerum civilium peritos pertinentes immisceret, denique poësin bucolicam epicae magis admoveret[95]). Ita factum est, ut ex eius Eclogis non nisi quinta, septima et octava, quodammodo etiam tertia, vere ad bucolicum genus referri possint, reliquae ab eo plane alienae censendae sint[96]). Quare, si veram carminis

91) Cf. e. g. Statius Theb. XII, 816., qui exclamat: *Nec tu divinam Aeneida tenta, sed longe sequere et vestigia semper adora.* Vid. etiam infra not. 99. 106. 117. et 121.

92) Ita haud dubie Virgilius ipse haec carmina appellavit, quum Colum. VII, 10. scripserit: *Ut Bucolicôn loquitur poëma*, i. e. Virgilii Eclogae; Ovidius autem Trist. II, 538. de eodem Virgilio: *Bucolicis iuvenis luserat ante modis*, et Gellius IX, 9. *Quum legerentur utraque simul Bucolica Theocriti et Virgilii;* quamquam nihil certi constat de nomine, quo auctor ea in publicum emiserit. *Eclogarum* autem nomen (de quo cf. Plin. Ep. IV, 14, 9. Stat. Silv. praef. l. III. et IV. Auson. in epist. Idyll XI. praefixa, Suet. in Vita Hor. et Weichert. in Comm. de Lacvio poëta nota 1. in Poëtt. Latt. vitis etc. p. 21.) procul dubio a Grammaticis demum iis praefixum est.

93) Cf. Meusel de Theocrito et Virg. poëtis bucolicis. Gotting. 1766. 4. Genisset *Examen oratoire de l'Eclogue de Virgil. Paris an.* IX. Germar. Melett. Thorunens. Halae 1822. p. 179—199, quique laudantur in Sulzeri *Theorie d. schönen Künste* II. p. 588., in Additam. ad eam VII. p. 243 sqq. et a Teuffelio l. l. p. 2652.

94) Quamquam autem Virgilius in his carminibus per pastores personatos haud raro allegorice loquitur, allegorica tamen eorum interpretatio, in qua multi viri docti inde a Servio, imprimis Catroeus (qui Virgilii carmina translatione et adnotatione francogall. instructa edidit Paris. 1716. VI. Voll. 8.), inanem operam posuerunt, non nimium extendenda est. Cf. Heyn. de carm. bucolico p. 19.

95) Cf. Heyn. l. l. p. 3—20. Genthe in Vita Virg. p. 14 sqq. Hottinger in *Schriften der Mannheim. Gesellsch.* Vol. V. p. 56. et Teuffel. l. l. p. 2652.

96) Iam Servius in Prooem. in Bucol. observat: „Sane est sciendum,

bucolici naturam respicimus, Virgilii Eclogae, haud dubie vilissimum inter eius opera[97]), Theocriteis Idylliis longe postponendae[98]), et singularis ille, quo exceptae sunt, plausus quum ex sola rei novitate, quod prima erant huius generis carmina, quae Romanis offerebantur, tum ex illa ipsa rerum suo tempore gestarum tractatione, quam admiscuit, repetendus videtur; quamquam sane erat, cur per se spectatae, neque cum Graecis comparatae, arte sua et orationis splendore atque elegantia Romanis maxime commendarentur et mirum quantum placerent[99]). Accedit vero etiam ad poëtam excusandum, quod praeter temporum conditionem et Romanorum ingenium ipse quoque sermo Latinus minus aptus erat ad indolem et naturam carminum Theocriteorum sive vere bucolicorum imitatione exprimendam, qui poëtam coëgit multa ex vita pastoritia omittere et seponere aut verborum ornatu velare et colorare, quae nude et simpliciter ad rei veritatem proposita superbas Romanorum aures nimis offendissent[100]).

In Georgicis scribendis poëta Hesiodi maxime exemplum ante oculos habuit[101]), materiem autem, quam magna ex parte iam ipsa vita rustica ei praebuit, ex multis aliis scriptoribus Graecis (Aristotele, Theophrasto, Democrito, Xenophonte, Thucydide, Arato, Nicandro etc.) et Latinis (Lucretio, Magone Afro, Catone, Varrone, Cicerone in l. III. Oeconomicorum, aliis) diligentissime collegit, quorum singulos locos haud raro ad verbum in carmen suum transtulit[102]). Quamquam igitur neque in hoc

---

septem eclogas esse mere rusticas, quas Theocritus decem habet.“ Exclusit haud dubie quartam, sextam et decimam; quamquam eodem iure etiam primam, alteram et nonam excludere debebat.

97) Verissime enim Heynius l. l. p. 17.: „Nisi alia essent, quibus Maro magni poëtae nomen mereretur, solis Bucolicis relictis vix eum in censum principum poëtarum venturum fuisse arbitror.“

98) Cf. Heyn. l. l. p. 17. Hottinger. l. l. et quos nota 93. laudavimus. Temere igitur Scaliger. Poët. V, 5. et Meusel Diss. de Theocr. et Virg. poëtis bucol. Gotting. 1766. eos vituperant, qui Theocritum Virgilio praeferant.

99) Sufficiat commemorare testimonia Horatii Sat. I, 10, 44. *Molle et facetum Virgilio annuerunt rure Camoenae*, et Ovidii Amor. I, 15, 25. *Tityrus et segetes Aeneiaque arma legentur, Roma triumphati dum caput orbis erit*, quibuscum cf. Tac. dial. 13. Quinct. X, I, 55. et Donat. §. 41.

100) Verissime enim Probus „Theocritum poëtam facilius, ait, Bucolica scripsisse, quia apud Graecos sermo rusticanus a civili dividi possit; ideo Latinis difficile fuisse, quia necesse sit per eadem verba accommodare sensus.“ Ceterum omnia, quibus Virgilius, veram carminis bucolici naturam deserens, excusari potest, exhauserunt Heynius de carm. bucol. p. 12 sqq. et Spohn. in Prolegg. ad Virg. carm. bucol. Vol. I. p. 21 sqq. ed. Wagn.

101) Quod tamen non ita intelligendum, ac si multa ex Hesiodi Opp. et Diebus hauserit. Cf. etiam supra not. 44.

102) Cf. Serv. ad Geo. I, 43. Plin. H. N. II, 8, 6. Quinctil. Inst. X, 1, 56. Macrob. V, 2. Fabricii Bibl. Lat. I. p. 312 sqq. Heynii Prooem. in Geo. p. 269. Ursini Virgil. collat. etc. p. 94 sqq. Additam. ad Sulzeri Theor.

poëmate didactico inventionis laudem sibi potest arrogare, omnia tamen, quae apud alios invenit, tam scite composuit et digessit, tam prudenter usui Romanorum accommodavit, digressionibus ipsis praeceptis summa cum arte intextis tam suaviter distinxit[103]), tot sententiis vere poëticis illustravit, tantaque sermonis elegantia et splendore ornavit, et vituperium siccae ieiunitatis vel frigidae praecipiendi rationis, in quod didactica carmina tam facile incurrunt, tam sapienter evitavit[104]), ut praestantissimum et ornatissimum in hoc genere carmen condidisse censendus sit, quod lectoris animum mira quadam dulcedine demulceat, neque ullam materiae siccitatem sentire patiatur. Quare non mirum est, hoc carmen, quod quicunque postea in eodem poësis genere se exercuit imitatus, nemo assecutus est, adeo celebratum tantique aestimatum esse, ut omnes, qui simile argumentum postea tractarunt, velut Plinius Maior et Columella[105]), ubique fere ad eius auctoritatem provocarent, neque deessent, qui dubitarent, an non adeo ipsi Aeneidi praeferendum esset[106]).

In Aeneide denique, quamvis illa sit epos vere domesticum, quo Virgilius populi Romani maiestatem illustrare voluerit sub persona Aeneae[107]), in cuius natura duae illae Romani ingenii summae virtutes, fortitudo bellica et pietas, mirum in modum coniunctae apparerent, et qui tamquam auctor gentis Iuliae exoptatissimam praeberet opportunitatem Octaviani Augusti celebrandi, illius viri, qui natus videretur, ut illam ipsam populi Romani maiestatem ad summum fastigium eveheret, magis tamen, quam in ceteris carminibus suis, poëta fere totus pendet a Graecis, quum non solum ipsam ideam totamque descriptionem et dispositionem operis, sed etiam magnam sententiarum verborumque partem ex

---

artt. Vol. VII. p. 269 sqq. Iahn. Praef. p. XL. et Teuffel. l. l. p. 2652. Sic ex Theophrasto petiit doctrinam de arborum cultu, ex Aristotele praecepta de apibus, ex Nicandro locum de serpentibus, imprimis de chelydro, ex Arato locum de prognosticis, e Thucydide et Lucretio enarrationem pestis, e Varrone et Catone praecepta de pecudum cura etc.

103) Vid. Tegneri Diss. de digressionibus in Georg. Virg. Lund. 1799. et Bruner de carm. didasc. p. 44 sqq.

104) Cf. omnino Additam. ad Sulzeri Theor. artt. Vol. VII. p. 262 sq.

105) Qui etiam, ab ipso Virgilio Geo. IV, 147. quodammodo provocatus, libro X. operis sui de re rustica (qui de cultu agrorum agit) supplementum aliquod Georgicôn Virgil. edere conatus est.

106) Iustis laudibus Georgica praedicarunt inter veteres Horat. Sat. I, 10, 44. Propert. II, 25, 83. Quinct. Inst. VI, 3, 20., inter recentiores autem Heyn. in Prooem. p. 269 sqq. Hottinger in: *Schriften d. Mannh. Gesellsch.* Vol. V. p. 253 sqq. Schlegel. *Vorles. über Liter.* I. p. 117 sqq. Genthe in Vita Virg. p. 18 sqq. Ernesti in Actis. Soc. reg. phil. Lips. Vol. II. p. 46. Additam. ad Sulzeri Theor. artt. Vol. VII. p. 257 sq. 259 sqq. alii. Quamquam neque nostris temporibus defuerunt, qui de huius carminis laudibus detrahere studerent, velut Astius in *Grundriss der Philol.* p. 469. et Schiestl in Progr. sic inscripto: Virgilii Georgica tantum abest ut sint poëma omnibus numeris absolutum et perfectum, ut potius sint poëma verae genuinaeque poësi omnino repugnans. Ambergae a. 1830. Omnino cf. Teuffel. l. l. p. 2653.

107) Hoc tenim poëtae consilium

Homero [108]), cuius Odysseam in sex prioribus, Iliada in sex posterioribus libris imitatus est, et ex aliis poëtis Graecis, imprimis Apollonio Rhodio aliisque Alexandrinis [109]) adeoque ex Latinis poëtis, qui idem argumentum iam tractaverant, Naevio maxime et Ennio [110]), deprompsit. Non mediocre tamen inter Homerum et Virgilium intercedit discrimen. Ille enim, qui propius attingebat illa tempora heroica, quae carminibus suis celebrabat, qui sub eodem coelo et inter homines simplices et naturali quodam pulchri sensu imbutos vivebat, quibus ea omnia, quae vates narrabat, erant notissima et fixis quasi notionibus impressa vereque ita gesta esse credebantur et animis eodem affectu, quo correptus ille canebat, inflammatis audiebantur, qui denique sermone utebatur natura sua poëtico et rhetorum ac grammaticorum arguta subtilitate nondum attenuato et deformato, satis erat ut solum ingenium et naturam sequeretur ducem; Virgilio contra, qui ab illis temporibus longe remotus erat, qui vivebat inter homines illarum antiquarum rerum minus gnaros prorsusque aliter sentientes et cogitantes, inter Romanos superbos et fastidiosos, apud quos sine doctrinae et multae lectionis copiis iam tum ingenio nulla laus erat, qui pro temporum illorum ratione in epico carmine condendo non

---

fuisse, praeter totum carminis argumentum permulti etiam loci singuli luce clarius demonstrant. Huc pertinet inter multa alia odium Iunonis in Aeneam et Troianos non, ut apud Homerum, a solo Paridis iudicio vel Ganymedis raptu, sed multo magis a futura Carthaginis eversione per Romanos, illorum posteros, repetitum (I, 12 sqq.); porro Aeneae commoratio apud Didonem, qua iam prima fundamenta iaciuntur mutui inter Romanos et Carthaginienses odii belliique inde exorti, quo imprimis aucta est populi Romani maiestas et potentia (cf. imprimis IV, 622 sqq. cum X, 11 sqq.); tum comparatio exiguarum originum urbis Romanae cum posteriore eius splendore et magnificentia (VIII, 347 sqq.); deinde Iovis illud vaticinium de futura civitatis Romanae magnitudine et potentia (I, 257 sqq.), ex quo apparet, non sine numine divûm, ad quorum voluntatem etiam omnia Aeneae fata referuntur, tantopere crevisse Romanorum imperium, cett. Praeterea cf. III, 156 sqq. 500 sqq. IV, 229 sqq. VI, 756 sqq. VII, 37 sqq. VIII, 626 sqq. IX, 641 sqq. similesque locos.

108) Cf. praeter Ursini, Eichhoffii et Tissoti libros iam supra laudatos Gellius IX, 9. Scaliger Poet. V, 3. et 4. Walch. de eo, quod nimium est in imitatione Homeri Virgiliana. Schleusing. 1773. 4. Tittmann de Virgilio Homerum imitante. Viteb. 1787. 4. Lauter de Virgilio imitatore Homeri. Heidelb. 1796. 4. Andreae Locorum quorundam Homerico - Virgilianorum Spec. I. et II. Ienae 1804. et 1814. *Mémoires de l'Acad. des Inscr. I.* p. 171. sqq. II. p. 141 sqq. Heyn. de carm. epico p. 19 sqq. et in Comment. de rerum in Aeneide tractatarum inventione; Sulzeri Theor. artt. I. p. 28 sqq. cum Additam. VII. p. 289 sqq. Müller *Homer u. Virgil, eine Parallele. Erfurt* 1807. Eckert *Parallele zwischen d. Ilias u. Aeneide. München* 1829. 4. et Naegelsbachii Censura huius edit. meae in *Münchener Gel. Anzeigen* 1838. N. 109—111.

109) Cf. Scaliger Poet. V. 6. Weichert. *über d. Leben u. Gedicht des Apollon. von Rhodus* p. 405. Wyttenbach. Bibl. crit. II, 2. p. 26. Balfoort de Apoll. Rhodii laudibus poët. Traj. ad Rh. 1823. p. 70 sqq. alii.

110) Cf. Donat. §. 71. et Scheben de poëtis Aeneae fugam atque fata ante Virgilium describentibus. Münstereifel 1828. 4.

***

poterat, quin populi Romani et Caesaris ambitioni blandiretur, qui denique, omni natura sua et animi indole (Tibullianae simillima) multo magis ad lyricam, quam ad epicam poësin colendam idoneus, ad hoc carmen pangendum alieno potius impulsu, quam sua voluntate et animi inclinatione movebatur [111]), omnia ad artis praecepta erant revocanda; quare carmen eius doctissimum a nativa illa et simplici pulchritudine ac suavitate, qua Homeri divina carmina tantopere delectant, sane multum recedit, et si urbanitatem quandam et elegantem venustatem narrandi excipis, ab Homero omnibus carminis vere heroici virtutibus longe superatur [112]), magisque ad illud epici carminis genus deflectit, quod nos romanticum vocamus; quare omnes illi loci, qui magis conveniunt nativae eius animi mollitiae, ut vitae familiaris, amicitiae, amoris similiumque affectuum descriptiones [113]), multo melius ei cedunt, quam ii, in quibus de rebus vere heroicis, sanctis et magnificis, de pugnis, legationibus aliisque negotiis publicis, de sacrificiis sollemnibus, oraculis et vaticiniis, de diis, de inferis et similibus agitur, ubi nimium, quod singula produnt, docti poëtae studium et artificium veram legentium delectationem minuunt. A Romanis tamen, hoc discrimen non curantibus, Aeneida multis utique luminibus, imprimis arte illa, qua res diversissimas paulloque impeditiores et abstrusiores ad unum, concinnum et quasi rotundum carmen epicum coniunxit, tum similitudinum et comparationum per omnes singulasque, vel minimas, res perductarum copia, deinde oratiuncularum immixtarum virtutibus vere rhetoricis, denique purae et numerosae orationis elegantia [114]) atque versus sonoros et ornatissimos componendi arte [115]) splendentem, quum tota in populi Romani et gentis Iuliae gloria celebranda versaretur ideoque superbiae et fastui gentis ex nimia sui admiratione orto mirum quantum blandiretur [116]), Iliadi et Odysseae, si non antepositam, at certe aequiparatam esse [117]), non est cur miremur. Quamquam igitur consentaneum est, in Romanos, quibus poëta scripsit, longe maiorem, quam in nos inde redundasse voluptatem, tamen, ab Homericis carminibus si cogitationem abducimus, Virgilii Aeneis semper unum ex praestantissimis totius antiquitatis monumentis iudicandum erit, de quo

111) Cf. supra nota 65.

112) Cf. Ernesti Opusc. orat. etc. p. 157 sq. Müller. et Eckert in libellis not. 108. laudatis.

113) Ut egregius ille locus de Marcello l. VI. extr. (cf. supra nota 58.) et totus l. IV., haud dubie praestantissimus omnium.

114) Cf. Wagneri Quaestiones Virgilianae Tomo IV. editionis Heynianae adiectae.

115) Cf. Excurus de hexametro Virgilii, quem Gossrav. editioni suae addidit.

116) Cf. Schlegel. *Vorles. über d. Gesch. d. Liter.* I. p. 118.

117) Cf. Quinct. Inst. X, 1, 56. et 85 sqq. Ovid. A. A. III, 338. Am. I, 15, 25. Rem. 396. Trist. II, 533. Prop. III, 25, 61 sqq. Stat. Theb. XII, 815. Macrob. V, 1. VI, 1. et Weichert. de L. Varii et Cassii Parm. vita p. 61. Inde etiam non mirum, Aeneida Augusto adhuc vivente in scholis legi et enarrari coeptam esse. Vid. infra not. 121.

fati benevolentia nobis servato est cur quam maxime nobis gratulemur, imprimis etiam quum ex eo permulta discamus ad mythologiam, antiquitates et geographiam veterum spectantia[118]). Itaque plurimi viri docti omnium temporum de hoc carmine optimum fecerunt iudicium[119]), quamquam etiam non defuerunt, qui ei multo minus pretium constituerent[120]).

Singularis autem ille favor, quo Virgilii carmina a populo Romano excipiebantur[121]), effecit etiam, ut ea in scholis studiose lecta et explicata[122]) inter ipsos Romanos multos nanciscerentur commentatores celeberrimos, quorum primi fuerunt ipse L. Va-

---

118) Cf. Macr. Sat. I, 24. III, 1. Serv. ad Aen. II, 57. Niebuhr. *Röm. Gesch.* I. p. 112. 217 sq. (ed. III.) Lersch de morum in Virg. Aeneide habitu. Bonn. 1836. Eiusdem Antiquitates Vergilianae. Bonn. 1843. Helliez *Géographie de Virgile.* Paris 1771. (ed. II. cur. Masselin. Par. 1820.) Töpfer Virgilii Geographia in Aeneide exhibita. Arnstad. 1828 sqq. IV Partes. 4. Bonstetten *Voyage sur la scène des X derniers livres de l'Enéide.* Genève 1804 sq. alii.

119) Sic iam a. 1676. Io. Helv. Willemer praestantiam Aeneidos Virgilianae dissertatione philol. ostensam Wittebergae publice defendit. Cf. etiam Fabric. Bibl. Lat. I. 12. p. 379 sqq. Harles Breviar. Not. Lit. R. p. 249 sqq. Burm. Praef. ad Virg. p. ***** 2 sqq. Scaliger. Poet. V, 2, 3. Hottinger in *Schrift. der Mannh. Gesellsch.* V. p. 16 sqq. Additam. ad Sulzeri Theor. art. VII. p. 287. sqq. 308 sqq. Herm. v. d. Hardt Laudes Virgilii. Helmst. 1740. Malfilâtre *Le génie de Virgile, publié par Miger.* Paris 1810. IV. Voll. 8. Ex recentioribus sufficiat laudasse Winckelmann. de poëtis epicis Romanorum in Jahnii *Archiv f. Philol. u. Paedag.* 1833. Vol. II. p. 566 sqq. Süpflium *Einleit.* p. XXXV sqq. Gossrav. Praef. p. VI sqq. et Ladewig. *Einleit.* p. X sqq.

120) Vid. v. c. Markland. in Praef. ad Stat. Silv. et ad Silv. V, 3, 127. Bodmer *Ueber Virgil u. Aeneis. Muthmassungen, aus was für Ursachen Virgil die Aeneis habe zerstören wollen etc.* in Conzii Museo Graec. et Rom. Liter. a. 1794. Vol. I. p. 87. et eiusd. *Ein paar Worte zur Rettung der Aeneis von Hottinger* ibid. p. 104 sqq. Richter *Vorschule zur Aesthetik* I. p. 106. alios; quid quod Napoleo imperator in Commentariis suis, quos in Helenae insula conscripsit, Virgilium propter incredibilem artis bellicae ignorantiam in pugnis omninoque in rebus bellicis describendis saepe ineptire docuit? (Cf. adnott. ad Aen. II, 5.) Nescio an Teuffelius quoque l. l. p. 2650 sqq. omnino paullo iniquius de Aeneidos virtutibus iudicet.

121) Praeter locos iam supra not. 91. 99. 106. et 117. laudatos vid. etiam Tac. Dial. de Oratt. c. 13., qui haec narrat: *Populus auditis in theatro* [cf. Donat. §. 41. et Serv. ad Ecl. VI, 11.] *versibus Virgilii surrexit universus et forte praesentem spectantemque Virgilium veneratus est sic, quasi Augustum.* Cf. etiam Voss. ad Ecl. VI. p. 289. et Weichert. in Poett. Latt. vitis p. 285. De Virgilio autem in scholis lecto cf. Suet. de ill. gramm. 16. Oros. I, 18. Augustin. de civ. dei I, 3. et Weichert. de verss. iniur. susp. p. 57.

122) Haec etiam causa videtur fuisse, quapropter grammatici (ex aliorum tamen sententia iam Varius et Plotius) Aeneidem non admodum apte et considerate in XII libros diviserent, quam quidem divisionem non ab auctore ipso factam esse in promptu est, qui potius, ut ex Georgicôn carmine concludere possumus, singulis libris minorem ambitum daturus fuisset. Hic autem non omittendum est, exstitisse recentioribus temporibus viros doctos, qui ne ambitu quidem spectato Aeneidem a Virgilio ad finem perductam esse satis probabiliter suspicarentur, hunceque ad Iliadis et Odysseae similitudinem totum carmen XXIV libros efficere voluisse, quorum ea, quae conscribere ipsi licuerit, XVIII fere vel XX complerent. Aeneadem enim abruptam

rius [123]), Alexander, Iul. Hyginus, Aemil. Asper, Avienus, Apronianus et L. Annaeus Cornutus [124]), ad nostram autem memoriam manserunt Iulii Pomponii Sabini, Valerii Probi [125]), Iunii Philargyrii aliorumque minus cognitorum [126]) Commentarii in Bucolica et Georgica, Tib. Claudii Donati [127]) et Cynthii cuiusdam Cenetensis [128]) in Aeneidem et Servii Mauri Honorati in omnia Virgilii carmina [129]), quibus accedunt aliquot variorum interpretum Scholia ab Angelo Maio Mediolani a. 1818. edita; idemque favor causa fuit, cur Virgilii carmina saepissime describerentur, quo factum est, ut, etiamsi Caligula, contra poëtae memoriam temere saeviens, omnia eorum exemplaria ex omnibus bibliothecis amoveri iussit [130]), tamen satis magnus sit Codicum Virgilianorum nobis servatorum numerus [131]), quorum Mediceus, Vaticanus I. et II. (s. Romanus) Palatinusque sunt antiquissimi et optimi [132]).

---

esse Turni caede, quum tamen ex Aen. IV, 615. coll. cum I, 263 sqq. concludendum sit, poëtam narrationem usque ad stabilia Troianorum domicilia in Latio collocata et ad Aeneae obitum perducturum fuisse. Cf. Lersch in *Süddeutsche Schulzeit.* IV, 2. p. 88 sqq. et Teuffel. l. l. p. 2653 sq.

123) Cf. Spalding. ad Quinctil. X, 3, 8. Weichert de L. Varii et Cassii Parm. vita p. 74. et Wagn. ad Aen. V, 871.

124) Cui etiam antiqua illa vita Virgilii, quam saepe laudavimus, adscribi solet. Cf. tamen Heynii adnot. ei praefixa.

125) Cf. M. Valerii Probi in Virg. Buc. et Georg. Commentarius etc. ed. H. Keil. Halae 1848. 8.

126) Commentaria Iunilii Flagrii, T. Galli et Gaudentii in Virgilii VII priores Eclogas, ed. C. W. Müller. Rudolst. 1847. 4.

127) Vid. Macrob. Sat. III, 5, 6. V, 9. 22. Gellius I, 21. II. 6. V, 7. IX, 10. et Hoeven de Donati Comm. in Virg. Aen. Leovard. 1846.

128) Cynthii Cenetensis in Virg. Aen. Commentar., e cod. Ambros. ed. I. M. Dozio. Mediol. 1845.

129) De quibus cf. Bähr. *Gesch. d. röm. Liter.* §. 57. p. 91 sqq. idemque in Pauly *Realencycl.* VI. p. 1109 sq. et Teuber de Mauri Servii Hon. vita et Commentt. P. I. Vratisl. 1843. 8. Indicem omnium Virgilii commentatorum vid. in Fabricii Bibl. Lat. I, 12. §. 10. p. 369. et in edit. Heyn. a Wagn. repet. IV. p. 742 sqq. Cf. etiam Suringar Hist. critica scholiastarum Latt. p. II. c. 12.

130) Cf. Sueton. Calig. 34.

131) Cf. Gersdorf. notit. literar. Tomo IV. edit. Wagner. p. 605 sqq. subiuncta, cui adde: C. W. Müller. de Codd. Virgilii, qui in Helvetiae bibliothecis asservantur. Bern. 1841. 4.

132) Quomodo omnino Virgilii memoria etiam media, quam vocamus, aetate viguerit, (qua inter Italos imprimis Dantium in *divina commedia* [cf. ipse *Infern.* I, 85 sqq. Genthe Convers. Eclog. p. 54. 63. et Süpflius *Einleit.* p. XXV.] et inter Germanos Henr. de Veldegk. in sua *Eneit* [cf. Gervinus *Gesch. der poet. Nationallit. d. Deutschen.* I. p. 238 sqq.] poëtam nostrum imitatos esse constat) nuperime docuit Zappert singulari libello: *Virgil's Fortleben im Mittelalter.* Vindob. 1851. Praeterea hac de re cf. Baehr *Die christl. Dichter u. Geschichtschreiber Rom's* p. 40. F. Michel Quae vices quaeque mutationes et Virgilium ipsum et eius carmina per mediam aetatem exceperint. Paris. 1846. et Süpflius *Einleit.* p. XXV sq.; quod autem ad fabulas attinet, quas eadem aetas de Virgilio *mago* divulgavit, Siebenhaar de fabulis, quae media aetate de P. Virgilio circumferebantur. Berol. 1837. 4. Graesse *Beitr. zur Lit. u. Sage des Mittelalters.* II. *Zur Sage vom Zauberer Virgil.* Dresd. 1850. 4. et Teuffel l. l. p. 2660.

P. VIRGILII MARONIS

BUCOLICON

LIBER.

ECLOGA I. TITYRUS.

ARGUMENTUM.

„Meliboeus, agris suis exutus, dum patria extorris capellarum gregem ante se agit, in Tityrum incidit; quem quum in communi calamitate summa securitate et otio frui videret, miratus hominis sortem, cui acceptam eam ferat, rogat. Narrat Tityrus, v. 20 sqq., quomodo et a quo agros suos gregesque salvos recuperaverit: se, aetate iam provectum, libertatis consequendae causa Romam profectum, a domino obtinuisse, ut gregem libere ac tranquille pascere posset. Putandus igitur est Tityrus esse unus ex pastoribus servis in fundo a domino habitis. (Cf. ad v. 28.) Interea alter de malis ac molestiis migrationis suae conqueritur (v. 47 sqq.). Subsistit dialogus in eo, ut Tityrus miserum exsulem in tugurio suo pernoctare iubeat. — Atque hoc quidem verum ac proprium carminis argumentum; quod quantum a natura carminis pastoritii proprie dicti absit, et quale novum genus constituat, in disp. de Bucolicis Virgilianis expositum est. Sed communis omnium temporum opinio, veterum grammaticorum fide firmata, obtinuit, hanc Eclogam ad illa tempora et Virgilii fortunam accommodatam eoque anno (u. c. 713.) scriptam esse, quo Triumvirorum pactione decreta nefanda illa agrorum inter veteranos divisio ab Octaviano facta est. (Cf. Appian. B. C. IV, 3. Dio Cass. XLVII, 14.)“ *H.*

[„Triumviri enim iam pridem ad Mutinam a. 711., ut sibi obstrictos rederent militum animos, octodecim urbium (Appian. V, 22.) in fertilissimis Italiae regionibus sitarum agros veteranis dividendos promiserant, magnamque pecuniae vim insuper spoponderant singulis. Ergo ut haec militibus divideret Octavianus, et ut Lepidum observaret et contra Sextum Pompeium ageret, in Italiam a. 713. ineunte rediit. (Virgil. a. aet. 29.) Erant XXVIII legionibus coloniae assignandae (Appian. V, 6). Quum non sufficerent XVIII illarum urbium, quae iam antea militibus destinatae fuerant, possessiones et agri, aliae insuper urbes in hunc censum adscriptae sunt: revera dividebantur XXXIV, atque in universa Italia (Appian. V, 22.). In Gallia Cisalpina Cremonenses aut omnino adversati fuerant Octaviano et e Cassii Brutique partibus fuerant (Serv. ad Eccl. IX, 28.), aut non miserant Octaviano auxilium (Pomp. Sab. ad Eccl. IX, 29.); ergo Cremonensium agri distributi. Sed ne sic quidem suffecit (Appian. V, 13.); et milites cum fastu et petulantia vicinorum agros invadebant, et plura, quam quae erant adscripta, rapiebant, optima quaeque sibi sumentes. Itaque Mantuanorum quoque agri, Cremonensibus vicini, a militibus occupati, non propter culpam civium, sed propter vicinitatem. (Serv. ad Ecl. IX, 28. Donat. Vita Virg. §. 36. 94.) In his Mantuanorum agris etiam Virgiliani fuere (Donat. l. l. Serv. plur. locis, Sidon. Apoll. praef. Paneg. Maioriano dicti, Martial VIII, 46.). Dati quidem sive sumti a Claudio s. Clodio, milite veterano. Quamvis autem Octavianus militibus plurimam indulgeret licentiam (Dio Cass. XLVIII, 6.

Appian. V, 40.), tamen resistere studebant eorum petulantiae Asinius Pollio, L. Antonius et Fulvia. Et Pollioni quidem, provinciae Transpadanae praefecto Virgiliique patrono [cf. Argum. Ecl. II.], maxime hoc agendum erat, ne per nimiam licentiam militum Octaviani praeriperentur poëtae dilecti possessiones, quae, uti omnes Mantuanorum, ultra praescriptos et concessos militibus fines erant sitae ad montium radices prope flumen Mincium. Omni igitur, qua pollebat, auctoritate Pollio eo est enisus, ut Claudius iste restitueret sua Virgilio. Quod ut eo certius tutiusque effici posset, auctor fuisse videtur poëtae, ut Romam et ad ipsum Octavianum abiret, ad quem confluebant eiecti. Quibus quidem precibus praesentibus Virgilius hoc effecit, ut agros suos reciperet. Iuvisse eum non solum Pollionem, sed Maecenatem quoque, admodum est probabile. Accessit sine dubio Alfeni Vari et Cornelii Galli commendatio, qui olim eorundem magistrorum disciplina cum Virgilio usi fuerant. Hoc singulare Octaviani beneficium in communi civium vicinorum calamitate celebrandum erat Virgilio. Factum hoc per Ecl. I.; ita tamen ut civium suorum sortem lugeret, et, si fieri posset, etiamnum illis Octavianum redderet mitiorem]*)."

„Virgilius Octaviano, qui fundum, quem ille in agro Andino habebat, intactum servaturum se esse promiserat, gratum hoc carmine pro tanta, qua sibi, dum vicini misere possessionibus suis exturbarentur, frui liceret felicitate, animum testificari, et iuvenis fidem obstringere voluisse mihi videtur. Quem animi affectum Tityro, olim servo, eodem ferme tempore, quo haec a Caesare erant promissa, manumisso, duplici tum laetitia percepta, et ex libertate donata et ex agro herili servato, exsultanti urbanc tribuisse, carmineque pastoritio, quale genus tum ille tractabat, apte exposuisse, nemo facile negabit. Hinc apparet, cur Tityrus magis de agro servato, quam de libertate accepta laetetur; et cur v. 10. illam statim beneficii partem praedicet: *Ludere, quae vellem, calamo permisit agresti.* Animus enim curis rerum necessariarum vexatus ad carmina incalescere nequit." *W.*

„Itaque sub Tityri persona suam fortunam poëta adumbravit. Atque ea iam veterum opinio fuit. (Vid. Nemesian. Ecl. II, 82. Calpurn. IV, 162. Sidon. I. ep. 5.) Quae res bene se habere potest, modo ne allegoria ad omnes versus et verba singula circumferatur. [Conf. Adnott. ad v. 6.] Locus autem, in quo pastores confabulabantur, est ad umbrosam fagum in loco arboribus consito, sub qua Tityrus recubans pastoritio cantu otium consumit, dum gregem errantem prospicit. Versu tamen 52—59. accuratius describitur loci prospectus. Ad tanto maiorem rei iucunditatem facit contraria alterius pastoris fortuna miserabilis, qua nihil disertius ad Tityri felicitatem illustrandam commemorari potuisset." *H.* Carmen auctumno a. 713. scriptum esse, ex v. 72 et 81. [ad quem vid. Adnott.] probabiliter collegit *H. Vossius;* ex cuius computatione singulae Eclogae hoc ordine et tempore conscriptae sunt: II. vere a. 711., III. vere a. 712., I. auctumno a. 713., V. eiusdem anni hieme; IX. aestate a. 714., IV. auctumno eiusdem anni, VI. aestate et VIII. auctumno a. 715., VII. vere a. 716., X. vere a. 717. *Spohnius* a Vossio in eo tantum discedit, quod Eclogam secundam non ante m. Dec. a. 711., quintam vero ante primam, et illam quidem aestate a. 712., brevi post tertiam, hanc auctumno a. 713., decimam denique a. 716. compositam censet. (Cf. etiam singularum Eclogarum Argumenta.) Cur autem, quum in unum collecta ederet haec carmina Virgilius, a temporis, quo conscripta sunt, ordine recederet, causae suberant satis idoneae. Eclogam primam, unde se exorsum esse in edendis his carminibus auctor ipse testatur Geo. IV. extr. (*Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi:* cf. etiam Ovid. Am. 1, 15, 25. *Tityrus et segetes Aeneiaque arma legentur*), haud dubie propterea in principio posuit, quod ea versatur in Octaviani Augusti beneficio aliquo celebrando (cf. v. 6. sqq. imprimis v. 9. et 10.), quo ipsi uno facultas data erat haec carmina ludendi; simul vero etiam quod videbat, hac potissimum

*) Quae uncis inclusa Heynianis interposuimus, depromta sunt ex Spohnii Prolegg. p. 32 sqq. ed. Wagn.

Ecloga gratissimam exhiberi vitae pastoriciae imaginem, quae legentium animos statim ab initio his lusibus bucolicis conciliaret. In ceteris Eclogis ordinandis hanc rationem secutus videtur, ut, servato quantum fieri posset temporis ordine, *amoebaeis**) carminibus (I, III, V, VII, IX) interponeret *non amoebaea* (II, IV, VI, VIII), quod iam Wagner. (ad Spohnii Prolegg. p. 49.) intellexit, qui carmen VIII. specie magis, quam re, amoebaeum esse admonet, nonum autem carmen ideo proxime ante decimum et ultimum positum censet, quod ob commemorata alia quaedam carmina bucolica (cf. v. 23—29. et 39—50.), ab hac collectione exclusa, locus in ipso prope exitu operis ei maxime conveniret.

*) Cf. nota Argumento Eclogae III. adiecta.

MELIBOEUS. TITYRUS.

MELIBOEUS.

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
Silvestrem tenui Musam meditaris avena:

1. *patulae*, late patentis ideoque umbrosum tegmen praebentis. Sic Cic. de Or. 1, 7, 28. *platanus, quae ad opacandum locum patulis est diffusa ramis.* Cf. etiam Ovid. Met. VII, 622. *patulis rarissima ramis quercus.* — *sub tegmine fagi*, ut apud Lucr. II, 662. et Cic. N. D. II, 44, 112. (ex Arateis) *sub tegmine coeli.* „*Fagum* dicit pro natura loci; prope Mantuam et in agris Virgilii erant veteres fagi. Cf. Ecl. II, 3. IX, 9. Haeserunt nonnulli, quod hodie nullae sunt prope Mantuam; sed non meminerunt, XVIII saecula interiecta esse. In Libano hodie cedrorum exigua silva; olim omnis iis abundabat." *Sp.* Sed haud dubie etiam Virgilii aetate non admodum multae fagi in illa regione erant, quare veteres illas in suo agro conspicuas tamquam insigne eius decus aliquoties commemorat poëta. Locis a Spohnio laudatis adde Ecl. III, 12. Ceterum hoc totius operis bucolici principium (cf. Argum. huius Ecl. sub finem) respexit poëta, Georgicon libris his verbis finiens: *Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.* — 2. *silvestrem Musam*, i. e. carmen pastoricium. Per silvas enim et saltus Itali aestate greges pascunt, et propter umbrarum frigora et ob herbas pecori salubres, quae in montibus saltuosis proveniunt. Cf. Ecl. IV, 2. sqq. VI, 2. et Aen. Prooem. 2. *egressus silvis. Musam* autem pro carmine positam videmus non solum apud Lucr. IV, 591. *Fistula silvestrem ne cesset fundere Musam*, ex quo fonte omnis hic versus profluxit, et Nemes. I, 27. *Sed quia tu nostrae Musam deposcis avenae*, qui Virgilium imitatur, sed etiam apud hunc ipsum Ecl. III, 84. VIII, 1. et 5. Hor. Sat. II, 6, 17. alibi. — *Musam meditaris*, i. e. carminibus pangendis studes. *Meditari* enim est Graec. μελετᾶν. Conf., si tanti est, Wakef. ad Lucr. VI, 111. Aptissime autem dici hoc voc. de pastore, qui solus sub fago iacens non carmina nota canat, sed novos modos excogitet, vere admonet Jahn. Cf. etiam Ecl. VI, 8. et Plin. H. N. X, 29. *Meditantur aliae* (lusciniae) *iuniores versusque, quos imitentur, accipiunt* cum adnott. ad Ecl. V, 14. — *tenui avena.* Fuerunt, qui *tenui* ad genus carminis bucolici humile et tenue referrent; sed potius ornans est avenae epitheton ex natura calami petitum, ut in prooemio Aeneidos v. 1. *gracilis avena.* — Eandem sententiam poëta Ecl. VI, 8. ita variavit: *Agrestem tenui meditabor arundine Musam.* *Avena* pro fistula pastoricia, ut infra v. 10. *calamus*, et Ecl. III, 27. cum contemtu *stridens stipula.* Sic Tibull. II, 1, 53. *arenti primum est modulatus avena Carmen.*

Nos patriae fines et dulcia linquimus arva;
Nos patriam fugimus: tu, Tityre, lentus in umbra
Formosam resonare doces Amaryllida silvas. 5

TITYRUS.

O Meliboee, deus nobis haec otia fecit.
Namque erit ille mihi semper deus; illius aram
Saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

---

id III, 4, 71. *Sed perlucenti cantus meditabar avena*, et Martial. VIII, 3, 21. *Angusta cantare licet videaris avena.* — 3. *patriae*, fundi paterni. — 4. *Nos patriam fugimus;* nam fugere (φεύγειν) etiam ii dicuntur, qui vel sponte vel iussi in exsilium migrant. Cf. Hor. Od. I, 7, 22. II, 16, 20. Quinct. Inst. VI, 1, 19. et de subst. *fuga:* Cic. de Or. III, 3, 9. Ovid. ex Pont. II, 8, 68. Tac. Ann. III, 24. XIV, 64. Ceterum hac notione per gradationem aliquam repetita egregie depingitur affectus hominis, qui patria excedere coactus cum summo desiderio et dolore patrios agros respicit (cf. etiam infra ad v. 75. adnotata), et propterea bene opponitur pastori, qui lentus in umbra canit puellam amatam. Iahn. singula verba sic sibi respondere et opponi docet: „Tu, Tityre, recubans sub fago umbrosa, dulce carmen meditaris, ego, in solis aestu incedens, dulcem patriam linquo; quin ego caram patriam fugio (expellor), tu lentus (i. e. securus immotusque) in umbra puellam amatam canis." — *lentus*, otiosus, securus. Cf. Liv. XXII, 14, 7. *Hannibalem lenti spectamus.* Ovid. Tr. II, 514. *adulteria vidisti lentus.* Tibull. IV, 11, 6. *Nostra potes lento pectore ferre mala*, Mart. II, 46, 7. *Tu spectas hiemem succincti lentus amici.* Heins. ad Ovid. Her. XIX, 81. Brouckh. ad Tib. I, 5, 45. Drakenb. ad Silium XII, 567. Orell. ad Hor. Od. II, 16, 26. — 5. Sensus: Saepe in silvis canis Amaryllida, amicam tuam et contubernalem. Nam servis fidelibus sibique caris et acceptis domini coniungebant servas *contubernales*, quibuscum viverent quasque pro uxoribus haberent. Cf. Varro R. R. I, 17. Colum. I, 8, 5. XII, 1, 3. Petron. c. 57. 70. 96. etc. — *resonare doces Am. silvas*, i. e. facis, ut Echo, quae frequens est in silvis, amicae nomen referat. — 6. *deus.* Tityrus, servus toti familiae in villa domini (Virgilii) praefectus sive vilicus, cuius persona ipse latet poëta, Romam ivisse fingitur, ut a domino manu mitteretur simulque de agris huic restituendis cum Octaviano ageret (ut etiam Ecl. IX. Meliboeus Virgilii heri nomine alia agit.). Patet igitur, per *deum* (ut infra v. 43. per *iuvenem*) intelligi Octavianum Caesarem, qui Virgilio praedium paternum servaverit vel restituerit; poëtam vero, quum heri et servi personas mire iunxerit et confuderit (cf. ad v. 47.), etiam hunc deum a domino Tityri (i. e., si altius in rem inquirimus, se ipso) non satis discrevisse. Noli autem cogitare de Octaviano iam publice in deorum numerum relato, in quo demum post mortem, a. u. 767. senatus consulto collocatus est (cf. Tac. Ann. I, 11.), quamquam iam ab anno 725. deus et appellari et coli coeptus, atque Pergami et Nicomediae templa sibi extrui passus (ut Spohn. ad v. 44. docet); sed potius de satis noto veterum usu, ex quo vir divinitus de aliquo meritus, non solum deus ei nuncupabatur (cf. Hor. Serm. II, 6, 52. *Deos quoniam propius contingis*, i. e. Octavianum, Maecenatem, Agrippam etc. Cic. p. red. ad Quir. 5, 11. *P. Lentulus, parens, deus, salus nostrae vitae*, et adnott. ad Ecl. IV, 15), verum etiam inter Lares colebatur (cf. Hor. Od. IV, 5, 33 sqq. ibique Iani, Voss. ad h. l. et Spohn. infra ad v. 44.). — *otia*, securitatem inter tantas turbas et tumultus bellicos. — 7. *illius*, correpta penultima, ut semper in voc. *alterius*, nunquam in *alius* et *solius*. Cf. Geo. I, 49. 452. Aen. I, 16. 114. V, 534. VI, 396. XII, 648. etc. et Ramsh. Gramm. §. 209. p. 1026 s. — 8. *nostris ab ovilibus*, i. e. ovilis nostri. Sic Tibull. II, 1, 57. *a pleno memorabile munus ovili, Dux pecoris hircus.* Cf. Geo. II, 243. III, 2. Handii Tur-

Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere, quae vellem, calamo permisit agresti. 10

MELIBOEUS.

Non equidem invideo; miror magis: undique totis
Usque adeo turbatur agris. En, ipse capellas
Protinus aeger ago; hanc etiam vix, Tityre, duco.

---

sell. I. p. 19. Iahn. ad Ovid. Met. IX, 136. et quos id. laudat infra ad v. 53. Brouckh. ad Prop. III, 7, 16. Burm. ad Anthol. Lat. I. p. 294. Schrad. ad Musaeum p. 157. Tibull. I, 10, 26. sine Praepositione dixit: *Hostia erit plena rustica porcus hara. — nostris.* Sic secundum Voss. et Spohn. villicus loquitur de iis, quorum cura sibi, possessio domino erat, ut Ecl. IX, 2. 12. 30. — *imbuet*, sanguine suo, i. e. victima cadet. *H.* laudat Theocr. Epigr. I, 5. *Βωμὸν δ' αἱμάξει χερσὸς τράγος οὗτος ὁ μάλλος.* — *agnus.* Secundum Vossium a pauperrimis porcellus, ab hominibus in re modica constitutis agnus, a locupletioribus vitulus Laribus solebat immolari; ut iam ex agno, pretiosissima, quam posset offerre, hostia, Virgilium de praedii sui mediocritate conjecturam capi voluisse recte suspiceris. Aptissime comparat Voss. Tibulli (per eandem illam agrorum divisionem parte saltem possessionis spoliati) locum I, 1, 21. *Tunc vitula innumeros lustrabat caesa iuvencos: Nunc agna exigui est hostia magna soli.* — 9. *ipsum* Burm. male coniungit cum *ludere* (i. q. ipsum lusum); ad pastorem potius referendum esse, qui gregi opponatur, iam *H.* vidit, qui adiicit: „*Ludere*, [Gr. *παίζειν*] animi causa cantare. Dicitur enim de omni re non gravi et operosa, ac de carmine tenui. Infra Ecl. VI, 1. *Prima Syracosio dignata est ludere versu.*" Adde Geo. II, 386. IV, 565. Catull. L, 4. Ovid. Tr. II, 491. etc. — 11. *magis*, i. e. potius, immo. Spohn. conferri iubet Stat. Achill. [ita enim pro *Theb.* legendum] I, 141. *sed longum cuncta enumerare, vetorque. Trade magis;* cui loco adde Suet. Aug. 31. *Sextilem mensem e suo cognomine nuncupavit magis quam Septembrem, quo erat natus.* Sensus igitur: Non tam invideo, quam miror tuam sortem. — 12. *totis--turbatur agris*, a militibus veteranis. Minus commode Voss. de turba fugientium accipit, quem iure reprehendit Wagn. Pro *turbatur* multi Codd. praebent *turbamur.* Sed vulgatam lectionem, iam a Servio defensam, confirmat etiam Quinct. Inst. I, 4, 28. auctoritas. *Turbare* autem absolute usurpatum pro turbas ciere legitur etiam Aen. VI, 858. Ter. Hec. IV, 4, 12. Eun. IV, 3, 7. Cic. Sull. 20, 57. Varr. R. R. III, 17. Tac. Ann. III, 47. IV, 1. alibi. Ceterum sententiae proprie per *nam* vel *quum* connecti debebant, quum sensus sit: miror, te tam tute et tranquille agere, quum tantae undique in nostris agris turbae et calamitates exortae sint, quum immissi in nostras possessiones coloni nostros agros occupent nosque depellant; *W.* autem vocabulis *adeo*, *tantus*, *talis*, *is* (pro *tantus* et *talis*) similibusque (ut Graec. *τόσσος, τοῖος*) duas periodos saepe ita coniungi docet, ut *nam* commode omittatur; quae vocabula [explicandi vi praedita] quamquam plerumque in initio periodi, priori adnexae, collocentur, hic tamen verba *usque adeo* poëtarum more in principium v. 12. reiecta esse. Cf. etiam Aen. V, 404. et XII, 831., ubi Wagn. comparat Geo. I, 449. Aen. V, 802. IX, 132. XI, 548. Catull. III, 15. Adde Plaut. Menaech. prol. 16. Cic. pr. Sext. 16, 38. in Cat. IV, 11, 24. Liv. XXII, 27, 4. et similes locos. — *ipse.* Non alii modo talia sunt passi, sed ipse ego sum ex proturbatorum illorum numero. — 13. *protinus*, i. e. porro tenus, *πρόσω*, *vorwärts*, *fürbass*, ut Cic. Div. I, 24, 49. *pergere protinus* et Aen. X, 340. *protinus hasta fugit.* Ceterum Codd. Med. Rom. et Vat. auctoritatem secuti *protinus* scripsimus, non *protenus*, cui antiquiori formae Cod. Med. et Vat. numquam, ceteri raro addicunt. (Cf. Wagn. Vol. V. p. 466.) Quod enim a Servio ad h. l., a Capro Orthogr. p. 2243. aliisque Grammaticis statui-

Hic inter densas corylos modo namque gemellos,
Spem gregis, ah! silice in nuda connixa reliquit.
Saepe malum hoc nobis, si mens non laeva fuisset,
De coelo tactas memini praedicere quercus.
Saepe sinistra cava praedixit ab ilice cornix.
Sed tamen, iste deus qui sit, da, Tityre, nobis.

---

tur discrimen, ut *protenus* referatur ad locum, *protinus* ad tempus, id non iuvant inscriptiones et Codd. antiquissimi. — *aeger* imprimis de animi moerore et tristitia intelligendum (cf. adnott. ad Aen. I, 208.), ut Meliboeus afflictus et sollicitus opponatur Tityro tranquillo et laeto, quamquam non nego, de corpore quoque simul cogitari posse, quum animi moeror etiam in corpus vim suam debeat exserere, praesertim ubi accedunt itineris molestiae. Minus tamen recte *H.* de solo corpore affecto cogitat, vel *aeger* pro *aegre* positum censet, quod ut Latinum esse negat Doering. in Progr. Gothae 1824. 4. edito, ita iam propter sequens *vix* et gradationem, quae insit verbis *ago* et *vix duco*, probari non posse, Iahn. docet. Nihilominus Hildebrand. in Iahnii Novis Annall. XXVI. p. 155. Heynii rationem amplecti videtur, ut Meliboeus suam conditionem cum gregis comparet, et quemadmodum unam capellarum vix ducere possit, ita semet ipsum corpus fessum vix trahere posse profiteatur. — *duco.* Ceteras agit, hanc unam, quae paullo ante pullos enixa est, fune ducit, trahit propter lassitudinem. — 14. *corylos.* Sic pro vulg. *corulos* ex Med. auctoritate scribendum. Cf. Wagn. Orthogr. Vergil. Vol. V. p. 484. — 15. *Spem gregis.* Ut liberi gentem propagaturi spes parentum, sic haedi, vituli, agni spes gregis. Cf. Geo. III, 473. IV, 162. — *ah!* Wagn. Vol. V. in hac Interiectione ubique adspirationem omisit, meliores Codd., Med. Rom. alios, secutus. Cf. eius Orth. Vergil. p. 381. Heins. ad h. l. et Hand. Tursell. I. p. 211 sqq. — *silice in nuda*, i. e. non substratis herbis (cf. Geo. III, 297.), non minus ad miserationem excitandam facit, quam sequens *reliquit*, (secum ducere et lacte nutrire non potuit). *Silex* autem vox generis communis est, quam vocant, ita tamen ut non nisi a poëtis feminino genere usurpetur, in prosa vero et vitae communis sermone semper sit masculini generis. Cf. Schneideri Gramm. Lat. II, 1. p. 112. Heins. ad Ovid. Met. IX, 225. et Barth. ad Stat. Silv. IV, 3, 1. Affert hac de causa locum nostrum Quinct. I, 6, 2., ubi vid. Burm., qui etiam ad Ovid. Met. IX, 225. conferendus. — *connixa. Conniti* pro eniti, pariendi significatione, praeter hunc locum nusquam videtur legi. — 16. „Bene haec de ostento obiecto, arboribus frequenter fulmine tactis, ad superstitionem talium hominum dicuntur, quum adversi aliquid iis accidit.“ *H.* — *laeva*, stolida, stupida, ut contra *dexter* i. q. ingeniosus, callidus. Iterantur haec verba *si mens non laeva fuisset* Aen. II, 54. Cf. etiam Hor. Art. 301. *O ego laevus!* — 17. *De coelo tangi* pro fulmine tangi haud raro dicitur. Cf. Cic. Div. II, 21, 47. Liv. XXV, 7, 7. XXIX, 14, 3. etc. Idem est apud Plin. H. N. XXXVI, 4, 1. *e coelo tangi.* Pomponius ex deperditis Grammaticorum libris narrat, arbores feraces fulmine tactas mali ominis fuisse apud veteres, qui olea fulmine percussa sterilitatem annonae, quercu exsilium praedixerint; quod iam Voss. adnotavit. — *praedicere*, portendere. — 18. Hic versus, a Servio et omnibus fere Codd. omissus, adsutus et adumbratus est ex Ecl. IX, 15. *Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix*, ideoque ab recentioribus editoribus iure meritoque eiectus. Et Spohnius quidem iam propterea repudiandum censet, quod, quum praecessisset *praedicere* et *quercus*, statim sequatur *praedixit* et *ilex*. Cf. etiam Weichert. de verss. Virg. et Val. Fl. iniuria susp. p. 60. — 19. *Sed tamen.* His particulis, graviorem oppositionem indicantibus, quam simplex *sed* aut *tamen*, Romani haud raro orationem, quae ad alia deflexerat, revocant ad rem primariam, de qua agitur, et ad urgenda ea, quae antea dicta sunt; ut Geo. I, 79. *Sed tamen alternis facilis*

TITYRUS.

Urbem, quam dicunt Romam, Meliboee, putavi
Stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
Pastores ovium teneros depellere fetus.

labor, quae verba ad v. 71. sunt referenda. Sic etiam hoc loco Meliboeus, antea de se locutus, redit ad Tityri verba v. 6. Ceterum eadem ratione simplex *sed* usurpatur. Cf. Goerenz ad Cic. Legg. II, 23, 58. id. ad Finn. IV, 16, 45. Kritz. ad Sall. Cat. 23, 1. Zumpt. Gramm. §. 736. — *iste*, i. e. iste tuus, quem tu deum vocas tuum. Nam*iste*, Pron. demonstr. secundae personae, eorum habet rationem, quae pertinent ad eum, quem adloquor (cf. Ecl. II, 38. III, 7. V, 54. IX, 55. X, 21, et sexcentos alios locos a Wagn. Qu. Virg. XIX, 1. collatos); quare vix adducor, ut Vossio adsentiar, ad hanc vocem adnotanti: „*mit halbspottendem Tone des Unglaubens.*“ — *qui sit.* Codd., ut saepissime, fluctuant inter *qui* et *quis*, ita tamen, ut plurimi prius illud exhibeant. Sed etiam neglecta Codd. auctoritate, quae in hac lectionis varietate, imprimis ubi vox sequitur ab litera sibila incipiens, minoris est habenda, hic necessario *qui* recipiendum, neque quod antiquius, neque quod suavius sit, (quum concursus literarum sibilantium vitetur; quam opinionem defenderunt Lachmann. ad Prop. I, 12, 7. Hand. ad Stat. Silv. p. 292. Zumpt. Gramm. §. 134. alii); sed quia rectius est. Notissimum est enim discrimen illud inter *quis*, quod nomen, et *qui*, quod naturam, mores, virtutes personae requirit; quare *quis sit* significaret: dic mihi, quo nomine nuncupetur deus ille, quem commemorabas (*wer der Gott sei*); *qui sit* valet: aperi, qualis sit homo ille, quem tu deum dicere non dubitas (*was das für ein Gott sei*); non enim verum deum, sed hominem immortaliter de rebus suis meritum se dicere, Tityrus iam significavit v. 7. Quare non adsentior Wagnero Qu. Virg. XXII. p. 486. contendenti, hanc Meliboei quaestionem ad solum nomen, non ad naturam Subiecti spectare. Imo, quum Meliboeus bene perspiciat, nomen dei a Tityro consulto reticeri, hoc et ipse non urget, sed notam modo aliquam comperire cupit, unde naturam dei intelligere et ita fortasse nomen quoque coniicere possit. Cf. omnino Iahn. ad h. l. et Ovid. Met. X, 372. idemque ad Hor. Sat. I, 4, 41. Hand. ad Stat. Silv. I. p. 250. Vir doct. in Seebodii Bibl. crit. a. 1821. Fasc. 2. p. 129. Busch. in Ephem. schol. Darmst. a. 1828. n. 84. p. 693 sqq. Kritz. ad Sall. Cat. 44, 5. Bach. ad Ovid. Met. XI, 279. Obbar. ad Hor. Ep. Vol. I. p. 346. et Wagner. l. l. p. 484 sq., qui tamen multis exemplis probare studuit, Virgilium, discrimine illo non servato, in directa, quam vocant, oratione, *quis*, non *qui* (v. c. Ecl. II, 68. IX, 39. Geo. IV, 315. 494. Aen. I, 459. 615. II, 594. III, 317 etc.), in indirecta vero interrogatione *qui*, non *quis* (v. c. Ecl. II, 19. III, 8. Geo. I, 3. IV, 537. Aen. III, 608. V, 648. IX, 723 etc.) usurpare, sive nomen, sive natura Subiecti respiciatur. Vide tamen, quae Iahn ad h. l. in edit. II. contra eum disputat, accuratissimam de hac re quaestionem instituens. — *da.* *Dare* haud raro idem est, quod dicere, narrare, ut *accipere* saepe ponitur pro audire. (Cf. not. ad Aen. II, 65.) Sic Cic. Acad. I, 3, 10. *Sed da mihi nunc: satisne probas?* Ter. Heaut. prol. 10. *paucis dabo.* Hor. Serm. II, 8, 5. *Da, -- quae prima iratum ventrem placaverit esca.* Ovid. Fast. VI, 434. *Aeneas eripuisse datur.* Val. Fl. V, 219. *Thessalici da bella ducis.* Stat. Theb. VII, 315. *Asopos genuisse datur.* Claud. de rapt. Pros. III, 337. *pater post proelia praedam Advexisse datur.* — 20. Longae ambages narrationis pastoris imperiti personae optime conveniunt. — 21. *huic nostrae*, Mantuae, Andibus vicinae, vico tribus passuum millibus ab illa urbe distanti. — *saepe solemus.* Eundem pleonasmum, nobis quoque usitatum, invenimus Aen. II, 456. Ovid. Met. I, 639. VIII, 19. XIII, 417. alibi. — 22. *depellere.* Andes in monte, ager Virgilii ad radices montis situs erat (cf. infra v. 52 sq. 56. et Ecl. IX, 7 sqq.), ideoque pastores, Mantuam in valle sitam peten-

Sic canibus catulos similis, sic matribus haedos
Noram; sic parvis componere magna solebam.
Verum haec tantum alias inter caput extulit urbis,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.

MELIBOEUS.

Et quae tanta fuit Romam tibi causa videndi?

TITYRUS.

Libertas; quae sera, tamen respexit inertem,

---

tes, pecus ibi vendendum ex editiore loco deorsum abigere debebant; unde intelligitur, proprie h. l. dici *depellere*, ut Plin. H. N. II. 78. *in inferas partes depelli*. Sil. Ital. IX, 396. *silicem, quem montibus altis Depulerat torrens*. Alias *depellere fetus* significat a lacte removere (vid. ad Ecl. III, 82.); quo sensu Burm. hic quoque vocem capi voluit, propterea v. 21. *quo* in *quoi*, i. e. in cuius commodum, gratiam, mutandum temere suspicatus. — 23. Aptissima profecto, quae pastori subiici poterat, comparatio. — *similis*. De Accus. Plur. III. Declin. apud Virgilium in - - *is* et - - *es* terminato vid. accuratissimam Wagneri disputationem Vol. V. p. 382—404. — 24. *parvis componere magna*. Cf. Geo. IV, 176. *Si parva licet componere magnis*. Cic. de opt. gen. or. 6, 17. *ut cum maximis minima conferam*. Herod. II, 10. ὡς εἶναι σμικρὰ ταῦτα μεγάλοισι συμβαλέειν. Thuc. IV, 36. ὡς μικρὸν μεγάλῳ εἰκάσαι. Ceterum Wagn. Vol. V. *componere* edidit. Cf. eius Orth. Verg. p. 412. — 26. „*Viburna* sunt fruticis s. virgulti genus flexile et lentum, sepibus viendis s. ligandis fasciculis utile. Adhaesit nomen certo generi, quod vulgo appellatur *Waldrebe, Kleinmehlbaum*." *H.* Vossio etiam *Schlingbaum*, *Wegeschlinge*, *Faulbaum*, Billerbeckio in Flora class. p. 82. *Schneeball* vocatur. — 27. *Et* est curiosius et cum admiratione quadam interrogantis. Saepius in eiusmodi interrogationibus est indignantis. Cf. adnot. ad Aen. IV, 215. et Handii Tursell. II. p. 492. — 28. „*libertas*, h. e. libertatis obtinendae spes ac desiderium. --- In Italia villici et quicunque in agris essent, [ut vel his vel pecoribus curam impenderent] non facile alia quam servili conditione aut libertini fuisse videntur. - - Nam ii homines, si peculium sibi satis magnum parassent, pretio dominis soluto in libertatem se vindicare poterant. Conf. Lips. ad Tac. Ann. XIV, 42. Burm. ad Petron. 75. id. ad Ovid. Am I, 8, 63. et Apul. Met. VIII, 43. Iam iisdem hominibus, nunc libertis suis, heres poterat greges suos committere, certa mercede dicta; unde pastores mercenarios memoratos legimus. Tityrus, qui per multos annos, dum Galateae amori indulgebat, peculii parum diligentem rationem habuerat, senex factus, quum Amaryllidem, quae frugalior et parcior erat, amicam haberet, ut libertatem sibi compararet, Romam ad herum suum profectus est." *H.* — *sera, tamen respexit*, i. e. quamquam sero, s. sero quidem, aliquando tamen mihi contigit. *Sera* pro sero, ut apud Hor. Od. I, 15, 19. Epist. II, 1, 161. Prop. III, 4, 5. III, 15, 35. et alibi. *Quamquam* autem vel *quidem* ante *tamen* saepe omitti, res satis nota. Cf. Gronov. et Drak. ad Liv. XXXVII, 25, 11. Heusing. ad Cic. Off. I, 12, 4. Ruhnk. ad Ter. Andr. prol. 11. Goerenz. ad Cic. Finn. II, 13, 43. Kritz. ad Sall. Cat. 61, 3. Sillig. ad Virgil. Cir. 263. Orelli ad Hor. Od. I, 15, 19. Spohn hic comparat locos simillimos Propertii III, 4, 5. *Sera, sed Ausoniis veniet provincia virgis*, et III, 15, 35. *Sera, tamen pietas*. Ceterum Tityrus iure dicit, *seram* sibi contigisse libertatem, quam servi industrii et diligentes iam post quintum servitutis annum vel maturius adipisci solerent. Cf. Voss., qui provocat ad Cic. Phil. VIII, 11. *Etenim, P. C., quum in spem libertatis sexennio post simus ingressi, diutiusque servitutem perpessi, quam captivi frugi et diligentes solent.* — *respexit*. Vid. adnott.

Candidior postquam tondenti barba cadebat;
Respexit tamen, et longo post tempore venit,
Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
Namque, fatebor enim, dum me Galatea tenebat,
Nec spes libertatis erat, nec cura peculi.
Quamvis multa meis exiret victima saeptis,
Pinguis et ingratae premeretur caseus urbi:

ad Aen. I, 603. — *inertem* male ad senilem inertiam et tarditatem referunt, quum Tityrus v. 32 sq. ipse satis clare significet, cur se *inertem* dicat, scil. quod peculii antea rationem non habuerit. — 29. „*Candidior - - cadebat*, pro vulgari: postquam candidior mihi barba erat, in senectute demum. Similiter Iuvenalis sensum *olim tonsor meus* expressit I, 25. *quo tondente gravis iuveni mihi barba sonabat.*“ *W.* Ceterum haec aetatis significatio, quam comprobat etiam v. 47., omnium aptissima, quia manumissi barbam, quam servi aluerant, ponere solebant. *Postquam* autem hic cum Imperfecto construitur, quia non de re plane absoluta agitur, sed de ea, quae, postquam incepta est, durat et ab initiis suis ulterius perducitur; quo sensu etiam cum Praesente coniungi solet (cf. statim post v. 31.). Exempla huius constructionis collegerunt Kritz. ad Sall. Iug. 13, 5. et Boetticher. in Lex. Tacit. p. 365. — 30. Hunc versum, qui Heynio tam scaber visus est, ut vix eum a poëta profectum, sed e margine illatum esse putaret, recte defendit Wagn., neque in hoc genere *ἐπαναφορᾶς*, Virgilio, ut omnibus poëtis Latinis, satis familiari (de quo conferri iubet Weicherti Diss. de verss. iniuria suspp. p. 94. et se ipsum ad Eleg. ad Messal. p. 13., quibus addere poterat Iahn. ad h. l.), neque in verborum collocatione *longo post tempore* haerendum esse docens, quae vel in pedestri oratione sollemnis sit. Quod attinet ad verba repetita *Respexit tamen*, cf. locum simillimum Ecl. IV, 60 sqq. *Longo post tempore* autem, nulla diversorum temporum comparatione instituta, per negligentiam aliquam homini non erudito facile condonandam dicit libertinus, quum suae servitutis diuturnitatem tacite comparet cum breviore illo tempore, quo elapso alii libertatem consequi soleant. — 31. *Postquam - - habet*, pro; ex quo - - habet; scil. postquam A. nos cepit, quae nunc nos habet. Eodem modo *postquam* cum Praesente coniungitur Geo. III, 432. Plaut. Bacch. III, 6, 1. et haud raro apud Sallustium. Cf. Kritz. ad Sall. Cat. 40, 3. 57, 5. et Iug. 38, 4. *Habere* autem verbum proprium de foedere amoris. Sic Cic. ad Div. IX, 26. *Habeo, inquit* [Aristippus], *non habeor a Laide.* Tibull. I, 2, 65. *Ferreus ille fuit, qui, te quum posset habere, Maluerat praedas stultus et arma sequi.* — 33. *peculi.* Peculium strictiori sensu significat partem aliquam pecoris, quam vel dominus servo, vel pater filio ad suum arbitrium utendam fruendamque permisit; quales pecudes propterea *peculiares* et (si recte se habet locus Varr. L. L. IV, 19.) *peculatoriae* vocabantur. Cf. de servorum peculio Varr. R. R. I, 2, 17. et I, 17, 5. Plaut. Asin. III, 1, 36. Cic. Parad. V, 2, 39. Iuven III, 188. Pompon. Dig. XV. tit. 1., de peculio. Plaut. Merc. prol. 94. Liv. II, 41, 10. (ubi vid. Drak.) Suet. Tib. 15. (ubi vid. Bremi) et 50. De forma Genitivi *peculi* vid. quae commentatus sum ad Lucr. V, 1004. et infra ad Aen. IX, 151. — 34. 35. „Quamvis iuvencus unus et alter ex meis armentis deductus venderetur in urbe Mantua, aut eo deportarentur a me casei. Habuit autem Virgilius in animo Catull. XX, 10—13. Cf. etiam Geo. III, 400.“ *H.* — *multa victima.* Sic *multus* apud poëtas saepe in Singulari ponitur. Cf. Aen. I, 334., ubi *multa victima* redit, Hor. Epod. 2, 31. *multa canis.* Ovid. Fast. IV, 772. *multa agna.* id. Am. III, 5, 4. *multa avis.* Tibull. I, 3, 28. *multa tabella* (ubi cf. Wunderl. et Dissen.) Sil. Ital. II, 547. *multus serpens* etc. Cf. etiam adnott. ad Ecl. VII, 60. — 35. Wakef. et alii distinguunt post *pinguis*, ut sit *victima pinguis*, quemadmodum Ecl. VI, 4. At sic *caseus* minus bene subiiceretur sine epitheto,

Non umquam gravis aere domum mihi dextra redibat.

MELIBOEUS.

Mirabar, quid maesta deos, Amarylli, vocares;
Cui pendere sua patereris in arbore poma.
Tityrus hinc aberat. Ipsae te, Tityre, pinus,
Ipsi te fontes, ipsa haec arbusta vocabant. 40

---

imprimis quum sibi opponantur *multa victima* et *pinguis caseus*. Recte enim Iahn. admonet, mirabile fuisse, quod Tityrus praeter *multam victimam*, i. e. vitulos matris lacte diu altos et bene pastos, etiam *pingues caseos*, in urbem deferre potuerit; et propterea etiam copulam esse postpositam. Haud raro enim Particula *et* uni vocabulo (cf. infra v. 68. Geo. I, 304, 402. Aen. I, 35, 333. III, 430, 668. IV, 124. VIII, 517. XI, 367 etc.) vel adeo duobus (ut XII, 381.) postponitur, ubi illud, quod praemittitur, vocabulum praecipuam vim habet. — „*ingratam* comica morositate dicit: non tantum urbs dedit [pro vitulis caseisque meis], quantum mihi videbatur, et quanto opus erat ad ornatum Galateae." *Spohn.*, quam explicationem Wagn. iure praefert miro Paldami commento, ad Prop. p. XLVI. prolato: „*ingrata urbs*, i. e. negligens accepta et mox consumens, et iccirco semper nova poscens." Non magis autem probanda Burmanni explicatio: „Mantuae, iam non gratae, postquam occupata a veteranis, novis colonis." — *premeretur;* vox propria hac de re. Cf. infra v. 82. Geo. III, 401. Plin. H. N. IX, 42, 97. Calpurn. V, 34. Colum. VII, 8. med. et Burm. ad Nemes. Ecl. II, 34. III, 69. — 36. Sensus: Nihil pecuniae ex venditis iuvencis et caseis partae ex urbe domum referebam; quippe omnem in coëmendo ornatu mulicbri consumere ab amica coactus. Ceterum cf. Moret. 81. *Nonisque diebus Venales olerum fasces portabat in urbem; Inde domum cervice levis, gravis aere, redibat*, et Catulli locus supra ad v. 8. allatus. — 37. Nunc intelligo, quod antea assequi non poteram, cur Amaryllis maesta deos invocaverit; Tityrus non aderat. Ceterum tirones animadvertant, quanto vividior reddatur oratio hac Amaryllidis, quasi praesentis, allocutione. — 38. Non nisi de Tityro absente cogitans, neglexit Amaryllis poma decerpere. *sua in arbore*, i. e. cui propria sunt, ut Serv. recte explicat. Cf. Ecl. VII, 54. *Strata iacent passim sua quaeque sub arbore poma.* Aen. VI, 206. viscum, *quod non sua seminat arbor*, et Geo. II, 82., ubi arbor *Miratur--non sua poma.* — 39. *aberat*, brevi syllaba arseos vi producta. Vid. Wagn. Qu. Virg. XII., ubi exemplorum magnam copiam invenies (v. c. Ecl. III, 97. VII, 23. X, 66. X, 69. Geo. I, 138. II, 5. 211. III, 76. 118. 189. 332. IV. 92. 453 etc.) et quos ipse laudavi, ad Lucr. I, 11. hac de re disserens imprimis autem Schneid. Gr. Lat. I. p. 664 sqq. 744 sqq. Weichert. in Epist. crit. p. 73. et Osann. Anal. crit. p. 169. et 173. Cf. etiam adnott. ad Ecl. IV, 51. — *Ipsae--pinus* etc. Voss. haec verba, quae tamquam aliena ab hoc loco temere vituperat *H.*, ita explicat, ut omnia resonasse putet vocibus desiderio absentiae maerentis Amaryllidis: quam interpretationem amplectitur *W.*, respiciens locum Prop. I, 18. extr. *Sed qualiscunque es, resonent mihi, Cynthia, silvae, Nec deserta tuo nomine saxa vacent.* Sed longe dignior poëta videtur Wagneri explicatio: „Ut omnino affectus hominum in Bucolicis ad ipsam naturam, arbores, fontes, transferri solent, ita hoc loco desiderium, quo Amaryllis affecta erat, etiam arbores, fontes, omnisque locus iste sensisse narrantur." Cf. Ecl. V, 21. 27 sqq. 62 sqq. IX, 29. X, 13 sqq. et Mosch. III, 29 sqq. — *ipsae*, quia opponuntur Amaryllidi, quae itidem, ut deos, sic etiam Tityrum vocasse putanda est. Pronomen *ipse* autem rebus personisve distinguendis opponendisque inservire pluribus exemplis (v. c. Ecl. II, 62. IV, 16. Geo. IV, 432. Aen. I, 42. IV, 144 sqq. V, 859. etc.) docuit Wagn. Quaest. Virg. XVIII. 2. p. 457 sqq. — 40. *arbusta* recte negat Spohn. de arboreto cum vitibus capienda esse, quod Voss. censuit; nam

TITYRUS.

Quid facerem? neque servitio me exire licebat,
Nec tam praesentes alibi cognoscere divos.
Hic illum vidi iuvenem, Meliboee, quotannis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant.
Hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
Pascite, ut ante, boves, pueri; submittite tauros.

---

fruticeta significari, docent v. 2. et 14 sqq. — 41. *Quid facerem?* „Necessario mihi Romam proficiscendum erat, nulla Amaryllidis querelarum ratione habita, quum alibi neque libertatem consequi, neque tam *praesentes* deos experiri possem.“ H. Formula excusandi *Quid facerem?* (*was sollte ich thun? was blieb mir Anderes übrig?*) redit Ecl. VII, 14. Sic Geo. IV, 504. *quid faceret?* Aen. IX, 399. Ovid. Met. I, 617. II, 187. III, 204 et saepius *Quid faciat?* Cf. Wunderl. ad Tibull. I, 6, 39. Matth. ad Cic. pro Sext. 19, 43. alii. — *servitio exire*, i. e. liberari; ut Cic. Phil. XI, 6, 13. *aere alieno exire.* Lucil. apud Non. IV. n. 164. *ex aerumna exire.* Paul. in Dig. XXXVII, 4, 62. *avi potestate exire* et similia. — 42. *praesentes*, i. e. qui praesto sunt auxilio, qui efficacissimum afferunt auxilium ideoque propitii, faventes. Sic Geo. I, 10. *vos, agrestium praesentia numina, Fauni.* Cic. Tusc. I, 12, 28. *Hercules tantus et tam praesens habetur Deus.* Virg. Aen. IX, 404. *Tu, Dea, tu praesens nostro succurre labori.* Ovid. Met. VII, 177. *modo Diva triformis Adiuvet, et praesens ingentibus adnuat ausis.* Conf. Kühner. ad Cic l. l. Mitscherlich. ad Hor. Od. I, 35, 2. Beneck. ad Cic. Cat. II, 9, 19. Kritz. ad Sall. Cat. 51, 19. alii, et quae adnotavimus ad Geo. II, 127. — 42. *alibi* etiam ad v. 41. pertinere, vix est quod moneam. — 43. *iuvenem.* Cf. quae v. 6. adscripsimus. Eundem Octavianum, qui, illō tempore XXIII annos natus erat, *iuvenem* appellatum videmus Geo. I, 500. Hor. Sat. II, 5, 62. Od. I, 2, 41. Cf. Wernsd. ad Poët. lat. min. II, p. 312. et. Obbar. ad Hor. Ep. Vol. II. p. 19. — 44. *bis senos dies*, i. e. singulis mensibus. De qua ratione numerum circumscribendi vid. quae ad Aen. I, 71. adnotavimus. — *fumant* pro fumabunt positum censet *H.*, male; quum vere iam fument, scil. ab eo tempore, quo Tityrus, ab Octaviano benigne auditus, Roma reversus erat, ut menstrua illa sacra iam bis vel ter institui potuerint, vel potius vere instituta debeant cogitari. „Nam Tityrus mense Iulio aut Sextili ineunte Romam abierat; quod inecta v. 39. mitium pomorum commemoratio indicat. Atqui hoc colloquium Octobri exeunte subitum fingitur; vid. not. ad v. 82.--- Colit autem Tityrus Octavianum ut Larem domesticum [cui menstrua sacra fieri solebant]. Hor. Od. IV, 5, 34 *et Laribus tuum miscet numen.* Hinc ei *bis senos dies* fumant altaria, non continuos quidem, sed singulis mensibus, Kalendis quidem, aut Nonis, aut Idibus. Cato R. R. c. 143, 2. *Kalendis, Idibus, Nonis, festus dies quum erit, coronam in focum indat; per eosdem dies Lari familiari pro copia supplicet.“ Sp.* — 45. *primus Voss.* explicat per *princeps;* longe melius vero Wagn. Quaest. Virg. XXVIII. 5. per *demum, tandem*, ut haec prodeat sententia: Hic, spe prope omni iam abiecta, ille primus, i. e. tandem, propitio responso me cura ista liberavit; monetque, *primum* pro *demum* legi etiam Aen. II, 375. et VII, 118., et *primum tandem* coniungi Aen. III, 205. Quod autem praeterea addit Vir doct., *primum* pro *principe* Singulari numero non dici, nisi adiecto aliquo vocabulo vel omni oratione ita comparata, ut inde appareat, quae sit vis eius vocis (v. c. *primus gentis suae*), id haud temere in dubium vocat Hildebrand. in Iahnii Novis Annall. XXVI. p. 155. coll. locis Ter. Eun. I, 2, 10. *aut quia sum apud te primus*, et Lamprid. Sev. 28. *Palaestes primus fuit.*— 46. *submittite tauros. Submittere* secundum H. significat alere ad supplendum gregem, (*zur Zucht halten*) quo sensu utique apud scriptores rei rusticae haud raro legitur.

MELIBOEUS.

Fortunate senex, ergo tua rura manebunt!
Et tibi magna satis; quamvis lapis omnia nudus
Limosoque palus obducat pascua iunco.

(Praeter locos ipsius Virgilii ab H. collatos, Geo. III, 73. et 159., vid. Varr. R. R. II, 2. Colum. III, 10 etc.) Quod tamen si Virg. voluisset, scripsisset potius *vitulos* vel *iuvencos;* nam tauri iam adulti non submittuntur. (Cf Geo. III, 259.) Wagn. cum Servio explicat: tauros submittite iugo ad arandum; ut duo illa hic commemorentur, quibus res rustica maxime contineatur, res pecuaria et agricultura. At, quum ne in poëtae quidem ullo loco vocem *iugo* vel *aratro* ita omissam invenerim (nam locus ab ipso Wagn. allatus, Rutil. Itin. I, 142. *Submittant trepidi perfida colla Getae*, quum *colla* adiiciatur, alius est generis) et in hac tota Ecloga nusquam agriculturae, sed solius rei pecuariae mentionem factam viderim, (cf. etiam v. 48 sq.) potius cum Iahnio cogito de tauris vaccarum gregi ad admissuram submissis, de qua re *submittere* proprie dicitur. Cf. Geo. III, 73. 159. et Varr. de R. R. II, 3. *mares submittere ad admissuram* et ibid. *In nutricatu haedi trimestres submittuntur et in grege incipiunt esse.* [Video etiam Wagnerum in edit. minore sententia mutata vocem nobiscum sic interpretantem: „alere ad supplendum propagandumque gregem.“] Ceterum, ut Octavianus tamquam deus cogitetur, ita eius responsum oraculi quodam habitu vestiri, bene animadvertit Voss. — 47. *tua rura manebunt*, tibi restituta tua erunt, ut antea fuerunt. *Tua* igitur cum accentu efferendum, ut infra Ecl. IX, 4. *Haec mea sunt: veteres migrate coloni!* Cf. etiam Ecl. III, 23. Wagn. memor est formulae in iudiciis sollemnis: *meum est*, coll. Brisson. de Form. l. V. §. 19. Quisque autem videt, etiam hic heri et servi personas confundi, quum non Tityri, sed heri (Virgilii) sint rura et greges. Conf. supra ad v. 6. — 48. *Et*, i. e. et quidem. Wagn. Qu. Virg. XXXV. p. 562. interpositum pastoris iudicium bene comparat cum iis locis, ubi copula parenthesin aliquam incipit, qua de re cf. adnott. ad Eccl. IX, 11. — *quamvis--iunco H.* capit de aliorum agris, qui, neglecta ex longa calamitate cultura, saxosi et palustres sint, quibusque opponantur Tityri (i. e. Virgilii) pascua intacta ideoque satis bona et tolerabilia. Rectius *W.* et *Sp.* cum Vossio de ipsius Virgilii agris ea intelligunt partim ad radices montium saxosorum et silva tectorum, partim ad ripam Mincii fluvii sitis, qui exundans et stagnans quaedam paludosa fecerat. Spohn. haec addit: „Sed attenuantur opes artificiose per *vicinum* Meliboeum, 1) ut adsit fides, absit invidia; 2) ut Virgilius paucis contentus videatur; 3) ut militi non larga possessio, sed tenuis et macer agellus ereptus videatur.“ — *lapis nudus*, ut supra v. 15. *nuda silex*, gramine, frumentis non obsitus. Sic Liv. XXI, 37, 4, *nuda cacumina* (montis). — *limoso--iunco*, qui in solo limoso nasci solet. Sic *limosa radix* apud Plin. H. N. XXVII, 5, 17.— 50. Sensus est: Tu hic securus vivens in agris tuis non senties incommoda illa, quae me nunc premunt ex patriis sedibus expulsum. Tui greges non, ut mei, ex alio in alium locum depulsi, cogentur extra consuetos fines vagari et pabulis insuetis noxiisque vesci, neque ex vicinia gregum morbis contagiosis vexatorum detrimenti quid capient. — *graves*, languidas, aegras e partu. *Sp.* comparat Hor. Epod. 2, 57. *gravi malvae salubres corpori* et Cic. ad Sen. post red. 6, 13. *graves oculi* (hominis, qui nondum edormivit crapulam); quibus locis adde: Geo. III, 95. *morbo gravis.* Aen. IV, 688. *graves oculi.* Lucr. III, 1079. *abit in somnum gravis.* Liv. XXI, 48, 4. *gravis vulnere.* Val. Fl. VI, 65. *gravior de vulnere* etc. — *tentabunt*, i. e. vexabunt, nocebunt. Proprie de morbis dicitur ut h. l. (cf. Geo. III, 441. Cic. Tusc. IV, 14. in Suet. Aug. 81 etc. Burm. ad Samonic. c. 2. Heindf. ad Hor. Sat. I, 1, 80.), interdum etiam de vino, quod vires debilitat (cf. Geo. II, 93. Plin. H. N. XXIII, 1, 20.). Ceterum Wagn. Vol. V. et in edit. minore ex

Non insueta gravis tentabunt pabula fetas,
Nec mala vicini pecoris contagia laedent.
Fortunate senex, hic inter flumina nota
Et fontis sacros frigus captabis opacum.
Hinc tibi, quae semper, vicino ab limite, saepes

Cod. Med. auctoritate scripsit *temptabunt*. Cf. eius Orthogr. Vergil. Vol. V. p. 475., ubi laudantur Bottar. ad Geo. I, 207. p. 193. et Bentl. ad Ter. Phorm. III, 3, 19. — *fetae* Spohnio sunt gravidae, in utero habentes, ut Ecl. III, 83. *Dulce — lenta salix feto pecori* et alibi; mihi vero modo enixae; nam Melibocus, quem hic Tityri capellas suis opponere patet, imprimis respicere videtur capram illam modo enixam et e partu aegrotantem, quam v. 13. commemoravit. Sic autem Aen. III, 630. *lupa feta*. Hor. Od. III, 27, 4. *feta vulpes*. Ovid. Met. XIII, 803. *ursa feta*. Plin. H. N. VIII, 19. *leaena feta* etc. Cf. etiam adnott. ad Aen. II, 238. *Fetus* autem (ab antiquo *feo*, φύω), non *foetus* scribendum esse, docent Voss. ad h. l. Weber. in Exercitt. stili Lat. p. 114. Kritz. ad Sall. Cat. 53, 5. et Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 79. — 52 *flumina nota* aut de Mincio et Pado, aut de rivis campestribus intelligunt, quam alteram opinionem *Voss.* probare studet coll. Ecl. V, 84. et Geo. IV, 54.; *Wagn.* vero, quum meminerit, *flumina* apud Virgilium aliquoties de uno flumine dici (Aen. VII, 138. XI, 659. XII, 331.), hic quoque de uno Mincio sermonem esse suspicatur, et Praepos. *inter* ad arbores iuxta flumen positas relata, locum admodum artificiose sic interpretatur: inter arbores ad flumen. Mihi nulla prorsus difficultas videtur inesse. *Flumina* enim *et fontes* simpliciter depingunt amoenam regionem fluminibus (sive Mincio et Pado, sive uno Mincio) rivisque concisam ideoque nec fontibus destitutam, et commemorantur, quia de frigore sermo est, aquae autem vicinae coeli ardorem mitigant. Sensus igitur: prostratus in silva vel fruticeto, inter flumina, rivos, fontes sito, auram frigidam captabis. — *nota*, ad quae venire Tityrus et gregem compellere solebat. Vere enim Wagn. adnotat, consuetudinis frequentisque usus atque inde ortae caritatis notionem sustineri hoc vocabulo, ut Aen. II, 256. III, 657. V, 500. Geo. I, 363. Praeterea Homericum illud ἤθεα, Aen. II, 401. VI, 689. et Eleg. ad Messal. p. 22. conferri iubet. — 53. *frigus opacum*, frigus loci opaci, nemoris umbrosi. Cf. Ecl. II, 8. et Colum. VI, 22. *Opacissima nemorum pascua*. Similiter Stat. Silv. III, 5, 17. *opaca quies*, h. e. quies vitae umbratilis, et Silius I, 395. *Felix, heu! nemorum, et vitae laudandus opacae*, i. e. felix praedicandus ob vitam in umbrosis nemoribus actam. — *captabis*. Sic Ecl. II, 8. *pecudes umbras et frigora captant*. — 54. Locus difficillimus, in quo praeter Virgilii editores etiam alii viri docti quam maxime haeserunt (cf. Schirach. Clav. Virg. p. 574. de Bosch. ad Anthol. Gr. T. IV. p. 199. Markland. ad Stat. Silv. I, 3, 43. Doering. in Progr. supra ad v. 13. laud. p. 3. et Lachmann ad Prop. IV, 2, 29.). Ne ad coniecturas confugiamus, quum omnium Codd. et Prisciani XVIII, 193, consensus interdicere videatur, mihi etiamnum inter varia pericula hunc locum expediendi Wagneri ratio maxime probatur, ex qua loci sententia haec est: Hinc, a vicino limite, saepes, quae semper Hyblaeis apibus florem salicti depasta (est), saepe tibi levi (apum) susurro suadebit somnum inire; etsi non nego, in mira verborum traiectione, quam nec gratam nec simpliciori pastorum sermoni aptam cum Wagn. possum agnoscere, (quae tamen non prorsus abhorret a Virgiliano dicendi genere: cf. Ecl. IX, 3. Geo. II, 227. Aen. VIII, 168.) semper aliquid residere, quod offendere debeat. Coniungo igitur primum verba *Hinc — vicino ab limite;* qui usus Adverbiis loci accuratiorem explicationem per appositionem quandam addendi (de quo vide quos Dissen. laudat ad Tibull. I, 10, 37.) prorsus est Virgilianus. Cf. Ecl. III, 12. Aen. II, 18. III, 616. VI, 305. VII, 209. XII, 273. Sic autem verba coniungenda esse, non, (quemadmodum Wund., Spohn. et in priore

Hyblaeis apibus florem depasta salicti, 55
Saepe levi somnum suadebit inire susurro:
Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras;

---

certe edit. Iahn. censuerunt) *vicino ab limite saepes* (i. e. qua parte limes est, agrum vicinum a tuo disterminans), quod eodem modo dictum putant, quo v. 8. *nostris ab ovilibus agnus*, Geo. III, 2. *pastor ab Amphryso* et similia, iam docet parallelismus membrorum: *Hinc vicino ab limite* et *Hinc alta sub rupe*. Porro *quae semper saepes depasta* per attractionem positum pro *saepes, quae semper depasta (est)*; ellipsis autem Verbi auxiliaris in sententiis relativis haud inusitata Virgilio (vid. Ecl. II, 23. VIII, 24. Geo. IV, 89. et Aen. IX, 675., ubi tertia, Aen. I, 234 sqq. V, 192. et 687., ubi altera, Aen. Prooem. v. 1. *Ille ego* cet., ubi prima Persona Verbi auxiliaris supplenda est, et cf. Heind. ad Hor. Sat. I, 2, 42. Both. ad Hor. Sat. II, 8, 2. Herz. ad Sall. Iug. 71, 1. et Obbar. ad Hor. Ep. I. p. 350.) Iam *quae depasta est* significant: quae depasci solet (cf. adnott. ad Geo. I, 49.) et accuratius definiuntur adiecto Adv. *semper*, i. e. quoties recentes flores proveniunt; nam *semper* haud raro valet: quoties tempus aliquod certum vel occasio aliqua redit. (Cf. Ecl. III, 62. VII, 50. Aen. V, 49.) Quare non opus esse videtur coniecturis Doeringii l. l. (*quae superat*, i. e. „quae tua manet"), Burmanni (*quae serpit*), et Hildebrandi in Iahn. Novis Annal. XXVI. p. 162. (*quae serpet*). *saepes florem depasta* per notissimam illam constructionem cum Accusativo, quem vocant, remotioris Obiecti dictum (pro: cui depasti sunt flores), cuius exempla collecta vide a Ruddim. Inst. Gramm. II. p. 63. Ramsh. Gramm. §. 132. 4. p. 392. Heind. ad Hor. Sat. 1, 6, 74. Schmidt. de Infin. p. 45. Boettich. Lex. Tac. p. 19. 5, aliis. Ex Virgilio huc pertinent inter alia Ecl. II, 3. (ubi vid. adnott.) III, 106. IX, 3. Geo. II, 131. III, 383. IV, 99. 338. Aen. I, 658. VI, 495. IX, 582. 678. X, 283. 324. 869 etc. *salicti*, quod secundum vulgarem rationem e voc. *saepes* pendere debebat, poëtice iunctum est voc. *flores*. Longe enim elegantius est: saepes, unde apes depascunt flores salicti, quam tritum illud et vulgare: saepes, ex virgis saligneis contexta, unde apes flores depascunt. — *Hyblaeis* epith. ornans, ab Hybla, Siciliae monte, apibus ob thymum maxime frequentato, ductum. Cf. Ovid. A. Am. III, 150. id Trist. V, 13, 22. Sil. XIV, 199. sqq. Martial. VII, 87, 8. Plin. H. N. XI, 13.; unde *mella Hyblaea* apud Martial. XI, 43, 3. Solet autem eiusmodi epithetis plerumque praestantia rei significari. Cf. Ecl. X, 59. Geo. I, 228. III, 343. Aen. VII, 816. XI, 773. — *salicti*. Cf. Geo. II, 434 sqq. *salices--aut pastoribus umbras Sufficiunt saepemque satis et pabula melli*. Ceterum hunc versum imitatus est Auson. Ep. XXV, 12. *Hyblaeis apibus saepes depasta susurrat*. — 56. *somnum suadebit inire*. Saepes, cui tribuitur a poëta, quod in soluta oratione apibus earumque susurro tribuendum erat, ad somnum te invitabit. Similes locos legimus apud Hor. Epod. II, 27. Ovid. Met. XI, 604. Stat. Silv. I, 3. 42. Cf. etiam Aen. II, 9. — Iahn. etiam de susurro, quem ventus in saepe suscitet, cogitari posse suspicatur. — 57. *sub rupe*, non in rupe, ut Burm. explicat, sed ad radicem montium saxosorum alte surgentium. — *frondator*, qui vites amputat et vitium folia stringit, decerpit. Cf. Geo. II, 365. 400. 407. 410. Ecl. II, 79. IX, 60. „Voss. de arbustorum frondatione, mense Augusto facta, coll. Geo. II, 400., hunc locum accepit. Et tum *gemere* palumbos incubantes Plin. XVIII, 28. refert." W. Recte autem Spohn. adnotat, ex eo, quod hic oblectamenta aestivi temporis et Augusti quidem mensis commemorentur, non sequi, hanc Eclogam eodem mense esse conscriptam. — *ad auras* ita dictum, ut Aen. VI, 561. *qui tantus plangor ad auras*, et Ovid. Met. X, 11. *Quam satis ad superas postquam Rhodopeius auras Deflevit vates*. Wagn. Qu. Virg. X, 1. p. 417., ubi de discrimine inter voces *ad auras* et *in auras* agit, coll. locis Geo. I, 408. II, 363. Aen. II, 699. 759. IV, 445. 665. V, 427. 861. VI, 128. 719.

Nec tamen interea raucae, tua cura, palumbes,
Nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.

TITYRUS.

Ante leves ergo pascentur in aethere cervi, 60
Et freta destituent nudos in litore piscis,

VII, 466. etc., ostendere studet, *ad auras surgere, ferri* etc. dici de rebus, quae ita a terra se elevent, ut terram adhuc contingant, aut non nimis a terra assurgant; quod sane ex parte verum est. Scilicet quum auras non statim supra terrae superficiem, sed in altioribus regionibus quaerere soleamus, quae *ad auras*, i. e. versus auras, feruntur, non tam alte assurgere dicuntur, quam quae *in auras* feruntur, i. e. in ipsas auras penetrant. Quare ut ll. ll. recte dicitur *ad auras;* ita non minus recte Geo. III, 109. Aen. IV, 176. et alibi *in auras*. — 58. *Nec tamen interea.* Wagn. comparat eos Virgilii locos, ubi *Nec minus interea*, formula transitioni inserviens, legitur: Aen. I, 633. VI, 212. VII, 572.; quae autem praeterea affert formulae *nec minus* exempla, huc certe non pertinent. — *tua cura*, deliciae tuae. — *palumbes* (palumbus et palumba), a graeco πελειάς, columba silvestris, *die Holztaube.* Cf. Cato R. R. 90. Colum. VIII, 8. Plin. X, 35, 52. — *cessabit.* Ubi duo Nomina eidem Verbo temporis iunguntur, hoc proximi Nominis numerum plerumque sequitur, ut Geo. I, 484. IV, 30. Aen. I, 16. III, 274 sqq. VI, 181 sqq. IX, 706 sqq.; idque vel tum fieri, quum metrum etiam Pluralem admittat, ut Aen. I, 574. II, 597. III, 270. 552. IX, 254 etc., docet Wagn. Qu. Virg. VIII. p. 401. Cf. etiam Hauthal. ad Pers. p. 139 sqq. et de pedestrium scriptorum usu Ramsh. Gr. §. 93. 2. p. 278. Billroth. §. 137. 2. p. 196. — 59. *gemere* vox propria de avibus rauca et obtusa voce praeditis, imprimis de palumbibus et turturibus (cf. Plin. H. N. X, 35. *cantus omnibus* (columbis) *similis atque idem, trino conficitur versu praeterque in clausula gemitu*), interdum etiam de noctuis (cf. Prop. IV, 3, 59. *Sive in finitimo gemuit stans noctua tigno* et Apulei. Flor. p. 46. *gemulus bubo.*) Similiter apud Hor. Epod. 2, 26. *queri* et apud Graecos μύρεσθαι, μινυρίζεσθαι. — *aërius* perpetuum rerum in auras surgentium, arborum potissimum, montium et arcium celsarum epitheton. Cf. Burm. ad Anthol. Lat. p. 100. Heins. ad Aen. VIII, 221. Barth. ad Stat. Theb. VIII, 408. Huschk. ad Tib. I, 7, 15. et adnott. ad Ecl. III, 69. Sic Aen. III, 680. *aëria quercus* legitur. — *turtur* avis domestica, in villis nutriri solita. Cf. Varr. R. R. III, 8. Colum. VIII, 9. Pallad. I, 25. — 60. Habemus hic comparationem ἀπὸ τοῦ ἀδυνάτου; commemorat enim Tityrus res, quae omnino fieri non possunt. Sensus igitur: Numquam omnino vultus illius de pectore meo elabetur. (Conf. infra ad v. 64.) Similis color est locorum Ecl. VIII, 27 sqq. 52 sqq. Hor. Epod. 16, 25 sqq. Ovid. Trist. I, 8, 1 sqq., quorum fons est Hom. Il. I, 234. Cf. etiam Archilochi fr. 66. Schn. — *pascentur in aethere*, ut aves volabunt per auras. Pro *in aethere* Wakef. ex uno Cod. recepit *in aequore*, quod, iam Cerdae, Burm. aliis probatum, neque Heynio displicuerat. Sed recte cum Iahn. repugnavit Wagn.; tum enim minus quadrare epith. *levis*, quod ut parum aptum esset natantibus cervis, sic aptissimum volantibus, coll. Aen. V, 838. VI, 16. Addo alias causas, nisi fallor, paullo graviores. Primum enim *pascentur in aequore cervi*, i. e. piscium naturam induentes in mari vivent, minus fortem efficeret sententiam; nam cervi per mare natantes cogitari certe possunt, quum nandi facultatem habeant; deinde vero Virgilio obversata videtur Lucretiana dictio *per coeli caerula pasci, per coelum pasci.* Cf. Lucr. I, 1089. V, 526. Quare censendum, illud *in aequore* ortum esse ex sequ. *in litore*, quod acute vidit Iahn. — 61. *freta destituent pisces*, i. e. pisces in sicco vivent, quare *nudi* vocantur, s. non amplius undis tecti, ab aqua destituti. Eodem modo Senec. Oedip. 43. *nuda vada* dixit. Cf. etiam supra

Ante, pererratis amborum finibus, exsul
Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim,
Quam nostro illius labatur pectore vultus.

MELIBOEUS.

At nos hinc alii sitientis ibimus Afros, 65
Pars Scythiam et rapidum Cretae veniemus Oaxen,

---

not. ad v. 15. — 62. „*pererratis amborum finibus*, ita ut alter alterius fines pererraverit, ad alterius sedes pervenerit, h. e. antea Parthi migrabunt in Germaniam, et Germani sedes Parthorum occupabunt; quod, nisi victis et subactis Romanis, fieri non poterat." *H.* — 63. Poëtam hic, ubi Germaniae flumen exspectaveris, *Ararim*, Galliae fluvium, (qui nunc *Saone* vocatur) commemorantem Voss., Heyn., alii ita defendunt, ut dicant, rusticorum sententias ex certis rationibus geographicis non posse iudicari, imo hanc ipsam locorum inscientiam indoctum servulum non male decere, Gallos autem et Germanos vulgari sermone haud raro confundi; quibus prorsus adsentior, facile supersedens Schraderi coni., *Albim*, ignotum isto tempore Romanis flumen, Arari substituentis; imprimis quum verissima sint, quae Iahn. in edit. II. addidit, illo tempore, quo haec Ecloga scripta sit, Ararim vere fuisse versus Germaniam imperii Romani terminum, quum gentes inter Ararim et Rhenum incolentes, quamquam iam a Caesare debellatae, tamen ab Agrippa demum a. 717. p. u. c. imperio Romano additae esse videantur. Wagneri autem explicationi paullo subtiliori: „Parthi pererratis Germaniae finibus in Galliam venient, Germani pererratis Parthorum finibus ad Tigrim" id obstare videtur, quod Tigris non orientem sed occidentem versus Parthorum regnum terminabat. Ceterum forma *Ararim* a Nomin. Araris deducenda; duplex enim erat Nominativi forma Arar et Araris, ut Liger et Ligeris. Cf. Claud. in Ruf. II, 111. in Eutrop. I, 405. Schneid. Gramm. Lat. II, 1. p. 214. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 121. — *Germania*, i. e. Germani. Terrarum autem nomina pro populorum nominibus non solum poëtis (cf. Ecl. IV, 38. Geo. I, 38. Aen. II, 193 etc.), verum etiam optimis quibusque peredestris orationis scriptoribus usurpari satis constat. Cf. praeter alios Goerenz. ad Cic. Finn. III, 1, 4. — 64. Sensus: Semper imago imperatoris placidi, mitis, benevoli ante oculos mihi versabitur, i. e. numquam beneficii eius immemores erimus. — 65. At nos per totum terrarum orbem dissipabimur; hyperbola homini acerbissimo dolore affecto facile condonanda. Voss. comparat Calpurn Ecl. IV, 38 sqq., qui locus ex nostro fluxit. — *alii* et *pars* saepe sibi opponuntur. Cf. Geo. II, 10 sqq. IV. 158 sqq. Aen. I. 212 sqq. II, 399 sqq XI, 193 sqq. Ovid. Met. I, 244. Val. Fl. II, 235. Tac. Hist. IV, 23. et saepissime apud Sallust. Cat. 2, 1. 38, 3. 48, 5. Iug. 13, 8. 19, 1. 32, 4. 51, 1. 57, 4 etc. — *sitientis Afros*, ob coeli ardorem et aquarum penuriam; quare Plin. X, 94. et XXXI, 39. loquitur de *sitientibus* (locis) *Africae*. De omissa Praepositione apud verba eundi, veniendi etc. cf. adnott. ad Aen. I, 5. — *et - - et* respondet praecedenti *alii - - pars*, ut etiam alibi copulae, distinguendo inservientes, interdum pro iterato *alius* usurpatae inveniuntur. Cf. Wagn. Quaest. Virg. XXXIV, p. 552., qui comparat Aen. I, 701. et X, 130., ubi *que - - que* pro *alii - - alii* positum sit, et Aen. II, 73., ubi Heynius *que* temere in *ve* mutaverit. — 66. *rapidum Cretae-Oaxen*. Quum nemini veterum scriptorum (praeter Vibium Sequ., fortasse ex hoc ipso loco haurientem) hic Cretae insulae fluvius commemoretur, alii de Araxe, Armeniae maioris flumine (quod etiam apud Claud. B. Gild. 31. a librariis cum Oaxe confunditur), substituendo, alii (in quibus Voss. et Salmas. ad Solin. c. 49. p. 692. cf. Tzschuck. ad Mel. III, 5, 6. p. 161 sq.) de *Oxo*, Scythiae fluvio, qui per licentiam poëticam hic Oaxes diceretur, cogitarunt, *cretae* autem non proprium, sed appellativum, quod

Et penitus toto divisos orbe Britannos.
En umquam patrios longo post tempore finis,
Pauperis et tuguri congestum cespite culmen,
Post aliquot, mea regna videns, mirabor aristas? 70

vocant, nomen habuerunt, *rapidus cretae* satis artificiose explicantes: qui rapit terram albam, radendo litus, i. e. lutulentus, turbidus, coll. Curt. VII, 10. *Oxus, quia limum vehit, turbidus semper est.* Sed recte vulgatam defenderunt Heyn., Wagn., Iahn., alii, censentes, poëtae credendum esse, in Sicilia, cuius urbs Oaxus, prius Axus vocata (quemadmodum etiamnum Axos dicitur: cf. Pashley *Travels in Crete* I. p. 146 sqq.), non ignota sit (cf. Herod. IV, 154 ibique Baehr. Steph. Byz. p. 505. Plisthenes ap. Serv. ad h. l. Eckhel. Doctr. num. P. II. p. 306. Meursii Creta p. 92.) unde omnem insulam Apollonius I, 1131. Oeaxida vocaverit, etiam flumen huius nominis fuisse. Videtur autem is fluvius esse, qui nunc *Arcadi fiume* appellatur. Cf. Hoeck. Creta I. p. 397. et Pashley l. l. p. 145. Quod si verum est, videmus etiam, a poëta hic sibi opponi extremas orbis Romani partes, Africae, occidentali parti, Scythiam ultimam regionem orientem versus sitam, atque Cretam, meridionalem insulam, Britanniae septentrionali. Creta autem illis temporibus, quum Aegyptus imperio Romano nondum adiecta esset, extrema eius fuit versus meridiem provincia. Ceterum non convenire pastori Mantuano fluminis tam incogniti commemorationem, quis potest negare? sed num convenirct Oxi aut Araxis mentio, fluminum non multo magis cognitorum, neque ad Rom. quidem imperium illa aetate pertinentium? nonne omnibus his eclogis permulta insunt, in quibus non pastores, sed poëtam loquentem audimus? Praeterea, quum nominum Graec. masc. gen. in *as* et *es* desinentium Accusativus a Virg. ubivis terminetur in *an* et *en*, non *Oaxem*, sed *Oaxen* scribendum esse, docet Wagner. Quaest. Virg. III. p. 389. — 67. *penitus---Britannos*, scil. a Creta insula. Sic Hor. Od. I, 35, 29. *ultimos orbis Britannos* et Od. IV, 14, 47. *remotos Britannos*, Catull. XI, 11. pariter *ultimos Britannos* et Tac. Agr. 30. *Britannos terrarum extremos.* Quid? quod Britanniam, ante Iul. Caesarem Romanis plane ignotam (Caes. B. G. IV, 20. Suet. Caes. 25. Dio Cass. XXXIX, 50. Strabo IV. p. 304. Plut. Caes. 23.), ultra terminos orbis habitati promoverunt (Vellei. II, 46. Suet. Claud. 17. Tac. Agr. 14. Dio Cass. LX, 19. Senec. cons. ad Marc. c. 14.). Cf. Wagn. ad h. l. — 68. *En umquam* pessime alii pro *an*, archaismum statuentes, acceperunt, alii (inter quos *H.*) pro traiecto *umquamne.* Meliora post Gronov. ad Liv. XXX, 21, 8. ad hunc ipsum locum protulerunt Spohn. et Wagn., non in voc. *umquam*, sed in voc. *en* vim inesse contendentes: omnium vero optime hac de re disputavit Hand. in Tursell. II. p. 371 sqq., qui docet: hac formula interrogationis quemcumque vehementiorem animi affectum, praesertim desiderium et dolorem, tum etiam iram et indignationem exprimi, neque vero deese locos, in quibus interrogatio tantum intendatur atque significetur, si contrarium esset, mirum videri. Ex locis, quos Vir. doctiss. collegit, huc pertinent imprimis Plaut. Trin. III, 1, 189. *en umquam adspiciam te?* id Rud. IV, 4, 73. *Quaeso, en umquam hodie licebit mihi loqui?* Sil. Ital. XVI, 91. *en umquam lucebit in orbe ille dies, quo te, -- Carthago, -- adspiciam -- trementem?* Liv. IX, 10, 5. *en umquam futurum, ut congredi armatis cum hoste liceat?* et interposito uno vocabulo infra Ecl. VIII, 7. *en erit umquam ille dies* etc. — 69. *tuguri.* Vid. supra v. 33. *congestum cespite culmen*, i. e. congesto cespite exstructum. Cf. Aen. VI, 178. *aram sepulcri congerere arboribus.* E caespite autem ubivis obvio faciebant pauperiores et parietes et culmina tectorum. Cf. Hor. Od. II, 15, 17. ibique interpp. — 70. *post*, i. e. postea, posthac; notandum est enim, Particulas *ante* et *post* optimis quibusque scriptoribus interdum etiam ante Accusativum aliquem adverbialiter poni, ubi perspicuitati non officiatur. Cf. Cic. Part. 39, 137. Ovid. Fast. I, 337. Val. Fl. VI, 664. Cic. ad Fam. XVI, 5. Virg. Aen. II, 216. et quae de eodem usu

Impius haec tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has segetes? en, quo discordia civis
Produxit miseros! en, quis consevimus agros!
Insere nunc, Meliboee, piros, pone ordine vitis.

Adverbii *ante* ad Geo. III, 552. disputavimus. Respondet autem hoc *post* praecedenti *longo post tempore* eodem modo, quo Geo. II, 259 sqq. *multo ante — et — ante* legimus. Prorsus igitur fallunt, qui coll. Claud. IV. Cons. Hon. 372., ubi *decimas emensus aristas* legitur, *post aliquot aristas* coniungentes explicant: post aliquot annos, quasi numeraret pastor per messes. Rectissime potius *H.* explicat hunc locum: „Quando mea regna (meos agros) aliquando iterum adspicere mihi continget, rarae in illis aristae aliquot oculis occurrent? hi tam culti quondam agri per novos suos colonos inculti neglectique iacebunt?“ Cf. simillimus locus Geo. III, 476. et de voc. *regna* Lucan. II, 458 *Regna videt pauper Nasamon errantia vento* cum Martial. X, 61. *regnator agelli.* Quod autem attinet ad appositionem interpositam, *W.* et ad h. l. et ad Tibull. II, 6, 15. comparat infra v. 75. Ecl. II, 3. (ubi tamen vid. adnot. nostram) Ecl. III, 3. Geo. IV, 246. Martial. XI, 6. *Si redeant veteres, ingentia nomina, patres.* Prop. IV, 1, 11. *Curia — Pellitos habuit, rustica corda, patres.* Tibull. III, 5, 7. *Ite procul durum, curae, genus, ite labores.* — 71. *impius*, sceleratus, nefarius; non solum quia *impius* perpetuum est belli, militum, armorum epitheton, sed quia agitur de bello civili et de militibus aliorum possessiones contra ius fasque occupantibus. Cf. etiam Wakef. ad Lucr. V, 382. Opponuntur autem impii milites, quibus vis et ferrum pro lege est, piis agricolis, i. e. pacis et iustitiae amantibus nec quemquam laedentibus; quod rectissime monet Wagn. in minore edit. — *novale*, proprie ager post cessationem aratro renovandus, tum ager, qui primum aratur, hic, ut Stat. Theb. III, 644. et Iuv. XIV, 148. in universum pro agro culto positum. — 72. *barbarus*, Galli aliique, qui in legionibus Rom. tum erant. Ceterum Iahn. interrogationis signa post *habebit* et *segetes* sustulit, putans, his verbis responderi ad ea, quae v. 67—69. legantur. Sed recte Wagn. hoc modo vim et vigorem orationi detrahi censet. Quod autem Iahn. ad irridendam vulgarem rationem adiungit: „quasi is, qui modo a militibus ex agris eiectus erat, dubitare posset, num posthac milites hos agros habituri essent,“ id nihil valet, quum non dubitantis, sed indignantis esse quaestionem, nobis sic reddendam: *Ein ruchloser Soldat, ein Barbar soll — besitzen?* quisque facile videat. — 73. Habemus hic duas lectiones *Produxit* et *Perduxit*, quarum quae praeferenda sit, difficile est iudicatu, quum utraque sensum non ineptum praebeat. *Produxit* significat: quo progressa est discordia et ad quem gradum miseriae paullatim adduxit cives, *perduxit* autem: quem ad finem, exitum, discordia miseros cives adduxit, i. e. coloni ex agris depulsi ad extrema, ad summam miseriam, pervenerunt civium discordia; nam et hanc lectionem commode ad colonos illos referri posse, neque necessario cum Wagn. explicandam esse: „quem ad exitum res suas adduxerunt miseri cives,“ quis non videt? Nos plurimorum, ut videtur, Codd. auctoritatem secuti, cum H. et Wr. recepimus *Produxit;* quamquam negari nequit, Vat. et Longob. lectionem *Perduxit*, a Wakef. ad Lucr. II, 1116. et Iahn. defensam, probabilitatis aliquid accipere ex loco simillimo Ecl. IX, 2., ubi *pervenimus* legitur. — 73. *quis*, quibus, in quorum commodum. Burm. hic comparat Fabii illud dictum apud Liv. X, 24, 5., quod in proverbium fere abiit, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse*, ut etiam *alienam messem metere* et similia. Ceterum haec antiquior forma Dativi *quis* redit Aen. I, 95. V, 511. VII, 444. 570. 742. 799. et saepius, ut Ablat. *quis* legitur Geo. I, 161. Aen. VII, 570. et alibi. — 74. Ironice. haec dicta: Quid iuvat nunc insevisse! *Inserere* autem non tam de plantatione, quam potius de insitione, quae proprie vocatur, intelligendum (*pfro-*

Ite meae, felix quondam pecus, ite capellae.
Non ego vos posthac, viridi proiectus in antro,
Dumosa pendere procul de rupe videbo;
Carmina nulla canam; non, me pascente, capellae,
Florentem cytisum et salices carpetis amaras.

TITYRUS.

Hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem
Fronde super viridi. Sunt nobis mitia poma,
Castaneae molles et pressi copia lactis;

---

pfen). Cf. Varro R. R. I, 40. *pirum bonam in pirum silvaticam inserere.* Virg. Geo. II, 69. (per inversionem) *inseritur arbutus fructu nucis.* Prorsus eodem modo Ecl. IX, 50. *Insere, Daphni, piros.* Nostro autem loco pirus, tamquam species, pro universo arborum frugiferarum genere nominatur. — *pone ordine vites*, h. e., secundum Voss., in quincuncem (⁙). Cf. Plin. H. N. XVII, 11, 15, et Geo. II, 277. — 75. Locus affectu plenus et quam maxime ad miserationem excitandam factus, qui fluxit ex Theocr. I, 115—118., ubi simillima ratione bubulcus feris, silvis, fontibus ultimum vale dicit. Imprimis repetita vox *ite* inservit vehementiori animi commotioni et hic quidem doloris magnitudini graviter significandae. Vid. supra not. ad v. 4. et Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 13., qui comparat Ecl. IV, 24. et 58. V, 31. VII, 70. VIII. 1. et 5. Geo. IV, 465. — 76. *viridi*, quod antrum viridi musco obductum est. — 77. *Dumosa. Dumi* maxime in rupibus et montibus; quare Geo. III, 315. *hirci--amantes ardua dumos*, Colum. VII, 6. de caprino pecore: *id genus dumeta potius, quam campestrem situm desiderat.* Calpurn. V, 5. *quas errare vides inter dumeta capellas.* ibid. v. 19. *dumeta capellis — dabis.* Avien. Orae mar. 217. *capellae--dumosa semper inter errant cespitum*, quos locos Burm. laudat hic et ad Ovid. Rem. 179. — *pendere de rupe*, pasci in monte declivi. — 79. *cytisus* frutex albus, rhamno similis, ramos spargens cubitales, vel etiam maiores, iucundo foliorum odore et sapore, apibus et capris gratissimus, omninoque pecoris saluberrimum pabulum, quod vaccis potissimum lac optimum praebet (*Geisklee, Schneckenklee.*). Cf. Diosc. IV, 113. Plin. XIII, 24. Varro R. R. II, 2. Cato R. R. 43. Colum. II, 11. V, 12. Virg. Geo. II, 431. et Ecl. II, 64., ubi vid. Heyn. et Billerb. Flora class. p. 197. — 80. Haec invitatio, ut Meliboeus pernoctet in Tityri tugurio, sumta est ex Theocr. XI, 44 sqq. — „*poteras* cave pro *posses* accipias. Iuv. III, 315. *His alias poteram et plures subnectere causas.* Hor. Sat. II, 1, 16. Ita Graeci loquuntur. Soph. Ai. 1400. *Ἀλλ' ἤθελον μέν. εἰ δὲ μὴ κ. τ. λ.*" W. Res vel tironibus satis nota. Ex multis exemplis huc pertinentibus unum addo, nostro simillimum: Ovid. Met. I, 679. *Hoc mecum poteras considere saxo.* Nos plane eadem ratione: *Du konntest ja diese Nacht bei mir bleiben.* Praeterito autem tempore utitur Tityrus, quia iam protinus pergentem videt Meliboeum (cf. v. 75.), itaque iam abeuntem his verbis prosequitur. — *hanc--noctem*, i. e. per hanc *totam* noctem, haud dubie praeferendum alteri lectioni *hac--nocte.* Quomodo differat utraque temporis significatio, optime exposuit Billroth. Gr. Lat. §. 168. not. Cf. Tibull. III, 6, 53. *Quam vellem longas tecum requiescere noctes*, et Aen. I, 683. *Noctem non amplius unam.* — 81. *mitia poma*, matura ideoque dulcia. — 82. *molles* ad saporem referendum esse docet Spohn., ut *mollissima vina* Geo. I, 341. *mollia fraga* Ovid. Met. XIII, 816., *molle merum* Horat. Od. I, 7, 19. *Molles* igitur h. l. sunt suaves, dulces, ut iam Schirach. p. 495. explicuit. Maturae autem sunt castaneae mensibus Octobri et Novembri. (Cf. Calpurn. Ecl. II, 82.) Hinc tempus esse definiendum, quo factum sit hoc carmen, bene perspexit Spohn. Conf. supra ad v. 44. —

Et iam summa procul villarum culmina fumant
Maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

pressi copia lactis, casei. Vid. adnott. ad v. 35. — 83. *fumant*, quia coena paratur, ad quam veteres Romanos sub vesperum ire solitos esse constat. Illo autem, quod modo indicavimus, anni tempore quum sol inter quartam et quintam horam occidat, hic de tertia vel quarta hora pomeridiana videtur cogitandum. — 84. *Maioresque umbrae.* Conf. not. ad Ecl. II. 67.

ECLOGA II. ALEXIS.

ARGUMENTUM.

„Corydon pastor, Alexidis pueri, qui Iollae cuiusdam (v. 57.) amasius erat, insano amore quum fureret, miserum animi sui affectum hoc carmine exponit. Ut puerum alliciat, memorat copias suas et opes rusticas (v. 20.), peritiam canendi (v. 23.), oris speciem (v. 25.); promittit suam se illi, si secum viveret, artem canendi cum fistula egregia impertiturum (v. 34.), tum duo capreolos (v. 40.), denique corollas florum cum pomis (v. 45.). Accedunt laudes vitae rusticae (v. 60.). Postremo tamen amoris sui insaniam ipse damnat (v. 69.). — Corydon, ut ex v. 21. colligitur, est homo sui iuris, pastor gregis sui, proclivis ad amores (v. 14. 15. 52.). — Locus, in quo animi cruciatus ille mitigat, convenientissime describitur v. 3—5. Amant amantes solitudines silvarum; in quas aestu diei medii ferventissimo ille se confert (v. 12.). Siculi in hac Ecloga pastores induci videntur (v. 21.). Hoc animadverso, et quod cum Theocrito, ex cuius Idyll. XI. XXIII. et III. pleraque expressa sunt, hoc carmine certasse videtur Virgilius, satis argutiae allegoricae concidunt, quas huic quoque Eclogae intulerunt interpretes. Ceterum quamquam egregio cum artificio aestum et furorem amoris, quo Corydon in Alexin misere exarserat, expressum esse fateris, Theocritea tamen, si cum his comparas, multo dulciora esse, vix infitiari poteris.“ *H.*

De causa huius Eclogae componendae, quae omnium prima sub finem a. 711. p. u. c. scripta videtur, Spohn. in Prolegg. p. 23 sqq. haec habet: „Quum Virgilius tum per studiorum rationem, tum per vitae conditionem, quum agros et rem pecuariam curaret, ad agrestes Musas esset propensus, easque haud dubie diligenti Theocriteorum carminum studio excoluisset; Asinius Pollio, qui ex ante diem V. Kal. Dec. a. 711. Galliae Cisalpinae praeesse coeperat, Graecae eruditionis amantissimus, auctor suasorque exstitit, ut in hoc genere ingenium exerceret Virgilius, ad quod iam prope accesserat conscribendo Culice. Quod auctoris elegantissimi consilium ut eo citius exsequeretur Virgilius, factum est per Alexandrum, unum e pueris, qui Pollioni ad pocula erant. Coeperant iam antea nobiliores Romani viris doctis adeo familiariter uti, ut sibi in itineribus, quando peregre abibant, aut ruri comites esse vellent, domi autem per otium et in epulis convivas. Proinde Pollio, qui hunc morem non solum propter consuetudinem, quae iam invaluerat, sed propter indolem nativam adsciverat, paullo postquam Virgilius ei innotuerat, ad coenae societatem invitavit. Ibi Virgilius quum Alexandrum, formosissimum puerum, neque minus felicis ingenii praestantia, quam corporis formositate excellentem, Pollioni pocula ministrantem conspexerat, adeo eum admiratus est, ut poëtam plane captum amore pueri sentiret Pollio. Virgilius ut eum, quem diligere coeperat, ad sui benevolentiam permoveret, carmen composuit in eius laudes, qua re et Pollioni, qui hoc optaverat, satisfecit. Ita autem illud temperavit, ut ex Theocriti

carminibus pleraque repeteret, quorum assidua lectione animum formaverat. Se quidem Corydonis, Alexandrum Alexis nomine personatos introduxit. Fuerunt quidem multi, qui hoc negarent; sed temere. Nititur enim ea res testimonio Donati §. 20. 37. Servii ad Ecl. II, 1. et 15. Martialis V, 16. VII, 26, VIII, 56. Apulei. Apol. p. 279. Elmenh. Propert. II, 34, 73., et ipse Horatius quodam loco Epistt. huc respexisse videtur. Quae quum ita sint, qui negarunt, aut horum testimoniorum, aut illorum temporum morumque erant ignari. --- Quod autem inde in Virgilii mores redundat, etiamsi vitiosi quodammodo fuerint, non est celandum. Nam si fuissent, non tam ipsius viri culpa, quam temporum iniquitate fuissent inquinati. Memineriimus, illo aevo Romanos iam pridem a prisca simplicitate ad luxuriem, ab integritate morumque castitate ad libidines deflexisse per bella diuturna, divitiasque externarum gentium earumque exemplum saepe corruptissimum, neque solum ad illicitam Venerem, sed ad impuram adeo. --- Quamquam vero Virgilius hac temporum perditorum miseria excusari posset, si impuro amore dilexisset Alexandrum, non defuerunt tamen iam priscis temporibus, atque aequales adeo, ut Asconius Pedianus, qui eiusmodi culpam a castis Virgilii moribus removerent. Licet enim non negaverint, quod fateri debemus, amatum fuisse a Virgilio Alexandrum; probarunt tamen et eum et Cebetem, alium quendam puerum, casto amore fuisse dilectos, ut a Socrate et Platone formosos iuvenes, non abutendi iis consilio ad scelus, sed erudiendi formandique causa per doctam viri boni consuetudinem. Ac profecto Virgilius et Alexim et Cebetem erudivit ita, ut ex illo fieret grammaticus, ex hoc autem poëta. — Pollio illo carmine adeo delectatus est, ut Virgilio dono daret Alexandrum, cuius causa mutatis nominibus id erat conscriptum. Quodsi in hoc carmine Virgilius paullo ardentiore amore Alexandrum concupiscens nobis videtur; reputemus, eum nisi poëtam voluisset exuere, poëtico, i. e. ardentiore et acriore colore uti debuisse. Hoc autem eo minus debet negligi, quo magis conspicua est in carminibus Virgilii ars poëtica. --- Accedit ex eodem artis fonte alia causa. Quum enim Virgilius ad Theocriti similitudinem se suamque artem conformaret, fieri non potuit, quin ex illo, quae ad usum et finem eundem pertinere meminisset, repeteret et e Graecis Latina redderet. Maxime vero in III. et XI. Theocriti carmine inesse vidit, quibus sua sensa exprimeret. -- Deinde vero etiam in XXIII. Idyllio -- similem imaginem deprehendi intellexerat. Ex his igitur quaedam colligens, maioribus illustrata luminibus orationis suo inseruit carmini. Itaque totum hoc carmen artis potius est specimen, quam amoris impudici et vesani documentum."

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
Delicias domini, nec, quid speraret, habebat.

---

1. „*Ardere*, de amore, aut *aliquo*, quod usitatissimum, Hor. Od. II, 4, 7. III, 9, 5. [ubi tamen alii pro *donec non alia magis Arsisti* legunt *d. n. aliam m. A.*] Sil. Ital. V, 15., ubi vid. Drak., aut *in aliquo*, Ovid. Her. IV, 99. Met. VIII. 50., aut *aliquem* vel *aliquid*, Hor. Od. IV, 9, 13. Stat. Theb. IV, 337. Gell. N. A. VII, 8. Prop. I, 13, 23. [ubi legitur: *flagrans amor Herculis Heben*]." *Sp. W.* comparat similem dictionem *deperire aliquem amore*, qua utuntur v. c. Catull. XXXV, 12. Plaut. Cist. I, 3, 43. Ter. Heaut. III, 2, 14. Cf. etiam Ramsh. Gr. §. 132. 2. – *Alexim.* Ita scripsimus cum Cod. Pal., Arus. Messio p. 209. et Prisciano XVIII, 128. 154. et 192., quamquam alii Codd. cum Donat. ad Ter. Eun. V, 9, 23. et Schol. Hor. ad Od. IV, 9. *Alexin* exhibent. Ex optimorum tamen Codd. et Grammaticorum (vid. Priscian. VIII, 50) auctoritate Virgilius Accus. Sing. nominum propriorum in *is* exeuntium numquam, nisi metro cogente (ut Ecl. V, 52.), in syllabam *in* terminasse censendus est. Cf. Wagn. Qu. Virg. III, 3. et Iahn. ad h. l. — 2. *Delicias.* „De deliciis et delicatis pueris

Tantum inter densas umbrosa cacumina fagos
Assidue veniebat. Ibi haec incondita solus
Montibus et silvis studio iactabat inani:
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?

---

cf. Burm. ad Suet. Aug. 83. Gronov. ad Stat. Silv. II, 1. V, 5, 66. Plut. Anton. c. 59. Iuven. VI, 47." *Sp.* — *Domini*, Iollae (v. 57.), qui tamen non utriusque, Corydonis et Alexis, sed solius Alexis herus est habendus. Corydon enim est homo sui iuris, qui suos greges pascit, ideoque infra v. 19 sqq. in opibus suis non temere gloriatur. Ceterum huius eclogae principium, quod simile est Theocritei Idyllii XXIII. initio, respexit Prop. II, 25, 73 sqq. *Felix, intactum Corydon qui tentat Alexin Agricolae domini carpere delicias.* — „*nec q. sp. habebat*, h. e. omni spe illius amore potiundi destitutus erat. Oppositum est his *tantum* v. 3." *W.* Ceterum Wagn. et Iahn. ad Ecl. I, 19. (p. 362. edit. II.) recte defendunt lectionem *quid speraret* contra Brunck., ex coni. edentem *quod speraret*. Emphaticam enim illam orationem de homine dubitante et causam suam volvente: *non habebat, quid speraret*, i. e. omnia ei circumspicienti nusquam apparebat ulla spes, *er wusste nicht, was er etwa hoffen sollte*, Brunckii ratio admodum languide convertit in sententiam illam mere relativam: *non habebat* id, *quod speraret*, i. e. nulla ei erat spes, *er hatte keine Hoffnung*. Exempla utriusque dicendi generis praebent Nodell. Obs. critt. p. 39. Hand. ad Stat. Silv. I, 2, 114. Beier. ad Cic. Off. II, 2, 7. et Ramsh. Gr. Lat. §. 160. 1. Not. 2. — 3. *inter* verbo veniendi eadem ratione adiicitur Aen. X, 710. *postquam inter retia ventum est.* Cf. etiam Aen. V, 618. — In priore edit. cum Wagn. locum ita distinximus: *inter densas, umbrosa cacumina, fagos*, ac si esset appositionis illud genus παρενθετικόν, per relativum, adsumto verbo temporis, explicandum (hic: quae habebant umbrosa cacumina), de quo dixit Wagn. Qu. Virg. XXXIII. p. 544. Sed quum loci a Wagn. collati (Geo. II, 97. III, 40. Aen. II, 503 sq. VII, 717. 791. VIII, 675. X, 161. 310.) omnes paullo alius sint generis, et eiusmodi appositionem, utpote quae Praedicati vim habeat, alias nusquam partis tantum, sed ubique totius rei notam aliquam et signum continere intellexerim, (ut *densae, umbrosa cacumina, fagi* ex communi dicendi ratione inepte significaret: *densae fagi*, quae sunt *alta cacumina*), nunc accedo ad Spohnii et Iahnii sententiam, qui, sublata omni distinctione, *umbrosa cacumina* pro Accusativo, quem dicunt, remotioris Obiecti habent, a voce *densas* pendentem (densas cacuminibus umbrosis), ut etiam in loco parallelo Ecl. IX, 9. *fracta cacumina* cum *veteres* coniungendum esse censent (veteres cacuminibus fractis). De hoc autem Accusativi usu iam diximus ad Ecl. I, 55. — 4. *incondita*, non artificiose et composite dicta, ut fieri solet in vehementiore aliquo animi affectu, qualis hic est ardor amoris et maestitia. Schirach. in Clav. Virg. s. v. comparat *versus incomptos* Geo. II, 386. Cf. etiam Santen. ad Ter. Maur. p. 180. — *solus*. Drak. ad Sil. Ital. III, 429. malebat *solis Montibus*. Sed praeter locos a Burm. laudatos (Aen. IV, 462. Ecl. IX, 44. Prop. I, 13, 30.), ubi *solus* dicitur de iis, qui in locis solis versantur, omnium Codd. lectionem defendit etiam Nemesiani imitatio Ecl. IV, 41. *Solus cano: me sonat omnis Silva* etc. — 5. Silvosis in montibus conqueritur spretum amorem suum. — *iactabat*, ut alibi *verba, voces iacere*, i. e. simpliciter ore emittere. Cf. Ecl. V, 62. et Aen. I, 102. — *montibus et silvis;* nam sola natura eius querelas audiebat. Praeter Ecl. X, 32. cf. Tib. III, 6, 40. *Flevisti ignoto, sola relicta, mari.* Prop. I, 15, 9. *Desertis olim fleverat aequoribus.* Catull. LXIV, 163. *Sed quid ego ignaris nequidquam conqueror auris? — studio inani*, i. e. frustra. Idem versus hemistichion legitur in Ciri 208., quod Heynium non magis fugit, quam Theocritei loci, ex quibus noster ductus, Id. XI, 17. 18. et Id. III, 9., unde v. 7. haustus. — 7. Observent

Nil nostri miserere? mori me denique coges.
Nunc etiam pecudes umbras et frigora captant;
Nunc viridis etiam occultant spineta lacertos;
Thestylis et rapido fessis messoribus aestu
Allia serpyllumque herbas contundit olentis

---

tirones rariorem Particulae *denique* usum, quae hic nec post multa alia enumerata ultimum omnium adnectit, nec vim habet in unum complectendi (breviter, uno verbo), verum id ipsum respicit, quod ultimo loco fit aut futurum est; ut Plaut. Trin. IV, 2, 93. *nisi quia lubet experiri, quo evasurust denique.* Ter. Heaut. III, 3, 8. *metui, quid futurum denique esset.* id. Phorm. I, 2, 71. *quid fit denique?* II, 2, 11. *vereor, ne isthaec fortitudo in nervom erumpat denique.* Virg. Aen. II, 69. *quid iam misero mihi denique restat?* quos locos collegit Hand. Tursell. II. p. 266. — *coges* recte defendit *Sp.* contra alteram lectionem *cogis*, quam Cerda, Burm., Heynius ob maiorem vim praeferendam putarunt. *Denique* enim hic indicat futurum tempus et sensus est: non quidem nunc me cogis mori, sed, si ita pergis, coges. Accedit, quod etiam Theocr. l. l. dicit ἀπάγξασθαί με ποιήσεις. *Cogis* a librariis praecedentibus formis *curas, misereris* accommodatum. — 8. Summo aestivi solis ardore, quo vel animalia omnia umbram frigidosque locos quaerunt, ego indefessus tua sequor vestigia. — *pecudes - - captant.* „Sub calidiore sole greges hoc ex more facere puta. Cf. Geo. III, 327 sqq.“ *H.* — *umbras et frigora*, ἓν διὰ δυοῖν pro: umbras frigidas; ut Ecl. VIII, 95. *herbae atque venena.* Geo. II, 192. *pateris libamus et auro.* Aen. I, 61. *molemque et montes Imposuit* etc. Cf. adnott. ad Geo. I, 335. et Wagn. Quaest. Virg. XXXIII. p. 544 sqq., ubi plura exempla collecta videbis. — V. 9. ex Theocr. VII, 22. fluxit. *occultant spineta lacertos*, ut apud Hor. Od. I, 23, 6. *rubum dimovere lacertae.* Ceterum *lacertos* masc. gen. etiam Geo. IV, 13. legitur. Aliquot Codd. *lacertas*, ut apud Hor. l. l. Ovid. Met. V, 458. etc. Alibi *lacertus* piscium quoddam marinorum genus significare solet. — 10. Thestylis, serva, ceteris servis in messe occupatis comparat moretum illud s. alliatum, vile, sed refrigerans et recreans edulium, quo rustici, milites et nautae Rom. vescebantur, quodque conficiebatur ex allio aliisque herbis stomachum vellicantibus, ut ruta et apio, cum caseo, oleo et aceto in mortario contritis. Cf. Virgilii Moretum, Colum. XII, 57. Schol. Aristoph. ad Vesp. 312. Gierig. ad Ovid. Fast. IV, 367. et Voss. ad h. l. — „*rapido aestu*, h. l. vehemente, magno, quia sol *rapidus* dicitur [Geo. I, 92. et 429. cf. etiam IV, 425. *rapidus Sirius*], ducto vocabulo ab iis, qui *rapido cursu*, h. magno et incitato feruntur adeoque incalescunt, fervent.“ *H.* Clericus, a Burm. iam satis acerbe exagitatus, coni. *rabido.* Sed Wagnero auctore *rabidus* numquam de sole et aestu dicitur, nisi quum iunctum fuerit sideribus a feris bestiis, ut Leone, Cane, nomen habentibus; cui observationi obstat quidem unus locus Auson. Epist. XXIV, 98., ubi omnes, nisi fallor, Codd. praebent *rabidosque per aestus:* sed quum etiam apud Claud. in Eutrop. I, 108. unus et alter liber exhibeat *se rabido fessam proiecerat aestu*, plurimi vero et optimi *rapido*, nec ille Ausonii locus extra omnem dubitationem est positus. Hildebrand. tamen in Iahnii Novis Annal. XXVI. p. 156., quum *rabidus* et *rabies* etiam de ventis (Lucan. VI, 27.) aestuque maris (Aen. V, 802. Val. Fl. VI, 355.) et *furere* de flammis (Geo. III, 100.) dicatur, non minore iure *rabidus* maiore cum vi, quam *rapidus*, de siderum quoque aestu in universum dici posse contendit, et rem a sola Codd. auctoritate suspensam facit. — 11. *Allia.* Wagn. Vol. V. scripsit *Alia*, Cod. Rom. h. l. Thuan. II. Moret. v. 88. et Probi Gramm. p. 1435. auctoritatem secutus. Cf. eius Orth. Verg. p. 416. et Oudend. ad Suet. Vesp. c. 8. — *serpyllum*, ἕρπυλλον, a serpendo dictum, nobis vocatur *Quendel, Feldkümmel, wilder Thymian.* Cf. Dioscor. III, 40. Spreng. (vulgo 46.) Plin. XX, 22, 90. Virg. Geo. IV, 31. etc. Wagn. Vol. V. ex

At mecum raucis, tua tum vestigia lustro,
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
Nonne fuit satius, tristes Amaryllidis iras
Atque superba pati fastidia? nonne Menalcan?
Quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses.
O formose puer, nimium ne crede colori!
Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.

Med. et Rom. edidit *serpullum*. Cf. eius Orth. Verg. p. 485. — „*olentes*. Ornat epitheton, a natura rei ductum, nec definitur, bene an male, modo graviter ac valde olentes." *H.* „Quum pastor loquatur, *olens*, absolute positum, est gratum odorem habens, ut *pascua olentia* Ovid. Art. I, 95. et *redolentia mala* Met. VIII, 675." *W.* Equidem Heynii explicationem praeferendam dixerim; de herbis enim bene olentibus sermonem non esse, quisque videt, neque foedos tantum odores rusticis gratos esse putaverim. — 12. *vestigia lustro*, i. e. observo diligenter et sequor. Iteratur haec dictio Aen. XI, 763. Simili ratione *lustrare* usurpatur Aen. II, 564. VIII, 153. et Petron. c. 11. *Postquam lustravi totam urbem.* — 13. „*mecum resonant arbusta cicadis*, i. e. cicadis stridentibus et me simul cantante. Sic Geo. I, 41. *Ignarosque viae mecum miseratus agrestes*, mecum, qui et ipse eos miseror. Geo. II, 8. *musto tingue nova mecum--crura*, mecum, qui et ipse tingo, calco uvas. Aen. I, 675. *Sed magno Aeneae mecum teneatur amore*, ut ego illius amore teneor, etc. --- Invertisse poëta putandus est id, quod vulgo erat: canto, cicadis adstrepentibus: cicadae cantant mecum: arbusta resonant cicadis mecum, i. e. me cantante." *H.* Wagn. simul accuratiorem temporis significationem inesse censet, quum cicadae tempore meridiano, ab hora quarta, i. e. nostra decima (Geo. III, 327 sq.), ceteris animalibus quiescentibus, canant; ut igitur sententia sit haec: Eo diei tempore cano, quo cicadis arbusta resonant, quo quiescentibus ceteris animalibus solae cicadae canunt. Cui explicationi postpono et Heinsianam, qui, collato Nonio p. 335. et vocc. *me cum* divisim scriptis, locum sic intelligit: arbusta et meam vocem et cicadarum stridorem referunt (ut Geo. III, 338. *litora halcyonem resonant*, i. e. vocem eius referunt), et Handianam, in Tursell. II. p. 137. propositam, qua docemur, *mecum* hic i. q. *apud me*, *circa me* significare, et locum tantum respici, in quo Corydon et cicadae simul versentur. Quod autem neutralem attinet voc. *resonandi* usum, cf. Geo. I, 486. II, 328. Aen. IV, 668. et XII, 607. Ceterum imitatus est hunc locum Nemesian. Ecl. IV, 41 sq. *Solus cano, me sonat omnis Silva, nec aestivis cantu concedo cicadis.* — 14. Vossium et Spohn. sequens ita interpretor: Nonne satius fuit Amaryllidem (amicam meam) pati iracundam, morosam, superbam? nonne satius, Menalcam (alium puerum amatum) ferre nigrum? cuius hoc unum vitium, quod fuscus est, non tam candidum habet, quam tu, colorem. — 15. *nonne Menalcan?* scil. *ferre*, quod latet in praegresso *pati*. De forma autem *Menalcan* cf. not. ad Ecl. I, 66. Ceterum Wagn. Vol. V. ubivis *Adque* pro *Atque* scribendum esse arbitratus est. Cf. eius Orthogr. Verg. p. 427 sq. — 17. *crede colori*, confide pulchritudini. Sensum huius loci Nemes. Ecl. IV, 44. ita expressit: *Tu quoque, saeve puer, niveum ne perde colorem Sole sub hoc; solet hic lucentes urere malas.* Cf. eiusdem Eclogae v. 20 sqq. *puer o crudelis Iola, Non hoc semper eris. -- Perdit spina rosas, nec semper lilia candent* etc. — 18. Fuscus vel niger color haud raro candido praefertur. Sic v. c. flores furvi coloris interdum cupidissime quaeruntur, albi negliguntur. Cf. etiam Ecl. X, 38. et Theocr. X, 26. sqq., ex quo uterque locus Virgilianus fluxit. *Alba ligustra.* Vid. Ovid. Met. XIII, 798. *Candidior nivei folio Galatea ligustri.* Martial. I, 116, 3. *Loto candidior puella, cygno, Argento, nive, lilio, ligustro.* Quae planta, nobis vel antiquo nomine, vel *Hartriegel, Rainweide* vocata, et Plinio H. N. XII, 24, 55. XVI, 18, 31. XXIV,

Despectus tibi sum, nec, qui sim, quaeris, Alexi,
Quam dives pecoris, nivei quam lactis abundans.
Mille meae Siculis errant in montibus agnae;
Lac mihi non aestate novum, non frigore defit.
Canto, quae solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircaeus in Actaeo Aracyntho.

10, 45. descripta, a Billerb. Flor. class. p. 4. aliisque temere confunditur cum Graecorum *κύπρῳ*. Vid. Sprengel. ad Dioscor. I, 124. — *cadunt*, non decerpuntur, sed neglecta decidunt, et iacent contemta. — *vaccinium* species aliqua delphinii (*Rittersporn*), quod Graecis etiam hyacinthus vocabatur, quare Voss. putat, *vaccinii* nomen ex hyacintho esse corruptum. Cf. Dioscor III, 77. et IV, 63. Plin. XVI, 18, 31. XXI, 26, 97. et Billerb. Flora class. p. 14. et 141. Alii minus recte de iride (gladiolo, *Schwertlilie*) cogitant. *Nigrum*, i. e. fuscum, violaceum, etiam in loco parallelo Ecl. X, 39. dicitur. — *leguntur*, placent et carpuntur. Ceterum apparet, haec spectare ad v. 16. — 19. „Ex Theocr. III, 7.; et reliqua adumbrata ex Theocr. XI, 29 sqq.“ *H.* Sensus: Cur me despicis, quum et locuples (v. 19—22.), et canendi peritus (23. 24.) et formosus (25—27.) sim. — *qui sim:* quam pulcher, dives etc. Ita autem meliores libri; antiquiores editt. et aliquot Codd. cum Nonio p. 288. et Cod. Gud. apud Arus. Mess. p. 221. male *quis sim*. Vide adnott. ad Ecl. I, 19. — 20. *dives pecoris*. Sic Tibull. II, 5, 35. *gregis dives*, ubi Huschk., qui pro vulg. *gregis ditis* recte videtur edidisse *gregis dti*, praeter h. l. comparat Hom. Il., V, 544. *ἀφνειὸς βιότοιο*. Solet autem Virg. *dives* saepius cum secundo, quam sexto Casu construere. Cf. Geo. II, 468. Aen. I, 14. II, 22. IX, 26. — *nivei* et ad *pecoris*, et ad *lactis* potest referri. Priorem rationem cum Servio sequitur Voss., posteriorem reliqui fere omnes; et iure quidem, quum *niveus* sollemne sit lactis epitheton (Tibull. III, 2, 20. III, 5, 34. Ovid. Met. XIII, 829. Fast. IV, 151. 780. Sen. Oed. 495. etc.), *pecus* autem utrum album an nigrum fuerit, nihil ad h. l. pertineat, in quo tantum de magna copia pecoris agitur. — 21. *Mille meae -- agnae*. Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 33. hunc locum adnumerat iis, ubi verbis numeralibus Pronomina personalia ita adiiciantur, ut Genitivi partitivi vice fungantur; v. c. Elegiae illius v. 13. *pauca tua carmina*, i. e. pauca e tuis carminibus. Non adsentior; nam non video, ubi ceterae agnae praeter has mille pascantur. Quare explico: mille agnae, quae meae sunt. Mille autem agnarum numerus iam satis magnus videtur. — *Siculis*. Quamquam hoc carmen in Alexandrum, Pollionis servum, scriptum videtur (cf. Argum.), nihil tamen impediebat poëtam, quominus et scenam in Sicilia, pastorum carminibus celebrata, esse vellet, et ipsis personis prodeuntibus Graeca nomina daret. Accedit, quod ubivis fere Theocriti imitatorem se praebet Virgilius. — 22. *novum*. Wagn. Vol. V. edidit *novom*. Cf. eius Orth. Verg. p. 447 sq. -- *frigore*, hieme, Cf. Ecl. V, 70. X, 65. Geo. I, 300. Tibull. I, 8, 39. *quae frigore sola dormiat*, i. e. nocte hiberna; ad quem locum Wunderl. comparat locum Soph. Phil. 17. *ἐν ψύχει μὲν — ἐν θάλπει δ'*, nostro ex asse respondentem. — *defit*. „*Defieri* dicitur, quod cessat, sive sensim incipit deesse, in eo est, ut desit; *deest*, quod iam defieri coeperat ante. Sententia autem: lac novum per totum annum habeo [quotidie lac recens apponere possum: *H.*]; hinc post *novum* interpungendum.“ *Sp.* Heins. enim et Burm. minus recte post *aestate* distinguunt. Theocritus in simillimo loco Id. XI, 36. pro lacte caseum ponit. (Cf. etiam Schirach. p. 508. et Lange in Vindicc. tragoed. Rom. p. 49.) Ceterum huius loci memor fuit Ovid. Met. XIII, 829. *Lac mihi semper adest niveum* etc. — 23. „*armenta vocabat*, revocabat, compellebat, ut imprimis fit vesperi, ut domum pastor gregem reducat. Cf. Apollon. I, 575. sq.“ *H.* — 24. *Amphion*, Iovis et Antiopae filius, Nyctei, regis Thebani, nepos et Niobes coniux, ci-

Nec sum adeo informis: nuper me in litore vidi,
Cum placidum ventis staret mare; non ego Daphnim
Iudice te metuam; si numquam fallit imago.

tharista sui temporis longe praestantissimus, multorum fabulis celebratus. Paus. II, 6. IX, 5. Apollod. III, 5, 5. sqq. Hyg. f. 7. 8. Hom. Od. XI, 262. Ovid. Met. XV, 425 etc.— *Dircaeus*, i. e. Boeotius s. Thebanus, a Dirce, Boeotiae fonte appellatus (Ovid. Met. II, 239. Plin. H. N. IV, 7, 12. Stat. Theb. II, 322.). Sic Stat. Theb. II, 142. Polynices vocatur *heros Dircaeus*, et Hor. Od. IV, 2, 25. Pindarus *cygnus Dircaeus*. — *in Actaeo Aracyntho. Actaeus* i. q. Atheniensis s. Atticus, ab Actc (ἀκτή) antiquo Atticae nomine. (Cf. Ovid. Her. II, 6. XVIII, 42. Met. I, 313. Stat. Theb. IV, 453. Silv. V, 2, 128. et Interpp. ad Nep. Thras. 2.) *Aracynthus* autem hic non est Acarnaniae ille mons, de quo Plin. H. N. IV, 2, 3. et Solin. c. 7. agunt, sed mons Boeotiae, ita tamen in confinibus Atticae et Boeotiae situs, ut iure etiam Actaeus s. Atticus vocari possit. (Cf. Steph. Byz. *Ἀράκυνθος, ὄρος Βοιωτίας, ἀφ' οὗ Ἀθηνᾶ Ἀρακυνθία* et Vibius Sequ. p. 27. Oberl. *Aracynthus in Attica, quidam in Arcadia dicunt* [ubi alii pro *Arcadia* rectius leg. *Acarnania*.] Lutat. ad Stat. Theb. II, 239. et Sext. adv. Gramm. I, 12. p. 270. Praeterea *H.* monet, omnem versum e Graeco tanslatum videri: *Ἀμφίων Ἀρκάδος ἐν Ἀττικῷ Ἀρακύνθῳ*. (Cf. etiam nott. ad Ecl. VIII, 44. et Aen. III, 74.) De hiatu autem vide quae infra ad v. 53. adnotavimus. Ceterum Prop. III. 13, 41. scribens: *victorque canebat Paeana Amphion rupe, Aracynthe, tua*, aut hunc ipsum Virgilii locum ante oculos habuisse, aut ex eodem cum Virg. fonte hausisse putandus. Respiciunt autem poëtae verba primam iuventutem Amphionis, antequam ad regnum pervenit, quo quidem tempore simul cum Zetho fratre, a Nyso avo in Boeotiae et Atticae confiniis expositus, inter pastores educabatur. Cf. Paus. I, 38. et Apollod. III, 5, 5. — 25. „E Theocr. VI, 34 sqq. Verum in eo commode haec de Cyclope dici poterant; non aeque nunc de pastore, qui melius fonte, rivo, amni pro speculo utitur." *H.* Non tamen negligendum, *Siculum* loqui pastorem, insulae habitatorem. De imagine autem in tranquilla maris superficie repraesentata Wagn. conferri iubet Lucian. Dial. Mar. T. I. p. 239. ed. 1687. ibique interpp. Virgilium imitati videntur Calpurn. Ecl. II. 88. *Fontibus in liquidis quoties me conspicor ipse*, et Nemes. Ecl. II, 74. *Quin etiam fontis speculo me mane notavi.* — *adeo*, i. e. tam valde, vel admodum, nostrum *gar;* ideoque: *Auch bin ich nicht gar so hässlich.* Cf. Wagn. Qu. Virg. XXVI. p. 502. et Hand. Turs. I. p. 149. — *in litore*, i. e. stans in litore imaginem meam in undis conspexi. H. comparat Prop. I, 3, 6. *Qualis in herboso occidit Apidano*, i. e. iuxta Apidanum. — 26. *Cum.* Ita etiam Coniunctionem in contextu ubivis scripsimus, quum Virgilius, Cod. Med. teste, altera forma *quum* plane abstinuisse videatur. Cf. Wagn. Vol. V. p. 448 sq., qui laudat Schneid. Gramm. Lat. I, 1. p. 321 sqq. Wunder. ad Cic. pr. Planc. p. XIV. Müller. ad Varr. L. L. p. XXXVIII. et Freund. ad Cic. pr. Mil. p. 31 sqq. — *placidum ventis* Spohn. explicat: *placidum a ventis*, coll. Hirt. B. Alex. 1. *nam incendio fere tuta est Alexandria.* Rectius autem Wunderl.: „*Placidum ventis*, i. e. ventis sopitis, quum venti quievere. Nam *ventis placidis sternere aequor* tribuitur, ut Aen. V, 763. Ita apud Soph. Ai. 674. [659. ed. Herm.] *δεινῶν δ' ἅμα πνευμάτων ἐχοίμισε στένοντα πόντον*, h. e. flatus vehementium ventorum (sc. cessando) gementem pontum sopire solet; ubi vid. interpp." Itaque *ventis placidum mare* i. q. ventis cessantibus placatum, stratum. Vid. etiam Ecl. IX, 57. ibique not., imprimis autem Aen. III, 69 sq. — *stare* interdum de rebus dicitur, quae non moventur, quae consistunt. Plane eodem modo apud Ovid. Met. VII, 201. *freta stantia.* Cf. etiam Aen. XII, 422. *omnis stetit imo vulnere sanguis* et Sen. Oed. 585. *gelidus in venis stetit Haesitque sanguis.* — 27. *fallit.* Maior pars Codd. praebet

O tantum libeat mecum tibi sordida rura
Atque humilis habitare casas et figere cervos
Haedorumque gregem viridi compellere hibisco!
Mecum una in silvis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cera coniungere pluris
Instituit; Pan curat ovis oviumque magistros.

---

fallat, quae post Heins. vulgaris erat lectio. Sed iure Voss., Sp., Iahn et Wr. alteram praetulerunt; nam *fallat* dubitationem exprimeret ab h. l. alienam. Sententia haec est: Non informis sum; vidi imaginem meam in aqua, et haec imago non fallit. Indicativi in Coniunctivum mutandi ansam videtur praebuisse vicinus Coniunctivus *metuam*. *Si* autem, ut etiam Graec. *εἰ*, ex notissima veterum urbanitate positum pro causali *quum*, qua de re vide Tursell. de partt. p. 494. ed. Patav. Drak. ad Liv. VII, 13, 6. Garat. ad Cic. Mil. 2, 4. alios. E Virgilio huc pertinet Geo. I, 7. Praeterea cf. Cic. Cat. III, 12, 27. Liv. IV, 3, 9. XXX, 30, 3. etc. — 28. „Cf. Theocr. XI, 65. *sordida rura* h. l. non in vitium dictum, sed pro vilis, pauper." *H.* Melius *Sp.*: „*Sordida*, quia carent munditiae urbanae cultu. Martial. X, 96. *Et repetam saturae sordida rura casae.*" Quare omnino est rerum rusticarum epitheton; v. c. Claud. de IV. Cons. Hon. 414. *sordida aratra* et Martial. I, 56, 4. *sordida otia*, i. e. otiosa rusticatio. — 29. *figere cervos*, scil. telo, iaculo. Eodem modo simplex *figere* legitur Geo. I, 308. Aen. V, 516. VI, 802. Ovid. Met. X, 131. Sil. Ital. I, 305. Tibull. II, 1, 71. Heyn., quum venationis studium a vita pastorum alienum esse opinetur, cum Lips., Dukero, Burm. aliis Servii explicationem amplectitur, cogitantis de furcis, quae figantur ad casae sustentationem, cervique dicti sint ad similitudinem cornuum cervinorum; sed rectissime Spohn., Vossium secutus, coll. locis Ecl. III, 12. 75. Geo. III, 404 sqq. Colum. VII, 12. Geopon. XIX, 1—3. Theocr. V, 106. venationem utique ad vitam pastoriciam pertinere docet; neque ad laborem aliquem, qui sit in furcis figendis, sed ad voluptatem Alexin invitari, qui praeterea iubeatur cum Corydone *habitare* iam structas casas, non demum exstruendas. — 30. *hibisco*, i. q. ad hibiscum; Dativus enim verbis motum aliquem indicantibus haud raro a poëtis iungitur loco Praeposs. *in*, *ad* cum Accus. Cf. Ecl. VIII, 101. Aen. II, 276. VII, 346. 761. VIII, 178. X, 683. Ovid. Met. IV, 91. *Lux -- Praecipitatur aquis.* Ita saepissime *coelo* pro ad coelum (Geo. II, 306. Aen. II, 688. III, 678. V, 451. IX, 192. Ovid. Met. IX, 210. etc.) Cf. omnino Gronovii Diatr. ad Statium p. 8. Burm. ad Ovid. Am. III, 2, 25. Wunderl. et Dissen. ad Tibull. I, 2, 85. Iani A. P. p. 128. Reisig. Schol. de Gr. Lat. ed. Haas. §. 367. p. 661. Heyn. (quem sequitur Schirach. p. 436.) etiam hanc proponit explicationem, ut hibisci caulis et virga intelligenda sit, qua pastor utatur ad compellendum gregem; de qua tamen ipse dubitat, cuique Voss. recte opponit, *compellere* numquam significare i. q. simplex *agere*, *ducere*, sed *agere aliquo* ut hic necessario locus requiratur, quo hoedi agantur. *Hibiscum* est herba e malvarum agrestium genere, pastinacae similis, quae Graecis *ἰβίσκος* s. *ἀλθαία*, nobis *Eibisch* vocatur, et in depressis maxime et humidis locis crescit. (Cf. Theophr. hist. plant. IX, 15. Plin. H. N. XIX, 5, 27. XX, 4, 14. et Billerb. Flor. class. p. 175 sq.) Plantam esculentam et pabuli genus esse, praeter h. l. docet Calpurn. Ecl. IV, 32. *viridique famem solarer hibisco.* — 31. *in silvis:* comes mihi eris in saltibus gregem pascenti; et saltus opponuntur pratis, in quibus viret hibiscus. Ceterum vid. adnott. ad Ecl. I, 2. — 32. De Pane, syringis inventore, vid. Hyg. f. 274. Ovid. Met. I, 689 sqq. et infra Ecl. VIII, 24. Utrumque Virgilii locum a multis, ut Ovid. Met. XI, 154. et Tibull. II, 5, 31., imitatione expressum dicit H. — 33. *ovium* post *oves* loco simplicis Pron. *eorum* eleganter repetitum. Cf. adnott. ad Aen. I, 554. „*ovium magistri* sunt pastores, *οἰοπόλοι*, ut Ecl. III, 101. *pecori pecorisque magi-*

Nec te poeniteat calamo trivisse labellum:
Haec eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas? 35
Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula, Damoetas dono mihi quam dedit olim,
Et dixit moriens: Te nunc habet ista secundum.
Dixit Damoetas; invidit stultus Amyntas.
Praeterea duo, nec tuta mihi valle reperti, 40
Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo;

---

stro. Sic *gregis magister* Tibull. II, 5, 35. *pecori pecorisque magistris* Ovid. Fast. IV, 747. et sic saepe.“ *H.* Cf. v. c. Geo. II, 529. III, 445 etc. — 34. A nemine melius, quam a me, fistula canendi artem poteris ediscere, qui et peritissimus sim artis, et fistula utar longe praestantissima. *nec te poeniteat* Wund. minus recte interpretatur: „nec te, ut arbitror, poenitebit. Tu, amori meo obsecutus, artem fistula canendi, qua excello, a me disces.“ Imo *poeniteat* hic est Optativus, ut v. 28. *libeat*, et significat: Nec te pigeat, tibi molestum videatur, aut parum te dignum. Sic Tibull. I, 4, 47. *Nec te poeniteat duros subiisse labores* etc.; de qua vi verbi *poenitendi* Spohn. conferri iubet Heusing. ad Cic. Off. I, 1. et Lambin. ad Hor. Sat. I, 6, 89. *Nec* autem vetandi aversandique habere potestatem, aut omnino gravius commotum pectus indicare, multis exemplis docet Wagn. Qu. Virg. XXXVI, p. 580. v. c. Ecl. VIII, 89. 102. X, 46. Geo. I, 36. Aen. III, 393. IV, 617. etc. Cf. etiam quae Obbar. adnotavit ad Hor. Epp. Fasc. V. p. 125. Ceterum Wagn. Vol. V. ubique scripsit *paenitere*. Vid. eius Orth. Verg. p. 463 sq. — *calamo trivisse labellum*, quia calamus s. fistula movetur ad labra canentis. Simili ratione Martial. IX, 23, 7. *Nec labris nisi magna meis crystalla terantur.* — 35. „*quid non faciebat*, omnia fecit, nihil intactum relinquens. Nota formula. Corydon igitur cantu fistulae excellebat: eiusque artis aemulus erat Amyntas.“ *H.* — 36. Syrinx describitur, quae quo plures calamos habebat, eo pluris aestimabatur. Trium fistularum syrinx a Theocrito Id. II, 3., novem cannarum ab eodem VIII, 18. commemoratur; legimus vero etiam de undecim, quindecim, uno et viginti calamis, unde hyperbola illa apud Ovid. Met. XIII, 784., ubi Polyphemi *arundinibus compacta est fistula centum.* Syrinx autem septem calamis compacta iam inter meliores erat. Cf. Wernsd. l. infra l. et Vossius ad h. l. *disparibus*, magnitudine. Cf. Tibull. II, 5, 31. *Fistula, cui semper decrescit arundinis ordo, Et calamus cera iungitur usque minor* (ubi vid. Broukh.) Ovid. Met. I, 711. *disparibus calamis compagine cerae Inter se iunctis.* Pollux IV, 69. Achill. Tat. VIII, 6. (p. 475. Salm.) et Wernsd. Poët. Lat. min. II. p. 384. - *cicutis*, i. e. cannis. cf. Ecl. V, 85. Lucret. V, 1382. *cavas inflare cicutas.* Calpurn. Ecl. VII, 12. *arguta certare cicuta.* Prorsus eodem sensu apud Ovid. Met. II, 682. *dispar septenis fistula cannis.* — 37. *Damoetas*, pastoris nomen, ut infra v. 39. *Amyntas.* — 38. *moriens.* Non prius de carae fistulae possessione poterat discedere. — *te n. h. i. secundum* Voss. rectissime ita explicat: a te inflata priorem possessorem non desiderabit; *secundum* igitur i. q. canendi arte mihi proximum. Cf. Ecl. V, 48 sq. *Nec calamis solum aequiparas, sed voce magistrum. Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.* — 39. *Dixit Damoetas.* Idem Voss. iam vidit, non temere nomen hic esse repetitum, sed accedere dignitatem ex persona loquentis. Magna igitur cum vi haec verba (*So sprach ein Damoetas*) opponuntur sequentibus: *invidit stultus Amyntas;* neque hic tantum habemus epicam illam iterationem verbi dicendi, de qua vid. adnott. ad Geo. IV, 499. — 40. „E Theocr. XI, 40 sqq. III, 34 sqq. *nec tuta mihi valle reperti*, commendat donum a difficultate; periculo a feris contemto capreas has silvestres ceperat. Cf. Ovid. Met. XIII, 834 sqq., quo toto loco hanc Eclogam ante oculos habuit.“ *H.* — 41. Cf. Theocr. XI,

Bina die siccant ovis ubera; quos tibi servo.
Iam pridem a me illos abducere Thestylis orat;
Et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.
Huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis 45

---

41. *albo*, maculis albis. Capreolae enim recens natae pelles albis maculis distinctas gerunt, quas maculas demum post sextum fere mensem amittunt. Cf. Geo. III, 56. et Senec. Q. N. III, 25. De voc. *etiam nunc* Wagn. observat: „*Etiamnum* fragm. Mor.; male, ut de re praesenti; recte vero Geo. IV, 135. ut de re praeterita; hoc est *damals noch*, illud, *etiam nunc*, *jetzt noch*;" quod discrimen non magis probare possum, quam Handii sententiam, in Tursell. II. p. 580 sqq. omnem inter *etiamnum* et *etiamnunc* sensus diversitatem tollentis. Potius *etiam nunc* significat *auch jetzt noch* (non solum antea,) *etiamnum* vero *jetzt noch* (in posterum non amplius). Cf. Kritz. ad Sall. Cat. 2, 1. et libelli mei *Aufg. z. Bild. d. lat. Stils* ed. 4. p. 62. not. 61. Sensus igitur huius loci: Capreoli, ut illo tempore, quo cepi, sic etiam nunc albas maculas ostendunt. — 42. *die*, quotidie. Ecl. III, 34. Aen. XI, 397, Cels. I, 1. et 3. Plin. H. N. XV, 6, 6. Quinct. Inst. X, 3., ubi vid. Frotscherus in Addend. p. 269. — *siccant*, exsugunt. Sic Hor. Epod. 2, 46. *distenta siccare ubera*, i. q. emulgere, quem locum imitatur Lucan. IV, 314.: (milites siti cruciati) *distentas siccant pecudes*. Simili ratione Hor. Sat. II, 6, 68. *Siccat inaequales calices conviva*. Oves autem praebere ubera capreolis, secundum H. non caret exemplo. — 43. *Thestylis orat abducere*, pro: orat, ut sibi liceat abducere; plane ut Aen. VI, 313. *Stabant orantes primi transmittere cursum*. Similis locus est Val. Flacc. III, 446 sq. *Huc Stygias transire minas iramque severi Sanguinis, his orat vigiles incumbere curas orandi*, in quo tamen Infin. verbo adiunctus refertur ad eum, qui, ut aliquid faciat, rogatur, non, ut h. l. ad eum, qui rogat, ut aliquid facere sibi permittatur. Verborum autem *petendi* et *postulandi*, quae (ut *cupere*, *velle*, *studere*) interdum ita construuntur, (cf. v. c. Stat. Achill. I, 352 sq. *arma humeris arcumque animosa petebat Ferre et Amazonio connubia pellere ritu*, vel Plaut. Rud. II, 6, 32. *O facinus impudicum! quam liberam esse oporteat, servire postulare!* etc.) non prorsus eandem esse rationem, quisque videt. Ceterum cf. Krügeri *Untersuch.* Fasc. III. p. 337. — 44. „*Et faciet*, abducet; ex Theocr. III, 36." *H.* Acute *Sp.*: „*Faciet;* non dixit *dabo*, ne voluntas declarata amatum offenderet." Copulam *et* interdum esse minantis (ut alibi indignantis, hortantis, curiose interrogantis) docet Wagn. Quaest. Virg. XXXV. p. 559. et in Diar. Lit. Halens. a. 1827. nr. 59. p. 46. Handius autem Turs. II. p. 488. una lege haec omnia complectens dicit: „Ubi aliqua notio, sive aliquod verbum cum graviori voculatione pronuntiandum est, et in sententia principatum obtinet, praemittitur ei *et*, quasi anacrusis. - - Quod asseverationem exprimat, ipsa est vocabuli positio in primo loco. *Et* nihil exprimit nisi nexum necessarium. -- Hac vero forma adduntur saepe ea, quae sententiam antecedentem confirmant." — 44. *sordent tibi*, a te vili penduntur, despiciuntur. Cf. Hor. Ep. I, 11, 4. *Cunctane prae Campo et Tiberino flumine sordent?* Catull. LXI, 136. *Sordebam tibi, villice Concubine.* Calpurn. Ecl. VII, 46. *Videmus, et sordet quidquid spectavimus olim* etc. Cf. Obbar. ad Hor. Epp. Fasc. V. p. 100. Hess. ad Tac. Dial. 23. p. 161. et Hildebr. ad Apulei. Mag. 22. p. 495. — 45. Praeter alia munuscula Corydon promittit puero calathos variis floribus foliisque repletos, quibus sertum facere possit. H. comparat Theocr. XI, 47. 56. 57. *Huc ades* formula satis nota, quae redit v. c. Eccl. VII, 9. et IX, 39. Cf. etiam Tibull. I, 7, 49. Hor. Sat. II, 3, 80. Ter. Eun. I, 2, 19 etc. Celeritate quadam cogitandi haud raro ab Romanis, ut a Graecis, confunduntur notiones adventus et, quae eum sequitur, praesentiae, ita ut *adesse* pro *accedere*, *advenire* positum videatur. Cf. adnott. ad Geo. II, 243. et

Ecce ferunt Nymphae calathis; tibi candida Naïs,
Pallentis violas et summa papavera carpens,
Narcissum et florem iungit bene olentis anethi;
Tum casia, atque aliis intexens suavibus herbis,
Mollia luteola pingit vaccinia caltha. 50

Bach. ad Ovid. Met. II, 513. — 46. *Ecce.* Cf. not. ad Ecl. III, 50. *„ferunt Nymphae.* Quaeras, unde repente in vitam communem et veram inducantur deae, Nymphae et Naides. Nec tamen nimium in hoc argutandum; ita enim loqui, et deos deasque agrestes lusibus pastorum interesse dicere, genus carminis bucolici fert. Splendidi autem hi vv. 46—55.“ *H.* Voss. satis ingeniose nos iubet cogitare de horto Corydonis fonte aliquo irrigato, cuius Nympha flores a se nutritos et cultos (cf. Catull. LVII, 23. Calpurn. IX, 22.) ipsa puero offerat. Ceterum haec non ita capienda sunt, ac si omnia ista uno eodemque tempore, i. e. tempore messis (v. 10.) colligantur ac parentur Alexi. Imo in universum sermo est de rebus, quae ruri nascuntur, diversis tamen temporibus. - *candida Nais*, i. e. eximiae pulchritudinis. *Candidus* enim (ut Graec. λαμπρός) etiam de corporis formositate dictum vim suam retinet, ut non vulgarem illam, sed eximiam, excellentem pulchritudinem (*glänzende, blendende Schönheit*), significet. Cf. Aen. V, 571. VIII, 138. Hor. Epod. 3, 9. *Argonautas praeter omnes candidum Medea mirata est ducem* etc. — 47. *Pallentes violae* eam plantam videntur significare, quam nos *Lack, Lacklevcoje* vocamus. Romani enim non solum purpureum illum florem, qui nobis etiam nunc *Veilchen* appellatur, sed id quoque florum genus, quod nos, Graecos secuti (qui λευκόϊον vocarunt ob odorem violarum et foliorum canum cinereumve colorem,) *Levcoje* nuncupamus, cuiusque species est Cheiranthus Cheiri *Linn.* (*Lack, Goldlack*), violarum nomine complectebantur; quare Plin. XXI, 6. *violarum plura sunt genera, purpureae, luteae, albae. Pallens* autem de flavo interdum et luteo colore dici, apparet ex Ovid. Met. XI, 100. *saxum quoque palluit auro.* ibid. XI, 145. *Arva rigent auro madidis pallentia glebis.* Martial. VIII, 44, 10. *Superba densis arca palleat nummis* (i. e. aureis, non argenteis, de quibus alii cogitant). ibid. I, 42, 4. *pallentia sulphurata* etc., quare etiam pallor amantium, qui secundum Tibull. I. 8, 52. *luto corpora tingit*, ab aliis *viola tinctus* vocatur. Cf. Hor. Od. III, 10, 14., ubi Orell. comparat Petrarcae *Son.* I, 187. *Un pallor di viola e d'amor tinto.* (Cf. etiam adnott. ad Ecl. III, 39.) Accedit, quod Theocr. VII, 63. sq. eodem modo ἀνήτινον καὶ λευκοΐων στέφανον coniungit. — „*papavera* sunt ex genere silvestri, flore rufo, quod in arvis cum hordeo maxime nascitur. Plin. XIX, 9. Geo. I, 78. — 48. *anethum* nostrum *Till* s. *Dill* esse putatur, quod et in nostris hortis visitur, flore flavo. Ἄνηθον etiam Theocritus cum rosis et violis coniungit VII, 63.; cum malvis et apio iungit τό τ' εὐθαλὲς οὖλον ἄνηθον Moschus Id. III, 107.“ *H.* Cf. Diosc. III, 60. Spreng. (vulgo 67.) Theophr. h. pl. I, 18. VII, 4. Plin. XX, 18. Colum. XI, 3. XX, 120. — 49. *Casia atque aliis intexens s. herbis*, scil. vaccinia; quod poëtice dictum pro: intexens casiam atque herbas vacciniis. Cf. Ecl. V, 31. *Et foliis lentas intexere mollibus hastas* et Aen. VII, 488. *cervum Mollibus intexens ornabat cornua sertis.* „*Casia* a Plinio [XXI, 9, 10. et 12, 41.] inter herbas et flores recensetur coronarios, et inter eos, quos circa alvearia seri iubet. Vulgo *lavendulam* nostram esse putant. Sed Martinus, comparatis inter se Plinio, Dioscoride et Theophrasto docet, *Casiam* hanc esse *cneoron* Graecorum s. *Thymelaean* lini folio, quae grana cnidia fert. Vid. Martin. ad Geo. II, 213.“ *H.* De κνεώρῳ s θυμελαίᾳ cf. Diosc. IV, 170. (vulgo 173.) Theophr. h. pl. I, 16. VI, 2. Voss. hanc plantam *Zeiland* appellat. — 50. *Mollia*, tenera, ut Ecl. V, 38. VI, 53. — *pingit*, variat, distinguit; nam caltha est flos varii coloris (vid. infra). Cf. Cul. 142. *hederae--Pingunt aureolos viridi pallore corymbos.* Lucr. II, 374. *Con-*

Ipse ego cana legam tenera lanugine mala
Castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat;
Addam cerea pruna: honos erit huic quoque pomo;

---

charumque genus parili ratione videmus Pingere telluris gremium. id. V, 1395. *anni Tempora pingebant viridantes floribus herbas.* Ovid. Fast. IV, 430. *Pictaque dissimili flore virebat humus.* — *vaccinia.* Vid. supra ad v. 18. — *caltha*, Gr. χάλκη, (cf. Schneid. ad Nicandri Alexiph. p. 204.) *die Ringelblume* (Calendula officinalis, *Linn.*), quae in fragm. Georg. Nicandri apud Athen. XV, 9. diserte inter flores coronarios nominatur. Cf. etiam Plin. XXI, 6, 15. Colum. X, 97. et 307. — 51. *cana - - tenera lanugine mala*, mala Cydonia s. Cotonea, a Cydone s. Cydonia, Cretae oppido, nominata, nobis *Quitten*, quae cana lanugine obducta esse constat. Cf. Alcimi Epigr. in Anthol. Burm. T. I. l. III. Ep. 211, 3. et in Catal. Petron. p. 248. Bip. ex hoc loco expressum: *mala velleribus hirsuta cydonia canis.* Calpurn. Ecl. II, 90. *ut in arbore saepe notavi Cerea sub tenui lucere cydonia lana.* Martial. X, 42, 3., ubi pueri mollis lanugo comparatur cum Cydoniorum *lana.* — 52. *Castaneas nuces* Macrob. Sat. II, 14. interpretatur Heracleoticas, quae haud dubie ab Heraclea, oppido Ponti, nomen acceperant. Ceterum hunc versum respici ab Ovid. Art. II, 267, sq. *Adferat aut uvas aut quas Amaryllis amabat: At nunc castaneas non amat illa nuces*, et III, 183. *Nec glandes, Amarylli, tuae, nec amygdala desunt*, iam H. animadvertit. Addere potuit Alcimi Epigr. supra allati v. 5. 6. *Nolo nuces, Amarylli, tuas, nec cerea pruna. Rusticus haec Corydon munera magna putet.* — 53. *cerea pruna*, ut Copae v. 18. et Ovid. Met. XIII, 817. *prunaque, non solum nigro liventia succo, Verum etiam generosa novasque imitantia ceras.* Adde *cereola pruna* apud Colum. X, 404. et *cerina* apud Ovid. Met. XIII, 817. et Plin. XV, 13, 12., quae, Plinio teste, ceteris solebant praeferri. Hoc autem epitheto, quo nos quoque utimur (*Wachspflaume*), non maturitatem, (ut Burm. ad Anthol. Lat. T. II, p. 522. censet), sed colorem gilvum vel luteum respici, et cerea pruna opponi nigris vel purpureis, quisque videt. Eadem ratione *cereus* usurpatum videtur a Martiale I, 93, 7. *cerea lacerna* et VI, 53, 5. *cerea abolla*, i. e. vetustate et sordibus succidis lutea facta. Ceterum vix quisquam probabit Schirachii sententiam, in Clav. Virg. p. 355. prolatam, his fructibus Corydonem uti voluisse, „ut coronae ornatus quosdam adderet.“ Cui enim placebit corona intextis malis, prunis, nucibus ornata? Imo praeter sertum e floribus agrestibus faciendum Corydon amato puero fructus quoque colore pariter atque odore placentes se muneri daturum pollicetur. Cf. etiam Ovid. A. A. II, 263. et Prop. III, 13, 27. a Voss. laudati. — *pruna, honos.* Wunderlichio hic hiatus adeo displicet, ut, coll. loco Ovid. Ep. XVI, 92. *Addit et ad festos hunc quoque Troia diem*, paucorum quorundam Codd. lectionem *et honos* reduci malit. Hiatus autem, etsi in thesin cadens, hic et Aen. I, 405. sensus pausa et graviore interpunctione eo magis excusandus, quum etiam loci inveniantur, ubi vel sine eiusmodi sensus pausa, correpta simul vocali, quae non cliditur, in thesi hiatus admittitur. Cf. infra v. 65. (cum adnot.) Ecl. III, 79. VI, 44. VIII, 108. Geo. I, 281. 332. 437. (ubi tamen vid. adnott.) IV, 461. Aen. III, 211. V, 261. VI, 507. Aliis in locis a graviore interpunctione cum caesura vel arsi certe coniuncta excusationem habet, imprimis quum plerumque inveniatur in nominibus propriis ex Graeco sermone sumptis vel certe in versibus ad Graecorum rationem factis, i. e. vocabulo quadrisyllabo terminatis aut spondaicum exitum referentibus (cf. adnott. ad Ecl. VIII, 44.). Horum autem exemplorum quatuor sunt genera: *a*) ubi hiatus admittitur in prima sede quinti pedis et in Graecis quidem nominibus: Ecl. II, 24. X, 12. Geo. I, 437. Aen. I, 617. III, 74. IX, 647. XI, 31., in Latinis autem vocibus: Ecl. VII, 53. Geo. III, 60. Aen. IV, 667. VI, 667. IX, 477. VII, 631. *b*) in prima sede tertii pedis s. in fine penthemimeris: Ecl. III, 6. 63. VII, 53. VIII, 41. 44. X, 13. Geo.

Et vos, o lauri, carpam, et te, proxima myrte:
Sic positae quoniam suavis miscetis odores.
Rusticus es, Corydon: nec munera curat Alexis,
Nec, si muneribus certes, concedat Iollas.
Heu, heu, quid volui misero mihi? floribus Austrum

I, 221. 281. 341. II, 86. Aen. III, 74. IV, 235. (ubi vid. adnott.) VII, 178. 226. X, 136. XI, 480. XII, 535. 648. *c*) in prima sede quarti pedis: Ecl. VI, 44. Geo. II, 144. III, 155. Aen. I, 16. V, 735. IX, 291. X, 141. 156. XII, 31. *d*) in prima sede secundi pedis: Geo. I, 4. IV, 343. 463. Aen. III, 606. Cf. omnino de hac re Heins. ad h. l. et Geo. I, 221. Wunderl. ad Ecl. III, 6. Iahn. ad Geo. II, 144. idemque ad Ovid. Met. IV, 336. et in Annall. phil. et paed. 1827. Vol. IV. p. 297 sqq. Wagn. Qu. Virg. XI. p. 418 sqq. Wasius de Senar. c. 4. Santen. ad Ter. Maur. p. 251. 390. Burmann. ad Prop. II, 12, 1. Bentl. ad Hor. Od. III, 14, 11. Huschk. ad Tib. II, 2, 5. Bach. ad Ovid. Met. V, 625. Orell. ad Hor. Od. II, 20, 13. et mea ad Lucr. V, 7. et VI, 717. — *honos erit*, scil. apud te; dum tibi placebit, honorabitur. W. male explicat: „et hoc quoque pomum honorabo." — 54. „*proxima myrte*, quae in calatho proxima laureis frondibus ponetur; et iunguntur fere. Vid. Horat. Od. III, 4, 19. *ut premerer sacra Lauroque collataque myrto.*" *H.* Quam Heynii explicationem unice veram esse, evincit proximus versus: *quoniam sic positae* etc. Voss. intelligit myrtum in hortulo Corydonis lauro proxime positam, Spohn. odoris suavitate proximam. Cum H. praeter Wagn. consentit etiam Schirach. p. 549., nisi quod cogitat de myrto cum lauro in serto floreo coniuncta. Voss. cum toto hoc loco de donis agrestibus agente confert simillimum Propertii III, 13 (11), 27—33. Ceterum Wagn. Vol. V. Superlativos trium syllabarum ex Med. (hic ibi etiam Rom. et Vat.) auctoritate ubique in *--umus* mittendos curavit, qui vero tribus syllabis amplius complectuntur, in *--imus*. Cf. eius Orth. Verg. p. 474. — 56. *Rusticus* hic dicitur adiuncta stultitiae significatione, quae eiusmodi donis Alexis amorem conciliari eumque ut ex urbe rus veniat moveri posse speret. Et rus aperte opponitur urbi v. 60 sqq. — 57. *muneribus* post *munera* loco simplicis Pron. *iis* cum vi repetitum. Vid. supra ad v. 33. — *certes*. Alii Codd. cum Serv. Dresd. *certas*. Sed Coniunctivus praestat, quum haec sit sententia: Alexis, urbanae vitae adsuetus, non curat dona rustica, quae si nihilominus mittere velim, verendum est, ne Iollas mihi obstet, maiora et lautiora munera mittens. *concedat*, donorum amplitudine. *Concedere* autem non idem est, quod simplex *cedere*, ut vulgo docent (cf. Drak. ad Liv. II, 47, 3. Benecke ad Cic. Cat. I, 9, 22., ubi Orell. *concedas* restituit, Matth. ad Cic. Rosc. Am. 40. extr.), siquidem verba composita numquam simplicium loco usurpantur (cf. Stallbaum. ad Ruddim. Inst. II. p. 377.), sed maiore vi dictum. Cf. Kritz. ad Sall. Iug. 11, 4. Ceterum vulgarem lectionem *concedat* Spohn. ex paucis libris in *concedet* mutandam censet, quum sensus non sit: fortasse non concedat, fieri possit, ut non concedat, sed: vere non concedet; quod falsum est, nam, quamvis dubitet Corydon, num Iollas concedat, nondum tamen omnem spem abiecit, Iollam a se victum et Amyntam sibi conciliatum iri, quod tota Ecloga clamat. Quare Coniunctivum servavimus. Cf. etiam locus simillimus Ecl. IV, 58 sq. et Wagn. Qu. Virg. VI, 3. 4. — *Iollas* dominus pueri huius delicati. Idem heri nomen redit Ecl. III, 76. Hic Pollionem intelligendum videri, in Argumenti enarr. dictum. — 58. 59. His versibus summae stultitiae se accusat Corydon, qui, quum vano amori non sine magno rerum suarum detrimento (cf. v. 70.) indulgeret, non minus dementer egerit, quam qui Austrum, ventum perniciosissimum (vid. infra), floribus, aut immundos apros liquido fonti vellet immittere. Ideoque praevidens, se vix umquam voti sui compotem futurum, iam in eo est, ut resipiscat et insanum amo-

Perditus et liquidis immisi fontibus apros.
Quem fugis, ah, demens habitarunt di quoque silvas?
Dardaniusque Paris. Pallas, quas condidit arces,
Ipsa colat; nobis placeant ante omnia silvae.
Torva leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam;

---

rem mittat; sed, ut mos est misere amantium, quorum animi ad diversissima abripiuntur, mox rursus furere incipit et iisdem quibus antea curis cruciari. *Auster*, Graecis *νότος* appellatus, propter aërem gravissimum, quem afferebat, perniciosissimus fuit et plantis et hominibus. Cf. Plin. II, 48. XVI, 46. XVIII, 76. liber meus *Handb. der alt. Geogr.* Vol. I. p. 608 sq. et quos laudat Obbar. ad Hor. Ep. I, 7, 5. sqq. Vol. I, p. 357. — *Heu* eodem modo geminatum videbis Ecl. III, 100. Plaut. Pseud. I, 3, 26. Hor. Od. I, 35, 33. II, 14, 1. et alibi; quamquam negari nequit, in nonnullis eiusmodi locis geminatam Interiectionem deberi editoribus, Codd. lectionem *eheu* ob inanem de metro dubitationem (quasi *eheu* iambus esset) ita mutantibus; qua de re conf. docta Handii disputatio in Turs. II. p. 358. sq. et Burm. ad h. l. — *perditus*. amore, i. q. amens. Cf. Ecl. VIII, 88. (ubi vid. adnott.) Prop. I, 13, 7. et Plaut. Cist. I, 2, 13., ubi plenius: *Amore haec perdita est.* — *liquidis*, fluentibus ideoque limpidis. Vid. Aen. IX, 679. *liquentia flumina* et adnott. ad Geo. II, 187. — *immisi*. Wagn. Vol. V. Praepos. *in* ante *m* in Verbis compositis ubique servavit. Cf. eius Orth. Verg. p. 410. — 60. Sententia haec est: Cur me fugis? an quia rusticus sum? At ne dii quidem et heroes fugerunt rusticorum consuetudinem et cum summa voluptate ruri versati sunt. „*Ah* commate separandum a vocativo; neque enim nominibus personarum iungitur, sed ad rei causam pertinet. Cf. Ecl. I, 15. X, 48. 49. Infra v. 69. sic procedit oratio: Ah, quae te, Corydon, dementia cepit." *Wr.* Cf. Hand. Turs. I. p. 214 sqq. — *Habitarunt di q. silvas.* Notum est exemplum Phoebi (Ovid. Art. II, 239. Tibull. II, 3, 11.), minus notum Bacchi (Theocr. XX, 33.). Cf. etiam Nonni Dion. XV. p. 428. ed. a. 1605. Longi Pastor. IV, 13. p. 124. Schaef. (et Virg. ipse Ecl. X, 18.) — De *Paride* a Priamo patre exposito et inter pastores educato, fabula satis nota. Vid. Lucian. D. D. 16. Apollod. III, 12, 5. Hygin. f. 91. Ovid. Her. XVI, 359. etc. *Pallas* hic cogitatur tamquam dea tutelaris urbium et arcium, tamquam *πολιάς*, *πολιοῦχος*, quo cognomine Athenis, Erythris, Tegeae, Troezene in singularibus templis colebatur. Cf. Paus. I, 15. VII, 5. VIII, 47. II, 30. Cuperi Observv. III, 16. Spanh. ad Callim. Lav. Pall. 53. Boeckh. ad Pind. Ol. V, 20. Ehrhard (i. e. Goldast.) ad Petron. c. 5. Barth. ad Claud. rapt. Pros. II, 19. et Doering. ad Catull. LXIV, 8., ubi Pallas vocatur *Diva*, *retinens in summis urbibus arces.* — 61. Sensus est: Sine tu Palladem suas arces incolere; tu mecum silvas et vitam rusticam ama. — *quas condidit*, i. e. quas condere docuit, ut recte Wr. explicat, qui simul animadvertit, *arces*, clausas et circumseptas urbes, egregie opponi ruri libero et undique patenti, contra H. vero, cui haec quoque „paullo doctiora videntur, quam pro pastorum ingenio," talia, quae nunc doctiora videantur, illo tempore quemvis, etiam servum, scire potuisse notat. — 62. *Ipsa colat*, i. e. incolat. Colendi verbum ut omnino pro *incolere*, *habitare* haud raro ponitur, (cf. Ecl. III, 59. Aen. I, 16. Cic. N. D. II, 66, 164. Ovid. Met. V, 495. Fast. IV, 487. etc.), ita potissimum de diis usurpatur, qui locum aliquem prae ceteris frequentant. (Cf. Ovid. Met. I, 576. XIV, 331. XV, 545.) Ceterum *ipsa* adiicitur, quia sententia haec est: quas Pallas condidit arces, Pallas colat *ipsa*, non tu cum illa. Cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 460. Tenendum autem, Alexidis nomine Pollionis aliquem puerum, cum domino *in urbe viventem*, significari. — De notissima formula *ante omnia* cf. Handii Tursell. I. p. 388. — 63. Corydonem, ut cupiditatis suae vehementiam excuset, hic adeo pro-

Florentem cytisum sequitur lasciva capella;
Te Corydon, o Alexi: trahit sua quemque voluptas.
Adspice, aratra iugo referunt suspensa iuvenci.
Et sol crescentis decedens duplicat umbras:

---

vocare ad impetum illum, quo, duce natura sua, bestiae ferantur, a pastoris persona et bucolici carminis indole alienum censeri non potest. Cf. Theocr. X, 30 sq. — *torva*, truculenta, ipso adspectu terribilis. Sic Geo. III, 51. *torva bos.* Aen. VI, 571. *torvi angues* etc. De vocis etymologia cf. Doederl. Syn. I, p. 42 sq. — 64. *sequitur.* „*Sequi* non uno sensu ponitur; alio enim modo Corydon Alexin sequitur, quam leo lupum.“ *H.* Quibus *Sp.* addit: „Sensus sane diversus, sed eadem significatio, quum *sequi* de omnibus, quae studiose appetimus, dicatur. Cf. Gronov. ad Liv. XXVIII, 18.“ — *lupus ipse*, Wr. Graece reddit λύκος δ' αὖ. Distinguit *ipse* alterum ab altero. Cf. adnott. ad Ecl. I, 39. — Vss. 64. 65. ex Theocr. X, 30, 31. translati. De *cytiso* iam dictum ad Ecl. I, 78. — 65. *o Alexi.* Unus hic est Virgilii locus, ubi hiatum iuxta Interiectionem admissum videmus, nam Aen. VIII, 72. pro vulg. *tu o genitor* legendum *tuo genitor* (vid. ibi adnott.), et *heu heu* supra v. 58. et Ecl. X, 100. paullo alius est generis. Cf. autem de hoc hiatus genere Schneid. Gramm. I, 1. p. 139 sqq. Ramsh. §. 221. Not. p. 1071. alios, et vide omnino quae supra ad v. 53. adnotavimus. — *trahit s. q. voluptas*, amor, libido; de qua vocis potestate Burm. conferri iubet Donat. ad Ter. Phorm. I, 2, 36. Interpp. ad Petron. c. 81. et Sabini Epist. I, 80. *H.* comparat Geo. III, 130., et *W.*, ut demonstret v. *trahendi* de rebus dici, quae nos alliciant et teneant, laudat Iuv. XIV, 37. *monstrata diu veteris trahit orbita culpae.* Adiicere poterat Cic. Arch. 11. in. *Trahimur omnes studio laudis.* Nep. Milt. 8, 2. *consuetudine ad imperii cupiditatem trahi* et similes locos: debebat autem addere, de iis potissimum rebus usurpari, ad quas, vel inviti, naturae impetu compellamur; qua de re cf. Goerenz. ad Cic. Fin. I, 16. 50. et Beier. ad Cic. Off. I, 6, 18. Ceterum poëta non immemor videtur fuisse illius Lucretiani loci II, 258. *voluntas, per quam progredimur, quo ducit quemque voluptas.* — 66. *Adspice.* Wagn. Vol. V. ubique edidit *aspicere, aspectus, ascendere* etc. Vid. eius Orthogr. Vergil. p. 408. Sensus secundum *Voss.* et *Sp.* hic est: Pridem sol desiit aestum facere; refrigescunt omnia: ego solus adhuc ardeo. Sed quid tum sibi vult aratri suspensi commemoratio? Quare potius cum Wagn. Corydonem puto hoc dicere: Nihil prodest tempus et mora mitigando meo amori; nec minus nunc flagro, quam antea; omnia iam cessant et sese dant quieti: ego solus quietem non invenio, amorem meum non possum restinguere. Idem fere color est huius loci, qui Ecl. VIII, 88. *nec serae meminit decedere nocti.* H. minus recte: *Aratra ex iugo suspensa*, inverso vomere, ut solum verrant, protracta. Hor. Epod. II, 63. *videre fessos vomerem inversum boves collo trahentes languido.*“ Imo verba cum W. et Spohnio sic intellige: (tempore vespertino) *iuvenci iugo referunt*, domum ferunt, *aratra suspensa*, i. e. ita sublata, ut humum non tangant. *Suspendere* enim de rebus, quae vix terram attingere videantur, legitur etiam Plin. H. N. XXXIV, 8. Quint. Inst. XI, 3. alibi, eodemque spectant notissimae illae locutiones *gressum suspendere* (Veget. de re vet. II, 40, 3. 55, 3.), *suspenso gradu ire* (Ter. Phorm. V, 6, 28.), *suspensos gradus ferre* (Ovid. Fast. VI, 338.) et similes. Particulam *ut*, quae in Codd. quibusdam ante *referunt* apparet (quemadmodum Ecl. IV, 52. V, 6. Aen. X, 20. etc.), praeter optimos Codd. etiam Schol. Horatii Od. III, 6 omittit. — 67. Cf. Ecl. I, 84. — *sol decedens*, de coelo, cursu per coelum paene confecto. Sic alibi etiam *decedere* de astris dicitur ad occasum vergentibus. Cf. Geo. I, 222. ibique Voss. Broukh. ad Prop. II, 14, 11. Bentl. ad Hor. Ep. I, 16, 7. Burm. ad Ovid. Met. IV, 91. Simili ratione *dies* et *nox*

Me tamen urit amor; quis enim modus adsit amori?
Ah Corydon, Corydon, quae te dementia cepit!
Semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est.
Quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,

---

decedere dicuntur Geo. IV, 466. Ecl. VIII, 14. — *Duplicat* Voss. proprie accipiendum putat, quod aliter frigeat *crescentes*. Umbrae autem secundum Palladium VIII, 10. et IX, 14. per dies longissimos undecima hora duplo fere sunt maiores, quam decima. Ceterum cf. Culicis v. 202 sq. *Cum grege compulso pastor, duplicantibus umbris, Vadit et in fessos requiem dare comparat artus.* — 68. *me tamen urit amor.* Cf. Theocr. II. 40. Ἀλλ' ἐπὶ τήνῳ πᾶσα καταίθομαι et VII, 56. θερμὸς γὰρ ἔρως αὐτῶ με καταίθει. — V. 69. sqq. ex eodem Theocr. XI, 72 sqq. fluxerunt. Quod attinet ad nomen *Corydonis* cum vi repetitum (per παλιλλογίαν), cf. Ecl. III, 79. V, 64. VI, 44., a quibus locis paullum differunt ii, ubi vox geminata addito praedicato aliquo amplificatur, de quo anaphorae genere diximus ad Ecl. VI, 20. — *quae te dementia cepit!* Cf. praeter Theocr. l. l. eiusdem Id. II, 19. Virg. Ecl. VI, 47. Geo. IV, 488. Aen. V, 465. — 70. „Praeclare se nunc a cura amoris ad curas domesticas revocat, et obiurgat se ipsum, quod amori indulgens curam operis rustici negligit; debuerat dudum vites et ulmos amputare et opus inchoatum et omissum absolvere." *H.* — *Semiputata.* Cf. ad Ecl. I, 57. et Geo. II, 410. Amputabantur autem vites bis quotannis, primum aestate, ante aequinoctium (vid. Plin. H. N. XVIII, 26. ibique Hard.), deinde post Idus Octobres. (Cf. Colum. IV, 17. 27 sq. Pallad. IX, 3. et XI, 4. et de ratione usuque pampinationis Colum. V, 5. *Pampinandi autem modus is erit, ut opacis locis humidisque ac frigidis aestate vitis nudetur, foliaque palmitibus detrahantur, ut maturitatem fructus capere possit, et ne situ putrescat.*) Et hic quidem de priore illa pampinatione agi, clare intelligitur ex v. 9. sqq. *Semiputatus* autem praeter hunc locum nusquam videtur legi. — *vitis in ulmo.* Arbores, imprimis ulmi et populi, apud Italos *maritabantur*, i. e. alligabantur vitibus, ut hae quam altissime tollerentur (vid. Varr. R. R. I, 8.). Colum. XI, 2, 79. *ulmi vitibus maritantur.* Hor. Epod. II, 10. *Ergo aut adulta vitium propagine Altas maritat populos.* Cf. etiam Colum. IV, 22, 6. Plin. XVII, 20, 32. alii cum adnott. ad Ecl. III, 10, et IX, 41. Ceterum Wagn. Vol. V. elisa Vocali edidit *ulmost.* Cf. eius Orthogr. Verg. p. 433 sq. et qui ibi laudantur, imprimis Freund. ad Cic. Mil. p. 19 sqq. — 71. Mark. ad Stat. Silv. p. 341. [p. 251. Sillig.] coni. *potior quorum i. u.*, quam licet elegantem emendationem dicat, recte tamen reiiciit H. comparato Theocr. XI, 74., ubi etiam μᾶλλον legatur. Ante Wagn. male sic distinguebatur: - - *saltem, potius quorum* etc. Sed recte perspexit Wr., hic non requiri, quarum rerum maior, quarum minor sit usus, sed ut omnino aliquid fiat, quod utilitatem aliquam afferat; ideoque iungendas esse vocc. *Quin potius:* tum *aliquid* et *usus* fortius pronuncianda. *Aliquid saltem*, i. e. quantumvis exiguum, *nur Etwas;* sic Ecl. III, 15. 73., ubi vid. not., et Aen. X, 84. Ut hic de re parva, ita de maiore idem dicitur Aen. II, 89. et Ovid. Met. XIII, 241. — *aliquid* (scil. eorum) *quorum*, quod Pron. demonstr. hic facilius omitti poterat, quam v. c. Aen. XI, 81. *manus* (eorum), *quos*, ibid. v. 172. *tropaea* (eorum), *quos.* IV, 597. *fides* (eius), *quem.* Ter. Adelph. III, 2, 9. *partus* (eius) *cui.* Iuven. I, 161. *accusator erit* (eius) *qui*, Geo. I, 104. *Quid dicam* (de eo), *qui* etc. De qua brevitate dicendi cf. Gronov. et Drak. ad Liv. XXIII, 15, 4. Bach. ad Ovid. Met. XII, 93. Ruddim. II. p. 21. not. 49. Krüger *Untersuch.* cett. Fasc. III. p. 196. not. alii. — *quorum indiget usus*, quae ad usum vitae rusticae necessaria sunt, scil. vas aliquod, vel calathum. Usus enim interdum i. q. usus necessarius, (χρεία, *Bedürfniss*), imprimis ubi v. *esse* adiicitur, ut *usus est* idem fere significet,

Viminibus mollique paras detexere iunco?
Invenies alium, si te hic fastidit, Alexim.

---

quod *opus est.* Vid. Beier. ad locum illum Cic. Off. I, 26, 92. *si quando usus esset;* qui confert Cat. R. R. 4. ex. *Si quid usus venerit,* (*vicini*) *benigne defendent.* Tac. Ann. I, 32. *si qua alia praesens usus indixerat.* Adde ipsum Virg. Aen. VIII, 441. Cic. Tusc. IV, 3. in. Ter. Heaut. I, 1, 28. 29. et plures comicorum locos. Ruddim. Inst. II, p. 66. Ramsh. Gr. §. 142. 2. Not. 3. — 72. *molli iunco*, i. e. flexili. Cf. Ecl. V, 31. et Geo. III, 76. (ubi vid. not.) — *detexere*, i. q. texendo absolvere. Cf. Titin. ap. Nonium I, 3. *Quae inter decem annos nequisti unam togam detexere.* Hyg. f. 126. *quum telam detexuero, nubam.* Tibull. II, 3, 15. *Tunc fiscella levi detexta est vimine iunci*, qui locus aperte ad nostri exemplum formatus est. — 73. *alium--Alexim*, alium formosissimum puerum, qui te non spernat; nomen pro simili aliquo. Cf. Aen. VI, 89. *alius Latio iam partus Achilles.* Tac. Hist. IV, 73. *Sed ne quis alius Ariovistus regno Galliarum potiretur.* Suet. Tit. 7. *Denique* (*Titum*) *propalam alium Neronem et opinabantur et praedicabant.* Curt. IX, 8, 5. *Deorum exercitum et alium Liberum patrem adventare credebant.* Cf. etiam Burm. ad Ovid. A. A. III, 13. Ruhnken. ad Vellei. II, 82. Lindem. ad Plaut. Capt. argum. v. 2 et 9. Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 77. et Qu. Virg. XXV, 10. Bene autem Wr. docet, *alterum* in tali oratione spectare ad pares, *alium* ad similes, ut sit nostrum: *wieder so einer* (*wie jetzt* s. *wie sonst.*) Ceterum non reticendum, ante Heinsium editum fuisse: *si te hic fastidit Alexis;* qua secundaria sententia, ut rectissime observat Wr. minus bene finiretur carmen, quam primaria illa: *alium invenies Alexim.* Addo alteram causam. Apud Theocritum Id. IX, 76., quem locum Virgilius videtur ante oculos habuisse, legitur: *Εὑρήσεις Γαλάτειαν ἴσως καὶ καλλίον' ἄλλαν.*

ECLOGA III. PALAEMON.

ARGUMENTUM.*)

„Ad Graecorum poëtarum tersum dicendi genus et elegans conversus Virgilius respuebat horridiorem Musam poëtarum Latinorum antiquiorum, ut Plauti rudes iocos, Ennii loquacitatem. Sed plurimi veterum temporum et scriptorum laudatores et admiratores Plautum, Ennium, Lucilium in coelum efferebant; tum quod ipsorum rudioribus ingeniis hi magis erant apti, tum quod prisca tempora, veterem reipublicae formam probabant, novam rerum faciem aspernabantur. Eminuerunt inter hos insipidos iudices novorum poëtarum Bavius et Maevius, poëtae quidem ipsi, sed iratis nati Musis, inimici et Virgilii et multo acriores postea Horatii. - - - Roserat etiam Virgilii rudimenta praeter ceteros Anser, pessimus poëta, cuius censuram iniquam ultus est Ecl. IX. v. 36. - - - Sed Virgilius hos importunos et ineptos adeo obtrectatores et artis et ingenii castigare voluit. Erat ingenio timidiore, saltem ad rixas minime propenso; sed tamen ista ferenda non erant. Opportunitas data. Scripsit ao. 712. sub aestatem hanc Eclogam, carmen amoebaeum [ad similitudinem Theocr. Id. IV, et V.]. Cur hoc? In amoebaeo carmine contendunt duo canentes, ita quidem, ut interdum exasperentur. Ita Theocritus in Id. II. et quodammodo IV. Introduxit is in priore statim ab initio altercantes rusticis et gravioribus dicteriis; in altero posuit alterum facete et

---

*) Ex Spohnii Prolegg. p. 26 sqq. petitum, utpote Heyniano longe praeferendum.

amare carpentem. Ex his potissimum suum expressit Virgilius. Carminis autem amoebaei haec erat triplex commoditas: (1) ut non uni, sed duobus tribui possent, quae dici vellet. Iam si unus prodiisset loquens, is Virgilii personam sustinuisset paullo apertius. Nunc colloquio inter duos constituto quasi remotior et alienus est poëta, saltem ita videatur necesse est, quum quasi in scena agentes et altercantes videamus. Ergo a se quodammodo aliena fecit, quae illis dicenda dare et potuit et revera dedit. (2) Quod, si unum introduxisset, fieri aut numquam, aut non bene potuisset, ut ille gravioribus aculeis pungeret obtrectatores Virgilii, id facillime erat praeparatum. Iam ipsi per rixam se petierunt contumeliosis verbis; ergo facillime id ad alios, quos odio habebat, poterat traduci; et minus offendit, quod quasi obiter pupugit et per alios. (3) Quum in carmine amoebaeo coniungi possint, quae sunt maxime diversa*), quum ibi sententiae proferantur, quae saepe nullo modo cohaerent, non solum ad Bavii et Maevii putida capita acriter vellicanda et depectenda illas pastorum personas convertere potuit, sed licuit etiam Pollioni, fautori studiorum, meritas solvere gratias, et simul, dum pessimos istos poëtas insectabatur, huius poëtae Musas laudibus exornare, ideoque pluribus nominibus eius benevolentiam confirmare et tueri."

„Quae quum ita essent, Virgilius nunc ad *amoebaeum* carmen, quod omnia in se reciperet optime, quae vellet promere, accessit conscribendum. Introduxit autem duos pastores Mantuanos, Menalcam puerum, qui patris gregem pascit, et Damoetam, Aegonis cuiusdam servum, [? Cf. adnott. ad v. 1. et 16.] eandem Neaeram amantis, cuius amore Menalcas captus est. Conveniunt in pascuo, compulsis forte gregibus. Menalcas, asperioris animi puer et ad rixam facilis, increpat Damoetam, quodammodo ei iratus, quod servus erat eius, qui sibi erat aemulus in Neaerae amore."

*) „Carminis *amoebaei* ea lex est, ut is, qui respondet, iisdem versibus ac numeris aut contrarium, aut maius et pulcrius aliquid dicat, aut ulla alia ratione simile quid subiiciat. Nec necesse est, ex eodem omnia argumento petita sint, sed variae ac diversae plane res tractari possunt; cuius quidem rei bene memores esse debemus, ne argutemur in constituendo sententiarum ordine et nexu. Etiam nostro tempore eius generis carmina apud Italos in pretio haberi et laudari poëtas *improvisatori*, nota res est." H.

MENALCAS. DAMOETAS. PALAEMON.

MENALCAS.

Dic mihi, Damoeta, cuium pecus? an Meliboei?

1. Cf. Theocr. IV, 1 sqq. *cuium pecus*, Adiectivum *cuius*, *a*, *um*, quo utebantur pro Genitivo Pronominis *qui*, *quae*, *quod*, ad possessorem alicuius rei relato, iam Virgilii aetate obsoletum, non nisi vitae quotidianae et rusticae sermoni proprium manserat. Cf. Ecl. V, 87. (ubi poëta haec ipsa verba iterat) Ter. Andr. IV, 4, 24. *Cedo, cuium puerum hic apposuisti.* ibid. V, 4, 29. *suamne esse dicebat? — non. — cuiam igitur? — fratris filiam.* id. Eun. II, 3, 29. *Quid? virgo cuia est?* Plaud. Rud. III, 4, 40. *Argentum pro istisce ambabus, cuiae erant, domino dedi.* Cic. Verr. II, 1, 54. etc. — *an Meliboei?* „Hic quoque *an* habet vim addubitandi: *doch nicht?* quippe respondent ea Theocriteis IV, 1. *τίνος αἱ βόες; ἢ ὁᾶ Φιλώνδα*; Vid. Beier. ad Cic. Off. I, 15, 48." *Wr.* Rectius tamen Hand. Turs. I. p. 353., vituperans Beieri explicationem *doch wohl nicht gar*, et apud Theocr. *ἦ ὁᾶ* in *ἦ ὁᾶ* mutandum esse censens, hunc locum refert inter eos, ubi praegressa Interrogatione, qua quid vel cur aliqua res sit quaeratur, per coniecturam adiiciatur aliena et contraria sententia, aut aliis causis, quae non exponantur, alia quaedam opponantur. Quare coniungit eum cum Cic.

DAMOETAS.

Non, verum Aegonis; nuper mihi tradidit Aegon.

MENALCAS.

Infelix o semper, oves, pecus! ipse Neaeram
Dum fovet, ac, ne me sibi praeferat illa, veretur,
Hic alienus oves custos bis mulget in hora;
Et sucus pecori et lac subducitur agnis.

DAMOETAS.

Parcius ista viris tamen obiicienda memento.

Sen. 6, 15. *a rebus gerendis senectus abstrahit? quibus? an iis, quae in iuventute geruntur et viribus?* i. e. num aliis, an iis, quae —?) et similibus, explicans: num est alius, an Meliboei? Nobis vix aliter, quam cum Vossio, licet vertere: *Wess Heerde da? wohl Meliboeens?* Ceterum ex hac ipsa, puto, quaestione, collata cum v. 5. et 29., Voss. haud temere colligit, Damoetam non esse servum Aegonis, sed hominem sui iuris, bubulcum, qui officiosa voluntate Aegonis absentis gregem ad tempus pascendum susceperit. Cf. etiam quae ad v. 16. et 44. adnotavimus. — 3. „Dum ipse Aegon Neaerae assidet, hic mercede conductus [? cf. adnott. ad v. 16.] gregem eius absentis perdit. Fere ut apud Hom. Od. XVII, 246. ἀλαλήμενος αἰεὶ Ἄσπυ κάτ᾽· αὐτὰρ μῆλα κακοὶ φθείρουσι νομῆες.“ *II.* — *infelix*, propter imbecillitatem suam, quae eiusmodi pastoris perfidi et inhumani vexationibus non possit resistere. Quod ad appositionem attinet, Burm. comparat Geo. IV, 168. *ignavum, fucos, pecus a praesepibus arcent.* Cf. etiam Ecl. I, 75. — *oves.* Wagn. Vol. V. et in edit. min. scripsit *ovis.* — *ipse*, dominus Aegon. — 4. *fovet*, blandiens amplectitur. Cf. Aen. I, 718. IV, 686, imprimisque VIII, 387. — *ac*, Wagn. Qu. Virg. XXXV, 13. observat, hanc Particulam, utpote plenius quid et gravius sonantem, exsulare fere a levioris argumenti carmine, quale sit bucolicum, ideoque in Bucolicis Virg. bis tantum legi, hic, ubi serviat evitando nimis exili sono, et IV, 9., quo loco vel rei gravitati conveniat, vel etiam sonum reddat suaviorem. — 5. *hic alienus custos.* Pronomen adiicitur, quia Damoetas, custos ovium, opponitur Aegoni possessori (v. 3. *ipse.* Cf. v. c. Ecl. IX, 16.); eodemque modo *alienus* explicandum de homine, qui ovibus non suis ad suam utilitatem perfidiose abutitur, nihil curans earum valetudinem dominique commodum. — 6. *sucus.* Sic ubique antiquiores, deducitur enim voc. a sugendo. Cf. Donat. ad Ter. Eun. II, 3, 25. Etiam Codd. huic scribendi rationi magis favent, quam alteri, *succus.* Vid. Heins. ad Claud. in Ruf. 1, 208. Drak. ad Sil. VII, 169. Burm. ad Calpurn. Ecl. V, 107. et Ser. Samon. 48. Harles. ad Cellar. Orthogr. p. 365. Oudend. ad Lucan. III, 237. Beck. ad Calpurn. p. 216. Schneid. Gr. Lat. I, 2. p. 402. et Wagn. ad Geo. I, 90. — De hiatu cf. notata ad Ecl. II, 53. In Dativo 3. Declin. hiatum admissum videmus Geo. I, 4. III, 155. Aen. III. 74. X, 156. vid. Wagn. Qu. Virg. XI, p. 419. — 7. „Convicium convicio opponit Damoetas, et Menalcae, se fraudis et furti incusanti, infamiam pathicae libidinis exprobrat, haec dicens: etiamsi illa iure exprobrari mihi possent, at ista tamen convicia certe hominem mollem, effeminatum et turpem iis facere non decebat, qui sunt puris moribus, h. e. mihi; ut apud Suet. Vesp. 13. Vespasianus notae impudicitiae homini respondet: *Ego tamen vir sum.*“ *II. viris*, igitur i. q. mihi viro. Wagn. in edit. minore rectissime docet, Pluralem Nominum haud raro eum indicare, qui sit e numero vel in condicione eorum, qui appellentur eo nomine, coll. Aen. III, 488. VII, 359. XII, 799. 876. 947. Ceterum idem vir doctus Vol. V. scripsit *obicienda*, in eiusmodi verbis (*conicere, inicere, reicere* cett.) non duplex, sed simplex

Novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
Et quo — sed faciles Nymphae risere — sacello...

MENALCAS.

Tum, credo, cum me arbustum videre Miconis 10

---

i ab antiquis scriptum esse monens, coll. Quinct. Inst. I. 4, 11. Gellio N. A. IV, 17. ibique Spald. et Gronov. Heusing. ad Mall. Theodor. c. 8, 4. Wunder. Varr. Lect. e Cod. Erf. enot. p. XII. eodemque ad Or. pro Planc. p. XIII. et Freund. ad Or. pr. Mil. p. 35. Cf. etiam quae infra ad v. 96. adnotavimus. — 8. „*Novimus et qui te*, sc. corruperit. Me non fugit, te inter greges et in ipso sacello Nympharum turpi libidine pollutum esse." *H.* Verbum temporis honestatis causa per aposiopesin reticetur, ut alibi Infinitivus post v. *solere, consuescere, posse* et similia. Cf. Ruddim. II. p. 228. — *transversa tuentibus hircis.* Wr. cum Alciato et Alsario explicat: „oculos ab ista turpitudine avertentibus;" alii contra (Voss. et H.), memores Theocr. V, 41. 42.: transversis oculis adspicientibus et invidentibus. Nos in tali re nolumus nimis curiosi esse; sed comparamus potius alios locos, ubi *transversa* absolute dictum reperitur pro *transverse:* Val. Fl. II, 154. *quam iam miseros transversa tuentem -- cerno.* Virg. Aen. V, 19. *mutati (venti) transversa fremunt*, Stat. Theb. I, 348. *venti transversa frementes.* Multos poëtarum locos, in quibus Neutra Adiectivorum utriusque numeri ex Graecorum more pro Adverbiis ponuntur, suppeditat Ruddim. II. p. 159. E Virgilio huc pertinent v. c. Ecl. III, 63. IV, 43. Geo. III, 149. 239. 500. IV, 122. Aen. VI, 288. VII, 399. 510. VIII, 248. IX, 125. 794. XII, 338. alii. — 9. *faciles Nymphae risere*, quum graviores dii ulturi fuissent sacrilegium. *Faciles* in iniuria ferenda aut condonanda propter suam ipsarum lasciviam. Nam Nymphis, ut alibi Satyris, Panibus, Faunis, omninoque numinibus agrestibus, paullo dissolutiores tribuuntur mores." Sic fere *H.* Cf. etiam Ovid. Epist. IV, 173. Fast. III, 409. Met. II, 452. III, 345. 442. cum Nemes. Cyneg. 94. *faciles Naïadas* et Prop. II, 34 (25), 79. *Laudatur faciles inter Hamadryadas.* — Per *sacellum* Voss. recte intelligit antrum Nymphis consecratum earumque simulacris, rudi arte ex ligno exsculptis, ornatum. Comparat autem Aen. I, 168., ubi *antrum* vocatur *Nympharum domus*, et Lucr. V, 946., ubi *silvestria templa Nympharum* nihil aliud significant. — 10. „Aliud Menalcas Damoetae exprobrat flagitium malitiae, corrumpenda Miconis vinea confectum. Tum, credo, hoc factum, quum Nymphae viderunt me etc. Noto ironiae genere de se praedicat flagitium alterius. Imitatur hoc Calpurn. VI, 84 sqq. *H.* Inest igitur sententia: illud, cuius tu me accusas, flagitium non magis verum, quam si quis dicat, me corrupisse Miconis arbores, quas tu laesisti. — *Tum.* Wagn. Qu. Virg. XXV. (contra Iahnium disputans, qui in priore edit. *Tunc* scribendum esse contenderat) ostendere studet, Virgilium interdum *tum* pro *tunc* scripsisse, Adverbium autem *tunc* non nisi ante vocabulum a vocali incipiens posuisse; quam opinionem nuper Hauthal. ad Persii Sat. V, 37. p. 316 sqq. docta disputatione refutavit. Iahn. autem in altera edit. sententia sua mutata et ipse *Tum* recepit, simulque longissimam de discrimine et usu utriusque Particulae disputationem adiunxit (p. 367—373). Summa rei huc redire videtur: Vulgaris illa de discrimine Particc. *tunc*, temporis, et *tum*, ordinis Adverbio, a Virgilio ex Med. aliorumque bonorum Codd. auctoritate saepissime violatur, atque omnino ad priora Latinitatis aureae tempora non potest referri, quum sequiores demum scriptores illud strenue secuti sint, per Ovidium maxime in usum inducto emphatico illo dicendi genere, quod etiam a Pronominibus et Particulis repetitur. Quare non mirum est, apud Virgilium, qui raro illam emphasin sectetur, quae Particulae *tunc* inesse possit, multo saepius *tum* quam *tunc* inveniri. Primum enim poëta Part. *tum*, ut ceteri omnes, utitur in

Atque mala vitis incidere falce novellas.

DAMOETAS.

Aut hic ad veteres fagos cum Daphnidis arcum
Fregisti et calamos; quae tu, perverse Menalca,

---

iis locis, ubi, idem significans quod *postea*, aut indicat, quae prioribus tempore succedunt (cf. Geo. I, 181. Aen. I, 214. 357. 505. 730. II, 775. III, 153. 182. 223. 266. 289. 525. 543. 554. etc.), aut rebus pluribus enumerandis inservit (cf. Ecl. II, 49. Geo. I, 278. 388. II, 296. III, 226. 357. Aen. I, 104. 164. II, 489. 697. III, 141. 175. 228. cett.); deinde in iis locis, ubi vere vim correlativam habet et duas res ad idem tempus revocat (ut *tum — quum:* Ecl. III, 10. IX, 67. Geo. I, 305 sqq. III, 198. 335. 435. IV, 523. etc. *tum — ut:* Aen. I, 485. XII, 218. *ubi — tum:* Geo. IV, 405. Aen. VI, 897 sqq. *dum — tum:* Aen. IX, 540. et quae sunt similia); denique vero etiam in eiusmodi locis, quorum natura magis inclinat ad demonstrativum *tunc* (v. c. ubi sibi opponuntur *nunc — tum*, ut Aen. VI, 776. X, 14. 94. XII, 135. etc. vel *ante — tum:* Aen. VI, 171, IX, 649. XI, 33. etc. *tum primum:* Aen. II, 559. VIII, 222. I, 590. *tum demum:* Geo. III, 205. Aen. VI, 330. 573. *iam tum:* Geo. I, 405. Aen. I, 18. 148. VII, 643. 737. VIII, 349 sqq. *tum quoque:* Geo. IV, 523. Aen. VIII, 379. IX, 183 etc.). Ita pauci tantum loci supersunt, in quibus ob Codd. auctoritatem *tunc* servandum est, quod rem certo aliquo tempore, cum alio non confundendo, factam commemorat (*damals gerade*), ut Geo. I, 136. II, 317. 367. Aen. II, 246. III, 234. IV, 189. V, 508. VI, 503. VIII, 423. 566. X, 517. XI, 208. etc. Ceterum de hac re multos vario modo disputasse constat. Viris doctis, a Wagn. iam laudatis, Vossio ad Tibull. I, 1, 21. Weicherto Epist. crit. p. 37. Handio ad Stat. Silv. p. 363. Bachio ad Tibulli l. l., Huschkio ad eundem, ad I, 8, 45. et p. 732. atque Lachmanno ad Prop. I, 7, 21. ex iis, quos in edit. I. adiunxi, hic tantum addo, qui videntur rem optime expediisse, Zumpt. Gr. Lat. §. 285. Weberum in libro optimo: *Uebungsschule f. d. lat. Stil.* P. I. p. 93. Herzog. ad Caes. B. G. V, 33. p. 273. et Kritz. ad Sall. Iug. 5, 1. — Damoetae autem convicium alio convicio reddit Menalcas, quem apertum est se dicere, alterum vero notare. Sensus igitur hic est: Eodem iure, quo tu mihi hoc exprobras, ego dicere possum, te incidisse Miconis vites. *Arbustum* est arboretum, ubi vites in ramis arborum, ulmorum maxime et populorum, haerent (cf. adnott. ad Ecl. II, 70.) ideoque fere i. q. vinea (cf. Geo. II, 416.); *vites* autem *novellae* sunt recens plantatae, quae propter humilitatem nondum se ad arbores illas implicuerunt; ergo et adultas et novellas vites laesit. Capitale autem fuisse, arbores alienas incidere, ait Servius; vid. etiam Cuiac. Obs. IX, 12 laud. a Lemario. — 11. *mala falce* Burm., coll. Geo. II, 301. et Colum. IV, 42., docte magis quam vere de falce obtusa, rubigine exesa, capit, qualis ramis et vitibus tanto magis noceat. Simplicius H. explicat nocivam, perniciosam, coll. Tibull. III, 5, 20. *Et modo nata mala vellere poma manu*, ubi W. addit Catull. XX, 5. *malasque furis arceo manus.* — 12. „Simile hic eius, quo se petitum videbat, malitiae et invidiae flagitium obiicit Menalcae.“ *H.* Dissimulat Damoetas, quasi non intelligat Menalcae ironiam, et reticens sententiam affirmantem: Tunc profecto riserunt Nymphae, pergit: *aut* etiam tum, *quum* etc. — *hic — ad fagos.* Cf. adnott. ad Ecl. I, 54. „Comma post *fagos*, quod antea conspiciebatur, recte sustulit Wunderl. Structura verborum haec est: Aut tum, quum viderunt, quum hic ad fagos Daphnidis arcum fregisti: *als sie sahen, wie du* etc. Sic saepe apud Ciceronem *audire, videre, quum.* Cf. de Or. II, 46, 193.“ Haec *Wr.* Sed mihi quidem simplicior videtur ratio, qua ipse modo loci connexum explicui. *Arcum* II. refert ad greges a pastoribus contra feras defendendos; sed potius ad venationem spectat, quam a vita pastoricia non alienam fuisse, iam supra ad Ecl. II, 29. vidimus — 13. *calamos*,

Et, cum vidisti puero donata, dolebas;
Et, si non aliqua nocuisses, mortuus esses. 15

MENALCAS.

Quid domini faciant, audent quum talia fures!

---

sagittas. Hor. Od. I, 15, 17. *calami spicula Cnosii.* Ovid. Met. VIII, 30. *Impositis calamis patulos sinuaverat arcus.* — *quae*, neutro genere ad Substantiva masculini (vel femin.) generis relatum, ut saepe, ubi non genus grammaticum, sed sensus tantum et notio rerum praecedentium respicitur. Multa exempla congesserunt Ruddim. II, p. 25. Ramsh. §. 158. c. p. 549. et §. 206. A. b. p. 998. et Kritz. ad Sall. Iug. 41, 1. — *Perversus* i. q. malevolus, iniquus. Cf. Cic. pro Cluent. 26. Brut. in Cic. ep. ad Div. XI, 10. Liv. XXI, 33, 4. Forcellini explicationem: *Perversus homo* interdum est malevolus, invidus, malignus, tamquam si *perversis obliquisque oculis* alterius bona adspiciat," nemo facile probabit. Non oculi sunt perversi, sed mores; totus homo perversam sequitur vitae rationem, dum aliis invidet et corrumpit adeo, quorum ipse compos fieri nequit. — 14. *vidisti puero donata.* „Videtur arcum e fago suspensum reperisse Menalcas, cuius potiundi ipse cupidus fuerat, at Daphnis eum puero donaverat." *H.* — 15. *aliqua*, sc. ratione, via; „quamquam, ut verissime dicit Hand. Turs. I. p. 242 sq., certum quod nomen substituendum sit, nemo affirmabit, qui reputaverit, in Graeca et Lat. lingua Adiectiva femin. generis pro Substantivis viam et modum significantibus poni." Cf. Ecl. IX, 14. Aen. I, 676. Plaut. Merc. II, 2, 62. Epid. I, 2, 49. (ubi vid. interpp.) Ter. Phorm. V, 1, 19. Val. Fl. I, 701. Cic. Phil. VI, 3. in. etc. Heins. ad Ovid. Trist. III, 4, 75. Drak. ad Sil. XIII, 224. alii. — *mortuus esses.* Cf. similis locus Ecl. VII, 26. — 16. Novo convicio Menalcas petit Damoetam, quem furti adeo incusat. *Fures H.* cum Servio male explicat per servos, quo sensu hoc voc. apud comicos haud raro legatur. Sed recte adversatur Spohn., contendens vocem *furis* numquam posse ad servum deduci, nisi quando iocentur aut illudant personae comicae. Minus recte autem idem Spohn. cum Vossio locum sic intelligit: „Quum hic mercenarius furacissimus talia in me audeat proferre, quid putem dominum sibi licitum putare adversus me, Aegonis in Neaera, quam amamus uterque, aemulum?" Quod si dicere voluisset Virgilius, ei scribendum erat: *Quid domini faciant, audent quum talia servi*, non: *--faciant--fures.* Quum igitur non *dominus* et *servus*, sed *domini* et *fures* sibi opponantur, apertum est, Wagnerum multo propius venisse veritati, quum loci sensum sic constitueret: „Vidi te audacissimum esse furem; quid igitur non timendum domino talis servi? quippe verisimile est, eum, qui vicinorum bona invadat, multo minus temperaturum ab iis, quae in promtu sunt, et quasi invitant ad furtum, bonis dominorum: quomodo igitur domini tueri sua poterunt adversus horum rapinas? hoc est illud: *Quid domini faciant? Was sollen die Herren thun?* nihil habent, quod faciant." Equidem in eo tantum non assentior Wagnero, quod de servis furacibus hunc locum intelligit. Damoetam enim, cui servilis conditio a Menalca, ingenuo iuvene, nusquam exprobretur, qui potius v. 29. iuvencam *sui* gregis pignus certaminis deponere possit, et pocula possideat non vulgari arte tornata (cf. v. 44 sq.), hominem ingenuum vel libertinum censeo, parvi gregis possessorem (cf. adnott. ad v. 1.), et *dominos* hic non servorum, sed gregum et praediorum ratione habita commemoratos puto, (quemadmodum apud Calpurn. II, 2. Cic. ad Att. XII, 19. de Inv. II, 51, 154. N. D. I, 26, 72. Liv. XXII, 41. Suet. Caes. 41. 61. de *gregis*, *praediorum*, *navis*, *aedificii*, *insularum*, *castrorum*, *equi dominis*, i. e. possessoribus, sermo est); ut igitur sensus sit: Quid domini gregum faciant, si ne a sui quidem ordinis hominibus tuti sunt, si vel vicini gregum possessores furta facere non verentur. (Hanc meam loci explicationem nunc

Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
Et cum clamarem: Quo nunc se proripit ille?
Tityre, coge pecus; tu post carecta latebas.

DAMOETAS.

An mihi cantando victus non redderet ille,
Quem mea carminibus meruisset fistula, caprum?
Si nescis, meus ille caper fuit; et mihi Damon
Ipse fatebatur; sed reddere posse negabat.

MENALCAS.

Cantando tu illum? aut umquam tibi fistula cera

comprobatam video ab Obbario ad Hor. Ep. I, 6, 46. Vol. I. p. 325.) — 17. De simplici *non* gravius et nervosius, quam *nonne*, quaerente cf. imprimis Goerenz ad Cic. Legg. III, 9. p. 243. et 30. p. 285. Wolf. ad Cic. Tusc. I, 8, 17. (p. 335. Orell.) et Kritz. ad Sall. Iug. 31, 17. praeterea vero Walch. ad Tac. Agr. p. 346. Benecke ad Cic. Cat. III, 9, 22. Thiel. ad Aen. IV, 492. alii. — 18. *Lycisca.* Grammatici argute magis, quam vere, hoc nomen referunt ad orginem ex lupo et cane, quales musimones a Gallis maxime altos esse, Plinius VIII, 40, 61., auctor est. — *ille, der dort;* refertur enim hoc Pron. ad rem remotam a loquente, sive locus spectatur, sive tempus. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXI, 1., ubi (de *loco* quidem) comparat Vir doctiss. Aen. VI, 760 et 767. 809. 837 sqq. IX, 257. — 20. „*coge pecus*, quod dispersum vago discursu palabatur; tacite vero eo ipso indicabat, furem adesse, qui caprum ex grege dolo interciperet. *Tityrum* vero Damonis servum intelligere debemus, aut eum certe, qui eius pecus pasceret. *Carex* apud Catull. [XIX, 2.] cum *iunco*, apud Colum. [XI, 2.] cum *filice* iungitur; Geo. III, 231. *acuta* appellatur: videtur itaque iunci genus esse commune, *Riedgras.*" *H.* — 21. Non furtum se fecisse, sed debitum a domino exegisse profitetur Damoetas. *An — non redderet ille?* Omissa est prior pars sententiae disiunctivae: Noli me furti incusare; nam non nisi debitum mihi vindicavi. Cf. de hoc loco Charis. p. 203. et Hand. Tursell. I. p. 356 sq. Pron. *ille*, quod hic opponitur Pron. *mihi* saepissime inservit personis et rebus distinguendis opponendisque, quod Wagn. Qu. Virg. XXI, 3. multis exemplis, etiam tectioribus, (v. c. Aen. I, 683. II, 529. V, 358. III, 49 sqq. XI, 49. 422. 445. XII, 398 sqq.) comprobavit. Cf. etiam quae de Pron. *ipse* adnotata sunt ad Ecl. I, 39. — 22. „Inter singulas cantilenae partes syringe vel fistula canebant; et *fistula carminibus meruit* ita dictum, ut Ecl. VIII, 21. *Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.*" *Sp.* Ad quem locum vide quae adscripsimus. — 23. *Si nescis*, h. e. ut hoc scias, ne hoc ignores. Ovid. Epist. XX, 150. *Si nescis, dominum res habet ista suum.* Adde eiusd. Epist. XVII, 197. ex Pont. III, 3, 28. Fast. V, 229. Martial. IV, 66, 8. 81, 2. etc. Illustravit hanc formulam Passerat. ad Prop. II, 15. p. 303. Nos prorsus eodem modo alterum increpamus: *Wenn du es noch nicht weisst.* — 24. *reddere posse negabat.* Reddere noluit non aliam ob causam, quam quod, si reddidisset, palam se victum et inferiorem Damoetae esset confessus. Ergo quamquam se victum confitebatur Damoetae privatim, tamen signum victoriae ei concedere noluit, ne famam perderet." *Sp.* — 25. „*Cantando tu illum?* vicisse te ais? Ellipsis irridenti conveniens. Ad sequentia cf. Theocr. V, 5—8." *H.* „Interdum similis notio subauditur e verbo praegresso, ut *incedendi* notio e verbo *currendi*, Hor. Sat. I, 3, 9—11., supra Ecl. II, 15. *ferre* e verbo *pati.* Sic h. l. activa notio *vincendi* e passivo verbo *victus.*" *Sp.* — *fistula cera iuncta*, syrinx pluribus fistulis cerae ope com-

Iuncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
Stridenti miserum stipula disperdere carmen?

DAMOETAS.

Vis ergo, inter nos, quid possit uterque, vicissim
Experiamur? Ego hanc vitulam (ne forte recuses,

---

pacta. Cf. not. ad Ecl. II, 36. et quod ad ceram attinet conglutinandis singulis calamis adhibitam, locis ibi laud. adde Nemes. Ecl. I, 58. *Tu calamos aptare labris et iungere cera hortatus.* id. Ecl. III, 13. *nulli fas est inflare cicutas, Quas ego Maenaliis cera coniungo sub antris*, et Calpurn. Ecl. IV, 19. *Iam puerum calamos et odorae vincula cerae Iungere non cohibes;* quos Heins. ad h. l. affert. — 26. *in triviis*, ubi canere solebant rudes et indocti homines. Santen. ad Terent. Maur. p. 181 sqq., a Wagn. laudatus, conferri iubet Iuven. VII, 53., ubi legimus *communi ferire carmen triviale moneta*, et Titium ad Nemes. Ecl. IV, 3., qui canit: (*Lycidas et Mopsus*) *Pastores, calamis ac versu doctus uterque, Nec triviale sonans, proprios cantabat amores.* Adde Calpurn. I, 28. *Non pastor, non hoc triviali more viator, Sed deus ipse canit.* Idem Santen., *indoctos* a veteribus imprimis musicae atque adeo numerorum ignaros vocatos esse, locis Cic. Tusc. I, 2, 4. et Quinct. I, 10, 18. probat. Cf. etiam Ovid. Trist. IV, 1, 5. *Hoc est, cur cantet-- fossor, Indocili numero quum grave mollit opus.* — 27. „*Stridenti*, non, quae nunc stridet, sed quae *omnino;* Participium h. l. vim induit Adiectivi: *stridenti* pro *stridula.* Nam Participia Ablativum non in *i* mittunt, sed in *e.* Vid. Bentl. ad Hor. Od. I, 2, 31. 25, 17.“ *Sp.* Ceterum *tibia stridens* apud Catull. LXIV, 264. et *tuba stridens* apud Lucan. I, 431. invenitur. — *stipula* cum contemtu vocatur simplex fistula, comparata cum syringe, quae ex pluribus calamis est composita. Cf. adnott. ad Ecl. I, 2. — „*disperdere* est male perdere, ut disperiam i. q. male peream.“ *Sp.* Ubicunque hoc verbum minus frequentatum legitur (ut Plaut. Trin. II, 2, 53. Cas. II, 3, 32. Lucr. II, 380. Cic. Agr. I, 1, 2.), significat absumendo et dissipando aliquam rem ita perdere, ut nihil eius relinquatur, sed tota evanescat; quare hic quoque explico: tam misere dilacerare, tam corrupte efferre et modulari carmen, ut carmen esse desinat (nostrum *radbrechen*); neque prorsus reiiciendam dixerim Spohnii sententiam, Wagnero improbatam, ex qua „*miserum carmen* hic idem est, quod *infelix carmen*, *ein armes*, *unglückseeliges Lied*, quod canis non a te factum, sed per se bonum, quod tu ex alio auditum imitari vis et exprimere, cui vero tu male illudis male recantando.“ — 28. Damoetas, Menalcae conviciis lacessitus, ut famae suae et honori consulat, ad certamen canendi eum provocat. *Vis ergo.* „*Visne* et *vin'tu* interrogat tantum, sed *vis* et *vis tu* excitat.“ *Iahn.* „*vicissim* h. l. per vices, alternis; ad amoebaeum carmen referendum, cf. Ecl. V, 50.“ *H.* Bene tamen perspexit Wagn., nostri loci non prorsus eandem esse rationem, atque illius; aliud enim esse, si alter praecat carmine cantando, alter sequatur, ut Ecl. V, aliud amoebaeum carmen, quale hic exhibeatur, ubi alterni cantent, saepe periclitantes carminibus canendis vires. Cum verbis *vicissim inter nos* confert Cic. Ep. ad Div. X, 34. *studia officii mutuo inter nos certatim constiterunt.* — 29. „*vitula* hic i. q. iuvenca. Geo. IV, 299. *vitulus bima curvans iam cornua fronte.* Sic *puer* de iuvene, viro; *virgo* de muliere, quae iam peperit [Cf. adnott. ad Ecl. VI, 47.]“ *Sp.* Proprie enim *vitulus* et *vitula* sunt animalia bovini generis, quae primum aetatis annum nondum expleverunt, quo expleto *iuvencus* et *iuvenca* vocabantur. — „Addit *ne forte recuses*, laudans vaccam a praestantia, ne ille, quem ad sponsionem provocat, certamen detrectet, quasi vili pignore, nec satis digno posito.“ *Sp.* Ceterum Wagn. Vol. V. edidit *recusses*, quum Latini Quinctiliano teste Inst. 1, 7, 20. Ciceronis

Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fetus)
Depono: tu dic, mecum quo pignore certes.

MENALCAS.

De grege non ausim quidquam deponere tecum:
Est mihi namque domi pater, est iniusta noverca,
Bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.
Verum, id quod multo tute ipse fatebere maius,

aetate literam *s* praegressa longa vocali vel diphthongo geminaverint, cuius consuetudinis etiam in Codd. vestigia supersint. Cf. eius Orthogr. Verg. ibid. p. 468 sq. — 30. Ex Theocr. I, 25. Cf. etiam Hor. Epod. XVI, 49. *inussa veniunt ad mulctra capellae. binos a. u. fetus*, quod, quum Aristotele H. A. VI, 21. 2. et Plin. H. N. VIII, 45, 70. testibus vaccae raro gignant geminos, pignus positum eo magis commendaret necesse erat. — 31. *Depono*, quod infra v. 36. simplex *ponere*, Graeci eodem sensu (*als Pfand*, *Kampfpreis niederlegen*) dicunt *κατατιθέναι ἄεθλον* (Hom. Od. XIX, 572.) et *ἐρείδειν τι* (Theocr. V, 24., ad quam l. Harles. male comparat Virg. Ecl. IX, 62. [ita enim pro VIII, 62. apud Kiessl. legendum], ubi *deponere* simplicissima ratione capiendum: *ablegen*, *an die Erde legen*.) — 31. „*quo pignore* non pro sponsione dictum [ut H. censet]; sed sponsio fit per pignus, aut unum, quod alter aut perdit, aut retinet, aut duplex, quod alteruter cum suo recuperat.“ *Sp.* *Quo pignore* idem quod *quo pignore posito*. — 32. Cf. Theocrit. VIII, 15 sq. — Wagn. Vol. V. cum Cod. Med. ubique scripsit *quicquam*. Cf. eius Orthogr. Verg. p. 459. et Schneiderri Gramm. Lat. Part. I. Vol. II. p. 501 sq. — *tecum* non: *in certamine tecum*, ut W. explicat, sed: *uti tu pignus ponens*, quam Spohnii explicationem veram esse, probat Plaut. Cas. Prol. v. 75. *Id ni fit, mecum pignus, si quis volt, dato*, ubi vid. Gronov. Ceterum cf. Geo. I, 41. II, 8. Aen. I, 675. et similes locos. — 33. Patet ex hoc versu, Menalcam puerum esse vel adolescentulum a parentibus severius coercitum, quod, si de amatoria, cui deditus est, levitate deque petulantia, qua Damoetam lacessit, cogitamus, mirum videri non potest. — Recte Wagn. semicolon vulgo post *pater* positum in comma mutavit, quum apertum sit Praedicatum *iniusta* non minus ad patrem, quam ad novercam pertinere, quod iam indicat Particula explicativa *que* in *Bisque;* quare etiam post *noverca* cum Wagn. comma posuimus pro semicolo. — 34. *Bisque*, et mane, dum educitur, et vesperi, dum redit pecus in stabula. De explicativa autem copulae potestate si quaeritur, duplex ratio discernenda. Aut enim coniungit totas sententias, ita ut priorem explicet et definitius exponat posterior, ipsaque valeat *et propterea*, *et ita*, *et sic*, (quemadmodum h. l.; qua de re cf. Walch. Emendd. Liv. p. 65 sqq. Wolf. ad Tac. Ann. I, 57. Wyttenb. Bibl. crit. III, 3. p. 103. Kühner. ad Cic. Tusc. I, 34, 82. (minus recte in eiusmodi quoque locis *et* per *id est* explicans) Kritz. ad Sall. Cat. 3, 5. et 19, 2. Wagner. Qu. Virg. XXXIII, 10. et Handius in Tursell. II. p. 484.; aut singulis vocabulis ita interponitur, ut alterum altero accuratius definiens, vel alio nomine declarans, per *id est* commode reddi possit. Vid. Oudend. ad Apul. Met. p. 462. Goerenz ad Cic. Acad. I, 5, 21. p. 35. id. ad Finn. I, 10. 34. p. 47. Beier. ad Cic. Off. I, 10, 33. p. 75. et 2, 5, 16. p. 34. Benecke ad Cic. Cat. IV, 1, 2. Kritz. ad Sall. Cat. 4, 2. Hand. Tursell. II. p. 479. alii. — *die*. Vid. adnott. ad Ecl. II, 42. — „*numerant*. Hinc ductum est illud: *Pauperis est numerare pecus*, Ovid. Met. XIII, 824.“ *H.* — „*alter*, aut pater, aut noverca, prouti fert occasio.“ *Sp.* — 35. De Pronomine *id*, relativo, quod ad totam aliquam enuntiationem refertur, per abundantiam quandam addito in sententiis, quae, ut primariae sententiae veritatem confirment, parenthetice interponuntur, cf. Goerenz ad Cic. Legg. I, 19, 52. Beier. ad Cic. Off. II, 23, 83.

Insanire libet quoniam tibi, pocula ponam
Fagina, caelatum divini opus Alcimedontis:
Lenta quibus torno facili superaddita vitis

Benecke ad Cic. Cat. I, 3, 7. p. 36. et II, 8, 18. p. 151. Zumpt. Gramm. §. 371. Ramsh. §. 158. 1. p. 550., imprimisque Kritz. ad Sall. Iug. 56, 1. — 36. „Iunge: *ponam pocula, quoniam tibi libet insanire*, h. e. mecum certare; sed *insanire* cum delectu positum comprehendit iactationem, se victorem discessurum esse. Tum ad *pocula* pertinet interpositum *id quod* etc.“ *W.* — *quoniam, da nun einmal.* Vid. Frotscheri Obss. ad Sallust. Part. I. p. 16. Herzog. ad Sall. Cat. I, 3. Kritz. ad Sall. Cat. 37, 3. Grysar. *Theorie d. lat. Stils* p. 572. Ramsh. §. 191. 2. Billroth. §. 313. et libellum meum: *Aufg. z. Bild. d. lat. Stils.* ed. 4. p. 87. not 17. — *pocula ponam.* II. Pluralem pro Singulari positum censet, ut Damoetas v. 44. tamquam maius aliquid subiiciat *Et nobis — duo pocula;* sed rectius Voss., W. et Wr. de duobus poculis cogitant; et *pocula* pro uno poculo dici, recte negat Voss., qui docet, paria poculorum haberi esse solita; et bina singulis convivis fuisse apposita, apparet ex Hor. Sat. I, 6, 117. Cf. etiam Cic. Verr. 11, 2, 19. 22, 49. Lersch. tamen Antiqq. Verg. p. 210 (coll. Ecl. II, 40. Aen. V, 61. 306. 557. IX, 263.) monet, omnino saepe duplicia esse, quae muneri dentur. — *fagina* autem pocula bene conveniunt pastorum paupertati. Sic apud Ovid. Met. VIII, 669. pauper Philemon proponit hospitibus suis *fabricata fago pocula.* Ceterum Wagn. adnotat, fagineorum poculorum usum dudum exolevisse apud Romanos, certe elegantiores, quod appareat ex Tibull. I, 10, 8. *nec bella fuerunt, Faginus adstabat quum scyphus ante dapes* [cui addi poterat Plin. H. Nat. XVI, 48., qui fagum non nisi capsis ac scriniis fabricandis utilem esse dicit]; his autem Menalcae poculis pretium accedere ex caelaturae artificio. Cf. etiam Theocr. I, 27. sqq. — 37. „*caelatum* proprie in aere, argento, auro, h. l. in ligno, opus est anaglyphum. De *torno* et *caelatura* egi uberius in libro *Antiquar. Aufsätze.* P. II. p. 145 sqq.“ *A.* — *Alcimedontis.* Fietum videtur artificis nomen. Sillig. tamen in Catal. artif. p. 36. haec scribit: „Haud ego recusaverim, si quis Alcimedontem Virgilio aequalem fuisse dicat, qui hac ratione artificem eleganter adulatus sit.“ — 38. *lenta--vitis*, i. e. flexibilis. Cf. Ecl. I, 26. V, 31. Geo. II, 12. IV, 34. 558. cett. et adnott. ad Geo. IV, 170. — *quibus*, in quibus poculis, i. e. in quorum ora. — *torno facili.* Tornus (τόρος), proprie instrumentum fabrile, quo ligna, ebur et huiusmodi res rotundantur ac poliuntur, hic simul pro scalpro, caelo positus. Sensus est enim: postquam pocula torno polita sunt, superaddita est iis vitis per scalpturam. *Seb. Ciampius* tamen in *Diss. dell' ant. toreut.* p. 43. (Forcellinio auctore in Lexico h. v.) putat, veteres etiam, ut recentiores, tornandi artem ita calluisse, ut unius ope torni pocula anaglypticis cuiusque generis distinguerent figuris. H. autem, quem miror, (cf. nott. ad v. 40. sqq.) non de Graeci alicuius artificis, sed de pastoris opere sermonem esse ratus, qui nec *torno* tornare poculum, nec *caelo* uti potuerit, per *tornum* intelligit scalpellum, quo et *excavaverit* ille poculum et caelaverit, s. exsculpserit in poculi exteriore area *opus anaglyphum*, ita ut, collocatis in medio duorum hominum signis, oras ambiret vitis hederae implicita. — „*facili*, h. e. qui docta et perita manu tractatur. Vid. ad Ovid. Art. I, 160. Tibull. I, 4, 40.“ *H.* Cf. etiam Burm. ad Ovid. A. A. 1, 160. Valet igitur epitheton ad artificis peritiam et artem in rotundandis et levigandis poculis exprimendam. Schirach. p. 617. parum probabiliter *tornum facilem* de ipso opere polite tornato, de plana et levigata poculi superficie capit. Alii quidem Codd. praebent *facilis*, quod a prima Virgilii manu fuisse testatur Serv. ad Aen. II, 592.; sed quamvis per se ferri possit haec lectio, ut sensus sit: „superaddita est lenta vitis multa cum facilitate,“ recte tamen Wagn. censet frigere voc. *torni*, epitheto ornante non addito. — *super-*

Diffusos hedera vestit pallente corymbos.
In medio duo signa, Conon, et — quis fuit alter,
Descripsit radio totum qui gentibus orbem,

---

addita, ut apud Prop. II, 10, 33. *Et sit in exiguo laurus superaddita busto.* Verbum *superaddere*, Gr. ἐπιπροστιθέναι, redit Ecl. V, 42. — 39. „Vitis explicat se supra hederam, cuius corymbi diffusi sunt [„*hedera diffusos*, i. e. qui *ab* hedera diffunduntur, diffusi pendent.“ *Sp.*] eamque adeo implicat suis racemulis, quibus ambit simul duas caelatas imagines Cononis et Arati.“ Ita fere *H.*, qui etiam Theocr. I, 29 sqq., quem locum Virg. ante oculos habuit, et Nemes. Ecl. III, 18. 19. *corymbis Vitea serta plicas.* — „*corymbi* sunt racemi hederae in orbem circumacti, ut Plin. XVI, 34., et acinis ac baccis, qui fructus hederae, quos uvas vocant, graves.“ *H.* Eiusmodi autem corymbos non solum coronis et sertis ornandis adhibebant veteres (cf. Tibull. I, 7, 45. Prop. II, 23, 35. III, 15, 29. Iuven. VI, 52.), sed etiam a sculptore imitando effictos variis rebus ornatus causa addebant. Vid. *Monum. inediti dell' Inst. archeol.* Vol. III. tab. 5. (Nescio, an ita intelligendi sint loci Val. Fl. I, 273., ubi vid. Burm. IV, 691. et VIII, 194.) Ceterum de corymbis vid. Dissen. ad Tibull. l. l. — *hedera pallente.* „Doering. in Progr. ad Ecl. I, 13. laud. pallentem dici hederam existimat eam, quae fere subnigri est coloris; coll. Plin. XVI, 34. Martial. V, 79. Ovid. Med. Fac. 69. Quum autem color hederae in tali opere distingui non potuerit, apparet ornandi causa adiectum esse hoc epitheton; quare supervacaneum est, de colore quaerere.“ *Wr.* Qua quidem in re Viro doctiss. non assentior; nam et ornantia, quae vocantur, epitheta unam et certam habeant significationem suam necesse est. *Pallens* autem haud raro dicitur de virore in obscurum et fuscum inclinante, ut Ecl. V, 16. *pallens oliva.*, Ecl. VI, 54. *pallentes herbae*, Mart. V, 79. *pallens faba*, et Ovid. Med. fac. 69. *pallentes lupini.* Cf. etiam Burm. ad Calpurn. Ecl. VII, 9., ubi *pallens corymbus* invenitur. — 40. Celeberrimorum virorum imagines metallis, marmore, ligno, cera, gypso effictas, vel gemmis incisas, usitatissima veteribus fuisse museorum, bibliothecarum, cubiculorum, vasorum et annulorum ornamenta, bene adnotat Voss. Rustici autem homines astronomis inter omnes viros doctos plurimum tribuant, necesse est. *Conon* fuit celeberrimus mathematicus et astronomus, qui circa Ptolemai Philadelphi tempora vixit, et Archimedis amicus, qui aliquoties eum commemorat; ut etiam Ptol., Senec. Q. N. VII, 3. et Catull. de coma Ber. v. 7. eius mentionem faciunt. Cf. Fabricii Bibl. Gr. IV. p. 25. 176. — *et quis fuit alter* etc. De celebri astronomo loqui Menalcam necesse est, qui coeli plagas, ortus occasusque siderum et anni tempora in agricolarum usum descripserat. Haud dubie *Eudoxum* Cnidium significat, qui secundum Diog. L. VIII, 8. §. 90. circa Ol. 103. s. a. 366. ante Chr. n. floruit, et de cuius Phaenomenis, agricolarum usibus per Italiam inservientibus, vid. Colum. IX, 14, 12. (Cf. etiam Cic. Rep. I, 15. de Div. II, 42. Strab. II. p. 119. XVII. p. 806. Boehmer. Diss. de Eudoxo Cnidio. Helmst. 1712. Fabricii Bibl. Gr. IV. p. 10. Ukerti Geogr. vett. Gr. et Rom. I, p. 89. librum meum: *Handb. d. alt. Geogr.* I. p. 111 sqq. [quosque ibi laudavi not. 47.] et Pauly *Realencyclop.* III. p. 264 sq.) Alii de Arato, Archimede, Hipparcho, Eudaemone, Euclide, adeoque de Anaximandro et Hesiodo cogitant. — 41. *Radius* proprie geometrarum (hic astronomi) virga est, qua in mensa pulvere illo viridi conspersa, quem propterea Cic. N. D. II, 18, 48. *pulverem eruditum* vocat, formas delineabant. Cf. etiam Cic. Tusc. V, 23, 64. *homunculum a pulvere et radio excitabo*, ubi vid. Wolf. et Kühner. — *Descripsit-- orbem, quae tempora* pro vulgari: *descr. orbem* (coeli, mundi, cf. Ecl. VI, 34.), definiens, *quae tempora* etc. De mutata constructione, qua ex uno eodemque verbo primum Accusativus Obiecti, tum sententia aliqua relativa

Tempora quae messor, quae curvus arator haberet?
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.

DAMOETAS.

Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
Et molli circum est ansas amplexus acantho,
Orpheaque in medio posuit silvasque sequentis;
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
Si ad vitulam spectas, nihil est, quod pocula laudes.

---

pendet cf. adnott. ad Ecl. VI, 73. — 42. Notato siderum ortu et occasu definiit tempus, quo metendum, quo arandum esset. — *curvus arator*, i. e. curvato corpore incumbens aratro, et sic ipso corporis pondere vomerem terrae altius imprimens; ut iam Wagn. explicuit (qui etiam Vol. V. *corvos* scripsit ad antiquiorem rationem. Cf. eius Orthogr. Verg. p. 447 sqq.) De ipsa re vid. Geop. II, 2. et Plin. H. N. XVI, 49. Voss. praeterea observat, eiusmodi versus hexametros in duo amphibrachos post trochaeum exeuntes rarius inveniri. Comparat infra v. 58. et Geo. III, 519., quibus adde Aen. I, 113. 188. 477. 558. 749. II, 380. 365. 670. 744. III, 395. 459. IV, 218. 521. V, 766. etc. — V. 43. conversus ex Theocr. I, 59. 60. — 44. „Obtrectandi studio alter pro uno poculo [sed vid. not. ad v. 36.] duo commemorat, ambo, ut apparet, eodem exemplo facta. Ait igitur: non est quod pocula tua tantopere iactes; sunt etiam mihi pocula duo [tuis simillima, eiusdem pretii ac tua]. Pro vite hederae implicita nunc ambit ora acanthus; in media poculi area Orpheus cantans effictus." *H.* Ceterum his quoque verss. comprobari videntur, quae supra contendimus, non servum esse Damoetam, sed colonum non omnino inopem. — 45. *molli - - acantho.* „*Mollis* est proprium ex acanthi lubrica et flexuosa natura epitheton. Vid. Geo. IV, 137. et apud Theocr. I, 55., unde haec expressa, *ὑγρὸς ἄκανθος*." *H.* Quod quamquam verum esse concedo, (cf. etiam Ecl. II, 72. Geo. IV, 123., ubi eodem sensu *flexi vimen acanthi* legitur, et Plin. Ep. V, 6. *Acanthus in plano mollis et, paene dixerim, liquidus*), non omnino tamen reiiciendam duco Schirachii p. 618. sententiam, qui animadvertit, exprimi hoc epitheto artem artificis, qui sic frutices illas expressit, ut omnem suam naturam retinuisse viderentur. Constat enim, in fingendi et sculpendi arte *mollia* dici, quae singulari arte ita sint efficta, ut mollia quasi et flexibilia videantur. Cf. v. c. Hor. Art. 33. *molles imitabitur aere capillos*, et Burmann. ad Val. Flacc. VI, 333. Quid igitur impedit, ne poëtam hoc potissimum epitheto uti voluisse putemus, quo simul ad caelatoris artem docte alluderet? — „*Acanthus* hic et Ecl. IV, 20. Geo. IV, 123. et 137. Aen. I, 649. ut 711. est herbae silvestris ac topiariae genus. Nos *Bärenklau* dicimus. De acantho, arbore Aegyptia, vid. not. ad Geo. II, 119. Böttiger. ad Vasa picta Vol. I. p. 80. et iam Ciofan. ad Ovid. Met. XIII, 701." *H.* Praeter Salmas. Exercitt. Plinn. p. 375 sqq. adde Sprengel. ad Dioscor. II, 17. p. 499 sq. et Billerb. Flor. class. p. 164 sq., qui recte duo acanthi genera distinguunt, *mollem* et *spinosum*. — *circum*, absolute positum, *ringsherum*, ut saepissime (fortasse etiam Aen. V, 312. ubi vid. adnott.). Alius generis sunt ii loci, in quibus Praepositio per tmesin a verbo seiungitur, ut apud nostrum Aen. I, 175. II, 792. *circum dare*, apud Lucr. V, 881. *circum agere*, apud Ovid. Met. XII, 528. *circum sonare* etc. De composito enim verbo *circumamplecti* hic noli cogitare. Cf. adnott. ad Aen. l. l. Ceterum Wagn. Vol. V. scripsit *circumst.* Vid. supra ad Ecl. II, 70. — *ansas amplexus*, circumdedit, cinxit ansas. Cf. praeter Aeneidos l. l. Plaut. Capt. III, 4, 120. *compedes amplectuntur crura.* Plin. Ep. X, 75. *Ego cogito - - eum locum - - exedra et porticibus amplecti.* — 46. De silvis Orpheum canentem secutis cf. Apollon. I, 26 sqq. Hor. Od. I, 12, 7 sq. Ovid. Met. X, 86 sqq. Claud. de rapt.

MENALCAS.

Numquam hodie effugies; veniam, quocumque vocaris.
Audiat haec tantum — vel qui venit ecce Palaemon.
Efficiam, posthac ne quemquam voce lacessas.

DAMOETAS.

Quin age, si quid habes; in me mora non erit ulla,

Pros. praef. l. II, 21 sqq. — 48. Iteratur v. 43., ut haud raro in carmibus amoebaeis. Vid. infra v. 104. et 106. et quae de integris versibus apud Virgilium duobus pluribusve locis repetitis disputavimus ad Ecl. V, 37. Sententia haec est: Etiam mihi sunt duo pocula tuis simillima, quae si voluissem, certaminis praemium potuissem proponere. Sed tam vile pignus respuens, vaccam deposui; cum qua comparata pocula tua iacent. Quare fortuna favente vaccam reportaturus, non est, cur multis verbis illa praedices. *Si ad vitulam spectas*, i. e. si vitulae, mei pignoris, rationem habes; nam *spectare ad aliquid* valet intentis oculis aliquid intueri, ideoque etiam cogitare vel sibi proponere aliquid assequendum; ut Varr. R. R. 3, 6. *Pavones pauciores esse debent mares quam feminae, si ad fructum spectes; si ad delectationem, contra: formosior enim mas.* Cic. Vat. X, 24. *Ipse ad imperatoris laudes a puero videlicet spectaras.* (Cf. etiam Bach. ad Ovid. Met. I, 767.) Quae locum explicandi ratio mihi simplicior videtur altera, a Burm., H., Sp. (et Wagn. in edit. min.) prolata, qui viri docti paullo artificiosius verba ita construentes: *si pocula spectas ad vitulam, nihil est quod laudes*, Praep. *ad* cum vi comparandi dictam censent, (de qua cf. Gronov. Obss. IV, 6. p. 581. ed Lips. Barth. ad Gratii Cyneg. 211. et quos Hand. in Tursell. I. p. 104 sq. laudat.) — 49. „*Numquam hodie effugies.* Haec Menalcas, quasi contemnendo pocula posita Damoetas certamen vitare vellet. Macr. Sat. VI, 1. Naevii locum huic comparat: *Numquam hodie effugies, quin mea manu moriare.* Adde Prop. II, 8, 25. (7, 87.) *Sed non effugies, mecum moriaris oportet.*" *W.* — *Numquam*, gravius simplici negatione, i. q. nullo pacto; ut Aen. II, 670. *Numquam omnes hodie moriemur inulti.* Plaut. Asin. III, 3, 40. *Qui hodie numquam ad vesperum vivam.* Ter. Phorm. V, 3, 22. *Numquamne hodie concedes mihi, Neque intelliges?* eiusd. Adelph. IV, 2, 31. *verum hodie numquam monstrabo* etc. Cf. Handii Tursell. III, p. 99. — „*veniam, quocumque vocaris:* descendam ad omnia quavis conditione proposita certabo; modo arbiter certaminis adsit." *H.* Scilicet victoriam certissime sperans audet et ipse vitulam ponere, quam non sine summo periculo amitteret, quum pater et iniusta noverca bis die numerent pecus (v. 33 sq.). Spohn. haec verba minus recte ad ipsum certamen, non ad pignus certaminis refert. — 50. „*Audiat haec tantum* — volebat subiicere *aliquis*, vel nomen pastoris alicuius, quumque circumspicienti se offerret Palaemon, *vel hic Palaemon*, inquit, *audiat, qui ecce venit.* Cf. Theocr. V, 61. 62. VIII, 25. sqq. Ceterum de *Palaemonis* nomine, quod fatale visum Grammatico Remmio Palaemoni, arroganti homini, v. Sueton. Ill. Gramm. 23." *H.* — *W.* minus probabiliter haec adscripsit: „Particula *vel* haud dubie notat, Menalcam iudicem aequiorem vel peritiorem quidem desiderare, sed vel hoc iudice de victoria esse certum;" cui recte videtur Wagn. opponere: non esse probabile, hominis non satis idonei arbitrio permitti iudicium, quum de tanto praemio certetur. De Particulae demonstrativae *ecce* (ex *en* et *ce* factae) vi et potestate cf. doctissima Handii disputatio in Tursell. II. p. 343 sqq., unde etiam apparebit, duplici commate, quo vulgo solet includi, non opus esse. — 51. Ante Vossium minus recte sic distinguebatur: *Efficiam posthac*, *ne* cett. — 52. „Damoetas, iniuriis laesus (v. 3.), Menalcae provocato (v. 28.) ius prius canendi superbe cedere videtur. Cf. Theocr. V, 20. 78. Sed rem ad suum morem iam v. 58. re-

Nec quemquam fugio: tantum, vicine Palaemon,
Sensibus haec imis, res est non parva, reponas.

PALAEMON.

Dicite, quandoquidem in molli consedimus herba;
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
Nunc frondent silvae, nunc formosissimus annus.
Incipe, Damoeta; tu deinde sequere, Menalca.
Alternis dicetis; amant alterna Camenae.

DAMOETAS.

Ab Iove principium, Musae; Iovis omnia plena;

vocat Palaemon. Ita H. Voss.“ *W. — si quid habes*, quod canas, si quid potes canere. Redit haec formula dicendi Ecl. IX, 32., cum quo loco cf. Ecl. V, 10. Notissimum autem est *habeo dicere ἔχω εἰπεῖν*, i. e. habeo materiam et facultatem dicendi, sive possum dicere. — 53. *Nec quemquam fugio*, i. e. nec te fugio, nec alium quemquam, cum quo certem carmine. — Captat Damoetas Palaemonis benevolentiam, *vicinum* appellans. Cf. Terent. Heaut. I, 1, 5. *vicinitas, Quod ego in propinqua parte amicitiae puto.* — 54. *Sensibus — reponas*, immittas, infigas. Iubetur Palaemon attentissime audire canentes, ut iustum ferre possit arbitrium. — *res est non parva*, scil. vitula, praemium victoriae. Recte autem Wagn. adnotat, Damoetam haec dicentem digito monstrare vitulam Palaemoni; aliter enim non apparere, qui scire hic potuerit v. 109., vitulam esse ab iis positam. — 55. „Sagaciter interponuntur nonnulla, ut certaminis species ipsis quasi oculis subiiciatur, locus, anni tempus.“ *H.* — *dicite*, canite, ut sexcenties. Cf. Ecl. IV, 54. V, 2. 51. X, 6. Geo. III, 6. Hor. Ep. I, 19, 8. Nemes. Ecl. I, 22. etc. — *consedimus* fere i. q. sedemus. Cf. adnott. ad Aen. III, 565. — *in molli — herba.* Cf. Ecl. VII, 45. *somno mollior herba.* Ovid. Met. IV, 514. *mollibus incubat herbis*, et X, 513. *mollibus herbis imposuere.* — 56. „Ex Bione Idyll. VI, 17. *εἴαρι πάντα νύει, πάντ' εἴαρος ἁδέα βλαστεῖ.*“ *H.* — *arbos.* De hac antiquiore forma, poëtis vel nulla metri necessitate cogente frequentata, cf. Schneid. Gramm, II, 1. p. 57 sq. et quae ipse adnotavi ad Lucr. I, 774. *Arbos* autem (et *honos*) Cod. Med. constanter exhibet. Cf. Wagn. in Varr. Lectt. ad h. l. et Ge. II, 150. — 57. *annus* pro anni tempore. Sic Aen. VI, 311. *frigidus annus*, ap. Hor. Epod. 2, 29. *annus hibernus* etc. — 58. „Ex Theocr. IX, 1. 2. Prior ad cantandum prodit, qui provocatus erat.“ *H.* — 59. „*Alternis, δι' ἀμοιβαίων.* Theocr. VIII, 61. — *amant alterna Camenae.* Notum Homeri Il. I, 604. *Μουσάων ὑ', αἳ ἄειδον ἀμειβόμεναι ὀπὶ καλῇ.* Cf. Ecl. VII, 18, 19. [ibique adnott.]“ *H.* Adde locum, qui illum imitatur, Od. XXIV, 60. *Μοῦσαι ἐννέα πᾶσαι ἀμειβόμεναι ὀπὶ καλῇ Θρήνεον.* — *Camenae* (s. *Camoenae*, quae tamen scribendi ratio minus probanda) Romanis vocantur Musae a *canendo*, ut non insolita confusione literarum *n* et *m* (de qua vid. Schneid. Gr. I. 1. p. 314.) *Canenarum* nomen in *Camenarum* mutatum videatur. (Cf. Festus s. v., Serv. ad h. l. et Macrob. Somn. Scip. 2, 3.) Alia tamen est Doederleinii opinio, qui Synon. P. 3. p. 36., ut Adi. *amoenus* ex *animoenus*, ita nomen *Camoenae* ex *Canimoenae* per syncopen ortum putat. Voss. denique per aliam syncopen ex *Carmena* factum censet, cui opinioni favere videtur comparatio nominis *Carmentae.* — 60. „Esse hunc versum ex principio Phaenomenorum Arati translatum, iam Serv. observavit: quamquam colorem ex Theocr. V, 80—83. mutuatus esse, et quod attinet ad prima verba respexisse ad Idyll. XVII, 1. videri potest; et a laudibus Iovis carminum initium facere solemne antiquioribus. v. Pindar. Nem. II. princ.“ *H.* Vid. etiam Hand. ad Stat. Silv. p. 17. *Ab*

Ille colit terras, illi mea carmina curae.

MENALCAS.

Et me Phoebus amat; Phoebo sua semper apud me

Iove principium, *Musae*. Ita distinguendum esse, ut *Musae* sit Vocativus, non: *Ab Iove principium Musae*, i. e. carminis (ut infra v. 84. et Ecl. I, 2., ubi vid. adnott.), docet Theocriti locus XVII, 1., ex quo hic fluxit: Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, καὶ ἐς Δία λήγετε, Μοῖσαι. (Cf. etiam Ovid. Met. X, 148. *Ab Iove*, *Musa parens*, — *cedunt Iovis omnia regno* — *Carmina nostra move)*; neque video, cur Wagn. hanc rationem non nisi „cunctabundus" sequatur. Quod ad ipsam rem attinet, cf. etiam Alcman. Fr. 31. ἐγὼ δ' ἀείσομαι ἐκ Διὸς ἀρχόμενος. Pind. Nem. V, 25. (Musae) πρώτιστον μὲν ὕμνησαν Διὸς ἀρχόμεναι σεμνὰν Θέτιν Πηλέα τε. Strat. in Anthol. Gr. XII, 1, 1. Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, καθῶς εἴρηκεν Ὅμηρος. Cic. in Arateis (de Legg. II, 3, 7.). *Ab Iove Musarum primordia.* Ovid. Fast. X, 111. *Ab Iove surgat opus* etc. Ceterum non *A Iove*, sed *Ab Iove* scribendum esse, pluribus exemplis docuerunt Carr. ad Val. Fl. VI, 608. Heins. ad Ovid. Fast. I, 236. Cellar. Antibarb. p. 224. Wagn. Qu. Virg. I, 1. et Hand. Turs. I, p. 5. Cf. Geo. III, 35. Aen. I, 380. VI, 123. — „*Iovis omnia plena* dixerat Aratus [Phaen. 2. μεσταὶ δὲ, Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί, Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστὴ δὲ θάλασσα καὶ λιμένες.] ex Stoicorum mente, dum animam mundi intelligeret, quae universum hoc permearet. (Cf. Geo. IV, 220 sqq.) Audiverat enim Stoicos, Dionysium Heracleotam et Persaeum Citieum. Attamen in indocti pastoris ore videntur haec nimis esse subtilia." *H.* Sed quid iubet his verbis Stoicorum illud dogma subiici? quae hic quidem nihil aliud significare possunt, quam: omnia (rus quoque) sunt plena documentis divinae maiestatis et providentiae, et explicantur sequentibus: *Ille colit terras.* „*Colere terras* Iupiter dicitur, h. curare, seu, cum Servio amare, frequentare et saepe in iis versari, ut Iuno Carthaginem *coluisse* fertur Aen. I, 15. Nisi philosophicum illud in animo habuit poëta: Iupiter, s. mens et anima mundi, omnes terras penetrat, per eas diffusus est, eas incolit. Cf. Aen. VI, 724 sq." *H.* Noli de recondita philosophorum doctrina cogitare in eiusmodi levi idyllio; quamquam omne hoc principium carminis magnificum et elatum ad argumentum tractatum minus quadrare, quis negare possit? *Colere* autem hic quidem non explicuerim cum Servio per *frequentare* (de qua signif. cf. not. ad Ecl. II, 61.), sed propter verba', quae sequuntur, *illi mea carmina curae*, pro *curare* positum dixerim. Sententia haec est: Quia Iupiter terrarum curam gerit, propterea eidem grati et accepti ruricolae, pastores eorumque carmina; quod iam Wagn. vidit, cui tamen in seqq. non possum adsentiri. V. 62. enim verba *Et me Phoebus amat* ita explicat, ut sibi non opponantur Iupiter et Apollo, sed sensus sit: „non tibi favet Apollo soli, sed etiam mihi; quum omnis canendi peritus a Phoebo ametur necesse sit; atque haec modestius respondeat Damoetas, quod superbius Menalcas dixerit, Iovi grata esse, quae ipse canat. Sed, nisi omnia me fallunt, locus Theocriteus, quem Virgilius ante oculos habuit, V. 80. Ταὶ Μῶσαί με φιλεῦντι - - καὶ γὰρ ἐμὲ Ἀπόλλων φιλέει coll. cum Calpurn. Ecl. II, 28. *Me Silvanus amat - - Et mihi Flora comas spargit*) luce clarius demonstrat, quomodo noster intelligendus sit, et falsam esse Wagneri explicationem, qui quomodo haec inter se conciliare velit: Mea carmina *Iovi* grata sunt — et: *Mihi quoque* favet *Apollo*, equidem non perspicio. Haud dubie sibi opponuntur Iupiter et Apollo, copula *et* autem non per *auch*, verum, pariter atque in locis illis Theocriti et Calpurnii, a Spohnio aptissime laud., per *und* reddenda est, ut hic sensus prodeat: *Te* iuvet per me *Iupiter* tuus, *me* amat Apollo; et in carminibus pangendis profecto maius quid est, ab Apolline iuvari, quam ab Iove. — *sua*, i. e. propria, quae ipsi conve-

Munera sunt, lauri et suave rubens hyacinthus.

DAMOETAS.

Malo me Galatea petit, lasciva puella,
Et fugit ad salices, et se cupit ante videri. 65.

MENALCAS.

At mihi sese offert ultro meus ignis, Amyntas,
Notior ut iam sit canibus non Delia nostris.

DAMOETAS.

Parta meae Veneri sunt munera; namque notavi

---

niunt et placent. Vid. not. ad Ecl. I, 38. — 63. *lauri, et.* Cf. adnott. supra ad v. 6. Et hyacinthum et laurum in dei gratiam et honorem se colere ait. Haec autem Phoebo grata erat ob Daphnen, ille ob Hyacinthum. Daphne enim nympha, quam Apollo deperibat, sive ab Iove, sive a Peneo patre in laurum mutata (cf. Ovid. Met. I, 452. sqq., imprimis v. 548 sqq. Hyg. f. 203. Parthen. 15.), Hyacinthus autem, Amyclae, regis Spartani, et Diomedae filius, ab eodem Apolline et Zephyro uno tempore amatus, quum disco huius zelotypia in ipsius caput directo interfectus esset, ab illo in florem illum conversus est, de quo cf. ad Ecl. II, 18. et infra ad v. 106. (Vid. Ovid. Met. X, 162 sqq. Lucian. dial. deor. 6 Serv. ad h. l.) — *suave rubens* redit Ecl. IV, 43. Sic *suave* pro *suaviter* etiam Hor. Sat. I, 4, 76. *suave resonat locus.* Apulei. Met. II, p. 118. Elmenh. *lectum suave quatere* et alibi. Cf. etiam adnott. ad Ecl. III, 8. — Voss. et Spohn. docent, sequi quina carmina amatoria, 64—83., quae non ad ipsos pastores eorumque amores referri debeant, sed quae ficta sint ipsis, aut audita ab aliis, ut IX, 32. — V. 64. 65. ex Theocr. V, 88 sq. et VI, 6 sqq. sumpti. — *malo — petit.* Mala Veneri sacra; quare malo petere, mala mittere, amantium est. Cf. Isidor. XVII, 7, 3. p. 532 ed. Lindem. Burm. ad Lottich. p. 338. Iacob. ad Lucian. Tox. 13. p. 66. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 78. Vol. I, p. 86. — *et se cupit.* Burm. Anthol. Lat. p. 37. et Drakenb. ad Liv. Epit. l. XLVIII. legi volebant: *sed se cupit.* Sed recte defendit Codd. lectionem Wagn. Qu. Virg. XXXV. p. 559. Alacritatem enim et vigorem affert orationi. — *ante videri*, antequam a saliceto occultetur. — 66. Damoetas puellae alicuius amore gloriatus erat. Menalcas respondet: Nihil dicis. Me et puer et puella amat. Ceterum maiora quidem iactare Menalcan, sed suaviorem esse Damoetae imaginem, vere sensit Wagn. *sese offert ultro.* Cf. Tibull. I, 4, 55., ubi Huschk., nostro loco comparato, iure defendit lectionem (*oscula*) *Rapta dabit primo, mox offeret ipse roganti.* — *meus ignis*, i. e. cuius amore flagro, paullo insolentius dictum, quum alibi *ignis* (Aen. IV, 2. Hor. Od. I, 13, 8. III, 7, 10. Ovid. Met. IX, 515.) et *flamma* (Geo. III, 271. Hor. Od. I, 27, 20. Catull. XLIV, 92 etc.) de ipso amore usurpetur. Sed etiam nos dicimus *meine Flamme* pro: *der Gegenstand meiner Flammen*, et similis est locus Ecl. X, 38., ubi vid. adnott. — 67. Sententia haec est: Uterque tam saepe casam meam frequentat, ut a canibus meis non amplius allatretur. „*Delia* nomen amicae, quae frequenter pastorem suum conveniebat, more antiquo (cf. Ecl. VII, 40. Tibull. II, 5, 36.); cui v. 68. alter suam [*Galateam* modo commemoratam] opponit, nominans eam *Venerem.* (cf. Hor. Od. I, 27, 14.). Observat praeterea Burm., utrique animalia deabus, quarum nomina habent, sacra et cara tribui, Deliae, quod nomen Dianae est, canes, Veneri columbas." *H.* Rectius dixisset, canibus cum hac Delia, palumbibus cum hac Venere coniunctis alludi ad dearum cognominum delicias; nam Deliae certe hic non *tribuuntur* canes. — 68. 69. ex Theocr. V, 96 sq. Haec munera imprimis commendantur difficultate, qua iuvenes, amantes iis potiuntur ex arborum cacumine depromendis. *Ipse,*

Ipse locum, aëriae quo congessere palumbes.

MENALCAS.

Quod potui, puero silvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi; cras altera mittam. 70

DAMOETAS.

O quoties et quae nobis Galatea locuta est!
Partem aliquam, venti, divom referatis ad auris!

---

i. e. mea manu, incidens aliquod signum in arbore; ut recte explicat Wagn. Qu. Virg. XVIII, p. 466., comparans Aen. XII, 90. IX, 586. Cf. etiam adnott. ad Geo. III, 396. — „*aëriae*, i. e. in alto nidificantes, ut *aëriae volucres* Ovid. A. A. II, 44. Columbae autem, quippe Veneri sacrae, in donis amantium." *Sp.* Ovidii loco temere laudato (quo *aërias vias carpere* legitur) substitue Lucr. V, 823. *Aëriaeque simul volucres variantibus formis* et Cic. Univ. 10. in. *animantium genus pennigerum et aërium*, et cf. adnott. ad Ecl. I, 59. — *congerere* absolute dictum pro vulgari *nidum congerere*. Prorsus similem locum non habeo in promtu; absolute certe usurpatur verbum a Mart. VIII, 44. *Rape, congere, aufer, posside*, i. e. divitias accumula. Plenam dictionem *nidum congerere* invenimus: apud Samonicum c. 58. *Aut capit ex nido, vaga quem congessit hirundo*, cum quo loco cf. Hor. Od. III, 4, 19., ubi *collata myrtus* de palumbium nido dicitur. — *Haec palumbes* pro *hic p.* notavit Quinct. I, 6, 2. Feminino enim genere non nisi a poëtis usurpatur hoc vocabulum. Cf. supra Ecl. I, 58. (ubi vid. adnott.) Hor. Od. III, 4, 9. et Schneid. Gramm. II, 1. p. 94 sq. — 70. *Quod potui*, i. e. quantum summo labore consumto contingere potui. (Cf. adnott. ad v. 71.) Sic Ovid. Her. VIII, 5. *quod potui, renui.* id. Remed. 167. *quod potuit.* Ter. Eun. II, 1, 8. 9. *quod poteris.* Heaut. III, 1, 7. V, 4, 15. *quod potero* etc. Omnino autem de Pron. *quod* pro *quantum* posito et in Codd. haud raro cum *quoad* permutato cf. Periz. ad Sanctii Min. III, 6, 1. et IV, 4, 84. Ruddim. Inst. II, p. 354 sq. Burm. ad Ovid. Her. 1. 1. Drak. ad Liv. XXVI, 32, 6. et XXXIX, 45, 7. — *puero*, Amyntae. Vid. v. 66. — 71. „*Aurea mala.* Theocritus III, 10., unde haec petita, simpl. *μῆλα* dicit, ut epitheton tantum ornatus causa adiectum et *aurea* pulcra esse videri possint. De malis tamen Cydoniis (*Quitten*, vid. ad Ecl. II, 51.), melle condiri solitis accipi potest. Mala citrea s. medica (*Citronen*) intelligi non possunt, quoniam, quum ea arbor Mediae propria esse dicatur Geo. II, 126., nondum ea *silvestris* Italiae *arbor* esse potuit. Ea, quae Galli *Oranges* appellant, veteribus plane ignota fuere. Martinus, qui hic videndus, poma *Punica* s. *granata*, significari, non temere contendit." *H.* Imo *aurea mala* hic non alia esse, quam vulgaria (sed pulcherrima, *lecta* nimirum), praeter Theocriti l. l. docet etiam Prop. II, 34, 69. *Utque decem possint corrumpere mala puellam*, qui aperte hunc locum respexit, et Ecl. VIII, 52. Accedit, quod mala Cydonia magis in hortis, quam in silvis, et in humilioribus arboribus nascuntur; haec autem mala ex alta arbore decerpta esse, verba *quod potui* satis clare indicant. Ceterum hic locus etiam obversabatur Claudiano Epith. Palladis 8. *Scrutantur nidos avium, vel roscida laeti Mala legunt, donum Veneris.* — 72. Certat poëta cum Theocr. V, 132—135. — Wagn. Vol. V. (et in edit. min.) scripsit *quotiens - - locutast;* et formas quidem *quotiens* et *totiens* constanter exhibere Codd. Med. et Rom., asseverat Orthogr. Verg. p. 457. Cf. de hac re Prisc. XVII, 5. extr. p. 1055. P. et Marius Vict. p. 2469. P. — 73. „*Partem aliquam* eorum, quae locuta est, *o venti* etc. Vota irrita et verba ac promissa, quae ad nihilum recidunt, noto loquendi more ferre venti dicuntur (vid. Tibull. I, 5, 35. III, 49, 96.), uti periuria amantium (ib. I, 4, 21. III, 6, 50.). Iam pastor ex omnibus iis blande dictis

MENALCAS.

Quid prodest, quod me ipse animo non spernis, Amynta,
Si, dum tu sectaris apros, ego retia servo? 75

DAMOETAS.

Phyllida mitte mihi: meus est natalis, Iolla;
Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.

---

ac promissis partem saltem ratam esse et eventum habere precatur, dum addit: *divom referatis ad auris.* Variavit Theocriteum VII, 94. *τά που καὶ Ζανὸς ἐπὶ θρόνον ἤγαγε φάμα.*" *II.* Theocriti locus minus huc quadrat; omnemque versum, in quo explicando H. male confudit dictiones *venti referant* (*ad aures deorum*) et *venti ferant*, melius interpretatur Servius: „Ita mecum dulce locuta est Galatea, ut deorum auditu eius digna sint verba." Putat enim Damoetas, vel aliquam (i. e. exiguam: cf. adnott. ad Ecl. II, 71.) istorum blandimentorum partem ad deos relatam hos summa voluptate affecturam; in quam sententiam Wagn. comparat Sapphus Od. *εἰς κόρην* initium et, qui illud in Lat. transtulit, Catull. carm. LI, 1 sqq. optimoque iure negat, ullum his perfidiae vestigium inesse, quam a Damoeta his verbis notari plerique interpretes putent; quasi propterea Galateae promissa ad Deorum aures pervenire velit, ut puellae perfidiam ulciscantur. Veteres autem hominum preces et vota per ventos diis adportari cogitasse, Voss. comprobat Ovid. Met. X, 642. et Quint. Smyrn. I, 681. — 74. *ipse*, sensu restrictivo, de eo, qui per se spectatur. Rectissime enim Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 468. hunc locum ita explicat: „Scio equidem, si animum tuum solum per se specto, amari me a te; sed si fructum amoris specto, non eum inde capio, quem velim." Cupit enim Menalcas semper una esse cum illo. — 75. Puer venationi intentus non curat amatorem, sed amoris desiderio ardentem, dum ipse venatur, iubet retia observare. — *servo* pro observo, ut saepe, v. c. Aen. V., 25. VI, 198. Sil. Ital. VI, 384. *Servabam vultus ducis ac prodentia sensum Lumina.* Lucan. IV, 427. *Tunc freta servantur.* Val. Fl. I, 18. *Graïis Helice servanda magistris.* Hinc verbum proprium de Auguribus et de nautis aliisque, qui sidera observant. Vid. adnott. ad Geo. I, 335. Wagn. docet, inter eos, qui venatoribus adesse soleant, a Polluce V, 17, numerari *λινόπτας* his verbis: *λινόπτης, ὁ τὰ ἐμπίπτοντα ἀποσκοπούμενος.* Sic etiam Hesychius: *λινόπτης, ὁ ἐν τοῖς κυνηγετικοῖς λίνοις ἑστώς, καὶ ἀποσκοπῶν τὰ ἐμπίπτοντα θηρία. Retia* autem pueri venantis *servare* in amore fuit obsequii genus. Cf. Tibull. I, 4, 50. IV, 3, 12. Ovid. A. A. II, 189. — 76. „Intelligenda est Phyllis fuisse sive serva sive amica Iollae; quem Damoetas quasi praesentem rogat, ut Phyllidem ad sacrum natalitium venire iubeat: alter, Menalcas, ut eius dictis obtrectet, se etiam amari ab ea dicit, quia se discedente fleverit, ac, tamquam ipsi comes adhaesura, Iollae amatori vale dixerit." Ita *H.*, quem hic errare, statim videbimus. — 77. De sacro ambarvali sermo est. Cf. Geo. I, 345. Tibull I, 1, 21. II, 1. Festus p. 4 ed. Lindem.: *Ambarvalis hostia est, quae rei divinae causa circum arva ducitur ab iis, qui pro frugibus faciunt.* Tib. I, 5, 27 sqq. *deo pro vitibus uvam, pro segete spicas, pro grege ferre dapem.* Vitula autem ditiorum erat hostia; minus locupletes porcum vel agnam immolabant. (Cf. etiam adnott. ad I, 8.) Ceterum Wagn., coll. Ovid. Am. III, 10, 1 sqq. et Tibull. II, 1, 11 sq., cum Vossio observat, cum irrisione haec dici a Damoeta; quum die quidem natali genio atque amoribus indulserint Romani, in sacris autem deorum, ad quae Iollam invitet, omnia debuerint esse casta. *Facere* autem et (apud poëtas maxime) *operari*, ut Graec. *ἔρδειν* et *ῥέζειν*, haud raro *κατ' ἐξοχήν* dicuntur de uno omnium gravissimo, quod homines obire possunt, negotio, de sacro faciendo. Cf. Colum. II, 22. *facere catulo.* Tibull. IV, 6, 14. *Ter tibi fit*

MENALCAS.

Phyllida amo ante alias; nam me discedere flevit
Et longum Formose, vale, vale, inquit, Iolla.

DAMOETAS.

Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
Arboribus venti, nobis Amaryllidis irae.

MENALCAS.

Dulce satis humor, depulsis arbutus haedis,

---

libo, ter, dea casta, mero. Plaut. Stich. I, 3, 97. *quot agnis fecerat?* Cic. ad Brut. I, 15. *vos pontifices ad aram in Velabro facere soletis.* id. Att. I, 13, 3. *quum pro populo fieret.* Virg. Geo. I, 339. *laetis operatus in herbis.* Prop. II, 24, 1. *Cynthia iam noctes est operata decem* etc. Cf. Passerat. ad Prop. II, 33, 3. Cramer. ad Schol. Iuv. IX, 117. Boetticher Lex. Tac. p. 334. Heins. et Ruhnk. ad Ov. Her. IX, 35. Orell. ad Hor. Od. III, 14, 6. alii et de Ablativo adiecto Schiller. ad Hor. Od. I, 3. p. 26. — 78. Quum nec appareat, cur Phyllis *formoso* Iollae vale dicat, ut Menalcam sequatur, nec cur *Menalca discedente* lacrimans Iollam valere iubeat, apertum est, Heynium in hoc loco explicando errasse, et Menalcam hic non suo nomine dicere, sed, suscepta Iollae persona pro eo respondere; quam loci interpretationem equidem ut simpliciorem et naturae magis convenientem praefero alteri, cui Wagn. ob v. 107. (qui nihil probat, ut suo loco videbimus) adstipulatur, ut ipse Menalcas Iollae nomine a Damoeta appelletur. — *longum* vulgo ad Phyllidis verba trahunt (*Et Longum, formose, vale* cett.) et explicant *in longum*, Graec. *μακρὰ χαῖρε* comparantes (cf. Claud. Rapt. Pros. II, 234. et Huschk. ad Tibull. III, 1, 21.); at vero quum hoc sensu longum valere iubeantur in remotas terras abeuntes, aut a nobis ipsis longinqua itinera suscepturis relinquendi, quos aut sero aut nunquam nos revisuros putamus, ab hoc loco alienum videtur. Quare potius cum H. Stephano, Iahn. et Wagn. *longum* pro Adiectivo habeo cum Imperativo *vale*, qui pro Subst. positus est, coniungendo, ut *longum vale* sit voce in longum ducta pronuntiatum. Cf. Appul. Met. VI. post in. (p. 384. Oud.) *et longum exclamat protinus: Ah, Psyche, miseranda!* — De Imperativo *vale* propter hiatum correpto vid. adnott. ad Ecl. II, 53. Plane eadem ratione Ecl. VI, 44. *ut litus, Hylā, Hylā, omne clamaret.* — 80. Cf. Theocr. Id. VIII, 57 sqq. — „*Triste lupus*, notissimus Graecismus vel ex Homerico illo [Il. II, 204.] *οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη.*“ Wagn. Equidem Graecismum non dixerim hunc usum omnibus fere linguis communem, ex quo persona aliqua tamquam res cogitatur, vel abstracta, quam vocant, alicuius rei notio, neglecto grammatico vocabuli genere, per neutrum exprimitur, ut Aen. IV, 570. *Varium et mutabile semper femina*, vel Ovid. Am. I, 9, 4. *Turpe est senex miles* etc. Cf. Ruddim. II. p. 3 sqq. Zumpt. §. 368. Ramsh. §. 92. a. Billroth. §. 135. not. 2. — *tristis* autem i. q. noxius, ut apud Hor. Od. II, 13, 11. *triste lignum*, ap. Stat. Achill. II, 409. *tristis ursa* etc. *maturis frugibus imbres* rem esse tristem, auctor est Plin. XVIII, 17, 44. *Maturescentia frumenta imbre laeduntur, et hordeum magis;* quem Voss. conferri iubet cum Geo. I, 316 sqq. Ceterum pro *imbres*, ne omnia fere huius versus vocabula in sibilum exeant, Burm. praefert 4 Codd. lectionem *imber*. Sed *W.* comparat Tibull. I, 3, 54. *Fac lapis his scriptus stet super ossa notis*, ubi eodem modo plures sibili cumulantur, et Iahn. ad Aen. VI, 310. locum nostrum iure inter eos refert, quos viri docti, lubrico aurium iudicio decepti, temere sollicitaverint. — 81. Arboribus aut florum aut fructuum ubertate onustis ventos vehementiores, imprimis vero Austros, valde nocere, Voss. comprobat coll. Ecl. II, 58. et Geo. I, 443.; qui paullo post cum uno Cod. male scribit *Amaryllidos*. Cf. not. ad Aen. VIII, 344. — 82. *depulsis — haedis*, i. e. a lacte et materno ubere

Lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.

DAMOETAS.

Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam;
Pierides, vitulam lectori pascite vestro. 85

---

remotis, ut apud Calpurn. II, 47. *Ne depulsa vagas quaerat foetura parentes.* Plerumque tamen *a matribus* (Varro R. R. II, 2, 17.), vel *ab ubere* (Geo. III, 187.), vel *a lacte* (Ecl. VII, 15.) solet adiici. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. I, 22. — „*arbutus*, *Erdbeerbaum*, in Italia valde frequens arbor, fructum habet fragis similem, ut tenuiorum victus esse possit. Italis dici solent *Sorbole pelose* et Romae *Cerase marine.* Frondes eius ac folia grata capellis (Geo. III, 300. Hor. Carm. I, 17, 5.), quae iisdem a lactis materni desiderio levantur. (Calpurn. Ecl. II, 44 sqq.)" *H.* Graecis arbor κόμαρος, baccae μιμαίζυλα vocabantur. Cf. Dioscor. I, 175. ibique Sprengel et Billerb. Flora class. p. 112. — 83. *Salicis* frondem gratum esse capris aliisque pecoribus pabulum, iam novimus ex Ecl. I, 79. Vid. etiam Calpurn. l. l. De voc. *fetus* cf. quae adnotavimus ad Ecl. I, 50. — 84. De C. Asinio *Pollione*, viro ut civitatis regendae peritissimo, ita literarum studio mirifice dedito, qui, ipse orator et poëta haud vulgaris (tragoediarum potissimum nobilis scriptor, cf. Ecl. VIII, 10. ibique adnott.), Virgilium et Horatium singulari favore amplexus est, primamque Romae bibliothecam publicam condidit, cf. Argum. Ecl. II. Interpp. ad Hor. Od. II, 1. Weichert. Poëtt. Latt. rell. p. 293 sqq. 327 sq. 395 etc., imprimis vero Thorbeckii Comm. de C. Asin. Pollionis vita et studiis. Lugd. Bat. 1820. — *quamvis est.* Ita Heins. e melioribus libris pro vulg. *quamvis sit.* Particulae autem *quamvis*, quum proprie significet *wenn auch noch so* -, a Cicerone non nisi Coniunctivum, ab aliis vero aureae aetatis scriptoribus (Celso maxime, Nepote et Livio), ubi pro simplici *quamquam* usurpetur, interdum etiam Indicativum adiungi, itaque factum esse, ut illa apud poëtas et sequiores prosaicos haud raro hunc Modum adsciscat, res est satis nota. Cf. Aen. V, 542. VII, 492. et praeter libros grammat. Burm. ad Ovid. Her. VII, 29. XIII, 119. Baumg. Crus. ad Suet. Aug. 42. van Staveren et Dachne ad Nep. Milt. 2, 3. et quos laudat Stallbaum. ad Ruddim. Inst. II. p. 352. — *Musam.* Vid. ad Ecl. I, 2. — 85. Mire hunc locum explicuit *H.*: „Pollioni alter, tamquam iudici carminum suorum intelligenti et eleganti, vitulam, alter tamquam poëtae nobili, iuvencam decernit. Non vero in alterutro horum munerum argutandum, sed res simpliciter ad amoebaei carminis naturam exigenda est, quum, quod prior posuisset, alteri amplificandum et augendum esset." Multo melius Voss. et Spohn. haec ad sacrum pro salute Pollionis, cui poëta se commendare voluerit, instituendum referunt; et Voss. quidem comparat Hor. Od. IV, 2, 54. Cf. etiam Obbar. ad Hor. Epp. Vol. I. p. 221. Male autem Ruaeus de sacris in triumpho Pollionis de Parthinis faciendis cogitat, quem ille tribus demum post annis a. d. VIII. Kal. Nov. a. 715. habuit. — *Pierides* Musae vocantur a Pieria, Macedoniae regione, ad Olympi radices sita, ubi a Mnemosyne in lucem editae primum divino honore colebantur. Cf. Hesiod. Th. 53. Anton. Liber. 9. et Müller *Orchomenos* p. 381. Alii minus recte deducunt hoc nomen a Pieri, Emathiae regis, filiabus, quas Musae canendi certamine vicerunt victasque in picas mutarunt (cf idem Anton. Lib. l. l. Ovid. Met. V, 294 sqq. et Cic. N. D. III, 21.); nec magis probabiliter Paus. IX, 29. a Piero quodam, Macedone, qui primus Musarum cultum in Thespia instituerit. — *vitulam lectori pascite vestro*, quam diis pro Pollionis, lectoris vestri, salutem sacrificem „*Quod lectorem* carminum memoravit, parum apte fecisse et personam in hoc pastoris male sustinuisse videri debet Maro; pastor canit carmina et auditur eius cantus, non vero scribit carmina et legitur. Ferri poterat Ecl. VI, 12. in praefatione ipsius poëtae. Alius pastor in cortice fagi versus incidit V, 13.

MENALCAS.

Pollio et ipse facit nova carmina; pascite taurum,
Iam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.

DAMOETAS.

Qui te, Pollio, amat, veniat, quo te quoque gaudet;
Mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.

Multo minus comtum est, quod Pollionem *lectorem Pieridum* facit; etiamsi statuere malim, *lectorem* esse h. l. qui carmina recitat." *H.* — 86. *Facere carmina* locutio non minus ingenua, quam Graec. *ποιεῖν ἔπεα* et nostrum *Gedichte schaffen, verfertigen.* Burm. conferri iubet Donat. ad Ter. Andr. prol. 3., ubi legitur *fabulas facere.* Adde Ernestii Lex. technol. Lat. rhet. p. 161. Cic. Pis. 29, 70. *poëma facere.* id. Arch. 10, 25. *epigramma f.* id. Qu. fr. III, 5. *versus f.* id. Or. I, 14. extr. *orationem f.* Simili ratione apud Plaut. Asin. IV, 1, 22. et Iustin. XXVII, 2, 6. *literas facere.* — *nova carmina* rectissime *H.* explicat: praeclara, qualia numquam antea facta, comparans Hor. Od. I, 26, 10., ubi *fides novae* a nemine ante pulsatae, inveniuntur: *Novum* enim inusitatum aliquid et insolens ideoque admirandum significare, satis constat. (Cf. quos laudat Kritz. ad Sall. Cat. 51, 8.) Minus probabiliter Voss. et W. *nova* carmina hic ea esse censent, quibus res novae tractentur; Burm. autem de heroicis s. epicis carminibus cogitat, quum Acron ad Hor. Epist. I, 3. ult. *Lyricos vitulam*, *Tragicos hircum*, *alios* (i. e. Epicos) *poëtas taurum immolasse* narret: „ut igitur Pollio iam post Lyrica ad Epica se conferre dicatur, ideoque ipsi taurum esse pascendum"; quod argute magis quam vere dictum puto. (Cf. etiam Obbar. ad h. l. Hor. p. 221.) Imo si haec interpretatio *novorum carminum* vera esset, potius de tragoediis Pollionis cogitandum esse dicerem. Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 6 sqq. et Weichert. de L. Varii et Cassii Parm. vita p. 51. et 149. — Versum 87., qui redit Aen. IV, 629., utpote epico carmine digniorem, hoc loco abesse mavult *H.*; cui recte adversatur Iahn., etiamsi tantum ornatus causa additus sit hic versus, tamen propter amoebaei carminis leges desiderari non posse, contendens. De eiusmodi autem versibus repetitis vid. adnott. ad Ecl. V, 37. Ceterum cf. etiam locus simillimus Geo. III, 233 sq. — 88. *veniat, quo te quoque gaudet*, scil. *pervenisse*, duplici modo potest intelligi, aut ut coll. v. 89. ad felicitatem omnino referamus, quam Damoetas apprecetur ei, qui Pollioni faveat, aut ut coll. Theocr. I. 20, *Καὶ τᾶς βωκολικᾶς ἐπὶ τὸ πλέον ἵκετο Μώσας* de poëtica facultate cogitemus, et hunc sensum esse statuamus: ei contingat tam bonum poëtam esse, quam Pollio est; ut contra, qui Bavium non odit, i. e. carminibus eius delectatur, tam malus carminum iudex esto, ut Maevium, peiorem adeo Bavio poëtam, laudet. Illam rationem secuti sunt Spohn. et Wagn., hanc ego cum Heynio amplector; poëticae enim virtutis praeconium magis blandiretur Pollioni, quam felicitatis, necesse erat. Videtur igitur in his verbis latere blandiens fautori sententia: Utinam mihi quoque, qui te, Pollio, omnium maxime amo et colo, contingat aliquando eo pervenire gloriae poëticae, quo tu iam dudum pervenisti. — 89. *Mella fluant.* Si vera sunt, quae modo disputavimus, hac dictione poëtam minus aurei saeculi felicitatem significasse (cf. locos ad Ecl. IV, 30. adscriptos), quam ad *poëtica mella* (Hor. Epist. I, 19, 44.) allusisse suspiceris. (Cf. etiam Cic. Sen. 10, 31. *Etenim, ut ait Homerus* [Il. II, 249.], *ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio.* Plin. Ep. IV, 3. *loquenti tibi Homerici senis mella profluere videntur.* Silius XV, 458. *Ille, quum dulcia solveret ora, Aequabat Pyliae Neleïa mella senectae*, ubi vid. Drak.) Tum vero, ut in eadem allegoria perstemus, sqq. haec videtur sententia inesse: Contingat ei tanta canendi facultas, qua vel siccum et exile argumentum ita evehere, ornare, luminibus distinguere possit, ut lectores mirificam inde voluptatem capiant. — *rubus*, *βάτος* Graecorum,

MENALCAS.

Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Maevi; 90
Atque idem iungat vulpes et mulgeat hircos.

DAMOETAS.

Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

MENALCAS.

Parcite, oves, nimium procedere; non bene ripae

---

der Brombeerstrauch, cuius fructus *mora* vocabantur. Conf. Geo. III, 315. Dioscor. IV, 37. Theophr. h. pl. I, 5. II, 16. Plin. XVI, 37, 71. XXIV, 14, 74. Propter aculeos s. spinas, quibus consitus est, sepimentis hortorum aptus. Cf. Colum. XI, 3. Calpurn. Ecl. IV, 31. Ovid. Met. I. 105. — *amomum* fruticis genus Indici fructum ferens uvae similem et laudatissimi odoris, unde unguentum pretiosissimum fiebat; illam tamen plantam fuisse, quam nos *Ingwer* vocamus, noli Billerbeckii (Flor. class. p. 1 sqq.) confidentiae temere credere, quum ne Sprengel. quidem ad Dioscor. I, 14. p. 351. seqq. certi quid definire audeat. Praeter h. Diosc. l. cf. etiam Theophr. h. pl. IX, 7. Strab. p. 747. Plin. XII, 13, 28. et XVI. 32, 50. et Bernard. ad Theophan. Nonn. 29. p. 181 sq. Poëtis tamen pro quovis aromate lautiore usurpatur. Cf. Ecl. IV, 25. Pers. III, 104. Ovid. ex P. I, 9, 51. Martial. V, 65. et Salmas. Exerc. Plinn. p. 284. — 90. De connexu sententiarum vid. adnott. ad v. 88., de *Bavio* et *Maevio* autem, obscurissimis pessimisque poëtis, et Virgilii non minus quam Horatii osoribus et adversariis Weicherti doctiss. Diss. de Q. Horatii Flacci obtrectatoribus §. 6. et 7., ubi etiam ingeniosis argumentis refutatam videbis Vossii sententiam, ad hunc ipsum l. propositam, qua, quum non probabile videatur, Virgilium ipsum iam a. u. c. 712., quo haec Ecloga scripta sit, ab hominibus istis vexatum fuisse, poëta non sua, sed Pollionis, ab iis lacessiti, gratia eos carpsisse et vellicasse censetur. — 91. Proverbiis *iungat vulpes* ad arandum (cf. adnott. ad Ecl. VIII, 27.) *et mulgeat hircos* Wund. hoc votum expressum censet: mala ipse carmina faciat; retius autem Wagn. has proverbiales locutiones rem plane ineptam et absurdam denotare docet. Utraque autem ex Graeco sermone translata. Suidas enim T. I. p. 125. Kuster. adfert proverbium Ἀλώπηξ τὸν βοῦν ἐλαύνει, de quo cf. Erasmi Adagia p. 19; et Lucian. in vita Demon. §. 28. haec habet: *Οὐ δοκεῖ ὑμῖν, ὦ φίλοι, ὁ μὲν ἕτερος τούτων τράγον ἀμέλγειν, ὁ δὲ αὐτῷ κόσκινον ὑποτιθέναι*; cui similem locum ex Nazianzeno praebet Erasm. l. l. p. 293: *ποιμὴν ἀμέλγει, εἰ θέλει, καὶ τοὺς τράγους, Ἀλλ' ἀνὶ γάλακτος αἱμάτων πηγὰς ὕσει.* — 92. sqq. Sequuntur sententiae temere arreptae, prout se certanti Damoetae offerebant. — 93. *frigidus anguis* ex natura serpentum, ut infra Ecl. VIII, 71. Sic iam Theocr. XV, 58. *ψυχρὸν ὄφιν* commemorat, ad quem l. Kiessl. laudat Schol. Nicandri Ther. 291. *κοιναῖς δὲ πάντα τὰ ἑρπετὰ ψυχρά.* Ceterum perturbationem animi et numeris anapaesticis *pueri*, *fugite hinc* declarari, dicit Voss., et ipsa verborum positura (praemisso Adi. *frigidus*) pingi. coll. Soph. Ai. 1040 sq., ostendit Wund. — 94. Menalcas imitatur pastorem aliquem, qui oves ab extrema torrentis ripa revocat, ne arenoso solo friato et praerupto eundem cum ariete casum experiantur, qui, paullo ante in undas praecipitatus, etiam nunc madeat. *Parcite o. n. procedere*, cavete, ne procedatis, nolite procedere, oves. Cf. Aen. III, 42. *parce scelerare manus.* Hor. Od. III, 8, 26. *parce nimium cavere.* Ovid. Her. XVI, 279. *parce contemnere.* Liv. XXXIV, 32. extr. *parce fidem iactare* etc. cum similibus locis Aen. I, 257. *parce metu*, i. e. noli metuere (cf. adnott. ad vid.) et Geo. II, 339. *parcebant flatibus Euri*, i. e. non amplius flabant. Heindf. ad Hor. Sat. II, 2,

Creditur; ipse aries etiam nunc vellera siccat.

DAMOETAS.

Tityre, pascentis a flumine reice capellas:
Ipse, ubi tempus erit, omnis in fonte lavabo.

MENALCAS.

Cogite ovis, pueri; si lac praeceperit aestus,
Ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.

DAMOETAS.

Heu, heu, quam pingui macer est mihi taurus in ervo!
Idem amor exitium pecori pecorisque magistro.

MENALCAS.

His certe neque amor causa est; vix ossibus haerent.

---

58. Dissen. ad Tibull. III, 5, 6. Orell. ad Hor. Od. III, 8, 26. Eodem modo Graeci utuntur verbo φείδεσθαι, (v. c. φείδου προελθεῖν). Cf. Iacobitz. ad Luc. Char. c. 5. — *non bene ripae creditur.* Sic Hor. Serm. II, 4, 21. *fungis - - aliis male creditur.* Ovid. Met. IV, 729. *Nec bibulis ultra Perseus talaribus ausus Credere* etc. Cf. etiam Aen. VII, 42. et IX, 92. - V. 96. et 97. ex Theocr. V, 146. petiti. — *pascentes*, i. e. qua pascuntur. Cf. not. ad Ecl. IV, 45. — *reice* per synaeresin pro reiice, ut Stat. Theb. IV, 574 *reicit*, Lucr. III, 890. et IV, 1268, (ubi vid. adnot. mea) *eicit* pro eiicit, apud Ter. Andr. III, 3, 8. *eiciat* pro eiiciat etc., quae synaeresis eo minus offendere potest, si meminimus, ab antiquis haec composita verbi *iacere* uno tantum *i* fuisse scripta. Vid. supra ad v. 7. Omnino cf. Lennep. ad Ter. Maur. p. 227. Schneid. Gr. Lat. I. 1. p. 288. Grotef. §. 80. p. 81. Ramsh. §. 212. 1. b. et infra adnott. ad Ecl. VII, 7. Aen. I, 131. et alibi. *Reiicere* autem *capellas* Voss. interpretatur: pedo in eas coniecto repellere; coll. Hom. Il. XXIII, 845. Theocr. IV, 44. Plaut. Pers. II, 5, 18. *ut possim* (boves) *in bubilem reiicere.* — 98. *cogite* ad umbram et frigus captandum. — *praecipit lac aestus*, siccato ubere, priusquam emulgeri possit. *Praecipere* enim i. q. ante capere, auferre. Cf. Caes. B. C. III, 31. ubi vid Davis. Liv. XXX, 8, 9. Broukh. ad Prop. IV, 2, 11. Oudend. ad Caes. B. C. III, 1. Boettich. Lex. Tac. p. 366. — 100. „Versus expressus ex Theocr. IV, 20., ut 102. ex IV, 15." *H. Heu, heu* Burm. ex nonnullis Codd. pro vulg. *Eheu* restituit; quod servat Hand. Tursell. II. p. 358. Cf. not. ad Ecl. II, 58. Versum huic simillimum legimus apud Tibull. I, 4, 81. *Heu, heu, quam lento Marathus me torquet amore*, ubi vid. Huschk., qui de nostro loco annotat: quamvis potior sententia sit *macer taurus*, consulto tamen Virgilium *pingui* ante voc. *macer* posuisse, ut querulae Particulae geminationem lugubrem exciperet tardigradus Spondeus. — *ervum* Heyn. minus recte interpretatur per *Wicke* (quae Romanis *vicia* dicitur.) Est potius ea planta, quam Graeci ὄροβον vocant, frutex exiguus, foliis angustis, in siliquis parva et rotunda gerens semina. (Cf. Dioscor. II, 131. Theophr. h. pl. IX, 22. Plin. XVIII, 15, 38.) Bubus saluberrimum esse pabulum, testantur Diosc. l. l. Colum. II, 11. VI, 3. et Plaut. Most. I, 1, 59. Cf. Billerbeck. Flora class. p. 188. Ceterum pro *in ervo* olim male edebatur *in arvo.* — 102. Sententia haec est: Taurus tuus amore macer est et morbidus, sed agnorum meorum maciem non nisi a fascinatione aliqua possum repetere; alia enim causa nulla apparet. Heinsii et iam Stephani coniectura: *Ili certe* (*neque amor causa est*) *vix ossibus haerent*, quam recepere Cuningh. et Brunck, facile supersedemus. Verissime enim contendit Voss., *neque* h. l. dictum esse pro *ne — quidem* (vel potius pro *etiam non*, *adeo non*), ut ea existat sententia: tuus quidem taurus malo laborat, cui tamen occurri potest; sed meis agnis ne remedium quidem

Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

DAMOETAS.

Dic, quibus in terris — et eris mihi magnus Apollo —
Tris pateat coeli spatium non amplius ulnas. 105

MENALCAS.

Dic, quibus in terris inscripti nomina regum

---

malorum exstat ullum. Ita autem *nec* ab optimis scriptoribus usurpari, res est satis nota. Cf. Wunderl. ad Tibull. I. 2, 95. Beier ad Cic. Off. I, 45, 159. Goerenz. ad Cic. Finn. II, 8. 25. et quos laudant Benecke ad Cic. Cat. II, 4, 8. et Kritz. ad Sall. Iug. 44, 5. Exempla suppeditant Forcell. in Lex. et Ramsh. Gr. Lat. §. 188. 9. not. 3. p. 822. Spohn. locum ita explicat: Agnis meis *neque pabulum*, — quod supplendum — *neque amor* causa est: quam explicationem nemo facile probabit. — *vix ossibus haerent.* Nos plane eodem modo: *kaum* s. *nur noch in den Knochen hangen.* — 103. Oculorum in fascinando non infimae partes. Opinabantur enim veteres, solum adspectum hominis invidiosi et maligni aliis, infantibus potissimum et *teneris* pecoribus, nondum firmo et robusto corpore gaudentibus, noxium et pestiferum esse; imprimis autem qui duplices pupillas habebant, oculis fascinare putabantur. Cf. Plutarch. conviv. disp. V, 7. et XXIX, 4. Gellius XVI, 12. Hanc autem antiquam Graecorum et Romanorum superstitionem, quam etiam ad *malam linguam* pertinuisse, infra ad Ecl. VII, 28. videbimus, ne nunc quidem ex Italia esse depulsam docet Nicol. Valettae libellus: *Cicalata sul fascino.* Neap. 1812. Omnino autem de fascinatione veterum cf. loci ab Obbario in Exc. ad Hor. Epist. I, 14, 37. sq. Fasc. VI. p. 226 sqq. congesti. Ceterum *Nescio quis* non positum pro *Nescio qui*, ut statuit Voss.; *nescio quis* enim valet *aliquis: nescio qui* idem fere quod *nescio qualis.* Cf. adnott. ad Ecl. I, 19. Constat autem, Pronomina indefinita *quis* et *aliquis*, ad unum ex pluribus referenda, cum iis tantum Substantivis coniungi, quae vim collectivam habeant et in plures species vel partes possint dividi. Cf. Ecl. VI, 9. VII, 44. Geo. II, 256. Aen. I, 151. 322. etc. et Iahn. ad Ovid. Trist. V, 6, 17. — 104. „Quum iam Menalcam non inferiorem se esse sentiat Damoetas, quippe qui paratissimus semper regesserit alterna alternis, subito ad aliud argumentum transit, in quo venam ei minus divitem esse sperat: aenigma proponit." *Sp.* Optimum videtur in hoc aenigmate solvendo cum Vossio (qui multus est ad h. l.) et aliis Servium sequi et Philargyrium, qui Asconium Pedianum et Cornificium ex ipso Virgilio audisse referunt, Coelium quendam, decoctorem Mantuanum, omnibus, quae possederat, divenditis, nihil nisi locum, quo sepeliretur, sibi reservasse; idque sepulcrum, spatium fere trium ulnarum capiens, designari a Damoeta, ut totum aenigma versetur in nomine Coelii s. *Coeli* (cf. adnott. ad Aen. IX, 151.); Virgilium autem de industria haec scripsisse, ut Grammatici torquerentur. Heynii explicationem, de cuiuslibet loci puteo cogitantis, in quem qui descenderit, tantum coeli prospiciat spatium, quantum puteus pateat, iam verbis *quibus in terris* repudiari, bene observat Wund. *et.* De hoc copulae usu post Imperativum vel Coniunctivum aliquid iubentem, ubi significatur, iusso effecto statim et certo aliquid esse eventurum, cf. Cort. ad Lucan. IV, 487. Hand. Tursell. II. p. 485, et Wagn. Qu. Virg. XXXV. 12. p. 562. — 105. De ellipsi Particulae *quam* post *amplius* cf. Virg. Aen. I, 683. Cic. Rosc. Com. 3, 8. Caes. B. G. III, 6. VIII, 4. B. C. III, 99. Sall. Iug. 58, 3. etc. Kritz. ad Sall. Cat. 56, 2. (et quos hic laudat) Ruddim. Inst. II. p. 106. Hand. Turs. I. p. 228. sqq., qui eiusmodi locos, qualis hic est, ita distingui iubet: *tris pateat coeli spatium, non amplius, ulnas.* — 106. Hyacinthum (s. vaccinium: vid. supra ad Ecl. II, 18.) intelligit, in cuius foliis veteres

Nascantur flores; et Phyllida solus habeto.

PALAEMON.

Non nostrum inter vos tantas componere litis.
Et vitula tu dignus, et hic. — Et quisquis amores

literas AI inscriptas legere sibi videbantur, quas aut ita interpretabantur, ut Interiectione *Aĭ*, *Aĭ*, *heu! heu!* lamentationes Apollinis, Hyacinthum sibi ereptum complorantis, notarentur, aut ut *Αἴαντος* s. Aiacis nomen (quod apud Sophoclem Ai. 446. sqq. et ipsum ab *αἰ*, *αἰ* derivatur) expressum esset. Nam ex Aiacis quoque Telamonii sanguine hunc florem progerminasse fabulabantur. Alii in illis foliis literam Y conspicere et Hyacinthi nomen significari putabant. Cf. omnino Ovid. Met. XIII, 389. cum X, 206. Aenigma explicandum proponens, de industria ambigue loquitur Menalcas. Per *nomina regum* enim non minus ad Aiacem, ducem sive (ex Homerica sermonis consuetudine) regem Graecorum, quam ad Hyacinthum, Oebali aut Amyclae (vid. ad v. 63.), regis Lacedaemoniorum, filium alludi, potest. — De constructione *inscripti nomina*, i. e. nomina inscripta habentes, cf. adnott. ad Ecl. I, 55. — 107. „*et Phyllida solus habeto*, quam uterque amicam sibi vindicaverat v. 76. sqq.“ *H.* Vid. tamen, quae ad illum locum contra H. disputavit *Wr.*, qui, si ex hoc versu concludit, ipsum Menalcam ibi Iollae nomine appellari, nimium videtur probare. Ex nostro enim loco non magis, quam ex illo, sequitur, ab ipso Menalca amari Phyllida. Ibi puer, Damoetam irridens, Iollae nomine ad eius votum respondet; hic, arbitri quasi personam induens, comica quadam gravitate eidem, aenigma suum soluturo, puellam soli habendam assignat, cuius tamen ipse ius et potestatem non habet. Neque opus erat, ut ipse aliquid ei gratificaretur, quum etiam Damoetas, nihil omnino alteri promittens, dixisset tantum: *eris mihi magnus Apollo.* — 108. *Non nostrum.* Durior hic est verbi substantivi ellipsis, quod in eiusmodi formulis, ut *meum est*, *aequum est*, *multum est*, *longum est* etc. raro omittitur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XV, 5. p. 439. Burm. comparat Eleg. ad Messal. 55. *Non nostrum est*, *inquam*, *tantas at tingere laudes.* — 109. Locus difficillimus et impeditissimus, in quo explicando multum desudarunt viri docti. Prima verba *Et vitula tu dignus et hic* nihil habent offensionis, ut Heynio visum est, qui censet, non utrumque vitula, sed alterum poculo remunerandum esse; nam etiam Menalcas ad vitulam ponendam paratus erat (cf. v. 49. et 109. ibique adnott.). Quare ne opus quidem, ut cum Vossio locum sic capiamus: Tu, Menalca, cui ad alterius strophas respondenti cum maioribus difficultatibus conflictandum erat, utique dignus es vitula; sed etiam Damoetas tanta inveniendi arte cecinit, ut qui, pocula quidem tua non accipiens, vitulam tamen suam retineat sit dignus. Sequentia autem, quae Codd. sic exhibent: *Aut metuet* (al. *metuat*) *dulces*, *aut experietur* (al. *experiatur*) *amaros*, iure torserunt interpretes. Et Wiedeburg. quidem *Etwas zur Aufklärung einiger Stellen in Virgils Schäfergedichten.* Helmst. 1778. p. 16. *quisquis* ad ipsos pueros refert atque (ut multi alii) pro *quisque* dictum putat, ut loci sententia haec sit: „vos ambo aut Phyllida et Neaeram habebitis et dulci amore fruemini, aut illis privati amoris amaritudinem experiemini.“ Sed nunquam in enuntiati alicuius principio veteres Pron. relat. *quisquis* usi sunt pro *quisque*, et quos, ut hunc usum comprobent, locos afferunt Forcell. in Lexico, Manut. ad Cic. Ep. ad Div. VI, 1. Voss. in *Deutsches Museum* 1786. 1. p. 24. et Doering. ad Catull. XLVIII, 28., ii omnes sunt alius generis, utpote in quibus *quisquis* aut Pronominibus vel Particulis relativis (*quicunque*, *qui — ubi*, *ut*), aut Pronomini poss. *suus* ita subiiciatur, ut pro *quisque* positum videri possit. (Cf. Wagn. ad h. l.) Quare etiam Vossii ratio (cf. *Deutsch. Mus.* 1. 1. p. 18.), qui ita exhibet hos versus: „*At quisquis amores Aut metuat dulces, aut experietur amaros.*“ et Bothii explicatio reiicienda, qui in Virgilio Virgi-

Haud metuet dulcis, haud experietur amaros.
Claudite iam rivos, pueri; sat prata biberunt. 110

liano p. 7. haec scripsit: „Palaemon postquam laudavit iuvenes, qui de rebus amatoriis cantaverant, etiam ipse sententiam hac de re addit suam, dicens, opus esse, ut quisque amori dulci diffidat, nisi amarum eum experiri velit. Simplex oratio, simplex homo; futura posita pro imperativis." Cf. etiam Annal. Heidelb. 1824. fasc. III. p. 292.) Doering. in Programm. ad Ecl. 1, 13. laud. sic scribendum censet: *ita quisquis amores Aut metuat dulces, aut experiatur amaros;* hac subiecta explicatione: „Vos ambo digni estis posito pignore; utinam *ita*, eadem suavitate, quivis alius aut metum et sollicitudinem in amore felice etc. (cf. v. 74.), aut amaritiem et curas in amore infelice (cf. v. 80.) canendo exprimat." Cf. eiusdem V. D. disputatio ad Catull. LXVIII, 28., ubi tamen *sic*, non *ita*, pro *et* coniicit. Spohn. reiectam iam ab Heynio et Vossio retractat explicationem: „Digni estis praemio; dignus hic, dignus alter; dignus, quicunque iam sapit et abstinet ab amore, aut alieno edoctus dolore, aut suo, aliquando resipiscens." Iahn. cum Servio (qui haec adscripsit: Et tu et hic digni estis vitula et quicunque similis vestri est) sic interpretatur: „Summo praemio digni estis et tu, et ille, et omnis, qui *tam praeclare* [quae tamen verba in edit. II. iure omisit] amoris aut dulcedinem aut amaritudinem carmine celebrabit." Sed quam mira haec sit circumlocutio (*metuere dulces amores, experiri amaros* pro: canere dulcedinem et amaritudinem amoris), quisque videt; ad quam excusandam non sufficere videntur, quae Iahn. in edit. II. adiunxit: „Eam vero amoris experientiam ad solum cantum referri, ex ipsis verbis per se non sequitur, sed ex cantantium conditione et totius carminis ratione colligitur." Quid? quod vel probata hac explicatione mira tamen restat sententia: praemio dignus est, *quisquis* amorem canit aut dulcem aut amarum; quum profecto hic non sufficiat, ut omnino canat aliquis, sed quaeratur, *quomodo* canat. Quare nisi versus iusto sensu destitutos tamquam spurios plane reiicere velimus (id. quod Heyn. suasit) et ita carmen apta clausula privare, quod iam Arus. Messii auctoritas dissuadet, qui p. 232. priora v. 109. verba affert, ad coniecturam confugiendum esse videtur; et Wagn. quidem sane lenissima mutatione facta pro priore *aut* scripsit *haut;* quum haec negandi Particula in ipso Mediceo saepissime demta adspiratione legatur; praeterea autem ita singula distinxit: *Et vitula tu dignus, et hic. Et quisquis amores Haut metuet, dulces, aut experietur amaros;* ut sententia haec sit: Quicunque amores non metuit, i. e. non fugit, non spernit, is eos aut dulces experietur, aut amaros, ideoque haec verba cum antecedentibus non arcte cohaereant, sed novam sententiam constituant, in qua verba *haut metuit* gravius pronuncianda sint, non *quisquis* aut *amores*. Ordinem vero verborum paullo impeditiorem *dulces aut experietur amaros* Wagn. excusare studet similium locorum comparatione, ut Geo. II, 447. Ne quis autem haereat in Particula *aut* semel posita pro *aut — aut*, annotat, alteram Particulam haud raro omitti, v. c. apud Prop. II, 8, 8. *Vinceris, aut vincis; haec in amore rota est.* (Cf. tamen Hand. in Tursel. I. p. 535 sqq.) Equidem nunc praefero Wagneri coniecturae aliam similem, quam nuper protulit Graser. in Ephem. lit. Halens. a. 1835. m. Oct. ch. 185. p. 256.: *Et quisquis amores Haut metuet dulces, haut experietur amaros*, qua non solum vitatur impeditior illa verborum collocatio, sed etiam sententia efficitur longe melior, haec nimirum: Qui non metuit dulcem amorem, i. e. non timidus est in amore, sed audacter puellam amatam aggreditur, is amorem non sentiet amarum, sed felici amore fruetur. Cum his coniecturis, imprimis Graseriana (quam recepimus), comparata iacet profecto Ebertiana, quam Wakef. recepit: *et quisquis amaros aut metuet, dulces aut experietur amores.* Ceterum non praetermittenda est similitudo soni in vocc. *amores, amaros*, de qua re vid. adnott. ad Ecl. VIII, 80. — 111. „*Claudite iam rivos.* Exisse Palaemon intel-

ligendus, ut servis suis imperaret, ut rivos seu canales ad irriganda prata aperirent; interea a Menalca et Damoeta arbiter advocatus, nunc, finito certamine, ad servos suos iterum se convertit. Cf. Calpurn. II. 96. [*primum reclude canalem Et sine iam dudum sitientes irriget hortos.*]" *H.* Voss. confert Geo. I. 106. — *biberunt.* Cf. not. ad Ecl. X, 13.

ECLOGA IV. POLLIO.

ARGUMENTUM.

„In hac Ecloga interpretanda dici vix potest, quam inanem operam et olim Grammatici, et hinc viri docti, vana religione capti, navaverint. Vaticinationem Sibyllae de Christi natalibus expressam esse, quam Virgilius ingeniose ad natales nobilis pueri transtulerit, iam Lactantius Inst. VII, 24. statuit, et Constantinus M. in Orat ad Sanctorum coetum, Eusebii libris de vita Constantini adiuncta, c. 19 sq. demonstrare voluit; cuius auctoritatem quum olim plerumque Christiani homines (cf. Wernsdorf. Poët. Lat. min. T. IV. p. 767 sq.), tum recentioribus temporibus viri docti secuti sunt plerique, de via ac ratione tantum solliciti, qua reconditum huiusmodi vaticinium ad Romanos pervenire potuerit. Sed haec opinio et certis rerum argumentis destituta et ab Romanorum sentiendi ratione prorsus aliena est. Quis vero scriptorum Latinorum superstitiones Iudaicas, nisi illas deridere vellent, adsciscere vel tractare dignatus est? — Ut ordine agamus, videamus primo loco, quodnam carminis argumentum sit per se spectati. Carmen bucolicum Pollioni Cos. inscriptum se exorsurum esse professus (v. 1—3.). Maro canit: agi nunc ultimam aetatem a Sibylla memoratam; inde antiquissimae rerum formae restitutionem, *ἀποκατάστασιν*, novum saeculorum ordinem, cum nova hominum progenie melioris aetatis vitam humano generi redituram esse pronunciat; idque eventurum esse, puero aliquo nato in Pollionis consulatu (4—14); illum adscriptum heroibus orbis terrarum pacati fore rectorem (15—17.). Iam vero meliorem illam aetatem, aetati aureae ac Saturniae similem, per gradus successuram, ita ut puero nato exordia (18—25); incrementa vero sua habitura sit, quando ille adoleverit (26—36); cumulata autem sit et perfecta ab omnibus partibus, ubi ille ad virilem aetatem pervenerit (37—45.). Reliqua sunt exsultantis et vota facientis ac gratulantis poëtae."

„Iam in his facile agnoscas, poëtam phantasmata poëtica ab aureae aetatis narrationibus petita cumulasse in certo aliquo temporis sui eventu declarando, quem paullo obscurius designavit, quoniam in vaticinium rem mutavit, atque vaticinantis verbis et phantasmatibus sensa sua exposuit. Solent autem poëtae cupide et ambitiose vaticinia argumenta carminum facere, quum ad enthusiasmum poëticum nihil sit accommodatius. Summa sententiarum haec est: adventuram esse paullatim magnam temporum felicitatem; eamque mox initium habituram a natalibus pueri, hoc ipso anno 714., Pollione Consule, nascituri. Iam primum quid Virgilium adduxerit, ut tantam rerum conversionem insecuturam polliceri posset, quaerendum esse videtur. Scilicet inter omnes populos, magna imprimis aliqua calamitate oppressos, vaticinia circumferri solent, quae sive graviora minantur, sive laetiora pollicentur; eaque, necessaria rerum vicissitudine, melioribus aliquando succedentibus temporibus, semper fere eventum habent. Nullo tamen tempore vaticiniorum insanius fuit studium, quam sub libertatis Romanae finem et primorum Imperatorum tempora, quum bellorum civilium calamitates animos, terroribus omnis generis agitatos, ad varia portentorum, prodigiorum ac vaticiniorum ludibria convertissent. In primis autem Sibyl-

linorum oraculorum, quorum quum antea satis magna, tum vero multo maior erat auctoritas, ingens vulgo habebatur copia. (Cf. Sueton. Octav. 31.) Iam in magno illo numero vaticiniorum et oraculorum unum fuit, quod magnam aliquam felicitatem futuram promitteret, eiusque descriptionem ab iis, quae de saeculo aureo memorarunt poëtae, mutuaretur. --- Hoc igitur oraculo seu commento ingenioso Virgilius commode usus esse, et quae de aetate aurea, imprimis ab Hesiodo, memorantur, ad ea tempora, quibus hanc Eclogam scripsit, transtulisse videri debet. Praeterea ante oculos ei versabatur ab Etruscis profecta fama de octo saeculis genti Etruscae datis, et de saeculo nono inde a Sulla exorso, tum de decimo, periodi rerum, quae tum erat, fine. Cf. Censorin. c. 17. Plutarch. in Sulla c. 7. Serv. ad Ecl. IX, 47. (Adde quod, pace Brundusii a. 714. firmata, optimas de libertatis bonis restituendis et augendis spes cum aliis haud dubie conceperat Maro. *W.*) Et haec quidem satis sunt expedita. Verum illud facit difficultatem, quod ad natales pueri alicuius circa id tempus nasciturі omnia haec transtulisse videtur poëta, quod nemo ita intelligendum arbitrabitur, ac si puerum illum novi rerum ordinis auctorem diceret. Potius novi saeculi felicitas, pueri, qui tum exspectabatur, natalibus, tamquam epochae, alligari videtur. Iam qui ille puer, quae ea spes fuisset, ut cognosceretur, quaesitum est curiose, quinam illo anno nobilis puer natus, aut quod saltem puerperium nobilis feminae spem prolis futurae memorabilem ostenderit. Agebatur autem annus u. c. 714, C. Asinio Pollione et Cn. Domitio Calvino Coss., ut ex v. 11. et 12. patet. Ut alias virorum doctorum opiniones omittam, eo anno duo sunt eventa, ad quae narrata revocari posse putarunt. Primum post summos, ne bellum civile in Octavianum et M. Antonium, qui ex Asia cum copiis in Italiam traiecerat, recrudesceret, metus Maecenatis et Pollionis opera Brundusii pax composita fuit, cuius quasi pignus Octavia, Octaviani soror, Antonio in matrimonium tradita est. Erat ea ex priore marito, C. Marcello, gravida, id quod distinctis verbis Dio memorat l. XLVIII. c. 31. Huius prolem futuram, M. Marcellum, generum post Augusti, de cuius laudibus Aen. VI, 862 sqq. locus est praeclarus, intelligendum esse, fuerunt qui opinarentur. Et quum illa pace ac matrimonio confirmata tandem publica tranquillitas videretur, erunt fortasse, quibus satis commode Virgilius hunc tamquam fundum sui carminis fecisse videatur, ut ex eo tempore, rerum fortuna in melius mutata, auream aetatem esse reversuram diceret, eamque sententiam omnibus iis exornaret, quae a poëtis de felicitate eius aetatis commemorari solent. Sed hanc explicationem quum aliae difficultates, tum haec praecipue premit, quod puer, ex Octavia suscipiendus, ex priori matrimonio erat nasciturus, ita ut non appareat, quanta spes ex pueri illius natalibus de felicitate publica concipi potuerit. Aliam magnae exspectationis prolem ostendebant nuptiae Octaviani cum Scribonia eodem anno celebratae. Duxerat eam Caesar initio anni, quo Pollio Cos. fuit, eamque sub anni exitum, quo pax Brundusina facta est, partui vicinam fuisse, ex eo intelligitur, quod Iulia sub anni sequentis initium [?] nata est. Quum in exspectatione esset Roma, quam prolem Scribonia editura esset, quippe uxor Caesaris triumviri; iam tum Lepidi et Antonii opibus praevalentis, potuit Virgilius filium indeque meliorem rerum conditionem augurari, eoque commento simul et gaudium suum testari et pueri summam fortunam declarare; quamquam de Augusto rerum domino eo anno nondum quisquam cogitare poterat. Sed huic opinioni aeque magnae obstant difficultates.*) Errat fere

*) Verissime *Spohn.* in Prolegg. de carm. bucol. p. 45.: „Nullus hoc tempore Octaviano filius natus: Iulia filia a. 715. demum mense Aprili aut Maio. Atqui uxor Octaviani gravida tamen? Potuitne coniici a Virgilio puerum futurum esse? — At primum id fuisset maxime ridiculum; tum Octavianus non dilectus erat adeo, nec Virgilius humilis et vilis adulator; quare inepte porro Pollioni dicasset carmen in laudem pueri Octaviani *nondum nati* et fortassis ne nasciturі quidem; denique omnia fatentur, puerum iam *esse natum*, [?] quod cum aliis quibusdam neglexerunt alii.“ [Cf. adnott. ad v. 8.]

inter duo hos partus interpretatio, quum uterque habeat, quod iudicium inclinare possit. Iam quod ad Pollionis filium, Saloninum, e Servianis commentis ad v. 11., aut ad Salonini fratrem, C. Asinium Gallum, ex alio istis commentariis adsuto panno v. 11. res refertur, non magis fide historica nititur. Nam Pollioni illo anno puerum natum esse ignoramus. Esset adeo hoc, inferre aliquid de tuo in poëtam, et tum ex eo, quod intulisti, probationes petere.*) Quid autem, si ne locus quidem hariolationi est, quis puer ille fuerit, quem Maro nasciturum commemorat? Potest enim ille nihil aliud voluisse, quam calamitosis bellorum civilium temporibus laetiora successura esse, quae poëta ingeniosus per aetates mythicas declarat. Quum autem funestum illud et ferreum saeculum non statim in aureum mutari posset, inversa ratione per gradus res ad hoc adducenda fuit. Iam quum melior rerum conditio esse nequeat, nisi homines meliores deterioribus successerint, eam rationem ingressus esse putari potest, ut novam progeniem produturam esse diceret. Haec progenies primordia sua habeat necesse est; deflexit ergo oratio ad puerum illum, qui primus in huius saeculi auspiciis erat nasciturus. Succurrebat iam vaticinium illud vulgatum de rege sive heroe venturo vel nascituro (cf. Suet. Aug. 94.), quod sub Nerone iterum increbruit. (Suet. Vesp. 4.) Puerum illum *διογενῆ* herois nomine et dignitate recte impertiit, recte quoque *patrias virtutes.* v. 17. commemorat; natus enim ille puer est a deo aliquo, tamquam heros.**) Manere tamen vel sic nonnulla obscure nec satis commode dicta, bene sentio; verum probe arrogantem esse necesse foret

---

*) Hic vehementer errat H. Immo de nemine alio, quam de hoc ipso Pollionis filio cogitandum esse, docuerunt Voss. et Spohn.; et ille quidem censet (Vol. I. p. 179.), *Saloninum* illum, a Servio commemoratum, ab *Asinio Gallo* non esse diversum, sed hunc ipsum, (72. annis post, a. u. c. 786., Tiberio auctore fame peremtum,) a. 714. Pollioni natum et sequente, Parthinis devictis, a Salonis, capta Dalmatiae urbe, Salonini cognomine appellatum fuisse; Spohn autem l. l. p. 43. sqq. ita disputat: „Exeunte m. Septembri a. u. c. 714. quum iam universa Italia belli novi [inter Antonium et Octavianum] initia timeret, - - tandem Octaviani milites declarant, se amicitiam et pacem componere velle, idque unum sese agere. - - - Ex Antonianis igitur Asinius Pollio, qui [agro Veneto relicto, quem cum VII. legionibus diu retinuit in potestate Antonii] cum Ahenobarbo ad Antonium accesserat in mari Ionio et cum illis appulerat ad Brundusium, e Caesarianis Maecenas - - foedus Brundusinum composuerunt, sine dubio primis diebus mensis Octobris. - - Pollio his laetissimis temporibus tandem redux, nobilem per legem Falcidiam Romae adiit Consulatum, [quem quominus legitimo tempore ingrederetur, turbis civilibus impeditus fuerat]. Uxor Pollionis cum marito reversa peperit filium exeunte Septembri aut ineunte Octobri, aut paullo ante, aut ipso tempore, quo Pollio consulatum adiit. In tanta universae Italiae laetitia, quum iam viderentur pacata tempora ex flammis, caedibus, sanguine et pugnis progigni, et ex summo gravissimoque metu et periculo universa civitas emersisset, idque beneficium, quum maxime ab Antonii parte instaret periculum belli, quod iam remotum erat, per generosum Pollionis legati animum contigisse existimaretur; Virgilius officio grati animi et benevoli deesse adeo non potuit, quin suis Musis communem laetitiam celebraret, ita quidem, ut, cui hoc beneficium publicae securitatis, et repentinae quidem atque inopinatae, maxime deberetur, eum prae ceteris laudandum sibi sumeret. — Iam antea fama novam instare mundi aetatem, ex Sibyllarum vaticiniis obtinuerat. Confirmata haec opinio mense Iulio, quum stella crinita, ad Ecl. IX. commemorata, apparuisset. Ao. 710. Vulcatius aruspex in concione dixerat: „significari exitum noni saeculi et ingressum decimi; sed quod invitis Diis secreta rerum pronunciaret, statim se esse moriturum;“ et nondum finita oratione in ipsa concione concidit. (Augustus in l. II. de Memoria vitae suae. Serv. ad Ecl. IX, 47.) Hinc profecto erat, quod nunc (paullo post solennem istam comprobationem et gravem) opinarentur Romani, iam accedere novam mundi aetatem, e rebus tristissimis et quasi ex inferis repente ad summum fastigium laetitiae *per Pollionem* maxime et *Pollione Consule* evecti. Itaque filius ei hoc ipso tempore natus quasi signum novi rerum ordinis videbatur. Asconius Pedianus (sine dubio in libro de obtrectatoribus Virgilii) ab Asinio Gallo, Pollionis filio, se audisse refert, hanc Eclogam in honorem suum factam. Macrob. Sat. III, 7. de eodem Pollionis filio interpretatur.“

**) Hic quoque fallitur Heynius, cui Wunderl. non minus vere quam verecunde haec opponit: Mihi quidem non sumo tantum neque arrogo, ut litem inter tantos viros de puero nascituro ortam componere me posse putem, sed id tamen, certo cuidam puero, qui id temporis exspectabatur, Virgilium hoc carmen consecrasse, repetita eius lectione mihi persuasi.“

eum, qui hoc sibi sumeret, ut omnia a se in hoc carmine expedita esse pronuntiaret. Ipsa enim res, vaticinii indoles et lex, enuntiationis modus per mythica ornamenta audacem conatum refrenant. --- Ceterum ut argumentum ex vita rustica petitum dici nequit, ita illud sic tractatum esse apparet, ut sententiarum color et imagines rerum sive ab ea vita sive a vita antiquissimorum temporum arcessitae sint. Imitatione magnam huius carminis partem expressit Calpurnius Ecl. I, 36. sqq." *H.*

Sicelides Musae, paullo maiora canamus!
Non omnis arbusta iuvant humilesque myricae;
Si canimus silvas, silvae sint Consule dignae.
Ultima Cymaei venit iam carminis aetas;

---

1. „*Sicelides Musae*, *Μοῦσαι Σικελίδες*, pastoritii carminis praesides, Theocriteae, omninoque bucolicae. [Nam Siciliae, Theocriti patriae, carminis bucolici origo adscribitur.] *Σικελὸν μέλος* Bion Id. VII, 1. *Σικελικαὶ Μοῖσαι* Moschus Id. III, 8. Paullo altius se pro bucolico carmine aggredi argumentum bene praefatur, quia Pollioni, viro docto, illud dedicat et inscribit." *H. Sicelis* autem, quae proprie est Substantivi forma (cf. Ovid. Her. XV, 52.), pro *Sicula* non nisi apud poëtas legitur, v. c. Ovid. Her. XV, 51. *puellae Sicelides.* Metamorph. V, 412. *Sicelides Nymphae*, et eodem modo cum altero Substantivo per appositionem coniungitur, quo Aen. V, 37. et VIII, 368. *Libystis ursa*, apud Ovid. Met. XIII, 412. *Dardanides matres*, ibid. I, 369. *Cephisides undae*, Heroid. II, 6. *Sithonis unda*, XV, 154. *Daulias ales* et similia. Cf. Ruddim. Inst. II. p. 4. et adnott. ad Ecl. VIII, 13. et Aen. I, 21. — 2. *Arbusta*, *myricae*, *silvae* bucolicum carminum genus exprimunt. *Myrica*, *μυρίκη*, i. q. tamarix, (tamaricum apud Scrib. Larg. 128., tamariscus apud Pallad. in Novembr. 8. in.) Tamarix Gallica *Linn.*, arbor satis nota, in regionibus australibus ad ripas fluminum paludumque crescens et fructum ferens gallae simillimum, quae etiam Ecl. VI, 10. VIII, 54. et X, 13. commemoratur. Cf. Diosc. I, 116. Theoph. h. pl. I, 16. Plin XIII, 21, 37. XVI, 21, 33. XXIV, 9, 41. etc. Sprengel. ad Diosc. l. l. Billerb. Flor. class. p. 83. sq. et, quem H. laudat, Schreber. ad Theocr. I, 13. — 3. *silvae sint Consule dignae*, respondeat hoc carmen bucolicum dignitati Pollionis Cos. Noli autem cum Vossio et Doeringio in Prog. aliquoties laud. humile et tenue genus bucolici carminis per arbusta et myricas, per silvas autem, altas et proceras, elatum et grandius intelligere; immo sensus hic est: Non omnes iuvat hoc bucolici carminis genus (*arbusta et myricae*), et si nihilominus tale carmen (*silvas*) cano tantoque nomine inscribo, sit certe Consule dignum et supra vulgarem modum elatum. — 4. *Ultima Cymaei carminis aetas.* „Igitur carmen [oraculum] tum supererat, quod ad Sibyllam Cumanam [de qua vid. adnott. ad Aen. VI, 10.] vulgo referri solebat, in quo ubi *„ultima aetas* [i. e. decima s. aurea, cf. Argum. p. 63.] advenisset, quam de sua aetate interpretatur poëta, meliorum temporum ordo per *ἀποκατάστασιν* aliquam denuo procedere nuntiabatur. Nam *Cumaeum carmen* de *Hesiodeo*, a Dio, eius patre, Cuma oriundo (vid. O. et D. v. 636. sq.) secundum Valer. Probum intelligere (cum Fabricio Bibl. Gr. I, 30. 14. et Graevio Lectt. Hesiod. c. 5.) non licet. Nihil enim ab illo de revolventibus se ac redituris aetatibus melioribus commemoratum est." *H.* Ceterum cum Wagn. (Vol. V. et in min. edit.) *Cymaei* scripsimus pro vulg. *Cumaei.* Scilicet urbs ab initio dicebatur *Κύμη*, post *Κοῦμαι*, *Cumae* (vid. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 731.); ab illa forma deducitur Adj. *Κυμαῖος*, *Cymaeus* (quod apud Virg. Med. praebet Aen. III, 441. et VI, 98.), ab hac *Cumanus*, non *Cumaeus.* Cf. Drak. ad Liv. XXXVIII, 39. et ad Sil. It. VIII, 533. et Wagn. Orth. Verg. p.

Magnus ab integro saeclorum nascitur ordo.
Iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
Iam nova progenies coelo demittitur alto.

484. — 5. *Magnus--ordo.* Agitur de *magno* illo Astrologorum anno mundano s. plurium millium annorum complexu, *qui*, ut Ciceronis N. D. II, 20, 51. verbis utar, *tum efficitur, quum solis et lunae et quinque errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatiis est facta conversio*, i. e. quum sidera omnia in ortus suos redeunt et omnium rerum fit ἀναχύκλωσις et ἀποκατάστασις. Cf. Macrob. Somnium Scipionis II, 17. Haec enim opinio, inter Graecos a Platonicis maxime et Stoicis philosophis exculta, etiam apud Romanos obtinebat, et in libris quidem Sibyllinis hic magnus annus in decem *menses* (i. e. saecula, vel potius plurium saeculorum series) incertae longitudinis descriptus erat, quorum quisque insignibus portentis indicari et sui dei imperio regi credebatur. (Cf. Censor. de die nat. c. 17. et 18. et infra ad v. 10. adnott.) Romani autem eo tempore, quo Virg. haec scripsit, decimo mense s. saeculo se vivere putabant, et exspectabant primi reditum. Poëta igitur, hac opinione usus, mox novum annum mundanum exorsurum et cum eo auream aetatem redituram pronuntiat, eiusque initium confert cum pueri, quem canit, i. e. filii Pollionis, natalibus, progressum et incrementum cum eiusdem pueritia (v. 18—25.) et adolescentia (v. 26—36.), summum denique fastigium et plenam felicitatem cum eius virili aetate (v. 37—45.). Vide omnino Argum. huius Eclogae. — *ab integro nascitur*, incipit rursus ab initio; iterum procedent saecula, quae iam olim fuerunt. *Ab integro* (ut alibi *de integro* et *ex integro*) legitur etiam apud Cic. Verr. I, 56, 147. Cf. Hand. Turs. I. p. 24. De insolentiore autem in thesi productione *integro* cf. Lucr. I, 926. Hor. Sat. II, 2, 113. Schneid. Gramm. Lat. I, 2. p. 677 sq. Grotef. Gr. Lat. II. §. 9. (p. 10. ed. IV.) alii. *Virgo*, Δίκη, s. Iustitia, Iovis et Themidis filia, una trium Horarum, quae aurea mundi aetate inter homines vixit in terra, sed ferreo hominum genere orto et bella ciente in coelum avolavit, ubi Astraeae s. Virginis nomine inter sidera orbis signiferi recepta est. Cf. Hesiod. Th. 902. eiusd. O. et D. 200. et 256. Hygin. Astron. II, 25. Arat. Phaen. 96. sqq. Virg. Geo. II, 474. Ovid. Met. I, 149. Fast. I, 249. sq. Iuven. VI, 19. Sen. Octav. 397 sqq. 422 sqq. — *Saturnia regna.* Ex antiquis enim Italorum fabulis aurea illa aetate Saturnus Italiam rexit eiusque incolas gubernatione sua beavit, quare omnis terra etiam Saturnia vocabatur, Saturnalibusque sollemniter celebratis felicium illorum temporum memoria quotannis recolebatur. Cf. Geo. I, 125 sqq. II, 536 sqq. Aen. VIII, 319 sqq. Tibull. I, 3, 35. Ovid. Am. III, 8, 35. Fast. I, 235 sqq. etc. — Wagn. pro Semicolo, quod vulgo post *Virgo* apparet, recte posuit Comma, quum hic Verbum repetitum vim habeat repetendae copulae: *et Virgo et Saturnia regna redeunt.* Amant autem imprimis poëtae hoc vividius dicendi genus, ubi idem Verbum ad duo Subiecta vel Obiecta, idem Adiectivum ad duo Substantiva, idem Adverbium ad duo Verba pertinet etc. Sic apud Virg., ut in nostro loco, Verbum repetitur v. c. Ecl. IV, 24. X, 19 sq. Aen. I, 709. VII, 75. 327. 516. VIII, 91. X, 429.; Adiectivum: Ecl. IV, 6. IX, 103. Geo. II, 294 sq. Aen. I, 222. IV, 169. VIII, 649. 718. X, 568. 708. XII, 549.; Adverbium: Ecl. VIII, 23. IX, 23. 40. Aen. IX, 127. X, 756. Praepositiones et aliae Particulae: Aen. II, 358. 364. 527. 664. IX, 557. X, 313. XI, 497. 696. XII, 293. 682 etc. — 7. „*nova progenies*, novum hominum genus, quod succedat, nascitur, *νέα πληθὺς ἀνδρῶν*, h. meliores et iustiores, ut in novo rerum ordine et aurea aetate. Eadem mox v. 9. *gens aurea.* Hesiod. O. et D. 109. *χρύσεον γένος μερόπων ἀνθρώπων.* Non igitur ad puerum referri hoc potest, qui ab ea discernitur." *H. — coelo demittitur*, divinitus, deorum beneficio nascitur. Sic apud Graecos *θεόθεν γεννᾶσθαι.* Potest conferri Cic. Manil. 14, 41. *Ca. Pompeium sicut aliquem de coelo delapsum intuentur;* idem ad Qu. fr. I, 1, 2. *Nam*

Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet ac toto surget gens aurea mundo,
Casta, fave, Lucina: tuus iam regnat Apollo.
Teque adeo decus hoc aevi, te Consule, inibit,

Graeci sic te ita viventem intuebuntur, ut quendam ex annalium memoria, aut etiam de coelo divinum hominem esse in provinciam delapsum putent, et similes loci. — 8. *nascenti puero*, Gallo, Asinii Pollionis filio. *Nascens* autem vocatur, qui hoc ipso tempore nascitur vel recens natus est (cf. Geo. III, 389. I, 441. Hor. Od. III, 23, 2. et loci, ubi translate de rebus modo ortis dicitur, ut Cic. Cat. I, 12, 30. id. Brut. 7, 27. Hor. Sat. II, 4, 30.); de eo vero, cuius partus adhuc exspectatur, veteres usurpant *nascendus* vel *nasciturus;* unde tamen non sequitur, Pollionis filium iam natum cogitandum esse. (Cf. Argum. p. 63. not.) *Nascenti* enim, arcte cohaerens cum *fave*, *Lucina*, hic idem est, quod *dum nascitur*, et de instante quoque partu potest intelligi. Cf. adnott. ad v. 60. — *quo*, cuius ortu. — 9. *surget*, procedet, ortum et initium habebit. Ut Geo. I, 161. *nec potuere seri nec surgere messes* et similia. — *gens aurea*, aurea aetate (vid. supra) vivens. Cf. Cic. N. D. II, 63. *ab illo aureo genere, ut poëtae loquuntur.* Hesiod. Ἔργ. 109. *χρύσειον γένος μερόπων ἀνθρώπων.* Theocr. XII, 15. *χρύσειοι ἄνδρες.* Quare etiam Geo. II, 538. *aureus Saturnus.* Cf. v. 6. *mundo.* Ita *mundus*, ut nostrum *Welt*, haud raro de orbe terrarum et hominum genere dicitur, v. c. Hor. Od. III, 3, 53. Ovid. Tr. IV, 4, 83. Lucan. I, 160. V, 469. Silius III, 611. ubi vid. Drakenb.; quare etiam eodem sensu *Dii* et *mundus* sibi opponuntur: Sen. Herc. Oet. 541. Claud. in Rufin. I, 87. Saepe etiam de Romano imperio usurpatur, quod Romanorum arrogantia *orbem terrarum* vocare non verebatur. Cf. Weber. ad Lucan. T. II. p. 578., qui laudat Luc. IV, 393. V, 329. VI, 6. — 10. *Lucina*, Εἰλείθυια, parturientium dea, quae modo cum Iunone, modo cum Diana confunditur, cuiusque nomen vel a *luce*, in quam producit homines (Donat. ad Ter. Andr. III, 2, 15. Festus v. Supercilia. p. 142 ed. Lindem. cf. Dion. Hal. Ant. IV, 12. Ἥρα φωσφόρος.) vel a *luco*, in quo antiquitus Romae colebatur (Plin. XVI, 44, 85. Ovid. Fast. II, 449.) deducitur. Cf. Catull. XXXIV, 13 sqq. ibique interpp. Ovid. Fast. II, 449 sq. Brisson. de formulis I. p. 59. et Boettigeri Ilithyia. Vimar. 1799. — *tuus--Apollo*, i. e. frater tuus; nam *Diana* Lucina cogitatur, de qua cf. Hor. Od. III, 22, 1 sqq. ibique Orell., *Apollo* autem. pro Phoebo, Sole positus. — *iam regnat.* Ultimum saeculum significat, quod Sibylla *Solis* (s. *Apollinis*) esse memoravit. (Cf. Nigid. ap. Serv. ad h. l.) Quatuor enim, quae vulgo statuuntur, mundi aetates, auream (sub Saturno), argenteam, aëneam et ferream (sub Iove; aut secundam modo sub Iove, tertiam Neptuno, quartam Plutone regnante,) Sibylla in decem saecula videtur divisisse, ita quidem ut decimo, i. e. sub finem aetatis ferreae, Solem (s. Apollinem) regnaturum, et post eius regnum auream aetatem sub Saturni imperio denuo exorsuram praediceret. Cf. Vossii ad v. 5 sqq. et 8 sqq. disputatio. Vulgo hunc locum de Octaviano Augusto interpretantur, quem sane et ipsum Apollinem vocatum et Apollinis filium habitum esse constat (cf. Dio Cass. XLV, 1. Suet. Octav. 94. ab *H.* laud.); quare etiam in nummis Octaviani Apollo s. Sol apparet. Recte tamen *H.* adnotat, eo tempore, quo haec Ecloga scripta sit, honores illos in Caesarem nondum fuisse collatos. Cf. etiam Wagneri not. ad v. 13. — 11. „Ab hoc ipso anno consulatus tui procedet novum saeculum; quod *decus hoc aevi*, praeclara haec aetas [aevum ceteris omnibus praestantius. *Schirach.* p. 379.] vocatur." *H.* — *Adeo* secundum Wagn. Qu. Virg. XXVI., ut alibi *iam adeo*, *nunc adeo* (cf. adnott. ad Aen. II, 567.), hic vel sine eiusmodi Adverbio de tempore dictum; rectius vero Hand. Turs. I, p. 145. hunc locum iis adnumerat, ubi *adeo* (eodem fere sensu, quo *autem*) Pronominibus personalibus additur, quando oratio ab alia persona

Pollio, et incipient magni procedere menses;
Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.
Ille deum vitam accipiet divisque videbit
Permixtos heroas et ipse videbitur illis,

---

ad aliam transit, et in eam maxime animum convertit; v. c. Geo. I, 24. Cir. 198. Plaut. Rud. III, 4, 25. etc. — *inibit* absolute positum pro: exordium habebit, incipiet; ut alibi certe Participium huius Verbi haud raro usurpatur: *ineunte anno*, *mense*, *iniens aetas* etc., et Geo. I., 62. (ubi vid. adnott.) verbum *ingredi*. — 12. *magni menses*, illustres, memorabiles, utpote saeculi aurei; quae explicatio sola convenit praegressis *decus hoc aevi*. Voss. proprie magnos, i. e. longos, nostris maiores, dictos accipit. Cogitat enim de *magno* illo *anno* mundano (vid. supra ad v. 5.). — *procedere*, i. q. oriri. Cf. Ecl. VI, 86. IX, 47. ibique adnott. — 13. „*Te duce*: auspice, a tuo inde consulatu; expiabitur primo omne scelus, quo contaminatum est hominum genus: scilicet ut sanctior et castior aetas succedere possit." *H.* Sensit iam Voss., comparata inter se Octaviani ac Pollionis persona, videri posse Virgilium nimis magnifice de Pollione loqui. Cui rei occurrit ita, ut dicat, illo tempore Romanos minime existimasse, omnia in unius, Octaviani, potestatem cessura esse, sed pristinam sibi libertatem restitutum iri sperasse; quibus Wagn. adiungit, Consulatus dignitatem illis temporibus nondum ita imminutam fuisse, ut postea. — „*Sceleris vestigia nostri*. Belli civilis reliquias spectari, manifestum est. Nam perpetuum hoc, ut de bello civili ἄγος, *scelus*, praedicetur. Cf. Hor. Od. I, 2, 29. Nunc de illo tempore agitur, quum post Brundusinam pacem 714. Sext. Pompeius adhuc maria Italiae infestaret et commeatu Romam intercluderet. Pax quidem etiam cum hoc paullo post apud Puteolos inita, verum sequenti demum anno 715. (vid. Dio Cass. XLVIII, 36.); partus vero ille pueri eodem anno exspectabatur, ut v. 11. et 61." *H.* (Secundum *Sp.* iam adspexerat lucem puer.) Ceterum bella civilia etiam Geo. I, 502. Hor. Od. I, 2. et Epod. 7, 16. tamquam iustae priorum scelerum nondum expiatorum poenae proponuntur. — 14. *irrita*, abolita, sublata. Ceterum Wagn. Vol. V. cum Cod. Med. ubique edidit *inritus*, *inruo*, *inrigare* cett. Cf. eius Orth. Verg. p. 410. — *formido* de summo timore dicitur, ubi animus ingentis alicuius mali cogitatione plane perturbatur. (Cf. Doederl. Syn. Vol. II. p. 201. §. 23., qui vituperat Ciceronis definitionem, Tusc. IV, 8. extr. propositam, ex qua formido *metus permanens* esset, et Kritz. ad Sall. Iug. 72, 2.); interdum vero etiam de ipsa illa re usurpatur, quae metum et formidinem excitat (cf. Geo. IV, 467. Aen. VII, 607. Sil. I, 82. Val. Fl. II, 267. Sall. Iug. 23, 1., ubi vid. Kritz., et 66, 1. 2.) — 15. *Ille*, puer, quem hic Virg. canit; i. e. Asinius Gallus, Pollionis filius. Iahn. (qui etiam in Nov. Annall. phil. et paed. Vol. Supplem. II. p. 639 sq. d. h. l. disputavit,) minus recte de Octaviano, divi Caesaris filio, cogitat, cuius commemoratio quomodo quadret ad hunc sententiarum connexum, equidem fateor me non perspicere, ut mirer, Virum doct. ne in altera quidem edit. hanc sententiam retractasse. Non enim opposita esse his verbis sequentia *At tibi prima*, *puer*, quod Iahn. censet, Particulamque *at* hic esse transeuntis ad novam rem, non alterum alteri opponentis, Wagn. iam docuerat. De quo Particulae usu, in carminibus potissimum conspicuo, cf. Hand. Tursel. I. p. 422 sq. — „*deûm vitam accipiet*, aget vitam deorum, et inter deos heroasque. Adumbratum ex iis, quae praedicantur de aurea aetate: ὥς τε θεοὶ ἔζωον, ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες, Νόσφιν ἄτερ τε πόνων etc. *Hesiod.* Ἔργ. 112 sqq. Erat enim hoc inter aurei saeculi bona, ut dii praesentes inviserent homines. Ovid. Fast. I, 247. Catull. LXIV. sub fin. et passim." *H.* — 16. *heroes* vocantur, qui ex altero parente Deo, altero homine nati, non solum ob originem divinam,

Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu
Errantis hederas passim cum bacchare tellus
Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.

---

sed magis etiam propter praeclara facinora sua post mortem inter deos relati sunt, ut Hercules, Castor et Achilles, Aeneas, Romulus, alii (cf. Lucian. dial. mort. 3. Serv. ad Aen. I, 196.), iidemque *ἡμίθεοι, semidei* appellantur. (Hesiod. O. et D. 159.) — *et ipse videbitur illis*, sc. permixtus, h. e. iis admixtus erit. Sic Aratus Phaen. 104. (quem Virg. ante oculos habuit) de Virgine illa s. Astraea, aurea aetate inter homines versata, cecinit; *οὐδὲ ποτ' ἀρχαίων ἠνήνατο φῦλα γυναικῶν, Ἀλλ' ἀναμὶξ ἐκάθητο, καὶ ἀθανάτη περ ἐοῦσα.* Ceterum de passivo verbi *videndi* usu vid. adnott. ad Aen. I, 494. — 17. Heynium aut de Marcello, Octaviae filio Antoniique privigno, aut de exspectato aliquo Octaviani et Scriboniae filio cogitantem, Pollionis vero prolem obstinate recusantem (cf. Argum. p. 63.) hoc versu ad incitas redactum videmus. Omnis autem difficultas evanescit, si per puerum illum Asinium Gallum intelligimus. Sententia haec est: Puer ille, in *pacata* (per patrem maxime et foedus Brundusinum) civitate ad summos honores evectus, iisdem, quae *patrem* ornant, *virtutibus reget orbem*, i. e. Consul factus administrabit imperium Romanum. Cf. adnott. ad v. 9—18. — *At.* Vid. ad v. 15. — *prima munuscula.* Primum quasi gradum, prima commoda aureae aetatis sensim adventantis describit poëta, quae incidunt in pueritiam Asinii Galli. Vid. adnott. ad v. 6 sq. H. suspicatur, Virgilio hic obversatos esse versus Hesiod. *Ἔργ.* 130 sqq. — *„nullo cultu* [vid. ad I, 102.], uti omnia in saeculo aureo nascebantur. Hesiod. l. l. v. 118. *καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα Αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον.* Hic tamen, utpote in infantia eius pueri, herbas tantum et flores sua sponte terra editos memorat. At fruges cum adolescentia (v. 28.), cum virili denique aetate omne genus proventus ex solo sua sponte nascetur (v. 39.) Ovid. Met. I, 108. *natos sine semine flores* dixit.“ *II.* — 19. *errantes hederas*, i. e. huc illuc vagantes, pro natura plantarum luxuriantium, vel, ut cum Cicerone Cat. Mai. 15, 52. loquar, *serpentes multiplici lapsu et erratico.* Cf. Catull. LXI, 34. (ibique Doering.) Hor. Od. I, 36, 20. et Epod. XV, 5. 6. Ovid. Met. X, 99. Eadem fere ratione flumina, flammae, capilli quoque soluti ac fluitantes, errare dicuntur. Cf. adnott. ad Geo. III, 14. — *baccharis* s. *baccaris*, *βάκχαρις* et *βάκχαρις* (cf. adnott. ad Hesych. T. I. p. 680.) secundum Dioscor. III, 44. (vulgo 51.) et Plin. XXI, 6, 16. herba odorata fuit et coronaria, foliis asperis, caule angulato, cubitali, ramoso, floribus purpureis, subalbicantibus et odoratis, radicibusque, quibus odor cinnamomo proximus, praedita; unde nobile unguentum parabatur, cuius apud veteres saepe fit mentio (Athen. XV, 41. p. 690. Lucian. Lexiph. p. 187. Plin. XII, 12, 26. XXI, 6, 16.); et ex Ecl. VII, 27. discimus, herbam fuisse habitam, quae fascinum depelleret. Vocabatur etiam *nardum rusticum* (Plin. l. l.) et „in medicinae usu *perpressa*“ (Plin. XXI, 19, 77.). Quaenam autem sit planta, inter recentiores nondum constat. (Cf. Sprengel. ad Diosc. l. l.) Secundum Billerb. Flor. class. p. 215. eadem est cum Gnaphalio sanguineo Linn. Ceterum formam *bacchare* cum Wagn. (Vol. V. et in edit. min.) ex Med. auctoritate scripsimus. Cf. Wagn. Orth. Verg. p. 418. — 20. *„colocasium* s. *colocasia* planta palustris Aegyptia, latissimis foliis, caule spectabili, quo quidem non minus quam radicis bulbo vesci solent; fabas esu gratas pro fructu habet. Circa haec demum tempora in Italia seri coeptam esse ex Plinio [XXI, 15, 51.] colligere licet; non tamen post victam demum ab Augusto Aegyptum, ut Serv. ad h. l. Notissima etiam nunc haec planta est inter Aegyptios nomine *Culcas.* Cf. Schneider. ad Pallad. III, 24, 14.“ Haec *II.*, Martinium secutus. Voss tamen p. 197. censet, eam plantam,

Ipsae lacte domum referent distenta capellae
Ubera, nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet; Assyrium vulgo nascetur amomum.

---

quam hodie Aegyptii *Kulkaas* appellent, non esse colocasiam veterum, sed *Arum Colocasiam* Linn., illam vero non diversam esse ab Indorum Nelumbio (Nymphaea Nelumbo Linn.), atque etiam Sprengel. ad Dioscor. II, 128. Arum Colocasiam inde a Plinii temporibus saepissime cum Nelumbio commutatam affirmat. Cf. etiam Billerb. l. l. p. 139. et 189. — *fundet*, magna copia proferet. Cf. Cic. N. D. II, 62, 156. Plin. XVIII, 10, 21. XVII, 22, 35. Eodem modo de hominum animalium procreatione: Aen. VIII, 139. Geo. I, 13. Plin. VIII. 30, 46. Lucr. V, 821. (ubi vid. Wak.) et 915. — *acanthus* quum hic colocasio, Aegypti plantae, iungatur, de arbore illa Aegyptia intelligendum, quae Geo. II, 119. commemoratur, ubi vid. adnott. De herba huius nominis diximus ad Ecl. III, 45. — *ridens* est florens, pulcher; dicitur enim hoc verbum de omnibus, quae iucundum, hilarem adspectum praebent. Cf. Ecl. VII, 55. Cir. 103. Ovid. Met. XV, 284. etc. — 21. *Ipsae*, sponte, nullo ducente. Sic *αὐταί* pro *αὐτόματοι* ap. Theocr. Id. XI, 12. Cf. infra v. 23. Ecl. VII, 11. Geo. I, 127. II, 10, 251. etc. Wagn. Qu. Virg. XVIII. m. p. 466 sqq. et adnott. ad Ecl. VIII, 106. Voss., versum sequentem respiciens et Sibyllae Erythraeae versus graece scriptos, e quibus hos Virgilii sumtos censet Lactant. Inst. VII, 24., paullo artificiosius explicat: quia nullus a lupis metus, capellae nemine ducente domum redeunt. Cf. potius simillimus Horatii locus Epod. XVI, 49. sqq. — *distenta ubera*, plena, turgentia. Cf. Ecl. VII, 3. IX, 31. Lucret. I, 259. Hor. Epod. II, 46. XVI, 50. id. Sat. I, 1, 110. — 22. *nec magnos m. a. leones.* Praeter Lactantii l. l. cf. Ecl. V, 60. Senec. Herc. Oet. 1056. *Iuxtaque impavidum pecus Sedit Marmaricus leo*, *Nec damae trepidant lupos*, *Et serpens latebras fugit*, *Tunc oblita veneni.* Claud. rapt. Pros. II. praef. 25. sqq. *Securum blandi leporem fovere Molossi*, *Vicinumque lupo praebuit agna latus. Concordes varia ludunt cum tigride damae*, *Massylam cervi non timuere iubam.* — 23. Similes blanditiae dicuntur Anthemio Augusto ab Sidon. Apoll. in Pan. 105. sqq. et Serenae a Claudiano laud. Ser. 70. sqq. — *Ipsa*, nemine serente. Vid. supra ad v. 21. — *blandos* imprimis de odore videtur capiendum, quo flores pueri naribus quasi blandientur. Sic apud Lucr. II, 846. (ubi Wakef. conf.) *amaracini blandum stactaeque liquorem Et nardi florem*, *nectar qui naribus halat*, *Quom facere instituas*, et Prop. IV, 6, 5. *Costum molle date et blandi mihi turis honores*, ubi vid. Broukh. Quamquam verum est, etiam rebus, quae oculis blandiantur, interdum hoc epitheton adiungi, ut Plin. XXXV, 10, 37. XXXVII, 9, 40. Stat. Silv. III, 5, 96. etc. Omnino autem hic conf. Hom. Il. XIV, 347. — 24. *herba veneni*, i. e. herba venenata, quasi continens venenum; ut Solin. c. 43. *poculum veneni*, Tibull. III, 5, 34. *poculum lactis*, id. I, 3, 46. *lactis ubera*, Virg. Ecl. V, 68. *crateres olivi*, Aen. III, 67. *sanguinis paterae* et similia. Eodem modo Graecos dicere constat. Cf. praeter Bernhardy Syntax. p. 163. sq., et alios libros gramm. Krüger. ad Xen. Anab. IV, 3, 11. (*μάρσιππος ἱματίων*) et Iacobitz. ad Lucian. Char. c. 13. (*ἐν ἀσχῷ αἵματος*). Epitheton *fallax* illustratur loco Geo. II, 152. *nec miseros fallunt aconita legentes.* Ita enim dicuntur illae herbae, quia facile cum aliis innoxiis confunduntur et una cum iis evelluntur a legentibus. Ceterum Voss. aliique male interpungunt post *veneni*, ut cum vi iteretur *occidet;* qua ratione alienam ab hoc loco gravitatem induci, locumque a Voss. laudatum, Hor. Od. II, 3, 17., longe alius generis esse, verissime censet Wagn. Huius loci ratio est eadem, de qua diximus ad v. 6. — 25. De *amomo* cf. not. ad Ecl. III, 89. Optimum in Armenia, vilius in

At simul heroum laudes et facta parentis
Iam legere et quae sit poteris cognoscere virtus:
Molli paullatim flavescet campus arista,
Incultisque rubens pendebit sentibus uva,
Et durae quercus sudabunt roscida mella. 30

Media et Ponto nascebatur; hic autem *Assyrium* vocatur ex notissimo poëtarum usu, qui, terras vicinas inter se permutantes, Assyriam, Mediam, Arabiam, Indiam latiori sensu pro orientalibus regionibus in universum dicere solent; ut Lucan. VIII, 292. *Et polus Assyrias alter noctesque diesque Vertit*, i. e. Orientem. Cf. Voss. ad h. l. et quae ad Geo. II, 116. adnotavimus. — 26. Sententia est: ubi adoleveris, ita ut iam historias et carmina legere possis. Cf. not. ad v. 6. — *simul* pro simul atque. Vid. ad Aen. XI, 908. — *heroum laudes* sunt facta laude digna, ut κλέα ἀνδρῶν ἡρώων apud Hom. Il. XXII, 520. — *Parens*, cuius facta legere poterit, aut ipse Octavianus est, si de Scriboniae puero agitur; aut si de Octaviae partu, C. Marcellus; cuius tamen virtus quum parum nobilis et celebrata, arripienda foret coniectura a Martino ad v. 15. proposita, ut forte infans ille ab Octaviano adoptatus, aut certe in pacis conditionibus aliqua ratione ei insigniter prospectum fuerit. Quum tamen et huius rei fides laboret, altera lectio *facta parentum*, h. e. maiorum, tamquam tutior, amplectenda erit." *H.* Immo nihil est mutandum; *parens* est Pollio (vid. ad v. 17.); paucorum autem Codd. lectio *parentum* accommodata est antecedenti voc. *heroum*. — V. 26. significatur poësis et historia, utraque clarorum virorum egregia facinora celebrans et ita certissimam viam virtutis aemulatione illorum assequendae demonstrans. Vulgo de virtute sive sapientia ex philosophorum praeceptis hauriendа cogitant; tum vero non *quae* (i. e. qualis, quanta) *sit virtus* (scil. heroum et parentis) scribendum fuisse, sed *quid sit virtus*, iam Wagn. docuit. Accedit, quod homini adolescentulo carminum et historiarum lectio multo magis convenit, quam philosophicarum disquisitionum perscrutatio. — 28—30. „Ubi puer adoleverit, maior iam terrae cultus et felicitas erit (cf. ad v. 18.); nascentur sponte fruges, uvae, mel. Quod *sponte* haec fiunt, nullo cultu, (cf. Ovid. Met. I, 109. sq.) ex omni consilio poëtae manifestum: etsi non satis diserte expressum est. Disertius Hor. Epod. XVI, 43. *Reddit ubi Cererem tellus inarata quotannis, Et imputata floret usque vinea.*" *H.* Adde Geo. I, 127. Ovid. Met. I, 101. sq. et similes locos. Quomodo *mollis arista* intelligenda sit, ambigit *H.*, nesciens, utrum aristam, quae adhuc in herba sit, gramen tritici, an, quum diserte dicatur *flavescere*, levem, acutis acubus non obsitam, an denique teneram, flexilem significet, (ut alibi *mollis acanthus*, *mollis iuncus* et similia dicantur; quae Schirachii p. 494. est sententia); quibus explicandi rationibus quartam addo, Cerdae probatam, qui, *pomum molle* comparans, temere maturam aristam cogitat. Sed harum omnium interpretationum unice vera est altera, ex qua haec prodit sententia: novo miraculo aristae, quae nunc horrent acutis acubus, tamquam vallis, obsitae, tunc leves et glabrae erunt. Cf. Voss. et Wagn. ad h. l., qui docet, iam ex Adiectivo in principio versus posito apparere, novum quid poëtam afferre voluisse. — 29. *Incultis sentibus*, ut Hor. Ep. 1, 2, 45. *incultae silvae*, ubi vid. Obbar. p. 174. — *rubens uva*, ut apud Catull. XIX, 14.; neque aliter Hor. Epod. II, 20. *uva certans purpurae.* Cf. etiam Geo. II, 95. — 30. Vossius temere coniecit *Edurae quercus*, ut Geo. IV, 145. *Eduramque pyram.* Vid. etiam ad Geo. II, 65. Ceterum *durae quercus* satis crebro commemorantur. Vid. Ovid. Fast. IV, 400. Sic *durum robur.* Aen. VIII, 315. etc. — *sudabunt*, stillabunt. Cf. Ecl. VIII, 54. Geo. II, 118. „Videntur antiqui hoc aetatis aureae bonum dupliciter extulisse, ut aut mel, quod in quercubus apes faciunt, tam copiosum esset, ut in terram defluereat, ut Ovid. Am. III, 8, 40. Hor. Od. II, 19, 11. Epod. XVI,

Pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis,
Quae tentare Thetim ratibus, quae cingere muris
Oppida, quae iubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, et altera quae vehat Argo
Delectos heroas; erunt etiam altera bella,
Atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.

---

47. cf. Hes. ἔργ. 233. [quibus adde Lucil. Aetn. 13. Tibull. I, 3, 45. et Claud. in Ruf. I, 383.]; aut ut folia ilignea mel eliquarent et sudarent pro glutine, quod nunc illa folia certis temporibus obsidet. Sic Ovid. Met. I, 112. *Flavaque de viridi stillabunt ilice mella.* Geo. I, 131. *mellaque decussit foliis*, de Iovis aetate; et hunc in sensum dictum h. l., quare et *roscida mella* accipio, quae roris more per folia guttatim se colligebant. Eiusmodi mel ex certis arboribus, v. c. palma, in Media, Arabia, variisque Asiae locis legi memoratur. Vid. Wesseling. ad Diod. XIX, 94." *H.* Eodem sensu apud Plin. XI, 12. legitur *Folia arborum melle roscida.* Cf. etiam Schol. Nicandri Alexiph. 148., et praeter alios Bach. ad Ovid. Met. l. l. — 31. „*vestigia fraudis*, sceleris, προτέρας ἄτης, ut v. 13. *sceleris vestigia nostri*, h. e. mala et vitia nonnulla, quae cum summa felicium temporum simplicitate et innocentia non satis conveniunt; ut navigatio, urbium munitio, aratio; quae omnia cum adulta pueri aetate cessabunt. v. 37." *H.* — 32. *tentare Thetim*, i. e. mare adire, adiuncta tamen periculorum notione, quibus navigantes sunt obnoxii. Sic Geo. III, 8. *viam*, Aen. II, 38. *latebras*, IV, 293. et IX, 67. *aditus*, ib. XI, 912. *proelia*, Tibull. I, 2, 17. *nova limina*, Claud. I, 135. *Istrum*, Tac. Germ. 34. *Oceanum tentare.* Cf. Wunderl. ad Tibulli l. l. Burm. ad Val. Fl. I, 197. et 529. Mitscherl. et Orell. ad Hor. Od. I, 28, 5. Ceterum Wagn. Vol. V. et in edit. min. cum Med. et aliis bonis libris scripsit *temptare.* vid. ad Ecl. I, 50. *Thetis* pro mari eodem modo legitur apud Martial. X, 30, 31. et Claud. de rapt. Pros. I, 148. ut *Neptunus* Geo. IV, 29. Ovid. Am. II, 26, 27. Lucr. II, 470. alibi. Eadem ratione *Vulcanus* et *Vesta* pro igne (vid. ad Geo. I, 295. et IV, 384.), *Iupiter* pro coelo et aëre (vid. ad Ecl. VII, 60.), *Ceres* pro frumento et pane, *Bacchus* pro vino (vid. ad Ecl. V, 69.), *Minerva* pro tela (vid. ad Aen. VIII, 409.), *Lucina* pro partu (vid. Geo. III, 60.) etc. Temere autem *W.* praefert paucorum Codd. lectionem *Thetin*, quam Accusativi formam Virgilius nusquam videtur admisisse, nisi metri necessitate coactus, ut Ecl. V, 52. *Daphnin ad astra feremus*, ubi vide adnott. Ceterum cf. loci eiusdem argumenti, Ovid. Met. I, 94. sqq. et Tibull. I, 3, 37. sqq. — 33. *infindere sulcos*, i. e. arare. Simili ratione dicitur Aen. V, 142. *sulcos infindere mari* pro navigare. Quare non opus est, ut ex uno Cod. Rom. cum Voss. scribamus *tellurem infindere sulco*, aut Wakefieldum sequamur, qui pariter ex uno tantum libro Vat. recepit *tellurem infindere sulcis.* Ceterum memorabilis est hic locus, qui offerat verbum *iubendi* cum Infin. Activi constructum Accusativo Obiecti non adiuncto; de qua re diximus ad Ecl. VI, 85. — 34. „Indulget sibi poëta, dum adolescentiam pueri heroicae aetati assimilat, tribuens, quae illa aetate evenisse memorantur, Argonautarum navigationem et Achivorum ad Troiam expeditionem. Sunt vero plane adumbrata ex Hesiodeis v. 161. sqq." *H.* Sermo igitur est de expeditionibus bellicis, heroicorum temporum celeberrimis bellis gravitate et gloria simillimis. *Tiphys*, Argus navis gubernator, qui in ipsa illa expeditione apud Mariandynos morbo absumtus est. Cf. Orph. Argon. 120. 721. Apollon. I, 105. Apollod. I, 9, 16. 23. Paus. IX, 92. Hygin. f. 14. Ovid. Her. VI, 48. Trist. IV, 3, 77. et multi alii. — 35. *Delectos heroas*, Herculem, Peleum, Iasonem, Telamonem, Lynceum etc., quorum Argonautarum catalogum a se confectum Petr. Burmann. editioni Valerii Flacci praemisit. Videtur poëta ante oculos habuisse Ennii Med. 5. *Argo, qua vecti Argivi delecti viri.* Praeterea cf. Theocr.

Hinc, ubi iam firmata virum te fecerit aetas,
Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces; omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem;
Robustis quoque iam tauris iuga solvet arator;

XIII, 16. sqq. – 37. „Cum virili aetate perfectum ab omni parte succedet saeculum Saturnium, aurea aetas. Ab hac itaque aberunt omnes pestes et mala vitae, quae per cupiditates hominum inferuntur. Contra omnium rerum ubique per terrarum orbem copia erit summa, ut navigatione externa bona petere necesse non sit. Ita ornat poëta illud, quod simpliciter erat: tolletur navigatio, [qua ad permutandas merces non amplius erit opus, omnibus domi nascentibus]. Ita etiam vitam populi iustitiam colentis exhibuit Hesiod. O. et D. 236. sq." *H.* — *firmata aetas.* Silius III, 84. *Inde ubi flore novo pubescet firmior aetas.* Omnino *firmus* et *firmare* haud raro dicitur de corporis viribus. Cf. Cic. ad Div. XI, 27. XVI, 5. 8. Nep. Eum. 11. Virg. Geo. III, 209. Cic. Tusc. II, 15, 36. etc. — 38. *Vector*, nauta, *ipse*, i. e. sponte (cf. supra ad v. 21.) *cedet mari*, relinquet mare. — *nec nautica pinus m. m.* Eandem sententiam proferunt Tibull. I, 3, 37. Ovid. Met. I, 94. sq. id. Am. III, 8, 43. atque Virg. Geo. I, 130. et 136. De *pinu* autem pro nave posita praeterea cf. e. g. Aen. X, 206. Hor. Od. I, 14, 11. Epod. XVI, 59. Catull. LXIV, 1. Tibull. I, 3, 37. Ovid. Met. II, 185. Her. XVIII, 158. Art. II, 9. — 39. *mutare merces* legitur etiam apud Hor. Serm. I, 4, 29. *omnis feret omnia tellus.* Cf. Geo. II, 109. Lucr. I, 167. *ferre omneis omnia possent* (de arboribus.). — 40. „Nulla opera humana indigebit ager. Cf. Arat. Phaen. 110. 111. Genus operae in vitium cura est amputatio. Vid. ad Ecl. I, 57. II, 70. Respexit autem noster Catullum LXIII, 39. sqq., uti nostrum Ovidius Met. I, 101." *H.* — *Rastrum*, instrumentum rusticum dentatum, plerumque ferreum, interdum etiam ligneum, sarculo et ligoni simile, quo glebae confringebantur et terra eruebatur (*der Karst*). Est autem hoc vocabulum inter Substantiva abundantia, quae Pluralem duplici ratione formant, ita quidem ut *rastra* rarius inveniatur (v. c. Stat. Theb. III, 589. Iuven. XV, 166. Isidor. Origg. XX, 14, 6. p. 632. ed. Lindem.), saepius vero *rastri* (Varro L. L. IV, 31. Geo. I, 164. Ovid. Met. XI, 36. Ter. Heaut. I, 1, 36. V, 1, 58. Plin. XV, 1, 2. XVII, 5. in.). Cf. Schneid. Gramm. II, 1. p. 475. Ruddim. I. p. 110. — *falcem* (*Hippe*) qua vites amputantur, quamque Colum. IV, 25. *falcem vinitoriam*, Cato R. R. 11. *falcem vineaticam* vocat. Cf. etiam Plin. XVII, 22, 35. §. 10. *vitem falce curare.* Hor. Od. I, 31, 9. *falce vitem premere.* Quod autem attinet ad numeri varietatem (*rastros* — *falcem*), tenendum est, Virgilium aliosque poëtas, ut gratior existat sonus, saepissime duo Substantiva ita coniungere, ut alterum Plurali, alterum Singulari numero ponatur. Cf. Wagn. Qu. Virg. IX, p. 407., qui collegit hos locos: Ecl. IV, 40. Geo. I, 157. II, 443. III, 82. 410. 560. Aen. I, 455. 562. 673. IV, 269. 427. VI, 724. VII, 571. VIII, 60. 98. XI, 99. 911. — 41. Non amplius aratione opus erit. *Robustis* e duobus Codd. (Ven. et Parrh.) recepi, Nobbium secutus in Syntagm. locorum parall. etc. p. 49. *Robustus* enim, quod vulgo legitur, prorsus otiosum est, ad tauros autem relato epitheto haec sententia videtur inesse: Omnia, quae prius non nisi robustorum taurorum opera adhibita, h. e. multo labore, poterant terrae extorqueri, tunc sua sponte tellus proferet. Cf. Geo. II, 237. *validis terram proscinde iuvencis.* Quamquam non nego, vulgatam defendi posse locis Lucr. V, 931. *Nec robustus erat curvi moderator aratri*, et VI, 1252. *Et robustus item curvi moderator aratri.* — *Robustis* autem *tauris* est Casus tertius, non sextus, ut censent Wunderl. ad Tibull. II, 1, 7. et Spohn. Nam *solvere* tum tantum construitur cum Ablat., ubi est i. q. *liberare*, ubi vero significat *solvendo demere*, cum Dativo; ut Prop. II, 9, 39. *Figite certantes atque*

Nec varios discet mentiri lana colores,
Ipse sed in pratis aries iam suave rubenti
Murice, iam croceo mutabit vellera luto;
Sponte sua sandyx pascentis vestiet agnos. 45

---

hanc mihi solvite vitam, i. e. vitam mihi eripite, ubi *solvite me vita* significaret: liberate me vita (tamquam onere). Quamquam negari nequit, interdum per negligentiam aliquam utramque constructionem ita confundi, ut pro *solvere cor, pectus, mentem aliqua re* aut *solvere cordi* etc. *aliquid* dicatur *solvere corde aliquid* (ut Aen. I, 562. *Solvite corde metum*), in quibus locis Wagn. Ablativum non a Verbo pendere, sed ita solvendum esse censet: quod est in corde, pectore. — 42. „Novum ac mirum phantasma in vaticinio! pecudis color nativus erit purpureus, croceus ac roseus, ita ut etiam tingendi necessitatem abfore dicat poëta. *Mentiri lana* dicitur, dum fucum imbibit, alieno colore tingitur." *H.* Simulat enim speciem virtutis, quae ipsi non nativa est, sed insiticia. Cf. Plin. XXXV, 6, 29. *Color, qui chrysocollam mentitur*, et Spalding. ad Quinct. VIII, 3, 6. Cf. etiam adnott. ad Aen. II, 422. — 43. Oves, felicioribus herbis vescentes, inter pascendum sponte trahent eos colores, qui summo in pretio habentur, neque amplius opus erit, ut demum lana detonsa variis coloribus fucetur. Pro coloribus autem poëtae materias, unde conficiuntur, placuit commemorare; ut Hor. Od. III, 10, 14. canit: *tinctus viola pallor amantium*, i. e. colore violaceo, subpallido. — *Suave rubens* iam adfuit Ecl. III, 63., ubi vid. adnott. — 44. *murex*, concha purpurea, (de qua cf. Plin. IX, 33, 52. et 36, 60.) pro ipsa purpura, colore vel pigmento purpureo legitur etiam Aen. IV, 462. IX, 614. et Ovid. Met. VI, 6. — „*mutabit vellera luto*, permutabit naturalem velleris colorem. *ipse*, sponte, naturae beneficio, non opera hominum, purpura et luto, ut naturalis lanae color iam purpureus sit et aureus. „*H.* Ita apud Tibull. I, 8, 43. *coma mutatur* pro: color comae mutatur. Ad constructionem facit Tac. Ann. II, 6. *Rhenus id vocabulum mutat Mosa flumine.*" *W.* *Luteum s. lutum* ac lutea, herbae genus, qua tincta lana flavo et croceo colore inficitur. (Reseda luteola, Linn., vulgo *Wau*, *Waude.*) Cf. Titius ad Nemes. Cyneg. 319. Beckmann *Beitr. z. Gesch. d. Erfind.* IV, 1. p. 44. et Heyn. ad Tibull. I, 8, 52. Victorius Var. Lect. XIX, 3. *luteum*, quod cum *vitro*, Caesari B. G. V, 14. commemorato, confundit, minus recte pro Isatide Graecorum habet; ex hac enim planta, a nobis *Waid* vocata (cf. Sprengel. ad Diosc. II, 215.) *caeruleum*, non croceum, pigmentum conficiebatur. Secundum Billerb. autem Flor. class. p. 181. *lutum* Plinii XXXIII, 5, 26. et Vitruvii VII, 14. eadem est planta, quam Colum. IV, 31. *genistam* vocat (*die gelbe Scharte*). Ceterum imitatus est hunc locum Claud. in laud. Serenae 71. *roseis formosus Duria ripis Vellera purpureo passim mutavit ovili.* — 45. „*Sandycem* a Virgilio pro herbae tinctoriae genere habitam esse, post Plinium XXXV, 6, 23. credunt interpretes: de natura tamen coloris nihil dixit; coloris tantum genus indicare voluit, quo vellus ovillum splenderet, et ornate dixit, quod erat: habebunt agni vellus rubrum, nemine tingente. *Sandyx* pro colore sandycis. Est vero coloris s. pigmenti genus factitium, ex sandaracha tosta et rubrica aequa parte admixta (vid. Plin. l. l.), quo rubeus color efficitur." *H.* Nostrum *Zinnober* vel *Mennig.* Vid. Prop. II, 25, 45. Grat. Cyneg. 86., quem tamen locum quidam interpp. de planta huius nominis capiunt, ab Hesychio aliisque commemorata. Cf. Turnebi Advers. XV, 20. Salmas. ad Solin. p. 810. et Groskurd. ad Strab. II. p. 457. — *pascentis.* Bentl. ad Lucan. IV, 125. et in Bibl. Angl. I. p. 186., contra quem iam Burm. disputavit ad h. l., ad Ovid. Art. III, 25. et ad Calpurn. Ecl. II, 37. proposuit coniecturam *nascentes*, cui quum omnis sententia, tum verba *in pratis* adversantur. *Pascentes* autem pro se pascentes. Notum est enim, plura verba transitiva, omisso Prono-

Talia saecla, suis dixerunt, currite, fusis
Concordes stabili fatorum numine Parcae.
Adgredere o magnos — aderit iam tempus — honores,
Cara deum suboles, magnum Iovis incrementum!

---

mine reflexivo, Medii, quod dicitur, Graecorum s. neutrali significatione usurpari. Ita Particip. *Pascentes* legitur etiam Ecl. III, 96. V, 12. Geo. III, 467. Aen. VI, 199.; num vero verbum finitum eadem ratione usurpatum fuerit, valde dubium: quare praestare videtur, ut hoc Participium potius ad verbum deponens *pasci* referamus. (Vid. adnott. ad Geo. III, 143.) Ceterum cf. adnott. meae ad Lucr. I, 398. et ad Aen. I, 234. — 46. „Tale saeculum fato decretum succedet. Hoc ornate: *Dixerunt Parcae suis fusis: O talia saecla, currite!* pro vulgari: O fila, currite fusis devoluta, talia, i. e., tam felicia, saecula ducentes. Habuit autem, quod iam Macrob. VI, 1. vidit, Maro ante oculos Catull. LX, 320 sqq. *Sed vos, quae fata sequuntur, Currite ducentes subtemina; currite fusi.*" Ita fere *H.*, qui, voces *saecla* et *currite* Commate distinguens et Interiectionem praemittens, *talia saecla* pro Vocativo videtur habere. Sed ut nihil dicam de insolentiore Vocativo *talia* (cf. Ruddim. I. p. 135.), illa opinio iam eo redarguitur, quod Parcae sermonem ad fusos suos, non ad saecula, dirigunt, quodque in parallelo Catulli loco (cum quo cf. Silius VII, 479. *currit immobile filum*, i. e. series fatorum non movetur, mutatur) etiam fusi ipsi currere dicuntur. Quare cum Cerda et Vossio interpretor: O fusi, currite *per* talia saecla! quam Praepositionem poëtae licuit omittere. Inest autem non interrupti cursus ideoque numquam turbatae et interceptae felicitatis notio. — *fusus* secundum Isidor. Orig. XIX, 292. p. 608. Lindem. a *fundendi* vocabulo deductum, „quod per ipsum funditur, quod netur." — 47. „*Fata* sunt *stabilia*, immutabilia, iisque *numen*, h. e. vis et potestas aeque ac voluntas divina tribuitur. *Parcae concordes fatis*, h. in fatis hominum rerumque definiendis et constituendis. Solent autem poëtae modo in nuptiis, modo in natalibus Parcas, *Μοίρας*, adhibere fata canentes." *H.* De Parcis, Erebi et Noctis (Cic. N. D. III, 17, 44. Hygin. praef.), aut ex alio mytho minus vulgari (Hesiod. Theog. 904. Apollod. I, 3, 1.). Iovis et Themidos filiabus, quarum Graeca nomina sunt Clotho, Lachesis, Atropos (Hyg. f. 171.) Romana Nona, Decima, Morta (Caesell. Vindex ap. Gellium III, 16.) carumque officiis vario modo constitutis cf. Klopferi Lex. myth. II. p. 412 sqq. Dici eas *κατ' ἀντίφρασιν* a *parcendo*, quod nemini parcant, omnes fere grammatici contendunt; qui non errantes in ipsa vocis etymologia eruenda, veram tamen appellationis causam non perspexerunt. Non enim *κατ' ἀντίφρασιν*, sed propterea Parcae nominatae videntur, quod ab hominibus invocantur, ut vitae ipsorum velint parcere. Varro autem apud Gell. III, 16. a *partu* et *pariendo* appellatas esse censet, cui adsentitur Preller in: Pauly *Realencyclop.* III. p. 435. Ceterum idem fere versus legitur in Ciri 123. *regnumque futurum Concordes stabili firmarunt numine Parcae*, ex quo Galli (?) carmine Virgilium haec haussisse censet Voss., cui recte adversantur Spohn. et Wagn. Immo auctor Ciris hinc sua mutuatus est, ut suo loco videbimus. — 48. „Dicere haec *ἐνθουσιῶν* de puero, iam ad virilem aetatem adulto, existimandus est poëta, impatienter ferens moram, et iam animo praevidens praesagia ac prodigia, quae magnam rerum mutationem portendunt." H. Cf. v. 17. — 49. Hic quoque versus in Cirin translatus, ubi v. 397. legitur: *Cara Iovis soboles, magnum Iovis incrementum. — deûm*, i. e. dei alicuius, ut Aen. VI, 322. de Aenea canitur: *Anchisa generate, deûm* (i. e. Veneris) *certissima proles.* Sic etiam alibi Pluralis pro Singulari de aliquo incerto ponitur. Cf. Ecl. VI, 42. Aen. VII, 98. VIII, 503. X, 79. XII, 60. etc. Quaeritur autem: cuius dei? „Iovis" respondendum videtur, si sequentia respicimus et comparamus locos Aen. I, 4. *vi superum, saevae memorem Iunonis*

Adspice convexo nutantem pondere mundum, 50

---

ob iram et Aen. XI, 784 sq. *superos Arruns sic voce precatur: Summe deûm, sancti custos Soractis, Apollo.* Non prorsus tamen negligendum videtur, quod Pomponius supra ad v. 10. adnotat, Polliones ob nominis similitudinem genere ab Apolline repetendo gloriatos esse, quare Virgilium ad hanc ipsam divinam gentis originem alludere, non temere fortasse suspiceris; quae opinio, moribus et superbiae Romanorum minime repugnat. Auctorem Ciris, qui de Tyndaridis loquitur, ex *deûm sobole* fecisse *Iovis sobolem*, iam vidimus. — *magnum Iovis incrementum* H. interpretatur per alumnum, qui quasi increvit Iovis cura, θρέμμα Διός, διοτρεφῆ, Spohn. autem minus recte per *donum, munus Iovis*, laud. Casaub. ad Ael. Spartiani Hadr. 7.; at non simpliciter pro munere dici incrementum, sed ita, ut addendi augendique notio involvatur, recte contendit Wagn., qui addit, incrementa vocari etiam honores, quibus dignitas alicuius augeatur, ut Suet. Vitell. 3. *existimatusque — Vitellius — corporis gratia initium et causa incrementorum patri fuisse;* quod egregie nostro loco conveniat, ubi *incrementum Iovis* sit, qui per Iovem incrementum capiat, cui faveat Iupiter. Sed simplicior videtur haec explicatio: nova proles, qua numerus filiorum Iovis egregia accessione augetur; quam etiam Wagn. mutata sententia in edit. minore secutus est, coll. loco Curt. V, 1, 39., quo *incrementum* de novorum militum accessione dicitur. Cf. etiam Ovid. Met. III, 103., ubi dentes viperei a Cadmo terrae mandati *populi incrementa futuri* vocantur. Voces autem quadrisyllabae, duplicem spondeum efficientes, a Virgilio non nisi cum singulari vi et gravitate in fine versuum ponuntur, ut Geo. I, 221. Aen. II, 68. VIII, 167. Cf. Bach. ad Ovid. Met. I, 62.) — 50. Eorum, quae sequuntur, Heynio ambigua videtur et structura et sententia; mihi non item. Poëta vult significare, universi orbis terrarum motu et tremore portendi laetam rerum omnium conversionem mox futuram, quam exsultans quasi gaudio mundus laeta admurmuratione excipiat. — *Mundus nutans convexo pondere* i. e. coelo convexo, quod camera sua omnia complectitur; pondus autem vel moles bene tribuitur immenso coelo. Cf. Lucret. V, 97. *ruet moles et machina mundi.* „*Nutat* autem et concutitur orbis terrarum, tamquam adventu numinis, quod in ἐπιφανείαις deorum fieri sollemne est. Ita *nutatio mundi* futuri laetum ac faustum signum habendum; quemadmodum in dei praesentia terra moveri ac contremiscere et quasi exultare ac tripudiare solet." *H.* Scilicet eo ipso, quod *nutat*, mundus laetitiam suam prodit. De locutione autem *mundus nutat* conferri potest Lucan. IV, 493. *Felix, qui potuit, mundi nutante ruina, quo iaceat, iam scire, loco*, ubi tamen, ut apud eundem VI, 136., *quassae nutant turres*, et in similibus locis, *nutare* de vehementiore motu et concussione dicitur, quam hic videtur cogitanda. Quare Voss. non inepte comparat *nutantem platanum* apud Catull. LXIV, 201., *nutantia* (i. e. coruscantia) *sidera* ap. Calpurn. I, 79. et in Ciri 218., *et calathos nutanti lacte coactos* ap. eundem Calp. II, 77., quibus adde locum Ovidii A. A. II, 136. *rami pondere nutant.* Praeterea non adsentior Heynio, Wunderl. et Wagnero, qui verba sic coniungunt: *Adspice mundum nutantem, terrasque* etc. - - *ut laetantur* (sic enim legendum esse statim videbimus), ac si per attractionem illam Graecis imprimis frequentatam dicta essent pro: *Adspice, ut mundus nutans, terraeque* etc. *laetantur.* Immo et anaphora verbi *Adspice* (de qua vid. ad Ecl. I, 75. et alibi) et iteratum Subiectum sententiae *omnia*, et Indicativus *laetantur* mihi videntur demonstrare, locum sic esse intelligendum: *Adspice nutantem mundum*, i. e. *adspice, ut nutat mundus*, quibus quae adduntur *terrasque - - - profundum* pertinent ad solam voc. *mundi* explicationem; *Adspice, ut omnia* (i. e. totus mundus) *laetantur*, quam nimirum laetitiam nutando significant; ut igitur v. 52. accuratius explicet duo antecedentes versus. Ita igitur, si summam rei spectamus, sensus loci sane eodem redit, quo Viri illi docti volunt; sed grammatica ra-

Terrasque tractusque maris caelumque profundum;
Adspice, venturo laetantur ut omnia saeclo!
O mihi tam longae maneat pars ultima vitae,
Spiritus et, quantum sat erit tua dicere facta:

---

tio aliter se habet. Ceterum Wagn. Vol. V. et in minore edit. scripsit *Aspice*. Vid. supra ad Ecl. II, 66. — V. 51. iteratur Geo. IV, 222. Quod attinet ad *πολυσύνδεσμον* (*-que-que-que*) poëtis satis usitatum, cf. Ecl. V, 59. 78. Geo. I, 130. 152. 163 sq. etc. Ceterum animadvertas Particulam *que*, in altero hexametri pede non consona muta cum liquida, quae sequitur, sed sola arseos vi productam. Nam praeter locos Geo. I, 153. 164. 352. Aen. IV, 146. VII, 186. IX, 767. XII, 89. 181. et alios, ubi copulam sequitur muta cum liquida, legimus etiam Aen. III, 91. *Liminaque laurusque.* XII, 363. *Chloreaque Sybarimque.* Ovid. Met. I, 193. *Faunique Satyrique.* V, 484. *Sideraque ventique.* V, 225. *Othrysque Pindusque* etc. Cf. Wagn. Qu. Virg. XII. p. 423 sq. Schneid. Gr. Lat. I, 2. p. 691. et 752 sq., a quibus multa collecta videbis exempla. Vid. etiam supra ad Ecl. I, 29. — *tractus maris*, i. e. mare longe tractum, s. amplum, latum. Eadem ratione de coelo: Aen. III, 138. *corrupto coeli tractu.* Hor. Od. IV, 2, 26. *cygnus tendit in ultimos nubium tractus*, et de terrae regionibus: Lucan. II, 630. *cum mediae iacent immensis tractibus Alpes.* — *coelum profundum*, i. e. altum, habes etiam apud Manil. V, 720. et apud Val. Fl. VII, 478. — 52. *laetantur.* Hanc Cod. Rom. lectionem, utpote difficiliorem et aptiorem cum H., Voss. et Wr. praetuli vulgatae *laetentur*, a Spohnio et prius etiam ab Iahnio servatae; qui tamen in edit. II. et ipse Indicativum recepit. Scilicet quum praecedant verba: *Adspice nutantem mundum*, sequi etiam debebat: *Adspice, ut omnia laetantur*, i. e. Adspice omnia laetantia (*Siehe! wie freut sich Alles!*), non: *Adspice, ut omnia laetentur*, i. e. Reputa, quomodo omnia laetentur (*Siehe, wie sich Alles freuet!*) In eiusmodi enim locis, quamvis natura orationis indirectae proprie Coniunctivum postulet, haud raro etiam post *Adspice ut* vel *Viden' ut* emphatica quadam dicendi ratione sequitur Indicativus, ubi scriptor rem, quam ipse non addubitat, non ad cogitationem aliquam vult relatam, sed tanquam prorsus certam ideoque quasi praesentem et revera accidentem proponit; quo fit, ut etiam *Viden' ut* cum Indicativo constructum magis admonitionis et exhortationis, quam interrogationis naturam induat. Cf. hac de re praeter Wagn. ad h. l. et quos Stallbaum. ad Ruddim. II. p. 347. not. 14. laudavit, Sillig. ad Catull. LXI, 77. Beier. ad Cic. Off. 1, 7, 23. Lachmann. ad Prop. I, 2, 9., Loers. ad Ovid. Her. X, 86. Bach. ad Ovid. Met. X, 637. Ochsner. ad Cic. Ecl. p. 28. Haas. ad Reisig. Inst. Gramm. §. 329. adnot. 504. Schiller. ad Hor. Od. I, 9. p. 48. Iahn. et Orell. ad Hor. Od. I, 14, 6. Exempla congessit etiam Ramsh. §. 174. 2. not. 2. Ex Virgilio huc pertinent Ecl. V, 7. Geo. I, 57. (ubi tamen Cod. Med. *mittat*) III, 250 sq. Aen. VI, 779. VIII, 190 sqq. fortasse etiam X, 20., ubi vid. adnott. Coniunctivus autem legitur Geo. III, 250. et Aen. VIII, 385. — 53. Locus adumbratus ex Hesiod. l. l. 174. sqq. Sensus est: Sit mihi tam longa vita! quae sententia per abundantiam quandam poëticam effertur. Simile est illud Ovid. Met. VI, 675.: *Hic dolor ante diem longaeque extrema senectae Tempora Tartareas Pandiona misit ad umbras.* Cf. Lachmann. ad Prop. p. 146., a Wagn. laudatus. *tam longae* Iahn. recte explicat: „quae usque ad tuam aetatem virilem perveniat." Virgilius autem, tunc 30. annos natus, senem demum sexagenarium illorum temporum felicitatem se visurum poterat sperare. Ceterum editt. quaedam antiquiores praebent lectionem *longe maneat*, quam, a Spohnio temere defensam, recte impugnat Wagn., quum Positivus huius Adverbii nusquam habeat temporalem potestatem. — 54. „*Spiritus*, ingenii vis vigorque poëticus; et mihi sit tantus spiritus, quantum eius vel quantus sat erit ad facta tua dicenda!" *H.*

Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Linus, huic mater quamvis atque huic pater adsit,
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam Arcadia mecum si iudice certet,

Quare Ciceronem pr. Arch. 8, 18. dicentem videmus *poëtas quasi divino quodam spiritu inflari.* Cf. etiam Prop. III, 15, 40. et Vell. I, 16. Male autem Sp. coniungi iubet *Spiritus, facta tua dicere;* ut *quantum sat erit* pro *justo modo* sit positum; immo *Sat est* cum Infinitivo more Graecorum constructum. De quo Infinitivi usu, consilio alicui significando adhibiti et ab Adiectivis pendentis, pro quo pedestris orationis scriptores, aureae certe aetatis, plerumque *ad* cum Gerund., aut Dativum Gerund., aut *ut* vel *qui* c. Coni. ponunt, praeter alios, quos in edit. I. laudavi, vid. Vechner. Hellenol. p. 303 sqq. Heins. ad Ovid. Met. V, 660. Drak. ad Sil. IV, 795. Ruhnk. ad Ter. Eun. III, 3, 22. Bentl. ad Hor. Od. I, 1, 18. Herzog. ad Sall. Cat. 52, 3. Kritz. ad Sall. Cat. 52, 24. et Iug. 46, 5. (qui docet, errare Zumptium §. 598.) Benecke ad Iustin. XXXVII, 2, 8. Ruddim. II. p. 225. Cf. etiam infra adnott. ad Ecl. V, 1. Geo. I, 280. Aen. I, 11. et 527. — *dicere*, cf. not. ad Ecl. III, 55. Ceterum signum exclamandi, quod vulgo in fine huius versus ponitur, recte sustulit Wagn., qui, v. 55. tamquam apodosin ad v. 53 sq. referendum esse docens, quod genus orationis ne a pedestri quidem scribendi genere alienum sit, comparat Liv. VI, 18, 7. *Ostendite modo bellum: pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim: ius ipsi remittent.* — 55. „Tanta erit tamque magnifica ac divina materia tuae laudis, ut ingenium meum [quamquam senis grandaevi] ab ea excitatum, inflammatum et diviniore spiritu actum, supra omnes excellere et ipsos deos canendo vincere possit." *H.* — *nec* — *nec.* Cf. not. ad Ecl. V, 25. — 56. *huic - - huic.* Eadem licentia poëtica pro *hic — ille* s. *alter — alter* geminatur pron. *hic* Geo. IV, 84. Aen. VIII, 357. VII, 472 sqq. 506 sqq. IX, 572. X, 9 sqq. XII, 510 sq. Stat. Th. VIII, 454. *hunc laudat ab alto Iuppiter, hunc tardus frustra miseratur Apollo* et alibi. Cf. interpp. ad Lucan. II, 317. Burm. ad Anthol. Lat. I. p. 255. Bach. *Geist d. Röm. Eleg.* p. 117. idemque ad Ovid. Met. XI, 539. Löhrs ad Ovid. Her. II, 148. Görenz. ad Cic. Acad. I, 4, 16. Rigler ad Tibull. (Potsd. 1844.) p. XV. Böttticher in Lex. Tacit. p. 387. Thiel. ad Virg. Aen. IX, 572. p. 396. et Wagn. Qu. Virg. XX, 9. — *adsit*, ut invocati dii adsunt, operam ferunt poëtis. Cf. Geo. I, 18. Aen. IV, 578. Hor. Epod. V, 5. Ovid. Met. III, 613. Tibull. I, 7, 49. et innumeri alii loci, quos Lexica praebent. — 57. *Orphei* (Dativi gracci forma) quamquam per versum liceret pro dactylo habere, rectius tamen *δισυλλάβως* pronunciatur, quum poëtae Latini, nominum syllaba *eus* terminatorum Dativo Graeco utentes, non Ionicam formam *εῖ*, sed Atticam *εῖ* secuti videantur; quare Prisc. VII, 2, 8. (p. 732. P.) et VII, 4, 14. (p. 736. P.) diserte dicit, hoc loco *Orphei* spondeum efficere. Cf. Macrob. Sat. V, 17. extr. Ruddim. I. p. 72. Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 289. Eodem modo *Orphei* legitur Geo. IV, 545. et 553. Claud. Epist. II, 33. — *Calliopea* Musa, quae Orpheum peperit aut ex Apolline, aut ex Oeagro, Thraciae rege et fluvio. Cf. Apollon. I, 24. ibique Schol. Orph. Argon. 76. Apollod. I, 3, 2. ibique Heyn. p. 13. Schol. Pind. Pyth. IV, 313. et Cic. N. D. III, 18, 45. *Calliopeae, Καλλιοπείας* (pro Calliopes) nomen legitur etiam Ovid. Fast. V, 80. et Prop. I, 2, 58. — *Linus*, celeberrimus ille et antiquissimus Graecorum vates ab Hercule, quem, ut Orpheum ipsum (Diod. III, 67.) et Thamyrin, musicam docuit, iracundia abrepto interfectus, modo Apollinis et Uraniae (Hyg. f. 161.) modo Oeagri illius et Calliopes filius, Orphei frater natu maior (Apollod. I, 3, 2.) perhibetur. — *formosus Apollo.* Vid. ad Aen. III, 119. — 58. „Arcades, intelligentes cantus iudices, quamquam Panis sui [vid. Ecl. X, 26.] studiosi, mihi tamen pal-

Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.
Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem; 60
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer: cui non risere parentes,

mam tribuent propter felicitatem argumenti." *H. Pan etiam.* Sic omnes Codd. praeter unum, Macrob. Sat. V, 4. Rufinian. Rhetor. p. 32. et Aur. Vict. de orig. urbis Romae c. 5. Deterior lectio est *Pan Deus*, quae unius Cod. Pierii et Donati ad Ter. Hec. II, 2, 13. nititur auctoritate. — *Arcadia iudice*, i. e. pastoribus Arcadicis iudicibus. Vid. adnott. ad Ecl. I, 63. — 59. De iisdem verbis in versibus se excipientibus cum singulari vi et robore iteratis cf. Weicherti Diss. de verss. aliquot Virg. et Val. Flacci etc. p. 93 sqq. et quae adnotavimus ad Ecl. VI, 20. Macrob. Sat. V, 14. locum nostrum in *amoenis repetitionibus* refert. — *dicat.* Voss., qui comparat Ecl. VI, 9. *si legat - - canet* (ubi tamen vid. adnott.), e nonnullis Heinsii Cod. recepit *dicet.* Sed fortius *dicat;* i. e. non poterit non victum se fateri. — 60. *Incipe p. p. risu cognoscere matrem*, h. e. ex eo, quod tibi arridet, matrem agnoscere. Poëta *ἐνθουσιῶν*, exoptati saeculi fausta initia nondum videns, morae impatiens haec dicit pro vulgari: nascere puer! nam decimus iam mensis agitur, iustumque matri uterum gerenti tempus expletum, ut satis iam magna oneris sui taedia ei sint. Exprimit rem valde iucundo signo — sic enim poëticae narrationis natura fert — voluptate et laetitia matris, cum qua recens natum infantem intuetur, ut eo risu se quasi matrem probare videri possit. - - - Vult igitur poëta: Incipe in dias auras prodire, et oculos in matrem coniicere, eamque quasi ex hoc, quod tibi arridet, agnoscere." Ita fere *H.*, neque aliter *Voss.*, quorum explicationem amplexus, Wund. constructionem *risu cognoscere* pro e risu cogn. probare studet nonnullis Taciti locis, ubi similia verba, ut Ann. I, 61. *intelligere*, I, 12. *coniectare*, Germ. 3. *augurari*, cum simplici Ablativo iuncta inveniantur. Equidem potius cum Servio et Wagn. *risu* ad puerum refero matri arridentem. Nam quum omnia in toto carmine ad puerum istum retulerit poëta, extrema pars non debet a summa argumenti aberrare, ne apta desit Elegiae clausula. Porro si de matris risu cogitamus, quum otiosa sunt verba: *Matri longa decem tulerunt fastidia menses*, tum maxime languent ultima: *cui non risere parentes* et offendunt vocc. *Incipe, parve puer*, magna cum vi iterata. Sensus igitur hic est: Incipe matrem risu agnoscere. Digna est enim, quam risu tuo exhilares, quippe cui decem menses longa tulerint fastidia. Quod vero *cognoscere* scriptum est, non *agnoscere*, id in carmine eo minus potest offendere, quum vel pedestris orationis scriptores haud raro *cognoscendi* vocabulo utantur, ubi *agnoscendi* exspectaveris. Cf. Cic. Cat. III, 5, 10. 12. (ubi vid. Beneck.) Sall. Cat. 47, 3. et 61, 8. (cum Kritzii adnot.) Liv. II, 40, 4. (ubi vid. Drak.) Gernh. ad Cic. Lael. 2. 5. Goerenz. ad Cic. Acad. II, 26, 86. Hotting. ad Cic. Ecl. p. 48. Daehne ad Nep. Dat. 3, 3. aliique. *Risu* igitur aut pro cum risu positum, ut Aen. I, 324. *apri cursum clamore petere.* ibid. v. 519. *templum clamore petebant.* III, 226. *magnis quatiunt clangoribus alas.* (cf. adnott. ad Ecl. X, 24.); aut sic explicandum: incipe matri risu significare, eam a te cognosci. — 61. *decem menses* tempus indicant, quo exacto gravidae parere solent. — *tulĕrunt*, correpta penultima, ut saepissime. Cf. Geo. II, 129. III, 283. IV, 393. Aen. II, 774. III, 48. 681. X, 334. et alia exempla Cerdae ad h. l. Burmanno ad Anthol. Lat. I. p. 538., Drak. ad Sil. V, 264., mihi ad Lucr. V, 876., Wagnero ad Geo. IV, 393. Ochsnero ad Ovid. Met. X, 55. ed. Bach. Schmid. et Obbario ad Hor. Ep. I, 4, 7. Ramsh. Gramm. §. 220. p. 1064. collata. Non tamen mirandum, ex vulgari in eiusmodi locis corruptione et hic Codd. fluctuare inter *tulerant*, *tulerint* et *tulerunt.* (Cf. adnott. ad Geo. IV, 393. et Aen. II, 774.) Veram lectionem tuentur etiam Probus I. p. 93. Lind. (p. 1434. P.) et Donat. ad Ter. Eun. prol. — 62. *fastidia*, molestiae graviditatis, quas

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

tandem fastidit mulier praegnans. Cf. not. ad v. 60. — *Incipe, parve puer.* Cf. supra ad v. 59. ad Ecl. I, 29. et VI, 60. sqq. Eandem vocis *Incipe* repetitionem habes Ecl. V, 10. et 12. — *cui non risere parentes*, i. e. arrisere, ipsius risu provocati. Vid. supra ad v. 60. Heyn. locum sic explicat: Quem infantem recens natum tali cum risu non excepere gremio impositum parentes, de quo nato non laetati sunt, est is ingratus et invenustus homo, diis hominibusque invisus, itaque ad deorum vitam et consortium admitti non poterit, quod puero promiserat v. 15. [et v. 49.]. Designari autem recepti inter deos herois vita duabus rebus solet, convictu cum Iove et deae alicuius coniugio. Sic de Hercule Hor. Od. IV, 8, 29. *Iovis interest optatis epulis*, idemque Heben coniugio accepit. Cf. Virg. Geo. I, 31." Ceterum non prorsus reticere possum miram diversitatem lectionis, iam Vossio rectissime explosam. Quinct. enim Inst. IX, 3, 8. legit: *qui non risere*, hac addita explicatione: *ex illis, qui non risere, hunc non dignatus deus, nec dea dignata;* quam, licet satis duram et contortam, ut probaveris, quid facies voci *parentes*, quae nec Nominativus esse potest cum *qui* coniungendus, nec Accusativus, quum *ridere aliquem* non significet *anlächeln*, sed *auslachen*? Nihil igitur superest, nisi ut pro Vocativo habeamus, qui tamen quam ineptus sit hoc loco, quisque videt. Quibus de causis Voss. admodum probabiliter censet, Quinctilianum libro usum esse, qui antiquam Dativi formam *quoi* in *qui* corruptam exhiberet. — 63. „Positura verborum *dea nec* pro *nec dea* magna vocabulo *dea* vis additur. Eadem sede idem ausus est Iuven. XIV, 43. *Sed nec Brutus erit, Bruti nec avunculus usquam.* Aen. IV, 696. *Nam quia nec fato, merita nec morte peribat.* Eandem licentiam in vocabulis *et — et* sibi sumserunt Latini. Hor. Sat. I, 6, 11. *Et vixisse probos amplis et honoribus auctos.*" *W.* Omnino autem de Particulis *et, atque, nec, neque, sed, vel, aut* aliisque a poëtis haud raro postpositis cf. Ruddim. I. p. 324. Cort. ad Luc. VI, 12. Wunderl. ad Tibull. I, 3, 18. Bach. ad Ovid. Met. VI, 701. E Virgilio huc pertinent v. c. Geo. I, 274 sq. Geo. II, 321. III, 204. Aen. I, 369. II, 164. IV, 187. 317. 619. Vid. etiam quae de Praepositionibus Casui suo postpositis ad Ecl. VI, 19. adnotavimus. Ceterum Wagn. Vol. V. edidit *cubilist.* Vid. supra ad Ecl. II, 70.

ECLOGA V. DAPHNIS.

ARGUMENTUM.

„Convenerant Mopsus et Menalcas, pastores, ille fistula, hic cantu excellens, et se ad canendum mutuo invitant (1—19.). Postquam sub antrum concesserunt, prior Mopsus (20—44.) Daphnidis mortem luget; inde Menalcas succedens (56—80.) eiusdem Daphnidis tamquam diis adscripti laudes persequitur. Mutuis hinc sibi muneribus datis discedunt. Etiam in huius Eclogae allegoria exsculpenda molesti fuerunt interpretes. In Daphnide plerique Iulium Caesarem eiusque necem et apotheosin, nonnulli, iam ex antiquioribus, Maronis fratrem Flaccum, cui opinioni verba Menalcae (Virgilii) 51. 52. iam satis obstare videntur, aut Quinctilium Cremonensem, a. 730. mortuum, aut, quod peius etiam, Quinctilium Varum, qui in Germania a. 763. occubuit, item Saloninum, Pollionis filium, quaesiverunt*). Quodsi altiorem,

*) Daphnidis nomine Iulium Caesarem celebrari, dubium esse vix potest. Audiamus enim Spohnium in Proleg. p. 29. sqq. de argumento huius Eclogae ita disserentem:

quam verborum ratio fert, sententiam quaerendam putes, ad Caesarem ut putes poëtam respexisse, feram equidem, modo ne singula allegorice ad taedium interpretari ausis, quia illud saltem non incommode fieri potest; quod tamen cogat nos, nihil inest. Nam si carmen animo ab opinione aliqua vacuo et intacto legimus, nihil aliud poëta spectasse videri debet, quam ut Idylliorum Theocriti I. et XIX. imitationem institueret, et, ut Ecloga III. duos pastores a conviciis ad cantum progressos, ita h. l., idque multo elegantius, duo alios pastores a mutuis laudibus ad certamen cantus procedentes induceret. Carminis argumentum sunt Daphnidis laudes, nobile haud dubie in vetustis carminibus pastoritiis argumentum, ut ex nonnullis Theocriti, imprimis Idyll. I. et VII. 73. sqq., locis apparet. Fuit ille in herois loco inter pastores habitus, cantu nobilis et a Nympha amatus; hinc eius amores, fata et mors pastoritiis carminibus celebrata et multis modis variata. [Cf. adnott. ad v. 20.] Noster vero poëta materiam ita tractavit, ornavit et amplificavit, ut generosum poëtae epici spiritum facile in eo agnoscas; quamquam singulae rerum imagines et characteres ex antiquissimorum carminum indole et colore ducti sunt. Locus, in quo conveniunt pastores, statim ab initio magna cum suavitate describitur: succeserant antro agrestis vitis palmitibus obducto. Carmen ad annum 712. (ab aliis [minus recte] in initium anni 713. *IV.*) referri solet." *H.* [Cf. notam subiectam.]

„Eclogam tertiam composuerat Virgilius sub aestatem anni 712. Sed paullo post ad aliam sese accingere debebat: quum instarent ineunte mense Iulio feriae maxima solennitate celebrandae, quas Triumviri in honorem Iulii Caesaris decreverant. Iam anno 710. non ita multo post necem Iul. Caesaris Octavianus ludos solennes instituerat in honorem Veneris genitricis, quum ab hac genus suum Iul. Caesar repeteret. Illis diebus mense Quinctili stella crinita apparuit. Populus sibi persuasit, animam esse Divi Iulii eumque inter Deos receptum esse; Octavianus statuam Caesaris cum stella super caput in Veneris templo posuit cum titulo *Καίσαρι ἡμιθέῳ*; mensis Quinctilis, quo Caesar natus fuerat, Iulius dictus. Anno 712. Kal. Ianuar. Triumviri iure iurando se et alios obstrinxerunt, omnia Caesaris acta sese rata habituros. Octavianus se Octavianum Caesarem Divi filium nominavit. In pompa Circensi eius imaginem cum imaginibus Deorum et matris Veneris circumferri iussum. Sacellum ei tamquam heroi in eo loco fori, quo crematus fuerat, exstrui coeptum, ac, si quis reus illuc se reciperet, ne ab ara Divi Iulii abriperetur, vetitum. Sanctum denique diris poenis et exsecrationibus, ut omnes natalem Iul. Caesaris diem hilares et laureati celebrarent. Natus fuit III. Id. Quinctil. anni 654. Sed in eundem diem ludi Apollinares inciderunt. Quum autem libris Sibyllinis vetitum esset, ne cuiquam deo praeter Apollinem eo die sacra fierent, natalitia Caesaris pridie agenda esse, decretum est, i. e. IV. Non. Iul. [Cf. Wagneri not. ad v. 66.] Quae si quis negligeret, sacer et devotus Iovi et Caesari heroi ultoribus habebatur. Haec sacra natalitia in regione Transpadana s. Gallia Cisalpina laetius acta, quam alibi, primum quod bello Mutinensi finito, quo illa regio turbata, laetior spes meliorum temporum affulgebat; tum quod Caesar diu praefuerat illi provinciae, incolasque variis nominibus sibi obstrictos reddiderat. Faverat ipse illis, ut qui ab iis diligeretur; ideoque anno 705. Dictator omnibus ius civitatis dederat. Dio Cass. XLI. 36. Denique etiam poenae propositae, si essent, qui detrectarent, adegerunt. Ergo Virgilius, inter illos populares suos vivens, aut ad haec ipsa concelebranda, aut non ita multo post, hac opportunitate excitatus, carmen composuit. Ipsi Caesari bene velle debebat, ut unus ex iis, qui ius civitatis ab illo acceperant; tum quod Caesaris revera erant tantae virtutes, ut, si prisca reipublicae forma remanere amplius iam non posset, hoc moderatore Romani felices fuissent futuri; deinde consilii quoque erat, Triumviris significare, talem sibi esse mentem; denique accessit sine dubio Pollionis amice hortantis admonitio, qui favit poëtae ideoque voluit, ut his periculosissimis temporibus vitae ac salutis esset certus. Idcirco Virgilius, ut se poëtam esse significaret, sub finem carminis mentionem eorum carminum inseruit, quae paullo ante ediderat. At vero Virgilius quodam quasi involucro ista omnia velavit; primum ne nimis offenderet novae rerum formae osores et strenuos antiquorum temporum laudatores; tum fortassis etiam, quod ipse noluit palam laudes Caesaris celebrare; denique quod hoc aptissimum erat ad colorem poëticum carmini conciliandum, quod aut frigidum, aut minus elegans facillime fieri posset, quum originem suam tempori potius, quam ingenio deberet. Propterea, ut poëta bucolicus, sub Daphnidis persona Caesarem induxit. Daphnis heros inter antiquissimos pastores aevo fabuloso. Ergo argumentum aptum. Ita temperabat, ut (1) dolorem de Daphnidis obitu exprimeret; quam carminis partem quodammodo alienam alii tribuit pastori; (2) laetitiam de Daphnide heroe inter divos recepto. Hoc ei pastori retinuit, cuius persona latens ipse sua sensa volebat significare. Ceterum non singula quaevis ad amussim exigenda, ita ut leones Afri sint feri populi Africae aut similia. Sed ut in quavis imagine quaedam

189705

adduntur ad exornandum non necessaria, sed tamen utilia, ut delectent, ita in hac imagine totum eius, qui eam exhibuit, consilium spectare debemus; nam qui singula quaevis per metaphoram dicta sumserit, in maximas incidet ineptias." Haec *Spohn*.

Wunderl. autem Heynianis haec inserunt: „Si ad Caesarem, cui anno 712. a triumviris divini honores decreti sunt, respexisse putes Virgilium, eum, bello Mutinensi agris vicinis haud dubie vastatis, novisque malis ex divisione agrorum, veteranis promissa, post Philippos imminentibus, hoc carmine desiderium felicitatis priorum temporum Caesare dictatore expressisse, non incommode statues."

MENALCAS. MOPSUS.

MENALCAS.

Cur non, Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
Tu calamos inflare levis, ego dicere versus,
Hic corylis mixtas inter considimus ulmos?

MOPSUS.

Tu maior; tibi me est aequum parere, Menalca,
Sive sub incertas Zephyris motantibus umbras, 5

1. Sub Menalcae persona ipse latet Virgilius (cf. v. 86.), qui aliis quoque locis (Ecl. IX, 10. 18,) eodem nomine se loquentem inducit, omninoque haud raro pastoribus se inserit, cum iis versatur et canendo certat. (Ecl. III, 84. X, 8.) Cf. Voss. — *boni*, i. e. periti, docti; ut Aen. IX, 572. *Hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta*, et Sil. XIV, 453. *bonus ille per artem Crudo luctari pelago atque exire procellas;* ubi eandem habes constructionem. Cf. etiam Tac. Ann. I, 3. *bonus militia* etc. De ipsa autem constructione Graeca *boni — inflare — dicere*, cum qua H. comparat ἀγαθοὶ, ἐσθλοὶ συρίζειν, ἀείδειν, et Theocr. VIII, 3. Ἄμφω ἐγὼ ἐρίσδειν δεδαημένω, ἄμφω ἀείδειν, cf. Ruddim. II. p. 229. Ramsh. §. 168. not. 2. p. 628. Billroth. §. 248. not. Iani Ars poët. p. 150 sqq. Vechn. Hellenol. p. 311. Iahn. ad Ovid. Trist. V, 3, 44. Ita apud Virg. *bonus, felix, peritus, paratus, coniuratus* etc. haud raro cum Infin. construuntur. (Vid. Ecl. VII, 5. X, 32. Geo. I, 280. 284. Aen. IX, 772 etc.) Cf. etiam Stat. Silv. II, 3, 69. *optimus Condere divitias.* Eleg. ad Messal. 7. *expromere cantus Maximus* etc. Iahn. adnotat, sic etiam apud historicos Adiectivis *paratus, aptus, ferox* et similibus, praeterea autem apud pedestres scriptores non nisi Adiectivis cum Praep. *ad* compositis, Infinitivum adiungi. Cf. Kritz. ad Sall. Iug. 46, 5. 49, 3. et 52, 4. — *Convenimus*, in unum locum. Burm. comparat Aen. I, 707. et II, 799. — 2. „*Calamos levis*, fistulam tenui arundine compactam; ita iunge, quia huic voci epitheton convenientius. [Alii enim, commate post *inflare* posito, male coniungunt *leves versus.*] Arundini *calamus levis* Moret. 62. tribuitur. In v. 3. 6. 12. color ductus ex Theocr. Id. I, 12 sqq." *H. — dicere versus.* Cf. adnott. ad Ecl. III, 55. — 3. *corylis.* Vid. ad Ecl. I, 14. — 4. *maior*, scil. natu. Ita *maior* non addito *natu* vel *natus* legitur v. c. apud Hor. Od. IV, 4, 14. et A. P. 366. Caes. B. C. III, 108, 3. Bell. Alex. 33, 2. Suet. Aug. 17. Tit. 13. Vit. 3. Liv. XLV, 15, 1., *maximus* autem Aen. VII, 532. Liv. XXIII, 30, 11. (et fortasse etiam Hor. Ep. I, 2, 1., ubi vid. Obbar.) Cf. Bremi ad Nep. Reg. 2, 3. Matth. ad Cic. Rosc. Am. 14, 39. — *aequum.* Wagn. Vol. V. ubique edidit *aecus, anticus, propincus, oblicus, ecus* etc. Cf. eius Orth. Verg. p. 449 sq., ubi laudat de hac re disserentes Maium et Creuz. ad Cic. Rep. I, 21. et Beier. ad Cic. pro Tull. §. 6. — 5. *Heyn.*, qui cum Burm. retinet vulgatam lectionem *mutantibus*, haec adnotat: „*Mutan-*

Sive antro potius succedimus. Adspice, ut antrum
Silvestris raris sparsit labrusca racemis.

MENALCAS.

Montibus in nostris solus tibi certat Amyntas.

MOPSUS.

Quid, si idem certet Phoebum superare canendo?

---

tibus (eas) Zephyris reddit rationem adiecti *incertas*, quod non pro vituperio umbrae haberi debebat, quum sit longe elegantissima rerum imago. Sic *umbrae tremulae* apud Calpurn. Ecl. V, 101." Neque aliter apud Rutil. Itin. I, 283. *fluctuat umbra*. Sensus igitur esset: Cum foliis vento agitatis umbrae quoque locum mutant, non immotae manent, sed fluitant. *Incertus* autem eadem fere ratione intelligendum apud Ovid. Am. I, 11, 1. *colligere incertos* (i. e. fluitantes) *et in ordine ponere crines*, et apud Martial. II, 66. *comarum Amulus incerta non bene fixus acu*, i. e. non stabili. Pro *mutantibus* autem (quod Lachmann. ad Prop. II, 10 (9), 33. tueri videtur), quae lectio multo facilius in alteram mutari potuit a librariis, quam illa, et saepe mutata est (cf. Ecl. VI, 28. Aen. III, 581. Ovid. Met. XI, 674.), recentiores editores fere omnes cum Wakef. ad Lucr. IV, 78. et Schirach. p. 497. sq. ex plurimis restituerunt Codd. et Servio lectionem *motantibus*. De utriusque vocis permutatione agunt etiam Gronov. Obss. III, 1. Heins. ad Ovid. Met. XIII, 937. et Cort. ad Lucan. VIII, 217. Ceterum non opus est, ut cum Wakef. *motantibus* neutrali sensu accipiamus pro *se moventibus;* facilius enim supplemus *eas.* — 6. *Adspice, ut - - sparsit.* Cf. not. ad Ecl. IV, 52. — 7. *labrusca*, vitis silvestris, *ἀγριάμπελος*. Plin. XXIII, 1, 14. XIV, 16, 18. Billerb. Flor. class. p. 57. et Voss. ad h. l. „Vitibus obductae speluncae, utpote quae amoenitate se commendant, passim laudantur. Habent scilicet poëtae ex Homeri splendida descriptione antri Calypsus Od. V, 68. cf. 63. — *raris* autem hic non urgendum, aliter in vitio hoc esset, quod non densi sunt racemi; sed simpliciter notat naturam racemorum sive uvarum, passim e palmitibus per antri ostium serpentibus pendentium, ut per intervalla dies intret. Ita Ecl. VII, 46. *Et quae vos rara viridis legit arbutus umbra.*" *H.* Eadem ratione Lenz. aliique interpretantur Ovid. Met. VII, 622. *patulis rarissima ramis - - quercus*, ubi tamen vid. Bach. — *Spargere* autem, quod optime convenit raris racemis, hic significat sparsis racemis obducere et circumvestire. Similiter infra v. 40. *Spargite humum foliis*, IX, 19. *humum florentibus herbis spargere.* Cf. etiam Aen. IV, 584. *Aurora novo spargebat lumine montes Orta dies.* — 8. Amyntae nomen in bucolicis carminibus satis frequentatum. Fingit poëta pastorem aliquem fistula canendi peritissimum, qui solus cum Mopso de palma certare audeat. — *certat.* Ita antiquiores fere libri omnes et Servius Dresd., quos cum Wagn. secuti sumus, quum Coniunctivus *certet*, quem, a Gud. aliisque Codd., Arus. Messio p. 218., Rufin. p. 250. et Schol. Crucq. ad Hor. Epod. XI. et Sat. II, 5. exhibitum, Iahn defendit, e versu sequ. huc translatus videatur. Per se autem utraque lectio ferri potest; *certat* enim est simpliciter affirmantis, *certet* autem iudicantis et valet: meo iudicio solus Amyntas certamen tecum inire potest (*es dürfte kämpfen,*); neutrum vero ab hoc loco alienum. De constructione *certare alicui*, *μάχεσθαί τινι*, cf. Ruddim. II. p. 149. et Ramsh. §. 120. g., qui comparant Ovid. Her. XVII, 189. *pugnare amori*, Prop. I, 14, 7. *contendere amori*, Stat. Theb. VIII, 505. *bellare parenti*, Sil. X, 296. *luctari morti* etc. Plane eadem ratione Ecl. VIII, 55. *Certent et cycnis ululae.* — 9. *Quid, si idem* etc. Sensus, iam a Burm. recte expositus, hic est: „tam temeraria est haec provocatio Amyntae, ac si Phoebum provocaret: tantum enim ego praestantior illo sum, et Phoebo similis, ut nihil inde mihi laudis accedat, si cum eo comparer

MENALCAS.

Incipe, Mopse, prior, si quos aut Phyllidis ignes,
Aut Alconis habes laudes, aut iurgia Codri.
Incipe; pascentis servabit Tityrus haedos.

MOPSUS.

Immo haec, in viridi nuper quae cortice fagi
Carmina descripsi et modulans alterna notavi,

---

non magis ac Phoebus ideo excellere diceretur, quod Amyntas se illi contulerit.“ Cum irrisione et cavillatione haec dici, iam ex Coniunct. *certet* manifestum est. Verissime enim Wagn. adnotat, si haec confirmantis essent, (ut alii cum Heynio putant, qui locum coll. v. 15. sic interpretatur: „Hoc eum audere, ut se mihi aequiparet, mecum certet, nihil mirum, quum idem ille satis temerarius sit, ut vel cum diis congrediatur“) scribendum fuisse: *Quid, si certat?* i. e. immo certat. Ceterum idem Wr. iure praefert vulg. verborum ordinem alteri *Phoebum certet*, quum post *πενθημιμερῆ* fortior sit sedes, coll. Geo. I, 287. 289. IV. 174. 439. etc. — 10. Sumtus hic locus ex Theocr. I, 19. sq. Heynius, ut Phyllidis, ita etiam Alconis et Codri nomine vulgares pastores significare censet; quod alii iure addubitant. Et secundum Weicherti quidem (de Iarbita Timagenis aemulo §. 4. Poëtt. Latt. Rell. p. 402. sqq.) sagacissimam coniecturam hic *Codrus* Virgilianus, qui iterum prodit Ecl. VII, 22, 26., non differt ab ipso illo Iarbita Horatiano (Epist. I, 18, 15.), quo nomine *Cordum* quendam Maurum significari Schol. Cruq. et Porphyrion asseverant (cf. Weichert. l. l. §. 3. p. 399.); ut verisimillimum videatur, hunc hominem non minus quam Bavium istum et Maevium (Ecl. III, 90.) utriusque poëtae et Virgilii et Horatii obtrectatorem fuisse, verum autem *Codri* nomen in Scholiastarum Horatianorum commentariis corruptum apparere. Vid. etiam quae ad Ecl. VII, 26. adnotavimus. Quum igitur Codri nomine rhetor illius temporis satis famosus notari videatur, quem hic poëta propter *iurgia* sua, i. e. rixas cum multis (etiam cum Virgilio ipso) institutas et convicia in eos prolata, in transcursu notet et rodat, nihil obstat, quominus nec *Alconem* pastorem aliquem, sed artificem illum (statuarium et caelatorem) intelligendum censeamus, qui in Culice 66., apud Ovid. Met. XIII, 683. et Plin. XXXIV, 14, 40. commemoratur. (Cf. Sillig. Cat. artif. p. 37.) — *Incipe*, scil. canere, ut Ecl. IX, 32. *Incipe*, *si quid habes*, et Iuven. IV, 34. *Incipe, Calliope.* — *ignes*, amores. Cf. adnott. ad Ecl. III, 66. — 11. *habes*. Vid. not. ad Ecl. III, 52. — 12. *Incipe*. De hac repetitionis figura vid. ad Ecl. IV, 62. — *servabit*, observabit, custodiet. Vid. adnott. ad Ecl. III, 75. „*Tityrus* servus; Mopsus, filius divitis patris, haedos, ut iunior aetate, pascit. Sic apud Tib. I, 10, 41. *Ipse suas sectatur oves, at filius agnos.* Eurip. Cycl. 27. *Παῖδες μὲν οὖν μοι κλεινὸν ἐν ἰσχάτοις Νέμουσι μῆλα νέα νέοι πεφυκότες.*“ *Sp.* Voss. conferri iubet Ecl. II, 30. — 13. *Immo haec*, non illa, quae tu me canere iubes; ut etiam hic Pronomen demonstr. inserviat oppositioni. Cf. Wagn. Qu. Virg. XX, 7. — 14. „*alterna notavi*, per alterna, alternatim canens versiculum, et eundem mox incidens in corticem [ut Schirach. quoque p. 329. h. l. explicat]. Etsi non levis opera esse debuit, totum hoc, quod sequitur a v. 20., carmen incidere cortici.“ *H.* Quare Voss. haec in deducto cortice scripta putat. Sed apud Calpurn. I, 33. sqq. versus LVI properanti falce notati in cortice leguntur. Cf. etiam Virg. Ecl. X, 53. *tenerisque meos incidere amores Arboribus*, et Tit. ad Calp. III, 43., a Spohnio laud., qui haec addit: *Modulans alterna notavi* i. e. Ubi versuum quendam numerum cortici incideram, eos modulatus sum et modulamen notavi. Hinc *modulatores*, artis musicae doctores; *Componisten*, *Tonsetzer*. Sic Tityrus

Experiar; tu deinde iubeto ut certet Amyntas.

MENALCAS.

Lenta salix quantum pallenti cedit olivae,
Puniceis humilis quantum saliunca rosetis,
Iudicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.

MOPSUS.

Sed tu desine plura, puer; successimus antro.
Exstinctum Nymphae crudeli funere Daphnim

Ecl. I. *modulatur avena carmen silvestre*, i. e. quaerit aptos modos. Modulamen autem duplex erat, vocis (nam cantando recitandum erat carmen, v. 48 et Ecl. III, 21.) et fistulae, quae quasi intercalare carmen, s. modos musicos, canebat, quo finito denuo cantus pergebat. Itaque quasi haec alterna erant, canere voce et inflare fistulam, quod nemo una potest." — 15. Haec cum irrisione arrogantis Amyntae dicuntur. Nam sensus est: Meum quum audiveris carmen, ipse iudicabis, utrum Amyntas iste, qui mecum certet, dignus sit, nec ne. — Vulgo legitur *iubeto certet Amyntas;* et quamvis Bacchius uno vocabulo comprehensus (*iubeto*) in hac sede versus et graviore interpunctione non sequente defendi possit aliis quibusdam locis, ut Prop. II, 33, 9. *Quum te iussit habere puellam cornua Iuno*, praestat tamen optimorum Codd. lectio *iubeto ut*, quam, suadente etiam Lachmanno ad Prop. III, 6, (II, 15,) 43., cum Wagn. recepi. — 16. Cf. Theocr. V, 92—95. Postremis Mopsi verbis commotus, fatetur Menalcas, non serio, sed per ludibrium se dixisse illa: *Montibus in nostris solus tibi certat Amyntas* v. 8. — *pallenti - - olivae*, frondem subviridem habenti. Vid. not. ad Ecl. III, 39. — 17. *saliuncam* Voss. docet esse nardum Celticam (Valerianam Celticam Linn.). Est autem ea herba, auctore Plinio XXI, 7, 21. (cui adde Scrib. Larg. 195. 258.), odore quidem suavi, tanta autem brevitate, ut necti non possit. Ceterum in hac comparatione magis species pulchra, quam usus spectatur, nam etiam ex nardo oleum odoratum confectum esse constat. Cf. Plin. XII, 12, 26. Voss. ad h. l. et Mitscherl. ad Hor. Od. II, 11, 16. — 19. Mopsus, modestiam quandam affectans iis, quae v. 9. et 15. dixerat, minus utique convenientem, interpellat Menalcam, ne ille in sua laude celebranda pergat. — *desine plura.* De notissima verborum dicendi ellipsi cf. Ramsh. §. 208. 2. c. p. 1017. Quamquam ne opus quidem est, ut ellipsin statuamus, quum verbum *desinere*, apud poëtas maxime, haud raro cum simplici Accus. Objecti construatur (*ablassen von etwas, aufhören mit etwas.*). Cf. Ecl. VIII, 61. *desine, tibia, versus.* Ovid. Met. VI, 215. *desinere querelas.* Ita Cicero ipse ad Fam. VII, 1, 4. et cum eo Suet. Tit. 36. *artem desinere*, Gell. II, 12. *seditionem desinere* etc. Cf. Heins. ad Ovid. A. A. II, 725. — 20. „Lusus ingenii, non verus affectus ex funere vero carminis argumentum facit: luctus ex Daphnidis morte, quem et armenta et ferae (v. 25—29.) et ipsi agri ac prata sentire dicuntur." Ita fere *H.*, qui in Argum. huius Eclogae de Daphnide, celeberrimo illo Siciliae pastore, Mercurii et Nymphae cuiusdam filio, ab ipsis Nymphis educato et a Pane fistulae cantum edocto, conferri iubet Serv. ad Ecl. VIII, 68. Diod. IV, 84. Aelian. V. H. X, 18. h. anim. XI, 13. Schol. Theocr. Id. VIII. f. Parthen. c. 29. Sil. Ital. XIV, 466. Ovid. Met. IV, 276. sqq. aliosque. Vossius, quem sequitur Spohn. in Prolegg. (cf. Argum. p. 81.) haec satis probabiliter ad interitum Caesaris referenda esse docet; ut igitur sub Daphnidis persona, pastoris in ipso iuventae flore mortui, lateat Iul. Caesar; Nymphae autem (v. 21.) et mater (v. 23.) deos tutelares Romanorum et Venerem, parentem gentis Iuliae, pastores porro cum gregibus (v. 24 sqq.) magistratus populumque Romanum, ferae denique bestiae (v. 27 sqq.) domitas nationes significent,

Flebant: vos coryli testes et flumina Nymphis;
Cum complexa sui corpus miserabile nati
Atque deos atque astra vocat crudelia mater.

---

qui omnes mortem eius lugeant. Sic autem iam Acron ad Hor. Od. 1, 2. hunc locum intellexit. Ceterum Wagn. in edit. min. adnotat, esse quaedam in hoc carmine, quae magis pastoris conditioni conveniant, quam eius, qui sub illius specie lateat, imprimis v. 48., ubi tamen vid. adnott. — *crudeli funere*, i. q. acerba morte, nil amplius. — *Daphnim.* Cf. not. ad Ecl. IV, 32. et infra ad v. 51. — 21. *Flebant.* Observes vocem bisyllabam eamque spondeum efficientem in principio versus cum singulari vi et gravitate positam. Cf. Wagn. Qu. Virg. XIII. p. 432., qui comparat v. c. Aen. III, 635. VI, 590. VII, 80. IX, 728. X, 879. Geo. I, 477. aliosque locos et vid. adnott. ad Ecl. VII, 50. — *testēs.* Vid. de hac productione adnott. ad Ecl. I, 39. — 22. *nati.* Ita pro vulg. *gnati* scribendum esse, docet Wagn. Qu. Virg. XXXVIII., qui antiquiorem et graviorem formam *gnatus*, non nisi substantive dictam, commotiori tantum et affectus plenae orationi convenientem censet (ut Aen. II, 663. VI, 116. 869. VII, 360. X, 470. 525. XI, 167. 178. 181. etc., in quibus locis omnibus Vir doct. ex Med. auctoritate edidit *gnatus*), ideoque a Bucolicis et Georgicis prorsus exsulare iubet. Equidem tamen in utriusque formae usu non tam varia poësis genera, quam unius cuiusque carminis argumentum et naturam respiciendam duco; quare hoc loco, sublime aliquid et tragicum spirante, magisque ad epici, quam bucolici, carminis indolem accedente, dummodo Codd. addicerent, in forma *gnati* non offenderem. Sed omnes Codd., de quorum lectionibus certi quid constat, et Serv. Dresd. communem et vulgarem formam *nati* exhibent. Wagn. praeterea addit, videri hanc formam brevi vocali antecedente non elegantem fuisse habitam, ut iam propterea h. l., ut Ecl. VIII, 47. Geo. III, 128. et IV, 375. 396. repudianda sit; qua de re adhuc dubito. — 23. *atque - - atque* aperte pro *et - - et* positum quemadmodum Geo. I, 182. III, 434. et Aen. VIII, 486. *que - - atque* leguntur. Non enim adsentior Wunderlichio Praef. p. IV. sq., Wagnero ad Geo. III, 257. et Qu. Virg. XXXV, 23. p. 567. et Iahnio ad h. l., hunc usum geminati *atque* Virgilianum esse negantibus nostrumque locum ita intelligentibus, ut, commate post Coniunctionem *cum* sublato, coniungant: *cum complexa* (est) *atque vocat deos atque astra.* Nam ut verbum substantivum in priore membro commode omitti potuisse (cf. adnott. ad Ecl. I, 53. et Wagn. Qu. Virg. XXV.), contra vero Latinos, ubi Participio posito copulam evitare possent, illam non semper vitasse concedam; quem non offenderet eiusmodi verborum coniunctio, qua, illis *ἀνωμαλίαις* praegressis, non sine maxima ambiguitate duo Verba Praedicati et duo Accusativi Obiecti ab altero eorum pendentes prorsus eodem modo per *atque* copularentur? Quum autem v. c. Silius I, 93. sq. canat: *Hic crine effuso atque Hennaeae numina divae Atque Acheronta vocat Stygia cum veste sacerdos*, ubi de polysyndeto, quod Wagn. Geo. III, 257. IV, 343. 463. Tibull. II, 5, 73., procul dubio etiam Catull. LXVIII, 152. et alibi statuit, profecto cogitari nequit; cur, quod alii poëtae sibi indulserunt, id Virgilio strenue abiudicemus? Quare cum Gronovio ad Gell. VII, 14. Drakenb. ad Silii l. l. Dissenio ad Tibull. l. l. et Handio Tursell. I. p. 510. etiam hoc loco *atque - - atque* pro *et - - et* usurpatum censeo. — 23. „*vocat crudelia*, h. e. invocat, inclamat, deos et astra incusat. Iciunum est, quod vulgo aiunt: dicit astra esse crudelia.„ Haec *H.* Sed invocandi notionem ab hoc loco alienam esse, quisque videt; incusandi autem vim inesse verbo *vocare*, exemplis est probandum, quae num usquam inveniantur dubito. Quare cum Wagn. subsisto in vulgari explicatione, qui provocat ad Ter. Ad. V, 7, 13. *Placet, pater lepidissime. - - Euge! iam lepidus vocor;* ut igitur *crudelem vocare* hic sit i. q. Geo. IV, 356. *crudelem nomine dicere.* Quod autem astra vocat crudelia, hoc ex Chaldaeorum doctrina explican-

Non ulli pastos illis egere diebus
Frigida, Daphni, boves ad flumina; nulla nec amnem
Libavit quadrupes, nec graminis adtigit herbam.
Daphni, tuum Poenos etiam ingemuisse leones

---

dum, de qua Wagn. conferri iubet Interpp. ad Hor. Od. I, 11, 2. Astra enim in fatis hominum, imprimis nascentium, magnam vim habere, veteres censebant. Unde Hor. Od. II, 17, 21. *Utrumque nostrum incredibili modo Consentit astrum*, Petron. Sat. 44. *malo astro natum esse*, Prop. I, 6, 36. *duro sidere vivere*, Ovid. Trist. V, 10, 45. *grave sidus habere* et similia. Hic igitur mater (Venus, parens gentis Iuliae: cf. Ecl. IX, 47.) accusat deos atque astra, quod fata filii acceleraverint. — 24. „Non pastores prae luctu armenta ad pascendum, et post pastum ad flumina egerunt. Cf. Mosch. III, 23. 24. Nemes. II, 29. Itaque ea fuere impasta per eos dies." *H.* Cf. locum simillimum Ecl. IX, 24. — 25. *Nulla nec amnem Libavit quadrupes* etc. Cf. quae Suet. Caes. 81. narrat. — *nulla nec - - nec*, ut apud Graecos οὐδεὶς οὔτε - - οὔτε. Cf. Ecl. IV, 55. Geo. II, 83. sq. Aen. IX, 428. XI, 801. Drakenb. ad Liv. III, 26, 5. Heusing. ad Cic. Off. I, 20, 1. Duker. ad Flor. III, 17. extr. Schwarz. ad Plin. Pan. 3. p. 579. Dähne ad Nep. Iphicr. 2, 1. alii. *nec* autem pro vulgari *neque* Wagn. recepit, et Codd. quosdam et rationem secutus, quum, „ubi ad augendam negationis vim pleonastice praecedenti negationi altera subiiciatur, etiam priore loco *nec*, non *neque*, scribendum videatur." Cf. doctissima eius disp. de copula *nec*, *neque* in Qu. Virg. XXXII, 11. p. 535 sq. — 26. *libare amnem*, i. q. gustare, a quo tamen ita differt, ut *libare* simpliciter significet rem aliquam ore leviter attingere, *gustare* autem saporis notionem simul involvat. (Vid. Doederl. Syn. III. p. 127.) Cf. Geo. IV, 54. Aen. III, 354. etc. Prosaici scriptores *gustu* solent addere, ut Tac. Ann. XIII, 16, 2. *libata gustu potio*. — De Adiectivo *quadrupes*, quod, a genere subauditi Substantivi pendens, triplici genere usurpatur, cf. Ruddim. I. p. 22. — „*graminis herbam* puta hic et Ovid. Met. X, 87. Liv. I, 24, 5. dictam esse, ut *cytisi*, *loti herbam*, nempe quum de virenti germine fruticis cuiuscunque agitur; nisi noto poëtarum more pro herba graminea dictum malis, quum *gramen* ipsum inter herbas vulgatissimum sit: Plin. XXIV, 19." *H.* Cf. Geo. I, 134. *frumenti herba*, Colum. VIII, 17. *herbae algae* et similia. Herba, ut genus, complectitur gramen, ut speciem. — 27. „*Leones* pastorem exstinctum deflere, ad luctus acerbitatem augendam magnam δεινότητα habet; nec de eo cogitandum, quod Daphnis in Sicilia obiit. At *Poenos*, i. e. *Afros*, pro epitheto ornante accipias, ut mox *Armeniae tigres*, et supra *Cydonia mala*, *Sithonia nix*, et quod multo magis mireris, Ecl. X, 59. *libet Partho torquere Cydonia cornu Spicula* [ubi vid. adnott.]" *H.* Quum autem leones nunquam fuerint in Sicilia, Voss. non dubitat, quin ipsa Africa his verbis designetur: Africam quoque ingemuisse Caesaris desiderio, qui Carthaginem colonia a. 708. eo deducta reficere voluerit. Spohn. vere, hanc explicationem iure vituperans, leonum mentionem ex Theocr. I, 72., qui et ipse leones Daphnidis mortem deplorantes fingit, a Virgilio translatam censet. Tenendum autem, his bestiis saepe in fabulis et carminibus veterum (cf. Geo. IV, 510. ibique adnott.) sedes assignari, quas aut nunquam, aut iis certe temporibus non habuerunt, quorum nobis est accuratior cognitio, unde tamen non sequitur, prioribus temporibus, ubi terrae minus erant cultae et incolis frequentatae, eiusmodi fera animalia in iis non fuisse. Ut enim patria nostra olim ursis abundabat, qui nunc nusquam fere in ea inveniuntur, ita etiam Siciliam, Graeciam (Nemeaeum leonem specto) aliasque Europae regiones antiquissimis temporibus leones continuisse, non omnino est improbabile. Ceterum Virgilius in hoc loco scribendo ante oculos habuit Moschum in epicedio Bionis, ipsum autem Virgilium Nemesianus Ecl. I, 72—74.— *ingemuisse interitum*. Rarior haec

Interitum montesque feri silvaeque loquuntur.
Daphnis et Armenias curru subiungere tigris
Instituit, Daphnis thiasos inducere Bacchi
Et foliis lentas intexere mollibus hastas.
Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvae,
Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis:
Tu decus omne tuis. Postquam te fata tulerunt,

---

constructio invenitur etiam Aen. IV, 692. Stat. Theb. IX, 2. Senec. Herc. Oet. 1785. Val. Max. V, 10, 2. Apul. Met. IX, p. 235. Elm. Cf. Ruddim. II, p. 141 sq. — 28. *montesque feri silvaeque.* Alii libri *ferae.* Nihil interest, utrum *montes feri* an *silvae ferae*, i. e. incultae, dicantur; cum plurimis tamen Codd. *feri* retinendum. Markl. ad Stat. Silv. II, 5, 13. legi iubet *montesque, feras, silvasque loquuntur*, scil. homines; *man sagt, dass* etc.; quam coniecturam merito reiiciunt Burm. et Heyn. — *loquuntur*, i. e. testantur, ut saepe. Cf. v. c. Cic. pro Dom. 32. *Ut annales populi R. et monumenta vetustatis loquuntur.* Ceterum montibus et silvis omninoque rebus inanimatis sensum et vocem dari, satis notum est. Cf. infra v. 62 sq. Ecl. VIII, 22. Geo. II, 59. 215. 350. Catull. IV, 11. *Cytorium iugum loquens.* Petron c. 120. *Mollia discordi strepitu virgulta loquuntur* etc. — 29. Si Daphnis vitium culturam, quam cum Bacchi cultu coniunctam fuisse constat, i. e. omnem agriculturam, cuius haec tantum pars commemoratur (cf. v. 35 sqq.), apud suos instituisse dicitur, hoc, Wagnero iudice, „ita spectat Caesarem, ut ipsa natura per eius numen — nam numen habuisse putandus est, per quem talia possunt fieri — laetiorem induisse vultum, sed eundem, illo exstincto, mutasse dicatur." Voss. sapientes leges et instituta salubria, quae Caesari debuerint Romani, his verbis significari statuit; Bacchum enim et Cererem auctores fuisse vitae a feritate ad humanitatem conversae. — *Daphnis et* (etiam) *Armenias* etc., i. e. praeter alia merita, quae reticentur. — *curru subiungere tigres.* Bacchum curru tigribus iuncto vehi, ex monumentis antiquis satis notum. Cf. Montfaucon Ant. expl. Vol. I. tab. 158., ab H. laud. *curru* autem antiquior Dativi forma pro *currui*, quam optimi quique scriptores vulgari haud raro praetulerunt. Cf. Priscian. VII, 18, 88. (p. 778. P.) Gellius N. A. IV, 19. Ruddim. Institut. I. p. 103. not. 47. Ramsh. §. 30. 2. Schneid. Gr. Lat. II. p. 332. s. et qui hic laudantur. E Virgilio cf. v. c. Geo. IV, 158. 198. Aen. I, 156. 257. 261. III, 541. 692. IV, 465. — 30. *thiasos inducere Bacchi* Heyn. male et contra usum loquendi accipit pro simplici *ducere* choros bacchantium. (Cf. quae ad Ecl. II, 57. adnotavimus.) Immo *inducere* (ut Graec. εἰσάγειν) dicitur de iis, qui novum morem introducunt, primi aliquid faciunt. Cf. Schwarz. ad Plin. Pan. c. 11. Heins. temere coni. *thiasos indicere Bacchi.* — *Thiasus* (θίασος), quae vox apud Graecos ad cuiuscunque dei cultum refertur, a Romanis (v. c. Aen. VII, 581. Catull. LXIII, 27, LXIV, 251. Stat. Silv. III, 1, 41.) non nisi de saltatione s. chorea in honorem Bacchi instituta dicitur; quo decepti quidam male scribunt *thyasus*, quasi a *thyade* (θυάς) s. Baccha descenderet. — *Bacchi:* Brunck. alteram recepit lectionem *Baccho*, quam exquisitiorem dicit. „Nempe is haec ita dicta existimat, quemadmodum apud Aristoph. in Lys. [v. 1277.] ὀργησάμενοι θεοῖσιν. - - Neque exquisitior est Dativus *Baccho;* is significaret, nondum inventos fuisse thiasos; sed Bacchi thiasos inducere est: thiasorum iam inventorum usum introducere aliquo." *Wagn.* — 31. Thyrsum describit, s. hastam aculeatam, hederis et pampinis cinctam, quam bacchantes gestabant. — *foliis* igitur vitcis et hederaceis. — *lentas hastas*, stipites teretes et flexiles. Vid. adnott. ad Ecl. III, 38. et Geo. IV, 170. — 32. „Ex Theocr. VII, 79. Pocta de ulmis et populis cogitavit, quibus iunctae sunt vites. Ornat ulmum vitis, vitem uva." *H.* Cf. not. ad Ecl. II, 70. et III, 10. — 34. Incipit hoc versu apodosis: Ut

Ipsa Pales agros atque ipse reliquit Apollo.
Grandia saepe quibus mandavimus hordea sulcis,
Infelix lolium et steriles nascuntur avenae;

vitibus arbor etc. decori est, sic tu decus omne tuis. Male enim Wakef. ad Soph. Philoct. p. 255. Erf. etiam ad verba *Tu decus omne tuis* subintelligit *ut*, et a voce *postquam* apodosin incipit. Immo ante *postquam* gravius distinguatur necesse est. „Ornavit hunc locum Moschus Id. III, 66. — *fata tulerunt*, abstulerunt. Apollon. IV, 1485. Σὲ δ' οἰλόμεναι κῆρες ἕλοντο. Hom. Il. II, 302. οὔς μὴ κῆρες ἔβαν θανάτοιο φέρουσαι." *H.* Eadem ratione Ecl. IX, 51. *Omnia fert aetas.* Pro *tulerunt* tres Codd. deterioris notae *tulere*. Vid. adnott. ad Ecl. X, 13. Ceterum Pronomen *te* gravius pronuntiandum, quia Daphnis opponitur diis agrestibus, ut patet ex Pron. *ipsa — ipse*. Sensus est enim: Tu reliquisti agros, ideo etiam Pales et Apollo. Cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII, 2. p. 457. — 35. „*Pales* et *Apollo* Nomina *agros reliquerunt*, deliciis suis, Daphnide inquam, sibi ereptis et ablatis, ut solitudinem agrorum fugerent. Summo cum affectu haec, ad iacturae magnitudinem dolorisque gravitatem, dicta sunt. (Deos cum iis, quos fovent, venire et abire, poëtae fingere solent. Tibull. II, 3, 3. 4. et II, 6, 2. 4. *W.*) Cum ea morte inque deorum agrestium discessu agros summa sterilitas occupare debuit; ita versuum sequentium sententia exoritur." *H. Pales* autem, dea domestica Italorum, reique pecuariae praeposita, cui a. d. XII. Cal. Maias, quo die Roma condita esse ferebatur, quotannis solemnia celebrabantur, Palilia dicta, a mythographis male cum Vesta aut Cybele Graecorum confundebatur. Cf. Serv. ad Geo. III, 1. Ovid. Fast. IV, 723. Tibull. I, 1, 14. II, 5, 28. Flor. I, 20. Gell. XIII, 22. Colebatur etiam deus huius nominis. Varro ap. Serv. ad Geo. III, 1. Arnob. III, 23. 40. Mart. Cap. I. p. 27. De *Apolline* ab eo inde tempore, quo Admeto regi pavit armenta, Νομίου cognomine a pastoribus culto cf. Hom. Il. II. 766. Hes. Th. 347. Apollod. III, 40. 4. Hom. h. in Apoll. 412 sq. Callim. h. in Apoll. 47. ibique Spanh. Geo. III, 2. cum adnott. nostra et Serv. ad h. l., qui putat, Palis commemorationem ad pabuli, Apollinis ad pecorum defectum spectare. Eadem ratione Calpurn. Ecl. VII, 22. coniungit *fecundam Palem* et *pastoralem Apollinem*. — 36. 37. „In iis sulcis, quibus *hordea*, quod hic omnino pro quovis frumenti genere dictum, serebamus, *lolium infelix* (infecundum) *Lolch*, et *avenae*, vani culmi vitiosi frumenti, *Flughafer*, nascuntur." *H.* Hordeum enim in lolium et avenam fatuam degenerare, veteres putabant. Cf. Geo. I, 154. et Plin. XVIII, 44, 1. *grandia hordea*, ad serendum selecta. Cf. Geo. I, 197., ibique adnott. Insolentiorem Pluralem *hordea* obtrectatores isti Virgilii, Bavius et Maevius (de quibus vid. not. ad Ecl. III, 90.), hoc versu perstrinxerunt: *Hordea qui dixit, superest ut tritica dicat.* Cf. Serv. ad Geo. I, 210. Utuntur autem hoc Plurali, quem sane Quinct. Inst. I, 5, 16. (ubi vid. Spald.) vitiosum dicit, praeter Virgilium (Geo. I, 210. 317.) etiam Plin. XVIII, 10, 4. et Rutil. Itin. I, 149. — *Lolium*, i. e. Lolium temulentum *Linn.*, αἶρα Graecorum, nobis *Taumellolch*, *Tollkorn*, etiam *Trespe* vocatum. Cf. Dioscor. II, 122. Theophr. I, 7, 14. Plaut. Mil. II, 3, 50. ibique Lindem. Ovid. Fast. I, 691. cum Gierigii adnot. Serv. ad h. l. et Geo. I, 154. (ubi idem fere legitur versus), Harduin. ad Plin. XXII, 25, 77. Billerb. Flora class. p. 26. — Id *infelix* dici Voss. et Sp. putant, quod titubantes et trementes reddat, qui manducarint, aut caecos, teste Servio, Plauto et Ovidio Il. ll.; rectius autem Heyn. et Wagn. censent hoc epitheton esse i. q. *infecundum*, ad vescendum inutile. Ut enim *felix*, quod descendere videtur ab obsoleto *feo*, i. e. gigno, procreo, haud raro pro fecundus dicitur (v. c. Aen. VI, 230. *oliva felix*, Liv. V, 24, 2. *arbor felix*, Mart. XIII, 20. *horti felices* etc., unde etiam *Arabiae felicis* nomen repetendum videtur), ita *infelix* interdum i. q. infecundus (e. g. Geo. II, 239. *tellus frugibus infelix*. ibid. 314. *oleaster infelix*, Plin. XXIV, 9, 41. *arbor infelix*.) — *sterilis avena*, i. e. avena fatua Linnaeo dicta, *wil-*

Pro molli viola, pro purpureo narcisso
Carduus et spinis surgit paliurus acutis.

---

der Hafer, eadem ratione ab Ovidio Fast. I. l. cum *lolio* coniungitur. — Pro *nascuntur*, optimorum librorum lectione, vulgo edebatur *dominantur*, quod e Geo. I, 154. huc translatum, ubi hic totus versus iteratur; ut etiam alibi librarii in talibus versuum repetitionibus alterum locum ex altero interdum correxerunt. (Cf. adnott. ad Geo. III. 426. IV, 173. Aen. I, 100. IX, 613. etc.) Solet autem Virgilius in eiusmodi versibus ad Lucretii exemplum, cuius perpetuum fere imitatorem sese praebet, alio loco repetitis unam alteramque vocem immutare; (cf. v. c. Geo. I, 294. cum Aen. VII, 14., Geo. I, 494. cum Geo. II, 513., Geo. II, 158. cum Aen. VIII, 149., Geo. II, 535. cum Aen. VI, 784., Geo. III, 103. cum Aen. V, 144., Geo. III, 220. cum Aen. XII, 720., Geo. III, 421. cum Aen. II, 381., Geo. III, 426. cum Aen. II, 474., Geo. III, 437. cum Aen. II, 473., Geo. III, 439. cum Aen. II, 475., Geo. IV, 162 sq. cum Aen. I, 438 sq., Geo. IV, 173. cum Aen. VIII, 451., Aen. I, 101. cum VIII, 539., Aen. I, 310. cum III, 229., I, 482. cum VI, 469., III, 65. cum XI, 35., III, 192—195. cum V, 8—11., III, 390—393. cum IX, 43—46., III, 393. cum VI, 46., III, 467. cum V, 259., III, 471. cum VIII, 80., III, 557. cum IX, 713., IV, 219. cum VI, 124., IV, 328. cum IX, 225., IV, 232 sqq. cum IV, 271 sq., IV, 528. cum IX, 225., IV, 587. cum IX, 650., IV, 701., cum V, 89, V, 432. cum IX, 814., V, 665. cum IX, 49., V, 657., sq. cum IX, 14 sq., VI, 403. cum VI, 769., VII, 749. cum IX, 613., IX, 126. cum X, 276., IX, 294. cum X, 824. etc.); quamquam verum est, interdum etiam integros versus sine ulla mutatione iterari. (Cf. v. c. Ecl. III, 87. cum Aen. IX, 629., Geo. I, 304. cum Aen. IV, 418., Ge. II, 43. cum Aen. VI, 625., Geo. II, 291 sq. cum Aen. IV, 445 sq., Geo. III, 233 sqq. cum Aen. XII, 105 sq., Geo. III, 391. cum Aen. VI, 173., Geo. IV, 167 sqq. cum Aen. I, 434 sqq., Geo. IV, 171—175. cum Aen. VIII, 449—453., Geo. IV, 338, cum Aen. V, 826., Geo. IV, 475—477. cum Aen. VI, 306—308., Aen. I, 73. cum IV, 126., II, 76. cum III, 612., II. 774, cum III, 48., II, 775. cum III, 153., II, 792—794. cum VI, 700—702., Aen. III, 390—93. cum VIII, 43—46., III, 725. cum VIII, 680., III, 589. cum IV, 7., IV, 177. cum X, 767., IV, 285. 86. cum VIII, 20. 21., IV, 482. cum VI, 798., VI, 429. cum XI, 28., VII, 641. cum X, 163., VII, 645. cum IX, 529., VII, 804. cum IX, 433., IX, 122. cum X, 223., XI, 832. cum XII, 952.) Alii versus etiam invito auctore a librariis videntur repetiti, ut Geo. IV, 338. ex Aen. V, 826., Aen. IV, 285 sq. ex VIII, 20 sq., IX, 29. ex VII, 784., IX, 122. ex X, 223., X, 278. ex IX, 127., X, 872. ex XII, 668. XII, 612. sq. ex XI, 471 sq. etc., ad quos locos vide adnott. Praeter ea, quae ipse de hoc poëtarum usu disputavi in Comm. mea de Lucretii carm. p. 10 sqq. cf. Heins. ad h. ipsum l., Weichert. de verss. aliquot Virg. et Val. Fl. p. 65 sqq. Weber. ad Lucan. Vol. II. p. 604 sqq., Iahn. ad Geo. II, 129. Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 56. p. 73. et I, 6, 28. p. 276. et qui ibi citantur viri docti. — 38. Cf. Theocr. I, 132 sq. *purpureus narcissus*, propter purpureum calycem. Cf. Plin. XXI, 5, 12. *Narcissi alterum genus flore candido, calyce purpureo.* id. XXI, 19, 75. *Narcissi duo genera in usu medici recipiunt. Unum purpureo flore* etc. (nam calycem et florem confundebant veteres.) Dioscor. IV, 158. Spr. (vulgo 161.) Theophr. h. pl. V. 6. VII, 12. Billerb. Flora class. p. 86 sq. Hoc autem genus narcissi, quod purpureo calyce ornatum est, acquinoctii auctumnalis tempore florere, Voss. docet ad h. l. et ad Ecl. II, 47. Ceterum qui hoc loco *purpureus*, in Cir. 95. *suave rubens narcissus* dicitur. — 39. „*paliurus* fruticis spinei et rubi seu rhamni genus, *Christdorn* [*Judendorn*, *Wegedorn*], Rhamnus Paliurus Linn. Vid. Martin. ad h. l. et Schreber. ad Theocr. XXIV, 87." *H.* Sprengel. ad Dioscor. II. p. 397. παλίουρον et ῥάμνον, a Diosc. I, 121. et 119. descriptas, unam eandemque plantam habet. Cf. etiam Theophr. h. pl. I, 6. III, 6. 17. Plin. XVI, 30, 53. XXIV, 13, 71. Billerb. p. 53. et

Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras,
Pastores; mandat fieri sibi talia Daphnis;
Et tumulum facite, et tumulo superaddite carmen:
Daphnis ego in silvis, hinc usque ad sidera notus,
Formosi pecoris custos, formosior ipse.

MENALCAS.

Tale tuum carmen nobis, divine poëta,

---

55. — 40—44. „Funebrem honorem et tumulum Daphnidis indicit. *Spargite humum foliis* non nisi de florum ac frondium sparsione intelligi possunt. Hor. Od. III, 18, 14. *Spargit agrestes tibi* (Faune) *silva frondes.* Cf. Ecl. IX, 19. (In utroque loco *spargere* pro conspergere positum, ut supra v. 7.) Sic in honorem defuncti pastoris, noto more, humus floribus et frondibus spargitur, ac circa tumulum arbores seruntur. Cf. Nemes. I, 64 sqq." *H.* — *inducite fontibus umbras*, i. e. obducite fontes umbra arborum circumcirca positarum, eadem fere ratione dictum, qua metaph. apud Vellei. II, 36, 1. *Omnibus omnium gentium viris magnitudine sua caliginem inducere*, (ubi vid. Ruhnk.) et proprie apud Plin. XXXV, 10. 35. *inducere picturae colorem*, XXXIII, 7, 40. *inducere parieti ceram liquefactam* et similia. Paullo aliter Ecl. IX, 20. *viridi fontes induceret umbra*, ubi non solum constructionem, sed etiam numerum mutatum videmus. Nostro enim loco Pluralis *umbrae* multam, densam umbram complurium arborum videtur significare, qualis decet tumulum. Cf. quae ad Ecl. X, 76. adnotavimus. Ceterum de tumulo iuxta fontem condito cogitandum. Circa tumulos autem arbores seri, iam Homerica aetate usitatum fuit (cf. Il. VI, 419.). Rusticos vero homines sibi carissimos ad fontes valde frequentatos arboribusque circumdatos sepelire solitos fuisse, ut omnes viatores ibi quiescentes vel bibentes, quum titulum legerent, defuncti recordarentur, Voss. probat Niciae Miles. epigr. in Anthol. Gr. I. p. 248. (s. I. p. 182. Iacobs.) Cf. etiam Culicis v. 387 sqq., ubi de sepulcro Culici faciendo: *Quantumcunque sibi vires tribuere seniles, Rivum propter aquae, viride sub fronde latentem Conformare locum capit impiger* etc. Spohn. laudat Goënsium de Cepotaph. p. 170 sq. et Interpp. ad Suet. Aug. c. 18. — *mandat fieri sibi* pro vulgari mandat sibi facienda, vel ut sibi fiant. Cf. Ruddim. II. p. 230. Zumpt. §. 617. Ramsh. §. 168. 3. a. p. 624. Ceterum haec verba parenthetice interiecta etiam ad sequentia pertinere, in promptu est. — 42. *carmen*, i. q. titulum, inscriptionem carmine conceptam. Cf. Aen. III, 287. Ovid. Her. II, 146. VII, 194. Met. II, 326. XIV, 442. — 43. Etiam haec inscriptio ex Theocr. I, 120 sq. petita: *Δάφνις ἐγὼν ὅδε τῆνος, ὁ τὰς βόας ὧδε νομεύων, Δάφνις ὁ τῶς ταύρως καὶ πόρτιας ὧδε ποτίσδων.* — *in silvis.* Vid. ad Ecl. I, 2. — *hinc usque ad sidera notus*, utpote epicum Heynio in carmine bucolico non placet; et sane color huius loci non differt a celeberrimi illius versus Aen. I, 378. *Sum pius Aeneas - - fama super aethera notus.* Cf. tamen not. ad v. 22. et similem Theocriti locum VII, 92. 93. *ἐσθλὰ, τά που καὶ Ζανὸς ἐπὶ θρόνον ἄγαγε φάμα.* „Serv. Dresd. explicat: *in silvis notus et hinc usque ad sidera.* Non bene." *Wagn.* — 44. *formosior ipse.* Alludit poëta ad Iulii Caesaris formositatem, cui, quum excelsa statura, colore candido, teretibus membris, nigris vegetisque oculis esset (cf. Suet. Caes. 45.), Venus ipsa, stirpis auctor, formae quandam gratiam tribuisse credebatur. Cf. Voss. ad h. l. — 45. Menalcas laudat Mopsi carmen tamquam perfectissimum artis opusculum, suoque cum illo committendo modeste praefatur. Vid. Theocr. I, 1. et 7. etc. VIII, 78—83.— *Tale - - quale*, i. e. tam gratum - - quam. — *carmen nobis:* Voss. ex Probo I, 6, 3. et Cod. Hafn. edidit *nobis carmen*, quam verborum posituram et Heynius auribus suaviorem censet et Lachmann. ad Prop. I, 6, 25. cum Wunderl. praefert, ne ex vulgari ra-

Quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
Dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.
Nec calamis solum aequiparas, sed voce magistrum.
Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.
Nos tamen haec quocumque modo tibi nostra vicissim
Dicemus, Daphnimque tuum tollemus ad astra;
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.

---

tione voc. *nobis* per metrum peculiaris vis addatur. Sed quamquam sane maxima sententiae vis inest vocc. *carmen* et *sapor*, tamen, quum hoc lector per se intelligat, quidni etiam poëtae licuerit sibi opponere vocc. *nobis* et *fessis?* Cur igitur simplicissimum verborum ordinem deseramus, quem ceteri Codd. omnes cum Prisc. VII, 59. et Rufin. p. 266. tuentur? — 46. *quale sopor.* Cf. not. ad Ecl. III, 80. — 47. *restinguere.* Infin. Graecorum ratione loco Nomin. Subiecti positus et per copulam (pro qua Pron. relat. iteratur: vid. adnott. ad Ecl. IV, 6.) cum antecedente *sopor* coniunctus. Hic autem transitus a Substantivo ad Infinitivum Virgilio satis usitatus. Cf. Geo. I, 25. III, 180. Aen. I, 124. VI, 60. VII, 421. X, 759. XI, 180 etc. et quae de simili ratione permutatae structurae disputavimus ad Ecl. VI, 74. — *aquae --rivo*, per pleonasmum poëtis satis frequentatum. Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 87. De *dulci aqua* salsae apposita vid. Geo. IV, 61. Aen. I, 167, etc. et cf. Reines. Var. Lect. III, 4. cum Athen. II. 5. I. l. p. 160. Schweigh. — 48. *sed voce*, i. e. *sed*, quod maius est, *voce.* Nimirum *Non solum - - sed etiam* est simpliciter enumerantis nec discernentis inter utriusque membri vim et gravitatem, *Non solum - - sed* autem comparantis et posteriori membro maiorem quandam vim tribuentis, quam priori. Cf. Heusing. ad Cic. Off. I, 4, 4. Goerenz. ad Cic. Legg. I, 14, 41. et III, 11, 25. Matth. et Beneck. ad Cic. Cat. III, 10, 24. Bremi et Dachne ad Nep. Cim. 4, 1. Passov. ad Tac. Germ. 15. extr. Kritz. ad Sall. Cat. 18, 7. alii. — Per *magistrum* Wagn. in edit. min. ipsum Daphnidem significari putat, coll. v. 51 sq. Sed si vera sunt, quae supra vidimus, Daphnidis nomine ipsum Iul. Caesarem celebrari, quomodo huic explicationi conveniunt verba adiecta, imprimis illa: *tu nunc eris alter ab illo?* ad quae excusanda profecto non sufficiunt, quae Vir doct. v. 20. adscripsit. Quare mihi *magister* alius quis pastor videtur, qui Mopsi canendi artem docuisse sumitur, et quem Menalcae notum esse, etiam ex v. 56. concludere possumus. — 49. Cf. Theocr. I, 3—5. — *alter ab illo*, i. e. post illum. Vid. Hand. in Turscll. I. p. 43., qui comparat v. c. Cic. Acad. I, 12, 46. (Carneades) *qui quartus ab Arcesila fuit.* Liv. VII, 1, 10. *dignus habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanae ferrent.* Hor. Sat. II, 3, 193. *Aiax heros ab Achille secundus* etc. Interdum *a* et *post* in uno eodemque loco coniunguntur, ut Curt. V, 2, 5. *post hos Antigonus et ab eo Lyncestes Amyntas fuit.* — 50. *nostra*, scil. carmina. — 51. *Dicemus.* Vid. ad Ecl. III, 55. et supra v. 2. — „*tollemus ad astra* potest esse: in coelum et inter divos sublatum canam; est tamen verius ex usu loquendi et simplicius: celebrabimus, ut Ecl. IX. 29. *Vare, tuum nomen - - Cantantes sublime ferent ad sidera cygni*, et supra v. 43. *hinc usque ad sidera notus.*“ *H.* Hanc alteram interpretationem amplectitur Wagn., qui Qu. Virg. X, 2. *ferre, evehere, tollere ad aethera* s. *ad astra* et *in astra* ita differre docet, ut illud improprie dicatur et significet *laudibus extollere, celebrare* (v. c. Ecl. XI, 29. Aen. III, 462. VI, 130.), hoc proprie valeatque *in Deorum numerum referre* (e. g. Aen. III, 158. VII, 99. 272.), quamquam etiam *ad* interdum ponatur, ubi *in* propriam habeat sedem (ut Aen. I, 259. XII, 794.). — 51. *Daphnin.* Hic unicus videtur locus, quo Virgilius metri necessitate coactus hanc Accusativi formam admiserit (cf. not. ad Ecl. IV, 32.); quamquam, Wagnero iudice Qu. Virg. III. 3., ne illud quidem vero absimile, Virgilium in eo quidem positu scripsisse *Da-*

MOPSUS.

An quidquam nobis tali sit munere maius?
Et puer ipse fuit cantari dignus, et ista
Iam pridem Stimicon laudavit carmina nobis.

MENALCAS.

Candidus insuetum miratur limen Olympi
Sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.

---

phnim ad astra feremus. Provocat Vir doctiss. ad Herm. Elem. doctr. metr. p. 61 sq. et comparat Aen. VI, 334. *Leucaspim et Lyciae ductorem classis Oronten*, et VII, 242. *ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.* — *amavit nos quoque Daphnis.* Daphnidis amorem, ad Menalcam adeo pertinentem, nihil aliud esse, quam Iul. Caesaris erga Galliam citeriorem benevolentiam, qua factum sit, ut omnes eius incolae civitate donarentur (cf. not. ad v. 34.), docet Voss. — 54. Daphnis tamquam pastor *puer* vocatur, ut Menalcas v. 19. et Mopsus v. 49., quamquam ille certe iam aetate maior erat (cf. v. 4.) — *ipse*, per se spectatus, *an sich.* (Cf. not. ad Ecl. III, 74.) Sententia haec est: Cupidissime exspecto carmen tuum, quo mihi nihil acceptius potest contingere. Daphnis enim quum iam per se dignus sit, cuius laudes a poëtis celebrentur, carmen in eius honorem compositum eo pluris faciendum, si tale est, quale tuum esse iam ab aliis audivi; vel, ut Wunderl. verbis utar: „Et argumentum mihi placet, et tua argumenti tractatio per laudes aliorum iam mihi nota est.“ — *cantari dignus*, Graeca constructione, qua poëtae Rom. haud raro, pedestres aureae aetatis scriptores numquam utuntur. Sic *dignus* infra v. 89. ap. Val. Fl. II, 241. Quinct. X, 1, 96. Plin. Pan. 7. Ovid. Met. I, 241. Tib. II, 6, 43., *indignus* ap. Ovid. Met. I, 508. A. A. I, 681. Hor. Ep. I, 3, 35. alibi construitur. Cf. Wunderl. ad Tib. IV, 5. 10. Frotscher. ad Quinctil. l. l. Bach. ad Ovid. Met. ll. cc. Ruddim. II. p. 230. alii. — 55. *Iam pridem* Voss. ita capit, ut sensus sit: iam tum, quum carmen recens compositum amicis nonnullis recitares, laude dignissimum erat; quanto igitur maiore nunc erit, tam diu elimatum et perpolitum. — *Stimicon*, fictum pastoris alicuius nomen. — 56. „Iam Daphnis deus factus celebratur; itaque ei, tamquam novo numini agresti, omnia tribuuntur, quae sive a deorum olim in terris praesentia repetebantur, sive deorum honoribus institui solebant. Locus autem longe dulcissimus: Daphnis nunc in Olympum receptus est (55—57.); quo eventu laetatur omnis rerum natura (58—64.) eique, tamquam deo, sacrum indicitur (62—80.).“ *H.* — *Candidus.* Servius per *benignus*, *bonus* explicat, quod non probandum quum in eiusmodi locis, ut Hor. Ep. I, 6, 62. *si quid novisti rectius istis, Candidus imperti* et similibus, ubi quidam interpp. hanc vocem illo sensu positam accipiunt, non tam benignum, quam sincerum, apertum significet, quod in hunc locum non quadrat. Neque magis placet Heynii et Schirachii p. 351. explicatio: splendens, micans, ut sidus. Ego potius cum Spohnio interpretor: „serenus, ut ne levissima quidem nubecula moestitiae dolorisve adsit;“ ut alibi *candidi dies*, *candida fata*, *candida Pax* et similia. Ceterum de re ipsa cf. Argum. huius Ecl. p. 80. sq. — *„miratur limen;* quanto igitur maiore admiratione eum impleat necesse est interioris magnificentiae conspectus! Simili ratione Telemachus Od. IV, 74. aulae Menelai magnificentia non aliter, quam Iovis atrio, obstupescit; nam cum ipsa aula divinarum aedium comparare non audet.“ Sic fere *Voss.* — *Olympus* h. l. arx coeli, ubi Dii habitare putabantur. Cf. Voss. ad h. l. Olympum autem et coelum a poëtis saepissime confundi, res est notissima. Cf. Ecl. V, 86. Geo. I, 450. Aen. I, 374. Aen. VI, 579. Aen. IX, 106. Ovid. Met. II, 60. *vasti rector Olympi.* Sen. Herc. Oet. 1907. *stelligeri vector Olympi--Atlas.* Cic. Div. I, 12, 19. etc.

Ergo alacris silvas et cetera rura voluptas
Panaque pastoresque tenet Dryadasque puellas.
Nec lupus insidias pecori, nec retia cervis
Ulla dolum meditantur; amat bonus otia Daphnis.
Ipsi laetitia voces ad sidera iactant
Intonsi montes; ipsae iam carmina rupes,
Ipsa sonant arbusta: deus, deus ille, Menalca!

— 58. *Ergo* pro *igitur* h. l. positum esse, probat Lachm. ad Prop. p. 236., cui Wagn. adsentiri videtur. Accuratius dixeris causam efficientem indicare, et sensum esse: *inde factum est, ut; qua re, qua de causa; daher, deshalb.* Cf. Perizon. ad Sanct. Min. IV, 14. p. 431. et Hand. Tursell. II. p. 443. Vid. simillimus locus Geo. II, 393. et praeter multos alios Ecl. I, 47. 60. Geo. II, 293. III, 229. 318. IV, 139. etc. — *Alacris voluptas* dicitur, quia laetitia affectos non sinit quiescere, sed ipsam laetitiam suam voce et gestu prodere cogit. Quare apud Phaedr. II, 5, 21. (ubi vid. Burm.) legimus *alacer gaudio*, et interdum *alacer* idem fere est, quod *laetus*, ut Ter. Eun. II, 3, 12, *quid tu es tristis? quidve es alacris?* cf. etiam Aen. VI, 685. et Tac. Ann. XI, 17. Coniungit *alacer atque laetus* Cic. Mur. 24, 49. Forcellini minus recte *silvas alacres*, h. e. laetas, iunxit; de qua prolepsi Schaefer ad Theocr. p. 215. cgit. — *cetera* bene adiectum, quia *rus* etiam silvas et pascua complectitur. — 59. *Dryades*, arborum Nymphae, quae, simul cum arbore sua et viventes et percuntes, etiam *Hamadryades* vocantur. Cf. Schol. Apollonii II, 479. et Voss. ad Ecl. X, 62. Dryades etiam Geo. I, 11. III, 40. IV, 460. commemorantur. Ceterum in his nominibus Graecis ex Med. Cod. auctoritate Virgilius constanter secutus est Graecam Accusativi formam, ut Geo. I, 138. *Pleiadas, Hyadas.* Aen. I, 744. III, 516. *pluviasque Hyadas.* Ecl. VI, 62. *Phaethontiadas* etc. Wagn. simul adnotat, Nominativum quoque horum nominum ultimam ubique habere brevem, ut Ecl. VII, 21. X, 40. Geo. IV, 341. Aen. I, 500. V, 613. — 60. „Illa silvarum et agrorum laetitia esse non poterat sine securitate; quam per *otia* declarat. Ab hac igitur enuntiationem mutuatur poëta. Ductum autem ex Theocr. XXIV, 84, 85. videtur, ubi, Hercule inter deos recepto, lupus non amplius insidiatur hinnulo." *H.* Voss. de *lupis* conferri iubet Geo. III, 537., de *retibus cervorum* autem eiusd. libri v. 371. — 61. *bonus*, i. q. benignus, ut saepe de diis; infra v. 65. *Sis bonus o felixque tuis.* Aen. XII, 647. *Vos o mihi, Manes, este boni.* Hor. Od. IV, 2, 38. *Fata donavere boni divi.* id. IV, 5, 1. *Divis orte bonis* etc. — 62. *ipsi*, i. e. etiam, adeo, *ja auch, sogar.* Cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII. 2. g. — 63. „*Intonsi montes* sunt silvosi, incaedui. Paullo aliter *tonsae valles* Geo. IV, 277. sunt quas pecudes tondent, depascunt, et *tonsa humus* Ovid. Rem. 192. desecto gramine vel foeno." *H.* Simili ratione de arboribus frondosis: cf. Aen. IX, 681. *quercus intonsa coelo Adtollunt capita.* Stat. Silv. IV, 7, 10. *Nunc ab intonsa capienda myrto Serta.* — *sonant carmina*, h. e. edunt cantus, quibus Daphnidem venerentur et laetitiam suam prodant, ut v. 62. *montes laetitia voces iactare* dicuntur. Cf. Hor. Epod. IX, 5. *sonante mixtis tibiis carmen lyra.* Prop. II, 31, 16. *Pythius in longa carmina veste sonat*, et Tibull. I, 3, 60. *Dulce sonant tenui gutture carmen aves.* Aliter apud Ovid. Met. X, 205. *te carmina nostra sonabunt;* significat enim hoc verbum, ut ipsum *canere*, non minus *besingen*, quam *singen* (*ertönen lassen.*). Ceterum cf. supra ad. v. 28. adscripta. — 64. *Heyn.* hunc locum ita intelligit, ut Mopsum Vocativo *Menalca* sodalem suum alloqui putet: O Menalca, ipsa arbusta resonant: Deus, deus ille! Sed rectius, Wagnero quoque iudice, *Wund.:* „Laetitiam illam animadvertit Menalcas; ei igitur rupes et arbusta acclamare finguntur: *deus, deus ille, Menalca!*" quam rationem poëta longe digniorem esse, quisque videt. Poterat quidem H. provocare ad Lucr. V, 8. *deus ille fuit, deus, inclute Memmi,*

Sis bonus o felixque tuis! en quatuor aras: 65
Ecce duas tibi, Daphni, duas altaria Phoebo.

---

ex quo loco nostrum fluxisse suspicor; neque tamen diversa utriusque loci natura Virgiliique ingenium, qui non pertinebat ad imitatorum illud servum pecus, nullius est momenti. Ceterum cf. similes loci Cic. Tusc. I, 21, 48. post red. in Sen. 4. in. Colum. I, 1, 30. Grat. Cyneg. 96. et Arnob. I. p. 24., in quibus omnibus rerum saluberrimarum inventores et principes *dei* nuncupantur. — 65. *felix* est propitius, qui facit felices, ut Aen. I, 330. *Sis felix, nostrumque leves quaecunque laborem.* — *en* cum *ecce* coniunctum habes etiam in fragm. Plauti apud Varr. L. L. VI, 3, 92. *ubi rorarii estis? en sunt. ubi sunt accensi? ecce*; quod affert Hand. Turs. II. p. 367. — *quatuor* (vel, ut Wagn. Vol. V. et in edit. min. ubique scripsit cum Med., Vat. et Rom. *quattuor:* vid eius Orthogr. Verg. p. 467.) *aras* etc. Iulio Caesari in deorum numerum relato sacra annua decreta sunt, quae, quum dies eius natalis (a. d. III. Id. Iul. a. 653.) in ipsos ludos Apollinares incideret, quo die alii numini praeter Apollinem sacra institui in libris Sibyllinis vetitum erat, pridie eius diei, quo ludi Apoll. initium capiebant, s. IV. Non. Iul. celebrabantur (cf. Liv. XXVII, 23. Voss. ad h. l. et Wolfg. Lazii Resp. Rom. X, 8., a Wagn. laud.). Quare poëta, qui Daphnidis inter Lares recepti (cf. adnott. ad Ecl. I, 6. et 44.) nomine Caesarem canit (vid. supra ad v. 20.), et hunc a se pro Lare cultum iri significat, (cf. etiam Ecl. I, 43 sq.) h. l. eius festum cum Phoebi sacris ita coniungit, ut utrique duas aras positas esse dicat; *duas* scilicet, quo plura sacrificia ibi fieri possent. Cf. Geo. IV, 538 sqq. et Aen. III, 305. Lersch. tamen Antiqq. Verg. p. 210. de numeris sacris agens docet, omnino duplices res poni, quae ad mortem pertineant. Distinguit tamen Virgilius inter *aras* Daphnidi, ut heroi, positas et *altaria* Phoebo, tamquam deo, exstructa; in aris enim thus, fruges et libationes diis offerebantur, in altaribus victimae cremabantur: de quo discrimine (quod hic a poëta factum temere vituperant Heyn. et Schirach. p. 335.) cf. etiam Bach. ad Ovid. Met. V, 36. *Arae* et *altaria* eadem ratione coniunguntur a Lucr. IV, 1230. et Plin. X, 13, 17. XV, 30, 40.; altaria autem in aris exstructa commemorant Lucan. III, 404. et Solin. c. 14. (non 9.), quos locos Voss. affert. Daphnidi igitur, ut heroi, sacrum fit lacte, oleo, vino, i. e. λοιβῇ σπονδῇ, non victima caesa; idemque Nymphis et Pani fieri apud Theocr. V, 53. 54. et 58. 59., unde haec expressa sunt, iam Heyn. adnotavit. Ceterum iam alii bene intellexerunt, Daphnidi hic praeter libationes singulis mensibus et in ceteris sollemnibus omnibus, seu hieme seu aestate, domi instituendas (v. 70. sqq.) bina quotannis sacra publica promitti, altera verno tempore, quod *lac novum* indicet, fortasse inter sacra Ambarvalia celebranda, quae m. Aprili extremo fiebant (vid. ad Geo. I, 338.), altera auctumno, ad quem *oleum* spectet, fortasse inter *Ληναῖα*. Hoc enim nomine Vossius, Wagn. et Iahnius uti debebant pro *Liberalibus*. Nam *Liberalia*, a. d. XVI. Cal. April. celebrata (cf. Ovid. Fast. III, 713 sqq. et Cic. ad Fam. XII, 25, 1.), ab his sollemnibus vindemia facta institutis (*ληναίοις* Graecorum) probe discernenda. De variis autem festis in Bacchi honorem celebratis cf. praeter alios Boeckh. Diss. de Lenaeis in Commentt. Acad. Berol. cl. phil. 1816. 17. p. 70. Laribus autem suas in utraque sollemnitate fuisse partes, intelligitur ex Tib. I, 1, 19 sqq. et II, 1, 17., ubi vid. Wunderl. Cf. etiam Heyn. Obss. ad Tibull. II, 1, 21. et Suet. Aug. 31. *Compitales Lares ornari bis anno instituit, vernis floribus et aestivis*, cum quo loco comparari potest eiusd. Ner. 57. *Et tamen non defuerunt, qui longum per tempus vernis aestivisque floribus tumulum eius ornarent.* Ne quis autem verbis *lac novum* ad vernum modo tempus relatis opponat locum Ecl. II, 21. *Lac mihi non aestate novum, non frigore defit*, Spohn. verissime adnotat, ibi in Sicilia rem agi, hic sub frigidiore Galliae Cisalpinae coelo. — 66. *duas altaria Phoebo*, i. e. duas

Pocula bina novo spumantia lacte quotannis
Craterasque duos statuam tibi pinguis olivi;
Et multo in primis hilarans convivia Baccho,
Ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra,
Vina novum fundam calathis Ariusia nectar.

---

aras, quae sint altaria Phoebo. Codd. quidam et edit. deteriores *duo altaria*. — 67. *Pocula bina novo spum. lactis.* De novo lacte cf. not. ad Ecl. II, 22. Voss. interpretatur de lacte pecudum post partum primo mulctarum, ut sint primitiae aliquae, quales Daphnidis et Chloës in Longi III. p. 82. Schaef. *Bina* in singulis aris, ut in epulis solebant singulis convivis bina poni (vid. adnott. ad Ecl. III, 36.); *duos* autem *crateras*, i. e. in singulis aris singulos. *Crater* enim (κρατήρ a κεράω, κεράννυμι) propr. vocabatur vas, in quo vinum cum aqua miscebatur, ut inde diffundi posset in pocula, deinde omnino genus poculi maioris, ex quo in minora pocula diffundebant, non modo vinum (cf. Aen. I, 728. II, 765. IX, 165.), verum etiam oleum. (Vid. Aen. VI, 225. *fuso crateres olivo* et Martial XII, 32, 12., ubi *lucerna* cum *corneo cratere* coniungitur.) Ceterum Virgilius ex Cod. Med. auctoritate in huius voc. Accus. Sing. et Plur. ubivis Graecam formam servavit *cratera*, *crateras* (cf. Geo. II, 528. Aen. III, 525. V, 536. IX, 266. 346. — Aen. I, 724. VII, 147. IX, 165. 358. XII, 285.) atque etiam Nom. Plur. Aen. VI, 225. ultimam syllabam corripit. — *duos*, quod Heins. in *duo* mutaverat, Wagn. ex plurimis libris revocavit. Cf. adnott. ad Aen. XI, 285. Ceterum cum universo loco cf. Theocr. V, 53 sqq. *Crateres olivi* autem eadem ratione dictum, qua locis ad Ecl. IV, 24. allatis *poculum lactis*, *veneni* et similia. *Olivum* pro oleo olivis expresso vox est poëtica (cf. Lucr. II, 391. Hor. Sat. II, 4, 50. Ovid. Met. X, 176. Pers. II, 64 etc.), quam prosaicorum scriptorum nemo videtur usurpare praeter Apulei. Met. IX. p. 232. Elm. — V. 69—73. ex Theocr. VII, 63 sqq. fluxerunt. De sensu vid. ad v. 65. adnott. — *convivia* intellige de epulis post sacrificia apparandis. — *Bacchus* pro vino, ut saepe (Cf. Geo. I, 344. IV, 279. Aen. I, 215. Hor. Od. III, 16, 34. Ter. Eun. IV, 5, 6. Ovid. Met. XIII, 637. Tibull. III, 6, 5.) Sic *Ceres* pro frumento (Geo. I, 397. Aen. I, 177. Ovid. Am. III. 7, 31. Hor. Od. III, 24, 13. Epod. XVI, 43. Tibull. II, 5, 84.) et pane (Ter. l. l. Virg. Aen. I, 802. VII, 113.). Cf. not. ad Ecl. IV, 32.—70. „*Ante focum, si frigus erit*: quod sane et ipsum oblectationem facit; unde poëtae etiam hoc memorant. Cf. ad Tibull. II, 1, 29." *II. — si frigus erit*, hieme (vid. not. ad Ecl. II, 22.), *si messis*, aestate. *Messis* vocabulum aestivo (messis) tempori significando adhibet etiam Plin. XXIV, 14, 74. *flos mori per messes colligitur.* XXII, 13, 15. *semen colligi messibus oportet.* Cf. etiam Geo. I. 314 sqq. Ceterum haec spectare ad bina illa sacra vario anni tempore celebranda (v. 67 sq.) manifestum est. — 71. *fundam*, effundam, ut Aen. II, 532. III, 348. IV, 61. V, 78. 98. et sexcentis aliis locis. „*Vina Ariusia*, ex promontorio et tractu Ariusio in Chio insula. Etiam horum mentio a pastore facta reprehensione digna visa Klotzio Opusc. p. 287.; defendi tamen potest: quum inter Chium et Siciliam commercia satis multa fuerint, quumque in carmine maioris spiritus versetur poëta." *H. Vinum Ariusium* pretiosissimum erat et optimum omnium Graecorum vinorum; de quo cf. Strabo XIV, 1. p. 955. Cas. (T. III. p. 182. Tauchn.) Athen. I, 20. p. 32. Plutarch. (non posse suav. vivi sec. Epic. c. 17.) T. XIV. p. 113. Hutten. Clem. Alex. Paedag. II, 2. Galenus de meth. med. XII, 4. p. 280. Chart. s. p. 832. Kühn. de comp. med. sec. locos I, 8. p. 654. Chart. sive p. 405. Kühn. et saepius, Plin. XIV, 7, 6. Hor. Sat. 1, 10, 25. Sil. VII, 210. Vid. Heins. ad h. l. Victor. Varr. lectt. XV, 24. et Harduin. ad Plin. l. l. Idem vinum etiam Geo. II, 98. (ubi vid. adnott.) significatur *Phanaei regis* nomine. Voss. docet, vini peregrini usum apud Romanos ab a. 700. U. C. increbruisse;

Cantabunt mihi Damoetas et Lyctius Aegon;
Saltantis Satyros imitabitur Alphesiboeus.
Haec tibi semper erunt, et cum sollemnia vota
Reddemus Nymphis, et cum lustrabimus agros.
Dum iuga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadae,

---

eiusmodi autem vinum generosius in mensis secundis libatum esse, coll. Geo. II, 101 sq. — *novum nectar* videtur esse: Romanis antea non notum, et Iahn. suspicatur, vites Ariusias fortasse nuper in Italiam translatas ibique seri coeptas esse. *Nectar* autem per translationem de quoque vino dulciore (Stat. Silv. II, 2, 99.), quin etiam de melle (Geo. IV, 164. Aen. I, 433.) et lacte (Ovid. Met. XV, 116.) usurpatur; et Tournefort. voyage du Levant T. II. p. 63 sqq. refert, etiam nunc, quod in regione Ariusia ex uvis mediocriter siccatis prematur vinum, ab eius incolis nectar vocari. — *calathum* hic non fiscellam seu vas ex viminibus contextum, sed vasorum vinariorum s. calicum quoddam genus significare (de quo etiam Mart. IX, 60, 15. et XIV, 107. usurpatur), quisque videt. Etiam apud Graecos secundum Hesych. κάλαθος interdum eodem sensu dicebatur, quo ψυκτήρ. — 72. *mihi*, sc. sacra facienti. Inter sacra a me instituta (cf. v. 68. 71.) in honorem tuum carmina canent pastores illi ad hanc ipsam sollemnitatem mihi vocati; mea sacra carminibus suis concelebrabunt. Recte igitur Iahn. vulgatam defendit contra Frenzel., in Seebodii grammatophylacio phil. et paed. Vol. I. p. 139. *tibi* corrigentem. *Lyctius* autem Aegon vocatur a Lycto, Cretae oppido ad Dicten montem sito (Hom. Il. II, 647. Strab. X. p. 476. Cas. Mela II, 7, 12. Plin. IV, 12, 20.), unde etiam Idomeneus Aen. III, 401. *Lyctius*, et apud Ovid. Met. VII, 490. classis Cretensis *Lyctia* appellatur. — 73. *Saltantes Satyros imitabitur*: simpliciter pro saltabit Satyrorum more, h. e. incondite, ut Geo. I, 350. *Det motus incompositos et carmina dicat.* Inter epulas enim saltationes rusticae habebantur. Commode autem Satyrorum mentionem fieri in sacris ad deos agrestes, imprimis vero ad Bacchum (cf. v. 79.) pertinentibus, docet Voss., qui conferri iubet Nonnum XV, 70. Plut. Symp. VII, 8. et Anacr. 37. — 74. 75. *Haec tibi semper erunt:* ita memoriam tui sollemniter celebrabimus, et quum Nymphis vota reddemus, et quum lustrabimus agros; haec sollemnia peragentes, te simul quantis maximis honoribus ornabimus. *Sollemnia vota Nymphis reddere* quid hic significet, dubium; quum singulare quoddam festum Nymphis Romae institutum fuisse, aliunde non constet, ut recte docet Heyn., qui ex v. 70. concludit, fortasse messe facta id peractum esse. Sed si vera sunt, quae Wagn. ad v. 67. adnotavit, Dionysia post vindemiam celebrata hic sunt intelligenda, in quibus, ut omnibus diis agrestibus, ita etiam Nymphis sacra facta esse satis est probabile. De Nympharum cultu agunt Theocr. V, 12. 53. 149. Hor. Od. III, 13. Ovid. Fast. III, 300., a Voss. laudati, qui simul notat eos, qui huc festum quoddam Siculorum trahunt, ab Athen. VI, 13. p. 250. commemoratum, quo Nymphae noctu in domibus bacchicis saltationibus celebrabantur. — *vota reddere*, pro usitatiore vota solvere, persolvere, exsolvere, legitur etiam Cic. Legg. II, 7, 22. Ovid. Trist. III, 12. 40. — *lustrabimus agros. Lustrare*, proprie i. q. ambire, circumire, aptissimum huic rei vocabulum, quia sollemnis pompa circum agros ducebatur. De ipsa autem lustratione agrorum s. ambarvalibus cf. adnott. ad Geo. I, 338 sqq. — 76. 77. „Sensus vocabuli semper simplici imagine: dum rerum natura eadem erit, commode enuntiatus est. Cf. Tibull. I, 4, 65 sq." *W.* Vid. Ecl. I, 60 sqq. Aen. I, 607 sqq. et Hor. Epod. 15, 7 sqq. — *amabit*, tamquam sedem, domicilium, ideoque: dum apri in saltibus, pisces in fluviis versabuntur, vivent. — 77. *thymus*, planta notissima, de qua cf. Dioscor. III, 44. Theophr. h. pl. IV, 7. et VI, 2. Apibus gratum esse pabulum, discimus etiam ex Geo. IV,

Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.
Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis
Agricolae facient; damnabis tu quoque votis.

MOPSUS.

Quae tibi, quae tali reddam pro carmine dona?
Nam neque me tantum venientis sibilus Austri,
Nec percussa iuvant fluctu tam litora, nec quae
Saxosas inter decurrunt flumina valles.

MENALCAS.

Hac te nos fragili donabimus ante cicuta.
Haec nos, Formosum Corydon ardebat Alexim,
Haec eadem docuit, Cuium pecus? an Meliboei?

---

112. Plutarch. de audit. c. 6. Plin. XI, 15, 15. Colum. IX, 4. XI, 3. Pallad. I, 37. Sidon. Ep. VIII, 4. Hor. Ep. I, 3, 21. etc.; quare apud Colum. VI, 33. *mel thyminum* commemoratur. Neque oves eam spre visse, auctor est Plaut. Bacch. V, 3, 11., qui *oves thymiamas* vocat. — *pasci*, pro vesci, ali, de quibuscunque animalibus dicitur, etiam iis, quae non in pascua aguntur, v. c. de corvis aliisque avibus Hor. Ep. I, 17, 50. Cic. N. D. II, 3, 7. de Div. II, 34, 72. Liv. VI, 41, 8.; de apibus etiam Geo. IV, 181. — *rore cicadas pasci*, antiqua erat opinio. Vid. Hesiod. sc. Herc. 395. et Theocr. Id. IV, 17. Ceterum W. observat, *dum - - dumque - - dum* eodem modo dictum esse, ut Ecl. VII, 65 sqq. *ut - - utque - - ut*. — 79. 80. Daphnis in deorum agrestium numerum referetur. — *quotannis*. Wagn. Vol. V. ubique edidit *quot annis* (vid. eius Orthogr. Verg. p. 468.); quod iam ad Ecl. I, 43. debebam adnotare. — 80. „*damnabis tu quoque votis*, h. e. eo, quod rerum homines earum, quas a te precati erunt, compotes facies, obligabis eos ad vota, quae ea quasi sub conditione fecerant, solvenda.“ H. Formula sollemnis est *damnatus voti* (v. c. Nep. Timol. 5, 3. ubi vid. Dähne. Liv. V, 25, 4. VII, 28, 4.); quamquam etiam *damn. voto* dicitur (ut Liv. XXVII, 45, 8.) Cf. adnott. ad Aen. V, 237. — 82. *sibilus Austri*, ut apud Lucr. V, 1381. *sibila Zephyri*, ubi vid. Wakef. Nam duplici forma dicitur *sibilus* et *sibilum;* Pluralis tamen *sibila* poëtis usitatior. Cf. Schneideri Gr. Lat. II, 1. p. 475. — *veniens Auster* est oriens, flare incipiens. Cf. Aen. X, 99. *venturi venti*. Ovid. Met. VII, 837. *Aura veni, dixi, nostroque medere labori*, et A. A. III, 698. *Accipienda sinu, mobilis aura, veni*. Eodem sensu Aen. III, 481. *surgentes Austri* et Hor. Od. III, 27, 22. *oriens Auster*. — 83. *litora* hic non maris, sed, quum Mantuani confabulentur pastores, Benaci lacus intelligenda esse, docet Voss. comparans Plin. Ep. IX, 7., ubi de Larii lacus *litore* sermo sit. — 84. Cf. Theocr. I, 7. 8. — 85. *ante*, quam tu me dono ornes. Cf. v. 81. Pro *ante* Schrader. temere coni. *ecce*, laudans Ecl. VI, 69. *Hos tibi dant calamos, en accipe, Musae;* quam coniecturam vel propter ingratum verborum sonum *ecce cicuta* merito vituperat Wagn. De *cicuta* cf. not. ad Ecl. II, 36. — 86. „Commendat fistulam, ut magistram carminum II. et III., quorum exordia hic posita. Ita Aeneis a Martiale VIII, 56, 19. exordio *Arma virumque* posito laudatur. Unde coniectura haud temeraria profecta est, Virgilium ipsum sub nomine Menalcae latere. Cf. Ecl. IX, 10.“ *H.* — 87. *docuit* videtur significare: sonis et modis suis in praeludio, quod nunc dicitur, editis (cf. adnott. v. 14.) nos deduxit quasi in illa carmina; quod, si summa rei spectatur, nihil aliud est, quam: nos adiuvit in canendis carminibus, vel ad eam illa carmina modulati sumus. - Cf. Ecl. X, 34. 51. Simili quadam ratione *docere carmina* pro praecinere legimus apud Hor. Od. II, 19, 2. *Vidi Bacchum carmina docentem Nymphasque discen-*

MOPSUS.

At tu sume pedum, quod, me cum saepe rogaret,
Non tulit Antigenes — et erat tum dignus amari —
Formosum paribus nodis atque aere, Menalca. 90

---

tes. — 88. Cf. Theocr. VI, 43, 44. — 89. *tulit*, i. q. secum abstulit, consecutus est, accepit; ut apud Ter. Eun. V, 9, 27. Hor. Sat. II, 1, 11. Ep. I, 3, 25. *praemium ferre.* Cic. Att. IV, 15. med. *palmam ferre* etc. Cf. Westerh. ad Ter. l. l. Brouckh. ad Tibull. I, 1, 24. Drak. ad Liv. XXVI, 2, 4. aliique. — *et erat*, i. q. et tamen s. quamquam erat; de qua simplicis copulae potestate cf. Walch. ad Tac. Agr. 15. p. 225. et quos laudat Hand. Turs. II. p. 496. — *dignus amari*, ut v. 54. *cantari dignus*, ubi vid. adnott. — Voss. pro *tum* (quod, si de alio scriptore ageretur, in *tunc* mutandum esse dicerem; cf. tamen adnott. ad Ecl. III, 10.) *dignus* sine iusta causa scriptum vult *tam dignus* aut *condignus*. Sensus est: tunc, in primo iuventutis flore, dignus erat; nunc fortasse non amplius. — Cum v. 90. cf. Theocr. XVII, 31.

ECLOGA VI. SILENUS.*)

ARGUMENTUM.

„In exordio Eclogae, quae Varo inscribitur, Virgilius, carmine epico haud feliciter tractato, redire se ait ad bucolicum, Vari laudibus satis profuturum (1—12). Inde narrat, Satyros duo cum Aegle Nympha Silenum dormientem agressos coëgisse, ut carmen diu promissum caneret (13—30.). Cuius argumentum mythicum summatim exponitur (31—86). Attigerat enim Silenus fabulas cosmogoniae (31—40) et tempora usque ad diluvium Deucalioneum (41. 42.). Inde ad heroum aetatem progressus, Argonautarum expeditionem (43. 44.), Pasiphaës infelicem amorem (45—60), poma Hesperidum et Phaëthontem (61—63), Grynei luci originem, Galli poëtae laude admixta (64—73), Scyllam (74—77), denique Tereum et Philomelam (78—81) cecinerat. Vespere ingruente Silenus finem canendi facit. (82—86.) — Felix in huius Eclogae argumento, a poësi bucolica non abhorrente, eiusque tractatione fuit Virgilius. Iucundissimis enim, dulcissimis ac pulcherrimis rerum imaginibus omnis haec narratio distincta est, ubi Silenus ex antiquissimorum poëtarum ac philosophorum rationibus originem rerum canit, atque per fabulas ornatum poëticum maxime admittentes vagatur. Non enim, quare ad Epicuri potissimum placita v. 31 sqq. referam, video; quid, quod quatuor elementa, e quibus universum ibi construitur, quae ad Empedocleam rationem pertinent, ab Epicureorum principe Lucretio I, 717. exagitantur? Et nititur tota de Virgilio Epicureae philosophiae sectatore fabula fide Pseudodonati et Servii, hoc est, vanissimorum hominum, qui grammaticorum nomina mentiti sunt**). Fuit autem antiquissima aliqua fabula de Sileni philosophia et reconditioribus disputationibus super natura et moribus. Locus erat de hac re classicus

---

*) In aliis libris pro *Silenus* legitur *Varus*, quam inscriptionem suadente v. 12. adoptavit *Voss.*, neque improbavit *Wagn.* Vulgaris tamen lectio argumento magis convenit. Varo quidem dedicata est Ecloga, sed de Sileno agit.

**) Nihil est, cur Donati et Servii narrationi fidem denegemus, quam qui Cirin a Virgilio conscriptam censent, in dubium vocare omnino non possunt. Cf. Sillig. epimetr. in Cirin p. 137. et Spohn. Prolegg. locum hic adpositum.

in Theopompi Thaumasiis, unde excerpta particula apud Aelian. Var. Hist. III, 18., ubi vid. Interpp. Virgilium eas tantum fabulas secutum esse apparet, quae et frequentatissimae in veterum carminibus essent et ornatum poëticum in primis admitterent. Itaque alias amplius exponit, aliarum non nisi argumenta commemorat, et delectationi adeo studet, ut inter antiquas illas fabulas Galli sui meminerit. Quis Varus fuerit, cui hoc carmen adscriptum, cuiusque Ecl. IX, 26—29. meminit, vix ad liquidum perduci posse puto, quum tot gentium, ut Quinctiliae, Pompeiae, Atiae, Liciniae, cognomen illud fuerit, neque in aliis scriptoribus de hoc Varo quidquam memoriae proditum sit. Ex Virgilio haec colligi possunt: fuisse Maroni illum benevolentissimum, rebus bellicis clarum, et magnis meritis in Mantuanos in agris corum a militum iniuria vindicandis conspicuum, pro quibus IX, 27—29. nominis immortalitas ei promittitur. Quae praeterea de hoc Varo ex commentis grammaticorum vel de coniectura disputata sunt, vid. congesta atque examinata in Excurs. II. [p. 252. ed. Wagn.] et apud H. Vossium p. 290—293." *H.**). [Ceterum de argumento huius Eclogae singularem libellum scripsit Cl. Butter: *Ein Versuch das Verständniss der 6. Idylle Virgil's zu vervollständigen*, Biponti 1849. editum, quem mihi nondum contigit videre. Cf. de eo *Neue Jahrb. der Phil. u. Paed.* Vol. LVI. p. 201 sq.]

*) Ex pluribus tamen Varis ab Heynio l. l. commemoratis neminem, nisi *L. Alfenum Varum*, Octaviani Caesaris legatum, et Transpadanae provinciae agrisque dividendis praefectum, hic intelligendum esse, admodum probabile videtur. Quare *Spohn.* Prolegg. p. 46 sq. de huius Eclogae conscribendae causa et argumento satis ingeniose haec disserit: „Mense Aprili a. 714. post finitum bellum Perusinum Alfenus Varus Galliae Cisalpinae ab Octaviano praefectus est in locum Pollionis fugati. [Cf. Argum. Ecl. IX.] Additi huic erant Corn. Gallus eques et poëta, et Octavianus Musa limitator. - - - Varus, idem, cui Virgilius Ecl. IX. promiserat carmen, si servaret Mantuam, Mantuanos quidem agros male vexavit; Virgilius tamen suos receperat. Iam quum id esset non per Varum quidem ipsum datum beneficium, attamen concessum, saltem non impeditum, neque recusatum ab eo, qui scilicet praeesset negotio agrorum dividendorum; Virgilius ita eum laudavit, ut artem pariter atque urbanitatem et ingenuos mores mirari debeamus. Urgebat necessitas: promiserat; non poterat retractare. Scribendum erat carmen; sed tamen tale, quo non laudaret, quum neque de se, neque de civibus hoc promeruisset Varus. Ergo sic exordiitur: „Equidem tenuia tantum ludere possum; alii te, Vare, dicant digno modo. Si cui tenuia nostra placeant, tuum videbit nomen inesse. Sed quid? — Sileni carmen refert, quod se audiisse fingit. Hoc quidem totum ex Epicureorum doctrina; primordia rerum et hominum exponit; deinde poëta persequitur poëticam historiam priscorum temporum. Denique quaedam de Cornelio Gallo adduntur. Iam vero ita Varus quodammodo frustratur; neque vero sic, ut ille irasci posset; detinet eum in doctrina, quae ipsi placuit, Epicurea philosophia, de qua re, uti de Alfeno Varo, male dubitat Heynius, neque eam intelligit Vossius. Eiusdem autem magistri Epicurei disciplina usi Virgilius et Alfenus Varus, Sironis. (Donat. vit. §. 79. Serv. ad h. Ecl. v. 13. Phoc. v. 64.) In eius villa prope Romam versatus fuerat Virgilius a. 714. medio, quum agris suis esset expulsus; et ex hac villa atque ab hoc Sirone Romam, deinde rus suum redierat; ideoque patent causae, cur in hoc potissimum argumentum deflexerit." Cf. etiam quae *Wagn.* ad v. 1. adnotavit.

Prima Syracosio dignata est ludere versu

1. *Prima* omnes fere interpretes ita explicant, ac si Virgilius dicere voluerit, se primum inter Romanos carmina bucolica fecisse. Sed Wagn., quem secutus est Iahn., bene perspexit, hunc potius esse sensum: Primum (ab initio) mea Musa, natura ipsa ducente, haud infeliciter in carmine bucolico versata est; quum vero (a Varo excitatus? cf. v. 9 sqq.) epica carmina facere inciperem, Phoebus abnuit et ad bucolica, naturae meae aptiora, me revocavit; nunc igitur ad hos lusus bucolicos revertor. Adiectivum *primus* autem pro Adverbio *primum* vel *primo* legitur etiam Ecl. I, 45. Geo. I, 12. Aen. I, 442. 613. VI, 811. VIII, 59. alibi. *Syracosius* (Συρακόσιος), pro Syracusius, forma poëtis epico et elegiaco metro utentibus acceptissima.

Nostra neque erubuit silvas habitare Thalia.
Cum canerem reges et proelia, Cynthius aurem
Vellit et admonuit: Pastorem, Tityre, pinguis
Pascere oportet ovis, deductum dicere carmen.
Nunc ego — namque super tibi erunt, qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant et tristia condere bella —
Agrestem tenui meditabor arundine Musam.
Non iniussa cano. Si quis tamen haec quoque, si quis
Captus amore leget: te nostrae, Vare, myricae,

Cf. Ovid. Fast. VI, 277. (ubi vid. Conrad.) id. ex Pont. IV, 3. 39. et in Ibide 549. Auson. Mos. 304. Claud. Epigr. XVIII, 6. *Syracosia* autem carmina sunt Theocritea sive bucolica. Vid. adnott. ad Ecl. IV, 1. — 2. *silvas habitare*, silvas et rura canere; bucolicis carminibus studere. Vid. ad Ecl. I, 2. et IV, 2. — „*Thalia* omnino pro Musa dicta videri potest; nisi ea proprie hic memorata est, quia bucolica eius fidei ac praesidio credita habebantur. Cf. Schol. Apoll. Rhod. III, 1. *Θάλεια δὲ (λέγεται εὑρηκέναι) γεωργίαν καὶ τὴν περὶ τὰ φυτὰ πραγματείαν.*“ *H.* Cf. Culicis v. 1. – 3. Cf. loci simillimi Hor. Od. IV, 15, 1. et Prop. III, 3, 13. Ovidium contra Apollo ad perficiendum opus exhortatur A. A. II, 493, *reges et proelia*, i. e. carmen epicum. Heins. ad Ovid. ex P. IV, 2, 1. minus recte de tragoedia vult intelligi. Noli tamen ita omnia ad vivum resecare, ut *reges* cum Vossio de Pompeianarum partium viris principibus interpreteris, adversus quos Varus in bello civili militaverit. Iahn. (qui conferri iubet Weichert. de L. Varii vita p. 150.) ex v. 6. concludit, poëtam Varii laudes canere voluisse, ideoque per *proelia* bella civilia, per *reges* principes civitatis significari censet. — *Cynthius* vocatur Apollo a Cyntho, Deli insulae monte (Hom. hymn. I, 18. 26. 141. Callim. in Del. 205. Plin. IV, 12, 22. II, 103, 106., nunc *Castro* appellato), in quo cum Diana natus perhibebatur. Cf. Hor. Od. I, 21, 2. — „*aurem vellit*, notus admonendi mos, qui etiam in gemmis expressus.“ *H.* Cf. Virg. Copa 38. Calpurn. Ecl. IV, 155. — 5. *deductum carmen*, imagine a lana, quae in filum deducitur, sumta, bene dicitur carmen tenue, i. e. pastoricium, quod grandiori, epico, opponitur; nam deducendo et extendendo fila attenuantur. (Cf. Colum. X, 228. Nemes. Ecl. II, 11. Auson. Mosella 396.) Poterat etiam *tenui filo* adiungi, ut apud Hor. Ep. II, 1, 225. *tenui deducta poëmata filo*. Ex Pomponio, Afranio et Cornificio illustrat usum huius voc. Macrob. VI, 4. p. 595 sq. Vid. etiam Quinct. Inst. VIII, 2, 9. Wagn. conferri iubet Iuven. VII, 54. *qui nihil expositum soleat deducere*, ibique Rupert. Ceterum cum omni loco compares simillimum Horatii Od. IV, 15. ab initio et Anacreontis Od. I. principium. — 6. *super -- erunt* per tmesin. Cf. Geo. II, 351. Aen. II, 567. VI, 254. VII, 559. cett. et adnott. ad Geo. III, 381. Aen. II, 567. al. „*qui dicere laudes tuas cupiant*, qui carmen epicum condant. Magna vero cum venustate ad Vari laudes trahit, quasi hoc epici carminis argumentum constitutum habuisset. Varum autem res bello gessisse necesse est, ut eius *bella condi*, carmen de iis componi posset.“ *H.* Eadem ratione apud Ovid. Trist. II, 336. *acta Caesaris condere* et apud Plin. XXII, 13, 15. *laudes alicuius condere* legitur. *Carmen*, *poëma condere* satis notum. — 8. Cf. Ecl. I, 2. Wagn. Vol. V. cum Med. Vat. et Rom. scripsit *harundo* (ut alibi *harena* et *holus*). Vid. eius Orthogr. Verg. p. 411., ubi conferre iubemur Schneid. Gramm. Lat. I, 1. p. 186. et Osann. ad Apulei. de Nota Adspir. p. 91. — 9. „*Non iniussa cano*, sed ab Apolline iussa (cf. supra v. 4. et Ecl. VIII, 11.), tenui ea quidem carmine; si tamen non infeliciter a me elaborata erunt, ut sint, quibus placeant, haec ipsa quoque laudes tuas ornabunt.“ *H.* De repetitis verbis *Si quis* cf. adnott. ad Ecl. IV, 59. et infra ad v. 20. — 10. *ca-*

Te nemus omne canet; nec Phoebo gratior ulla est,
Quam sibi quae Vari praescripsit pagina nomen.
Pergite, Pierides. Chromis et Mnasylos in antro
Silenum pueri somno videre iacentem,
Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho;
Serta procul, tantum capiti delapsa, iacebant,

---

tus amore leget, tali carminum genere delectabitur. Voss. (qui comparat Ecl. II, 57. IV, 59. et X, 33.) et Spohn. praetulerunt duorum librorum et Prisciani VIII, 10, 87. lectionem *legat*, qui tamen Coniunctivus non convenit verbis *captus amore*, quae poëtam non dubitare, fore, ut carmina sua lectores inveniant, immo hoc certissime sperare, satis clare significant. Wagn. conferri iubet Eleg. ad Messal. p. 59 sq. — *myricae - - nemus* pro rure et pastoribus, qui carmen repetunt. Cf. Ecl. IV, 2. et adnott. ad Ecl. I, 2. — 12. *pagina* pro carmine, ut *charta* Horatio Epist. II, 1, 161. Cf. v. c. Martial I, 5, 8. *lasciva est novis pagina, vita proba.* Culicis v. 26. *Triste - - canit non pagina bellum.* Ciris v. 40. *Nostra tuum senibus loquetur pagina seclis* etc. *Pagina* autem *sibi praescripsit* pro vulgari: pagina, cui praescriptum est. — 13. *Pergite, Pierides*, i. e. agite; vox hortantis. Nam secundum Wolf. ad Tac. Ann. I, 28, 1. (ubi legitur: *prospere cessura, quae pergerent*) *pergere rem* antiquo usu est studiose tractare, in re molienda et persequenda cum maxime occupari. Cf. etiam Wopkens. Lectt. Tull. III, 2. De *Pieridibus* ad Ecl. III, 85. dictum. — „*Chromis et Mnasylos* Faunorum et Satyrorum nomina esse necesse est. Exstant eiusmodi silvestrium horum numinum lusus passim in monumentis veterum.“ *H.* Ceterum rarae apud Virgilium in hominum nominibus Graecae formae. Wagn. Qu. Virg. IV. praeter hunc locum, ubi etiam Valer. Probus Graecam terminationem tuetur, non nisi duo affert exempla, Aen. II, 264. et VI, 595.; nam Accusativum *Talon* Aen. XII, 513. in suspicionem vocandum censet. Addere autem debebat Aen. V, 265. et VIII, 506. Saepius terrarum (Geo. I, 59. IV, 210.), montium (Ecl. VIII, 44. Geo. III, 94.), fluminum (Aen. VI, 132. X, 142.) et siderum (Geo. I, 35, 138.) nomina Graece terminantur; et insulas quidem Graecas ubique fere Graeco nomine dicere solet Virgilius. Cf. Geo. II, 90. III, 6. Aen. II, 21. III, 325. 271. VII, 208. (quos locos omnes congessit Wagn. l. l.) — 15. *Iaccho*, vino. Cf. adnott. v. 69. et Ecl. IV, 32. Imitatus est Virgilium Colum. X, 309. *Et titubante gradu multo madefactus Iaccho.* Graecum hoc Bacchi nomen, in mysteriis maxime usurpatum, et ab ἰάχειν, laetos clamores tollere, derivatum (de quo cf. Valck. ad Herod. VIII, 65. et Interpp. ad Ovid. Met. IV, 15.) redit Ecl. VII, 61. — 16. Multum desudarunt viri docti in explicando voc. *tantum*; ita ut Heynius, quo se vertat, omnino nesciens, totum versum in suspicionem vocet. Omissis explicationibus quibusdam plane non ferendis, commemoro tantum eas, quae habent aliquam probabilitatis speciem. Doering. in programm. saepe laud. cum Turnebo ita explicat locum: „Non ita procul a Sileno serta, sed capiti tantummodo delapsa, non discissa et discerpta, ideoque adhuc integra.“ Vossius cum Camerario *tantum* ad tempus referens, reddit: *nur eben dem Haupt entglitten;* quem Particulae significatum probant utique loci Cic. ad Div. VII, 23. *Tantum ex Arpinati veneram, quum mihi a te literae redditae sunt*, et Val. Fl. VIII, 288. *Quaeque die fuerat raptim formata sub uno, Et tantum dejecta suis e montibus arbor.* Sed quum lectoris nihil intersit scire, utrum tempore longo an brevi ante serta capite deciderint (quod bene perspexit Weichert. Epist. crit. p. 39., qui tamen propterea non debebat locum hac conjectura sollicitare: *tacitum capiti delapsa*), non adsentiri possum Iahnio, eandem explicationem repetenti. Immo cum Silenus cogitetur sedens vel iacens bibisse et inter bibendum obdormivisse, cum Wagn. *tantum* magis locum, quam tempus respicere et serta *tantum capiti delapsa* tamquam

Et gravis adtrita pendebat cantharus ansa.
Adgressi — nam saepe senex spe carminis ambo
Luserat — iniiciunt ipsis ex vincula sertis.

---

epexegesin verbi *procul* adiecta puto; ut locus sic vertendus sit: *Neben ihm lag, nur dem Haupt entglitten, der Laubkranz.* Sertum non haerebat quidem iam in ipso capite, iacebat tamen prope caput. *Procul* enim, quod iam Serv. recte per *iuxta* explicat, interdum etiam parvam distantiam significare, patet v. c. ex Geo. IV, 424. Aen. X, 836. Ovid. Met. V, 114. *Quem procul adstantem - - - Pettalus irridet*, et Ter. Hec. IV, 3, 1. *Quem cum istoc sermonem habueris, procul hinc stans accepi.* Cf Orell. ad Hor. Serm. II, 6, 105. et Epist. I, 7, 32. — *capiti*, pro a capite, Graece dictum, ut Sil. XVI, 468. *veluti delapsa corona Victoris capiti foret.* Ita Ovid. Met. VI, 592. *lateri vellera dependent.* id. Am. III, 10, 36. *Deciderant longae spicea serta comae.* Nescio an huc etiam referendi sint loci Aen. V, 722. *coelo facies delapsa parentis* et VI, 301. *lychni dependent laquearibus* et similes. — *iacebant*, quod Heynio post verba v. 14. *videre iacentem* admodum iciunum videtur, multis locis similibus potest defendi, ubi idem vocabulum per negligentiam quandam scriptoris (si quidem de negligentia sermo esse potest) post breve intervallum redit. Cf. infra v. 84 sq. II, 360 sq. 470. III, 344 sqq. IV, 151. 155. 159. V, 780 sqq. VI, 613. 17. 23. 26. (ubi *ingens* quater repetitum legitur,) VIII, 282. 284. IX, 216 sq. XI, 35 sqq. XII, 853 sqq. Wagn. ad Geo. II, 125. Iahn. ad Aen. I, 315. et X, 465. ad Hor. Od. I, 3, 28. ad Ovid. Met. XV, 104. et in Novis Annal. phil. et paed. XVIII. p. 343 sqq. (qui multos laudat viros doctos hac de re disserentes, variasque huius iterationis causas optime exponit) Weichert. de verss. iniuria susp. p. 97 sqq. idemque in Epist. crit. p. 45. Wunderl. ad Tibull. I, 9, 67. 4, 42. Bach. ad Tib. I, 1, 6. Weber. ad Lucan. T. II. p. 627. Hand. ad Stat. I. p. 269 sq. Thiel. ad Aen. VIII, 284. et de prosaicis scriptoribus Drak. ad Liv. I, 3, 9. Wolf. ad Suet. Octav. 72. Heind. ad Cic. N. D. p. 89. Bremi ad Nep. Them. 3, 3. Kritz. ad Sall. Cat. 9, 4 etc. omnino autem Paldami Diss. de repetitione vocum in sermone Gr. et Lat. Gryphisvald. 1836. Ceterum hic non agi de eiusmodi locis, ubi idem vocabulum consulto et cum vi quadam iteratur (ut Ecl. I, 17. 29. *respexit.* VI, 61. 64. *Tum canit.* X, 16. 18. *oves.* Aen. V, 136 sq. *intenta brachia - - intenti.* X, 705. *Paris; Parim.* XII, 853. et 855. *celerem - - celeri* etc.), per se patet, quamquam etiam ex locis supra laudatis unum alterumve fortasse haud temere huc revocaveris. — 17. *gravis cantharus* Burmanno videtur vino plenus; sed si adhuc plenus esset cantharus, non crapulam edormiret Silenus; immo *gravis* solam magnitudinem et capacitatem canthari spectat. *Cantharus* autem (κάνθαρος) genus est poculi capacis et ansati, quod dictum putant a Cantharo quodam Sicyonio opifice eiusque inventore. (Pollux Onom. VI, 96. Athen. II, 6. et Plin. XXXIV, 8, 19. Cf. Wagn. ad Val. Fl. II, 270.) — *pendebat.* Silenus enim procumbens cantharum e manu non dimiserat, ut ille, ansa retentus, semisupinus penderet. Perperam Burm. ad Prop. III, 2, 28. de cantharo in antro pendente cogitavit. — *adtrita ansa*, frequenti usu. Minus recte Schirach. p. 321. explicat *fracta, mutilata.* Ceterum, H. teste, hunc locum imitatus est auctor Epithal. Auspicii in Poët. min. Wernsd. T. IV. p. 481. *Ecce pater pando recubans Silenus asello; Cui lacer a summo pendebat cantharus armo.* — 18. *ambo.* Ita plurimi optimique libri: alii *ambos.* Cf. de utraque forma Accus. Heins. ad h. l. Corte ad Cic. Epp. IX, 13, 3. Drak. ad Liv. XXXV, 21, 5. Goerenz. ad Cic. Legg. III, 13, 30. Gernh. ad Lael. 5, 20. Ramsh. Gramm. §. 38. 2. not. alii. — 19. *ipsis ex vincula sertis.* Eodem modo Praepositionem collocatam vides Ecl. IX, 36. *argutos inter strepere anser olores.* Prop. II, 8, 26. *Ponitur hic imos ante corona pedes.* Ovid. ex P. 1, 2, 150. *Iure venit cultos ad sibi quisque deos.* Cf. etiam Ovid. Met. I, 35. *magni speciem glomeravit in orbis* et multos similes locos. Praepo-

Addit se sociam timidisque supervenit Aegle,
Aegle, Naïadum pulcherrima, iamque videnti
Sanguineis frontem moris et tempora pingit.
Ille dolum ridens, Quo vincula nectitis? inquit.
Solvite me, pueri; satis est potuisse videri.
Carmina, quae vultis, cognoscite; carmina vobis,
Huic aliud mercedis erit. Simul incipit ipse.
Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres

---

sitionis Casui tantum suo postpositae multa exempla collegerunt Ruddim. II. p. 335 sq. et Ramsh. §. 151. 3. et 4. Cf. adnott. ad Geo. I, 161. *ipsis ex sertis*, scil. quae ille gesserat. Cf. v. 16. De sententia loci *Heyn.* haec habet: „Quod Satyri illi Silenum vinciunt, ad notam antiquitatis opinionem, vates, qui canere recusent, per vincula ad id cogi posse, ei, qui Proteum a Menelao vinctum (Hom. Od. IV, 414 sqq. et Geo. IV, 396.) et hunc ipsum Silenum ita ad Midam olim perductum (Plut. Cons. ad Apollon. T. II. p. 115. D. et Aelian. V. H. III, 18.) recordabitur, referendum esse constabit.“ Prorsus eadem ratione Silenus a pastoribus Phrygiis apud Ovid. Met. XI, 91. sertis vincitur, quem locum Voss. comparat. — 20. *Aegle, Aegle, Naïadum pulcerrima.* Haec ἀναδίπλωσις imprimis in nominibus propriis locum habet, optimisque poëtis usitata est; solet autem iterato nomini plerumque aliquid adiici, quod vel gratiam, vel robur inferat orationi. Cf. infra v. 56. Ecl. VII, 2. VIII, 55. X, 72. Geo. I, 245. Aen. IV, 247. V, 493. 568. VI, 162 sqq. IX, 774. X, 180. 200. 778. XII, 857. Vide etiam quae supra adnotavimus ad Ecl. IV, 59. et cf., qui optime de hac ἀναδιπλώσει variisque eius causis egit, Weichert. de verss. iniur. susp. p. 93. sqq., et quos ibi laudatos videbis. Ceterum recentiores editores recte omittunt comma, vulgo post *sociam* additum nam verbum finitum *supervenit*, per copulam praegresso verbo iunctum, positum est pro simplici Participio *superveniens;* qua de re cf. Wagn. Qu. Virg. XXXIV, 3. — 21. *„iamque videnti*, expergefacto. Causam pingendi afferunt sive iocum et petulantiam, sive honorem, quod antiquissimo more, qui deinceps in deis agrestibus perstitisse videtur, deorum simulacra minio pingebantur: cf. Ecl. X, 27. Praeferendum prius, petulantiam Nymphae repraesentari.“ *H.* — 22. *Sanguineis moris.* Vid. ad Ecl. X, 27. — 24. *satis est potuisse videri*, satis est, ut videamini me vincere potuisse. Wund. conferri iubet locum similiter conformatum Ovid. Her. XII, 76. *Perdere posse sat est, si quem iuvet ipsa potestas.* — 25. 26. *vultis.* Wagn. Vol. V. et in edit. min. *voltis.* Cf. eius Orth. Verg. p. 445 sqq. — *vobis* (Chromidi et Mnasylo), mercedis loco, quam me vinciendo meriti estis, carmina, quae poscitis, canam; *huic*, Aeglae, quae me pinxit, aliam mercedem — nam „vis non ingrata puellis“ — paratam habeo; quam tamen honestatis causa significat tantum, non aperte indicat. — *Simul incipit*, i. e. haec dicens simul incipit. Post Verba enim dicendi *simul* idem fere significat, quod *extemplo.* Vid. Geo. IV, 359. 381. Aen. IX, 221. 303. 324. 423. 561. 644. X, 856. et cf. Wagn. ad Aen. VIII, 3. et in Quaest. Virg. XXIX, 5. — *ipse* distinguendis personis inservit: *vobis - - huic - - ipse.* Cf. Aen. X, 5. *Considunt* (Dei) *tectis bipatentibus. Incipit ipse*, et quae ad Ecl. I, 39. adnotavimus. — 27. *in numerum ludere*, ad rhythmum quendam saltare. Cf. Lucr. II, 630. de Curetibus: *inter se forte catenas Ludunt, in numerumque exsultant* (ubi vid. adnot. mea). Similiter Virg. Geo. IV, 174. de Cyclopibus: *Illi inter sese magna ri brachia tollunt In numerum.* - — *Fauni* Romanorum dii agrestes, qui cum Satyris et Panibus Graecorum saepe confunduntur. (Cf. Orell. ad Hor. Od. I, 17, 1.) Artifices tamen posteriorum temporum Faunorum corpora humanae formae similiora fingebant quam Satyrorum, ita ut brevi tan-

Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus;
Nec tantum Phoebo gaudet Parnasia rupes,
Nec tantum Rhodope mirantur et Ismarus Orphea.
Namque canebat, uti magnum per inane coacta

---

tum cauda caprina, auribus acuminatis et simis naribus ab humana specie differrent. Cf. Heyne *Antiquar. Aufs.* T. II. p. 53. et Voss. *Mythol. Briefe* T. II. p. 252. „*Faunis saltantibus* adiungit *feras saltantes*, et subiicit *quercus moventes cacumina*, aut omnino, aut moventes in numerum. Tanta scilicet e cantu audito est voluptas, tanta carminis dulcedo: non autem haec in modorum concentu quaerenda, sed in argumenti mythici novitate et fabularum suavitate." *H.* — *motare*. Cf. adnott. ad Ecl. V, 5. Pauci quidam Codd. *nutare*, ut sit Graecismus, *nutare cacumina* pro cacuminibus, quemadmodum Aen. II, 627. Cf. etiam Aen. IX, 681. — 29. „*Nec tantum* — quantum illa, quae v. 27. 28. memorata fuerant, cantu Sileni." *H.* In nonnullis Codd. hunc versum sequitur hicce suppositicius, ex Servii verbis consarcinatus: *Quantum omnis mundus gaudet cantante Sileno*, qui in uno ita mutatus legitur: *Quantum Sileno silvae laetantur ovante.* Sed recte *Heyn.*, comparans Ecl. V, 82 sq., docet, non semper voc. *tantum* subiici *quantum* et contra. Burm., idem comprobaturus, confert Geo. I, 103. et Aen. VI, 877., et Wagn. laudat Lachm. ad Prop. II, 6, 6. — *gaudet--mirantur*. De Praesente pro Perfecto in comparationibus usurpato vid. adnott. ad Aen. I, 316. — *Parnasia rupes*. Ita celeberrimi huius montis Phocensis nomen rectius scribitur, quam litera sibila geminata. Cf. Quinct. Inst. I, 7. Schaef. Melet. p. 1. Boeckh. ad Pind. Ol. IX, 66. Blomf. ad Aesch. Choëph. 555. Pier. ad Ecl. X, 11. Heins. ad Ovid. Met. I, 467. Broukh. ad Prop. II, 23, 13. Drakenb. ad Sil. XV, 311. idemque ad Liv. XLII, 16, 1. Bach. ad Ovid. Met. I, 317. et Schneid. Gr. Lat. I. p. 441. In Virgilio nostro Cod. Med. ubique (Ecl. X, 11. Geo. II, 18. III, 291.) tuetur formam *Parnasus*. Ceterum de ipso monte, qui etiamnum antiquo nomine appellatur, cf. liber meus *Handb. d. alt. Geo.* III. p. 859 sq. — 30. *Rhodope*, altissimus Thraciae mons, ab Apollonia urbe usque ad Pontum Euxinum pertinens, in quo Orpheus Eurydices mortem deplorabat. Vid. Ovid. Met. II, 222. X, 77. Cf. de eo, qui etiam Geo. I, 332. III, 351. 462. IV, 461. commemoratur et nunc *Despoto* s. *Turgan Dagh* vocatur, liber meus modo comm. III. p. 1052. — *mirantur*. In prima edit. cum Wagn. edidimus *miratur*, quum Virgilius, ubi duo nomina iunguntur, Verbum proximi nominis Numero accommodare soleat (cf. adnott. ad Ecl. I, 59.); nunc vero, re accuratius pensitata, quum praeter Rom. aliorumque antiquiorum Codd. etiam Iulii Ruffiniani p. 245. auctoritate satis comprobari vulgarem lectionem intellexerimus, hanc restituimus, cuius mutandae antecedens Singularis *gaudet* ansam praebere facillime potuerit. Nullam tamen aliam, quam modo indicatam, rationem secuti sumus; quod enim Iahn. in edit. II. ad Aen. V, 825. statuit discrimen, contendens in eiusmodi locis Plurali opus esse, ubi plura nomina (s. Subiecta) coniuncta opera eam rem, quae Verbo significetur, egisse existimanda sint, Singulari autem, ubi plures eandem rem diversi singulique, suo quisque loco et tempore suisque tantum viribus egisse cogitentur, id pedestris quidem orationis scriptores meliores servare solent, Virgilius autem cum aliis poëtis haud raro neglexit; ut ego quidem Virgilii editori in hac re solam Codd. et Grammaticorum auctoritatem spectandam esse censeam. *Mirantur* autem hic i. q. mirari dicuntur, mirari traditum est. *Ismarus* (s. *Ismara*), alius mons Thraciae, haud procul ab Hebri ostiis et Maronea urbe situs. Cf. Geo. II, 37. (ibique adnott.) Lucr. V, 30. Prop. II, 13, 5. III, 12, 25. De *Orpheo* vid. not. ad Ecl. IV, 57. et de forma Accus. *Orphea* ad Geo. I, 279. — 31. Primum canit Silenus, quomodo atomi coniunctae fuerint in magno inani, et ex quatuor elementis omnia exstiterint.

Semina terrarumque animaeque marisque fuissent
Et liquidi simul ignis; ut his exordia primis
Omnia et ipse tener mundi concreverit orbis;
Tum durare solum et discludere Nerea ponto
Coeperit et rerum paullatim sumere formas;

Ex Apollonii Arg. I, 490 sqq. adumbratum hoc exordium, ut iam notavit Ursinus. Macrob. VI, 2. 586. laudat locum Lucretii V, 453 sqq., quem Maroni ante oculos fuisse manifestum est." *H.* Nimirum ad Epicureorum doctrinam, cui ad dictum fuisse Virgilium, iam Grammatici veteres non improbabiliter contenderunt (cf. Argum. huius Ecl. p. 99. cum notis), haec omnia exigenda sunt. *Semina* igitur *coacta* sunt atomi in varia corpora coniunctae et collectae, quae natura sua ad quatuor illa rerum elementa sunt revocandae, *inane* vero vacuum illud spatium, quod Epicurus ante mundi originem fuisse statuebat. Ceterum de rerum primordiis in quatuor, quae vocantur, elementa discretis praeter Lucretii l. l. cf. Ovid. Met. I, 21 sqq. id. Fast. V, 11 sqq. Manil. I, 149 sqq. Eleg. ad Messal. 19—23. Claud. Rapt. Pros. I, 246 sqq. et plures alii iis similes, quos collegit Obbar. ad Hor. Ep. I, 12, 16 sqq. Omnes autem, quibus hic Virg. utitur, dictiones ex Lucretio petitae; *magnum inane* legitur Lucr. I, 1096. II, 121., *semina* rerum I, 177. 502. 894. et sexcenties, *animae* pro aëre I, 716. V, 237. etc., *liquidus ignis*, i. e. diffusilis, ὑγρὸν πῦρ Arati (utpote ex tenerrimis atomis ortus), VI, 205., et *prima* pro elementis I, 53 sqq. IV. 187. Imprimis vero cf. Lucr. I, 715. *Et quei quatuor ex rebus posse omnia rentur, Et igni, terra, atque anima, procrescere, et imbri* et Cic. Univ. 5. *inter ignem et terram aquam Deus animamque posuit.* — 33. *exordia omnia* sunt singulae res ex atomorum concursu natae. Cf. Lucr. II, 333. III, 31. IV, 26. 113. — 34. *tener mundi orbis* ex Vossii sententia est coelum, ex tenerrimis scilicet atomis conflatum; secundum Wagn. vero totum universitatis corpus s. universus mundus, qui tamquam novus et quasi nondum adultus *tener* appelletur (af. adnott. ad Geo. II, 343.). Equidem Vossii interpretationem praefero. Quomodo enim notio universi mundi, quem ipsa *exordia omnia* coniunctione sua efficiunt, cum illis per vocc. *et ipse* apte coniungi potuerit, non perspicio; contra vero erat utique, cur coelum (quod iam Ecl. IV, 50. *mundum* appellatum vidimus) diserte commemoraretur et e ceteris eximeretur, quum vel hoc, tam tenerum, ut vix ad res corporeas referri posse videatur, ex eiusmodi elementis concrevisse, mira sane sententia censeri posset. [Quibus pensitatis Wagnerum in edit. min. *mundum orbis* nobiscum de coelo interpretatum esse video.] — 35. „Cecinit tum, ut terra coeperit indurescere et solidari, adeoque aquas discretas et a superficie inter certos fines et litora depulsas mari includere (cf. Lucr. V, 439. 448. 454. 488. 498 sq.), et paullatim herbis arboribusque vestiri." *H.* — *durare* neutrali sensu pro se durare s. durescere positum (cf. adnott. ad Aen. I, 234.), quo quidem sensu me alibi legere hoc vocabulum non memini. Nihilominus Heynii rationem, qui verba sic coniungi malit: orbis mundi coepit durare solum, nullo pacto probare possum. — *discludere Nerea ponto.* Solum duratum coepit *Nerea*, i. e. aquas marinas (vid. ad v. 15. et Ovid. Her. IX, 14. *Qua latam Nereus caerulus ambit humum*, coll. cum Metam. I, 187. Tibull. IV, 1, 58. Val. Fl. I, 450. aliisque locis) discludere a terra continente et concludere ponto. Nereus autem, Ponti et Terrae filius, Doridis coniux Nereidumque pater, post Neptunum deorum marinorum fuit celeberrimus. Cf. Hesiod. Theog. 233 sqq. Orphei h. XXII. Apollod. II, 5, 11. *Discludendi* verbum, quod Voss. poëticum dicit, Virgilius ex Lucr. V, 439. sumsit, Macrobio teste Sat. VI, 4. Sed etiam Cicero Tusc. I, 10, 20. et I, 33, 80. Varro L. L. IV, 7. et Caes. B. G. VII, 8. eo utuntur. — 36. *rerum sumere formas*, quae, aquis exclusis, in superficie telluris apparuerunt,

Iamque novum terrae stupeant lucescere solem,
Altius atque cadant submotis nubibus imbres;
Incipiant silvae cum primum surgere, cumque
Rara per ignaros errent animalia montis. 40
Hinc lapides Pyrrhae iactos, Saturnia regna,

Cf. Lucr. V, 781 sqq. 37 sqq. — „*stupeant - - cadant - - incipiant.* Tempus praesens pro praeterito: canebat, ut stupuerint, ceciderint etc.; sed valet hoc ad vividiorem orationem, ut quasi in rem praesentem adducamur.“ *H.* „Consecutio temporum *canebat, ut - - fuissent - - concreverit - - coeperit - - stupeant*, erunt, quibus singularis prorsus videatur. Nam ad Perfectum et Praesens requiritur *canit*, non *canebat*. Sed ubi dicta vel sensa referuntur, verbi narrandi cogitandive, unde illa pendent, vel Praesens, vel Praeteritum usurpatum est, aut usurpari potuit. Hinc, quum scriptores ad id tempus, quod eligere poterant, non vero usurpaverant, verborum sequentium tempora dirigere haud cunctati sint, tot orationis obliquae mutationes et variationes repetendae sunt.“ *W.* Cf. Ramsh. Gr. Lat. §. 179. 1. — 38. Sensus est: canebat, quomodo vapores et nebulae levitate sua a terra sursum versus elatae atmosphaeram effecerint, unde in pluvias mutatae mox iterum in terram deciderent. Wagn. ad h. l. haec adscripsit: „*Altius* cum Particip. *submotis* iungit Wund.; non recte; ita enim quum fere redundet *altius*, non debebat in ipso versus initio collocari; iungendum igitur *altius cadant*, i. e. *ex alto cadant;* nam comparativo usus est poëta, quod antea humida mixta et iuncta erant siccis;“ postea tamen ad Aen. III, 250., mutans sententiam suam, *altius* cum versu praecedente coniungendum et ante *atque* incidendum statuit, quum alibi nusquam Virgilius copulam *atque* uni vel pluribus vocibus postponere soleat. Mihi prior ratio praeferenda videtur; languet enim *altius* prioribus verbis adiectum, quorum vis inest vocabulo *novum*, ita ut nulla prorsus causa appareat, cur cum summa vocis sublatione addatur illud *altius*. (Cf. ad Ecl. IV, 24. et V, 21.) Quod autem ad copulam postpositam attinet, etsi locos Aen. II, 419. III, 250. et X, 104. nihil probare concedam, cur, quod optimi poëtae interdum sibi indulserunt (cf. Lucr. III, 530., quem quanti fecerit Virgilius, inter omnes constat, et Hand. Tursell. I. p. 194. et 512.), id uni Virgilio non concedamus? Vid. etiam quae ad Ecl. IV, 63. adnotavimus. — *cadere nubibus*, ut Ovid. Met. XI, 516. *cadunt nubibus imbres*. Alia Verborum, quae aliquid prodire ex aliqua re significant, cum Casu sexto a poëtis constructorum exempla vide apud Wunderl. ad Tibull. I, 6, 53. — 39. *surgere* haud raro de rebus e terra enascentibus. Cf. Geo. I, 161. Hor. Sat. II, 2, 124. Ovid. Met. I, 44. VII, 284. VIII, 192. XIII, 891. Colum. II, 8, 5. VI, 23, 2. etc. — 40. *ignaros*, quod Rom. praebet, utpote aptiorem et difficiliorem lectionem cum Heinsio et Wagn. praetuli vulgari *ignotos*, quae facile a librariis illi potuerit substitui. *Ignaros* autem active explicandum: montes, qui animalia modo recens creata antea non viderant ideoque adspectum eorum mirabantur; non sensu passivo: animalia pererrant montes sibi ignaros (s. ignotos, incognitos); quamquam *ignarus* ita interdum usurpari satis notum. (Cf. Heins. ad h. l. Cort. ad Lucan. V, 500. et VII, 850. idemque ad Sall. Cat. 10, 5. Böttich. Lex. Tac. p. 223 sq. s. v. *ignarus*. Kritz ad Sall. l. l. et Iug. 18, 6. Bach. ad Ovid. Met. I, 453. et VII, 404. alii et adnot. nostra ad Geo. I, 463. De confusione autem vv. *ignarus* et *ignotus* cf. Burm. ad h. l. et ad Quinct. Decl. VI, 2. p. 128.) Ceterum Voss. *animalia* non de bestiis tantum, verum etiam de hominibus recens creatis intelligit, quod propter sequentia minus probabile. — 41. „Hominum originem iam enarrare debebat; sed, et poëticam rationem et vetustissimorum philosophorum morem secutus, fabulis eam involutam exponit, quas qui singulas vult cognoscere, adeat Nasonem, etiam Apollodorum. Delectare porro narratione pueros et Aeglen puellam instituerat.“ *H.*

Caucasiasque refert volucres furtumque Promethei.
His adiungit, Hylan nautae quo fonte relictum
Clamassent, ut litus, Hyla, Hyla, omne sonaret;
Et fortunatam, si numquam armenta fuissent,

— *lapides Pyrrhae iactos.* Cf. Apollod. I, 7, 2. Apollon. III, 1087. Ovid. Met. I, 313 sqq. imprimis v. 348—415. — „*Saturnia regna* [cf. adnott. ad Ecl. IV, 6.] et Promethei poena pro igne surrepto sunt diluvio Deucalioneo priora; sed in tali enumeratione ordinem temporum servare necesse non erat." *H.* Nec pedestres scriptores in factis breviter enumerandis ordinem accurate servasse docent Wund. et Spohn. coll. Tac. Ann. I, 10. *Antonium Tarentino Brundisinoque foedere et nuptiis sororis illectum*, ei. Hist. I, 50. *Pharsaliam*, *Philippos*, *Perusiam*, *Mutinam.* Vid. Wolf. ad Suet. Caes. 44. Lips. ad Tac. Ann. l. l. Wunderl. Obss. ad Tibull. I, 3, 47. Cf. etiam adnott. ad Aen. X, 36 sqq. Ceterum Wagn. in hoc versu temere haesit, quem, quum verba *Saturnia regna*, nulla copula a praegressis disiuncta, ex usu Virgiliano appositionis loco ad lapides a Pyrrha iactos pertinentis habenda sint, corruptum et coniectura emendandum censet, ut aut *Titania regna* (i. e. homines ex istis lapidibus, quos iecerant Deucalion et Pyrrha, Titania proles utraque, ortos), aut *Saturniaque regna* (cf. adnott. ad Aen. I, 2. Geo. I, 397. IV, 243. etc.) legamus. Et sane, si qua opus esset medicina, hanc leniorem praeferrem illi satis violentae. Sed nihil omnino mutandum est; immo hic locus, quod iam Iahn. perspexit, non aliter conformatus est, atque Geo. I, 138. *Pleiadas*, *Hyadas*, *claramque Lycaonis Arcton*, Aen. IX, 270. *ipsum illum*, *clypeum*, *cristasque rubentes excipiam* et alii, ubi ex tribus rebus coniunctis tertiae tantum copula additur; nam quae adiiciuntur verba *furtum Promethei*, ea non quartam continent rem, sed cum antecedentibus verbis *Caucasias volucres* unum Obiectum efficiunt. De *Prometheo* autem, qui ignem Iovi furatus dederat hominibus, Iovis iussu in *Caucaso* monte rupi alligato et a *vulture* cruciato (unde poëta *Caucasias volucres* commemorat) cf. Hes. Theog. 521 sqq. Aesch. Prom. vinctus. Hyg. fab. 54. et 144. Apollon. II, 1253. ibique Schol. De Plurali poëtis saepissime pro Singulari posito vid. adnott. ad Ecl. I, 52. — 43. „Ex insignioribus antiquitatis mythis sunt Argonautica et res Herculis; ex his unus laudatur Hylas, Argo ad Mysiam appulsa, a Nymphis raptus et frustra ab Hercule quaesitus. Vid. Apollon. II, 1207 sqq. Qui de eo egerunt, adscripti sunt in not. ad Antonin. Lib." *H.* Cf. Val. El. III, 522 sqq. ibique interpp. Hyg. f. 14. Theocr. Id. XIII. Quod attinet ad synizesin *Promethei*, cf. infra v. 42. Aen. I, 41. 120. VII, 249. XII, 541. et adnott. ad Ecl. III, 96. — *quo fonte*, ad quem fontem. Hylan autem, s. Ascanium, Bithyniae fluvium fuisse, mythographi tradunt. Cf. etiam Strab. XII, p. 388. Steph. Byz. p. 122. Plin. V, 32, 40. et Solin. c. 42. — 44. — *clamassent*, nomine vocassent. Cf. Aen. IV, 674. Plaut. Asin. II, 3, 10. Pers. II, 23. Ovid. Met. III, 244. VI, 106. 525. id. A. A. I, 531. Prop. I, 17, 23. — „*Hylā*, *Hylă*. Vid. adnott. ad Ecl. III, 79. Ceterum W. comparat Soph. Electr. 148. Ἀ Ἴτυν, αἰὲν Ἴτυν ὀλοφύρεται et Val. Fl. III, 596. *Rursus Hylan et rursus Hylan reclamat Avia.* — 45. 46. „Ad antiquiores mythos referendi sunt Cretenses inque his Europae genus, Minos, cui nupta Pasiphaë, Solis filia. Cf. Apollod. III, 1. [ibique Heyn. p. 215. Adde Diod. IV, 79. Hyg. f. 40. Virg. Aen. VI, 24. Ovid. Met. VIII, 136.]. Eius amor tauri inter phantasmata est, quae poëtica copia ornari possunt; itaque arripuit poëta et in eo moratur. Haec una est ratio, qua tueri possis mythos tam promiscue memoratos, ut nec dilectus, nec ordinis ullam rationem idoneam reperire queas." *H.* — *solatur amore iuvenci* poëtice pro simplici illa notione: eanit amorem Pasiphaës. Hoc enim dum facit, commiserans eius fortunam, solatur quodammodo et levat eam propter insa-

Pasiphaen nivei solatur amore iuvenci.
Ah, virgo infelix, quae te dementia cepit!
Proetides implerunt falsis mugitibus agros:
At non tam turpis pecudum tamen ulla secuta est
Concubitus, quamvis collo timuisset aratrum
Et saepe in levi quaesisset cornua fronte.
Ah, virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
Ille, latus niveum molli fultus hyacintho,

---

num illum amorem; quamquam etiam cum Wagn. in edit. min. simplicius explicare possumus: canit Pasiphaen se amore tauri solantem, i. e. solatium ardoris sui ex amore tauri capientem; interdum enim poëtae ipsi facere dicuntur, quae facta canunt. Cf. v. 62. et Ecl. IX, 19. Sic *solari amorem* legitur etiam Geo. IV, 464., ubi vid. adnott., et similiter Geo. I, 293. *longum cantu solari laborem.* — *nivei iuvenci.* Album colorem eidem tauro etiam Philostr. I, 16. et Prop. II, 21, 113. tribuunt. — *virgo* omnino pro femina; Pasiphaë enim uxor erat Minois, regis Cretensis. Ita etiam alibi *virgo* de feminis iuvenilibus, pudicitiae servatae nulla ratione habita, legitur. Cf. Ovid. Her. VI, 133., ubi Medea *virga adultera.* et Sil. III, 435., ubi Pyrene, quam Hercules stupraverat, virgo vocatur. (Cf. Drak. ad h. l.) Aen. I, 493. Penthesilea, Amazonum regina, eadem appellatione ornatur; nec minus apud Iustin. I, 3, 2. et Curt. V, 3, 39. puellae corruptae *virgines* vocari videntur; quare etiam apud Hor. Od. II, 8, 22. *virgines nuper nuptae* apparent. Cf. etiam adnott. ad Geo. IV, 458. — 48. Proeti (qui Acrisii, Argivorum regis, frater erat et Tiryntha condidisse fertur) filiae (Iunonis, quam spreverant, ira ad insaniam adactae) videbantur sibi in vaccas mutatae esse, mugiebant et aratro se iungi putabant, donec Melampus sanitatem iis reddidit. Vid. Apollod. II, 2, 2. Ovid. Met. XV, 325. Paus. VIII, 18, 3. et Srab. VIII. p. 346. Ad morbum hystericum hoc malum referendum putat Heyn. coll. *Kurt Sprengel, Beyträge zur Gesch. der Medicin* I, 2. p. 37. — *agros.* Duo Codd. *auras;* sed *agros*, quod etiam tuetur Macrobii Sat. IV, 6. et Schol. Stat. Theb. V, 590. auctoritas, longe significantius dictum; involvit enim notionem furoris, quo correptae Proetides, in vaccas mutatae, agros pererrant. — 49. *secuta est*, i. e. appetiit; nostram *nachgehen.* Cf. Aen. III, 327. IV, 361. VI, 457. IX, 490. 492. Ita Ter. Hec. III, 5, 31. *commodum matris*, Cic. Mur. 27, 55. *otium et tranquillitatem vitae*, id. Legg. II, 1, 3. *amoenitatem et salubritatem*, Hor. Sat. I, 6. 87. *mercedes*, Nep. Epam. 6. *alicuius amicitiam sequi* etc. Sensus est: Ne Proetides quidem, quamvis in vaccas mutatae (hoc enim sibi vult *collo timere aratrum*, cf. Geo. III, 166 sqq.) umquam cum tauro coire concupiverunt. — 51. *quaesisset cornua*, mirans contractasset nova et insueta cornua. — 52. „*erras*, vagaris per montes tauri amati inveniendi causa. At ille, spreto tuo amore tamquam superbus aliquis puer, *inter herbas ac flores* recubans etc.“ *H.* — 53. *latus niveum fultus.* Cf. adnott. ad Ecl. I, 55. Ceterum observa brevem syllabam arsis vi in quinto hexametri pede productam, ubi haec productio, in tertio pede et post brevem syllabam frequentatissima (cf. v. c. Ecl. I, 39. III, 97. VII, 23. IX, 66. X, 69. etc.), rarius invenitur. Cf. tamen Geo. II, 5. et Aen. IX, 69. Brevis syllabae, post praegressam longam arsis vi productae, Wagn. Qu. Virg. XII, 8. praeter Aen. l. l. haec contulit exempla: Geo. IV, 137. 453. Aen. I, 478. IX, 610. XI, 111. XII, 772; acutissime docens, hanc rationem Virgilium e Graecis poëtis assumsisse, vel ex eo probari, quod omnes fere hi versus vocc. *hyacinthus* et *hymenaeus* claudantur. (Cf. etiam Catull. LXIV, 20. *Tum Thetis humanos non despexit hymenaeos.* id. LXVI, 11. *Qua rex tempestate novo auctus hymenaeo.* Val. Fl. VIII, 259. *Quis novus inceptos timor impediit hymenaeos*, et Schneid. Gramm. Lat. I, 2. p. 747 sqq.) Ceterum Schrader., quaerens, an *in silvis hyacintho* locus sit, et an

Ilice sub nigra pallentis ruminat herbas,
Aut aliquam in magno sequitur grege. Claudite, Nymphae,
Dictaeae Nymphae, nemorum iam claudite saltus,
Si qua forte ferant oculis sese obvia nostris
Errabunda bovis vestigia; forsitan illum,
Aut herba captum viridi, aut armenta secutum,
Perducant aliquae stabula ad Gortynia vaccae.
Tum canit Hesperidum miratam mala puellam;
Tum Phaëthontiadas musco circumdat amarae

---

tam parvo flore *fulciatur* bos? temere coniecit *suffultus acantho*. Sed rectissime Wagn. ait, stultum profecto fuisse bovem, qui adeo durum cubile molliori praetulerit. Ceterum cf. locus similis Aen. VIII, 368. *Aeneam - stratis - - locavit Effultum foliis.* — 54. *pallentes - - herbas*, χλωράς, virides. Cf. adnott. ad Ecl. III, 39. — *ilex* vero *nigra* a nigricante virore. Vid. Geo. II, 258. *nigrae hederae*. Ovid. A. A. III, 690. *nigra myrtus*. Hor. Od. I, 21, 7. *nigrae silvae*. id. IV, 12, 11. *Nigri colles Arcadiae*, i. e. silvosi. Cf. etiam Aen. VIII, 559. IX, 381. Hor. Od. IV, 4, 58. Ovid. A. A. III, 690. Silius V, 484. — 55. „*Claudite, Nymphae.* Ut concitatior et acrior reddatur narratio, ingeniosa orationis conversione Pasiphaë exclamans inducitur. Observari illa iubet silvae exitus, ne taurus, quem quaerit, ad stabulum armentorum elabatur." *H.* — 56. *Dictaeae Nymphae*, i. e. Cretenses, a Dicte, Cretae monte. Cf. Geo. II, 536. (ibique adnott.) IV, 152. Aen. III, 171. IV, 73. De iterata Nympharum appellatione cf. quae supra ad v. 20. adnotavimus. — *nemorum saltus* Heynio sunt aditus ad silvas, angusti fere, asperi et confragosi. Cf. Aen. XI, 904. 905. Liv. XXII, 6, 8. XXXV, 11, 2. XXXVI, 15, 7. etc. — 58. *Errabunda bovis vestigia*, h. e. gressus bovis errantis. Heyn. comparat πλανοδίας βοῦς hymni Homer. in Merc. 75. — 60. „*Gortynia stabula* a Gortyne s. Gortyna, Cretae urbe [de qua cf. Hom. Il. II, 53. 646. Strab. X. p. 478. Cas. Plin. IV, 12, 20. Mela II, 7, 12. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1041 sq.]; ut sic. spreta Pasiphaë, aliam amicam secutus, ad stabulum vaccae perducatur, quum ille e Gnossiçis armentis esset. Vix tamen cogit poëtica ratio *Gortynia* tam anguste accipere; est enim omnino ornatus causa appositum, quia res in Creta agitur, et intelligenda stabula vaccae nota et consueta." *H.* Servius tamen ad h. l. tradit, apud hanc urbem aliquando Solis armenta fuisse; quare cogitate hoc potissimum epitheto usus videtur Virgilius. *Gortynius* pro Cretensis legitur etiam Aen. XI, 773. in Ciri 114. Cic. Phil. V, 5, 13. Stat. Theb. IV, 530. et alibi. — 61. Atalantem canit, aut Schoenei, aut Iasonis filiam. Vid. Ovid. Met. X, 560. et Apollod. III, 9, 2. coll. cum Hygin. fab. 99. 173. 185. et O. Müller *Gesch. hellen. Stämme* I. p. 214. *Hesperidum mala* omnino pro aureis dicta videntur (cf. Ecl. III, 71.); nam vulgata fama est, mala illa aut ab Hippomene aut a Milanione inter decursum proiecta ex agro Veneri in Cypro sacro (non ex Hesperidum hortis) fuisse allata. Cf. Ovid. l. l. 645. Hygin. f. 185. et Heyn. ad Apollod. p. 678. — „Ceterum parum suavis est iunctura horum versuum: *Tum canit* v. 61. *Tum Ph.* v. 62. *Tum canit* v. 64. Io. Schraderum video eo devenisse, ut v. 61. retraheret supra ante v. 45. *Et fortunatam* etc." *H.* Et sane paullo negligentiorem esse horum versuum iuncturam, nemo potest negare, quamquam apud optimos quosque scriptores eiusmodi locos inveniri, Particulam autem *tum* inservire plurium rerum enumerationi (vid. adnott. ad Ecl. III, 10.), me non fugit. Schraderi tamen rationi adversari repetitum *canit*, recte sensit Iahn. coll. adnot. sua ad Hor. Od. I, 3, 38. et Aen. V, 281. — 62. Phaëthontis sorores, quae, utpote Solis et Clymenes filiae, etiam Heliades vocantur, dum triste fratris fatum deflerent, sive in alnos, sive in populos (cf. Virg.

Corticis, atque solo proceras erigit alnos.
Tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montis ut duxerit una sororum, 65

Aen. X, 190., qui ipse sibi non constat, Apollon. Rhod. XIV, 604. Ovid. ex Pont. I, 2, 33.), sive in alias arbores conversae sunt, ex quibus quae lacrimarum instar profluunt guttae, in electrum durantur. Cf. Ovid. Met. II, 346 sqq. Haec forma nominis *Phaëthontiades* legitur etiam Sen. Herc. Oet. 185.; neque opus est, ut ad latiorem patronymicorum usum confugientes (de quo cf. Ruddim. Inst. I. p. 188 sq.) puellas illas a fratre ita vocatas esse dicamus, quemadmodum v. c. Ovidius Fast. V, 81. *Tethyn*, Titanis sororem, *Titanida* appellat; quum Phaëthon apud posterioris aetatis scriptores ipsius Solis cognomen fuerit, qua de re Voss. conferri iubet Orph. fr. VII. Virg. Aen. V, 105. Sil. XI, 371. et Val. Fl. III, 213. — 63. *amarae corticis*. De duplici huius vocis genere cf. Ruddim. Inst. p. 39. Schneid. Gramm. II, 1. p. 112. et quae de simillimo *silicis* vocabulo ad Ecl. I, 15. adnotavimus. Femin. gen. usurpatur etiam in Culice 281. et in Moreto 93., ut apud Lucr. IV, 48. Ovid. Met. IV, 375. VIII, 762. Phaedr. II, 6, 12. et saepius; mascul. autem, ut vulgo, Geo. II, 74. et Aen. VII, 742. — *atque*. Unus Cod. Gud. *aque*, quam lectionem non improbat Heyn., et unice veram censet Wakef. ad Lucr. V, 1454., quod fugisse videtur Virgilii editores. Sed recte Wagn. contra H. docet, nŏn *a*, sed *in* supplendum esse; solo enim fixas cogitari in arbores mutatas Phaëthontiadas, quae antea libere incessissent, non a solo ad tantam proceritatem succrescentes. — 64. „Praeclarum hoc commentum ad Galli laudem. Occupatum eum in re poëtica (ad Musarum recessus errantem) duxit Musa in Heliconem, ubi totus Musarum chorus ipsi assurgit et Linus fistulam Hesiodeam donat. Habuit autem ante oculos fabulam de Hesiodo in Theog. 22 sqq. (Cf. Nicand. Ther. 11. 12.) Sed tam importuna est Galli commemoratio in mediis fabulis, quum mox v. 74. ad alias fabulas de Scylla et Philomela procedat, ut semper molestum sensum in his vss. habuerim. Facilis tamen medela est, si versus transpositos esse intellexeris; quod, siusquam, saltem h. l. factum arbitror; neque aliter Scaligerum sensisse constat. Scilicet v. 74—81. retrahendi sunt in suum locum ante hunc 64, ut post illos sequatur: *Tum canit, errantem* etc." *H.* Negari sane non potest, aliquam difficultatem inesse huic loco, quam Voss. ita removere studet, ut v. 74 sqq. ex ipsius Galli carminibus ornandi amici causa huc traductos esse putet; sed hanc ipsam Vossii opinionem ea, quae ad v. 74. disputabimus, minus probabilem reddent. Transpositioni autem versuum, quam H. nobis suadet, ut iam Wagn. adnotavit, adversari videtur formula *Quid loquar* v. 74., qua utimur ad finem properantes. *Permessus* erat Boeotiae flumen, ex Helicone monte descendens et in Copaidem paludem influens, quod hodie *Kefalari* vocari videtur. Cf. Hes. Th. 5. Strab. IX, p. 407. Cas. Paus. IX, 29, 3. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 917. Ob eundem connexum cum Helicone, Musarum sede, commemoratur etiam Prop. II, 10, 25. et Martiali I, 77, 11. et VIII, 70, 3. — De *Gallo* cf. Argum. Ecl. X. — 65. *Aonas* pro Aonios, quod etiam plures Codd. et Lutat. ad Stat. Theb. I, 314. (qui tamen ad II, 657. veram quoque lectionem affert) ex interpretamento praebent. Nomen habebant hi montes, qui ipsum Heliconem in se complectuntur, ab Aonibus, primis Boeotiae incolis (Strab. IX, p. 615.), unde etiam tota Boeotia, imprimis vero montuosa eius pars, quae Phocidi adiacebat, Aonia vocabatur. (Gell. XIV, 6. et Serv. ad h. l. et quos Spohn. laudavit ad Niceph. Blemm. p. 22. Cf. etiam Ecl. X, 12.) — *una sororum*, i. e. Musarum, quae saepe sororum nomine appellantur. Cf. Prop. II, 30, 27. III, 3, 37. Apud Tibull. III, 4, 45. (ubi vid. Huschk.) et Ovid. Met. V, 255. *doctae sorores* vocantur, quo epitheto distinguuntur a Parcis et a Furiis. quae et ipsae interdum

Utque viro Phoebi chorus adsurrexerit omnis;
Ut Linus haec illi, divino carmine pastor,
Floribus atque apio crinis ornatus amaro
Dixerit: Hos tibi dant calamos, en accipe, Musae,
Ascraeo quos ante seni; quibus ille solebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynei nemoris dicatur origo,
Ne quis sit lucus, quo se plus iactet Apollo.
Quid loquar, aut Scyllam Nisi, quam fama secuta est,

καὶ ἐξοχήν sorores dicuntur. Ceterum ex Heynii sententia „finxit poëta haec ad exemplum Hesiodi in Helicone oves pascentis et in Musas incidentis Theog. 22 sqq. Adde Nicand. Ther. II, 12. *εἰ ἐτεόν περ Ἀσκραῖος, μυχάτοιο μελισσήεντος ἐν ὄχθαις, Ἡσίοδος κατέλεξε περ᾽ ἴδασι Περμησσοῖο.* — 66. *Phoebi chorus*, Musae. Sic apud Ovid. Trist. V, 3, 10. *Pieridum chorus*, ex P. I, 5, 58. *chori Pierii.* et Fast. V, 80. *prima sui coepit Calliopea chori.* Saepius de Nympharum *choro* sermo est. Cf. Geo. IV, 460. Aen. V, 240. Hor. Od. I, 1, 31. IV, 7, 5. Ovid. Fast. I, 512. etc. — „Quod *omnes* [*Musas Gallo adsurrexisse* ait, honoris testificatio est, non tam ex suae aetatis elegantia a poëta illata, quam aevo iam heroico frequentata. Sic Iovi venienti assurgunt dii Iliad. I, 533 sqq.“ *H.* Cf. etiam quae ad Geo. II, 98. adnotavimus. — 67. „Notanda sunt verba *Ut Linus* sine copula adiecta. Cf. Ecl. V, 77. *dum - - dumque - - dum.*“ *W.* De *Lino* cf. not. ad Ecl. IV, 57. *divino carmine pastor*, i. e. pastor divini carminis; quare, Wund. et Wagn. secuti, haec verba commatis a ceteris sciunximus. Alii, cum Heynio coniungunt: *divino carmine dixerit;* sed tum voc. *pastor* tam nude adiectum minus placet. — 68. „Cur Linum *apio* coronatum dixerit, causa non constat: nisi ad argumentum lugubris cantus in eius mortem spectat: de quo cantu multa vel apud Pausaniam inveniuntur.“ *H.* Eadem est Vossii sententia; sed nihil reconditae causae quaerendum, quum apio (*σελίνῳ*, *Eppich*) ob pulchram viriditatem, quam diu conservat, haud raro in coronamentis, vel convivalibus, veteres usi videantur. Cf. Hor. Od. I, 36, 16. II, 7, 24. IV, 11, 3. et Athen. XIV, 7. XV, 4. Theocr. III, 22., a Voss. laudati, qui conf. etiam ad Geo. IV, 121. — 69. Fingit poëta, Gallum a Lino Musarum iussu fistulam, quae antea Hesiodi fuerat, accepisse, qua Gryneum nemus (vid. ad v. 72.) caneret. A Servio autem docemur, Gallum Euphorionis Chalcidensis carmen illius fani lucique originem celebrans in Latinum sermonem transtulisse (cf. etiam adnott. ad Ecl. X, 50.), quod videtur ad Hesiodi imitationem conscriptum fuisse. — 70. *Ascraeus senex* (cf. Ovid. Am. I, 15, 11. et Virg. Geo. II, 176.) est Hesiodus, cuius patria fuit Ascra, Boeotiae vicus, non vero, ut Ephor. fr. p. 268. Marx. Strabo XIII. p. 622. et Steph. Byz. v. *Κύμη* p. 396. referunt, Cyme, Aeolidis oppidum. Cf. Hes. Op. et D. 648. et Paus. IX, 38, 9. Novum autem est, quod hic Hesiodo tribuit poëta, quae vulgo de Orpheo narrantur (cf. Ecl. III, 46 sqq.), silvas eius cantum esse secutas. — 72. *Grynium*, *τὸ Γρύνειον*, seu *Grynia*, oppidum Aeolidis, fano et oraculo Apollinis, quod in luco amoenissimo situm erat, nobile. Vide Strab. XIII, p. 622. Paus. I, 21. f. alios et libr. meum *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 154. Inde Apollo ipse *Gryneus* vocatur. Aen. IV, 345., ad quem locum vid. Burm. Cf. etiam Silius IX, 57. XIII, 400 et alii. — 73. *quo se plus iactet Apollo*, quo magis glorietur, quem magis amet. — 74. „Pergit commemorare Silenii carminis argumentum, non Galli versuum, fabulas strictim percensens. Quid loquar, ut Scyllam, aut ut Tereum mutatum narraverit, h. e. fabulas de Scylla et Tereo. Confudit duas Scyllas, alteram Nisi, Phorci alteram; quod et alii poëtae fecere. Cf. Perizon. Animadv. hist. c. 9.“ *H.* Quae enim hic narrantur, spectant ad Phorci, non ad

Candida succinctam latrantibus inguina monstris 75
Dulichias vexasse rates et gurgite in alto

Nisi filiam (de qua Ovid. Met. VIII, 1 sqq. agit). De sociis autem Ulyssis a Scylla devoratis nota est fabula. Vid. Hom. Od. XII, 265 sqq. Ovid. Met. XIV, 1 sqq. Cirin. 54 sqq. ibique Scrv. Heins. ad Sabini Epist. I, 33. Muncker. ad Hygin. f. 199. et Klopfer. Lex. myth. II. p. 532. Ceterum in prima editione cum Heynio et Wagn. exhibueram Cod. Rom. lectionem *Quid loquar, ut Scyllam*, quum non perspicerem, quomodo Cod. Med. ceterorumque librorum scriptura *Quid loquar aut Scyllam*, quam Burm. et Iahn. defendunt, stare posset. Quamvis enim Iahnio concederem, non haerendum esse in mutata structura *loquor aut Scyllam, aut ut narraverit* (de qua re vid. adnott. ad Aen. II, 5.), neque formulam dicendi *loqui aliquem* s. *aliquid* per se quidquam soloeci continere, non tamen videbam, quomodo Virgilius, qui non ipse hic canit Scyllam et Tereum, sed tantum carminis Silenii argumentum refert, scribere potuerit: *Quid loquar* (ego) *aut Scyllam - -, aut ut* (Silenus) *mutatos Terei narraverit artus;* quod ne tum quidem ei licebat, si vv. 74—77. vere erant ipsius Galli, quam esse Vossii sententiam supra ad v. 64. vidimus. Nunc vero, ab Hildebrando, Censore Virgilii primum a me editi in Iahnii Annal. l. l. p. 164. veriora edoctus, revocavi omnium, praeter Rom., Codd. lectionem, et Commatis post *loquar* et in fine v. 76. positis, locum aliter, atque Iahnio placuit, constructum sic explico: Quid loquar, ut narraverit aut Scyllam - - vexasse - - lacerasse, aut mutatos (esse) Terei artus. Negari quidem nequit, vel sic aliquid remanere difficultatis, quum verba *ut narraverit*, unde et *Scyllam* et *Terei mutatos artus* pendent, et quae proprie priori membro adiungi debebant, in altero demum sequantur; nolui tamen difficiliorem omnium fere Codd. et Servii lectionem, quae certe non inepta ratione defendi posset, deserere. Non autem erat, cur Doeringius (in Progr. aliquoties iam laud.) proponeret coniecturam neque novam (utpote dudum a Catroeo evulgatam, atque adeo duorum Codd. et Lutatii ad Stat. Theb. I, 333. auctoritate quodammodo fultam, [qui hunc versum sic exhibent: *Quid loquar, aut Scyllam Nisi, aut quam f. s. est*) neque admodum felicem: *ut Scyllam Nisi, aut quam* etc., licet Wagnero ceteris omnibus lectionibus praeferenda et huic loco aptissima videatur. Ut enim Wagnero, miram sane Particulae *aut* omissionem explicaturo, concedam, librarios, voc. *Nisi* Particulam esse opinantes, non nomen, et memores notissimae formulae *nisi qui*, illud *aut* facile eiicere potuisse, ut porro in sententia nihil desiderem, quae haec esset: Quid loquar, ut de Scylla, Nisi filia, aut de ista altera einsdem nominis puella, Phorci filia - - cecinerit? et simul tolleret Virgilii errorem supra notatum; non tamen video, quomodo Particulam *aut*, duas hic Scyllas recte discernentem, v. 78. apte sequi possit alterum *aut*, plane novum carminis argumentum adiungens; quod, si in priori membro simplex *ut* ponimus, semper minus aptum censeri debebit. — „*quam fama secuta est*, simpl. quam ferunt, habentem inguina succincta canibus marinis ex alvo eius prodeuntibus, infestasse Ulyssis navem et socios eius devorasse. — V. 75. formam monstrosam Scyllae illustrant numi, gemmae in Dactyl. Lippert. Mill. I, 1, 127. 128. et alia veterum monumenta. In verbis praeivit Lucr. V, 890. [*rabidis canibus succinctas semimarinis Corporibus Scyllas*]. Vid. etiam Excurs. IV." *H.* — 76. *Dulichias rates*, Plur. pro Sing., ut apud Hor. Od. I, 14, 7. (ubi vid. Orell.) *carinae* etc.; nam una tantum navis Ulyssi tum supererat secundum Hom. Od. XII, 205. Dulichium autem s. Dulichia una erat Echinadum, Ulyssis regno subiecta et saepe cum ipsa Ithaca confusa (cf. Strab. X. p. 458. Cas. Plin. IV, 12, 19. Mela II, 7. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1013.), quare *Dulichius* saepe dicitur de rebus ad Ulyssem pertinentibus. Cf. Ovid. Met. XIII, 425. XIV, 226. Rem. am. 272. Stat. Silv. V, 1, 58. et imprimis Ovid. in Ibin 387. *Ut quos Scylla vorax Scyllaeque adversa Charybdis Dulichiae*

Ah! timidos nautas canibus lacerasse marinis,
Aut ut mutatos Terei narraverit artus,
Quas illi Philomela dapes, quae dona pararit,
Quo cursu deserta petiverit, et quibus ante
Infelix sua tecta supervolitaverit alis?
Omnia, quae, Phoebo quondam meditante, beatus
Audiit Eurotas iussitque ediscere laurus,

---

pavidos eripuere rati. — „*vexasse.* Habuisse hoc vocabulum paullo maioris atrocitatis significatum apud veteres contendunt et defendunt Virgilium Gell. N. A. II, 6. Macrob. VI, 7. Serv. ex Probo h. l. Videtur poëtae animo insedisse Homericum *βλάπτειν.*" *H.* Ceterum v. 75—77. etiam in Ciri leguntur v. 58—60. — 78. sqq. Nota vel ex Ovid. Met. VI, 424 sqq. fabula. Cf. etiam Munck. ad Hyg. f. 45. Valcken. Diatr. p. 16. Heyn. ad Apollod. p. 311. 331. et Klopfer. Lex. myth. s. v. Procne. Heynius censet, poëtam hic sequi eos, qui philomelam in hirundinem mutatam esse memorent, v. c. Apollod. III, 14, 8.; sed nullam esse causam, cur Virgilium a vulgari Romanorum opinione, Philomelam in lusciniam (Procnen vero in hirundinem) mutatam esse, discessisse iudicemus, bene docuit Wagn., ostendens *deserta* multo magis convenire lusciniae in silvis degenti, quam hirundini sub tectis nidificanti. — *Terei* per synizesin pronuntiandum. Vid. supra ad v. 42. — *dapes - - dona*, epulae Tereo ex Ityis filii membris paratae, quibus appositis Philomela cum Procne sorore statim profugit in silvas, insequente cum ferro Tereo; unde illud v. 80. *quo cursu deserta petiverit.* Ceterum Heynius *quo cursu* et *quibus alis* eleganter dictum putat pro *quomodo;* sed rectius Wagnerus verba *quo cursu*, i. e. quali cursu, vel quomodo cursu (qua de re vid. adnot. ad Aen. I, 8.) indicare dicit ipsam mutationem, quam subierit Philomela (Wagn. perperam Tereum commemorat), quae non iam solito cursu, sed novo, ut volucris, ferretur. *Cursus* autem interdum pro volatu dicitur, ut apud ipsum Virg. Aen. VI, 194. Cf. Heins. ad Ovid. Am. II, 6, 11. Langius in Vindic. Tragoediae Rom. p. 50. illud *quo*, *quibus* gravius interrogantis esse contendit, coll. Aen. III, 337. Sed praestare videtur simplicior ratio, ut haec verba a *narraverit* pendere statuamus. Etiam Wund. vv. 79—81. versui 78. *ut narraverit Tereum mutatum* explicationis causa adiectos censet, suamque ad Tibull. I, 8, 57. adnot. conferri iubet. — 80. Heyn. male coniungit *ante tecta sua*, cui rationi iam locus adversatur, quem Particula *ante* obtinet; immo Philomela, in lusciniam mutata, tecta sua supervolitavit ante, quam deserta petiit. Tam egregia autem haec imago avis, pristinae sedis desiderio aedes circumvolitantis et aegre tantum ab iis discedentis, ut ab aliis quoque poëtis eam servari non mirum videri possit. Cf. Stat. Silv. III, 5, 98. *Non sic Philomela penates Circuit amplectens animamque in pignora transfert*, Cirin v. 51., ubi de altera Scylla in avem mutata: *ut tenui conscendens sidera penna Caeruleis sua tecta supervolitaverit alis*, et Ovid. Met. II, 490. *Ah quoties* (ursa, in quam Callisto mutata) *sola non ausa quiescere silva, Ante domum quondamque suis erravit in agris.* — 83. „Amavit Hyacinthum, Oebali filium, Spartanum, Phoebus. Vid. Ovid. Met. X, 162 sqq. Itaque ad Eurotae, qui Laconicae fluvius est, ripas saepe lyra cecinit." *H.* Cf. not. ad Ecl. III, 63. — *meditante.* Cf. not. ad Ecl. I, 1. — 83. Cf. adnott. ad Ecl. I, 39. III, 46. etc. *laurus.* Ita Med. et Ven. Heinsii, neque aliter Med. Ecl. VIII, 82. et Aen. III, 363. Semel tantum Cod. Med. *lauros* exhibet, Ecl. VIII, 13., ubi tamen Charisius alteram formam agnoscit; unde videtur concludendum esse, Virgilium, qui in reliquis Casibus hoc vocabulum ad secundae Declinationis normam flexerit, in Accus. constanter quartam secutum esse. Causam vero, cur haec forma tam raro in Codd. appareat, Wagn. Qu. Virg. XVI, 4. quaerit in Servii aliquo loco, ad Ecl. II, 54. haec scribentis: „Licet Horatius di-

Ille canit; pulsae referunt ad sidera valles:
Cogere donec ovis stabulis numerumque referri
Iussit et invito processit Vesper Olympo.

xerit: *Depone sub lauru mea:* melius tamen est, iuxta secundam formam inflectere', nam melius sonat;" qui sane librarios movere potuit, ut *laurus* saepe in *lauros* mutarent. Cf. etiam adnott. ad Ecl. VII, 6. Broukh. ad Tib. II, 5, 63. Huschk. ad Tib. II, 5, 117. et Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 471 sqq. Ceterum regionem Amyclarum ad Eurotam arboribus optimis consitam fuisse, refert etiam Polyb. V, 19. — 84. *pulsae* vocibus, sonis, *valles* (i. e. montes, quibus vallis cingitur) *referunt* carmina *ad sidera*, i. e. resonant. Wagn. laudat Huschk. ad Tibull. II, 1, 66. — 85. „Silvanus usque ad noctem canit. Sed quam poëtice hoc expressum!" *H. — cogere- - iussit*, sc. nos pastores. De Infinitivo Activi verbo *iubendi*, vel omisso Accusativo Obiecti, a poëtis maxime (cf. Ecl. IV, 32 sqq. Aen. I, 647. II, 3. III, 145. 472. V, 385. 772. VIII, 646.) iuncto cf. Duker. ad Liv. XXIV, 15, 5. Drak. ad Sil. Ital. VI, 413. Oudend. ad Caes. B. G. V, 33. ad B. C. I, 61. et ad Lucan. X, 347. Ernesti ad Tac. Hist. I, 38. Sillig. Ep. crit. de Catull. p. 25. Benecke ad Cic. Cat. III, 8, 20. Kritz. ad Sall. Iug. 46, 4. Fabri ad Liv. XXII, 51, 7. — *numerum referre*. Cf. Ecl. III, 34. Optimi Codd. praebent lectionem *referri*, quam cum Wagn. praetuli vulgatae *referre*, a Vossio et Iahnio, ut ab antiquis Grammaticis, Nonio p. 381. et Arus. Messio p. 218., defensae. Nam Infin. Activi a librariis accommodatus videtur praegresso *cogere*. Eandem constructionis conversionem invenimus Geo. I, 130. Aen. III, 61. V, 772 sq. et XI, 84. — 86. *processit*. Cf. ad Ecl. IX, 47. — *Vesper* est Hesperus, Veneris stella. Cf. Plin. II, 8, 6. Geo. I, 251. Hor. Od. II, 9, 10. III, 19, 26. Varr. R. R. III, 5, 17. imprimis autem Culicis v. 201. *Et piger aurata procedit Vesper Oeta. — invito Olympo*, coelo (vid. adnott. ad Ecl. V, 56.) aegre ferente, quod nocte iam ingruente carmini finis esset imponendus. Voss. comparat Hom. Il. XVIII, 239.

ECLOGA VII. MELIBOEUS.

ARGUMENTUM.

„Meliboeus pastor narrat, ut aberrantem caprum quaerens, in Corydonem caprarium et Thyrsin ovium pastorem inciderit, cantu certaturos, utque Daphnidis, iudicis inter illos futuri, hortatu apud eos assederit, cantantes auditurus. (1—20.) Inde Corydon primas, Thyrsis secundas partes carmine amoebaeo ita sustinet, ut, quemadmodum Ecl. III. distichis, sic iam tetrastichis seu quaternis versibus comprehensa carmina decantent, sena uterque, Corydon diversi quaeque argumenti exorsus, Thyrsis similia aut contraria afferendo. Locus, in quo consederant, est amoenissimus: sub umbrosa quercu a Favonio leniter agitata, inter apum susurros, in vicinia Mincii fluvii, et quidem ea parte, qua armenta potum ducebantur. Etiam in hoc carmine putidum est referre, quas allegorias commenti sint interpretes, quum haud dubie nihil aliud spectarit poëta, quam ut ad Theocritei Idyllii VI. imitationem illud carminis amoebaei genus exprimeret, quod narratione pastoris alicuius, qui interfuerat certamini, continetur. Hanc eclogam nova arte ac varietate expressit Gesnerus in *Lyca et Milone*. Propert. II, 34, 67. hoc carmen respicit: *Tu canis umbrosa subter pineta Galesi Thyrsin et adtritis Daphnin arundinibus*. Non quasi Maronem narret haec in agro Tarentino eeci-

nisse; verum paullo argutius respectu ad Geo. IV, 126. habito, ubi illorum locorum amoenitatem praedicat Maro.“ *H.*

„Ao. 716. ineunte hanc Eclogam scripsit Virgilius. Iam ab ao. 714. saepe Romae apud Maecenatem fuit Virgilius, ita ut modo ruri, modo in urbe vixisse videatur. Sed iam familiaris consuetudo cum Maecenate arctior. Accessit Plotii et Varii et Horatii amicitia. Verno tempore in itinere, quod Brundusium instituit Maecenas cum sociis Horatio et aliis, Virgilius, Sinuessae obviam factus, comitem se adiunxit, sine dubio Neapoli cum Plotio et Vario egressus. Ab huius enim anni vere Neapolim se contulisse videtur, ubi deinde per septem annos Georgica scripsit. Donat. §. 40. Georg. IV. extr. Sed antequam illuc abiret, sine dubio ineunte vere, Februario exeunte aut ineunte Martio, fecit Ecl. VII. Nam quum Meliboeus carmina referat pastorum ad Mincium v. 13., consentaneum est, poëtam, quum hoc carmen pangebat, adhuc versatum esse in Gallia Cisalpina.“ *Spohn.* in Prolegg. p. 48 sq.

MELIBOEUS. CORYDON. THYRSIS.

MELIBOEUS.

Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
Thyrsis ovis, Corydon distentas lacte capellas,
Ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,

1. „*arguta — ilice*, levi cum susurro ac murmure, seu sibilo venti, agitata. Sic Graecis arbor ᾄδει, συρίζεται, μελίζεται, ψιθυρίζει. [Cf. Ecl. VIII, 22. *argutum nemus.*] Expressum vero hoc initium carminis ex Theocr. Id. VI, 1 sq. et VIII, 1 sqq. Ipsa Meliboei narratio habet summam et ἀφέλειαν et suavitatem. *Ilicem* in agro Mantuano non nasci, ut nec pinum, nec iuniperum v. 24., notat Castelvetrius. Sed eum refellit Martinus. Saltem poëtae patrius ager notior esse debuit, quam ut in hoc peccaret.“ *H.* Cf. etiam not. ad Ecl. I, 1. — *consederat.* Duo Codd. *considerat*, ut etiam Medic. Aen. X, 780.; quod reprobandum. Cf. adnott. ad Aen. III, 565. Ceterum non debebant interpretes quidam hunc Daphnim confundere cum altero illo, mythico, Ecl. V. — 3. *distentas lacte*, scil. ubera. Sic Ecl. IV, 21. *distenta ubera*, ubi vid. adnott. — 4. *Ambo*, quia eodem tempore in eundem locum convenerant et coniuncti spectantur. Cf. Ramsh. §. 156. not. 7. Grysar. Theor. d. lat. Stils. p. 132 sq. et lib. meum: *Aufsätze zur Bild. d. lat. Stils.* p. 4. ed. 4. — *florentes aetatibus*, ambo florente aetate. De nominum abstractorum Plurali Latinis usitatissimo cf. Ruddim. I, p. 140. Gronov. ad Senec. Cons. ad Polyb. 36. Heusing. ad Cic. Off. I, 22, 15. et 28, 7. Garat. ad Cic. Mil. 8. extr. Bremi ad Cic. Finn. I, 8, 27. Kritz. ad Sall. Cat. 14, 5. 15, 4. Wunderl. ad Aen. I, 463. alii. — „Quod *Arcades* ambo sunt, id per se otiosum non esset, quum is populus musica maxime delectaretur; ex ipsa enim legum disciplina (vid. Polyb. IV, 20.) ad molliendos hominum per urbes non habitantium mores ea arte eruditebantur pueri; itaque erant inter eos plures, qui in ea re excellerent. Est tamen altera ex parte, quod parum convenire videtur, quum in agro Mantuano v. 12. 13. illi greges pascere dicantur. Alterutrum igitur ne memoraret, poëta cavere debebat.“ *H.* Infra ad v. 37. Arcadum commemorationem ex Theocriti imitatione repetit *H.*; Vossio autem Arcades servi post deletam Corinthum

Et cantare pares, et respondere parati.
Huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerraverat; atque ego Daphnim

in Italiam venisse videntur, a quibus hos pastores ortos fuisse cum Wagn. putare possumus. — 5. *cantare pares*, poëtice et ex Graecorum more dictum pro pares cantando. Cf. not. ad Ecl. V, 1. et Nemes. Ecl. II, 16. *ambo aevo cantuque pares.* — *et respondere parati*, pro: ad respondendum. Vid. adnott. ad Geo. I, 280. *Respondere* autem in amoebaeo carmine significat alteram stropham adiicere, cuius sententia priori strophae, ab altero editae, respondeat; quod in eo genere difficillimum. Similes igitur sunt pastores amoebaeo carmine certantes iis poëtis, qui nunc ab Italis *Improvisatori* appellantur. Ceterum Schrader. coni. *respondere periti;* sed praestat *parati*, quod promtam facultatem exprimit. — 6. Occasio describitur, qui factum sit, ut Meliboeus ad illos pastores veniret. — *dum - - defendo.* Praesens pro praeterito usurpatum rem vividius depingit: dum adhuc occupatus sum in defendendo, ideoque gregem observare non possum, iam deerraverat caper. Cf. etiam Hand. Turs. II. p. 306 sqq., qui multa congessit exempla huic similia, et praeter viros doctos iam ab hoc laudatos Duker. ad Flor. III, 12, 10. Oudend. ad Suet. Aug. 99. Heindorf. ad Hor. Epist. II, 1, 7. idemque ad Sat. I, 5, 72. Beier. ad Cic. pr. Tullio 15. Frotscher ad Quinct. Inst. X, 1, 125. Iahn. ad Ovid. Trist. IV, 1, 60. Beneck. ad Iustin. IX, 6, 3. E Virgilio vid. Geo. III, 487. IV, 349, 559. Aen. II, 737. III, 616. VI, 171. etc. — „*defendo a frigore*, vindico tegendo eas stramine, sarmentis etc., ne frigore urantur. Sed hic ea difficultas iam antiquis (vid. Serv.) animadversa oritur, quod aestivo tempore tota huius Eclogae res agi videatur, in quo, imprimis clementi Italiae coelo, a frigore nullus metus esse potest. Enimvero agi hic de verno tempore, ut statuamus, et *umbra quercus* et *arundinis tenerae* mentio et *apum susurrus* permittit, *depulsi* vero a lacte *agni* et *distentae lacte capellae* etiam iubent; exitu enim auctumnali oves in his Italiae locis pariunt. Adderem vv. 46. 47., sed vide ad 58. Incunte autem vere non raro uri arbores nocturno frigore videmus, et myrtos frigoris impatientes esse docet Martin.; et regio ista ultra Padum frigidior.“ *II.* Cf. etiam Argum. Spoln. et quae infra ad v. 49. adscripsimus. Facile igitur supersedemus coniecturis Burmanni *dum teneros def. a fr. fetus*, i. e. haedos, qua plane nihil lucramur, Vossii *def. frigore m.* (omissa Praepos.), h. e. umbra, ne aestu urantur, et Schraderi *def. a sidere m.*, i. e. sole. Ceterum Wakef. ad Lucr. V, 640. scribendum censet *ab frigore*, temere; quum Virgilius hanc formam Praepositionis (quae apud eum semper respondet Graecorum ἀπό, numquam autem Passivis iungitur, ut sit ὑπό,) non nisi ante consonas *i*, *l*, *r*, *s* et *t* usurpet, quod multis exemplis probat Wagn. Qu. Virg. I, 1. Cf. etiam quae ad Ecl. III, 60. adnotavimus. — *myrtos.* Hic et Geo. II, 64. pauci quidam Codd. *myrtus;* sed Geo. IV, 124. omnes tuentur formam *myrtos*, ut alibi *ornos*, *taxos*, *cupressos* etc. Uno tantum loco Aen. IX, 116. omnes libri *pinus* exhibent, quemadmodum etiam formam *laurus* Virgilio vindicavimus ad Ecl. VI, 83. Cf. etiam Wagn. ad Aen. XI, 135. — 7. *vir gregis ipse caper* habet a Theocr. VIII, 49. Ὦ τράγε, τᾶν λευκᾶν αἰγᾶν ἄνερ, Cf. etiam Leonidae Tar. Ep. 61, 1. ἴξαλος εὐπώγων αἰγὸς πόσις. Ovid. Fast. I, 334. *lanigerae coniuge ovis.* Hor. Od. I, 17, 7. *olentis uxores mariti.* — *ipse caper* deerraverat, ideoque etiam haedi totusque grex capellarum; quare v. 9. *caper tibi salvus et haedi*, ubi vid. adnott. Wagn. Qu. Virg. XVIII, 1. 6. huic loco comparat Ecl. I, 12., ubi vide adnott., Aen. VIII, 110. *volat obvius ipse*, i. e. cum aliis, ut e v. 110. intelligitur, similesque locos. — *deerraverat* eadem contractione, qua Lucr. I, 712. *longei deerrasse* (ubi vid. adnot. mea) et III, 873. *Deerrarunt passim* atque ipse Virgilius Geo. II, 200. *deerunt* et Aen. X, 378. *deest* scripsit. Alia exempla congessi ad Lucr. I, 1104. Cf. etiam adnott. ad Ecl. III, 96. et Aen. I,

Adspicio. Ille ubi me contra videt: Ocius, inquit,
Huc ades, o Meliboee! caper tibi salvus et haedi;
Et, si quid cessare potes, requiesce sub umbra.
Huc ipsi potum venient per prata iuvenci;
Hic viridis tenera praetexit arundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.
Quid facerem? neque ego Alcippen, neque Phyllida habebam,

---

131. — *atque*, caprum quaerens, *ego Daphnim adspicio*. Particulam *Atque*, cui singularis est gravitas, etiam in re inexspectata, necopinata, repente oculis subiecta, vel mira ac memorabili crebro usurpari, docet Wagn. Qu. Virg. XXXV, 22. coll. locis Aen. IV, 261. 663. VI, 160. 494. VII, 29. X, 219. — 8. Pecudes Meliboei devagatas animadverterat Daphnis et in tutum locum compulerat. „Credo fingendum esse, in primo congressu narrasse Meliboeum de capro Daphnidi et Corydoni, vel statim ut adspexit eos rogasse, num caprum vidissent, Daphnim vero, videntem curam et sollicitudinem circa haedos, dixisse: *caper tibi salvus, ut haedi*, ut mallem legere: aeque tibi salvus est, ut haedi, quos tu a frigore tam sollicite defendis. [Burm. enim v. 6. coni. *fetus* pro myrtos.] Ita ut verba *Huc mihi* etc. fingi possint a Meliboeo pastoribus recubantibus dicta, vel ab eo prolata ab illis fuisse exaudita.“ *Burm.* Immo, vel nihil prorsus loquente Meliboeo, Daphnis coniectura facile potest assequi, cur ille veniat; omnisque loci color talis est, ut de supplenda aliqua Meliboei quaestione non cogitandum esse facile perspicias. — 9. *Huc ades*, pro: huc veni. Cf. not. ad Ecl. II, 45. et vid. etiam IX, 37. 43. Geo. II, 39. 44. — *haedi* (ita enim, non *hoedi* scribendum esse, diserte docet Varro L. L. IV, 19.) de capellis intelligendum, quae hircum aberrantem secutae erant. Cf. not. ad v. 7. et 11. Ceterum docet Voss., capras, postquam Novembri concepissent, Martio mense parere solere, et tribus post mensibus a lacte depellere fetus; sed quae bis conciperent, Geo. II, 150., auctumnali etiam tempore gignere, Ecl. I, 14, et eiusmodi haedos hic et Ecl. III, 34. commemorari. — 10. *si quid cessare potes*, si intermittens negotia tua paullulum temporis hic potes commorari otiosus. *Cessare* enim haud raro absolute dicitur pro otiari, nihil agere. Prop. III, 22, 15. *venias hodie: cessabimus una.* id, I, 11, 17. *Ecquid te mediis cessantem, Cynthia, Baiis - - Nostri cura subit.* Cic. N. D. III, 39, 93. *Cur tam multos Deos nihil agere et cessare patitur?* etc. — 11. *ipsi* (sua sponte: cf. adnott. ad Ecl. IV, 23.) *potum venient - - iuvenci;* quod non poterat non suave et iucundum esse pastori spectaculum; quare hunc potissimum locum, ubi canendo certarent, Corydon et Thyrsis elegerunt. Ceterum ut per *haedos* etiam capellae intelligendae, sic *iuvenci* etiam pro vaccis positi. Cf. Huschk. ad Tib. III, 4, 67. Vossius et Spohnius Daphnidis, non Meliboei, iuvencos intelligunt, quod singuli pastores unius tantum generis gregem pascere soliti sint. Sed etiam Ecl. III, 3. 6. unus idemque pastor et ovium agnorumque et boum gregem pascit; et Meliboei iuvencos hic intelligendos esse, totus locus docere videtur. — 12. *praetexit arundine ripas.* Cf. adnott. ad Aen. VI, 5. — 13. *Mincius*, qui ex Alpibus ortus, haud procul a Mantua, quam circumfluit, lacum Benacum (*Lago di Garda*) efficit, et in Padum effunditur, lento cursu promovetur palustresque habet ripas. Cf. Ecl. I, 48. Geo. III, 13 sqq. Aen. X, 205. De ipso autem fluvio, qui etiam nunc *Mincio* vocatur, vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 506. — *sacra - - quercu*, quia Iovi Dodonaeo sacrata erat. Cf. Geo. II, 16. et III, 332. Heyn. ornamenta huius loci ex Theocr. I, 106. 107. petita esse docet. — *examen*, i. e. exagmen, id quod exigitur, proprie dicitur de fetibus animalium insectorum, qui a parentibus exiguntur, imprimis apum, sed etiam vesparum (Liv. XXXV, 9, 4.), locustarum (Liv. XLII, 10, 7.) etc. — 14. *quid fa-*

Depulsos a lacte domi quae clauderet agnos;
Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere versibus ambo
Coepere; alternos Musae meminisse volebant.
Hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.

---

cerem? Vid. not. ad Ecl. I, 41. Curae domesticae urgebant; at duo praeclari pastores cantu certabant. — *neque ego Alcippen* etc. Sumendum est, haec nomina esse amicarum s. contubernalium (cf. not. ad Ecl. I, 5.) pastorum canentium, ut sententia sit haec: Sane non facile poteram domo abesse, quia mihi non erat amica, qualis Alcippe Corydoni vel Phyllis Thyrsidi, quae interea, dum hic auscultarem canentibus, negotia domestica obiret, et tamen non poteram Daphnidis invitationem recusare, quoniam certamen dulcissimum et iucundissimum erat exspectandum. *Neque Phyllida* autem pro vulg. *nec Ph.* a Wagn. e fragm. Mor. et Serv. Dresd. ob numerorum elegantiam restitutum. — 15. *depulsos a lacte* (cf. adnott. ad Ecl. III, 82.), i. e. a matrum ubere, quia modo depulsi erant, et diligentiore cura egebant agni adhuc infirmi et teneri. Ceterum cf. quae supra ad v. 7. Voss. adnotavit. — 16. „*Et certamen erat*, h. e. certantes, qui contendebant inter se, ut Aen. V, 339. *tertia palma Diores*, i. e. victor.“ *H.* Melius tamen nomina pastorum duobus includuntur Commatis, ut hic sensus prodeat: magnum certamen, quale a Corydone et Thyrside erat exspectandum. Nos ad verbum possumus reddere: *ein grosser Kampf, Corydon mit dem Thyrsis!* Burm. comparat Claud. IV. Cons. Hon. 49. *Exsere nunc doctos, tantae certamina laudis, Roma choros.* Similis etiam est locus Aen. V, 339. *tertia palma Diores.* — 17. *mea seria*, negotia rustica et domestica. Auson. Mosell. v. 206. haec ita imitatur: *sua seria ludo Posthabet.* — 19. *alternos Musae meminisse volebant*, scil. *eos* (de quo Accusat. Subiecti saepius omisso cf. adnott. ad Aen. II, 25.); Musae (quae *amant alterna:* cf. Ecl. III, 59.) volebant, ut illis pastoribus alterni versus in mentem venirent, ut versibus alternis canerent; vel, ut Wagn. in edit. min. locum explicat: „Musae hanc legem carminis dicebant, ut versibus alternis illi canerent. Quod autem poëtae, quae canerent, doceri a Musis se perhibebant, canentes meminisse ea, quae quasi didicerint, dici possunt.“ Sic etiam Scheller. Observv. in priscos script. quosdam p. 314. Schirach. p. 328. et Haberland. in Spec. Animadvv. in Virg. Buc. (Jenae 1777.) p. 17. hunc locum intellexerunt, neque aliter Wunderl., qui tamen *meminisse*, ut saepe Graec. *μεμνῆσθαι*, pro *aggredi*, *tractare* positum putat, coll. Hom. Od. III, 141. Spohn. vero, Wideburg. in Progr. ad Ecl. III, 110 laud. p. 10 sqq. et Iahn. (in edit II.), Pron. *me* supplentes, eum ita explicuerunt: Musae volebant, me recordari illorum versuum, i. e. efficiebant, ut illos versus memoria tenerem; cui tamen rationi vis, qua voc. *alternos* in principio sententiae iteratur, obstare videtur. Voss. lectioni *a. M. m. volebant*, quam praeter optimos Codd. etiam Nonii p. 499. et 524. et Arus. Messii p. 245. auctoritas tuetur, temere practulit alteram *volebam* (quam etiam Iahn. in priore edit. receperat); nam hic Indicativus, quem Voss. antique (!) pro *vellem* positum opinatur, significaret: utinam meminerim (*ich wollte, dass ich mich erinnerte*)! revera enim non memini (cf. Iahn. ad Ovid. Trist. II, 97. idemque in Annal. phil. et paed. 1827. Vol. IV. p. 410. et quae supra ad Ecl. I, 80. adnotavimus); quod non cadere in Melibocum, qui tam multa ex illorum carminibus referat, quisque videt. Heynius denique omnem versum spurium esse suspicatur, quo quis voluerit supplere, quod provide Maro omisisset: *Alternis igitur contendere versibus ambo; Hos Corydon* etc., ut igitur *contendere* sit Infinitivus, qui dicitur, historicus. Sed hoc versu omisso quemque, qui Virgilii morem calleat, aliquid desideraturum esse, ve-

CORYDON.

Nymphae, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite; proxima Phoebi
Versibus ille facit; aut, si non possumus omnes,
Hic arguta sacra pendebit fistula pinu.

THYRSIS.

Pastores, hedera nascentem ornate poëtam, 25

---

rissime monet Wagn. — 21. „Quae sequuntur, parva sunt carmina quaternorum versuum (*Quatrains* dixeris), diversi singula argumenti. Cf. Argum. Ecl. III.“ *H. Nymphae, noster amor.* De eiusmodi appositionibus, in quibus numerus variat, cf. Ramsh. §. 96. 2. — *Libethrides*, „*Libethrus* fons est cum antro in Helicone. Vid. Strab. IX. p. 629. τὸ τῶν Λειβηθρίδων νυμφῶν ἄντρον. [Adde eundem X. p. 471. Cas. et de monte Libethrio, Heliconis parte, ex quo manabat fons ille, Paus. IX, 34, 4. Omnino cf. quae exposui in Pauly *Realencycl.* IV. p. 1034 sq. voc. *Libethrius*.] Alius, isque antiquior in Pieria; qua de re disputatum in Comment. de Musarum religione p. 44. (Commentt. Soc. Gott. T. VIII.) Videri possunt Musae h. l. inter Nymphas referri; ut vulgo statuunt. Possunt tamen deae loci, Nymphae, non minus a pastore h. l. invocari, quam Arethusa Ecl. X. pr.“ *H.* Voss., qui comparat etiam Theocr. V, 149. et VII, 92., ubi pastores eadem ratione afflatum illum divinum, qui poëtas faciat, a Nymphis repetant, et Wagn., qui laudat Hermanni Diss. de Musis fluvialibus Epicharmi et Eumeli p. 6., docent, Musas quidem Nymphas esse, non omnes vero Nymphas Musas, et Nymphas fontium, ut quae mentes divino afflatu impleant, nonnumquam Musarum loco a poëtis invocari. Cf. Ecl. X. in. et Culicis v. 18 sq. — 22. *Codrus.* Vid. adnott. ad Ecl. V, 11. et infra ad v. 26. Scholia a Maio edita haec continent: „Codrum plerique Virgilium accipiunt, alii Cornificium, nonnulli Helvium,“ et una cum Servio Valgium Codri poëtae mentionem in suis carminibus fecisse tradunt. — *proxima.* Ex praecedentibus *mihi carmen concedite* supplendum videtur *carmina*, quod Subst. omnino saepe omittitur. Cf. Doering. ad Catull. LX, 6. Similis est locus Aen. VIII, 427. *fulmen erat; toto Genitor quae plurima coelo Deiicit.* Saepe autem referri Pluralem ad praegressum Singularem, multis exemplis docet Burm. ad Quinct. Inst. IX, 2. p. 790.; Wagn. autem, ut Heyn. et Wund., absolute positum accipit (*etwas ganz nahe Kommendes*), ut supra Ecl. III. 80. 82. *Triste lupus stabulis* et *Dulce satis humor.* Ceterum *proximus* hic significat: pretio, praestantia, virtute fere aequans, simillimus; ut Cic. Legg. II, 16, 40. *id deo proximum habendum.* Prop. IV, 1, 80. *propior non alter Homero.* Val. Max. II, 6. in. *proxima maiorum gravitati Spartanorum civitas.* Cf. Wunderl. Obss. ad Tibull. III, 5, 3. — *si non possumus omnes*, eiusmodi versus facere. Cf. Ecl. VIII, 63. ibique adnott. — 24. *pendebit fistula.* Nam qui ab aliqua arte discedebant, eius instrumenta Diis suspendebant sacrabantque; ut docet Cerda locis Tibull. II, 5, 29 sqq. Hor. Od. III, 26, 3 sq. Nemes. Ecl. I, 14. aliisque ex Anthologia Graeca desumtis. *Pinus* autem non solum Cybelae (cf. Ovid. Met. X, 103. 104. ab H. laud.), sed etiam Pani sacra (Prop. I, 18, 20.), quare hic Deus pinu coronatus inducitur (Ovid. Met. I, 699. XIV, 633. Sil. XIII, 331.). Cf. etiam Geopon. XI, 10. De Pane igitur hic cogitandum. — 25. „Ut Corydon aut Codrum vult aequare, aut omne cantus studium abiicere, ita Thyrsis iactanter superare se Codrum pronuntiat, vel cum eius invidia. — *nascentem poëtam.* De se loqui Thyrsin puta. Obtrectat scilicet Codri laudibus.“ *H.* Pro *nascentem*, quod cum Wagn. recepi, vulgo (ex plurimis sane Codd. et Schol. Hor. Od. I, 1.) editur *crescentem*, scil. facultate poëtica (ut alibi dignitate, gratia, fortuna crescere dicitur); ergo: qui incipit poëta esse. (Burm. confert

Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro;
Aut, si ultra placitum laudarit, bacchare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

Ter. Heaut. prol. 28. *date crescendi copiam*) Sed *nascentem* (quod Iahnio nimis argutum videtur) est prior Medicei aliorumque bonorum Codd. lectio, quam etiam praestantissimae Servii editt. cum Serv. Dresd. exhibent, et optime respondet *vati futuro* v. 28. Praeterea etiam Wagn. verissime docet, maius hoc esse, quod vel nascens poëta tantam Codri invidiam in se convertere potuerit. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. IV, 8. — *hedera* non solum Bacchantes, sed etiam poëtas, Bacchi instinctu percitos, fuisse coronatos, patet ex locis Ecl. VIII, 13. Hor. Od. I, 1, 29. Ovid. Met. V, 338. Fast. V, 79. A. A. III, 411. Trist. I, 7, 2. Iuven. VII, 29. Stat. Silv. I, 2, 248. Cf. etiam Mitscherl. et Orell. ad Hor. l. l. et Iacobs. ad Delect. Epigr. I, 101, 4. Duplicem autem huius moris causam affert Servius, vel quod poëtae insaniant, ut Bacchantes, vel quod semper vivant et vireant hederae, sicut etiam carmina aeternitatem mereantur. — 26. *invidia rumpantur ilia.* Proverbialis locutio, cuius sensus est: invidia pereat. Nos prorsus eodem modo: *vor Neid zerplatzen, zerbersten.* Videtur autem Virgilius alludere ad Codri illius s. Iarbitae (de quo ad Ecl. V, 11. diximus) fatum satis memorabile; qui vere invidia, vel potius nimia virium intentione, dum Timagenem imitaretur, ruptus est. Ita enim Acron ad locum illum Hor. Ep. I, 19, 15.: *Hyarbita Maurus fuit regione, qui, dum Timagenem philosophum post convivium et inter pocula declamantem vellet imitari, et non posset, invidia quodammodo discerptus est,* quod scholion ad verbum repetit Schol. Cruquianus, nisi quod pro *discerptus est* habet *ruptus est.* Et Porphyrion: *Exemplum stulti imitatoris interposuit. Nam hic Hyarbita Maurus fuit, qui dum Timagenem imitatur post convivium et inter pocula declamantem, propter insolentiam faciendi, quod conabatur, paene disruptus est;* quae verba Cruquius in Auctar. Comment. vet. p. 694. cum insigni additamento ita repetit: *Nam hic Iarbita Maurus regione fuit Cordus, qui dum* etc. Quare Weichert. loco ad Ecl. V, 11. laud. verissime cogitat „de subita Codri morte, quae diaphragmatis diruptionem, ingenti vocis laterumque intentione effectam, statim sequeretur necesse erat." Ceterum cf. similis locus Ecl. III, 15. Quod autem ad nomen hominis attinet, haeret quidem Weichertus in nomine *Codri*, inter Mauros non minus quam inter Romanos prorsus inaudito, quod cum *Cordi*, apud Romanos frequentissimo, utpote quod adhaeserit Caesiis, Cremutiis, Iuliis, Iuniis, Valeriis, permutatum malit; iure tamen omnibus Codd. invitis nihil novandum esse censet. — 27. „*ultra placitum*, si plus, quam ipsi placet, laudamur ab eo; si Codrus nos immodice et praeter veritatem laudat. Est autem fascini genus notum, ut immodica laude efferantur ea, quibus quis invideat." *H.* — De *bacchare* vid. ad Ecl. IV, 19. Putabatur haec herba fascinum depellere. — 28. *vati.* „Nomen *vatis* venerandum esse, et superare nomen *poëtae*, et hic locus, quo *vatem futurum* se iactat Thyrsis, nomine autem *poëtae* se nunc iam dignatur, demonstrat, et Voss. ad IX, 32. 34. recte notavit." *W.* Quibus *Wagn.* opponit haec: „*Vates* idem, quod supra poëta. Si maius quiddam et sanctius significare voluisset Virgilius h. l., mutato verborum ordine scribendum ei fuisset: *ne noceat vati m. l. f.*" Quae causa quamquam paullo subtilior videtur, in ipsa tamen re Wagnero adsentior. *Vatem futurum* a *poëta nascente* non differre arbitror; utrumque enim significat poëtam nondum perfectum, sed se formantem adhuc et fingentem. — *mala lingua*, invida et fascinans (*beschreiend*). Cf. supra ad Ecl. III, 103. Sic apud Catull. VII, 12. (basia) *Quae nec pernumerare curiosi Possint, nec mala fascinare lingua.* Cerda confert eiusdem Catull. V, 12. *ne quis malus invidere possit*, et nescio cuius poëtae verba: *Effundit mala lingua virus atrum.* Omnino autem *malus*, ut Graec. κακός, saepe de rebus magicis et veneficis usurpatur. Cf. Broukh. ad Tib. I, 2,

CORYDON.

Saetosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
Et ramosa Micon vivacis cornua cervi.
Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota

---

51. Burm. ad Petron. 63. p. 318. Heins. et Drak. ad Sil. VIII, 500. Doering. ad Catull. V, 12. et adnott. ad Aen. II, 471. — 29. Post breve exordium iam incipit ipsum carmen. — *Saetosi.* Sic (non *seta*, *setosus*, *setiger*) constanter Med. et Vat., quae scribendi ratio magis convenit etymologiae (a Graeco *χαίτη*). Cf. Schneiderі Gr. Lat. I, 1. p. 55. — *Delia*, Diana, in Delo insula nata (Hor. Od. IV, 6, 33.); ut Apollo saepe *Delius deus*, *vates* (Aen. III, 161. VI, 12. Cic. Verr. II, 1, 18. §. 47.) vel etiam simpliciter *Delius* (Val. Fl. I, 445.) vocatur. — 30. „Mirantur, quod de alieno pastore agat Corydon, non de se. Sed fert carminis amoebaei ratio, ut etiam aliorum facta ac dicta exponantur. Cf. Ecl. III, 90 sq. 96 sqq. Sequitur autem epigrammatis genus, seu votum a pastore Micone Dianae factum, cui similia sunt in Anthol. Graeca. Supplendum vero: Micon tibi *dicat*, quod, te propitia, feliciter venatus est." *H.* Cf. Aen. IX, 407 sq. Verbum autem dedicandi in epigrammatis haud raro omittitur; quam in rem Wund. conferri iubet Arrian. Anab. I, 16. *Micon.* Cod. Menag. *Mico*, de qua nominis forma cf. Heindorf. et Both. ad Hor. Sat. II, 3, 254. et Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 275. Sed Virgilius, uno *Apollinis* nomine excepto, utpote quod Genitivum Latinum habeat, Graecorum nominum in *on* exeuntium (*Laocoon*, *Machaon*, *Pluton*, *Simon* etc.) Nominativum Graecum servare et Latinam formam *o* non nisi Latinis nominibus (*Almo*, *Rapo*, *Umbro* etc.) vindicare solet. Semel tantum, Aen. VIII, 603., metro cogente Graecum nomen *Tarchonis* (quod Aen. VIII, 506. *Tarchon* scribitur) in Romanum *Tarcho* mutavit. Cf. Serv. ad Aen. VIII, 603. et X, 153. imprimisque Wagn. ad Aen. VIII, 506. — *ramosa cornua.* Cf. Phaedr. I, 12, 5. *dum* (cervus) *ramosa mirans laudat cornua* et Virg. ipse Aen. I, 189 sq. — *vivacis.* Longissima enim cervi aetas saepe celebratur a poëtis. Cf. Iuven. XIV, 251. *longa et cervina senectus;* quem locum affert Schirach. p. 641. Adde Cic. Tusc. III, 28, 69. Plin. VIII, 32, 50. imprimisque Ovid. Met. III, 194. et VII, 273., ubi eadem de causa *vivax* vocatur *cervus.* Ceterum de *protomis* ferarum Dianae consecratis et ex arbore suspensis res satis nota. Cf. Aen. IX, 407, 408. et Spanhem. ad Callim. in Dian. v. 104. — 31. „*si proprium hoc fuerit* incertam habet interpretationem, quia ex verbis non diserte apparet, quid sit illud, quod per *hoc* designetur. Cum dedicentur spolia ferae ex felici venatione, illud *hoc* antecedentibus annexum ad *felicem venatum* referas, qui prioribus versibus significatur, atque illa verba Miconi tributa interpreteris: si tam felici venatu perpetuo uti contigerit. Idque optimum mihi videtur." *H.* Ita etiam Cerda, Burm., Wund. et Wagn. locum rectissime explicant; haud raro enim Pronomina ad res referuntur in antecedentibus magis significatas, quam certis verbis nominatas. Alii apud Serv. *hoc* minus recte ad gregem, quem Corydon pascebat (cf. v. 36. *si fetura gregem suppleverit*), referunt; ut sensus sit: Micon tibi has exuvias cervi et apri dicavit, o Diana: at ego statuam marmoream, quod maius est, tibi ponam, si proprius ac perpetuus grex hic fuerit. Alii non magis probabiliter de voto cogitant, ut sibi carmen, quale Codro, contingeret, v. 21 sq. Aliam denique viam ingressus est Schirach. p. 548., cuius explicatio vix digna est, quae commemoretur. — *Proprium* perpetuum et stabile, ut Aen. I, 73. VI, 872. Hor. Sat. II, 6, 5. Cic. Manil. 16, 48. Nep. Thras. 4. etc. Cf. imprimis Nep. Thras. 4, 2. *parva munera diutina, locupletia non propria esse consueverunt* et Daehne ad Nep. Lys. I, 5. — *levi de marmore stabis tota*, non herma tantum; i. e. statua tua ponetur, dedicabitur marmorea. „Similis est usus Graeci verbi *ἵστημί τινα χρυσοῦν*, Plat. Phaedr. p. 215. *σφυρήλατος ἐν Ὀλυμπίᾳ σθάδηι*, ubi vid. Heind."

Puniceo stabis suras evincta cothurno.

THYRSIS.

Sinum lactis et haec te liba, Priape, quotannis
Exspectare sat est: custos es pauperis horti.

W. — *de marmore*, i. e. ex materia facta, quae dempta est de rupe marmorea. Cf. Geo. III, 13. Aen. IV, 457. VI, 69. Ovid. Met. XIV, 313. *niveo factum de marmore signum.* Fast. III, 184. *adspice de canna staminibusque domum* et alia exempla ab Handio collecta Tursell. II. p. 199. — 32. *Puniceo evincta cothurno.* „Antiquissimo more in statuis etiam marmoreis vestitus coloribus pingi solitus; ita h. l. pedum indumentum. In Epigr. in Aenеidem: *Marmoreusque tibi, dea, versicoloribus alis In morem picta stabit Amor pharetra.* — *Cothurno*, quod calceamentum venatorium est, Diana fere in antiquis operibus conspicua *evincta* potest esse a pede ad suras usque; nisi est simpliciter vincta, ut Aen. I, 337. [Minime; significat potius bene, arcte vincta. Cf. adnott. ad Ecl. II, 57.] Cf. Aen. I, 337. *Purpureoque alte suras vincire cothurno.* et Liv. Andron. apud Terent. Maur. de metris. [v. 1935. p. 88. Lennep.] *Iam nunc purpureo suras include cothurno* Expressit hunc locum Stat. Theb. II, 725 sqq.“ *H.* De constructione *suras evincta cothurno* vid. adnott. ad Ecl. III, 106. — 33. „Ut Corydon Dianae, ita Thyrsis Priapo vota facit. Etiam hoc epigramma est, Priapi signo affixum, ut innumera alia; idque votum ei factum. Signum eius est ex marmore (sane a pastore ligneum exspectabas), ad quod sacra quotannis fiunt pastoritia: ponet ex voto auream statuam, (nimis ambitiose pro pauperis pastoris persona!) si deus propitius fuerit.“ *H.* Facile tamen apparet, de industria Thyrsim magnifice loqui et, quum iam Mico Dianae admodum magna pollicitus sit, ut eum superet, multo maiora et in ridiculum aucta Priapo vovere. — *Sinus* vel *sinum* est vas amplum vino vel lacti recipiendo destinatum et secundum Varr. L. L. IV, 26. ita vocatum, „quod maiorem cavationem habet, quam pocula.“ *Sinus* autem primum quamcunque cavationem significat, ideoque etiam vas sinuosum (cf. Nonius XV, 34.), quo sensu forma *sinus* legitur v. c. in Anthol. Lat. Burm. T. II. p. 363., ubi *sinus lactis*, ut hic, commemoratur, et Plaut. Curc. I, 1, 83. Rud. V, 2, 31., altera autem forma *sinum* Varronis l. l. et VIII, 16. Plaut. Curc. I, 2, 13. alibi. — *haec liba*, i. e. haec ipsa, quae tibi nunc offero, s. quae tibi offerre consuevi. Cf. Aen. I, 252 sq. II, 445. sqq. IV, 46. 237. 242. 419. 614. V, 417. VI, 142 etc. cum Wagn. Qu. Virg. XX, 1. *Liba* e farina siliginea, caseo vel lacte, oleoque conficiebantur, et melle illinebantur (cf. Cato R. R. 75.); nomen autem habebant a *libando*, quia praecipuus eorum usus erat in sacris faciendis (cf. Varr. L. L. IV, 22.); aut, secundum Ovid. Fast. III, 733, a Libero patre, cui primum offerri coepta sint (Geo. II, 394. Hor. Ep. I, 10, 10. Tibull. I, 8, 54. Iuven. XVI, 38.). De vario autem liborum usu cf. quos laudat Obbar. ad Hor. Ep. I, 10, 11. Fasc. V. p. 60. — Ceterum pro *haec te liba* multi Codd. apud Heins. et Burm. *haec tibi liba*, quod hic defendere videtur loco Prop. III, 3, 22. *Mi sat erit sacra plaudere posse via*, ubi pariter lectio fluctuat inter *me* et *mi*. Sed recte *Wagn.*: „At aliud est: *tibi sat est*, aliud *sat est te* exspectare; illud ex Priapi, hoc ex loquentis persona dictum; idque solum huic loco convenit.“ De *Priapo*, Veneris et Bacchi monstroso filio, hortorum et agrorum deo, vide, si de origine et natura quaeris, Paus. IX, 31, 2. Diod. IV, 6. Schol. Apollon. Rhod. I, 932. Hyg. fab. 160., de forma Geo. IV, 110. Hor. Sat. I, 8. in. Ovid. Fast. I, 415. Tibull. I, 1, 22. I, 4, 1. 8., de cultu Anthol. Pal. VI, 102. X, 14. Schol. Theocr. I, 21. Ovid. Fast. VI, 345. Calpurn Ecl. II, 64. multosque alios, omninoque Voss. *Mythol. Briefe* II. p. 346 sqq. — 34. *Exspectare sat est:* non potes maiora dona a me exspectare; satis est, haec tibi a me quotannis offerri. Heyn. comparat si-

Nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
Si fetura gregem suppleverit, aureus esto.

CORYDON.

Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblae,
Candidior cycnis, hedera formosior alba,
Cum primum pasti repetent praesepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito.

THYRSIS.

Immo ego Sardoniis videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco, proiecta vilior alga,

---

milem Tibulli locum I, 1, 19 sqq. — 35. *pro tempore*, ut tempus et res ferebat, ἐκ τῶν παρόντων, ὑπαρχόντων. — 36. *aureus esto.* Cf. not. ad v. 33. — 37. „*Nerine Galatea.* Nerei et Doridis filia fuit Nympha illa marina, a Polyphemo adamata, quam tamen hic Corydon, Nympham pastor, tamquam suam amicam, ut vesperi ad se veniat, appellat. Scilicet poëta tantum in hoc elaboravit, ut Theocriteum carmen exprimeret Id. XI, 19 sq., ut etiam fecit Ecl. IX, 39 sq. Sic supra v. 26. *Arcades* pastor memorat, qui inter Mantuanos vivebat. (Sed vid. not. ad v. 4.) Quamquam hoc ipso minor carminis suavitas esse debet, quod in vera vita istae fabulae minus iucundae sunt." *H.* De Sicula Galateae fabula cf. Hesiod. Theog. 250. Ovid. Met. XIII, 738. et Serv. ad h. l. Graeca forma *Nerine* pro Nereide non nisi hoc loco videtur inveniri. — *thymo mihi dulcior Hyblae.* Probe tenendum est, pastores hic canere, quibus eiusmodi comparatio amicae cum plantis dulcibus et pulchris omnium aptissima. De *thymo* cf. not. ad Ecl. V, 77., de Hybla ad Ecl. I, 55. — 38. *candidior cycnis.* Vid. adnott. ad Ecl. II, 18. et 46. „*Cygnus* Ecl. VIII, 55. Aen. I, 393. XII, 250. literam *g* in Medic. habet; quae est deterior scriptura, orta ex molliore pronuntiatione, qua usos esse constat Romanos in iunctis his literis *cn.*" *Wagn.* Vid. Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 238. et Grotef. Gr. Lat. Vol. II. p. 198. §. 182. — *hedera alba.* Cf. not. ad Ecl. III, 39. — 40. *habet te cura*, i. e. tenet. Cf. Aen. III, 147. IV, 581. V. 734. VI, 521. Ovid. Met. VII, 329. *custodes somnus habebat* etc. — 41. sqq. Corydonis sensus et cogitationes excipit Thyrsis et suos facit, sui quoque desiderii impatientiam declarans. „Per *Sardonias herbas* batrachii s. ranunculi (*Hahnenfuss*) genus intelligunt, cuius magnus in Sardinia erat proventus; vis eius caustica, ut si cruda folia cuti imponantur, pustulas, ut ignis, faciant (Plin. XXV, 13, 109.); succus autem potus insanire facit, et inter alias membrorum contractiones eos oris spasmos efficit, ut ridere videantur. Hinc de risu Sardonio res notissima (cf. Tzetz. ad Hesiod. p. 26. ed. Heins.), quem male in ipsum Homerum intulerunt Od. XX, 302." *H.* Vid. Eustath. et interpp. ad Hom. l. l. Pausan. X, 17. Cic. Fam. VII, 25. Ilgen. Opusc. phil. T. I. p. 275. et Münter *Sendschreiben an Creuzer über einige sardische Idole.* (*Copenh.* 1822.) p. 9. De *herba Sardonia* s. *Sardoa*, quae videtur esse Ranunculus sceleratus *Linn.*, agunt Plin. XX, 11, 45. Nemes. Ecl. IV, 52. Seren. Sam. 25. Solin. c. 4. Apulei. de herbis c. 8. — Ceterum qua auctoritate nitatur vulgaris lectio *Sardois*, si a Codd. Hafniensis. discesseris, non liquet. Plurimi libri Mss., praestantissimae Servii editt. et Serv. Dresd. consentiunt in scriptura *Sardōniis*, quam recte revocavit Wagn. De utraque Adiectivi forma in Codd. haud raro confusa cf. Heins. ad Claud. Bell. Gild. 508. Burm. aliique ad Nemes. l. l. et Rutil. I, 354. — 42. *ruscus*, iterum memoratus Geo. II, 413., est herba spinosa, cuius folia mures fugare perhibentur. Cf. Diosc. IV, 146. Theophr. h. pl. III, 17. Plin. XXI, 27, 100. XXIII. 9. 83. —

Si mihi non haec lux toto iam longior anno est.
Ite domum pasti, si quis pudor, ite iuvenci.

CORYDON.

Muscosi fontes et somno mollior herba,
Et quae vos rara viridis tegit arbutus umbra,
Solstitium pecori defendite; iam venit aestas
Torrida, iam laeto turgent in palmite gemmae.

---

alga herba marina, quam botanici non audent accuratius definire, fortasse fucus vesiculosus *Linn.* Quia ex mari eiecta in litore solet putrescere, quum nec ad comburendum, nec ad stramen inde faciendum utilis sit, imago est rei vilis, nullius pretii; qua de causa apud Hor. Od. III, 17, 10. *alga inutilis* vocatur. Cf. etiam Hor. Sat. II, 5, 8. *Et genus et virtus, nisi cum re, vilior alga est*, et Mülleri Spicil. Animadvv. ad Catull. p. 16. — 43. Cf. Theocr. XII, 2. οἱ δὲ ποθεῦντες ἐν ἤματι γηράσκουσι, et Ovid. Her. XI, 29. *Et nox erat annua nobis.* Sententia haec est: Summo cum desiderio exspecto tenebras, heu nimium cunctantes, quae me ex agro domum reducent, ubi amatam puellam revisam. — 44. „*si quis pudor.* Increpat boves: pudeat vos pastos tam tarde domum procedere, et me ab amicae amplexu distinere.“ *H.* Constat, hanc formulam interponi, si quem ad recte agendum incitandum esse putamus. Vid. Iuven. III, 154. Val. Max. II, 9, 1. Martial. II, 37, 10. Ovid. Am. III, 2, 23. Prop. I, 9, 33. Ceterum cf. similis locus Ecl. X, 77. — 45. „Corydon umbrae ac frigoris iucunditatem aestivo tempore, alter hyemis lenimenta ex foco accenso praedicat.“ *H. muscosi fontes*, ut apud Varr. R. R. I, 9, 5. *muscosa prata.* Cf. etiam Catull. LXVIII, 58. *Rivus muscoso prosilit e lapide.* Hor. Ep. I, 10, 7. *ego laudo - - Rivos et musco circumlita saxa.* Calpurn. VI, 67. *Saxa, quibus viridis stillandi vellere muscus Dependet.* — „*somno mollior herba*, ex Theocr. expressum Id. V, 50. εἴρια ὕπνῳ μαλακώτερα. Adde XV, 125. τάπητες ὕπνῳ μαλακώτεροι. Cf. Valck. p. 405. 406. *mollis somnus* sollemni epitheto, Geo. II, 470., non minus ac *mollis herba* [cf. not. ad Ecl. III, 55.]; hinc comparatio ducta. Ceterum v. 45 — 60. Cum Theocrito certavit Id. VIII, 38 sqq.“ *H.* — 46. *Et quae vos rara* etc. pro: et o arbute, quae tegis etc., i. e. o arbuti, quae tegitis fontes etc. Cf. Vechneri Hellenol. p. 240. — *arbutus.* Vid. not. ad Ecl. III, 82. — *rara umbra*, quia rami huius arboris non densi et folia minuta sunt (cf. Schirach. p. 335.); Vossii enim et Heynii explicatio „arbore nondum adulta pro anni tempore verno“ non potest conciliari cum solstitio v. 47. commemorato; neque magis placent, quae idem H. adiecit: „aut, quod praestat, ut *rara* non urgendum sit, epitheton ornatus causa appositum, ex ipsius umbrae, intervallis distinctae per frondes, natura.“ Wagn. etiam arbutos per intervalla positas, raras igitur ipsas intelligi posse censet. — 47. *solstitium pecori defendite*, calorem ac vim solis in solstitio constituti, h. e. simpliciter aestivi, a pecore prohibete. Sic Hor. Od. I, 17, 3. *Faunus igneam defendit aestatem capellis.* De constructione cf. etiam Sil. V, 490. *defendere nescia morti Dedecus*, et XVII, 431. *gloria Pellae Haud valuit misero defendere Daunia tela*, Heins. ad Ovid. Her. V, 16. et ad Claud. de laud. Stil. III, 171. Drak. ad Sil. V, 490. Ruddim. Inst. II. p. 150. et adnott. ad Geo. III, 155. et Aen. V, 727. Wunderl. comparat Pers. I, 85. *pellere capiti pericula.* Si autem quaeris, quomodo fontes muscosi et molles herbae vim solis aestivi a pecore prohibere possint, tenendum est, illos semper praebere frigidiusculam aquam, has autem utpote succo plenas refrigerare pastu et recreare, dum pecus eo sese prosternat. Cf. Schirach. p. 591 sq. — 48. *laeto in palmite.* Quum alibi frondentes quidem arbores *laetae* dicantur (cf. Huschk. ad Tibull. II, 3, 3., ut Geo. II, 363. rectissime scriptum sit: *dum prima novis adolescit frondibus aetas*,

THYRSIS.

Hic focus et taedae pingues, hic plurimus ignis
Semper, et adsidua postes fuligine nigri:
Hic tantum Boreae curamus frigora, quantum
Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.

CORYDON.

Stant et iuniperi et castaneae hirsutae;

- - *et dum se laetus ad aures Palmes agit*), palmes autem gemmas agens nullisdum frondibus vestitus sit, Wagn. praeferendam censet alteram lectionem *lento in palmite*, quam praebeat Med. a manu sec. quamque etiam uterque Lips. et alii Codd. corrupta lectione *leto* comprobare videantur. Hanc tamen scripturam, quae et *laeto* et *lento* legi possit, nihil omnino probare manifestum est, quare, quum etiam Geo. II, 262. legamus: *ante quam laetum infodias vitis genus*, inter *laetum* autem *vitis genus* et *laetam vitem* non tantum interesse putem, quantum Wagnero videtur, a plurimorum Codd. lectione non recedendum esse duco. — *turgere*, ὀργᾶν, dicitur de omnibus rebus, quae humore aliquo extenduntur et tument. Cf. Geo. I, 315. *Frumenta in viridi stipula lactentia turgent.* Plin. XII, 17, 37. *caules praedulci liquore turgentes.* Martial. XIII, 68. *uva mero turgens.* ibid. 47. *accepta spongia turget aqua.* Plin. XX, 13, 51. *mammae turgentes* etc. Incipiebat autem Romanis aestas ab ortu Pleiadum sub Maium mensem, quo tempore etiam vites gemmas agere solebant. (Geo. II, 335. Ovid. Fast. IV, 128.) In Virgilii vero patria, ubi Alpes vicinae paullo frigidius reddebant coelum, serius etiam videntur gemmasse. — 49. *taedae*, ligna e picea seu pinu. Versus ex Theocr. XI, 51. Ceterum haec non bene convenire videntur superioribus; sed in eiusmodi carminibus amoebacis canentes non semper id ipsum anni tempus spectant, quo canunt. — 50. *semper* cum magna vi in principio versus positum. Cf. adnott. ad Ecl. V, 21. Tibull. I, 5, 51. *Hanc volitent animae circum, sua fata querentes Semper*, et III, 6, 2. *sic sit tibi mystica vitis Semper* (ubi vid. Huschk.) Iahn. in adnot. ad Geo. I, 477. hunc locum iis adnumerat, ubi Adiectiva et Adverbia propterea in fine enuntiati et principio hexametri ponuntur, quod simul ad prius et sequens enunciatum referenda sunt (velut Geo. I, 282. II, 258. 534. Aen. I, 165. III, 430. IV, 190. V, 587. VI, 172. 717. 751. etc.); cui tamen rationi obstare videtur, quod sequitur, epitheton *adsidua*. Cf. etiam Iacob. in Qu. Epic. p. 119 sqq. — „*postes fuligine nigri*, utpote in paupere tugurio sine καπνοδόχῃ." *H.* Canales enim illos, fumo deducendo exstructos, quos Germani *Essen*, *Rauchfänge* vocamus, et qui nunc Latine scribunt male per *fumaria* solent reddere, Romani plane non noverunt; apud quos fumus vel per ostium, vel per fenestras, vel per foramen tecti (quod Graeci καπνοδόκην s. καπνοδόχην appellabant) exibat. — 51. Sententia haec est: Pastor ad focum sedens ita curat frigora, ut lupus numerum pecorum, i. e. ut lupus parcit numerato a domino pecori, sive deterretur eo, quod gregem scit numeratum; vel ut torrens, imbribus auctus et exundans, curat ripas, quibus coërceri debet; ideoque omnino non curat, spernit frigora. Ceterum etiam hic locus ex Theocr. Id. IX, 12 sq. et 19 sqq. translatus. — 53 sqq. Pro natura carminis amoebaei, cuius singula tetrasticha singulas et inter se diversas sententias continent, a variis rebus et locis petitas, sequitur plane nova sententia, cui nihil cum superioribus commune est. Heynio enim interprete, „Corydon pastoritia imagine, petita ex Theocr. VIII, 41—49., hoc tantum eloqui vult: esse quidem eius loci ac montis iucundissimam naturam, quum sit arboribus consitus iisque frugum plenis, at Alexidis discessu omnem istam rerum suavitatem tolli. (Cf. Ecl. V, 32 sqq.) Wakef., qui mox Corydonis amicam Phyllidem

Strata iacent passim sua quaque sub arbore poma;
Omnia nunc rident: at, si formosus Alexis
Montibus his abeat, videas et flumina sicca.

THYRSIS.

Aret ager; vitio moriens sitit aëris herba;
Liber pampineas invidit collibus umbras:

---

laudari meminerat v. 65., ne nunc ipsi amica eripiatur a Thyrside v. 59., versuum ordinem mutabat, et post v. 52. subiiciebat tetrastichon 57—60, et Corydoni asserebat; alterum vero *stant et iuniperi* Thyrsidi. Ita vero Thyrsin tanto manifestius inconstantiae reum facit, qui intra paucos versus Alexidis et Lycidae amorem profitetur. Scilicet fugiebat virum doctum, non ex sua persona pastores haec canere, sed esse parva carmina in medium allata." *H.* Wagn. concinniorem fore ordinem censet, si tetrasticha 53—56. et 65—68., tum 57—60. et 61—64. sibi responderent, ne tamen vere transponenda iudicemus, vetare reliquam oppositorum rationem. — *stant* non simpliciter i. q. sunt, ut Heynio videtur, sed: fructibus, baccis et echinis horrent. Sic *stare* saepe de rebus horridis aut rigidis. Aen. II, 333. 774. III, 48. VI, 652. Geo. III, 368. (Cf. etiam Orell. ad Hor. Od. I, 9, 1.) Videtur etiam poëta iuniperos et castaneas cum fructibus *stantes* opponere pomis sub arbore *stratis*. — *castaneae hirsutae* exteriore cortice seu echino. Vid. Calpurn. Ecl. II, 83. — 54. Vid. Theocr. VII, 144. Recepi quidem cum Heynio et Wagn. emendationem ab Heinsio, Gronovio ad Liv. III, 22. et Bentleio ad Manil. II, 253. propositam, *sua quaque sub arbore poma*, i. e. nativa eius arboris, ut Geo. II, 82. (cf. adnott. ad Ecl. I, 38.); fateor tamen, mihi, quum Ennii (cf. Hessel. p. 32. et 297. Heusing. ad Cic. Off. I, 16, 6.) tum Lucretii exemplum (cf. I, 1021. *Ordine se suo quaeque sagaci mente locarunt*, III, 1038. *Lumina suis oculis etiam bonus Ancu' reliquit*, et quae ad utrumque locum a me adnotata invenies) et simillimum Ecl. I, 37. locum consideranti, Canteri (Nov. Lectt. VI, 26.), Gerh. Vossii (Art. Gramm. II, 14.), I. H. Vossii, Wunderlichii (ad h. l. et in Epist. ad Heeren. p. VII. sq.) Wakefieldi (ad Lucr. V, 421.) aliorumque sententiam, qui omnium Codd. et Nonii p. 326. et 389. lectionem *sua quaeque s. a. p.* servantes de synizesi cogitant et *sua* pro Ablativo habent, non omnino reiiciendam videri, imprimis quum alia et synizesis et episynaloephes exempla apud Virgilium, ut apud optimos quosque poëtas, haud ita rara sint. (Vid. v. c. Ecl. III, 96. ibique adnott. VI, 30. VIII, 81. Geo. I, 279. 482. IV, 34. 350. Aen. I, 726. VI, 33. VII, 190. VIII, 292. X, 129. 487. XI, 389. 400. XII, 84, 847. etc. et cf. hac de re praeter Hessel. et Heusing. ll. ll. Festum s. v. *sos*, p. 141. ed. Lindem. Priscian. XIII, 2, 4. p. 955. P. coll. cum Velio Longo p. 2236. Columnam in vita Ennii p. 1. Bentl. de metr. Terent. p. XVI. ed. Lips. Planck. ad Ennii Med. p. 86. Ramsh. Gramm. §. 220. 4. b. aliosque.) Quomodo autem Spohn. et cum eo Iahn. Codd. lectionem absque hac synizesi probare possint, ut *sua* sit Neutrum Plur., equidem non perspicio. — 55. *Omnia nunc rident.* Vid. adnott. ad Ecl. IV, 20. — 56. *videas et flumina sicca.* Unum tantum commemorat e multis, quae commemorari poterant: sensus enim est: tunc omnis naturae habitus mutetur, nihil rideat, omnia sint moesta et tristia. — 57. *moriens herba.* Cf. Aen. IX, 435 sq. *Purpureus veluti cum flos, succisus aratro, Languescit moriens.* Ovid. Met. V, 482. *primis segetes moriuntur in herbis.* Senec. Oed. 50. *arente culmo sterilis emoritur seges* etc. — *vitio aëris*, propter aestum et nimium calorem. Cf. adnott. ad Ecl. II, 58. *vitium* i. q. vitiositas, vitiosa natura, ut Geo. I, 88. Suspicor Virgilio obversatum fuisse Lucretii locum de pestis causa et origine VI, 1089 sqq., ubi de *morbido aëre*, de *corrupto coelo*, de *mortifero aestu* etc. sermo est. — 58. *Liber*

Phyllidis adventu nostrae nemus omne virebit,
Iuppiter et laeto descendet plurimus imbri. 60

CORYDON.

Populus Alcidae gratissima, vitis Iaccho,
Formosae myrtus Veneri, sua laurea Phoebo:

---

p. i. c. umbras Serv. recte explicat: „aret vinea: exsiccatae sunt nimio aestu vites, et folia amiserunt;“ *invidere* enim alicui aliquid (ut apud Graecos φθονεῖν) interdum idem est, quod habere non sinere. Prorsus eodem modo loquitur Plin. XV, 2, 3. *Africae solo oleum et vinum Natura invidit.* Cf. etiam adnott. ad Aen. IV, 349. et VIII, 509. Ceterum *Liber* vocatur vini inventor et praeses aut a *liberando*, quod vinum liberat servitio curarum animum (Sen. Tranqu. 15.), vel (secundum Festum s. v. Liber p. 86. ed. Lindem.) quod vino nimio usi omnia libere loquuntur, vel etiam quod ille pro Boeotiae libertate pugnasse fertur: aut a *libando* (λείβειν, λοιβή, cf. Plut. Quaest. Rom. §. 101. et, qui cum eo consentire videtur, August. C. D. VI, 9., quamquam errans in nominis etymo constituendo), ut significet antiquum Italiae deum, qui succum vitalem per omnem naturam effundens omnia foecundet; quam alteram etymologiam sequuntur Voss. ad h. l. et Creuzer. Symb. III. p. 379 seq. 483 sqq. 514 sqq. Miram proponit Cicero N. D. II, 24, 63. huius appellationis causam. — 60. Sensus est: Tunc omnia ridebunt et virebunt per pluviam. „*Iuppiter* de aëre, ut Geo. II, 325., ex mythis physicis, in quibus Iupiter et Iuno aërem superiorem et inferiorem designant; quod et ipsum vereor ut pastoris ingenio accommodatum sit.“ *H.* Sed Iupiter Pluvius cuique pastori satis notus; quidni igitur poëtae, pastoris personam induenti, licuerit Iovem fingere per ipsam pluviam descendentem? Vid. Geo. I, 418, II, 419. Quod autem Voss. adnotat, adveniente Phyllide Iovem, quasi Danaë aliqua conspecta, per imbrem se demittere, hoc mihi magis ingeniose quam vere dictum videtur. Ceterum Iovem omnino pro coelo et aëre dici, notissimum. Cf. Ennius apud Cic. N. D. II, 25, 65. Hor. Od. I, 1, 25. I, 22, 19. Epod. XIII, 1. Ovid. Met. IV, 260. Fast. II, 297. III, 527., IV, 505. Iuven. V, 78. Stat. Theb. III, 26. Cic. N. D. I, 15, 40. Theocr. IV, 23. etc. Vid. etiam adnott. ad Geo. II, 325. et Ecl. IV, 32. *Iupiter plurimus* dictum est, ut Geo. I, 187. *nux plurima*, IV, 419. *plurima unda*, Aen. VI, 659. *plurimus amnis* et similia. Vid. Geo. II, 166. 182. Aen. II, 369. V, 250. multosque alios locos. Conf. etiam Orell. ad Hor. Od. I, 7, 8. et quae de eodem Positivi *multus* usu supra ad Ecl. I, 34. adnotavimus. Ceterum imitati videntur hunc locum Calpurn. Ecl. III, 51 sqq. et Nemes. Ecl. II, 44 sqq., ut ipse Virgilius Theocritum Id. VIII, 41 sqq. — 61. *Populum* Herculi *gratissimam*, i. e. sacram fuisse, testantur etiam Theocr. II, 121. Virg. ipse Geo. II, 66. Ovid. Her. IX, 64. Sen. Herc. Fur. 914. id Herc. Oet. 579. Plin. XII, 1, 2. et, qui imprimis conferendus, Phaedr. III, 17, 4. Causam refert Serv. ad h. l., ita fere narrans: Leucen, Nympham pulcherrimam Oceanique filiam, a Plutone amatam et raptam fuisse, eaque mortua illius iussu natam esse in Elysiis campis, vel secundum Homerum (Il. XIII, 389. ubi vid. Scholl.) in Acherontis ripa, arborem illam cognominem (Graecis enim populus alba, *die Silberpappel*, ἡ λεύκη vocatur), ex qua Hercules ab Inferis rediens coronam sibi fecerit, duplici foliorum colore geminos labores superorum inferorumque testatus. Praeterea cf. idem Serv. ad Aen. VIII, 276. et Macrob. Sat. III, 12. *Alcides* autem (vel *Alcaeus:* Diod. IV, 10.) hic heros vocabatur, priusquam ab Apolline Pythio Herculis nomen accepit (cf. Apollod. II, 4, 12. Eustath. ad Hom. Il. XIV, 324. p. 989, 43. Tzetz. ad Lycophr. 662.) vel ab avo Alceo, vel a fortitudine (ἀλκῇ). — *Iaccho.* Vid. adnott. ad Ecl. VI, 15. — 62. *Myrtum* secundum Servium ideo dicatam Veneri volunt, quia, quum a

Phyllis amat corylos; illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet corylos, nec laurea Phoebi.

THYRSIS.

Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in fluviis, abies in montibus altis;
Saepius at si me, Lycida formose, revisas,
Fraxinus in silvis cedat tibi, pinus in hortis.

MELIBOEUS.

Haec memini, et victum frustra contendere Thyrsim.
Ex illo Corydon Corydon est tempore nobis.

---

mari exisset, latuit in myrto, (quae planta est maritima et aquarum amans), ne nuda conspiceretur; vel quia fragilis est, ut amor inconstans; vel quia iucundi odoris. Vid. etiam Voss. ad h. l. et in Epist. myth. II, 28. atque interpp. ad Phaedri l. l. et cf. Geo. I, 28. II, 64. Aen. V, 72. etc. *Laurum* ob Daphnen, in eam mutatam, Apollini gratissimam fuisse, omnes noverunt. — 64. Pro *corylos* (vid. ad Ecl. I, 14.) Serv. habet *Veneris*, „quod, Heynio iudice, et ipsum habet suavitatem ex paritate eius, quod respondet: *laurea Phoebi*.“ Sed recte Wagn. hanc lectionem reiicit, qua ambitiosius Phyllidis et Veneris nomina sibi opponerentur. — 65. „*pinus in hortis*, pinus sativa s. domestica et hortensis, Ovidio Art. III, 692. *pinus culta*, *πίτυς ἥμερος*, arbor semper virens, et apibus grata, de qua docta ad h. l. disputatio Heinsii [qui comparat Veget. IV, 34., ubi *pinus domestica* vocatur, Colum. IX, 4., Culicem v. 405., ubi *pinus semper virens* et *semper florida* commemoratur, ut a *silvestri* (Colum. IV, 26.) s. pinastro (Plin. XVI, 10, 17.) distinguatur, et Theophr. h. pl. XII, 10., qui et ipse *πεύκης τὸ μὲν ἥμερον, τὸ δὲ ἄγριον* discernit]; nobis *Föhre*, *Zirbelbaum*. Cf. Cerda ad Geo. IV, 112.“ *H.* — 66. *in fluviis*, i. e. in ripis fluviorum s. ad fluvios, ut Geo. II, 110. *Fluminibus salices crassisque paludibus alni Nascuntur*, et Aen. VII, 714. *qui colunt flumen Himellae*. Vid. Spohn. ad Niceph. Blemm. p. 29—31. Cerda ad Aen. XI, 659. Broukh. et Burm. ad Prop. I, 2, 11. idem Burm. ad Grat. Cyneg. 314. et ad Claud. p. 658. Jaeger et Arntzen. ad Mamert. Grat. act. Jul. Aug. 7, 3. — 68. Praeferam te fraxino et pino. — *cedat*, pro vulg. *cedet*, quod Cort. ad Lucan. I, 103. defendit, ex Medic. aliisque bonis libris ab Heinsio restitutum recte servarunt Heyn., Voss., Wagn.; praecedit enim *revisas*, non *revises*. Cf. Wagn. Qu. Virg. VI, 3. et not. ad Ecl. VI, 11. — 69. „Operose docent viri docti per totam Eclogam, quantopere in singulis versibus superior Thyrsi sit Corydon, iis tamen fere argumentis, ut si poëta Thyrsim victorem pronuntiasset, iidem huius iudicii causas et probationes ab iisdem locis ducturi fuisse videantur. Hoc facile perspicio, Thyrsim esse perpetuum Corydonis obtrectatorem; id quod ipsa lex carminis amoebaei postulat; huius tamen versus qua tandem in re Thyrsidos numeris praestent, qui tardus meus sensus est, equidem non perspicio. Inventi saltem laudem in neutro video esse magnam, maiorem tamen in eo, cui ex tempore respondendum est ad id, quod alter ex meditato paratum habuerat.“ *H.* Sed aptius profecto Corydon arbores cum arboribus, quam Thyrsis arbores cum Lycida comparat. — Sensus v. 70., quem Heynius ut inertem Virgilio temere abiudicavit, quum eo reiecto carmen apta clausula destituatur, hic esse debet: Ex illo tempore Corydon mihi prae ceteris egregius poëta videtur; quare Vossius verba ita coniungenda censet: Corydon ex illo tempore nobis est Corydon, *scilicet dem ist Corydon mir ein Corydon*, i. e. praeclarus poëta *καὶ ἐξοχήν*; vel potius, ut equidem malim explicare: Ex illo tempore Corydonem cognovi talem (tam egregium) poëtam, qualem nunc, quotiescunque Corydonis nomen audio, cogitare soleo; ut igitur hic locus conferendus sit cum Quinct. Inst. IX, 3, 68. *Hunc hominem hominem*

iudicabimus et similibus *ἀναγλάσεως* exemplis. Wagner. autem, cui haec ratio non satisfacit, *est nobis* explicat per *placet*, ut in illo Propertii loco I, 20, 13. *Nec tibi sit duros montes et frigida saxa, Galle, neque expertos semper adire lacus*, et nomen Corydonis cum vi repetitum censens, ut Ecl. II, 69. *Ah, Corydon, Corydon, quae te dementia cepit!* locum sic reddit: *Corydon ist mein Mann!* At illius loci longe aliam rationem esse, quam huius, quisque videt; neque Propertii locus allatus, qui potius congruit cum Ecl. X, 46. *nec sit mihi credere* et similibus, ubi *nec sit mihi, tibi* etc. cum Infinitivo aliquo coniunctum (cf. Heins. ad Ovid. A. A. II, 28. et Dissen. ad Tibull. I, 6, 24 et IV, 3, 3.) magis respondet Graec. *μὴ γένοιτο, μὴ ἔστω*, cum nostro iure potest comparari. Quare, ut ingenue fatear, Wagneri explicatio, ex qua inter *Corydon, Corydon* Commate distinguendum esset, mihi paullo artificiosior et Vossianae postponenda videtur. (In minore edit. Wagn., servata in universum priore interpretatione, *nobis est* explicat per: noster est, nobis probatur, coll. Plaut. Mil. III, 3, 25. *Heus: noster esto!*) Hildebrand. (in Iahnii Novis Annal. XXVI. p. 165.), cui neutra interpretatio placet, fatetur se nescire, quid huic loco faciendum sit, nisi quis legere malit *Ex illo Corydon, Corydon est tempore notus*, quam tamen coniecturam ipse non audet serio defendere.

ECLOGA VIII. PHARMACEUTRIA.*)

ARGUMENTUM.

Duorum pastorum carmina, alterum ex Theocr. Idyll. III., alterum ex Idyll. II. expressum, recitantur a poëta, tamquam qui ea audierit. (1—5. 62. 63.) In Damonis carmine (17—61.) gravis dolor et aegritudo pastoris alicuius, cui Nisa, amata puella, Mopsum rivalem praetulerat, praeclare exponitur; in Alphesiboei carmine (64. ad fin.) mulier Daphnim, amatorem suum, a quo se desertam esse putabat, incantationibus magicis ad se revocat. Habendi enim hi sunt lusus duorum pastorum, amores aliorum, non suos commemorantium. Utrumque carmen per se sibi constat, neque ullo ea tenentur vinculo, nisi quod a binis pastoribus recitantur, qui inter se certasse videntur, si quidem proprie dixit Maro v. 62. *responderit*. Artem et spiritum poëtae in neutro carmine desideres. Nam ipsa incantationis magicae descriptio non abhorrens ab hoc poëtices genere argumentum videri debet; recte enim et ex natura nostra, quum agrorum et silvarum solitudine mire affici animi nostri et ad religionem componi soleant, pastoribus proclivius et pronius in superstitiones et magicas rationes ingenium tribuitur. Inscripta vero est Ecloga Asinio Pollioni (v. 6—13.), qui anno 714. in Illyricum exercitum ducebat, et tum sive pedestri itinere Istriam emetiebatur, sive maris Illyrici oram legebat, ut ad Parthinos perveniret**), qui versus Macedonicos fines non longe

*) „In Mediceo hic est huius carminis titulus: Damonis et Alphesiboei Certatio.“ *Wagn.*

**) Verius iam Ruaeus tempus, quo haec Ecloga Pollioni missa videatur, constituit, et cum eo *Spohn*, Prolegg. p. 47 sq. ita scribens: „Interea [a. 714.] Pollio in Dalmatia Parthinos subegit, gregibus, armis, agris multavit. Flor. IV, 12. Dio Cass. XLVIII. p. 384. Appian. B. C. [V, 75.] Bello finito rediit et Kal. Nov. a 715. triumphum egit. (Non bis subegit, neque bis triumphavit, ut iam contra Scaligerum Ruaeus demonstravit.) Ceperat ingentem praedam, librorum quoque Graecorum et Latinorum tantam copiam, ut primus bibliothecam publicam instrueret in atrio Libertatis. — Quum in eo esset, ut rediret, Virgilius ei misit Ecl. VIII. A Pollione a. 711. et 712. primum excitatus erat ad bucolica scribenda; eidem Ecl. IV. anno superiore dicaverat; nunc ad triumphum splendidissimum accedenti mittendum erat quidquam carminis, ne plane officiosi et grati hominis muneri deesset, maxime quum Alfeni Vari causa quodammodo Eclogam IX. et VI. fecisset, eius quidem Vari, quem fuso fugatoque e provincia sua Pollione Octavianus praefecerat huic Galliae Cisalpinae. Male igitur alii ad Octavianum referunt, contra omnem fidem et historiam; et inepte (uti etiam v. 9. patebit) alii Pollioni quidem missam hanc Ecl. sumunt,

a Dyrrhachio sedes habuere. Ad extrema enim huius anni, quo Pollio consulatum gessit, referenda esse res videtur; nam sequenti anno VIII. Kal. Nov. triumphum de Parthinis habuit Asinius. Catroci argutias veteremque opinionem, qua ad Octavianum carmen hoc spectare memoretur, operose refellit Burm. ad v. 6.“ *H.* „Commemoratio *lyncum* v. 3., quas in Italia nusquam fuisse testatur Plin. XXVIII, 8., cum usu *tibiae* c. 21., quam pastoribus Italicis usurpatam esse negent, fecit, ut Voss. rem in terra peregrina agi iudicaverit. Eam autem in iugis Pindi collocandam esse, idem ex *ortu Oetaeo* Hesperi v. 30., quae verba proprie ab illo accipiuntur, et ex ritibus magicis, quippe quibus Thessalia famosa, coniecit.“ *Wunderl.*

---

sed abeunti Pollioni, quum illam expeditionem susciperet. Ita geographica male se haberent; male etiam et inepte, quod iam Ruaeus sensit, Virgilius de bellicis laudibus et gloria militari locutus esset; quid enim praecessisset? fugatum esse ab Octaviani ducibus et eiectum Pollionem e provincia: scilicet magna virtus et egregia opportunitas laudandi! Immo post subactos Parthinos, gentem rebellem, quae, prouti Dalmatica, semper infesta Romano nomini diutissime iugum detrectavit. Strab. VII. p. 481. Vellei. II, 90. Et sempiternis bellis ferocitas Dalmatarum notissima. Post hos Dalmatas, inquam, subactos erat, quod Pollionis virtutem bellicam Virgilius laudaret.“ Auctumno igitur a. 715. haec Ecloga videtur conscripta. Cf. etiam adnott. ad v. 6 sqq. et Orellii Excurs. ad Hor. Od. II, 1.

DAMON. ALPHESIBOEUS.

Pastorum Musam Damonis et Alphesiboei,
Immemor herbarum quos est mirata iuvenca
Certantis, quorum stupefactae carmine lynces,

1—4. „Mansit hoc ex priscorum hominum sermone in pastoritii carminis simplicitate, ut cantus praestantiam ita declarent poëtae, ut pecudes, feras, et inanimata eo moveri aut delectari dicerent. Cf. Ecl. X, 8. Calpurn. II, 10.“ *H.* Cf. quae de Orpheo ad Ecl. III, 46. adnotata sunt. — *Pastorum Musam*, ut apud Theocr. I, 20. *βουκολικὰ Μῶσα. Musam* i. e. carmina. Cf. not. ad Ecl. I, 2., ubi *silvestrem Musam* eodem sensu invenimus. — 2. *immemor herbarum.* Cf. Hor. Od. I, 15, 30. *cervis--graminis immemor.* Omnino vid. adnott. ad Ecl. I, 39. — 3. *carmine.* Plures Codd. *carmina;* quare Wagn. suspicatur latere h. l. aliquod vitium, et Virgilium scripsisse: *stupefactae ad carmina*, quemadmodum Ovid. Met. V, 509. *Mater ad auditas stupuit*, *ceu saxea*, *voces*, ibid. I, 503. *neque ad haec revocantis verba resistit*, ibid. XIV, 214. *omnemque tremiscens Ad strepitum*, Her. XI, 63. *Mortua*, *crede mihi*, *tamen ad tua verba revixi*, et haud raro *expavescere ad aliquid* (vid. Burm. ad Val. Fl. III, 264. et VII, 623. Hand. Turs. I. p. 97. et imprimis p. 101., ubi alia, etiam prosaicorum, invenies exempla, nullum tamen Ciceronis locum, apud quem Praepositionis ita usurpatae exemplum frustra quaeres), ut etiam apud Graecos *θαμβεῖν*, *θαυμάζειν*, *ἐκπλήττεσθαι*, *οἰκτείρειν πρός τι*, et similia (vid. Iacobs. ad Achill. Tat. IV, 14. p. 732.). Poterat sane post literas *ae* facile excidere Praepositio, quae tamen quum in omnibus Codd. desideretur, ingeniosae Viri doct. coniecturae non subscripserim, immo *carmina* sequenti *flumina* originem debere putaverim. Iuncturam autem sententiarum minus commodam, quum copula, praegresso relativo, inaequalia membra coniungat: *quorum carmine--et* (ad quod) *flumina* etc. recte idem Wagn. Qu. Virg. XXXIV. 4. multis similibus locis comparatis illustrat. Cf. v. c. Geo. III, 282. Aen. III, 381. V, 288. VI, 283. VIII, 566 sq. IX, 592. X, 519. XI, 74. XII, 493. etc. — „*lyncas* in tali carmine, quod ad Siciliam pertinet, nolis esse memoratas.“ *H.* In eiusmodi rebus non haerendum. Fera aliqua bellua commemoranda erat; quaenam, in carmine perinde est. (Cf. adnott. ad Ecl. V,

Et mutata suos requierunt flumina cursus;
Damonis Musam dicemus et Alphesiboei.
Tu mihi, seu magni superas iam saxa Timavi,

28.) Vid. tamen, quae in Argum. praemisso Voss. de loco, quo res agatur, exposuit. — 4. *mutata - - requierunt flumina cursus* per prolepsin aliquam dictum; nam *mutata flumina* dicuntur, quae, quum fluere desinant cursumque inhibeant, quasi naturam suam exuere et mutari videntur. Ita si locum intelligimus, et edit. Ven. lectione *mirata*, quae Heynio temere placuit, et tautologico illo *morata* facile supersedemus, quod Wagnero in mentem venit, qui comparat Hor. Od. I, 12, 9. *Orphea - - Arte materna rapidos morantem Flumina lapsus*, et coll. Val. Fl. VI, 443. (*Medea - - Mutat agros fluviûmque vias*) mutare fluminum cursum magae potius quam poëtae esse dicit. Aliter tamen hunc locum intellexit Iacob. ad Prop. III, 15, (vulgo II, 22.) 25. p. 163 sqq. Haec enim docet Vir doctiss.: „Poëta fluvios ait aquarum cursum, ut propius absint, mutare et leniter urnis acclinatos requiescere cantuum suavitate deceptos." *Requiescendi* enim verbum, quod plurimi editores transitive hic positum intelligunt, ut inde pendeat Accus. *cursus suos*, Schirach., Voss., Iacob. et Wagn. intransitive, ut vulgo, usurpatum capiunt, *cursus suos* tanquam Accusativum remotioris, quem vocant, Obiecti cum *mutata* coniungentes. Sed adversatur huic explicationi non minus parallelus Ciris v. 232. locus *rapidos - - requiescunt flumina cursus*, quam altera illa Calpurn. Ecl. II, 15. imitatio: *Et tenuere suos properantia flumina cursus* ,quorum locorum auctores nisi ipsos Virgilium non intellexisse censeamus, h. l. *requiescendi* vocabulum non aliter, quam transitiva significatione, potest accipi; quidquid contra dicat Iacob., hunc transitivum verbi usum omnino negans et Ciris pariter ac Propertii illum locum (*Iupiter Alcmenae geminas requieverat Arctos*) paullo artificiosius explicans. Cf. etiam Calvum in Io (quem Iahn. laudat) *Sol quoque perpetuos meminit requiescere cursus.* — 6. „Asinio Pollioni, a quo iussus erat carmen bucolicum condere, Eclogam hanc inscribit Maro, pollicens carmen mains, quo eius laudes comprehendat; quae duplicis generis sunt, et rerum gestarum v. 8., et ingenii operumque poëticorum v. 9. 10. Quod nomen Pollionis adscriptum non est, forte sic excuses, quod in fronte voluminis illud adscriptum erat. Ceterum poëta inceptam orationem deserit, interponens ἐνθουσιῶν illa: *en, erit umquam - - tibi desinet.* Iunges: *Tu mihi - - accipe carmina.*" *H.* Eandem rationem probat Wunderl. (cui adsentitur Iahn.), illustrans constructionem *accipe mihi* Graeci sermonis usu, v. c. Hom. Il. II, 186. δέξαί οἱ σκῆπτρον, *accepit ab illo*, et conferri iubens Hermann. de metr. Pind. p. 273. Sed (quod iam Wagn. adnotavit) nimis remota sunt illa *accipe carmina*, quam ut *mihi* cum iis iungere nobis liceat. Iunge igitur *mihi superas*, et *mihi* accipe pro Dativo illo, quo rem quandam aliquo modo ad nos pertinere significamus et quem propterea ethicum appellare solemus. Cf. praeter Voss. ad h. l. imprimis Zumpt. §. 408. Ramsh. §. 119. 3. Grysar. *Theorie des lat. Stils* p. 34 sq. lib. meum *Aufg. z. Bild. d. lat. Stils* XLIX. not. 89. (p. 158. ed. 4.) et Kritz. ad Sall. Cat. 52, 11. Vulgo enim in eiusmodi locis (quales etiam sunt infra v. 30. Geo. II, 252. IV, 354. Aen. I, 136. 261. etc.) purum putum pleonasmum inveniunt. Hic autem Pronomine addito indicatur gaudium quoddam poëtae de Pollionis victoris reditu; nam revertenti, non proficiscenti in Parthinos Pollioni hanc Eclogam scriptam esse, iam in Argum. vidimus. Unde iudicanda, quae *Heyn.* hic addit: „Ex quo loco egressus sit Pollio in Parthinos profectus, notatum nec in Appiano V, 75., nec in Dione XLVIII, 41. video. Si cum Caesare et Antonio post pacem Puteolanam Romam decesserat (Appian. I. c. 74.) et legiones ex Gallia Cisalpina et Venetia fuerunt collectae: Pollio exercitum seu terra per Istriam, Illyricum, Dalmatas versus Parthinos duxisse, seu mari Adriatico oram Illyrici praeternavigasse [pro more eorum, qui in superiore Adria, turbido mari (cf. Hor. Od. III, 9, 23.), navigabant, litus Illy-

Sive oram Illyrici legis aequoris, en erit umquam
Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno? 10
A te principium, tibi desinet. Accipe iussis

---

ricum legisse] putandus est. Itaque ille hoc tempore aut in Istria haerere aut ulterius progressus esse poterat. Si prius illud: montes erant traiiciendi, in quibus Timavi fontes sunt. In Carnorum enim finibus, inter Aquileiam et Tergeste, qui tractus totus saxeus et scopulosus est, apud vicum S. Ioannis, non longe a castello Duino (*Tywein*), complures — modo septem, modo novem numerantur — ingentesque inter rupium antra aquarum fontes prosiliunt, qui post brevem cursum in unum flumen coëunt, quod vix mille passuum viam emensum latum altumque uno ostio in mare exit. Hinc *magnus Timavus*. Cf. Aen. I, 244. et ad eum locum Excurs. VII.“ Vide Strab. V. p. 214. sq. VI. p. 275. Cas. Mela II, 4, 3. Plin. III, 18, 22. Liv. XLI, 2. Etiam nunc *Timavo* vocatur. — *Superare* per se vel transcendere potest significare, ut de pedestri itinere sermo sit (cf. Geo. II, 270. *superant montes et flumina tranant* etc.), vel etiam navigando praetervehi, ut in illo Aen. loco *fontem superare Timavi* et ap. Liv. XXX, 39, 2. Spohn., priorem rationem amplexus, pedestri itinere Pollionem rediisse suspicatur; faciliorem enim fuisse, si navibus usus esset, Dyrrhachio Brundusium traiectionem. Sed quum *oram legere* non nisi de navigantibus dici videatur, neque credibile sit, Pollionem primum Illyrici oram nave praetervectum fuisse, deinde ad Flanonam fortasse vel Polam egressum terra reliquum iter conficere perrexisse, equidem, comparans etiam Aen. l. l., posteriorem rationem sequor, recteque Wunderl. adnotasse iudico: „Ex Ruaei, Pollionem redire statuentis, interpretatione, quam Voss. sequitur, *superas* significat: navigando praeterveheris Istriam. Tum verba *oram legis* notant: seu longius abes. Nam e Parthinis redeunti primum ora Illyrici, deinde Istriae, ubi Timavus, legenda fuit. Cf. Claud. VII, 119. Aen. I, 243. 44.“ Ceterum ex multis locis huc pertinentibus, ubi *oram*, *litus legere* invenitur, cf. v. c. Liv. XXI, 51, 7. XXXV, 27, 3. et (ubi metaphorice usurpatur) Geo. II, 44. Vid. etiam Rupert. ad Tac. Ann. VI, 1, 1. et Doederlein. Synon. III. p. 209. De voc. *ora* cf. adnott. ad Geo. II, 171. — *en - - umquam*. Cf. not. ad Ecl. I, 68. — 8. *ille dies*, de tempore futuro, ut Aen. VI, 782. IX, 481. X, 862. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXI, 1. b. — *dicere*, i. q. canere. Vid. not. ad Ecl. III, 55. — 10. „*Sola Sophocleo* etc., tragoedias tuas Sophocle dignas, sive Sophocleam gravitatem ac maiestatem exprimentes [vel potius: cum unius Sophoclis tragoediis comparandas] ut IX, 35. *Vario et Cinna digna dicere.* Asinium Pollionem tragoedias composuisse, supra vidimus Ecl. III, 84 sq. [ubi vid. adnott. coll. Hor. Od. II, 1. et Sat. I, 10, 42.]. Eas tamen illo tempore nondum in vulgus exiisse, ex verbis his intelligas; etsi non satis commode Maro Pollionis carmina, si tam praeclara sunt, *suis* tamen laudibus in notitiam hominum adducere vult.“ *H.* Omnino autem Pollionis tragoedias non videri frequenti lectione tritas fuisse, adnotat Thorbeck. de As. Poll. vita p. 128., quas praeter unum Tacitum in dial. de Orat. nemo commemoret et Quintilianus alto silentio praetereat. Ceterum cf. Weichert de Varii et Cassii vita p. 52. et 149. — *cothurnus* tragicus, diversus a venatorio (cf. not. ad Ecl. VII, 32.), saepe per metonym. ponitur pro tragoediis et tragico scribendi genere. Cf. v. c. Hor. Od. II, 1, 12. A. P. 90. 280. Ovid. Rem. Am. 375. Prop. II, 25, 41. Iuven. VI, 633. XV, 29. etc. De ipso cothurno eiusque usu cf. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 5. p. 124. Schmid. ad Hor. Ep. T. II. p. 105. Iacobs. ad Anthol. Pal. p. 230. alii. — 11. „*tibi desinet* carmen, Musa, in te desinet; laudes tuae perpetuum meorum carminum argumentum erunt; ita simpliciter exponere malim, etsi dura [immo commotior] oratio est. Cf. Theocr. XVII, 1.“ *H.* Ceterum haec *A te principium*

Carmina coepta tuis, atque hanc sine tempora circum
Inter victrices hederam tibi serpere laurus.
Frigida vix coelo noctis decesserat umbra,
Cum ros in tenera pecori gratissimus herba,
Incumbens tereti Damon sic coepit olivae:

DAMON.

Nascere, praeque diem veniens age, Lucifer, almum,

(cf. Ecl. III, 60. ibique adnot.), *tibi desinet* quasi in proverbium venisse ideoque non nimis proprie accipienda esse, docet Voss. coll. Hom. Il. IX, 97. *ἐν σοὶ μὲν λήξω, σέο δ' ἄρξομαι.* — 12. „*iussis Carmina coepta tuis:* aut omnino talia, ad quae me excitasti, i. e. bucolica [cf. Argum. Ecl. II. p. 30.]; aut [quod verius videtur] hoc ipsum carmen, quod te iubente coeperam. Et coeperat fortasse Virgilius a. 712., sed deposuerat nondum absolutum, ad alia transgressus, instantibus turbis e divisione agrorum. Sic Hor. Epod. XIV, 6 sqq. *Deus, Deus nam me vetat Inceptos, olim promissum carmen, iambos Ad umbilicum adducere.*" Haec *Spohn.* — 12. 13. „Permitte, ut inter laudes tuas bellicas etiam hic ex poëtico encomio honos tibi accedat, neve Musam meam dedignare. Haec vero quam eleganter expressit poëta!" *H.* Cf. similis locus Ovid. Met. I, 558 sqq. De *hedera* poëtarum cf. not. ad Ecl. VII, 25., et de forma *laurus*, a Wagn. pro vulg. *lauros* e grammaticis reposita, ad Ecl. VI, 83. Substantivorum autem verbalium in *tor* et *trix* aliis Substantivis Adiectivorum loco per appositionem iunctorum, ut hic *laurus victrix*, multa exempla collegerunt Ruddim. II. p. 4. et Ramsh. §. 203. I. e. p. 943. Imprimis autem cf. Hor. Ep. I, 3, 25. *hederae victricis praemia.* — *serpere* de plantis luxuriantibus haud raro legitur apud Plin., v. c. XVII, 20, 33. XXI, 16, 59. XXVII, 11, 74. 9, 58. Cf. etiam quae ad Ecl. III, 45. et V, 7. adnotavimus. Voss. verecundiam poëtae hoc verbo exprimi censet, nescio an vere. — 14. 15. Describitur tempus solis ortum statim secutum s. primum mane. Heyn. comparat similem Ovidii locum Her. X, 7 sqq. *Tempus erat, vitrea quo primum terra pruina Spargitur* etc. *Umbra* haud raro de nocte tenebrisque nocturnis dicitur. Cf. Geo. I, 366. Aen. II, 251. 360. 420. 768. III, 589. IV, 184. et saepius. Ut hic *frigida*, ita Aen. XI, 210. *gelida* noctis *umbra* commemoratur. Ceterum Wagn. (id quod h. l. semel commemorare mihi liceat) Vol. V. et in edit. min. ex Med., Vat., Rom. et Fragm. Sangall. auctoritate ubivis edidit *caelum*, non *coelum*, et in Orthogr. Verg. p. 419. provocans ad Varr. L. L. V, 3. (8.) et Cic. Verr. II, 52, 129. hanc scribendi rationem defendere studuit contra Beierum ad Cic. Oratt. Fragm. p. 245. et Handium *Lehrb. d. lat. Stils.* II, 1. §. 6. — *gratissimus herba.* Ita omnes libri Mss.; quare Heins. recte sustulit, quod vulgo addebatur, Verbum subst. *est;* quamquam in eiusmodi enunciatis, quae a Coniunctione aliqua vel e relativo pendent, Virgilius alibi semper adiicere solet Verbum subst. (Cf. Wagn. Qu. Virg. XV, 2.) Sed Geo. III, 326., ubi idem fere versus iteratur, pariter in omnibus paene Codd. omittitur. — 16. *incumbens - - olivae*, i. e. baculo s. pedo (Ecl. V, 88.) oleagineo innixus, non, ut Wartonus explicat, trunco oleae adstantis acclinatus, quod vix significare potest *incumbere olivae*, quamquam non verum est, quod Heyn. opponit, epitheton *tereti* alienum esse ab hac explicatione, quum etiam Aen. VI, 207. legamus *Quale solet - - viscum - - teretes circumdare truncos.* Pastores autem baculo oleagineo uti constat, (cf. Theocr. VII, 18. *ῥοιζὰν δ' ἔχεν ἀγριελαίω Δεξιτερῷ κορύναν.* Apollon. Arg. II, 34. Ovid. Met. II, 680. Ovid. Fast. I, 117. et Culicis v. 97.) et *oliva*, ut *pinus* (cf. not. ad Ecl. IV, 38.), *abies*, *ferrum* etc., sexcenties pro rebus inde factis. — 17. *Nascere*, i. e. surge, orere. Cf. Hor. Od. III, 23, 1. *Coelo supinas si tuleris manus Nascente luna.* Geo. I, 441. *Sol ubi nascentem maculis variaverit ortum*, ubi vid. adnott. Sic alibi de ventis surgentibus, de fluminibus prorumpenti-

Coniugis indigno Nisae deceptus amore
Dum queror, et divos, quamquam nil testibus illis
Profeci, extrema moriens tamen adloquor hora.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Maenalus argutumque nemus pinosque loquentis

bus etc. — *praeque d. v. age*, praeveniens diem age, s. adduc. Aen. II, 802. *surgebat Lucifer*, - - *ducebatque diem.* Noctem enim pervigilaverat miser et lucis ortum cupide exspectabat. De tmesi *prae - - veniens* vid. adnott. ad Ecl. VI, 6. — „*dies almus*, ut *lux alma* Aen. I, 306. et al. est, quae recreat, grata, iucunda, *wohlthätig* (vel potius: qua fruendo vivimus, qua opus est ad vivendum.). Proprie sunt *alma*, quae alunt, ut lac, nutrix, Ceres, et alia; inde quaecunque bona, benefica, utilia, iucunda et grata sunt." H. Quare primum dicitur de terra et agris (Lucr. II, 992. Geo. II, 330.), tum de sole et luce (Aen. I, 306. V, 64. Stat. Theb. X, 364. Val. Fl. V, 311. Hor. Carm. saec. 9. Sen. Agam. 74.), de aqua (Lucr. II, 390.), de nutricibus et mammis (Plaut. Curc. II, 3, 79. Stat. Achill. II, 383.) etc.; deinde constans fere est deorum epitheton (Geo. I, 7. Aen. II, 664. VII, 774. X, 215. 220. Hor. Od. I, 2, 43. I, 4, 15. III, 4, 42. Ovid. Fast. IV, 722. etc.) atque etiam ad sacerdotes et vates transfertur (Aen. VI, 74. 117. Prop. IV, 10, 51.). Cf. etiam Bentl. ad Hor. Sat. II, 4, 13. — 18. *coniugis*, i. q. sponsae, vel simpliciter amicae, ut infra v. 66. et Aen. III, 330. VII, 189. Cf. Broukh. ad Tibull. III, 2, 4. et Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 47., ubi coll. Aen. IV, 35. Tibull. III, 2, 13. et Burm. ad Val. Fl. III, 497. docetur, eadem ratione *generum* et *maritum* de futuro genero et marito dici, male autem Heynium huc referre Aen. IV, 536., ubi vid. not. Adde potius infra v. 30. Aen. II, 344. et cf. Westerh. ad Ter. Andr. IV, 4, 53. — Pro *et divis* Burm. e cod. Moret. edidit *ad divos*, quod recte reiicit Schrader. Emendatt. p. 38. coll. Cir. 405., ubi vv. 19. et 20. iterantur. Copula non potest omitti. — *indigno amore*, h. e. perfido, qui non dignus erat pastoris fideli et constanti amore, s. puellae perfidia, quae alteri nubit: v. 26 sqq. Cf. infra Ecl. X, 10. — 19. *testibus illis*, a Nisa amica saepe ad amorem testandum adhibitis. — *extrema* vitae *hora moriens*, morti voluntariae proximus (cf. v. 59.), *adloquor*, invoco, obtestor. Male enim Heyn. statuit „incusandi eos causa" pastorem adloqui deos; quam explicationem falsam esse, docet totius loci connexus: *quamquam nil - - profeci*, - - *tamen adloquor.* — 21. Versus intercalaris ad imitationem Theocr. I, 64. 70. 73. II, 17. 22. etc. factus. *Maenalios*, i. e. Arcadicos, pastoritios, quales a pastoribus cani soliti in Maenalo, Arcadiae monte. De *Maenalo* autem, qui etiam Ecl. X, 15. 55. et Geo. I, 17. commemoratur et nunc *Aidin* et *Khrepa* vocatur, cf. Strab. VIII. p. 267. Paus. VIII, 36, 5. Mela II, 3. Plin. IV, 6, 10. et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 864., de Arcadum vero canendi peritia vid. not. ad Ecl. IV, 58. et VII, 4. — *Tibiam*, qua apud Romanos non nisi in sacris ludisque scenicis utebantur, apud Graecos etiam inter pastorum instrumenta musica inveniri docet Voss., coll. Theocr. XX, 28. Longo I. p. 6. et Lucr. V, 1384. Wagn. tamen fortasse *καλάμινον αὐλόν* intelligendum censet, de quo Athen. IV, 80. p. 182. *Ὁ δὲ καλάμινος αὐλὸς τιτύριος καλεῖται παρὰ τοῖς ἐν Ἰταλίᾳ Δωριεῦσιν*, quod probetur v. 24. et 33., ubi Damon *calamos* et *fistulam* appellet. — Verba *Incipe, tibia, mecum versus* intelligenda sunt de cantu tibiae singulis strophis canendis praemittendo. Cf. etiam quae ad Ecl. I, 2. V, 14. et 87. adnotavimus. Plane eadem ratione Hor. Od. 32, 1 sqq. *Si quid - - lusimus tecum - - barbite.* — 22. *argutum nemus.* Vid. not. ad Ecl. VII, 1. — „*pinos loquentes*, i. q. *argutas* aut vento sonoras (vid. Heins. ad h. l. et Ecl. VII, 1.) aut, quod cum Servio melius statuas, resonantes cantu, propter sqq. *semper pastorum ille audit amores.*" *H.* Hoc alterum sane praeferendum. Spohn. laudat Cic. ad Fam. VI, 3. *Sed in ea es urbe, in qua haec, vel*

Semper habet; semper pastorum ille audit amores
Panaque, qui primus calamos non passus inertis.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
Iungentur iam gryphes equis, aevoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damae.

---

plura et ornatiora, parietes ipsi loqui posse videantur. Voss. autem, non aliter locum intelligens, confert Ovid. A. A. I, 80. *forum argutum*, Colum. IX, 5. *valles argutas*, Aen. IX, 458. *stagna loquentia.* — 24. *Pana*, i. e. pastorum carmina fistula modulata, quam Pan invenit (cf. Ecl. II, 32.); quare adduntur verba *qui primus c. n. p. inertis*, sed potius canoros reddidit, fistula inde facta, iisque primum ad canendum usus est. Heyn. comparat Geo. I, 124., cuius loci idem fere sit color. Ceterum haec non de huius ipsius pastoris carminibus usque repetendis intelligenda, sed communem esse sententiam, docent v. 58 sqq. coll. cum v. 20 sq.; quare verissime Wunderl.: „Ne in pastore, cui certum est mori, vv. 22—24., quibus adiectum *Maenalios* explicatur, prorsus displiceant, iis hunc mecum tribuas sensum: Maenalus infelices semper audit amores." — 26. *Mopso Nisa datur*, sc. nuptum: ut alibi verbum *tradi* usurpatur. Cf. Mart. Laguna ad Lucan. II, 341. et interpp. ad Tac. Ann. IV, 40. — *quid non speremus amantes?* sc. fieri posse: nihil non licet nunc exspectare; cum summi doloris et indignationis significatione. (Heyn. comparat Ovid. Trist. I, 8, 7. *Omnia nunc fient, fieri quae posse negabam.*) *Spes* enim et *sperare*, ut Graec. ἐλπίς et ἔλπεσθαι, omnino dicitur de incertis futuri eventis, sive bonis sive malis, quae exspectantur. Cf. Kritz. ad Sall. Cat. 20, 13. et Iug. 88, 1. virisque doctis ab eo laudatis adde Rupert. ad Liv. I, 5. not. 8. et Baumg. Crus. ind. II. ad Suet. p. 731., de simili autem Graecorum usu Iacobitz. ad Lucian. Char. 8. p. 31. Interpp. ad Thom. Mag. p. 299. Reisig. ad Soph. Oed. C. 1393. Enarr. p. CLXIX. et cf. Aen. I, 543. XI, 275. etc. — 27. Cf. Ovid. Trist. I, 8, 1 sqq. *Omnia naturae praepostera legibus ibunt* etc. *Iungentur gryphes equis.* Heyn. de amore cogitat; rectius vero Voss., cui Wagn. adsentitur, de eodem curru, cui mythicae illae bestiae simul cum equis iunctum iri dicantur. Color huius loci, qui similis est infra v. 52 sqq. et Ecl. I, 60 sqq., ductus est ex Theocr. I, 132 sqq. Cf. etiam Hor. Od. I, 33, 7 sq. *sed prius Apulis Iungentur capreae lupis.* Epod. 16, 31 sqq. *iuvet ut tigres subsidere cervis* cett. Aristoph. Pac. 1076. πρίν κεν λύκος οἶν ὑμεναιοῖ et similes locos cum iis, quae ad Ecl. III, 91. adnotavimus. *Gryphes* s. *gryphi* monstra mythica, ex hieroglyphis ducta, quae leonis corpus aquilae facie et alis instructum referebant, et in Rhipaeis montibus degentia, aurum e terra effossum a latronibus, Arimaspis potissimum, custodire, ideoque et equis, quibus Arimaspi utebantur, infestissima putabantur (Plin. X, 49, 69. Mela II, 1.). Poëtis raro commemorantur; ex Claud. tamen VI. Cons. Hor. 30. et Sidon. carm. XXII, 66. et 67. Apollinis currui iunctos fuisse discimus. Ceterum pro *gryphes* Med. praebet *grypes*, ut apud Graecos γρῦπες, quod fortasse rectius esse censet Wagn. coll. Schneid. Gr. Lat. I. p. 204. (ubi eadem lectionis varietas enotatur ex Plin. X, 49, 70.), Vol. V. autem et in edit. min. vere sic edidit. Cf. eius Orthogr. Verg. p. 462. — *sequenti.* Unus Cod. Leid. *sequente*; sed quamquam alibi Virgilius Ablativos consequentiae ubique in *e* terminare solet, hic tamen, ut Geo. II, 319. et Aen. VII, 102., alteram formam videtur praetulisse, quia magis est Ablativus temporis (ut Aen. IV, 527. V, 820.), quam constructio Ablat. absolutorum. Cf. Iahn. ad Geo. I, 13. — 28. *cum canibus*, venaticis. — *ad pocula*, ad potum. Cf. Geo. V, 529. *pocula sunt fontes liquidi.* — *dama*, ut *talpa* (Geo. I, 183.) Virgilio masculinum est (cf. etiam Geo. III, 539.), aliis (v. c. Hor. Od. I, 2, 11. Martial. III, 58.) femininum, quare non mirum, hic quoque

Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor;
Sparge, marite, nuces: tibi deserit Hesperus Oetam.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
O digno coniuncta viro! dum despicis omnis,
Dumque tibi est odio mea fistula dumque capellae

plures Codd., inter quos Med., exhibere *timidae*. Sed vid. Quinctil. IX, 3. p. 800. Burm. et Statius Achill. II, 408., qui, Virgilium secutus, pariter *timidos damas* commemorat. Cf. etiam Periz. ad Sanct. Min. I, 7. not. 7. et Ruddim. I. p. 15. Ceterum Wagn. Vol. V. et in edit. min. ubique *damma* edidit geminata litera *m*, Med., Rom. et Serv. Dresd. secutus. Cf. eius Orth. Verg. p. 432. — 29. „*novas incidefaces*, incisis lignis para taedas ad novam nuptam domum deducendam. Epith. *novas* ornat simpliciter.“ *H.* Immo *novas faces incide* videtur significare: incipe faces incidere. Cf. adnott. ad Aen. VIII, 695. *Incidere faces* legitur etiam Plin. XVIII, 26, 63. et Colum. XI, 2, 90., ut *inspicare faces* Geo. I, 292., ubi vid. adnott. — *tibi ducitur uxor* Wagn. rectissime explicat: „iam in eo est, ut domum tuam nupta deducatur.“ Vide paullo inferius adnotata. — 30. „*Sparge*, *marite* [cf. not. ad v. 18.], *nuces*, qui antiquus in nuptiis Romanorum mos erat: eumque adeo poëta ad exterorum pastorum vitam traduxit. Spargebantur autem nuces nupta iam in domum et thalamum deducta, ideoque nocte iam orta. Itaque in votis novae nuptae ac sponsi tam frequens est Hesperi mentio. Cf. Catull. LX, 328 sq.“ *H.* Vituperat autem Maronem Wagn. Qu. Virg. XL, 3., quod Romanum ritum ad Graecos homines transtulerit. Nam rem in Graecia agi, indicare vel ipsorum pastorum nomina vel illud: *tibi deserit Hesperus Oetam*. Cf. etiam. Argum. Vossius tamen hunc morem neque a Graecis prorsus alienum fuisse censet. — *tibi* Wagn. explicat „tibi cupienti,“ comparans Geo. II, 252. IV, 354. Aen. I, 136. aliosque locos, ubi Dativus animum aliquo modo affectum indicet; qua de re dictum est supra ad v. 6. Mihi potius Dativus commodi videtur, ut sensus sit: in tuum commodum nox adventat; te nunc exspectant noctis genialis gaudia. Verissime autem Vir. doctiss. disputat contra Vossium, qui Hesperum h. l. eundem esse putat cum Lucifero, ut haec prodeat sententia: „oritur iam, matutino tempore, Lucifer, idem, qui mox, quum nox venerit, Hesperus luceat, ac diu sperata gaudia tibi afferat;“ nam deductionem uxoris nucumque sparsionem, vesperi fieri solitam, vetare, ne Hesperum h. l. improprie dictum existimemus, et facile posse Damonem, licet ista primo mane canat, ea, quae mox futura essent animo iam praecipere. — *deserit Hesperus Oetam*, i. e. supra Oetam primum visus iam relinquere eam procedens videtur. „Quod ab *Oeta* Hesperus oriri dicitur, hoc ab aliquo poëta Graeco ductum, qui aut in locis Oetaeis montibus subiectis vixit, aut rem in iis locis gestam, si recte coniicio, Pelei et Thetidis nuptias, narraverit; inde hoc in sollemnem poëtarum usum versum est, et quidem promiscue modo in ortu, modo in occasu solis et dici, quum uterque ab Hespero vel Lucifero designari soleret, ut sidus illud ab Oeta in conspectum venire diceretur. Porrigitur illud montium iugum ab oriente versus occidentem. Itaque in iis, qui illum tractum habitabant, fuere, quibus Veneris s. Hesperi stella, quoties post solis occasum in conspectum veniebat, ab Oetaeis montibus oriri videri potuit heliace.“ *H.* Cf. Cul. 202. *Et piger aurato procedit Vesper ab Oeta*, Cirin 350. Catull. LXII, 7. Sen. Herc. Fur. 132 sq. et quos laudat Barth. ad Stat. Silv. V, 4, 8. De *Oeta* ipso, notissimo Thessaliae monte, qui nunc *Katavothra* dicitur, cf. liber meus *Handb. d. alt. Geo.* III. p. 858. — 32. *O digno c. v.*, irrisio cum contemtu et indignatione coniuncta (cf. supra v. 26.). Eum enim, cuius causa fidem sibi datam fregerit Nisa, non minus rusticum et multo se deformiorem esse Damon significat. Heyn. conferri iubet Theocr. XI, 31. — Cum v. 34. Voss. comparat Theocr. III, 7. et XX, 8. 21. *hirsutum*

Hirsutumque supercilium, promissaque barba,
Nec curare deum credis mortalia quemquam.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Saepibus in nostris parvam te roscida mala —
Dux ego vester eram — vidi cum matre legentem.
Alter ab undecimo tum me iam acceperat annus;
Iam fragilis poteram ab terra contingere ramos.
Ut vidi, ut perii! ut me malus abstulit error!
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc scio, quid sit Amor; duris in cotibus illum

---

supercilium, incomptum, horridum, pilis spinarum instar subrectis. Sic Ovid. Met. XIII, 766. *hirsuta barba*, et saepe *hirsuti capilli, hirsutae comae.* — *barba promissa*, quae alibi (et hic quoque e vulg. lectione) *prolixa* dicitur, neglecta, impexa et intonsa, ideoque villosa dependens. Vid. Nep. Dat. 3. *capillo longo barbaque erat promissa*, et Aen. III, 593. *barba immissa.* De comis s. capillis dicitur etiam Caes. B. G. V, 14. Liv. XXXVIII, 17, 3. Ovid. Trist. IV, 2, 34. Plaut. Rud. II, 3, 46. Solin. 51. etc. — 35. *nec - - quemquam*, nec periurii poenam a deis metuis, qui sunt perfidiae ultores. — *mortalia*, res humanas. Cf. Ovid. Met. XIII, 70. *Aspiciunt oculis Superi mortalia iustis* et Bentl. ad Hor. ad Pis. 68. — 37. Locus, qui sequitur, fluxit ex Theocr. XI, 25 — 29. *Saepibus in nostris* Heyn. explicat: in horto prope saepem; rectius autem Voss.: in horto saepibus cincto, ideoque intra saepem, ut Geo. IV, 130. *in dumis.* — *roscida mala*, rore matutino adspersa. — *legentem*, carpentem, ut Ecl. II, 51. et III, 70. 39. Voss. observavit, in hac pulcherrima puerilis amoris enarratione, praeivisse Virgilio Theocr. XI, 26. — *alter ab undecimo*, i. e. duodecimus, ut Ecl. V, 49. (ubi vid. adnott.) *alter ab illo*, secundus. — *acceperat annus.* Hanc Medicci optimorumque librorum lectionem, quam etiam Eugraphius ad Ter. Andr. I, 1. tuetur, praetuli cum Wagn. vulgatae *ceperat*, ab Heinsio defensae, quum syllabam *ac* elisione absorptam esse appareat. Cf. adnott. ad Geo. III, 190. „Uti *anni accedere, addi*, aut nos *ad annos pervenire, annos attingere* dicimur, ita h. l. *annus capit, accipit* cum, qui annum aliquem ingreditur." *H.* — 40. *ab terra.* Ita Wagn. cum Med. Vulgo *a terra*, minus numerose. Cf. etiam, quae ad Ecl. VII, 6. adnotavimus. — 41. *Ut vidi, ut perii!* quod ex Theocr. II, 82. et III, 42. sumtum refert, male Heyn. explicat: „quum vidi, tum statim amore exarsi: ὡς — ὡς, pro ὡς — οὕτως, ut — ita, *ex quo — confestim.*" Sed recte Wagn. adsentitur Vossio, Latinum hoc esse neganti, et primum *ut* de tempore (*simul ac*), alterum vero et tertium exclamantis esse docet, coll. Tursell. de partt. p. 1097. ed. Schwartz.; errare tamen Vossium, quum dicat, exclamandi vim tribui posse etiam verbis *ut vidi*, videndi enim verbum non capere hanc emphasin. Non minus igitur errat Schirach. p. 647. scribens: „*Ut vidi* de tempore intelligunt alii, forte melius est admirantis, qui memor illius temporis, tam cito amore flagrasse adhuc dum miratur." — *perii! ut.* Hiatum et caesura et gravior interpunctio excusat. Cf. Hermann. Elem. doctr. metr. p. 333 sqq. Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 141. Huschk. ad Tibull. II, 2, 5. et not. ad Ecl. II, 53. Ceterum *perire* i. q. misere amare, velut ap. Prop. II, 15, 13. — *error* pro insania quadam amoris. Vid. Cerda ad h. l. Heins. ad Ovid. Am. I, 10, 9. et Met. X, 342. Ceterum idem versus legitur in Ciri 430. — 43. „*Nunc scio*, sero scil. Ex Theocr. haec Idyll. III, 15 sq., sed multo is modestius et ex imperiti pastoris persona decentius." *H.* Ceterum cf. adnott. ad Aen. III, 602. — *quid sit Amor*, quae sit natura amoris. Cf. not. ad Ecl. I, 18. et III, 80. Nunc demum intelligo, quam saevus et crudelis sit Amor. Sequentes versus Voss. comparat cum Hom. Il. XVI, 33 sqq. et Aen. IV, 365 sqq. — *cotibus*, antiquior est forma pro vulgari *cautibus*. Cf. Prisc. I, 9, 52. (p.

Aut Tmaros, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
Nec generis nostri puerum nec sanguinis edunt. 45
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Saevus Amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus; crudelis tu quoque, mater.

---

562. Putsch.) et Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 59. — *illum* cum emphasi et cum exsecratione quidem dictum, ut etiam Ecl. X, 60. *Ille*, Pron. demonstr. tertiae personae, primum remotum aliquid respicit, quum vero quae remota sunt a nobis, maiora nobis videri soleant, tum etiam res insignes, excellentes ideoque etiam omnibus notas significat. Dicitur autem in utramque partem de rebus hominibusque, qui aut virtutibus aut vitiis suis noti sunt, aut illustres aut infames. Cf. Aen. I, 617. II, 540. IV, 215. V, 391. VI, 27 etc. et Wagn. Qu. Virg. XXI, 6. — 44. *Aut Tmaros.* Sic optimi Codd., quos iure secuti sunt Heyn. et Wagn., quamquam perantiqua est altera lectio *Ismaros aut;* quae varietas lectionis etiam Aen. V, 620. invenitur. *Tmarus* autem s. Tomarus, Epiri erat mons, ad cuius radices Dodona sita, quique etiam nunc *Tomaro* vocatur (vid. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 877.). Cf. Strab. VII. p. 327. sq. IX. p. 434. Plin. IV, 1, 1. 2, 3. et quae Gesner. (ab H. laud.) congessit ad Orph. Argon. 264. De Graeca forma *Tmaros* cf. adnott. ad Ecl. VI, 13. et Iahn. ad Aen. II, 264., de *Rhodope* ad Ecl. VI, 30. — *Garamantes*, Africae interioris populus, supra Gaetuliam, Phazaniam potissimum regionem (Fezzan) incolens, de quo, etiam Aen. IV, 198. et VI, 794. commemorato, cf. Strab. II. p. 90. et XVII, extr. Herod. IV, 174 sqq. Plin. V, 4, 5. Mela I, 4. alii et liber meus modo comm. II. p. 886 sqq. Heyn. non ferendum censet, hunc extremae Africae populum a pastore commemorari. At quis quaeso nostrum in carmine potissimum non ferat rusticum aliquem *Hottentottos* vel *Lappones* commemorantem? Ceterum verissime adnotat Wagn., haec e Graeco exemplo videri expressa; totum certe versum, imprimis autem exitum *extremi Garamantes*, ad Graecam rationem effictum (ἢ Τμάρος, ἢ Ροδόπη, ἢ τηλουροὶ Γαράμαντες). Quod autem hiatum attinet, *Rhodope aut*, compares Geo. IV, 343. Aen. I, 16. III, 74. IV, 235. 461. 667. VII, 631. IX, 477. X, 141. 156., omnes ad Graecum aliquod exemplum formatos. Cf. etiam not. ad Ecl. II, 24. et Wagn. Quaest. Virg. XI, 1. — 45. „*edunt*, pro ediderunt, genuerunt. Saepe autem poëtae in vividiore oratione Praesente utuntur pro Perfecto, velut Aen. II, 662. IV, 228. Ovid. Fast. III, 323 sqq. IV, 33 sq. Prop. IV, 1, 77. et alibi. Cf. Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 27 sq. et quae de Praesentis usu in comparationibus ad Ecl. VI, 30. et Aen. I, 316. adnotavimus. Wagn. in edit. min. poëtam praesenti uti docet, quod *edunt* hic idem valeat, quod *parentes sunt*, coll. Geo. I, 279. Aen. I, 731. VII, 485. VIII, 141. 294. IX, 266. X, 518. — 47. Medeam, Aeetae, Colchici regis filiam, respicit, quae, ab Iasone marito repudiata, ulciscendae iniuriae causa communes filios necavit. Cf. Apollon. III, 242. Apollod. I, 9, 28. Hyg. f. 25. 26. 27. Diod. IV, 31, 46 sq. Schol. Eurip. Med. 9. 20. 277. alios. — 48. „Dum immane facinus ad Amorem refert, refugit simplicis pastoris animus horrore ad memoriam tanti sceleris, itaque ad corrigendum id, quod dixerat, subiicit: *crudelis tu quoque, mater.* Etsi enim ad ultima mala impellere infelix amor possit; at tale tamen scelus nemo, nisi ipse immani ingenio sit, suscipiat. Quum tamen semel contra Amorem causam suscepisset, neque omnem propterea ab eo culpam removeri vellet, in dubitationem incidit, ita tamen, ut tandem culpam utrique communem esse decernat. Haec ut recte defendere me posse arbitror, tamen ut praeclare dicta extollere nolim. Inest enim ieiuni et inepti lusus nescio quid; nec tollitur illud, si mater Venus sit. Quare, etsi audacter dictum videbitur, libere tamen profiteor, versus hos ab inepto homine ex margine illatos videri. Adscripserat aliquis pro suo

Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer; crudelis tu quoque mater.
Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc et ovis ultro fugiat lupus, aurea durae
Mala ferant quercus, narcisso floreat alnus,
Pinguia corticibus sudent electra myricae,
Certent et cycnis ululae, sit Tityrus Orpheus,
Orpheus in silvis, inter delphinas Arion.

iudicio: *Crudelis mater magis, an puer improbus ille?* Alter, ac si iudex sederet, adscripserat: *Improbus ille puer: crudelis tu quoque mater.* Dignum operculum patella! sed uterque versus eliminandus.“ Haec *Heyn.*, contra quem hos versus iure defendunt Iahn. et Wagn., quorum ille iam metrum huic opinioni adversari docet, quum strophica sit horum versuum ratio, et quaeque strophe praeter intercalarem versum duodecim versus contineat (cf. etiam adnot. ad v. 76.); hic autem verissime censet, his versibus deletis, etiam hemistichion illud v. 48. *crudelis tu quoque mater* stare non posse, quum oratio sic procedat: „Crudele quidem matris quoque facinus: sed si quaeras, utrum mater, quae illud ausa est nefas, crudelior, an Amor, qui eam ut auderet impulit, improbior fuerit, illa sane crudelitatis, hic turpiorem et foediorem improbitatis notam sustinebit.“ Idemque iam Servius sensit, haec adnotans: „Non est superflua haec verborum iteratio; nam syllogismus est plenus, qui constat ex propositione, assumtione et conclusione.“ Nolo tamen reticere, hunc locum esse inter eos, quos a Virgilio aliter scriptos malim. Vox *magis* v. 49. ante Adiectivum *improbus* repetenda; *improbus* autem, vel, ut Wagn. Vol. V. et in edit. min. constanter edidit *inprobus:* vid. eius Orth. Verg. p. 409.) non idem est, quod antecedens *crudelis* (ut Heyn. statuit coll. Aen. II, 80. X, 727. et Anthol. Lat. I. p. 358.), sed, de auctore et suasore facinoris dictum, illo gravius vituperat. Meurs. ad Lycophr. pro *puer* utroque loco *pater* legendum censet, probante Schott. Obss. II, 18.; quod non minus displicet, quam perversa Burmanni opinio, qui per *matrem* intelligit Venerem, ut Schol. Hor. ad Od. I, 19. Ceterum v. 47. pro vulg. *gnatorum* Wagn. e Medic. aliisque bonis libris et Serv. restituit *natorum*. Mihi de hoc loco prorsus idem videtur valere, quod supra de Ecl. V, 22. — „52. sqq. ex Theocr. I, 132—136. Nihil est praeter naturam factum, quod nunc non exspectes.“ *H.* Cf. locum simillimum Ecl. I, 60. (ibique adnott.) et supra v. 27 sqq. — *ultro*, a nemine fugatus, aufugere coactus. Dicitur hoc Adverb. haud raro de iis, qui contrarium faciunt ei, quod aliter facere solent vel facere debere videntur, ut docet Wagn. Qu. Virg. XXVII, 1., qui affert Geo. IV, 265. Aen. VII, 236. IX, 676. — 53. *aurea mala.* Vid. not. ad Ecl. III, 71. — 54. *pinguia electra.* Potest succinum et resina quaevis, quam arbores sudant, eodem iure pinguis dici, quo v. c. cera et mel (Geo. IV, 14. *pinguia stabula apum*, i. e. alvearia), vel apud Lucan. III, 681. *taedae pingues*, i. e. multa pice fluentes. De pingui succini natura Heyn. Taciti Germ. 45. iubet conferri, ubi etiam eadem construct. legitur *tura balsamaque sudantur*, de qua cf. not. ad Ecl. IV, 30. De *myricis* vid. adnott. ad Ecl. IV, 2. — 55. *Certent cycnis ululae*, sc. cantu; nam de cygnorum cantu veteres permulta fabulantur. Vid. quae ad Ecl. IX, 29. adnotavimus. Cum hoc loco praeter Ecl. IX, 36. cf. imprimis Lucr. III, 6. *Quid enim contendat hirundo Cycneis?* et Martial. I, 54. 8. *Inter Ledaeos ridetur corvus olores.* De Gracca constructione *certare alicui* dictum est ad Ecl. V, 8. Heyn. comparat Theocr. I, 136. σχῶπες ἀηδόσι διαρίσαιντο. — *sit Tityrus Orpheus.* „Tityrus, rudis cantu, nunc inter reliqua, quae contra rerum naturam fient, erit alter Orpheus et Arion. Poëtica exornatione adiecit utrique determinationem ab externa aliqua ratione: uti Ecl. VII, 68.“ *H.* — 56. *Orpheus in silvis.* Cf. Ecl. III, 46. ibique adnott. — *Arion*,

Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.
Omnia vel medium fiant mare. Vivite, silvae;
Praeceps aërii specula de montis in undas
Deferar; extremum hoc munus morientis habeto.
Desine Maenalios, iam desine, tibia, versus.
Haec Damon; vos, quae responderit Alphesiboeus,
Dicite, Pierides; non omnia possumus omnes.

Cyclonis aut Neptuni et Oncaeae Nymphae filius, Methymnae in Lesbo insula natus, celeberrimus aetatis suae citharista et poëta lyricus, circa Ol. XXXIX. apud Periandrum, Corinthi regem, vixit. Ex Italia inferiore et Sicilia, ubi arte sua ingentem pecuniae vim cumulaverat, quum Corinthum rediret, a nautis divitiarum, quas secum ferebat, cupidis in mare praecipitatus, sed a delphinis incolumis ad Graeciae litora devectus est. Cf. Herod. I, 23. Hyg. f. 194. Aelian. V. H. XIII, 45. Gellius XVI, 19. Virg. Geo. II, 90. ibique Serv. Ovid. Fast. II, 80., ubi vid. Gierig., multique alii, et Schlegelii nostri carmen celeberrimum. — 58. *medium mare.* „*Medium* interdum non ita definite, sed paullo pinguius dici, dudum docuere viri docti; ita est altum mare. Alioquin est, quod in mediis terris est; nunc agitur de aquarum terras opprimentium illuvie.“ *H.* Per me omnia altum mare fiant, omnia mari obruantur, vox est desperantis et maximas calamitates vilipendentis. — *vivite*, i. q. valete, cum quo saepe coniungitur. Vid. Hor. Sat. II, 5, 110. Epist. I, 6, 67. Catull. XI, 17. Auson. Epist. 20, 13. Inscr. ap. Gruter. p. 799. n. 8. *Vive hospes, dum licet, atque vale.* Cf. Burm. ad Anthol. Lat. II. p. 196. et Obbar. ad Hor. Ep. l. l. Vol. I. p. 336. Ceterum Heyn. haec e Theocr. I, 115—118. ducta esse adnotat. — 59. „Nimis subtile est, quod respicere volunt pastorem ad scopulos Leucatae promontorii, Sapphus iactu nobiles. Vid. Scalig. et Toll. ad Auson. Cupid. 24. it. ad Strab. p. 694. etc. *Specula* pro cacumine, *σκοπιά*. Expressit autem Theocr. Id. III, 25.“ *H.* — *Specula* significat omnino quemvis locum celsum, unde longe lateque possumus prospicere. Sic Aen. X, 454. *leo specula vidit ab alta*, i. e. ab alto monte, et in Ciri v. 301. *Praeceps aëriis specula de montibus issem.* — *aërii montis.* Vid. adnott. ad Ecl. I, 59. — 60. *hoc munus* Heyn. de carmine, quod cecinit Damon, intelligit, coll. Theocr. III, 24. 25. et XXIII, 20. 21. et supra Ecl. II, 7.; sed rectius Voss. (coll. Theocr. XXIII, 20. *δῶρά τοι ἦνθον λοίσθια ταῦτα φέρων, τὸν ἐμὸν βρόχον*), quem sequuntur Wund. et Wagn., de ipsa morte Damonis accipit. Morientes enim superstitibus munera offerre solent. Cf. Ecl. II, 38 sq. Sensus igitur hic est: Moriens hanc tibi laetitiam, quam ex morte mea capies, muneris loco offero. Ceterum iisdem prorsus verbis *extremum h. m. m. habeto* Nysa utitur in Ciri v. 66. — 61. *Desine -- versus.* Cf. not. ad Ecl. V, 19. — 63. „*non omnia possumus omnes.* Alphesiboei carmen, tamquam doctius, recitandum ad Musas refert. Causam per proverbium reddit: se ei recitando non aeque ac superiori carmini parem esse: *Non omnia possumus omnes.* Ductum esse ex Lucilio testatur Macrob. VI, 1. p. 575. [T. II. p. 157. Bip.] *maior erat natu: non omnia possumus omnes.*“ *H.* Haud raro autem *omnis*, *multus* et similia vocabula ita geminantur, quod docet Beier ad Cic. Off. I, 17. Cf. v. c. Geo. II, 109. *Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt.* Cic. Finn. V, 2, 6. *Nos omnes omnia ad huius adolescentiam conferamus.* Lucr. I, 167. *ferre omnes omnia possent.* ibid. 173. *nequeunt ex omnibus omnia gigni* etc. — „Est autem hoc, quod sequitur, carmen ex Theocriti Pharmaceutria Idyll. II. adumbratum. Mulier aliqua venefica [et Thessalis quidem, ut Voss. censet] inducitur amatorem suum, a se abalienatum et in urbem ex agro profectum, magicis sacris ad se revocans. Loquitur vero cum Amaryllide, sacrorum horum administra.“ *H.* Omnino cf. loci artes magicas describentes Hor. Serm. I, 8. Tibull. 1, 2. Prop. IV, 5. Ovid. Her. VI, 83 sqq.

ALPHESIBOEUS.

Effer aquam, et molli cinge haec altaria vitta,
Verbenasque adole pinguis et mascula tura: 65

Lucan. VI, 430 sqq. — 64. „Apparatum sacri magici curari iubet misera amans. Stat ara; affertur aqua lustralis, coronatur ara, verbena cum ture accenditur.“ *H. Effer.* Burm. praefert paucorum librorum lectionem *Affer.* Sed quum res in aedium impluvio agi videatur, vulgaris retinenda. Cf. infra v. 101. — *aquam*, lustralem. Cf. Aen. VI, 229 sqq. — *molli* Wakef. ad Lucr. I, 89., temere Heynio notatus, per fluxam, pensilem (utpote laneam et mollem) interpretatur; quae ratio poëta dignior videtur, quam si cum Heynio (qui conferri iubet Geo. IV, 348. et Theocr. II, 2.) *mollem vittam* simpliciter pro lanea positam putamus. Cf. quae ad Ecl. II, 72. et III, 45. adnotavimus. Ceterum de vitta aris circumdata cf. Prop. IV, 6, 6. *Terque focum circa laneus orbis eat.* — 65. *Verbenam* Donat. ad Ter. Andr. IV, 3, 11. pro *herbena* dictum putat ab *herba.* „*Verbenae*, inquit, *sunt omnes herbae frondesque festae ad aras coronandas, vel omnes herbae frondesque ex aliquo loco puro decerptae: verbenae autem dictae quasi herbenae.*“ Cf. Aen. XII, 120. Hor. Od. I, 19. 13. IV, 11, 7. Liv. I, 24, 6. XXX, 43, 9. Plin. XXII, 12, 3. Ovid. Met. VII, 242. In scriptis medicorum (v. c. Cels. II, 32. VIII, 10. Plin. XXV, 9, 59.) singularem aliquam plantam denotat, quam Graeci περιστερεῶνα, nos *Eisenkraut*, Francogalli etiam nunc *vervaine* vocant. Cf. Sprengel. ad Dioscor. IV, 60. 61. Voss. ad Geo. IV, 131. Billerb. Flor. class. p. 6 sq. Bach. ad Ovid. l. l. — *pinques*, fortasse venenato succo tumentes, quum de re magica agatur. Cf. Aen. IV, 513 sq. — „*masculum tus* vocabant veteres optimum ac pretiosissimum, idem *stagonias* appellatum, in guttae speciem rotundum; ut ex Dioscor. [I, 81. ubi cf. Sprengel.] ac Plin. XII, 14, 32. [qui addit: *Religioni tributum, ne sexus alter usurparetur. Masculum aliqui putant a specie testium dictum;* quocum consentit Servius: *mascula tura, quae in modum testiculorum sunt*“] docent interpretes.“ *H.* Ceterum Codd. Med. et Vat. auctoritatem sequuti cum Wagn. scripsimus *tura*, non *thura*, quamquam forma aspirata, i. e. graeca, (cui opitulatur Cod. Pal.) Servio teste ad Geo. I, 57. et Aen. VI, 3. est antiquior. Cf. Wagn. Orth. Verg. p. 476. (in eo tantum errans, quod Feam inter huius scripturae patronos refert, qui potius, ut Orell. et Obbar., in Horatii carminibus tuetur aspirationem). Accuratius de hac re egit Obbar. ad Hor. Epist. I, 14, 23. Fasc. VI. p. 191. — „*adole* pro incende. Videtur *olere* ab initio notionem augendi habuisse, sed substitisse denique in uno rerum genere, quod incrementum habet continuum, seu quod continuatur, scilicet flammae in fomite nutritae; unde *adolere* est cremare: tum fumi et odoris ex cremata victimae carne vel ture; unde *olere* est odorem emittere.“ *H.* Rectius de hoc voc. egit Voigtlaender. in Forcell. Lex. p. 70. quem vide. Scilicet *olere* (Graec. ὄζειν), quod primum est odorem spirare (cf. Plaut. Cas. II, 3, 19.), eiusque forma inchoativa *olescere* significat etiam i. q. augeri, crescere, et cohaeret cum *alere* et *alescere*, unde derivanda sunt Verba *adolescere, exolescere, inolescere, obsolescere* ac Subst. *proles* et *soboles.* Huc autem pertinent loci, ubi legitur *aras, altaria donis adolere*, i. e. cumulare (ut Aen. VII, 71. Lucr. IV, 1230. Tac. Ann. XIV, 30. etc., cf. adnott. ad Geo. IV, 379.), vel ipsos *deos adolere* (ut Aen. I, 704. et Stat. Theb. I, 514. *flammis adolere Penates*), i. e. augere, colere, honorare (coll. Nonio I, 288. et IV, 44. p. 516. et 624. Gothofr.). Iam quum Dii maxime sacrificiis iisque incensis honorentur colanturque, paullatim usurpari coeptum est activa signif. pro *cremare, incendere* (in sacrificiis), imprimis a poëtis, (ut Virg. Aen. III, 547. Ovid. Her. XVI, 333. Fast. I, 276. III, 803. Met. VIII, 741. etc.), ut h. l. *verbenas adole* sit i. q. cumula verbenas super aram, ut in ea crementur, h. e. simpliciter incende, crema verbenas. Cf. etiam Wakef. ad Lucr. II, 1129. et V, 798. Ceterum Heyn. cum h. l. comparat Val. Fl. I, 204. *pingui cu-*

Coniugis ut magicis sanos avertere sacris
Experiar sensus; nihil hic nisi carmina desunt.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Carmina vel coelo possunt deducere Lunam;
Carminibus Circe socios mutavit Ulixi; 70
Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Terna tibi haec primum triplici diversa colore

---

mulat libamine flammam. — 66. *coniugis*, i. e. amatoris. Vid supra ad v. 18. — „*sanos avertere - - sensus.* Recte Serv. a sanitate mutare, pervertere. Scilicet dictum pro vulgari ad insaniam amoris deflectere, ut animus aberret. Theocr. II, 3. Ὡς τὸν ἐμοὶ βαρὺν εἶντα φίλον καταθύσομαι ἄνδρα, *ut sacro facto incantem.*“ *H.* Planius etiam Schirach. p. 576.: „Vult maga Daphnidis animum avertere ab amore alterius puellae, et ad se pellicere, ut sui amore insanus fiat, quo nunc erat vacuus, quare *sanos sensus* vocat.“ — *carmina* de magicis formulis s. incantamentis intelligendum. Vid. adnott. ad Aen. IV, 487. — *coelo deducere Lunam* in sacrorum magicorum enarrationibus, in quibus omnino luna primas fere agit partes, haud raro legitur. Putabantur enim magae lunam et sidera suo arbitratu movere; quae opinio ad φαινόμενον illud traiectionis stellarum videtur referenda. Voss. affert Aristoph. Nub. 749. Plin. XXX, 2. et Martial. IX, 30, 9. *Quae nunc Thessalico Lunam deducere rhombo - - sciet.* Adde Plat. Gorg. p. 513. τὰς τὴν σελήνην καθαιρούσας τὰς Θετταλίδας. Hor. Epod. V, 45. *Quae sidera excantata voce Thessala Lunamque coelo deripit.* ibid. XVII, 77. *ut dolo Deripere Lunam vocibus possim meis.* Tibull. I, 8, 21. *Cantus et e curru Lunam deducere tentat.* I, 2, 45. *Hanc* (magam) *ego de coelo ducentem sidera vidi.* Ovid. Am. II, 1, 23. *Carmina sanguineae deducunt cornua Lunae.* id. Met. XII, 263. *quam deduxisse canendo Saepe reluctanti constabat cornua Lunae.* id. ibid. VII, 207., ubi Medea *Te quoque*, inquit, *Luna, traho.* Prop. I, 1, 19. *At vos, deductae quibus est fallacia Lunae, Et labor in magicis sacra piare focis.* Vid. etiam Lambin. et Obbar. ad Hor. l. l. Heins. ad Ovid. Her. VI, 88. et Dissen. ad Tibull. I, 2, 45. De constructione cf. not. ad Ecl. VI, 16. — 70. De Ulyssis sociis a Circe in porcos mutatis vid. Hom. Od. X, 203 sqq. coll. Tibull. IV, 1, 62 sq., de Circe ipsa Hom. ibid. v. 135 sqq. Hes. Th. 957. Apollon. IV, 591. Orph. Arg. 1215. aliosque, Hermann. de mythol. p. 22. eiusd. *Briefe üb. d. Wes. u. d. Beh. d. Myth.* p. 120. et Creuzer. *Myth. Briefe.* p. 211. *Ulixi*, i. e. Ulixeî, contractum ex Ulixeï, Latina Genitivi forma, a Dorica forma Οὐλίξης repetenda, ut *Achilli* (Geo. III, 91. Aen. I, 30. etc.) a Dorico nomine Ἀχίλλης, Gen. Ἀχίλλου. Cf. Heins. ad h. l. Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 164. Ramsh. §. 29. 2. et quae ad Aen. I, 30. adnotavimus. Ceterum Romani hac sola nominis forma usi videntur, ut forma *Ulyssis* vix Latina censenda sit, licet Apulei. de orth. §. 17. (ubi vid. Osann.) tradat, veteres Romanos geminato *s* pro *x* usos fuisse (de qua re cf. etiam Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 354.). Vide Burm. ad Ovid. Her. I, 1. et Osann. ad Apulei. de orth. p. 52., a Wagn. laudatos. — 71. *frigidus - - anguis.* Vid. not. ad Ecl. III, 93. — *cantando* pro incantando. fascinando, i. e. eo, quod quis incantat. Cf. adnott. ad Aen. II, 81. — *rumpitur*, disrumpitur. Cf. fragm. Lucil. Satyr. l. XX. (apud Non. III, 69.) *Iam disrumpetur medius; iam ut Marsus colubras Disrumpit cantu, venas quum extenderit omnes.* Ovid. Met. VII, 203. *Vipereas rumpo verbis et carmine fauces* (ibique Bach.) id. Am. II, 1, 25. *Carmine dissiliunt, abruptis faucibus, angues* et Weichert. de Iarbita Timagenis aemulatore p. 6. (Rell. poett. p. 401.) — 73. Dum haec loquitur maga, imaginem Daphnidis (et duplicem quidem: vid. ad v. 80.) tribus filis diversi coloris (i. e. nodis amatoriis, *Liebesknoten*) circumdare et circa aram portare putanda est. Si

Licia circumdo, terque haec altaria circum
Effigiem duco, numero deus impare gaudet.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores;
Necte, Amarylli, modo, et, Veneris, dic, vincula necto.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Limus ut hic durescit, et haec ut cera liquescit

---

enim Heyn. incertus est, utrum mulieris an Daphnidis imagunculam intelligat, neglexit Pron. *tibi*, quod ad neminem, nisi ad Daphnidem, potest referri. Voss. novem licia, terna unius coloris, intelligit, secutus Cirin 371., ubi haec legimus: *Terque novena ligat triplici diversa colore Fila*, et Servium, qui „tria alba, tria rosea, et tria nigra" commemorat licia; sed praestare videtur, ut *terna* poëtarum more pro *tria* positum habeamus. Cf. Geo. I, 231. Aen. V, 85. 560. Ruddim. I. p. 195. et Ramsh. §. 156. not. 4. Ternarius autem numerus sollemnis in sacris magicis, ut in lustrationibus et omnibus omnino rebus sacris. Cf. Virg. Cir. 370 sqq. Petron. c. 131. Voss. ad h. l. Broukh. et Dissen. ad Tibull. I, 2, 56. Heins. ad Ovid. Fast. II, 638. Kiessl. ad Theocr. II, 43. Schmid. ad Hor. Ep. I, 4, 37. Bach. ad Ovid. Met. VII, 189. Lersch. Antiqq. Verg. p. 211. Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 37. Vol. I. p. 57. et quos hic laudat. — 74. *haec altaria*. Sic omnes fere Codd., quos cum Heynio, Wund. et Iahnio nunc secutus sum; in prima edit. cum Wakef., Vossio et Wagn. ex uno Cod. Longob. ediderat *hanc*, scil. effigiem, Wagneri adnotatione deceptus, qui, quum *altaria* iam v. 64. commemorata sint, imaginis autem tamquam novae rei nunc primum mentio fiat, Pron. demonstr. non nisi ad hanc quadrare censet. Neglexit autem Vir doct., antecedens *tibi* ad candem imaginem referendum esse, ideoque *effigiem*, quod sequitur, nihil aliud significare, nisi *te*, ut *hanc effigiem* idem sit cum *hanc te*, quod ineptum esse, Iahn. verissime censet. Contra bene dicitur: tibi haec licia circumdo, te circum haec altaria duco. Standum igitur ab omnium ceterorum Codd. auctoritate. — 75. „*deus* universe, quum proprie sit Hecate, cui magica sacra fiunt." *H.* De *impare numero*, qui, quum dividi non posset, sanctus et immortalis habebatur, Voss. conferri iubet Plin. XXVIII, 5. Macrob. Sat. II, 2. et Somn. Scip. I, 6., monens, pastores eo gregum saluti prospexisse (Geop. XVIII, 2.), gallinis ova imparia supposita fuisse (Colum. VIII, 5.), impari pedum numero a militibus fossas esse dimensas, itemque et medicos (Cels. III, 4.) et temporum ordinatores (Censor. XX. Macrob. Sat. I, 13.) imparis numeri rationem habuisse; nec minus omnes deos eo esse gavisos (Aen. IV, 510. Ovid. Met. VII, 192.). Ceterum eadem verba *numero deus impare gaudet* leguntur in Ciri 373. — De v. 76. Iahn. ita censet: „Hunc versum male intercalatum esse, strophica carminis forma docet. Poëta enim singularum stropharum duodenis versibus ter versum intercalarem ita addidit, ut post versum tertium, quartum et quintum intercalarem admitteret. Sed in hac strophe, quae versibus 64—79. efficitur, versus intercalaris quater repetitur."— 77. „Iubet maga ancillam *ternos colores tribus nodis*, h. e. tria fila diversi coloris, unum quodque suo nodo, nectere, praefatam: sit Veneris hoc vinculum, se velle, scilicet ut ea vim habeant devinciendi amatoris animum. Cf. Theocr. II, 18. 19." *H.* De nodis magicis vid. Turneb. Advers. XIX, 22. Delrion. Disquis. magic. III. part. 1. Quaest. IV, 25. et Cerda ad h. l. Ceterum cf. v. 73. — 80. Duas Daphnidis imagines, alteram e limo, e cera alteram, igni admoveri putat Heyn., coll. Theocr. II, 28. Apud Theocritum autem (ut apud nostrum Aen. IV, 508. et Ovid. Her. VI, 91.) una tantum eaque cerea commemoratur effigies; sed Serv. ad v. 75. adnotat: „Hoc faciunt malefici; hoc est effigiem amatoris circumferunt; unam ex limo, aliam ex luto, tertiam ex cera;" et, parum sibi constans ad v. 80.: „Se de limo facit, Daphnidem

Uno eodemque igni: sic nostro Daphnis amore.
Sparge molam, et fragilis incende bitumine laurus.
Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.

---

de cera. Fecerat illa duas imagines; alteram ex limo, qui ex igne fit durior, alteram ex cera, quae igne solvitur etc."; quae perversa videtur opinio. Nam etiam Canidia illa Horatii Sat. I, 8, 30. duas facit amatoris effigies, laneam alteram, alteram ceream. Qui loci si non essent, hic nihil iuberet de duplici imagine cogitari, quum antea una tantum effigies commemoretur, nihilque impediat, quominus aut ceream imaginem capsulae luteae vel figlinae impositam, aut unam effigiem ex utraque materia confectam cogitemus, in qua facies fortasse (manus, pedes?) e cera, ceterae partes ex limo fictae fuerint. — *durescit - - liquescit.* Notum est, optimos quosque scriptores interdum sectari eiusmodi similitudinem soni sive alliterationem. Cf. Ecl. III, 109 sqq. *Et quisquis amores - - experietur amaros.* Geo. I, 157. *Fulce premes umbram, votisque vocaveris imbrem.* I, 479. *sistunt amnes terraeque dehiscunt.* Aen. X, 735. *haud furto melior, sed fortibus armis.* Catal. VII, 9. *docta dicta Scironis.* Cic. pro Coel. c. 32. *civis bonarum artium, bonarum partium* etc. Cf. Wagn. ad Ecl. III, 109. et Geo. I, 157. Iahn. ad Aen. VI, 310. Cadenbachii Diss. de alliterationis apud Horatium usu. Essend. 1838. et nostra ad Geo. I, 118. Aen. II, 494. III, 159. et IV, 421. aliosque locos. Recte autem Voss. sensit, alliterationem hic studio quaesitam esse, quum pertineat hoc ad consuetudinem in arte magica observatam. Cf. etiam adnott. ad Ecl. III, 110. — 81. „*sic nostro Daphnis amore*, scil. liquescat molliaturque in amorem mei, obdurescat vero et obfirmetur animo ad constantiam amoris." *H.* Sed probabilius Voss., Servium secutus, id pharmaceutriam hoc ritu efficere velle censet, ut obdurescat Daphnidis pectus adversus alias puellas, molle autem et mite fiat erga ipsam. — 82. „Aliud venefica nunc adgreditur: laurum incendit, ut Daphnis eodem modo amore incendatur. *molam*, [ἄλφιτα] far et salem, ut etiam Theocr. l. l. v. 18. et 21. [vid. not. ad Aen. IV, 517.]; pro sulfure *bitumine* illitas lauros memorat." *H.* De *bitumine* (πίσσα, *Erdharz, Bergwachs, Judenpech*), cuius usus erat in sacris, quae incantamenti aut expiationis causa diis inferis fiebant, cf. Plin. XXXV, 15, 51. Tac. Hist. V, 7. Iustin. I, 2. Virg. Geo. III, 451. Apud Claud. de VI. cons. Hon. 324. *lumen* (facis lustralis) *odorum sulfure caeruleo nigroque bitumine fumat.* — *fragiles* ad sonum ex fragore ortum referendum, i. q. crepitantes in flamma; quemadmodum apud Lucr. VI, 111. *carbasus - - intenta theatris fragiles sonitus chartarum commeditatur.* Laurum autem crepitantius combustam bonum omen portendisse, Cerda comprobat locis Ovid. Fast. I, 344. *non exiguo laurus adusta sono.* ibid. IV, 742. *et crepet in mediis laurus adusta focis.* Prop. II, 21, 36. *Et tacet exstincto laurus adusta foco.* Praeterea cf. Lucr. V, 152. *Nec res ulla magis, quam Phoebi Delphica laurus Terribili sonitu flamma crepitante crematur* et Nemes. Ecl. IV, 65. *Incendens vivo crepitantes sulphure lauros.* Cf. etiam Theocr. II, 24. et Tibull. II, 5, 81, 83. — *laurus* cum Wagnero ex Medic. recepi. Cf. not. ad Ecl. VI, 83. — 83. „*in Daphnide*, ἐπὶ Δάφνιδι, in Daphnidem, quod in Daphnidem vertat, ut is eodem modo flamma amoris consumatur. Vid. Theocr. l. l. v. 23 sq. Hor. Epod. V, 81. Scilicet magicae hae rationes fere symbolicae sunt, quarum congruentiam et similitudinem physicum aliquem effectum habere, stultitia hominum credidit." *H.* Burm. (qui etiam conf. ad Quinct. Decl. XV, 6. et Ovid. Met. IX, 274.) Voss. et Iahn proprie haec intelligunt: laurum in cerea Daphnidis imagunçula repositam; quam simplicissimam ideoque haud dubie verissimam esse rationem, nemo potest negare. Paullo artificiosius, ni fallor, Wagn. locum sic interpretatur: urere laurum, ut in ea se uri Daphnis sentiat; quod idem sit ac Daphnidem in lauru urere, coll. Ovid. Met. VIII, 515. *absens flamma Meleagros in illa*

Talis amor Daphnim, qualis cum fessa iuvencum
Per nemora atque altos quaerendo bucula lucos
Propter aquae rivum viridi procumbit in ulva,
Perdita, nec serae meminit decedere nocti,
Talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
Pignora cara sui; quae nunc ego limine in ipso,
Terra, tibi mando; debent haec pignora Daphnim.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has herbas atque haec Ponto mihi lecta venena
Ipse dedit Moeris; nascuntur plurima Ponto.

Uritur. Wakef. temere correxit *in Daphnida.* — 85. Cf. Theocr. II, 48—51. Cerda praeter alios Quinti Calabri et Coluthi locos comparat imprimis Lucr. II, 355 sqq. — 87. *propter aquae rivum* ex pleonasmo poëtis satis usitato. Cf. supra Ecl. V, 47. Cul. v. 389. *Rivum propter aquae viridi sub fronde.* Lucr. II, 30. *prostrati in gramine molli propter aquae rivum.* Hor. Od. III, 16, 29. Tibull. I, 1, 28. Ovid. Rem. Am. 194. Copae v. 12. etc. *Propter* autem (ex *prope* ortum) i. q. iuxta, ut Geo. III, 14. et in locis modo laud. — Ceterum Wagn. Vol. V. edidit *rivom.* Cf. eius Orthogr. Verg. p. 447. — *in ulva.* Sic meliores libri omnes pro vulg. *in herba*, ex Ald. pr. in alias editt. propagata. — 88. „*perdita* ambiguum est utrum antecedentibus, an sequentibus subiungas." *H.* Scilicet accedit hic locus ad epiphonematum s. exclamationum genus, quare, Wagnerum secuti, *Perdita* Commatis inclusimus. Similes loci sunt Aen. IV, 311. et 562. Vid. Iahn. ad Geo. I, 477. et quae supra ad Ecl. VII, 50. adnotavimus. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. II, 59. — „*nec serae m. decedere nocti*, quasi ab ea cedere iussa; elegantius ad poëticam rationem, quam *sera nocte redire;* quod aliis verbis dixit Statius Theb. VI, 191. *Tunc piget ire domum, moestoque novissima campo Exit et oppositas impasta avertitur herbas.* Locus omnino pulcherrimus; in quo Varium expressit noster, docente Macrob. Sat. VI, 2. [T. II. p. 167. Bip.] Dixerat ille de cane cervae vestigiis insistente: *Non amnes illam medii, non ardua tardant, Perdita nec serae meminit decedere nocti.*" *H. Decedere* autem *serae nocti* (quod redit Geo. IV, 467.) est vitare frigus nocturnum. Sic etiam *calori decedere* Geo. IV, 23. — 91. Cf. locus simillimus Aen. IV, 495 sqq., ubi sacra magica a Didone instituta enarrantur. — *exuvias:* vestes intellige a Daphnide relictas; nam voc. exuvia, ab *exuo* derivatum, omnia, quae quis exuit, significat, quare, etsi plerumque de corio bestiae alicui detracto, aut de praeda hostibus erepta dicitur, interdum tamen etiam vestes depositas indicat, ut Aen. IV, 496. 507. 651. Plaut. Men. I, 3, 9. etc. — *limine in ipso.* „Liminis sollemnis mentio in poëtica oratione, quum aut admittuntur, aut admitti cupiunt, aut excluduntur amantes." *H.* — 92. *Pignora sui*, sui erga me amoris. — 93. *debent haec pignora D.* „Exspectat hoc a defossis sub limine vestibus, ut ad eas Daphnis vel invitus retrahatur. Variavit Theocriteam rationem l. l. v. 53 sq. 59 sq." *H.* Debemus alteri, quae ea conditione ab eo accepimus, ut reddamus; debent igitur mihi pignora Daphnim, per quae artis magicae ope illum mihi reddi fas est. — 95. *has herbas atque haec venena*, ἓν διὰ δυοῖν, pro herbis venenatis. Cf. not. ad Ecl. II, 8. — *Lecta* in *Ponto venena* commemorantur, quia Medea, nobilissima venefica, ibi habitaverat iisdemque herbis venenatis usa fuerat. Cf. interpp. ad Hor. Od. II, 13, 8. *Pontus* autem pro Colchide (cf. Iuven. XIV, 104. et Cic. Manil. 9, 22.), ut apud Hor. Epod. XV, 21. *Iberia.* Cf. ibid. v. 62. Ovid. Rem. v. 261. et Dissen. ad Tibull. I, 2, 54. — 96. *Ipse* cum dignitatis et reverentiae notione (ut

His ego saepe lupum fieri et se condere silvis
Moerim, saepe animas imis excire sepulcris,
Atque satas alio vidi traducere messis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Fer cineres, Amarylli, foras, rivoque fluenti
Transque caput iace; nec respexeris. His ego Daphnim
Adgrediar; nihil ille deos, nil carmina curat.

---

etiam Aen. II, 394. III, 655. alibi), quae prodit e distinguendi potestate huic Pronomini propria (cf. adnott. ad Ecl. I, 39.); nulla enim re magis inter se distinguuntur homines, quam dignitate. Vid. Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 465 sq., qui docet, propterea hoc Pron. saepissime Iovis nomini adiungi (Geo. IV, 149. Aen. III, 222. XII, 725. — Geo. I, 121. 328. Aen. II, 617. IV, 268 sqq. etc.) omninoque deorum (Aen. VII, 327. 28. IX, 82.) et regum ducumque nominibus (Aen. I, 575. II, 146. IV, 141. V, 132. 249. VII, 92. 187. etc.), atque adeo animalibus gregem ducentibus (Ecl. III, 95. Aen. I, 189.). Cf. etiam Orell. ad Hor. Od. II, 8, 13. *Moeris* igitur, cuius alibi non fit mentio, summus magus et veneficus habendus. — Ceterum Wagn. Vol. V. scripsit *pluruma*. Vid. supra ad Ecl. II, 54. — 97. „Magica quae sequuntur miracula notiora sunt, quam ut aliquis in iis haereat. Cf. Cerda et laudd. ad v. 69." *H.* „Comprobat venenorum effectum, ut Tibullus I, 2, 45. magae peritiam." *W.* — *his lupum fieri et se condere silvis*, i. e. his lupum factum se condere; nam *his* pertinet quidem ad *lupum fieri*, ut ad seqq. *excire* et *traducere*, non vero ad *se condere*. Cf. not. ad Ecl. VI, 20. et Wagn. Qu. Virg. XXIX. p. 514. — 98. *Moerim* Wagn. scripsit hic et Ecl. IX, 53., Medic. aliosque bonos libros secutus. Cf. not. ad Ecl. IV, 32. et V, 52. — *animas excire sepulcris*. Cf. Aen. IV, 490. Tibull. I, 2, 47. Ovid. Am. I, 8, 17. Stat. Theb. III, 140 sq., ubi vid. Schol., Senec. Oedip. 568. Lucian. Philopseud. c. 13. etc. Praeterea notandum, Wagn. Vol. V. et in minore edit. ex Med., Vat. et Servii auctoritate edidisse *sepulchris*. Cf. eius Orthogr. Verg. p. 421. — 99. *satas messes*, i. e. sata in futuram messem. Moeris incantationibus suis fruges ab agris, ubi satae erant, *alio*, i. e. in alios agros, traduxit, et ita possessorem spe messis fraudavit. Sic apud Tibull. I, 8, 19. *Cantus vicinis fruges traducit ab agris*. Ovid. Rem. Am. 255. *Non seges ex aliis alios transibit in agros*. Mart. Cap. X. p. 314. Grot. *Ferunt messes transire*. Nemes. Ecl. IV, 70. *Cantavit, - - quo migrant sata, vellitur arbos*. Dicebatur hoc secundum Legg. XII. Tabb. apud Plin. XXVIII, 2, 4. *fruges excantare*. — 101. „Novum et fortissimum post cetera incantationis genus adgredi videtur, ut cinerem ex ara in aquam fluentem pone caput iaciat: quod partim cum expiationis, fluminis aqua viva fieri solitae, ritu, partim cum eo more coniunctum esse puto, quo diis inferis aliquid devovetur. Cf. Theocr. XXIV, 91—94." *H.* — *foras*. Cf. not. ad v. 64. et Hand. Turs. II. p. 705. — *rivo fluenti*, i. e. in rivum, ut Ecl. II, 30. (ubi vid. adnott.) et Aen. X, 683. De ipsa re cf. Nemes. IV, 64. *cineresque aversa effudit in amnem*, ibique Titium. — 102. *Transque caput iace*, scil. aversa. Cf. Claud. de VI. Cons. Honor. 329. *Trans caput aversis manibus iaculatur in Austrum Secum rapturas cantata piacula taedas*. Ovid. Fast. V, 437. *nigras accipit ore fabas Aversusque iacit*. Eurip. Androm. 294. ὑπὲρ κεφαλὰν ἔβαλεν χαλκόν. — *nec respexeris*, ne rei noceas, quae irrita fieri possit. Cf. Ovid. Fast. V, 439. *Hoc novies dicit, nec respicit*. Plaut. Most. II, 2, 88. *Cave respexis, fuge et operi caput*. Ceterum hanc Med. aliorumque librorum lectionem contra Iahn., in priore certe edit. vulgari *ne* patrocinantem, recte defendit Wagn., quum vetetur Amaryllis respicere in iaciendo; ita ut copulativa requiratur, referenda ad modo praegressum illud *Transque caput iace*. In edit. II. etiam Iahn. *nec* recepit. — 103. „*nihil ille deos*, qui inter incantandum

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Adspice, corripuit tremulis altaria flammis
Sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. Bonum sit!
Nescio quid certe est; et Hylax in limine latrat.
Credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
Parcite, ab urbe venit, iam parcite, carmina, Daphnis.

vocati erant. Quandoquidem omni magico ritu nihil adhuc effeci, experiar novissimum. Sed ecce v. 105. priorum effectum animadvertit. — 105. Non necesse est haec ex alia quam veneficae persona dici. Ipsa simul cum ministra admovere cineri manus poterat. — *cinis corripuit tremulis flammis*, h. e. flammae ex cinere moto corripuere aram, exarserunt in ara; res ominosa, ut notum." *H.* Ex cinere enim nondum ablato (cf. v. 101.) repente emicat flamma in altari, quod venefica bonum ut sit omen precatur. *Tremulus* autem satis aptum flammarum corporumque lucentium epitheton, (cf. Seren. Samon. c. 25. c. 462. *Farraque, quae tremulis prosunt sudantia flammis.* Lucr. V, 696. *tremulum iubar ignis*), quo potissimum utuntur de solis vel lunae imagine in aquis reddita. Cf. Aen. VII, 9. et VIII, 2. Nemes. Ecl. II, 76. *Nec tremulum liquidis splenderet lumen in undis* etc. — 106. *Sponte sua* et *ipse* Voss. acute ita distinguit, ut illud valeat *sua vi et voluntate*, non suscitata a venefica, hoc autem cinerem opponat lignis ardentibus: „*die Asche sogar noch allein, ohne sichtbare Brandstücke.*" De bono ignis subito flammam concipientis et in altum rotantis omine cf. adnott. ad Geo. IV, 385. — *Bonum sit.* Exclamationibus *Bonum sit! Bene sit!* Romani omina accipere solebant. Cogites etiam de notissima formula: *Quod bonum, faustum, felix, fortunatumque sit* et cf. Brisson. de form. l. l. — 107. *Nescio quid certe est* — est certe aliquid boni ominis, sed quid sit, nescio; nomen non possum dicere, sed evenit, nisi fallor, quod veneficio efficere volui. Cf. etiam Iahn. ad Ecl. I, 19. Doering. in Progr. saepe laud. sic interpungendum putat: *Nescio quid? — Certe est, et Hylax* etc. Audiamus ipsum: „Venefica erumpit subito in haec abrupta verba: *Nescio quid* . . . sc. audio; *certe est*, sc. Daphnis, certe Daphnis venit. Virgilius post verba: *Nescio quid* admisit aposiopesin; sic enim loquuntur, quos rapit vehementior animi commotio." Equidem Heynii explicationem, ut simpliciorem, cum Wagn. praefero. Ceterum eadem prorsus verba *Nescio quid certe est* leguntur apud Catull. LXXX, 5. De dictione autem *nescio quis, nescio quid* pro *aliquis, aliquid* cf. Gierig. ad Plin. Pan. 58, 2. Spalding. ad Quinct. Inst. I, 2, 9. et Zumpt. in supplem. p. 15. Beier. ad Cic. Off. I, 41, 146. Gernh. ad Cic. Lael. 23, 87. multique alii. — *Hylax in limine latrat*, et latratu suo domini adventum videtur indicare. Cf. Hor. Epod. V, 58. *Senem - - adulterum Latrent Suburanae canes*, i. e. senis adventum latratu significent. — 108. *ān quĭ ămant.* Cf. adnott. ad Ecl. II, 53. — *sibi somnia fingunt.* Cerda comparat Publii sententiam in Mimis: *Amans quod suspicatur, vigilans somniat*, et conferre nos iubet Erasmi Adag. Chil. II. cent. 3. c. 90. *Somnia fingere* etiam apud Lucr. I, 105. et Claud. in Eutrop. I, 170. legitur. — 109. *Parcite*, scil. Daphnidi. Non amplius opus est carminibus s. incantationibus, quum iam ipse veniat. — Pauci libri, inter quos tamen Med., inverso ordine *iam carmina parcite;* quod Vossio praeferendum videtur; sed Wagn. vulgatam recte retinuit, comparans v. 61. *Desine Maenalios, iam, desine, tibia, versus.*

ECLOGA IX. MOERIS.

ARGUMENTUM.

„Ad urbem Mantuam haedulos deportanti Moeri, villico (qui homines et ipsi servi erant, vid. Ecl. I, 28. Cic. Verr. III, 50.) adiungit se in itinere Lycidas, aetate florente pastor et carminum studio flagrans; a quo viae causam rogatus Moeris calamitates suas dominique Menalcae iniurias ac pericula inter eundem, id quod aliquantum iucunditatis habet, commemorat; quumque sermo ad Menalcae carmina deductus esset (v. 17.), recitat uterque nonnulla ex iis fragmenta et loca, partim ex Theocrito versa, uti tota carminis forma ex eius Idyllio VII. ducta est; partim ad temporum conditionem (v. 27. et 46 sqq.) accommodate a Menalca composita. Quo consilio carmen conscriptum sit, Maronisque sub Menalcae nomine, ut supra Ecl. V, 85., fortunam et calamitatem in eo adumbratam esse, ex ipso satis manifestum fit. Virgilius, quum anno U. C. 713. agri Mantuani a veteranis, quibus Cremonenses non sufficerent, occuparentur, agellum suum beneficio Octaviani, pro quo Ecloga prima gratiam retulit, primo quidem obtinuerat, illiusque incolumitatem fore perpetuam vicini credideranf (v. 7—10.). Sed non ita multo post a militibus illis, Octaviani etiam iussa spernentibus, inscio patrono, possessionibus suis non sine magno vitae periculo eiectus est. (v. 2—4. 16.)“ *H.* „Sua igitur ut recuperaret, composuit hanc eclogam Maro; atque conditionem indignam poëtae praestantis, dum promissis confidit, miserrime bonis suis privati, praeclare expressit. Haec si ponas, et cur maxima pars eclogae (19—50.) in laudibus praestantiae poëseos Menalcae versetur, et cur Octaviano ille Caesarem inter deos beneficos referendo aduletur (v. 47.) et Vari etiam gratiam quaerat (v. 27.), sponte patebit. Iam animum mihi adverte ad urbanitatem Maronis, de certis Octaviani promissis, quamquam spe firma mox sua recuperandi nititur (v. 55. 67.), nihil memorantis, nec veteranos vehementer incusantis (v. 12.), et speciem prae se ferentis, se pro agro toto Mantuanorum restituendo laborare (v. 27.).“ *W.* — „Scriptum hoc carmen eo anno, quo agri Mantuani et Cremonenses a veteranis occupati sunt, paullo post primam eclogam. (Si verum est, eclogam primam auctumno anni 713. esse conscriptam, hanc, quum de aestate agatur v. 60., in vernum anni 714. referri, cum H. Vossio velimus. *W.*)*) Carmen spiritum Virgilii et dignitatem epicam prodit, etsi in summa argumenti equidem non multum ingenii agnoscam.“ *Heyn.*

*) Accuratius etiam de tempore, quo conscripta sit haec Ecloga, *Spohn.* egit in Prolegg. p. 34 sqq., ex cuius doctissima et copiosissima dissertatione haec excerpere liceat: „Postquam ad Philippos extremo auctumno a. 712 pugnatum fuerat, Antonius in Asiam abiit, ut pecunias cogeret et Parthos oppugnaret. Octavianus Italiam petiit eo consilio, ut Lepidum observaret, Sext. Pompeium ab Italia arceret, denique militibus in utroque exercitu et Triumvirorum et Bruti Cassiique veteranis agros divideret dudum promissos. - - - Hanc divisionem agrorum m. Martio a. U. C. 713. aggreditur, primum quidem non XVIII. illarum modo urbium, quae ao. 711. designatae fuerant, sed adiectis aliis per totam Italiam (Dio Cass. XLVIII, 6. 7.); nec sontium modo, sed senatorum etiam et aliorum sine discrimine. Multa spoliatis templis rapuit, alia mutuo, ut aiebat, sumsit (Appian. V, 13. 14. 23. 40.) Hinc grave odium. Romam turbae expulsorum confluebant, iuvenes, senes, mulieresque cum infantibus, et in foro et per templa conquerebantur ciulabantque, se nihil commisisse clamantes, pelli autem agris, ut bello devictos. Condoluit populus universus Romae, fame etiam pressus. (Appian. V, 12.) Octavianus quamquam vehementer a spoliatorum conviciis laesus, tulit tamen contumelias in gratiam exercitus, quum ista divisione militum animos sibi obstringere vellet (Appian. V, 13.); quos revera sibi etiam conciliavit. De vehementi autem civium odio cf. Dio Cass. XLVII, 6—8. Sueton. Octav. 13. Dum adeo male audiebat a civibus, Luc. Antonius et Fulvia tum propter repudiatam ab Octaviano Claudiam, tum ne milites soli Octaviano hoc beneficium acceptum referrent et Antonius eorum favore privaretur, primum differri volebant divisionem agrorum in Antonii adventum. Quod quum per festinantem militum cupiditatem et Octaviani

studium illos beneficiis ac muneribus sibi conciliandi fieri non posse intelligerent: postulaverunt, ut Octavianus ne solus divideret, sed suis ipse quidem solus militibus, Antoniani autem exercitus veteranos Antonii amicis in colonias deducendi faceret potestatem. Mense Maio Octavianus, quamquam invitus, coactus tamen propter Antonii Triumviri gloriam militarem et favorem apud milites, concessit; ideoque Luc. Antonius aliique ex Antonianis designati diviserunt agros et colonias deduxerunt. Sed isti, quasi reparantes damnum, atque ut maiorem etiam, quam Octavianus, Antonio sibique ipsis gratiam a milite conciliarent, maiorem etiam veteranis concessere licentiam (Appian. V, 14.). Hinc aliud lamentantium et conquerentium genus apud Octavianum de Antonianorum divisione, iniquiora haec esse dicentium ipsis proscriptionibus. Quibus etsi opem ferre studuit Octavianus, non omnino tamen potuit. Iam quidem Octavianus, quum videret et totam Italiam turbari et infestos sibi reddi omnium animos, quippe quum aliorum agros ipse eripere deberet, ut suis militibus divideret, aliorum ab Antonianis immunes servare non posset, et nihilominus cunctos milites sibi soli obstringi non posse; - - - ab instituto ante proposito, paullulum discessit. Itaque neque senatorum agros, neque mulierum eos, quos dotis loco acceperant, neque qui minores essent, quam ut promissae in singulos milites magnitudini sufficerent, distribuit (Dio Cass. XLVIII, 8.); Galliam Cisalpinam (regionem Transpadanam) in fraudem Antonii liberam declaravit et Italiae adscribens tum ab Asinii Pollionis, praefecti ab Antonio, potestate, tum omnino ne cui Triumvirorum in eam ius esset, immunem fecit (Dio Cass. l. l. c. 12. Appian. V, 22. coll. 3. Factum hoc mense Iulio.) Quibus quidem rebus hoc effecit, ut Senatus ceterique, quibus nihil amplius eripiebatur, mitius de se iudicarent. Sed iam a milite offenso tumultus orti, multi occisi, parumque abfuit, quin ipse ab iis interficeretur. - - - Itaque quum a militibus potissimum sibi timendum sentiret, denuo his morem gerere coepit agrosque divisit. Romae et prope in omnibus Italiae urbibus inter plebem et milites armis decertatum est (Mense Sextili.) - - - Interea Luc. Antonius et Fulvia, quum animadvertissent Octavianum consilium mutasse, postquam tumultus exstitit et res ad bellum spectare coepit, mutato consilio plus praesidii in iis esse rati, quos Octavianus lacesisset, hos ad se pellicere studuerunt. Lucius se Triumvirorum potestatem abrogare prioremque reipublicae formam restituere velle promisit, spem fecit, consolatus, pollicitus est. Hinc gravior discordia cum Octaviano. - - Ad Lucium Cons. et Fulviam pulsi agrorum possessores, et qui sibi timebant; ad Octavianum, qui probabant divisionem, milites maximeque veterani se conferebant. Galliae Cisalpinae autem cives, maxime quum Asinius Pollio abesset [qui Placentiae turbas legionum in Hispaniam proficiscentium compescebat], ne amplius essent provincia Antonii, mittebant Octaviano pecuniam et milites, ne quis alius exercitum per speciem gubernandae provinciae aleret. — Hoc tempore Virgilius Romae erat: huic enim tempori conveniunt poma matura Ecl. I, 37 sq. commemorata; tum Octavianus hoc tempore facilior ad exorandum. Et impetravit, quod voluit Virgilius, tum quod ipse civis Galliae Cisalpinae, tum quod sine dubio minor erat ager, cf. v. 47—49.; qua de re vid. quae supra diximus; denique quod poëta erat, qui quidem a. 712. in laudes Caesaris Ecl. V. fecerat, quique a Maecenate, communi poëtarum omninoque virorum doctorum patrono ac fautore, commendabatur. Neque vero per literas commendaticias Asinii Pollionis, ut statuit Voss., adiutum poëtam putare licet; quippe qui Antonii esset praefectus, et in provincia ageret, quam Octavianus eripere studebat, atque illo ipso tempore oppugnaret Octaviani duces ad Placentiam; neque etiam per Alfenum Varum et Corn. Gallum, praefectos Octaviani in illa provincia, quorum locus neque poterat ullus esse, neque erat, ut statim videbimus. — Mense Septembri Lucius et Octavianus Roma abierunt, hic ad deducendas colonias, ille ad milites visendos et colonias Antonianas in Brutlia. Discordia crevit calumniando. Lucius recessit Praeneste - - bellumque parare coepit. Abierunt ad eum Roma praeter Fulviam liberosque Antonii ingens numerus senatorum et equitum; confluxit ad eundem multitudo possessorum laesorum et ejectorum. - - - Exeunte Octobri et ineunte Nov. Octavianus pecunias collegit et militem; militem etiam Lucius, cui maior pars Italiae favebat. - - - (Bellum exoritur; Octavianus Perusiam et castra Lucii obsidet, qui fame pressus proxima ante Kal. Ian. a. 714. nocte acri proelio erumpere studet, sed frustra. Perusiae fames aucta; Lucius mense Februario denuo ac tertio erupit; acre proelium; post irritum conatum crebra transfugia; fames horrenda et incredibilis, ut in proverbium abiret. Lucius ad pacem paratus tandem Perusiam IV. id. Mart. tradidit Octaviano. Duces Antoniani alius alio se receperunt. Octavianus Galliam et Hispaniam, Antonii provincias, sibi conciliavit. Pollio Venetiam retinuit in potestate Antonii et Patavinos aliosque, qui Octaviano faverant, graviter castigavit.) - - - Octavianus Antonii ducibus et praefectis alios substituit, ex amicis suis eligens, qui praecessent. (Appian. V, 51. 53. Dio Cass. XLVIII, 20.) In locum Caleni Corn. Gallum, in Gallia Cisalpina in locum Asinii Pollionis Alfenum Varum, qui et Pollionem arceret in Venetia agros urbesque oppugnantem, et agris dividendis praeesset, addito limitatore Octavio Musa. Varus et Musa inique tractarunt Mantuanos; addidit enim Musa quindecim millia passuum agri Mantuani, quum Cremonensis non sufficeret, offensus a Mantuanis olim, quod greges eius ab agri publici pascuis ejecerant. In his assentientem habuit Varum, qui inique praeter palustria nihil reliquit Mantuanis, propterea in oratione Cornelii cuiusdam notatus. Talis iniquitas eo minus poterat exspectari, quo maior spes fuerat, iam immunes fore Mantuanos, qui iam antea aliquid de suis perdidissent. Neque ipsum Virgilium Octaviani promissa tutum praestabant, quin Octavii

LYCIDAS. MOERIS.

LYCIDAS.

Quo te, Moeri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?

MOERIS.

O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri,
Quod numquam veriti sumus, ut possessor agelli

1. „*Quo te Moeri pedes?* puta: ducunt: ex proximo ducit repetendum. Usitatior quidem eiusmodi omissio in secundo membro, quando iam expressum est verbum, quod volunt repetere, licet id alia persona aliove tempore ponendum sit. Sed nec altera ratio exemplis destituta, ut Hor. Sat. I, 3, 9. *saepe velut qui, currebat, fugiens hostem;* i. e. saepe velut qui hostem fugiens currebat, currebat ille. ibid. II, 6, 12. *qui mercenarius agrum, Illum ipsum mercatus, aravit;* i. e. illum ipsum mercatus arat.“ *Sp.* Ante omnia comparandi erant ipsius Virgilii loci simillimi Geo. II, 1 sq. et Aen. XII, 96., ubi vid. adnott. Ceterum plenam dictionem habes apud Plin. Epist. VII, 5. *ad diaetam tuam ipsi me, ut verissime dicitur, pedes ducunt.* Cf. Theocr. XIII, 70. et XIV, 42. ᾗ πόδες ἄγον. Mitscherl. ad Hor. Od. III, 11, 49. et Gesner. ad Plin. Ep. VII, 5. De *Moeride* vid. Argum. — 2 *Heyn.*, desiderans in vulg. lectione Adverb. *huc, eo*, ut dura evitaretur ellipsis, coll. locis Ecl. I, 72. et III, 88., coni. aut *Quo, Lycida, vivi pervenimus!* (quod iam Heinsio in mentem venerat, neque Burmanno improbatur, sed, Wagnero iudice, ferri non potest, quum id ipsum, quo res pervenerit, significetur his verbis: *ut — diceret);* aut *Huc, Lycida, vivi pervenimus!* Schrader. legendum suasit *O Lycida, vivi quo venimus!* Sed nulla opus est coniectura, quum *pervenire*, i. e. aliquo devenire, iam in se contineat Adverb. *eo*, quod editores desiderant (cf. adnott. ad Ecl. I, 72.); quare nunc cum Vossio, Schirachio p. 641. et Iahnio vulgatam sine ulla mutatione servandam et defendendam censeo, verba sic coniungens: Vivi pervenimus, ut advena possessor nostri agelli, id quod numquam veriti sumus, diceret. — „Bene *vivi.* Alibi enim non nisi interfectis colonis aut iure exactis milites in agrorum possessiones veniebant. Illud vero belli novum ac prorsus inusitatum, quod quieti et ab armis omnique societate belli remoti pellebantur.“ *Wagn.* (Cf. Argum. p. 149.) — *nostri*, ut servi loquuntur; cf. v. 12. et Ecl. I, 8. (ubi vid. adnott.) Sic *tua* v. 30. et Ecl. I, 47. — 3. Wagn. (quem in prima edit. temere secutus sum) trium (vel si Gud. adiungimus, ubi *qua* scriptum est, quatuor) Codd. lectionem *Quo numquam veriti sumus* recepit, quum *pervenire, ut* Latinum esse dubitaret. Iam licet non adsentiar Iahnio, nihil prorsus hac mutatione nos lucrari contendenti, quum nihilominus *ut* ad *pervenimus* referendum sit, — nam sane interest aliquid inter simplex *pervenimus, ut* et *pervenimus* (eo), *Quo numquam veriti sumus, ut* —, tamen ea de causa, quam supra ad v. 2. proposui, etiam *pervenire, ut* dici potuisse censeo; et

Musae pertica limitans Arrio centurioni eius agros assignaret. Virgilius, negans se cessurum, vix militis gladium clabitur. (Ecl. IX, 15.) Abit Romam, ibique in villa Sironis scripsit Ecl. IX. mense Iunio, aut Iulio ineunte, ao. U. 714. act. 30. Interea villicus rem curabat, v. 1 — 6., coll. etiam vss. 55. 67. Arrio morem gerens, uti volucrat dominus, donec sibi restitutus esset ager. — Iunio, aut Iulio ineunte scriptum esse hanc eclogam, tum ipsum tempus rerumque illarum ratio declarat, tum eo probatur, quod poëta v. 19 sqq. sine dubio ad ludos Apollinares alludit, et quod v. 60. longi dies memorantur. Inducit autem senem vernam, qui herum Virgilium laudat, ut poëtam v. 18. 21—25. 38—45. 55. et Caesaris laudes efferre solentem, v. 19. 20. 46—50. et novas Varo parantem, dummodo is Mantuam servet, v. 27 sqq.“

Diceret: Haec mea sunt; veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, quoniam Fors omnia versat,
Hos illi — quod nec vertat bene — mittimus haedos.

LYCIDAS.

Certe equidem audieram, qua se subducere colles

---

nimis dura esset verborum traiectio, si, interpositis illis *advena nostri, quo* ad *pervenimus* retulisset Virgilius, quantumvis Wagn. collatis iis, quae Burm. in Praef. ad Phaedr., Bentl. ad Hor. Sat. I, 3, 61. et Heind. ad Sat. I, 6, 68. de verbis mire interdum a poëtis Romanorum traiectis disseruerunt, eam defendere studeat. — 4. *Haec mea sunt.* Cf. adnott. ad Ecl. I, 47. — *coloni*, i. e. possessores agrorum. Ipsum Virgilium intelligi docet v. 16. — 5. *victi* Heyn. interpretatur per: oppressi, afflicti, rectius vero Spohn. per: coacti a veteranis, iis cedere debentes. — Burm., in duobus epithetis haerens, locum sic extulit: *Nunc, victi, tristis quoniam sors o. v.*, coll. Ovid. Tr. V, 12, 6. Sil. Ital. VI, 342. Cic. Mur. 20.; et *tristis* quidem *sors* legit etiam Probus Inst. Gramm. p. 1426. atque recepit Wakef. Vulgata tamen firmatur ex Grammatici imitatione, Anthol. Lat. l. l. p. 178. v. 84., ubi vid. Burm. Sec., et sensus est: *victi*, oppressi a potentioribus, ideoque *tristes - - mittimus*, s. quod victi sumus, tristes - - mittimus. Ubi Burm. invenerit lectionem *sors*, nescimus, et verissime Wagn. docet, *sortem* esse eventum, non ipsam vim fati, *fortem* autem caecam quandam vim, res humanas temere ac nullo consilio regentem, nulla tamen adiuncta aut laedendi aut iuvandi notione; ita ut *fors* quidem bene dicatur *omnia versare*, *sors* autem *aliquid versare* dici omnino non possit. Cf. Paldamus ad Prop. p. 240. Ramshorn. Synon. §. 247. T. I. p. 197 sq. Grysar. *Theor. des lat. Stils.* p. 239. et Orell. ad Hor. Od. I, 9, 14. De vocc. *sors* et *fors* in Codd. saepissime confusis cf. Schott. ad Aur. Vict. de vir. illustr. c. 13. Cort. ad Sall. Iug. 1, 1. Drakenb. ad Liv. I, 4, 4. et I, 9, 15. idemque ad Silii XV, 105. Spalding. ad Quinct. Inst. IV, 2, 55. aliique. Heins. cum h. l. comparat Symmach. Ep. II, 57. *sed quia fors versat humana, nec semper ex voto destinata procedunt.* — 6. „*quod nec vertat bene*, „quae res in eius perniciem vertatur.“ Serv. „Quod male ei sit, cum imprecatione novi heri, cui haedi ex agro in urbem apportandi sunt.“ *H.* — *nec* maxime in prohibendi formulis pro simplici *non* usurpatur, ita tamen, ut fortius neget. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXII, 8., ubi comparatur Plin. Ep. II, 2, 3. *Illud enim nec dii sinant.* Vid. etiam quae Gerlach. et Kritz. ad Sall. Iug. 44, 5. disputarunt. Praeterea Voss. et Wagn., quos sine cunctatione secuti sumus, pro vulg. *nec bene vertat* (quod sane etiam apud Nonium p. 348. et Donat. ad Ter. Phorm. IV, 3, 73. legitur) ex Med. et tribus aliis Codd. ediderunt *nec vertat bene*, ne diutius laederentur elegantiorum aures pessimis numeris: *Hós illí | quod néc bene vertat | míttimus haedos;* quae prava verborum collocatio h. l. orta sit ex usitata formula: *quod bene vertat;* quum tamen etiam Ter. Adelph. II, 1, 37. *quae res tibi vortat male* scripserit. Ceterum Wagn. hic iniuriam facit Vossio, affirmans illum hunc meliorem verborum ordinem non aliam ob causam praetulisse, quam quod rarius sic posita inveniantur. Voss. enim praeter illum Terentii locum laudans etiam Phorm. IV, 3, 73. *Quae quidem illi res vortat male*, diserte dicit: „*die seltnere Stellung, - - die hier einen schöneren Rhythmus giebt.*“ Idem *vortat* edidit; rectius fortasse, licet e nullo Cod. enotatum. Cf. quae hac de re disserui in praef. ad Lucret. p. XVII. — *mittimus*, agimus absenti, ad absentem, utpote in urbe degentem, dominum. Sic iam Wagn., qui confert *inferias mittere*, „i. e. ferre inferias, quae per tumulum ad inferos deveniant.“ Cf. etiam infra v. 62. et 75. Minus apte Voss. h. l. comparat cum Ecl. III, 71., ubi *mittere* idem est quod *donare.* — 7. Lycidas, admirans Moeridis querelas de obtruso sibi novo domino, prodit, se rumori divulgato credidisse, qui narret, Virgilium (hunc enim sub Menal-

Incipiunt mollique iugum demittere clivo,
Usque ad aquam et veteres iam fracta cacumina fagos
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcan. 10

MOERIS.

Audieras, et fama fuit; sed carmina tantum

---

cae persona latere, in Argum. vidimus) ob poëticam virtutem in possessionem suam esse restitutum. De seriore enim veteranorum invasione nihil audiverat. *Certe equidem* ubi legitur, Handio auctore Turs. II. p. 28. non cohaerent haec vocabula, sed certe confirmationem veritatis adiicit universae sententiae, et pertinet ad Verbum. Cf. Plaut. Aul. II, 2, 38. *certe edepol equidem te civem sine mala omni malitia semper sum arbitratus.* Pers. II, 2, 27. *certe equidem puerum peiorem quam te novi neminem.* (In Lucr. III, 1091. pro *certe equidem finis vitae mortalibus adstat* nunc restitutum legitur *certa quidem.* Vid. ibi adnot. mea.) — *qua se subducere colles* cett., qua colles ita decrescunt, ut in clivum lenem adscensu desinant. „Situm agri Virgiliani puta fuisse hunc, ut ille inde a collium clivo usque ad Mincium fl. et fagos ibi satas pertingeret. Cf. Ecl. I, 52. not. — *subducere se colles* dicuntur, qui ex alto in planum deducuntur, decrescunt (*sich in die Ebene verlieren*). Cf. Burm.“ *H. Subducere* enim significat amovendo occultare, deinde sensim et nemine sentiente removere. Quare eodem sensu, ut h. l., apud Plin. Ep. V, 6. *fons subducitur*, i. e. arena, humo hauritur. „Iidem colles *demittunt iugum molli clivo*, quum dorsum collis molliter declive lenem ad planitiem et fl. Mincium descensum praebeat. — 9. *ad aquam*, scil. Mincii. *Fagos* fractas puta seu vi hostili excisas, seu procella et vetustate; quod praestat.“ *H.* Ad vetustatem referendum esse epitheton *fracta*, patet ex addita Particula *iam;* quo etiam probari videtur explicatio huius loci „veteres iam fractis cacuminibus,“ quam ad Ecl. II, 3. propositam vides, ubi appositionem huic simillimam legimus: *inter densas umbrosa cacumina fagos.* Tuetur autem hic locus parallelus lectionem nostram, iam Heinsio probatam et a Burm. ex Medic. aliisque bonis libris restitutam. Vulgo enim edebatur *veteris iam fracta cacumina fagi;* quae lectio haud dubie ex vetere orthographia, *veteris* pro *veteres*, orta est. Quinct. Inst. VIII, 6, 46. h. l. afferens, legit *confracta cacumina.* Ceterum fagos istas termini loco fuisse, probat Voss. coll. Hor. Ep. II, 2, 170. *qua populus adsita certis Limitibus vicina refugit iurgia* (ubi vide Orell.), acute observans, fines agri sui tam accurate describere poëtam, ne restituto quidem sibi praedio, ambitus tamen eius imminuatur. — 10. *vestrum.* Plures Codd. *nostrum;* in quo veram Virgilii scripturam latere suspicatus Voss. *vostrum* edidit. (Cf. etiam ad v. 6.) Sed sine certissima Codd. auctoritate hic nihil novandum; quum Pronomina *vester* et *noster* sexcenties in Codd. confusa esse constat. Cf. Drak. ad Liv. XXXIV, 2, 2. Per *Menalcan* significatur ipse Virgilius, carminibus suis nactus fautores et deprecatores, quorum opera agros suos receperat. — Heyn. in omni hoc loco agnoscit imitationem Dirarum Valerii Probi 26. *Tu nemus, et multum nostris cantata libellis Optima silvarum - - Non fundes virides umbras - - Militis impia quum succidet dextera ferro. - -* 11. *Audieras* — non dubito, te vere audivisse; nam scio, famam hoc nuntiasse; i. e. *et fama fuit.* Simplex enim copula, affirmandi quadam vi praedita, haud raro indicat mutuam aliquam vel temporis, vel alius cuiusdam rei rationem inter duas enuntiationes intercedentem; quare etiam parentheses, quae affirmandi et comprobandi causa adduntur, saepe incipit, v. c. Geo. II, 125. Aen. III, 365. 615. XI, 901. Vid. Wagn. Qu. Virg. XXXV. p. 561. et cf. etiam quae ad Ecl. I, 48. adnotavimus. Wagn. post *Audieras* signum interrogandi posuit; quod recte vituperat Hand. in Tursell. II. p. 484. — *fama fuit.* Sic Aen. VI, 14. *ut fama est.* Nep. Them. 10. *Neque negat fuisse famam, venenum sua sponte sumpsisse.* Cic. har. resp. 10, 20. *ut fama hominum est.* Suet.

Nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt aquila veniente columbas.
Quod nisi me quacumque novas incidere lites
Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix,
Nec tuus hic Moeris, nec viveret ipse Menalcas.

LYCIDAS.

Heu, cadit in quemquam tantum scelus? heu, tua nobis
Paene simul tecum solatia rapta, Menalca?
Quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis

Domit. 22. *Eratque fama, quasi* etc. — 12. *nostra.* Cf. supra ad v. 2. adnott. — 13. *aquila veniente*, irruente, hostili et infesto animo: ut Aen. X, 456. *Turni venientis imago.* Cf. Burm. ad h. l. et ad Phaedr. I, 21. Obversabatur poëtae Lucret. III, 751. *tremeretque per auras Aëris accipiter fugiens veniente columba.* — „*Chaoniae columbae* sollemni epitheto a Dodonaeo luco et oraculo per columbas s. palumbes edito. Erat autem Dodona urbs Epiri, vetustissimis temporibus a Chaonibus habitatae. Cf. Strab. VII. p. 498. C." *H.* Vid. Geo. I, 8. II, 67. (Aen. III, 293. 335.) Claud. de rapt. Pros. III, 47. *victus Chaonius*, i. e. glandes. De *Chaonia* egimus in libro nostro: *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 878., de ipso autem oppido Dodonae eiusque oraculo ibid. p. 880. — 14. *Quod nisi.* Cf. Ruddim. II. p. 355. Zumpt. §. 342. not. Ramsh. §. 200. II. 4. p. 912. Beier. ad Cic. Off. II. 8. 29. Kritz. ad Sall. Cat. 2, 3. alii. — *quacunque* via, ratione. Cf. adnott. ad Ecl. III, 15. „Nisi augurio monitus fuissem, ut quovis modo iurgia cum veteranis in agros irrumpentibus praeciderem, capitis periculum una cum hero Menalca adiissem." *H.* — *incidere lites*, i. q. praecidere, decidere, dirimere; ut nos *abschneiden.* Saepius significat rem, quae iam esse coepit, abrumpere. Cf. v. c. Hor. Ep. I, 14, 36. *incidere ludum.* Liv. XXXII, 37, 5. *incidere sermonem.* Sil. III, 68. *Si quis forte deum tantos inciderit actus.* — 15. *Cornix*, κορώνη, avis fatidica erat, cuius volatus, si auguri sinister isset, faustus habebatur. Cf. Plaut. Asin. II, 1, 12. *Picus et cornix ab laeva est.* Cic. Div. I, 39, 85. *cornix a sinistra facit ratum.* Hor. Od. III, 27, 15. *Teque nec laevus vetet ire picus Nec vaga cornix.* Phaedr. III, 188, 12. *laeva cornici omina* (data). — 16. *nec - - hic Moeris, nec - - Menalcas*, i. e. neque ego, neque ille. „Nam quum aliquid definimus, hoc ita fit, ut ea res aliis rebus discerni possit. Hinc saepe Pron. *hic* ita usurpatur, ut aliud quid ei rei, cui adiunctum illud est, opponatur." Ita Wagn. Qu. Virg. XXI, 7., comparans Ecl. III, 5. Aen. I, 261 sqq. 715 sq. II, 291 sqq. 577. VI, 127 sqq. VIII, 287. multosque alios locos. — 17. *cadit in quemquam tantum scelus?* i. e. potest a quoquam exspectari, potest quisquam committere tantum scelus? *Cadere* enim interdum i. q. convenire, locum habere. Cf. v. c. Cic. har. resp. 26, 56. *In eum cadit hoc verbum maxime.* id. Sull. 27, 75. *Non cadit in hunc hominem ista suspicio.* Plin. XXXV, 10, 36. *Non cadit in alium tam absolutum opus* etc. — 18. *solatia rapta*, carmina erepta, quae curas et molestias agricolarum leniebant; et Virgilii quidem carmina, quippe qui Ecl. V. agricolas consolatus sit, appellari h. l. docet Voss. Ceterum Heyn. post *Menalca* minus recte signum exclamationis posuit; Wagn. autem ex Med. et Rom. auctoritate Vol. V. *solacia* scripsit. Cf. eius Orth. Verg. p. 472. — 19. *Quis caneret Nymphas?* si Menalcas s. Virgilius a veteranis furibundis interfectus fuisset. Respicit autem poëta Ecl. V, 20. *Exstinctum Nymphae crudeli fune Daphnim Flebant;* ut in sequentibus eiusdem carminis v. 40. *Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras*, ubi vid. adnott. Quod autem ad duplicem attinet constructionem *inducere fontes umbra* et *inducere fontibus umbram*, Burm., coll. Ovid. Met. X, 271. *inducere cor-*

Spargeret, aut viridi fontis induceret umbra?
Vel quae sublegi tacitus tibi carmina nuper,
Cum te ad delicias ferres, Amaryllida, nostras?
„Tityre, dum redeo — brevis est via — pasce capellas,
„Et potum pastas age, Tityre; et inter agendum
„Occursare capro, cornu ferit ille, caveto."

MOERIS.

Immo haec, quae Varo nec dum perfecta canebat:
„Vare, tuum nomen, superet modo Mantua nobis,

---

nua auro et IV, 408. *inducere brachia plumis*, docet, esse quasdam locutiones, quae duplicem constructionem habentes idem significent, velut *spargere humum herbis* et *herbas spargere humo*. Ecl. III, 43. *labra admovere poculis* et *pocula labris*. Adde verba *afflandi, adspergendi, circumdandi, induendi* etc., quae collecta vides a Ruddim. II. p. 173 sq. et cf. Heins. ad Ovid. Her. XIII, 113. — 20. *quis - - Spargeret — induceret*, h. e. caneret humum florentibus herbis sparsam aut fontes umbrosis arboribus consitos, vel potius carmine auctor esset, ut spargeretur — ut induceretur. Cf. etiam similis locus Ecl. VI, 62. et adnott. ad Ecl. VI, 46. — 21. *Vel*, scil. quis caneret? — *quae sublegi tacitus*, quae nuper, quum caneres, ex te non sentiente didici. — 22. „*Amaryllida, delicias nostras:* aut communem utriusque amicam dicere voluit, aut pro: meam amicam. Neutrum satis placet; hoc tamen magis consentaneum, quandoquidem Moeris iam senio fractus est, v. 51. Ut ex alia persona dictum habeatur, verba v. 22. *Quum te* non admittunt, nisi quis aliena de suo sensu admisceat." *H.* Rectius Voss. voc. *nostras* ita interpretatur, ut dicat, Amaryllida, ex Theocrito [III, 1.] translatam, fictam esse personam, quam quisque pastor suas delicias vocare possit, cuiusque nomen omnino in carminibus bucolicis amatae puellae significandae adhibeatur. Cf. Ecl. II, 14. III, 81. — Quod subiicitur v. 23—25. breve carmen, ex Theocr. III, 3—5. ad verbum conversum est. Cf. Gell. IX, 9. et Scaliger Poet. V, 5. pr., ab Heynio laud. — 23. *dum redeo*, ut apud Ter. Adelph. II, 1, 42. *Delibera hoc, dum ego redeo.* Multa exempla Particulae *dum* (germ. *bis*, *so lange bis*) verbis exspectandi, manendi, retinendi, etc. adiectae, v. c. Aen. IV, 51. Ter. Eun. I, 2, 126. Phorm. V, 7, 89. Cic. ad Att. IX, 3. etc., collegit Hand. in Tursell. II. p. 320 sq. Cf. etiam Ruddim. II. p. 310. et Ramsh. §. 185. III. p. 784. — 24. Ex hoc versu factus est suppositicius ille, quem plures Tibulli Codd. post II, 3, 14. adiectum referunt: *Et potum pastas ducere fluminibus*, de quo vid. Huschk. — 25. *ferit.* Pauci quidam Codd. *petit*, ut Ecl. III, 87. Hor. Sat. II, 1, 52. 55. et alibi; sed vulgatam praeter optimos libros tuentur Gell. IX, 9. et Nonius s. v. *ferire;* vocc. autem *ferire* et *petere* a librariis saepe confusas esse, docet Burm. ad Quinct. Decl. 301. — 27—29. Sequitur aliud breve carmen, eadem ratione cum antecedentibus coniunctum, nam ad *Immo* rursus supplendum: quis caneret. „Nexus sententiarum hic esse videtur: si modo Mantua ab interitu servata fuerit, nomen tuum per totum agrum Mantuanum celebrabitur. Sensum posteriorum ita elocutus est, ut laudes Vari cantus amantissimis cycnis, quippe quibus Mincius abundaret (Geo. II, 198 sq.), celebrandas traderet. Quod enim sensum humanum tangit, id cum omni rerum natura, animata et inanimata, poëtice communicatur. Ut igitur supra Ecl. V, 27 sq. Daphnidem lugent et celebrant laudibus [leones,] silvae ac ferae, et I, 39. 40. fontes et arbusta desiderabant Tityrum; ita nunc cycni concinunt in Vari honorem. De Varo vid. ad Ecl. VI. pr. Meritum eius aliquod fuisse apparet in agris Mantuanorum a veteranorum iniuriis vindicandis." *H.* Aliter tamen et verius hac de re disputantem vidimus Spohn. in Argum. Ecl. VI. — 27. *superet modo Mantua nobis*, h. e. incolumis et salva sit,

„Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae,
„Cantantes sublime ferent ad sidera cycni."

LYCIDAS.

Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos; 30
Sic cytiso pastae distendant ubera vaccae:
Incipe, si quid habes. Et me fecere poëtam

agris redditis. *Superare* enim haud raro ponitur pro superesse, superstitem esse. Cf. Aen. II, 597. 643. III, 339. V, 519. Lucr. I, 580. (ubi vid. adnot. mea) Prop. IV, 2, 57. Tibull. III, 2, 17. IV, 1, 28. Caes. B. G. VI, 17. Sall. Iug. 70. Liv. XXII, 40, 8. etc. — 28. „*Mantuae vae miserae n. v. C.* Scilicet quum Cremonensium, qui Cassii et Bruti partes secuti fuerant, agri ei militum numero, cui assignati erant, non sufficerent, proximi agri Mantuani additi sunt, licet ea urbs in Augusti partibus fuisset." *H.* Cf. Argum. Iure igitur Mantua *nimium vicina* Cremonae dicitur, quamvis ipsa XL millia passuum ab ea distaret. Obversabatur autem hic versus celeberrimus Martiali VIII, 56, 7. canenti: *Iugera perdiderat miserae vicina Cremonae* (Virgilius). — 29. *Cantantes cycni.* De fabuloso cygnorum moribundorum cantu, quo ipsam mortem instantem instinctu quodam praesentientes significare et quasi cum gaudio et voluptate consalutare dicuntur, plena sunt poëtarum post Homerum carmina. Vid. praeter locos iam ad Ecl. VIII, 55. laudatos Ovid. Her. VII, 1. Praeterea cf. Cic. Tusc. I, 30, 73. (ubi vid. Davis. et Kühner) Aelian. V. H. I, 14. Plat. Phaed. p. 84. E. ibique Heindorf. p. 124. Voss. *Mythol. Br.* T. II. p. 98 sqq. Ernesti ad Callim. H. V. p. 41. Doering. Ecl. vett. Poet. p. 232. ad Stat. Silv. II, 4, 10. (Quare non mirum, ipsos vates s. poëtas interdum cygnos appellari. Cf. Hor. Od. IV, 2, 25. *Multa Dircaeum levat aura cycnum*, i. e. Pindarum Thebanum. Vid. not. ad Ecl. II, 24. Magis vero mirum, esse etiam qui h. l. cygnos de poëtis interpretentur. Cf. Orell. ad Hor. Od. II, 20, 15.) Veteres tamen ipsos de fabulae illius veritate dubitasse, discimus ex Aeliani l. l. et Plin. X, 23, 32. Cygnorum autem cantus hic quidem aptissime commemorantur, quia Mincius his avibus abundabat. Vid. Geo. II, 198 sq. — *sublime ferent.* Wakef. ex Lucr. I, 342., ubi *sublima coeli* commemorantur, etiam huic loco antiquiorem illam formam temere vult obtrudere, coniiciens: *sublima ferent ad sidera.* — *ad sidera.* Cf. adnott. ad Ecl. V, 51. — 30. Lycidas Moerin obtestatur per omnia, quae ipsi cara esse debeant, ut plura ex Menalcae carminibus proferat. Mitigat autem poëta, quod bene sensit Voss., sui ipsius laudes, quas ut sibi tribueret totius carminis consilium ferebat, et ardenti artis poëticae studio, quo ipse flagrabat Lycidas, et patriae, qua ducebatur ille, caritate, quippe qui argumentum magis et pium erga patriam sensum, quam formam et artem carminum curaret. *Sic* nota obtestandi formula per res carissimas. Vid. adnott. ad Ecl. X, 4. Sensus est: Ut volo, apibus et gregibus tuis bene eveniat, ita cupio, ut incipias canere. — *tua examina*, i. e. domini. Cf. supra ad v. 2. et 12., de voc. *examinis* autem ad Ecl. VII, 13. Ceterum apibus abundasse agrum Virgilii, discimus ex Ecl. I, 54. et VII, 13. — *Cyrneas taxos*, i. e. Corsicanas. Deducta est Adiectivi forma ex Graeco insulae nomine *Κύρνη*, unde etiam *Cyrniacus* apud Rutil. Itin. I, 516. Taxus omnino mellificio exitiosa, quia mel amarum inde fiebat. Cf. Geo. II, 257. IV, 47. *Mel amarum* autem propter multas taxos in Corsica insula confectum, satis est notum. Cf. Diod. V, 14. Ovid. Am. I, 12, 10. Serv. ad Virg. Geo. IV, 100. et liber meus: *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 830. — 31. De *cytiso* cf. not. ad Ecl. I, 79. — *distendant ubera* pro vulg. *distentent*, quod e vitiosa scriptura *distentant* ortum videtur, Heins. e melioribus libris restituit. Ceterum vid. not. ad Ecl. IV, 21. — 32. sqq. Cf. Theocr. VII, 37 sqq. *incipe*, sc. canere, ut Ecl. V, 10. et

Pierides; sunt et mihi carmina; me quoque dicunt
Vatem pastores: sed non ego credulus illis.
Nam neque adhuc Vario videor, nec dicere Cinna
Digna, sed argutos inter strepere anser olores.

MOERIS.

Id quidem ago et tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,
Si valeam meminisse; neque est ignobile carmen.
„Huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis?

X, 6. Cf. etiam Iuven. IV, 34. *incipe, Calliope.* — *si quid habes*, ut Ecl. III, 52., ubi vid. not. — 33. *Pierides.* Vid. adnott. ad Ecl. III, 85. — 34. *vatem.* Hic alia ratio videtur esse, atque Ecl. VII, 25 sqq., ubi *poëta* et *vates* non differebant. Hoc enim loco, ubi praecedunt illa *Et me fecere poëtam Pierides*, verbis *me quoque dicunt Vatem pastores* utique venerationis cuiusdam notio inesse videtur, qua pastores mirabundi eum suspiciant. Heyn. tamen, quum Virgilius Latine reddiderit Theocritea, in quibus sit ἀοιδός, neque hic censet diversum esse vatem a poëta. — *non sum credulus illis. Credulus* cum tertio Casu coniungitur etiam Hor. Od. I, 11, 8, *carpe diem, quam minimum credula postero;* alibi etiam cum Genit. (Sil. X, 478. *credulus adversi*, nisi *adversis* legendum) et cum Praepos. *in* (Ovid. Fast. IV, 312. *credulus in vitium.*) — 35. Nam mea carmina nondum comparari possunt cum Varii et Cinnae carminibus. „*Vario* manifeste legit Serv. et Schol. Hor. Cruqu. ad Od. I, 6. [p. 20.], qui Thyestae tragoediae auctorem, eundemque nobilem epicum poëtam, intelligit; sed in scriptis constanter *Varo.*“ *H.* Scilicet quod *Vari* nomen modo commemoratum v. 26. librariis adhuc obversabatur. Varius autem, qui Virgilio superstes fuit (cf. Donat. vit. Virg. 14. §. 53.) facile princeps erat illius aetatis, qua Virgilius et Horatius canere incipiebant, poëta, magna apud Augustum et Maecenatem pollens gratia, et ab Horatio, quem Maecenati commendaverat (Hor. Sat. I, 6, 55.), eximiis ornatus laudibus. Cf. de eo Hor. Od. I, 6, 1. Serm. I, 5, 40. 9, 23. 10, 44. Epist. I, 16, 27 sqq. II, 1, 247. A. P. 55. Ovid. ex P. IV, 16, 31. auctor. carm. ad Pison. 226. Quinct. Inst. X, 1, 98. Macrob. VI, 1, et 2. Fragmenta eius collegit Rutgers. in Lectt. Venuss. c. 3. Vid. Heyn. ad Donati l. l. et §. 30. idemque in Vita Virg. p. ann. dig. a. 735. et interpp. ad Hor. Od., Ovidii et Quinct. ll. cc., imprimis autem Weichert. de L. Varii et Cassii Parm. vita et carminibus p. 21 sqq. De C. Helvio *Cinna*, Smyrnae auctore, carminis, quod per decem annos elimavit, qui eo tempore, quo haec Ecloga scripta est, haud dubie adhuc in vivis erat, cf. Catull. X, 30. XCV, 1. Ovid. Trist. II, 435. Martial. X, 31. Quinct. X, 4, 4. et inter recentiores unus instar omnium Weichert. in duabus de eo commentt. doctiss., Grimae a. 1822. et 23. editis. (Poett. Latt. Rell. p. 147—202.) — 36. *argutos i. str. anser olores.* Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 55. *argutos*, i. e. canoros, ut Hor. Od. III, 14, 21. Epist. II, 2, 90. et alibi. Cf. etiam adnott. ad Ecl. VII, 1. *Anserem* aliquem eius temporis poëtam (de quo cf. Ovid. Trist. II, 435. Prop. II, 34, 84. III, 25, 83. Cic. Phil. XIII, 5. Weichert. de C. Helv. Cinna p. 9. s. Poëtt. Rell. p. 161 sqq. et Passow. ad Pers. p. 230.) hic tacite vellicari docet Servius, quem iure sequuntur recentiores editores post Heynium. Hic enim *inter olores* non nisi *vero anseri* locum esse, versumque nostrum Theocritea Idyll. VII, 47. exprimere censet. Quod ut verum habeamus, tamen non impedit, quominus in Anseris nomine luserit poëta, ut Cicero l. l. haec scribens: *de Falerno Anseres depellentur.* Antonius enim huic Anseri, qui laudes ipsius in carmine aliquo celebraverat, agrum Falernae regionis dono dederat. — 37. *Id quidem ago*, carmen aliquod Menalcae canere (incipere v. 32.). — 38. *Si valeam.* Vid. adnott. ad Ecl. VI, 57. — *neque* i. q. non enim. — 39. „Ex Theocr. XI, 42—49. 63 sq.

„Hic ver purpureum, varios hic flumina circum
„Fundit humus flores, hic candida populus antro
„Imminet, et lentae texunt umbracula vites.
„Huc ades; insani feriant sine litora fluctus.“

LYCIDAS.

Quid, quae te pura solum sub nocte canentem

(cf. V, 45 sq.) ductum, sed oratione variata. Nobile vero bucolici generis argumentum Polyphemus Galateae Nymphae amore captus. Cf. Bion. Idyll. XV, 3. et fragm. XII, 3. Mosch. Idyll. III, 59.“ *H.* Galatea, una ex Nerei filiabus, simul amabatur a Polyphemo, Cyclope, quem Thoosa Nympha ex Neptuno pepererat, et ab Acide, Fauni et Symaethidis Nymphae filio. Cyclops rivalem suum interfecit, Galatea autem fugiens in mare se recepit, et Acin sibi amatum in cognominem Siciliae fluvium mutavit. Cf. Ovid. Met. XIII, 750 sqq. — De formula *huc ades* dictum ad Ecl. VII, 9. — *quis - - nam* tmesi diremtum, ut aliquoties apud Plautum, e. g. Aul. II, 1, 16, III, 2, 13. Rud. IV, 3, 8. et alios, vel apud ipsum Ciceronem ad Brut. I, 2. Inverso ordine *nam quis* legitur v. c. Geo. IV, 445. Ter. Phorm. V, 1, 5. et alibi. — 40. *ver purpureum*, i. e. pulchrum, variis florum et herbarum ornatibus splendens, legitur etiam ap. Colum. X, 256. Tibull. III, 5, 4. alios. *Purpureus* enim de omnibus dicitur rebus splendentibus et adspectu pulchris, cuiuscunque coloris sunt. Vid. v. c. Hor. Od. IV, 1, 10. *purpurei olores.* Albinov. II, 62. *brachia purpurea candidiora nive.* Val. Fl. III, 178. *en frigidus orbes Purpureos iam somnus obit*, i. e. oculos pulchros et nitentes. ibid. v. 422. *Hic sale purpureo vivaque nitentia lympha Membra novat.* Aen. I, 590. VI, 490. 641. (Geo. IV, 54. Aen. V, 79. VI, 885.) Cf. Lambin. ad Hor. Od. IV, 1, 10. Burm. ad Anthol. Lat. T. I. p. 267. et Thiel. ad Aen. V, 79. — *flumina circum. Circum* etiam de rebus non ab omni, sed ab aliqua tantum parte circumclusis dicitur, ideoque saepe ponitur de rerum ambitu, quem adspectu complectimur, vicinitatis magis, quam circuitus ratione habita. Cf. v. c. Sen. Nat. Qu. V, 3, 1. *circa flumina et lacus frequens nebula est* etc. et Hand. Tursell. II. p. 53 sq.; de postposita autem Praepositione cf. Aen. I, 32. III, 75. VI, 329. Lucr. I, 935. Cic. N. D. II, 41, 105. etc. Wopkens. Lect. Tull. p. 170. Markl. ad Stat. Silv. III, 3, 21. Walch. ad Tac. Agr. p. 338. Hand. l. l. p. 68. Ruddim. II. p. 335 sq. alii. — 41. *candida populus*, *die Silberpappel*, Horatio Od. II, 3, 9. *alba* vocata. Tria sunt populi genera, nigrum (*αἴγειρος*), album (*λευκή*: cf. adnott. ad Ecl. VII, 61.), et Libycum, quorum alterum bicolor, (cf. Aen. VIII, 287. *bicolor populus*) folio superne candido, inferiore parte viridi esse satis constat. Serebatur autem et alba et nigra populus, maxime tamen illa, imprimis vitium causa, quibus post ulmos maxime utilis. Cf. adnott. ad Ecl. II, 70. et Billerb. Flor. class. p. 241. — 42. *lentae vites.* Vid. ad III, 38. *umbraculum*, scil. aedificium, locus frondibus vel alia quacunque re tectus, ita ut umbram praebeat (cf. Varro R. R. I, 51.); hic quidem tectum frondeum, *Laube*, *Laubhütte;* res enim vere agitur. (Vid. Cic. fragm. apud Macrob. VI, 4. *Visne ea, quae restant, in illis alnorum umbraculis prosequamur?*) — *insani fluctus*, ut apud Hor. Od. III, 4, 30. *insaniens Bosporus* et apud Tibull. II, 4, 9. *insani venti.* Praeter necessitatem igitur Bentl. ad Lucan. II, 673. corr. *incani fluctus.* Vid. Ovid. Her. I, 6., ubi Bentl. pariter *incanis* coniecit, et Burm. ad Prop. III, 5, 6. p. 533. ab Iahnio laud. — 44. Sequitur aliud Menalcae carmen, quod Moerin canere meminerat Lycidas. — *pura sub nocte*, i. e. serena, ut Lucret. I, 143. *noctes serenas* dixit. Eodem sensu coelum (Calpurn. Ecl. I, 77. Sen. Med. 30.) et sidera pura vocantur (Hor. Od. II, 5, 19. III, 29, 45. Ovid. Her. XVIII, 71. Sen. Hipp. 418. Herc. Oet. 239.). Cf. Burm. ad h. l. idemque ad Val. Fl. II, 56. et Calpurn.

Audieram? numeros memini, si verba tenerem. 45

MOERIS.

„Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
„Ecce Dionaei processit Caesaris astrum,
„Astrum, quo segetes gauderent frugibus, et quo
„Duceret apricis in collibus uva colorem.
„Insere, Daphni, piros; carpent tua poma nepotes.“ 50
Omnia fert aetas, animum quoque. Saepe ego longos

---

l. l., qui comparat Arati Phaen. 323. *καθαρῇ ἐπὶ νυκτί*. — *sub nocte* dicit, quia coelum nocturnum cogitatur tamquam tegumentum aliquod super terra expansum. Ita etiam Aen. VI, 268. *Ibant obscuri sola sub nocte per umbram;* nec multo aliter Ovid. A. A. I, 67. *Tu modo Pompeia lentus spatiare sub umbra*, quem locum imitantes Prop. IV, 8, 75. et Martial. XI, 48, 3. *spatiari in umbra* scripserunt. — 45. *numeros*, i. e. modos, *die Melodie*. Vid. Cic. de Legg. I, 4. in. *Numeros in cantu cecinerat* coll. cum eiusd. de Finn. IV, 27. Aen. VI, 646. et 776. De constructione autem verborum *memini - - si tenerem* vid. adnott. ad Aen. I, 374. — 46—50. Sententia est: Cur antiqua illa sidera observas? Novum potius, quod nunc exortum est, Caesaris astrum observandum. „Persuasio vulgi tum erat, stellam crinitam, quae inter ludos D. Iulio ab Augusto a. U. C. 711. s. a. Chr. 43. (secundum H. Voss. mense Iulio) habitos apparuerat, et quam a. 1680. iterum in hominum conspectum venisse Halleius aliique docti viri opinati sunt, animam Caesaris in coelum recepti esse. Cf. Suet. Caes. 88. Plin. II, 25, 23. Dio Cass. XLV, 7. Sen. N. Qu. VII, 17. Ea poëta ingeniose ita utitur, ut Caesarem inter deos ruris relatum esse fingat. Cf. Geo. I, 26. 27. 42. Ceterum illam stellam in numis gemmisque conspici notum est.“ *H.* Iul. Caesarem autem, cuius alii poëtae Augustei aevi fere nusquam mentionem faciunt, quasi timentes, ne illo celebrato Augusti laudes imminuant et obscurent (cf. Orell. ad Hor. Od. I, 12, 47.), Virgilius praeter h. l. etiam Geo. I, 466. et Aen. VI, 826. commemorat. — *antiquos signorum ortus* pro: *antiquorum* (dudum notorum) *signorum* (i. e. siderum, ut Geo. I, 257. Aen. VII, 138. al.) *ortus*. Vid. adnott. ad Aen. VIII, 526. — *Dionaei*, quod Caesar genus ab Iulo s. Ascanio, Aeneae filio, ideoque ab Anchisa et Venere ducere credebatur. (Cf. adnott. ad Ecl. V, 23.) Venerem autem secundum antiquiorem mythum Cretensem *Dione*, sive Oceani et Tethyos (Hes. Th. 353.) sive Urani (Aetheris) et Terrae filia (Hyg. praef.), ex Iove peperit. Cf. Hom. Il. V, 370 sqq. Apollod. I, 1, 3. ibique Heyn. p. 5. Quare etiam Auson. Ecl. de mens. (carm. 377.) 13. *Inde Dionaeo praefulgens Iulius astro*. Cf. etiam Hor. Od. I, 12, 47. *Iulium sidus* ibique Interpp. — *processit*, orta est stella. Sic Ecl. VI, 86. *invito processit Vesper Olympo*. Eius vero Stellae ortus bonum frugum proventum ominari et maturare fingitur. — 49. *duceret colorem*, in se duceret, sensim acciperet, i. e. livesceret, purpurasceret. Eodem modo Ovid. Met. III, 484. *aut ut variis solet uva racemis Ducere purpureum nondum matura colorem;* et Iuven. II, 81. *uvaque conspecta livorem ducit ab uva*. Cf. etiam Ovid. Met. VIII, 761. *longi pallorem ducere rami*. Idem est *colorem trahere*. Cf. Aen. IV, 701. Ovid. Met. II, 236. III, 482. etc. — 50. Si nunc, astro tam propitio lucente, inseris piros, non tu solum, sed etiam nepotes fructum habebunt ex arboribus a te insitis. *Insere*. Cf. not. ad Ecl. I, 74. — 51. „Memoria deficiente puta Moerin subito obticuisse, nec, quod coeperat, implere potuisse; itaque addit cum dolore: *Omnia fert*, aufert, eripit [cf. adnott. ad Ecl. V, 34.], *aetas*, etiam animi vires, memoriam. Atqui saepe ego me, dum puer essem, memini, totos dies aestivos cantando exigere; nunc tot carmina oblitus sum,

Cantando puerum memini me condere soles:
Nunc oblita mihi tot carmina; vox quoque Moerim
Iam fugit ipsa; lupi Moerim videre priores.
Sed tamen ista satis referet tibi saepe Menalcas 55

LYCIDAS.

Caussando nostros in longum ducis amores.
Et nunc omne tibi stratum silet aequor, et omnes,
Adspice, ventosi ceciderunt murmuris aurae.

---

ipsa etiam vox me deficit." *H.* — 52. *condere soles*, h. e. exigere dies usque ad solis occasum. Ita Hor. Od. IV, 5, 29. (ubi vid. Orell.). *Condit quisque diem collibus in suis*, pro vulgari: videt diem condi. Cf. etiam Plin. Ep. IX, 36, 4. *Ita variis sermonibus vespera extenditur; et, quamquam longissimus, dies cito conditur.* Stat. Theb. X, 54. *Condiderant iam vota diem.* Lucr. III, 1103. *licet quotvis vivendo condere secla.* Nos simili ratione: *den Tag zu Grabe tragen.* Praeiverat autem Callim. Epigr. II, 3. ἐμνήσθην δ' ὁσσάκις ἀμφότεροι Ἥλιον ἐν λέσχῃ κατεδύσαμεν. Vid. Waardenburgii Opusc. orat. poët. crit. p. 232. a Wagn. laud. — 53. *oblita*, passive, pro: oblivioni tradita. Cf. Val. Fl. I, 792. *oblitos dolores pati*, id. II, 388. *si Martius aures Clamor et obliti rursus fragor impleat aeris.* Omnino autem de verbis deponentibus passive usurpatis egerunt Priscian. VIII, 4, 15. p. 791. P. Gell. XV, 13. Sanct. Min. III, 2. 391 sqq. Vechner. Hellenol. p. 104. 116. Ruddim. I. p. 288. Ruhnk. ad Ter. Phorm. II, 1, 18. Herzog. ad Caes. B. G. VII, 78. Benecke ad Cic. Cat. I, 10, 26. et ad Iustin. VII, 3, 2. Kritz. ad Sall. 7, 3. et 48, 7. Kühner. ad Cic. Tusc. III, 14, 30. alii. — 54. *lupi Moerim videre priores*, i. e. obticui, subito me destituente memoria, quasi lupus me prior vidisset. Adhibetur hoc proverbium, hic quidem a Theocr. XIV, 22. sumptum, (de quo cf. Erasm. Adag. Chil. I. cent. 7. §. 86.) subito et maximo terrori exprimendo, qui vocem praecludit; unde etiam alterum illud *Lupus in fabula*, quo utimur, quando in medio sermone supervenit ille, de quo loquimur, et praesentia sua libere loquendi potestate nos privat, quod, sive laudabatur, pudet nos in os dicere, quod recte narratur de absente, sive vituperabatur, timemus eum offendere. (Cf. Erasm. Chil. IV. cent. 5. §. 50.) — 56. „Causas et excusationes afferendo differs meum desiderium canentem te audiendi. Lucret. I, 399. *Quapropter, quamvis causando multa moreris, Esse in rebus inane, tamen fateare necesse est.*" *H.* — *amores*, i. q. deliciae; tum etiam desiderium eius rei, quam amamus ideoque cupimus. Cf. etiam Aen. I, 171. II, 10. VI, 314. Stat. Theb. I, 697. *rore pudico Castaliae flavos amor est tibi mergere crines.* Cic. Off. I, 5. in. *Forma honesti - - si cerneretur, mirabiles amores excitaret sapientiae.* — 57. *tibi*, in tuam gratiam, ut melius audiri possis. — *aequor*, i. e. lacus, in quem haud procul a Mantua Mincius fluvius diffunditur. *Sterni* et στορεῖσθαι, καταστορεῖσθαι (Theocr. VII, 57.), i. e. aequum, planum fieri, ideoque sedari, de tranquillitate maris sollemne. Wagn. conferri iubet Soph. Ai. 659. ed. Herm. δεινῶν δ' ἄημα πνευμάτων ἐκοίμισε στένοντα πόντον ibique Interpp. Vid. Aen. V, 763. VIII, 89. Ovid. Her. X, 49. Manil. I, 155. Plin. II, 47, 47. Deinde etiam de ventis dicitur, velut apud Hor. Od. I, 9, 10. (divi) *Stravere ventos aequore fervido*, i. e. sedavere, tranquillavere. De ipsa re cf. etiam Ecl. II, 26. *Cum placidum ventis staret mare* et Aen. III, 69. *placataque venti Dant maria.* — 58. *Adspice;* exspectamus potius *audi;* sed, undis et foliis arborum nulla aura motis, poterat etiam adspici aëris tranquillitas. Omnino autem *audiendi* et *videndi* verba haud raro confunduntur. Cf. v. c. Cic. Arch. 8, 18. *quoties ego hunc vidi magnum numerum versuum dicere ex tempore.* Sall. Cat. 40, 3. *postquam illos videt queri de avaritia magistratuum.* Liv. XXXIV, 31, 13. *nunc tyrannum me vocari video* etc. Cf. Schiller. ad Hor.

Hinc adeo media est nobis via; namque sepulcrum
Incipit adparere Bianoris: hic, ubi densas
Agricolae stringunt frondes, hic, Moeri, canamus;
Hic haedos depone: tamen veniemus in urbem.
Aut si, nox pluviam ne colligat ante, veremur,
Cantantes licet usque — minus via laedit — eamus.
Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.

MOERIS.

Desine plura, puer, et, quod nunc instat, agamus.

Od. II, 1. p. 79. et quod ad Graecorum usum attinet Nitzsch. ad Hom. Od. T. I. p. 152. et T. II. p. 112. — „*ventosi ceciderunt murmuris aurae;* in soluta oratione: murmur aurae vel aura ipsa cecidit. Pro hoc diceres: *aura murmurans*, idque exquisitius *aura murmuris*. Cf. Oudend. ad Suet. p. 1023. [De quo Genitivi usu cf. ad Ecl. IV, 24. adnott.] Diversa est ratio, qua *aetheris aura*, *luminis aura*, et sic alia dicuntur, de quo vid. ad Geo. II, 47. Epitheton proprie ad auram spectabat; *ventosa aura*, ut Ovid. med. fac. 57. *Haec ubi ventosas fuerint siccata per auras.* Ante oculos habebat Maro Theocriti suavissimum versum: τὰ τέ νιν καλὰ κύματα φαίνει Ἄουγα καχλάζοντα, Id. VI, 11, 12. Cf. II, 38. *H.*“ — 59. *Hinc adeo*, *von hier gerade.* Ut enim *adeo* Adverbiis temporis *nunc* et *iam* additur, vim earum intendens (cf. quae ad Ecl. IV, 11. et Aen. II, 567. adnotavimus), ita etiam Adverbiis loci adiunctum legitur. Cf. Hand. in Tursell. I. p. 150. Voss. *adeo* pro *ad haec*, *praeterea* positum capit (de qua significatione cf. Hand. l. l. p. 138.); vertit enim: *auch ist hier die Hälfte des Weges uns.* — 60. „*Bianorem* eundem cum Ocno [s. Aucno, Tiberis fluvii et Mantus filio] et conditorem Mantuae facit Servius ad h. l. et ad X, 198 sqq. Cf. excurs. I. ad Aen. X. med. Destituitur tamen totum hoc commentum idonea auctoritate, nec alius, quam aliquis ex illustribus viris vel ex heroibus Mantuanorum fuisse videtur ille Bianor. Vestigia autem pressit Theocriti VII, 10, 12.“ *H.* — 61. *stringere* simpl. est decerpere, amputare. Cf. ad Ecl. I, 57. Geo. I, 317. Sermo est de frondatione, de qua etiam Plin. XVIII, 28. 68. (*Pabulo folia ulmi stringis*, *vitem deputas*), Calpurn. V, 99. (*teneras summatim stringere virgas*), Colum. VI, 3, 7. (*possunt et folia ficulnea dari*, *si stringere arbores expediat*) *stringendi* vocabulo utuntur. Cf. Obbar. ad Hor. Epist. I, 14, 28. Fasc. VI. p. 215. — 62. *depone.* Hinc cognoscitur, quomodo v. 6. *mittimus* intelligendum sit. Ceterum cf. quae de h. l. ad Ecl. III, 31. adnotavimus. — *tamen veniemus*, etiamsi paullulum quiescentes dederimus operam cantilenae, ut iam Serv. locum intellexit. — *in urbem*, Mantuam. — 63. *nox pluviam ne colligat ante*, ne cum vespere nubes in pluviam colligantur. — 64. Ad Theocriti VII, 35. 36. exemplum. Quia verendum, ne mox pluat, non amplius hic sedentes, sed domum euntes canamus. — *usque*, *so immer*, *in einem Zuge fort;* possumus omnem, quae restat, viam canentes conficere. Respicit enim haec Particula unum quodque temporis momentum per continuum aliquod et certo termino finitum temporis spatium. Cf. Aen. VI, 487. *iuvat usque morari.* Plaut. Epid. II, 2, 120. *Usque opperiar.* ibid. I, 2, 26. et Most. II, 2, 19. *Benene usque valuisti?* Ter. Andr. II, 1, 3. *usque antehac attentus fuit.* Cic. ad Fam. XII, 19, 3. *Mihi quidem usque curae erit*, *quid agas*, *dum*, *quid egeris*, *sciero* etc. — *laedit*, pro vulg. *laedet* vel *laedat*, ex Med. aliisque bonis Codd. cum Wagn. restitui. Sensus est enim: si cantamus, via minus laedit, sive: cantantes via non laedit. *Laedat* ex vicino Coniunctivo ortum; diversi enim Modi vicinitatem saepe verae lectionis mutandae ansam praebuisse, iam ad Ecl. II, 27. et 57. vidimus. — 65. *hoc fasce*, haedorum, quos portat, onere. Cf. v. 6. et 62. — 66. *desine plura*, scil. dicere, vel

Carmina tum melius, cum venerit ipse, canemus.

---

a me flagitare. Cf. adnott. ad Ecl. V, 19. — *puer*, ultima syllaba arsis vi producta. Cf. not. ad Ecl. IV, 51. — *quod nunc instat, agamus:* i. e. novo domino haedos in urbem deferamus. (Cf. v. 6.) Contristans rerum tam misere mutatarum cogitatio animum Moeridis a Lycidae precibus avertit, et vel cantum ipsum ei invisum reddit. Studium et voluptatem canendi tum demum ait sibi redituram, *quum ipse*, Menalcas, *venerit*, i. e. in praedium suum redierit.

ECLOGA X. GALLUS.

ARGUMENTUM.

„C. Cornelius Gallus*), (quem iam supra Ecl. VI, 64. commemoratum vidimus) amicam Lycoridem habuit, quam etiam elegis celebravit, saepe a Propertio, Ovidio, Martiale aliisque laudatis**). Servius adeo ad v. 1. huius eclogae et Donatus vitae §. 38. libros eius quatuor fuisse Amorum memorat, sub nomine Lycoridis editos. Is a perfida amica desertus, magno dolore oppressus, in hoc carmine tamquam pastor aliquis in Arcadiae montibus ac silvis, sub antro aliquo proiectus, amores suos deflere fingitur. Obiurgat Virgilius Musas, quod solae non adfuerint Gallo, curis amoris confecto (8—12.); quum tamen amoris et miserationis affectum testatae ei sint etiam res inanimatae, arbores et saxa (13—15); tum greges cum pastoribus (16—20.); accesserint denique consolandi causa dei ipsi, Apollo, Silvanus, Pan (21—30.). Tum Gallus in questus crumpens sortem suam et infaustum amorem deplorat, querens, quod sibi non ficret conditio pastoris Arcadici, amore felici fruentis; a qua praesens sua fortuna, ubi perdite amata Lycoris in terris longinquis alium foveat, tantopere recedat. (31—51.) Inde subitum consilium pastoris more vivendi, fistula canendi et venandi (52—61.); sed repente, in tanto amoris aestu solatia inde nulla cernens, praesidia contra amoris vim prorsus non quaerere constituit (62—69.). Accedit exordium cum epilogo, quibus singularem suum Galli amorem testatur Maro. Habet hoc carmen miram artem primum in eo, quod ad maiorem Galli dignitatem omnia non modo ad vitam pastoritiam, sed ad tempora heroica, quibus permixti mortalibus dei vivebant, relata et ex sensibus et opinionibus istorum saeculorum adumbrata sunt; quare ferre debemus, si qua paullo altiore ac graviore spiritu hic dicta reperiamus; deinde vero, quod impotentis et spreti amoris aestus ille ac furor, in omnes partes animum rapiens, ipsum legentis animum commovere videtur; quamquam hac in parte Theocriti vestigiis in-

---

*) Foroiuliensis, circa a. U. C. 685. s. 69. a. Chr. natus, poëta doctissimus et elegantissimus, qui, ab Augusto primus Aegypti praefectus constitutus, in ea provincia conviciis quibusdam, quibus ebrius aliquando cum lacessisse dicitur, Caesarem adeo offendit, ut anno aetatis 43. (U. C. 728. s. 26. a. Chr.) suis ipse manibus se coactus sit interficere. Carmina eius praestantissima praeter unum alterumque fragmentum sunt deperdita; nam quae vulgo eius nomine feruntur VI. Elegiae, auctoris sunt multo posterius viventis, Corn. Maximiani Galli. A nonnullis tamen Ciris, quod carmen inter Virgilii catalecta referri solet, auctor habetur. Cf. de eo Casaub. ad Strab. XVI. p. 780. et Fabricius in Bibl. Lat. I, 14.

**) Cf. v. c. Prop. II, 25, 91. *Et modo formosa qui multa Lycoride Gallus Mortuus inferna vulnera lavit aqua.* Martial. VIII, 73, 6. *Ingenium Galli pulchra Lycoris erat.* Ovid. Am. I, 15, 29 sq. *Gallus et Hesperiis, et Gallus notus Eois, Et sua cum Gallo nota Lycoris erit.* A. A. III, 537. *Vesper et Eoae novere Lycorida terrae.* Trist. II, 445. *Nec fuit opprobrio celebrasse Lycorida Gallo.* Am. III, 9, 63. A. A. III, 334. Rem. 765. etc. Fragmentum eorum affert Vibius Sequ. de flum. p. 333.

sistit Idyll. I., unde, quae de Daphnide dicta sunt, in Gallum transtulit, ut multa tantum Latinis verbis reddiderit; in aliis autem cum eo certaverit. Universe vero a simplicitate et venustate pastoritii carminis et Theocritea suavitate in plerisque recessit. — Iam de Lycoride addunt interpretes, Servio duce: fuisse eius verum nomen Cytheridem, et esse eandem atque Antonii amicam illam, mimam, ex Ciceronis Phil. II, 24. 25., ad Att. X, 10. et 16., ad Div. IX, 26. Plutarch. vita Antonii p. 74. ed. Brian. [c. 9.] Plin. VIII, 16, 21. infamem, cui, Volumnii Eutrapeli libertae, nomen verum fuit Volumnia*). Quod, quamquam de eo valde dubito, ut ferri potest, illud alterum, quod, de temporum ratione securi, contendunt ex Servio ad v. 1., eam propterea Gallum destituisse, quod Antonium in Gallias euntem secuta sit, quo v. 22 sqq. 46 sqq. referunt, fidem non habet. Nam Cytheris a. 710. ab Antonio iam dimissa erat (vid. Cic. Phil. II, 28, 69.); haec autem ecloga ante a. 717., quo Antonius in Oriente fuit, scripta non est**). Nam a. 717. ineunte, M. Agrippa L. Licinio Gallo Coss., ab Agrippa consule exercitus Romanus in Gallias ductus Rhenum transiit; quo referendi versus 23. 46. 47.; ex quo exercitu militem aliquem sequi potuit Lycoris, dum Gallus sub Augusto ad Pompeianas classes ab Italiae litoribus arcendas in armis erat, aut in alia expeditione versabatur." *H.*

„Ut argumentum, amor Galli insanabilis, naturam rei pastoritio carmine tractandae acciperet, alia detrahenda addendave, alia mutanda erant. Unde illud fingitur, Gallum sub sola Arcadiae rupe iacentem de amore questum esse. Nam alioquin commemoratio montium, pastorum et deorum agrestium aliena esset v. 16—30.; neque appareret, unde ipsi pastori Galli militantis amores innotuissent. Sed quam commode miles, stipendia in Campania fortasse faciens, in Arcadiam subito transferatur, vix perspicies, neque ex hac parte inventionem Maronis laudabis." *Wund.*

*) „Consentiunt veterum testimonia, Volumniam mimico nomine Cytheridem, a Gallo eiusque amico Virgilio Lycoridem dictam esse. Ergo temere agat, qui aut neget, aut dubitet. Ex iisdem intelligitur, multos eam habuisse amatores; in his M. Antonium ab a. 705. (Cic. ad Att. X, 10.) usque ad a. 708., quo anno ille, Iul. Caesare perditam vitam Antonii improbante, missa Cytheride Fulviam in matrimonium duxit. Hinc amari coepta a Corn. Gallo, qui quatuor libros Elegiarum in eam composuit. Ao. 716. Cytheris fere XXVIII—XXIX annorum erat; eandem aetatem agebat Gallus. Hoc neminem offendet, qui noverit amorum istorum rationes, qui meminerit, saepe et a pluribus amatas esse non iuniores natu, quam ipsi essent; ita a Propertio Hostiam, s. Cynthiam, ab Ovidio XXII annos nato Corinnam, i. e. Cynaram." *Spohn.*

**) Vere a. 717. Neapoli conscripta videtur, quum Virgilius, a Maecenate invitatus, iam Georgicis scribendis se accingeret, quae a. 724. absolvit. Cf. tamen Spohnii Prolegg. p. 49., qui hanc Eclogam a. 716. conditam censet.

Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem:

1. „*Arethusam*, Nympham Siciliae, ut in carmine bucolico, pro Musa invocat. Cf. Ecl. VII, 21. [ibique adnott.] Quidni enim pastor Siculus, ut Pana aliosque deos agrestes, ita numina locorum invocet? Neque ideo Nymphae mutantur in Musas. Sollemne autem Nymphas invocari etiam extra bucolica, ut Coluthus carmen orditur *Νύμφαι Τρωιάδες*. Vid. Theocr. VII, 91. Mosch. III, 77." *H.* Erat autem *Arethusa* Nerei et Doridis filia, quam Alpheus, Graeciae fluvius, tam perdite amasse dicitur, ut fugientem sub mari usque in Siciliam persequeretur. (Cf. Aen. III, 694 sqq. Ovid. Met. V, 513 sqq. Mosch. fragm. VII. Stat. Silv. I, 2, 203 sq. Theb. I, 271. IV, 238. Mela II, 7, 16. alii.). Multa enim fabulantur veteres de subterraneo Alphei fluminis cum Arethusae fonte Syracusis apparente connexu, unde omnis illa fabula videtur orta. (Cf. locos a Cluverio Sicil. ant. I, 8. p. 88 sq. et Dorvillio Sicul. I. p. 198. Tzschuckio ad Melam Vol. III. P. 2. p. 852 sq. et memet ipso in libro *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 787. col-

Pauca meo Gallo, sed quae legat ipsa Lycoris.
Carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
Sic tibi, cum fluctus subterlabere Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam:
Incipe; sollicitos Galli dicamus amores,

---

lectos. Ceterum cf. etiam adnott. ad Ecl. IV, 1. et VI, 1.) — „*concede laborem*, h. e. permitte, ut in extremo hoc argumento elaborem, atque in eo me adiuves. Cf. Ecl. VII, 22. *concedite carmen.*“ *W. Extremum* vocat, quia Georgica exorsurus, his bucolicis lusibus valedicere decrevit. Cf. Argum. not. ult. — 2. „*sed quae legat ipsa Lycoris:* scil. ut et erubescat de levitate sua ac perfidia, et, tam bonum ac constantem amatorem indigne deseruisse, eam poeniteat.“ *H.* De ipsa autem *Lycoride* cf. Argum. — Antea h. l. ita interpungebatur: *laborem. Pauca - - Lycoris, Carmina* etc. Aptior interpunctio debetur Wagnero, qui in Eleg. ad Messal. p. 68. docet, ex vulgari ratione, ubi duo unius eiusdemque carminis exordia in duobus versibus sese excipientibus habeamus, splendidissimum carminis exordium mirifice frigere. V. 3. sic interpretatur: *Ja, singen will ich? wer möchte Gallus nicht singen?* et comparat cum auctoris istius Elegiae imitatione v. 1. sq. *Pauca mihi — niveo sed non incognita Phoebo — Pauca mihi doctae dicite Pegasides.* — 3. *Carmina sunt dicenda.* Cf. adnott. ad Ecl. III, 55. — 4. *Sic tibi - - - - non intermisceat undam: Incipe*, h. e. ut cupio, servetur integritas tua et sinceritas, non corrupta aquis marinis, ita etiam te obsecro, ut me adiuves in carmine canendo. Simillimus huic locus est Ecl. IX, 30 sq. Proprie in hac obtestandi formula, qua ab altero aliquid petimus, ei vicissim aliquid apprecantes, sibi respondent Particulae comparativae *sic — ut* (cf. Ovid. Met. VIII, 866. *sic has deus aequoris artes Adiuvet, ut nemo iamdudum litore in isto constitit*); sed interdum etiam *ut* omittitur, et sententia votum continens ἀσύνθετος adiicitur, ut hic et Ecl. IX. 1. l. Cf. Hor. Od. I, 3, 1 sqq. *Sic te diva potens Cypri - - regat - -; Reddas incolumem, precor, Et serves animae dimidium meae.* Ovid. Met. VIII, 857 sqq. *Sic mare compositum, sic sit tibi piscis in unda Credulus - - Dic, ubi sit* etc. (ubi vid. Iahn.) id. Her. III, 135. IV, 168. XX, 3. Fast. IV, 525. Hor. Od. I, 28, 25. Tibull. III, 6, 1. Burm. ad Prop. III, 4, 2. Interpp. (etiam Schiller. p. 5.) ad Hor. Od. I, 3, 1. et Dissen. ad Tibull. II, 5, 63. p. 288. Punctum, quod Iahn. et Wagn. post *undam* ponunt, rursus cum Colo permutandum censui. — „*fluctus subterlabere Sicanos*, maris Siculi, Ionii; unde *Doris amara* pro aqua salsa et marina. Videtur hoc primus aliquis ex Alexandrinis poëtis novasse, ut Nerei coniugem hanc et Nereidum matrem (Met. II, 268. 269.) pro mari diceret.“ *H. Sicanus* autem pro *Siculus* legitur etiam Stat. Theb. I, 270 sqq. Ovid. Her. XV, 57. Sil. X, 314. XIV, 258. etc. Altera forma Adiectivi est *Sicanius* (Aen. VIII, 416. Ovid. Met. XV, 279. Val. Fl. II, 29. Sil. I, 34. etc.), unde omnis insula *Sicania* vocatur Aen. I, 557. Ovid. Met. V, 495. Plin. III, 8, 14. etc. Quod attinet ad quantitatem voc. *Sicanus*, Virgilius ubique (Aen. V, 24, 293. VII, 795. VIII, 328. XI, 317.) primam corripit, alteram producit; neque aliter Ovid. Her. XV, 57. et Silius XIV, 34.; idem tamen Silius X, 314. et XIV, 258. etiam primam producit et alteram corripit. Cf. etiam Heyn. in Varr. Lectt. ad Aen. I, 557. — *Dorida* pro mari usurpantem (cf. adnott. ad Ecl. IV, 32. et V, 69.) Virgilium imitati sunt Ovid. Fast. IV, 678. et Stat. Silv. III, 2, 89. Voss. comparat Hom. Od. XII, 60. et 97., ubi *Amphitrite* pro mari commemoratur. — *amara* (i. e. salsa) vocatur aqua marina etiam Geo. IV, 431. Ovid. Met. XV, 286. (Hypanis), *Qui fuerat dulcis, salibus vitiatur amaris.* Rutil. Itin. I, 250. *Non illic gustu latices vitiantur amaro*, ubi vid. Burm. — 6. *sollicitos amores*, qui animum sollicitum reddunt, cruciant. Nam secundum Ovid. Her. I, 12. *Res est solliciti plena timoris amor.* Eodem modo

Dum tenera adtondent simae virgulta capellae.
Non canimus surdis: respondent omnia silvae.
Quae nemora, aut qui vos saltus habuere, puellae
Naides, indigno cum Gallus amore peribat?
Nam neque Parnasi vobis iuga, nam neque Pindi
Ulla moram fecere, neque Aonie Aganippe.

---

id. Her. XVIII, 196. *Aut mors solliciti finis amoris erit;* quare simplex Adiect. *sollicitus* interdum i. q. aeger amore. Cf. Hor. Od. III, 7, 9. *Atqui sollicitae nuntius hospitae, Suspirare Chloën et miseram tuis Dicens ignibus uri* etc. Heyn. comparat Theocr. X, 20. ὦ ᾽γρόντισος ᾽Έρως. — 7. *adtondent*, depascunt frondes. Vid. Geo. II, 406. ibique adnott. — *simae. Simus*, σιμός, qui nares depressas et repandas habet, silo, silus. Naev. ap. Non. IV, 277. *Lascivum Nerei simum pecus.* Plin. IX, 8, 7. *Delphini dorsum repandum, rostrum simum.* Martial. VI, 39, 8. *Pucr simo nare, turgidis labris.* — 8. *respondent*, resonant, per echo. De verbo *respondendi*, ut Graec. ἀποκρίνομαί τι, cum Accusativo constructo vid. Westerh. ad Ter. Andr. V, 2, 8. — 9 sqq. „Solae Naides non adfuistis Gallo moerenti. Ex Theocr. Id. I, 66 sqq. *Naides* Heins. reposuit cum Medic. et optimis; nam *Naiades* est quadrisyllabum. *Ναΐς, Ναΐδες.* At *Ναϊάς, Ναϊάδες.*“ *H.* Per *puellas Naides* autem non (cum Heynio et Wagnero) Nymphas, sed (cum Vossio et Wunderl.) Musas intelligo, quum de poëta sermo sit et v. 11. Parnasus et Pindus iis tanquam sedes assignentur. Musas enim et ipsas Nymphas dici, iam ad Ecl. VII, 21. vidimus, et *Naides*, quod adiicitur, significat fontes sacros colentes. Cf. Culic. 18. *Pierii laticis decus - - Sorores Naides.* Wund. praeterea adnotat, secundum Xanthi fragm. (vid. Hist. Gr. fragm. ed. Creuzer. p. 156.) Nymphas a Lydis Musarum nomine esse appellatas. — *amore peribat*, amore, quo indignus erat, tabescebat. Cf. Ecl. VIII, 18. *peribat* autem exhibent Medic. a manu sec. (literis *BA* supra extremam syllabam . . . *RET* appictis), Rom. et Gud., quos cum Vossio, Iahnio et Wagn. sequutus sum, quum vulgaris lectio *periret* et facilius a librariis substitui potuerit et loco minus apta censenda sit. *Quum* enim Indicativo Imperfecti et Plusquamperfecti iunctum, solam habet temporis significationem, *tum, quum* sive *eo tempore, quo;* Coniunctivus vero ubi additur, temporis notioni etiam causae significationem adiungit, quae ab hoc loco aliena est. Quae autem multis verbis Wagnerus ad h. l. disputat, ea omnia, ut ingenue fatear, nihil aliud probare mihi videntur, quam hoc tritum et omnibus notum discrimen inter *quum* temporale et *quum* causale, et magis reiectae, quam receptae lectioni patrocinari. Ceterum apertum est Vossium errare, qui Indicativo longius temporis spatium indicari putet. — „*indigno amore*, quo dignus non erat; quum *meliore flamma*, ut Hor. Od. I, 27, 20. loquitur, dignus esset tam constans amator, non obnoxius, ut a perfida et levi puella sperneretur. [Cf. Ecl. VIII, 18. ibique adnott.] — Parnassus, Pindus et Helicon memorantur fontium, qui in iis sunt, respectu, quos Naides frequentare putandae sunt. Non vero hic de Musis quaeritur.“ *H.* Sed vid. adnott. ad v. 10. Parnasus autem et Pindus Musis nullam moram fecisse dicuntur, quia non minus, quam infra v. 15. Maenalus et Lycaeus, luxerunt duram Galli poëtae conditionem. Quare non erat, cur Lachmann. ad Propert. IV, 8, (s. III, 9,) 36. *moram* pro commoratione h. l. dictam existimaret. — De scriptura *Parnasi* cf. adnott. ad Ecl. VI, 29. — De *Pindo*, celeberrimo illo monte in Thessaliae et Epiri confiniis sito, cf. Herod. I, 56. VII. 129. Strab. IX. p. 430. Cas. Plin. IV, 1, 1. 8, 15. Mela II, 3, 4. alii. Nunc non habet commune nomen, sed singulae eius partes singulis nominibus appellantur. Vide librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 857. — 12. *Aonie Aganippe*, fons in Helicone, monte *Aoniae*, quo nomine Boeotia propter Aones, antiquos incolas, dicebatur. (Cf. adnott. ad Ecl. VI, 65.) Vid. de hoc

Illum etiam lauri, etiam flevere myricae;
Pinifer illum etiam sola sub rupe iacentem
Maenalus et gelidi fleverunt saxa Lycaei.
Stant et oves circum; — nostri nec poenitet illas,

---

fonte Pausan. IX, 29. Plin. IV, 7, 12. Solin. c. 7. alios. Cf. etiam Claud. ep. ad Seren. 61. *doctumque fluens Aganippe.* Ovid. Fast. V, 7. Prop. II, 2, 30. *Aonius* pro Boeoticus sexcenties apud poëtas invenitur, imprimis ubi de rebus ad Musas pertinentibus sermo est. Cf. v. c. Ovid. Fast. IV, 245. *Aoniae Camoenae.* id. Trist. IV, 10, 39. *Aoniae sorores.* id. Am. I, 1, 12. *Aonia lyra.* id. Fast. III, 456. *Quum levis Aonias ungula fodit aquas.* — *Aonie* (Ἀονίη) Graeca forma pro *Aonia.* Cf. Ecl. II, 24., ubi etiam de hiatu dictum, de quo praeterea cf. adnott. ad Ecl. VIII, 44. Wund. confert versum Silii XIV, 515. similiter desinentem: *Ortygie Arethusa.* — 13. Cf. similes loci Ecl. I, 39. V, 24. sqq. et VI, 10. sq. De hiatu *lauri etiam* dictum ad Ecl. III, 6. — *flevere*, et v. 15. *fleverunt*, memorabile variatae terminationis exemplum. Omnino Virgilius, ut ceteri poëtae et ex pedestris orationis scriptoribus imprimis Sallustius, Livius et Tacitus, molliorem formam Perfecti *ere* praeferre solet alteri in *erunt*, quae contra Ciceroni magis frequentatur; praesertim vero in fine versuum non facile hanc longiorem formam usurpat poëta noster, quum brevior sane forma multo aptior sit ad versum bene claudendum. (Cf. Geo. I, 287. III, 83. 115. 247. 378. IV, 204. Aen. I, 398. II, 131, 243. 567. III, 238. 337. 566. V, 582. IX, 292. 686. XI, 190. etc. et Wagn. Qu. Virg. XV.) Quod autem Wagn. statuit discrimen, contendens, longiorem formam a Virgilio tum esse praelatam, ubi Perfectum sua ac propria vi praeditum et a nobis Germanis et a Graecis per idem tempus reddendum sit, breviorem igitur, ubi Perfectum ἀοριστικῶς sit positum, id in permultis locis optimorum Codd. auctoritate impugnatur. Cf. Iahn. ad Ecl. V, 34. Ceterum bene observavit Cerda, nihil hic esse otiosum, sed aptissime induci lauros et myricas Gallum poëtam deflentes, quum utraque planta Apollini sacra fuerit, qui ab altera, cuius ramum in Lesbo manu teneret, *Myricaeus* et *Myricinus* cognominatus esset. Scilicet *myricae* imago erant bucolici carminum generis. Cf. Ecl. IV, 2. (cum adnot.) et VI, 10. — 14. *sola sub rupe*, i. e. solitaria. Vid. Geo. III, 249. Aen. VI, 268. et alibi. — 15. „Si montes Arcadiae *Maenalus* et *Lycaeus* (τὸ Λύκαιον) Gallum deflerunt: necesse est, in Arcadia nunc fingi Gallum sola sub rupe iacentem; Arcadiae enim accommodata sunt reliqua. Poëta autem putandus est fingere se Gallo adfuisse: unde v. 26. se ipsum vidisse Pana ait.“ *H.* De *Maenalo* ad Ecl. VIII, 21. dictum; de *Lycaeo* (qui nunc *Dhioforti* et *Tetrazi* appellatur) cf. Strab. VIII. p. 348. Cas. Pausan. VIII, 38. Plin. IV, 6, 10. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 865. Virgilio commemoratur etiam Geo. I, 16. III, 314. Aen. VIII, 344. — 16. „*nostri nec poenitet illas.* Omnino hanc sententiam afferre voluisse videtur: etiam ipsi ovium greges, pascuorum immemores, tuum dolorem miserari videntur; hoc ex Theocr. l. l. v. 74. 75., quod quum nude ponere poëtam dedeceret, adiunxit alterum, commendatos eo nomine greges esse, itaque nec petitum ab iis carminis argumentum Gallo displicere debere; ut supra Ecl. VI, 2. Scilicet *nostri nec poenitet illas* proprie est, ut Burm. iam docuit, contentae sunt nobis pastoribus, sed cum vi dictum pro: gaudent nobis, cantibus nostris delectantur, et nunc etiam nobiscum lugere sortem nostram non dedignantur; nec tu aut curam eorum te indignam iudica, aut in meo carmine sub pastoris persona exhiberi dedignare. Etiam Adonis pastoris munus ac nomen non detrectavit.“ Haec *Heynius*, qui tamen hos versus, recte a se explicatos, cum Scaligero Poet. V, 5. ab hoc loco alienos et post v. 8. collocandos censet; et mirum est, eosdem versus non minus Eichstaedtio in Quaest. phil. quam Schützio in Diar. lit. Ien. 1791. ch. 220 p. 332. scrupulum iniecisse, ita ut hic quidem post verba *Stant et oves circum* excidisse quaedam suspi-

Nec te poeniteat pecoris, divine poëta:
Et formosus ovis ad flumina pavit Adonis —
Venit et upilio; tardi venere subulci;
Uvidus hiberna venit de glande Menalcas. 20

caretur, a grammatico aliquo male suppleta. Sed recte vulgarem versuum ordinem, coll. Theocr. I, 74. sqq., eosque ipsos defendunt Burm., Voss., Schirach. p. 534., Wagn. et Iahn., qui docet, commoda gradatione a poëta cani primum montes et arbores, tum oves et pastores, denique ipsos deos Galli conditionem miseram luxisse. — *nostri nec poenitet illas; Nec te poeniteat pecoris*, quum oves non contemnant nostras res, inde neque tu contemnas oves (vid. supra). *Poenitere* enim interdum dicitur de iis, quae contemnimus, ut Cic. Acad. Pr. II (IV), 22, 69. *Quid? cum Mnesarchi poenitebat?* et Ter. Phorm. 1, 4, 20. *nostri nosmet poenitet.* Quod autem attinet ad repetitionem eiusdem vocabuli in comparationibus et conclusionibus, vid. adnott. ad Ecl. VIII, 49. et Aen. III, 200. — 18. „Est haec de *Adonide pastore* paullo reconditior fabula: sed sumta a Theocr. I, 109." *H.* De Adonide, iuvene mirae pulchritudinis, poëtarum fabulis celebrato, praeterea cf. Apollod. III, 14, 3 sqq. Ovid. Met. X, 300 sqq. Hygin. Astron. I, 7. Bion Id. I. alii cum iis, quae collegerunt Meursius in Gronovii Thes. Antiq. Gr. VII. p. 107 sq. et Haakh in Pauly *Realencycl.* I. p. 66 sqq. Ceterum imitatus est hunc locum Tibull. II, 3, 11. *Pavit et Admeti tauros formosus Apollo.* — 19. De hoc versu emendando et explicando optime meritus est Wagn., qui omnium librorum mss. lectionem *subulci* iure praetulit vulg. *bubulci*, editionum modo veterum ac dubia Apulcii et Terentiani auctoritate nitenti. Apud Terent. Maur. enim v. 1191. Santenius ex utraque Veneta et Parrhas. dudum *subulci* restituit, et Apuleius, qui in Floridis c. 3. p. 761. Flor. scripsit *Nil aliud plerique callebant, quam Virgilianus opilio seu bubsequa*, et in Apol. p. 416. Flor. *Aemilianus ultra Virgilianos opiliones et bubsequas rusticanus*, non debebat necessario hunc ipsum locum respicere, etsi verum est, in nullo alio Virgilii loco nobis servato opiliones et bubulcos coniungi. Qui autem lectionem *bubulci* defendunt (h. e. omnes editores Virg. ante Wagn. cum Barthio Advers. XVIII, 16., quibus accessit Hildebrand. in Censura Virgilii a me editi in Iahnii Annall. l. l. p. 155 sqq.) praeter Apuleii auctoritatem duas potissimum causas premunt, quod epitheton *tardi* ad solos bubulcos quadret, et quod subulcis modo commemoratis Menalcae, qui et ipse subulcus sit, mentio a poëta iniici non potuerit. At verissime Wagn. docet, *tardos* etiam subulcos iure dici posse, quum et ipsi agant vitam sedentariam et gregem non, quemadmodum opiliones, caprarii et alii pastores, sequi et comitari soleant, sed buccina regere et convocare; Menalcam autem subulcum esse, nec sequi ex epitheto *uvidus*, neque ex glande commemorata. *Uvidum* enim dici non a rore matutino, („quum de nocte in silvis ad pastum gregis glandibus legendis vacaverit," ut Heyn. interpretatur,), sed quod glandes in pabuli usum comparatae in aqua asservarentur (Cato R. R. 54. Colum. VII, 9, 8.), glandes autem bobus quoque praeberi solitas esse (Colum. VI, 3, 4 seqq., XI, 2, 83. et Interpp. ad Plaut. Truc. III, 1, 2.). Equidem prorsus adsentior Viro doctiss., quem tamen puto causae suae magis etiam opitulaturum fuisse, si *hibernam glandem* non explicuisset „hiemali tempore collectam" (coll. Geo. I, 305. et Cat. R. R. c. 54.), sed: hieme pro pabulo datam; quum ex illis Columellae locis pateat, boves non nisi hieme (nec ultra Idus Apriles), alius pabuli iusta copia deficiente, glandibus pastos esse; quae si vera est explicatio, hoc ipso epitheto indicaret Virgilius, de boum pabulo ideoque de bubulco sermonem esse; suibus enim quovis anni tempore glandes porrigebantur. Ita igitur subulcis bene additur bubulcus Menalcas. Ceterum etiam Iahn. in edit. II. recepit lectionem *subulci*. *Upilio* autem hoc uno loco dixit Virgilius pro *opilio*, metri causa; quod imitati sunt Apulei. Apol. p. 279. et Alfen.

Omnes, Unde amor iste, rogant, tibi? Venit Apollo:
Galle, quid insanis? inquit; tua cura Lycoris
Perque nives alium perque horrida castra secuta est.
Venit et agresti capitis Silvanus honore,
Florentis ferulas et grandia lilia quassans.
Pan deus Arcadiae venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.

---

in Dig. XXXII, 1, 60. extr., ubi tamen lectio variat. — 21. „*unde amor iste*, i. e. qua puella; quam puellam amas? *τίνος ὦ γαθὲ τόσσον ἔρασσαι*: Theocr. I, 78. — *Apollo -- Silvanus -- Pan.* Comparari cum his possunt illa Moschi III, 26. sqq.“ *H.* — 22. *quid insanis. Insanire*, ut Graec. *μαίνεσθαι*, haud raro de amantibus. Theocr. II, 82. *Χ' ὡς ἴδον, ὡς ἐμάνην. — tua cura.* Vid. adnott. ad Aen. I, 678. (et Ecl. III, 66.) — 23. *perque nives*: Wagn. ex his verbis concludit, hanc Eclogam scriptam esse eo tempore, ubi in Italia iam vernant omnia, in Alpinis regionibus [cf. v. 47.] nix nondum collicuit. — 24. „*agresti capitis Silvanus honore*, ornatus serto e ferulis et liliis. Ita scilicet et a poëtis et in priscis monumentis Silvanus exhibetur, ut coronam ex frondibus arboreis, aut grandibus floribus et arundinibus gerat, manu cupressum aut alium arboris truncum teneat (cf. Geo. I, 20.). Sic Lucret. IV, 591., quem expressisse h. l. noster videtur: *Pan Pinea semiferi capitis velamina quassans.* Add. Ovid. Fast. I, 412. III, 84. Eximia cum venustate hoc idem transtulit Colum. X, 43. *Satur Auctumnus, quassans sua tempora pomis*, et Hymenaeus *marcentes cupio quassare coronas* ap. Claudian. XXXI, 96. Ceterum in his versibus color ductus esse videtur ab Odyss. XXIV, 58. sqq.“ Haec *Heyn.* qui simul conferri iubet Moschi Id. XIV, 26. Recte autem Wunderl. et cum eo Wagn. et Iahn. Comma post voc. *honore*, ab Heynio omissum, revocarunt. Mira enim esset verborum coniunctio: *quassans ferulas et lilia honore capitis;* contra vero omissio Praepos. *cum* in eiusmodi locis satis usitata. Locis eiusdem fere generis, quos iam ad Ecl. IV, 60. collegimus, adde Aen. VII, 187. *Ipse Quirinali lituo -- sedebat.* IX, 815. *Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis In fluvium dedit.* Iuven. XI, 106. *clipeo venientis et hasta dei.* Cic. Fin. II, 21, 69. *Voluptas, pulcherrimo vestitu et ornatu regali in solio sedens* etc. Cf. etiam Ruddim. II. p. 268. not. 18. Alia res est in iis dictionibus, quae ad rem militarem pertinent, v. c. *exercitu procedere, copiis irrumpere, agmine ire* etc., ubi Ablativum instrumenti cogitare debemus. *Silvanus* ipse antiquissimum erat et domesticum Italiae numen, gregum et agrorum, maximeque eorum limitum, custos et tutor, saepe cum Pane confusus. Cf. Aen. VIII, 600. Hor. Epod. II, 22. Ep. II, 1, 143. Iuven. VI, 446. ibique Schol. Lucil. ap. Nonium II, 324. Varro apud Augustin. C. D. VI, 9. Voss. ad h. l. Spangenberg. de veteris Latii relig. domest. p. 61. et Scheiffele in Pauly *Realencycl.* VI. p. 1196 sqq. — 25. *ferula*, Graecis *νάρθηξ*, germ. *Pfriemkraut, Steckenkraut*, frutex est foliis foeniculo, specie et usu arundinibus, quibus pro baculis utimur, similis. Cf. Dioscor. III, 91. Theophr. h. pl. VI, 2. Plin. XIII, 22, 42. et Billerbeck. Flor. class. p. 72. — 26. Verba *quem vidimus ipsi* addit poëta, quia Pan non facile se conspiciendum praebebat; poëta autem se illo tempore una cum Gallo fuisse fingit. De ipso deo vid. quae collegit Pfau in Pauly *Realencycl.* V. p. 1099 sqq. — 27. Deorum agrestium simulacra a Romanis rubro pigmento solebant induci. Cf. Ovid. Fast. I, 415. VI, 333. Tibull. I, 1, 17. Hor. Sat. I, 8, 5. et Lus. in Priap. carm. ad lectorem, XXV. et LXXXIII. De ipso Pane conferri potest Silius XIII, 332. *Ac parva erumpunt rubicunda cornua fronte.* Vid. etiam Voss. ad h. l. Ceterum cf. Ecl. VI, 22. — *ebulum*, nostris *Attich*, herbae genus, baccas rubras, in similitudinem sambuci (*Hollunder*) producens. Graecis vocabatur *χαμαίδρυ*. Cf. Dioscor. IV, 172. (vulgo

Ecquis erit modus? inquit. Amor non talia curat.
Nec lacrimis crudelis Amor, nec gramina rivis,
Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellae.
Tristis at ille, Tamen cantabitis, Arcades, inquit,
Montibus haec vestris, soli cantare periti
Arcades. O mihi tum quam molliter ossa quiescant,

175.) Plin. XVII, 9, 6. XXVI, 8, 49. Apulei. de herbis 91. et Billerbeck. l. l. p. 82. — *sanguineis baccis*, ut Ecl. VI, 22. *sanguinea mora*, et Geo. I, 306. *cruenta myrta.* — *Minium*, *μίλτος*, genus coloris nativi laudatissimi, qui arenae specie in argenti fodinis invenitur et cocci colorem habet. Celeberrimum est, quod in Hispania invenitur, praesertim in Sisaponensi regione Baeticae (Prop. II, 2, 21.) Iustino XLIV, 3. auctore Minius fluvius (*Minho*) ab huius coloris copia dictus est; unde Vitr. VII, 9.: *Minium et Indicum nominibus ipsis indicant, quibus in locis procreantur.* Est etiam alterum genus minii in omnibus fere argentariis et plumbariis metallis obvium, quod fit exusto lapide venis permixto. Hoc est secundarium minium, multum infra naturales illas arenas, quo prius illud minium adulteratur. Cf. Forcell. Thes. h. v. Voss. ad h. l. et Groskurd. ad Strab. Tom. II. p. 457. — 28. *Ecquis erit modus?* scil. lamentationibus tuis, lacrimis et suspiriis; ut ex sequentibus patet. Wund. supplet *furori.* Plane eadem ratione Aen. IV, 98. *Sed quis erit modus?* — 29. *Nec lacrimis crud. Amor* etc. Amor non magis satiatur lacrimis, quam gramina rivis etc.; ideoque numquam satiatur. „*Amor* h. l. de deo accipiendum, si sanam sententiam conficere volumus. Amor *χαιρέκακος* non modo dolorem et cruciatum miserorum amantium nil curat, sed etiam ridet, *ἄγρια παίσδει*, ut Moschus Id. I, 11., voluptatemque ex eo capit; nec lacrimis amantium crudelis eius animus umquam satiatur atque expletur, aut ad miserationem vertitur (cf. v. 61.); id quod deinde pastoritia rerum assimilatione ornat. Color fere ut Ecl. VII, 51. 52. *Hic tantum boreae* etc.“ *H.* — 31. *Tristis at ille.* „Particula *at*, deorum adhortationibus dolorem eius nihil levatum esse, significatur.“ *W.* — Vulgo ita distinguunt: *tristis at ille tamen: Cantabitis* etc., ut sensus sit: Pan dixerat, Amorem talia non curare etc., attamen ille tristis, Cantabitis, inquit etc.; veriorem autem distinctionem, quam nos cum Wagn. (qui tamen post *ille* minus apte Colon ponit, quamquam sequitur verbum *inquit* cum *ille* arcte cohaerens) praetulimus, et quam in edit. II. Iahn. quoque secutus est, tuentur Cod. Medic., Serv. et Nonius p. 409. Inde haec sententia prodit: Licet sciam Amorem talia non curare neque lacrimis et luctu saturari, tamen iuvat indulgere huic dolori, quod amores meos cantabunt pastores Arcadii. *Tamen* autem in solando usurpari, discimus ex Aen. IV, 328 sqq. et X, 507 sqq. Ceterum de hac Particula in principio enuntiati posita et ad sententiam aliquam cogitatione supplendam relata cf. Gronov. ad Liv. XXIII, 19, 12, et Sen. de benef. IV, 6. Burm. ad Ovid. Her. XI, 1 et Gratii Cyneg. 336. Kritz. ad Sal. Iug. 54, 2. (et Cat. 26, 1.) Cic. ad Att. XII, 2., ubi tamen vid. Orell. Eiusmodi vero locos probe discernendos esse ab iis, ubi non integra aliqua sententia, sed Particula tantum concessiva in praecedentibus vel omissa est, vel latet, non est ut moneam. — 32. *Montibus haec vestris.* Cf. Ecl. II, 5. — *soli cantare periti Arcades.* De re cf. adnott. ad Ecl. IV, 58. et VII, 4., de constructione ad Ecl. V, 1. VII, 5. - 33. *quam molliter.* Cf. Ovid. Her. VII, 162. *Et senis Anchisae molliter ossa cubent.* Huc etiam pertinet notissima illa formula: *Sit tibi terra levis*, et locus Prop. I, 17, 24. *Tum mihi non ullo pondere terra foret.* — *quiescant.* Codd. aliquot *quiescent*, minus recte. Incertum est enim, utrum Arcades id, quod cupit, facturi sint nec ne; cupit quidem Gallus, ut se mortuo amores sui argumentum sint pastoralium carminum, sed non certo potest sperare; omnis igitur sententia suspensa est a rei optatae quidem, sed dubiae cogita-

Vestra meos olim si fistula dicat amores!
Atque utinam ex vobis unus, vestrique fuissem
Aut custos gregis, aut maturae vinitor uvae!
Certe, sive mihi Phyllis, sive esset Amyntas,
Seu quicumque furor, — quid tum, si fuscus Amyntas?
Et nigrae violae sunt, et vaccinia nigra —
Mecum inter salices lenta sub vite iaceret;
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.

---

tione, quare et protasis et apodosis Coniunctivum requirit. Locus ita capiendus: *O wie sanft würde ich ruhen, wenn ich hoffen dürfte, dass ihr - - besänget; quiescent* autem significaret: *O wie sanft werde ich ruhen, wenn ich mir denke, dass ihr - - besinget*, quod hic minus quadrare puto, non adsentiens Iahnio, qui (in priore certe edit.) haec annotat: „Malim ex quibusdam Codd. *quiescent*. Gallus enim haec non tam optare, quam certo sperare videtur. Similis locus est Ecl. II, 57., ubi e codd. *concedet* pro *concedat* scripsi." Nos et ibi *concedat* servavimus. — Cum v. 34. cf. Ecl. V, 86 sq. — 35. „Ductus color ex Theocr. VII, 86 sqq. At illud non placet, quod repente Gallus, quem pastorem in antro aliquo Arcadiae amores suos deflere credebamus, se prodit non pastorem esse, sed miles fit in aliqua expeditione versans; ita ut omnia de diis et pastoribus memorata aliena esse necesse sit ab eius persona. Iudicio recto ac simplici vix haec se satis probare possunt; at condonanda ea sunt Maroni et adolescenti et id agenti, ut viris potentibus placeret." Sic fere *Heyn.*, quem iure Virgilium reprehendere sane non possumus infitias ire. Cf. etiam quae Wagn. ad v. 44. adnotavit. — *ex vobis unus*, i. e. ex numero vestro. Cf. Aen. I, 171. IX, 271. XI, 533. et Wagn. Qu. Virg. II. — 37 sqq. „Quamcunque sive puellam sive puerum amarem, eum amplexibus tenerem sub vite, nec in amorem Lycoridis perfidae incidissem. Characterem autem miseri amantis hic expressum meminisse debemus, qui, quum ipsis querelis suis in imaginem rei gratae et animi affectum illudentis incidisset, in ea sibi placet, ei inhaeret, eam prosequitur. Mox tamen v. 42. ad Lycoridem animo flagrante redit." *H.* Wunderl. verba sic coniungit: *Phyllis* vel *Amyntas est mihi furor*, h. e. causa furoris, furioso amore a me amatur, coll. Obss. ad Tib. II, 3, 31.; sed rectius Spohn. furorem, ut alibi *curam*, *ignem*, *flammam*, de puella vel puero amato dictum intelligit. Cf. quae ad Ecl. III, 66. adnotavimus. — V. 39. ex Theocr. X, 28. sumptus. Cf. etiam Ecl. II, 16. 18. ibique adnott. De varia illa lectione *Et morae violae*, quam ex uno Cod. protulit Koehler. in Disp. philol. de Codice Virgilii adhuc incognito, Ienae 1771. edita, et tamquam genuinam commendat Osann. in Auctario Lexic. Graec. p. 185., cf. Wagn., qui recte docet, nil nisi mendum esse e magna literarum NIGRAE et MORAE similitudine natum. — 40. „An non requiras *lenta aut sub vite?* Vix enim *salices* et *vites* eodem agro plantari solitae. Melius in loco Theocriteo, quem expressit, VII, 88. *τὸ δ' ὑπὸ δρυσίν, ἢ ὑπὸ πεύκαις ἁδὺ μελισδόμενος κατακέκλισο θᾶτε Κομάτα.* Io. Schrader. tentabat *inter calices*." *H.* Voss. Comma posuit post *salices*, de diversis locis sermonem esse ratus. Wagn. aut corrupta haec censet, aut ita explicanda, ut verba *sub vite* significent caput corona vitea redimitum, quemadmodum captivi sub corona vendi dicebantur. Hanc Wagneri explicationem (quam repetit in edit. min. coll. loco Culicis v. 74., *illum Tmolia pampineo subter coma velat amictu*, i. e. velat corona vitea, cuius frondes dependent) multorum plausum laturam esse, vehementer dubito. Nonne cogitare licet de salicto in radicibus collis vitibus consiti innato? Ita quidem inter salices recubantibus imminere possunt propendentes vitium pampini. Consulto vero non nisi in paludosis Galliae regionibus, ubi aliae arbores non crescant (Colum. V, 7.),

Hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori,
Hic nemus; hic ipso tecum consumerer aevo.
Nunc insanus amor duri me Martis in armis
Tela inter media atque adversos detinet hostis: 45

---

vites salicibus adiunctas esse, Vossio facile largior. — 42. 43. „Mutata suaviter constructio pro vulgari: hic in regione amoenissima cum amata, qualis Lycoris, exigerem *aevum*, h. e. aetatem totam mihi destinatam.“ *W.* — *mollia prata.* Cf. Geo. II, 384. et adnott. ad Ecl. III, 55. et VII, 45. — 43. *aevo*, senectute. Cf. Aen. VIII, 307. XI, 85. Ovid. Met. VIII, 718. Heyn. comparat similem Tibulli locum III, 3, 8. *Inque tuo caderet nostra senecta sinu.* — 44. Heyn., immemor eorum, quae ad v. 35. adnotaverat, ex Heumanni coniectura, ut aliis, ita etiam Wakefieldo probata, edidit *amor - - te - - detinet*, ut ad Lycoridem haec spectent, in castra amatorem secutam; quum Codd. lectione *me* retenta, Gallus amore flagrans in aliqua versetur expeditione, quod alienum sit ab eo, qui inter pastores desidere fingatur. Sed rectissime ceteri editores omnes Codd. lectionem retinuerunt, quum hac sententia: „vellem, me esse pastorem, te pastoris alicuius filiam: at tu militem sequeris“ omnis loci concinnitas tollatur. Sensus potius hic est: O quam vellem, ut ego essem unus e pastoribus Arcadicis (v. 35.), tu autem pastoris filia; tum enim tu semper mecum futura fuisses (v. 43.) et ex ruris amoenitatibus plurimum amoenitatis captura; nunc vero et ipse duros Martis labores sequi coactus sum et tu pro dulci rure horrida castra amas. Verum quidem est, antea poëtam de Gallo ita loqui, ac si ille inter pastores Arcadicos versaretur (v. 14.), non in expeditione bellica; sed omnino in toto carmine omnia tam mire miscentur, res Italicae, Arcadicae, Siculae, Silvanus, Italiae numen, cum Pane, Arcadum deo (v. 24.), pastoris Siculi avena (v. 51.) cum sedibus ad Maenala montem constitutis (v. 55.) etc., ut, Wagnero quoque iudice, neque in hac re haerendum esse videatur, imprimis si cogitemus, Gallum, qui vehementissime cupiat in Arcadia inter pastores vivere et tota mente in hac cogitatione versetur, de re, quam cupidissime desideratam veluti praesentem animo contueatur, facile ita loqui posse, ac si ea vere iam locum haberet. Iahn., recte quidem *me* defendens, sensum tamen cum Servio et Schirachio p. 394. minus recte videtur constituere: „Vellem vitam securam agere, sed quum tu in expeditione bellica absis, ipse inter hostes esse mihi videor,“ ut vv. 46. et 47. oppositi antecedentibus simul eorum explicationem contineant. Quod si Virgilius dicere voluisset, admodum ambigue scripsisset; quamquam non nego, commode ita conciliari h. l. cum eo, qui supra legitur v. 14. Vossius, qui minus probabiliter ex quatuor Codd. *diri* edidit pro *duri*, ceterum autem Gallum ipsum stipendia fecisse recte statuit, quum ob v. 46. de expeditione extra Italiae fines cogitare non liceat, Gallum ei classi interfuisse suspicatur, qua Caesar Octav. a. 717. Italiae litora a Sexti Pompeii incursionibus defenderit. — Particula *nunc* haud raro in se coniungit temporalem potestatem cum adversativa, ac respondet fere nostro *so aber*. Cf. Geo. II, 53 sqq. Aen. X, 628. Cic. Tusc. I, 2, 2. *Quodsi tales nos natura genuisset, ut - - : haud erat sane, quod quisquam rationem ac doctrinam requireret: nunc parvulos nobis dedit igniculos* etc. Sall. Iug. 14, 24. *Utinam emori fortunis meis honestus exitus esset, neu vivere contemptus viderer, si defessus malis iniuriae concessissem. Nunc neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore.* Curt. VII, 5, 35. *Quae si in ipsos proditionis auctores excogitata essent, iusta ultio, non crudelitas videretur; nunc culpam maiorum posteri luere* etc.; locorum enim, ubi Particula adversativa *vero* vel *autem* adiungitur, satis magnus est numerus. Egerunt hac de re praeter Wagn. ad h. l. Matth. ad Cic. Arch. 11, 29. Heind. ad Cic. N. D. II, 36. in. Kühner. ad Cic. Tusc. l. l. Kritz. ad Sall. Iug. 14, 17. Meiner. de Partic. Latt. p. 329. Ceterum cum omni hoc loco conferri potest admodum similis Tibulli I, 10, 13 sqq. *Nunc*

Tu procul a patria — nec sit mihi credere tantum! —
Apulias ah, dura, nives et frigora Rheni
Me sine sola vides. Ah, te ne frigora laedant!
Ah, tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
Ibo et, Chalcidico quae sunt mihi condita versu
Carmina, pastoris Siculi modulabor avena.
Certum est in silvis, inter spelaea ferarum
Malle pati tenerisque meos incidere amores

---

ad bella trahor, et iam quis forsitan hostis Haesura in nostro tela gerit latere. — 44. *Martis* bis intelligendum videtur, et ad *amorem* (ut Aen. VII, 461. 550.) et ad *arma* (ut Aen. in.) referendum. — 46. *nec sit mihi credere*, h. e. utinam liceat mihi non credere; ne cogar credere! *μὴ εἴη μοι πείθεσθαι.* Cf. Tibull. I, 7, 24. *Tunc mihi non oculis sit timuisse meis*, ibique Heyn. Prop. I, 20, 13. *Nec mihi sit duros montes et frigida saxa Adire.* Silius XII, 695. *Fuerit delere Saguntum, Exaequare Alpes* etc. Sall. Iug. 110, 3. *Fuerit mihi equisse aliquando amicitiae tuae*, ubi vid. Kritz. Vid. etiam adnott. ad Ecl. VII, 70. et Geo. IV, 447. — *tantum*, tantam rem, tam atrocem, horribilem. Cf. Aen. I, 231. *Quid meus Aeneas in te committere tantum, Quid Troes potuere?* Wund. adnotat, esse qui hic et supra Ecl. VI, 16. *procul tantum* iungant, ut ad spatium referatur, quemadmodum ap. Liv. XXXVII, 39. *tantum progressus;* qua in re profecto errant. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 16. Burm., et ipse parenthesin voc. *credere* finiens, *tantum* cum seqq. coniungit, ut sensus sit: nil vides, praeter Alpinas nives. Sed quis ferat restringendi Particulam hoc loco positam? — „Ceterum in Servianis ad h. l.: *Iii omnes versus Galli sunt, de ipsius translati carminibus.* Nec improbabile hoc, e Galli carmine Maronem nonnulla expressisse. Qui tamen, aut quot versus Gallo debeantur, nemo dixerit. Fontaninus hist. lit. Aquilei. p. 35. novem usque ad v. 54. Galli esse contendebat." *H.* — 48. Cf. similis Ovidii locus Met. I, 508. *ne prona cadas, indignave laedi Crura secent sentes.* — 50. „*Chalcidico versu*, h. e. Euphorionis Chalcide oriundi, sive Latine reddito, sive imitatione expresso (quod Probus firmat: *Euphorion, cuius in scribendo colorem secutus videtur Gallus*), et quidem de Apolline Gryneo eiusque oraculo. Vid. supra ad Ecl. VI, 72. Iam ea carmina fistula canere, h. e. inter pastores recitare constituit (vel colorem iis pastoritii carminis inducere. *W.*) Egregie autem misere cruciati et in omnes partes rapti animi inconstantia exprimitur. Nunc enim v. 52. in solitudinem sese abdere constituit, mox venari; tum v. 62. omnia ista aspernatur." *H.* Ceterum Euphorion ille, qui, Ol. 126. natus, Antiocho Magno a bibliotheca fuit, comoedias, elegias ac *Μοψόπια* (i. e. Attica) s. *ἀτακτα*, narrationum mythicarum epico metro compositarum libros V., conscripsit. Cf. Cic. Tusc. III, 19, 45. de Div. II, 64, 132. Suet. Tib. 70. Quinct. Inst. X, 1, 56. *Quid? Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Virgilius, idem numquam certe conditorum Chalcidico versu carminum fecisset in Bucolicis mentionem;* ubi vid. Spalding. et XI, 2, 14. Voss. de hist. Gr. p. 142 sq. ed. Westerm. et A. Meincke de Euphorionis Chald. vita et scriptis. Gedan. 1823. 8. — 51. *modulabor.* Vid. not. ad Ecl. V, 14. Pauci quidam Codd. *meditabor*, ut Ecl. I, 2. — 52. *spelaea*, *σπήλαια*, qua voce Graeca Virgilium secuti utuntur etiam auctor Ciris v. 466. Claud. B. Get. 354. Prudent. tetrast. vct. testam. 5. Tertull. de cor. mir. prope fin. Cf. etiam Gruteri Inscr. p. 34. n. 5. 7. 9. — 53. *malle pati*, amores. *Pati* absolute positum pro durare malam fortunam ferendo, ut apud Hor. Serm. II, 6, 91. *Praerupti nemoris patientem vivere dorso.* Lucan. V, 313. *disce sine armis posse pati.* Ovid. Am. I, 8, 75. *ut nullum patiendi colligat usum.* Male autem huc trahi a Lexicographis Cic. Tusc. II, 7, 18. (*Dolor*) *tristis res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturae, ad patiendum tolerandumque difficilis*, quisque videt. — *incidere amores Arboribus.* Cf.

Arboribus; crescent illae, crescetis, amores.
Interea mixtis lustrabo Maenala Nymphis,
Aut acres venabor apros. Non me ulla vetabunt
Frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
Iam mihi per rupes videor lucosque sonantis
Ire; libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula; tamquam haec sit nostri medicina furoris,

not. ad Ecl. V, 13 sq. — 54. „*crescent illae, crescetis amores:* hoc vero, si quid aliud, Virgiliana elegantia dignum. Compara Ovid. Epist. V, 23. 24. *Et quantum trunci, tantum mea nomina crescunt. Crescite, et in titulos surgite recta meos!*“ *H.* — 55. Compara cum h. l. Geo. III, 409 sq. *mixtis Nymphis*, pro vulgari: permixtus Nymphis. Cf. Aen. V, 470. X, 871. Prop. II, 25, 57. *Ut regnem mixtas inter conviva puellas.* Lucan. IX, 896. *Ut immunes mixtis serpentibus essent.* Drak. ad Sil. III, 197. et Bentl. ad Hor. Od. IV, 1, 22. — *lustrabo*, peragrabo. Cf. Hor. Od. III, 25, 11. Ad choreas cum Nymphis instituendas haec retulit Voss., comparans Aen. VII, 391. X, 224. Claud. VIII, 150. XI, 25. — *Maenala*, ut Geo. I, 17. et Ovid. Met. I, 216., ubi II, 442. etiam Singul. *Maenalon* invenitur. Vulgo *Maenalus* vocatur, ut supra v. 15. — *acres*, i. e. animosos, iracundos; vox propria de apris (Hor. Ep. 2, 31.), leonibus, lupis similibusque bestiis. Ceterum cf. Geo. III, 411. — 57. *Parthenios canibus circumdare saltus*, i. e. venationi me dedere. Parthenius, mons in confiniis Argolidis et Arcadiae situs, a poëta commemoratur, quia iam supra in Arcadia constitutus est Gallus. Eandem Adiectivi formam invenies etiam apud Ovid. Met. IX, 188. Her. IX, 49. Prop. I, 1, 11. etc. De ipso monte, qui etiam nunc *Partheni* vocatur, cf. Herod. VI, 105. Strab. VIII. p. 376. Cas. Paus. VIII, 54. Mela II, 3. Plin. IV, 6, 10. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 864. — Heyn. docet, hunc locum ante oculos fuisse Claudiano de rapt. Pros. II, 148. — 58. „*lucos sonantes*, resonantes sive a latratu canum ac clamore venantium, sive omnino, quum vento silva agitatur: hoc quidem cum sermonis poëtarumque usu coniunctius. Sic supra Ecl. VII, 1. *arguta ilex*, et *silvae sonantes*, *luci sonantes* passim.“ *H.* — 59. *Partho cornu*, i. e. arcu Parthico. *Cornu* per synecdochen pro arcu corneo legitur etiam Aen. VII, 497., apud Silium II, 109. Claud. nupt. Hon. 75. al. Eadem ratione pro infundibulo corneo Geo. III, 509., pro vasculis corneis apud Hor. Sat. II, 2, 61., pro laterna cornea apud Plaut. Amph. I, 1, 185. etc. — Adiect. *Parthus* pro *Parthicus* aliquoties legimus apud Ovidium, Fast. V, 580. Trist. II, 228. A. A. III, 247. Rem. am. 157. — *Cydonia spicula*, i. e. Cretensia, a Cydonia, Cretae oppido (quod secundum *Pashley Trav. in Crete* I. p. 11 sq. nunc vocatur *Khania:* cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1034 sq.); ut Aen. V, 306. *Gnossia spicula*, et Hor. Od. IV, 9, 17. *Primusve Teucer tela Cydonio direxit arcu.* Arundo enim Cretensis sagittis inde conficiendis aptissima. Cf. Voss. ad h. l., qui laudat Theophr. IV, 12. et Virg. Aen. XI, 773. Adde Aen. XII, 858. *Spicula* pro sagittis praeter hos locos inveniuntur etiam Aen. V, 306. Hor. Od. I, 15, 17. Ovid. Met. XII, 606. Lucan. VII, 148. et saepius. Parum quidem apte Virgilius coniungit Parthicum arcum cum sagittis Cretensibus; sed multum sibi indulgent poëtae in ornantibus, quae vocantur, epithetis eligendis. Cf. quae ad Ecl. V, 28. adnotavimus et Wagn. Qu. Virg. XL, 1., qui comparat Geo. III, 343. Aen. IX, 49. et XI, 773. — *torquere*, verbum proprium de funda (Geo. I, 309.), transfertur etiam ad iacula (Aen. X, 585. XII, 536, 578.) et sagittas (ll. cc.). — 60. „In medio verborum cursu iterum amoris aestu victus damnat sua vota miser amator, ut contra furoris sui insaniam nil valitura, et tamquam Amor mala non finiturus sit misericordia.“ *H.* — *sit medicina.* Vulgo male editur *sint* ex Medic. et tribus aliis Codd. Pro-

Aut deus ille malis hominum mitescere discat!
Iam neque Hamadryades rursus, nec carmina nobis
Ipsa placent; ipsae rursus concedite silvae.
Non illum nostri possunt mutare labores,
Nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus,
Sithoniasque nives hiemis subeamus aquosae,

---

nomen enim ad omnem sententiam praegressam (*torquere spicula*, τοξεύειν) referendum, non solum ad ipsa *spicula;* ideoque ex Latinorum usu loquendi pro *hoc sit medicina* dicendum erat *haec sit med.* Sic autem saepius male intellecto nomine Verbi numerum in deterius mutatum esse, docet Wagn. Qu. Virg. VIII, 2. b. — 61. *deus* (Amor) *ille*, i. e. tam clarus, illustris, improbitate magis, quam virtute sua. Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 43. — *mitescere*, ad miserationem flecti atque dolores miseri amantis finire. — 62. *Hamadryades* per metonymiam pro rure positae. Vid. not. ad Ecl. V, 59. — *rursus*. Heins. e Medic. (qui a m. pr. *drusum*, a m. sec. *rursus*, v. 63. vero a. m. pr. *rursusm*, a m. sec. iterum *rursus* praebet) et Rottend. *rursum* edidit, quem posteriores secuti sunt. Sed Wagn. docet, Medicum ceterosque praestantiores libros hanc legem constanter servare, ut *rursum* non admittant, nisi ita, ut sequenti vocali altera syllaba elidatur; quare et hic et sequ. versu formam *rursus* restituit. Ceterum formae *rursus* et *rursum* saepissime commutantur, v. c. apud Hor. Ep. I, 2, 17. (ubi vid. Obbar.) Ovid. Met. IX, 42. Lucan. I, 391. etc. — 63. *ipsa - - ipsae* excellentiam aliquam indicat: quae antea mihi prae ceteris placuistis. Cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 465. et quae ad Ecl. VIII, 96. adnotata sunt. — *concedite*, cedite, valete. Cf. adnott. ad Ecl. II, 57. — 64. *illum* (Amorem: vid. v. 61.) *mutare*, i. e. misericordiam eius movere. — „*labores*, aerumnae et molestiae vitae pastoritiae, quas, quum amorem nil sit quod animo eximere possit, se vel extremis Septentrionalis Australisve regionis partibus incassum subiturum esse ait.“ *H.* Cf. v. 52—59. — 65. „*Nec si* etc. ex Theocr. VII, 112—114. adumbrata. Cf. Hor. Od. I, 22. extr.“ *H.* — *frigoribus mediis*, media hieme. *Frigus* pro hieme iam Ecl. II, 22. et V, 70, positum vidimus, *medius* autem de tempore etiam Geo. I, 297. *medio aestu*, III, 154. *mediis fervoribus*, ib. v. 331. *aestibus mediis*, Aen. IV, 310. *mediis Aquilonibus* et alibi usurpatur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XIV. b. p. 436. — *Hebrus*, magnus Thraciae fluvius, ex Haemo monte ortus, e regione Samothraciae insulae in Stentoris lacum maris Aegaei effunditur. (Nunc *Maritza* vocatur.) Vid. librum meum iam aliquoties comm. III. p. 1075. Poëtis haud raro commemoratur, quum ad eius ripas Orpheus interfectus esse tradatur. Vid. Geo. II, 463. Ovid. Fast. III, 737. Her. II, 144. ex P. I, 5, 21. etc. Primus erat omnium fluviorum, quem glacie constrictum Romani in expeditionibus suis cognoverant, quare frigus eius tractus, quem permeat, in proverbium abiit. Cf. Voss. ad h. l. Fea ad Hor. Od. I, 25, 20. III, 26, 10. et Obbar. ad ciusd. Ep. I, 3, 3. — 66. *Sithonias nives*. Sithonia, Thraciae, inde a Philippi temporibus Macedoniae regio, media inter tres illas linguas, quae a Chalcidice peninsula in mare procurrunt, nunc *Longos* appellata (cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1063.); unde *Sithonius* apud poëtas interdum i. q. Thracius. Cf. v. c. Hor. Od. III, 26, 10. et Ovid. Am. III, 7, 8., ubi pariter *Sithonia nix* commemoratur, Hor. Od. I, 18, 9. Ovid. ex P. IV, 7, 25. Met. XIII, 571. Her. XI, 13. Stat. Theb. III, 287. etc. — „*Hebrumque - - Sithoniasque*. In membris per voces *et — et* vel *nec — nec* copulatis per Particulas *que — que* partes minores unius membri iunguntur. Vid. Tibull. I, 2, 47.“ *W.* — *subeamus*. duremus frigus Thraciae. Burm. de cadente in caput magna nivis vi et copia accipiebat. Ceterum quod *hiems aquosa* iuxta *nives* minus apte commemoretur, Io. Schrader. tentabat *Haemi subeamus aquosi*. Sed recte Wagn. censet, nihil esse mutandum,

Nec si, cum moriens alta liber aret in ulmo,
Aethiopum versemus ovis sub sidere Cancri.
Omnia vincit Amor; et nos cedamus Amori.
Haec sat erit, divae, vestrum cecinisse poëtam,
Dum sedet et gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides; vos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas,
Quantum vere novo viridis se subiicit alnus.
Surgamus; solet esse gravis cantantibus umbra;

etsi auctor erroris culpa liberari non possit; nam nives convenire hiemi Sithoniae, aquosam contra Italiae hiemem, quare hoc apud Latinos poëtas ornans sit hiemis epitheton. (Cf. eius Qu. Virg. XL, 3.) Dormitasse autem interdum vel optimos scriptores, inter omnes constat. Cf. adnott. ad Ecl. (V, 27. VI, 74.) VIII, 30. (supra v. 59.) Geo. I, 222. III, 435. IV, 211. 408. etc. — 67. Verba *cum moriens a. liber aret in u.* mediam aestatem, summum aestatis ardorem indicant. *Liber*, proprie pars corticis interior, hic pro cortice omnino positus; *moriens* autem i. q. arescens, tabescens aestu. Cf. Claud. I, 217 sqq. *arundo, Quam neque fas Zephyris frangi, nec sole perustam Aestivo candore mori.* Stat. Theb. V, 527. *percussae calidis afflatibus herbae, Qua tulit ora* (draco), *cadunt, moriturque ad sibila campus;* ex quibus locis intelligitur, proprie abundare vel Partic. *moriens*, vel verbum *aret;* sed solent boni scriptores haud raro voces eiusdem vel admodum affinis significatus coniungere. Cf. Geo. IV, 425. Aen. II, 458. XI, 726. etc. et Schrader. ad Musaeum p. 250. — 68. „*Aethiopum versemus ovis*, pro: inter Aethiopes, in Aethiopia, *versare* h. l. [huc et illuc] agere, pascere, ex *πολεῖν*, unde *αἰπόλος*, *οἰοπόλος* etc.“ *H.* Quam explicationem recte probat Wakef. ad Lucr. V, 478., ubi sermo est de sideribus, quae *corpora viva vorsent*, i. e. moveant, agitent, sedes suas mutando. Barth. male coni. *servemus.* — *sub sidere Cancri*, sub tropico. — 69. Heynio nexus sententiarum paullo durior videtur, sine iusta causa. Gallus rediens ad sanam mentem et consilio amorem sanandi vel levandi desistens hoc dicit: „Omnia vincit Amor; et quum vincat Amor omnia, age cedamus, nec flectere eum velimus.“ De productione ultimae syllabae voc. *Amor* vid. adnott. ad Ecl. IV, 51. — 70. „De se iam poëta loquitur, ad Musas conversus; haec se lusisse pastoritio carmine v. 71.; petit vero ab iis, ut, quae ipse minima in Galli honorem fecerit, ipsae faciant, ut pro maximis Gallo sint, h. e. eam et gratiam et dignitatem habeant, quam carmina gravia, Gallo, cuius in dies maiore amore teneatur.“ *H.* — 71. *Dum sedet.* Patet, Praesens interpositum pertinere ad *cecinisse.* Cf. Aen. X, 55—58. — *fiscella*, calathus in usum cogendi lactis. Cf. Tibull. II, 3, 15. *Tunc fiscella levi detexta est vimine iunci.* De fiscellis, quas texere otiosorum erat agricolarum et pastorum, cf. Colum. VII, 8, 3. — De *hibisco* vid. nott. ad Ecl. II, 30. — 72. *facietis* (ut sint) *maxima*, gratissima, acceptissima, ideoque etiam maximi aestimata. — De repetito *Galli* nomine cf. not. ad Ecl. VI, 20. — 74. „*viridis se subiicit alnus*, tenera crescit, cf. Geo. II, 19.; est ab iis, quae se attollunt, sursum erigunt, emicant, ductum; haec etiam *se subiicere* dicuntur, ut flamma Geo. IV, 385. Ab eadem re duxit imaginem Famae Hor. Od. I, 12, 45. *Crescit occulto velut arbor aevo Fama Marcelli.*“ *H.* Valesius in Valesianis p. 182. coni. *subrigit.* Sed recte vulgatam defendit Burm., qui conferendus est ad Albinov. Eleg. ad Liv. 256. et ad Rutil. Itin. I, 347. — 75. *gravis cantantibus umbra* (vespertina), i. e. nociva. Wakef. ad Lucr. VI, 783. vocem *cantantibus* „frigere neque loci sensum satis implere“ dicit, quare ipse *contantibus*, i. e. cunctantibus, legendum esse suspicatur, in quam coniecturam iam Titius inciderat Controv. X, 1., quodque Barthius in suo Cod. testatur se invenisse. Sed bene se habet vulgaris lectio;

Iuniperi gravis umbra; nocent et frugibus umbrae.
Ite domum saturae, venit Hesperus, ite, capellae.

---

cantantibus enim, quum ipsa canendi contentione intus maxime conferveseant, frigidiores aurae vespertino tempore sub arboris umbra ductae magis noceant necesse est, quam tacentibus vel placide confabulantibus. — 76. „*Iuniperi* molestae exhalationes imprimis sub noctem. Inde apud Apollon. IV, 156. ramus, quo medicamenta sua soporifera draconis oculis inspergit Medea, iuniperi est.“ *H.* Vid. etiam Burm. ad Val. Fl. VIII, 83. Ceterum cf. Lucr. VI, 783 sqq. *Arboribus primum certis gravis umbra tributa, Usque adeo capitis faciant ut saepe dolores*, omninoque de arboribus umbra sua noxiis Plin. XVI, 10, 20. et XVII, 12, 18. — *nocent et frugibus umbrae:* cf. Geo. I, 121. 156 sq. Pluralis autem *umbrae* pro multa, densa umbra positus, ut Ecl. V, 40. Geo. III, 520. et alibi; quare etiam Geo. I, 342. *densae umbrae*, et Aen. I, 311. III, 230. VII, 619. *umbrae* de loco tenebricoso. Cf. Wagn. Qu. Virg. IX, p. 413 sqq., ubi accuratam invenies dissertationem de variis, quibus Virgilius hac voce utitur, significationibus. De toto autem versu 76. Heyn. ita iudicat: „E nonnullis apud Pierium hic versus exciderat: et ratio subesse visa est viris doctis, cur sublatum mallent; nam sententia a loco est aliena. Poëta sub iunipero cur sedebat, si umbra gravis est? Saltem otiosa est exornatio sententiae antecedentis versus: quae tamen ferri possit.“ Sed reputemus, iuvenilia haec esse poëtae carmina, quae hic ibi loquacitate quadam laborare, lectorem subacti iudicii pulchrique et elegantis sensu praeditum offendente, mirari non possimus. Contra nemo facile dixerit, unde hic versus in contextum immigraverit, si eum Virgilio abiudicare voluerit. Quisque autem videt, ita cohaerere sententias: Umbra arborum vespertina omnino cantantibus gravis, imprimis vero iuniperi; quod non mirum, quum vel frugibus multam umbram nocere videamus. — 77. *Ite domum saturae.* Cf. Ecl. VII, 44. — „*venit Hesperus*, in conspectum venit, sole occidente oritur. Cf. ad Ecl. VIII, 30. IX, 47. Alibi *surgit*, ut Hor. Od. II, 9, 10. *Vespero surgente*, et *surgentibus astris* pro vesperi Ge. I, 440.“ *H.* De Hespero cf. adnott. ad Ecl. VIII, 30.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICON

LIBER PRIMUS.

AD C. CILNIUM MAECENATEM.

ARGUMENTUM.

„*Georgica*, seu de *re rustica* praecepta, arationem, arborum, vitium imprimis et olearum, culturam, pastionem et mellificium, e Romanorum notione complectuntur. Ordinem dicendorum ducit *propositio* et *argumentum* operis (v. 1—5.). Inde *invocatio* numinum agrestium cum ipso Caesare Augusto (5—42.). Tum de *prima* operis rustici parte, quae est de *aratione*, exponit: ac primum quidem, *quando* illa incipienda sit (43—49.). Ante omnia *coeli solique natura* est exploranda (50—63.), unde *leges culturae diversae* proficiscuntur, imprimis *arationis* (64—99.) et *sationis* (100—117.). Quum in his multum laboris et aerumnae tolerandum sit, digreditur ad *causas* huius rei *mythicas* inde a Saturni aetate [et exponit, quomodo impedimentis agriculturae post auream illam aetatem obortis occurrendum sit.] (118—159.) Inde de *instrumento rustico* (160—175.); tum *de aliis ad opus rusticum faciendum curandis*, in his de area ad terenda grana parandâ (176—186.); iudicium de futuro anni proventu unde facere liceat (187—192.); de semine medicando (193—196.); de seminum delectu faciendo (197—203.). Sequitur locus *de temporibus operum rusticorum* diserte tractatus. Tempus sationis (204—230.). *Digressio* de solis cursu annuo et quatuor anni tempestatibus (231—256.). Quae curanda sint tempore pluvio (257—267.); diebus festis (268—275.). Dierum lunarium, qui fausti vel infausti sint, observatio (276—286.); nonnulla noctu melius tractanda (287—296.); alia per calorem aëris (297—299.); alia hieme (300—310.). Ita viam sibi parat ad duas *anni tempestates* poëtica arte describendas, alteram *auctumni*, alteram *veris ineuntis*, utramque *procellosam;* observanda itaque esse earum tempora [siderumque cursum] (311—337.), et religionibus deos exorandos (338—350.). Esse etiam certa tempestatum per vices succedentium *prognostica.* In his exponendis et ornandis copiosus est poëta (351—465.) [Et primum quidem agit de ventorum (356—369.), tum de pluviae (370—392.), postremo de sudi serenique coeli (393—423.) prognosticis; quae sequuntur signa e lunae (424—437.) et solis (438—465.) observatione capienda]. Multo ornatius est episodium, ad quod aditum sibi struxit, *de prodigiis* Iulii Caesaris nece facta bellum civile subsecutum portendentibus (466—497.). Subiunguntur vota pro Augusto. (498—514.)“ *Heyn.*

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
Vertere, Maecenas, ulmisque adiungere vitis
Conveniat, quae cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori, apibus quanta experientia parcis,

„Primis quatuor verss. argumentum operis exponitur: *agricultura et rusticatio* lib. I.; *vitium et omnino arborum cultura* lib. II.; *res pecuaria* lib. III; *res apiaria* lib. IV.“ *H.* Animadvertenda autem in totius carminis *οἰκονομίᾳ* s. ordine pulcherrima gradatio a minori ad maius, ex qua incipit poëta a graminibus et herbis, transit deinde ad frutices et arbores, tum, a rebus inanimatis ad animatas vitaque praeditas transgressus, de animalibus agit, et postremo quidem de apibus, sollertia sua et industria ad hominum similitudinem accedentibus. — 1. Hoc versu Hesiodei operis titulum *ἔργα καὶ ἡμέραι* expressum esse, iam Servius docuit: *quo opere et quibus temporibus ager colendus sit.* — *laetas segetes*, fertiles, foecundas, ut nos *fröhliche Saaten*, i. e. *üppige.* Hesiod. *Ἔργ.* 775. *εὔφρονα καρπόν* dixerat. Cf. Cic. de Or. III, 38, 155. *laetas segetes etiam rustici dicunt: quod enim declarari vix proprio verbo potest, id translato quum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, eius rei, quam alieno verbo posuimus, similitudo.* Infra v. 101. *laetissima farra, Laetus ager.* Varr. R. R. I, 23. extr. et Cat. R. R. 6. in. *ager laetus* etc. — *quo sidere*, quo tempore, quibus mensibus; quum sol quovis mense aliud Zodiaci signum ingrediatur. Cf. autem v. 68. 208. 221. etc. — 2. *terram vertere*, aratro (quod additur v. c. Hor. Sat. I, 1, 28.), vel ferro (ut Geo. I, 147.), vomere (Lucr. I, 212.), bidente (Colum. IV, 5.) etc. Sine ciusmodi additamento etiam apud Colum. III, 13, 8. *collis in quatuor pedes vertendus*, et alibi; quare apud Ovid. Met. I, 425. *versae glebae.* — C. Cilnius *Maecenas* eques ille Romanus et Octaviani Augusti familiarissimus, qui literarum, imprimis poësis, fautor et patronus longe celeberrimus, ut hoc carmen, ipsi propterea dedicatum, conderet, Virgilium nostrum excitaverat. Diem supremum obiit eodem, quo Horatius suus, anno U. C. 746., undecim annos post Virgilium. (Cf. de eo imprimis Meibom. de C. Cilnii Maecenatis vita etc. Lugd. Bat. 1653. 4. Frandsen *C. Ciln. Maec.*, *eine histor. Untersuch. Altona* 1843. 8. Matthes de C. Cilnii Maec. vita in Symbolis Litter. Vol. V. p. 1—36.) — *ulmis adiungere vites*, ex Italorum more, de quo dictum ad Ecl. III, 10. IX, 41. et Geo. II, 89. Ceterum *vites* pro omnibus omnino arboribus frugiferis ponuntur, species, et primaria quidem, pro toto genere; nam totius libri argumentum his verbis continetur. — 3. De re pecuaria agam. — *qui cultus habendo sit pecori*, i. q. qui cultus, quae cura adhibenda sit, ut pecus recte habeatur, i. e. servetur et suppleatur. (vid. infra). Cf. Geo. II, 178. *quae sit rebus natura ferendis* (i. e. quod agri ingenium aptum sit rebus ferendis). — *Pecus habere* igitur h. l. recte curare et facere omnia, quibus illud servetur. Cf. Colum. VIII, 5, 19. *curandum erit, ut tepide habeantur pulli.* Alibi simpliciter pro alere legitur, ut Geo. III, 159. et Phaedr. III, 3., ubi vid. Burm. — *qui cultus*, alii Codd. et editt. *quis cultus*, male. Cf. adnott. ad Ecl. I, 19. *cultus*, pro cura, ut Cic. N. D. II, 158. *quae quidem* (oves) *neque ali neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum et curatione potuissent.* — 4. *pecori*, minoribus animalibus domesticis, ovibus maxime et capris, quae opponuntur bubus. — *pecori, apibus.* Ita Heins. ex Med. et optimis libris restituit pro vulg. *pecori atque apibus*, quam mutationem vana de metro sollicitudo provocavit. Cf. adnott. ad Ecl. II, 25. 53. et III, 5. atque Heins. ad h. l. — „*quanta*, quae [potius: quam magna], *experientia apibus*, sc. habendis, seu apum habendarum ad mellificium sit. Pro *cura* subiunxit aliud, quod apum cultui accommodatum esset, experientiam et usum [curam experientia

Hinc canere incipiam. Vos, o clarissima mundi
Lumina, labentem coelo quae ducitis annum;
Liber et alma Ceres, vestro si munere tellus

---

nitentem], quo mellificationis ratio valde exculta est. Cf. Geo. IV, 315, 16. Nam apum experientia, etsi iis aliqua tribui potest (vid. infra IV, 156 sqq.), huc vocari nequit." *H.* — *parcis*, non esse parcentibus, *φειδομένεις παρεόντων* (ut vulgo explicant, coll. Plin. XI, 19, 21. *Cetero perparcae, et quae alioqui prodigas atque edaces non secus ac pigras atque ignavas proturbent*), sed *σπανίαις*, non *sparsam*, sed *spärlich* (cf. v. c. infra III, 403.), verissime docet Wagn. Vult enim poëta significare, rem admodum difficilem esse apiarium copiosum servare atque adeo augere, quum apes tam molle sint tamque multis casibus obnoxium animalium genus. Libri quidam exhibent *parvis*, ad seqq. *hinc canere incipiam* pessime relatum. — 5. *Hinc* Servio idem est cum *dehinc*, *deinceps*, *nach der Reihe*, quod *hinc* nusquam significat: alii, inter quos Heyn., non multo melius pro *nunc*, *iam*, ab hoc inde tempore positum putant, similiterque Wagn. in edit. min. explicat: hinc exorsus incipiam, non *aliquando*, ut praesens rei initium significetur; sed melius, ni fallor, Voss. et Iacobs. interpretantur *ex his*, *horum partem*, ut apud Homerum *τῶν ἀμόθεν* (v. c. Od. I, 10.), quod est verecundiae. Sic etiam Geo. II, 444. III, 308. et Hor. Sat. I, 4, 6. pro *ex his*, *ab his*, et apud Ovid. Fast. V, 509. *maior inde*, pro maior ex iis s. eorum, usurpatum invenitur. Cf. etiam quae infra ad v. 505. Geo. III, 490. et Aen. I, 21. adnotavimus. — Sequitur invocatio deorum a quibus poëta in pangendo hoc carmine se adiutum cupit, et Caesaris Augusti, quae procul dubio inter pulcherrimos et splendidissimos totius carminis locos est referenda. — *Clarissima mundi Lumina.* Sol et Luna intelligendi sunt, qui omnes omnino rusticorum labores iuvant, ideoque primi erant invocandi. Vulgo haec verba male coniungunt cum sequentibus, ut Liberi Cererisque nominibus per appositionem sint addita; quam rationem qui defendunt, ut ipse Heyn., collato Macrob. Sat. I, 18., Virgilium non popularem, sed illorum philosophorum opinionem sequi arbitrantur, qui Solem et Lunam sub Liberi et Liberae nomine cultos fuisse contenderint. Sed verissime iam Voss. observavit, cum Sole et Luna Bacchum et Cererem non nisi in mysteriis quibusdam confusos esse; deinde, quum uniuscuiusque numinis appellationi certa aliqua causa adiiciatur, cur invocetur, mirum esset, si Baccho tantum et Cereri duplex munus tribueretur; quo accedit, quod Varro R. R. I, 1, 5., quem aperte ante oculos habuit Virgilius, diserte *primum* Iovem et Tellurem, *secundo loco* Solem et Lunam, *tertio* demum Bacchum et Cererem invocat. Quod autem opponere solent, tum copulam aegre desiderari, quae in seqq. ubique addita sit, hoc nihil est, nam eadem prorsus ratio obtinet infra v. 498., ubi vid. adnott. Copula pronuntiatione et brevi recitandi pausa post voc. *annum* facta facile suppleri potest. — „*labentem coelo quae ducitis annum*, h. e. quorum decursu tempora anni efficiuntur. Habuit ante oculos versus Lucretii V, 1435—38. *Sidera annum*, eius tempora, vicissitudines et partes, *ducere*, tamquam regant et moderentur, solemne est: scilicet quoniam ortu et occasu suo illas temporum vices designant. *Ducunt* autem *annum coelo*, in quo ipsa oriuntur et occidunt; et pro cursu anni dixit *annum labentem*, procedentem; *labi* proprium de temporis fuga s. decursu est." *H.* Ceterum e verbis *Ferte pedem* v. 11. hic communis illa notio supplenda: adeste mihi canenti. — 7. Post Solem et Lunam, a quibus omnis res rustica pendet, invocat poëta deos ad singulas eius partes et genera pertinentes. Recte enim *Heyn.:* „Ceterum pro diversis culturae generibus diversa numina invocare putandus est. Ad lib. I. spectat Ceres; ad lib. II. Bacchus, Fauni et Nymphae cum Silvano, Minerva autem propter oleae culturam; ad lib. III. Neptunus, quippe quum de equorum cura agatur, tum Aristaeus et Pan (Geo. III. pr. etiam Pales cum Apolline Nomio); tandem ad lib. IV. idem

Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis;
Et vos, agrestum praesentia numina, Fauni,
Ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellae:
Munera vestra cano. Tuque o, cui prima frementem

Aristaeus, mellificii auctor." De *Liberi* nomine cf. adnott. ad Ecl. VII, 58., de Cereris epitheto *alma* ad Ecl. VIII, 17. — *si* hic et v. 17. proprie conditionem indicat, unde pendent ratae preces, quum poëta speret, deos agrestes inceptum suum propterea adiuturos esse, quod totum carmen versetur in rebus illis caris et acceptis, ut sensus sit: si verum est, quod credimus, vestro munere tellurem - - mutasse etc.; inde autem fit, ut in eiusmodi locis Particula *si* accedat ad sensum causalem Coniunctionum *quum* et *quod* (quum vestro munere tellus - - mutaverit etc., etiam hoc carmen auxilio vestro iuvate), de qua re diximus ad Ecl. II, 27. Cf. etiam Bach. ad Ovid. Met. I, 378. et quae ad Aen. II, 536. adnotavimus. — 8. 9. Sententia haec est: qui hominibus pro glandibus, quibus antea vescebantur, frumentum, pro aqua vinum dedistis; qui agriculturae et vitium sationis auctores estis. — *Chaoniam glandem:* vid. adnott. ad Ecl. IX, 13. *Glandes* autem, quas Heyn. et Voss. de variarum arborum fructibus corticem cum nucleo habentibus, de palmis (*φοινικοβαλάνοις*), iuglandibus (*Διὸς βαλάνοις*), castaneis etc. interpretantur, primorum hominum alimentum fingi, satis notum. Cf. Cic. Or. 9, 31. Hor. Serm. I, 3, 100. Ovid. Met. I, 106. Fast. IV, 399. Lucr. V, 937. Tibull. II, 1, 37 sqq. Plin. H. Nat. XVI, 5, 6. 6, 8. alios. Ceterum Valerium Fl. I, 70. ita canentem: *et flava quercum damnavit arista*, Virgilium ante oculos habuisse, iure suspicatur Wagn. — *pingui*, granis tumenti, grandi. — 9. *tellus pocula miscuit uvis*, vitibus editis effecit, ut misceri possent. Constat enim, veteres vinum vulgo non nisi cum aqua mixtum bibisse. — „*pocula Acheloia*, pro aqua; at quam splendide! Acheloum, Aetoliae fluvium, priscis carminibus celebratissimum, pro quovis flumine et aqua quacunque, more antiquorum Graecorum (vid. Macrob. V, 18.) dixit." *H.* Ita etiam Schol. Stat. Theb. I, 453. et antiquiores omnes interpretes censuerunt (cf. Staveren ad Hygin. fab. 274.); sed rectissime hanc explicationem deridet Hermann. in Diss. de Musis fluvialib. Epicharmi et Eumeli p. 17., qui suspicatur, *Ἀχελωίδος*, Musae fluvialis, nomine, cognato cum vocc. *χέλυς* et *χελώνη*, i. e. testa, aquam vivam indicatam ideoque etiam nomen *Ἀχελῴου* de omni fluviorum et fontium aqua usurpatum esse. — *uvae* pro vino, ut *racemus* loco simillimo Ovid. Fast. V, 343. *Donec eras mixtus nullis, Acheloe, racemis.* Ceterum satis notus est mos vinum aqua temperandi. — 10. *praesentia numina.* Cf. not. ad Ecl. I, 42. De *Faunis* dictum ad Ecl. VI, 27. — 11. *Ferte pedem*, sc. huc; ad me venite, mihi adeste. *Pedem ferre* pro ire legitur etiam Catull. XIV, 21. Sen. Med. 862. Plaut. Men. IV, 3, 18. etc. Alibi etiam pro saltare dicitur, ut Hor. Od. II, 12, 17. — *Dryades* (de quibus vid. not. ad Ecl. V, 59.) una cum *Faunis*, rei pecuariae diis tutelaribus, invocantur, quia sunt deae silvarum, in quibus greges pascuntur. „Pro *Faunique* memorabilis lectio *Satyrique* in Gothano pr. Nam frigere videtur *Fauni* altero loco iteratum; et iunguntur Satyri Dryadesque v. c. Cul. 115. et saepe. Si codex paullo antiquior esset, dicerem veram eius lectionem voci ex antecedente versu revocatae cessisse. Nunc interpolatori deberi dicenda est lectio." *H.* Sed vulgatam praeter ceteros Codd. omnes tuetur etiam Macrob. Sat. V, 17., et tantum abest ut frigeat repetita Faunorum compellatio, ut vividiorem reddat orationem, imprimis quum voc. *simul* et aliud numinum agrestium genus adiungatur. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 20. — 12. *munera vestra*, frumenta, vitem, armenta, greges. — „*cui prima f. Fudit equum tellus*, cuius iussu primum e terra equus editus est. Nota fabula de Neptuni cum Pallade certamine, quum dei arbitrium tulissent, ut uter rem mortalibus utilissimam produxis-

Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune; et cultor nemorum, cui pinguia Ceae

---

set, eius nomine nova urbs (Athenae) appellaretur. Cf. Bentl. ad Hor. Od. I, 7, 7. Neptunus inde *ἵππιος*." *H.* Vid. Ovid. Met. VI, 70. Aliam fabulam, quae primum equum a Neptuno in Thessalia procreatum memorat (cf. Lucan. VI, 396. *Primus ab aequorea percussis cuspide saxis Thessalicus sonipes, bellis feralibus omen, Exsiluit*), respici putant Cerda, Voss. et Iahn., qui etiam Boettigeri Amaltheam T. II. p. 310. laudat. Adde Schol. Pind. Pyth. IV, 246. Schol. Statii Theb. XII, 632. Creuzeri Symb. IV. p. 343. Rupertium ad Liv. I, 9. et Bach. ad Ovid. Met. VI, 75. Quum ex alia fabula in certamine illo non equum, sed fontem, vel potius puteum aqua marina plenum Neptunus dicatur procreasse (cf Herod. VIII, 55. Apollod. III, 14, 1. Paus. I, 26. Varro apud August. C. D. XVIII, 9. aliique a Voss. allati), non mirum est, Servium in antiquis Codd. *equo* a grammaticis *aquam* substitutam invenisse. Sed quomodo epitheton *frementem* quadrat ad aquam putearam vel fontanam? Et si quis satis inepte opinari velit, poëtam de aqua maris cogitasse, quod sane *fremere* interdum dicitur, quid aqua marina agricolis praebet commodi, ut huius mythi mentionem facere ad rem pertineat? immo Neptunus aperte rei pecuariae causa invocatur, quare de vulg. lectionis veritate minime dubitandum. *Fremere* autem, ut de leonibus, lupis aliisque feris bestiis, ita etiam de equis satis frequentatum. Cf. Aen. XI, 496. 599. 609. Hor. Od. IV, 14, 24. et Epod. IX, 17. Ovid. Met. III, 70. etc. Ceterum Wagn. Vol. V. scripsit *ecum.* Vid. supra ad Ecl. V, 4. — *prima tellus*, quae antea equum nondum viderat et tum primum protulit. Poëtice igitur cum nomine (*tellus*) iunctum voc. *prima*, quod ad verbum (*fudit*) relatum *primum* esse debebat. Vid. Gronovii Obss. I, 7. et Wagn. Qu. Virg. XXVIII, 3. f., coll. Ecl. IV, 8. Geo. I, 136. IV, 388. Aen. III, 8. 94. 108. IV, 196. etc. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 3, 99. (quem Iahn. in priore edit. secutus erat, in edit. II. autem recte deseruit) *novam tellurem* male interpretatur per recens creatam, *die junge Erde.* — *fundere*, quod proprie de partu felici ac facili dicitur, poëtis omnino i. q. procreare. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 20. et ex locis ibi laud. imprimis Lucr. V, 915. *tempore quo primum tellus animalia fudit.* — „*percussa tridenti*, sollemni deorum more, quoties aliquid e terra provenire volunt. Vid. Callim. in Del. 30. in Iov. 29 sq." *H.* Pro *tridenti* Iahn. et tribus Codd. et Schol. Stat. Theb. VII, 184. edidit *tridente*, quum Substantivorum in *ns* desinentium Ablativus in *e*, Adiectivorum in *i* terminari soleat. (Cf. etiam Schneideri Gramm. Lat. II, 1. p. 224 sq. et Ramshorn. §. 28. III, 5.) Sed Virgilio ex Medic. et aliorum bonorum Codd. auctoritate etiam horum Substantivorum Ablativum saepe in *i* terminare placuit (cf. Aen. I, 145. II, 418. 610. ibique adnott.); quare meliores libros cum Wagn. secuti sumus. — 14. „*cultor nemorum*, h. e. pascuorum ideoque etiam gregum curam habens, est Aristaeus, Apollinis et Cyrenes [Nymphae] filius [ob merita de omni re rustica, imprimis apiaria, clarissimus, cf. Geo. IV, 315 sqq.] qui, Cycladibus magna siccitate et fame afflictis, quum *Ceam* [insulam, ad Cycladas pertinentem et Atticae vicinam, quae vulgo Ceos, nunc autem *Zea*, *Zia* appellatur: cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1026.] arcessitus, Sirium placare monstrasset, quo facto etesiae aërem temperare coeperant, Iovis Aristaci et Apollinis Nomii nomine cultus fuit. Pind. Pyth. IX, 104 sq. Apollon. II, 500 sqq. IV, 1132. cf. ibi Schol. et h. l. Serv. Infra Geo. IV, 317 sqq. Diod. IV, 81. 82." *H.* Adde Nonni Dionys. p. 156. 484. 750. ed. Wechel. Heyn. ad Apollod. p. 226 sqq. Creuzeri Symb. III. p. 365. Hermann. de mythol. p. XXII. Boeckh. ad Pind. l. l. Bröndsted *Reisen und Untersuch. in Griechenl.* (Paris. et Stuttg. 1826.) I. p. 40 sqq. alios. — *nemora* pro saltibus, in quibus sunt pascua. Cf. Ecl. VIII, 86. — *cui*, cuius beneficio. Vid. not. ad Geo. II, 5. —

Ter centum nivei tondent dumeta iuvenci;
Ipse nemus linquens patrium saltusque Lycaei,
Pan, ovium custos, tua si tibi Maenala curae,
Adsis, o Tegeaee, favens, oleaeque Minerva
Inventrix, uncique puer monstrator aratri,
Et teneram ab radice ferens, Silvane, cupressum,

---

pinguia, herbosa. Sic Geo. IV, 118. *pingues horti.* — 15. *dumeta* pro saltu, loco arbustis consito. Cf. Colum. I, 2. Hor. Od. III, 29, 22. etc. — „*tondent*, pascunt herbas inter arbusta natas. Aut Praesens pro Praeterito positum; aut, tamquam poëta deum adhuc in insula praesentem agere cernit.“ *H.* Hoc alterum cum Wagn. verius censeo. — 16. Virgilio obversabatur locus Theocriti Id. I, 123. 124. — Pronomen *Ipse* (*ja auch, ja selbst,*) additum videtur, quia Pan non facile deserere solet caram patriam, Arcadiam; quare etiam huius tantum dei patriae sedes hic commemorantur. Sensus igitur: Vel tu, caram patriam praeter morem tuum relinquens, adsis. — *Lycaei.* Vid. not. ad Ecl. X, 15. — 17. „*tua si tibi Maenala curae*, quandoquidem Maenalus, Arcadiae mons [de quo vid. ad Ecl. VIII, 21.] pascuis egregius, tibi est longe gratissimus, tu mihi rem pecuariam tractanti propitius, precor, adsis.“ *H.* Continent autem haec verba causam, cur Pan abesse debeat. Male Schrader. Emendatt. p. 24. coll. Theocr. I, 123. *seu* correxit. De Part. *si* vid. supra ad v. 7., de forma *Maenala* ad Ecl. X, 55. — 18. *Tegeaeus* vocatur Pan a Tegea, Arcadiae oppido, in qua etiam montes Lycaeus et Maenalus. (Cf. de hoc oppido liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1005.) Ita etiam Propr. III, 2, 30. *calami, Pan Tegeaee, tui.* — *oleaeque Minerva Inventrix.* In eodem illo cum Neptuno certamine, de quo ad v. 12. dictum, Minerva oleam illam procreaverat (cf. Herod. VIII, 55. Pausan. I, 27. Apollod. III, 14, 1. Aristid. Panathen. p. 183. Hygin. f. 164. Ovid. Met. VI, 70 sqq. ibique interpp. et quos laudat Moser. ad Cic. Legg. I, 1, 2.), quam religiosa antiquitas etiam Pausaniae (l. l.) et Himerii (Or. X, 3. ibique Wernsdorf.) temporibus in Athenarum arce conspicere sibi videbatur. — 19. *uncique puer monstrator aratri.* Triptolemus Eleusinius, Celei regis filius, a Cerere arationem edoctus, quam, bigis draconum vectus, per totam terram propagavit. Cf. Callim. in Cerer. 22. ibique Spanhem. Apollod. I, 5, 1. Hygin. f. 147. Ovid. Met. V, 642 sqq. Nomen ipsum poëtarum more non appositum. Ceterum Heynio observatu dignum videtur, quod Triptolemus heros hic inter deos invocatur. — *monstrator* legitur etiam apud Ovid. in Ibin. 399. *sacri monstrator iniqui*, i. e. auctor, suasor humanae victimae immolandae, Lucan. IX, 979. Tac. Germ. 21. — *unci aratri.* Cf. infra v. 169 sq. et Geo. II, 423., ubi *dens uncus* de ligone s. bidente usurpatur. — 20. „Tali habitu *Silvanus* tenerum cupressi truncum ferens in marmore apud Boissardum conspicitur T. IV. tab. 30. p. 134. et alibi. Hinc ille *inculto termite gaudens* ap. Gratium Cyneg. 20. Eo refertur Silvanus *Dendrophorus* apud Gruter. p. LXIV, 7. Cf. Salmas. Exercitt. Plin. p. 294. Fuit quoque fabula de Cyparisso puero amato. Vid. Serv. ad Aen. III, 680. Ceterum cf. Ecl. X, 24. 25.“ *H.* De *Silvano* ipso vid. ad Ecl. X, 24. — *teneram ab radice cupressum* vulgo explicant ab radice revulsam, abscissam, Schirach. autem p. 313. Voss. (qui comparat infra v. 319 sq. *segetem ab radicibus imis - - erucrent* et Catull. LXIV, 289., ubi Peneus fluvius *tulit radicitus altas Fagos*, i. e. cum ipsa radice evulsas) et Müller. Spicil. Animadvv. in Catull. p. 37. rectius radicitus s. cum radice erutam. Handius autem in Tursell. I, p. 24. multis exemplis docens, dictionibus *ab stirpe*, *ab radice*, *a fundamento*, totam et universam rem ab extrema, qua incipiat, parte describi, h. l. *teneram ab radice*, quae arcte cohaerere censet, paullo subtilius interpretatur: quae tota est tenera; quam explicationem in prima edit. et ipse temere secutus sum. — 21—23. „Dii agro-

Dique deaeque omnes, studium quibus arva tueri,
Quique novas alitis non ullo semine fruges,
Quique satis largum coelo demittitis imbrem;
Tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum
Concilia, incertum est, urbisne invisere, Caesar, 25

---

rum, silvarum et tempestatum praesides. Videtur sane poëta deos Romanorum agrestes miris nominibus, ab omni re rustica petitis, declarare voluisse." *H.* — 22. *non ullo* pro vulg. *nonnullo*, quod Servius admodum contorte studet explicare, Heins. ex Medic. et aliis bonis libris restituit. — „*non ullo semine*, nulla satione, sua sponte provenientes, oppos. voc. seq. *sata*, Sic etiam Geo. II, 10—14. et Ovid. Met. I, 107. de aurea aetate: *Ver erat aeternum, placidique tepentibus auris Mulcebant Zephyri natos sine semine flores.*" *H.* — 23. Post deos agrestes ex notissima Romanorum adulatione etiam Caesarem invocat tamquam deum mox futurum, qui tamen cui deorum ordini et generi, utrum terrestrium, an coelestium, an marinorum, se adiuncturus sit (id quod ab ipsius arbitrio suspensum facit), decerni nondum possit; nam Orcum minime eo esse dignum. Catroeus hanc Augusti invocationem secundae demum Georgicon editioni adiectam fuisse putat, postquam divinos ipsi honores Senatus decreverit, quod ei post mortem demum obtigisse vidimus ad Ecl. I, 6. Sed si Virgilius Georgica perfecit et recitavit Augusto ab Actiaca victoria redeunti, ubi ille iam Pergami et Nicomediae templa sibi exstrui passus ideoque vere iam deus appellari et coli coeptus erat, Senatus autem de summis honoribus in reducem congerendis iam saepe consilia agitasse credibile est, profecto non alienum erat a poëta divinos Augusto honores augurari et deos fingere deliberantes de eo in concilium suum recipiendo. (Cf. etiam adnott. ad v. 28.) — 24. *Tuque adeo* (*und besonders Du*), paullo gravius, quam *etiam;* quo sensu hoc Adverb. in Georgicis tantum (I, 94. 287. II, 323. III, 242. IV, 197.), nusquam in Aeneide legi, Wagn. docet Qu. Virg. XXVI. Vid. tamen quae ad Aen. IV, 96. et 533. adnotavimus coll. cum not. ad Ecl. IV, 11. — *deorum concilia.* Cf. Aen. X, 2. Calpurn. Ecl. VIII, 51. Val. Max. I, 6. *Caesarem deorum concilio adiecerunt* etc. — 25. „*urbisne invisere*, inspicere, *velis*, et an *velis*, h. e. cupias, affectes, suscipere aveas, *terrarum curam* et tutelam. Debebat poëta pergere *et terras curare*; hoc invertendo extulit: *velisque curam terrarum*, h. e. praeferas; ut saepe *velle*, et *βούλεσθαι* apud Homerum. De tali verbi eiusdem iunctura duplici vid. Burm. et Bentl. ad Hor. Od. I, 1, 7." *H.* Adde quos iam ad Ecl. VI, 74. laudavimus, et cf. Ecl. V, 46. 47. Aen. I, 124. VII, 421. multosque similes locos. Manso, antiqua Accusativi forma deceptus, quam praeter maiorem Codd. partem tuetur veterum grammaticorum apud Gellium XIII, 20. auctoritas, verba ita coniungit: *an velis invisere curam urbis terrarumque.* Sed quid est *invisere curam?* (quae tamen verba etiam a Wagnero in edit. min. coniungi miror, hac interpretatione addita: „Proprie dicitur *invisere urbem*; quod qui facit, is curat res urbis; hinc *curam invisere* iungere ausus est poëta," et voc. *urbis* per Genit. Romae explicato) Immo verba *invisere urbes* quisque videt non minus esse Accusativum Obiecti, quam *curam terrarum*, quod variandae orationis causa poëta praetulit vulgari *terrasque curare.* Vid. etiam Schirach. p. 466. „*Dei invisere* dicuntur terras et urbes, quas aut praecipue amant et colunt, aut in quibus instituta sibi sollemnia sacra frequentant. Prius malim, ut *invisere* sit *ἐφορᾶν*, inspicere, regere. Bene autem Caesar inter deos urbium et terrarum tutelares referri potuit; noti sunt dei *πολιοῦχοι.* Meminerit aliquis locum Callim. in Iov. 73. Notanda vero copia orationis, qua idem toties effert: *velisne deus esse.* Ceterum cf. Lucan. I, 45 sqq. et Stat. Theb. I, 24 sqq." *H.* De antiqua autem illa Accusativi forma, quam hic diserte tuetur Probus apud Gellium XIII, 20., praeter antiquos Grammaticos (vid. infra) et viros

Terrarumque velis curam, et te maximus orbis
Auctorem frugum tempestatumque potentem
Accipiat, cingens materna tempora myrto;
An deus immensi venias maris, ac tua nautae
Numina sola colant, tibi serviat ultima Thule, 30

---

doctos a Schneid. Gramm. Lat. II. p. 269 sq. laudatos cf. Voss. in Aristarcho IV, 16. Oudend. ad Apulei. p. 146. Heusing. ad Nep. Con. 5. Heindorf ad Hor. Sat. p. 12. Hand. ad Stat. Silv. I, 2. p. 345. Schaefer. ad Plin. Ep. I, 6, 1. Beier. ad Cic. Off. I, 26, 91. mea in praefat. ad Lucret. p. XII sqq. Kritz. ad Sall. Cat. I, 1. Steuber. in Seebodii Bibl. crit. 1830. T. I. p. 218. Iahn. ad h. l. Wagn. Orth. Virg. p. 382 sqq. alios, et quae contra eos disputarunt Vanderbourg. in praef. ad Hor. p. XXV. et Wolf. ad Hor. Sat. I, 1. p. 11. Quod ad ipsos veteres Grammaticos attinet, Varro L. L. VII, 37 sq. sua aetate utramque formam usurpatam esse testatur, Donatus autem p. 1750., Serv. ad Virg. Aen. I, 108. et, qui accuratius de hac re disputat, Priscian. VII, 17, 83. praeter nomina propria ex Graeco sermone translata ea tantum Substantiva, quorum Gen. Plur. in *ium* terminetur, aurea aetate Accus. Plur. plerumque in *is* misisse asseverant. Valer. denique Probus apud Gellium l. l. Virgilium in hac re auris arbitrio consilioque usum esse contendit, quod quale fuerit, difficile dixeris. Quare praestat, solam Codd. optimorum auctoritatem sequi, quamquam constat, saepissime in iis antiquiori formae in *is* librariorum culpa vulgarem esse substitutam. Iahn., quum omnis haec quaestio adhuc ambigua esset, ubique vulgarem formam retinuit. — 26. *maximus orbis*, i. e. orbis terrarum, non coelum, quum praecedant verba *terrarum curam; maximus* igitur pro permagnus, et *orbis* ipse pro hominibus, qui orbem terrarum incolunt. Ceterum cf. Ecl. I, 67. et IV, 17. ibique adnott. — 27. Vulgo verba ita coniungunt: *frugum tempestatumque potentem*, sed melius et elegantius videtur, locum ita intelligere, ut *auctor frugum* et *potens tempestatum* (*Gebieter der Witterung*) distinguantur, quum poëta noster etiam Aen. I, 80. Aeolum *nimborum tempestatumque potentem* dicat, et Aen. III, 528. *Deos maris et terrae tempestatumque potentes* commemoret. Hoc autem loco *tempestates* nec venti sunt, nec quatuor anni tempora, sed varia coeli aërisque conditio, unde sane illorum vicissitudines maximam partem pendent. — 28. *cingens materna t. myrto*, longe sublimius, quam *cinctum materna myrto;* nam oculis quasi nostris videmus Orbem terrarum, h. e. incolas eius, Augusto stanti coronam myrteam imponentem. Materna vocatur *myrtus*, quia Veneri erat sacra (cf. adnott. ad Ecl. VII, 62.), quam gens Iulia stirpis auctorem venerabatur (cf. not. ad Ecl. IX, 47.). Videtur autem his verbis significare poëta, Octavianum Augustum, ut Iulium Caesarem (cf. Ecl. V, 56 sqq.), vel ob divinam gentis suae originem, qui inter deos referatur, esse dignum, ideoque locum inter deos ipsi tributum nihil admirationis habiturum. Ceterum nescio an paullo subtiliora sint, quae Wagn. in edit. min. addit: „Myrtea corona Caesari tribuitur, tamquam rerum naturae curam cum matre, Venere, suscepturo; nam Venus, ut ait Lucr. I, 22., *rerum naturam sola gubernat.*“ Mirum enim esset, si Caesari inter deos relato aliquae partes in animantium generibus per Venerem propagandis tribuerentur; haec enim est illa gubernatio naturae, quam Lucretius Veneri vindicat. — 29. An inter deos marinos princeps recipiaris. — *venias*, scil. in conspectum nautarum, nautis in mari appareas, vel, quod praestare videtur, omnino pro: futurus sis; quum *venire* haud raro dicatur pro exsistere de rebus novis, quae antea nondum fuerunt. — *immensi maris* (*πόντου ἀπείρονος*), ut ap. Lucret. II, 591. Cic. Tusc. I, 30, 73. etc. — 30. *tua numina colant.* Cf. adnott. ad Aen. I, 48. *Et quisquam numen Iunonis adorat praeterea. — sola*, ita ut ceteris omnibus diis marinis te praeferant. — *Ultima Thule*, ut Aen. VIII, 687. *ultima Bactra*, ibid. v. 727. *Extremi hominum Morini* et similia. Quam diversae autem sint geogra-

Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
Anne novum tardis sidus te mensibus addas,
Qua locus Erigonen inter Chelasque sequentis

---

phorum de hac insula a Pythea primum conspecta opiniones, quae vulgo Islandia nostra habetur, satis constat. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* I. p. 149. not. 67. et III. p. 311 sq. Id tantum hic tenendum, eam unanimo veterum consensu ultimam terrae partem septemtrionem versus sitam haberi. „*Servire* ea dicitur deo marino, quatenus eius potentia per omnia maria obtinet: quae per insulas, imprimis ultimas, bene declarantur.“ *H.* Ideoque his verbis imperium omnia maria complectens indicatur. — 31. „*Teque sibi generum Tethys emat*, et una ex Oceanidibus tibi nubat. Eos, qui inter deos adscripti essent, deabus iungi fas erat; sic Hercules Hebae. Itaque Augusto, maris deo, una Nympharum, filiarum Oceani et Tethyos, dabitur, dote numerata, unde *emat* dixit; ex more heroum vitae. Sic Perseo Andromedam paciscuntur *Promittuntque super regnum dotale parentes*, Ovid. Met. IV, 704.; et nota sunt ex Homero τὰ ἕδνα parentum nuptae sponso promissa vel data. Splendide adiectum *omnibus undis*.“ *H.* Quibus verbis haec inest sententia, Tethyn vel omni maris imperio in Augusti gratiam renuntiaturam, quovis igitur pretio eum generum emturam esse. — 32. Hoc phantasma, ut aliquis, qui pro deo vel heroe habendus esset, in sidus mutetur, Heyn. censet poëtam mutuatum esse a philosophis Alexandrinis, qui animabus sedem in astris assignaverint. Sed non opus est philosophis Alexandrinis commemoratis, quum opinio illa, animam post mortem in stellam aliquam mutari, multo antiquior sit Alexandrinis philosophis. Cf. Aristoph. Pac. 832. iam a Voss. laud. et adnott. ad Geo. IV, 227. Praeterea vid. not. ad Ecl. IX, 47. et interpp. ad Hor. Od. III, 25, 6. Haec autem explicatio haud dubie praeferenda est alteri, quam idem Heyn. profert, ut inter sidera referri nihil aliud sit, quam in coelum, inter deos recipi. — *tardis te mensibus addas*, nam annorum, mensium ac dierum mensuram siderum decursus facit; *tardos* autem non solum ornans est epitheton, ut Heyn. censet, sed aestivos menses significat; omnia enim haec sidera, quibus se fortasse additurus Caesar dicitur, Virgo, Libra, Scorpius, mensibus aestivis in Zodiaco regnant, quos ob longos dies (vel, ut Iahn. censet, propter nimium solis aestum) et alibi *tardos* dicere veteres solent. Cf. Manil. II, 202. *quum sol adversa per astra Aestivum tardis attollat mensibus annum*, et Nemes. Cyneg. 164. *Sed postquam Phoebus - - tardasque vias cancrique morantis Sidus init.* Praeterea cf. Geo. II, 482. Aen. I, 746. et Ovid. ex P. II, 4, 26. *tardae noctes*, Ovid. Her. I, 8. *tardi dies*, Hor. Ep. I, 1, 24. *tarda fluunt tempora* etc. — 33. Non sufficit, ut Caesarem, si velit, in stellam aliquam mutatum, adeoque vel splendidissimis Zodiaci sideribus adiunctum iri dicat; sed summa in ipso loco, quem ei assignat, inest adulatio. Nam inter *Erigonen*, i. e. Virginem, quam alii Astraeam (cf. adnott. ad Ecl. IV, 6.), alii Erigonen (Ovid. Met. X, 451.), Δίκην (Hesiod. Ἔργ. 256.) s. Iustitiam (Geo. II, 474.) vocant, et Scorpium in antiquissimo Zodiaco aliud siguum non conspiciebatur, ut scorpius *chelis* suis omne spatium interiectum expleret. Cf. Ovid. Met. II, 195 sqq. Serius demum ex his Scorpii chelis s. brachiis novum *Librae* signum factum (cf. Hygin. astron. II, 26. Aratus 89. Macrob. Somn. Scip. I, 18. *libram, i. e. scorpii chelas, mox oriri videmus*), quae modo Virginis manibus, modo Scorpii chelis tenenda tradebatur; quare apud Manil. IV, 203. legimus: *librantes noctem Chelae.* Hunc igitur locum, ubi Iustitia regnat, poëta Augusto vindicat, tecte his verbis ipsius iustitiam et aequitatem celebrans. Quare prorsus supervacaneae sunt longae de Augusti die natali disputationes, ad quem poëta, Librae signum numini futuro assignans, respexisse temere putabatur. Cf., quos Heyn. laudat, Eckhel. Doctr. num. Vol. VI. p. 109. Schlegel. ad Morelli Impp. T. I. p. 194. Vignoles in Hist. crit. de la Rep. des Lettres. T. XI. XII.

Panditur; ipse tibi iam brachia contrahit ardens
Scorpios, et coeli iusta plus parte reliquit:
Quidquid eris, — nam te nec sperant Tartara regem,
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido;
Quamvis Elysios miretur Graecia campos,
Nec repetita sequi curet Proserpina matrem —
Da facilem cursum, atque audacibus adnue coeptis,

---

etc. — *chelas sequentes*, quia Scorpius Virgini a tergo est; quae explicatio praestat alteri, ut *sequentes* sit i. q. sequaces, flexiles. — 34. Verba *ipsi tibi* cett. continent uberiorem rei modo commemoratae explicationem quasi in parenthesi adiectam, qua de re vide quae infra ad v. 466. adnotavimus. — *ipse* opponitur pronomini *tibi*, ut alacrior et commotior evadat oratio; qua de re cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 469. — *ardens* scorpius, ut sidus, lucens, splendens. Nimis subtiliter Voss. respicit vulgi opinionem, sub scorpii signo pueros acres et fervidos nasci, coll. Manil. IV, 217. — 35. *Scorpios*. Ita Heins. ex Med. aliisque Codd. pro vulg. *Scorpius*. Cf. infra v. 138. et adnott. ad Ecl. VI, 13. — *iusta plus parte*, signum maioris reverentiae: arctius etiam, quam opus est, chelas contrahit, ut novum Augusti sidus in earum locum succedere possit. De locutione *plus parte* Burm. conferri iubet Heins. ad Ovid. Trist. III, 3, 16. — *reliquit*. Hanc Med., Rom. et omnium fere Codd. melioris notae lectionem, quae iam Heynio fortasse recipienda videbatur, recte Wagn. restituit, „non ut elegantiorem, sed quod iam factum significet illud, quod modo fieri per Praesens *contrahit* indicatum fuerat." Voss. vulgatam *relinquit* tuetur, quam etiam Ialin. in priore edit. retinuerat, in altera vero cum meliorum Codd. lectione permutavit. — 36 sqq. Diis inferis adscribi noles, quamvis ibi sint campi Elysii Graecis tantopere celebrati et ipsi Proserpinae adeo placentes, ut vel a matre revocata inde redire nolit. — 36. *Quidquid eris*, i. e. quicunque deus eris. — *sperant* Wagn. edidit ex Rom., Med. a m. pr. et Ald. III. emendatissima. Vulgo *sperent*. Utrumque defendi potest; sed Indicativus rem gravius exprimit: Tartaro ne in mentem quidem venit hoc sperare, quod tuae maiestati et dignitati non convenire ipse sentiat. — *Tartara* (quam formam etiam Geo. II, 292. IV, 482. Aen. IV, 243. V, 734. VI, 543. et alibi invenimus) s. Tartarus proprie quidem is est inferorum locus, ubi mali et miseri versantur: hic tamen (ut apud Ovid. Met. X, 21. XII, 619. etc.) pro inferis omnino ponitur, ut iam ex *Elysiis campis* patet v. 38. substitutis. Posteriores demum accuratius distinguunt inter Tartarum et Elysium, tamquam diversas Orci regiones. — 38. *Elysii campi*. Vid. Tibull. I, 3, 58. Lucan. VI, 698. Martial. IX, 52, 5. etc. Describuntur Aen. VI, 638 sqq. ubi vid. adnott. — *miretur*, celebret, multis verbis ornet. — *Graecia*. Imprimis pŏcti Graeci intelligendi sunt. Ceterum vid. adnott. ad Ecl. I, 63. et IV, 58. — 39. *repetita*, revocata, recuperata, ut Aen. VII, 240. Plaut. Truc. IV, 3, 72. *Filium istinc tuum te melius est repetere.* Ter. Andr. I, 5, 14. *Repudiatus repetor* etc. — *nec curet sequi*, i. q. nolit sequi. Cf. Cic. ad Fam. I, 9. *ut redire non curet.* id. Acad. post. I, 2, 4. *ea nolui scribere, quae - - nec docti legere curarent.* Lucil. ap. Cic. de Or. II, 6, 25. *Persium non curo legere.* Hor. Od. III, 5, 29. *Nec vera virtus - - Curat reponi deterioribus* etc. De verbo *curandi* Infinitivo alicui coniuncto cf. Burm. ad Rutil. I, 429. — Notissima est fabula de Proserpina (Περσεφόνη) a Plutone rapta et a Cerere matre per omnes terras, per omnia maria quaesita. Cf. imprimis Hom. h. in Cer. et Claud. de raptu Pros., praeterea autem Apollod. I, 3, 1. et 5, 1. Moschus III, 120 sqq. Cic. Verr. IV, 48. Ovid. Met. V, 385 sqq. Fast. IV, 419 sqq. Hyg. f. 146. Creuzer. Symb. IV. p. 169 sqq. Huc maxime facit Lucan VI, 699. *coelum matremque perosa Persephone.* — 40. *Da facilem cursum*, i. e. Fac, eventus canendi prospere et ex sen-

Ignarosque viae mecum miseratus agrestis
Ingredere, et votis iam nunc adsuesce vocari.
Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur et Zephyro putris se gleba resolvit,
Depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro

tentia mihi procedat. Metaphora a navigando deducta, unde etiam aliae dictiones metaphoricae ad fortunam aut secundam aut adversam translatae. Vid. Ovid. Fast. I, 3. *Excipe pacato, Caesar Germanice, vultu Hoc opus, et timidae dirige navis iter.* ibid. v. 466. *Dirigat in medio quis mea vela freto?* et similes locos. Ceterum conferri etiam potest Lucret. VI, 92 sq. *Tu mihi, supremae praescripta ad candida callis Currenti, spatium praemonstra, callida Musa.* — 41. *Ignaros viae*, qua ingrediendum sit in agricultura recte exercenda; nam per longa bella civilia et quae illa sequebantur proscriptiones agrorumque divisiones, pristinis colonis vel interfectis vel depulsis, Romani omnem fere agriculturam dedidicerant. — *mecum miseratus*, ut ego miseror (cf. adnott. ad Ecl. III, 32.); opem enim ferre rogatur. — 42. *Ingredere* non cum Infin. *vocari* coniungendum, sed absolute dictum videtur de re magna, ad quam suscipiendam aliquis excitatur, ut Aen. VIII, 511 sqq. *Tu, cuius et annis Et generi fata indulgent, quem numina poscunt, Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor;* quibus verbis Evander Aeneam ad regnum Tyrrhenorum capessendum excitat. Voss. convertit *wandle voran*, Augustum cogitans tamquam numen tutelare, poëtam in suscepto cursu comitans. Minus recte Heyn., coll. Aen. II, 174. IV, 107. XI, 704. et illo ipso loco VIII, 513., explicat *incipe*, haud dubie *canere* vel tale quid subaudiens. — *iam nunc adsuesce*, utpote deus futurus. Cf. locus simillimus Aen. VIII, 174. *iam nunc sociorum adsuescite mensis.* — *votis vocari.* Cf. Hor. Od. IV, 5, 12., ubi *votis omnibusque et precibus vocare* legitur. Sic Aen. V, 234. *divos in vota vocare* et ap. Silium II, 115. *per vota vocare.* — 43—46. „Aratio cum vere primo instituenda est, (vid. Hesiod. Ἔργ. 458 sqq.) quum nix liquescit, et terra, a frigore constricta, tepidae aurae afflatu resolvitur." *H.* — *Vere novo.* Ver apud Romanos incipiebat Favonio s. Zephyro spirante, i. e. inter Nonas et Idus Februarias, et durabat usque ad medium fere m. Maium. Aratio autem instituebatur omnino mitiore tempestate redeunte, interdum iam medio Ianuario. Cf. Colum. II, 4. XI, 2. Pallad. II, 3. et Plin. XVIII, 65, 2. a Vossio laudati. — *cani montes* sunt glacie et nive oppleti. Eadem ratione *canus*, pro albus, candidus, de gelu dicitur Geo. III, 442., de pruina Geo. II, 373., Hor. Od. I, 4, 4. Ovid. Her. V, 16., de nive Hor. Sat. II, 5, 41. Cf. imprimis Ovid. Ibis 204. *Quam multa fiat grandine canus Athos.* — 44. *humor liquitur.* Cf. Lucr. II, 991. *unde alma liquentes Humoris guttas mater quom Terra recepit.* Wagn. Vol. V. edidit *umor* (ut alibi *umens*, *umidus*, *umecto*, *umesco*) ex Codd. Med., Vat. et Rom. auctoritate. Cf. eius Orth. Verg. p. 478. — *putris gleba*, emollita et resoluta tepore, quum antea gelu constricta fuerit. Cf. infra v. 215 sq. II, 204. Aen. VIII, 596. Lucr. V, 145. Colum. II, 2. — *se resolvit.* Cf. Hor. Od. I, 4, 10. *flore, terrae quem ferunt solutae* etc. cum adnott. ad Geo. II, 317. — 45. Iam tum arationis initium faciendum est. Cf. Lucr. V, 209. *vis humana - - valido consueta bidenti Ingemere et terram pressis proscindere aratris.* Val. Fl. VII, 63. *me quoque vomere presso - - agnoscere tauri*, ubi vid. Burm. Geo. II, 203. Avien. Arat. 621. Calpurn. Ecl. IV, 121. Verbis *depresso aratro* (i. e. vi aratoris altius terrae impresso: cf. adnott. ad Ecl. III, 42. et Iahn. ad Ovid. Trist. III, 10, 68. praeterea autem Burm. ad Ovid. ex P. I, 8. 57. idemque ad Lucan. VI, 383. et Mitscherl. Lucct. in Catull. p. 31.), *taurus*, *ingemere* durum et pingue solum indicari, cui subigendo magno labore opus sit, contra vero v. 67., ubi de *infecunda tellure* agatur, cui subigendae vaccae et muli sufficiant, *tenui suspendere sulco* legi, bene docet Voss. — *mihi:* i. e. si vos, agricolae, meum,

Ingemere, et sulco adtritus splendescere vomer.
Illa seges demum votis respondet avari
Agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit;
Illius immensae ruperunt horrea messes.

---

vestrae causae faventis, sequi vultis consilium. Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 6. — 46. *vomer*. Pauci Codd. *vomis*, ut infra v. 162. (ubi vid. adnott.), qui locus haud dubie hanc mutationem verae lectionis provocavit. Sic enim interdum similium verborum aut sententiarum recordationem novas lectiones peperisse, docet Wagn. coll. Heins. ad Ecl. V, 37. Aen. V, 88. 486. IX, 814. — 47 — 49. Iterata aratione opus est, ut agri proventus felix sit. — *seges*, h. e. terra, ager, *das Saatfeld*, ut Ecl. IX, 48. — *respondet:* cf. Geo. II, 64. — *avari*, qui plura semper concupiscit, cui vel largissimus proventus vix satisfacit. Cf. prooem. Aen. v. 3. *avidus colonus*. Hor. Epist. I, 7, 85. et Paulinus, qui h. l. imitatus Epist. 28. ita scripsit: (fundus), *qui avaris agricolae sui votis proflua ubertate respondet.* — *bis quae solem, bis frigora sensit.* Vulgo ager ter tantum arabatur (tertiabatur: Colum. II, 14.), ita ut vere incunte proscinderetur, aestate iteraretur (et quidem *in obliquum verso aratro*, v. 98.), sub finem auctumni (aequinoctii tempore, brevi ante sationem, vel etiam ea iam peracta) tertiaretur. Vide v. c. Colum. II, 4. et 8. Varr. R. R. I, 29 sqq. Pallad. II, 3. VIII, 1. X, 1., et Voss. ad h. l., qui accurate de his rebus egit. At ii agricolae, qui in terra subigenda summum culturae ponebant, quibusque cum solo duriore et spissiore conflictandum erat, *quater* arabant, semel quidem iam sub finem auctumni, tum vere anni sequentis, mox aestate, denique auctumno, quum sationis tempus instaret (quo spectant v. 47—49.). Hoc vero, Heynio teste, faciebant, *ut frigus et solem ager sentiret*, ὅπως χειμασθῇ καὶ ἡλιασθῇ, ut Theophr. causs. plant. III, 25. dicit; *bis* igitur hiberno (s. auctumni), *bis* aestivo tempore (vere et aestate) ager et frigus et solem sensit. Idem Heyn. conferri iubet Salmas. Exercitt. Plin. p. 510. et Plinium ipsum XVIII, 20, 49.: *quarto seri sulco Virgilius existimatur voluisse, quum dixit, optimam esse segetem, quae bis solem, bis frigora sensisset;* ubi *quarto sulco* pro quarta aratione dictum, ut patet ex verbis seqq.: *Spissius solum, sicut plerumque in Italia, quinto sulco seri melius est, in Tuscis vero nono.* Utramque rationem etiam Graecis usitatam fuisse, patet ex Theocr. XXV, 25. τριπόλοις σπόρον ἐν νειοῖσιν Ἔσθ' ὅτε βάλλοντες, καὶ τετραπόλοισιν ὁμοίως. De tertiatione cf. Hom. Il. XVIII, 541 sq. Od. V, 127. Hesiod. Ἔργ. 384. 448. sq. 462. Arat. Diosem. 321 sqq. conversa a Cic. de Div. I, 9, 15. Ceterum negari nequit, his tribus versibus (47—49.) nexum sententiarum quodammodo interrumpi coeptamque orationem de communi illa et usitatissima arandi ratione, ex qua vere novo agrum proscindere incipiunt, mirum quantum interpellari et turbari; quare nescio an vere statuat Wagn. ad Geo. IV, 203.: „hos versus, ut alios huius carminis, absoluto iam hoc libro aut etiam toto Georgicorum opere, a Virgilio in marginem Codicis coniectos et inde in texta illatos esse." — 49. *Illius*, scil. segetis, non agricolae; priorem enim rationem iam anaphora *Illa seges — Illius* praestare docet. — *ruperunt horrea*, replent ita, ut horrea copiam vix capiant (*bis zum Brechen füllen*); praeclare ad magnam copiam significandam. Cf. Colum. X, 307. *Pressaque flammeola rumpatur fiscina caltha.* Sidon. Apoll. I. ep. 6. *frugibus rupta congestis horrea* etc. Simili ratione infra II, 518. *annus - - Proventu oneret sulcos, atque horrea vincat*, et Tibull. II, 584. *Distendet spicis horrea plena Ceres.* De Perfecto autem *ruperunt* significatione Aoristi Graeci pro *rumpere solent* posito, quod ita explices: iam aliquoties ruperunt, ideoque eadem rerum conditione redeunte etiam nunc rumpunt et posthac rumpent, ex iis, quae in prima edit. laudavi, cf. imprimis Bentlei. et Iahn. ad Hor. Od. III, 23, 19. hic etiam ad Geo. I, 287. et Ovid. Tr. III, 4, 25. Goerenz. ad Cic. de Finn. I, 15, 49. Beier. ad Cic. Off. I, 44, 155. Walch.

Ac prius ignotum ferro quam scindimus aequor, 50
Ventos et varium coeli praediscere morem
Cura sit ac patrios cultusque habitusque locorum,
Et quid quaeque ferat regio, et quid quaeque recuset.

---

ad Tac. Agr. c. 1. p. 104 sq. Kritz. ad Sall. Cat. 10, 4. 51, 11. Iug. 17, 6. Steuber. in Seebodii Bibl. crit. 1830. Vol. I. p. 222. Exempla praeter locos modo laud. praebent infra v. 263. 287. 391. II, 24. II, 490. sqq. III, 104. 378. IV, 212. Hor. Od. I, 34, 16. II, 2, 30. et 32. III, 29, 16. A. P. 412. 343. Iuven. II, 64. XIV, 175. etc. — 50. sqq. „Ante arationem et totum opus rusticum natura soli coelique consideranda est. Cf. Colum. lib. I. praef." *H.* — *Ac prius:* Sic cum Wagn. edidi ex plurimorum Codd. auctoritate pro vulg. *At prius*, quod exhibent Gud., Palat. et Serv., haud dubie a librariis profectum, quibus Particula transitionem indicans h. l. requiri videretur. Vid. Wagn. Qu. Virg. XXXVII, 2, a., qui ad h. l. simplicem Copulam eo defendit, quod quae v. 50 sqq. leguntur, ita interponantur, ut non plane diversum ab iis, quae praecedunt, argumentum, sed rei modo memoratae et mox, (v. 63 sqq.,) copiosius tractandae cognatum persequantur. — *ignotum aequor*, agrum, cuius natura nobis ignota est. De agro nuper demum emto vel alio modo recens acquisito cogitandum; *aequor* autem de quavis planitie, non solum maris, verum etiam agrorum dicitur. Cf. Geo. I, 97. II, 105. Aen. V, 456. VII, 728. 738. 781. X, 451. Cic. Div. I, 42. in. *Aegyptii et Babylonii in camporum patentium aequoribus habitantes.* Ovid. Met. XV, 267. *mons est deductus in aequor*, ubi vid. Bach. — *scindimus*, aramus ut ap. Claud. Stilich. I, 134. Senec. Phoen. 124. et simili ratione de navibus mare secantibus ap. Ovid. Trist. I, 9, 48. Metam. XI, 463. Cf. etiam Huschk. ad Tibull. IX, 1, 173., ubi unus Cod. pro vulg. *pontus confinditur aere* praebet *conscinditur.* — 51. *prius praediscere.* Vid. adnott. ad Aen. VIII, 47. — „*coeli morem*, i. e. aëris naturam, temperiem. — *varium*, pro diversa regionum natura et situ diversum. Cf. Colum. libr. I. praef. 23. *Coeli et anni praesentis mores intuentur: neque enim eundem, velut ex praescripto, habitum gerunt* etc. Totus ille locus s. 22 sqq. pro commentario est." *H.* Pro *varium* sex Codd. apud Colum. I, 4, 4. exhibent *proprium*, quod cum Vossio interpretamentum habeo sequentis voc. *patrios* ex margine in contexta translatum. — 52. *Cultus praediscere*, i. e. praediscere, quam quisque ager colendi rationem postulet; *habitus* est ingenium et natura agri cuiusque. Heyn. confert Xenoph. Oecon. XVI, 2 sqq., quem putat Virgilio ante oculos fuisse. Accuratius hac de re infra II, 177 sqq. agitur. *Patrios cultus* male intelligunt de colendi ratione maiorum; immo *patrios cultusque habitusque locorum* poëtice dictum pro *cultus habitusque locorum patriorum;* nam *patrios* non minus ad *habitus*, quam ad *cultus* pertinere, iam duplex *que* indicat, quod hic, ubi de rebus diversis quidem, sed eiusdem gravitatis sermo sit, prorsus suo loco esse, quisque videt. Adiectiva autem a poëtis saepissime alii Nomini adiungi, quam quo proprie pertinent, res est satis nota. Cf. adnott. ad Aen. VIII, 526. Errat igitur Heyn., si multorum Codd. lectionem *cultus habitusque*, omisso *que*, praeferendam censet, ne *patrios* ad *habitus* quoque referatur; quum duo diversa sint *habitus* et *cultus patrius.* At praestantiores libri tuentur *cultusque*, et apud Ovid. Met. IV, 765., qui hunc locum imitatus videtur, legimus: *cultusque habitusque locorum Quaerit Abantiades.* Perperam autem hanc coniungendi rationem Zumpt. §. 337. Billroth. §. 290. et Walch. ad Tac. Agric. 44. p. 419. solis fere poëtis vindicant, quum Sallustio certe satis familiaris sit (cf. Kritz. ad Sall. Iug. 10, 21.). Ceterum Wagn. iubet nos animadvertere *ὕστερον πρότερον cultusque habitusque*, quum quomodo ager colendus sit, ex habitu demum eius cognoscatur. — 53. Cf. Plin. XVIII, 20, 47. extr. *In omni quidem parte culturae - - valet oraculum illud: quid quaeque regio patiatur.* De mutata autem structura *ventos - - morem - - cultusque habitus-*

Hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
Arborei fetus alibi; atque iniussa virescunt
Gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabaei,

que et quid quaeque recuset vid. adnott. ad Ecl. VI, 74. supra ad v. 25. et alibi. — *recuset*. Cf. v. c. Plin. XXXVII, 13, 76. *Castanea quaerit solum facile, nec tamen arenosum, recusat eadem glaream, rubricam, cretam omnemque terrae foecunditatem.* Wagn. Vol. V. scripsit *recusset*, et Codd. vestigia et Quinctiliani Inst. I, 7, 20. auctoritatem secutus. Cf. eius Orth. Verg. p. 468 sq. Ceterum poëta hic non tantum de variis agrorum et arborum fructibus vult dicere, sed de omnibus, quae variae terrae proferunt, gignunt (*Landesproducte.*). — 54 sqq. Simillimus locus legitur in Lucilii Aetna v. 259 sqq. *Fertilis haec segeti, feracior altera viti, Haec platanis humus, haec herbis dignissima tellus* etc. — *veniunt*, i. q. proveniunt, crescunt. Vid. infra II, 11. Prop. I, 2, 10. *Adspice, Ut veniant hederae sponte sua melius*, .et cf. etiam infra v. 145. — 55. *arborei fetus*. Fetus de fructibus (*Ertrag*) cuiusque generis dicitur; sic huius libri v. 82. de agrorum, IV, 231. de alveorum fructu. Cf. etiam Ovid. Fast. I, 693. *triticeos fetus*. — De Adverbio *alibi* Particulis *hic, illic* opposito cf. Handii Turs. I. p. 227., qui praeter h. l. affert Plin. X, 50. 72. — *iniussa*, sponte. Colum. X, 16. *natura soli, qua - - iniussi consternitur ubere mali.* — 56. *gramina*, pascua, prata. — *Nonne vides*, formula in enumerandis pluribus rebus, vel novis exemplis addendis, imprimis Lucretio usitata, v. c. II, 196. 207. 263. 277. 464. etc. Sic etiam apud Graecos *οὐχ ὁρᾷς*, quibus verbis v. c. Aratus incipit Diosemea. Cf. etiam infra Geo. III, 250. et Ecl. V, 6., ubi similiter *Adspicis*, *ut*. Satis autem constat, verba sentiendi et declarandi haud raro sequi *ut* (*wie*), si modus et ratio indicatur, qua aliquid intelligendum sit. Animadvertendum tamen, *videre ut* apud pedestris orationis scriptores non nisi cum Coniunctivo construi, Indicativum, ut hic, apud poëtas tantum adsciscere. Cf. etiam adnott. ad Ecl. IV, 52. — „*Tmolus* Lydiae mons, vino generoso nobilis (vid. Geo. II, 98.), quem etiam nuces, castaneas, mala et mala Punica ferre asserit Theoph. h. pl. IV, 6.; at eundem a croco commendatum nunc videmus. Assentitur Colum. III, 8, 4. [cui adde Solinum c. 53. et Marcianum c. 6.]. In Cilicia crocus frequens proveniebat, imprimis ad Corycium promontorium. Iam quum Tmolus communi aliquo veterum errore Ciliciae tribuatur, qua de re Burm. egit, credo, quod ad istas oras Cilices aliquando imperium extenderunt; etiam h. l. quum Cilicia nominanda esset, poëta Tmolum posuisse videri potest. Vide Burm. ad h. l. et ad Ovid. Met. XII, 109. [cf. etiam adnott. ad Ecl. IV, 25.] Nisi vero, quod nunc puto, ipse Tmolus olim crocum tulit, Virgiliusque Graecum aliquem poëtam expressit.“ *H.* De ipso autem *Tmolo*, qui aliis nunc dicitur *Bozdagh*, aliis *Kisildsche Musatagh* vel *Thumanidsch tagh*, cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 171. — *croceos odores*, i. e. crocum odoratum. — 57. *India mittit ebur*. Indiam elephantis abundare constat ex Strab. XV. p. 704. Polyb. I, 84. Arrian. Ind. c. 13. Plin. VIII, 8. — „*Mitti* vero, h. e. exportari, sollemne de mercibus ex eo loco petitis, ubi praecipuus earum mercatus est; est igitur idem ac *provenire*.“ *H.* Quare non mirum, in quibusdam libris pro *mittit*, quod etiam tuetur Schol. Cruq. Hor. Od. I, 31., ex interpretamento substitutum esse *nutrit*. Cf. autem praeter Tibulli locum infra laud. Ovid. Met. II, 366. (electra, quae Padus) *Excipit et ruribus mittit gestanda Latinis.* id. Am. I, 12, 10. *cera, quam Corsica misit apis.* id. med. fac. 53. *Hordea, quae Libyci ratibus misere coloni* etc. Cf. Burm. ad Ovid. A. A. III, 213. et Dissen. ad Tib. III, 2, 23. — *molles Sabaei*. Sabaei, populus Arabiae felicis, unde tus exportatur, secundum Servium dictus *ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι*, quod ture dii placentur. Cf. infra II, 117. Aen. I, 416. Plin. XII, 14, 30. De ipso populo cf. Strab. XVI. p. 779. Diod. III, 38, 46. Mela

At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea, Eliadum palmas Epiros equarum?
Continuo has leges aeternaque foedera certis
Imposuit natura locis, quo tempore primum

III, 8. Plin. VI, 28, 32. et liber meus modo comm. II. p. 751 sq. „*Molles* perpetuum epitheton populorum Asiaticorum, effeminatorum coeli indulgentia et soli bonitate. Sic Tibull. II, 2, 4. *urantur odores, Quos tener e terra divite mittit Arabs*, ubi vid. Broukh. Dionys. Perieg. 968. *ἁβροβίων Ἀράβων γένος.*“ *H.* Sic Catull. XI, 5. et Manil. IV, 652. *Arabes molles.* Cf. etiam locus Lucani VIII, 565. iam a Serv. laud.: *Quidquid ad Eoas tractus mundique teporem Labitur, emollit gentes clementia coeli. — sua tura*, sibi propria. Cf. Ecl. I, 38. (ibique adnott.) Geo. II, 84. Aen. III, 493. Ruddim. II. p. 57. De *ture Sabaeo* vid. etiam. Geo. II, 117. et Aen. I, 416. — 58. *Chalybes*, a chalybe dicti, et propter ferri cudendi chalybisque efficiendi studium celeberrimi, vulgo in orientali et meridionali Ponti Euxini ora supra Armeniam et circa Thermodontem fluvium habitasse putantur; quo nihil aliud significari videtur, quam Romanos ex illis regionibus pretiosissimas res e chalybe factas petiisse. Ipsi tamen veteres de hoc populo in varias abeunt sententias. Cf. Strab. XIV. p. 466. Herod. I, 28. Xen. Anab. IV, 7, 15. V, 5, 1. ubi vid. interpp., ut ad Cyr. III, 2, 1. Avien. descr. orb. 958. etc. Heeren *Ideen* etc. I, 1. p. 218. et liber meus modo comm. II. p. 409 sq. — *nudi* vocantur, non quasi homines illi tam rudes sint, ut nudi vivant, sed quod iis, in ferro cudendo occupatis, multae vestes non conveniunt. *Nudus* autem et alibi significat leviter vestitum. Cf. quae adscripsimus infra ad v. 299. — *Pontus*, Asia minoris terra notissima, mittit *castorea*, humorem illum lentum et grave olentem, quem vulgo semen virile putant castoris, unde nomen Germanicum (*Bibergeil*); sed falso, quum sit alius humor huic animali proprius, non in testiculis, sed in singulari aliquo folliculo gestatus. (Cf. Plin. XXXII, 3, 13. VIII, 30, 47.) Castoreum Ponticum pretiosissimum habebatur, vilius Hispanicum. (Strab. III. p. 163. Cas.) — *virosa*, i. e. graveolentia, tetri odoris. Cf. Nemes. Cyneg. 223. *Tunc virosa tibi sumes multumque domabis Castorea.* — 59. *Eliadum palmas Epiros equarum.* Epirus mittit, alit, equos praestantissimos. Ex *Epiro* enim (cuius nominis Graecam formam *Epiros*, Ἤπειρος, hic plurimi libri scripti, etiam Cortii ad Lucan. V, 496., tuentur, cf. adnott. ad Ecl. VI, 13.), quae omnino re pecuaria florebat, optimi veniebant equi, quibus libenter utebantur in ludis Olympicis. Cf. Geo. III, 121. et Bocharti Hieroz. II, 6. Inde Epirus apud Graecos *εὔιππος*, *εὐπωλος*, generosis equis nobilis, vocatur. Cf. etiam Stat. Achill. I, 428. *frenat celeres Epirus alumnos.* „Vulgo haec poëtica inversione dicta esse volunt pro: Epiros mittit equas, quae palmas, h. e. victorias in ludis Olympicis, parant. [Olympiam enim in Elide sitam fuisse, non minus constat, quam victores in ludis Olympiacis, equos pariter atque homines, palma ornatos esse.] Sed *palma*, victoria, pro victore dicta est; et *palmae equarum*, dictae sunt equae victrices, quae palmam et victoriam reportant. Sic *tertia palma Diores* Aen. V, 339. Cf. Drakenb. ad Silium XVI, 504.“ *H.* Adde Burm. ad Nemes. Cyn. 242. et Wernsdorf. ad eund. I. p. 265., qui minus probabiliter intelligit equas palmae signo et nomine insignes. De forma *Elias* vid. adnott. ad Ecl. IV, 1.; ad rem Heyn. confert infra Geo. III, 202. et Tibull. I, 4, 42. *Eleo carcere missus equus.* — *Equas* autem commemorat, quod eae ex opinione veterum masculis equis velociores erant. (Plin. VIII, 42, 64. et Hor. Od. II, 16, 35. ibique interpp.) — 60. „*Continuo* non est h. l., ut *principio*, *αὐτίκα* (de quo cf. Ernesti ad Xen. Mem. IV, 7, 2. et Callim. I, 76. Ruhnk. ad Timaeum p. 41. Koen. ad Greg. Cor. p. 194.), formula inchoandae orationis (cf. infra v. 169. 356. III, 75. IV, 254.), sed: statim a rerum initio.“ *H.* Arcte cohaere

Deucalion vacuum lapides iactavit in orbem,
Unde homines nati, durum genus. Ergo age, terrae
Pingue solum primis extemplo a mensibus anni
Fortes invertant tauri, glebasque iacentis
Pulverulenta coquat maturis solibus aestas;
At si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum

---

cum verbis *quo tempore primum*, et sensus est: „statim illo tempore, s. eo ipso tempore, quo primum Deucalion post diluvium genus humanum reparavit," ut recte interpretatur Iahn. Cf. infra v. 169. Geo. III, 75. et 271., in quo loco sequitur *ubi* eadem ratione. — *has leges aeternaque foedera* pro has leges et haec foedera aeterna. Cf. Val. Fl. I, 847. *Has in sedes aeternaque moenia.* Ceterum eodem modo coniunguntur a Lucano II, 2. *legesque et foedera rerum. Foedera* autem et ipsa conditiones, leges (cf. adnott. ad Aen. I, 62.); et hic quidem eae leges intelliguntur, ut cuique terrae sua natura, suum ingenium sit, ideoque etiam sua ratio colendi. — 62. Fabula de Deucalione et Pyrrha, qui post magnum illud diluvium ab oraculo Delphico matris ossa (i. e. lapides terrae, communis omnium matris) post se iacere iussi, ex quibus novi homines orirentur, vacuam terram denuo incolis frequentasse perhibentur, vel ex Ovid. Met. I, 253 sqq. notissima. Cf. etiam Apollod. I, 7, 2. Apoll. Rhod. III, 1085 sqq. et Ecl. VI, 41. ibique adnott. — 63. *durum genus.* Cf. Lucr. V, 923. et Ovid. Met. l. l. v. 414 sq., omnes haud dubie respicientes similitudinem Graec. vocc. λᾶας et λαός, quo iam Pindar. Ol. IX, 71. alludit. Alio tamen loco, Aen. VIII, 315., aliunde generis humani duritiem Virgilius repetit, ubi vid. adnott. — *Ergo age* et seqq. referenda ad v. 43. Repetit auctor post interpositas aliquas sententias rem primariam, de qua acturus est, et pingue quidem solum statim a primis anni mensibus, *vere novo*, ut ibi dixerat, arandum esse docet. Cf. etiam Plin. XVIII, 26, 65. et Colum. II, 4., ab Heyn. allati. — 65. *invertant.* Voss. ex Medic. recepit *invortant.* Sed in hoc Cod. *e* supra appicta est, et Wagnero admodum probabile videtur, sonum praegressi voc. *fortes* librarii auribus obversatum esse. Omnino in Virgilii carminibus huic archaismo Codices non favent; alia res est in Lucretio. Cf. quae disserui in praef. ad Lucr. p. XVII. sq. Ceterum spondaico metro auctor consulto usus videtur, quo clarius taurorum ad aratrum anhelantium depingeret laborem; quod bene observat Voss., eadem de causa praeferens antiquam illam formam *invortant.* — Pro *glebas* Wagn. Vol. V. et in edit. min. edidit *glaebas*, Cod. Med. (et Geo. III, 161. etiam Vat.) auctoritatem secutus. Cf. eius Orth. Verg. p. 439. — 66. *pulverulenta aestas*, ut apud Lucr. V, 741. *pulverulenta Ceres.* Simili ratione Hom. Il. XIII, 335. aestivum tempus ita circumscribit: ἤματι τῷ, ὅτε τε πλείστη κόνις ἀμφὶ κελεύθους etc. — „*maturis solibus*, calore adultae aestatis, calore solis ferventissimo. Cf. Geo. II, 259 sq. Plurali enim numero plenus et summus ardor solis indicatur. Cf. infra ad v. 393. adnotata, Bach. ad Ovid. Met. I, 435. et quae de Plurali *umbrae* adnotavimus ad Ecl. X, 76. *Maturus* autem (*vollzeitig*, *kräftig*) eadem signif. usurpat Gratius Cyneg. 58 sqq. *Idcirco et primas linorum tangere messes Ante vetant, quam maturis accenderit annus Ignibus, et claro Pleias se promserit ortu.* Cf. etiam Aen. X, 257. *matura luce*, et, quos iam Burm. laudat, Heins. ad Val. Fl. VII, 456. atque Salmas. Exerc. Plin. p. 252. et 506. — „*coquat*, ideoque rarefaciat, ut salibus ex aëre imbibendis solum idoneum sit. Geo. II, 259. *terram multo ante memento excoquere*, ubi vid. not. — 67. *si non fuerit tellus fecunda*, h. e. si solum arenosum, non pingue. Interpretatur locum Colum. II, 4. extr. — — *sub ipsum Arcturum:* Colum. XI, 2, 63. *Non. Septembr. Arcturus exoritur.* De matutino exortu agi puta. Vid. Plin. II, 47. XVIII, 31, s. 74. cf. Mart. ad h. l." *H.* Vid. etiam infra v. 204. ibique adnott. — *sus-*

Arcturum tenui sat erit suspendere sulco;
Illic, officiant laetis ne frugibus herbae,
Hic, sterilem exiguus ne deserat humor arenam.
Alternis idem tonsas cessare novales,
Et segnem patiere situ durescere campum;
Aut ibi flava seres mutato sidere farra,
Unde prius laetum siliqua quassante legumen

pendere, sc. aratrum, vomere non alte descendente arare; cui opponitur *deprimere* aratrum. Cf. supra ad v. 45. Eodem sensu Colum. III, 13. dicit *suspensissimum pastinum*. — 69. *Illic*, in pingui solo. — *herbae* absolute positum pro herbis inutilibus, sterilibus. Sic etiam Geo. II, 251. *Humida* (tellus) *maiores herbas alit*, quo loco hic explicatur. Cf. etiam Plinii locus infra ad v. 84. allatus. — 70. *Hic*, in solo sterili. — *sterilem ne deserat humor arenam*, ne exsiccetur in solo arido et arenoso. Wagn. Vol. V. scripsit *umor harenam*. Vid. supra ad v. 43. et ad Ecl. VI, 8. — 71. sqq. Recreatur ager variis modis et hominum studiis, et primum quidem ipsa cessatione cultus, ut alternis modo annis ager seratur; aut certe ea ratione, ut variis frugum generibus, altero anno frumento, altero leguminibus et eiusmodi tenuioribus seratur frugibus. — „*Idem patiere*, porro patiere; *alternis* vicibus. *Novale arvum*, *novalis* ager, proprie est, qui silvis excisis primum colitur [*Neubruch*: cf. Geo. II, 207 sqq.]; hic terras *novales* dixit de agro, qui alternis annis vacat et novatur [*Brache*, *Brachfeld*: cf. etiam adnott. ad Ecl. I, 71.]: id quod perpetuum erat veteri Italiae, quae triticum serebat. Hinc ne stercorationis magnus usus; nam ipsa cessatio satis recreat agrum in his locis. Novalem eodem modo dixit Plin. XVIII, 49, 2. *Novale est, quod alternis annis seritur*, et Varro R. R. I, 29, 1. *Novalis, ubi fuit satum ante quam secunda aratione renovatur.*“ *H.* Adde v. c. Ovid. ex P. I, 4, 13. Ceterum *novalis* gen. femin. usurpatum (sc. terra) praeter h. l. non nisi apud Palladium (I, 6. *purae novales* et II, 10. *mundae novales*) legi videtur. — *tonsae*, demessae. Cf. v. 290. Tibull. IV, 1, 172. Ovid. Rem. Am. 192. etc. — 72. *situs* pro otio, cessatione; unde *campo* additur epith. *segnis*. Eadem signif. Colum. II, 2, 6. (a Voss. laud.) *situm* opponit *agitationi*, scribens: *sed nos de agitatione terrae nunc loquimur, non de situ.* — „*durescere* pro requiescere; dum non movetur tellus, indurescit. Totum praeceptum ex Virgilio repetit Plin. XVIII, 21, 50. Cf. Colum. II, 10, 7. II, 14, 1. Varro I, 44, 3.“ *H. Durescere* significat requiescendo durantes requirere vires. Cf. Ovid. Her. IV, 89. *Quod caret alterna requie, durabile non est.* — 73. sqq. Sententia haec est: Si quis non tantum agri possidet, ut eum alternis modo annis conserere possit, altero quoque anno legumina serat, et vires agri stercorando redintegret. Consentit cum Virgilio Varro R. R. I, 44, 3. *Agrum alternis annis relinqui oportet, aut paullo levioribus sationibus serere, i. e. quae minus sugunt terram.* — *mutato sidere*, alio (alterius) anni tempore; nam *sidus* pro sole, ut saepe (v. c. Ovid. Met. IX, 286. *quum decimum premetur sidere signum*); *sol* autem pro anno et pro anni tempore. Aen. IV, 309. *hiberno sidere*. Praecipit igitur poëta ut ager, in quo priore anno veris tempore satio facta sit, proximo anno auctumno demum seratur; cf. v. 215. et 220. Heyn. minus recte locum sic interpretatur, ut, demessis per aestatem leguminibus, altero anno, insequente vere, in eodem agro farra serantur. Alii ex uno cod. Rom. edunt *mutato semine*, satis tautologice: cf. v. 82. — *farra*. *Far* (*Dinkel*, *Spelt*) proprie vilissimum est Romanorum frumentum, genus aliquod medium inter hordeum et triticum, quod, contra hiemes firmissimum, in quovis fere solo laete crescit (ζειά Graecorum, Triticum Spelta *Linn.*: cf. Colum. II, 6. Dioscor. II, 111. Billerb. Flor. class. p. 28 sq.); saepe autem pro frumento omnino usurpatur, ut h. l. Cf. infra v. 101. — 74. „*legumen siliqua quassante* ornate pro

Aut tenuis fetus viciae tristisque lupini
Sustuleris fragiles calamos silvamque sonantem.
Urit enim lini campum seges, urit avenae,
Urunt Lethaeo perfusa papavera somno:
Sed tamen alternis facilis labor, arida tantum

simpl. legumen. Tum *siliqua quassans* sc. se, quae facile vento agitatur, contremiscit, tenui culmo inhaerens, imprimis quum exaruit; unde mox *silva sonans* de agro siliquis obsito. De faba autem interpretatur poëtam Plinius XVIII, 21, 50. XVII, 9, 7." *H. Quassans* neutrali sensu pro se quassans s. quassatus (i. e. quae mota crepitat) legitur etiam apud Plaut. Asin. II, 3, 23. et Bacch. II, 3, 71. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 45. et Aen. I, 234. — 75. „*tenuis vicia*, quia tenui semine, si cum faba compares: nam tenuem culmum cum ceteris communem habet. — *tristis lupini*, amari, ut saepe; contristatur enim degustantis vultus, ut apud Macrob. VI, 5. [qui confert Ennii fragm., ubi *triste sinapi* legitur. Vid. etiam infra Geo. II, 126. *tristes succi* mali Medici, et adnott. ad Geo. II, 246 sq. apud Ovid. ex P. III, 1, 23. et 10, 15. *tristia absinthia*.] Est genus leguminis, pauperum et Cynicorum victus, θέρμος, non confundendum cum lupulo. Lupini seges agro stercorando admodum utilis habita. Cf. Plin. XVII, 9, 7. et XVIII, 14, 36., imprimis Colum. II, 14, 1 sqq. et II, 15, 5. Alios vid. in not. ad Geopon. II, 39, 6." *H.* De lupino cf. Dioscor. II, 132. et Billerb. Flor. class. p. 183 sq. — 76. *fragiles calamos*, utpote aridos. Cf. Ecl. VIII, 82. ibique adnott. — *silvam sonantem* non proprie intelligendam esse patet; nam silvam nemo serit in agro, in quo altero anno vult frumenta serere; sed, poëtica ratione, qua etiam florum, herbarum silva dicitur, densam culmorum copiam significat. Cf. infra v. 152. II, 310. et IV, 273. Etiam Gratius Cyneg. 47. *silvas cannabias dixit* pro segete. Sic Iuven. IX, 13. *silva comae*, atque adeo apud Cic. de Or. III, 26. extr. *silva rerum sententiarumque*. ibid. III, 39. in. *omnis vitiorum et virtutum silva*. Orat. 3, 12. *ubertas et quasi silva dicendi* etc. — *sonantem*, quia calami aridi sunt, et moti strepitum edunt. Cf. Silius XIII, 672. *octava terebat Arentem culmis messem crepitantibus aestas.* — 77. „Poëtica suavitate pro: at lino vel avena vel papavere seri nolim agrum quiescentem; nam ea urunt, h. e. exsiccant agrum. Repetit ex nostro [ipsius poëtae verbis] Plin. XVII, 9, 7. et Colum. II, 14, 3. cf. II, 10, 17. Pallad. Octobr. 2. Hinc *linum* in agro humili seri solet; et Gratius Cyneg. 34. *Optima Cinyphiae - - paludes Lina dabunt.*" *H.* Nihil tamen ante *urit enim* omissum et supplendum esse, ex iis apparebit, quae de huius Particulae vi et potestate ad v. 79. adnotavimus. — *urere* (*ausdörren, auszehren*) eadem signif. legitur Geo. II, 55 sq. et apud Plin. XVIII, 12, 32. *Cicer solum urit.* — 78. *perfusa somno papavera*, vi soporifica praedita, quod imprimis de natura nigri papaveris valet. Cf. Aen. IV, 486. *soporiferum papaver. Lethaeus* (ad Lethen, oblivionis fluvium in Orco pertinens) alibi etiam ad somnum refertur et oblivionem, quam secum adducit. Cf. infra Geo. IV, 545. Aen. V, 854. Ovid. Met. VII, 152. *Lethaei gramina succi.* id. A. A. III, 648. *Sunt quoque quae faciant altos medicamina somnos Victaque Lethaea lumina nocte premant* etc. — 79. sqq. Verba *Sed tamen*, in quibus haesit Santen. ad Terentian. v. 754., ita ut *Et tamen* legendum putaret, restringunt ea, quae v. 71 sqq. generatim dicta sunt, neque sensus totius loci (de quo Heyn. multa verba facit) ullam continet difficultatem. Respondet haec sententia priori, quae v. 77. Particula *enim*, idem fere, quod *quidem* significante (cf. Beier. ad Cic. Off. 1, 39, 139. et III, 13, 57. a Wag. laud.), inducitur, et sensus (quem iam Wagn. et Iahn. bene perspexerunt) hic est: Urit quidem agrum linum, avena, papaver; sed tamen, si alterna seres, facilis erit agri labor, ubi stercorando eum refeceris, quo id efficietur, ut ager, licet non cessaverit, tamen requiescat. Iuvant hanc explicationem duo Columellae loci, II, 10, 17. *Linum - - agris praecipue noxium*

Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve
Effetos cinerem immundum iactare per agros.
Sic quoque mutatis requiescunt fetibus arva,
Nec nulla interea est inaratae gratia terrae.
Saepe etiam sterilis incendere profuit agros

est. Itaque pinguissimum locum et modice humidum poscit, et II, 14, 3., ubi auctor insertis Virgilii v. 77. 78. ita pergit: *Sed omni solo, quod praedictorum leguminum* (inter quae etiam *linum* commemoratur) *segetibus fatiscit, una praesens medicina est, ut stercore adiuves, et absumtas vires hoc velut pabulo refoveas.* Ut autem illa sententia prodiret, mutanda sane erat cum Wagn. vulgaris interpunctio, ex qua post *somno* Puncto et post *sola* Semicolo distinguitur. Ceterum cf. de hoc loco Weickert. in Annott. in Aeneidos libros II. priores (Luccav. 1834.) p. 9. — De Particula *enim*, asseverandi potestate praedita et nostro *freilich, allerdings* respondente, cf. imprimis Haud. Tursell. II. p. 387 sq., doctissime disputans contra eos, qui in omnibus eiusmodi locis ab ellipsi petant explicandi subsidium. — *alternis*, sc. annis, ut v. 71. Voss. minus probabiliter *alternis* tertium habet casum, supplens *frugibus*, ut sensus sit: „*für jene Abwechselung der Saat wird die Arbeit noch erleichtert, wenn man nur düngt.*“ — „*facilis labor*, sc. agri; facile illam molestiam, illam noxam ex iniquitate lini perferre ac tolerare potest ager, modo bene stercoretur. *Labor* tribuitur agro, quemadmodum *defatigari, refoveri, recreari* ille dicitur. Cf. infra v. 150. *mox et frumentis labor additus.*“ *H.* — 80. *sola* Plurali numero legitur etiam apud Lucr. II, 592. Catull. LXI, 7. et 40. Tibull. I, 5, 3. Stat. Silv. I, 1, 56. Theb. IV, 445. Nemes. Cyneg. 8. etc. atque adeo apud ipsum Ciceronem pr. Balbo 5, 13. *vos denique, mutae regiones, imploro, et sola terrarum ultimarum.* Cf. Ruddim. I. p. 150. — 81. *Effetos.* Cf. adnott. ad Ecl. I, 50. et Aen. V, 396. — *cinerem.* Cinere imprimis in Virgilii patria, in Gallia Transpadana, agros stercorare solebant (Plin. XVII, 9, 5.) eandemque stercorandi rationem etiam Colum. II, 15. et Didymus Geop. XII, 4. rusticis suadent. Cf. Voss. — 82. *Sic*, si ager fimo et cinere saturatur. De vocc. *sic quoque* vi et usu cf. Burm. ad Val. Fl. IV, 598. et Ovid. A. A. III, 265., qui multa collegit exempla, v. c. Val. Fl. VII, 20. Ovid. Her. VIII, 25. Fast. II, 642. Met. VIII, 603. XIV, 24. Lucan. IX, 528. etc., ubi Codd. interdum fluctuant inter *Sic quoque* et *Hic quoque.* — *requiescunt.* Rom. et ed. Ven. *requiescent.* Heins. coniecit *requiescant*, temere. *Requiescunt*, quod sensus flagitat, legitur etiam apud Lutat. ad Stat. Theb. III, 182. — 83. Heynio verba *Nec ulla* etc. praecedenti versui non adiuncta, sed opposita videntur, hoc sensu: Si tamen agrum novalem reliqueris, subsequenti ille anno uberiore frumenti proventu tibi gratiam referet. Sed toti loco convenientius Wagn. haec ita explicat: „Atque sic non fiet, ut nulla sit agri gratia (nullus fructus), quae sane est nulla, si inaratus sit ager sive cesset.“ Cf. eiusdem adnot. ad v. 79. *Nec* igitur negat totam sententiam, non tantum ad *nulla* pertinet. — *gratia est terrae.* Heyn. comparat Colum. II, 2, 7. *siccum, densum et macrum agri genus ne tractatum quidem gratiam referet*, h. e. fructum reddet labori aequalem. Burm. autem, coll. Manil. IV, 422. Stat. Theb. VI, 623. Iuvenc. I, 645., *gratiam* cum Catroeo minus recte explicat de eo, quod decore, ornatu suo placeat et delectet. — *inaratae terrae*, h. e. ad frumenti semina accipienda non subactae. Heyn. minus recte explicat: leguminibus non consitae, et Manso, verum loci sensum non perspiciens, *inaratus* hic idem esse dicit, quod simplex *aratus.* — *interea*, dum frumentum non seritur, sed legumina, linum, papavera. — 84. Agri emendandi causa etiam stipulam comburere agricolae iubentur. Cf. Plin. XVIII, 30, 72., qui Virgilium respiciens haec scripsit: *Sunt, qui accendant in arvo et stipulas, magno Virgilii praeconio. Summa autem eius ratio, ut herbarum semen exurant.* Propterea igitur huic consuetudini Plinius multum tribuit, quod

Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis:
Sive inde occultas vires et pabula terrae
Pinguia concipiunt; sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exsudat inutilis humor;
Seu pluris calor ille vias et caeca relaxat
Spiramenta, novas veniat qua sucus in herbas;
Seu durat magis, et venas adstringit hiantis:
Ne tenues pluviae, rapidive potentia solis

---

una cum stipula etiam herbarum inutilium et noxiarum semen exuratur. — *steriles agros*, stipulas agri effeti, ut v. 85. docet. — 85. Ut v. 65. taurorum anhelantium laborem gravibus spondeis depictum vidimus, ita h. l. rapidam vim flammarum dactylico versu et ipso verborum sono, imprimis voc. *crepitantibus* (de quo vid. not. ad Ecl. VIII, 82.), expressam habemus. Ceterum hac imagine utitur Ovid. Met. I, 492. de Apollinis in Daphnen amore: *Utque leves stipulae demtis adolentur aristis.* — 86. „*Sive - - sive.* Pro varia soli, vel macri vel uliginosi vel densi vel rari, natura varias causas subiicit. — *pabula* sunt succi, qui nutriunt semina ac plantas, puta ex cinere crematarum stipularum et lixivio.“ *H.* — 88. *vitium*, i. e. vitiositas, vitiosa natura; ut Ecl. VII, 57. *vitium aëris.* — *inutilis humor*, vitiosus, noxius, qui non confundendus est cum *dulci uligine*, de qua vid. ad Geo. II, 184. Ceterum imitatur hunc locum Gratius Cyneg. 423. *clarique faces ad solis, ut omne Exsudent vitium.* — 89. *vias*, meatus, per quos terra humores potest imbibere. — „*caeca spiramenta*, meatus occultos et latentes, nos *poros* dicimus; mox [v. 91.] *venas*. Lucretius sic fere *spiracula* dixit VI, 492. Aen. VII, 568. *Specus saevi spiracula Ditis.* Gratius Cyneg. 423. *vada latentia.*“ *H.* *Caecus* pro occultus, latens, legitur etiam Geo. III, 210. Aen. I, 356. VII, 568. Lucr. III, 317. IV, 113. Hor. Od. II, 13, 16. etc. Cf. Heins. ad Aen. VII, 568. — 90. *vias - - qua;* ut Aen. V, 590. *Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi Falleret.* Adde Nep. Eum. 8, 4. *duae erant viae, qua - - ad hibernacula posset perveniri.* Cic. pr. Caecin. 8. in. *ad omnes introitus, qua adiri poterat*, et alios locos. Cf. Ramsh. §. 158. 5. Zumpt. §. 288. Dachne ad Nep. Milt. 3, 1. — *sucus* ex Med. et Rom. auctoritate scribendum putavi. Vid. adnott. ad Ecl. III, 6. — 91. *calor adstringit* condensando molle et lutosum solum. — 92. *ne tenues pluviae*, scil. noceant, quod ex sequente verbo *adurat* per zeugma posito supplendum. Vid. ad v. 93. Heyn. et Wagn. hic, ubi nimius aestus et nimium frigus commemoretur, multam potius ac nimiam pluviam requirunt, ideoque *tenues* habent pro simplici epitheto ornante, quod dicitur, sed ab hoc loco per se alieno; eademque fere est Mansonis sententia. Ego vero mihi persuadere non possum, Virgilium tenuem pluviam scripturum fuisse, si de nimia cogitari voluisset. Immo puto eum de agro cogitare, cui certo quodam anni tempore vel ob humidam naturam suam vel ob coeli conditionem pluvia omnino noceat magis quam prosit; quod si vere statuo, apparet etiam, cur *tenuem* dicat, quippe quae vel minima et angustissima foramina permeare ideoque vel in duriorem humum se insinuare possit; qua de causa opus est, ut solum stipulis incensis magis duretur. Iahn., qui in edit. II. haec adscripsit: „*tenues pluviae* oppositae sunt *rapido soli.* Aduruntur enim agri et nimio humore et nimia ariditate. Itaque duratum solum esse debet, ne per venas hiantes pluviae tenuitate sua nimis se insinuent (sed potius defluant) neve sol acrior humorem agris rapiat eosque nimis siccet,“ videtur hanc meam explicationem respexisse; Wagn. autem in edit. min. perstat in sua opinione. Fuere etiam qui *tenues pluvias* dictas putarent, quod tenuem reddant terram ideoque fecunditatis causam afferant, et Geissler. in Scholiis ad Virg. Georg. (Gothae 1773.) p. 1 sq. *tenues pluvias* de ea nebula intelligi voluit, qua frumenta nigrescunt et robigo efficitur. Ceterum, ut

Acrior, aut Boreae penetrabile frigus adurat.
Multum adeo, rastris glebas qui frangit inertis
Vimineasque trahit crates, iuvat arva; neque illum
Flava Ceres alto nequidquam spectat Olympo;
Et qui, proscisso quae suscitat aequore terga,

---

hic *tenues pluviae*, ita Geo. III, 335. et IV, 410. *tenues aquae* legitur. — *rapidus sol.* Vid. adnott. ad Ecl. II, 10. et cf. infra v. 424. II, 321. Hor. Od. II, 9, 12. etc. — 93. *penetrabile* activam habet significationem: quod facile penetrat, ut Aen. X, 481. et Ovid. Met. V, 67. *penetrabile telum*, Lucr. I, 495. *penetrale frigus*, ibid. II, 382. *penetralior ignis.* Cf. Periz. ad Sanctii Min. I, 15. p. 136. Goerenz. ad Cic. Acad. I, 11, 41. p. 63. Thiel. ad Aen. X, 481. et Ruddim. II. p. 99. not. 70. — *adurere*, quod proprie frigori tantum et aestui solis convenit, latiore *nocendi* sensu etiam ad pluvias referendum esse, supra vidimus. De hoc zeugmate praeter eos, quos Kritz. ad Sall. Cat. 51, 7. et Stallbaum. ad Ruddim. II. p. 362 sqq. laudant, cf. Drakenb. ad Liv. XL, 42, 11. Voss. infra ad Geo. IV, 530. Doering. ad Liv. III, 67, 11. Daehn. ad Nep. Alcib. 3, 5. Hertel. ad Tac. Agr. 3. Beneck. ad Iustin. I, 9, 12. alii. *Adurere* et simplex *urere* de frigore, quod similem, atque ignis, efficit dolorem, legitur etiam Ovid. Met. XIV, 763. Cic. Tusc. II, 17, 40. Iustin. II, 2, 9. Lucan. IV, 52. etc. (Cf. Cerda.) Imprimis huc pertinet imitatio Calpurn. Ecl. V, 117. *Ne forte rigor penetrabile corpus Urat.* — 94. Pergit in enarrandis iis rebus, quibus, ut terra molliatur, opus sit; et primum quidem de *occatione* agit, quae fiebat vel rastris, vel cratibus vimineis per agrum vectis. Cf. Plin. XVIII, 19. sect. 49, 3. *Aratione per transversum iterata occatio sequitur, ubi res poscit, crate vel rastro*, et Colum. II, 18, 4. *Tum glebas sarculis resolvimus et inducta crate coaequabimus.* Ceterum Geissler. l. l. p. 3. et, qui eum laudat, Iahn. docent, crates plerumque tantum solo coaequando inserviisse, sed interdum etiam glebis frangendis, ideoque etiam dentibus insertis instructas fuisse, ut Plinio XVIII, 18, 48. *dentatae* (non *dentati*, ut Iahn. scripsit) appellentur. Scilicet in solo raro et pulverulento sufficiebant vimineae, in duriore requirebantur ligneae et dentibus ferreis instructae. — *glebas inertes*, quae, nisi comminuantur, nil generant. Ita Ovid. Met. XII, 361. *Non tamen arbor iners cecidit.* ibid. I, 8. *pondus iners*, i. e. inutile, nisi quid inde formatum esset, ubi cf. Gierig. Sil. VI, 146. *lucus iners*, i. e. inutilis, inhabitabilis. Hor. Od. III, 4, 45. *terra iners*, ibid. II, 9, 5. *glacies iners.* IV, 7, 12. *bruma iners* etc. Vid. etiam supra v. 72. *segnis campus*, et infra v. 151. *segnis carduus.* — De *rastro* vid. adnott. ad Ecl. IV, 40. — 95. 96. „Ex Callimachi h. in Dian. 129. suavissima imago expressa: *Οὗς δέ κεν εὐμειδὴς τε καὶ ἵλαος ἀνγάσσηαι, Κείνοις εὖ μὲν ἄρουρα φέρει στάχυν* etc.“ *H.* — *crates*, dentatas scilicet, occandi instrumentum, *eine Egge.* Cf. Plin. XVIII, 18, 48. — *flava Ceres*, ut *ξανθὴ Δημήτηρ* iam Homero dicitur; quod epitheton secundum Servium deae tribuitur ob flavum aristarum maturarum colorem. Cf. infra 316. Invenitur autem v. c. apud Ovid. Am. III, 10, 3. Tibull. I, 1, 15. et Auson. praef. I. v. 1. — *neque - - nequidquam*, h. e. nec sine fructu, ut Aen. VI, 117. *nec te Nequidquam lucis Hecate praefecit Avernis* et saepius. Pro *nequidquam* autem Wagn. Vol. V. et in edit. min. ex Med. auctoritate ubique scripsit *nequiquam.* Cf. eius Orth. Verg. p. 459. — „*spectat*, propitia est, respicit, ut Gratius, qui hunc locum ante oculos habuit, Cyneg. 426. *nec non tamen illum - - Respicit et facilis Paean adiuvit in artes.*“ *H.* Sensus igitur hic est: Etiam hunc Ceres prosperrimo laborum successu et messe largissima beat. — 97. „Etiam ille multum iuvat arva, qui etc. Cf. praecepta apud Colum. II, 2, 25. Plin. XVIII, 49, 18. s. 49, 2. Frequentibus autem his sulcis perficitur tandem hoc, quod demum *recte subactum esse* aiunt, *ut non intelligatur, utro vomer ierit.* Vid. Plin. ibid. 49, 2. extr. Colum. II, 4, 1.“ *H.* — *proscisso*

Rursus in obliquum verso perrumpit aratro,
Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.
Humida solstitia atque hiemes orate serenas, 100

---

aequore, campo primum arato. Nam *proscindere terram* proprie significat prima vice solum aratro perfringere caespitem novalis invertendo, herbas proruendo, radices confringendo; secunda vice dicitur *offringere*, tertia *lirare*. Cf. Forcell. h. v., qui affert Plinii l. l. *Vi omni arato: priusquam aras, proscindito. Hoc utilitatem habet, quod inverso caespite herbarum radices necantur.* Colum. III, 13. *Ut more novalium terra transversis adversisque sulcis proscindatur.* Deinde omnino est *arare*. Cf. infra II, 237. Lucr. V, 210. Ovid. Met. VII, 119. etc. De *aequore* vid. supra ad v. 50. — *suscitat*. Cf. Plin. Ep. V, 6, 4. *Tantis glebis tenacissimum solum, quum primum prosecatur, adsurgit, ut nono demum sulco perdometur*, et Tibull. IV, 1, 161. *Non igitur presso tellus exsurgit aratro.* — *terga* sunt, quae proprie *porcae* dicuntur (Varro L. L. IV, 4. R. R. I, 29. Colum. II, 3.), terra inter duos sulcos elata s. glebae arando exaggeratae. Cf. infra Geo. II, 236. et Colum. X, 7. *Pinguis ager, putres glebas resolutaque terga Qui gerit;* qui paullo inferius v. 91—93. omnem hunc locum imitatus est. — 98. *perrumpit*. Multi Codd. et editt. antiquae *prorumpit*, quam lectionem, tamquam exquisitiorem, Voss. temere praefert. Sermo est autem de iterata illa aratione, quae auctumno instituebatur. Cf. adnott. ad v. 48. Noli enim putare, agrum uno eodemque tempore bis aratum fuisse. — 99. *Exercetque*, multum tractat, versat. *Exercere* enim *aliquid* est multum studii et laboris in aliqua re ponere, tum omnino crebro aliquid facere. Vid. infra I, 220. II, 256. Aen. VII, 798. X, 142. Hor. Epod. II, 3. *paterna rura bobus exercet suis.* Plin. VI, 19, 22. Pallad. Ian. 13, 2. Colum. IV, 14, 2. et Bach. ad Ovid. Met. VI, 145. Cf. etiam quae infra ad v. 123. de voc. *movendi* adnotavimus. — „*atque imperat arvis*, quamquam eleganter dictum, post illa *exercet fr. t.* paullo otiosius positum videri potest. Sed habet *imperare* vim coercitionis, acerbitatis et iniquitatis. Sic *imperant vitibus* apud Colum. III, 3, 6. Sen. de tranquill. an. c. 14. *Danda est remissio animis -- Ut fertilibus agris non est imperandum: cito enim exhauriet illos numquam intermissa fecunditas.* Infra II, 369. *tum denique dura exerce imperia.*“ *H.* Adde Cic. Cat. mai. 15, 51. *Agricolae habent rationem cum terra, quae numquam recusat imperium, nec umquam sine usura reddit, quod accepit*, ibique Gernhard. Burm. comparat Ovid. Fast. II, 296., ubi aetatis aureae libertatem poëta his verbis celebrat: *Nulla sub imperio terra colentis erat.* Valet igitur *imperare arvis* — cogere arva progignere, quae velis; arva contra *parent* colono. (Cf. Prooem. Aen. v. 3.) — Inde a v. 100. docet poëta, quae post sationem facienda sint, et primum quidem iubet agricolas opportunam tempestatem a diis petere, hoc est, pro natura coeli solique Italici, aestatem humidam (non nimis siccam) et hiemem serenam (non nimis humidam). Ceterum cf. adnott. ad vv. 104. 106. 111. 114. 118. — *Humida solstitia*, i. e. humidas aestates (vid. adnott. ad Ecl. VII, 47.) *orate*, ut pluviarum irrigatione fervidi caloris vis temperetur. „*Solstitium* proprie de aestivo latine dicitur; hiemale *bruma* vocatur. Vide quos ad h. l. laudat Cerda, imprimis Plin. II, 19, 17. Adde XVIII, 25, 58. et Cic. N. D. II, 7, 19. *solis accessus discessusque solstitiis brumisque cognosci.*“ *H.* Cf. quos laudat Obbar. ad Hor. Ep. I, 11, 18. Fasc. V. p. 112 sq. — Ceterum Plin. XVII, 2, 2., hunc locum male intelligens, Virgilium vituperat his verbis: *Ergo qui dixit, hiemes serenas optandas, non pro arboribus vota fecit. Nec per solstitia imbres vitibus conducunt. Hiberno quidem pulvere laetiores fieri messes, luxuriantis ingenii fertilitate dictum est. Alioqui vota arborum frugumque communia sunt, nives diutinas sedere.* Neque hoc vult dicere Virgilius, qui procul dubio nihil aliud optat, quam siccitatem aestatis pluviis interdum temperatam, pariterque et hiemales quidem pluvias, quibus tamen coeli serenitas non diu interrumpatur. Heyn.,

Agricolae; hiberno laetissima pulvere farra,
Laetus ager; nullo tantum se Mysia cultu
Iactat, et ipsa suas mirantur Gargara messis.
Quid dicam, iacto qui semine comminus arva

Plinii loco allato, haec adnotat: „Defenditur poëta a Cerda imprimis ex antiquo carmine, quod apud Festum in *Flaminius* [p. 69. Lind.], item apud Macrob. Sat. V, 20. extr. et Serv. ad h. l. habetur: *Hiberno pulvere, verno luto grandia farra, Camille, metes.* Scilicet omnia haec pro regionum et agrorum situ, forte et temporum decursu, variant. Virgilius ad agrum Mantuanum respicere putandus." Ceterum pro *orate* Wakef. ex tribus Codd. *optate* praetulit, coll. Ovid. Fast. I, 695., quam mutationem iure reiicit Iahn. — 101. *hiberno pulvere*, terra per hiemem sicciorem in pulverem resoluta, i. e. sicca, non nimis humida. — 102. *nullo tantum se M. cultu Iactat*, i. e. ipsa Mysia, cultissima regio, non tanto cultu se iactat, sive detracto verborum ornatu: non ipsa Mysia aeque lactis segetibus excellit; nam *cultu*, quo efficitur, ut laetiores proveniant segetes, ipsa sata laeta significantur, et *nullus* gravius negandi potestatem habet, ut Aen. II, 583. IV, 232. 272. VI, 405. etc. Cf. Beier. ad Cic. Off. III, 14, 59. Ruhnk. ad Ter. Andr. II, 2, 33. idemque ad Albinov. 432. et Schütz. in Lex. Cicer. s. v. *nullus*. Heyn. et Wunderl. minus recte interpretantur: cultu non efficitur, sed tempestate, coeli temperie, ut se iactet - - ut mirentur. Ceterum explicationem a Wagn. etnobis propositam iuvat etiam Macrobii locus, iam ab Heynio collatus, Sat. V, 20. *Omnis regio, quae opportunos habuerit humores, aequiparabit fecunditatem arvorum Mysiae. Mysia* autem terra fertilissima Asiae minoris ad Hellespontum sita, imprimis quae *Gargaris*, summo Idae montis, fontibus abundantis, fastigio, circumiacebat regio. Cf. Strab. XIII. p. 606. Cas. Mela I, 18. Plin. V, 30, 32. Macrob. l. l. Ovid. A. A. I, 56. Inde factum, ut nomen Gargari Graecis in proverbio pro abundantia, ingente copia diceretur. Cf. Schol. Aristoph. Acharn. 3. Erasmi Adag. Chil. IV. cent. 6. c. 24. et Schneiderl Lexicon s. v. γάργαρα et γαργαίρειν. De ipsis *Gargaris* vide librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 112. — *ipsa;* terra tam fertilis est, ut non solum ab omnibus *aliis* celebretur, sed etiam *ipsa* fertilitatem suam, quamvis largis messibus adsueta, miretur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 469. — 104 sqq. „Prodest quoque semente facta glebas rastris comminuere, ut semen obruatur, et aqua agrum obducere." *H.* Sermo est de occatione post sationem iterata, s. de *lirando.* Cf. Plin. XVIII, 19. s. 49, 3. *Sato semine iteratio - - crate dentata, vel tabula aratro adnexa, quod vocant lirare, operiente semina.* Varro R. R. I, 29. *tertio quum arant iacto semine, lirare dicuntur.* Hesiod. Ἔργ. 462 sqq. — 104. Sequitur alterum, quo opus est, glebarum contusio. „*Quid dicam* de eo, *qui* [cf. adnott. ad Ecl. II, 71.], transitus formula etiam in pedestri oratione usitata, [si, ad alia properantes, aliquid leviter modo attingimus: cf. infra v. 111. Aen. VI, 141. 453. etc.]. Praeclare haud dubie etiam ille facit, qui —." *H.* — *comminus* Vossio interprete significat: ita ut vestigia serentis premas, statim post sationem occatione semina operias; quam tamen interpretationem vituperat Handius Turs. II. p. 96 sq.. contendens, *comminus* et hic primariam vim retinere, ut *comminus arva insequi* sit: manu (s. rastro) exercere, urgere terram; idque etiam Wagn. in edit. min. comprobat. — „*arva Insequitur*, sulcos factos in arvo prosequitur, alium post alium rastris frangendo; *insequi* enim idem quod urgere, instare, et sine intermissione ac mora rem statim aggredi vel prosequi. Sic *fossor, pampinator insequitur* apud Colum. [V, 5.] et infra v. 155. *insectari terram rastris.* Hesiod. Ἔργ. 469. ὁ δὲ τυτθὸς ὄπισθεν ἁμωὸς, ἔχων μακέλην πόνον ὀρνίθεσσι τιθείη, Σπέρματα κακκρύπτων." *H.* Cf. etiam Geo. II, 407., ubi *persequi* eodem sensu legitur. — *cumulos ruit*, glebas maiores et tenaciores ligonis

Insequitur cumulosque ruit male pinguis arenae? 105
Deinde satis fluvium inducit rivosque sequentis,
Et cum exustus ager morientibus aestuat herbis,
Ecce supercilio clivosi tramitis undam
Elicit? illa cadens raucum per levia murmur
Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva. 110
Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,

---

vel sarculi ope contundit et agrum omni ex parte aequat. Cf. Voss. ad h. l. Mitsch. ad Hor. Od. III, 6, 38. Fea ad Hor. Od. I, 1, 11. alii. — *male pinguis* per se quidem id significare posse, quod Heyn. et cum eo Voss. et Iahn. statuunt, *nimium pinguis*, nemo negabit; quum *male* omnino dicatur de rebus in alterutram partem modum excedentibus (cf. v. c. Hor. Od. I, 7, 25. Sat. I, 4, 66. I, 3, 31. Ovid. A. A. III, 699.); hic tamen ob versus sequentes, ubi de irrigatione agris adhibenda sermo est, cum Prenzelio in Seebodii *Archiv für Phil. u. Päd.* Vol. I. p. 189. et, qui hunc laudat, Wagnero pro *non pinguis*, *infecundus* positum censeo. Videtur enim poëta cogitare de solo arido quidem, sed condensato, quod, quum vomere subactum in magnas glebas solvatur, *pingue*, quatenus autem succo et humore destitutum parum habeat fecunditatis, *male pingue* vocatur. Quamquam non nego, *male pinguis* etiam simplicius per *non pinguis* explicari posse. Cf. adnott. ad Aen. II, 23. Hinc patet, etiam *arenam* non ut Geo. IV, 291., ubi vid. adnott., sed proprie de terra sicca et pulverulenta intelligendam esse. — 106. sqq. „Post arationem factam exoptanda pluvia; supplet eius defectum ars, inducta in agrum aqua. Poëta Hom. Il. XXI, 257 sqq. egregium locum ante oculos habuisse videtur." *H.* Veteres enim non solum prata (cf. Ecl. III, 111.), sed etiam hortos (Geo. IV, 115.) et agros solebant irrigare; quare hic sequitur tertium praeceptum, aridum solum esse irrigandum. — *Satis*, *in hinreichendem Maasse*, de qua vocis potestate in eiusmodi locis, ubi, non adsciscens Genitivum Nominis, Adiectivi vice videtur fungi, cf. Staveren ad Nep. Epam. 4, 6. Davis. ad Cic. Legg. I, 10, 30. Wakef. ad Lucr. I, 242. Goerenz. ad Cic. Finn. II, 26. p. 248. Kritz. ad Sall. Iug. 102, 7. imprimisque Klotz. in Iahnii Annal. phil. et paed. 1833. Vol. VIII. Fasc. I. p. 16., ut de eodem Adv. *abunde* usu Hand. Tursell. I. p. 16. — *sequentes*, ultro sequentes, ex natura aquae, cuius *unda supervenit undam*, ut canit Hor. Epist. II, 2, 176. Quare etiam *undae sequaces* Aen. V, 193. Cf. Claud. laud. Stil. I, 139. *sequentibus undis obruimur*, ibique Barth. — 107. De agro loquitur poëta ut de homine vel animante nimio aestu defatigato et confecto. — Comma, quod vulgo ponitur post *Et*, delevi; non enim cohaerent *Et ecce* (qua de re vid. quae ad Aen. V, 167. adnotavimus) sed *Et quum.* — *ager morientibus aestuat herbis*, i. e. herbae in agro aestuantes moriuntur, s. aestu enecantur. Vid. adnott. ad Ecl. X, 67. — 108. *Ecce* admirantis est, et inexspectatam indicat celeritatem, qua unda adfluit. Cf. etiam infra v. 407. et adnott. ad Ecl. III, 50. — *supercilio cl. tr. undam Elicit*, undae in cacumine montis molliter editi ortae tramitem per clivum facit. *Supercilium*, ut Graecorum ὀφρύς (Hom. Il. XX, 151. Apoll. Rhod. IV, 1300. Polyb. III, 71. Strab. XVII. p. 808.), per figuram, quam partem pro toto nuncupamus, pro fronte vel capite, hoc autem per metaphoram pro superiore montis parte ponitur. Sic Liv. XXXIV, 29, 11. *supercilium tumuli.* XXVII, 18, 10. *infimo stantem supercilio.* Auct. Bell. Afr. 58. *supercilium quoddam nacti.* Apul. Met. p. 169. Elm. *supercilium amnis*, i. e. alta et saxosa ripa. — *clivosi tramitis*, rivi, qui tramitis instar per clivum ductus est. — 110. *scatebris*, undis, aquis. *temperat*, recreat. — 111. Etiam a gregibus depascenda est herba segetis nimis luxurians. — *Quid, qui*, h. e. quid dicam de eo, qui. Cf. v. 104. — „*ne gravidis procumbat - - culmus aristis* verba sunt Hesiodi Ἔργ. 473. Ὧδέ κεν ἀδροσύνῃ

Luxuriem segetum tenera depascit in herba,
Cum primum sulcos aequant sata? quique paludis
Collectum humorem bibula deducit arena?
Praesertim incertis si mensibus amnis abundans
Exit, et obducto late tenet omnia limo:
Unde cavae tepido sudant humore lacunae.
Nec tamen, haec cum sint hominumque boumque labores

σταχύες νεύοιεν ἔραζε." *H. gravidae* sunt uberes, ut infra v. 319. *gravida seges*, II, 5. *gravidus ager* etc. Cf. etiam Ovid. Met. I, 110. *Nec renovatus ager gravidis canebat aristis* et adnott. ad Geo. III, 317. — *procumbat.* Cf. Plinii locus statim laud. et Ovid. Fast. I, 689. *neque pinguior aequo* (seges) *Divitiis pereat luxuriosa suis.* — 112. „Pro interpretatione sit Plin. XVIII, 44, 2. *Inter vitia segetum et luxuria est, quum onerata fertilitate procumbunt*, et c. 45. *Luxuria segetum castigatur dente pecoris in herba duntaxat; et depastae quidem vel saepius nullam in spica iniuriam sentiunt.* Theophr. h. pl. VIII, 7. *Ἐν δὲ ταῖς ἀγαθαῖς χώραις, πρὸς τὸ μὴ φυλλομανεῖν, ἐπινέμουσι καὶ ἐπιχείρουσι τὸν σῖτον.* Fit item falce inter nos." *H. — tenera in herba*, dum tenera est herba, necdum culmos agit. — 113. *sulcos aequant sata.* Heyn. censet, *sulcos* hic designare terram inter duo sulcos proprie dictos elatam, s. *porcam;* sed rectius de sulcis ipsis deque eo tempore cogitas, quo nova seges altitudine sua aequat sulcos porcis (de quibus vid. supra ad v. 97.), ita ut omne inter sulcos et porcas discrimen evanescat, omnisque ager aequa planities videatur. — 114. „Spectat praeceptum ad agros, in quibus aquarum colluvies facta locis cavis ac depressis. — *paludis collectum humorem*, *Wassergalle.* Collecta et stagnans lacunae aqua, putris colluvies, deducitur sulcis aquariis factis, quos *collicias* dixere Plin. XVIII, 19. sect. 49, 2. Colum. II, 8, 3. *elices* apud Festum. p. 57. ed. Lindem. [Secundum Voss. autem *elices* erant sulci aquarii per ipsos agros ducti, quibus aqua derivabatur in *colliquias* s. fossas circa vel extra agrum factas.] Hic vero eius generis sulcus s. fossa significatur, qua aqua deducitur *arena*, h. e. per vel ad arenosum locum, ubi in sabulum se insinuans tandem exarescit. Vid. Colum. II, 2, 9. Pallad. VI, 3. Solet etiam solo humido arena admixta humor subduci." *H. — bibula arena* etiam apud Lucr. II, 376. legitur. Cf. etiam Aen. VI, 227. *bibula favilla* et Geo. II, 348. *lapis bibulus* (pumex). — 115. „*incertis mensibus*, veris et auctumni, quod anni tempus incertae tempestatis est (cf. Ovid. Art. II, 318. *Quum modo frigoribus premitur, modo solvitur aestu, Aëre non certo*); hic tamen de vernis potissimum agitur." *H.* Ita etiam Salmas. Exerc. Plin. p. 631. rectissime iudicat. Vere enim flumina et rivi haud raro super ripas diffunduntur, ita ut humor in agris relictus, quum a sole tepefactus putrescat, segetem quam maxime corrumpat. Ceterum Voss. cum h. l. comparat Pind. Isthm. IV, 30., qui menses hibernos *ποικίλους*, et Ovid. Met. I, 117., qui auctumnales vocat *inaequales*. Poterat etiam Val. Fl. I, 307. et Lucan. IV, 49. conferre, ubi *incertus aether* et *incertus aër* legitur, i. e. qui minatur imbres et tempestates. — 116. *exit*, evagatur ripas. Cf. Aen. II, 496. — *obducto tenet*, non idem esse, quod simplex *obducit*, ut Heyn. censet, sed inundationem aliquamdiu durantem significare, vix est quod moneam. — 117. *sudant humore tepido*, madent loca, in quibus lacuna existit, humore putrido et noxio. Cf. Curt. V, 39, 5. *solum resudet humore.* Lucr. VI, 942. *saxa Sudent humore.* Aen. II, 582. *sudarit sanguine litus* ibique adnott. — 118. Quamvis haec omnia facta sint, restant tamen alia incommoda et impedimenta, novo labore arcenda; haec omnia non sufficiunt, ut agrum habeas speratos fructus ferentem, nisi etiam alia, quae segeti noceant, arceas. Macrob. VI, 2. extr. cum h. l. comparat Lucr. V, 214 sqq. — *hominumque boumque.* Copulam geminatam et terminationibus eiusdem fere soni adiectam repetitae

Versando terram experti, nihil improbus anser,
Strymoniaeque grues et amaris intuba fibris
Officiunt, aut umbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit, primusque per artem
Movit agros, curis acuens mortalia corda,

---

rei notionem eo vividius et fortius exprimere, docet Voss., comparans Geo. II, 441. *franguntque feruntque.* Adde Geo. II, 456. Aen. I, 229. II, 262. VI, 775. IX, 309. 516. etc. Cf. Erythraei ind. sub v. *que.* De simili re infra ad v. 157. dicetur. Cf. etiam adnott. ad Ecl. VIII, 80. — 119. *Versando.* Cf. Ovid. A. A. I, 725. *qui vomere adunco Et gravibus rastris sub Jove versat humum.* id. Rem. Am. 173. *Obrue versata Cerealia semine terra.* Prop. IV, 1, 129. *Nam tua quum multi versarent rura iuvenci* etc. — *improbus,* insatiabilis, avidus, et hoc ipso noxius, ideoque nocentium et rapacium bestiarum epitheton. Cf. Aen. IX, 62. XII, 250. Deinde omnia significat, quae modum excedunt, immodica, nimia, iniusta (Geo. III, 431. Aen. II, 356. XII, 687. Martial. XII, 18, 13. *improbo somno, Quem nec tertia saepe rumpit hora* etc.); denique etiam sine reprehensione est i. q. acer, vehemens, pervicax. (Cf. infra v. 146. *improbus labor.* Aen. XI, 767. *iaculator improbus* etc.) Cf. Orell. ad Hor. Od. III, 9, 22. et quos Obbar. laudat ad Hor. Ep. I, 10, 40. Fasc. V. p. 79 sqq. — *anser,* non domesticus, sed ferus, cani coloris, qui tanta est voracitate, ut herbas cum ipsa radice evellat, ideoque agris pernoxius. Cf. Pallad. I, 30. (a Voss. laud.) *Anser locis consitis inimicus est, quia sata et morsu laedit et stercore.* — 120. *Strymoniae grues;* nam e Thracia, cuius flumen est *Strymon* (cf. Geo. IV, 508.), hieme ingruente grues in Graeciam migrant. Redit hoc epitheton Aen. X, 265. Cf. etiam Martial. IX, 30, 8. *quae Strymonio de grege ripa sonat.* Wunderl. adnotat, plura eiusmodi epitheta ornantia, ad sententiam non desiderata, quin a terris, de quibus sermo est, aliena, apud Virgilium deprehendi, ut Ecl. IX, 13. *Chaonias columbas,* IX, 30. *Cyrneas taxos.* Cf. adnott. ad Ecl. V, 28. X, 59. 66. etc. — „*intubum* [s. intibum, intubus, intybus] e cichoreorum genere, erraticum, fibris s. radicum minutis filis late serpens. Theophr. h. pl. VII, 11. [Adde Dioscor. II, 159. (160.) Plin. XIX, 8, 39. XX, 8, 29. etc.] Non modo hortense, nobis *Endivie,* infra IV, 120. memoratum, sed etiam silvestre genus est, *πικρίς* [s. *σέρις*] dictum; id persequuntur anseres et aliae aves domesticae. Vid. Colum. VIII, 14, 2.“ *H.* Wagn. Vol. V. et in edit. min. hic (ubi Med. et Rom. adsentiuntur) et Geo. IV, 120. (ubi adstipulatur Fragm. Vat.) edidit *intiba,* formam *intuba* ex prava scriptura *intyba* ortam esse ratus. Cf. eius Orth. Verg. p. 485 sq. et Harles. ad Cellar. Orthogr. p. 264. — 121. *umbra,* scil. arborum et herbarum inutilium. Cf. Ecl. X, 76. — „A Iove ita constitutum est, ut labore omnia paranda sint. Felix transitus ad digressionem [de aurea aetate] ornamentis poëtis fecundam. Redit ad propositum v. 150. 155. Adumbratus locus ex Hesiodi *Ἔργ.* 42 sqq. [cf. etiam Arat. v. 6. a Wagn. laud.] Nostrum ante oculos habuit Manil. I, 79 sq. et Claudian. XXXVI, 20 sq.“ *H.* — *Pater ipse,* Iupiter, qui argentea aetate mundum regebat, ut aurea Saturnus; quare, quae illa aetate facta sunt, Iovis iussis tribuuntur. De Pron. *ipse* cf. adnott. ad Ecl. VIII, 96. — 122. *primus* scil. illorum, qui mundum rexerunt. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 1. — *per artem.* Ut hic de agricultura, ita in Gratii Cyneg. *ars* saepissime de venatione dicitur. Cf. interpp. ad eius v. 1. et 151. — 123. *Movit agros,* fecit moveri, arari. Homines victus quaerendi necessitate coëgit, ut agrum *per artem* colerent. Eodem fere sensu *movendi* voc. legitur Geo. II, 316., ubi vid. not. Cf. etiam supra v. 99. *tellurem exercere.* — *mortalia corda,* mentes, sollertiam hominum. Nam fuerunt, qui in corde animi ideoque etiam prudentiae, sollertiae, acuminis sedem collocarent. Cf. Cic. Tusc. I, 9, 18. Quare Lucr. IV, 51. *Id licet hinc*

Nec torpere gravi passus sua regna veterno.
Ante Iovem nulli subigebant arva coloni;
Ne signare quidem aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quaerebant, ipsaque tellus

quamvis hebeti cognoscere corde. id. V, 1105. *ingenio praestare et corde valere.* Sil. XIII, 803. *corde aequantem Peleïa facta,* i. e. astutia; et apud eundem XII, 737. *Punica corda* pro Punicis fraudibus. Videtur autem haec dictio e Lucretio V, 789. petita esse, siquidem ibi vera est lectio *mortalia corda,* quam pro vulg. *mortalia saecla* Wakef. egoque recepimus. Ceterum imitatus est h. l. Manil. I, 79 sqq. *Sed quum longa dies acuit mortalia corda, Et labor ingenium miseris dedit* etc. — 124. *sua regna,* homines, quibus imperabat, qui vivebant Iove regnante. — *torpere,* quod infra v. 507. *squalere.* — *veternus,* substantive usurpatum, idem fere significat quod vetustas, imprimis sordes inveteratas; tum vero etiam est i. q. lethargus, et inde omnino torpor, inertia, segnities nulli operi apta. Cf. Wernsd. ad Rut. Itin. p. 391. et quos laudat Obbar. ad Hor. Ep. I, 8, 10. Fasc. V. p. 16. Similis locus est Colum. VII, 5. *Pecudes mediocriter exercere, et quasi torpentes excitare, nec pati veterno consenescere atque exstingui.* Praeterea cf. Cic. ad Fam. II, 13. med. et VIII, 6. med. Tenebat autem hic veternus, haec ignavia homines ante Iovem viventes, quum omnia iis terra sua sponte largiretur. Heyn. comparat Nemes. Ecl. I, 60. *Nec segnem passus nobis marcere iuventam* etc. — 125. „Expressa ex Hesiod. *Ἔργ.* 90 squ. et Arato 110 sq. Inde locus a multis tractatus, imprimis a Tibullo I, 3, 35 sq., ubi vid. Broukh." *H.* Adde Ovid. Am. III, 8, 35 sqq. Met. I, 89 sqq., ubi vid. Bach. XV, 96 sqq. et supra Ecl. IV, 1 sqq. Hunc versum respexit Seneca ep. 86. de Scipione: *terram, ut mos fuit priscis, ipse subigebat.* Vers. autem 125 – 128. leguntur apud eundem Senecam ep. 90. — *Ante Iovem,* ante Iovis regnum, sub Saturno. — *subigebant.* Cf. Ovid. Met. XI, 31. Cic. Legg. II, 18, 45. et permulti loci, ubi, verbis a re militari ad agriculturam translatis, *domare, pacare terram aratro, vomere* et similia leguntur, quae collegit Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 45. Tom. I. p. 173 sq. — 126. Expressit haec Ovid. Met. I, 136. et Am. III, 8, 42. — *Ne--quidem.* Voss. et Iahn. cum paucis libris exhibent *Nec--quidem,* quod, pro *et ne quidem* positum, ferri quidem potest, sed meliorum librorum auctoritati repugnat. Quod autem Wagn. cum Gernhardo ad Cic. Cat. mai. 9, 27. et 10, 83. statuit discrimen, ut *ne quidem* emphasin habeat, *nec quidem* nullam, ut illud (nostrum *nicht einmal, auch nicht einmal*) excludendi atque opponendi, hoc (nostrum *und zwar nicht, und zwar auch nicht:* cf. v. c. Cic. Cat. III, 10, 24. ad Div. VI, 6, 2. Suet. Tib. 37. Quinct. Inst. IX, 3, 55.) definiendi et limitandi potestate praeditum sit, id Iahn. docet in eos tantum locos cadere, ubi *nec quidem* pro *et non quidem* dictum sit, non in eos, ubi pro *et ne quidem* usurpetur. Ceterum de vi et usu Particularum *nec--quidem* praeter Gernhardum l. l. etiam Goerenz. ad Cic. Acad. II, 26, 82. Frotscher. ad Quinct. X, 1, 33. Kritz. ad Sall. Cat. 51, 5. Ramsh. Gr. Lat. §. 194. not. l. c. (et quos hic laudat) praeclare disputarunt, refellentes Cortium ad Sall. l. l. Iug. 31, 3. et Plin. Ep. II. 14. Drakenb. ad Liv. I. l. Ernestium ad Tac. Ann. IV, 35. Moserum ad Cic. N. D. III, 26. p. 638. alios, qui *nec--quidem* non Latinum esse, sed ubique in *ne--quidem* mutandum censuerant. — *signare,* scil. limite, ut ap. Ovid. Am. III, 8, 42. *Signabat nullo limite mensor humum,* et Met. I, 136. *Cautus humum longo signavit limite mensor.* — *partiri limite.* Romani, ut nos, terminos agrorum lapidibus, palis, arboribus signare, ipsos vero agros fossis vel limitibus gramineis (*Raine*) distinguere solebant (cf. Voss.). Haec igitur agrorum decempeda dimensorum divisio, quam Ovid. Met. I, 135. ferreae demum aetati assignat (cf. etiam Tibull. I, 3, 35.), aurea aetate nondum locum habebat. — 127. *Fas erat,* sollemne, solitum erat, ut saepe. — *in medium quaerebant;* quidquid acquirebant,

Omnia liberius, nullo poscente, ferebat.
Ille malum virus serpentibus addidit atris,
Praedarique lupos iussit, pontumque moveri;
Mellaque decussit foliis, ignemque removit,
Et passim rivis currentia vina repressit,

in commune conferebant. Vid. infra Geo. IV, 157. de apibus: *in medium quaesita reponunt.* Aen. XI, 335. Liv. VI, 6. extr. Cic. Off. I, 7, 22. etc. De ipsa re autem cf. Iustin. XLIII, 1, 3. *Italiae cultores primi Aborigines fuere, quorum rex Saturnus tantae iustitiae fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quidquam privatae rei habuerit: sed omnia communia et indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset. — ipsa tellus.* Cf. adnott. ad Ecl. IV, 21. — 128. „*liberius*, liberalius, felicius, ἀφθόνως. Expressum est enim ex Hes. Ἔργ. 118. *καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα Αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον.* Lucr. V, 940. *Plurima tum tellus etiam maiora ferebat.* Aut dictum esse voluit *liberius*, quam nunc, pro libere, cultu non coacta, ut Hor. Carm. III, 24, 12. *Liberas fruges - - immetata ferunt iugera.*" *H.* Posterior interpretatio verior; arcte enim cohaerent *liberius*, *nullo poscente:* quia nemo aliquid poscebat ab agris, nemo agros aliquid proferre cogebat, eo liberius ideoque etiam largius omnia proferebant; nunc, coacti a possessoribus, ea modo proferunt, quae ipsis extorquentur. Quod hic *nullo poscente*, idem est infra II, 10. et apud Ovid. Met. I, 103. *nullo cogente*, Ecl. IV, 18. autem *nullo cultu.* — 129. Sub Iovis demum imperio s. argentea aetate subnata sunt vitae nostrae mala. Haec per partes declarat. Serpentes facti sunt venenati, lupi rapaces etc., quae animalia antea fuerant innoxia. Cf. etiam Ecl. IV, 24. 25. — *malum virus*, noxium. — *serpentibus atris* Heyn. proprie dictum putat, coloris ratione habita, ut etiam apud Hor. Od. III, 4, 17. *atras viperas;* sed rectius, ni fallor, Iacobs. Anthol. Lat. poët. T. II. p. 382. *diris* interpretatur. Haud raro enim hoc epitheton non tam nigrum colorem, quam foedum et terribilem adspectum respicit. Cf. infra IV, 107. *atra tigris*, Hor. A. P. 3. *ater piscis*, Bentlei. ad Hor. Sat. II, 8, 95. et quae ad Geo. III, 430. Aen. IV, 384. VII, 525. adnotavimus. Orellio ad Hor. l. l. *atris* hic est i. q. venenatis. — 130. *Praedari lupos iussit.* Lupi non amplius inter cetera animalia tranquilla pace et herbis vescentes vivebant, sed carnem appetentes alia animalia atque adeo homines lacerare incipiebant. Per *lupos* omnes bestias rapaces poëta intelligit. — *pontumque moveri.* Burm. (coll. Ovid. Am, II. 11, 5. et Met. VI, 721. ibique adnott.) *remis motum mare* intelligit et ad navigationem refert (ut *mare movere* simili ratione dicatur, qua supra v. 123. *agros movere*), Heynius vero, quum sic v. 136. inanis esset repetitio eiusdem sententiae, hic autem mala physica enarrentur, quae mutata naturae facie supervenerint, ad *moveri* supplet: ventorum vi et procellis. Utrumque tamen arcte cohaeret. Simul cum navigatione inventa mare ventis moveri coepit; antea tranquillum fuerat, quum nihil adesset, in quod furorem suum dirigeret. Imprimis huc facit Lucretii locus V, 1000 sqq. Ceterum ut hic uno eodemque versu *iubendi* voc. cum Infinitivo Activi (Deponentis) et Passivi construatur, ipsa loci natura postulat. Alia igitur eius ratio est, atque Ecl. VI, 85., ubi vid. adnott. — 131. „*Mellaque decussit foliis.* Non iam, ut ante, folia rorem aliquem melleum cliquabant; (vid. ad Ecl. IV, 30. Plin. XVI, 8, 11 et adnott. ad Tibull. I, 3, 45.) detersum hoc mel est foliis; ut *silvis decussus honor* infra II, 404. [et IV, 12. *decutere rorem.*] — *ignemque removit*, ut is in venis silicum absconditus, *abstrusus* (ut mox v. 135. et Aen. VI, 7. *quaerit pars semina flammae Abstrusa in venis silicis*) lateret, diuque ignoraretur, usque dum discerent homines silicum attritu eum elicere. *Κρύψε δὲ πῦρ*, Hesiod. Ἔργ. 50." *H.* — 132. Vinum, lac, oleum omninoque omnes humores veteribus grati et accepti aurea aetate in fluminum

Ut varias usus meditando extunderet artis
Paullatim, et sulcis frumenti quaereret herbam,
Ut silicis venis abstrusum excuderet ignem. 135
Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas,
Navita tum stellis numeros et nomina fecit,

---

et rivorum alveis fluxisse feruntur; quo nihil nisi maxima earum rerum copia, qua illa aetas abundabat, declaratur. (Cf. Ecl. III, 89. Ovid. Met. I, 111. Hor. Od. II, 19, 10 sqq.) Sed Iupiter *repressit* hos rivos, i. e. in fontes repressit, fluere non amplius est passus. — *passim* non minus quam *rivis* cum *currentia* coniungendum et ad copiam vini referendum, quae per rivorum alveos quaqua versus promovetur. Cf. Mitscherlich. Lectt. in Catull. p. 150. ad Carm. LXIX, 358. et Heyn. ad Tibull. IV, 1, 22. — 133. „Omnia haec Iupiter ita moderatus est eo consilio, ut usu invenirentur artes et ingenia hominum [ipsa inopia] acuerentur et ad industriam excitarentur." *H.* — *usus* (*χρεία, das Bedürfniss*) pro ipsis hominibus, quos necessitas cogit, quibus re aliqua opus est. — *meditando* Heyn. male explicat *exercendo*, *experiundo;* immo proprie est dictum, nam ad inveniendum meditatione opus est. — *extunderet*, de eo quod faciunt homines necessitate coacti et iterato conatu tandem efficiunt. Hinc de artibus humanis, quae e necessitate ortae, sensim exercitatione perficiuntur. Cf. Schirach. p. 406. Redit eadem dictio *artem extundere* infra IV, 315. — 134. *sulcis.* omissa Praepositione, ut saepissime apud poëtas. Cf. Ruddim. II. p. 336 sqq. Ramsh. §. 151. not. 2. etc. Plura hac de re dicta invenies ad Aen. I, 2. — *in sulcis quaerere* autem nihil aliud est, quam aratione et satione parare. Sic etiam Iustin. XLIV, 4. *frumenta sulco quaerere docuit. Quaerere* pro quaerendo invenire, sibi parare, legitur etiam apud Lucr. V, 214. et alibi. Voss. confert Cic. Agr. II, 35, 95. *Docuit ager ipse nihil ferendo, nisi multa cultura et magno labore quaesitum.* — *frumenti herbam*, i. e. frumentum, segetem. Cf. adnot. ad Ecl. V, 26. — 135. *Ut silicis* Heins. e melioribus libris revocavit pro vulg. *Et silicis*, quod pauci tantum Codd., v. c. uterque Goth., tuentur. Heyn. quidem antiquiorem lectionem meliorem habet, quum praecedat *et sulcis*, non *ut sulcis*; sed hoc nihili est; nam prorsus eadem ratio infra obtinet II, 259 sqq. *ante - - et - - ante;* duplex autem *ut* numerosius est et vividiorem reddit locum. Cf. Ecl. VI, 31 sqq. VIII, 41. Aen. I, 486. etc. Wagn., qui malit Virgilium sic scripsisse: *Ut varias usus - - Paullatim; ut sulcis - - herbam, Et silicis* etc., versum 135. posterius demum a Virgilio margini adscriptum et ita in contextum receptum esse censet. Vid. ad Geo. IV, 203. — *silicis venis abstrusum.* Cf. Aen. VI, 6. *quaerit pars semina flammae Abstrusa in venis silicis.* — *excuderet* pro vulg. *extunderet* (quod e v. 133 huc translatum videtur) iam dudum e melioribus libris restitutum. Cf. Aen. I, 174. Plin. XVI, 40, 77. *ad excudendum ignem non semper lapidis occasio est*, et Heins. ad Ovid. Am. III, 5, 34. — 136. Tum primum navigatio inventa. Vide Tibull, I, 3, 35. Prop. III, 5, 43. Manil. I, 78 sq. aliosque locos idem argumentum tractantes. — *sensere:* non adsueti antea huic oneri vel levi primarum navicularum pondere gravabantur. Sic Petron. 124. *sentit terra deos.* Hinc *gemere* mare et similia dicuntur poëtis. Vid. Heins. ad Ovid. Fast. II, 390. et Burm. ad h. l. — *alnos cavatas.* Plerumque *pinus* pro navi dicitur (cf. adnott. ad Ecl. IV, 38,); hic autem *alnus* commemorata videtur, quia in fluminum ripis et locis palustribus nascitur (Geo. II, 110. et 451.), ideoque navem facturis prima se ob tulit. Hinc aliis etiam poëtis pro navi usurpatur. Cf. Lucan. III, 520. IV, 426. Iuven. III, 266. Stat. Theb. III, 23. Claud. rapt. Pros. praef. I, 3. et II, 178. Sil. XII, 522., ubi vid. Drak. Quod ad epitheton attinet, cf. Plin. XVI, 40. sect. 76., 2. *Germaniae praedones singulis arboribus cavatis navigant.* Ammian. XIV, 2. p. 9. Bip. *cavatis arboris truncis amnem permeare.* Vid. etiam infra v. 262. — 137. *numeros et nomina fecit.* Nautae, ut

Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras et fallere visco
Inventum, et magnos canibus circumdare saltus.
Atque alius latum funda iam verberat amnem;

---

cursum ad eas regere possent, singulas stellas in sidera quaedam coniungebant, suis nominibus insignita, ad quae distinguenda numerum stellarum observabant, quibus unum quodque constabat. Cf. Macrob. Somn. Scip. I, 19. p. 95. Bip. haec ipsa verba afferens, et Claud. in Stilich. II, 434. *Senex, numeros qui dividit astris Et cursus stabilesque moras.* — *Nomen facere* pro nomen dare legitur etiam Geo. IV, 272. Paut. Men. I, 1, 1. Ovid. Met. XV, 96. Liv. I, 3, 9. et alibi. — 138. „*nomina fecit Pleïadas* etc. Vid. adnott. ad Aen. III, 18. et 693. — *Pleïades*, septem stellae in collo tauri, secundum mythographos Atlantis filiae, etiam *Vergiliae* vocabantur, quia ortum eorum (22. Apr. — 10. Maii) ver et serena tempestas, occasum (20. Oct. — 11. Nov.) hiems sequebatur. (Cf. Voss.) Nautis autem maximi momenti erant, quod cum earum ortu navigatio incipiebat, cum occasu cessabat; unde etiam nomen acceperunt (*ἀπὸ τοῦ πλέειν*, ut Serv. dicit.) Ceterum *Pleïades*, *Πληϊάδες* (ion. pro *Πλειάδες*), hic est tetrasyllabum, ut apud Propert. III, 5, 36. et Ovid. Met. I, 670. Ultima autem syllaba arsis vi producta. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 51. VI, 44. 53. etc. — *Hyades*, pluviales dictae a Graeco verbo *ὗειν*, item septem stellae in capite tauri, quorum ortum (7—12. Maii) plerumque diuturnae pluviae comitabantur. Rustici Romani *suculas* eas nominabant, falsa etymologia nomen a Graeco *ὗς*, sus, deducentes, quam tamen etymologiam propter brevem vocalem *y* defendunt Nitzsch. ad Hom. Odyss. T. II. p. 42. et Schiller. *Commentar zu einigen Oden des Horatius* p. 7. — *Arctos*, ursa maior, Helice, olim Callisto, *Lycaonis*, Arcadici regis, filia, quam, ex Iove gravidam, Diana in ursam mutavit, postea autem in venatione occisam Iupiter inter astra recepit; quamquam alii aliter rem narrant. Cf. Apollod. III, 8, 2. Pausan. VIII, 3. Hygin. Astron. II, 1. Ovid. Met. II, 410 sqq. Fast. II. p. 155 sqq. Eratosth. Catast. c. 1. et 2. Ad hanc ursam maiorem, splendidissimum sidus, Vossio auctore, imprimis Graeci nautae cursum dirigebant, Phoenices autem ad Cynosuram s. ursam minorem. (Ovid. Fast. III, 107.) *Lycaonis Arcton*, scil. filiam. Cf. supra ad Ecl. VI, 74. p. 116. — „*claram*, tamquam sidus. Sic supra v. 5. *clarissima mundi lumina*. Nisi forte Virgilius Graecum versum ante oculos habuit: *Πληϊάδας θ' Ὑάδας τε, κλυτήν τε Ἀρκτοῦρον.*" *H.* — 139. Venatio et aucupium inventum; et artis quidem feras laqueis capiendi secundum Geo. IV, 317. Aristaeus auctor fuit. Cf. Plin. XVI, 44, 94. — Inter *feras* etiam aves comprehensae latent. Eadem ratio est Lucr. III, 901. *malis morsuque ferarum tractari*, ubi *ferae* pariter aves quoque complectuntur. Cf. etiam Plin. X, 38, 54. *Vultu et ferae graviores, nisi ex procursu aut altiore cumulo emissae, non evolant.* — *viscus* s. *viscum*, gluten e baccis visci (*Mistel*), herbae sine radicibus e truncis et ramis arborum prodeuntis, coctum. — *Tum*. Memorabilis hic locus, quod unum *tunc* (v. 136.) quater excipit *tum*, nulla tamen varietate lectionis enotata, nisi quod v. 139. in Medic. pro *tunc* manus secunda *tum* refinxit, quod etiam Nonius p. 184. confirmat (v. 137. autem Serv. ad Aen. VI, 64. male exhibet *Navita cum*, etiam Probo I, 18, 3. *tum* tuente.) Cf. Wagn. Qu. Virg. XXV. p. 496. et adnott. ad Ecl. III, 10. Neutiquam tamen adsentiri possum Iahnio, qui ad Ecl. III, 10. p. 370 sq. *tum* h. l. ter repetitum non pro temporali Particula habet, sed pro enumerante et per *praeterea* explicat. — 140. „*canibus circumdare saltus*. Cf. Ecl. X, 57. — 141. Etiam piscatus inventus. — *funda* (*ein Wurfnetz*), a *linis* v. seq. commemoratis diversa, idem est quod Gracci *βόλος*, Romani etiam *iaculum* (Ovid. A. A. I, 763. Auson. Epist. IV, 56.) *retiaculum* s. *reteiaculum* vocant, rete

Alta petens pelagoque alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor atque argutae lamina serrae, —
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum —
Tum variae venere artes; labor omnia vicit 145

---

minus, infundibuli formam habens et glandibus plumbeis gravatum, quod celeriter in fluvium proiicitur (cf. Voss.); qua de causa aptissime dicitur: *verberat amnem*, nam funda globulis illis utique ferit fluvium. — 142. „Iungebatur antea et distinguebatur *verberat amnem Alta petens;* ita *alta* erant medium alvei, ut sensus esset: audet iam piscator ad medium alveum procedere, *alta petens;* alius in ipso mari everriculis piscatur. At loquendi usu haud probatur, *altum flumen* dici, ut *altum mare*. Itaque praestat iungere *amnem; Alta petens pelagoque*, etsi durum est, copulam in tertium locum reiici.“ *H.* Probant hanc rationem Schirach. p. 422. et Becker. Eleg. Rom. p. 56., adversantur Wund., Iahn. et (hic quidem) Wagn., qui, quum Virgilius, contra quam existimet Huschk. ad Tibull. I, 10, 51. p. 266., non soleat copulam *que* altero tertiove vocabulo subiungere, praeterquam praegressa Praepositione et in *iamque* et *namque* (qua de re vid. quae ad Geo. IV, 22. adnotata sunt), et ipse antiquiorem rationem amplexus, locum ita interpretatur, ut a mari ad flumen translata dictione, *alta petere* dicatur piscator, qui medium amnem petat, quod maioris sit audaciae, quam in ripa stantem arundinis ope pisces captare. Alio tamen loco, in Qu. Virg. XXXIV. p. 553., ipse hanc sententiam retractat, copula *que* hic non duas illas sententias *alius funda verberat amnem* et *alius alta petens trahit lina*, sed tantum verba *alta petens* et *pelago* coniungi et *pelagoque* per epexegesin addi putans, ut verbum *trahit* bis intelligendum sit: *alta petens trahit* et *pelago trahit;* quemadmodum haud raro res natura sua non disiunctae copula addita tamquam diversae proponantur, quo efficiatur, ut altera, non tam iuncta priori, quam ab ea seiuncta, plus nanciscatur roboris et gravitatis; ut igitur hic sit sensus: alius in flumine tantum piscatur; alius, alta petens, in ipso pelago pisces captat. Saepe autem sic inaequalia per copulas iungi, probare studet coll. locis Ecl. VIII, 102. Geo. II, 290. 428. III, 238. Aen. III, 329. IV, 102. V, 327. 447. 498. VI, 640. X, 734. XI, 569. 673. XII, 502.; qui quidem loci quamquam non plane sunt eiusdem generis, tamen nunc Wagnero adsentiendum esse puto, quum frustra quaesiverim alium locum, ubi *alta* s. *altum petere* aliter atque de mari dicatur. — *lina* (*das Zuggarn*), Graec. σαγήνη, i. q. everriculum (Varr. R. R. III, 17, 3.), quo voc. Cicero Verr. IV, 24. in. utitur, ad Verris nomen alludens. — 143. „*ferri rigor*, pro rigido ferro, ad imitationem Lucretii dictum, qui I, 493. commemorat *auri rigorem. Ferri rigor* etiam apud Manil. II, 780. Cassiod. III, ep. 25. et alibi, *chalybis rigor* Anthol. Lat. Burm. III, 134. legitur. Intelligitur autem h. l. usus ferri ad instrumenta procudenda, securim imprimis, durati: adiicitur serra, ferro iam in laminas cudi coepto.“ *H.* Male Wakef. ad Lucr. VI, 367. *rigorem ferri* h. l. interpretatur „durum ferri frigus vel glaciem ferri.“ Verbum sententiae e v. 145. petendum: *venit*, i. e. provenit, innotuit, inventus est. Cf. adnott. ad v. 54. — *arguta serra.* Vid. adnott. ad Ecl. VII, 1. Serram secundum Plin. VII, 56, 57. Daedalus ipse, secundum Ovid. Met. VIII, 244. Daedali nepos invenit ad exemplum spinarum piscium. — 144. *Primi* enim homines, i. e. antiquissimi (vid. adnott. ad Aen. I, 1.) ante securim et serram inventam lignum *fissile* (quod facile findebatur) non nisi cuneorum ope scindebant; quae sententia tam apte adiungitur, ut qui Heyn. alienum a re additamentum habere potuerit, unde sententiarum nexus languorem contraheret, equidem non perspiciam. Ceterum cf. Aen. VI, 181. *cuneis et fissile robur Scinditur.* XI, 137. *Robora nec cuneis - - scindere - - cessant.* — 145. *venere.* Vid. supra ad v. 54. — *vicit.* Ita plurimi et optimi Codd., quos omnes fere editores sequuntur. Voss. tamen defendit alterum lectionem *vincit*, ut communem hic habeamus sententiam ad

Improbus et duris urguens in rebus egestas.
Prima Ceres ferro mortalis vertere terram
Instituit, cum iam glandes atque arbuta sacrae
Deficerent silvae et victum Dodona negaret.
Mox et frumentis labor additus, ut mala culmos

omnia tempora pertinentem. — 146. *labor improbus*, pervicax, perstans, qui nullam molestiam fugit, nulla aerumna vincitur. Cf. supra v. 119. ibique adnott. Ceterum hunc versum, qui in proverbii consuetudinem venit, satis illustravit Erasm. Adag. I, 5, 22. et II, 2, 53. — *duris urgens in rebus egestas.* Cf. Theocr. XXI, 1. ὦ πειία, Διόφαντε, μόνα τὰς τέχνας ἐγείρει, quem Iacobs. laudat ad v. 133. Sed ne v. 145. eadem, quae supra v. 133. dixerat poëta, repetere videatur, Wagn. tenendum esse docet, v. 145. *varias artes* proprie dici varia artium genera, artificia; superiora autem strictiore sensu capienda et ad agriculturae inventionem referenda esse. Ceterum mirum est, Cod. Med. in Georgicis ubivis offerre formam *urgere*, in Aeneide autem saepius alteram *urguere;* sed etiam in illis libris Cod. Rom. interdum praebet formam *urguere*, ut IV, 290.; quare nos eam ubivis Virgilio vindicavimus. Cf. Harles. ad Cellar. Orthogr. p. 387. virisque doctis ab eo laudatis adde Oudend. ad Lucan. I, 147. Drakenb. ad Liv. IX, 21, 4. Schneid. ad Caes. B. G. II, 25, 1. et Wagn. Orth. Vergil. p. 478. — 147. A digressione ad propositum reversurus, poëta sibi transitum parat hac sententia: Egestas fuit, quae, ut ad alias artes inveniendas et exercendas, ita etiam ad agros colendos homines impelleret. Nexus sententiarum hic est: Ante Iovem nullus erat agrorum cultus, v. 125., sub Iovis autem imperio variae artes inventae sunt et Ceres agri colendi rationem homines docuit. — *Cereris* merita praeter Orphei hymnum in hanc Deam concelebrat Ovid. Met. V, 341 sqq. *Prima Ceres unco glebas dimovit aratro* etc. Fast. IV, 395 sqq. *Prima Ceres homini, ad meliora alimenta vocato, Mutavit glandes utiliore cibo.* Amor. III, 10 sqq. etc. — *ferro*, vomere, rastro, ligone. — 148. „*cum iam silvae*, quae poëtis diis *sacrae* dicuntur, deficerent quod attinet ad *glandes et arbuta;* et quum *quercus*, cuius generis nobilissimae apud Dodonam silvae, non amplius satis magnam glandium copiam suppeditarent." *H.* Ita etiam Manso *glandes* et *arbuta* quartum Casum habet, suppl. *quod attinet ad.* Rectius vero Wund.: „Positura verborum hanc iubet constructionem: *quum glandes atque arbuta silvae s. deficerent.* Accedit quod *deficere* cum quarto Casu est deserere, relinquere. — *Silva sacra* dicitur, ut singulae arbores, *quercus* Ecl. VII, 13., *pinus* ibid. v. 24." Scilicet propter Dryadas. Cf. adnott. ad Ecl. V, 59. Wagn. *silvas* dici *sacras* opinatur propter lucos diis consecratos. — *arbuta.* Vid. adnott. ad Ecl. III, 82. — *Dodona*, poëtice pro quercetis. Cf. quae ad Ecl. IX, 13. et supra ad v. 8. adnotavimus. — 150. Redit ad propositum, v. 121. Mox etiam mala et damna invaserunt segetes; nam *labor* (ut Graec. πόνος pro πῆμα, βλάβη) haud raro pro damnis, incommodis. Cf. supra v. 79. et Geo. II, 343. 372. — *mala robigo*, i. e. exitiosa, quae culmos exedit, ut apud Hor. Od. III, 23, 6. *sterilis robigo*, i. e. quae efficit sterilitatem. *robigo* autem (ut hic in meliioribus Codd. et, Wagnero teste, bis in Fastis Praenest. p. 326. edit. Suet. Wolf. pro vulg. *rubigo* scriptum legitur; cf. Heins. ad Ovid. Fast. IV, 907. et Orell. ad Hor. Od. III, 23, 7., qui docet, vanum esse discrimen inter robiginem frumenti et rubiginem ferri, quum sit idem vocabulum) pulvis est rufus et lentus, qui a malis nebulis advectus herbas exedit (nobis *Mehlthau.*) Varr. L. L. V, 3. Colum. II, 12, 5. X, 342. Plin. XVIII, 10, 20. ib. 17, 44. 28, 63. Hor. Od. III, 23, 7. Colebant propterea Romani *Robiginem* deam (Varro l. l. Fest. s. v. Robigalia p. 134. ed. Lindem. Serv. ad h. l.) vel *Robigum* deum (Ovid. Fast. IV, 907. 920. Colum. l. l. Gellius V, 12. Tertull. Spect. 5.), cui sacra fiebant, ut robiginem a segetibus

Esset robigo, segnisque horreret in arvis
Carduus; intereunt segetes, subit aspera silva,
Lappaeque tribulique, interque nitentia culta
Infelix lolium et steriles dominantur avenae.
Quod nisi et assiduis herbam insectabere rastris, 155

averteret, et quotannis a. d. VII. Kal. Maias *Robigalia* celebrabantur, in quibus canem rufum immolabant, Syrium illius mali causam habentes. (Cf. Ovid. et Colum. ll. ll. Plin. XVIII, 29, 69.) — *Esset*, exesset; constat enim voces *esse* et *edere*, ut sunt significatione maxime cognatae, ita etiam omnes formas a literis *es* incipientes habere communes. Aurea tamen aetate pronuntiando discernebatur *ĕst* (*er isst*) et *ēst* (*er ist.*) — „*segnis*, qui efficit segne et retardat, ad quodcunque adhaerescit, tenax [quam explicationem probat Schirach. p. 582.]; aut, quod praestat, sterilis, infecundus, inutilis. Nam *segnis*, qui motu caret, atque etiam qui nil gignit. Sic supra v. 72. *segnis campus*, Geo. II, 37. *terrae segnes*, et Geo. II, 275. *in denso ubere*, solo, *Bacchus non segnior*, vitis non minus ferax est.“ *H.* Mihi quoque haec altera interpretatio, utpote simplicior, praeferenda videtur. Cf. etiam supra v. 94. *glebae inertes*, et Geo. II, 208. *ignava nemora. Carduus* autem iure inter haec mala refertur, quod late serpere et semen quaqua versus disseminare solet. — „*horreret* dicitur cum vi pro cresceret. *Horrere* poëtis omnia, quae erecta stant, vel eminent, ut pili in metuentis corpore, notum est; ita et spinosa virgulta: opp. v. 153. *nitentia culta.*“ *H.* Cf. infra II, 69. 142. Aen. XI, 602. ibique adnott. — 152. *intereunt segetes* etc. Animadvertendum ad constructionem suaviter variatam; nam proprie sic pergi debebat: *interirent segetes* etc., ut etiam haec, quemadmodum antecedentia, penderent a verbis *labor additus frumentis.* — *silvam* vocat lappas, lolia etc., ut v. 76. leguminum *silvam sonantem* legimus. Ea *subit*, succedit in segetis locum. — 153. „*lappae*, nostris *Kletten.* Plin. *ἀναφίνην* ita reddidit“ *H.* Ubinam? Immo *ἀναφίνη* (*Klebkraut*), quam Dioscor. III, 94. (104.) et Plin. XXVII, 5, 15. describunt, longe alia est planta. Coniungit autem Plin. XVIII, 17, 44. eodem modo *lolium*, *tribulos*, *carduos* et *lappas*, quas herbas *inter frugum morbos potius*, *quam inter ipsius terrae pestes* numerat. *Lappaeque tribulique*, ut Ecl. IV, 51. *Terrasque tractusque*, ubi vid. adnott. — *tribulus*, *τρίβολος*, herba spinosa, a semine triangulari dicta, et in Italia frequentissima, *Burzeldorn.* Dioscor. IV, 15. Theophr. h. pl. VI, 5. Plin. XXI, 15, 54. XXII, 10, 12. Ovid. Met. V, 485. XIII, 803. Ceterum Medic., Rom., Gud. hic et Geo. III, 385. scribunt *triboli*, fortasse rectius. Vid. Wagn. ad Geo. I, 153., qui in Vol. V. et in edit min. ubique ita scripsit. — *inter nitentia culta.* Sic saepe *nitere* de laetis campis et pratis. Cf. Aen. VI, 677. *campi nitentes.* Ovid. Fast. IV, 126. *Vere nitent terrae.* Petron. c. 99. *aratro domefacta tellus nitet* etc. — 154. *Infelix lolium*, *steriles avenae.* Vid. adnott. ad Ecl. V, 37., ubi totum fere hunc versum iam legimus. — 155. *Quod nisi.* Heyn., Voss. et Wagn. *quod* explicant *propter quod*, *quam ob rem*, comparantes Geo. II, 425., ubi *hoc* pro *propter hoc* legitur. Wund. autem *quod nisi* non aliter interpretandum esse intellexit, quam *quod utinam* apud Cic. Brut. I, 4, 10. et similia. Cf. not. ad Ecl. IX, 14. — *herbam insectabere.* Vulgo *terram insectabere*, quod Heyn. ad glebarum tenacitatem refert; sed iam Wund. bene perspexit, non de tenacitate glebarum hic agi, sed ad herbas inutiles et noxias (v. 151—154.) hunc versum esse referendum; quare prorsus adsentior Wagnero, Med., Gud. et aliorum bonorum Codd. lectionem *herbam insectabere* contra vulgarem, quae ex v. 104. *arva insequitur* orta esse videatur, ita defendenti, ut dicat, de terra insectanda, i. e. de glebis comminuendis, iam supra satis esse dictum, nunc vero etiam exponendum, quomodo illis incommodis medendum sit, quae ex lappis, tribulis aliisque id genus herbis modo commemoratis oriantur. Sententia igitur haec est:

Et sonitu terrebis aves, et ruris opaci
Falce premes umbram, votisque vocaveris imbrem:
Heu, magnum alterius frustra spectabis acervum,
Concussaque famem in silvis solabere quercu.
Dicendum et, quae sint duris agrestibus arma,
Quis sine nec potuere seri nec surgere messes:

Ut ager his herbis inutilibus liberetur, rastri vel sarculi ope strenue sarriendum vel manu runcandum est; qua de re cf. Plin. XVIII, 21, 50. Colum. II, 11, 12. X, 88. XI, 2, 7. 40. Varr. R. R. I, 30. Vid. etiam Ovid. ex P. I, 8, 59. et Hor. Epist. I, 14, 27. (ibique Düntzer. et Obbar.) — *assiduis* pro assidue. Cf. Tibull. II, 1, 51. *Agricola assiduo primum satiatus aratro.* Vid. adnott. ad Aen. VIII, 559. — *insectabere* pro insectatus fueris. Wund. comparat similem locum Ter. Ad. I, 1, 30. *Nam qui mentiri aut fallere insueverit patrem, aut Audebit, tanto magis audebit ceteros*, et alia exempla utriusque Futuri simplicis et exacti a poëtis interdum confusi praebet. Minus offenderent haec Futura simplicia, nisi v. 157. sequeretur *vocaveris*. Sed vide Ruddim. II. p. 345. not. 7. — 157. „Frondes arborum umbram facientium amputandas esse dicit. — *rus opacum*, arboribus consitus ager, pro ipsis arboribus. — *Falce premes umbram*, falce vineatica s. cultello incurvo vinitoris comprimes, compesces nimiam pampinorum luxuriem. Vid. Hor. Od. I, 31, 9. *Premant Calena falce vitem.* Ovid. Met. XIV, 638. *adunca - - falce, Qua modo luxuriem premit et spatiantia passim Brachia compescit.* Calpurn. V, 110. *molle salictum premes:* (coll. v. 98. *incipe falce nemus vivasque recidere frondes.*) Cf. etiam Geo. IV, 131. et Catull. LXIV, 41. *Non falx attenuat frondatorum arboris umbram.* Ceterum Wagn., quem secuti sumus, ex Med., Rom., multisque aliis et Virgilii ipsius et Servii Codd. pro vulg. *umbras* restituit lectionem *umbram*, „nihil reveritus τὸ κακόφωνον, quod quis deprehendere sibi videatur in voce. *umbram — imbrem*," utque Virgilium probaret „haud raro studiose quaesivisse verborum quandam similitudinem, qua orationem per se concitatam etiam alacriorem redderet," his exemplis usus est: Aen. IX, 634. X, 735.; in vivida descriptione: Geo. II, 441. Aen. VIII, 644 sq.; in re atroci: Geo. III, 421. Aen. VIII, 669. IX, 621.; in re lugubri: Aen. XI, 189 sq.; in re horroris plena: Geo. I, 479. Cf. etiam adnott. ad Ecl. VIII, 80. et quae de simili causa supra ad v. 118. observavimus. — *votisque vocaveris imbrem.* Eiusmodi vota maxime in feriis sementivis, quae satione peracta hieme celebrabantur, facta esse, coll. Ovid. Fast. I, 679 sqq. docet Voss. Respicit autem ad Iovis Pluvii invocationem: ὗσον, ὗσον, ὦ φίλε Ζεῦ (M. Antonin. V, 7.); de qua re vid. Burm. ad illa Petronii c. 44. *Iovem aquam exorabant* etc. — 158. 159. „Messem parcam fore dicit Virgilius. Ex Hesiod. Ἔργ. 394 sq. ὥς τοι ἕκαστα Ὥρῃ ἀέξηται· μή πως τὰ μεταξὺ χατίζων Πτώσσῃς ἀλλοτρίους οἴκους καὶ μηδὲν ἀνύσσῃς." *H.* — Ceterum apud Senecam de Benef. VII, 5. legitur *Heu frustra magnum alterius.* Sed vulg. scripturam praeter Codd. tuetur etiam Nonius Marc. v. *spectares.* Wakef. ad Lucr. II, 2. defendit unius Cod. Mus. Brit. lectionem *sperabis*, e cuius interpretamento *exspectabis*, quod praebent Medic. Pierii et Bodl., vulgatam ortam censet parum probabiliter. — 160. sqq. De instrumentis operis rustici agit. *Arma* enim de omnibus omne genus instrumentis dici constat. Sic Aen. I, 177. *arma Cerealia*, Aen. V, 15. VI, 355. et saepius *arma navalia*, Liv. XXXV, 23, 11. *arma equestria*, Martial. XIV, 36. *Tondendis haec arma tibi sunt apta capillis.* — 161. De forma *quis* s. *queis* vid. ad Ecl. I, 73. Praepositiones autem imprimis Pronomini relativo saepissime postponi, res est notissima. Cf. exempla a Ruddim. II. p. 335 sq. et Ramsh. §. 151. 3. et 4. collecta, quibus adde Aen. I, 348. *quos inter.* Lucr. III, 851. *quibus e.* Cic. Manil, 16, 47. *quo de.* id. Acad. prior. II, 15, 47. *quos contra.* Tac.

Vomis et inflexi primum grave robur aratri,
Tardaque Eleusinae matris volventia plaustra,
Tribulaque, traheaeque, et iniquo pondere rastri;
Virgea praeterea Celei vilisque supellex, 165

Ann. XV, 1, 4. *quem penes* etc. — *potuere* ἀοριστικῶς pro possunt. Cf. supra ad v. 49. — 162. *Primum* in enumerationis principio positum, non sequente Adv. *tum* vel *deinde*, ut saepe; cuius tamen vice interdum aliae Particulae funguntur, *vero*, *etiam*, *autem* etc. Cf. Geo. III, 384. Cic. N. D. II, 17, 45. Fin. II, 1, 1. Tusc. I, 24, 57. et quae disputarunt Viri docti a Kühnero ad Cic. Tusc. IV, 35, 74. et Kritz. ad Sall. Iug. 45, 2. laudati, quibus adde Beneck. ad Cic. Cat. II, 10, 21. et Wagner. Qu. Virg. XXVIII, 1. — *vomis*, rarior forma pro vulgari *vomer*, qua utuntur etiam Cato R. R. 135, 2. et Colum. II, 2, 26. Cf. etiam quae supra ad v. 46. adnotavimus, Heins. ad Ovid. Fast. IV, 927., ubi unus certe Cod. hanc formam praebet, et Serv. ad Aen. I, 293. — *robur aratri.* Cf. Aen. VII, 609. *aeternaque ferri Robora.* Lucr. I, 881. (fruges) *robore quum saxi franguntur*, et II, 449. *Et validi silices et duri robora ferri.* Imitatur nostrum Val. Fl. VII, 555. *pars diri portant grave robur aratri. Gravi* autem aratro opus est ad pingue Italiae solum subigendum, ut quam altissimi fiant sulci; nam quo gravius est aratrum, eo altius terrae vomer infigitur. Cf. etiam Plin. XVIII, 18, 47. Varro. R. R. I, 19. Colum. II, 2. et Voss. ad h. l. — 163. *plaustra* (*Feld-*, *Getreidewagen*), quorum rotae, aut binae, aut ternae, non habebant radios, sed solidis orbibus constabant, quapropter *tympana* vocabantur. Cf. Geo. II, 244. Eiusmodi autem plaustra, a bubus tracta graviterque onerata, non nisi tarde promoveri posse, per se patet. — *tarda volventia* pro tarde se volventia. De Adiectivo pro Adverb. posito vid. adnott. ad Aen. VIII, 559., de verbo activo reflexiva, quam vocant, significatione usurpato ad Aen. I, 234. — *Eleusinae matris.* „*Cereri* sacra erant, quippe a qua omnino operis rustici ratio profecta; non vero, quod eorum usus in *pompa Eleusinia* praecipuus fuerit, ut inter instrumenta Orgica essent; in pompa enim Eleusinia Ceres in thensis, ἐπ' ὀχήματος, quadrigis candidis ducebatur. Vid. Spanh. ad Callim. Cer. 122.“ *H. Mater* Ceres hic eodem iure dicitur, quo alias dii haud raro *patres*, *genitores* (cf. infra v. 121. II, 4. IV, 369. Aen. I, 155. II, 617. V, 14. VII, 327.); quamquam alias Cybele tantum, magna mater deorum, hoc nomine appellari solet (Aen. III, 111. IX, 619.) Eleusis autem s. Eleusin Atticae civitas maritima (cuius reliquiae apud vicum *Levsina* s. *Lessina* inveniuntur: cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III, p. 950.), ob Cereris cultum et mysteria celeberrima, quod ibi Ceres Triptolemum instituisse ferebatur. (Vid. supra ad v. 19.) Cf. Hyg. f. 157. Ovid. Fast. IV, 507 sqq. Cic. N. D. II, 42, 119. et Serv. ad h. l. — 164. *tribulum* et *trahea* instrumenta erant, quae frumentis terendis inserviebant (*Dreschmaschinen*); et *tribulum* quidem, τρίβολον (*den Dreschwagen*), Varro R. R. I, 52, 1. ita describit: *Tribulum fit e tabula lapidibus aut ferro asperata, quae imposito auriga aut pondere grandi trahitur iumentis iunctis, ut discutiat e spica grana.* Cf. id. L. L. IV, 3. et Plin. XVIII, 30, 72. Servius ad h. l. addit, omni parte dentatum et apud Afros maxime in usu fuisse; quare etiam *plostellum Poenicum* vocabatur. (Varro R. R. l. l.) Turcos eo instrumento etiamnunc uti, auctor est Heyn., qui confert *Voyage de Paul Lucas fait dans la Grece.* T. I. p. 182., ubi etiam forma eius expressa sit. *Trahea* s. traha (*die Dreschwalze*, *Dreschschleife*) a trahendo dicta, ἕλκηθροι Graecorum, genus vehiculi sine rotis, infra lapidibus acuminatis vel dentibus ferreis obsitum. Etiam apud Colum. II, 21. cum *tribulo* coniungitur. De utroque conf. Scheffer. de re vehic. II, 7. — *iniquo pondere*, paene nimis gravi, quod vires fere superat, ut Geo. III. 347. *iniusto sub fasce.* De *rastro* vid, adnott. ad Ecl. IV, 40. — 165. Per reliquam *supellectilem*, quae utpote ex *viminibus et materia rustica* facta, quemadmodum Varro ait I, 22, 1.,

Arbuteae crates et mystica vannus Iacchi.
Omnia quae multo ante memor provisa repones,
Si te digna manet divini gloria ruris.
Continuo in silvis magna vi flexa domatur
In burim et curvi formam accipit ulmus aratri. 170

---

vilis appellatur, intellige orbes, fiscellos, formas caseorias et similia vasa. *Celei* dicitur Eleusinii, quia eius filius Triptolemus (vid. supra ad v. 19., ut de Celeo ipso Ovid. Fast. IV, 508. et Hygin. fab. 147.) a Cerere, hospitio excepta, sationem frugum didicerat. Vid. Callim. h. in Cer. 97 sqq. et Apollod. I, 5, 1. ab Heynio laud. Referuntur autem ad illam supellectilem *crates* (ad occandum, vid. supra v. 95.) et *vannus*, s. cribrum cereale, quo paleae post trituram a frumento ventilando excernebantur (cf. Geo. III, 134.), cuius usus erat in *mysteriis* Eleusiniis; portabatur enim tamquam signum lustrationis et purgationis in pompa *Iacchi* (vid. ad Ecl. VI, 15.), quae certo die ex Ceramico Eleusinem ducebatur. Cf. Meurs. Eleusin. c. 27. Ceterum Hesiodi locum Ἔργ. 423 sqq. ante oculos fuisse Virgilio, Heyn. iam adnotavit. — *mysticus* raro tantum apud poëtas (v. c. Tibull. III, 6, 1. Martial. VIII, 81, 1.), nunquam apud pedestres aureae aetatis scriptores invenitur. „Vocabatur *mystica vannus Iacchi*, inquit Pomponius Sabinus, quia Isis fratrem suum Osirim, i. e. Liberum patrem, mutilatum a Typhone, vanno collegit. Inde adhiberi potuit mystificis s. arcanis sacris huius Dei.“ — 167. „Ex Hesiod. Ἔργ. 457. τῶν πρόσθεν μελέτην, ἐχέμεν οἰκήϊα θέσθαι. — *ante*, quam usus erit. — *memor* ad ornatum adiectum, ut ibid. v. 422. μεμνημένος, providus, non omittens et obliviscens. Cf. Colum. I, 8, 8.“ *H.* Vide etiam infra II, 347. *et multa memor occule terra.* — *provisa repones*, non tantum pro *providebis* positum, ut Heyn. censet; sed utrumque suam habet vim et significationem; nam sensus est: omnia haec instrumenta mature conficienda curabis, tibi parabis in futurum usum, et ad eum diligenter servabis. Ceterum cf. Hor. Epist. I, 18, 109. *provisae frugis in annum Copia.* — 168. Si satis magnum ex opere et re agresti laudem consequi cupis. — *si manet* pro: si vis, ut te maneat. Vid. etiam ad Aen. XII, 568. — *divini ruris* Heyn., comparans Graec. θεῖος, δῖος, explicat per *praeclarus*; rectius interpretaris de arvis a diis agrestibus ex vulgi opinione habitatis, vel certe iis gratis et acceptis. Cf. supra v. 10. *agrestum praesentia numina Faunı* etc. et Wakef. ad Lucr. V, 1386. — 169 sqq. De *aratri* partibus singulis agitur. — *Continuo*, statim principio (vid. ad v. 60.), *in* ipsis *silvis* ulmus, dum novella est et tenera, in *burim* inflectenda est, i. e. a rustico ita incurvanda, ut curva adolescat. Cf. Hesiod. 427 sq. Est autem *buris* s. *bura* (*der Krümmel*, δ γύης Graecorum), quae praeter h. l. non nisi apud Varronem I, 19, 2. commemoratur, proprie pars aratri veteris posterior, cui et temo iunctus est et vomer ipse, h. e. lignum seu ferrum rostratum glebas eruens. (Nomen eius, de quo cf. Salmas. Exerc. Plin. p. 576. et Schneider. ad Varr. l. l., contractum est ex βοὸς οὐρᾶς. Virgilius utique distinguit inter buram et temonem; saepe vero etiam utraque pars aratri ex uno continuoque ligno conficiebatur, ut burae nomine temo quoque comprehenderetur, v. c. apud Varr. L. L. IV. p. 33., et Graec. αὐλόγυον significaretur.) — *curvi-aratri*, proprie tantum curvae buris, sed quum bura praecipua pars aratri haberetur, interdum *aratrum* pro sola bura ponebatur; quare etiam ap Lucr. V, 931. VI, 1252. et alibi *curvum aratrum* legimus. Huic buri *ab stirpe* (quod e Med. a m. sec. aliisque libris Wagn. pro vulg. *a stirpe* restituit: cf. Aen. I, 626. VII, 99. VIII, 130. IX, 603. Wagn. Qu. Virg. I, 1. et quae ad Ecl. III, 59. VII, 6. adnotavimus), in inferiore parte trunci (ut Geo. II, 53. 312. Aen. XII, 208.), *temo* (ἱστοβοεύς, *der Pflugbaum, Grengel*) *pedum octo*, tum aures et dentalia iunguntur. — *Aures* sunt duae tabulae inferiori burae parti utrimque applicatae, quibus sulcus latior et porca altior efficitur. Cf. Palladius I, 43, 1. *Aratra*

Huic ab stirpe pedes temo protentus in octo,
Binae aures, duplici aptantur dentalia dorso.
Caeditur et tilia ante iugo levis, altaque fagus
Stivae, quae currus a tergo torqueat imos:

---

simplicia, vel, si plana regio permittit, aurita, quibus possint contra stationes humoris hiberni sata celsiore sulco attolli; unde patet, Virgilium non simplex aratrum hic describere, sed plenissimum, ad omnes usus instructum. — 172. *Dentale*, Heyn. (coll. Colum. II, 24., ubi iunguntur vomer et dentale) de ipso vomeris dente intelligit, ut *duplex* eius *dorsum* ad duo vomeris crura referendum dicat. Sed ex ipso illo Columellae loco dentale et vomerem res diversas et Servii explicationem, ex qua *dentale* (*ὀψλημα*, *der Schaarbaum*, *das Pflughaupt*) lignum est illud, quod vomerem recipit, cui ferreus dens vomeris induitur, veriorem esse patet. Quum enim Virgilius non nisi de ligneo aratri apparatu loquatur, vomerem ipsum (quem alibi, v. c. infra v. 262. et Varr. L. L. IV. p. 33., *dentem* quidem, nusquam vero *dentale* vocatum videmus) prorsus silentio praetermitti, non potest offendere. *Duplex dorsum* Voss. rectissime interpretatur *die Sohlhölzer*, *die beiden Schenkel des Schaarbaums*, *die spitz in den Pflugschaar zusammenlaufen;* quare etiam *dentalia* plerumque Plurali numero commemorantur. Cf. Pers. I, 73. *sulco terens dentalia.* (Schirachio p. 383. *dentalia* per appositionem adiecta videntur verbis *binae aurae*, ut utrumque eandem rem, asserculos illos modo dictos, significet: quod nemo facile probabit.) Est autem *duplici dorso* non Casus tertius, sed Ablativus, quem vocant, qualitatis, ita ut ad verbum *aptantur* supplendus sit Casus Obiecti *aratro*. Ceterum *dorsi* nomen Wagn. inde repetit, quod vel dentalibus velut dorso binae istae aures impositae sint, vel vomeris dens indutus sit illorum extremae parti velut capiti, a quo, ut in equis, tauris etc., longum dorsum protendatur. Mox *iugum*, cui subiungebantur tauri ope subiugiorum lororum, ac *stiva* (*Sterze*), lignum per burim in dentale descendens cique infixum atque manubrio praeditum, quo aratrum regebatur vomerque vel tollebatur vel deprimebatur, conficienda esse dicitur, *quae currus imos a tergo torqueat*, h. e. aratrum ipsum rotis subnixum. (Vid. tamen, quae infra scripsimus). Cf. Plin. XVIII, 48. Ceterum non temere in h. l. haerentes Io. Schrader. v. 174. et 173. transponendos esse censuit, Martinus autem pro vulg. *altaque fagus Stivaque* legendum esse suasit *altaque fagus Stivae* (sc. *caeditur*, ut antea *tilia iugo*: caeditur fagus in usum stivae ut inde stiva fiat); quam coniecturam quum parallelismus membrorum maxime commendet, et vulgatae origo, vel a sequente *quae*, vel a librariorum perversitate deducenda, qui *altaque fagus* male ad priora traherent, facillime possit explicari, cum Vossio, Mansone, Wunderl. et Iahnio (in priore edit.) recipiendam duxi; quamvis adversetur Wagn. Qu. Virg. XIII. p. 433. et Qu. XXXIII. p. 545., cui molestissima videtur haec ratio, qua versus meris decurrens dactylis exciperetur versu spondaico, quique Codd. lectionem *fagus stivaque* explicat per stivam fagineam. Quominus enim vulgatam defendentes de figura *ἑνὸς διὰ δυοῖν* sive epexegesi (cf. adnott. ad Ecl. II, 8.) cogitemus, impedire videtur coniungendi ratio per duplex *que*. Vide supra ad v. 52. Iahn. in edit. II. restituit Codd. lectionem: *Caeditur et tilia ante iugo levis altaque fagus, Stivaque, quae* etc., ut sensus sit: caeduntur tilia et fagus in usum iugi, et caeditur stiva, quae currum torqueat; quae tamen ratio hoc habet incommodi, ut praeter necessitatem duo arborum genera iugo assignentur, stiva autem nimis nude ponatur, ligno, ex quo conficienda sit, non commemorato. Praeterea Wagn. (quem hic in prima edit. temere secuti sumus) ex Paris. 2. 3. pro vulg. *currus* recepit *cursus*, quod Schulz. de aratri Romani forma et compositione (Jenae 1820. 8.) p. 34 sqq. vetus aratrum curru s. machina rotis instructa (*ein Pfluggestell*) carnisse evicerit, *cursus* autem non semper celeritatem, sed

Et suspensa focis explorat robora fumus. 175
Possum multa tibi veterum praecepta referre,
Ni refugis tenuisque piget cognoscere curas.
Area cum primis ingenti aequanda cylindro

---

etiam quandam motus aequabilitatem et perpetuitatem significet. Quum tamen Servius adnotet: „*currus* dixit propter morem provinciae suae, in qua aratra habent rotas, quibus iuvantur," nunc in ceterorum librorum omnium lectione acquiescendum esse censui, quam etiam Iahn. retinuit. — 175. „*Robora*, h. e. materia s. lignum, unde haec conficiantur, *fumo durata* esse debent. Cf. Hesiod. Ἔργ. 45. 629. — *explorat* videtur exprimere naturam fumi, quum lente per minutas particulas sese insinuat, ut *iter*, *vias*, *tenebras explorare* dicimur. Potest tamen etiam dictum esse, ut poëtis alibi *probare*, ut de bonitate ligni inde constet, nisi enim firmum et probum sit, exarescens rimas aget." *H.* Hanc alteram explicationem, iam a Servio propositam, cum Vossio praefero; quamquam Schirach. p. 404. priori calculum suum addit, comparans Hesiod. Ἔργ. 627. ηηδάλιον δ' ἐνεργὲς ὑπὲρ καπνοῦ κρέμασθαι. Pro recepta autem lectione *explorat*, quam Med., Goth. 2. aliique boni libri exhibent, vulgo in codd. et editt. male legitur *exploret;* nihil enim praecipit Virgilius, sed narrat, quae fieri soleant, (*domatur*, *aptantur*, *caeditur*) et hic quoque e v. 173. repetendum est *ante*. Coniunctivus librariis debetur, deceptis praecedente Coniunctivo *torqueat*. Ceterum de omni hoc loco cf. Heynii Exc. I. ad h. l. *de aratro Virgiliano*, et quae ibi Wagn. adiecit. — 176. sqq. Excusat poëta argumentum carminis, cuius ratio postulet, ut etiam de eiusmodi tenuioribus rebus, quae per se non magni momenti sint, sermo instituatur. — 177. *curas*, opera, quae rusticis sunt curanda. — 178. De *area*, ἄλωξ, veterum cogitandum est; qui erat locus in ipso agro editior et leniter declivis, plerumque rotundus, qua ventus perflare posset, solidus ac complanatus, in quo frumentum ex agro congestum statim tribulis trahisque terebatur et vanno ventilabatur; tum purgatum corbe in horrea deportabatur. Vid. Varr. R. R. I, 51. Haec fere iam Heyn., qui ita pergit: „Non enim, ut apud nos, tritura in horreo instituebatur. Scilicet anni tempus, quo hoc faciebant, siccum nec pluviis obnoxium, quale in istis regionibus esse solet, tectum locum, ut apud nos, non requirit. In iis tamen partibus, in quibus coelum inconstantius, aut nubilaria vicina habebantur (Varr. I, 13, 5.), aut in horreo perticis exterebantur grana per hiemem (Colum. II, 21, 4.). Modum conficiendi aream eundem fere ac nostrum tradit praeter Varr. I, 51. Cato R. R. 91. et 129. Colum. II, 20. Vid. ad Tibull. I, 5, 21." Voss. praeterea affert Colum. I, 6. XI, 2. Pallad. I, 36. VII, 1. — *cum primis* plerumque dicitur in comparationibus de iis, quae praecipue excellunt, sed interdum etiam de ordine et principio pro *primum*, *ante alia*. Cf. Hand. Tursell. II. p. 172.; qui quum haec adiiciat: „Novissimus Lucretii editor [Forbiger] cur in quibusdam locis coniunctam scripturam praetulerit, non exputo," necessarium videtur, ut hac occasione data pauca hac de re commemorem. Arbitror enim, inter *cum primis* et *cumprimis* eodem modo distinguendum esse, quo inter *in primis* et *imprimis* (cf. libellus meus *Aufg. zur Bild. d. lat. Stils* p. 43. edit. IV. not. 44. Kritz. ad Sall. Cat. 60, 6. et Hand. ipse in Tursell. III. p. 238 sqq.); ut, ubi hae formulae vere significent *cum primis*, *inter primos* vel *prima*, divisim, ubi vero adverbialiter ponantur pro *primum*, *praecipue*, coniunctim scribendae sint. Quare edidi v. c. Lucr. I, 717. *Quorum Agragantinus cum primis Empedocles est*, sed VI, 260. *Ignibus ac ventis cumprimis ipse repletus* etc. In eiusmodi tamen rebus minutis per me suum quisque sensum et iudicium sequatur. — „Pro *cylindro* Pallad. VII, 1. *rotundum lapidem vel columnae fragmentum* memorat. Eundem usum praestabat *paricula*, instrumentum terrae paviendae et solidandae aptum. [Interdum etiam lapidibus molaribus ad aream condensandam utebantur. Cf. Colum. II, 10, 1.] Imitatur hunc locum Co-

Et vertenda manu et creta solidanda tenaci,
Ne subeant herbae, neu pulvere victa fatiscat,
Tum variae illudant pestes: saepe exiguus mus
Sub terris posuitque domos atque horrea fecit;

---

lum. X, 318 sqq. et respexit Plin. XVIII, 29, 71." *II.* — *vertenda manu*, perdepsenda. Recte autem Serv. adnotat: „*vertenda manu* per hysteron proteron; nam primum est, ut terra vertatur, deinde solidetur glarea, postmodum aequetur cylindro." — *creta* hic et infra II, 215. pro *argilla* posita videtur; nam Varro R, R. I, 51. diserte dicit: „*Aream esse oportet - - - solida terra pavitam, maxime si est argilla, ne aestu paeminosa in rimis eius grana oblitescant, et recipiant aquam, et ostia aperiant muribus et formicis.* — 180 sqq. Praeterea mures, talpae, bufones aliaque reptilia non minus quam curculiones et formicae nocent frumento; quod quo ornatu et copia poëta exponat, non est quod moneam. — *subeant* poëtice pro surgant e terra, procrescant. Sic de barba succrescente apud Martial. VII, 82. — *neu pulvere fatiscat*, neu aestu in pulverem solvatur et attenuetur. „*Fatiscere* proprie est viribus fractis deficere, solvi, laxari, dilabi. Ita Aen. I, 123. *navcs rimis fatiscunt*, solvuntur compagibus, ita ut rimae fiant. Infra Geo. II, 249. terra pinguis ac tenax *haud umquam manibus iactata fatiscit*, solvitur, dilabitur in grumas. Aen. IX, 809. *Saxis solida aera fatiscunt*, repetitis ictibus galea rumpitur. Apud Lucr. III, 459. *arva fessa fatisci* dicuntur, i. e. vetustate labefactari, solvi, dilabi." *II.* Compara etiam similem locum Geo. II, 353. — *pulvere victa*, i. e. superante pulvere. — 181. „*Tum variae illudant pestes*, h. e. ne variae bestiolae nocivae invadant, clam subeant, et hac ratione eludant operam et curam agricolae." *H. illudere* (*mitspielen*, *misshandeln*), vexare, lacdere, violare. Cf. Geo. II, 375., ubi capreae frondibus saepium illudere dicuntur. Tac. Ann. I, 71. XIII, 17. Hist. II, 94. Pauci codd. et editt. vulg. ante Heins. *illudunt*, male. *Tum* enim (quod alii in *Cum*, alii in *Nam* mutarunt), ut Wagn. docet, est copulae loco, et oratio sic se habet: ne fatiscat, et ubi hoc factum fuerit, variae pestes illudant. Cf. etiam Iahn. ad Ecl. III, 10. p. 372. ed. 2. Hinc cum Wagn. Semicolon, quod erat in fine v. 180., in Comma mutavimus. — *pestes* hic sunt animalia perniciosa, ut apud Colum. II, 9, 10. *Quaedam subterraneae pestes adultas segetes enecant.* Cf. etiam infra III, 419. et Aen. III, 215. Eodem modo de hominibus perniciosis et sceleratis usurpari constat. Cf. v. c. Cic. Sext. 14. extr. Verr. II. 3, 54. et in Plur. numero de har. resp. 2. extr. ad Fam. V, 8. — *exiguus mus.* Haec clausula iam Quinctiliano VIII, 3, 20. mire placuit. Similes vide apud Hor. A. P. 139. *Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus*, et Aen. III, 390. *Litoris ingens inventa sub ilicibus sus*, cum quo loco cf. Ovid. Met. XIII, 358. *In iuvenes vasto sic impete volnificus sus Fertur.* Omnino eiusmodi clausula versus monosyllaba lectoris animum attentum reddit aut ad magnum aliquid et maiestatis plenum (Geo. I, 247. *intempesta silet nox.* Aen. II, 250. *ruit oceano nox.* Geo. II, 321. *quum rapidus sol.* Aen. I, 65. *divum pater atque hominum rex*), aut ad grave aliquid et magnum, licet non excelsum et sublime (ut l. l. Aen. III, 390. et Aen. V, 481. *procumbit humi bos*), aut denique ad minimum aliquid et ridiculum (ut ll. supra ll.), ita ut etiam ironiae interdum inserviat. Bene hoc perspexit Voss.; neque adsentiri possum Mansoni, eos omnes ridenti, qui eiusmodi clausulae monosyllabae aliquid tribuant, quam tamen vel in pedestri oratione interdum cum singulari quadam vi usurpatam scimus. Cf. Schütz. ad Cic. Mil. 4, 10. Hic igitur multum valet ad parvulum murem vivide depingendum. — 182. *posuit - - fecit*, ponere, facere solet. Cf. adnott. ad v. 49. — *que - - atque*, τέ - - καί, sibi respondent etiam Geo. III, 434. Aen. VIII, 486. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXV, 23. — *domos.* Pauci Codd. *domus* (cf. Cortius ad Lucan. VIII, 216.); sed formam *domos* constanti

Aut oculis capti fodere cubilia talpae;
Inventusque cavis bufo, et quae plurima terrae
Monstra ferunt; populatque ingentem farris acervum
Curculio, atque inopi metuens formica senectae.
Contemplator item, cum se nux plurima silvis
Induet in florem, et ramos curvabit olentis:
Si superant fetus, pariter frumenta sequentur,

---

fere potiorum Codd. auctoritate apud Virg. defendi, docet Wagn. — 183. *Oculis capti*, (pro quo unus Nonius Marc. s. v. *capere* exhibet *oculos capti*) i. e. caeci, *talpae* saepius dicuntur, quia oculi eorum sunt admodum parvi et obtecti. Ceterum talpa alibi semper vocabulo femin. generis, Virgilius per licentiam poëticam mascul. genere utitur, ut etiam voc. *damae* (Ecl. VIII, 28. Geo. III, 539.), quare utrumque locum memoratu dignum censet Priscian. V, 2, 7. — *bufo, die Kröte*, praeter hunc locum nusquam videtur commemorari. — *quae plurima*, qualia multa, *οἷά τε πολλά*. Haud raro enim vocc. *multus* et *plurimus* praecedenti Pronomini relat. per appositionem adduntur eodem Casu. Vid. Aen. II, 178. IV, 333. XI, 352. Tibull. I, 2, 13. *quae plurima voce peregi Supplice*, ubi vid. Wunderl. Cf. etiam adnott. ad Ecl. VII, 60. — 185. *monstra*, animalia tetrae foedaeque formae. Vid. ad Geo. III, 152. — „*populat ingentem farris acervum* expressit Colum. II, 20., ubi de amurca, qua aream conspergere solebant veteres; *nam ea res a populatione murium formicarumque frumenta defendit*. Cf. Prudent. in Symm. I, 1052." *H.* Cf. etiam Aen. IV, 402. *formicae farris acervum cum populant*. Aen. I, 527. XII, 263. Hor. Od. III, 5, 24. Prop. III, 18, 29. Pacuv. ap. Nonium I. n. 185. pluresque alios locos, ubi verbum activum *populare* legitur; de formicarum autem industria et providentia Hor. Sat. I, 1, 33. Inven. VI, 361. Proverb. 6, 6. alios. — 186. De *curculione* vid. Varr. R. R. I, 63. Cato R. R. 92. Scribebatur etiam *gurgulio*. Cf. Pallad. I, 19, 2. id. Iun. 3. Priscian. p. 614. 643. P. Schneider. Gramm. Lat. I, 1. p. 236. — *senectae*, i. e. hiemi, nam formicae unum modo annum vivere dicuntur. — 187. Sequitur locus de indiciis futurae fertilitatis vel inopiae. Ut enim de futuro anni proventu coniectura capi possit, observandum esse dicit poëta, an *nux amygdala*, quae primo vere (secundum Plin. XVI, 25, 42. iam m. Ianuario) floret, abundet multis floribus, ita enim magnam fertilitatem anni fore; sin pro flore arbor foliis luxurietur, frugum sterilitatem futuram esse. Idem fere de hoc rusticorum quasi oraculo etiam Theophyl. probl. nat. c. 16., et Philo vita Mos. II. p. 163. Mang. (iam a Cerda laud.) referunt. — „*Contemplator*, *τεχμαίρου* Graeci poëtae, ut Nicand. Theriac. v. 369., *φράζεο* v. 438." *H.* Lucretium noster imitatus videtur, apud quem II, 113. legimus: *Contemplator enim, quom solis lumina - - fundunt radios per opaca domorum;* et VI, 189. *Contemplator enim, quom - - Nubila portabunt ventei* etc. — „*Nux plurima*, vel nux, quae multa est in silvis, h. quibus silvae abundant, vel, quod melius et poëta dignius, ut sit, quando nux *plurimum*, h. e. quum maxime, se induit. Geo. II, 166. Italia *auro plurima fluxit*. Cf. Ecl. VII, 60. [ibique et ad Ecl. I, 34. adnott.]" *H.* *Nux* autem est generis nomen pro nuce amygdala, quae hic pro ipsa arbore amygdala ponitur. Cf. etiam adnott. ad Geo. II, 69. — 188. *Induet se in florem*, vestiet sese floribus, ut Aen. VII, 20. *quos - - Induerat Circe in vultus ac terga ferarum*. Cf. etiam Cic. Verr. II, 42. in *induere se in laqueum*. Usitatius esset *induit se flore*, ut apud Colum. IV, 24, 12. *induunt se uvis vites*, h. e. vestiunt se, et infra Geo. IV, 142. *Quotque in flore novo pomis se fertilis arbor Induerat.* — Verba *ramos curvabit olentes*, quum fructibus, non floribus, curventur rami, Wagn. sic explicat: quum curvi nucis rami multo flore olebunt. — 189. *fetus*. De floribus loquitur, ideoque tantum futuri fetus, in floribus adhuc latentes, intelligendi; ut Geo. I. modo 1.

Magnaque cum magno veniet tritura calore; 190
At si luxuria foliorum exuberat umbra,
Nequidquam pinguis palea teret area culmos.
Semina vidi equidem multos medicare serentes,
Et nitro prius et nigra perfundere amurca,
Grandior ut fetus siliquis fallacibus esset, 195
Et, quamvis igni exiguo, properata maderent.

---

in flore novo pomis se fertilis arbor induerat. — *si superant*, si eorum maior copia est, (vid. infra II, 331.) *pariter frumenta sequentur*, etiam frumenti maior erit copia. — 190. *trituram* Heyn. putat pro *messe* dici; sed proprie est accipienda. Laboriosa tritura magnum frugum sequitur proventum. — 191. *exuberat*, abundat. Cf. Geo. II, 516. *pomis exuberat arbor.* Lactant. de ira 13, 7. *ut vites fetibus, arbusta pomis exuberent.* — *umbram* pro ipsa arbore umbrosa, frondosa positam censent Burm. (comparans Geo. IV, 511. *populeam umbram*, i. e. populum) et Heyn., quibus quodammodo adsentitur Wagner., Qu. Virg. IX. p. 413., *umbram* h. l. de ipsis arborum frondibus densioribus, quas coronas vocemus, interpretans. Rectius, puto, Voss. et Wunderl. et hic proprie locutum Maronem censent, ut sensus sit: abundat umbra, effecta per luxuriam foliorum. Non tamen reticendum, Codd. fluctuare inter *luxuria*, *luxurie*, *luxuriae;* quare Heins. coni. *luxurians*, cui coniecturae Wagn. auctore fides accedere possit ex Serv. Dresd., in quo *luxuriam*. Plurimi vero et optimi Codd. consentiunt in vulg. lectione; quare nihil mutandum puto. — 192. „*Area teret culmos*, poëtica ratione non infrequente pro: culmi terentur in area. Vid. infra v. 298. adnott. ad Tibull. I, 5, 22. [*Area dum messes sole calente teret*] et Cerda ad h. l. Reliqua sic iungere praestat: *Area nequidquam teret culmos*, utpote *pingues* (i. e. abundantes) *palea*, non granis. Potest enim etiam iungi: *area teret culmos nequidquam* (frustra, inutiliter) *pingues*, quum non granis sint pingues, sed *palea.*" *H. Pinguis* cum sexto Casu iunctum invenimus etiam apud Hor. Od. II, 1, 29., quem imitatur Stat. Theb. VII, 545., ap. eundem Sat. II, 2, 21. et Iuven. III, 247. Ceterum cf. supra v. 8. — 193. Agitur de medicandis seligendisque seminibus; et primum quidem suadet auctor, ut semina leguminum liquore quodam medicato macerentur, quo siliquarum fructus et maiores fiant et facilius molliantur coquendo. — „*Semina:* leguminum, fructus, qui siliquis continentur, intellige; nam paullo post *siliquis fallacibus;* et confirmat Plin. XVIII, 17, 45. et Colum. II, 10, 11. III, 10, 18., qui Virgilium de faba loqui affirmant. Cf. Pallad. XII, 1. Geopon. II, 35. In aliarum frugum seminibus idem tentatum, v. c. tritico (Plin. XVIII, 73.) et amygdalis (Pallad. II, 15, 7.)." *H.* — *medicare*, inficere, macerare succis alienis, et hic quidem *nitro* (diluto) et *amurca*. Vid. Hor. Od. III, 5, 28. (ibique Orell.) Colum. II, 3, 64. II, 10, 11. Plin. XVI, 27, 51. XIV, 21, 27. et infra Geo. IV, 65. Deponentis forma hac significatione non usurpatur. — 194. De *nitro* (*mineralisches Laugensalz*) cf. Plin. XXXI, 10, 46., de *amurca* (ἀμόργη Graecorum, quam propterea Romani, licet per *c* scribentes, per *g* tamen pronunciabant, ut *C. Gaius, Cn. Gneus:* cf. Serv. ad h. l. Terent. Maur. p. 2402. Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 235.) i. e. olei sordibus, quae praecedunt (nam quae sequuntur, faeces vocantur) vid. infra Geo. III, 448. Cat. R. R. 66. Varr. R. R. I, 51. Plin. XV, 8, 8. et Schneider. ad Cat. c. 99. Wagn. Vol. V. et in edit. min. *amurga* scripsit. Vid. eius Orth. Verg. p. 416. — 195. *fallaces*. Epitheton inde petitum, quod siliquae vel folliculi grandes fetus saepe parvos reddunt (ut Wunderl.), vel inanes, ventosi sunt (ut Schirach. p. 408. procul dubio rectius interpretatur). Vid. Wund. ad Tib. II, 1, 19. *Neu seges eludat messem fallacibus herbis*, i. e. aristis inanibus, quae grana non habent. Ceterum *siliquis fallacibus* tertium esse Casum, vix est quod moneam. — 196. In hoc loco explicando cum Iahnio Heynium et Vos-

Vidi lecta diu et multo spectata labore
Degenerare tamen, ni vis humana quotannis
Maxima quaeque manu legeret. Sic omnia fatis
In peius ruere, ac retro sublapsa referri; 200

---

sium sequor, qui haud dubie verum viderunt. *Maderent* pendet a Part. *ut*, et significat percoqui, coquendo molliri (*gar kochen*), ut apud Plaut. Men. II, 2, 51. *Iam ergo haec madebunt faxo.* — *properata maderent*, ut, quum coquantur, citius mollescant. Cf. Colum. II, 10. Geopon. II, 35. 41. — *quamvis igni exiguo*, quamvis ignis exiguus sit, adhibeatur. Alii male iunxerunt *quamvis maderent*, et maiorem distinctionem post *maderent* sustulerunt, ut sensus esset: quamvis legumina vel exiguo igni celeriter percoquerentur, tamen vidi ea degenerare; quod quam perversum sit, quisque videt. Alii denique (v. c. Manso), et ipsi hunc versum cum sequente coniungentes, legumina, ut mollescerent et citius virescerent, ante sationem exiguo igne cocta esse putarunt. Sed nusquam Geoponici veteres tale quid narrant; contra vero Pallad. XII, 1. diserte dicit: *Graeci asserunt, fabae semina - - nitrata, aqua respersa, cocturam non habere difficilem.* Hanc falsam interpretationem secuti Brunck. et Wakef. *Et* in *At* mutarunt. — 197. Sequitur plane aliud praeceptum. Quovis anno nova semina et maxima semper gravissimaque sunt eligenda. — *Vidi.* Verbo, quo iam antea usus est poëta v. 193., copulae loco repetito ad novam rem exponendam transit. „*Vidi ego* laudat Colum. II, 9, 12., sed altero loco III, 10, 8. abest. Utrobique enim vss. 197—200. adscripti sunt." *H.* — *diu et multo sp. labore. Diu* non solum cum Adv. *multum*, sed etiam cum Adiect. *multus* saepe coniungi, ut et diuturnitas temporis et simul assiduitas vel animi attentio significetur, Hand. docet in Tursell. II. p. 289 sq., praeter h. l. afferens Cic. p. Sulla 26, 73. Qu. Cic. in Epist. ad Fam. XVI, 26, 1. et Suet. Aug. 63. — *spectata*, dum eliguntur accurate inspecta et explorata. — 198. *vis humana*, hominum opera, h. e. homines. Obversabatur poëtae locus Lucret. V, 207, 208. *Quod superest arvi, tamen id natura sua vi Sentibus obducat, ni vis humana resistat.* — 199. *maxima quaeque.* Etiam Colum. II, 9, 11. 12. Varro I, 52, 1. et Plin. XVIII, 24, 54. grandissima semina legi iubent. — *Sic omnia fatis* etc. „Suaviter a poëta in re tenui gravissima sententia generalis interponitur; omnia mortalia in deterius vergunt, nisi assiduam curam iis tuendis adhibueris." *H.* — 200. *ruere - - referri.* De Infinitivi historici vel potius absoluti usu Virgiliano docte disputavit Wagn. Qu. Virg. XXX., ubi §. 4. per eum interdum id, quod fieri solcat, exprimi docet his exemplis: Geo. I, 199. IV, 134. 140, Aen IV, 420. XI, 820. Pro *ruere* Wakef. ad Lucr. I, 1038. coni. *fluere.* Sed quis unquam dixit *in peius fluere?* et Codd. lectione celeritatem et impetum multo fortius exprimi, recte observavit Iahn., comparans Ovid. Met. VI, 51. *In sua fata ruere.* — Verba *retro sublapsa referri* redeunt Aen. II, 169, et Wagnero auctore ducta videntur a navigio, quod adverso flumine subactum cessante remige *sublabitur*, i. e. deorsum labitur s. secundo flumine abripitur. Nos similiter de re in deterius vergente: *es geht zurück.* Similes autem loci, ubi Adverbium, cuius notio iam continetur Praepositione Verbo adiecta, pleonastice additur, (ut *retro, rursus re* —, *clam sub* —, *prius, ante prae* — etc.), haud rari. Cf. praeter eos, quos laudat Kritz. ad Sall. Cat. 18, 6. et 32, 1. Ruhnk. ad Ter. Andr. I, 5, 4. idemque ad Adelph. IV, 1, 9. Markland. ad Stat. Silv. V, 3, 273. (p. 401. Sillig.) Heyn. ad Tibull. I, 7, 14. Iahn. ad Aen. VI, 310. Thiel. ad Aen. II, 169. Doederl. *Lat. Synon.* I, p. 128. mea ad Lucr. IV, 311. Bremi ad Nep. Alcib. 6, 5. et Bach. ad Ovid. Met. III, 331. Imprimis huc faciunt Lucret. I, 785. *retro reverti*, II, 283. *retro residere*, ib. 516. *retro remetiri*, l. iam l. *retro redire*, V, 270. *retro remanere* etc. E Virgilii carminibus huc pertinent Aen. IX, 794. *retro red-*

Non aliter, quam qui adverso vix flumine lembum
Remigiis subigit, si brachia forte remisit,
Atque illum in praeceps prono rapit alveus amni.
Praeterea tam sunt Arcturi sidera nobis
Haedorumque dies servandi et lucidus Anguis,

it et ibid. 797. *retro refert.* — 201. Comparatio aptissima et elegantissima in qua Virgilius non sine idonea causa spondaico metro et clisione usus videtur, laborem nautae adverso flumine remigantis significanter expressurus. — De comparandi ratione per *aliter quam*, qua potissimum Quinctilianus delectatur (cf. Spalding. ad Inst. IV, 5, 5.). vid. Hand. Tursell. I. p. 268. — *adverso flumine.* Cf. Lucr. VI, 719. et Liv. XXI, 27, 2., ubi vid. Drakenb. — 202. *Remigiis subigit. Remigia* pro remis, quo sensu alibi non nisi Singularis numerus legitur; v. c. Plaut. As. I, 3, 5. Hor. Od. I, 14, 4. Tac. Ann. II, 24. *Subigere* eadem sursum agendi signif. invenitur v. c. Aen. VI, 302. *Ipse ratem conto subigit*, ap. Liv. XXVI, 7. extr. *Naves - - subigi ad id castellum iussit*, et Silium XV, 218. *Classem ad moenia subigere.* Cf. Ruhnk. ad Albinov. p. 124. ed. Friedem. — Pro *brachia* Wagn. Vol. V. et in edit. min. ubique scripsit *bracchia*, Codd. Med., Vat., Rom. et Fragm. Sangall. auctoritatem secutus. Cf. eius Orth. Verg. p. 419. — 203. *Atque* Gellius X, 29. et Serv. per *statim* interpretati sunt, ut in XII. tabb. *si in ius vocat, atque eat* (ubi vid. interpp. Cf. etiam Hand. Tursell. I. p. 481., qui illis adsentitur, et quos in prima edit. laudavi viros doctos). Alii rectius *atque* pro simplici Copula habent et ellipsin h. l. vario modo explicant; et Heyn. quidem aut supplet: *Non aliter, quam is retro sublapsus refertur*, qui navigium agit, - - *atque illum in praeceps* etc., aut: *Non aliter, quam si is, qui - - subigit, remisit forte brachia, atque alveus rapit illum lembum;* Wunderl. autem: *non aliter quam* (h. e. sicut) refertur is, *qui - - subigit, si remisit brachia, atque alveus illum* (*lembum*) *rapit;* optime vero Wagn., a quo non dissentit Iahn.: Non aliter, quam is, qui vix summa virium contentione lembum remigiis subigit, simulac brachia forte remiserit, *retro sublapsus refertur* et in praeceps rapitur. Omnis scilicet difficultas in eo est posita, quod poëta ad Graeci sermonis similitudinem a Passivo ad Activum transit, et propterea Pronomen *illum* interponit (quod etiam constructione non mutata haud raro pleonastice adiici constat: cf. adnott. ad Aen. I, 3.). — *prono amni. Pronus* enim est epitheton omnium rerum, quae natura deorsum eunt. Cf. Aen. VIII, 548. V, 212. Hor. Od. I, 29, 11. Avien. Descr. orb. 2. Manil. IV, 417. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 10, 20. Fasc. V. p. 67. — *rapit.* Cod. Rom. *trahit.* Sed *rapit* utpote fortius voc. praeferendum. Cf. Ovid. Trist. I, 4, 15. *Si non quo voluit, sed quo rapit impetus undae* (ubi etiam tres Codd. *trahit*), id. ex Pont. II, 7, 8. *Ne toties contra, quam rapit amnis, eam*, et Met. I, 311. *Maxima pars unda rapitur.* — V. 204—310. docetur, quibus quodque opus rusticum temporibus faciendum sit; quare v. 204 sqq. significatur, agricolis siderum ortus et occasus non minus observandos esse, quam navigantibus. Vid. Colum. XI, 7, 31. Nominat autem poëta instar omnium tria sidera celeberrima et septentrionalia, quorum cum ortu procellae ingruunt, ut postea duo itinera maritima, quae ob magna, quibus obnoxia sunt, pericula praeter cetera animi attentionem in se convertunt, per Pontum Euxinum et Hellespontum. — *Arcturus*, stella maxima et splendidissima Bootae s. Arctophylacis, cuius ortum (inde a 5. Sept. et 13. Febr.) pariter atque occasum (inde a 22. Maii et 29. Oct.) vehementes procellae comitari solent (cf. Colum. XI, 2, 63. et supra adnott. ad v. 67.); quare etiam apud Plaut. prol. Rud. v. 71. de se ipse dicit: *Vehemens sum exoriens, quom occido, vehementior.* Cf. Voss. — 205. *Haedi*, duae stellae in brachio Aurigae, quae orientes d. 25. Apr. et 27—29. Sept., et ipsae pessimam solent adferre tempestatem. (Plin. XVIII, 28, 69. et 31, 77. et, quem Voss. conferri iubet, Pfaff. de ort. et

Quam quibus in patriam ventosa per aequora vectis
Pontus et ostriferi fauces tentantur Abydi.
Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
Et medium luci atque umbris iam dividit orbem,

---

occ. sid. p. 85.) — *Anguis*, sidus haud procul a polo septentrionali quaerendum, ideoque imprimis navigantibus, sed, quum etiam ad tempestates faciat, non minus rusticis spectandum. — *servandi*, i. e. observandi. Vid. adnott. ad Ecl. III, 75. — 206. *vectis*, i. e. qui vehuntur. Constat enim, Participium Perfecti imprimis in carminibus haud raro Participii Praesentis loco poni, quo sermo Latinus careat. Inde autem factum esse, ut etiam tum Perfectis uterentur poëtae, in Deponentibus duntaxat, ubi nulla nisi metri necessitas hoc eos facere cogeret, Wagn. docet Qu. Virg. XXIX, 3., comparans v. c. Aen. I, 481. II, 277. IV, 589 sq. V, 113. et quod attinet ad Deponentium exempla: Geo. I, 293. 339. IV, 72. Aen. V, 708. In Adiectivorum vim et potestatem abeunt Participia Aen. III, 275. *formidatus*, i. e. formidabilis, IV, 534. *irrisus*, i. e. irrisibilis, VIII, 588. *conspectus*, i. e. conspicuus. Vid. etiam Gronov. ad Tac. Ann. III, 43. Wunderl. et Dissen. ad Tibull. I, 5, 33. Loers. ad Ovid. Her. V, 114. Bach. ad Ovid. Met. VII, 746. alii. Ceterum cf. locus simillimus Aen. VI, 335. *simul a Troia ventosa per aequora vectos.* — 207. *Pontus*, scil. Euxinus, quem constat saepe *Πόντον*, *Pontum*, *κατ' ἐξοχήν* dici. Cf. v. c. Xen. Cyr. VI, 4, 1. Agathem. I, 3. II, 4. Cic. Verr. II, 4, 58. Val. Fl. VIII, 180. Plin. IV, 12, 24. etc. — *fauces Abydi*, Hellespontus. Erat enim *Abydus* oppidum in Asiatico Hellesponti litore e regione Sesti situm fabulaque de Hero et Leandro celeberrimum, cuius nomen servavit vicus *Aidos* s. *Avido* nunc ibi situs. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 131 sq. Etiam *ostreis* excellebat; quare Ennius in Phaget. p. 155. Hessel. canit: *Murex sunt Aeni, ast aspra ostrea plurimi Abydi.* Voss. tamen etiam de purpuris s. muricibus, quae ostrum praebent, cogitari posse censet, quum Senec. Med. 10. purpuram Iliacam, et Athenaeus magnas purpuras circa Sigeum degentes celebret. Prior autem explicatio quum ob Ennii, Val. Flacci I, 456. (*surgis ab ostrifero medius, Neptune, Geraesto*), Lucani IX, 959. (*ostriferam dirimat Chalcedona cursu*) et Catull. XVIII, 4. (*ora Hellespontia, ceteris ostreosior oris*), qui haud dubie de ostreis loquuntur, auctoritatem, tum ob recentiorum, qui illas regiones perlustrarunt (v. c. Guys Voyage litteraire de la Grece. T. II. p. 238.), narrationes praeferenda. — *quibus — tentantur*, qui adire audent. „*Tentare* enim est adire. Geo. III, 8. *tentanda via est* etc., quamquam proprie ad iter ignotum et periculosum referri debebat. [Cf. adnott. ad Ecl. IV, 32.] Maluit memorare redeuntes in patriam (ex Ponto Euxino per Hellespontum in mare Aegeum), quam iter longinquum facientes. Ceterum Plinius ad h. l. respexit XVIII, 24, 56., et omnem, qui sequitur, locum de temporum observatione accurate ante Maronem tractaverat Varro R. R. I, 27—37." *H.* — 208. Sermo est de sationis tempore, quod incipiebat ab aequinoctio auctumnali (24. Sept.), ubi sol, in librae sidere versans et ab utroque polo aequis spatiis distans, diem pariter atque noctem in duodenas dividit horas, et finiebatur solstitio brumali s. die brevissimo (25. Dec.). Cf. Varro R. R. I, 34. Colum. II, 9. Plin. XVIII, 10, 1. Primum vero omnium frumentorum hordeum serebatur (Plin. XVIII, 7, 13.). Vid. Voss. ad h. l. Ceterum Virgilium secutus non minus eleganter ludit in huius sideris nomine Lucan. IV, 58. 59. *iterum aequatis ad iustae pondera Librae Temporibus vicere dies.* VIII, 467 sqq. *Tempus erat, quo Libra pares examinat horas* etc. et Auson. de rat. librae v. 31. (vid. infra). Cf. etiam Colum. X, 42. *Quum paribus Titan orbem libraverit horis.* — „*Libra*, h. e. sol in Libra constitutus, *dividit orbem*, coelum, (vid. adnott. ad Cirin v. 38.) *medium luci atque umbris*, h. e. partitur orbi, coelo, diem et noctem, in linea aequinoctiali constitutus, quum nec versus arcticum neque ant-

Exercete, viri, tauros, serite hordea campis
Usque sub extremum brumae intractabilis imbrem;
Nec non et lini segetem et Cereale papaver
Tempus humo tegere, et iamdudum incumbere aratris,

arcticum polum processit, neque alterutri parti longiores dies noctesve attulit." *H.* — *die*, antiquior Genitivi et Dativi forma, cuius exempla praebent v. c. Plaut. Amph. I, 1, 120. Poen. IV, 2, 68. Hor. Od. III, 7, 4. Ovid. Met. III, 341. VI, 506. VII, 728. Cic. Rosc. Am. 45, 131. Sall. Iug. 21, 2. et 52, 3. Tac. Ann. III, 34. etc. Praeter interpp. ad hos locos cf. Oudend. ad Caes. B. G. II, 23. Drakenb. ad Liv. IX, 37, 4. et ad Sil. III, 88. Burm, ad Anthol. Lat. I. p. 703. Wernsd. ad Poët. Lat. min. Vol. VI. p. 169. Iahn. ad Aen. I, 636. Obbarius in Seebodii Bibl. crit. 1828. p. 117. Ruddim I. p. 105. Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 356 sq. Struv. de Declin. p. 38 sq. Orell. ad Hor. Od. III, 7, 4. et Alschefski ad Liv. V, 13. Wagn. propensus est ad opinionem Gellii IX, 14., Virgilium hic scripsisse *dies*, quae forma Accus. Plur. in veterrimo exemplari appareat, quod ipsius Maronis idiographum sit habitum; ita ut sequens vocabulum a consona *s* incipiens praecedens *s* absorpsisse videatur. Sed quum minus apte coniungantur *dies* et *somni* (s. noctis) *horae*, atque etiam Ausonius de rat. librae (carm. 368.) v. 31 ex aperta nostri imitatione scripserit: *Libra die somnique pares determinat horas*, equidem facio cum Codd. nobis cognitis. — *somnus* poëtice pro nocte, ut apud Sil. III, 200. *Miscuerat lucem somno Deus.* Cf. etiam Aen. I, 474. *tentoria Rhesi primo prodita somno*, quod nihil aliud est, quam prima nocte. — *pares*, aequales. Aequinoctii enim tempore duodenae illae horae, quibus apud Romanos et dies et nox divisa erat, vere erant aequales; aliis autem temporibus, quum duodecim horae diurnae temporis spatium ab ortu usque ad occasum solis complerent, si longior erat dies nocte, etiam horae diurnae nocturnis erant longiores, ubi vero nox longior die, nocturnae horae longiores diurnis. — 210. *exercete tauros*, arate. Alibi *exercere tellurem*, *rura* legitur. Cf. supra ad v. 99. — *hordea.* Vid. not. ad Ecl. V, 36. — 211. *usque ad extremum imbrem*, quam diu humores nondum gelu consistunt. „*extremum imbrem* noli urgere; usque ad solstitium brumale [quod in extremum anni tempus incidit]. Cogitetur de coelo Italiae, in quo hiemale tempus magna sui parte pluvium est; quodque nobis brumale frigus est, illic sunt pluviae brumales. Seritur autem hordeum auctumnali tempore in terris benigniori coelo subiacentibus. Colum. II, 9. Varro I, 34. Plin. XVIII, 10. §. 1. 24, 56. imprimis Geopon. II, 14.; hinc messis nec minus maturior." *H.* — *bruma intractabilis*, dura, aspera, ut alibi *indomita*, quae vix superari, tolerari potest. Voss. minus probabiliter interpretatur: in qua propter frigoris rigorem nihil tractari, agi potest, ut apud Iustin. XXIV, 4. legitur *loca frigore intractabilia*, i. e. inhabitabilia. *Bruma*, cuius nomen secundum Varr. L. L. V, 2. eadem fere ratione, qua *imus* ex *infimus*, contractum est ex *brevissima* (*brevima*, *breuma*, *bruma*, sc. *dies*), significat tempus solstitii hiemalis, ut *solstitium κατ' ἐξοχήν* pro solstitio aestivo ponitur. Cf. Drakenb. ad Liv. XXXV, 49, 7. Ruhnk. ad Ter. Phorm. IV, 4, 28. supra ad v. 100. et adnott. ad Aen. II, 472. — 212. Ad lini et papaveris sationem (quorum illud ab initio m. Octobris usque ad initium Decembris, hoc autem Septembri et Octobri serebatur) terra aretur. Diversa tamen de lino tradere Plinium XVIII, 24, 56., Heyn. auctor est. — *papaver Cereale*, qui Cereris ornamentum symbolicum esse solet. Causa est, quod secundum Etym. M. s. v. *Μηκώνη* et Serv. ad h. l. papaver a Cerere primum inventum ad Meconem oppidum, quod postea Sicyon vocabatur, deae dolorem ob raptam Proserpinam filiam mitigasse ferebatur. Potest vero etiam alia respici narratio, ex qua Ceres Triptolemum papavere nutrivisse dicitur, ut eum Deum faceret. Cf. Ovid. Fast. IV, 547. — 213. *Tempus - - tegere.* Cf. adnott. ad v. 305. — *iam du-*

Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
Vere fabis satio; tum te quoque, Medica, putres
Accipiunt sulci, et milio venit annua cura:
Candidus auratis aperit cum cornibus annum

dum interdum etiam de praesenti tempore usurpatur, ut vel idem sit, quod *iam modo*, vel etiam i. q. *statim*. Cf. Aen. II, 103. Ovid. Met. XI, 482. id. A. A. I, 317. II, 457. Senec. Med. 191. Sil. Ital. XV, 352. Lucan. V, 423. cett. et Hand. in Tursell. III. p. 160 sq., qui vituperat Vossium, *iam dudum* hic per *sogleich* vertentem, quum potius sit *nun eben*. Sic etiam de futuro tempore pro *mox* apud Stat. Theb. VI, 855. Ceterum Wagn., cui Particula hic significare videtur „per omne illud tempus", Vol. V. constanter scripsit *Iandudum* ex Cod. Med. auctoritate. Cf. eius Orth. Verg. p. 453. — Pro *incumbere aratris* multi Codd. praebent *incumbere rastris*, quos Brunck., Wakef., Martin. male sunt secuti; nam aperte de aratione sermo est, et verissime iudicat Wagn.: „Vitiosa Mentel. lectio *rutris* mendi videtur originem indicare; fraudi fuit elidendi ratio." — 214. *sicca tellure*, quamdiu tellus sicca est, Ablat. absol., ut v. 260. *coelo sereno* et sexcentis aliis in locis. — *dum nubila pendent;* nubibus nondum in imbres solutis. Laudat hunc versum Colum. II, 8, 3. — 215. Vere seruntur faba, Medica et milium. Sed hic quoque Virgilius patriae suae, superioris Italiae, morem et consuetudinem respicit. Circa Padum enim ob hiemes geliciores vere fabae serebantur, Plinio teste XVIII, 12, 30. *Virgilius eam* (fabam) *per ver seri iubet, Circumpadanae Italiae ritu.* In aliis autem Italiae regionibus magis ad meridiem vergentibus harum quoque semina auctumno terrae mandabantur. „*Fabae*, cuius diversum a nostra faba genus, et rotundum ac parvum legumen veteribus in usu erat (vid. Ind. scriptt. R. R. et Plin. XVI, 6, 9.) non idem omnibus serendi tempus, imprimis si Columellam II, 10, 9. compares." *H.* — *tum te* etc. Seneca, Ep. 86. h. l. afferens, pro more aetatis suae scripsit *tunc te*. Sed vide Iahn. ad Ecl. III, 10. p. 369. edit. II. — *Medica*, sc. herba (*ἡ Μηδικὴ πόα*), *die Luzerne, der Schneckenklee, burgundische Klee*) a Medis per bella Persica in Graeciam advecta, pabulum pecudum, imprimis equorum, praestantissimum; quam Plin. XVIII, 16, 43. ita describit: *Similis est trifolio, caule foliisque geniculata; quidquid in caule assurgit, folia contrahuntur.* Cf. etiam Dioscor. II, 177. Theophr. h. pl. VIII, 8. de caus. pl. II, 20. Varro R. R. I, 42. Pallad. III, 6. et Billerbeck. Flor. class. p. 197 sq. Serebatur secundum Plin. l. l. m. Maio, secundum Colum. II, 11, 2. m. Aprili exeunte. — „*putres sulci*, fractis et comminutis crebra aratione, stercoratione et frigoris penetrabili vi glebis. Vid. Geo. II, 204. et Colum. II, 11, 3. *Locum, in quo Medicam proximo vere saturus es, proscindito circa Cal. Octobr., et eum tota hieme putrescere sinito.*" *H.* — 216. *Milium*, cui calidiore tempestate opus est, in terris frigidioribus et ipsum vere serebatur, m. Martio exeunte (Colum. II, 9, 18.) vel. m. Aprili (Plin. XVIII, 26, 66. cf. etiam Pallad. IV, 3. Geopon. II, 38.); in Graecia vero et Asia demum sub hiemem. Quod variorum locorum discrimen non respiciens, temere ob h. l. Virgilium vituperat Seneca Epist. 86., qui poëtae nostro opponit, se *m. Iunio iam proclivo in Iulium eodem die vidisse fabam metentes, milium serentes.* Cf. Voss. ad l. — *milio venit annua cura* poëtice pro: milium quotannis seritur (vid. Colum. II, 9. extr. Plin. XVIII, 26, 66. extr., iam ab Heyn. laudati) sed, ut Heyn. adnotat, *medicae* respectu habito, quae ex uno *denis* (nam apud Plin. l. l. corrupte *tricenis* legitur) annis durat, i. e. semel sata per decem annos fructus fert, non iterata satione. — 217. „*Vere - - cum*, sole in Taurum ingresso, h. e. ineunte vere. Ad tempora autem designanda amant poëtae siderum motum commemorare, quoniam ea ratio poëticum ornatum admittit. — *Taurus* est signum verni temporis; cum Sol illo tempore adibat IV. Cal. Maias. Cf. Petav. Auctar. Op. de doctr. temp. VII, 3." *H.* — *Candidus*, tamquam sidus clare

Taurus, et adverso cedens Canis occidit astro.
At si triticeam in messem robustaque farra
Exercebis humum solisque instabis aristis,
Ante tibi Eoae Atlantides abscondantur

fulgens, *auratis cornibus*, rutilantibus propter lucidissimas in fronte stellas, *aperit annum*, quum illud anni tempus, quo tellus reclusa novos flores herbasque effundit, tum incipit; ideoque reducit id tempus, quo, si naturam ducem sequimur, vere annus initium capit; quare etiam ab *aperiendi* vocabulo nomen m. *Aprilis* deducunt Varr. L. L. V, 4. p. 60. Bip. et Ovid. Fast. IV, 87. Admodum bene autem Taurus fingitur capite quasi depresso et cornibus protentis viam sibi facere per coelum et ita annum *aperire;* quemadmodum supra v. 208. Libra horas quasi *librare* dicitur. — Tum *Canis*, i. e. Sirius, *occidit* heliace, h. e. conspici amplius non potest, sole nimium vicino. Proprie autem aliquot diebus post, quam Taurus oritur, ultimis m. Aprilis diebus, occidit. Cf. Colum. II, 2, 36. *XV. Kal. Maias sol in Taurum transitum facit. Pridie Kal. Maias Canis se vespere celat.* Cedit autem *astro adverso* (qui tertius est Casus), h. e. Tauro astro ex adverso illi posito; is enim instat cornibus minacibus. In sphaera cedit Canis, adversam habens Tauri frontem. Hanc autem lectionem tuentur Med., Rom. aliique boni Codd. Alii libri minus bene exhibent *averso astro;* quae verba (sexto Casu edita) ad Canem, qui cederet aversus, pertinerent. Recte autem Voss. docet, Canem etiam cedentem Tauro semper *adversum* manere, *aversum* esse non nisi astrologo; ideoque omnino reiiciendam esse lectionem *averso astro*, ab aliis aliter, etiam artificiosissime, defensam (vid. Heins. ad h. l. et Burm. ad Anthol. Lat. T. II. p. 312.); quae si nihil aliud sibi vellet, quam astro fugiente, abscedente (ut v. c. Manso interpretatur, qui praeterea *averso astro* de sole dictum accipit), admodum langueret iuxta Partic. *cedens.* — 219—224. Tritici et farris satio fiat demum post matutinum occasum cosmicum Pleïadum, et post ortum heliacum Coronae, h. e. m. Octobri. Validiora igitur et duriora frumentorum genera sub hiemem sunt serenda. Cf. Colum. II, 9. — *triticeam in messem* etc., i. e. ut triticum et farra seras metasque. — „*Triticum* veterum diversi a nostro generis fuisse, inde colligit Martinus, quod v. 220. et apud Varr. R. R. I, 48, 1. *arista*, i. e. acus tenuis e gluma prominens, ei tribuatur. Verum eius sunt omnino plures, quas vocant, species.“ *H.* — *Far* (de quo vid. not. ad v. 73.) *robustum* dici videtur, quod ventorum, pluviarum ac frigoris iniurias melius, quam alia frumenti genera, ferre potest; quare apud Theophr. de causis pl. IV, 6. πυρὸς ἢ ζειᾶς inter τὰ ἰσχυρότατα referuntur, et apud Plin. XVIII, 8, 19. legimus: *Ex omni* (frumentorum) *genere durissimum far et contra hiemes firmissimum.* — 220. *exercere humum.* Vid. supra ad v. 99. — *solis instabis aristis*, frumenti solius, tritici et farris curam habebis. *Solae* autem *aristae* non spectant ad *vanas aristas* v. 226. (ubi vid. adnott.), sed opponuntur *leguminibus* v. 227. commemoratis, ut sensus sit: Si sola frumenta, quae aristas ferunt, vis serere, ante medium Novembrem sationem non incipias; sin autem praeter frumenta etiam legumina seminare constituisti, iam ineunte Novembri initium facias. Ita cum Vossio etiam Iahn. interpretatur, qui iure reiicit Waddelii (Animadvv. critt. p. 7.) coniecturam *solidisque.* Ceterum *instare* alicui rei idem est, quod sedulam et assiduam dare operam, et construitur etiam cum quarto Casu, v. c. Aen. VIII, 433. de Cyclopibus: *Marti currumque rotasque volucres instabant*, i. e. urgebant fabricando, et Naev. apud Nonium III, 134. *Instat mercaturam.* — 221. *Pleïades* s. Vergiliae (vid. adnott. ad v. 138.) *absconduntur Eoae*, matutinae, h. e. occidunt matutino tempore, mane submerguntur in occidentali plaga, dum sol interea ab oriente emergit. Occasus autem Pleïadum incidit in tempus a d. XX. Oct. usque ad d. XVIII. Nov., idque tempus Virgilius respicit. Cf. Plin. XVIII, 56. Colum. II, 8, 1. XI, 2, 77. et

Gnosiaque ardentis decedat stella Coronae,
Debita quam sulcis committas semina, quamque
Invitae properes anni spem credere terrae.
Multi ante occasum Maiae coepere; sed illos
Exspectata seges vanis elusit aristis.

Didymus in Geop. II, 14. Heyn. haec addit: „Respexisse autem noster Hesiodum putatur in notis versibus *Ἔργ.* 383. 615. Omnino tenendum, Graecos a Pleïadum ortu, medio Maio, aestatem ac messem, ab occasu hiemem cum aratione ac semente duxisse. Vid. Arat. Phaen. 264 sqq. Plin. XVIII, 29, 69. Theophr. de caus. pl. III, 28. Schol. Aesch. Prom. 457. et infra ad Geo. IV, 231 sqq.“ Ceterum *Eous* prima syllaba producta legitur etiam infra II, 115. Aen. I, 489. Hor. Od. I, 35, 31. Ovid. Am. II, 6, 1. Lucan. II, 720. VI, 680. Val. Fl. V, 245. et alibi; correpta vero Geo. I, 288. Aen. II, 417. III, 588. VI, 832. XI, 4. Ovid. Am. I, 15, 29. Val. Fl. II, 643. Stat. Silv. III, 3, 33. etc. — 222. „*Gnosia stella Coronae ardentis* est sidus Coronae, novem stellarum, a corona Ariadnes, quam Bacchus coelo affixit, appellatum; erat autem Ariadne Minois, regis Cretae, filia, in qua *Gnosus* urbs [nobilissima, unde *Gnosia spicula* Aen. XII, 858., ubi vid. adnott.]. Vid. Arat. Phaen. 71. et ibi Grot. ad imag. p. 33 sq.“ *H.* — *Ardet stella* dum lucet, fulget; *stella* autem pro sidere, ut alibi etiam contra *sidera* pro *stellis* ponuntur. Cf. Cic. de Or. III, 45, 178. *ut eadem spatia quinque stellae* [i. e. signa coelestia] *dispari motu cursuque conficiant.* Non autem de una modo stella luculentissima huius sideris cogitandum. „Si stella *decedere* dicitur, id nihil aliud est, quam occidere aut occultari, cf. 450. [Ecl. II, 67. Geo. I, 450. et IV, 466. de solis occasu]; verum ad eam anni partem, de qua hic agitur, adultum auctumnum, occasum sideris huius non pertinere, sed ortum, docent astronomi, et qui inde sua petiere: Hygin. Astron. 5. Colum. XI, 2, 51. et 73. Plin. XVIII, 74. Pr. Hanc difficultatem — nihil enim Codd. variant — ita post Servium viri docti, nec tamen ut totam rem expediant, tollunt, ut stellam oriri et emergere heliace non aliter dicant, quam ut recedat a sole, *decedat*, quo videri iam non possit. Enimvero ita *succedere*, subire, adscendere oriri, dicitur sidus, non *decedere*. [Quare Reisk. *succedat*, Schrader. *procedat* coni. Cf. etiam Schirach. p. 378 sq.] Restat, ut Maronem in erroneum calculum incidisse dicamus. Et ita res se habet. Democriti ea ratio fuit: vid. Geopon. II, 14.“ *H.* Secundum Voss. etiam Ptolemaei aliorumque Graecorum; quos, occasum Coronae in alterum m. Novembris dimidium (25. Nov. — 19. Dec.) incidere statuentes, Virgilius secutus videtur. Quare non opus est, ut cum Wagnero Qu. Virg. XL, 3. aliquando dormivisse bonum poëtam censeamus (ut Ecl. VI, 74. et X, 66., ubi vid. adnott.), ad occidentis sideris tempus referentem, quod sub eius ortum faciendum esset. Ceterum Colum. X, 52., aperte hunc locum respiciens, canit: *Exspectetur hiems, dum Bacchi Gnosius ardor Aequore caeruleo celetur vertice mundi, Solis et adversos metuant Atlantides ortus.* — 223. *debita semina*, quae terrae debentur, quae terra iure suo potest poscere. — 224. *invitae;* quia terra, nondum bene stercorata, arata, culta, quum praevideat, messem votis agricolae non responsuram esse, invita modo semina recipit. Non minus eleganter dictum, quam *spes anni* pro semine, unde annuum speramus frugum proventum. — *anni spem*, spem proventus annui. — Vss. 225. et 226. quodammodo in parenthesi et explicandi causa adiecti sunt, causamque indicant, cur satio non prius incipienda sit. — „*ante occasum Maiae*, h. e. Pleïadum, e quibus una Maia est. Ad rem cf. Xenoph. Oecon. 17, 2. Colum. XI, 2, 80. *Vetus est agricolarum proverbium, Maturam sationem saepe decipere solere, seram numquam, quin mala sit;* quod et Plin. memorat XVIII, 24, 56. Posterius iam Hesiodus monuerat *Ἔργ.* 479 sqq.“ *H.* — 226. *vanis elusit aristis.* Cf. Tibull. II, 1, 19. *Nec seges eludat messem fallacibus herbis.* — *aristis.* Difficile de hoc

Si vero viciamque seres vilemque phaselum,
Nec Pelusiacae curam aspernabere lentis,
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes:
Incipe, et ad medias sementem extende pruinas.
Idcirco certis dimensum partibus orbem

loco iudicium; Codd. enim fluctuant inter duas lectiones *aristis* et *avenis*, ita tamen ut meliores libri cum Nonio p. 301. et 416. (coll. Quinct. Inst. I, 4. et Schol. ad Pers. Sat. 5.) priorem, ab Heinsio revocatam et ab Heynio servatam, tueri videantur, quamquam vix perspicitur, qui factum sit, ut simplex illa et plana lectio in alteram abierit; quod enim Heyn. dicit, „procliviorem errorem fuisse, ut ad *avenis* aliquis deflecteret, quam vice versa," ei nemo facile subscripserit. Immo, quum constans fuerit antiquorum opinio, semen frumenti ante Pleïadum ortum terrae mandatum diuturno situ degenerare in *avenam vanam* s. *fatuam* (*Flughafer*, *wilder Hafer*, cf. Plin. XVIII, 17, 44. et supra v. 154.), eam tamen non omnibus librariis innotuisse, admodum sit verisimile, per se probabilius videtur cum Vossio statuere, veram lectionem *avenis* ab indoctis librariis in alteram esse mutatam. Interim externas rationes secutus lectionem Heinsianam cum Wagn. retinui, qui censet, *avenis* deberi librariis propinqui voc. *vanis* sono deceptis, et *vanis avenis* iam aurium iudicio reprobari. Iahn. autem receptam lectionem docet convenire cum illis Columellae XI, 2, 80. verbis: *Vetus est agricolarum proverbium, maturam sationem saepe decipere solere, seram nunquam, quin mala sit.* — 227. Etiam qui non solum frumentum, sed leguminum quoque varia genera serere constituerint, ab initio m. Novembris usque ad multam hiemem serere iubentur. Ceterum in his omnibus clementioris coeli memores esse debemus. — *viciam* sub occasu Arcturi, Novembri mense incipiente, satam esse, ex Plinio XVIII, 15, 37. coniecit Voss. Colum. autem II, 10, 29. eas bis quotannis seri perhibet, tempore aequinoctii auctumnalis et m. Ianuario. — *phaselus* (φάσηλος), qui etiam *phaseolus* (φασήολος, φασίολος) dicitur (*türkische Bohne*, *Saubohne*), genus fabarum, quod Romani m. Octobri exeunte, vel, imprimis si eo viridi una cum siliquis vesci volebant, m. Septembri serebant. (Plin. XVIII, 12, 33. Colum. XI, 2, 72. Cf. Billerb. Flor. class. p. 184.) Vulgari autem nominis scribendi rationi per *f*, quam nos quoque prius secuti sumus, hic et Geo. IV, 289. adversatur Med. ceterorumque vetustissimorum Codd. auctoritas. Cf. etiam interpp. ad Catull. IV, 1. et Schneid. Gramm. Lat. I, 1. p. 201.) — *vilis*, ob magnam copiam et vile pretium. — *Lentis* magna praestantia et copia apud Aegyptios (vid. Plin. XVIII, 31.); quare epitheto ab Aegypti aliqua urbe petito ornatur. *Pelusium* autem, celeberrimum Aegypti oppidum, unde etiam vestes linteae maximi pretii veniebant (Phaedr. II, 5, 12.), ad extremum Nili ostium orientem versus erat situm. (Cf. de eo liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 784.) Huc imprimis facit Martial. XIII, 9, 1. *Accipe Niliacam, Pelusia munera, lentem.* — 229. Si viciam serere constituisti, idoneum serendi tempus certissime cognosces ex Bootae occasu. — „*Bootes*, qui et Arctophylax, cum stella Arcturo [vid. v. 204.], occasu suo tempus serendae viciae *certum* indicat. Colum. XI, 2, 78. *IV. Kal. Nov. Arcturus vespere occidit.* Adde Plin. XIII, 74. Vide de lentis satione Colum. II, 10, 15. et Plin. XVIII, 12, 31. cum emendat. Hard. XII. Pallad. XII, 1, 1. *Novembri - - nunc seritur prima lenticula.*" *H.* Adde Colum. XI, 2, 78. — *mittere signa*, i. q. dare. Sic apud Prop. III, 8, 3. *Natalis nostrae signum misere puellae*, ad quem l. Passeratium conferri iubet Burm. — 230. De verbis *medias pruinas* vid. not. ad v. 340. — 231 sqq. Locus splendidissimus de cursu solis, de zonis coeli et zodiaco s. signis coelestibus; qui propterea hic inseritur, quia agricolae ex annuo solis decursu discere possunt, quando omnia opera rustica fieri debeant. — *Idcirco*, ut ex annuo solis per zodiacum decursu operis rustici tempora definiri possint, *sol regit orbem*,

Per duodena regit mundi Sol aureus astra.
Quinque tenent coelum zonae; quarum una corusco
Semper sole rubens, et torrida semper ab igni;

---

scil. annuum, non diurnum, ut supra v. 209. (cf. Aen. V, 46. *Annus exactis completur mensibus orbis*, et infra ad v. 337.) *per astra*, i. e. facit, ut ipse cum his XII astris anni tempora definiat et certis partibus describat. Ordo autem, quo verba collocavit poëta, iubet coniungi *mundi astra;* quemadmodum in loco simillimo Aen. V, 835. *Iamque fere mediam coeli nox humida metam Contigerat.* Alii *orbem mundi* (i. e. coelum), alii denique satis languide *sol mundi* cohaerere censent. Adumbravit autem haec poëta ex Eratosthenis versibus apud Heraclid. Pont. de Alleg. Homer. p. 476., quod Heyn. adnotavit. Adde Achill. Tat. isag. in Phaen. Arati v. 29. Tibull. IV, 1, 151 sqq. et Ovid. Met. I, 46 sqq. — *mundus* pro coelo etiam carm. in Cirin v. 7. et alibi legitur. Cf. Drak. ad Silium XII, 336. *Mundus coeli* plene dicitur ab Ennio ap. Macrob. VI, 2. — *duodena* non pro *duodecim* positum, ut interpretibus videtur (cf. adnott. ad Ecl. VIII, 73.); sed propria significatione dictum, quum de solis cursu quotannis repetito sermo sit; ideoque *per duodena* idem est, quod uno quoque anno per duodecim. — 233. Geographi veteres inde ab Eudoxi temporibus orbis terrarum circuitum s. circulum meridianum in sexaginta partes aequales dividebant, quarum quaevis sex gradus nostrae mensurae adaequabat; quemque autem huius circuli quadrantem, a linea aequinoctiali ad alterutrum polum pertinentem et quindecim partibus constantem, dissecabant in tres partes inaequales, quarum prima, lineae illi proxima, quatuor, secunda quinque, tertia, polo proxima, sex illarum quindecim partium continebat. (Cf. Hipparch. ad Arati Phaen. I, 26., a Voss. laud.) Quatuor partes ad dextram totidemque ad laevam lineae aequinoctialis usque ad circulos tropicos pertinentes (1—24. grad. nostr.) *torridam*, quinque proximae, quae circulos polares attingebant (25—54. grad.), *temperatas*, extremae sex, usque ad polos ipsos porrectae (55—90. grad.), *frigidas zonas* efficiebant. Postea autem, inde a Posidonii aetate, temperatae fines polos versus usque ad duodecimam illarum partium (s. gradum 66. nostr.) proferebantur, ut ipsa septem, frigida autem, quemadmodum torrida, quatuor partibus constaret. (Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* I. p. 543 sqq.) Vid. de his quinque zonis s. cingulis Ovid. Met. I, 45. Eleg. ad Messal. 152 sqq. Tibull. IV, 1, 151 sqq. Claud. de R. Pr. I, 259 sqq. Macrob. Somn. Scip. II, 5. *Coeli* igitur *zonae* sunt eae coeli regiones, quibus illae terrae zonae subiectae sunt. — 234. Zona torrida a Virgilio et Eratosthene *semper rubens* vocatur, ut frigida *caerulea*, aut ob nativum ignis et glaciei colorem (ut equidem puto), aut, quod Voss. suspicatur et Claud. XXXIII, 244. indicare videtur, propter rubrum et caeruleum pigmentum, quo in tabulis geographicis inductae apparebant. Cf. etiam Ovid. Fast. VI, 727., ubi Cancri signum, quod zonam torridam a septemtrione terminat, eadem de causa *rubescere* dicitur. — *ab igni.* Alii minus recte *ab igne.* Formam *igni* non solum apud poëtas, verum etiam apud pedestris orationis scriptores optimorum Codd. auctoritate probari docet Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 229. Cf. etiam Drakenb. ad Liv. I, 41, 3. IV, 9, 8. Bentl. ad Hor. Sat. I, 5, 72. et Epist. I, 17, 30. Iahn. ad h. l. Bach. ad Ovid. Met. I, 53. Ruddim. I. p. 85. Ceterum Iahn. (qui conferri iubet adnot. suam ad Ovid. Met. XI, 562.) in priore edit. sine idoneis causis e duobus Codd. et Schol. Cruqu. Hor. Od. I, 22. (qui tamen altero loco ad Od. III, 3. *est* omittit) recepit *ab igni est;* quam scripturam etiam lectione *ab igne* (pro *ab igni* $\bar{e}$) confirmari censet. Saepe vero etiam in sententiis a Pron. relativo suspensis Verbum substantivum omittitur, si relativum vim demonstrativi habet, ut h. l., quod docet Wagn. Qu. Virg. XV, 6. p. 440. Quare rectius puto Nobbium in Syntagm. locc. parall. p. 113. verbum *est* a librario additum haberc, quod etiam Iahn. in edit. II. omisit. Ceterum per *ignes* zona torrida significatur etiam Hora-

Quam circum extremae dextra laevaque trahuntur,
Caerulea glacie concretae atque imbribus atris:
Has inter mediamque duae mortalibus aegris
Munere concessae divûm; et via secta per ambas,
Obliquus qua se signorum verteret ordo.
Mundus, ut ad Scythiam Rhipaeasque arduus arcis
Consurgit, premitur Libyae devexus in Austros.
Hic vertex nobis semper sublimis; at illum
Sub pedibus Styx atra videt Manesque profundi.

---

tio Od. III, 3, 57„ qui alio loco III, 24, 37. eam vocat *partem fervidis inclusam caloribus.* — 235. *Quam circum* non de proxima vicinia intelligendum, sed de latiore ambitu, quum temperatae zonae interiaceant. — *extremae*, i. e. zonae frigidae in extremis partibus positae, *trahuntur*, extensae sunt (*ziehen sich*). — 236. *concretae* proprie ad solam *glaciem* pertinet, sed quum ipsa glacies ex pluvia concreta orta sit, per zeugma etiam ad imbres potest referri. Accedit, quod imbres plerumque comitantur procellae, quae gelu afferunt. — *imbres atri*, ὄμβροι ζοφόεντες, quia imbres aërem inumbrant et obscurant, vel potius quia ex atro, s. densis nubibus obducto, coelo effunduntur. — 237. *mediam*, torridam. — *duae*, temperatae. — *mortalibus aegris*, miseris (δειλοῖσι βροτοῖσι Homeri Od. XI, 19. et alibi); ut Aen. II, 268. et Lucr. VI, 1. — 238. *et via.* Addidimus cum Wagn. ex plerisque Codd. et Ald. 3. Copulam, quae unde illata sit, non apparet et, quum haec ad v. 231 sq. respiciant, aegre desideratur. Sensus secundum Wagn. hic est: „Concesserunt has singulari beneficio mortalibus dei, viamque per ambas secuerunt, qua se verteret." — *via secta* e Lucr. V, 273. *Qua via secta semel liquido pede detulit undas* sumtum videtur. Eadem ratione de *obliqua* solis orbita Ovid. Met. II, 130. *Sectus in obliquum est lato curvamine limes* etc. Cf. etiam Geo. II, 278. Aen. V, 658. et VI, 899. Ovid. Fast. I, 142. Am. III, 1, 18. II, 16, 16. — *per ambas*, inter ambas, ut v. 245. *per duos Arctos.* Sic enim *per* haud raro spectat ad rem, quae media extenditur inter duas alias. Vid. Macrob. Somn. Scip. II, 8. ab Heyn. laud. Nam temperatas zonas sol non permeat, sed attingit modo, cursum suum in signis Cancri et Capricorni a circulis tropicis retorquens. — 239. *Obliquus* dicitur zodiacus, quia solis illa via, quae ecliptica vocatur, et per quam eius sidera disposita sunt, ipsa est obliqua. — 240. „Omnia ad sensus nostros dicta, si sphaeram ante oculos positam habemus." *H.* — *Scythia* pro omnibus Europae et Asiae partibus septentrionalibus. Cf. infra ad Geo. III, 349. — *Rhipaeasque arcis. Arx* de omnibus locis excelsis, etiam de montium iugis dicitur. Ita Geo. IV, 461. *Rhodopeïae arces*, Ovid. Met. I, 467. *Parnasi arx*, Val. Fl. I, 575. *Pangaea arx* etc. Cf. etiam infra II, 172. 535. et Aen. IX, 86. ibique adnott. *Rhipaei* autem (s. *Rhiphaei*, ut aliquot Codd. et Serv. hic et Geo. III, 382. IV, 518. minus recte scribunt) nomen collectivum erat omnium montium Europae septentrionalis usque ad Pontum Euxinum, ad quos Hyperborei habitare fingebantur. Cf. infra Geo. III, 381. Mela III, 5. Plin. IV, 26, 27. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1113. Per *Scythiam* igitur et *Rhipaeas arces* septentrionalis, per *Libyae* (Africae) *Austros*, ad quos *mundus* (coelum: cf. v. 232.) *devexus premitur* (descendit), australis poli regio describitur. — 242. *Hic vertex*, polus arcticus, *nobis semper sublimis*, ideoque conspicuus. — 243. „Pulcherrime pro: polus antarcticus latet, οὐκ ἐπίοπτος, ut Arat. Phaen. v. 25., unde haec expressit Virgilius, *non cernitur*, ut ἀϊδής. At suspiciunt illum, eodem modo ut nos polum coeli arcticum supra caput nostrum suspicimus, inferi, qui subter terrarum orbe [cf. Serv. ad Aen. VI, 532. et Macrob. Sat. I, 21., a Voss. allati] Orcum et Tartarum habitare

Maxumus hic flexu sinuoso elabitur Anguis
Circum perque duas in morem fluminis Arctos,
Arctos Oceani metuentis aequore tingui.
Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox,

---

putantur. Igitur iungenda: *illum sub pedibus*, qui nobis est sub pedibus." *H.* Ita mihi quoque verba coniungenda videntur, neque tamen opus esse puto Wakef. distinctione: *Illum*, *sub pedibus*, *Styx* etc. Wagn. (coll. locis Aen. IV, 491. et VI, 256.) iungit *Styx sub pedibus*, i. e. quae est sub pedibus nostris, cui rationi et collocatio verborum et usus dicendi adversari videtur. Voss. denique et Iahn. verba *sub pedibus* cum *videt* cohaerere putant, ut, quemadmodum nobis polus arcticus supra caput sit, ita Manibus australis sub pedibus esse dicatur; quae sane simplicissima esset ratio, dummodo probari posset, veteres Manes in media terra collocasse; quamquam vel sic haererem aliquantulum in hac sententia: Manes in medio terrarum orbe inclusi sub pedibus *vident* polum antarcticum. *Styx* autem pro toto Orco, ut saepe. — *Manes profundi* Voss. vertit *die Geister der Tiefe*, ut *profundi* pro Genitivo accipere videatur. Sed praestat, *profundi* epitheton habere Manium, ut Aen. IV, 387. *Manes imi*, ubi vid. adnott. Manes autem pro loco, in quo versantur, commemorati, ut sexcenties *inferi* pro sedibus inferorum. Prosae orationis scriptor pro *Manibus* hic antipodes, *ἀντίχθονας*, commemorasset; quo spectant etiam illa Servii ad Aen. VI, 532.: „Antipodes, quantum ad nos spectat, Inferi sunt, sicut nos illis." Ceterum cf. Aen. VI, 641., ubi in Elysio degentes *solem suum*, *sua sidera norunt*, ibique adnott. — 244. *hic*, in polo arctico, *flexu sinuoso elabitur Anguis*. Anguis enim s. Draco incurvato tergo circumflectitur, Ursae utrique implicitus, ita ut sub Ursa minore se convolvat, caudam vero inter caput minoris et tergum maioris Ursae in septentrionem versus porrigat. — *Elabitur* minime pro simplici *labitur* positum, ut vulgo interpretantur, sed de Angue ultra utramque Ursam porrecto intelligendum (cf. Geo. II, 305. Aen. IX, 632.). Verba enim composita numquam prorsus idem significare, quod simplicia, iam ad Ecl. II, 57. contendimus. — 245. Omisi cum Wagn. Comma vulgo post *Circum* positum, quae Particula non cum Verbo, sed cum Substantivo coniungenda est, ut sensus sit: *Circum Arctos et per Arctos*. — *in morem fluminis*, sinuosum fluminis cursum imitans. Servius laudat fragmentum Hesiodeum: *ποταμῷ ῥείοντι ἐοικώς*. Sed totam sententiam conversam esse ex Arato Phaen. 45—48. *οἵη ποταμοῖο ἀποῤῥώξ* etc.; Heyn. iam docet. De anadiplosi in nomine *Arcti* obvia cf. adnott. ad Ecl. VI, 20., de ipsa Arcto supra ad v. 138. — 246. „Septemtrionalia illa sidera, interque ea Ursas maiorem et minorem, Helicen et Cynosuram, numquam occidere, infra *ὁρίζοντα* seu finitorem non descendere, semper nobis conspici, notum. Fundus poëtici ornatus Hom. Il. XVIII, 489. et Od. V, 273., ubi cf. Intpp. Iis intervolvitur Draco." *H.* Causam, cur utraque Ursa s. Helice et Cynosura numquam occidant, poëtice refert Ovid. Met. II, 496 sqq. — „*metuentes tingui* pro: *non* tinguntur, *numquam* occidunt; quasi ab hoc sibi caveant, quod numquam faciunt. *Ἄρκτοι κυανέου πεφυλαγμέναι ὠκεανοῖο* dixerat Aratus l. l. Sic Hor. Od. II, 2, 7. *penna metuente solvi*, non solvenda." *H.* Adde eund. Od. III, 11, 10. *metuitque tangi* (i. e. tangi se non patitur). IV, 5, 20. *culpari metuit fides* (i. e. nemo est, qui eam violare velit). Ep. I, 16, 60. *metuens audiri* cett. Ad rem cf. Ovid. Met. II, 171. *Triones - - vetito frustra tentarunt aequore tingui*, et ibid. XIII, 727. ubi Arctos *aequoris expers* vocatur. — *Oceani aequor*. Vid. infra ad v. 469. — 247 sqq. „*Illic*, sub polo antarctico aut nox est perpetua, aut dies ibi est, dum nostro coelo nox exoritur, et contra. Hae fuere non satis subtiles veterum opiniones de terris australibus et altero hemisphaerio, de quibus post Strabonem Macrob. in Somn. Scip. II, 9 sq. videndus. Ad nostrum locum proxime

Semper et obtenta densantur nocte tenebrae;
Aut redit a nobis Aurora diemque reducit;
Nosque ubi primus equis Oriens adflavit anhelis, 250

facit Lucret. V, 649—654." *H.* — *perhibent*, ferunt, tradunt, ut saepe apud Virgilium. Cf. Geo. II, 238. IV, 323. 507. Aen. IV, 179. VIII, 135. 324. Burm. ad Aen. VIII, 324. et Voss. ad Geo. II, 238. — *intempesta* est *nox*, quia tum res agere non est tempestivum. Ita iam Aelius apud Varr. L. L. V, 2. et, qui eum secutus videtur, Macrob. Saturn. I, 3. p. 209. Bip. (*nox intempesta, quae non habet idoneum tempus rebus gerendis*) rectissime interpretantur; a quibus non multum discedit Servius ad Aen. III, 587. haec adnotans: *nox intempesta dicta est media, tamquam inactuosa.* Voss. explicat: „*die todte Stille der Nacht, die, wenn alles ruht, nicht durch Menschenhandlungen in Zeiten getheilt wird*, ἀωρία, ἀβρόϊη," secutus haud dubie Festum, qui dicit (p. 82. Lindem.): *intempestam noctem dicimus pro incertiore tempore, quia non tam facile noctis horae quam diei possunt intelligi.* Cf. etiam Gerh. Voss. Etym. p. 513. Drakenb. ad Liv. XXXVII, 14, 3. Cortius et Kritz. ad Sall. Cat. 27, 3. Utuntur hoc noctis epitheto iam Ennius p. 45. et 122. et Lucr. V, 984. — De clausula monosyllaba vid. supra ad v. 181. — 248. Male Wunderl. Obs. ad Tibull. I, 5, 52. Adv. *semper* ad praegressa referendum et Comma, quod post *nox* ponitur, tollendum censet. Recte potius Wagn. docet, sexta decima caesura ubi admittatur, necesse esse ut vox paulum subsistat in fine versus; Adverbium autem *semper* interdum in versuum principiis ita inter duas similes sententias collocari, ut ipso quidem positu ad solam alteram pertineat, vi autem, quae maior ex ea re existat, ad utramque, velut apud Tibull. III, 6, 1 sq. *Candide Liber ades, sic sit tibi mystica vitis, Semper sic hedera tempora vincta geras.* Cf. eiusdem Qu. Virg. XIII, 3. p. 432. et quae ad Ecl. V, 21. et Aen. VI, 716. adnotata vides. — „*obtenta densantur nocte.* Nox (ut tenebrae) obtenditur, obducitur coelo et terrae. Hom. Od. XI, 19. Ἀλλ' ἐπὶ νὺξ ὅλοὴ τέτατται ὀϊλοῖσι βροτοῖσι." *H.* — Pro *obtenta* - - *nocte*, quum unus Cod. *obducta* praebeat ex interpret., Schrader. temere coniecit *obducta nube.* De *obtendendi* verbi usu pro tegendi, velandi, cf. Barth. ad Stat. Theb. V, 45. Gronov. ad Senec. Oed. 625. Drak. ad Sil. X, 228. Burm. ad Ovid. Her. X, 147. Ceterum Codd. variant inter *densantur* (quod. Med. cum aliis exhibet) et *densentur* (Romani aliorumque lectionem), quae varietas etiam alibi deprehenditur; velut infra v. 419. Aen. X, 432. XI, 650. Aen. XII, 264. etc. Quare Wagn., comparatis inter se Servio et Cod. Med., Virgilium in Georgicis formam *densare*, in Aeneide autem (excepto uno illo loco XII, 264., ubi plenior et gravior forma magis conveniat Imperativo) alteram *densere* secutum esse arbitratur. Burmann. lectionem *densentur* vel ob εὐφωνίαν, ne syllaba *en* toties deinceps redeat, reprobandam censet. Ceterum de utriusque formae confusione cf. Heins. ad Aen. VII, 794. et ad Ovid. Fast. III, 820. Parcus in Ind. Lucret. s. v. Bentlei. et Orell. ad Hor. Od. I, 28, 19. Iahn. ad Aen. VII, 744. Ramsh. Gr. Lat. §. 74. p. 212 sq. aliique. — 249. *Aurora* (idcoque etiam Sol, quem Aurora semper comitatur) *redit*, scil. ad eos. „Usurpantur verba *redire*, *reducere*, *recurrere*, *referre*, alia similiter composita, ubi de rebus, inprimis naturae, statis vicibus redeuntibus agitur. Ita Hor. Od. II, 10, 15. *Informes hiemes reducit Iupiter, idem submovet.* Cf. eiusdem IV, 7. 1. 12. et infra 336. 339. 440. 458." *Wund.* Adde v. c. Lucr. I, 312. *multis solis redeuntibus annis*, et III, 1018. *annorum tempora circum Quom redeunt* etc. Cf. Val. Fl. II, 56. *Integer* (Titan) *in fluctus redituro decidit auro* (ex Heinsii coni.) et Claud. I, 1 sq. *Sol, qui - - Volvis inexhausto redeuntia secula motu.* — 250. *Oriens* hic Solem matutinum significat, ut ex equis commemoratis certissime apparet. Aurae vero s. venti, qui ante solis ortum spirare solent, ex anhelitu equorum solis poëtice deducuntur. Ceterum *Oriens* pro sole legitur etiam Aen. V, 739. Ovid.

Illic sera rubens accendit lumina Vesper.
Hinc tempestates dubio praediscere coelo
Possumus, hinc messisque diem tempusque serendi,
Et quando infidum remis impellere marmor
Conveniat, quando armatas deducere classis, 255

Fast. I, 653. et alibi. Poëticum epitheton *anhelus* solis equis tribuitur ab eodem Ovidio Met. XV, 418. — „*equis anhelantibus* tribuitur *adflare* id, quod ante se habent, ut in cursus certamine eos, quos ante se decurrentes cursu attingunt. *Afflant equi solis* eas terras, quas sol oriens illuminat. Iam poëtica inversione dixit: *Sol oriens afflat nos equis;* ut Aen. V, 739." *H.* — 251. Pro *Illic* apud Senec. Ep. 122. legitur *Illis*, quod etiam Wakef. ad Lucr. I, 1065. e coniectura restituendum censet; sed quamquam negari nequit, praecedenti *nos* magis respondere *illis*, quod e v. 247. facile in *illic* mutari potuit, contra omnium tamen Codd. consensum nihil mutandum puto. — „*Vesper*, Hesperus, sole occidente in conspectum venit, oritur, lumen suum profert. Ita accipit Silius quoque, qui hunc versum expressit XI, 514. 15. *Invadunt campum et late fulgentibus armis Accendunt ultro lucem surgentis Eoi.* Namque illa vulgaris ratio, qua de facibus et candelis accipitur, quae ut incendantur, vesper causa est, non quidem indocta est, sed languida tamen et abhorrens a tali carmine. Opportunius idem illud infra v. 291." *H.* Silii locum nihil probare, et *sera accendit lumina* artificiose tantum et contorte ad ipsius Hesperi lumen referri posse, quisque videt. Magis probanda eorum ratio, qui *sera lumina* de ceteris coeli luminibus, de stellis, interpretantur, quas Hesperus, primus omnium apparens, quasi *accendere* dicatur; cui tamen equidem praefero Vossianam, ex qua *vesper* de tempore vespertino, *sera* autem *lumina* de coeli vespertini rubore intelligendum est; hanc enim explicationem non solum epitheton *rubens*, sed etiam oppositio *Aurorae* quam maxime iuvat. Ceterum cf. similis Lucretii locus I, 1064 sqq. *Illei quom videant solem, nos sidera noctis Cernere* etc. — 252. „*Hinc*, ex hoc solis per Zodiacum occursu, a v. 231., instantem tempestatum mutationem discimus, vel *dubio coelo*, i. e. etiamsi ex coeli nubibus obducti conditione nihil potest divinari. Memor autem erat poëta versuum Arati Diosem. 10 sqq. — *Tempestates* de quatuor anni partibus dici, ex v. 258., coniunctam tamen mutati aëris ac coeli notionem esse, ex adiuncto patet. *Coelum dubium*, scil. instantibus pluviis, procellis. Ad cetera compara Tibull. IV, 1., qui, eadem horum *limborum* ac *balteorum*, seu *zonarum*, enumeratione facta, quum in temperata substitisset, pergit v. 169. *Hinc placidus nobis per tempora vertitur annus. Hinc et colla iugo didicit submittere taurus* etc. Ex eadem observatione antiquus de Aeolo mythus natus." *H.* — 253. *messis diem*, i. e. aestatem; *tempus serendi*, auctumnum et hiemem. — 254. Navigatione et lignatione incipiente veris tempus significatur. Vide supra ad v. 138. — *marmor*, Homerum (Il. XIV, 273. χειρὶ ἕλε-ἅλα μαρμαρέην, coll. XVII, 594. XVIII. 480.) secuti, iam Ennius (Annal. XIV. p. 103. Hessel. *Verrunt extemplo placide mare marmore flavo*) et Lucretius (II, 766. *Ut mare - - Vortitur in canos candenti marmore fluctus*) de mari instar politi marmoris in sole fulgente et resplendente usurparunt. Cf. etiam Aen. VI, 729. et VII, 28. 718. 208. Imitatur hunc versum Silius XIV, 464. *mutare casas infido marmore.* — 255. *armatae classes*, ὡπλισμέναι, simpl. instructae ad navigandum naves. Cf. Hesiod. Ἔργ. 631 sq. et 671 sq. Recte enim Heyn. adnotat, alienam a re rustica fore classem ad bellum armatam. — *deducere.* Nam per hiemem naves trabibus impositae in litore iacebant, unde vere novo machinarum ope rursus in mare detrudebantur. Quam in rem Voss. laudat Hor. Od. I, 4. in. *Solvitur acris hiems grata vice veris et Favoni, Trahuntque siccas machinae carinas.* Ceterum idem Voss. per *remos* cymbas et minores piscatorum naviculas, per *classes ar-*

Aut tempestivam silvis evertere pinum.
Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus,
Temporibusque parem diversis quatuor annum.
Frigidus agricolam si quando continet imber,
Multa, forent quae mox coelo properanda sereno,
Maturare datur: durum procudit arator
Vomeris obtusi dentem; cavat arbore lintres;

---

matas maiores naves, velis et rudentibus instructas, intelligit. — 256. Macrob. Sat. VI, 4. et Schol. Horatii Cruqu. ad Od. I, 23. *Et* pro *Aut*, minus probabiliter. — *tempestivam silvis evertere pinum*, h. e. ligna, materiem domorum et navium aedificandarum (cf. Geo. II, 443.) tempestive s. iusto, legitimo tempore caedere, quod Pallad. XII, 15. mense Februario commodissime fieri docet. Vid. etiam Cato R. R. 31. et Plin. XVI, 74. 75, 39. De Adiectivis pro Adverbiis positis vid. adnott. ad Geo. III, 538. — *silvis*. Multi Codd. addunt Praepos. *in*, quae sane, litera *m* praecedente, facile omitti potuit. (Cf. Aen. II, 447. V, 3. 220. VI, 444. VII, 709. XI, 846. XII, 598. etc., ubi eadem de causa Praepositio a parte Codd. exsulat, et qui haec exempla affert, Wagn. Qu. Virg. XIV, 4.) — 257 sqq. Etiam quum pluvium tempus domi continet rusticum, invenict, quae hac iniqua tempestate, et aptius quidem, quam sereno coelo, agere possit. Atque hoc quoque tempus praevidere eique negotia rustica accommodare docet siderum observatio. Usui autem agricolarum, qui non erant astrologi, inserviebant tabulae astronomicae ab Eudoxo, Metone aliisque confectae et calendaria oeconomica, quae nunc vocantur, in quibus ortus et occasus siderum, tempestates exspectandae et alia rusticis cognoscenda erant indicata. (Cf. Colum. IX, 14. XII. 2. et, qui hos laudat, Voss. ad h. l.) Ceterum etiam Cato R. R. 2, 3. et Varro R. R. I, 36., quibuscum Plin. XVIII, 6, 8. conferendus, eadem et alia opera rustica pluviarum tempore ut suscipiant rusticis suadent. — 258. *parem*, quod constat ex quatuor partibus sibi paribus (vere, aestate, auctumno, hieme), quae iisdem semper temporum vicibus sibi succedunt. — Pro *quatuor* ex Med., Vat. et Rom. auctoritate *quattuor* scribendum, quod Wagn. Vol. V. et in edit. min. exhibet. Cf. eius Orth. Verg. p. 467. et, qui ibi laudantur, Schneider. Gramm. Lat. I, 2. p. 446 sq. (contra quem disputat Ellendt. ad Cic. de Or. II, 83, 339.) et Fr. Haasii not. 314. ad Reisigii *Vorlesung. über d. Lat. Spr.* p. 284. — 259. *frigidus*, Vossio iudice, non solum de pluvia hiberna intelligendum, sed omnino epitheton est pluviae et ventorum. (Cf. infra III, 279. IV, 261.) — *continet*, domi tenet, exire in campum non patitur. Cf. Burm. ad Petron. c. 65., qui ad h. l. laudat Iustin. XLII, 4. *Ille simulato timore diu continuit se*, sc. castris. — *coelo sereno*, quamdiu coelum serenum est, Abl. abs.; vid. supra ad v. 214. — 261. *Multa - - Maturare datur*, i. e. datur occasio multa maturandi, licet maturare. *Dare* cum Infin. constructum, pro sinere, permittere, quod poëtis satis usitatum, e pedestris orationis scriptoribus imprimis Plinius Iunior usurpat, v. c. Paneg. 29, 3. 50, 4. 51, 4. 79, 3. Epist. I, 10, 5. Ceterum, quod iam veteres Grammatici (Servius ad h. l. Gellius X, 11. Macrob. VI, 8.) perspexerunt, opponuntur sibi *properare* (*übereilen*), quia, quae celeriter fiant opus est, non facile diligenter et accurate confici possunt, et *maturare*, quod hic non est *beschleunigen*, sed *bedachtsam fördern*, ut, diligentiae tarditate cum industriae alacritate et celeritate coniuncta, omnia eo magis matura fiant. Quare Tacito dial. de or. 3. scribere licuit *Ideo maturare huius libri editionem festino*, et Quinctiliano Inst. VI, 10. *Observatum fere est, celerius occidere festinatam maturitatem*, quos locos debeo Doederleinio, docte hac de re disputanti in Synon. Lat. II. p. 138 sq. (Voss. comparat Graecum proverbium σπεῖδε βραδέως, *spude dich, aber eile nicht*). Mala igitur tempestate domi maiore diligentia in antecessum

Aut pecori signum aut numeros impressit acervis,
Exacuunt alii vallos furcasque bicornis,
Atque Amerina parant lentae retinacula viti.
Nunc facilis rubea texatur fiscina virga;
Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.

parari possunt, quae serena tempestate, qua multa alia curanda, instituenda, agenda sunt, festinando, subito et confuse faciendo, bene fieri nequeunt. - *procudere* hic significat malleo cudendo, tundendo exacuere, ut apud Lucr. V, 1263. *Et prorsum quamvis in acuta ac tenuia posse Mucronum duci fastigia procudendo.* — *vomeris dentem.* Cf. supra ad v. 172. — *obtusi.* Med., Rom. aliique Codd. et Serv. *obtunsi*, antiquiore forma, quam Wagn. Vol. V. et in edit. min. recepit. Cf. eius Orth. Verg. p. 457. et quos ibi laudat, quibus adde Ruddim. I. p. 234. not. 69. — „*lintres.* Si scaphas et fluviatiles naviculas intelligas, possis agrum Mantuanum omninoque istam Italiae oram Pado aliisque fluminibus perfusam cogitare; cf. Servium h. l. Convenientius tamen vitae rusticae esse videtur, ut vasa lignea concava et alveos [*Tröge* (Varr. R. R. I, 11.), *Mulden*, *Butten*] interpreteris, qui inter rustica instrumenta sunt. Sic alveos, quibus uvae portantur in vindemia, *lintres* dixit Tibull. I, 5, 23. [ubi vid. Dissen.]" *H.* Ita etiam Voss. iudicat. Manso minus probabiliter de scaphis cogitat. — 263. *pecorum signum.* Nota aliqua, imprimis nomen domini (Calpurn. V, 84.), pice liquida inurebatur pecori (Colum. VII, 9, 12.), quod maxime m. Ianuario et Aprili exeunte fieri solebat, ut Voss. docet, coll. Colum. XI, 2, 14. 38. et Pallad. II, 16. Vid. etiam Geo. III, 158. *Continuoque notas et nomina gentis inurant.* — „*numeros impressit acervis*, ἐνέγραψε, pro imprimit. [Vid. quae ad v. 49. adnotavimus.] Aut cum Servio tesserae et tabellae intelligendae acervis impositae, quibus frumenti numerus designatur, aut *acervi* sunt frumenta saccis seu vasis condita, quibus vasis inscribit paterfamilias, quot modios contineant." *H.* Prior ratio praestat. — *impressit*, quum tantum ad *signum pecori* inurendum quadret, per zeugma interpretandum, ad *numeros* autem *acervis* supplendum esse *inscripsit* vel *inussit*, quisque videt. De Perfecto autem pro Graecorum Aoristo de re, quae fieri solet, posito cf. adnott. ad v. 49. — 264. *valli* hic et infra II, 25. sunt pali, *furcae bicornes* autem vitibus fulciendis inserviebant. Cf. Geo. II, 359. et Colum. XI, 2. — 265. „*Amerina retinacula. Amerina salix* inter terna salicis genera memoratur Columellae IV, 30, 4., ubi de pedaminum in vineis, iugorum ac viminum prospiciendorum cura agit. Cf. Plin. XVI, 37, 69." *H.* Adde Plin. XXIV, 9, 37. Voss etiam nunc in Gallia meridionali genus quoddam salicis *l'Amerine* vocari affirmat. De ipso autem Ameriae oppido, Umbriae, municipio quod nunc *Amelia* vocatur, vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 622. — 266. *Fiscinae*, calathi aliaque vasa viminea, quae supra v. 165. *virgeam Celei supellectilem* poëta dixit, non solum e salicis, sed etiam ex *ruborum* (de quibus vid. adnott. ad Ecl. III, 89.) virgis texebantur, quibus non minus quam virgis saligneis utebantur etiam ad alligandum. Cf. Plin. XVI, 37, 69. et Colum. IV, 31, 1. Neque tamen prorsus reticenda est diversa Servii explicatio, qui haec adnotat: „*Rubea virga*, quae abundat circa Rubos, Italiae oppidum: Hor. Serm. I, 5, 94. *Inde Rubos fessi pervenimus*," ad quem locum etiam Schol. Cruqu.: „hi Rubi oppidum; hinc putant aliqui dixisse Virgilium *Nunc facilis Rubea texatur f. v.*" Recte vero Heyn. addit: „Sic scribendum foret *Rubia*, quod et Ms. Bersmann. habebat. Bene sane *Rubia virga* post *Amerina retinacula;* modo de viminibus circa obscuram hanc Apuliae urbem inter Canusiam et Barium aliunde constaret." — *facilis*, quia ex viminibus facta, quae facile flecti et texi possunt. *Mollem iuncum* dixerat Ecl. II, 72. Cf. Tibull. I, 1, 40. II, 3, 15., ubi *pocula facili luto* (argilla, quae facile tractari et fingi potest) *composita* et *fiscella levi detexta vimine iunci* commemorantur. — 267. „Sic

Quippe etiam festis quaedam exercere diebus
Fas et iura sinunt: rivos deducere nulla
Religio vetuit, segeti praetendere sepem,
Insidias avibus moliri, incendere vepres,
Balantumque gregem fluvio mersare salubri.

---

et Aen. I, 182. 183. Notum, antiquos aliquando tostis igne granis vesci solitos fuisse; sed hic de eo more agitur, quum, vita iam ad meliorem cultum perducta, far igni torrerent, ut facilius mola, et quidem manuaria, qua utebantur [cf. Moret. v. 23.], frangi et glumis exui posset." *H.* Voss. laudat Plin. XVIII, 2. — *frangere saxo*, i. q. molere. Cf. Aen. I, 179. Lucr. I, 881. Val. Fl. II, 448. etc. — 268. Supplenda est ex antecedentibus sententia illa, iam ab Heynio indicata: Non mirum videri potest, me suadere rusticis, ut per pluviarum tempus varia negotia domestica exerceant; cui nunc adiungitur haec: quum vel diebus festis, salva religione, plura opera suscipere iis liceat. Similem sententiarum nexum per *enim* iam supra vidimus v. 77. — Locum, qui sequitur, laudat et copiosius persequitur Colum. II, 22, 1., longum proponens indicem operum rusticorum, quae, quum dilata magnum agricolis detrimentum afferre possint, etiam festis diebus fieri sacerdotes Romanorum permittant. Cf. etiam id. XI, 1, 20 sq. et Moret. v. 67 sq. — 269. *Fas et iura*, h. e. divina humanaque iura, ut iam Serv. observavit. — *nulla religio*, scrupulus, metus peccandi et deos offendendi (*religiöse Bedenklichkeit*), *vetuit*, adhuc numquam vetuit, neque nunc vetat, ideoque non solet vetare, ut supra v. 49. — *rivos deducere*. „*Quod autem Virgilius ait deducere, nihil aliud est, quam detergere; nam festis diebus rivos veteres sordidatos detergere licet, novos facere non licet.* Ita Macrob. Sat. III, 3. Consentit Colum. II, 22, 3. *Rivum deducit* ac *ducit* is, qui aquam ex rivo vel lacu per prata irriganda ducit. *Satis fluvium inducit rivosque sequentes* supra v. 106. dixerat. *Deducitur* etiam rivus s. aqua, quum fossa exsiccatur: ut *collectus humor* (supra v. 114.) quum educitur et emittitur. Ut in sententiam Macrobii dictum sit, de aqua cogitandum, quae, ut per pratum deducatur, ne via praecludatur, sordibus purganda est. Cf. Serv. ad v. 172." *H.* Ceterum receptam lectionem *deducere* (*fortleiten*) contra alteram minus aptam *diducere* (in plures rivulos dividere), tuetur optimorum Codd. auctoritas. Vid. infra ad v. 283. — 270. *segeti praetendere sepem* cum eadem exceptione intelligendum. Nam secundum Colum. l. l. (*Quamquam Pontifices negent, segetem feriis sepiri debere*), Macrob. Sat. III, 3. et Serv. ad h. l. pariter novas sepes facere festis diebus non licuit rusticis; veteres reficere et reparare licuit. — 271. *Insidias moliri avibus* non nisi de avibus rapacibus et noxiis intelligi potest, de quibus v. c. supra v. 119. sermo erat; nam aucupium instituere festis diebus erat vetitum; *moliri* autem, quod proprie est iactare (vid. infra ad v. 329.), latiore sensu dicitur de quovis motu et conatu, de cuiusque operis susceptione, inprimis cum qua coniuncta est aliqua virium contentio. Sic infra v. 494. *moliri terram*, Aen. I, 424. *moliri arcem* etc. — 272. *Balantum gregem* commemorari puto, quod oves intra lavandum continuum fere balatum solent edere. Simili ratione etiam locus, qui infra legitur, Geo. III, 457. *ima dolor balantum lapsus ad ossa Quum furit* etc. et Lucr. VI, 1130. *venit - - etiam pigris balantibus aegros*, fortasse etiam Ennii apud Cic. Divin. I, 21, 42. *Exsacrificabat hostiis balantibus* iudicandi videntur (coll. Geo. III, 554.); quamquam negari nequit, interdum etiam *balantes* simpliciter pro ovibus poni, ut Aen. VII, 538. — *salubri* non est epitheton ornans; nam Macrob. Sat. III, 3. extr., quem argutari in hac voce adiecta temere censet Heyn., hunc locum respiciens scribit: *Cavetur enim in iure Pontificio, ut festis diebus purgandae lanae gratia oves lavare non liceat; liceat autem, si curatione scabies abluenda sit; ideo hoc quoque inter concessa numeravit Ba-*

Saepe oleo tardi costas agitator aselli
Vilibus aut onerat pomis, lapidemque revertens
Incusum aut atrae massam picis urbe reportat.
Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
Felices operum. Quintam fuge: pallidus Orcus

---

lantumque greges fluvio mersare; quod si hucusque dixisset, licita et vetita confuderat, sed adiiciendo salubri causam concessae ablutionis expressit; et Servius ad h. l.: *Sane sciendum, secundum Varronem contra religionem esse vel si irrigentur agri, vel laventur animalia festis diebus. Nymphae enim sine piaculo non possunt moveri, sed scimus, necessitati religionem cedere;* ex quo Macrobii loco ne colligas, Virgilium vere scripsisse *balantumque greges*, scito, omnium Codd. lectionem *gregem* agnoscere etiam Priscian. VII, 11, 57. et Colum. II, 22. in., qui omnino hic conferendus, ut etiam Ovid. Fast. IV, 757 sqq. Ceterum cf. adnott. ad Geo. III, 541. — 273—275. „Haec ex duriorum patrumfamilias ratione, ut Catonis c. 138. Vid. Colum. II, 22, 5." *H.* Rusticis, ceteris diebus in agro colendo occupatis, diebus festis *oleum* et *poma* in urbes portare et pecunia eorum venditione parta alias res, ut picem et lapides molares, emere licebat; nam etiam feriatis diebus mercatus in urbibus habitos esse, ex v. 274 sq. patet. Cf. Varronis locum apud Serv. ad v. 275. — *agitator aselli* non est asinarius, sed rusticus, qui utitur asello sarcinario. — 274. „*vilia poma* dicuntur ad magnam copiam denotandam. Sic v. 227. *vilis faselus.* — *Lapis incusus*, sive rudis, asper, sive cusus et incisus. De mola manuali fere accipitur post Servium." *H.* Ego tamen non novi locum, ubi *incusus* idem sit, quod *non cusus*, rudis, natura asper. Sed ut apud Pers. II, 52. *incusa auro dona* sunt caelata, signis aspera, ita hic de lapide molari cogitandum, qui cudendo exasperatus et ad moliendum aptus est factus. Cf. etiam Scaliger. Lect. Auson. II, 21., quem Burm. laudat. — *massam picis*, durae picis copiam (ut apud Calpurn. V, 80. *nec Brutia desit Dura tibi*, ubi vid Interpp.) ad lignea vasa intus picanda et varia medicamina conficienda. — *urbe*, pro ex urbe. Verbis cum *re* compositis haud raro nudus Ablativus adiungitur. Cf. Geo. III, 520. IV, 88. Aen. I, 358. 679. X, 473. etc. — 276 sqq. „Etiam dies lunares observandos esse dicit; esse enim alios faustos ad opus faciendum (h. e. *felices operum*), alios infaustos. Sequitur autem superstitionem Hesiodi *Ἔργ.* 765 sqq., vel potius Democriti. Plin. XVIII, 32, 75. *His quae sunt necessaria adiicientur de luna ventisque et praesagiis.* - - *Namque Virgilius etiam in numeros* (tempora) *lunae dirigenda quaedam putavit, Democriti secutus ostentationem.* Est autem laudanda prudentia, qua paucis hanc attigit superstitionem, et observanda ars, qua fabulis intexendis locum facit ac parat." *H.* Hesiodus enim, quae Virgilius tam paucis absolvit, non minus quam sexaginta versibus persequitur. Ceterum a tali superstitione ne principes quidem Romanorum viri, veluti Augustus ipse (Sueton. c. 92.), abhorrebant. Vid. Voss. ad h. l. — *dies alios.* Voss. *dies alias* legendum esse censet, quum in seqq., ubi de certis et quasi statis diebus sermo est, legamus *quintam* - - *septuma* - - *nona.* Sed Grammatici Pluralem femin. huius vocabuli inusitatum esse docent. Cf. Sosip. Charis. I. p. 18. *sciamus pluraliter feminine hae dies et has dies non oportere nos dicere.* Schneider Gr. Lat. II, 1. p. 351 sq. Wund. aptissime comparat Tibull. III, 6, 32. *Venit post multos una serena dies*, ubi Heynii et Huschkii adnott. conferendae. — *Luna dedit* pro dat, dare solet, ut infra v. 287. et Aen. IX, 266. *quem dat Sidonia Dido.* Cf. quae supra ad v. 49. adnotavimus. — 277. *Felices operum*, faustos ad opera rustica feliciter facienda. Cum Genitivo rei, cuius ratione habita felix aliquis praedicatur, ex Graecorum consuetudine (cf. v. c. Plat. Phaed. p. 58. E. *εὐδαίμων τοῦ τρόπου καὶ τῶν λόγων*) construitur etiam Aen. VII, 725. Hor. Sat. I, 9, 11. (ubi vid. Orell.) Ovid. Met. V, 267. (ubi vid.

Eumenidesque satae; tum partu Terra nefando
Coeumque Iapetumque creat saevumque Typhoea
Et coniuratos coelum rescindere fratres. 280

Iahn. et Bach.) Iuven. XIV, 119. Sil. II, 570. IV, 359. 398. 731. Stat. Silv. IV, 4, 46. Claud. Stilich. I, 89. et alibi. Cf. Ruddim. II. p. 74. *Opera* autem *κατ' ἐξοχήν* de operibus rusticis legitur etiam infra II, 472. Tibull. I, 4, 48. (ubi vid. Lachm.) et alibi. — „Quinto die ab lunae ortu natos ait Orcum, Furias, Titanes et Gigantes; antiqua et ignota superstitione, ad numerorum rationes spectante. Recedunt haec ab Hesiod. *Ἔργ.* 802 sqq., qui non eo Orcum et Furias natos memorat, sed Furias periuria hominum ultum ire." *H.* — *Orcus* (cuius nomen Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 208. deducit a Graec. voc. *ὅρκος*, *Höhle*, *Hölle*) est deus Orci, Pluto, *Ἅιδης* (ut apud Cic. Verr. II, 4, 50. *Ut Verres, alter Orcus, venisse Ennam, et non Proserpinam asportasse, sed ipsam abripuisse Cererem videretur*), qui *pallidus* dicitur, quia Manes ei subiecti sunt pallidi; pallor enim mortis est color. De Manibus pallidis cf. v. c. Tibull. I, 11, 38., de Charonte Stat. Theb. VIII, 18. Praeterea observanda brevitas dicendi *quintam fuge; pallidus O. E. satae*, pro: qua vel nam ea - - satae. Idem asyndeton ex Particularum causalium omissione ortum etiam pedestris orationis scriptoribus satis usitatum esse constat. Cf. praeter alios Kritz. ad Sall. Cat. 39, 4. et Iug. 28, 5. Wund. comparat similem locum supra v. 230. *mittet signa Bootes; Incipe.* — 278. *satae*, natae, genitae, ut saepe. Cf. Aen. IV, 198. V 244. 424. VI, 331. VII, 152. 656. VIII, 36. X, 540. Ovid. Met. IV, 282. XII, 93. Fast. IV, 54. etc. — *tum*, i. q. porro, praeterea. Serv. et Nonius p. 220. minus recte *tunc* exhibent, quod esset „eodem illo tempore." Cf. Iahn. ad Ecl. III, 10. p. 373. ed. II. — 279. *Coeus* et *Iapetus* sunt Titanes, Coeli et Terrae filii, de quibus vide Hesiod. Theog. 133. 404 sqq. Apollod. I, 1, 3. Diod. III, 47. alios. — *creat* Heyn. dicit pro *creavit* esse positum, et Wund. confert Ecl. VIII, 4. *edunt* pro ediderunt, et Ecl. VI, 30. *miran-tur* (vel potius *miratur*) pro mirat sunt, ad quos locos vid. adnott. Hic autem poëta de Coei et Iapeti partu ita videtur locutus, ac si quinto quoque die iteraretur. — *Typhōea*, pro Typhoea (*Τυφωέα*, a Nomin. *Τυφωεύς*: ut apud Ovid. Met. V, 347. *Trinacris - - urget Aetherias ausum sperare Typhōĕă sedes*) quatuor syllabis in tres contractis eadem fere ratione, qua Ecl. VI, 30. *Orphea* pro Orphea legimus. Alibi poëtae Latini hoc nomen tribus syllabis pronuntiatum ad secundam declin. formare solent, v. c. Aen. IX, 716. Ovid. Met. III, 303. Sil. XIV, 196. etc. Apud Graecos hae inveniuntur nominis formae: *Τύφων* (att. *Τυφώς*) *Τυφάων*, *Τυφωεύς*, *Τυφωνεύς*, apud Romanos duae potissimum *Typhon* in pedestri oratione, et *Typhoeus* in carminibus. (Cf. etiam adnott. ad Aen. I, 665.) Erat autem monstrum centum capitibus anguinis praeditum, a Tartaro et Terra progenitum, quod, quum Iovem ad certamen de mundi imperio provocasset, fulmine ictum sub Aetna monte sepultum esse, ibique vivere et spirare pergens, ignem evomere putabatur. Cf. Hesiod. Theog. 821 sqq. Apollod I, 6, 3. Apollon. Rhod. II, 1214 sqq. ibique Schol. Klopferi Lex. mythol. II. p. 608 sqq. — 280. „*fratres* sunt Aloidae, Otus et Ephialtes. Vid. Apollod. I, 7, 4. Aen. VI, 582. *Aloidas - - qui manibus magnum rescindere coelum Adgressi.* Nisi hic locus [ubi vid. adnott.] ad manum esset, non appareret, quidni et Gigantes esse possent, et ipsi fratres *γηγενεῖς* et eadem facinora ausi." *H.* Eodem modo Aloidae simpliciter *fratres* dicuntur Horatio Od. III, 4, 51. Aloidarum autem fabulam disce ex Hom. Od. XI, 304 sqq. Apollod. l. l. Diod. IV, 87. Hygin. f. 28. aliis. Vid. etiam Ovid. Met. VI, 117. et Claud. B. G. 73 sqq. — *rescindere* pro exscindere cum notione perrumpendi, irrumpendi positum esse, recte docet Wakef. ad Lucr. II, 406. Cf. praeter parallelum illum Aen. locum etiam

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
Scilicet, atque Ossae frondosum involvere Olympum;
Ter Pater exstructos disiecit fulmine montis.
Septuma post decumam felix et ponere vitem,

Aen. IX, 524. *Rescindit vallum* et adnott. ad Geo. III, 454. *coniurati* autem *rescindere* ita dictum, ut Ecl. VII, 5. *respondere parati.* (Vide etiam infra v. 284. et adnott. ad Ecl. IV, 54. et V, 1.) Prorsus eadem ratione Hor. Od. I, 15, 7. *Graecia coniurata tuas rumpere nuptias* (ubi vid. Orell.). Cf. etiam Sall. Cat. 52, 24. *Coniuravere nobilissimi cives patriam incendere*, ibique Kritz. Bach. ad Ovid. Met. XV, 121. Beneck. ad Justin. XXXVII, 2, 8. Iahn. ad Ovid. Trist. V, 3, 44. Ruddim. II. p. 225 et nos ad Aen. I, 527. — 281. „Ex Odyss. XI, 314., fonte huius fabulae, quae inde nata, quod motu terrae graviore Ossa ab Olympo revulsa fuerat. Vid. Strab. IX. p. 658." *H.* Numeris huius versus tardioribus et asperioribus duplicique hiatu impeditis labor illorum hominum summa vi nitentium optime depingitur. Ultima syllaba nominis *Pelio* corripitur, quia hiatus admittitur et syllaba in thesin cadit. Vide adnott. ad Ecl. II, 53. — Voss. e Schol. Cruqu. Hor. Od. III, 4, 51. Graecam recepit formam *Ossan*, comparans Ovid. Fast. I, 307. et Lucilii Aetnam 49. Sed, quamvis Virgilius nominum Graecorum in *as* et *es* desinentium Accusativum ubique in *an* et *en* terminare soleat (vid. adnott. ad Ecl. I, 66.), hic tamen, quum librarii omnino proniores fuerint ad Latinam terminationem in Graecam mutandam, quam contra, (quare vel in Romanis nominibus v. c. infra v. 472. Moret. pr. scribit *Aetnan*, Aen. X, 561. Gudian. *Lucan*, et v. 562. Medic. *Numan*), Codicibus invitis nihil mutandum puto. Ceterum de his Thessaliae montibus (quorum *Pelion* nunc *Plessidhi* s. *Zagora*, *Ossa* autem *Kissavo* et *Olympus* etiamnum *Elymbo* nominatur) cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 855 sq. — 282. *Scilicet* hic non tam ironice s. cum irrisione affirmat (de qua vi Particulae egimus ad Aen. II, 577.), quam potius, quae prima est Particulae potestas, lectorem ad rem magnam, miram, inexspectatam attentum facit, et idem fere est, quod *ecce! siehe! o Wunder!* Ita iam Voss. interpretatur, laudans infra v. 493. II, 245. 534. III, 266. Hor. Od. II, 14, 9. et Claud. XXXVII, 116. Cf. Cort. ad Cic. Fam. XV, 15, 3. Heindf. ad Hor. Sat. II, 5, 87. et Ramsh. §. 172. 1. — *involvere*, sursum, in altiorem locum, in superficiem Ossae montis volvere. Sic Ovid. Met. XII, 507. *Saxa trabesque super totosque involvite montes.* — 283. Plures Codd. *deiecit*; male. Verissime enim Burm. adnotat, plus esse *disiicere*, i. e. scindere in plures partes, quam *deiicere*, s. humi sternere. Cf. supra ad v. 269. — 284. „Certorum operum primordiis auspicata dies. Non satis definitum, sitne dies XVII. intelligenda, an dies X., felix illa quidem, sed secundum eam multo magis VII. Decimam fau stam esse, affirmat etiam Hesiod. Ἔργ. 794. et septimam v. 770. 805. At quae hic v. 285. enumerantur, ad diem ille XIV. refert v. 794—797." *H.* „Si diem XVII. intelligi voluit Maro, Graecum ἑβδόμῃ ἐπὶ δέκα est redditum." *Wund.* Ita sane locum capiendum puto; neque aliter Voss., comparans Manil. IV, 462. *Septima post decimam luctum et vicesima portat*, et ibid. v. 449. *similis quoque tertia pars est Post decimam*, pro tertia decima. Ceterum *septuma post decumam* scripsimus ex Cod. Med. auctoritate, quamquam alibi hic Codex *septimus* et *decimus* exhibet. Cf. Drakenb. ad Liv. XXX, 18, 9. et Wagn. Orthogr. Verg. p. 432. — *felix ponere*, pro: idoneus ad ponendum. Vide modo ad v. 280. Ita Aen. IX, 772. *quo non felicior alter Ungere tela manu ferrumque armare veneno;* ubi vid. adnott. coll. iis, quae ad Ecl. V, 1. observavimus. — *vitem*, non *vites*, in suis videtur Heins. invenisse omnibus; neque aliter Medic. apud Foggin.; *vites* Potter. ex uno tantum Paris., at recentiore, Codice enotavit; quare non debebat hoc ab Iahnio recipi, qui tamen in edit. II. Singularem tacite revocavit. Vitatur etiam Singulari nimia aequabilitas, quum sequantur Pluralia *boves*, *licia*. Eadem

Et prensos domitare boves, et licia telae 285
Addere; nona fugae melior, contraria furtis.
Multa adeo gelida melius se nocte dedere,
Aut cum sole novo terras inrorat Eous.

---

lectionis varietas invenitur Geo. II, 273., ubi pariter ex Med. aliisque Heinsius Singularem restituit. — 285. „*prensi boves*, qui libere, nec dum iugo iuncti, errabant. Hesiodus, quem respicit, v. 797. *εἰλίποδας ἕλικας βοῦς — Πρηΰνειν, ἐπὶ χεῖρα τεθεῖς.*“ *H.* Cf. etiam infra III, 207. Ovid. Rem. 235. *Adspicis, ut prensos urant iuga prima invencos?* id. Am. I, 2, 14. *Detrectant prensi* (al. pressi) *dum iuga prima boves.* Haud pauci Codd. etiam hic *pressi*, quod significaret iugo impositio pressos, ut Ovid. Met. I, 124. *Pressique iugo gemuere invenci*, sed minus huc quadraret. Brevior autem voc. *prehendendi* forma Virgilio usitatissima. Vid. Geo. III, 207. Aen. II, 322. III, 450. VI, 61. IX, 558. XII, 775. etc. Iuvencos, usque ad tertium aetatis annum libere per pascua vagantes (Colum. VI, 2.), tum demum, plerumque m. Martio ineunte (Pallad. IV, 12.), captos et domitos esse, Voss. docet. Wagn. conferri iubet Gronov. Diatr. p. 52. (97.) ibique Hand. — *licia telae Addere*, h. e. annectere (nostrum *anzetteln*). Cf. Tibull. I, 6, 79. *annectit licia telis*, ubi Wunderl. haec adnotat: „*Licia* sunt vincula, quibus textores induunt atque implicant stamina et iugo annectunt; *telae* autem stamina, quae radius textorius percurrit. Utrum vero licia telis, an telae liciis annecti dicantur, nihil interest.“ Cf. etiam quae infra ad v. 294. adscripsimus. — 286. „Nonus dies servis fugitivis faustus. Quorsum hoc? Scilicet cautionem tanto maiorem adhibebit eo die diligens paterfamilias, ut contra de furtis non sollicito esse licet; est enim is dies furibus non faustus.“ *H.* Cur vero? Haud dubie, quia luna iam plena est claraque luce radiat; quare haec dies amica est fugientibus, qui vident, quo fugiant, inimica autem furibus, qui amant noctem et tenebras. Haec simplicissima videtur explicatio, iam Vossio probata. — 287—296. Sunt etiam noctu vel summo mane nonnulla tractanda, et quidem aestiva (v. 289 sq.) non minus quam hiberna (v. 291 sq.) nocte. — *Multa adeo*, *πολλά γε*, *Vieles sogar.* Haud raro enim haec Particula Adiectivis coniungitur, quae aliquam magnitudinem significant (*magnus*, *multus*, *totus* etc.), ut Handius docet Tursell. I. p. 147., cum h. l. comparans Sil. X, 488. *multa adeo nequidquam ausi.* Aen. XII, 548. III, 203. etc. Cf. etiam adnott. ad Aen. VII, 629. — *melius se nocte dedere*, i. e. dare se solent (cf. supra ad v. 49.) et de forma — *ere* vid. ad Ecl. X, 13.; *se dare* autem i. q. se offerre, occurrere (de loco, tempore, occasione); inde se accommodare, voluntati alicuius obsequi; ideoque etiam bene procedere, bene perfici posse. Recte igitur Serv.: *melius nostro obsequuntur labori;* nos: *Vieles fügt, macht sich besser bei Nacht.* Cf. Aen. IV, 627. *Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.* Ter. Hec. III, 3, 30. *Omnibus nobis ut res dant sese, ita magni atque humiles sumus.* Burm. ad Grat. Cyneg. 143. et Gronov. Elench. Antidiatr. p. 84 sq. Praeterea Heyn. adnotat: „*melius gelida* alii; minus concinne: sed praestat forte, ne utroque versu alterum hemistichion *melior*, *melius* initium habeat.“ Sed tantum abest, ut hoc vituperandum sit, ut praeceptis hic propositis singularem quandam addat gravitatem, praesertim quum utriusque versus numeri ceteroquin satis differant. Cf. Iahn. ad Aen. I, 315., Ovid. Met. XV, 104. et Hor. Od. I, 3, 28., qui multos eiusmodi locos, ubi eiusdem vocabuli post pauca verba repetitionem ab Romanorum elegantia abhorrere editores censuerunt, recte defendit. — 288. „*Eous* pro Lucifero atque pro matutino tempore. *Ἑῷος* sc. *ἀστήρ*, *Ἠωσφόρος*. Cf. Aen. III, 588.“ *H.* Vid. Heins. ad Ovid. ex P. II, 6, 38., qui affert Cinnae versus in Smyrna: *Te matutinus flentem conspexit Eous, Et flentem paullo vidit post Hesperus idem*, et Rutil. Itin. I, 430. *Quum primum roseo fulsit Eous equo*, ubi Luciferum intelligendum esse patet ex locis Ovid. Am. II, 11, 56. et Fast. II, 314.,

Nocte leves melius stipulae, nocte arida prata
Tondentur; noctes lentus non deficit humor.
Et quidam seros hiberni ad luminis ignis
Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto;
Interea longum cantu solata laborem

Lucifero et Hespero equum tribuentibus. Adde etiam Auson. carm. CLIII, 12. *editus ante Quam iubar et rutilus coelum illustraret Eous*, eundemque carm. CCCLXI, 45. *Quam modo nascentem rutilus conspexit Eous.* — „*terras irrorat sole novo* [irrigat mane terras humore], quia aëris humor et in herbis ros sub sensum venit mane, die orto; nam *solem novum* dicunt poëtae pro oriente [cf. Gronovii Diatr. p. 234.]." Ita Heyn., qui comparat etiam Geo. III, 324—26. recteque refutat Wakef. ad Lucr. V, 283 sq. (*aetherius sol Irrigat assidue coelum candore recenti*) h. l. ita interpretantem, ut *sole terras irrorare* idem esse dicat, quod solis luce irrigare, perfundere terras. Vid. etiam Geo. III, 304. *quum - - extremoque irrorat aquarius anno*, i. e. irrigat terras pluviis (coll. Geo. IV, 115.) et Ovid. Met. XIII, 622. *Aurora - - Nunc quoque dat lacrimas et toto rorat in orbe.* — 289. Romani frumenta falcibus ita demetere solebant, ut dimidia pars calami in agris relinqueretur; quae *stipulae* relictae aut agri stercorandi causa comburebantur (vid. supra v. 85.), aut mense Augusto, infra dies XXX quam messis desecta erat (Colum. VI, 3, 1. XI, 2, 54.), falce longiori manubrio affixa (*Stocksense*) *siciliebantur* (*nachmähen*), quibus vel pabulo vel substratu uterentur. (Plin. XVIII, 30, 72.) Haec autem stipularum messis optime fiebat noctu, quia tum rore madidae facilius desecari, nec asperitate sua falcem evitare poterant. Cf. etiam Varro I, 50. Colum. II, 21. Pallad. VII, 2. Eandem ob causam etiam foenum, ut apud nos, plerumque noctibus roscidis demetebatur, maxime in pratis aridis, quae irrigari non poterant. Aliter enim pridie irrigabantur. (Cf. Plin. XVIII, 28, 67.) Ita *Voss.* h. l. rectissime interpretatur, de quo mirum in modum ambigit Heynius. — 290. *noctes.* Codd. et Gramm. vel *noctis* vel *noctes;* pauci etiam *nocte.* Sed rectissime iam Fabricius: „Nocti proprium est, ut sit humida: non igitur *humor noctis;* sed *humor non deficit noctes*," et Servius: „*Noctis*, Accus. pluralis." — *lentus*, quia gramina arida et rigida facit lenta ideoque ad secandum aptiora. — 291. In seqq. de iis negotiis poëta loquitur, quae hibernis noctibus ad lucernam suscipere soleant diligentiores rustici. — *quidam*, ut Graec. *τίς*, pro: sunt, qui etc. — *ad seros luminis ignes*, ad lucernae flammam, lucubrando. Voss. adnotat, in rusticorum Rom. casis s. tuguriis amplas fuisse culinas, in quibus illi circa focum sedentes eiusmodi opera nocturna fecerint; quam in rem conferri iubet Varr. I, 13. et Colum. I, 6. — 292. *facibus*, taedis, quae interdum cera vel sulfure inducebantur (Ovid. Her. VII, 23. Mett. III, 373.) pauperiores rustici pro lampadibus vel candelis utebantur. Cf. supra Ecl. VII, 49. et infra Geo. II, 431. Eiusmodi igitur taedae noctu solebant confici. Vid. Plin. XVIII, 63. Colum. XI. 2, 90., ab Heyn. laud. — *inspicare* nove dictum pro: in spicae formam, in acutam cuspidem concidere, quod Ecl. VIII, 29. *novas incidere faces.* Sic *spicatas faces* legimus apud Grat. Cyneg. 484., ubi vid. Interpp.; ex quibus Ulitius nescio an vere adnotet: „*Incidere* autem faces non idem est, quod *inspicare. Incisae faces* sunt, quae ex dissectis per medium laminis ligneis fiunt, et circulis, ut coniicere est, uno et altero ferreis continebantur; quales plurimae in antiquis lapidibus visuntur. At *spicatae faces* fiebant ex ligno solido in astulas et aristas quasi undique inciso atque exasperato, quibus flamma facilius concipitur et nutritur. Nec aliter sensit Servius, quum *inspicare* exposuit *incidere ad spici imaginem.*" — 293. Uxores interea texunt. Ars enim texendi omnibus et Graecorum et Romanorum feminis exercebatur; ut vel nobilissimae matronae in atriis, quae hieme calefieri solebant igni in foco

Arguto coniux percurrit pectine telas,
Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem, 295

candente (Geo. II, 242.), instrumenta textoria suspensa haberent et huic arti operam navarent. Sic Augustum non facile alia veste indutum fuisse constat, quam ab uxore, filia, sorore domi texta. (Cf. Voss. ad h. l.) Consueverant autem feminae non minus quam viri, manibus tantum operantes, interea canendo vel fabulis narrandis tempus fallere. Vid. infra Geo. IV, 345. Ovid. Met. IV, 39 sq. Trist. IV, 1, 13. Tibull. I, 3, 85. II, 1, 65. Theocr. XXIV, 75. Leonid. Tarent. LXXVIII, 3. et ante omnes Hom. Od. V, 61. et X, 221. — *solata.* De Participio Perf. pro Praesentis posito cf. supra ad v. 206., de *solandi* autem vocabuli usu ad Aen. I, 239. — 294. „*argutus pecten* est, qui stridorem inter texendum edit. Hoc verum esse docet idem versus Aen. VII, 14. *Arguto tenuis percurrens pectine telas*, ubi vid. adnott. Cf. etiam Brunck. ad Aristoph. Ran. 1316.“ *H. Pecten* (*der Kamm, das Weberblatt*), margo ligneus formae quadrangulae suspensus et mobilis, in cuius dentes arundineos (Ovid. Met. VI, 55., ubi vid. Bach.) immittuntur fila staminis (*des Aufzugs*, quod hic *tela* vocatur), ut intexto per radium (*Weberschiff*) subtemine (*Einschlag*) tela percutiendo densetur. Vid. Schneideri doctissima de arte texendi disputatio in Indice rerum et vocabb. in Scriptt. Rei Rust. reperiend. s. v. tela. Ceterum cf. Auson. Mos. 397. *tenuique aptas subtemine telas Percurrent.* — Pro *coniux* Wagn. Vol. V. et in edit. min. constanter scripsit *coniunx*, quod in plerisque locis exhibent Med. et Vat. quodque confirmant Voll. Herculan. P. II. Coll. IV. lin. 4. Cf. eius Orth. Verg. p. 422. — 295. Veteres mense Octobri aut nocte aliqua lunae lumine non illustrata (Plin. XVIII, 31, 74), aut plenilunii tempore interdiu, mustum cum variis condimentis decoquere solebant, quo uterentur vel aliis vinis admixto, quae eo per longius tempus servari putabantur, vel lacte diluto et festis diebus poto. (Ovid. Fast. IV, 779.) Mustum ad tertiam partem decoctum vocabatur *sapa*, ad dimidium *defrutum*. Cf. Geo. IV, 268. *igni pinguia multo Defruta*, et Voss. ad h. l. „Sedula in variis e musto defruti generibus conficiendis veterum fuit opera: vid. Plin. XXIII, 1, 18. XIV, 9, 11. Colum. XII, 19, 21. *Dulce mustum* laudat Quinct. Inst. VIII, 2, 10. inter epitheta, quae id, quod rei proprium sit, exprimant. *humor musti* poëtica periphrasis.“ *H.* Wagn. autem, quum in Medic. ultima litera voc. *dulcis* transfixa et puncto etiam notata sit, Virgilium *dulcem* scripsisse suspicatur. — *Vulcanus* pro igni, ut Aen. II, 311. VII, 77. et Plaut. Amph. I, 1, 185. *Quo ambulas tu, qui Vulcanum in cornu* (i. e. in laterna cornea: vid. adnott. ad Ecl. X, 59.) *conclusum geris?* Cf. adnott. ad Ecl. IV, 32. et V, 59. — *decoquit | humo | rem.* Habemus hic primum exemplum versus hypermetri, quod genus versuum Gellio teste N. A. XII, 2. apud Romanos Ennius (cf. Annal. XV, 6. et XVII, 26. p. 158. et 173. ed. Spangenb.) primus in usum induxit et posteriores poëtae fere omnes haud raro admiserunt. Constat autem, poëtas Romanos ciusmodi versus semper ita composuisse, ut syllaba abundans in brevem vocalem aut literam *m* exiret, proximus autem versus a vocali inciperet, itaque syllaba illa elisione quodammodo periret; quare etiam plerumque talis versus hypermeter cum sequente arctissime cohaeret neque maiore distinctione ab eo sciungitur (cf. Geo. II, 344. III, 242. 377. Aen. I, 332. 448. II, 745. IV, 558. V, 422. 753. VI, 602. VII, 160. VIII, 228. IX, 650. X, 781. XI, 608.); quamquam interdum etiam huius arctioris connexus nulla habetur ratio (cf. Geo. II, 443. Aen. IV, 629. VII, 470. X, 895.). Praeterea studiose videntur evitasse poëtae, ut illam syllabam elisam brevis antecederet, ne voce quasi repente intercepta et haerente pronuntiationis pausa, quae est in fine hexametri, prorsus fere interiret vixque audiretur. Qui autem huic observationi (a Weicherto in libro mox laud. p. 23. primum propositae) ex vulgari scriptura adversantur tres Virgilii loci, Geo. I, 69. III, 449. et Aen. XI, 333., dudum

Et foliis undam trepidi despumat aëni.
At rubicunda Ceres medio succiditur aestu,
Et medio tostas aestu terit area fruges.
Nudus ara, sere nudus: hiems ignava colono.

---

ex meliorum Codd. auctoritate emendati sunt. (Cf. ad ea adnotata.) Vid. imprimis Weicherti Comment. de Versu Poëtt. Epic. Hypermetro. Grimae 1819. (qui tamen p. 13. Ennium versu hypermetro usum esse falso negat: cf. Wagn. ad Geo. II, 69.) praeterea autem Santen. ad Terent. Maur. p. 153. Heins. ad Aen. III, 684. Iahn. ad Geo. II, 69. idemque ad Ovid. Met. IX, 191. et mea ad Lucret. IV, 1006. — 296. Foliis, vitigineis haud dubie, defrutum facientes mustum despumare solebant, quod, si ligno attingeretur, saporem fumi attrahere putabatur. (Cf. Plin. l. l.) Pro aeneis autem vasis Colum. XII, 20. 9. plumbea vult adhiberi, ne in aeruginem incidant. Pro *despumat*, i. e. spumam deiicit in humum, Gellius II, 3, 6. cum Cod. Moret. minus apte *disputam* exhibet, i. e. spumam foliis dispellit. Cf. adnott. ad Geo. II, 8. — *undam trepidi aëni* per transpositionem; proprie enim mustum est trepidum, quod, dum ebullit, quasi tremere videtur. Heyn. comparat Aen. VII, 463. *undans ahenum*. Cf. etiam Heins. ad Ovid. Met. XII, 279. Ceterum Gellium II, 3. et Serv. ad Aen. I, 213. non curantes, ex optimorum Codd. (Med. Vat. et Rom.) auctoritate ubique *aënum*, *aënus* non *ahenum*, *ahenus*, edidimus. Cf. Schneid. Gramm. Lat. I. p. 130. et 190. atque Wagn. Orthogr. Verg. p. 439. — 297. Iam, nocturnis negotiis opposita, ea referuntur, quae interdiu sint peragenda, et primum quidem aestivo die, tum hieme (v. 300.), denique auctumno et vere (v. 311 sqq.). Haec simplicissima locum intelligendi ratio. — *Medio aestu* cum Vossio, a quo Wagn. in eo tantum recedit, quod ipsum medium diem, ubi messores quiescant, excipit, interpretor: per totum diem aestivum (qui opponitur hibernis noctibus v. 291.: *den vollen, heissen Tag hindurch*) coll. Theocr. X, 47. *Σῖτον ἀλοιῶντας φεύγειν τὸ μεσαμβρινὸν ὕπνον. Ἐκ καλάμας ἄχυρον τελέθει ταμόσδε μάλιστα*, et Oppian. I, 129., qui idem fieri iubet *μέσου ἤματος*. Accedit, quod *medius aestus* ubivis fere significat meridiem aestivam, ut infra IV, 401. Ovid. Met. XIII, 811. Claud. XXXV, 106., qui Vossio laudantur. Cf. etiam infra III, 154. Heyn. et Wund. *medio aestu* minus probabiliter pro media aestate positum accipiunt (ut Ecl. X, 63. *frigoribus mediis* pro hieme media); nam ridiculum profecto esset, si Virgilius hic distinctis verbis praeciperet agricolis, ut messem aestate instituerent, ac si etiam de messe alio anni tempore facienda cogitari posset. In Italia autem iam m. Iunio messis et tritura fieri solebat. Cf. Pallad. in Iunio. — *rubicunda Ceres* frumentum maturum dicitur ob flavum colorem in rubrum vergentem. Supra v. 96. (ubi vid. adnott.) *flavam Cererem* commemoratam vidimus. Cf. etiam infra v. 316. De *Cerere* pro frumento posita vid. ad Ecl. V, 69. Ceterum cf. Colum. II, 21, 2. *aequaliter flaventibus iam satis, antequam ex toto grana indurescant, quum rubicundum colorem traxerunt, messis facienda est*, et Pallad. VII, 2, 2. (Tritici messem) *paratam esse cognosces, si aequaliter spicarum populus maturato ruboreflavescat.* — *succiditur* Voss. cum Ascensio interpretatur: sub ipsis spicis demetitur, ut stipulae vel siciliendae (v. 289.) vel cremandae (v. 85.) relinquantur. — 298. *Area terit fruges*, in qua illae teruntur. Vid. supra ad v. 192. — 299. „Ex Hesiodo petita esse satis constat, *Ἔργ.* 391. 392. *γυμνὸν σπείρειν, γυμνὸν δὲ βοωτεῖν* etc. Docet autem, mature, auctumno, arationem et sationem esse faciendam, (cf. sup. 208. II, 315. 316.) quum tepor aëris satis magnus, ut arator veste non egeat. *Nudum* esse tantum tunica [eaque succincta] indutum, toga aut paenula reiecta, post Cuperi Obss. I, 7. satis notum.“ *H.* Voss. comparat Hesiod. Sc. 286. et Plin. XVIII, 3, 4., qui narrat, legatum Senatus Cincinnatum nudum invenisse arantem. Ita etiam Aur. Vict. Vir. ill. 17. *Quinctius dictator*

Frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur,
Mutuaque inter se laeti convivia curant;
Invitat genialis hiems, curasque resolvit:
Ceu pressae cum iam portum tetigere carinae,
Puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
Sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus

dictus: ad quem missi legati nudum eum arantem trans Tiberim offenderunt, et Iustin. XLIII, 1, 7. *Dei simulacrum nudum, caprina pelle amictum.* Cf. etiam Cic. p r. Rosc. Am. 49. 50. atque Burm. ad h. l. et ad Petron 92. — „*hiems ignava colono* esse. dicitur, quae colonum otiosum esse iubet, et ab opere suo sub dio faciendo avocat." *H.* Similiter apud Hor. Od. II, 9, 5. *glacies iners*, et IV, 7, 12. *bruma iners*, i. e. nihil producens. Per hiemem autem intelligendum est illud pluviarum tempus circa diem brevissimum per quatuor fere hebdomadas in Italia non remittentium, ubi, quum omnia negotia rustica cessarent, rustici convivia et comissationes frequentantes ingenio suo indulgebant. Ceterum Wagn. Vol. V. et in edit. min. constanter scripsit *hiemps* ex Med., Vat. et Rom. auctoritate. Cf. eius Orth. Verg. p. 442. — 300. *frigoribus.* Vid. Ecl. II, 22. V, 70. X, 65. — *plerumque* de maxima hiemis parte accipiendum. — 302. *genialis hiems*, qua genio indulgetur, convivia hilaria habentur. Cuivis enim homini ex veterum opinione Genius erat tutelaris (vid. Censorin. de die nat. 3. et Interpp. ad Hor. Ep. II, 2, 187.), quem Romani conviviis epulisque maxime celebrari et delectari putabant; quare, cum hoc genio hilaritatis et laetitiae, festivorum maxime conviviorum notione semel coniuncta, quidquid hilare, festivum, iucundum erat, animum corpusque recreabat, *geniale* vocabatur, unde dictiones *genio indulgere*, *genium defraudare* et similes. Eadem de causa mensis December, quo imprimis eiusmodi convivia curabant, ab Ovidio Fast. III, 58. *Geniis acceptus* dicitur. Ita fere Voss. ad h. l.; paullo aliter Lindemann. ad Plaut. Capt. II, 2, 40.: „*Genius* est proprie non tam tutelaris uniuscuiusque hominis deus, quam potius melior et divina eius natura quaedam. Inde factum, ut quidquid mansuetius, hilarius, et beatae deorum vitae propius humana ferret natura, Genio tribueretur, atque eius auctor Genius haberetur." De festis autem Genio celebratis vid. Dissen. ad Tibull. I, 7, 49 sq. — 303. 4. Faustum reditum ad Lares naves declarabant coronata puppi, in qua tutela navis collocata erat. Omnino autem mos erat quavis fausta occasione oblata (etiam in discessu optato, post victoriam reportatam, vel die festo) puppes coronare. Cf. Aen. IV, 418. (ubi totus v. 304. redit, de qua re vide quae ad Ecl. V, 37. adnotavimus) Ovid. Met. XV, 696. Val. Fl. I, 301. Sil. It. XI, 486. Suet. Vitell. 10. Frontin. II, 13, 9. alii. Naves autem cum mercibus feliciter litori appulsae comparantur h. l. frugibus a rusticis feliciter demessis et in horrea congestis. — *pressae carinae* sunt mercibus oneratae naves. Vid. Tibull. I, 3, 40. et Ovid. Fast. IV, 300. iam ab Heynio laudati. Quare nec Heinsii coniectura *fessae*, quam Burm. probavit, nec Reiskii commentis *piceae* vel *Thressae* opus est. Cf. Heynii Obss. ad Tibull. I, 3, 40. Ceterum comma ab Heynio post *Ceu* positum hic et in similibus locis (Aen. II, 471. 626. IV, 402. 441. VI, 707. VII, 699. etc.) cum Wagn. omisimus. Cf. etiam Handii Turs. II. p. 46 sq. — 305. *Sed tamen*, h. e. *quamquam* hiems ignava est colono (v. 299.), *tamen* non deest, quod per eam agere ipsi liceat. Vid. adnott. ad Aen. III, 541. *quernas* non otiosum est epitheton; nam varia fuerunt glandium genera. Colum. IX, 1, 5. distinguit *quernam*, *iligneam* et *cerream glandem:* quare etiam in Geopon. V, 9, 24. *δρυΐνην βάλανον* commemoratam videmus. Colligebantur autem glandes m. Novembri incunte. Cf. ad Ecl. X, 20. et Voss. ad h. l. — *stringere glandes*, *oleam*, *baccam*, h. e. decerpere, ut alibi *frondes stringere* dicitur. Errat Voss., qui existimat hoc verbum, quod interpretatur: *mit den jungen Laubsprossen abscheeren*, ad solas glandes quadrare, ad oleas autem et myrti baccas non nisi per zeu-

Et lauri baccas oleamque cruentaque myrta;
Tum gruibus pedicas et retia ponere cervis,
Auritosque sequi lepores; dum figere damas,
Stuppea torquentem Balearis verbera fundae,

---

gma referri posse. Cf. enim Cat. R. R. 55. *Oleam, ubi nigra erit, stringito.* Varr. I, 55. (*Olea*), *quae manu stricta, melior ea, quae digitis nudis legitur, quam illa, quae cum digitalibus; durities enim eorum non solum stringit baccam, sed etiam ramos glubit,* et Colum. XII, 38, 7. *Multi nigram vel albam myrti baccam destringunt* etc. — *stringere* autem *tempus*, ut supra v. 213. *tempus tegere, incumbere.* In eiusmodi locis non Graecismum statuendum, neque Infinitivum pro Gerundio positum esse, ut Corte ad Sall. Iug. 89, 3. Drakenb. ad Liv. III, 4, 9. Oudend. ad Caes. B. G. VIII, 44. Heindorf. ad Hor. Ep. Sat. II, 4, 1. Bremi ad Nep. Lys. 3, 1. et Ages. 3, 4. Schmid. ad Hor. Ep. II, 3, 215. Herzog. ad Caes. B. G. VII, 26. et 71. Beneck. ad Iustin. XII, 7, 13. Zumpt. Gramm. §. 598. aliique censent, sed etiam sensu prorsus differre duas illas constructiones per Infinitivum et Gerundium, nunc satis notum. Constat enim, in illa Infinitivum Subiecti, Verbum *esse* merae Copulae, Substantivum denique Praedicati munere fungi, in hac vero Substantivum esse Subiectum sententiae, a quo pendeat Genitivus Obiecti, et Verbum *esse* continere Praedicatum, ut v. c. *tempus est facere* significet: facere est tempestivum (*zeitgemäss;* nam *tempus* haud raro idem est quod *opportunum tempus:* cf. Drak. ad Liv. VI, 18, 12. XXI, 54, 2. Bremi ad Nep. Alcib. 5, 2. Kritz. ad Sall. Iug. 69, 3.); sed *tempus est faciendi* (s. tempus faciendi — est) sit i. q. suppetit tempus ad faciendum. Similis ratio est locorum, ubi legimus *consilium cepit, iniit, cupido incessit facere* etc., in quibus non magis Infinitivus pro Genitivo Gerundii positus et a solo Substantivo aptus est, sed a Substantivo et Verbo simul pendet, quae coniuncta vim simplicis Verbi habent, cui Infinitivus Obiecti loco additur, quum *consilium cepit, iniit,* idem sit quod *decrevit, cupido incessit* i. q. cupivit etc.; ut verissime docent Rosenhayn. in Iahnii Annal. phil. et paed. 1826. II. p. 48. Kritz. ad Sall. Cat. 30, 5. Ramsh. Gramm. §. 168. 4. not. 1. atque Billroth. §. 248. not. et 264. not. 1. Cf. etiam quae ad Geo. II, 73. adnotavimus. — 306. Lauri et myrti nigrae baccis utebantur ad vinum condiendum. Vinum his conditum vocabatur myrtites, de cuius conficiendi ratione cf. Colum. XII, 38. — *baccas.* Wagu. Vol. V. et in edit. min. ex Med., Vat. et Rom. auctoritate ubique scripsit *baca*, simplici *c.* Cf. eius Orth. Verg. p. 418. De olivitatis tempore vid. adnott. ad Geo. II, 519. — *cruenta myrta*, baccas myrti nigrae, quae sunt succo rubicundo. Voss. intelligit rubras ferae myrti baccas, quae magis sint aromaticae, quam nigrae sativae myrti baccae. Equidem nihil decernere audeo, quum et Colum. l. l. Plin. XV, 29, 37. de *nigra* tantum et *alba* myrto loquantur, et ex utraque myrtitem confici prodant. — 307. Tunc etiam venationis tempus incipit. *Gruibus pedicas ponebant* Romani, quia avibus illis inter cibos lautiores vescebantur. Quare Hor. Epod. II, 35. canit: *Pavidumque leporem et advenam laqueo gruem Iucunda captat praemia.* Vid. etiam Gellius VII, 16. et Stat. Silv. IV, 6, 8. — 308. „*Auritos lepores* Afranio debebat Maro. Vid. Macrob. Sat. VI, 5. p. 600." *H.* Sic apud Ovid. Am. II, 7, 15. *auritus asellus*, quem Phaedro I, 11, 6. absolute *auritulum* vocari constat, et apud Avien. Phaen. Arat. 788. *auritus* absolute pro lepore. — *damas.* Vid. not. ad Ecl. VIII, 28. — 309. *Stuppea verbera fundae* poëtice pro funda e stupa facta, quae saxo emisso verberat, ferit. Aliter Voss., qui censet, verber hic pro funiculo fundae positum esse, haud dubie quia flagella, quae proprie verbera vocantur, plerumque e funibus erant facta. Poëtam nostrum imitatus est Sil. I, 314. *Hic crebram fundit Baleari verbere glandem.* Balearium autem insularum incolas (secundum Diod. Sic. V, 17. 18. ab hoc ipso nominatos, a *βάλλειν*, quamquam Strabone auctore XIV. p.

Cum nix alta iacet, glaciem cum flumina trudunt. 310
Quid tempestates auctumni et sidera dicam,
Atque, ubi iam breviorque dies et mollior aestas,
Quae vigilanda viris? vel cum ruit imbriferum ver,
Spicea iam campis cum messis inhorruit, et cum

654. Cas. nomen est Punicae originis, quod magis probabile, quum ab ipsis Graecis insulae illae *Γυμνήσιαι* s. *Γυμνήτιδες* potius quam *Βαλ(λ)ιαρίδες* s. *Βαλ(λ)ιαρεῖς* nominentur) in arte glandes funda mittendi praeter ceteros excelluisse, satis constat; (cf. Strab. et Diod. ll. ll. Lycophr. 637. Flor. III, 8. Silius III, 364. alii). Inde perpetuum hoc fundae epitheton (vid. v. c. Ovid. Met. II, 727. Lucan. III, 710. Sil. VII, 279.); ut infra III, 345. *Cressa pharetra*, quia Cretenses celeberrimi erant sagittarii. — 310. *trudunt*, detrudunt, volvunt secum in mare. — 311 sqq. „Tempestates subiungit, quae duabus praecipue anni partibus frequentius ingruere solebant, sub auctumni initium inde a medio Augusto, v. 311—13. (Colum XI, 2, 57. 58.), et sub veris exitum, Aprili medio, v. 313—15. (Colum. ibid. §. 36 sqq.)“ *H.* Illis enim temporibus aëris conditio repente et saepe mutata plerasque totius anni tempestates adferre solet. Cf. Lucr. VI, 356 sqq. Plin. II, 50, 51. et Sen. N. Q. IV, 4. — *sidera* addit tempestatibus, quod veteres ab eorum ortu et occasu tempestatum causas solebant repetere. (Vid. v. 335.) Ea autem sidera, ex quibus tempestates auctumnales pendere putabantur, sunt Arcturus, Centaurus, Hoedi et Corona. Vid. Voss. — 312. Primum agit de auctumni tempestatibus, ubi, remisso aestatis calore, dies iam breviores fieri incipiunt. — „*Atque*, quid dicam, *quae vigilanda viris* sint, *ubi iam br.* etc.; quae curanda et providenda ab agricolis sub auctumnum, inde a medio Augusto, ubi *mollior aestas*, leniore calore, quum vehementior aestus se iam remisit; vel *cum ruit ver*, mense Aprili, circa Virgiliarum exortum. Videndum est tunc, ne imbrium ingruentium vi anni spes a procellis profligetur, sementisque facta proluatur.“ *H.* — *et mollior aestas*, i. e. lenior, quum iam remissior sit solis calor. Unus Cod. Mead. *iam mollior aestas*, quod Heynio placet, displicet Iahnio ad Aen. I, 90., quum ita Copula *que* voc. *brevior* adiecta non habeat, quo referatur. Id vero, si plures Codd. addicerent, huic lectioni, haud dubie doctiori, recipiendae non obstare, ostendit Wagn. ad Ecl. IV, 6., ubi vid. adnott. — 313. *vigilanda*, i. e. providenda. *Vigilare aliquid* pro vigilare alicui rei (v. c. apud Prop. II, 2, 9. *studiis vigilare severis*) legitur etiam apud Ovid. A. A. II, 285. et Fast. IV, 109. (*vigilatum carmen*), ut in Apuleii Apol. p. 304. Elmenh. (*magis occulta plerumque noctibus vigilata*). Eadem constructione, sed alio sensu, apud Ovid. Her. XII, 169. A. A. I, 725. *noctes*, et apud Gell. praef. med. *vigiliae vigilatae* commemorantur. — *ruit*, ad finem festinat; ut Aen. VI, 539. *nox ruit*, Val. Fl. I, 274. *sol ruit*, Apulei. Met. III. p. 136. Elmenh. *sol ruit coelo* etc. Wagn. autem ad imbrium vim refert, de quibus *ruere* proprie dicatur. (Cf. infra ad v. 324.) *imbrifer*, *ὀμβροφόρος*, legitur etiam apud Martial. I, 62, 5. Colum. V, 5, 4. VII, 6, 4. et alibi. — 314. *spicea messis*, seges iam spicas gerens, iam fere matura messi, quae propterea *inhorrere* dicitur. *Horrere* enim vulgo de rebus cuspidatis et exstantibus usurpatur (cf. supra ad v. 151.), neque aliter hic verbum compositum intelligendum; quo eadem significatione utuntur etiam Petron. 63. (*mihi pili inhorruerunt*) et Apulei. Met. VIII, p. 202. (*aper pilis inhorrentibus*). Minus recte Wund. in hac voce invenit agitationis notionem, ut Aen. VIII, 195. *inhorruit unda*, i. e. intremuit fluctibus motis. Sed hic nondum sermo est de vi ventorum, quibus commota seges in agris fluctuet; immo cum verbis *spicea messis* coniunctum *inhorrere* nihil aliud est, quam *emporstarren*. — *et cum*. Hanc versus ordinandi rationem, ut sexto hexametri pede nova incipiat sententia, Virgilius tum maxime sequitur, quum eandem, qua antea usus est, Particulam repetit (cf. supra v. 80. et 223., infra v. 370., ubi vid. Voss., II, 539. III, 24. 133.

Frumenta in viridi stipula lactentia turgent? 315
Saepe ego, cum flavis messorem induceret arvis
Agricola, et fragili iam stringeret hordea culmo,
Omnia ventorum concurrere proelia vidi,
Quae gravidam late segetem ab radicibus imis
Sublimem expulsam eruerent; ita turbine nigro 320

---

etc.); quamquam etiam loci inveniuntur, ubi haec causa non obtinet (ut IV, 6, 71. etc.). Cf. etiam, quae de voce dissyllaba novam sententiam in fine versus incipiente ad Aen. IV, 593. adnotavimus. — 315. *in stipula*, h. e. culmo, vagina; Varr. I, 48, 3. Heyn. etiam Iliad. XXIII, 598 sq. conferri iubet. — *lactentia*, lactis plena. *Lactere* (succo lacteo compleri) agricolae dicebant novam segetem, et singularem colebant deum *Lactentem*, qui hoc efficere putabatur. Cf. Serv. ad h. l. et Ovid. Fast. I, 351. *sata teneris lactentia succis* etc. Habuerunt h. l. ante oculos Gratius Cyneg. 290. *Inde ubi pubentes calamos duraverit aestas, Lactentesque urens herbas siccaverit omnem Messibus humorem, culmisque armarit aristas* cett. et Colum. X, 325 sqq. — 316. „Quid? quod, id quod multo maius est, in ipsa messe [ideoque media aestate] procellae aut imbres saepe ingruunt. Repetit locum Plin. XVIII, 35, 79. Cf. Colum. II, 21, 2. Similiter de vitibus infra II, 419. *et iam maturis metuendus Iuppiter uvis.*" *H.* — 317. *fragili hordea culmo* non de certo quodam genere hordei, sed in universum dici patet. „Hos culmos *stringunt*, qui falce secant; dum falcem admovent, tangunt scilicet et stringunt. Itaque ea, quam Burm. et Martin. movent, difficultas, dum pro ligare dictum esse putabatur, concidit. Vir doctus *stringere* pectinibus decerpere interpretabatur: est id inter metendi genera ap. Colum. II, 21, 2. 3. De his cf. Varro I, 50." *H.* Usurpatur autem hoc vocabulum caedendi, amputandi significatu tum potissimum, quum de rebus sermo est, quae facile et uno ictu caeduntur; quare sollemne est de arborum frondatione. Cf. infra II, 367. Ecl. IX, 60. Colum. VI, 3, 7. adnott. ad Geo. II, 300. et Burm. ad Ovid. Nucem v. 135. Ceterum hordeum omnium frumentorum primum demetebatur iam m. Iunio. (Pallad. VII, 2, 2. Plin. XVIII, 7, 18.) — 318. *ventorum proelia*, i. e. ventos sibi adversantes, ideoque i. q. ventos ad proelia concurrere vidi. Imitatus est Virgilium Ovid. Am. II, 11, 17. *At vobis alii ventorum proelia narrent*, quem cum Apoll. Rhod. IV, 819 laudat Burm. Eiusmodi autem ventorum proelium descriptum habemus Aen. II, 416 sq. — *concurrere*. Rom. et unus Mead. *consurgere*, per se non minus apte (vid. de hac varietate lectionis Burm. ad h. l.); sed voc. *concurrere* h. l. tuetur Plinii XVIII, 35, 78. auctoritas. Conferri potest Lucr. VI, 116 sqq. *Fit quoque enim interdum, ut non tam concurrere nubes Frondibus advorsis possint* etc. — 319. *seges gravida* nihil aliud videtur esse, quam supra v. 111. *gravidae aristae*, ubi vid. adnott. — *segetem ab radicibus*, i. e. totas aristas *cum* ipsis radicibus. Vid. supra ad v. 20. — 320. Venti segetem *sublimem* (i. e. sublime, in sublime) *expulsam eruunt*, in aërem extollunt. *Sublimem* autem est Med. et Reg. a m. pr., Rom., Potter. 3. et Serv. Dresd. lectio, quam cum Nobbio in Syntagm. Locor. Parall. p. 127., Wagn. et Iahnio alteri, *sublime*, haud dubie ex interpretamento ortae, praetulimus. Cf. quae de hoc genere dicendi ad Aen. VIII, 559. adnotavimus. Ceterum Wagn. verissime haec adscripsit: „Haec autem *gravidam segetem sublimem expulsam* si cui horridiora videbuntur, is, si meminerit, rem horridam et asperam h. l. describi, artem potius poëtae laudabit, quum nitorem desiderabit." — *expulsam eruerent*, i. e. eruendo expellerent, ita eruerent, ut expulsa sit; per prolepsin illam Participii, qua pro re efficienda res iam effecta commemoratur. Iahn. hanc dicendi rationem ita explicare studet, ut eam ab usu Supini repetat (*eruere segetem expulsum*) atque Supini formam eadem attractione, qua Gerundium in Gerundivum transit, in Participium Perf. mutatam esse statuat.

Ferret hiems culmumque levem stipulasque volantis.
Saepe etiam immensum coelo venit agmen aquarum,
Et foedam glomerant tempestatem imbribus atris

Ita infra v. 400. *solutos iactare maniplos*, Geo. IV, 546. *placatam Eurydicen venerari*, Aen. I, 69. *submersas obrue puppes*, II, 736. *confusam eripuit mentem*, Hor. Epod. XVII, 5. *refixa devocare sidera* etc., neque alius generis sunt ii loci, de quibus ad Geo. II, 353. disputavimus. Cf. omnino Iahn. ad hunc et Hor. l. l. Gierig. ad Ovid. Met. I, 303. Bach. ad Ovid. Met. I, 32. et V, 358. Heinr. ad Iuven. VI, 160. Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 45. et I, 10, 17. Ceterum Virgilius videtur ante oculos habuisse Lucr. VI, 140. (flatus venti) *alta Arbusta evolvens radicibus haurit ab imis.* — „Verba *ita turbine nigro ferret* etc. difficultatem habent ex structura, quam, qui animadverterunt, varie tollunt. [Heynius ipse miratur, neminem coniecisse *ut turbine* etc.] Sed aut variavit poëta orationem, cuius naturalis ordo hic erat: vidi ventos concurrere et hiemem ferre culmos et stipulas, ut dicat: *vidi concurrere*, et vidi, ut *ita hiems ferret* — omittat autem Particulam copulandi; aut, quod probabilius, dictum est comparative, *sic*, haud aliter *hiems ferret*, hieme diriperetur, diripi videas stipulas, quam nunc media aestate radicitus aristas fert." *H.* Hanc posteriorem rationem probat etiam Wund.; sed longe rectius Wagn. Coniunctivum pendere putat ab omissa quidem, sed ex Pron. relativo *quae* v. 319. (i. e. *tanta quidem ut*) repetenda Particula *ut; ita* autem pro *tum*, εἶτα, positum habet; ut *ita ferret* significent „erutamque ferret." Probant hunc Particulae usum alii loci, v. c. Caes. B. G. II, 19. *Ubi prima impedimenta nostri exercitus visa sunt: ita — subito omnibus copiis provolaverunt*, ubi vid. Herzog., sicut Bremi ad Suet. Caes. 33. et Nep. Alcib. 4, 2. Grysar. *Theorie d. lat. Stils* p. 535 sq. alii; quamquam Goerenz. ad Cic. Acad. II, 35, 113. hanc significationem Particulae in dubium vocat omninoque negat Hand. Turs. IV, p. 480. vocaret. — „*hiems* est tempus anni procellosum ineunte auctumno et exeunte vere. 311. 12. Cf. Lucr. V, 218. *flabraque ventorum violento turbine vexant.*" *H.* — 322. Interdum procellosi imbres ingruunt, agros inundant, messemque deperdunt. Imitatus videtur poëta Hom. Il. XVI. 385 sqq. et Lucr. VI, 25 sqq., quos iam alii laudarunt. — *agmen aquarum* eleganter de densis et continuis imbribus. Ita v. c. Lucr. V, 272. et VI, 638. de fluviorum aqua: *inde super terras fluit agmine dulci*, qui I, 607. et VI, 100. etiam de *primordiorum* et *nubium agmine* (ut loco infra laud. de *picis e coelo demisso flumine*) loquitur; et Virgilius ipse Aen. II, 782. *leni fluit agmine Tibris*, Ennium imitatus, cuius locum servavit Macrob. Sat. VI, 4. *Quod per amoenam urbem leni fluit agmine flumen.* Cf. Salmas. Exercitt. Plin. p. 59. — „*venit*, ruit; *venire* enim etiam hoc sensu satis grave verbum. *Veniunt hostes, barbari*, qui impetum faciunt etc., ut docuit Burm. h. l. et ad Phaedr. I, 21. Cf. Aen. X, 456." *H.* Vid. adnott. ad Aen. l. l. et Aen. III, 138. 417. — 323. Hic non possum reticere ingeniosam certe Wakefieldi coniecturam ad Lucr. VI, 258. propositam; ubi quum haec verba legamus nostro loco simillima: *niger - - nimbus, Ut picis e coelo demissum flumen, in undas Sic cadit et fertur tenebris procul; et trahit atram Fulminibus gravidam tempestatem atque procellis*, vir ille doctus, comparans etiam Aen. I, 51. *Nimborum in patriam, loca feta furentibus austris Aeoliam venit*, hic quoque *Et fetam glomerant* etc. legendum esse suspicatur; quamquam non negat, obstare quodammodo coniecturae suae alium Lucretii locum IV, 170. *Tempestas perquam subito fit turbida fede Undique.* — *glomerant* Wund. interpretatur „glomeratim demittunt"; minus recte. Valet potius, ad *tempestatem* relatum, ut Aen. VIII, 254. (*glomeratque sub antro Fumiferam noctem*) et alibi, ita etiam h. l. nihil aliud, nisi in glomum convolvere; quare Mansonem rectissime puto convertere: *Aus der Höhe sammlet vereintes Gewölk sich zu schwarzen, furchtbaren Regengewittern.* Nubes, antea dispersae, nunc vero in unum coactae

Collectae ex alto nubes; ruit arduus aether,
Et pluvia ingenti sata laeta boumque labores
Diluit; implentur fossae, et cava flumina crescunt
Cum sonitu, fervetque fretis spirantibus aequor.
Ipse Pater media nimborum in nocte corusca

efficiunt foedam tempestatem, ingenti aquae vi effusa; ut etiam Wagn. in edit. min. locum rectissime interpretatur. — 324. *ex alto nubes collectae*, i. e. ex alto coelo; ex aëre descendunt contractae nubes: cf. v. 443. Voss., qui docet, in Italia imbres plerumque cum Austro exsurgere ex mari Tyrrheno, et Wagn. in edit. min., quem non fugit, vaporibus humidis, maxime marinis, nubes ali, *altum* de mari intelligunt; quod si voluisset poëta, haud dubie aliquid adiecisset, quod clarius de mari cogitari iuberet. — *ruit aether*, h. e. nubes collectae, ut in simili loco Geo. II, 325. *Ruere* autem verbum proprium de imbribus. Vid. Aen. V, 695. *Ruit aethere toto turbidus imber aqua.* Martial. III, 100, 3. *Imbribus immodicis coelum nam forte ruebat.* Liv. XL, 58, 6. [ubi sermo est de simili tempestate cum scissae nubis effusione (*Wolkenbruch*) coniuncta] *coelum in se ruere aiebant.* Cf. etiam Aen. I, 129. Explicat hunc locum quodammodo Lucretii versus VI, 290. *Omnis utei videatur in imbrem vortier aether*, i. e. in pluviam liquescere et decidere. — 325. *boum labores*, ἔργα βοῶν Hesiodi Ἔργ. 46. Homerus Il. XVI, 392. XIX, 131. Od. VI, 259. et alibi ἔργα ἀνθρώπων dicere solet. Cf. etiam locus parallelus Aen. II, 305. *aut rapidus montano flumine torrens Sternit agros, sternit sata laeta boumque labores.* — 326. *fossae*, colliciae, quales v. 114. commemorantur. Vid. etiam infra v. 372. — *cava flumina*, quae in alveis cavatis fluunt. Vid. Burm. ad Lucan. I, 396. idemque ad Ovidii Ibin 228. Ideoque non multum differunt ab altis, profundis. Alii, comparantes infra IV, 427., minus recte explicant *sicca*, aestatis calore exsiccata; nam si sicca sunt, non possunt *crescere* et litus exire. Cf. etiam Lucan. II, 421. *Dexteriora petens montis declivia Thybrim Unda facit, Rutubamque cavum*, Ovid. Met. VI, 371. *Et modo tota cava submergere membra palude*, idemque A. A. III, 94. *Quisve cavo vastas in mare* (Ablat. pro *mari*) *servet aquas?* — 327. *freta spirantia* sunt aestuantia (vid. Heins. ad Aen. X, 291.) *Spirant* enim, quae effervescunt, ebulliunt. (Cf. adnott. ad Aen. X, 291.); *freta* autem, ut *vada*, poëtice pro mari. Vid. Ecl. I, 61. Geo. II, 503. III, 260. Aen. I, 557. 607. multosque alios locos. — 328. „Interdum etiam fulmina et tonitrua cum ventis pluviisque miscentur. Ita acceptus locus reprehendi non potest tamquam a re alienus.“ *H. Ipse pater.* Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 96. — *nimborum in nocte.* Voss., paucos quosdam Codd. secutus, Praepositionem omisit. Sed plurimorum et meliorum Codd. consensus non flocci pendendus, imprimis quum *nox* hic non proprie dicatur de tempore nocturno, quod etiam Wagn. Qu. Virg. XIV. p. 437. censet. — *corusca dextra*, i. e. manu a fulmine, quod tenet, coruscante, splendente, ut in notissimo Horatii loco Od. I, 2, 2. *Pater - - rubenti Dextera iaculatus arces.* Lambin., Cerda, Bentl. (ad Hor. Od. III, 5.) et Voss. *corusca fulmina* cohaerere putant, et quod quicunque haec audiat recitata necesse sit iungat cogitatione *corusca fulmina*, nondum praevidens, secuturum esse vocab. *dextra*, boni autem scriptores auditorum quoque rationem habere, neque ita eos deludere soleant; et quod *corusca fulmina* multo melius opponantur *nimborum nocti*, quam *fulmina* simpliciter. Sed nonne simplex *dextra* sine epitheto addito vehementer languet? Quare mihi quidem prior illa ratio poëta longe dignior videtur et vel propterea amplectenda, quod veteres ipsi Virgilium nostrum non aliter intellexerunt, quem aperte imitati sunt Senec. Hippol. 155. *Quid ille, qui mundum quatit, Vibrans corusca fulmen Aetnaeum manu*, et Prudent. περὶ στεφ. hymn. IV, 9. *Quum Deus dextram quatiens coruscam Nube subnixus veniet rubente.* Ceterum cf. infra ad v. 366. adnott. — *moliri fulmina* est iacere, vibrare. Sic infra

Fulmina molitur dextra; quo maxuma motu
Terra tremit: fugere ferae, et mortalia corda
Per gentes humilis stravit pavor: ille flagranti
Aut Athon, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo

IV, 331. *validam in vitis molire bipennem*, Ovid. Met. V, 367. *Inque Dei pectus celeres molire sagittas* etc. Vid. supra ad v. 271. adnotata. Praeter ceteros autem comparandus Lucr. VI, 253 sqq., quem Virgilius ante oculos habuit, *Usque adeo, tetra nimborum nocte coorta, Impendent atrae Formidinis ora superne, Quom commoliri tempestas fulmina coeptat.* — „*quo motu*, i. q. quibus commota. Similiter, immo insolentius, Nep. Cat. 2. *multas res novas in edictum addidit, qua re luxuria reprimeretur.*“ *Wagn.* Magis, quam Nepotis verba allata, eiusmodi locos huc quadrare censeo, ubi Pronomen relat. vel demonstr. attractione quadam cum sequente aliquo Substantivo ita coniungitur, ac si notio eius in praecedente sententia iam expressa esset, quamquam certis verbis non expressa est; ut apud Sall. Cat. 43, 2. *Statilius et Gabinius opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad Consulem fieret.* id. Iug. 114, 1. *Per idem tempus advorsum Gallos male pugnatum; quo metu Italia omnis contremuerat*, et similes, quorum largam copiam suppeditat Ramsh. §. 159. 2. b. p. 354. Cf. etiam Krüger. in *Untersuch. über d. lat. Spr.* Fasc. III. p. 127 sq. Kühner. ad Cic. Tusc. I, 19, 45. et Kritz. ad Sall. Iug. 54, 6. Quare non opus est Reiskiana huius loci distinctione: *Fulmina molitur dextra quo maxuma motu: Terra tremit* etc., i. e. Fulmina molitur eo motu, quo maxima molitur; quam rationem languidam esse et contortam, quisque videt. — *maxima* autem *terra* est *γαῖα πελώρη* Hesiodi (Theog. 173. 479. 505. et alibi). — 330. De hiberna procella similia vide apud Hesiod. *Ἔργ.* 511. 512. et 529—533., quem Heyn. comparat. Similis est etiam Orphei locus, a Voss. laud., hymn. XVIII, 13. *ὃν καὶ γαῖα πίφρικε θάλασσά τε παμφανόωσα, Καὶ θῆρες πτήσσουσιν, ὅταν κτύπος οὐρανὸς ἐσέλθῃ.* — *tremit.* Wakef. ad Lucr. VI, 288. temere coni. *fremit* — *fugere*, quod Heyn. simplicissima ratione accipit pro *fugiunt, fugere solent*, positum, (cf. adnott. ad Geo. I, 49.), aliter explicat Wagn. Qu. Virg. VII, 6., qui Perfectum, rem plane absolutam significans, interdum ita pro Praesente poni docet, ut inter initium alicuius rei et finem vix ullum videatur spatium intercedere; quod probaturus praeter h. l. comparat Geo. II, 81. (*exiit*), Aen. IX, 418. (*iit*), V, 336. (*iacuit*), XII, 154. (*profudit.*) Sensum igitur hunc esse putat: simulatque tonitrua audiuntur terraque tremiscit, statim fugiunt ferae. Heynii explicationem amplecti videtur Iahn. supra ad v. 287. — *mortalia corda.* Vide supra ad v. 123. Praecedentem Copulam Martin. sustulit, probante Heynio; sed quum hic non diversa ponantur, sed similia (ferae et homines pariter expavescentes) coniungantur, optime se habet Copula. — 331. *humilis pavor*, quod reddit humiles, attonitos. Ab effectu igitur *humilis* dicitur, qua de re vide quae infra ad Geo. II, 376. adnotavimus. — *sternere*, percellere, *καταπλήττειν*, unde etiam *consternare* ductum. — *flagranti telo*, *ψολόεντι κεραυνῷ*. — 332. Versus ex Theocr. VII, 77. *Ἢ Ἄθω, ἢ Ῥοδόπαν ἢ Καύκασον ἐσχατιόεντα* sumptus. Unde fortasse defendenda vulgaris (Servii) lectio *Atho*, quam tamen invitis omnibus, quotquot collati sunt, libris et Schol. Crucq. ad Hor. Od. I, 16. nolui servare, imprimis quum etiam Val. Flacc. I, 164., hunc locum imitatus, scripserit: *ruentem Aut Athon aut Rhodopen* etc. Wagn. praeterea provocat ad Servii silentium; praesertim quum is Aen. XII, 701. diserte doceat, *Athos* in brevem exire syllabam, concinente Prisciano VI, 13, 70. p. 710. Putsch. Nihilominus Wagn. vulgatam in contextu retinuit. Equidem vero eo minus dubitavi Codd. lectionem restituere, quum Graecam formam *Athon* (pro Romana *Athum:* cf. adnott. ad Ecl. VI, 13. et Aen. XII, 513.) non solum apud pedestris orationis scriptores (Vitruv. praef. ad

Deiicit; ingeminant austri et densissimus imber;
Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
Hoc metuens, coeli menses et sidera serva; 335

---

l. II. §. 2. Liv. XLV, 30, 4. Plin. H. N. VI, 2, 2. Pomp. Mel. II, 2, 9. Val. Max. I, 6. extr. 1.), sed etiam apud poëtas (cf. praeter parallelum illum Val. Flacci locum Catull. LXVI, 46. et Ovid. Met. XI, 554.) Codices tueantur, alio autem Val. Flacci loco II, 76. fluctuent certe inter *Atho* et *Athos;* quumque parum probabile sit, omnes librarios hiatu et ultimae syllabae correptione, ut scripturam *Atho* in alteram mutarent, adductos esse, praesertim si cogitamus, hanc rationem Virgilio satis usitatam esse. Vid. adnott. ad Ecl. II, 53. 65. et alibi. Cf. tamen Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 77. et 80 sq., vulgatam, ut Nobbius in Syntagm. p. 127., praeferens. Est autem *Athos* celeberrimus mons Macedoniae, in mare Aegeum inter Strymonium et Singiticum sinum procurrens, qui hodie, ob multa coenobia in eo condita *Monte Santo* s. Ἅγιον Ὄρος vocatur. Cf. Strab. VII, extr. Mela II, 2, 10. Plin. IV, 17. alii cum Tzschuckii adnott. ad Melae l. l. et meis in libro *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1052 sq. De *Rhodope* monte vid. adnott. ad Ecl. VI, 30. — „*alta Ceraunia*, [Κεραύνια, s. *Acroceraunia*,] Ἀκροκεραύνια, satis noti vel ex Hor. Od. I, 3. Epiri montes, qui in mare [Ionium] procurrunt, ut Athos in mare Aegeum." *H.* Nomen ab hac ipsa re, quod saepe fulminibus feriebantur, eos accepisse, in promptu est. Cf. Eustath. ad Dionys. v. 389. Serv. ad Aen. III, 506. (ubi iterum commemorantur) Interpp. ad Hor. Od. I, 3, 20. et Plin. III, 23, 26. IV, 1, 1. cum Ovid. Am. II, 9, 19. Rem. am. 739. Prop. I, 8, 19. et similibus locis. Ceterum cf. de his montibus, qui nunc *Khimara* dicuntur, etiam Agathem. II, 9. Oros. I, 2. Dio Cass. XLI, 44. alii et liber meus modo comm. III. p. 854. — 333. *Deiecit* poëtica hyperbola pro *ferit*, *icit* fulmine. „Ex Aen. I, 43. 44. facile incidas in *disiicit;* idque video factum a Wakef. ad Lucr. V, 404. Quis tamen cogat poëtam semper eandem formulam decantare?" *H.* Cf. supra ad v. 269. — *ingeminant*, pro se ingeminant s. ingeminantur, ut saepe, v. c. Aen. III, 199. IV, 531. V, 227. et apud Lucr. IV, 452. simplex *geminare*. Vid. ad Aen. I, 234. Serv. explicat: „repetunt suos flatus." Post fulminis ictum procella et imber vehementer augeri solent; in quam rem Voss. comparat Lucr. VI, 289. *Quo de concussu sequitur gravis imber et uber* etc. — 334. *plangunt*, Heyn. et Wagn. interpretantur per: plangorem, sonitum edunt, resonant. Mihi vero nullus innotuit locus, ubi *litora plangunt* legatur pro *planguntur*. Quare equidem cum Iahnio *plangunt* ad *Austros* et *imbrem* referendum puto, ut *nemora* et *litora* sint Accusativi Obiecti, quemadmodum et nos dicimus *der Wind, der Regen peitscht das Meer*. Cf. Silius I, 588. de Borea: *semperque rigens nunc litora pulsat*, *Nunc ipsas alias plangit stridentibus Alpes*, Lucr. VI, 114. *chartasque volantes Verberibus venti versant planguntque per auras*, et id. II, 1156. *Nec mare, nec fluctus, plangentes saxa*. Wakef. e nonnullis Codd. Singularem recepit *plangit*, ad Iovem (*ille* v. 331.) relatum; Reisk. autem per coniecturam supervacuam, quam Heyn. elegantem dicit, omnem locum ita constituit: *ille* (v. 331. Iupiter) *Deiicit ingeminans; austri et dens. imber Nunc nemora--plangunt.* — 335. Sunt igitur anni tempora diligenter observanda et planetarum cursus. Redit poëta ad propositum v. 311. 312. — *Hoc metuens;* Voss. e paucis Codd. *Haec metuens.* — *coeli menses et sidera* Heyn. et Wund. ita distinguunt, ut illis duodecim zodiaci signa, his planetas indicari putent; sed rectius Wagn. de solis zodiaci sideribus s. de signis coelestibus (coll. v. 232.) agi putat, de epexegesi illa cogitans, „quae duo vel vocabula, vel enuntiata, magis minusve inter se diversa, copulae auxilio ita iungit, ut in unam notionem vel verborum conclusionem coëant ac coalescant" (Qu. Virg. XXXIII. 4.); v. c. Ecl. II, 8. *umbras et frigora*, i. e. umbras frigidas, Geo. III, 158. *notas et nomina gentis*, i. e. notas gentem indicantes, Aen. I, 158. *urbem et promissa Lavini*

Frigida Saturni sese quo stella receptet;
Quos ignis coelo Cyllenius erret in orbis.
Imprimis venerare deos, atque annua magnae
Sacra refer Cereri, laetis operatus in herbis,

Moenia, i. e. promissam Lavinii urbem, V, 227. *Reliquias vino et bibulam lavere favillam*, i. e. favillam ex ossibus crematis reliquam, Geo. II, 192. 242. 477. 486. III, 198. IV, 481. Aen. I, 27. 61. 258. II, 722. III, 223. 366. IV, 355. VII, 659. 751. 804. IX, 354. etc. Cf. etiam Obbar. ad Hor. Ep. I, 6, 59. Vol. I. p. 333. Wakef. ad Lucr. I, 297., collato, quem supra legimus, v. 51., per merum ingenii lusum coni. *coeli mores.* — *serva*, pro observa. Vid. adnott. ad Ecl. III, 75. et Thiel. ad Aen. V, 25. — 336. Planetarum quoque cursus observandus; instar omnium autem planetarum unum modo et alterum commemorat. — *Frigida S. stella*, quia Saturnus tam procul a sole remotus extremo orbe movetur. Cf. Plin. II, 8, 6. — *quo sese receptet* Servius, quem Heyn. sequitur, explicat: in quod signum se recipiat, cum quo sidere se coniungat; sed rectius Wunderl.: „*sese receptet* proprie; nam *se receptare, recipere* dicuntur ii, qui eo, unde aliquando discesserunt, proficiscuntur. Atqui planeta easdem semper in cursu suo stellas ingreditur. Adde not. ad v. 249. Cogites velim, Saturni sidus in cursu suo permultas stellas unius signi ingredi, et ex his coniunctionibus omnibus de tempestatibus coniecisse veteres." Imprimis autem *Saturni transitum* observare et notare consueverunt veteres. Cf. Plin. II, 39, 39. XVIII, 25, 57. et Geopon. I, 12. — Servius docet, Saturnum in Capricorno facere gravissimas pluvias (coll. Hor. Od. II, 17, 20.), praecipue in Italia, ut in Scorpio grandines, in alio fulmina, in alio ventos. Ceterum laudant hunc locum Sen. Ep. 88. Schol. Stat. Theb. I, 305. (qui praebet: *qua sese rec.*) et Schol. Iuven. Sat. VI. (*sese quum receptat* exhibens.) — 337. *Cyllenius ignis*, Mercurius, quem in Cyllene, Arcadiae monte, Maia peperit (cf. Aen. VIII, 138. ibique adnot.), *ignis* vocari videtur ob insignem eius splendorem, unde etiam Graecis ὁ στίλβων appellatur. — *coelo* cum recentioribus editoribus (quibus in edit. II. etiam Iahn. se adiunxit, in priore vulgatam amplexus) pro vulg. *coeli* recepi, et propter Med. aliorumque optimorum Codd. auctoritatem, et quod verba *quos in orbes coeli* diversos orbes coeli significarent, planeta vero eundem cursum, *orbem in coelo* peragit. Accedit etiam, quod ita vitatur ingrata eiusdem Casus iteratio, quum iam v. 335. *coeli menses* praecedant, librarii autem facilius *coelo* in *coeli* mutasse, quam contra, putandi sunt. Ceterum (quod iam docuit Wund.) *in orbes errare* dicitur Mercurius, quippe qui ex planetis, si Lunam exceperis, *minimum orbem*, infra spatium dierum 87 et 23 horarum, percurrit, itaque plures orbes peragrat, dum Saturnus *maximum orbem*, infra spatium annorum 29, dierum 166 et horarum 19 peragit. Bene igitur ad omnes planetas notandos *Saturnus* et *Mercurius* delecti. — 338. Ut harum tempestatum et procellarum vim avertant, poëta rusticis suadet religionem et deorum, imprimis Cereris, cultum. Loquitur autem de duobus festis in Cereris honorem celebrandis, altero, quod vere ineunte (v. 338 sqq.), altero, quod aestate, messe iam instante (v. 347 sqq.), peragendum sit. Et illud quidem, de quo cf. etiam Hesiod. Ἔργ. 465 sqq., vocabatur vel *Ambarvalia* (*die Feldumwandelung*), quod a fratribus arvalibus pompa sollemnis circum arva ducebatur, vel *Suovetaurilia*, quod sus, ovis et taurus solebant immolari; et celebrabatur in Cereris et Bacchi honorem m. Aprili exeunte, post ortum Pleiadum, die a sacerdotibus vel ipsis patribus familiarum ad cuiusque arbitrium constituto. Precabantur autem rustici illos deos, ut omnia mala a frugibus, pecore et omni agrestium turba arcerent. Cf. Tibull. II, 1, 1. ibique Interpp. Cato R. R. 141. Varr. R. R. II, 1, 10. Liv. I, 44, 2. Plin. XVIII, 2. Gell. VI, 7. Festus s. v. Ambarvales, p. 5. Lindem, supra Ecl. V, 74. 5. 75. Marini *Atti e monumenti de' fratelli Arvali.* 1795. 2. Voll. 4. et Herzberg. de ambarvalibus et amburbiali-

Extremae sub casum hiemis, iam vere sereno. 340
Tum pingues agni et tum mollissima vina,
Tum somni dulces densaeque in montibus umbrae.
Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte favos et miti dilue Baccho;

---

bus sacris in Seebodii *Archiv* etc. 1837. Vol. V. P. III. Alii cogitant de *festo sementivo* (cf. Ovid. Fast. I, 657.) ante Ambarvalia celebrato. De altero festo infra exponetur ad v. 348. — 339. *Sacra refer Cereri. Referendi* vocabulo iam Vossius annuam huius festi repetitionem significari arbitratur, ut Aen. V, 605. *referunt sollemnia ludis* (cf. etiam supra ad v. 249. adnotata); ideoque non pro simplici *fer*, *facias* positum, ut Heyn. censet, qui conferri iubet Heins. ad Ovid. Fast. II, 532. — *operatus. Operari* i. q. sacrum facere (cf. adnott. ad Ecl. III, 77.,) et *operatus* vi Praesentis dictum pro sacrificans. Cf. Orell. ad Hor. Od. III, 14, 6. Dissen. ad Tibull. I, 5, 33. et adnott. ad v. 206. — *laetis in herbis*, ut infra II, 525. *in gramine laeto.* (Cf. adnott. ad Geo. I, 1.) Haec enim sollemnia agrestia sub diu in herbis, h. e. in agris, institui solebant. Cf. Tibull. II, 5, 95. *Tunc operata Deo pubes discumbit in herba.* Multi Codd. et Schol. Crucq. Hor. Od. III, 14. *in arvis*, quod quomodo ortum sit, Wagn. docet Cod. Medic. comparato, ubi, „quum librarius, aberrantibus ad v. 337. oculis, inde verba *in orbis* huc transtulisset, alius *a* supra scripsit, unde ducta lectio *arvis*." Tuentur etiam vulgatam Nonius s. v. *operari* et Schol. Iuven. Sat. XII, 92. — 340. „Vel hic locus docere potest, quam parum subtilis interdum sit poëtica ratio. *Extremae sub casum hiemis* putes esse primum veris initium; at subiiciuntur ea, quae adultum satis significant; quamvis non immemor sim, clementioris coeli in nostro poëta rationem esse habendam. Similiter supra v. 230. *ad medias pruinas;* quod sane severe exigi nequit." *II.* De hac significatione Praepos. *sub*, qua, idem fere quod *statim post* indicans, de tempore modo praeterito usurpatur, cf. infra III, 402. Aen. V, 494. Cic. ad Fam. X, 16. Liv. XXV, 7, in. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 1, 10. Herzog. ad Caes. B. G. VIII, 49. Fabri ad Liv. XXI, 2, 1. Grysar. *Theorie d. lat. Stils* p. 459. Zumpt. Gramm. §. 319. etc. Inde patet, reiiciendam esse plurimorum Codd., etiam Romani, lectionem *sub casu*, quam Wagn. elisioni deberi recte iudicat. *Sub casum* tuetur Medic. cum aliis nonnullis, quos etiam Iahn. sequitur, minus tamen recte *sub* reddens per: *gegen das Ende hin.* Ceterum Wagn. Vol. V., potissimum Cod. Rom. secutus (qui Aen. IX, 292. *cassus* et Aen. VIII, 375. *cassurus* exhibet), ubique scripsit *cassus*. Cf. eius Orth. Verg. p. 469. — 341. „Hesiod. Ἔργ. 585., ubi de aestatis initio: *Τῆμος πιόταταί τ' αἶγες καὶ οἶνος ἄριστος.*" *H. Tum pingues agni.* Ita meliores libri. Ante Heins. vulgo legebatur *Tunc agni pingues*, quod Wagnero iudice debetur librariis, Substantivum *agni* ante Adiectivum *pingues* retrahentibus. Praeterea idem Vir. doct. docet, aures laedi verbis: *Tunc agni pingues - - Tunc somni dulces;* maximopere autem vitare Virgilium similes in versibus sese excipientibus primorum ordinum sonos. — Voss., coll. Theocr. XIII, 25. agnos, m. Novembri vel Decembri genitos, quatuor mensibus post, vere incunte, ab ubere matris depulsos ipsosque pastum actos esse docet. Cf. etiam Dissen. ad Tibull. II, 5, 38. — *vina mollissima*, quae superiore anno condita, exuta per hiemem asperitate, mitia sunt et lenia. Sic Graecis οἶνος σκληρός et μαλακός. Contra *durus Bacchi sapor* Geo. IV, 120. — 342. *somni dulces densaeque in m. umbrae* eadem ratione explicandum, qua supra v. 335. *menses et sidera;* est enim somnus ob eam ipsam causam rusticis dulcis, quod in umbra silvarum eo fruuntur. — 343. Cf. Tibull. I, 1, 23. et II, 1, 13 sqq. — 344. Cereri libandum esse, poëta praecipit. „E lacte, melle, vino *mulsum* factum indicari, notat Macrob. III, 11., magis forte subtiliter, quam vere.

Terque novas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam chorus et socii comitentur ovantes,
Et Cererem clamore vocent in tecta; neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quam Cereri, torta redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos, et carmina dicat.
Atque haec ut certis possemus discere signis,
Aestusque pluviasque et agentis frigora ventos,

Nam diis agrestibus libatur ex more lacte, melle, vino. Cf. idem VII, 12. et Serv. et Cato R. R. c. 134." *H.* Secundum Voss. haec libatio vel hostiae mactandae vel igni infundebatur (coll. Geo. II, 192.). Mel autem non nisi lacte vel vino dilutum poterat libari. — De adiecto Pronomine *tu* vid. adnott. ad Geo. II, 241. — 345. Ducitur hostia lustrandorum agrorum causa circa novam segetem. — *felix hostia*, secundum Serv. est fecunda, quemadmodum *felix ager*, *arbor*; sed rectius Heyn. cogitat de hostia, quae tamquam pura et diis accepta felicis est ominis et bonum frugum proventum portendit, aut quae, placatis per eam diis, ipsa huius felicis proventus causa haberi potest. — *ter eat.* Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 75. — 346. *chorus et socii* est chorus, turba sociorum, sc. in operibus rusticis subeundis, sive vernarum. Cf. II, 528. — *ovantes*, laetantes, laete clamantes, cantantes. Cf. infra v. 423. Aen. III, 189. 544. IV, 543. 577. V, 563. etc. Interdum etiam de rebus inanimatis, ut Prop. III, 7,53. *currus ovans*, Stat. Silv. I, 2, 249. *lyra ovans.* — 347. *vocare in tecta*, invocare, ut adsit. Cf. Colum. X, 430. *Et te Maenalium, te Bacchum, teque Lyaeum Lenaeumque patrem canimus sub tecta vocantes*, et Horat. Od. I, 30, 3. *vocantis Ture te multo Glycerae transfer in aedem.* — 348. Nunc sermo est de altero festo instante messe, brevi ante eius initium, quod circa diem longissimum solebat esse, in Cereris honorem celebrato. Cf. Cato R. R. c. 134. *Priusquam messim facies, porcam praecidaneam fieri oportet* etc. Porca igitur sacrificabatur, cuius exta, Iano, Iove et Iunone invocatis, cum vino Cereri offerebantur. — *falcem maturis--supponat aristis*, i. e. messem incipiat. — 349. *torta--quercu*, i. e. corona quernea, quam Servio auctore gestabant Cereri operantes, ut in memoriam sibi revocarent priorum hominum victum, qui, agriculturam per Cererem nondum edocti, glandibus vescerentur. — 350. De *motibus incompositis*, i. e. incondita, non ex artis legibus instituta rusticorum saltatione, cum carminibus messoriis coniuncta, cf. adnott. ad Ecl. V, 73. *motus dare* pro saltando legitur etiam Hor. Od. III, 6, 21. et Liv. VII, 2, 4. — 351. „Haec omnia, has tempestates coeli et aëris vices, de quibus hactenus egit, porro magnum calorem, pluviam et gelu e lunae phasibus et variis prognosticis, quae experientia docuit, intelligunt agricolae [et praevident. Iupiter ipse in commodum agricolarum haec signa et indicia edi voluit]. Est haec meteorognosia agricolarum." *H.* — *haec* ad seqq. referendum, *aestus*, *pluvias*, *ventos* etc. — *possemus* pro vulg. *possimus* ex Med. a. m. pr., Rom., Pott. 2. 3. cum Voss., Wund. et Wagn. recepimus; quo Iovis voluntas et consilium melius indicatur: Iupiter, haec omnia instituens id egit, ut possemus etc. Iahn. in priore edit. vulgatam defendit, quae „non solum Iovem hoc in animo habuisse, sed etiam homines idem nunc consequi indicet." At vero ita Particula *ut* non consilium Iovis, sed effectum modo indicaret: Iupiter haec instituit, atque ita factum est, ut etiam nunc homines discere possint; quod ab hoc loco alienum esse censeo. Utrumque autem, et consilium et eventum, Romani non solent confundere. (Cf. Billroth. Gramm. Lat. §. 229., optime de hoc temporum discrimine exponens.) Quod intelligens Iahn. in edit. II. et ipse recepit Imperfectum. (Cf. eius adnot. ad Aen. VI, 754.) — 352. *Aestusque*. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 51. Inde facile patet, quid de altera Med. et aliorum quorundam li-

Ipse Pater statuit, quid menstrua Luna moneret;
Quo signo caderent austri; quid saepe videntes
Agricolae propius stabulis armenta tenerent.
Continuo, ventis surgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumescere et aridus altis
Montibus audiri fragor, aut resonantia longe
Litora misceri, et nemorum increbrescere murmur.

brorum lectione *Aestusque et pluvias* iudicandum sit. — *agentis*, secum advehentes. — 353. *Ipse Pater*, ut supra v. 328. — „*statuit*, h. e. fixum et constans esse iussit. Mutuatus autem est haec ex Arati Phaen. v. 10—13., e quo sequentia pleraque petita. Cf. Geopon. I, 2 sqq. — *monet* luna prognosticis, quae edit, ut solent vates monere, qui futura docent; et *menstrua luna* praeclare propter menstruas motus vices." *H.* Cf. v. c. Catull. XXXIV, 17. *Tu cursu, Dea* (Luna), *menstruo Metiens iter annuum*, et Plin. II, 10, 7. *menstrui non sunt defectus lunae.* — 354. *Quo signo caderent austri*: quod signum indicaret, ventos mox esse cessaturos. *Cadere* enim (cui opponitur *surgere* v. 356.) de ventis et maris fluctibus usurpatum i. q. residere. Cf. Ecl. IX, 58. Aen. I, 154. Ovid. Met. VIII, 2. *cadit Eurus et humida surgunt nubila* etc. Sic etiam Gr. *πίπτειν*. Cf. Hom. Od. XIV, 475. Hesiod. *Ἔργ.* 547. *Βορέαο πεσόντος*, et Aesch. Agam. 577. *πόντος πεσών*. Quod hic *cadere*, idem Aen. VII, 27. est (se) *ponere: Quum venti posuere, omnisque repente resedit Flatus.* — *quid saepe videntes*, h. e. quo signo viso, quo occurrente prognostico moniti. Voss. *quod* praetulit ex multis sane Codd., non tamen Med. et vetustioribus, putans vulgatam librariis deberi, praecedentia illa *quid menstrua Luna moneret* respicientibus. Sed verissime *Iahn.*: „Sic poëta diceret, agricolas eodem signo, quo austri caderent, admoneri, ut armenta prope stabula contineant. Sed diversum signum poëta intelligit." Cf. eiusdem adnot. ad Ecl. I, 19. p. 362. ed. II. — *propius stabulis*, quam si in pascua consueta mitterentur. Continet ea pastor prope a stabulis propter imminentem tempestatem. Sic Calpurn. V, 43 sqq. *Nec tu longinquas procul a praesepibus herbas, Nec nimis amotae sectabere pabula silvae, Dum peragit vernum Iovis inconstantia tempus.* De constructione voc. *propius* cf. Ruddim. II. p. 97. — 356 sqq. „Imminentes procellas nuntiat surdus aëris motus terra marique increbrescens, quo exterriti alites marini ad litus se recipiunt. Ex Arati Progn. 177 sqq., qui versus a Cicerone translati sunt in Lat. de Div. I, 7., ubi vid. Davis. Cf. Lucan. V, 565 sqq., qui in toto illo loco nostrum ante oculos habuit. Virgilium sequitur Plin. XVIII, 35, 85—87." *H.* Ipse autem Virgilius Homerum Il. XIV, 16 sqq. imitatur, quem in eo certe superat, quod tempestatem sensim auctam et propius adpropinquantem melius depingit. Voss. praeterea comparat Aen. X, 97 sqq. — 356. *Continuo*, i. e. principio, initio, *αὐτίκα*. Cf. quae supra ad v. 60. Heyn. adnotavit, et Hand. Tursell. II. p. 107. Brunck. de hac vocis significatione conferri iubet Koenium ad Greg. Cor. p. 194. — *ventis surgentibus:* mox v. 365. *vento impendente.* Vide modo ad v. 354. — *freta ponti* poëtice pro ponto, mari ipso. Vid. supra ad v. 327. et infra ad v. 469. — 357. „*aridus fragor*, qualis asper et acutus lignorum aridorum, quum franguntur. Ita etiam Lucr. VI, 111 sqq. [*aridus sonus*, ut paullo ante *fragilis sonus.* Cf. Wakef. ad eiusd. V, 318.] et Homericum *αὖον ἄϋσεν*, ut Il. XIII, 441., et *καρφαλέον ἄϋσεν* ibid. v. 409. Effert autem haud paullo ornatius Aratea l. l. 180. *κορυφαί τε βοώμεναι οὔρεος ἄκραι.*" *H.* — *altis montibus*, in silvis montium. — 359. *Litora miscentur resonantia*, ita miscentur, ut resonent (vid. supra ad v. 320.), i. e. mare perturbatur et fluctus litori cum fremitu alliduntur. Heyn. confert Aratum v. 178 sq. *μακρὸν ἐπ' αἰγιαλοὶ βοόωντες, Ἀκταί τ' εἰνάλιοι, ὅπότ' εὐδίοι ἠχήεσσαι* et Plin. XVIII, 35, 58. *Littora*

Iam sibi tum a curvis male temperat unda carinis,
Cum medio celeres revolant ex aequore mergi
Clamoremque ferunt ad litora, cumque marinae
In sicco ludunt fulicae, notasque paludes
Deserit atque altam supra volat ardea nubem.

---

ripaeque si resonabunt tranquillo [mari, hoc praedicit] *asperam tempestatem.* De *nemorum murmure* s. mugitu cf. Aen. X, 97—99. Expressit h. l. Lucan. V, 551 sqq. — *increbrescere.* Cf. Catull. Epith. Pel. 275. *Post vento crescente magis increbrescunt.* Hanc autem formam cum Wagn. restituimus ex Cod. Med. auctoritate, qui eandem etiam Aen. VIII, 14. exhibet, ut *crebrescere* Aen. III, 530. XII, 222. et 407. Cf. etiam Haase ad Reisig. *Lat. Gr.* p. 259. *Increbescere* dudum reiectum a VV. DD.; probatur tamen Heindorfio ad Hor. Serm. II, 5, 93. et in Wagneri edit. min. (invito, puto, auctore) hic rursus apparet. Voss. ad numerorum praestantiam v. 357—59. lectores attentos facit. — 360. „Iam tum satis gravis est tempestas in alto, ut navis vix resistat fluctibus, increbrescente procellae vi, quum etc." *H.* — *male*, i. e. vix vel non. Vid. adnott. ad Aen. II, 23. — *a curvis carinis* post Heinsium et Bothium e Cod. Rom. et quatuor aliis libris, quibuscum conspirat Arus. Messius p. 264., pro vulg. *curvis carinis* recepit Wagn., quum *temperare* nusquam cum simplici Ablativo construatur, quominus autem *curvis carinis* pro Dativo habeamus, additum *sibi* impediat. Wunderl. tamen, quum nemo unquam dixerit *tempero mihi ab aedibus, ab urbe* et similia, *a curvis c.* manifestam habet librariorum correctionem, haec adiiciens: „Mihi difficultas ita expedienda videtur. *Sibi temperare* est se continere, sibi modum ponere. His addi potest tertius Casus, si quaeritur: *adversus quem* (quae constructio est apud Suet. Vit. Lucani) *tibi temperes.* Nam *temperare* cum tertio Casu est parcere. Cf. Cic. Verr. IV, 6. *Non recuso, quin ita me audiatis, ut, si cuiquam ulla in re umquam temperaverit, vos quoque ei temperetis.*" Sed quam hic Wund. proponit verbi illius construendi et explicandi rationem, ea et ipsa exemplis fulcienda erat, quae quum nusquam inveniri videantur (nam Suetonii verba *Neque verbis neque factis adversus principem temperavit* nihil omnino probant), satius duxi Praepositionem cum Bothio et Wagn. recipere; cuius quidem constructionis inter alia haec habes exempla: Aen. II, 8. Hor. Od. II, 3, 3. Auct. ad Herenn. IV, 18, 25. Plin. Ep. II, 4. Voss. ex Guicti et Gebhardi coniectura parum felici edidit *tibi* (i. e. tuis) - - *temperat unda carinis.* Ceterum sententia satis clara: Tum solent venti, procellae, ita increbrescere, ut navis vix resistat fluctibus, quum aves marinae in siccum confugiunt. — 361. *Clamorem ferunt ad litora*, dum ipsi litora petunt, ideoque i. q. clamantes fugiunt ad litora. — „Quod Aratus v. 182—84. de *ardea* dixerat, hoc ad *mergos* transtulit Virgilius. Contra Aratus v. 186. 97. mergos (*αἰθυίας*) in litore alis plangere memoraverat; unde videtur ductum, quod h. l. de *fulicis* narratur, *ludere in sicco.* De voce *siccum* vid. Aen. X, 301. [ibique adnott.] In v. 364. Aratus de ardea praeiverat: *Κινυμένου τε θάλασσαν ὑπερφορέοιτ' ἀνέμοιο*, vento moto volet super mare, in quo Virgilius videri potest poëtice exornasse *volare.* Lucan. V, 554. *Quodque ausa volare Ardea sublimis pennae confisa natanti.* Ceterum Cicero Arateum *ἐρωδιόν fulicem* reddiderat de Div. I, 8, 14. [*Rava fulix itidem fugiens e gurgite ponti, Nuntiat horribiles clamans instare procellas* etc.], ubi vid. Davis. Nimium veteres sibi indulgebant in nominibus accurate reddendis." *H.* De *fulice s. fulica* (*das Blässhuhn, Wasserhuhn*) cf. Plin. VI, 37, 44. — 364. Quum Codd. lectio fluctuet inter *supra volat*, *super volat*, *volitat super* et *super avolat*, Burm. (qui conferri iubet adnott. suas ad Ovid. A. A. II, 19. et ad Suet. Aug. 94.) coni. *super evolat*, Voss. autem in his variis lectionibus vestigia antiquioris formae *supera*, qua Lucretius (III, 386. IV, 674. V,

Saepe etiam stellas, vento impendente, videbis
Praecipites coelo labi, noctisque per umbram
Flammarum longos a tergo albescere tractus;
Saepe levem paleam et frondes volitare caducas,
Aut summa nantis in aqua colludere plumas.

1460. etc.) et Cicero in Arateis (v. c. de N. D. II, 42. in.) aliquoties utuntur (cf. etiam Priscian. XIV, 2, 11. p. 980. et XIV, 6, 52. p. 1001.), haud scio an temere sibi videtur invenisse. — 365. Etiam stellarum traiectiones s. discursus (*Sternschnuppen*, ἀκοντισμοί s. διαῤῥομαὶ ἀστέρων) inter ingruentis tempestatis indicia referuntur; qua de re plures veterum consentiunt, ita quidem ut Plin. II, 36. XVIII, 35, 80. et Geopon. I, 11. contendant, stellas cadentes portendere procellas ex ea regione venientes, in quam ferantur, Aratus vero v. 194 sqq. et Sen. Nat. Qu. I, 14. (non c. 6., ut apud Voss. legitur) ex ea coeli plaga ingruentes, ex qua veniant. Cf. Voss. ad h. l. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* I. p. 627 sq. Ceterum hunc quoque locum ex Arati l. l. sumpsit Virgilius, imitatus autem est Lucan. V, 561 sqq. Cf. etiam Aen. II, 693. V, 527. Hom. Il. IV, 75. 366. et Lucr. II, 206 sqq. (non 143., ut apud Heyn. legitur.) *Nocturnasque faces coeli sublime volantes Nonne vides longos flammarum ducere tractus, Non cadere in terram stellas et sidera cernis?* Hunc ipsum autem Lucretii locum Virgilio hic ante oculos fuisse putat Macrob. Sat. VI, 1. p. 156. Bip. — 365. *impendente.* Voss. sine iusta causa ex paucis Codd. minoris auctoritatis recepit *impellente*, comparans Senecam, qui l. c. dicat: *Attritu aëris ignis incensus vento praeceps impellitur*, et Sen. Trag. Hippol. 736. *Stella quum ventis agitata longos Corripit ignes.* Sed quamquam verum est, stellas cadentes vento impelli, hic tamen non tam hoc dicendum erat, quam id, quod indicant ventum impendere, instare. Prorsus congruit cum hac lectione Theocr. XIII, 50. ὡς ὄκα πυρσὸς ἀπ' ὠρανῷ ἤριπεν ἀστὴρ Ἀθρόος ἐν πόντῳ· ναῦται δέ τις εἶπεν ἑταίροις· Κυφότερᾰ, ὦ παῖδες, ποιεῖθ' ὅπλα· πλευστικὸς οὖρος. *Impendere* autem idem fere, quod v. 356. *surgere.* — 366. *per umbram Flammarum - - tractus.* Solent poëtae orationem ita instituere, ut contrariae notiones proxime se excipiant, quo magis oppositio eluceat. Sic supra v. 328. *in nocte corusca Fulmina.* — *umbra* Singul. numero de nocte nocturnisque tenebris usitatum. Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 14. Quare altera lectio *per umbras*, a Codd. quibusdam deterioris notae suppeditata, minus probabilis, quamvis simillimo loco Aen. II, 693. *per umbras* scribere poëta maluerit. — *flammarum tractus* ex Lucretii l. l. depromptum. Intelligendae autem sunt scintillae ipsum corpus igneum sequentes *a tergo;* unde etiam patet, cur poëta Plurali numero utatur de flammis longe tractis, ut Aen. V, 526. *Signavitque viam flammis.* Cf. etiam Aen. VI, 550. Accuratius Virgilius Aen. II, 693. *de coelo lapsa per umbras Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.* Arat. v. 19. τοὶ δ' ὄπιθεν ὑμοὶ ὑπολευκαίνωνται. Ceterum laudant hunc versum Senec. Nat. Qu. I, 14. VII, 20. et Macrob. Sat. VI, 1., uterque memoria deceptus. — 368. Plinius XVIII, 35, 86. refert, „folia sine aura, quae sentiatur, ludentia, lanuginem populi, aut spinas volitantes et plumas aquis innatantes" tempestatem venturam indicare; idemque Aratus v. 190 sqq. de πάπποις contendit. — *frondes caducae*, quae ab arboribus deciderant, ut Ovid. Met. VII, 840. ubi vid. Bach. *Caducus* enim poëtis non solum de eo dicitur, quod natura sua ita comparatum est, ut facile cadat, verum etiam de eo, quod iam cecidit (Aen. VI, 481. Hor. Od. III, 4, 44. Ovid. Met. VI, 396. IX, 651. Varr. R. R. II, 2.), vel quod casurum est (Aen. X, 622.). — 369. *plumas* Wakef. ad Lucr. III, 387. docte magis, quam vere, de ipsis illis *pappis*, s. alba lanugine vel canitie deflorescen-

At Boreae de parte trucis cum fulminat, et cum 370
Eurique Zephyrique tonat domus: omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis navita ponto
Humida vela legit. Numquam imprudentibus imber
Obfuit: aut illum surgentem vallibus imis

---

tium plantarum interpretatur. — 370. „Iam praesagia pluviarum enarrantur. Primum est fulminum ex omnibus coeli partibus concursus. Omnino, pergit v. 373., pluviae venturae observatio in promptu est; tam manifesta eius signa sunt — quae inde subiicit — ut neminem facile non ante provisa et animadversa pluvia opprimere possit. — 370—372. Quando ab omnibus coeli partibus tonat, imbres ingruunt. Conversi ex Arato v. 200—205., qui ultimus versus haud dubie suppositicius est. Cf. Plin. XVIII, 35, 81., et de reliquis sect. 87." *H.* — Tres ventos nominat pro omnibus, ut Aen. I, 85. et alibi. Cf. Voss. ad h. l. Apud Lucr. V, 744. legimus *Altitonans Volturnus et Auster fulmine pollens.* — *et cum.* Vid. supra ad v. 314. — 371. *Euri - - domus* pro ea coeli parte, unde ille spirat. *Euriquē.* Vid. supra v. 352. Quae enim sequitur litera Z, causa productionis non videtur. Cf. Schneider. Gr. Lat. I, 2. p. 713. et quae ad Aen. III, 270. adnotavimus. Secundum Voss. Virgilius h. l. sequitur antiquiorem illam fabulam, ex qua Venti, tamquam Dei, domus suas habent in extremo orbis terrarum margine; Aeneidis autem I, 56. posteriorem refert narrationem de Aeolo, ventos in spelunca inclusos tenente atque coërcente. — 372. *Rura natant*, inundantur. Sic *campi natantes* apud Lucr. V, 489. et VI, 1141. Cf. etiam Aen. III, 625. Ovid. Am. II, 16, 34. Stat. Theb. II, 337. — *fossis.* Vid. supra ad v. 326. — *ponto* Wakef. ad Lucr. I, 372. coniungit cum *humida*, ut sermo sit de velis, quae pontus humectaverit, quemadmodum Geo. IV, 430. legamus: *vasti gens humida ponti.* At non ponto, sed imbre madida sunt vela; *ponto* autem, i. e. in mari, opponitur vocabulo *rura.* — 373. *vela legere*, i. e. colligere, convolvere. Cf. Aen. III, 532. Ovid. Her. XV, 216. Val. Fl. II, 13. etc. — Pierius in quibusdam libris invenit *omnis navita - - vela legunt*, pro *legit;* quae lectio Heinsio (qui conferri iubet adnot. suam ad Ovid. Met. IX, 426.) temere arridet. Wagn. autem Qu. Virg. VIII. p. 404. vicinitatem Pluralis *vela* librariis obfuisse suspicatur. *Numquam imprudentibus imber Obfuit*, damna attulit, nocuit, i. e. nocere solet. (Cf. adnott. ad Geo. I, 49.) Signa venturi imbris tam manifesta sunt, ut agricolis improvisus ille supervenire et nocere non possit. Male igitur Schrader. ex Cod. Med. *prudentibus* praefert. Similis sententia legitur infra v. 425. Burm., comparans supra v. 259. Aen. I, 630. II, 499. IV, 107. etc., ubi Particulas *quasi, tamquam, velut* omissas censet, etiam hic *imprudentibus* sine iusta causa explicat per *velut imprudentibus;* Wakef. autem ad Lucr. VI, 70. *obfuit* satis mire interpretatur per *obversatus est* vel *se coram dedit.* — 374. „Aratum Diosem. 299. 300. ante oculos habuit, et ille Aristotelem H. A. IX, 10., qui notavit, grues (*quae* alias, *silentio per sublime volantes, serenitatem portendunt*, Plin. XVIII, 35, 87.) ubi in altum evolaverint, animadversa tempestate, statim se demittere et imbrem fugere. (Cf. etiam Antig. Caryst. 46. et ibi Beckm.)" *H.* — Grues, ut frondibus arborum se tegant (cf. Geo. IV, 473.), fugiunt *vallibus imis*, h. e. in valles (non: ad valles, ut Heyn. interpretatur). Ablativo autem poëta utitur, tempus fugam secutum respiciens, quo in vallibus se tegunt. Manso et alii (non autem Heyn., cui Iahn. hunc errorem imputat) coniungunt *imbrem surgentem vallibus imis*, h. e. nebulam; quae sententia ab h. l. aliena est. Heyn. conferri iubet Theophr. de signis pluv. (unde plura hic illustrari possint): *ὅταν γέρανοι πέτωνται καὶ μὴ ἀνακάμπτωσιν, εὐδίαν σημαίνει· οὐ γὰρ πέτονται; πρὶν ἢ ἂν πετόμεναι καθαρὰ ἴδωσιν.* — *fugere*, fugere so-

Aëriae fugere grues, aut bucula coelum 375
Suspiciens patulis captavit naribus auras,
Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo,
Et veterem in limo ranae cecinere querelam.
Saepius et tectis penetralibus extulit ova

---

lent. Vid. supra ad v. 49. — 375. *Aëriae* neutiquam supervacaneum est epitheton, quum ex aëre fugiant in arborum tutelam. Wagn. adnotat: „ἠέριαι γέρανοι dictae iam Homero Il. III, 7.“, immemor, ut videtur, eorum, quae Buttmann. in Lexil. I. p. 118 sqq. de huius Homerici epitheti significatione satis probabiliter disputavit. Cf. potius Ecl. III, 69. ibique adnott. cum iis, quae ad Ecl. I, 59. observavimus. — 376. „*captavit* (captare solet, captat) *naribus auras*, h. e. ducit, olfacit, *ὠσφρήσατο*. Plin. XVIII, 35, 88. *Et boves coelum olfactantes seque lambentes contra pilum.*“ *H.* Adde Ciceronem de Div. I, 9, 15. (ex Arato) *Mollipedesque boves, spectantes lumina coeli, Naribus humiferum duxere ex aëre succum.* — 377. *arguta* ad vocem refertur, *die zwitschernde, zirpende.* Cf. Ecl. IX, 36. *arguti olores*, Prop. I, 18, 30. *argutae aves*, Martial. IX, 19, 5. *argutae cicadae* cett. et adnot. ad Ecl. VII, 1. — Heyn. comparat Plin. l. l. §. 87. *hirundo tum iuxta aquam volitans, ut penna saepe percutiat.* Ceterum *circumvolitavit* coniunctim scripsimus ex meliorum Codd. auctoritate. Vid. etiam Obbar. ad Hor. Ep. I, 3, 21. Vol. I. p. 194. — 378. „Plinio l. l. sunt *ranae ultra solitum vocales.* — *veterem querelam* ad fabulam transformationis ranarum (vid. Ovid. Met. VI, 316 sqq.) referunt: sed verbis simpliciter inest notio clamoris continui semperque eiusdem. Poëtis enim *querelam* de quacunque animalium voce dici notum est.“ *H.* Causa rei haec videtur, quod idem sonus semper repetitus lamentationi est simillimus. Cf. Lucr. IV, 547. de cycnis: *liquidam tollunt lugubri voce querelam* (ubi vid. Wakef.) Cic. Div. I, 8, 14. (ex Arato) *acredula - - assiduas iacit ore querelas.* Ovid. Met. III, 239. de cervo: *moestisque replet iuga nota querelis.* Mart. I, 54, 10. *Improba Cecropias offendit pica querelas* (Philomelae, quae fuit Athenien-sis). Plin. X, 34, 52. de columbis: *Plenum querela guttur* etc. Unde tamen non sequitur, poëtam noluisse simul alludere ad lamentationem ranarum, quod, qui antea homines fuissent, facti sint ranae. Probe autem animadvertendum, Virgilium pro more veteribus satis usitato ipsorum verborum sono (per *ὀνοματοποίησιν*) ranarum strepitum esse imitatum: *kekinere* (ita enim veteres Romani pronunciabant literam c) *querelam;* propterque ea hunc locum de ranis comparandum esse cum Ovidiano illo Met. VI, 366. *Quamvis sunt sub aqua sub aqua maledicere tentant.* — Ceterum Wagn. Vol. V., Cod. Med. et Serv. ad Aen. IV, 360. secutus, scripsit *querella*, coll. Schneid. Gr. Lat. I, 2. p. 414. Wunder. ad Cic. Planc. p. XV. et Freund. ad eiusd. Milon. p. 36. — 379. Cf. Arat. 224. 25. *penetralia* (*tecta*) adiective ut Aen. II, 762. *adytum penetrale* et Lucr. I, 1088. (ubi tamen ex melioribus libris nunc editur *tonitralia*), *templa penetralia coeli.* Intelligenda autem h. l. cava foramina terrae, quibus formicae pro cellis utuntur, quaeque eadem metaphora Phaedr. IV, 23, 20. *formicae copiosam domum* vocat. — *angustum iter* Heyn. dubitat, utrum secundum Aratum, qui habet *κοίλης ὀχῆς*, de foramine, an, coll. Aen. IV, 404. 5. *praedamque per herbas convectant calle angusto*, de calle, quo incedant, intelligendum sit; Wunderlichio autem (cui adsentitur Wagn.), quum praecedat *efferre ova tect. p.*, h. e. cavis, necessario ad foramen referendum esse videtur. Sed rectius, ni fallor, Vossius, qui comparat Aen. l. modo l. et Ovid. Trist. V, 6, 40. *Quam multae gracili terrena sub horrea ferre Limite formicae grana reperta solent*, per *angustum iter* intelligit angustum callem, in quo formicae per gramina incedunt, quum constet, formicas omnes eodem tramite e cavis suis exire (cf. Arist. H. A. IX, 38. *ἀεὶ μίαν ἀτραπὸν πάντες βαδίζουσι*); quare Plin. XI, 30,

Angustum formica terens iter; et bibit ingens
Arcus; et e pastu decedens agmine magno
Corvorum increpuit densis exercitus alis.
Iam variae pelagi volucres, et quae Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,

---

36. tramites ab iis in durissimis saxis factos se vidisse narrat. Ceterum, Servio teste, omnis hic locus translatus est ex Varrone Atacino, qui ipse hauserat ex Arato 212 sqq. Varronis autem versus maxime huc pertinentes ita se habent: *Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo, Et bos suspiciens coelum (mirabile visu) Naribus aërium patulis decerpsit odorem; Nec tennis formica cavis non evehit ora. — terens* aptissime de via, quam toties it reditque formica. Cf. Hor. Epod. IV, 14. *Et Appiam mannis terit*, i. e. frequentat. Sic Arat. 250. *Μεσσόθι δὲ τρίβει μέγαν οὐρανόν*, quod Cicero Arat. 2. vertit: *coeli mediam partem terit.* — 381. *Arcus* coelestis, iris, cornibus suis vapores e mari aliisque aquis *bibere*, i. e. haurire, attrahere, et rursus per pluviam demittere putabatur. Cf. Aratus v. 208., qui duplicem arcum habet (*διδύμη Ἶρις*), „ex repercussa luce in nubibus," ut Heyn. interpretatur; Sen. N. Qu. I, 6., qui nostrum locum commemorat, Plaut. Curc. I, 2, 41. (*Ecce autem bibit arcus! pluet, credo, hercle hodie.*) Stat. Theb. IX, 405. Passerat. ad Propert. p. 430., quem laudat Heyn. ad Tibull. I, 4, 44. (ubi etiam Dissen. conferas), Bach. ad Ovid. Met. I, 271. (*Concipit Iris aquas*) alii. — 381. 82. Corvos quoque vehementiore alarum agitatione et clamore imbres instantes praedicere affirmant Arat. v. 231 sqq. et Plin. l. l. §. 87. Vid. etiam Lucr. V, 1084. *Corvorumque greges, ubi aquam dicuntur et imbres Poscere.* — „*increpuit densis alis* debebat exprimere Arati *τιναξάμενοι πτερά πυκνά*; in quo *πυκνά* pro *πυκνῶς* positum esse dubitari nequit, *crebro*. (Cf. etiam Brunck. Anal. T. III. p. 152. VI.) At Virgilius pro epitheto alarum accepisse videtur, quum *densas* reddit, ut ad multitudinem corvorum referat, qui, dum *denso* agmine volant, alis *densis* increpant. Ceterum ad hoc praesagium referenda sunt verba Horatii Od. III, 27, 9. *Antequam stantes repetat paludes Imbrium divina avis imminentum* [ubi tamen de cornice, non de corvo cogitandum videtur]." *H.* Ceterum cf. Hom. Il. II, 461. *ἀγαλλόμεναι πτερύγεσσιν.* — 383 sqq. Ex avibus marinis et cygnis praesagia pluviarum poëta memorat. Haec quoque ex Arato v. 210 sqq. desumpta: *Πολλάκι λιμναῖαι ἢ εἰνάλιαι ὄρνιθες Ἅπληστον κλύζονται ἐνιέμεναι ὕδατεσσιν*, quos versus Varro apud Serv. ita transtulit: *Tum liceat pelagi volucres tardaeque paludis Cernere inexpleto studio certare lavandi, Et velut insolitum pennis infundere rorem. — variae volucres.* Ita Med., Rom., Gud. et alii boni libri, quos recte secutus est Wagn. Plurimi Codd. cum Servio exhibent vulgarem lectionem *varias volucres*, quae Grammatico alicui deberi videtur, haec verba sequentibus *infundere videas* conciliaturo. *Variae volucres* est Nomin. absolutus, a quo poëta per synesin grammaticam ad constructionem Accusativi cum Infinitivo deflectit. Exempla huius rationis vide apud Cort. ad Sall. Iug. 30. et Kritz. ad Sall. Cat. 37, 7. Iug. 66, 2. et cf. praeter Viros doctos iam ab his laudatos Bremium ad Nep. Epam. 9, 1. Beneck. ad Iustin. XI, 7, 6. alios. — Aves circa Caystrum versantes sunt cygni, quorum magna ibi inveniebatur copia. *Cayster* autem s. Caystrus, fluvius Asiae minoris, haud procul ab Epheso in mare se effundens, saepe ripas egreditur et vicinas regiones inundans stagna et paludes efficit, variis avibus, imprimis cygnis, frequentatas. De cygnis eius cf. Hom. Il. II, 460. Nicand. Ther. 630. Dion. Per. 833 sqq. Ovid. Met. II, 252. III, 386. Martial. I, 56. alii, de ipso autem fluvio, qui nunc *Kara Su* (flumen nigrum) s. *Kutschuk Meinder* (parvus Macander) appellatur, librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 175 sq. — *Asia prata*, quae alio loco, Aen. VII, 701., *Asiam paludem* dixit Virgilius.

Certatim largos humeris infundere rores, 385
Nunc caput obiectare fretis, nunc currere in undas,
Et studio incassum videas gestire lavandi.
Tum cornix plena pluviam vocat improba voce,
Et sola in sicca secum spatiatur arena.

Noli autem confundere *Asiam* (brevi antepenultima), totam orbis terrarum partem, cum *Asia* (longa antepenult.), eius regione, quae est angustus tractus paluster Lydiae ad Caystrum haud procul a Tmolo situs atque iam Homero notus Il. II, 461. ἢ κύκνων δουλιχοδείρων Ἀσίῳ ἐν λειμῶνι Καϋστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα (quem expressit Virgilius v. 383. 84.) Dionysio Per. v. 836. dicitur λειμὼν ἐν Ἀσίδι. Cf. liber meus modo comm. II. p. 38. not. 77. et p. 169. not. 47. Reliqua partim a Varrone Atacino, partim ab Arato (vid. supra) sumpta esse, docet Heyn. — „*stagna* recte *dulcia*, utpote vivi et perennis fluvii, non situ putrescentis aquae.“ *H.* Rectius dixeris, *dulcia stagna* opponi salsis pelagi, quod antea commemoratur, fluctibus. Mira autem est Schirachii (p. 392.) explicatio: stagna, quae cygnis dulcia, grata sunt. — *rimari prata* pro simplici: versari in iis. *Rimari*, quod etiam de suibus et canibus venaticis dicitur, proprie significat omnes rimas inveniendi causa perquirere (hic igitur herbas vel alia pabula ex rimis s. cavis ripae et alvei eruere), deinde omnino, quae abscondita sunt, quaerere, scrutari. Cf. Aen. VI, 597. *vultur - - viscera rimatur epulis*, et Barth. ad Nemes. Cyn. 49. — Burm., quamquam minus recte tmesin statuens *circum rimantur* coniungendum esse censet, locum ipsum recte interpretatur: „Volucres in ipso fluvio Caystro, vel etiam illo super ripas egresso, in stagnis illis dulcibus rimantur sub aqua pabula, et scrutantur, an aliquid herbosi ibi latcat, unde possint ali.“ — 385. *rores* Plurali numero rarius inveniri contendit Ruddim. I. p. 144. not. 30., quamvis ipse satis multa Pluralis exempla afferat, ut Aen. XII, 399. Hor. Od. III, 3, 56. Cic. Div. I, 8, 14. Sil. Ital. IV, 165. VII, 206. Lucan. IX, 701. etc. — 386. *caput obiectare fretis*, i. e. aquis identidem immergere. Simili ratione Aen. II, 751. dicitur *caput obiectare periclis*. — 387. *incassum*, temere, frustra, ut apud Lucretium maxime (II, 1060. 1166. V, 1128. 1429.) haud raro. Cf. etiam Geo. III, 100. et Hand. Tursell. II. p. 6 sq. Imitatur poëta Varronis verba *inexpleto studio certare lavandi*. Causam esse dicunt, quod cygni, ut omnes aves, rostri ope plumas oleo quodam humectent, quod vesiculae inclusum sub cauda gerant, quo fiat, ut aqua ad ipsum corpus non penetret. Sed rectius Voss.: „*die Flatterer treiben nur eiteles Spiel, sie sind gleich wieder heraus, um von neuem in das Bad zu rennen.*“ De ipsa re vid. etiam Plin. XIII, 35, 87. — 388. „Aratus plenius vss. 217 — 221., conversis a Cic. de Div. I, 9, 15. [Adde Plin. l. l.] Nostrum expressere Claudian. XV, 493. et Lucan. V, 555. 556.“ *H.* — *cornix improba*, propter *improbum*, nimium clamorem, quo pluviam denuntians eam quasi advocat; nam hoc imprimis respiciendum. Cf. Lucr. V, 1083 sqq. *Raucisoni cantus cornicum - - aquam dicuntur et imbreis Poscere.* Alii minus recte cogitant de cornice infausti ominis, qua de re diximus ad Ecl. IX, 15. Ceterum de epitheto *improbus* vid. supra ad v. 119. — *plena voce*, e pleno gutture emissa, voce crassa, παχίᾳ χρώζουσα. *Rauca voce* Serv. (in vulg. certe editt., nam Serv. Dresd. exhibet: Tunc cornix plena: plena dicit rauca, contra naturam suam“) et vulg. editt. quaedam ex glossemate. *Tunc* autem, quod cum Servio etiam Nonius p. 220. affert, i. e. eodem tempore, quo aves marinae et cygni praesagia illa edunt, minus aptum h. l., quam *Tum*, i. e. porro, praeterea. Vid. ad Ecl. III, 10. — 389. *sola secum* (αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, *für sich allein*) *spatiatur*, non gregatim, ut, qui antea commemorantur, corvi et cygni. Egregie hoc a poëta expressum. Videmus quasi oculis nostris cornicem in arena spatiantem seque iactantem, quum ipsis versus numeris tumida et lenta

Ne nocturna quidem carpentes pensa puellae
Nescivere hiemem, testa cum ardente viderent
Scintillare oleum et putris concrescere fungos.
Nec minus ex imbri soles et aperta serena

---

eius ambulatio significanter depingatur. Ceterum *secum spatiari* eadem ratione dictum, qua alibi *secum esse*, *habitare* et similia. — 390. „Etiam puellae lanam ducentes tempestatem seu pluviam ingruentem ex scintillatione lucernae et fungi, qui ex stuppa in fungi speciem excrescit, concretione divinare norunt.“ *H.* Cf. eum h. l. Arat. v. 244 sqq. Plin. XVIII, 35, 84. Apulei. Met. II, 18. — *Ne nocturna* etc. Voss. praefert alteram lectionem *Nec*, a plurimis sane Codd., Servio et Nonio p. 252. exhibitam, quam etiam Wund. in Epist. ad Heeren. p. VII. defendit, *ne* hic et alibi (ut infra Geo. III, 485.) incuria in contextu a se relictum profitens. Sed praestat recepta Medic., Rom. et aliorum bonorum Codd. lectio. Cf. supra ad v. 126. adnotata. — *pensum* proprie de lanificio dici, et certum lanae pondus, quod mulieri uno die, vel certe statuto quodam tempore, conficiendum imperetur, significare constat. Cf. infra IV, 348. Aen. VIII, 412. Plaut. Merc. II, 3, 62. Ovid. Her. III, 73. Am. I, 13, 24. etc. — 391. *testa* est lucerna fictilis, testacea. Ita fortasse etiam Martial. XII, 64, 2. *Histra testa.* (Histria enim oleis abundabat.) — 392. *Scintillare oleum*, i. e. flammam oleo nutritam. — *putres fungi*, *μύκητες*, qui ex stuppa concrescunt. — 393. „Sequuntur praesagia serenitatis, et primum quidem usque ad v. 400. ea declarata sunt per absentiam eorum, quae impendentes pluvias portendunt, duce Arato 206 sqq. [negativa sereni coeli praesagia]; tum v. 401. ea apposita sunt, quae fiunt, serenitate succedente [affirmativa praesagia].“ *H.* — „*ex imbri*, i. e. post imbrem. Nam postquam imber desierit, ex certis quibusdam signis cognosces, serenitas redditura, an nova pluvia metuenda sit.“ *Wagn.* Sed etiam in eiusmodi locis Praepositionem primam vim suam retinere, quum non tantum id, quod tempore posterius sit, sed quod ex aliqua conditione prodierit, significet, et finitum tempus respiciat, ex quo aliud quid esse inceperit, bene docent Bremius ad Nep. Timol. 3, 2. Kritz. ad Sall. Cat. 4, 1. ad Iug. 36, 3. et Hand. in Tursell. II. p. 646. §. 5. Praeterea cf. Oudend. ad Lucan. IV, 719. Davis. ad Caes. B. C. I, 46, 4. 70, 3. Ruhnk. ad Ter. Andr. I, 1, 10. alii. Librarii quidam huic loco obtruserunt *eximbres soles* (i. e. ex nubibus quasi emergentes), quam lectionem ex Rom. aliisque libris temere recepit Martin., quum huius Adiectivi compositi nec vola nec vestigium usquam appareat. — *soles* (i. e. radios solis), pro splendore solis, *heller Sonnenschein*. Cf. Geo. II, 332. Hor. Epod. XVI, 13. Martial. VIII, 14. Sen. Herc. Oet. 487. etc.; quare apud Ovid. Trist. V, 8, 31. *Si numeres anno soles et nubila toto* (i. e. dies serenos et nubilos). Vid. etiam supra ad v. 66. — *serena* absolute dictum pro coelo sereno, ut apud Val. Fl. I, 332. *Nec de te credam nostris ingrata serenis.* Sic etiam Singularis *serenum* apud eundem II, 404. Lucan. I, 530. Stat. Silv. III, 1, 81. Claud. B. Get. 49. Suet. Aug. 94. et alibi. Simili ratione et apud Lucr. I, 1089. et VI, 96. *caerula coeli.* Cf. e. g. infra v. 478. Geo. II, 284. Aen. I, 310. IV, 451. VI, 241. 750. X, 251. cett. et quae de hoc Adiectivorum neutro genere pro Substantivis positorum usu praeter me ad Lucr. I, 87. et 1040. disseruerunt Vechner. Hellenolex. I, 2, 9. p. 202 sqq. Drakenb. ad Liv. VII, 21, 8. XXXVII, 58, 8. Iani ad Hor. Od. IV, 4, 76. Heindorf. ad Hor. Sat. II, 2, 25. Hertel. ad Tac. Agr. 16. Kritz. ad Sall. Cat. 59, 2. Beneck. ad Iustin. XLI, 1, 11. alii. — „*serena aperta*, coelum nullis nubibus obductum. *Καθαρὸν φάος ἀμβλύνεσθαι* dixerat Arat. Progn. 281. et *φάτνην καθαρομένην πάσης ὑπένερθεν ὀυίχλης* v. 265., ubi ad unam stellam hoc praesagium retulit, quum Virgilius omnino obtusam stellarum et obscuram lucem commemoret.“ *H.* Sic *apertum coelum* Aen. I, 155. —

Prospicere et certis poteris cognoscere signis:
Nam neque tum stellis acies obtusa videtur,
Nec fratris radiis obnoxia surgere Luna,
Tenuia nec lanae per coelum vellera ferri;
Non tepidum ad solem pennas in litore pandunt

394. *cognoscere signis*, ut v. 351. *discere signis*. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 60. — 395 sq. „Non tunc acies stellarum cernitur *obtusa*, obscurata [vaporibus]. Haec illustranda ex Arato, qui signum ingruentis tempestatis notat: quum lux stellarum repente obfuscetur, *nulla apparente causa*, nec nubibus inductis, nec luna suborta, *quae luce sua illis officiat*." *H.* Imitatus est Virgilium Claudian. I, 22 sqq. ita canens: *Haud secus ad tacitam Luna regnante per Arcton Sidereae cedunt acies, quum fratre retuso Aemulus adversis flagraverit ignibus orbis.* Ceterum quum Gellius VII, 17. h. l. ita laudet: *tunc astris acies obtusa videri*, Heinsio et Heynio Infinitivus certe *videri* mirum quantum placet, ut *videri*, *surgere*, *ferri* sint Infinitivi historici. Sed recte docet Wagn., non esse hic locum Infinitivo absoluto, per quem ineptus quidam vigor orationi inferretur; ita ut Gellius tantum memoria lapsus sit, quod iam altera lectionis diversitas *tunc astris* satis comprobet. — 396. „*Nec* tum *Luna*, quae *fratris radiis obnoxia est* [cf. Geo. II, 439.], surgere videtur, h. e. surgit, oritur, in conspectum venit ita, ut stellae videri possint luce lunae obtusae, obfuscatae esse." Ita *Heyn.*, qui singularem ad h. l. Excursum conscripsit. Rectius autem Voss., Manso, Schirach. p. 313. et Iahn. hunc locum sic interpretantur: Luna ita serena est, ut sua luce splendere, non a sole (a Phoebo *fratre*) eam mutuata esse videatur; quos equidem in summa rei sequor, non immemor Lucr. V, 575. *Lunaque sive notho fertur loca lumine lustrans, Sive suo proprio iactat de corpore lucem*, et Gellii VII, 17., qui, Adi. *obnoxius* explicaturus, hunc Virg. versum componit cum Sallust. loco (Cat. 23, 3.) *minari etiam ferro, ni sibi obnoxia foret*, et similibus. (Cf. etiam Drak. ad Liv. VII, 30, 2. et Kritz. ad Sall. Cat. 48, 5. Iug. 51, 3.). Mihi enim sensus hic videtur: Si luna clara luce fulgens, non pallida et lurida surgit, verecundia quadam et debiti quasi obsequii sensu fratris splendori cedens. Wagn. vero, aliter locum intelligens, haec adnotat: „Frustra se torsisse interpretes mihi videntur. Ego dici puto rubicundam Lunae faciem, tempestates portendentem, qualis interdum sub solis occasum conspicitur. Occidentis solis radii rutilant; hinc ita fratri obnoxia interdum est Luna, ut ipsa rutilet." — 397. „Ex Arato ibid. v. 206. 207. *vellera lanae*, nubeculas lanis similes, nostris hominibus *oviculas*, cum aliis intelligebam; at illae sunt serenitatis nuntiae, ex poëtae autem sententia esse debet prognosticum instantis tempestatis; numerat enim inter ea, quae, serenato coelo, absunt: *Tenuia nec* —. Sunt ergo nubes per coelum sparsae, mox in densiorem nubem coiturae: Plin. XVIII, 35, 82. Lucr. VI, 503 sqq. [*Concipiunt etiam multum quoque saepe marinum Humorem, veluti pendentia vellera lanae, Quom supera magnum mare ventei nubila portant.*]" *H.* Ceterum *tenuia* tribus syllabis pronuntiandum *tenvia*, ut apud Lucretium sexcenties. Cf. adnot. mea ad eius I, 874. Ut enim litera consonans *v* haud raro per diaeresin in vocalem *u* mutatur (*dissoluere*, *evoluisse*, *siluae* etc.), ita contra vocalis *u* saepe transit in consonam *v*, imprimis in hoc ipso vocabulo *tenuis* (cf. Geo. II, 121. 180. IV, 38., sicut etiam Aen. V, 432. et XII, 905. *Genua labant* etc.); eademque ratione interdum vocalem *i* in consonam *j* abire satis notum. Sic *abjete* Aen. II, 16. V, 663. VIII, 599. IX, 674. XI, 667.; *arjete* Aen. II, 492. VII, 175. XII, 706.; *arjetat* Aen. XI, 890.; *fluvjorum* Geo. I, 482.; *objice* Aen. VIII, 227. XI, 890 ; *parjetibus* Geo. IV, 297. Aen. II, 442. V, 492. 589.; *stelljo* Geo. IV, 243. (ubi vid. adnott.); *consiljum* Hor. Od. III, 4, 41.; *principjum* III, 6, 6. etc. Cf. Schneider. Gr. Lat. I. p. 364 sq. Ramsh. §. 209. Not. 2. b. p. 1029. Iahn. ad

Dilectae Thetidi alcyones, non ore solutos
Immundi meminere sues iactare maniplos.
At nebulae magis ima petunt campoque recumbunt;
Solis et occasum servans de culmine summo
Nequidquam seros exercet noctua cantus.

Geo. IV, 243. et adnot. nostra ad Aen. I, 2. — 399. *alcyones:* Ita hic et III, 338. Medic., Rom. ceterique omnes, ut videtur, libri scripti; neque aliter umquam Romani poëtae hoc nomen videntur exarasse (cf. v. c. Ovid. Met. XI, 567. 746. Val. Fl. IV, 45. Senec. Agam. 680. etc.); quare Wagnero Vossium et Iahnium, alteri scripturae *halcyones* patrocinantes, deserenti adsentior. Verum est quidem, hanc ayem nomen accepisse ἀπὸ τοῦ ἐν ἁλὶ κύειν, quia in mari nidificat; sed Auctor Lexici περὶ πνευμ., quod adiunctum est Ammonio Valcken. p. 209. diserte negat, ullum vocabulum ab literis ἁλ, sequente κ, incipiens cum adspiratione esse scribendum; quod certe de Ionica dialecto valere videtur, quae multa vocabula ab Atticis adspirata dempta adspiratione pronuntiavit. Fuit autem Alcyone s. Halcyone Ceycis regis Trachinii uxor, quae, quum mariti naufragium passi corpus exanimum ad litus adnatans videret, ipsa se in mare praecipitavit; quo facto uterque coniux ob singularem amorem suum a Thetide in aves illas (*Eisvögel, Königsfischer*) mutatus est. Ita quidem hanc fabulam narrant Schol. Il. IX, 558. et Ovid. Met. XI, 268 sqq.; paullo aliter Apollod. I, 7, 3., ubi vid. Heyn. p. 41. Hygin. f. 63. Schol. Aristoph. Av. 251. Describunt has aves Aristot. h. an. IX, 15. (coll. cum V, 8, 2. 3. VIII, 5, 7.) et Plin. X, 23, 47.; quae, quum sereno coelo et tranquillo mari nidis incubantes non conspicerentur (unde eiusmodi dies *Alcyonii* vocati: cf. Colum. XI, 2, 21. ibique Schneid.), neque facile nisi sub Vergiliarum s. Pleiadum occasu et solstitio brumali, h. e. pluviali tempore, in conspectum venirent, ubi, mutationem aëris sentientes, alis expansis in litore apparebant, rusticis ingruentis tempestatis praesagium esse iure meritoque poterant. Cf. Aristot. h. an. V, 8. et Plin. X, 32, 87., iam ab Heyn. allati. Ut hic Thetidi (de qua vid. adnott. ad Aen. V, 825.), ita apud Theocr. VII, 59. Nereidibus dilectae vocantur: Ἀλκυόνες γλαυκαῖς Νηρηΐσι ταί τε μάλιστα Ὀρνίχων ἐφίλαθεν. — 400. De hoc signo instantis mutationis aëris satis noto Heyn. conferri iubet Plin. XVIII, 35, 88. *turpesque porci alienos sibi* (h. ipsis non factos) *manipulos foeni lacerantes.* — *meminere*, i. e. solent. Sic Lucr. IV, 154. *meminit levor praestare salutem.* Sues *manipulos* (foeni, graminis, straminis etc.) *iactant solutos*, i. e. ita ut iactando solvantur. Vid. supra ad v. 320. adnott. De syncope autem in forma *maniplus* (ut alibi haud raro in vocc. *periclum, vinclum, poclum, saeclum* etc., Aen. III, 166. etiam in voc. *circlus*) apparente vid. Wass. de Senario c. 12. Bentl. ad Ter. Eun. III, 2, 7. et Hecyr. III, 1, 1. Schneid. Gramm. Lat. I, 1. p. 172 sq. alii. — 401. „Sequuntur ea, quae, quum adsunt, serenum coelum portendunt: subsidentes nebulae, noctuae cantus etc. Arat. ibid. 256 sqq. Plin. XVIII, 35, 83. *nebulae e montibus descendentes, aut coelo cadentes, vel in vallibus sidentes serenitatem promittunt.*“ *H.* Cf. etiam Aristot. Meteor. I, 9. Ut nebulae descendentes serenitatem, insurgentes pluviam afferunt. Cf. Ecl. VI, 38. — 402. Cf. Arat. v. 267 sqq., et Plin. XVIII, 35, 87. *Sic noctua in imbre garrula* (praesagit serenitatem), *at sereno, tempestatem.* Noctua, avis ominosa, quae vulgo cantu suo tempestatem indicat, nunc sedens in arboris cacumine, et solis occasum observans, *nequidquam* (cf. supra ad v. 96.) *seros exercet cantus*, assidue quidem canit, sed frustra, neque ululatu suo potest impedire, quominus serenitas redeat. Simplicius, sed minus probabiliter, *Wagn.*: „*nequidquam*, an, quia non auditur sero canens? ut Ecl. II, 4. *ibi haec incondita solus Montibus et silvis studio iactabat inani;*“ quem tamen video in edit. min. mutata sententia locum

Apparet liquido sublimis in aëre Nisus,
Et pro purpureo poenas dat Scylla capillo;
Quacumque illa levem fugiens secat aethera pennis,
Ecce inimicus, atrox, magno stridore per auras
Insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptim secat aethera pennis.
Tum liquidas corvi presso ter gutture voces
Aut quater ingeminant, et saepe cubilibus altis,
Nescio qua praeter solitum dulcedine laeti,
Inter se in foliis strepitant; iuvat imbribus actis

---

nobiscum sic interpretari: „quasi quae cantu suo turbulentam tempestatem revocare velit.“ Schrader. coni. *nequaquam*, Wakef. cum Servio *nequidquam* pro *non* positum censet. — 404. „Lusus lascivientium serenato aëre alitum declarat uno exemplo, sed mythico, quo odia inter cirin et haliaeetum celebrantur.“ *H.* Infestissimi enim odii, quo hic illam persequitur, causam repetunt ex fabula antiqua satis nota. Scylla, Nisi, regis Megarensis, filia, purpureo patris capillo, a quo regni fatum pendebat, Minoi Cretensi, Megaras tunc oppugnanti, tradito patrem patriamque prodiderat; quapropter ipsa in cirin, pater in aquilam marinam mutatus est. Vid. carmen Ciris inscriptum, in quod v. 538 —541. ex h. l. translati, Ovid. Met. VIII, 80 sqq. Hygin. f. 198. Cf. etiam adnott. ad Ecl. VI, 74. — *liquidus* sollemne aëris puri, clari, limpidi epitheton. Cf. v. c. Aen. VII, 65. Hor. Od. II, 20, 2. Lucr. V, 213. 501. etc. Sic etiam apud Graecos ὑγρός, v. c. Parthen. 21. *πολλὰ δ' ἐς ὑγρὴν Ἥρα χεῖρας ἔτεινεν.* — 407. *inimicus*, *atrox*. Heyn. aut (cum Burm., qui confert Sall. Cat. 19. in. *infestus inimicus* ibique Cort.) *inimicus* substantive accipiendum, aut potius *inimicus* (pro *inimice*) *insequitur* coniungendum esse censet; Wunderl. autem iungit *inimicus Nisus insequitur atrox*, i. e. atrociter, vehementer, δεινὸς ὤν, comparans Ecl. IX, 5. *victi tristes - - mittimus*, quod explicat: victi mittimus tristes, i. e. animo tristi. Sed ut ibi *victi*, *tristes* explicuimus: victi et propterea tristes, sive: tristes, quia victi sumus, ita etiam hic locus intelligendus (atrox, utpote inimicus), neque opus videtur, ut alterutrum Adjectivum pro Adverbio positum accipiamus; quamquam in eiusmodi locis Adiectivi et Adverbii notiones sibi quam maxime cognatas esse, quisque intelligit. De nomine Nisi Pronominis demonstr. loco iterato cf. adnott. ad Ecl. II, 33. et Aen. I, 741. Ceterum Reisk. vv. 407—409., qui cum v. 406. in Cirin translati, sine idonea causa spurios habuit. Causa enim, cur in paucis libris (Reisk. editionem Argent. commemorat) omissi sint, facile apparet. Decepti sunt librarii eodem v. 406. et 409. exitu. Iahn. (qui etiam conf. ad Hor. Od. III, 11, 17. et in Novis Annall. phil. et paed. Vol. XX. p. 232.) hunc locum comparat cum Geo. I, 34. 36. 109. 281. II, 4. 186. III, 79. IV, 67. 254. Aen. IX, 27. 61. 335. 360. X, 697. XII, 629. XII, 225. 333. etc., ubi eadem ratione accuratiorem rei descriptionem quodammodo in parenthesi additam inveniamus; idque imprimis tum fieri docet, quum poëtae fabulam aliquam s. mythum commemorent, ubi eiusmodi amplificationibus, quae miram quandam maiestatem et sanctimoniam habeant, simul doctrinae speciem sectari possint. — 410. „Ex Arato ibid. v. 271—277. Cf. Lucret. V, 1077 sqq.“ *H.* Vid. supra ad v. 381 sq. Ut rauca vox corvorum pluviam et turbidam tempestatem, ita clara et liquida, imprimis ter aut quater repetita, serenum coelum praenuntiat. — *„pressogutture*, coarctato, acuto cantu, clangore, *λιγαινομένοισιν ὁμοῖα.* — 412. *Χαίρειν κέ τις ὀΐσσοιτο* Arat. v. 274. *dulcedine laeti*, h. e. voluptate, gaudio. Similis locus infra IV, 55.“ *H.* Unus Menag. *dulcedine capti*, quod sane usitatius. Cf. Heins. ad Ovid. ex P. I, 3, 35. — 413. *in foliis*. Praepositionem vulgo omissam ex

Progeniem parvam dulcisque revisere nidos;
Haud equidem credo, quia sit divinitus illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia maior;
Verum, ubi tempestas et coeli mobilis humor
Mutavere vias et Iuppiter uvidus austris

---

optimis et plurimis Codd. cum Iahn. et Wagn. recepi. *Foliis strepitant* significaret: motis foliis strepitum excitant; quam explicationem vel additis verbis *inter se* respui, verissime observavit Wagn.; sed *in foliis* idem est quod *inter folia*, sub arboribus strepitant, quo post imbrem frequentes conveniunt. — *imbribus actis* Burm. (coll. adnot. sua ad Phaedr. I, 18.) explicat: imbribus exactis, finitis, Heyn. autem: abactis, pulsis. Rectius Wund.: „*actis* pro actis coelo. Aen. V, 321. *fugiunt vasto aethere nimbi.* Prorsus convenit Geo. II, 334. *actum coelo aquilonibus imbrem.* Adde Geo. II, 130." — 414. *revisere nidos;* quia corvi pullos interdum per plures dies prorsus negligere dicuntur. — 415. „Non hoc eos propterea facere videri ait, quia illis *divinitus sit ingenium*, h. e. ex Pythagoreorum, Platonicorum ac Stoicorum placitis *pars divinae mentis et haustus aetherii*, ut IV, 219. 220., ubi vide. [Inde nimirum illi divinandi et futura praenuntiandi facultatem deduxerunt.] Cf. Cic. Divin. I, 49, 110. et 53. pr." *H.* Statius Theb. III, 482. in incerto relinquit, utrum divinitus iis ingenita sit haec divinationis facultas, an animae hominum mortuorum in iis sedem figant, an denique aether purior, in quo vivant, sensus eorum acuat. Reisk. et Schrader., quum sequatur *prudentia maior*, coni. *divinius illis Ingenium*, quod etiam Heynio quam maxime arridet, et fulciri quodammodo potest Horatii loco Sat. I, 4, 43. *Ingenium cui sit, cui mens divinior;* sed recte iam Wakef. ad Lucret. II, 180. illam coniecturam reiecit. — 416. Varie hunc locum explicant. Burm., Heyn., Wund. et Wagn. in edit. min. satis ieiune verba sic coniungunt et interpretantur: *rerum prudentia* (ut apud Cic. Sen. 21, 78. *futurorum prudentia*) *fato*, i. e. a fat data, *maior* sit illis, quam vulgo in hominibus esse solet; ut sibi opponantur *divinitus*, h. e. a numine aliquo, et *fato*, per fatum. Wakef., eandem amplexus explicationem, ordinem adeo verborum ita mutandum censuit: *aut fato rerum prudentia maior.* Rectius vero Voss., Manso et Iahn., quos sequor, locum sic capiunt: quia sit illis *prudentia*, quae sit *maior fato rerum*, h. e. cui fatum rerum pareat. Et Voss. quidem non inepte comparat supra v. 388., ubi cornix imbrem non solum praevidere, sed *vocare* cantu dicatur, quasi ille vocem eius sequi debeat. Iuvatur autem haec interpretandi ratio et ordine verborum, et ipsa sententia (quae aliter intelligenda admodum ambigue esset expressa), et usu loquendi, quum *rerum fatum* etiam alibi, v. c. Flor. II, 16, 4., legatur. Quod autem contendit Wunderl., huic interpretationi obstare divisionem per Particulam *aut*, id nihil omnino probat. Nam „unum *aut* (verba sunt Handii in Tursell. I. p. 539.) ponitur etiam, ubi notioni alicui alia distinctior substituitur, vel ubi quae generaliter, aut non satis accurate dicta videntur, strictiori verbo exprimuntur, vel ubi is, qui loquitur, se corrigit et rem exactius definit. Vid. Cort. ad Plin. Ep. I, 10, 4. Nos dicimus *oder vielmehr, oder genau genommen;*" quod huic loco multo melius convenire, quam ieiunam illam *deorum* et *fati* oppositionem, quisque videt. — 417—423. Virgilius physicam potius illius rei causam profert. Aëris, inquit, mutatio, qui modo densatur, modo rarefit et extenuatur, etiam in animis avium mutationem aliquam efficit, quam cantu suo, aut rauco, aut liquido, produnt. — 418. *Mutavere vias.* Markland. ad Stat. Silv. V, 2, 152. maluit *mutavere vices*, quam coniecturam unus Cod. Arundel. iuvat. Sed vulgatam bene defenderunt Heyn. et Schirach. p. 630. *Via* enim i. q. ratio, indoles, habitus; coelum autem et aër, ubi mutantur, aliam quasi viam et rationem ingrediuntur. Cf. Geo. II, 477. *coeli vias*, Prop. IV, 1,

Densat, erant quae rara modo, et, quae densa, relaxat,
Vertuntur species animorum, et pectora motus
Nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
Concipiunt: hinc ille avium concentus in agris,
Et laetae pecudes, et ovantes gutture corvi.
Si vero solem ad rapidum lunasque sequentis
Ordine respicies, numquam te crastina fallet
Hora, neque insidiis noctis capiere serenae.

103. *Adspicienda via est coeli* (quae sit ratio et qualitas aëris), eiusd. VI, 797. *anni solisque viae*, Lucan. VI, 412. *siderum viae.* Vid. etiam adnott. ad II, 731. *Wagn.* in edit. min. hanc adscripsit explicationem: „ubi ventis mutatis alio, quam ante, nubes aguntur." — *Iuppiter*, rex coeli et aëris, haud raro pro ipso aëre ponitur. Cf. adnott. ad Ecl. VII, 60. et infra ad Geo. II, 419. Is dicitur *uvidus austris*, qui sunt auctores pluviae. *Uvidus* autem est Cod. Medic. lectio; ceteri libri *humidus* vel *umidus* exhibent. Constat autem voces *uvidus* et *uvens* in Codd. saepissime in *humidus* et *humens* esse mutatas. (Cf. Gronov. Diatr. c. 24. Heins. ad Ovid. Am. III, 5, 6. Brouckh. ad Tibull. I, 9, 37. Drak. ad Sil. It. IX, 30. Orell. ad Hor. Od. I, 5, 14. alii); quam rem Wagn. iure repetit a vetere scribendi ratione, adspirationem in voc. *humidus* respuente, qua facillime *uvidus* in *umidus* transire potuerit. Idemque Vir doct., quem Iahn. sequitur, utrumque vocabulum ita differre censet, ut *humidus*, *humens* (oppositum *sicco* et *arido*: coll. Ovid. Met. I, 19. Plin. XVII, 14. Caes. B. C. I, 58.) sit is, qui aliquam humoris partem habeat admixtam vel adspersam, *uvidus*, *uvens* autem, qui ita humore impletus sit, ut totus ex humore constare videatur et largiter humeat roretque (coll. Plaut. Rud. IV, 3. 5. Hor. Od. I, 5, 14. Ovid. Fast. IV, 427. 686. Stat. Silv. III, 1, 144.). Quare etiam Serv. ad Ecl. X, 20. dicat: „*humidum* est, quod extrinsecus habet aliquid humoris, *uvidum* vero id, quod humorem habet intrinsecus." Idem fere discrimen utriusque vocis statuit Doederlein. Syn. II. p. p. 12., cui *uvidum* est id, quod humore constat, *das Nasse*, *humidum* vero, quod est humore mixtum, *das Feuchte*. *Uvidum*, *udum*, certe gravius esse, quam *humidum*, aperte docet locus Sen. N. Q. II, 25. *Dicis nubes attritas edere ignem, quum sint humidae, imo udae.* Ceterum ut hic *Iupiter uvidus Austris*, ita Hor. Epod. X, 19. *uvidus Notus* commemoratur. — 419. *densat* Wagn. restituit pro vulg. *denset*, quamquam haec est Med. a m. pr. et meliorum Codd. lectio, quam etiam Priscian. VIII, 95. Eutych. II, 14. et Serv. ad Aen. V, 20. tuentur, quare non sine aliqua cunctatione Wagnerum secuti sumus. Cf. eius adnot. ad v. 248. huius libri. Ceterum *densat - - et, quae densa, relaxat* i. q. modo densat s. cogit, modo relaxat s. dispellit nubila, ut Part. *et* hic non coniungendi, sed disiungendi vim habeat, qua de re diximus infra ad v. 442. — 420. *species*, habitus, indoles; *vertuntur* autem, dum modo tristes, modo laeti fiunt animi. — 421. *alios, dum* pro: alios concipiebant, dum. Sic verba *alios, dum n. v. agebat* quasi pro parenthesi habenda sunt. Similem locum iam supra legimus v. 77., ubi vid. adnott. — 423. *ovantes gutture*, h. e. laetantes cantu, laetam vocem edentes. Cf. supra ad v. 346. — 424. „Ad praesagia e lunae phasibus et iis, quae in solis specie apparent, progreditur. Iis enim observatis, sequentis diei tempestatem ac coelum facile praedisci posse, etiamsi noctis serenitas aliud promittere videatur. *H.*" Iubet enim poëta orientis lunae faciem primis potissimum a novilunio, quod dicunt, noctibus observare. — *lunae ordine* (i. e. deinceps) *sequentes*, sunt phases s. mutationes lunae. — 426. Cf. Aen. V, 851. *coeli toties deceptus fraude sereni* et Aratus Diosem. 46 sq., ex quo Maronem haec petiisse iam Heyn. adnotat. — *hora*, tempus, h. l. dies. Apud Ovid. Art. I, 250. *illa hora* de nocte dicitur. — *insidiis noctis*

Luna, revertentes cum primum colligit ignis,
Si nigrum obscuro comprenderit aëra cornu,
Maxumus agricolis pelagoque parabitur imber;
At si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit; vento semper rubet aurea Phoebe.
Sin ortu quarto — namque is certissimus auctor —
Pura neque obtusis per coelum cornibus ibit,
Totus et ille dies, et qui nascentur ab illo
Exactum ad mensem, pluvia ventisque carebunt,

---

serenae, noctis, quae licet initio serenam se exhibet, pluvio tamen exitu est. — 427. Sermo est de tertia lunae phasi, ut infra v. 432. de quarta. Luna renascens si obscura fuerit, est praesagium pluviae; si rubicunda, venti. Manso laudat nescio cuius versum illum: *Pallida luna pluit, rubicunda flat, alba serenat*, et Voss. conferri iubet Plin. XVIII, 35, 79. — *revertentes - - cornu;* quum luna renascens cornua reparat, cornua denuo formare incipit. — 428. *Si obscuro cornu*, non clara luce fulgente, *nigrum comprenderit aëra* nihil aliud est, quam si nigro aëre novae lunae cornu obscuratum fuerit. *Niger* autem non semper respondet nostro *schwarz*, sed etiam idem significat, quod obscurus, nubilus, caliginosus, *dunkel*. Aen. V, 696. *imber densis nigerrimus austris*. Ovid. Met. X, 449. *nigrae nubes*. Geo. IV, 126. *fluvius niger* etc. Cf. etiam quae ad Ecl. II, 16. VI, 54. Geo. II, 258. et alibi adnotavimus. — *comprehendere*, quod proprie de eo tantum coeli spatio dici potest, quod est inter ipsa cornua, hic ad aërem omnino transfertur. In antiquis editt. male legitur *aëre* pro *aëra*. Cornu enim obscuro Luna comprehendit (complectitur) aëra nigrum, non aëre obscuro, quo Luna latet, comprehendit cornu. — 429. *pelago*, quum praecedant *agricolae*, pro nautis positum esse patet. — 430. *virgineum ruborem* admodum bene dicit, Lunam s. Phoeben deam respiciens, quae postea quidem una eademque fuit ac Diana. *Rubor* de sideris alicuius rutilo splendore legitur etiam apud Val. Fl. VIII, 58. *Quis rubor iste poli? quod tam lugubre refulsit Sidus?* — *suffundi* autem *rubore* sollemnis loeutio. Cf. v. c. Ovid. Met. I, 483. Am. III, 3, 5. Manil. V, 711. Liv. XXX, 15. Plin. Pan. 2. extr. etc.; et *suffuderit ore* (omissa Praepositione *in:* cf. adnott. ad Geo. III, 439.) *ruborem* dictum est pro vulgari: *suffuderit os s. ora rubore* (de qua dictione cf. Drak. ad Sil. XI, 219. et Burm. ad Claud. XVII, 219.); quare non opus est, ut cum Vossio aut *ore* ex uno fragm. Moret. mutemus in *ora* (Accusativum remotioris, quem vocant, Obiecti), aut *ore* obsoletam habeamus Dativi formam, ut in illo Plauti epitaphio apud Gellium I, 84. *Postquam est morte datus Plautus, comoedia luget*, de qua cf. Schneider. Gramm. Lat. II, 1. p. 200 sqq. Cf. etiam similes loci Geo. III, 439. et Aen. VI, 187. — 431. Heyn. conferri iubet Arat. Dios. 52. 53. — *semper* h. l., ut Graecum ἀεί, de eo, quod fieri solet; nostrum *jedesmal*, *allemal:* quoties ventus instat, rubet luna. Vid. adnott. ad Ecl. I, 54. — *Phoebe* proprie fuit Titanis s. Urani et Gaeae filia, Asteriae et Letus ex Coeo fratre mater (Hesiod. Theog. 136. Apollod. I, 1, 3. I, 2, 2.); sed postquam Helios, cum Apolline confusus, Phoebi nomen accepit, soror eius Selene, Luna dea, Phoebes cognomine appellata, idque etiam ad Dianam translatum est. Cf. v. c. Aen. X, 215. Ovid. Met. I, 476. Am. III, 2, 51. Val. Fl. V, 366. — 432. — 437. „Quarta dies a nova luna si pura nitore fulserit, serenitatem per totum mensem portendit. Respicit h. l. Plin. XVIII, 35, 79. Ex multis, quae de luna tradit Aratus Diosem. 51—55. et 69—72., haec selegit poëta." *H. — ortu quarto*, i. e. nocte quarta, ut Hor. Od. IV, 2, 58. *Tertium Lunae referentis ortum*. Sic etiam de die: Aen. IV, 118. *crastinus ortus* et alibi. — *auctor*, qui pollicetur, vaticinatur, h. l. praesagit. — 433. *obtusis*. Voss. etiam hic, ut v. 395., e pluribus Codd. recepit antiquiorem formam *obtunsis*. Ceterum etiam Ara-

Votaque servati solvent in litore nautae
Glauco et Panopeae et Inoo Melicertae.
Sol quoque, et exoriens, et cum se condet in undas,
Signa dabit; solem certissima signa sequuntur,
Et quae mane refert, et quae surgentibus astris. 440
Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum,

---

tus et Plinius ll. cc. cornua lunae brevia, crassa, obtusa, s. in cuspidem non exeuntia, horrendam tempestatem et imbrem portendere perhibent. — 436 sq. Tum secunda erit navigatio. — *Vota - - solvent in litore nautae.* Nautae enim, portum feliciter ingressi, diis marinis non solum sacra offerre, verum etiam alia dona, inscriptionibus ornata, ex votis dedicare solebant: quo plura Anthologiae Graecae et Latinae epigrammata spectant. Cf. etiam Aen. XII, 764. — 437. „Parthenii versum esse, ex Macrob. V, 17. et Gell. XIII, 26. novimus: *Γλαύκῳ καὶ Νηρεῖ καὶ Ἰνοῖ Μελικέρτῃ*, seu, ut Gellius laudat, sed ex interpolatione, *Εἰναλίῳ Μελικέρτῃ*. Est autem metrum versus: *Glauco | et Pano | peae et | Ino.*" *H.* Servavit enim Virgilius Graecam versus metiendi rationem, duplici hiatu admisso et diphthongo ante sequentem vocalem correpta; qua de re cf. adnott. ad Ecl. I, 53. ad Geo. I, 281. 331. etc. Ceterum eodem versu incipit Callimachi epigr. XV. (Anthol. Gr. Iacobs. T. III. p. 24., ad quod cf. Dorvill. T. IX. p. 421 sq.) Wagn. tamen (Qu. Virg. XI, 3.), quum Virgilius longam syllabam in thesi, hiatu admisso, nusquam produxerit (cf. adnott. ad Ecl. II, 53.), copula autem *que*, in Codd. per simplex *q* scripta, hic facillime excidere potuerit, praecedentibus duabus ipsi *Q* similibus literis *C* et *O*, Virgilium *Glaucoque* scripsisse putat; quam coniecturam probat Iahn. ad Geo. II, 144. p. 414. edit. II. Ceterum cf. etiam Bach. de lugubri Graec. elegia II. p. 36. (ab Iahnio hic laud.) *Glaucus* autem piscator fuerat Boeoticus, Anthedone natus, cui herba aliqua comesa cupido iniecta in mare se praecipitandi, quo facto in deum marinum mutatus est. (Cf. Athen. VII, 12. Ovid. Met. XIII, 898 sq. alii et Baumstark in Pauly *Realencycl.* III. p. 884 sqq.) — *Panope* (*Πανόπη*, *Πανόπεια*), una ex Nereidibus s. quinquaginta Nerei et Doridis filiabus, quarum nomina referunt Hesiod. Theog. 243 sq. Apollod. I, 2, 6. Hygin. praef. et Hom. Il. XVIII, 39 sqq. De Panopea cf. Aen. V, 240. — *Melicertes* s. Melicerta, Athamantis et Inus filius, Cadmi nepos, cum quo mater, furentem maritum fugiens, in mare se proiecit; a quo inde tempore uterque in deorum marinorum numerum relatus, a Graecis Leucotheae et Palaemonis, a Romanis Albuneae et Portumni nomine divino cultu afficiebantur. (Cf. Apollod. I, 9, 1. Hygin. f. 1. Ovid. Met. IV, 518 sqq.) — 438—440. Ex Arati Diosem. 87—89. Sol quoque et oriens et occidens prognostica dat futurae tempestatis. Heyn. conferri iubet Plin. XVIII, 35, 78. — *Se condet* Iahn. et Wagn. ex Medic. reduxerunt loco vulgati *se condit* (quod praeter alios Wakef. ad Lucr. IV, 435. defendit); „nam Participium Praes. *exoriens* ex adiecto verbo finito *dabit* explicandum: *quum orietur:* cf. v. 458. *At si, quum referetque diem, condetque relatum Lucidus orbis eris.*" Ita rectissime Wagn. Qu. Virg. VI, 5. p. 394. — 440. *refert* Heyn. iterum explicat per simplex fert, dat. Sed vide adnott. ad v. 339. — *surgentibus astris.* Cf. Aen. IV, 352. — 441. Sequuntur orientis solis praesagia. „Sol oriens si maculosus, nubibus obductus, ab exteriore tantum sui parte conspicuus et quasi concavus est, imber portenditur. Plin. l. c. *Concavus* (sol) *oriens pluvias praedicit; idem ventos, quum ante exorientem eum nubes rubescunt; quod si et nigrae rubentibus intervenerint, et pluvias.*" *H.* — *nascentem - - ortum* Wakef. et Bergstraesser. cum Parrhas. et ed. Ven. sine idonea causa in *nascentem orbem*, et v. sequ. *medioque - - orbe* ex coni. in *medioque - - ortu* mutatum voluerunt; Burm. autem et Heyn., quibus haec mutatio valde arridet, apud Ovid. Fast. III,

Conditus in nubem, medioque refugerit orbe,
Suspecti tibi sint imbres; namque urguet ab alto
Arboribusque satisque Notus pecorique sinister.
Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
Diversi rumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,

---

353. Nemes. ad Ecl. II, 75. Lucan. IX, 9. Prisc. Perieg. 43. Horat. Od. IV, 2, 58. (ubi vid. Bentl.) eandem varietatem inveniri commemorant. Sed verba *nascentem ortum* per licentiam poëticam pro: nascentem in ortu, ut in primo ortu nascens conspicitur, posita (cf. adnott. ad Ecl. VIII, 17.), eadem ratione explicanda, qua v. 432. *quarto ortu*. Corruptam autem duorum librorum lectionem a versu sequente originem habere, nemo non videt. — 442. Verba *medioque refugerit orbe* nihil aliud significare videntur, quam Plinii *sol concavus*, h. e. ita *oriens*, ut exterior modo eius pars clare fulgeat, interior autem, medius orbis, nubibus sit obtecta. Cf. praeter Plinii l. l. Arat. Diosem. v. 90. et 95. Quare etiam non duo et diversa, sed unum idemque prognosticon hoc et praecedente versu describi, et mutationem ab Heynio propositam, *mediove*, prorsus reiiciendam puto; qua ne tum quidem opus esset, si vere duo prognostica discernerentur; quum constet, haud raro etiam in sententiis disiunctivis, ubi proprie *ve* locum habet, inveniri Particulam *que*, omninoque simplicem Copulam etiam distinguendis rebus inservire. Vid. v. c. supra v. 419. Geo. II, 87. 351. III, 399. Aen. II, 37. III, 459. V, 52. 784. X, 112. 707. etc. et cf. praeter Iahn. ad h. l., ad Aen. II, 87. et Hor. Sat. II, 3, 137. Walch. Emendatt. Livv. p. 53 sq. idemque ad Tac. Agr. p. 200. Kritz. ad Sall. Cat. 8, 1. Wagn. Qu. Virg. XXXIV, 1. et XXXVI, 10. Hand. Turs. II. p. 494 sqq. et quos Obbar. laudat ad Hor. Ep. I, 8, 5. Fasc. V. p. 2. — 443. *Suspecti tibi sint imbres*, tunc iure suspiceris imbres futuros. — *urguet* intransitive pro imminet, instat, ingruit, ut infra III, 200. IV, 290. et alibi. — *ab alto*, ex aethere, ut Geo. II, 210. et Aen. I, 297. Voss., Manso et Iahn. hic quoque, ut v. 324., *ex alto* interpretantur de mari; quod ab h. l. prorsus alienum, quo venti *ex alto* aethere, coelo, ruentes et imbrem secum advehentes tamquam ipsius solis obscurationis causa proponuntur. — 444. *sinister*, perniciosus, noxius; ut apud Prop. III, 23, 32. *Et veniet formae ruga sinistra tuae.* Cf. etiam Aen. X, 110. — 445. Cf. Arat. Diosem. 79—99. et Plin. XVIII, 35, 78. *Si in exortu sol longe radios per nubes porriget, et medius erit inanis, pluviam significabit.* — 446. *sese Diversi rumpent*, singuli, rari, in diversas partes e nubibus erumpent. Ita *se rumpere* pro erumpere legitur etiam Aen. II, 548. *tantus se nubibus imber ruperat; rumpi* autem Geo. III, 428. et *se erumpere* Geo. IV, 368. — 446. Pallida orientis solis luce grando vehemens exspectanda erit. — V. 447. ex Hom. Il. XI, 1. vel Od. V, 1. translatus: *Ἠὼς δ' ἐκ λεχέων παρ' ἀγαυοῦ Τιθωνοῖο ὄρνυτο. Aurora*, quae in extremo orbis terrarum margine, post Colchidem, iuxta Solis domicilium aedes suas habebat, et cursum per coelum quotidie ante illum conficiebat, *Tithonum*, pulcherrimum iuvenem, Laomedontis, Troiani regis, filium, rapuerat, ex quo Memnona et Emathiona peperit. Cf. Hom. Il. XX, 237. Hesiod. Theog. 984. Apollod. III, 12, 3. Voss. ad h. l. et Hermann. de mythol. p. XXII. — *croceum cubile*. Hoc epitheton secundum Voss. non respicit aurorae vel solis orientis rutilum colorem; sed apud Homerum deae omnes aut purpureis aut croceis apparent vestibus indutae, quia hi colores omnium, quos veteres noverunt, erant pretiosissimi. Cf. Vossii Epist. mythol. II, 9. *Ἠὼς κροκόπεπλος* apud Homerum legitur Il. VIII, 1. XIX, 1. XXIII, 227. XXIV, 695. etc.; sed eodem epitheto apud Hesiod. Theog. 273. Enyo, v. 358. Telestho Nympha ornatur, et apud Catull. LXVIII, 134. *Cupido*

Heu, male tum mitis defendet pampinus uvas:
Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
Hoc etiam, emenso cum iam decedit Olympo,
Profuerit meminisse magis; nam saepe videmus
Ipsius in vultu varios errare colores:
Caeruleus pluviam denuntiat, igneus Eurus;
Sin maculae incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tum pariter vento nimbisque videbis

Fulgebat crocina candidus in tunica. — 448. Uvae sub foliorum tegmine non tutae erunt a grandine. — *male.* Vid. supra ad v. 360. — *mitis* est Accus. cum *uvas* coniungendus. — 449. *salire*, quod Heyn. simpliciter pro *cadere* positum censet, potius de grandine a tectis resiliente et rursus in ea recidente intelligendum, quod etiam indicare videtur epitheton *horrida*, i. e. exsultim ludens, ita ut tecta campo erectis aristis horrenti quodammodo comparari possint. Cf. quae supra ad v. 151. adnotavimus. Non autem haerendum est in duplici epitheto *multa horrida* sine Copula adicto, quorum alterum (ut Iahnii verbis utar ad Geo. I, 320. adscriptis, ubi longiorem de tota hac re invenimus disputationem) signum nominis internum (qualitatem ipsi rei inhaerentem), alterum notam aliunde assumptam, et hic quidem numerum, ut alibi tempus, locum, gradum et similia, significet. Vid. imprimis Ecl. II, 36. III, 71. Aen. II, 364. III, 106. IV, 199. V, 404. VI, 81. 299. 355. VII, 32. 198. 228. XII, 328. cett. Praeterea cf. quae observarunt Sanctius in Minerva II, 8. ibique Bauer I. p. 240. Schrader. ad Musaeum p. 218. Drakenb. ad Liv. I, 14, 7. Oudend. ad Suet. Ner. 37. Cort. ad Lucan. II, 207. Bentl. ad Hor. Od. I, 4, 17. Weichert. Ep. crit. p. 52 sq. idemque ad Val. Fl. VIII, 404. Bach. ad Tibull. III, 5, 22. et ad Ovid. Met. VII, 272. Kritz. ad Sall. Iug. 30, 3. alii. Ceterum ipsos versus numeros imitari strepitum grandinis tecta ferientis, vere docet Voss., comparans cum cum Aen. VIII, 596. *Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.* — 450—453. Occidentis solis praesagia, quae Aratus v. 158. certiora etiam, quam orientis, censet. Solis enim orbe nubibus obducto sub occasum, si nigrae sunt nubes, pluviae, sin rutilae, venti denuntiantur. — 450. *etiam* cum verbis *magis profuerit* coniungendum. — *cum iam* (sol) *decedit emenso Olympo.* Ita pro vulg. *decedet* ex Medic., Ald. III. aliisque bonis libris, quibus adsentiri videtur Rottend. corrupta lect. *descendit*, Wagn. edidit, qui docet, Particulas *ubi iam*, *quum iam*, ubi significetur, modo futurum esse aliquid, cum Praesente iungi (ut supra v. 208 sq. Geo. III, 303. 336. Geo, IV, 401., neque aliter *quum nondum* Geo. II, 321., et *dum mox* Geo. III, 296.), contra vero Futurum adiici, ubi certum quoddam, sed remotius, tempus respiciatur, ut Aen. XII, 821. De confusione autem verborum *decedere* et *descendere* in eiusmodi locis cf. Orell. ad Hor. Epist. I, 16, 7. — *Olympus* pro coelo. Vid. ad Ecl. V, 56—452—455. Cf. Arat. Dios. 102—107. — *errare* i. q. inconstanter se movere et miscere, ut e seqq. patet, non solum pro *esse* positum, ut Heyn. censet. — 453. *Euros* potest quidem pro ventis omnino positum accipi; erat tamen Eurus, utpote plerumque cum vehementibus imbribus coniunctus, et Graecis et Romanis imprimis invisus. Voss. conferri iubet Epist. myth. a se conscript. I, 35. — 454. Sin mixtae sunt nigrae et rutilae nubes, ventus cum imbribus denuntiatur. — *incipient.* Alii *incipiunt*, minus bene, quum sequatur *videbis.* Cf. v. c. supra v. 438. Geo. II, 202. ibique adnott. Aen. II, 709. IX, 299. Ecl. V, 76. et Wagn. Qu. Virg. VI, 5. — *immiscerier.* De paragoge Infinitivi Passivi cf. Ruddim. I, p. 284. Ramsh. §. 62. 5. h. alii. Ex Virgilio huc pertinent v. c. Aen. IV, 493. *accingier* (ubi vid. Serv.) et XI, 242. *farier.* Lucretii aliquot exempla congessi ad eius I, 396. — 455. *tum* Wagnero teste (Qu. Virg. XXV. 5. p. 496.) exhibent Medic., Rom., Serv.

Fervere. Non illa quisquam me nocte per altum
Ire, neque ab terra moneat convellere funem.
At si, cum referetque diem condetque relatum,
Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis,
Et claro silvas cernes Aquilone moveri.
Denique, quid vesper serus vehat, unde serenas

Dresd. et uterque Lips.; neque constat, unde vulg. *tunc* illatum sit. Cf. adnott. ad Ecl. III, 10. — 456. *Fervere*, quod dicitur de quavis vehementiore agitatione, ut iam supra v. 327. de mari usurpatum vidimus, ita hic etiam ad aërem transfertur, per quem venti et nimbi quaqua versus fervent. De antiquiore autem forma *fervĕre* pro fervēre, quae legitur infra v. 471. Aen. IV, 409. 567. VIII, 677. IX, 693. Lucr. II, 41. Lucil. apud Quinct. Inst. I, 6. et ap. Nonium X, 1. Ter. Ad. IV, 1, 17. Prop. II, 7, 20. etc., cf. Barth. Advers. LVI, 9. Spalding. ad Quinct. l. l., adnot. mea ad Lucr. V, 1093. Thiel. ad Aen. IX, 693. Ruddim. I. p. 219. not. 80. Struve *Ueber d. lat. Decl. u. Conj.* p. 189. Ramsh. §. 74. p. 208. alii. Vid. etiam quae de forma *stridĕre* ad Geo. IV, 262. et de v. *fulgĕre* ad Aen. VI, 827. adnotavimus. — *non illa quisquam* etc. Sensus est: tum nemo audeat navem solvere et fluctibus se committere; quod eleganter ad se ipsum refert poëta. „Suavis orationis, imprimis tenuioris, variandae color, similis in illis: Geo. II, 315. *Nec tibi -- quisquam persuadeat* etc. III, 435. *Ne mihi tum molles* etc. Sublectus tamen est et ille modus Arato Phaen. 287. 417. Cf. Longin. c. 26. et ibi Morum. Est tamen is et aliis poëtis frequentatus, v. c. Callim. in Dian. 175. Nicand. Ther. 124." *H.* — 457. *ab terra* cum Voss., Iahn. et Wagn. ex Val. Probo (Art. Gramm. I. p. 1411. Putsch.) revocavi, quum etiam Med. corrupta lectione *at terra* huic emendationi favere videatur. Cf. adnott. ad Ecl. VII, 6. et Geo. I, 171. — *moneat*, hortetur, auctor sit. De verbo *monendi* cum Infin. constructo vid. Burm. ad Gratii Cyneg. 243. id. ad Val. Fl. VI, 16. Herzog. et Kritz. ad Sall. Cat. 52, 3. (*res monet cavere ab illis*), qui viri docti nescio an paullo subtilius distinguant inter *monere* sequ. *ut* vel *ne*, i. e. cohortari, et *monere* cum Infin. constructum i. e. in memoriam revocare. Cf. v. c. Cic. Inv. II, 22, 66. *pietas -- erga patriam aut parentes officium conservare monet.* Plin. XVIII, 25, 60. *Natura monet festinare* etc. quaeque supra ad v. 280. et ad Aen. I, 527. adnotavimus. — *funem*, retinaculum, ut Aen. III, 266. 458—460. „Si et mane et vespere sol purus erit ac serenus, certum id serenitatis pignus puta; flante aquilone, qui serenat coelum. Plin. XVIII, 35, 76. *Si et occidet pridie serenus et oritur, tanto certior fides serenitatis.* Arat. Dios. 93—95. 126—129." *H.* — 458. *referetque condetque.* Cf. adnott. ad Geo. I, 52. et 118. — 460. *Aquilo*, si aestate spirat, nebulas fugat et serenat coelum; quare Romanis gratissimus erat. Cf. Hor. Od. IV, 12. in., ubi *animae Thraciae* i. q. Aquilo. Inde etiam epith. *clarus* ei tribuitur, ut ab Horatio Od. I, 7, 15. *Notus* et Od. III, 37, 19. *Iapyx* eadem de causa *albi*, Favonii autem ab eodem Od. III, 7, 1. *candidi* vocantur, contra vero Geo. III, 278. *nigerrimus Auster*, Hor. Epod. X, 5. *niger Eurus*, Od. I, 5, 7. *nigri venti* commemorantur. — 461—463. „Verbo, ex sole praesagia omnino petimus certissima, quae circa vesperam coeli facies, serena an nubila, futura sit; a qua coeli parte ventus nubes dispelleus aut adducens pluvias venturus sit." *H.* — *Quid vesper serus vehat.* Secundum Gellium XIII, 11. et Macrob. Sat. I, 7. proverbium erat Romanorum: *nescis, quid vesper serus vehat.* — *unde*, a qua coeli parte. — Pro *serenas Ventus* Reisk. correxit *serenans Eurus* et Schrader. *serenus Eurus*, ut *humido Austro* oppositus sit. Sed rectissime adversatur Iahn., qui docet plures esse ventos, qui serenum coelum efficiant, neque *Eurum* et *Austrum*, sed epitheta *serenus* et *humidus* sibi esse opposita. — 461. „*quid cogitet Auster*, praeclare; etenim deus

Ventus agat nubes, quid cogitet humidus Auster,
Sol tibi signa dabit. Solem quis dicere falsum
Audeat? Ille etiam caecos instare tumultus
Saepe monet, fraudemque et operta tumescere bella.
Ille etiam exstincto miseratus Caesare Romam,

---

et facies eius exhibebatur ab artificibus truculenta, minax, superciliosa. Omnino autem poterat poëta vento personam induere, quod sexcenties fit. *Quodcunque minabitur Eurus* quis non ex Horatio [Od. I, 28, 35.] meminit?" *H.* Similiter apud eundem Od. IV, 14, 25 sqq. *Auſidus -- Diluviem meditatur agris.* Plerumque pluviam adduxit *Auster*, unde hic *humidus* et infra III, 278. *nigerrimus*, IV, 261. autem *frigidus* vocatur et apud Hor. Epod. X, 19. *Notus* (qui idem est cum Austro) *udus* commemoratur; interdum vero etiam serenam tempestatem; quare apud Hor. Od. I, 7, 5. legimus: *Albus ut obscuro deterget nubila coelo Saepe notus, neque parturit imbres Perpetuos.* (Cf. etiam Macrob. Somn. Scip. II, 5. et Gell. II, 22.) Hic igitur sol detegere quasi et aperire fingitur eius cogitationes, utrum turbidam an serenam tempestatem adducere velit. — 463. *falsus* pro fallens, decipiens, ut saepe; v. c. Plaut. Bacch. III, 6, 11. Cic. Div. II, 11, 27. Catull. XXX, 1. Suet. Caes. 81. etc. Cf. Serv. ad h. l. Kritz. et Fabri ad Sall. Cat. 10, 5. Boetticher. Lex. Tac. p. 193. Ita etiam *ignotus*, *ignarus*, *nescius* etc. et passive et active usurpari constat. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 40. — Ceterum hinc fluxisse locum Manil. II, 134. 135. *Quod fortuna ratum faciat, quis dicere falsum Audeat et tantae suffragia vincere sortis?* iam Heyn. vidit. — 464. Consulto Virgilius signa, quae sol praebet, omnium ultima commemoravit, ut inde transire posset ad splendidissimum, quod sequitur, episodium de prodigiis post Iul. Caesaris caedem factis, quibus quasi natura ipsa divinum illum virum luxisse putabatur, et quae simul praesagia habebantur bellorum civilium caedem illam secutorum. Non facile enim aetatis Augusteae scriptores insolentioribus illis mirisque rebus, quae illo tempore aut vere evenerant, aut evenisse fingebantur, commemorandis Augustum adulandi et concelebrandi occasionem praetermittunt. Vid. infra ad v. 466. Pergit igitur poëta ad hanc sententiam: Saepe etiam tumultus domesticos, fluctus civiles, bella intestina sol portendit. — *caeci tumultus*, i. e. clandestini, adhuc occulti, quippe quos clam machinantur; ideoque fere idem, quod statim post *operta bella.* Ita *caecus* haud raro usurpatur. Vid. supra ad v. 89. Heyn. observavit, etiam hunc locum ante oculos fuisse Manilio I, 894. *Quin et bella canunt ignes subitosque tumultus Et clandestinis surgentia fraudibus arma.* — 465. *tumescere* poëtice pro oriri, surgere, ut alia attributa maris ac procellarum (*fluctus*, *aestus* etc.), ad bellorum motus translatum. Ruhnk. ad Vellei. II, 15. p. 115. et ad Ovid. Her. VII, 121. minus probabiliter ab arborum et plantarum gemmis deducere malebat. De mari v. c. legitur infra II, 479. Ovid. Met. I, 36., de fluvio Lucan. X, 224. Velleii l. l. legimus *Mors Drusi iam pridem tumescens bellum excitavit Italicum*, apud Ovid. autem Her. l. l. *Bella tument.* — 466. Prodigia post Iulii Caesaris caedem, quae simul pro praesagiis belli civilis eam secuti habebantur, non solum poëtis (cf. Hor. Od. I, 2. Ovid. Met. XV, 782 sqq. et Tibull. II, 5, 71.) sed etiam historicis (cf. imprimis Dio Cass. XLV, 17.) satis fuisse celebrata, Heyn. iam adnotavit. Inter ea fuit etiam solis defectus (nam m. Novembria. U. C. 710, quo Caesar interemptus est, vere solis defectum accidisse, qua de re multi dubitarunt, astronomi recentiores satis demonstrarunt: cf. *Berlin. Astron. Tafeln.* II. p. 122., a Wund. laud.), et per totum annum pallor, coelo semper nebula obscurato nec umquam sole clara luce splendente. Vid. Dion. l. c. Plutarch. Iul. Caes. c. 69. Plin. II, 30, 30. Tibull. II, 5, 75. (ubi vid. Dissen.). Causa autem huius phaenomeni, etiam Livio XXV, 7. XXXI, 12. aliisque commemorati, de quo multi disputarunt, non tam fuerunt insolitae quaedam solis ma-

Cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.
Tempore quamquam illo tellus quoque et aequora ponti
Obscoenaeque canes importunaeque volucres 470

culae, ut vulgo putant, quam potius nebula illa ferruginea modo, modo rubens, quam nos *Heerrauch* dicere solemus. Cf. Heynii Opusc. Vol. III. n. XII. p. 202. Ideler. Meteor. vett. p. 47 sq. et liber meus *Handb. d. alten Geogr.* I. p. 630. Ceterum Heyn. adnotat, ad nostri poëtae exemplum alios etiam bellorum graviorumque calamitatum praesagia commemorasse, et belli quidem civilis Lucan. I, 524 sqq. et Petron. c. 123. — *exstincto m. Caesare R.* Cf. adnott. ad Ecl. V, 20. — 467. *ferrugine texit.* Wakef. temere corr. *ferrugine tinxit*, quoniam Sol *caligine* et *tenebris tegi* recte dicatur, non item *ferrugine* et *colore*. Sed iure eum vituperans, quaerit Iahn.: „Quid igitur faciet cum nostro: *Als sie das strahlende Haupt mit dunkeler Bräune bedeckte?*“ — *ferrugo* pro caligine. Prima enim significatione secundum Nonium p. 549. vox indicat colorem illum, quem nos *eisengrau* vocamus, quare, ut *niger* et *ater*, haud raro de rebus ad inferos pertinentibus usurpatur, v. c. in Culice 272. de Orco ipso, Aen. VI, 303. de Charontis cymba, Ovid. Met. V, 404. de habenis et Claud. XXXV, 275. de vestibus Plutonis etc.; deinde violarum colori exprimendo adhibetur (*violett:* cf. v. c. Geo. IV, 183. *ferruginei hyacinthi*, Claud. XXXV, 93. *violas ferrugine pingit*), ideoque interdum etiam pro purpura ponitur (Aen. IX, 592. XI, 772. Catull. XLIV, 223.) Numquam vero rubiginem eiusque colorem videtur indicare. Ut hic de solis, ita apud Ovid. Met. XV, 788. de Luciferi caligine legitur: *Caerulus et vultum ferrugine Lucifer atra Sparsus erat.* — 468. *impia saecula*, homines istius aevi, quo *impium* facinus in Caesarem commissum erat. *Saecula* Lucretiano more dixit. Cf. Lucr. I, 21. II, 77. 503. (ubi vid. adnot. mea) III, 753. etc. infra v. 500. Geo. II, 295. Liv. IX, 18, 10. — 469. *aequora ponti.* Cf. supra v. 246. Aen. II, 780. etc. Ita *aequora ponti* etiam apud Lucr. I, 8. II, 727. VI, 440. Ovid. Met. II, 872. Avien. descr. mundi 964., *maris acquora* apud Hor. Od. IV, 5, 10. et alibi legitur. Cf. Burmann. ad Prop. III, 5, 51. et Markland. ad Stat. Silv. III, 2, 43. — 470. *Obscoenae canes.* Ita pro vulg. *Obscoenique canes* unus Medic., quem iure secutus est Wagn. Solent enim poëtae in nominibus epicoenis plerumque femin. genus usurpare (vid. Heins. ad Ovid. Met. III, 140. Titium ad Grat. Cyneg. 185. et Schneid. Gr. Lat. II, 1. p. 99.), quamquam interdum etiam melioris soni causa masculinum praeferunt (cf. Burm. ad Lucan. I, 528.). Sic Aen. VI, 257. *visaeque canes ululare per urbem* (ubi tamen in multis codd. *visique*) et VII, 493. *rabidae canes.* — *obscoenae canes* aut omnino sunt turpes, foedae (*ekelhafte*), aut, quod hic, ubi *importunae* volucres adduntur, praeferendum, ominosae, mala portendentes, i. e. propter ipsam deformitatem et immunditiam tristia omina afferentes, ut Aen. III, 241. 262. et XII, 876. *obscoenae volucres*, Aen. III, 367. *obscoena fames*, Aen. IV, 455. *obscoenus cruor.* Deducendum est enim vocabulum a coeno, ut proprie significet coeno oblitus, *kothig;* deinde transfertur ad omnes res foedi adspectus (*unfläthig.*) Cf. Doederlein. Syn. III, p. 52. et Beier. ad Cic. Off. I, 29. T. I. p. 226., qui simul de veriore scribendi ratione per diphthongum *oe* conferendus, quam etiam probant Schmid. ad Hor. Ep. II, 1, 127. Bach. ad Ovid. Met. X, 238. alii. Ceterum de symbolica, quam dicunt, canum significatione cf. quos laudat Obbar. ad Hor. Ep. I, 2, 26. Vol. I. p. 174. — *importunae volucres* Heynio in universum sunt odiosae, molestae, cantu mali ominis. Rectius vero Serv.: „volucres, quae in alienum s. non opportunum tempus ruebant.“ Canes enim ululantes, quos putabant ob spectra visa hunc ululatum edere, non minus quam aves nocturnae dic volantes et clamantes mala omina habebantur. Cf. Ovid. Met. XV, 791. et 796. *Tristia mille locis Stygius dedit omina bubo; - - Inque foro circumque*

Signa dabant. Quoties Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam,
Flammarumque globos liquefactaque volvere saxa!
Armorum sonitum toto Germania coelo
Audiit; insolitis tremuerunt motibus Alpes.
Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentis,

---

domos et templa deorum Nocturnos ululasse canes umbrasque silentum Erravisse ferunt. Lucan. I, 548. *flebile saevi Latravere canes* et paullo post v. 558. *dirasque diem foedasse volucres Accepimus.* Quod ad ipsum epitheton attinet, cf. Aen. XII, 864. *ales importuna* (i. e. bubo). — 471. Ignes quoque ex Aetna erumpentes, qui verbis a mari aestuante translatis describuntur, inter prodigia Caesaris mortem secuta referuntur. Saepe autem illo anno Aetna arsisse videtur. Serv. haec affert Livii verba: *Tanta flamma ante mortem Caesaris ex Aetna monte defluxit, ut non tantum vicinae urbes, sed etiam Rhegina civitas afflaretur.* Aetnae vero eruptiones etiam Iul. Obs. 21. 24. 27. inter prodigia refert. — *Cyclopum in agros.* Homerus Cyclopas dicit habitare in occidentali Siciliae litore; posterior demum aetas eos, utpote Vulcani socios, in Aetnae cavernis vel in Aeoliis s. Lipareis insulis degere putabat. Cf. Callim. in Dian. 46—80. Aen. VIII, 415 sqq. et Hom. Od. IX, 106 sqq. Voss. ad h. l. — 472. *undantem Aetnam*, flammas evomentem. Vid. Aen. XII, 672. (coll. Aen. VIII, 257.) Claud. ap. Mar. Vict. II. *undantesque globos flamnarum in sidera latos.* Sil. IX, 446. *undantes volvit flammas ad sidera vertex.* Cf. etiam adnott. ad v. 288. De re ipsa vid. Aen. III, 571 sqq. — *ruptis fornacibus* iunge cum effervere. Ad constructionem Wund. comparat I, 379. *efferre tectis* et 512. *carceribus sese effundere. Fornax* autem Aetnae crater vocatur, quum omnis mons Vulcani et Cyclopum officina haberetur. Cf. Lucr. VI, 682. *Flamma foras vasteis Aetnae fornacibus efflat.* Ovid. Met. XV, 340. *sulfureis ardet fornacibus Aetna.* Lucil. Aetna 1. *Aetna - - ruptique cavis fornacibus ignes.* — 473. *liquefacta saxa*, quia massa illa, quam nos *Lava* dicimus, liquida quidem ex montis cratere effluit, mox vero indurescit et lapidescit. Cf. Aen. III, 576. — 474. Praesidia Romana in Germania ad Rheni ripam collocata illis temporibus in coelo peditum equitumque exercitus secum pugnantes conspicere et tubarum sonos exaudire sibi videbantur. (Cf. Ovid. Met. XV, 783. Tibull. II, 5, 73. Petron. c. 122. alii.) Cuius rei causa haud dubie in eo phaenomeno quaerenda, quod nunc auroram borealem (*ein Nordlicht*) vocare solent. (Cf. Ideler. Meteor. vett. p. 53. et liber meus modo comm. p. 629. sq. not. 68. Idem prodigium ante bellum Cimbricum observatum esse narrat Plin. II, 57, 58. a Voss. laud. Vid. etiam de hoc ut de aliis prodigiis Ruperti ad Liv. I, 31. p. 86 sqq. - Wakef., cui voc. *sonitus* non satis magnificum videbatur, ad Aen. VIII, 474. et Lucr. II, 48. temere coni. *armorum tonitrum*, coll. Stat. Theb. III, 423. Sil. XIII, 9. et ipsius Aen. VIII, 529. IX, 709. XII, 700. Ceterum duo Codd. et Schol. Iuven. XI, 111. praebent *arm. sonitus.* — 475. „*Alpes* saepe tremuisse, Plinius notavit II, 80, 82. Mirum, hoc prodigium nunc raro nuntiari: saepius de Apenninis. An forte veteres glaciei perennis ruinas et percussum inde solum et aërem pro terrae motu habuere?“ *H.* Wakef. paullo cupidius recepit apertam Medic. et Rom. corruptelam *montibus;* quasi vero *montes* Alpibus *insoliti* essent. — 476. Per lucos voces deorum auditae sunt, qui clamabant, se ob facinora instantia templa sua et terram omnino esse relicturos. Cf. Ovid. Met. XV, 792. *Cantusque feruntur Auditi, sanctis et verba minacia lucis.* Tibull. l. l. Lucan. l. l. v. 596. Petron. c. 122. extr. Liv. I, 31. VI, 33. etc. — *per lucus vulgo*, ideoque per multos lucus. *luci silentes*, ut Aen. VII, 505. *tacitae silvae* et VI, 386. *tacitum nemus.* — Quam graviter vox *ingens* sequentem versum incipit! Cf. adnott. ad Ecl. (V, 22. et) VII, 50. Ceterum Virgilio obversatus vi-

Ingens, et simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis, pecudesque locutae;
Infandum! sistunt amnes, terraeque dehiscunt,
Et maestum illacrimat templis ebur, aeraque sudant. 480
Proluit insano contorquens vertice silvas

---

detur Lucretii locus IV, 586 s. (Faunorum) *noctivagò strepitu ludoque iocanti Affirmant volgo taciturna silentia rumpi.* — 477. „*simulacra modis pallentia miris*, e Lucr. I, 124., sunt defunctorum umbrae. Mentibus hominum magno imminentis calamitatis metu percussis spectra obiecta esse in locis, non insolens res est.“ *H.* De ipsa re cf. imprimis Aen. I, 353 sqq.; quod autem attinet ad Pluralem *modis* (pro vulg. *in modum*), praeter Lucr. l. l. cf. Terent. Ad. II, 1, 12. *indignis modis.* — 478. *obscurum noctis* pro obscura nocte, ex dicendi ratione poëtis satis frequentata, de qua vid. supra ad v. 393. De Neutro autem Adiectivi substantive usurpato supra diximus ad v. 393. — *pecudesque locutae;* quod de bubus potissimum narratur. Cf. Tibull. II, 5, 78. *Et simulacra deum lacrimas fudisse tepentes Fataque vocales praemonuisse boves.* Cf. de hoc prodigio Liv. III, 10, 6. ibique Drak. et Ruperti ad eiusdem l. supra l. — 479. *Infandum!* Vid. adnott. ad Aen. I, 251. Quidam male iungunt *locutae infandum;* quod iam Burm. reprehendit. — Mira huius prodigii natura quasi obstupescens oratio in praesens tempus deflectit: *sistunt amnes*, scil. se, i. e. consistunt. Sic apud Varr. L. L. V, 2. *sol sistit.* Cf. etiam adnott. ad Ecl. IV, 45. „Ad rem refert Hor. Od. I, 2, 13 sqq. *Vidimus flavum Tiberim* etc. Causa adiecta est in *terra dehiscunt*, sc. motu ac ruina soli, qua obseptus fluvii cursus est.“ *H.* Amnes enim illo tempore ob terrae motus tam saepe exundarunt, ut Horatio teste alteram eluvionem Deucalioneam Romani timerent. Ceterum non haerendum esse in concursu vocum similium *sistunt — dehiscunt*, docuimus supra ad v. 157. — *terrae dehiscunt.* De hoc prodigio cf. Cic. Div. I, 43. Liv. XXXII, 9. — 480. *ebur aeraque* sunt signa (*simulacra deûm* Tibull. l. l.) ex ebore et aere facta (vid. ad Geo. II, 193.), quae *illacrimare* credebantur, quia tepido sudabant humore per tempus pluvium collecto. Cf. Ovid. Met. XV, 792. *Mille locis lacrimavit ebur.* Drak. ad Sil. Ital. I, 86. Ruperti ad Liv. I, 31. p. 89 sq. et adnott. ad Aen. II, 173. — *illacrimat templis* non dictum pro *lacrimat in templis*, ut Praepositio *in*, proprie ante Substantivum collocanda, Verbo praeposita sit (quemadmodum in locis illis, quos Wund. affert, Hor. Sat. II, 3, 77. *desurgere coena*, I, 2, 32. *deperdere summa*, et similibus); sed Praepositio ante *templis* est supplenda (qua de re vid. supra ad v. 134. et ad Aen. I, 2.). Noli tamen putare, compositum verbum nihil aliud significare, quam simplex; quod iam ad Ecl. II, 57. negavimus. *Illacrimare* potius significat in aliqua re lacrimare (*bei etwas, über etwas weinen*); quod patet ex iis locis, ubi Casus Obiecti additur, plerumque Dativus (ut Cic. N. D. III, 33, 82 *cuius morti illacrimari soleo.* Liv. XL, 56, 6. *qui meo infelici errori illacrimasti* etc.), interdum etiam Accus. (ut Iustin. XI, 12. *eiusque mortem illacrimatum Alexandrum*); qui ubi omittitur (ut Liv. XXV, 24, 11. Hor. Sat. II, 5, 103. Suet. Aug. 66. etc.), e connexu est supplendus. Voss. praefert unius Cod. Pierii lectionem *lacrimat*, Praepositionem *in* e praecedente *m* ortam censens; quod iam Lenz. ad Stat. Silv. I, 2, 124. ed. Hand. iure vituperat. — 481. Etiam insolitas amnium inundationes inter prodigia relatas esse, discimus ex Livio XXX, 38. Iulio Obs. 67. aliis. „Ut ira, rabies, sic furor et *insania* incitato flumini tribuitur. Padus autem eluvionibus infamis.“ *H.* Cf. infra ad IV, 372. — *Proluit.* Schol. Crucq. Horat. Od. IV, 4. *proruit*, idemque legisse videtur Servius, qui *erueret arbores* habet; et similiter sane Sil. Ital. IV, 602. *seu proruta rupes Avulsi montis.* Sed contra Codd. auctoritatem nihil mutandum. — *insano vertice.* Mediceus

Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnis
Cum stabulis armenta tulit. Nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibrae apparere minaces,
Aut puteis manare cruor cessavit, et altae
Per noctem resonare lupis ululantibus urbes.

(excepto uno loco Geo. III, 241., ubi tamen Fogginium *vorticibus* imprudentem in contextu reliquisse censet Wagn.) et Vat. ubique exhibent *vertex*, nunquam *vortex;* quare Heyn. ad Geo. III, 241. Wunderl. praef. ad Edit. min. p. XII. et Wagn. ad h. l. in Virgilii carminibus illam formam retinendam censuerunt. Vid. etiam Drak. ad Silium III, 475. Weichert. tamen ad Val. Fl. VIII, 348. antiquioribus poëtis, et in his Virgilio, formam *vortex* restitui iubet. Cf. etiam quae a nobis disputata sunt in Praef. ad Lucret. p. XVII. sq. — *silvas* cur Voss., comparans infra II, 310., hic quoque de arbustis („*Pflanzungen*") intelligat, nescio. Ceterum hunc locum imitatus est Lucan. II, 409. *Eridanus fractas evolvit in aequora silvas.* — 482. *Eridanus*, i. e. Padus, in quem fluvium posteriores (et primus quidem Scylax) antiquissimum illud fluminis occidentalis nomen transtulerunt (cf. Voss. ad h. l. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 503.), *rex fluviorum* dici videtur, quia maximus est fluviorum Italiae plurimosque fluvios minores alveo suo excipit. Ita Aen. VIII, 77. Tiberis *Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum*, et apud Auson. Epigr. III. Danubius *Illyricis regnator aquis* vocatur. Wunderl. comparat Geo. II, 98. *rex ipse Phanaeus* (i. e. vinum praestantissimum). Ceterum *fluviorum* tribus syllabis pronuntiandum. Cf. supra ad v. 397. — *camposque per omnes* etc. Cf. locus simillimus Aen. II, 498. *spumeus amnis Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes Cum stabulis armenta trahit* (quem haud dubie respiciens Serv. h. l. ita explicat: „Et ipsa stabula subversa secum trahit, et armenta simul," unde in plures Codd. pro *tulit* irrepsit lectio *trahit*, quod sane sollemne est hac de re verbum. Cf. Burm. ad Ovid. Met. VIII, 553. et Gronov. ad Sen. Herc. fur. 968.) et Ovid. Met. I, 285. *Exspatiata ruunt per apertos flumina campos, Cumque satis arbusta simul pecudesque virosque Tectaque cumque suis rapiunt penetralia sacris.* — 484. *Exta* (cor, pulmo, imprimisque iecur) ab haruspicibus inspecta non nisi mala et tristia portenderunt. Cf. Ovid. Met. XV, 794. *Victima nulla litat, magnosque instare tumultus Fibra monet, cacsumque caput reperitur in extis.* Serv. adnotat: „*Fibras* dicit venas aliquas, quae si apparebant in visceribus, malum omen erant." — *apparere* autem, ut sequens *resonare* (vid. infra) non minus quam *manare* pendet a verbo *cessavit.* Verbum autem, duobus Nominibus diversi numeri iunctum, plerumque proximi numerum sequi, iam ad Ecl. I, 59. vidimus. — 485. Virgilius sanguinem e puteis manasse refert; Ovidius l. l. v. 788. de pluvia cruenta loquitur: *Saepe inter nimbos guttae cecidere cruentae.* — *et altae Per noctem* etc. Malum omen habebatur, si lupi tam prope veniebant urbibus, ut ipsorum ululatus in iis exaudiri posset; illis autem temporibus per forum adeo Romanum currebant. Vid. Appian. B. C. IV, 4. — *altae urbes* sunt in altiore loco sitae. Videtur enim de Roma septicolli in primis cogitandum esse, quae Aen. I, 7. *alta Roma* vocatur, ut Aen. IV, 97. *alta Carthago.* Cf. etiam Hor. Od. I, 16, 18. Ovid. Met. IV, 57. Trist. I, 3, 33. Lucan. I, 560. etc. Voss. artificiose magis quam vere Adiectivum pro Adverbio positum habet, ut in notissimo illo Aen. I. 26. *manet alta mente repostum Iudicium Paridis*, et locum ita explicat: *tief, bis in's Inn're der Städte hinein.* Omnino autem locum tam planum et expeditum tot viris doctis scrupulum iniecisse, non satis admirari possumus. Heyn. enim haec adnotat: „Miro modo Wakef. ad Lucr. VI, 580. epitheton eo spectare contendit, quod intra *aedes altas*, ut infra *altas cavernas*, sonus augetur. Cuningham. emendarat *alta*, ut Hor. Sat. I, 6, 43. *magna sonabit.* Reisk. coni. *altam*, sc. noctem." — 486. *et resonare — urbes*, scil. *non cessarunt*

Non alias coelo ceciderunt plura sereno
Fulgura, nec diri toties arsere cometae.
Ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum videre Philippi;
Nec fuit indignum superis bis sanguine nostro

quod ex superioribus supplendum. Wund. tamen, hoc negans, *resonare* pro Infin. historico habet, quod si voluisset Virgilius, *aut* pro *et* scribendum fuisset. Sed praegressae negandi Particulae sexcenties *et* ita subiici, ut illa negatio ad utrumque orationis membrum referatur, verissime docet Wagn. Cf. etiam eius Qu. Virg. XXX, 6., ubi addit Vir doctiss., „ipsam in quinto pede incisionem suadere, ut, non interrupta per mutatam structuram oratione, verbum *cessavit*, sublata graviore interpunctione, etiam ad proximum Infinitivum trahatur." — 487. Fulgura sereno coelo conspecta non minus inter prodigia referebantur. Vid. adnott. ad Aen. VII, 141. — *non alias* idem fere est, quod *numquam*. Cf. exempla ab Handio Tursell. I. p. 224. congesta, Liv. VII, 33, 1. XLV, 7, 2. Tac. Ann. III, 73. Suet. Tit. 8. etc. — 488. Cometas, ut etiam nunc homines superstitiosi, ita etiam Romani veteres bella, tumultus et alia mala portendere putabant. Cf. Cic. N. D. II, 5, 14. et de cons. suo II, 15. (Vol. IV. P. 2. p. 568. Orell.) *Vidisti et claro tremulos ardore cometas*. Utrum illis temporibus stellae crinitae, et plures quidem, vere apparuerint, an, quod Voss. censet, coll. Aen. V, 527. et Ovid. Met. XV, 787., Virgilius per cometas omnino meteora lucida intelligat, difficile est iudicatu. De illa certe stella crinita, quam a. p. U. C. 711. conspectam, *Dionaeum astrum* noster appellat Ecl. IX, 46., hic vix cogitare potuit. — Pro *toties* Voss. scripsit *totiens*, ut v. 471. (ubi vid. adnott.) *quotiens*. — 489. „Haec prodigia insecutum esse ait bellum civile proelio ad Philippos, Macedoniae adiectae, olim Thraciae, urbem commisso et Bruti Cassiique exitu nobilitatum." *H.* — *Ergo* conclusioni inservit. Narratis antea signis et prodigiis, quibus futurum bellum civile praenuntiatum sit, pergit: Prodigia illa non poterant fallere, vana esse; *ergo* vere secutum est eiusmodi bellum (*und so sah denn auch wirklich* etc.). Cf. etiam Hand. Turs. II. p. 444. Male igitur Markland. ad Stat. Silv. III, 5, 68. post *campos* interrogandi signum poni, *superis* autem in Vocativum *superi* mutari iubet; quod iam Voss. et Ian. repudiant. — Sententia autem haec est: Fatale erat, ut armis civilibus bis pugnaretur in Macedoniae finibus; nam post pugnam Pharsalicam alterum in hoc bello civili proelium commissum est ad Philippos. *Iterum* igitur non tam coniungendum cum *videre Philippi*, quam potius cum *concurrere;* poëtica tamen ratione etiam Philippi (i. e. una eademque regio) dici poterant duo eiusmodi proelia vidisse, et ita Virgilium locum intelligi voluisse quum collatio verborum, tum imitatio veterum scriptorum videtur comprobare. Sic enim Ovid. Met. XV, 823 sq. de Caesaris ultione: *Pharsalia sentiet illum, Emathiaque iterum madefacti caede Philippi*, et Lucan. VII, 853. *Ante novae venient acies, scelerique secundo Praestabis nondum siccos hoc sanguine campos;* denique Petron. c. 121. (de Bello Civ. 110.) *Cerno equidem gemina iam stratos morte Philippos*. Praeterea cf. etiam Manilii I. extr. De ipso Philipporum oppido, cuius reliquiae etiamnum *Filibah* s. *Felibejik* vocantur, cf. quae exposui in libro meo *Handb. d. alt. Geogr.* III, p. 1069 sq. et in Pauly *Realencycl.* V. p. 1471 sq. — *paribus telis*: quum utrimque a Romanis pugnaretur. Cf. Lucan. I, 7. *infestisque obvia signis Signa, pares aquilas, et pila minantia pilis*, et Val. Fl. VI, 404. *Romanas - - legiones Tisiphone regesque movet: quorum agmina pilis, Quorum aquilis utrimque micant*. Vid. etiam Aen. VI, 825 sq. — 491. *Nec superis fuit indignum*, iniquum visum est, h. e. diis placuit. (Cf. adnott. ad Aen. X, 74.) Voss. interpretatur: *indignum* nostro scelere, ut sensus sit: apta, non nimis severa diis visa est sceleris nostri in Caesa-

Emathiam et latos Haemi pinguescere campos.
Scilicet et tempus veniet, cum finibus illis
Agricola, incurvo terram molitus aratro,
Exesa inveniet scabra robigine pila,
Aut gravibus rastris galeas pulsabit inanis,
Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulcris.

rem commissi poena. *Emathia* (antiquum sive Paeoniae sive Mygdoniae nomen: cf. Liv. XL, 3, 3. Iustin. VII, 1. Plin. IV, 17. etc.) Macedoniae est pars, ad quam proprie nec Pharsalus nec Philippi referri possunt; sed poëtae eo nomine latiore sensu etiam pro Thessalia utuntur, ut omnino, Macedoniae, Thessaliae et Thraciae nomina saepissime confundentes, ita loqui solent, ac si omnes illae provinciae una eademque essent regio. *Haemus* (qui nunc *Balkan* vocatur) mons est Thraciae, cui hac poëtica ratione urbs Philippi subiacere dici potest. Cf. Lucan. I, 680. *latosque Haemi sub rupe Philippos*, qui etiam IX, 271. *Emathios Philippos* dixit. Idem X, 449. *Haemum Thessalicum* commemorat, et VII, 847. *Emathia arva Thessaliae* adiungit. — 492. *pinguescere*, quippe sanguine nostro stercoratos. Cf. Petron. c. 121. *Horrida tellus extulit in lucem nutritas sanguine fruges*, et Hor. Od. II, 1, 29, sq., ad quem locum Orell. comparat etiam Aeschyl. Pers. 805., ubi Xerxis exercitus in Graecia relictus vocatur *φίλον πίασμα Βοιωτῶν χθονί*, et Plutarch. Opp. II. p. 842. *Ἀρχίλοχος λέγει πιαίνεσθαι πρὸς τοῦ πολέμου τὰς ἀρούρας.* — 493. *Scilicet et tempus veniet*, *ἔσται δήπου καὶ ὅταν* etc. Recte Wagn. et Iahn. *scilicet* sequentibus iungunt; superioribus enim adiectum (quibus Heyn. et Wakef. coniunctum volunt) languet. Ceterum cf. supra adnott. ad v. 282. — *tempus veniet*, *cum - - inveniet*, *- - pulsabit - - mirabitur.* Ita Aen. I, 283. *Veniet aetas*, *cum - - premet ac dominabitur.* X, 11. *Adveniet tempus*, *cum - - immittet*; neque aliter Claudian. VIII, 652. *Tempus erit*, *cum - - signabitis annum.* Semel tantum ab hac dicendi ratione recedit noster Aen. X, 503. *Turno tempus erit*, *magno cum optaverit emptum.* Cf. etiam Huschk. ad Tibull. I, 4, 79. — 494. Expressit etiam hunc locum Manil. I, 908. 909. — *terram molitus aratro.* Lucret. V, 932. *ferro molirier arva*, i. e. vertere. Vid. adnott. ad Geo. I, 271. Cf. etiam supra ad v. 125. et 329. *Molitus* pro moliens (vid. supra ad v. 206.); quamquam, si rem accuratius consideramus, pila illa etc. non invenire potest agricola, priusquam sulcum iam fecit, terram molitus est. — 495. *exesa.* Wagn. Vol. V. scripsit *exessa*, quum Quinctiliano teste Inst. I, 7, 20. aurea Latinitatis aetate litera *s* praegressa longa vocali vel diphthongo geminata fuerit. Cf. eius Orth. Verg. p. 468 sq. — *scabra robigine*, ut apud Catull. LXVIII, 151. *Ne nostrum scabra tangat robigine nomen.* — De *pilo*, telo Romanis proprio, cf. Veget. II, 15. Polyb. VI, 21. Heindorf. ad Hor. Sat. II, 1, 13. Herzog. ad Caes. B. G. I, 25. alii. — 496. *inanes* iuxta verbum *pulsabit* non otiosum galearum epitheton; inanes enim galeae, capitibus, cum quibus sepultae erant, putredine consumtis, rastro pulsatae clariorem edunt sonum. Imitatus est hunc locum Claudian. XXI. (de laud. Stil. I.) 134—137. - - *offenso quando sub vomere putres Dissiliant glebis galeae*, *vel qualia rastris Ossa peremtorum resonent immania regum.* — 497. *grandia ossa* ex communi de vastis priscorum hominum et heroum corporibus opinione. Cf. Aen. XII, 899. 900. Servius rectissime adnotat: „Posteri aliquando, nobis longe corruptiores et debiliores, grandia ossa fortium illorum virorum, qui in pugnis illis ad Philippos ceciderunt, eodem modo mirabuntur, ut nos priscorum illorum ossa miramur.“ Erat enim communis fere antiquitatis opinio, homines quovis saeculo fieri minores, infirmiores, debiliores. Cf. Hom. Il. I, 262 sqq. Hesiod. *Ἔργ.* 129 sqq. Alii parum probabiliter cogitant de magno numero Gallorum in pugna Philippensi occisorum, qui statura corporis longe superaverint Romanos.

Di patrii, Indigetes, et Romule, Vestaque mater,
Quae Tuscum Tiberim et Romana Palatia servas,
Hunc saltem everso iuvenem succurrere saeclo
Ne prohibete! Satis iam pridem sanguine nostro
Laomedonteae luimus periuria Troiae;

Sed vide, quae contra hanc sententiam docte disputavit Burm. — 498. Sequuntur preces Diis adhibitae, per quos Octaviano Augusto liceret infelicitati temporum succurrere. *Dii patrii* et *Indigetes* ab aliis pro iisdem, ab aliis rectius pro diversis habentur: neque aliter intellexit hunc locum Ovidius, quem Met. XV, 861 sqq. sic expressit: *Di, precor, Aeneae comites, quibus ensis et ignis Cesserunt* (i. e. dii patrii, Penates et Vesta), *dique Indigetes, genitorque Quirine* etc. Itaque Comma post *patrii* posuit Wund. comparans supra v. 5 sqq., ubi similiter in invocatione deorum Copula desit; quod iure probat Wagn., simul docens, ad prius nomen pertinere Vestae, ad alterum Romuli commemorationem. Peculiare enim esse epexegeseos genus, quum genere posito per simplicem Copulam ad singulas vel personas vel res descendatur, ut etiam Aen. I, 2. III, 569. V, 240. VI, 831. VIII, 698. XII, 516. etc. Cf. eius Qu. Virg. XXXIII, 6. et nobis adnott. ad Ecl. III, 34. et Aen. I, 111. *Dii patrii*, s. dei maiorum (πατρῷοι, ἐγχώριοι, τοπικοί), Lares potissimum et Penates, opponuntur iis numinibus, quorum cultum Romani ab exteris nationibus receperunt; *Indigetes* autem sunt heroes Romani, homines Itali, ob merita sua consecrati et divino honore affecti, ut Ianus, Picus, Faunus, Aeneas, Romulus, alii. (Cf. Aen. VIII, 314. XII, 794. Liv. I, 2. extr. Tibull. II, 5, 44.). Quare *Indigetes* quidem possunt etiam *dei patrii* vocari, non omnes vero *dei patrii* erant *Indigetes*. Cf. Voss. ad h. l. Ex omnibus nominatim invocantur *Romulus* et *Vesta*, ut etiam apud Ovid. l. l. et Silium IX, 294. *Hinc Vesta - - Cybebe, Indigetesque Dei, Faunusque, satorque Quirinus.* De Romulo s. Quirino deo cf. Geo. III, 27. Vestam autem eiusque ignem sempiternum ab Aenea Troia advectum esse constat. (Cf. Aen. II, 297. III, 12, 148.) — 499. *Tuscum Tiberim*, quia in Etruria s. Tuscia ex Apennino monte oritur. Sic Ovid. A. A. III, 386. *Tuscum amnem*, et Hor. Od. III, 7, 28. *Tuscum alveum* pro Tiberi ponunt. — *Romana Palatia.* In Palatino monte non solum Evander rex arcem condiderat (Aen. VIII, 313.), sed etiam Romulus domum suam habuerat, quare etiam Octaviani Augusti palatium in eodem monte exstructum; ut hic cum Palatio simul cogitetur Octavianus Caesar. (Cf. Suet. Aug. 72. Vellei. II, 81. Dio Cass. XLIX, 15. LIV, 27. LV, 12. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 697.) — 500. *Hunc iuvenem*, Octavianum, qui a. U. C. 691., M. Tull. Cicerone et C. Antonio Coss. natus, illo tempore, i. e. a. U. C. 718., annum vigesimum septimum agebat. Vide adnott. ad Ecl. I, 43. — *hunc saltem;* nam Iulium Caesarem impiis inviderant Romanis. — „*everso saeclo* (ut v. 468.) dixit, quod in prosa *rebus perditis succurrere;* ut *eversum imperium* pro labefactato, ad interitum ruente. Vid. Ducker. ad Liv. XXX, 16, 6., ubi exstat *civitas eversa.* Tota sententia sic procedit: Permittite dii, ut Caesar remp. restituat. Satis malorum experti sumus. Ne nobis hunc, qui unice res restituere potest, invidete et eripite, etsi aevi huius eae sunt corruptelae, ut dei alicuius praesentiam vix ferant." *H.* Cum ipsa sententia cf. Hor. Od. I, 2, 25. *Quem vocet divûm populus ruentis Imperi rebus?* — 502. Posteris luenda esse maiorum peccata, communis erat veterum opinio. Ita etiam Romani, Troianorum nepotes, illorum delictis premi iure poterant videri. Quare aptissime hic commemorantur *Laomedonteae periuria Troiae*, ut in loco parallelo Aen. IV, 541. *necdum Laomedonteae sentis periuria Troiae.* Cf. etiam Aen. V, 811. *Structa meis manibus periurae moenia Troiae.* Satis nota enim de *Laomedonte* narratio, qui Apollinem et Neptunum, muris Troiae ab illis exstructis, neque multo post, liberata Hesione, Herculem pacta mercede fraudavit. Vide Hom. Il. XXI,

Iam pridem nobis coeli te regia, Caesar,
Invidet, atque hominum queritur curare triumphos;
Quippe ubi fas versum atque nefas: tot bella per orbem,
Tam multae scelerum facies; non ullus aratro
Dignus honos; squalent abductis arva colonis,
Et curvae rigidum falces conflantur in ensem.

---

441 sqq. Pindar. Ol. VII, 39 sqq. Horat. Od. III, 3, 21 sq. — Hom. Il. V, 640 sq. Apollod. II, 5, 9. II, 6, 4. Diod. IV, 32. Hygin. Fab. 89. Neque adsentior Heynio, *Laomedonteae* simpliciter pro epitheto *Troiae* habenti, ut *periuria Troiae* latius ad omnia facinora Troianorum atque ad fata ac mala referantur, quibus illa erant expianda. — 503. Iam dudum Dii in coetum suum te recipere gestiunt. Cf. Horat. Od. I, 2, 25 sq. (imprimis v. 45.), cui hunc Virgilii locum obversatum esse patet. — 504. *queritur* (te) *hominum curare triumphos*, i. e. inter homines vivere; nam vivere et triumphos agere Octavianum poëtae adulanti unum idemque videtur; quamquam illis temporibus vere nondum triumphaverat Augustus, cui, Sexto Pompeio victo, non nisi ovatio a Senatu decreta esset. Cf. quae infra ad v. 505. adnotata vides. — 505. *ubi*, pro: apud quos, sc. homines. Ita enim Adverbia loci, pro Pronomine cum Praepositione posita, saepissime etiam ad personas referri constat. Cf. Vechner. Hellenolex. p. 236 sqq. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 2, 78. Corte ad Sall. Iug. 14, 22. Westerh. ad Ter. Eun. III, 5, 36. Kritz. ad Sall. Cat. 5, 2. Bremi ad Nep. Milt. 3, 1. Herzog. ad Caes. B. G. II, 5. et V, 14. alii. Vid. etiam infra ad Geo. IV, 449. — *fas atque nefas versum*, confusum, fas in nefas, nefas in fas versum. Cf. Ovid. Met. VI, 585. *fas nefasque confusum ruit*, et Orell. Excurs. II. ad Hor. Epod. V, 87. p. 665. — *tot bella*. „Haec, ut v. 509—511., ad annum ab U. C. 717. M. Agrippa et L. Gallo Coss. referenda, quo multis prodigiis turbati erant animi, dum inter Triumviros parum firma fides, et paullo post graves inimicitiae; inter Caesarem et Sextum Pompeium bellum recrudescebat; Antonius cum exercitu adversus Parthos iamdudum Syriae infestos ibat; ab Agrippa, qui Rhenum transierat, in Galliis bellum modo confectum erat. Haec omnia in unum contulit poëta, ut gravior esset sententia." *H.* Sed ipsi *triumphi* hic commemorati potius de tempore paullo posteriore, de anno ab U. C. 718. cogitari iubent, quo Octavianus, Sexto Pompeio iam devicto et Etruriae tumultu sedato (vid. infra), bellum contra Salassos, Tauriscos, Liburnos et Iapydas parabat (Appian. Illyr. 16—21. Dio Cass. XLIX, 34.), Triumviratu autem Lepidi relegatione sublato, quum novae inter eum et Antonium simultates exortae essent, omnia ad novum bellum civile spectare videbantur. Accedit, quod poëtam, qui his quatuor Georgicon libris conscribendis septem annos impenderit, primum eorum eodem anno et incepisse et perfecisse, per se minus est probabile. — 506. *multae scelerum facies. Novum scelerum proventum* dixit Lucan. II, 60. ab Heyn. allatus. — 507. *dignus honor*, qualem meretur, satis magnus; pacis enim studia cedere debent bellicis operibus. Vide autem poëtam vel in medio episodio non obliviscentem rei proprie hic tractandae, agriculturae ob hos civiles fluctus et tumultus prorsus iacentis; quam ipsam horum librorum conscribendorum ansam dedisse, Warton., Martin. aliique putant. — *arva squalent*, situ deformata iacent, utpote vastata et deserta. Cf. adnott. ad Geo. II, 348. — 508. *conflantur. Flare* et *conflare* verba propria sunt de metallis liquandis, coquendis; hic autem *conflare* de ferro, dum liquescit, cudendo usurpatum videtur. Nonius s. v. *rigidus* et Serv. ad Aen. XII, 304 exhibent *formantur*, Cod. Franc. *curvantur*, utrumque ex interpretamento. Ceterum apud Lucretium V, 1292 sq. similis invenitur locus: *Inde minutatim processit ferreus ensis, Vorsaque in obscoenum species est falcis ahenae.* —

Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum;
Vicinae ruptis inter se legibus urbes
Arma ferunt; saevit toto Mars impius orbe:
Ut, cum carceribus sese effudere quadrigae,
Addunt in spatia, et frustra retinacula tendens

---

509. *Euphrates*, nationes ad Euphratem habitantes, Parthi aliique Asiae populi cum iis coniuncti, contra quos illo ipso tempore Antonius bellum gerebat. Cf. Geo. II, 225. et 497. ibique adnott. — *Germania* (cf. adnott. ad Ecl. I, 63. et IV, 58.) et *Gallia* iam ab a. U. C. 716. novam et terribilem seditionem moverant, quam Agrippae contigit exstinguere. — 510. *vicinae urbes* Italiae, imprimis Etruriae, ubi rupta vetere societate et concordia singula oppida mutuo se impugnabant et vehemens illo tempore tumultus grassabatur. Cf. Dio Cass. XLIX, 34. et Appian. III, 16 sq. — *ruptis legibus*, pactionibus, rupta pace. Aen. VIII, 540. *poscant acies et foedera rumpunt.* — 511. *Arma ferunt.* Wak. temere coni. *Arma fremunt.* — *Mars impius*, ut saepe. Ita etiam *arma impia* Aen. VI, 612. XII, 31. Cf. etiam adnott. ad Ecl. I, 71. — 512. „A circo sumta comparatio tumultuantis orbis; semel emissi currus cum tanto impetu ruunt, ut ab auriga retineri nequeant." *H.* Ceterum hunc versum ante oculos videtur habuisse Hor. Serm. I, 1, 114., ubi vid. Orell. — *carceres*, locus in Circo, unde equi currere incipiunt. Cf. Geo. III, 104. Aen. V, 145. Hor. Sat. I, 1, 114. Ovid. Her. XVIII, 166. Trist. V, 12, 26. Cic. Brut. 47. Liv. VIII, 20. etc. — 513. Memorabilis in hoc loco paullo difficiliore deprehenditur lectionis varietas, quum Codd. fluctuent inter *Addunt in spatia* (quam lectionem quum multis Codd. iuvari dicunt, tum Silii XVI, 372. imitatione: *fere medium evecti certamine campum In spatia addebant;* ubi tamen libri scripti, quos Drakenb. sequitur, praebent *in spatio*), *Addunt in spatio*, *Addunt se in spatio*, et *Addunt se in spatia* (quod praeter multos Codd. etiam vulgares editt. Quinctil. Inst. VIII, 3, 78. exhibent; quamquam et ibi eadem est, quae hic, lectionis diversitas.). Wagn. suspicatur, Virgilium scripsisse *Addunt se spatio*, causamque tantae varietatis sripturae satis indicari Med., Gud. et Mentel. I. lectione *Addunt spatio;* scilicet media voce per subsequentem intercepta (vid. Goerenz, ad Cic. Acad. II, 5, 14.), lacunam alios interposita Praepositione *in* explevisse, alios utrumque, *in* et *se*, intulisse, quemadmodum Aen. II, 788., ubi simile quid factum videamus; Silii autem imitationem parum probare, quum apud ipsum non certo constet de lectione. Formulam autem dicendi *Addunt se spatio* idem Vir doct. (coll. Ecl. X, 74. *viridis se subiicit alnus*, et Geo. II, 19. *laurus - -se subiicit*) ex imitatione Graeci alicuius poëtae (ἵπποι ἀέξονται δρόμῳ) ortam censet et sic explicat: *crescunt spatio*, i. e. crescit currendo ipsa celeritas equorum, sive: quo plus spatii decursum fuerit, eo acrius currunt. Quae omnia quum satis dubia videantur, acquiescendum esse indicavimus in vulgari lectione, *spatia* cum Vossio et Heynio de septem spatiis seu gyris intelligentes, quibus in circo decursus finiebatur. Voss. laudat Sen. Ep. 30. (*quum [agitatores] septimo spatio palmae adpropinquant*), Ovid. Halieut. 68. (*Seu septem spatiis circo meruere coronam*) Suet. Dom. 4. et Isidor. XVIII, 37., docetque, hos cursus ab Ausonio Epit. 35. *septenas vias*, a Propertio II, 25, 26. *septem rotas*, ab Arnobio VII, p. 245. *gyros septem* vocari. Imprimis autem hanc explicationem iuvant duo Aeneidis loci, V, 316. *signoque repente Corripiunt spatia*, et VII, 381. (turbo) *actus habena Curvatis fertur spatiis.* Cf. etiam Geo. III, 203. Ad verba *Addunt* (quadrigae) *in spatia*, non tam *cursum* (h. e. intendunt, in ipso spatio currendi sumunt vires), quae paullo durior esset ellipsis, quam potius *se* supplendum videtur, et *addere se in spatia* (ut *dare se in fugam* et similia) significat: dare se cursui per campum, cum impetu ferri in spatia curriculi. Sic iam Heyn. (qui comparat Gratii Cyneg. 227. *incumbere spatiis* et Hom. Il. XXIII, 375. ἵπ-

Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

ποισι τάθη δρόμος), Forcellini et Iacobs. ad Geo. IV, 149. hunc locum intellexerunt, quibus tamen non concedo, *Addunt* (*se*) plane nihil aliud significare, quam simplex (*se*) *dant*. Imo Praepositionem adiectam id spectare puto, quod plures simul cursum instituunt, ideoque quasi ad ceteros, una cum ceteris, se cursui dare cogitantur. Voss. (cui adsentitur Ladewig.) paullo artificiosius explicat: *addunt spatia in spatia* s. *spatiis*, i. e. alius post alium decursum facit, aliud post aliud spatium currit. Sed tum non *addunt in spatia*, sed simpliciter *addunt spatia*, scribendum fuisse, recte censet Wagn., coll. adnot. ad Aen. IV, 142. Schirach. p. 318., qui *in spatio* legendum putat, voc. *vires* subintelligendum ratus, omnem locum ita explicat: „dum currere incipiunt equi, mox inflammantur cursu, et vires augent, novas vires addunt et duplicato quasi cursu pergunt (*die Pferde setzen zu*). Neque aliter Wakef. ad Lucr. VI, 300.: „celeritatem ac vires eundo sibimet acquirunt." Schrader. denique parum probabiliter coni. *quadrigae*, *Ardent in spatia et frustra r. t.* — 514. *currus* (h. e. equi: ut Aen. XII, 287. et Iuven. XIV, 230. *totas effundit habenas curriculo*) *non audit habenas*, regi non potest (possunt). Simili ratione Claudian. XVII, 187. canit *Desidis aurigae non audit verbera currus*, et Statius Theb. V, 412. *clavumque* (gubernaculi) *audire negantem Lassat agens Tiphys*. Cf. etiam Burmann. et Bach. ad Ovid. Met. V, 381. (ubi legitur *sagitta*, *quae magis audiat arcum*). Heyn. comparat Hor. Ep. I, 15, 13. *equi frenato est auris in ore*. et Pind. Pyth. II, 21. *ἅρματα πεσιχάλινα*.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICON

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

„Propositio cum invocatione Bacchi (v. 1—8.). De *arborum* imprimisque vitium et olearum *cultura* acturus primo loco varios arborum proventus, alios a natura alios ab arte profectos, exponit. Aliae arbores sponte nascuntur (9—21.); aliae arte parantur: et quidem avulsione (22. 23.), infossione (24. 25.), propagine (26. 27.), surculo (28. 29.), concisione (30. 31.), insitione (32—34.). Nunc edocturus, studium esse adhibendum et suam cuique arbori pro generis et soli natura culturam, Maecenatis propitiam voluntatem implorat (35—46.). Arbores, quae sponte proveniunt, cultu emendari possunt (47—56.); quae satu nascuntur, feliciora habent incrementa transplantatione aliisque artificialis culturae generibus (57—72.); imprimis inoculatione et insitione proprie dicta (73—82.). Deligendae quoque arborum eiusdem generis species praestantiores (83—108.). Coelum praeterea naturae cuiusque arboris idoneum est circumspiciendum; nam magna in hoc est varietas (109—135.). Sic aditum sibi parat ad laudes Italiae, omnium rerum proventu felicissimae (136—176.). Denique soli natura est exploranda, cui proventus generi illa conveniat (177—225.); subiiciuntur criteria soli cognoscendi et iudicandi (226—258.), et viae ac rationes soli tractandi et naturae eius emendandae; hinc ipsa cultura quum omnino arborum, tum in primis vitium. Primum enim docetur, quae in plantatione observanda sint (259—314.), simul de tempore plantationis faciendae (315—345.), de cura post illam adhibenda, inque hac de plantatione (362—370.), et de avertendis iis, quae nocere possint novellis arboribus (371—379.); quumque in his caper sit, excurrit in morem mactandi hirci in sacro Bacchi (380—396.). In vitibus tamen imprimis assidua est cura per totum annum adhibenda (397—419.). Minus operosa est olearum cultura (420—425.), et pomorum (426—428.); exigua aut omnino nulla arborum sativarum (429—457.). Inde excursus in laudes vitae rusticae, pars carminis felicissima (458—542.).“ *H.*

Hactenus arvorum cultus et sidera coeli;
Nunc te, Bacche, canam, nec non silvestria tecum
Virgulta et prolem tarde crescentis olivae.
Huc, pater o Lenaee; tuis hic omnia plena
Muneribus; tibi pampineo gravidus auctumno

1. Hactenus, inquit, i. e. libro primo, de agrorum cultura egi, nunc arborum curam exponam, et primum quidem de *vitibus* ceterisque arboribus frugiferis (*te, Bacche canam*), tum de *virgultis*, h. e. arboribus, *silvestribus* et *oleis*, dicam. Utitur hoc exordio etiam Colum. III, 1. Ceterum vix est cur moneam, ad *hactenus* supplendum esse *cecini*, quod latet in sequente *canam*. Sic Aen. XII, 96. *te maximus Actor* (gessit), *te Turni nunc dextra gerit*, et Ecl. IX, 1. *Quo te, Moeri, pedes* (ducunt)? *an, quo via ducit, in urbem?* ubi vid. adnott. — 2. *Baccho* non solum vitium, quas primus Graecis adportavit (Athen. XV, 5. p. 82. d.), sed omnium arborum frugiferarum cura erat demandata (Athen. III, 7.), quare v. c. poma (mala) Dionysi commemorantur Theocrit. II, 120. Inde eius cognomina *κάρπιμος* et *δενδρίτης*; inde etiam in Dionysiacis arbores circumferebantur (*δενδροφόρια*). Iure igitur Bacchus invocatur in principio libri de arborum cultura agentis. Ita fere Voss. ad h. l. — *silvestria virgulta. Virgulta* (cf. infra v. 346. et Lucr. V, 933. *nova defodere in terram virgulta*) respicit potissimum taleas arborum silvestrium s. infecundarum, ulmorum, populorum, fraxinorum etc. Nam temere Heyn., quum *silva* poëtis pro arboribus dicatur, *silvestria* pro epitheto ornante habet, ut *virg. silvestria* nil nisi arbores omnis generis significent. Immo duo hic genera arborum commemorantur; per *Bacchum*, ut iam vidimus, arbores fecundae significantur, quibus per *nec non*, ut vulgo, altera pars adiicitur, i. e. arbores *silvestres* sive infecundae, quae maritari solent vitibus. (Cf. adnott. ad Ecl. III, 10. Geo. I, 2. et infra v. 89.) — 3. *prolem - - olivae.* Unam arborem frugiferam pro omni genere poëta nominat. De metaphora autem, qua *proles* ab animantibus ad plantas transfertur, Burm. conferri iubet Alanum in Anticland. I, 79. de tellure: *Naturae contenta manu Zephyrique favore Parturit, et tanta natorum prole superbit*, et Suet. Aug. 94. et Galb. 1., qui *sobolem* dixit de pullis ex arboribus enatis. Cf. etiam infra v. 23. *de corpore matrum.* — *tarde crescens* vocatur *oliva*, quia, apud Graecos certe, e semine (nucleo) educabatur, quare Hesiodus apud Plin. XV, 1, 1. dicit, satori olivae fructus videre numquam contingere, utpote prius defuncto. Romani celerius eam crescere iubebant e ramis dissectis (vid. v. 29. 30.); sed ita quoque tarda modo habebat incrementa. (Cf. v. 181. et Varr. R. R. I, 41. *Palma et cupressus et olea in crescendo tardae.* Quare etiam Graecis *ὀψίγονος, ὀψίκαρπος, δυσανξής* vocatur). — 4. *pater Lenaee. Pater* dicitur non tam ob corporis habitum, quum iuvenili et pulchra forma fingi soleat (nam *Bacchi barbati* s. *Indici* imagines erant rariores: cf. Hirt. *Mythol. Bilderbuch.* I. p. 78.), quam propter beneficia, quibus paterno quasi animo homines beat; ut omnes Dii, qui genitores, conditores rerum habentur, *patres* appellantur. Voss. interpretatur *der Segenspender.* — *Lenaei* autem et *Epilenii* cognomine (a *ληνῷ*, dolio illo, in quo uvae pedibus conteruntur, ducto) imprimis in vindemia invocabatur. Proprie *lenaeus* (*ληναῖος*) est Adiectivum, omnia quae ad vinum pertinent significans. Cf. Geo. III, 510. Aen. IV, 207. Stat. Silv. IV, 6, 80. *Lenaea dona.* De Baccho etiam infra v. 529., Tibull. III, 6, 38. *Odit Lenaeus tristia verba pater*, Ovid. Met. XI, 132. *Da veniam Lenaee pater*, ibid. IV, 14., alibi. — *hic*, in iis, quae dicentur, in argumento carminis mei. — 5. *tibi*, in honorem potentiae tuae, i. e. per tuam potentiam, cura et beneficio tuo. Cf. Geo. I, 15., et Aen. V, 797., ubi vid.

Floret ager, spumat plenis vindemia labris;
Huc, pater o Lenaee, veni, nudataque musto
Tingue novo mecum dereptis crura cothurnis.
Principio arboribus varia est natura creandis.
Namque aliae, nullis hominum cogentibus, ipsae 10

adnott. — *pampineus auctumnus* non tam proventum auctumni e vinea, *ὀπώραν*, significat, ut Heyn. interpretatur, sed potius de tempore accipiendum est, quo fit vindemia. Ceterum spondaicus huius versus exitus bene exprimit gravitatem auctumni; de ultima autem voc. *gravidus* syllaba arseos vi producta cf. adnott. ad Ecl. IV, 51. et VI, 53. — *gravidus ager* ut Geo. I, 111. *gravidae aristae*, Geo. III, 317. *gravidum uber*. *Ager* autem de quovis loco, qui qualicunque ratione colitur, etiam arboribus et vitibus consito, dicitur. Cf. Hor. Epod. II, 17. *Vel cum decorum mitibus pomis caput Auctumnus agris extulit* ibique Orell. — 6. *Floret*, quod Heynio nihil amplius significare videtur quam: laetus, plenus est, Voss. rectius ita interpretatur, ut simul de variis fructuum coloribus cogitasse poëtam suspicetur, comparans locum Colum. III, 21, 3. *Inter quae patre favente Libero fetis palmitibus vel generis albi, vel flaventis ac rutili, vel purpureo nitore micantis, undique versicoloribus pomis gravidus collucet auctumnus.* — *vindemia* haud raro dicitur pro uvis in vindemia decerptis, v. c. infra 89. 522., etiam apud pedestris orationis scriptores, ut Plin. X, 73, 93. — *labra* sunt vasa ad recipiendum mustum apta. (Cf. Aen. VIII, 27. XII, 417. Cato R. R. X, 11, 13. Colum. XII, 50, 10. 11.) Tibullus I, 1, 19. *lacus* vocat. — 7, „Suavissima imago Bacchi uvas calcantis una cum poëta, ubi auxilium sibi a deo ferendum in carmine de vinearum cultura expetit.“ *H.* De anaphora *Huc pater, o Lenaee* (cf. v. 4.) vid. quae ad Ecl. IV, 59. VI, 20. et alibi adnotavimus. — 8. *musto Tingue - - crura*, calca uvas in labris. Calcare nudis pedibus uvas etiam nunc hic ibi, maxime in Italia, usitatum. Cf. autem e. g. Tibull. I, 7, 36. id. II, 5, 85. Prop. III, 17, 18. Nemes. Ecl. III, 40 sqq. — *dereptis cothurnis*. Bacchus, ut Diana et Nymphae, in antiquis monumentis plerumque apparet cothurnis indutus, de quibus vid. adnott. ad Ecl. VII, 32. Manso conferri iubet Winckelm. Hist. art. p. 210. ed. Dresd. Vid. etiam Voss. ad h. l. Pro *dereptis*, ab Heins. e bonis libris restituto, vulgo legitur *direptis*, quod Voss. et Iahn. (in edit. II. longam instituens de his verbis cum *de* et *dis* compositis disquisitionem) defendunt, quum Particula *dis* in hoc verbo duplicem habeat significationem, et discerpendi, dilacerandi, et cum vi quadam a loco suo removendi, quemadmodum etiam in verbis *dimittendi*, *discedendi*, *digrediendi* etc.; quare interdum legatur *tunicam*, *vestem*, *regni insigne diripere* et similia. Sed hanc ipsam violentiae notionem, quae semper huic voci adhaereat, ab h. l. esse alienam, recte censet Wagn. Cf. etiam Garat. ad Cic. Verr. II, 7, 20. et Hand. ad Gronov. Diatr. in Stat. I. p. 558. Sexcenties autem in Codd., etiam optimis, ita confundi utramque Particulam, ut *di* — pro *de* — exhibeatur, satis notum. Cf. Drakenb. ad Sil. X, 318. Broukhus. ad Tibull. I, 5, 40. Cort. ad Lucan. I, 120. Hand. ad Gronov. Diatr. in Stat. I. p. 558. Bach. ad Tibull. I, 2, 84. Wagn. ad Aen. I, 211, et XI, 193. Kritz. ad Sall. Cat. 25, 3. Ing. I, 4. et 102, 11. alii. — 9—12. „Arbores procreantur aut natura [v. 9—21.], aut arte [v. 23—34.]. — *arboribus creandis*, h. e. arborum nascentium [vid. tamen Wagn. ad Geo. I, 3.], *natura*, ratio, *est varia*: et quidem naturalis modus triplex, *aut* ut sponte *veniant*, h. e. proveniant arbores (ut supra I, 54.), *aut* a semine, *aut* ab radice. Plin. XVI, 32, 58. Cf. Theophr. h. pl. II, 1., quem et Varronem I, 39, 31. expressit Virgilius. Item Colum. de arbor. pr., qui ad h. l. respicit.“ *H.* — 10. *nullis hominum cogentibus*, ut Ovid. Met. I, 103. *Contentique cibis nullo cogente creatis*. Vide etiam Geo. I, 128. *Nullus* (pro *nemo*) cum Genitivo inde pendente legitur etiam apud Tac. Germ. 43. med. *Nullo hostium sustinente novum adspectum* et alibi. —

Sponte sua veniunt camposque et flumina late
Curva tenent, ut molle siler lentaeque genestae,
Populus et glauca canentia fronde salicta;
Pars autem posito surgunt de semine, ut altae

---

ipsae Sponte sua. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 21. et VIII, 106. *Sponte sua, αὐτομάτως*, hic idem significat, quod supra I, 22. *non ullo semine.* Hoc tamen, quum nulla arbor, nulla herba sine semine nascatur, non stricte capiendum esse, quisque videt. Sermo est de plantis, quarum semen, quod non spargitur hominum manibus, sed vento et aëre advehitur, sensibus nostris omnino est occultum. (Vide tamen v. 14. ibique adnott.) Quare Varro R. R. I, 40. docet: *Semen, quod est principium genendi, id duplex: unum, quod latet nostrum sensum, alterum, quod apertum. Quaedam etiam usque adeo parva, ut sint obscura.* Cf. etiam Plin. XVI, 36, 45. et Schirach. p. 503. et 537. — 12. *flumina curva*, sollemni epitheto a flexibus sinuosis fluviorum petito. Cf. v. c. Tibull. IV, 1, 125. *Curva nec assuetos egerunt flumina cursus.* Sic etiam Aen. III, 238. *curva litora.* — *campos - - tenent*, i. e. tegunt, implent. Sic Ovid. Fast. II, 465. *Populus et cannae riparum summa tenebant* (ubi vid. Burm.) id. Met. II, 3. *tenet ima lacunae Lenta salix iuncique leves cannaeque palustres* etc. Cf. Heins. ad Ovid. Fast. III, 219. — 13. „*siler* salicis fortasse genus; neque enim satis notus frutex est. Vid. Plin. XVI, 18, 31.“ *H.* Praeter h. l., ubi *salicibus, alnis, populis, ligustris* coniunctum, non nisi in aquosis locis siler provenire dicitur, etiam XXIV, 10, 44. eius mentionem facit Plinius, qui folia sileris illita capitis dolores sedare, odorem vero serpentes fugare perhibet, qua de causa rustici baculum ex eo gerant. — *genesta* s. genista (*Ginster, spanischer Ginster*), frutex vimineus, cuius in Italia potissimum permagna copia nascitur, quemque Romani et sepibus faciendis et apibus nutriendis adhibebant. Cf. infra v. 434. Plin. XVI, 37, 69. XXI, 12, 43. XXIV, 9, 40. Colum. IV, 31. in., ubi vid. Schneider., Burmann. ad Gratii Cyneg. 130. etc. Nomen aut a *genu* deducitur, quod instar genu flexilis sit, vel a *geno* (i. e. gigno), quod sponte genatur. Cf. Billerb. Flor. class. p. 181. — *lenta*; sollemne viminum epitheton. Cf. Geo. I, 265. — *salicta* (cf. Ecl. I, 55.) pro salice. Ex variis autem salicis generibus id commemoratur, quod pulcherrimam praebet speciem, foliis *glaucis*, subtus vero *canentibus* (i. e. albis, cf. adnott. ad Geo. I, 43.) praeditum. Ita etiam Ovid. Met. V, 590. de *canis salictis* loquitur; *glauca* autem *coma* populo tribuitur apud Victorin. I. p. 2504. — 14. *Pars* respondet praecedenti *alii*, ut Ecl. I, 65., ubi vid. adnott. — *posito semine* non est: semine hominum manibus iacto, ut Burm. explicat; nam de satione arborum omninoque de iis propagationis modis, quos homines invenerunt, infra demum sermo est v. 22 sqq. Hic de eiusmodi arboribus agitur, quae neque *sua sponte*, i. e. sine ullo semine in oculos incurrente (cf. Geo. I, 22. Varro R. R. I, 40. Plin. XVI, 45.), proveniunt, neque ab hominibus seruntur aut plantantur, sed ex illo semine procrescunt, quod ipsis decidit et in solum se insinuavit, e castaneis, nucibus, glandibus etc. Quare Heyn., ceteroquin locum satis recte intelligens, minus probabiliter adnotat: „Quod hic *posito semine*, idem v. 57. *seminibus iactis.*“ *Poni* potius pro *deponi*, idque pro *decidere* usurpatum eadem ratione, qua infra v. 403. et 521. Cf. etiam Ovid. Met. XI, 46. id. Her. XV, 151. Hor. Od. III, 10, 7., ubi *positae nives*, ut apud Prop. I, 8, 9. *positae pruinae*, sunt coelo delapsae. (Vid. Broukhus. ad Prop. l. l. et Voss. ad h. l.) Quibus locis satis refutatur Burmanni opinio, qui, coll. infra v. 357. Ecl. I, 74. Prop. II, 8, 32. et Sen. Ep. 86., contendit, *ponere* ubique esse „ordinis et rationis certae verbum,“ quare et hic de plantariis hominum manu institutis intelligendum sit. Recte autem Heyn. adnotat, semina non solum de granis, sed latiore sensu etiam de nucibus, nucleis, baccis, interdum de radicibus,

Castaneae, nemorumque Iovi quae maxuma frondet
Aesculus, atque habitae Graiis oracula quercus.
Pullulat ab radice aliis densissima silva,
Ut cerasis ulmisque; etiam Parnasia laurus
Parva sub ingenti matris se subiicit umbra.
Hos natura modos primum dedit; his genus omne
Silvarum fruticumque viret nemorumque sacrorum.
Sunt alii, quos ipse via sibi reperit usus.

---

plantis, stolonibus, omninoque de quovis propagandi genere dici. — 15. De *castaneis* vid. Colum. IV, 33. Plin. XVII, 10, 10. et 20, 34. — *aesculus*, arbor glandifera e quercuum genere, ut omnis quercus, Iovi sacra. (Plin. XVI, 4, 5.) Erat omnium quercuum altissima (cf. infra v. 291 sqq.), sed minores et deteriores, quam cetera genera, ferebat glandes. (Plin. XVI, 6, 8. 26, 43. 40, 79.) Voss., coll. Sprengel. Antiqu. botan. I, 25., aesculum eandem habet cum quercu montana, ab Homero Il. XII, 132 sqq. descripta; Martino est quercus hiberna, ut *quercus*, quae proprie dicitur, aestiva. Alii perperam eam confundunt cum *fago*, ut φηγόν a φαγεῖν, ita *esculum* ab *esca* deducendum putantes. *Aesculus maxima nemorum* Heyn. graece dictum putat pro: in nemoribus; rectius vero Wund. *nemora*, ut *silvas* v. 26., pro arboribus posita accipit. Vid. etiam Aen. III, 24. — 16. *habitae oracula quercus*, Dodonae, ubi aut columbae quercubus insidentes, aut quercus ipsae foliorum murmure oracula edere putabantur. Cf. Hom. Od. XIV, 327. 28. et adnott. ad Ecl. IX, 13. Wagn. comparat Ovid. Am. III, 10, 9. *quercus*, *oracula prima*. — 17. Tertium genus arborum commemoratur, quod e radicibus novos surculos profert, *viviradices* (*Wurzelschösslinge*) vocatos; quamquam, ut Heyn. docet, id nomen latius patet, et stolones ac truncos etiam designat, quos transfers in aliam terram. Cato R. R. c. 51. hos surculos e radice progerminantes *pullos*, Plin. XVII, 10, 12. *pullulos* vocat. — *silva*. Vid. adnott. ad Geo. I, 76. et 152. — 18. *etiam Parnasia laurus*. Animadverte orationem eleganter variatam pro: ut cerasis, ulmis et lauro. *Laurus*, Apollini sacra, secundum Plin. XV, 30, 40. pulcherrima inveniebatur in Parnasso, Phocidis monte, ad cuius radices Delphi erant sitae. De scriptura *Parnasius* cf. adnott. ad Ecl. VI, 29. — 19. *Parva sub ingenti* etc. De collocatione verborum vid. not. ad Geo. I, 366. — *ingens umbra* pro frondibus umbram late facientibus redit infra v. 297. Cf. etiam Geo I, 191. — *se subiicit*, succrescit. Vid. Ecl. X, 74. ibique adnott. Imitatus est h. l. Claudian. X, 244 sqq. — 20. 21. Hi sunt modi naturales; sed praeter hos etiam commemorandi modi ab hominibus inventi. — 22—24. *Sunt alii*, scil. modi arborum creandarum artificiales, avulsio, infossio, propagatio, surculi, consitio, insitio. Cf. Plin. XVII, 10, 9. — *viam* Heyn., Schirach. p. 631. et Wagn. de arte, ratione, industria et experientia intelligunt; sed rectius Voss. de procedentis experientiae (quae hic *usus* dicitur) cursu: *die fortschreitende Erfahrung fand sie auf ihrem Wege*. Cf. infra IV, 313. 316. I, 133. Colum. X, 338. *salutis Ipsa novas artes varia experientia rerum Et labor ostendit miseris ususque magister Tradidit agricolis*. Heyn. iam adnotat, praeivisse Maroni Lucretium V, 1360 sqq., omnia autem, quae sequuntur, quum ex aliis, tum imprimis ex Theophr. de caus. pl. lib. I. egregie illustrari posse. Ceterum pro *alii*, *quos* Medic. a manu sec. praebet *aliae*, *quas;* quare Scaliger coni. *Sunt aliae*, *quas ipse vias sibi r. u.*, Heinsius *Sunt aliae quas ipse viae s. r. u.* Sed Fogginio teste in Cod. Med. is est literarum ductus, ut nescias, *alii* an *alia* legas, unde origo huius varietatis facile potest explicari. — 23. „Alius *stolones* avulsos e radice (vid. v. 17.) fossis (sic *sulcus* etiam infra v. 289.) seu scrobibus mandat. Vid. Plin. XVII, 10, 13. Ita *avulsione* arbores proveniunt.“ *H.* — *plantae* vocantur stolones, quatenus ea ipsa de

Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
Deposuit sulcis; hic stirpes obruit arvo
Quadrifidasque sudes et acuto robore vallos;
Silvarumque aliae pressos propaginis arcus
Exspectant et viva sua plantaria terra;
Nil radicis egent aliae, summumque putator
Haud dubitat terrae referens mandare cacumen.
Quin et caudicibus sectis — mirabile dictu —

causa a corpore matrum avelluntur, ut denuo plantentur. Ovid. Rem. Am. 193. (quem Heyn. laudat) *Ipse potes rignis plantam deponere in hortis.* Pro *tenero* Manso ex uno Cod. Arundel. recepit *teneras*, quod, si plures Codd. addicerent, ipse praeferendum censerem, quum plantis, quam trunco matrum, aptius esse epitheton quisque videat. Heins. autem pro *abscindens* aliquot Codd. auctoritate scripsit *abscidens*. Utrumque vocabulum saepissime confundi, res est notissima. Cf. praeter alios Drakenb. ad Liv. XXXI, 34, 4. Wagn. docet, abscidi aliquid cultro, ense, abscindi autem (quod idem fere sit quod *avelli*) alia aliqua vi, et abscidi translate dici etiam de iis, quae quandam habeant similitudinem cum re ferro resecta; hinc *rupem*, *spem*, *orationem abscisam* dicendam esse, non *abscissam*. Stolones vero cum fibris avelli s. abscindi (*παραπιάσθαι*) ab arbore, non rescindi, quare h. l. *abscindens*, licet improbatum a Cortio ad Lucan. III, 33., esse reponendum. Eadem fere summa est longae et doctae disputationis Voigtlaend. in Forcellini Lex. s. v. *abscidere. — de corpore matrum.* Ita Plinius haud raro de arboribus, unde virgae propagantur, v. c. XII, 5, 11. XIV, 1, 3. XV, 15, 17. XVII, 22, 35. §. 11. etc. Vid. etiam Colum. III, 17, 1. et alibi. — 24. *deposuit sulcis:* vid. supra. — „Alius modus est, quo quis *truncos* s. vastiores ramos ac talcas in pali modum aut quadripartito fissas cum radicibus *in terram infodit.* Cf. Plin. XVII, 17, 27. Colum. quum alibi tum V, 9, 3.“ *H.* — *vallos.* Vid. Geo. I, 264. — 26. „Tertius modus fit *propagatione* Ut aliae, inquit, arbores proveniant, incurvatas in terram, scrobe facto, demittere necesse est, et in *terra sua*, h. e. ea, in qua mater crevit, plantare.“ *H.* Cf. Plin. XVII, 13, 21. *Silvarum*, arborum. Vid supra ad v. 15. Copulam adiectam *que* in eiusmodi enumeratione similium rerum idem esse quod *autem*, Wagn. docet in Qu. Virg. XXXV, 4., coll. Aen. V, 121. 322. 339. — *pressos*, in terram depressos. — 27. *viva plantaria* videntur dici, quia propagines ab arbore materna non dissecantur, priusquam radices egerunt, sed cum matre cohaerent. — *sua terra*, cui mater adsuevit. Cf. adnott. ad Ecl. I, 38. Cato R. R. c. 28. *oleas*, *ulmos*, *ficos - - quum seres*, *bene cum radicibus eximito cum terra sua quam plurima*, coll. cum Plin. XVII, 11, 16. — 28. „Est hoc sationis genus, quum ex summa arbore rescissa virga s. talea, scrobe facto, in humo defigitur surculus.“ *H.* Cf. Plin. XVII, 10, 13. Varr. R. R. I, 40. — 29. „*referens*, quia iam ante illinc enatum fuerat. Nisi omnino ornate dictum est *referens mandare* pro simpl. mandare. Nam fert, defert, refert taleam in illum locum.“ *H.* „Putator, qui ad arborem putandam exierat, *referre* surculum proprie dicitur, ut *reportare* I, 275.“ *Wund.* Mihi prior Heynii interpretatio, utpote poëta dignior, videtur praeferenda. Optime enim sibi opponuntur verba *summum cacumen* et *terrae referens mandare.* In omnibus autem illis locis, ubi vulgo verba cum Part. *re* composita pro simplicibus poni putantur, illam servare quodammodo vim suam, ad Geo. II, 194. III, 76. Aen. II, 139. IV, 656. VII, 167. X, 234. XI, 710. XII, 2. 35. et alibi videbimus. *Summum cacumen* autem pro virga e summo arboris cacumine abscissa positum. — 30. „Nonnullae arbores, et inter has imprimis olea [myrtus, morus, aliae], *concisione*, h. e. ita procreantur, ut *caudex* s. stipes, *resecta radice* et abscissis ramis, idemque dissectus ac fissus, terrae in-

Truditur e sicco radix oleagina ligno.
Et saepe alterius ramos impune videmus
Vertere in alterius, mutatamque insita mala
Ferre pirum, et prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite, o, proprios generatim discite cultus,
Agricolae, fructusque feros mollite colendo,
Neu segnes iaceant terrae. Iuvat Ismara Baccho

---

fodiatur." *H.* Cf. Cato R. R. 45, 1. Colum. V, 9, 1. Geopon. IX, 11 8. Plin. l. mox laud. — „*caudices secti* per se esse possent poëtica ratione resecti, abscissi; at solent isti caudices diffindi et concidi, ita ut e media medulla nova arbor prodeat. Plin. XVII, 10, 9. inter genera sationis arborum: *et consecto arboris trunco.* Adde Plin. XVII, 17, 27. 28. 29. et Theophr. pl. II, 1. et 7." *H.* — *truditur*, i. e. se protrudit, prorumpit. — *e sicco ligno.* Ex verbis adiectis *mirabile dictu* videtur apparere, proprie intelligendum esse epitheton *siccus* de caudicibus aridis, qui, radicibus iam dudum resectis, nihil iam succi habent, vel certe nihil videntur habere. — Voss. apte comparat Pallad. XI, 5. *radiculae non ad siccum debent recidi: - - recidemus relicto digiti spatio*; apud Plin. XVII, 18, 30. autem (*Non inhumare taleas, aut siccare prius, quam serantur, utilius compertum*) Wagn. *secare*, non *siccare* legendum esse suspicatur. — 32—34. „De *insitione* agit. Narrat exempla: malum insitam piro, corno prunum; poëta fructum pro arbore nominat, pirus fert mala, cornus pruna." *H.* Sed vide not. ad v. 34. — *impune*, sine noxa, detrimento ipsius arboris. — 33. *vertere*, pro se vertere. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 45. et Aen. I, 234. — 34. Voss., Wund. et Wagn. putant, Virgilium *corna* pro *corni*, ut v. 426. *poma* pro *pomi*, dixisse, ut sensus sit: cornus fert pruna. Sed rectius Martinus: *prunus fert corna*: quam explicationem iure amplectuntur Manso in *Vermischte Abhandl. und Aufs.* p. 290 sqq. et Iahn. *Prunis* igitur vel tertius est Casus, vel sextus, omissa Praepos. *in*. *Rubescere* enim contendo magis convenire cornis, quam prunis, quamvis etiam prunorum genus sit *purpureum* (Plin. XV, 13, 12.); *lapidosus* autem fructuum, qui nucleum habent durissimum, non arboris est epitheton. (Cf. Heindorf. ad Hor. Sat. II, 2, 57. et vid. etiam Aen. III, 649. coll. Colum. X, 15., qui *lapidosa poma pruni*, et Pallad. III, 25, 2., qui *lapidosi generis pira* commemorat.) Quod Voss. dicit, temerarium esse, lapidosa corna, quae Luer. V, 939. 963. cum glandibus et piris silvestribus ut primorum hominum victum derideat (in quo tamen fallitur vir doctiss., quum Lucretius non *corna*, sed *arbuta* commemoret), quaeque Hom. Od. V, 241. et Colum. VII, 9. pabulum suarium fuisse perhibeant, prunis inserere, hoc non multum ponderis habet. Constat enim, de gustibus non esse disputandum, atque etiam inter nos esse, qui cornorum sapore delectentur; quare qui prunos multas habebat, facile poterat adduci, ut uni vel alteri earum corna insereret, imprimis quum veteres corna, quibus pro olivis uterentur, non minus quam pruna, pira et mala condiisse, ex Colum. XII, 10, 2. Plin. XV, 26, 31. et Ovid. Met. VIII, 666. discamus. Quid quod fuerunt, qui interdum unam eandemque arborem ex insitione et pruna et corna tulisse putarent? Cf. Schmid. ad Hor. Epist. I, 16, 9. et Manso l. l. Unum, quod huic explicationi iure aliquo opponi possit, mutatam structuram dixerim. Ambigue tamen scripsisse Virgilium, negari non potest. — 35. Discite, agricolae, qui cultus cuique plantarum generi proprius sit. — *generatim*, i. e. per singula genera, secundum varia genera, vox Lucretiana (I, 21. 230. 564. 598. etc.). Omnino totus hic locus ad Lucretii exemplum compositus, qui V, 1366. haec canit: *Inde aliam atque aliam culturam dulcis agelli Tentabant, fructusque feros mansuescere terra Cernebant indulgendo blandeque colendo.* — 37. *Neu*, non praecedente Particula *ne* aut *ut*, sed post simplicem Imperativum legitur etiam Aen. IX, 234. Similiter Aen.

Conserere, atque olea magnum vestire Taburnum.
Tuque ades, inceptumque una decurre laborem,
O decus, o famae merito pars maxuma nostrae,
Maecenas, pelagoque volans da vela patenti.

VII, 265. *Adveniat, vultus neve exhorrescat amicos*, VIII, 582. *o liceat - - gravior neu nuntius auris Volneret* (ubi vid. Wagn.) et apud Hor. Od. I, 2, 50. *Hic ames dici pater atque princeps, Neu sinas Medos equitare inultos.* Paullo alia res est, ubi iteratur *neve - - neve*, ut infra v. 298 sqq. IV, 46 sqq. Aen. IX, 40 sqq. Quare non opus est, ut *neu* ex uno Cod. Menag. in *ne* mutemus, etsi *ne* et *neu* haud raro confundi constat. Cf. Beier. ad Cic. Off. III, 2, 6. p. 194. Kritz. ad Sall. Iug. 11, 24. alii. Ceterum vide Kritz. ad Sall. Cat. 34, 2. Wagn. Qu. Virg. XXXVI, 14. et multos alios, quos laudat Obbar. in Exc. ad Hor. Ep. I, 11, 23. Fasc. V. p. 121. et 125. — *terrae.* De terra, ut arborum, fruticum, herbarum altrice, plerumque Singulari numero loquitur Virgilius; interdum vero etiam Plurali, ut praeter h. l. infra v. 45. et III, 525. Cf. Wagn. Qu. Virg. IX. p. 412. — *Iuvat Ismara* etc. Hunc locum, qui continet causam adhortationis, iam Reiskius recte interpretatus est his verbis: „Decrevi canere, quomodo vinum, quale fert Thracia, et oleum, cuius ferax est Taburnus, colatur." Cf. etiam Manso ad h. l. Paullo enim artificiosior est Bothii explicatio, qui in Virg. Virg. p. 10. ita scribit: „Verba *Iuvat Ismara - - - - Taburnum* parenthesi includenda sunt, more Virgiliano in iis, quae vel causam rei ab se memoratae continent, vel exemplum aliquod proponunt, quo ipsam orationem interrumpere noluerit. Recte Servius: *Per hos montes significat, etiam montuosa et aspera loca tentanda esse.* Prosa oratione dixisset: nam iuvat vel Ismarum vitibus conserere etc." — *Ismarus*, mons Thraciae (de quo diximus ad Ecl. IV, 30.), vino suo, Maroneo, iam Homeri tempore celeberrimus. (Cf. Odyss. IX, 196. Archiloch. fragm. 56. Plin. XIV, 4, 6.) — *Baccho*, vino. Vid. Ecl. V, 69. — 38. *Taburnus*, Samnii mons asperrimus, vel potius in confiniis Samnii, Campaniae et Apuliae situs, olivis sūis nobilis, qui etiamnum interdum antiquo nomine, vulgo tamen *Rocca Rainola* vocatur. Burm. laudat interpp. ad Gratii Cyneg. 509., ubi *Caudini saxa Taburni* commemorantur. Cf. etiam Aen. XII, 715. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 495. — 39 sqq. „Proposito quasi argumento libri, Maecenatem, ut id una pertractet, advocat, commodiore loco, quam si paullo ante v. 5—9. Baccho subiunxisset privatum hominem. Nam Caesarem [quem deum in terra habitantem vult agnosci] recte ultimo post deos loco ponebat Geo. I, 24 sqq." *H.* Acute Voss. observat, hic, ubi de arborum cultura per homines sermo sit, aptius hominem aliquem, Maecenatem, supra vero, ubi de arboribus vi divina (natura) procreatis agatur, Bacchum deum invocari. Ceterum imago a navigatione desumpta. Haud raro enim poëtae veteres, interdum etiam pedestris orationis scriptores, conatum suum et liberum poëticae facultatis quasi cursum cum periculosa et audaci navigatione comparant. Praeter ipsius Virgilii locum, quem infra IV, 116 sqq. legimus, cf. v. c. Hor. Od. IV, 15, 1. Ovid. Fast. I, 4. 466. IV. 729. Trist. II, 329 sq. Plin. Ep. VIII, 4, 5. Valer. Max. V, 7. — *decurrere* igitur non de spatio in circo percurrendo, sed de cursu navis intelligendum, ut Aen. V, 212. Catull. LXIV, 6. etc. — 40. „Maximam suae famae et gloriae partem eo contineri dicit poëta, quod Maecenatis amicitia utatur. Cf. ad Geo. I, 2." *H.* — *decus*, cuius amicitia mihi perquam honorifica. Cf. Hor. Od. I, 1, 2. *Maecenas - - O et praesidium et dulce decus meum.* id. Od. II, 17, 4. *Maecenas, mearum grande decus columenque rerum* etc. — 41. — *volans.* Burm., Reisk., Wakef. et Voss. praeferunt duorum Codd. Leid. et Madrit. lectionem *volens* (benignus, favens), et Voss. quidem confert Aen. III, 457. *Ipsa canat vocemque volens atque ora resolvat.* (Cf. etiam Heins. ad Aen. V, 219. idemque ad Ovid. Met. II, 128., magnam exemplorum copiam Participii *volens* ita usurpati congerens.) Sed

Non ego cuncta meis amplecti versibus opto,
Non, mihi si linguae centum sint oraque centum,
Ferrea vox; ades, et primi lege litoris oram;
In manibus terrae; non hic te carmine ficto
Atque per ambages et longa exorsa tenebo.
Sponte sua quae se tollunt in luminis oras,

---

ceterorum Codd. omnium lectionem et elegantiorem et difficiliorem esse quisque videt, cui celeritatis et agitati cursus notionem inesse, bene observavit Iahn. Simillimus est locus ille Aen. V, 219., ubi vid. adnott. — *da vela*, expansis velis mecum (*una* v. 39.) naviga, i. e. fave canenti. — *pelago patenti*, scil. ad navigandum. Cf. Hor. Od. II, 16, 1. *in patenti Prensus Aegaeo.* Ita apud Cic. Div. I, 1, 2. *coelum patens atque apertum*, et quae sunt similia. Hic autem per *pelagum* intelligit infinitam, immensam canendi materiam, quae numquam possit exhauriri. — 43. Locus notissimus, ex Hom. Il. II, 488. depromptus, cuius verba, Macrobio Sat. VI, 3. teste, iam ante Virgilium Hostius poëta, Iul. Caesaris aequalis, ita reddiderat: - - *non si mihi linguae Centum atque ora sient totidem vocesque liquatae.* Repetit autem Virgilius eosdem versus Aen. VI, 625. 26. Praeterea cf. Ovid. Trist. I, 5, 53. *Si vox infragilis, pectus mihi firmius aere, Pluraque cum linguis pluribus ora forent* etc. — 44. *ferreus*, Homericum σιδήρειος, i. q. *validus*, *firmus*. Cf. v. c. Liv. XXXIX, 40. extr. de Catone: *ferrei prope corporis animique*, et ita de hominibus duris, severis, inhumanis haud raro dici constat. — *ades.* Vid. adnott. ad Ecl. II, 45. VII, 9. — *primi lege litoris oram.* Indicat poëta, se nolle longinqua petere (quod faciunt, qui in altum evehuntur) et omnia accurate persequi, sed summa tantum rerum capita se leviter esse perstricturum. De formula dicendi *litus legere* cf. adnott. ad Ecl. VIII, 7. — *in manibus terrae* (ἐν χερσίν, Apoll. Rh. I, 1113.), h. e. prope sunt, vicinae, quas litus legentes manibus fere attingere possimus. Cf. etiam Eurip. Heracl. 429. οἵτινες - - - ἐς γεῖρα γῆ συνῆψαν, Ovid. Her. XVIII, 179. et Aen. XI, 311. Ita etiam de iis, quae tempore proxima sunt, usurpatur. Cf. Liv. IV, 57. in. *quum tantum belli in manibus esset* etc. Vult autem poëta hoc significare: huius carminis didactici argumentum, quod spectat ad ipsam terram et agros, in propinquo situm est et clare ante oculos positum, non, quemadmodum in epico carmine, longis demum ambagibus eo deveniendum; hic enim non in argumento aliquo ficto, sed in ipsa rerum veritate mecum versaberis, in quam sine longo exordio te statim possum introducere. — 45. *non carmine ficto:* non mythici aut heroici argumenti, sed didactici, in veris rebus versantis. — 46. *per ambages.* Obversabatur fortasse poëtae Lucretii locus VI, 1080. *Nec tibi tam longeis opus est ambagibus usquam.* Cf. etiam Aen. I, 341 sq. — *longa exorsa*, longum exordium, quo res alte repetuntur. — 47. „Iam ad culturam arborum progreditur. Et primum quidem v. 47—60. de emendatione arborum silvestrium agit, cum respectu ad naturales modos, quibus arbores nascuntur. Nunc primo loco attingit primum (v. 9—13.). Quae in agro inculto sponte enasci solent, mitiorem naturam possunt consequi insitione aliisque modis. Cf. Varr. I, 39. 40." *H.* — *In luminis oras.* Hanc unius Medicei lectionem cum Heyn., Vossio, Iahnio et Wagn. praetuli vulgatae *luminis auras.* Apertum est enim, Virgilium hic et Aen. VII, 660., ubi eadem verba redeunt, imitari Ennianam et Lucretianam illam dicendi formulam *in luminis oras* tollere, producere, dare, exoriri, exire etc., quae legitur v. c. apud Ennium p. 38. 51. Hessel., apud Lucretium I, 23. 171. 180. II, 578. 618. V, 779. (ubi prorsus ut hic: *in lum. oras tollere*) 1388. 1454., ubi sane Codd. interdum idem illud in *luminis auras* substituunt. Vid. quae hac de re contra Lachmannum, ad Prop. I, 1, 31. in omnibus illis locis *luminis oras* in *luminis auras* mutandum esse statuentem, disputavi ad Lucr. I, 23.,

Infecunda quidem, sed laeta et fortia surgunt;
Quippe solo natura subest. Tamen haec quoque, si quis
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis,
Exuerint silvestrem animum, cultuque frequenti
In quascumque voces artis haud tarda sequentur.

quibuscum cf. quae Wakef. ad Lucr. I, 180. et V, 779. et Columna ad Ennium p. 38. adnotarunt. Iahn. praeterea conferri iubet Merulam ad Ennium p. 257. et Burmann. ad Claud. p. 1042. *Luminis orae* (quod etiam Aen. VII, 660. ex optimorum Codd. auctoritate servandum), propr. *die Räume, der Bezirk des Lichtes*, prorsus respondet nostro *das Licht der Welt*, nec umquam usurpatur, nisi ubi de introitu in vitam, de animantibus partu editis, vel de plantis e terra progerminantibus sermo est. (De voc. *orae* vid. etiam infra ad v. 171. et ad Aen. II, 91.) *Luminis aurae*, quod nemo umquam videtur dixisse, nihil aliud significare possunt, quam auras solis luce collustratas. Praeterea, si verum est, quod Wagn. Qu. Virg. X, 1. contendit, *in auras* Virgilio non nisi de rebus dici, quae abeant in auras, terram relinquant, *ad auras* vero de iis, quae e terra ita se elevent, ut terram adhuc contingant (cf. etiam adnott. ad Ecl. I, 57.), iam ex eo patet, vulgatam lectionem ferri non posse, quam miror praeter Schirach. p. 480. etiam Weichertum in Epist. crit. p. 55 sq. studiose defendere. — 48. *Infecunda quidem*, quia semen, quod in oculos incurrat, non proferunt. Cf. v. 10 sqq. — *laeta et fortia* tamen, quia, nulla accedente hominum cura, sua tantum vi et natura tam luxuriantia proveniunt. Cf. cum h. l. infra v. 58. — 49. *solo natura subest;* inest latenter (hoc enim sibi vult Praepositio *sub*) naturalis vis ac virtus ad procreandas illas arbores necessaria; nihil enim laetius potest crescere, quam quod habet solum natura sibi aptum. Vid. Lucr. III, 274. *Nam penitus prorsum latet haec natura subestque* et Quinct. Inst. Or. X, 2, 11. *Namque iis, quae in exemplum adsumimus, subest natura et vera vis: contra omnis imitatio ficta est.* Cf. etiam Wakef. ad Lucr. l. l. et Schirach. p. 503. — *Tamen haec quoque, si quis* etc. Etiam silvestres arbores fecundarum naturam induunt, si iis aliae arbores mites inseruntur, aut si transferuntur. — 50. *mutata*, loco mutato. Non credens veteres putasse, sola translatione silvestres arbores in fecundas mutari, Voss. praetulit duorum modo Codd. lectionem *at*, quae Particula saepe pro *et* usurpetur (quod quam perversum sit, docet Hand. in Tursell. I. p. 418 sq.); Wunderl. autem eadem de causa *mutata* accipit pro: mutata per insitionem, insita, qua significatione vox v. 33. legitur; neque aliter *Iahn.*, haec adnotans: „Cur Voss. - - ex duobus libris *at* receperit, causam non video. Arbores enim si post insitionem (*mutatae*) etiam loco moventur atque in alium transferuntur, magis emendantur. Vid. Plin. XVII, 12. Geopon. X, 3. *aut* in his respondet nostro *oder wohl gar, oder noch.*“ Sed errat Vir doct. Simplex *aut* hic i. q. aut tantum, *oder auch nur*, de qua Particulae significatione cf. quae ad Ecl. III, 110. p. 73. extr. adnotata vides. Insitio enim magis valet in mitificandis vel, ut cum Palladio loquar, nobilitandis arboribus, quam mutatio loci; sed perperam dubitare Vossium et Wunderl. de veterum opinione, etiam solam translationem eo conferre, ut arbores silvestres mitescant, docent Theophr. de caus. pl. III, 23. et Palladius XII, 7, 11. *Aliqui dicunt, fructum pineum translatione mitescere.* Cf. etiam Didym. Geop. X, 3. Ceterum vid. infra v. 268. — *scrobibus subactis*, fodiendo, pastinando mollitis. Cf. Cic. de Sen. 15, 51. *terra gremio mollito ac subacto semen excepit.* — 51. *Exuerint*, deponent. Cf. Aen. IV, 319. *exue mentem* ibique adnott. Contra v. c. Aen. XI, 77. *honorem induere.* De Futuro exacto autem, quod dicitur, pro simplici Futuro usurpato cf. quae ad Aen. II, 77. adnotavimus. — *silvestrem animum*, i. e. naturam, ingenium arborum silvestrium. — *cultuque frequenti;* si deinde cultum frequentem iis adhibueris. — 52. „Quascumque artes

Nec non et sterilis, quae stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros;
Nunc altae frondes et rami matris opacant,
Crescentique adimunt fetus, uruntque ferentem.
Iam, quae seminibus iactis se sustulit arbos,
Tarda venit, seris factura nepotibus umbram,
Pomaque degenerant, succos oblita priores,
Et turpis avibus praedam fert uva racemos.

ad maiorem earum cultum adhibeas, feliciter tibi succedere videbis." *H.* — *voces.* Med., Gud. aliique Codd. *voles.* Sed verissime *Burm.*: „*Voces* praeferendum, quod *sequentur* exigit. Ovid. Am. II, 16, 35. *Et vocet in rivos parentem rusticus undam.* Vocare domini est (vid. Heins. ad Ovid. Ep. III, 100.), qui *imperat arvis* et arboribus, qui *cogit*, ut supr. v. 10., *domat* v. 62., in quibus locutionibus creber est Maro. Simili metaphora Ovid. Met. V, 668. *qua vocat ira, sequemur.*" Vid. etiam adnott. ad Aen. III, 70. — *artis*, cultus artificialis. — 53 sqq. „Ad stolones ab radice pullulantes (v. 17—19.) procedit, qui in campum vacuum et in solem transferendi sunt, quum ipsis nunc umbra matris noceat [et mater ipsa succum detrahat], ut adulti aut nullos fructus ferant, aut maligne; quae eadem res docuit plantaria et seminaria instituere. Plin. XVII, 10, 12. et 13, 21." *H.* — *sterilis*, sc. arbor (quod Subst. sequitur demum v. 57., sed cuius notio iam antecedentibus inest) *quae stirpibus exit ab imis*, i. e. stolo a radice maioris arboris pullulans. — 54. *Hoc faciet.* Futurum non ex Med. et Gud. auctoritate in Coniunct. *faciat* mutandum, quamvis sequatur *si sit digesta*; illud enim futurum esse, pro certo potest affirmari, utpote per se verum et indubitatum. Quare Latini, ubi ponunt esse aliquid, si quid aliud esset, quod quidem non esse sciunt, etiam post Coniunctivum Imperfecti vel Plusquamperfecti in sententia conditionali positum haud raro in primaria sententia Indicativo eorundem temporum utuntur. Cf. praeter libros gramm. Wagn. Qu. Virg. l. l. p. 394. Heusing. ad Cic. Off. p. 379. Garat. ad Cic. pr. Mil. 11, 22. Matthiae ad Cic. p. leg. Man. 17, 50. Wunderl. infra ad v. 132. et Beneck. ad Cic. Cat. III, 9, 22. — *digesta*, ordine disposita. Vid. infra v. 267. — 55. *Nunc.* Vide not. ad Ecl. X, 45. — 56. *adimunt fetus uruntque ferentem*, i. e. adimunt arbori fructus (cf. I, 55. 75. 195. infra v. 429. etc., quamquam Voss. *fetus* aliter explicat: *das Wachsthum, den Trieb des Holzes*), ferentem urentes, s. urendo efficientes, ut fructus ferre non possit. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 20. VIII, 97. — *urere* autem est succum subducere. Vid. adnott. ad Geo. I, 77. — 57—62. „Sequitur altera ratio naturalis procreandarum arborum, ex semine in solum delato (supra v. 14—16.) una cum modis eam arte emendandi et adiuvandi. Ex h. l. dilucidandus Plin. XVII, 10, 10. — 57. *seminibus iactis*, seu temere cadentibus, seu manu iactis; utrique enim par eventus." *H.* Hic tamen de semine hominum manibus iacto cogitandum videtur. Cf. supra ad v. 14. — 58. *Tarda venit*, provenit, procrescit. Cf. adnott. ad Geo. I, 54. — Videtur hic locus oppositus esse v. 48. *laeta et fortia surgunt.* — Ad *seros nepotes.* Cf. Ecl. IX, 50. Senec. Ep. 86. atque etiam infra v. 294. Ursinus satis mire *nepotes* de ipsius arboris pullis (cf. supra ad v. 17.) intelligit; quam explicationem quomodo Manso probare potuerit, non perspicio. — 59. *oblita*, carentia. „Suaviter et hoc e sollemni poëtarum more, quo rebus inanimatis aliam naturam induunt. Cf. Ernest. ad Callim. in Del. 34." *H.* Vid. adnott. ad Ecl. V, 28. — 60. *turpis racemos* Heyn. explicat: deficiente cultu squalidos, rugosos. Intelligendae sunt uvae durae, acidae, quae nobis *Herlinge* vocantur. *Uva* h. l. pro vite, quae nostris quidem in terris ex acinis non procreatur; quod tamen adhuc in Americae insulis fieri docet Heyn. Romanos vites ita procreasse, patet ex Cic. de Sen. 15, 52.

Scilicet omnibus est labor impendendus, et omnes
Cogendae in sulcum ac multa mercede domandae;
Sed truncis oleae melius, propagine vites
Respondent, solido Paphiae de robore myrtus;
Plantis et durae coruli nascuntur, et ingens
Fraxinus, Herculeaeque arbos umbrosa coronae,
Chaoniique patris glandes; etiam ardua palma

---

et Plin. XVII, 10, 10. Vites insitione emendare Romanos suos docuerunt Cato R. R. 41. Colum. IV, 29. Pallad. XIV, 2. — 61. 62. „Artificiales modi arborum e semine procreatarum incrementa accelerandi, qui non minus locum habent in reliquis arboribus, sive sponte sive ex viviradice natis. — Praecepta veterum de his diligenter exposuit Plin. XVII, 10, 14 sqq. Habuit poëta ante oculos Lucret. V, 1360—1377." *H.* Arbores semine sparso eductae, ut meliores reddantur, in aliam terram sunt transferendae et scrobibus s. sulcis (v. 24.) ex ordine factis (cf. v. 54.) infigendae; hoc est *cogere in sulcum*. — *labor impendendus*. Vid. infra III, 74. coll. cum huius libri v. 434. — *multa mercede*, i. e. multo labore; nam operis merces est solvenda. — *domandae*, colendo emendandae. — 63—68. Est tamen cuique arbori suum culturae genus accommodatissimum. — *Oleae melius respondent* exspectationi vel labori agricolarum, vox rustica hac de re propria (cf. Geo. I, 47. et Colum. III, 4.), i. e. felicius proveniunt *truncis*, h. e. ex caudicibus sectis (vide v. 30.), sive taleis oleaginis (vid. Cato 45, 1. Varro I, 40, 4. Colum. V, 9, 1 sqq. ab Heyn. laud.) in terram defixis; *vites propaginibus* in humum demissis (v. 26.); *myrti* autem, *Paphiae* s. Veneri sacrae, quo nomine a Papho, Cypri urbe Veneri dedicata (de qua pluribus egi in Pauly *Realencycl.* IV. p. 1137 sq.) petito, haec dea vocatur etiam Martiali VII, 73, 4. Ausonio Idyll. XIV, 21. Tacito Hist. II, 2. aliisque, *solido de robore* (excrescentes), h. e. ex trunco aut vastiore ramo ad pali modum in terram infosso (v. 24. 25.). De voc. *myrtus* Plur. numero ad quartae Decl. normam flexo vid. Müller. Spicil. Animadvv. ad Catull. p. 19. Cf. etiam Orell. ad Hor. Od. II, 15, 6. et adnott. ad Ecl. VII, 6. *Surculorum* denique *plantatione* (vide v. 28. 29. et Plin. XVII, 17, 28.) optime provenit *coruhus, fraxinus, populus, palma, abies, quercus*. De *palma* vid. Pallad. April. c. 5, 2., de *quercu* Colum. IV, 33, 5. ab eodem Heynio collati. Vossius, qui cum Martino, quercum, palmam et abietem non nisi semine enasci contendit, duplicem voc. *plantae* significationem, ex qua et *radicem* et *semen* indicet, in h. l. cadere statuit. Sed satis refutant Martini et Vossii opinionem loci ab Heynio allati, quibus de quercu adde Theophr. h. pl. II, 2. et Plin. XVII, 20, 34., de palma autem illum II, 8. hunc XIII, 4, 8. et Didym. in Geopon. X, 3. — 65. *Plantis*, surculis et *a radice* et *e semine* natis. Vid. Voss. ad h. l. — *et durae*. Multi Codd. *edurae* (de quo Adiect. vid. ad Geo. IV, 145.); sed Copula *et* propter seqq. necessaria. — *coruli*, etiam nuces Ponticae s. Avellanae (ab Avella, Campaniae urbe) appellatae, Palladio III, 25. teste optime e viviradicibus educebantur, secundum Catonem 51, 133. e propaginibus; quamquam eas etiam e semine procreatas esse docent Geopon. X, 3. — De *fraxino* e viviradicibus educta vid. Plin. XVII, 11, 15. — 66. *Herculeae arbos umbr. cor.* Intelligenda ἀγερωίς s. λευκή, populus alba, quam ab Achoronte retulit Hercules, fronde eius arboris coronatus (vid. adnott. ad Ecl. VII, 61.). Ceterum populos plantis nasci, refert etiam Plin. XVII, 11, 15. — 67. *Chaonii patris glandes*, quercus Iovi Dodonaco consecratae. Vid. adnott. ad Ecl. IX, 13. et Geo. I, 8. „In illo *Chaonii patris* possit aliquis haerere, quum absolute quidem *pater* saepius, vix vero cum gentili aliquo nomine dicatur, pater *Dodonaeus*, *Olympius*, *Idaeus;* cui rei parata medicina foret: *Chaoniaeque patris glandes* [et sane Medic. praebet *Chaonieque*]. Sed Aen.

Nascitur, et casus abies visura marinos.
Inseritur vero et nucis arbutus horrida fetu,
Et steriles platani malos gessere valentis;
Castaneae fagus, ornusque incanuit albo

VIII, 554. *pater Lemnius* de Vulcano.“ *H.* Accedit, quod voc. *patris* tam nude ponere hic quidem Maroni vix licebat. — *Palmae* fructus quidem in Italia non ferebant, sed ob lentas tamen virgas, quibus ad corbes aliaque vasa viminea conficienda aptae erant, et ob largam, quam praebebant, umbram haud raro plantabantur vel serebantur. — 68. *nascitur* hic idem significat, quod supra *plantis nascitur*. — *abies* aedificandis navibus, malis maxime dedolandis apta, ἐλάτη ναυπηγήσιμος Theophrasti h. pl. V, 8. ab Heyn. laudati. — *casus visura marinos*. Burm. putat, Calpurnium Ecl. IV, 50. haec imitari, canentem: (laurus) *visura saepe triumphos*. — 69—72. „*Insitio* restabat ex v. 32 sq. Optime inseritur *arbuto* nux, *platano* malus, *fago* castanea, *orno* pirus, et *ulmo* quercus. Respicit locum Plin. XV, 15, 17. Videmus hic poëtam ita tradere, quasi omne genus surculorum in omnem arborem inseri posset; quod a nostris hominibus, qui in hac re aliquid se videre putant, negatur; non enim inseri posse arborem arbori, nisi sui generis. Alii tamen orno se insevisse pinum, castaneam quercui affirmant. Etiam Colum. V, 11, 12. antiquos contendit male idem negasse.“ *H.* Wagn. conferri iubet, quos laudet Geissler. in Schol. ad Virg. Geo. p. 4. — *fetu* non tertio, sed sexto Casu accipiendum, *inserere* autem, ut plura Verba cum Praepositione *in* composita (cf. adnott. ad Aen. V, 403.) duplicem admittit constructionem *arbore inserere nucem, pomum* etc. et *arborem inserere nuce, pomo*. Virgilianam constructionem secutus est Plin. XV, 15, 17. *quippe quum Virgilius insitam nucibus arbutum, malis platanum, cerasis ulmum dicat*. — Per *nucem* quae communis est iuglandium, avellanarum, amygdalarum etc. appellatio, Voss. hic iuglandem (*die Wallnuss*) intelligendam putat, quam *καὶ' ἐξοχήν nucem* dictam esse Democritus in Geopon. X, 73. et Galen. de alim. fac. 2. perhibeant. — *horrida* vocatur arbutus vel a fructu, qui echinis similis est (cf. Fea praef. ad Hor. p. 11. (XII.) ab Iahn. laud.) vel, quod probabilius videtur, a cortice aspero et hispido. Cf. Pallad. XIV, 163. *Arbuteas frondes vastae nucis occupat umbra, Pomaque sub duplici cortice tuta refert*. Vulgo autem hic versus sic editur: *Inseritur vero et fetu nucis arbutus horrida*, ut sit versus hypermeter (de quo versuum genere vide quae supra ad Geo. I, 295. adnotavimus). At vero quum poëtae Romani diligenter sibi caverint, ne in eiusmodi versu elisam syllabam brevis antecederet (vid. supra ad l. l.), satius duximus ex auctoritate Gud., Goth. 2. et quatuor Potterii Codd. cum Iahnio et Wagn. verba ita transponere, ut contextus ea exhibet. Bothius temere recepit quinque Codd. lectionem *arbutus horrens*, cuius interpretamentum censet vulgo editam. Ceterum cf. adnott. ad Geo. III, 449. et Aen. XI, 333., ubi ex eadem causa versus vulgo hypermetros emendavimus. — 70. *platani*, quae, quum esculentos fructus non ferant, *steriles* vocantur, aptissimae erant ad malorum aliorumque pomorum insitionem, atque vel ob pulchram proceramque figuram et latorum foliorum umbram a Romanis studiose colebantur. Cf. Plin. XII, 1, 3. Macrob. Sat. II, 9. et Voss. ad h. l. — *gessere*, i. q. gerere solent. Vid. adnott. ad Geo. I, 49. *Gerere* autem hic i. q. gignere, proferre, edere. Cf. Ovid. Met. IX, 230. id Trist. III, 12, 6. Tibull. II, 4, 56. Vid. etiam infra v. 122. — 71. Vix dici potest, quantas in hoc loco planissimo turbas editores moverint, plurimorum librariorum errore decepti, qui haec cum praegressis arcte cohaerere rati, *fagus* temere mutaverant in *fagos*; quare alii locum ita distinxerunt: *Inseritur — et steriles platani malos: gessere valentis Castaneae fagos;* alii: *malos gessere valentes, Castaneae fagos; ornusque* etc., ut, Copula omissa, subintelligatur ex praecedentibus verbum *gessere;* Heins. adeo *fagos* graecam formam habuit, pro *fagus* positam; Scaliger. denique coni. *castaneas fa-*

Flore piri, glandemque sues fregere sub ulmis.
Nec modus inserere atque oculos imponere simplex.
Nam, qua se medio trudunt de cortice gemmae,
Et tenuis rumpunt tunicas, angustus in ipso
Fit nodo sinus: huc aliena ex arbore germen
Includunt, udoque docent inolescere libro.

gus, quod Cerda et Cuningh. amplexi sunt. Pauci modo, in quibus Heyn., Voss. et Iahn., viderunt, *castaneae* secundum esse Casum a sequente *flore* aptum, ut, servata meliore lectione *fagus*, verba ita sint construenda: *fagus castaneae ornusque piris flore incanuit*, i. e. fago castanea, orno pirus inseritur; quam tamen rationem probantes non opus est, ut ultimam voc. *fagus* syllabam arseos vi productam censeamus (qua de re vid. adnott. ad Ecl. IV, 51. VI, 44, 53.); imo quum arborum plurimarum nomina a poëtis maxime etiam ad quartae declinationis formas flexas esse constet (cf. Schneideri Gramm. II, 1. p. 471 sq. et quae ad Ecl. VI, 83. adnotavimus), et *fagus* quidem aperte sic formetur in Culice 139. *Umbrosaeque manent fagus hederaeque ligantes Brachia*, nihil impedit, quominus et hic *fagus* pro Nominativo Pluralis habeamus, verbum autem *incanuit* ex more proximi Nominis numerum sequi statuamus (cf. adnott. ad Ecl. I, 59.); quae etiam Wagneri est sententia. (Vid. Qu. Virg. XII. p. 428 sq.) — Verbis *glandemque s. f. sub ulmis* quercus ulmis insitas significari in promptu est. — *fregere*. Ut *frangere saxo* farra et hordea supra I, 267. dixit, ita hic dentibus frangere cibos. Cf. Sammon. de medic. c. 33. *Ovis in stabulis fractas qui ruminat herbas* (ibique Burm.) Iuven. X, 9. Claud. rapt. Pros. III, 43. alii, fortasse etiam Ovid. Met. XI, 124., ubi certe Cod. Leid. exhibet: *Sive dapes avido confringere* (vulgo *convellere*) *dente parabat.* — *sub ulmis*, ex quibus glandes insitae deciderant. Sues autem pastum actas esse in querceta, patet ex loco, qui infra legitur v. 250. — 73—77. „Plures sunt inserendi modi; ex his duo insigniores commemorat poëta, *inoculationem* [v. 74—77.] et *insitionem* [v. 78—82.] proprie dictam. Vid. Colum. V, 11. de arbor. 26. Plin. XVII, 14, 22. Theophr. de caus. pl. I, 6." *H.* — *Nec modus simplex*, immo varii modi. Sic Geo. III, 482. *nec via mortis erat simplex.* — *modus inserere*, ut apud Stat. Theb. XII, 573. *Nam quis erit saevire modus?*" quos locos non aliter explicandos puto, atque illos, de quibus supra ad Geo. I, 305. disputatum est; non enim opus videtur, ut Infinitivum pro Genitivo Gerundii usurpatum censeamus, si per synesin aliquam *modus est* pro *solemus*, *quis modus erit?* pro *quando desinet?* positum accipimus. Ita v. c. Tibulli versus III, 2. ult. *Lygdamus hic situs est; dolor et cura Neaerae, Coniugis ereptae, causa perire fuit* ita explices: dolor, cura - - fecit eum perire, i. e. mortem eius adduxit. — 74. „*Inoculatio* fit, quum in ea parte, qua *gemmae*, h. e. nova germina s. oculi, *se trudunt*, erumpunt ex cortice, *ruptis tuniculis*, h. e. libro, interiore cortice, vulnus fit; sive *angustus sinus*, h. e. cavitas, avulsa gemma et cortice in modum scutuli, cuius loco *includitur novum germen*, ut *coalescat* cum vetere *libro*. Respicit h. l. Plin. VII, 14, 23. et 24." *H.* — 75. *tunicae*, liber s. interior cortex. Cf. Plin. XXIV, 3, 3. *Cortex ligni, corticique tunica subiecta*, et XVI, 14, 25. *Inter corticem ac lignum tenues tunicae multiplici membrana.* — 76. *nodus*, ὄζος, in arboribus et plantis vulgo est eminens et durior ille callus, unde rami exeunt, ita dictus, quia lignum eo loco in morem nodi contortum est; hic autem pro ipsa gemma e cortice prorumpente positus. — *sinus angustus*, parva, quaedam cavitas, quae fit gemma avulsa et in quam germen ex alio arbore translatum inseritur. Pallad. XIV, 43. *Aut virides oculos extremi gemma tumoris Accipit, si lento stringitur uda sinu.* Cf. etiam Geopon. V, 38. a Voss. laud. — 77. *docent inolescere*, ita efficiunt, ut inolescat; *inolescere* autem, ἐμφύεσθαι, est cum aliqua re coalescere et una cum ea crescere. Cf. v. c. Colum. IV, 29, 14. *Tradux a materno sustinetur ubere*,

Aut rursum enodes trunci resecantur, et alte
Finditur in solidum cuneis via; deinde feraces
Plantae immittuntur: nec longum tempus, et ingens
Exiit ad coelum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondis et non sua poma.
Praeterea genus haud unum, nec fortibus ulmis,
Nec salici lotoque, neque Idaeis cyparissis;

dum inolescat, h. e. in vel cum aliena vite adolescat. Cf. etiam eiusd. IV, 22. 5. — 78. Sequitur locus de *insitione*, quae proprie dicitur. Cf. hac de re Plin. XVII, 23. 24. *Aut rursum.* Moret. 2. *At rursum* (ἀλλ' αὖ), quod Voss. recepit. Sed non contraria aliqua, sed altera modo ratio subiungitur. — *enodes trunci.* Cf. Plin. V, 1, 1. *Proceritas arborum enodi nitore spectabilis.* — *resecantur;* fit incisio s. fissura in trunci cortice, ubi nullus nodus est. — 79. *in solidum* sc. truncum; ubi truncus integro et sincero ligno est. — 80. *feraces plantae*, surculi arboris fertilis, qui silvestri arbori inseruntur. Vid. v. 65. — *nec longum tempus, et* — prorsus ut nos: *keine Woche verging, und es geschah* etc. Copula enim *et*, ut Graecorum καί, haud raro nectit partes orationis, ubi res proxime et celeriter consecuta esse dicitur. Cf. Hand. Tursell. II. p. 482 sq. et Wagn. Qu. Virg. XXXV, 6. cum Aen. III, 9. (ubi vid. Burm.) V, 857. VI, 499. 547. VIII, 444. Stat. Theb. VII, 300. *nec longum, et pulcher Alathreus. Editus.* Claud. Rapt. Pros. I, 117. *Vix ea fatus erat, et nuntius astra tenebat.* Plin. Epist. V, 14, 8. *pauci dies, et liber principis severus*, ubi vid. Schaefer. — 81. *rami felices*, quia sunt arboris feracis. Cf. adnott. ad Ecl. V, 37. — *arbos.* Vid. ad Ecl. III, 56. — 82. *Miraturque.* Plurimi Codd. *miratasque*, pauci *miratque*, Serv. *mirata estque.* Sed verissime Wagn. censet, *miratas* e sono sequentis voc. ortum, hinc autem expuncto sigmate *miratque* factum, et ita Servianam lectionem enatam esse. — *non sua poma.* Vid. adnott. ad Ecl. I, 38. Heyn. comparat Calpurn. Ecl. II, 40. 41. *Non minus arte mea mutabilis induit arbos Ignotas frondes et non gentilia poma.* — 83—108. „Varias arborum familias seu species eiusdem generis esse, exemplis nonnullis docet. Scilicet facit hoc ad delectum in plantanda arbore faciendum. Ornatissimus locus adiunctorum copia ac varietate." *H.* — 84. *lotoque.* Vid. infra ad v. 87. *lotus* hic neq herbam illam pratensem significat, cuius infra III, 394. fit mentio, nec notissimam plantam Aegyptiam (Nymphaeam Lotum), sed arborem, quam botanici nostri Rhamnum Lotum s. Zizyphum (*Jujube, Judendorn*) vocant, cuiusque baccae purpureae iucundissimi saporis iam in Homeri Od. IX, 92 sqq. commemorantur. (Cf. etiam Herod. II, 56. IV, 177. Theophr. h. pl. IV, 4. et XXIV, 2. Polyb. ap. Athen. XIV, 65. Dioscor. I, 171. Colum. VII, 9, 6. Plin. XVI, 27, 53. et 30, 53. Voss. ad h. l. Sprengel. ad Dioscor. l. l. p. 418. Schneider. ad Colum. l. l. et Billerb. Flor. class. p. 54. sq. Fuerunt etiam, qui baccas illas דּוּדָאִים nomine Genes. 30, 14. et alibi in libris Vet. Test. commemoratas ad hanc arborem referrent; sed perperam. Cf. Wineri *Bibl. Realwörterb.* I. p. 56. ed. II. — *neque Idaeis cyparissis.* Heinsii Codd. *nec*, quod cave ne iis, quae ad Ecl. V, 25. disputata vides, commotus post *haud - nec - nec* praeferendum ducas; verissime enim Wagn. Qu. Virg. XXXII. p. 535. docet, interrupto per Particulam *que* orationis tenore, ea, quae sequuntur, *neque* [nostrum *auch nicht*] *Idaeis cyp.*, novam constituere enuntiationem, ad quam explendam ex praegressis repetendum sit: *genus unum est.* Vid. etiam infra ad v. 87. — *cyparissus* (κυπάρισσος), Graeca forma pro Latina (*cupressi*), legitur etiam Aen. III, 680. *Idaea* autem dicitur non de Phrygiae, sed de Cretae insulae monte (cf. Aen. III, 105. VII, 139.), unde primum Tarentum venit, ex quo tempore per totam Italiam seri coepta est. Cf. Plin. XVI, 33, 60. De ipso monte, qui nunc *Psiloriti* s. *Monte Giove* appellatur, vid. librum meum *Handb. d.*

Nec pingues unam in faciem nascuntur olivae,
Orchades, et radii, et amara pausia bacca,
Pomaque et Alcinoi silvae; nec surculus idem
Crustumiis Syriisque piris gravibusque volemis.
Non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
Quam Methymnaeo carpit de palmite Lesbos.
Sunt Thasiae vites, sunt et Mareotides albae,

alt. Geogr. III. p. 1031. — 85. Nec olivae eadem omnes sunt facie, i. e. etiam olivarum varia sunt genera. — 86. „Ex infinitis olearum generibus tria tantum, observante etiam Plinio XV, 1, 2., enumerat poëta, *orchades*, *orchites* vulgo dictas, oblongi generis, *radios*, longiores, et *pausias*, quae, dum virides et acerbae sunt (habent autem tum amarum succum, hinc *amara bacca*), leguntur ac tunduntur. Colum. XII, 47, 1." *H.* Praeterea de variis olivarum generibus cf. Cato c. 6. Varro, I, 24. Colum. V, 8. Plin. XV, 3—5. et Macrob. Sat. II, 16. — 87. *Pomaque.* Exspectamus potius *Pomave*; sed haud raro in oratione alacriore et fortiore, imprimis ubi plures iam praecesserunt negandi Particulae, simplex Copula invenitur pro Particula disiunctiva. Vid. Wagn. Qu. Virg. XXXVI. (quae tota agit de Part. *ve*) p. 576., ubi imprimis confertur Geo. III, 120., porro praeter nostrum locum Geo. II, 139. 312. III, 141. IV, 210. Aen. IX, 130. X, 320. XI, 65. etc. — *Alcinoi silvae* sunt arbores pomiferae. (Cf. adnott. ad v. 2. et 26.) Alcinous enim, Phaeacum rex in Corcyra insula instissimus et ditissimus, tam diligens fuit hortorum cultor, ut *Alcinoi horti* in proverbium abirent. Cf. Hom. Od. VII, 112 sqq. Stat. Silv. I, 3, 81. *Quid bifera Alcinoi laudem pomaria.* Plin. XIX, 4, 19. §. 1. Hinc *Alcinoo dare poma* i. q. noctuas Athenas. Ovid. ex P. IV, 2, 10. Martial. VII, 41, 6. — 86. *Crustumia pira*, dicta a Crustumerio s. Crustumeris, antiquo Sabinorum oppido, haud procul ab Alliae et Tiberis confluentibus sito, de quo vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 723. Vocabatur etiam *Crustumium* (Sil. VIII, 368.), unde haec rarior Adiectivi forma pro usitatioribus Crustumerinus, Crustuminus; cf. adnott. ad Aen. II, 2. De generosissimo autem hoc pirorum genere vid. Colum. V, 10, 18. et Plin. XXIII, 7, 62. — *volema pira*, grandia, quae volam facile impleant. Vid. Caton. 7, 3. Plin. XV, 16. Colum. V, 10, 4. et Rhodius ad Scribon. Larg. c. 104. p. 174. Servius docet, etiam apud Graecos vocari ea *χειροπληθέα*. — 89. „Italas vites diversas esse ab aliis ait. Recensum veterum vitium ac vinorum vide apud Athen. I. p. 26 sq. Colum. III, 2. Plin. XIV, 1, 3. et 2, 6 sqq. E posteriore aevo nonnulla vid. apud Coripp. III, 89 sq. Maro h. l. ad XV genera enumerat. Eum Gallica vina ignorasse notat Plin. XIV, 3. et 4, 7. *Dixit Virgilius Thasias et Mareotidas et Lageas compluresque externas, quae non reperiuntur in Italia.*" *H. Vindemia*, vitium proventus, uvae (vid. infra v. 522. et adnott. ad v. 6.), *pendet arboribus*, quibus vites maritantur. Cf. adnott. ad Ecl. II, 70. III, 10. IX, 41. et Geo. I, 2. Ceterum Medic. *pendent*, quod Heinsio (quem vid. ad Aen. VI, 209.) et Burm. ad Ovid. Met. II, 688. arridet. Sed vulgatam praeter ceteros Codd. omnes tuetur etiam Donat. ad Ter. Eun. II, 3, 21. — 90. *Methymna*, oppidum satis nobile in meridionali Lesbi insulae litore situm, cuius ruinae supersunt apud vicum *Nopia* dictum. Cf. *Pashley Travels in Crete* II. p. 40 sq. — *Lesbos.* De Graeca nominis forma vid. not. ad Ecl. VI, 13. — 91. *Thasos*, insula maris Aegaei e regione Thraciae sita, frumento et vitibus fecundissima, quae etiamnum *Tasso* vocatur. Cf. liber meus modo comm. III. p. 1022. — „*Mareoticum* vinum notum vel ex Horat. Carm. I, 37, 14., a lacu Mareotide super Alexandriam; nunc deterius, quoniam Arabum latrocinia uvarum maturitatem intercipiunt." *H.* Cf. de eo Athen. I, 25. Strab. XVII. p. 799. Colum. III, 2, 24. Ovid. Met. IX, 733. Hor. Od. I, 37, 14. Lucan. X, 160. alii, et

Pinguibus hae terris habiles, levioribus illae;
Et passo Psithia utilior tenuisque Lageos,
Tentatura pedes olim vincturaque linguam;
Purpureae, preciaeque; et quo te carmine dicam,
Raetica? nec cellis ideo contende Falernis.

Ulitius ad Grat. Cyneg. 313., de ipso autem lacu, qui etiamnum *Birket Mariouth* vocatur, liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 773. — 92. *habiles*, accommodatae, aptae; nam si qua terra arbori cuidam est maxime accommodata, in ea fit habilis, facile potest haberi, progigni. Cf. v. c. Suet. Aug. 18. *Aegyptum ut feraciorem habilioremque annonae urbicae redderet.* Vid. etiam Geo. III, 62. ibique adnott. – *levis* terra opponitur *pingui* eadem fere ratione, qua apud Varr. R. R. I, 4, 4. et I, 6, 3. *leviora loca gravioribus.* — 93. *Vinum passum* (dulce, γλυκύ) ex uvis passis (a pandendo), i. e. in sole coctis, ut exarescant. Vid. Colum. XII, 39. Plin. XIV, 9, 14. et Pallad. XI, 19. Varr. ap. Nonium XVII, 16. *Passum nominabant, si in vindemia uvam diutius coctam legerent, eamque passi essent in sole aduri.* — „*Psithia* vitis, *Lagea*, quae facile inebriat, *purpurea* et *precia* vitis apud Plin. XIV, 2, 4 sqq. et Colum. III, 2 sqq. videnda. Nominum causae valde obscurae.“ *H.* De *Psithia* uva (ψιθία) vid. etiam infra IV, 269. Athen. I, 22. Nicandri Alex. 181. Colum. III, 2, 24. Plin. XII, 27, 60. et XIV, 9, 11. Stat. Silv. IV, 9, 38. Inde *vinum psithium* apud Plin. XIV, 9, 11. — *Lageos*, quam Servius interpretatur *leporariam* (ut λάγειος pro λαγῴῳ s. λαγοίῳ dicta sit), praeter h. l., quem Plin. XIV, 4, 7. respicit, nusquam videtur commemorari. Ceterum vide quae infra ad v. 98. adnotavimus. — *tenuis* Serv. et cum eo Schirach. p. 612. et Voss., quibus adsentior, interpretantur: penetrabilis, cuius vinum cito in venas descendit, (ut I, 92. *tenues pluviae*, ubi vid. adnott.), similique ratione Forcellini inde repetit epitheton, quod huic vino sit humor aquoso similis, cui oppositum vinum crassum, pingue. Heynio autem est: „exiguos ac tenues racemos et uvas habens,“ et Wagn., rem in dubio relinquens, scribit: „vel exiguas uvas habens, vel vinum gignens, quod cito descendit in venas.“ — 94. *tentatura pedes vincturaque linguam* i. e. facile inebrians, efficiens nimirum, ut bibentes pedum et linguae non satis compotes sint. Vid. adnott. ad Ecl. I, 50. — *olim*, aliquando, quum vinum ex ea expressum fuerit; quamquam etiam pro *interdum* positum esse potest. Vid. adnott. ad Aen. V, 125. — 95. De *purpureis* uvis vid. Colum. III, 2, 1. Plin. XIV, 3, 4. Ovid. Met. VIII, 676. XIII, 813. Hor. Epod. 2, 20. Corn. Sever. de gen. nom. p. 94. ed. Haupt. alios. — *precias* Serv. adnotat dictas esse quasi *praecoquas*, quod ante alias coquantur, cito maturescant. Forcell. e Plin. XIV, 2, 4. et Colum. III, 2, 23. haec docet: „Preciae vites in duo genera maius et minus, magnitudine acini, discernuntur: materies iis plurima, uvaque cito maturescens, generosa, et ollis utilissima, folium apio simile.“ — 96. „*Rhaetica.* „Plin. XIV, 6, 8. §. 5. *In Veronensi Rhaetica vina, Falernis tantum posthabita a Virgilio.* Melior interpretatio, quam quae a Seneca in medium affertur Nat. Qu. I, 11. Laudantur etiam a Strabone IV. p. 206. Suet. Aug. 77. *maxime delectatus est Rhaetico*, et Plin. XIV, 1, 3. *Ante eum* (Tiberium) *Rhaeticis prior mensa erat.*“ *H.* Adde Colum. III, 2, 27. et Martial. XIV, 100. Ceterum, si Codices, in talibus rebus minus accurate collatos, lapidibus veteribus postponimus, ubique rectius scribitur *Raetia, Raeti, Raeticus.* Cf. quae de hac re disserui in Pauly *Realencycl. d. class. Alterth. Wiss.* VI. p. 384. cum Oudend. ad Suet. Aug. 21. et Schneid. Gramm. Lat. I, 1. p. 213. — *nec cellis.* Multi Codd. *ne cellis.* Sed *nec*, ut alibi *neque*, hic pro *nec tamen* usurpatum videtur. Cf. Bremi ad Nep. Ages. I, 2, 4. Wunderl. ad Tibull. I, 2, 37. Kühner. ad Cic. Tusc. I, 2, 4. Kritz. et Dietsch. ad Sall. Iug. 20, 6. et nostra ad Geo. III, 435. — „*cellae Falernae* nova varia-

Sunt et Aminaeae vites, firmissima vina,
Tmolius adsurgit quibus et rex ipse Phanaeus;

---

tione de vino. — *nec ideo contende*, h. e. tametsi inferior est Falerno." *H.* Ceterum vinum *Falernum*, quod in Falerno Campaniae agro, inter Calenum et Sinuessam ad Massici montis radices sito, proveniebat, post Caecubum Italiae pretiosissimum fuisse, satis notum. Cf. Hor. Od. I, 20, 10. 27, 9. II, 6, 19. 11, 19. Pers. III, 3. Tibull. I, 9, 34. II, 27. Prop. IV, 6, 73. Lucan. X, 163. Mart. IX, 94, 1. Sil. VII, 162 sqq. etc. — 97. *Aminaeae vites, firmissima vina*, i. e. firmissima vina praebentes. Cf. de hoc appositionis genere adnott. ad Aen. I, 339. Iahn. verba *firmissima vina - - Phaenaeus* parenthesi inclusit, ut appareret (quod per se patet), coniungenda esse: *Sunt et Aminaeae vites Argitisque minor.* „*Vinum Aminaeum*, Ἀμίνειον *et* Ἀμιναῖον, cuius, ut vinorum, celebritas non constans ac diuturna esse solet — cultu enim deficiente vites optimae facile degenerant — nulla alia memoria, praeter nominis, nobis restat. Graecae originis et Italici cultus, quum in aliis tum in Falernis agris maturuisse videtur." *H.* De *Aminaeis vitibus*, quae maxime prope Neapolim colebantur, cf. Cato R. R. 6. 4. Colum. III, 2, 7 sqq. et 9. 3. Plin. XIV, 4, 5. et 14, 16. Macrob. Sat. II, 16. Harduin. ad Plin. XIV. Emend. 5. Vinet. ad Auson. Epist. XVIII. Burmann. ad Seren. Sammon. c. 29. Schneider. ad Cat. et Colum. ll. ll. Philargyr. ad h. l. adnotat: „Aristoteles in Politicis scribit, Aminaeos Thessalios fuisse, qui suae regionis vites in Italiam transtulerint, atque illis inde nomen impositum." Cf. etiam Macrob. Sat. II, 16. Virgilius eius praestantiam imprimis repetit a diuturna bonitate (*firmissimum* enim vocat); quae tanta sit, ut ei adeo vinum *Tmolium*, a Lydiae monte vineis nobilissimo (supra Geo. I, 56.), et *Phanaeum*, a promontorio Chii insulae Φάναι, Φαναία ἄκρα, ab incolis etiamnum *Phana*, ab aliis *Mastico* appellata: cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 198.), quae alias vino *Ariusio* nobilis est (de quo vid. adnott. ad Ecl. V, 71.), *adsurgere*, cedere, dicat. *Adsurgere* enim alicui (ad conspectum alicuius) est reverentiae, quae prodit ex sensu, nos eo inferiores esse, ei cedere debere. Satis notus est mos adsurgendi in curia. Vid. v. c. Cic. Pis. 12. in. Ex poëtis cf. Ovid. Am. III, 2, 53. Stat. Theb. II, 60. et supra Ecl. VI, 66. (Similiter apud Hor. Od. II, 6, 14. *non Hymetto Mella decedunt*, honoris causa cedunt loco, inferiora sunt; ubi vid. Iani et Mitscherl.) — Pro *Tmolius* cum editt. Aldd. et Iunt. et Codd. Rottend. et Goth. 2. vulgo editur *Tmolus et;* quae mira esset verborum traiectio. Restituenda igitur optimorum Codd. lectio *Tmolius* (Med. *Molius*, sed appicta litera *T*), quae, Wagnero iudice, duplici modo potest explicari, aut ut *mons* subintelligatur, quemadmodum in his: *Aventinus*, *Palatinus*, *Quirinalis* cet., aut ut Graeco modo dictum sit, apud quos saepe Χῖος, Λέσβιος, Ἰθάμιτος cet., subintellecto Substantivo οἶνος. Equidem cum Wunderl. alteram praefero rationem, ut Virgilius Graecum aliquem poëtam expressisse videatur; quam Wagn. eo etiam firmari censet, quod Graecis magis, quam Romanis, convenire videatur talis dictio βασιλεὺς οἶνος, quo ducant etiam Lucilii verba a Servio laudata: Χῖός τε δυνάστης. Haec autem Graeca ellipsis apud Virgilium, Graecae orationis imitatorem, mira videri non potest. (Vide modo v. 93. *tenuis Lageos*). Wund. confert Plin. XIV, 7, 9. *Nec Tmoliti per se gratia, ut vino*, et XIV, 16, 19. §. 3. *Myrtiten Cato fieri docuit*, ubi eadem ellipsis; quam etiam in marium nominibus (*Aegaeus*, *Ionius*, sc. πόντος, pro: *Aegaeum*, *Ionium*, sc. mare) inveniri docet, coll. Heineck. ad Iuven. p. 84. et Passov. ad Pers. p. 219.) Voss. et Iahn. aliam rationem sequuntur, quae primo adspectu simplicior videtur, sed re accuratius spectata ferri non potest. Ad *Tmolius* enim ex seqq. trahunt Subst. *rex*. Cui rationi maxime adversatur collocatio verborum et Pron. *ipse* voci *rex* postpositae adiectum; nam quod Wunderl. adiungit, *regem Tmolium* nihil aliud significare posse, quam eum, qui montem regat, id minoris momenti esse

Argitisque minor, cui non certaverit ulla
Aut tantum fluere, aut totidem durare per annos.
Non ego te, Dis et mensis accepta secundis,
Transierim, Rhodia, et tumidis, Bumaste, racemis.
Sed neque, quam multae species, nec, nomina quae sint,
Est numerus; neque enim numero comprendere refert;
Quem qui scire velit, Libyci velit aequoris idem
Discere quam multae Zephyro turbentur arenae,
Aut, ubi navigiis violentior incidit Eurus,
Nosse, quot Ionii veniant ad litora fluctus.
Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus salices crassisque paludibus alni
Nascuntur, steriles saxosis montibus orni;

---

videtur. — *rex ipse Phanaeus*, i. c. adeo (vid. adnott. ad Aen. I, 625. et alibi) Phanaeus (*οἶνος*), rex vinorum, s. praestantissimum inter vina. Cf. supra *Χῖος ὀυνάστης* et adnott. ad Geo. I, 482., ubi *Eridanus*, *rex fluviorum*. — 99. *Argitis*, *Ἀργῖτις*, ab *ἀργός*, quod vinum candidum reddit; quamquam alii ab Argis nomen habere putant. Est autem *minor* et *maior*. Breve et latum folium habet, uvaeque eius, nisi mature colliguntur, ad terram decidunt et putrescunt. Vid. Colum. III, 2, 21. et Isidor. Orig. XVII, 5. — 100. „Ea vitis, vino imprimis abundans, *πολύοινος*, est, eoque firmo ac durabili. Opponitur vinum aquosum.“ *H.* — *fluere* dicitur de vitibus, quarum fructus mustum reddunt. Colum. III, 2. *vites minus fluunt*. Cf. infra v. 190. — 102. „Vinum *Rhodium*, cuius in mensis secundis usus erat, quumque de eo ante omnia diis libaretur, hinc vitis *Rhodia diis accepti*, grata, et *mensis secundis*; fere ut apud Hor. Od. III, 11, 6. lyra *divitum mensis et amica templis*.“ *H.* Cf. de hoc vino Plin. XIV, 3, 4. §. 9. et 8, 10. Colum. III, 2. Macrob. Sat. II, 16. Gell. XIII, 5., de libatione autem in mensa secunda instituta adnott. ad Aen. I, 736. — *Bumastus* (*βουμαστός*), quae etiam *bumamma* s. *duracina*, a vocc. *βοῦς* et *μαστός*, mamma, dicta, quia instar mammae bovinae turgescit. Vid. Plin. XIV, 1. 3. *Tument mammarum modo bumasti*. Varr. R. R. II, 5. Colum. et Macrob. ll. modo ll. (Cf. etiam Plin. XIV, 3, 4. §. 8., qui uvas purpureas cognomine *bimammias* dictas esse refert; quae tamen cum *bumamma* non confundendae.) Syllabam *βου* autem Graeci, de boum magnitudine cogitantes, omnino rerum magnarum et amplarum nominibus praeponere solebant. Cf. Barkeri Epist. crit. adiecta Arcad. de accent. p. 226. — 103—108. Respexit hunc locum Plin. XIV, 1. extr. — 104. *neque est numerus*, neque enumerari potest, nemini est facultas enumerandi, recensendi. Cf. similis locus infra v. 177., ubi vid. adnott. — *neque enim - - refert*. Particula *enim* vim habet confirmativam, respondens nostro *ja*, *eben*, ut *neque enim* significet *auch - - nicht eben*, *auch - - ja nicht;* quare non opus est, ut cum Voss. ad h. l., Schützio de part. p. 161. et Ramsh. Gramm. §. 191. 1. p. 847. in eiusmodi locis de omissa aliqua sententia cogitemus, ad quam illa Particula referatur. Cf. Handii Turs. II. p. 389 sq. et IV. p. 115 sq. — *refert*, absolute pro expedit, ad rem pertinet. Cf. Ruddim. II. p. 204. not. 5. — 105. *Libycum aequor* est arenosa Libyae planities, vastitas, deserta Libyae. Vid. adnott. ad Geo. I, 50. — 107. Videtur poëta ante oculos habuisse Theocr. XVI, 60. *Ἀλλ' ἴσος γὰρ ὁ μόχθος, ἐπ' ἄόρι κύματα μετρεῖν, Ὅσσ' ἄνεμος χέρσονδε μετὰ γλαυκᾶς ἁλὸς ὠθεῖ*, quem iam Voss. confert. Omnino haec comparatio, quippe quae ultro se praebeat, satis frequens. Cf. Aelian. V. H. XIII, 15. Anacr. XXXII, 3., ubi vid. Fischer. — 109—134. Ut diversa sunt arborum genera, ita etiam diversum solum, quo arbores quaeque facilius proveniunt. Cum v. 109. cf. Ecl. VIII, 63. ibique adnott. — 110. *fluminibus*, *paludibus* (Abl. loci), pro: ad flumina, ad

Litora myrtetis laetissima; denique apertos
Bacchus amat collis, Aquilonem et frigora taxi.
Adspice et extremis domitum cultoribus orbem,
Eoasque domos Arabum pictosque Gelonos;
Divisae arboribus patriae: sola India nigrum
Fert ebenum; solis est turea virga Sabaeis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno
Balsamaque et baccas semper frondentis acanthi?

paludes. Vid. adnott. ad Ecl. VII, 66. — 112. „*Litora myrtetis laetissima* exquisitiore forma pro vulgari: *myrti solent esse laetissimae in litoribus*, quod si fit, *litora* haud dubie et ipsa *laeta* videri possunt. Geo. IV, 124. *et amantis litora myrtos.*" *H.* Vide etiam not. ad Geo. I, 1. — 113. *Bacchus*, i. e. vitis. Cf. quae ad Ecl. V, 69. adnotavimus. — *apertos colles*, solis radiis expositas idcoque fere i. q. *apricos*. - *taxum* (de qua vide adnott. ad Ecl. IX, 30.) in montibus laete crescere refert Theophr. h. pl. III, 4. a Voss. laud. — 114. 115. Exemplo etiam esse possunt arbores exoticae. Pro his commemorantur regiones in extremo terrarum orbe sitae, ut Arabum et Gelonorum. *extremis domitum* (i. e. subactum, cultum: cf. adnott. ad Aen. IX, 608.) *cultoribus orbem* per inversionem poëticam pro extremo orbe, extremis terris. Cf. Hor. Ep. I, 6, 6. *Quid maris extremos Arabas distantes et Indos*, ibique Interpp. — *Eoas domus Arabum.* Cf. Hor. Od. II, 12, 24. *Plenas aut Arabum domos* et Prop. II, 10, 16. *Et domus intactae te tremit Arabiae.* De *Gelonis*, Sarmatico populo, qui ultra Borysthenem vagabatur in ea regione, quae nunc *Ukraine* vocatur, cf. Aen. VIII, 725. Herod. IV, 108. Plin. IV, 12, 26. Mela II, 1. Amm. Marc. XXXI, 5. Hor. Od. II, 9, 23. III, 4, 35. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 442. Lucano III, 283. *volucres*, Avieno descr. orb. 446. *celeres* vocantur, haud dubie quia apud Dionys. Perieg. 310., ubi nunc editur Ἱππόποδές τε, Γελωνοί τε, legebatur ἱππόποδές τε Γελωνοί. Vid. etiam infra Geo. III, 461. *Picti* appellantur, ut Aen. IV, 146. *Agathyrsi*, quod communi complurium ferorum populorum more corpora pingebant (*tättowiren*) i. e. colorem cuti aut acu punctae inungebant, aut inurebant. (Cf. omnino Herod. V, 6. et Caes. B. Gall. V, 14.) Quare de iisdem Gelonis Claud. in Rufin. I, 313. *Membraque qui ferro gaudet pinxisse Gelonus.* — 119. „*India* de India, quae proprie dicitur, accipi potest; nam et ibi nasci *ebenum* narrant multi e veteribus (vid. Theophr. h. pl. IV, 5.); sed etiam, quod malim, de Aethiopia cui ebenus propria arbor. Solet enim India latissime dici, ut satis notum. Cf. inf. Geo. IV, 293." *H.* Sic etiam apud Tibull. II, 3, 55. (ubi vid. Heyn.) *India* pro Aethiopia videtur commemorari. Cf. Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 45. Vol. I. p. 65., omnino autem quae de terrarum orientalium confusione poëtis usitatissima ad Ecl. IV, 25. adnotata sunt. De *ebeno* autem cf. Dioscor. I, 130. Theophr. h. pl. IV, 5. Plin. VI, 30, 35. XII, 4, 9. alii et Voss. ad h. l. — De *ture Sabaeorum* vid. Geo. I, 57. — 118. *odorato sudantia ligno Balsama*, i. e. arbores odoratas, sudantes balsamo (cf. Ecl. VIII, 54. *corticibus sudent electra myricae*), vel, quod in prosa usitatius est, balsamum exsudantes. De *opobalsamo* autem Iudaeae, vallis imprimis Hierichuntinae, et Arabiae, praeter Dioscor. I, 18. Theophr. h. pl. IX, 6. Paus. IX, 28. Diod. Sic. XIX, 98. Plin. XII, 25, 54. XVI, 32, 59. Iustin. XXXVI, 3. Solin. 35. cf. etiam Wineri *Bibl. Realwörterb.* I. p. 152 sqq. edit. II. et Voss. ad h. l. — 119. „*Acanthus* h. l. non herbae (ut Ecl. III, 45. et al.), sed arboris est nomen; nec tamen satis compertum, quale genus illud sit. Spina est, alia Aegyptia, alia Arabica; vulgo *acantha*, vulgare nomen *acacia*; unde gummi Arabicum colligi solet: *mimosa Nilotica* Linn. Habet quidem ea arbor siliquas, non *baccas;* verum *bacca* latiorem significationem habet." *H.* Sic v. c. apud. Cicer. de Sen. 2, 5. N. D. II, 51, 127. Div. I, 51, 116.

Quid nemora Aethiopum, molli canentia lana,
Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?
Aut quos Oceano proprior gerit India lucos,
Extremi sinus orbis, ubi aëra vincere summum
Arboris haud ullae iactu potuere sagittae?
Et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris.

Tusc. I, 14, 31. de omnium arborum fructibus ponitur. Nihil tamen impedit, quominus baccas de siliquarum fabis vel granis intelligamus. De ipsa autem arbore cf. Dioscor. I, 133. Theophr. h. pl. IV, 3. Plin. H. N. XIII, 9, 19. et XXIV, 12, 67. Plin. Epist. V, 6. — 120. Heyn. confert Plin. XIX, 1, 2. §. 3. *Superior pars Aegypti, in Arabiam vergens, gignit fruticem, quem aliqui gossypion vocant, plures xylon, et ideo lina inde facta xylina.* Adde Theophr. h. pl. IV, 9. Intelligendum videtur Gossypium arboreum Linn., *die baumartige Baumwolle.* Veteres inde byssum texuisse constat. Cf. Pollux. VII, 17. Pausan. V. p. 294. Philostr. vit. Apoll. II, 9. et Plin. XIX, 1, 2. Praeterea cf. Theophr. h. pl. IV, 9. Plin. XII, 6, 13. et 10, 21. Ceterum de mutata constructione: *Quid* (referam) *nemora Aeth. - - Velleraque ut - - depectant - - Seres* vid. adnott. ad Aen. II, 5. — 121. „Vulgaris olim usque ad Imp. Iustiniani tempora, quibus primum vermiculi, quos nos *bombyces* vocamus, Constantinopolin allati sunt [cf. Procop. de Bello Goth. VI, 17.], opinio fuit, Seres, Indicam gentem, Sericum ita parare, ut lanuginem a bombycibus textam, ex certarum arborum foliis depecterent. Plin. VI, 17, 20. *Seres lanicio silvarum nobiles perfusam aqua depectentes frondium canitiem.* Vid. Salmas. ad Solin. c. 63. et alii." *H.* De *Seribus*, Sericae incolis, cf. Plin. VI, 17, 20. Mela I, 2. aliique; de *bombycibus* autem Aristot. h. an. V, 19. Dionys. Perieg. 754. Plin. XI, 21, 26—28. etc., omnino autem quae de hac re scripsi in libro meo *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 473. et in Pauly *Realencycl.* VI. p. 1076., item quae in eadem *Encyclop.* I. p. 1145 sq. verbo *Bombyx* exposita sunt. — 122—125. Plin. VII, 2, 2. *Arbores quidem* (in India) *tantae proceritatis traduntur, ut sagittis superari nequeant.* De vastis et immanibus Indiae arboribus cf. omnino Strab. XV, p. 694. Arrian. Ind. c. 11. Theophr. h. pl. IV, 5. Diod. Sic. XVII, 90. Plin. VII, 2, 2. XII, 4, 8. Curt. XI, 1, 10. alii. — *gerit*, aut omnino i. q. habet, ἔχει, ut Aen. I, 315. II, 90, 278. VI, 772. Lucr. I, 718. (ubi vid. adnot. mea) II, 735. IV, 49. VI, 847. Ovid. Met. IV, 135. Am. III, 4. 19. et alibi: aut ita ut supra v. 70. explicandum. — 123. *sinus* non solum de mari dicitur, sed etiam de terris, quae in sinus formam ab Oceano vel magnis fluminibus ambiuntur. Cf. Tac. Ann. IV, 5. *Dehinc initio ab Syria usque ad flumen Euphraten, quantum ingenti terrarum sinu ambitur*, id. Germ. 29. *Qui decumates agros exercent* (inter Rhenum et Danubium) - - *sinus imperii et pars provinciae habentur.* Ap. Plin. VI, 8, 8. Armenia, Cappadocia et adiacentes terrae vocantur *ingens in mediterraneo sinus.* Cf. etiam Hor. Epod. I, 13. et Sen. Hipp. 568. Boettich. Lex. Tac. p. 431 sq. Cort. ad Lucan. III, 459. Gronov. ad Sen. Troad. 171. Drakenb. ad Liv. XXVIII, 5, 15. — *vincere*, superare. Cf. Plinii locus supra laud. — *aër summus arboris* pro cacumine dictus, quo altissime in aërem tendit arbor. Voss. confert Val. Flacc. VI, 261. *summi ab aëre rami.* — *non potuere*, non possunt. Cf. adnott. ad Geo. I, 49. — 125. Etsi gentes Indicae peritissimae sunt artis sagittandi. *non tarda*, strenua, fortis. Heynio, ut Bryanto Brunckio et Mansoni, totus hic versus suspectus est; qui tamen egregie inservit rei illustrandae et augendae, atque in omnibus Codd. apparet. Epitheton autem *tardus* proximo versu repetitum non esse, cur νοθείας suspicionem excitet, Wagn. censet collatis locis Geo. III, 524 sq. (*terram — terras.*) Aen. I, 504 sq. (*medios — media.*) V, 780. s. (*pectore — pectus.*) Geo. I, 301 sq. (*curant — curas.*) Aen. VI, 613—23. (ubi *ingens* quater repetitum videmus), eam-

Media fert tristes succos tardumque saporem
Felicis mali, quo non praesentius ullum,
Pocula si quando saevae infecere novercae,
Miscueruntque herbas et non innoxia verba,

---

que rem minime in vitio ponendam esse docet, modo ne eadem sit vocabuli repetiti sedes ac terminatio. Vid. etiam adnott. ad Ecl. VI, 16. Iahn. ad Aen. I, 315. Weichert. de verss. iniuria suspp. p. 92 sqq. et Wunderl. ad Tibull. I, 9, 67. — De Copula *et*, parenthesin aliquam incipiente, vid. adnott. ad Ecl. IX, 11. — 126—135. *Malum Medicum* non esse aurantiam rotundam (malum citreum, *Pomeranze*, ut Heynius censet), sed aurantiam oblongam, acrioris saporis atque magis flavi coloris (*Citrone*), Voss. et Iahn. docent coll. Plin. XV, 13, 14. XII, 3, 7. Theophr. h. pl. IV, 4. Athen. III, 7. Plin. XII, 3, 7. *Assyriam* eam vocat Dioscor. I, 166. Alii, ut Athen III, 7. Pallad. IV, 10. et Oppius ap. Macrob. Sat. II, 17., sane Medica mala cum citreis confundunt. Cf. etiam Galen. de alim. fac. II, 37. — *tristes succi* sunt acidi aut amari (ut Geo. I, 75. et al.) — *tardus sapor*, h. e. diu palato inhaerens, utpote acerbus et pungens. Ceterum omnes coniecturas, quibus hunc versum vexarunt Viri docti, ita ut Burm., coll. Geo. IV, 120., *durumque*, i. e. asperum, Reisk. *sardumque* (qui contrahit os in similitudinem risus Sardonii, ut Ecl. VII, 41.), Wakef. ad Lucr. VI, 780. *asprumque* legendum esse suspicarentur, supervacaneas esse, ex iis, quae ad v. 125. adnotavimus, clarissime patet. — 127. „*Felix*, de arbore si dicitur, ad fecunditatem proprie respicit [vid. adnott. ad Ecl. V, 37]. Et sane citri fetus perpetua successione succrescunt. Hic tamen ad salubritatem potius epitheton spectare videtur, ut dicitur *infelix*, infaustum, quod nocet.“ *H.* Ita iam Servius locum intellexit rectissime, neque aliter Schirach. p. 411., Grammatico propterea adsentiens, quod inter plures eius fructus notas, quae ad naturam et salubritatem eius omnes pertineant, vix cogitationi de fertilitate arboris locus relinquatur. Pro veneni antidoto habitum esse malum Medicum, discimus etiam ex Athen. et Plin. ll. ll. — *praesentius - - auxilium* (pro quo alii Codd. *praestantius* ex glossa exhibent), i. e. efficacius, potentius. Saepe enim *praesens* de rebus dicitur, quarum vis et efficacia, nulla interposita mora, statim ubi opus est, exprimitur. Ita *praesens auxilium* (Cic. Verr. II, 4, 49), *praesens remedium* (Plin. XXI, 18, 70. Colum. VI, 14, 3.) et similia satis nota. Cf. etiam quae ad Ecl. I, 42. adscripsimus. — 128. Venena a novercis mixta haud raro scriptoribus Latinis commemorari, satis constat. Cf. Ovid. Met. I, 147. et infra Geo. III, 282. — *infecere*, scil. veneno. Cf. Tibull. III, 5, 9. *Nec mea mortiferis infecit pocula succis Dextera.* — Versus 129., quem, ut ex ipso illo loco Geo. III, 283. a librariis huc translatum, iam Brunck. et Heyn. damnarunt, Voss. vero, Weichert. de verss. iniuria susp. p. 69. et Iahn. strenue defenderunt, mihi quoque, ut Wagnero, imprimis propterea valde suspectus videtur, quod in Cod. Med. non in ceterorum versuum ordine, sed in margine inferiore adscriptus apparet; ad quam causam etiam haec accedit, quod hoc versu adiecto verba *quo non praesentius ullum - - Auxilium venit* nimis longo intervallo disiunguntur; quod autem Brunck. adnotat, hunc versum quadrare tantum ad illum libri III. locum, ubi de amorum veneficiis, non sine magicis incantationibus fieri solitis, sermo sit, non vero ad hunc, ubi de novercis agatur, quae, privignorum fortunis inhiantes, eos veneno perimant, amplioris patrimonii liberis suis conciliandi causa, id minoris momenti est, quum nihil impediat, quominus etiam his veneficiis a novercis superstitiosis artes magicas adhibitas esse cogitemus. Per se autem talis eiusdem versus repetitio diligentem et attentum Virgilii lectorem minime potest offendere; qua de re iam supra ad Ecl. V, 37. diximus. — Ceterum de correptione 3. Pers. Plur. Perf. *miscuĕrunt* vid. adnott. ad Ecl. IV, 61. — *herbas* intellige venenatas, noxias. — *non innoxia verba*, incantationes. Vid. Ecl.

Auxilium venit, ac membris agit atra venena.
Ipsa ingens arbos faciemque simillima lauro;
Et, si non alium late iactaret odorem,
Laurus erat; folia haud ullis labentia ventis;
Flos ad prima tenax; animas et olentia Medi
Ora fovent illo et senibus medicantur anhelis.
Sed neque Medorum silvae ditissima terra,
Nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus
Laudibus Italiae certent, non Bactra, neque Indi

VIII, 68. — 130. *membris agit*, pro abigit ex membris, expellit. Cf. not. ad Geo. I, 413. III, 203. et Burm. ad Sammon. c. 46. Wund. confert similem verbi *fugiendi* constructionem, v. c. Hor. Od. II, 2, 14. *nisi causa morbi fugerit venis.* — 131. *faciem simillima*, ut Aen. I, 589. *os humerosque deo similis* et permulta alia. Cf. adnott. ad Ecl. I, 55. III, 106. al. Ursinus docet, hunc locum paene ad verbum conversum esse e Graecis Theophr. IV, 4. — 132. *si non - - iactaret - - erat.* Cf. supra ad v. 54. — *labentia.* Exspectamus *labuntur;* sed a poëtis in descriptione rerum pro Verbis finitis interdum Participia vel Adiectiva ponuntur. Cf. Geo. III, 505. Aen. VII, 787. et Wagn. Qu. Virg. XXIX, 5. — 134. Flores non facile citove decidunt. — *ad prima*, i. q. *in primis.* Cf. Schirach. p. 318. Alibi *ad prima* i. q. primo, v. c. Claud. in Rufin. I, 165., ubi vid. Barth. Cf. Hand. Tursell. I. p. 123. — 135. Parthos (s. antiquiore nomine Medos) his pomis, quorum grana esculentis incoquere solcant, graveolentiae oris mederi, refert Plin. XII, 3, 7. *Olentia* non minus ad *animas* pertinere, quam ad *ora*, in promptu est. — „*fovent*, h. e. curant, θεραπεύουσι, quum mox substituatur *medicantur*. Est enim genus curae calefacere, reficere modico calore, quod proprie est *fovere;* hinc latius etiam de aliis." *H.* Cf. adnott. ad Aen. I, 718. et XII, 420. — *illo*, non flore, sed malo. — *senibus anhelis*, anhelitui, spiritui foedo, qualis senum esse solet. Adi. *anhelus* legitur etiam Geo. I, 250. Aen. V, 739. VI, 48. XII, 790. — *medicari* cum tertio Casu construitur etiam apud Seren. Sammon. XLVIII, 902. *tremulis medicantia membris;* cum quarto Aen. VII, 756. Cf. Ruddim. II. p. 145. — 136—176. „Sequitur digressio in laudem Italiae, quacum cf. Plin. l. extr. [XXXVII, 12, 77. et III, 5, 6.] Dionys. Hal. I, 36. Varro R. R. I, 2. Nec Media, malis suis felix, neque India proprie dicta ad Gangem, aut Lydia, cuius est aurifer fluvius *Hermus*, e Phrygia descendens et mox cum Pactolo eodem alveo profluens [et in sinum Smyrnaeum se effundens, de quo, nunc *Kodus* s. *Ghiediz* vel *Sarabad* appellato, vid. Strab. XIII, p. 626. Plin. V, 29, 31. Mela I, 17, 3. alii et liber meus: *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 102.], nec Bactriana, neque Aethiopia, aut, si mavis, reliqua India, neque Arabia cum Italia comparari potest; multo minus Colchis, monstris infamis." *H.* — 136. *silvae ditissima.* Voss. comparat Manil. IV, 752. *Et molles Arabes, silvarum ditia regna.* Cf. etiam adnott. ad Ecl. II, 20. Olim distinguebatur *Medorum silvae*, *ditissima terra;* melior loci interpretatio debetur Reiskio, quae ut magis in oculos caderet, Wagn. et Iahn. verba *silvae ditissima* commatis incluserunt. — *Ganges*, notissimus Indiae fluvius, de quo cf. Strab. XV. p. 690. Arrian. Ind. c. 10. Mela III, 7, 5 sqq. Plin. VI, 18, 22. VII, 1, 2. alii et liber meus modo comm. II. p. 60 sqq. — „*auro turbidus Hermus* per oxymori speciem pro aurifer. Expressit hunc locum Martial. VIII, 78, 5. *turbato sordidus auro Hermus.* Subtiliter magis, quam vere, censet Drakenb. ad Silium I, 159. Hermum turbidum non suo, sed auro per Pactolum illato, significari." *H.* Wakef. ad Lucr. I, 287. temere coni. *turgidus.* — 138. *Bactra* pro omni regione Bactriana s. Bactria, cuius caput erant Bactra, etiam Zariaspe s. Charispa appellata. Cf. de hac terra inter Sogdianam, Margianam, Ariam et Paropamisum montem

Totaque turiferis Panchaia pinguis arenis.
Haec loca non tauri spirantes naribus ignem
Invertere satis immanis dentibus hydri,
Nec galeis densisque virûm seges horruit hastis;
Sed gravidae fruges et Bacchi Massicus humor
Implevere; tenent oleae armentaque laeta.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert;

---

sita, quam Oxus (de quo ad Ecl. I, 66. dictum) perfluebat, Strab. II. p. 74 sqq. et saepius, Arrian. III, 29. Plin. VI, 16, 18. XII, 9, 19. et alibi, Mela I, 2, 5. Curt. VI, 6. VII, 4. alii et liber meus geogr. II. p. 554 sqq. — 139. *Panchaïa* fabulosa Euemeri insula, Arabiae ab oriente obiecta, turis, myrrhae aliorumque aromatum odoriferorum ferax, (cf. infra IV, 379.) quae hic pro Arabia ipsa poni videtur. Cf. de ea Strab. VII. p. 299. Diod. Sic. V, 41. Polyb. XXXIV, 5. Plin. X, 2, 2. Tzschuck. ad Melae III, 8, 8. Gierig. ad Ovid. Met. X, 307 sqq. Dissen. ad Tibull. III, 2, 23. et quae ipse exposui in in Pauly *Realencyclop.* V. p. 1111. — „*pinguis*, aut propter tus pingue, quod resinae naturam habet, aut fertilis *turiferis arenis*, solo arenoso, cui frutex turis innascitur, h. e. pro ture, de quo vid. Plin. XII, 14, 30 sqq. In prosa diceres: habens solum, quod fert pingue tus.“ *H. Pinguis* utique pro fertilis positum (cf. adnott. ad Geo. I, 192.); per *arenas* autem intelligitur humus soluta et arenosa, qualem turis arbor poscit. Voss. non inepte confert Colum. II, 2, 25., ubi *pingues arenae* commemorantur. — 140—143. Sententia haec est: Italia non minus fertilis et dives est, quam Colchis, et caret tamen monstris illis, quae illam terram infamarunt. — Notissima est fabula de dentibus draconis ab Iasone, ad vellus aureum expugnandum Colchos profecto, satis, et de viris armatis inde enatis. Vid. Apollon. Rhod. III, 409 sqq. Apollod. I, 9, 23. Hygin. f. 21. et 25. Ovid. Her. VI, 32 sqq. id. Met. VII. ab init., imprimis v. 100 sqq. — *tauri spirantes naribus ignem*, Aeetis equi acripedes ignemque vomentes, quos vellus illud ablaturus aratro iungeret necesse erat. Cf. Apollon. l. l. v. 496. Ovid. l. l. v. 29. et 104 sq. eiusd. Her. VI, 32. XII, 93. Val. Fl. VII, 545 sqq. Ceterum Maro hic imitatus est Lucret. V, 29. *et Diomedis equi spirantes naribus ignem* — 141. *satis dentibus* non sextus, sed tertius est Casus s. Dativus, quem vocant, commodi; non enim post dentes satos, sed ut dentes interfecto dracone seri possent, tauri aratro iungendi et solum vomere invertendum erat. Quare Wagn., qui docet, sententiam hanc esse: „invertere loca dentibus hydri — scil. serendis —, quales ab Iasone satos accepimus,“ rectissime Comma post *Invertere* sustulit. — 142. *seges virûm* dicitur, quia armati illi bellatores, cum quibus Iasoni decertandum erat, e dentibus satis nati. — *horruit hastis*, exstitit cum hastis horrentibus. Vid. adnott. ad Geo. I, 151. — 143. Sequitur locus de variis Italiae fructibus, quibus ea omnes alias terras longe superet. — *gravidae fruges*, lactae. Vid. ad Geo. I, 319. De vino *Massico* cf. Aen. VII, 725. Hor. Od. I, 1, 19. Sat. II, 4, 51. Mart. I, 27. XIII, 111. Plin. XIV, 6, 8. Praeterea mons ille Campaniae ad Sinuessam situs, (hodieque *Monte Dragone* appellatus) in quo crescit, commemoratur v. c. Cic. Agr. II, 25, 66. Liv. XXII, 14, 1, 3. et alibi. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 493. — 144. Wakef. huius versus numeros et structuram comparat cum illo Lucret. V, 203. *Possedere; tenent rupes, vastaeque paludes;* quo etiam Cod. Med. lectionem *oleaeque* damnari censet. Et sane copula, quae hic, ubi inter duas res diversas sensus aliqua pausa locum habet, melius abest, librariis modo debetur de metro sollicitis. De hiatu autem cf. quae ad Ecl. II, 53. et alibi adnotavimus. Ceterum idem Wakef. ad Lucret. V, 1377. temere coni. *armentaque lata*, i. e. late pascentia. — 145—147. Sententia simpliciter haec est: in Italia boni equi et boves nascuntur. — *bel-*

Hinc albi, Clitumne, greges et maxuma taurus
Victima, saepe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa deûm duxere triumphos.
Hic ver assiduum atque alienis mensibus aestas;
Bis gravidae pecudes, bis pomis utilis arbos.
At rabidae tigres absunt et saeva leonum
Semina, nec miseros fallunt aconita legentis,

---

lator equus. Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 13. — *arduus*, erectus, celsus. Sic. ap. Hor. Sat. I, 2, 88. *ardua cervix equi*, Silium ap. XI, 245. *ardua colla* tauri. Iisdem vere verbis Aen. IX, 53. poëta utitur de Turno: *campo sese arduus infert.* — 146. *Clitumnus*, (etiamnum *Clitumno* appellatus) Umbriae fluvius, qui, iuxta urbem Mevaniam Tiniae admixtus, cum eo ad Tiberim descendit. Cf. Silius IV, 547. VIII, 451. Plin. Ep. VIII, 8. Stat. Silv. I, 4, 129. Suet Calig. 43. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 512. Campi adiacentes etiamnum armentis abundant. — „*albi greges*, quia fluminis aquis ea vis inesse putabatur, ut armenta *candido* colore essent. [Vid. Plin. II, 103. 106.] Simile quid creditum de Galaeso. Vid. Interpp. ad Hor. Od. II, 6, 10." *II. Taurus* albus, ex his arvis adductus, *victima* in triumpho immolabatur, (ut omnino albae pecudes diis superis mactabantur, nigrae contra inferis diis). Ili tauri, quum ante triumphantis currum ducerentur, ipsi *ducere triumphos ad templa* a poëta dicuntur. Per *templa deûm* igitur Capitolium significari in promptu est. Voss. docet cum *maxima victima*, tauro (quo maior non caedebatur), non confundendas esse *maiores victimas*, *hostias* (Liv. XXII, 1, 15. XXX, 21, 10 etc.), i. e. adultiores, quae opponantur *lactentibus.* — 149. 150. Sermo est de miti Italiae coelo, ubi vel iis mensibus, quibus in aliis terris plerisque hiems esse soleat (*alienis mensibus*), ver et aestas regnent. Imitatur autem poëta Lucretium I, 181. *Quod si de nihilo fierent, subito exorerentur Incerto spatio atque alienis partibus anni.* — 150. Hic oves et arbores biferae. Oves enim auctumno et vere admittuntur, et aestate et hieme pariunt. Vid. Colum. VII, 2. et alios. — *utilis* pro fertilis, ab effectu; ut infra v. 323. *ver utile silvis.* De eximia Campaniae fertilitate cf. Strab. V. p. 242. Varr. R. R. I, 7. Plin. XVII, 11, 29. XVI, 27, 50. — *arbos*, ut Ecl. III, 56., supra v. 81. et alibi. Cf. Iahn. ad Aen. VI, 310. — 151—154. Caret Italia ferarum monstris, venenatis plantis et reptilibus. — *rabidae tigres;* pauci quidam Codd. non optimae notae *rapidae*, perpetua fere confusione. Cf. adnott. ad Ecl. II, 10. Burm. ad Aen. VII, 451. et 493. Cort. ad Lucan. III, 235. VI, 337. Ruhnk. ad Ovid. Her. XVIII, 37. alii. — *saeva leonum semina*, h. e. γέγη λεόντων, saevi leones, ex Lucret. III, 741. et IV, 717. Sic apud Stat. Theb. VI, 334. *Centaurica semina*, et Anthol. Lat. V, 1, 11. *Hinc homines, armenta simul, semenque ferarum* (ut Wakef. pro vulgata lectione *et semina rerum* legendum esse suspicatur). Reisk. temere coni.: *et secla leonum. Semina nec miseros fallunt aconita legentes*, h. e. nec fallunt aconita miseros illos, qui semina, h. e. herbas, legunt. Accus. enim Obiecti (herbas, quibus vescantur) ad *legentes* facile potest suppleri. — *fallunt*, dum pro aliis herbis carpuntur. — *aconitum* (*Wolfswurz* s. *Eisenhut*, cf. Diosc. IV, 77. 78. et Theophr. h. pl. IX, 16. Plin. XXVII, 1, 2.) in herbis vel maxime venenatis referendum, quod quum Virgilius dicat in Italia non crescere, contradicit Dioscoridi, IV, 78. de ἀκονίτῳ ἑτέρῳ diserte tradenti: γεννᾶται μὲν πλεῖστον ἐν Ἰταλίᾳ ἐν τοῖς καλουμένοις Οὐεστίνοις ὄρεσι; quare Virgilius nihil aliud videtur contendere, quam Italiam, cum Ponto, aconiti vera patria (unde etiam nomen habet, ab Aconis, Mariandynorum vico: cf. Paus. V, 26. Plin. VI, 1, 1. Ovid. Met. VII, 415 sqq.), comparatam, tam raro hanc plantam procreare, ut alias herbas legentes non possit fallere. Cf.

Nec rapit immensos orbis per humum, neque tanto
Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbis operumque laborem,
Tot congesta manu praeruptis oppida saxis,
Fluminaque antiquos subterlabentia muros.
An mare, quod supra, memorem, quodque adluit infra?
Anne lacus tantos? te, Lari maxume, teque,
Fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino?

---

etiam Voss. — 153. Cum seqq. verbis cf. Hor. Epod. XVI, 52. Anguis *rapit orbes*, i. e. celerrime movetur corpore in orbes sinuato. Cf. Aen. II, 204. ibique adnott. — *tanto tractu*, scil. quanto in aliis terris. Heyn., temere in h. l. haerens, coniicit aut *lento* (ut apud Nicand. Ther. 222. *ρωθεῖ ὀλκῷ* aut) *torto* (coll. Nemes. Ecl. IV, 40. *torto non squamea tractu Signat humum serpens*). Sed rectissime iam Brunckius: „Non hic negat Poëta ullos esse in Italia angues; sed qui ibi reperiantur, non tam magnos, proinde non tam horrendos, quam in Asia, esse ait. Modicos orbes rapit per humum, nec tam magno tractu se colligit in spiram anguis in Italia. Non satis causae apparet, cur sollicitetur haec lectio. Cf. III, 420.“ Voss., non aliter locum capiens, confert Ecl. VI, 29. 30., ubi similiter sententia aliqua comparativa supplenda est. — De voc. *spirae* vid. adnott. ad Aen. II, 217. — 155—166. Concelebrat poëta Italiae urbes, fluvios, maria, lacus, portus et montes, multum metalli continentes; et primum quidem de urbibus agit, vel in montibus et saxis, vel in vallibus ad flumina conditis. — 155. *Tot — urbes*. Verum est, Italiam longe pluribus urbibus ornatam fuisse, quam ullam aliam orbis terrarum regionem eiusdem ambitus. Aelian. V. H. IX, 16. (quem Voss. laudat) MCXCVII oppida eam continere refert. — *operum laborem*, h. e. opera, aedificia magnifica, non sine labore condita Cf. Aen. I, 455. — *congesta manu*, simpl. exstructa in rupibus. Verba enim *praeruptis saxis* locum, in quo conditae sunt urbes, non materiam, unde exstructae sunt, indicant. Sic apud Hirt. B. G. VIII, 40. oppidum in praerupto saxo situm ipsum *praeruptum* vocatur. — 157. *subterlabentia*, praeterfluentia et muros adiuentia. *Sub* enim et *subter* saepe dicitur de rebus imam editioris loci partem tangentibus; ut contra *super* de eo, quod est in excelsiore loco positum. Cf. adnott. ad Aen. I, 680. *Heyn.* addit: „Ad aquaeductus vix referam, quippe qui non subter muros, sed supra in exstructionibus ferantur. Cloacarum autem notio [de quibus Geisslerum in Schol. ad Geo. p. 5. cogitare Wagn. auctor est] nimis tenuis esset, et ad solam Romam spectaret; at poëta *tot urbes*, *tot oppida* memorat.“ — *antiquos muros*. Antiquitas enim urbibus maximo honori laudique esse solet; quare poëta non sine superbia quadam Romanis propria magnam antiquarum urbium copiam commemorat, de qua gloriari Italia possit. — 158. „*Mare superum* et *inferum*, Adriaticum et Tyrrhenum, mirae opportunitatis ad rerum hominumque commercia, atque hinc ad terrarum imperium.“ *H.* — 159. *Larius lacus* (nunc *Lago di Como*), piscibus abundans, sub Alpibus in agro Mediolanensi situs, quem Addua perfluit. Cf. Strab. IV, 192. Plin. II, 103, 106. III, 19, 23. Plin. Ep. IX, 7. — 160 *Benacus* (nunc *Lago di Garda*), haud procul a Verona, per quem Mincius fluit (cf. adnott. ad Ecl. VII, 13. et Aen. X, 205.). Vid. Strab. et Plin. ll. cc., hic etiam IX, 22, 38. omninoque liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 519 sqq. — *fluctibus et fremitu adsurgens* (tumescens) *marino* Heyn. recte explicat: „propter magnitudinem ventis ac procellis obnoxius non aliter ac mare.“ Omittit poëta maximum illius regionis lacum, *Verbanum* (qui nunc *Lago maggiore* vocatur); quare Fabricius locum ita vult distingui: *Te Lari, Maxime, teque* etc., ut per *Maximum* ipse ille Verbanus indicetur; sed noli in

An memorem portus Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus aequor,
Iulia qua ponto longe sonat unda refuso
Tyrrhenusque fretis immittitur aestus Avernis?
Haec eadem argenti rivos aerisque metalla
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Haec genus acre virum, Maros, pubemque Sabellam,

---

poëta geographi diligentiam requirere. — 161—164. „M. Vipsanio Agrippa, L. Canidio Gallo Coss. a. V. C. 717., quum contra Sext. Pompeium male rem gessisset Octavianus Caesar, ut reficiendis classibus locum tutum haberet, Agrippae consilio portum Baianum in sinu Puteolano commodiorem et tutiorem ita reddidit, aut verius novum portum aperuit, ut lacum *Lucrinum* interiecto aggere a mari seclusum, cum lacu *Averno*, qui isti adiacebat, coniungeret, aggerem autem modo dictum, qui quinque stadiorum erat, postquam eo perfosso aditum navibus in portum fecerat, ita muniret, ut a fluctibus superari nequiret, navibusque tutus infra eum esset receptus. Hic *Portus Iulius* vocatus. Vid. Suet. Aug. 16. Locus classicus est ap. Dion. XLVIII, 50. Cf. Cluver. Ital. ant. IV, 2. (Praelatus tamen sequenti tempore portus Misenus.) Itaque poëta memorat Portum *Iulium*, *Lucrinoque addita claustra*, i. e. aggerem illum non tum primum factum, sed novis operibus adstructum, quo ipso portus effectus est. Eodem modo accipiendum est illud Plinii, ex nostro adumbratum, XXXVI, 15, 24. §. 12. *mare Tyrrhenum a Lucrino molibus seclusum.*“ *H.* De *lacu Lucrino* (qui nunc *Golfo di Puzzuoli* vocatur) cf. Strab. V. p. 245. Plin. III, 5, 9. Mela II, 4, 9. Tac. Ann. XIV, 5. Flor. I, 16. etc. Mitscherl. ad Hor. Od. II, 15, 3. et Epod. II, 49. Obbar. ad eiusd. Ep. I, 1, 84. Vol. I. p. 89., et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 500., de *Averno* autem (qui etiamnum *Lago Averno* nominatur) Strab. V. p. 169. Diod. Sic. XLVIII, 50. Mela l. l. Plin. III, 5, 9. XXXI, 2, 18. Lucr. VI, 739. Cic. Tusc. I, 16, 37. Liv. XXIV, 12, 4. Virg. ipse Aen. III, 442. VI, 237 sq. alii liberque meus modo comm. III. p. 526. — *indignatum aequor* ea parte, *qua unda Iulia sonat ponto longe refuso*, h. e. qua portus Iulius immisso mari erat effectus; *indignabatur* autem ea ipsa de causa, quod agger sibi obiectus esset. *Pontus refusus* secundum Wagn. videtur esse mutato fluctuum cursu in lacum Lucrinum irruens atque ita sinum ac portum efficiens; quum verba cum *re* composita saepe id significent, quod cursum suum mutet, a recto itinere deflectat. Comparat Vir doct. Lucan. VIII, 797. *qua terra extrema refuso Pendet in Oceano* (quod capiendum de sinu maris, qui est ad Pelusium), tum *vallem reductam*, i. e. sinuosam, Aen. VI, 703. VIII, 609. et *sinum reductum* Geo. IV, 420. Aen. I, 161. Eodem sensu Silius XVII, 63. *valles refusas* dixit. Vid. etiam Burm. ad Lucan. II, 618. et Orell. ad Hor. Od. I, 17, 17. — *Tyrrhenus aestus*, h. e. mare aestuans, *Immittitur* per os portus *fretis Avernis*, lacui Averno, qui, Heynio teste, pro intimo portus recessu erat, et ad quem e Lucrino fossa ducta erat. Ex his autem apparet, nullum alium portum eo ipso tempore aptius a poëta commemorari potuisse. Cf. quae supra ad Geo. I, 462. et 504. adnotavimus. — 165. 166. In eadem Italia argenti, aeris, aurique metalla. Copiam exprimit per *argenti rivos* ex Lucr. V, 1255. *argenti rivus et auri* etc. Conferri etiam potest Hor. Ep. I, 12, 9. *ut te Confestim liquidus Fortunae rivus inauret.* — „*aeris metalla Ostendit venis* quod in vulgari oratione fuisset: *venas aeris ostendit*, *aeris metalla*, h. e. aes, *ostendit in venis*. *Ostendit* autem non otiosum, quia tantum vestigiis res credebatur, metalla autem Italiae exercere Senatusconsulto vetitum erat. Cf. Plin. III, 20, 24. XXXIII, 4, 21. XXXVII. extr.“ *H. auro plurima fluxit*, poëtice pro: plurimum auri in ea invenitur; quamquam Heyn. censet, haec etiam ad Padum referri posse, in quo Plin.

Adsuetumque malo Ligurem', Volscosque verutos
Extulit; haec Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiados duros bello, et te, maxume Caesar,
Qui nunc extremis Asiae iam victor in oris
Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.

XXXIII, 4, 21. *segmenta auri reperiri* tradat. Ceterum vid. adnott. ad Aen. III, 626. — Omnis hic locus ex illo Lucretii explicandus, in quo philosophus nos docet, metalla in terra abscondita magnis silvarum incendiis primum in lucem esse prolata. Probe etiam tenendum, Virgilium uti praeterito tempore (*Ostendit*) - - *fluxit*, unde patere videtur, nihil aliud eum velle dicere, nisi in Italia multum metalli inveniri, homines Italos certiores esse factos de magna metallorum copia in terra sua abscondita, quam variis locis eruere possent. Wagn. poëtam propterea Perfecto uti censet, quod metalla Italiae exercere Senatus consulto interdictum esset. — 167—172. De variis Italiae nationibus non minus laboriosis et industriis quam fortibus et bellicosis. — 167, „*Marsi* bellicosi cum *Sabinis* severa disciplina innutritis primo inter Italiae populos loco memorari solent." *H.* Cf. v. c. Hor. Od. II, 20, 18. et proverbium ab Appiano B. C. I, 46. commemoratum: *οὔτε κατὰ Μάρσων οὔτε ἄνευ Μάρσων γενέσθαι θρίαμβον* et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 634. *Sabelli* (i. e. iuniores Sabini) proprie vocabantur minores illae nationes (Marsi, Peligni, Vestini etc.), qui a Sabinis originem ducebant. Cf. Strab. V. p. 250. Plin. III, 12, 17. Varr. L. L. VI, 3. Liv. VIII, 1, 7. X, 19. extr. Apud poëtas autem interdum *Sabelli* pro *Sabinis* ipsis ponuntur. Cf. liber meus modo comm. III. p. 633. — 168. „*Ligurem adsuetum malo*, pro malis, aerumnis, laboribus, *κακοπαθείᾳ* (cf. Aen. IX, 603 sqq.); colit enim agrum exilem et saxosum. [Voss. conferri iubet Cicer. c. Rull. 35.] *Inculta Alpium postrema possident*, ait Servius." *H.* De Liguribus vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 544 sq. — „*Volsci veruti*, h. e. hastae genere, *veru* (*veru Sabellum* Aen. VII, 665.) seu telo veruto, quod usu vulgari simpliciter *verutum* vocatur, armati." *H.* Quum Adi. *verutus* praeter h. l. et Grat. Cyneg. 110., ubi *dentes veruti*, i. e. in modum veruti confecti, commemorantur, non videatur inveniri, Lipsius emendavit *veruto*, scil. adsuetos; qua tamen coniectura non opus est. De voc. *veru* cf. adnott. ad Aen. l. l. — 169. Decii, Marii, Camilli, Scipiones ex historia satis noti. *Decios* Plurali numero, quia tres Decii, pater, filius et nepos pro patria se devoverunt (Cic. Tusc. I, 37. Liv. VIII, 9. X, 28.), *Marios* autem (nisi etiam de C. Mario filio cogitare volumus) et *Camillos* nihil aliud significat, quam viros, quales fuerunt Marius et Camillus. — De forma *Scipiades* Prisc. II, 6, 33. (p. 582. P.) haec scribit: „*Virgilius secundum Graecam formam Scipiades dixit, ἀπὸ τοῦ Σκιπίωνος, quum Scipionides dicere debuit.*" Haud raro autem apud poëtas Latinos legitur, v. c. Lucr. III, 1048. *Scipiades, belli fulmen.* Hor. Sat. II, 1, 17. Manil. II, 790. Prop. III, 9, 59. Claud. XXVI, 141. etc. — *duros bello* (tertio Casu), induratos ad bellum, belli laboribus adsuetos ideoque strenuos et fortes. Sic Aen. II, 7. *durus Ulixes.* Cf. etiam Liv. XXVII, 48. *Ligures, durum in armis genus.* — 170—172. „Poëtam, ut alibi facit, magnifice efferre et ornare cogita id, quod vere nihil aliud erat, quam quod Caesar ex Aegypto, quo paullo post pugnam Actiacam Brundusio traiecerat, per Syriam in Asiam iter fecit, et hieme ad Euphratem exacta Asiae res constituit, a. U. C. 724." *H.* Non temere autem poëta hos versus postea demum, toto Georgicon carmine iam perfecto, putatur, addidisse quum hic liber II. iam prius conscriptus videatur (cf. adnott. ad Geo. I, 505 sqq. et IV, 203.). — *extremis Asiae in oris*, usque ad Euphratem progressus. Voc. *orae* saepe inservit circumlocutioni, ut *Asiae, Libyae, Ausoniae orae* nihil aliud significent, quam Asia, Libya Ausonia, de ipso autem litore non sit cogitandum. Cf. Wagn. Qu. Virg. IX. p. 411 sq. *Orae* igitur i. q. regio, terra,

Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virum; tibi res antiquae laudis et artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fontis, 175
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.
Nunc locus arvorum ingeniis; quae robora cuique,

Cf. Geo. III, 196. Aen. I, 331. II, 91. 282. III, 97. VII, 564. X, 198. et quae supra ad v. 47. adnotavimus. — *avertis Indum*, dum fines imperii orientales praesidiis firmas. *Indus imbellis* secundum Heyn. eodem sensu dictum, quo Geo. I, 57. *molles Sabaei* (ubi vid. adnott.). Rectius autem Voss., cui adsentiuntur Iahn. et Wagn. (qui conferri iubet Hor. Od. I, 2, 56.), *imbelles* explicat *mythos*, quorum animi hostium victoria sunt fracti. (coll. Nemes. Cyneg. 74. *imbellis fuga Parthorum*). Ceterum etiam hic intelligendi sunt Parthi et populi Asiae cum iis coniuncti, qui in pugna Actiaca Antonio auxilia miserant (Virg. Aen. VIII, 685 sqq. 705 sqq.), sed post Octaviani victoriam animo abiecto pacem petebant (Dio Cass. LI, 8.). — „*Arces* de finibus, quatenus ii arcibus et praesidiis firmari solent; omnino de imperio Romano. Aen. IV, 234. *Romanae arces* sunt Roma.“ *H.* Neque hic *arces* aliter intelligendum, quam de ipsa Roma, in septem collibus s. *arcibus* exstructa. Cf. adnott. ad Geo. I, 240. infra v. 535. Aen. X, 12. aliosque locos. Ad constructionem cf. Aen. I, 38. *avertere Italia regem* ibique adnott., ad rem autem Prop. III, 11, 31. *Coniugii obsceni pretium Romano proposcit* (Cleopatra) *moenia.* — 173. Tamquam deam appellat Italiam. — *Saturnia tellus.* Vid. adnott. ad Ecl. IV, 6. et Aen. VIII, 329. — 174. *tibi*, in tuum honorem et laudem. Ruddim. II. p. 127. hunc locum temere refert inter eos, ubi Pronomen pers. prorsus abundet, h. e. inter Dativi ethici, quem vocant, exempla. Vid. ad Ecl. VIII, 6. — *ingredior*, adgredior, dicere instituo, *res antiquae laudis et artis*, rem rusticam apud maiores in honore habitam et studiose factitatam. Recte Voss.: *Werke von alter Würd' und Kunst.* Wakef. sine causa coni. *artes*. Dictio autem *Ingredior laudes* conflata videtur ex duabus illis constructionibus *ingredior rem* (bellum, profectionem etc.) et *ingredior aliquid dicere, scribere*, ut apud Cic. Att. XV, 11. Acad. I, 1. extr. etc. Cf. etiam Quinct. I, 3. et Prop. III, 1, 3. — Prisc. VII, 17, 85. (p. 776. P.) exhibet *Aggredior*, consueta verborum permutatione. Cf. adnott. ad Aen. IV, 107. — 175. „*sanctos ausus recludere fontes*, quia primus inter Romanos hoc argumentum versibus tractat. De formula hac poëtica loquendi [ad fontem Musis sacrum referenda, ex quo poëtae spiritum poëticum ducunt, quem igitur, qui primi novum argumentum tractant, recludere dicuntur, tamquam antea absconditum] vid. Mitscherl. ad Hor. Od. I, 26, 6. — *sanctos*, quos accedere metuebant, reverentia quasi numinis alicuius, novos.“ *H.* Adde Passov. ad Pers. Prol. I. p. 206. Rupert. ad Iuven. VII, 57. Obbar. ad Hor. Ep. I, 3, 10 sq. Vol. I. p. 208. alios. — 176. *Ascraeum carmen*, omnino pro georgico, quia Hesiodus, Ascrae, Boeotiae vico, natus (vid. Ecl. VI, 70. ibique adnott.), tale carmen (ἔργα καὶ ἡμέραι inscriptum) condidit. — 177. „Nunc locum de varia ac diversa soli et agrorum indole et natura, et a v. 226—258. de notis ac criteriis cuiuscumque soli tractat; et quidem universe, ut non solum arborum culturam respiciat, sed etiam frumentorum ac pascuorum rationem habeat.“ *H. Nunc locus arvorum ingeniis;* opportunus hic est locus ad exponenda arvorum ingenia; i. e. omnino: Nunc exponendum de varia agrorum indole et natura. Locum similiter conformatum supra legimus v. 103. *nec nomina quae sint, est numerus.* — *quae robora cuique*, h. e. quae praecipua vis ac virtus cuiusque soli sit. Heyn. confert. Claud. XVII, 178. *Nosse soli vires.* — *quis color*, quod ex adspectu soli de eius natura ferri possit iudicium (cf. v. 203 sqq.) Iahn. ad Ecl. I, 19. p. 357. ed. II. minus recte videtur explicare: „quibus nominibus nuncupentur varia coloris genera.“ — *quae sit rebus natura ferendis*,

Quis color, et quae sit rebus natura ferendis.
Difficiles primum terrae collesque maligni,
Tenuis ubi argilla et dumosis calculus arvis,
Palladia gaudent silva vivacis olivae.
Indicio est tractu surgens oleaster eodem
Plurimus et strati baccis silvestribus agri.
At quae pinguis humus dulcique uligine laeta,

---

qualis cuiusque soli natura quibus rebus ferendis apta sit. Cf. Wagn. ad Geo. I, 3. Heyn. docet, poëtam videri in seqq. ante oculos habuisse Theophr. de caus. pl. II, 5. et 6.; in aliis Xenoph. Oec. 16, 2 sqq. Cf. etiam Varro R. R. I, 9. — 179. Oleis maxime idoneum est solum siccum, argillaceum, calculosum. Cf. Colum. V, 8, 6. id. de arbor. 17. Plin. XVII, 4, 3. Pallad. III, 18, 3. Geop. IX, 4. a Voss. laud. — „*terrae difficiles* [ad largiendas fruges], parum feraces, quasi morosae, parcae, ut contra *faciles*, fertiles, quasi liberales, munificae. Cf. v. 223. Claud. XXIX, 54. *frugum facilis terra*." *H.* Vid. etiam Burm. ad Val. Fl. VI, 223., qui *faciles terras* recte explicat: ex quibus nullo fere labore fructus ferimus et quae cum magno foenore reddunt credita; *difficiles* autem: quarum fructus tam exigui, ut non aequent labores illis impensos. — „Iunguntur iis *colles maligni* [quasi invidentes et negantes proventum frugum] eodem sensu et respectu ad liberalitatem soli et fertilitatem, ut contra *solum benignum* dicitur ferax." *H.* Ita etiam Plaut. Bacch. III, 2, 17. sibi opponit *malignus* et *largus*, apud Plin. Pan. 31, 6. *non maligna terra* dicitur, quae semper copiose suppeditat ea, quibus ad vitam sustentandam opus est, et apud Nonium *ager malignus* est parcus, minus fertilis. — 180. *Tenuis argilla.* Schirach. p. 612. haec adnotat: „Distinguunt quidam inter genera argillae, quum aliud sit pingue, exile aliud et sine humore. Sed in universum hic respicit poëta ad regiones argillaceas, et commune esse epitheton argillae potest, ut *tennis* dicatur; est enim levior et arenosa." — Coniunctio *ubi*, vel locum vel tempus indicans, ut hic, ita etiam III, 144. IV, 49. Aen. I, 416. II, 634. VII, 764. Verbo substantivo caret. Cf. Wagn. Qu. Virg. XV, 2. — 181. *Palladia silva*, nam olea Palladi sacra. Cf. adnott. ad Geo. I, 18. — *gaudent - - olivae*, aptae sunt oleis. — *vivacis olivae*, diu viventis, durantis. Cf. Ecl. VII, 30. Plin. XVI, 44, 90. *Firmissimae ergo ad vivendum oleae, ut quas durare annis CC inter auctores conveniat* et Theophr. de caus. pl. II, 15. hist. IV, 15. — 182. Eiusmodi solum oleis procreandis aptissimum esse, documento sunt oleastri frequentes ibi progerminantes. *Oleaster*, ἀγριελαία, κότινος, s. fera olea, diversa est ab ea arbor, quam nos ita appellamus, ad zyzipham Cappadociam Plinii XXI, 9, 27. s. Elaeagnum *Linn.* hoc nomen transferentes. De veterum oleastro cf. Dioscor. I, 137. Theophr. h. pl. II, 3. Plin. XV, 4, 5. XVI, 44, 89. XVII, 18, 30. Geopon. X, 86. alii. De mascul. autem vocis genere vid. Ruddim. I. p. 11. — 183. *Plurimus oleaster* pro: permulti oleastri. Vid. adnott. ad Ecl. I, 34. et VII, 60. — *baccis*, scil. oleastri. — 184—194. Solum pingue vitibus colendis idoneum est. Sententiam primariam, v. 184. contentam, divisio partium sequitur ab iterato *quique* v. 185. et 188. incipientium. Voss. eadem ratione voc. *quique* geminari docet Geo. I, 22. Aen. IV, 526. Tibull. IV, 1, 36. Liv. XXII, 26. „Pinguedinem et *uber*, h. e. fertilitatem soli, colendis convenire vitibus, ex rei rusticae scriptoribus constat. Vide in primis Colum. III, 11, 8. Scilicet referendum et hoc ad diversa vitium genera et diversam coeli solique naturam. Interponit v. 186—189. indicia talis soli et in convallibus et in collibus." *H.* — *uligo* secundum Serv. ad h. l. est „terrae humor naturalis, ex ea numquam recedens." Cf. Varro R. R. II, 2, 7. Cat. 34. Colum. I, 6, 16. II, 9, 8. XI, 3., qui dulcem et amaram distinguit uliginem,

Quique frequens herbis et fertilis ubere campus —
Qualem saepe cava montis convalle solemus
Despicere; huc summis liquuntur rupibus amnes,
Felicemque trahunt limum — quique editus Austro,
Et filicem curvis invisam pascit aratris:
Hic tibi praevalidas olim multoque fluentis
Sufficiet Baccho vitis, hic fertilis uvae,
Hic laticis, qualem pateris libamus et auro,
Inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,

---

et Silius VIII, 381. — 185. *uber* pro soli vel arborum ubertate, fertilitate, legitur etiam infra v. 275. Aen. I, 535. VII, 262. Colum. IV, 27. Claud. B. Get. 504. alibi. — 186. *cava montis convallis* nihil aliud est quam colles e convalle utrimque adsurgentes, quo sensu apud Tibull. I, 4, 49. (ubi vid. Huschk. et Dissen.) *altae valles* et apud Liv. VII, 24, 5. *supina vallis* legitur. — 187. *Despicere*. Ita plurimi Codd., quos cum Wakef. ad Lucr. II, 741., Voss., Iahn. et Wagn. secutus sum; licet negari nequeat, alteram lectionem *dispicere*, quam ex trium Codd., Gud., Mentel. et Menag., auctoritate Heinsius et Heynius receperunt, per se non omnino reprobandam esse. *Despicere* enim nihil aliud est, quam ex altiore loco inferiorem prospicere, *dispicere* autem, ut verissime docet Wagn., oculos huc illuc coniicere quaerendi causa, ideoque investigare et res latentes et abditas invenire, quod hic non inepte diceretur de eo, qui eiusmodi locum, vineae condendae aptum, inveniat. At tamen et Codd. auctoritas et additum Adverb. *saepe* nos movit, ut alteram lectionem praeferremus. — 187. „*huc s. liquuntur r. amnes - - quique* etc. in vulgari oratione fuisset: quo — liquuntur et limum trahunt; aut qualem eum campum videmus, qui editus Austro, h. e. versus Austrum, atque ei expositus est." *H.* Sed vide supra ad v. 184. *liquuntur*, defluunt. Vid. Aen. III, 28. et Stat. Theb. V, 618. *Lactis - - in vulnera liquitur imber.* Cf. adnott. ad Ecl. II, 69. et Aen. I, 432. — 188. *felix limus*, fecundans, fertilitatem iuvans. Cf. adnott. ad Ecl. V, 37. — 188. 189. „Magnus auctorum, qui de vitibus colendis scripsere, in hoc dissensus, quum alii austris infestari vineas tradant. Scilicet poëtam de vineis in solo humili, pingui et uliginoso satis, alios de collibus loqui, tenendum est." *H.* — 189. *filix*, nostrum *Farrnkraut* (*fougère*), quam Graeci πτέριν vocant. Cf. Diosc. IV, 186. Theophr. h. pl. I, 16. et IX, 20. Plin. XXVII, 9, 55. et Billerb. Flora class. p. 249 sq. Ceterum Plinius hunc locum habuit ante oculos, quum XVII, 4, 3. scriberet: *Virgilius et quae filicem ferat, non improbat vitibus.* Alii, Colum. III, 11, 8. respicientes, maluerunt *silicem*, temere. — „*invisam aratris*, propter implexas inter se et late serpentes radices easdemque exstirpatu difficiles." *H.* Contrarium est *patiens vomeris* infra v. 223. De ratione exstirpandae filicis cf. Colum. II, 12, 13. et XI, 2, 62. Pallad. VI, 3, 3. — 190 sq. In tali solo praestantissimum vinum nascitur. — *multo fluentis Baccho.* Vid. supra ad v. 37. et 100. adnotata. — 192. *pateris et auro*, per ἓν διὰ δυοῖν pro pateris aureis, ut apud Ovid. Met. III, 32. *cristis praesignis et auro.* Cf. adnott. ad Ecl. II, 8. In libationibus autem nobilissimis vinis, Chio maxime et Falerno, utebantur. Vid. Ecl. V, 71. ibique adnott. — 193. Tibicines Etruscos sacrificiis adhibitos fuisse, vel ex Livio IX, 30, 5 sqq. notum. Adde Val. Max. II, 5, 4. Ovid. Fast. VI, 653 sqq. Plutarch. Qu. Rom. p. 122. aliosque. Quare nescio, quo iure Schneider. ad Varr. R. R. I, 2, 17. observet: „Soli enim Latini tibicines adhibebantur Romae, ut aruspices Etrusci." — „*pinguis* in ludibrium gentis dictum esse videtur. Catull. XXXIX, 11. *Aut pastus Umber aut obesus Etruscus.* Nam ad buccas referre nolim. Habitum corporis ex crebris sacrificiorum epulis, quibus adhibebantur tibicines, exprimi, Servius censebat; non male." *H.* Ita etiam Voss. et Manso, procul dubio verissime. —

Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
Sin armenta magis studium vitulosque tueri,
Aut fetus ovium, aut urentis culta capellas,
Saltus et saturi petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niveos herboso flumine cygnos:
Non liquidi gregibus fontes, non gramina deerunt,

---

ebur, tibia eburnea. Vide quae de voc. *cornu* ad Ecl. X, 59. adnotavimus. Ita supra I, 480. *ebur* pro statuis deorum eburneis, Stat. Silv. I, 2, 2. pro lyra eburnea, Ovid. Met. IV, 148. *ebur vacuum* pro vagina ebore ornata etc. Plinio XVI, 35, 66. teste *sacrificae Tuscorum tibiae e buxo, ludicrae vero loto ossibusque asininis et argento* fiebant, et de buxea quidem tibia cf. etiam Ovid. Met. XII, 157.; eburneam, qua non nisi ditiores in sacrificiis suis usi videntur, etiam Prop. IV, 6, 8. commemorat. Cf. Voss. ad h. l. Ceterum de tibiae usu cf. adnott. ad Ecl. VIII, 21. — 194. *Lancibus.* Cf. Aen. XII, 215. et VIII, 284. ibique adnott. *lances pandae*, quae Martiali XI, 32, 19. *cavae* dicuntur. — *reddimus*, diis offerimus. *Redditur*, quidquid debetur: sacrificia autem tamquam diis pro ipsorum beneficiis debita spectantur, quare *reddere* verbum proprium de sacris et votis, quod etiam Servius ad h. l. docet. Cf. Ovid. Fast. VI, 476. Tibull. I, 3, 34. Stat. Theb. IV, 466. et quae ad Ecl. V, 75. adnotavimus. — *fumantia*, aut ob nativum calorem, ut sint recens exemta et adhuc calida (velut apud Stat. l. l. *adhuc spirantia*) aut, secundum Servium, elixa, cocta; nam etiam Varro L. L. IV. p. 25. (a Voss. laud.) exta in olla, *extari* vocata (cf. etiam Plauti Rud. I, 2, 47.), percocta esse refert. Vid. etiam infra v. 396. Prior autem ratio praestat. Cf. Aen. XII, 214 sq. — 195—202. „Observetur praeceptorum in his formis variatio et orationis copia. Agros saltuosos et irriguos ad pascua seligendos esse docet. — *tueri*, ut servare, eo sensu, quo est nutrire, alere, itaque et pascere, hoc etiam apud Grat. Cyneg. 306. 307." *H.* — *studium tueri.* Vid. adnott. ad Geo. I, 305. — 196. „*urentis culta capellas*, laedentes seu serrato dente, seu saliva, ut exarescant. Ita *urere* dictum erat Geo. I, 77. et infra 378. 379." *H.* De ipsa re cf. Varro R. R. I, 2, 18. 19. *Quaedam pecudes culturae sunt inimicae, ac veneno, ut istae, quas dixi, caprae: eae enim omnia novella sata carpendo corrumpunt, non minimum vites atque oleas. - - Sic factum, - - ut Minervae caprini generis nihil immolarent, propter oleam: quod eam, quam laeserit, fieri dicunt sterilem: eius enim salivam esse fructi venenum;* quem locum respicit Plin. XV, 8, 8. et VIII, 50, 76. De *urendi* autem voc. vid. adnott. ad Geo. I, 77. — 197. „*saturum Tarentum* propter insignem agrorum ubertatem (vid. Hor. Od. II, 6, 10 sqq.) a consequenti; ut *pinguis*, et v. 224. *dives Capua.*" *H.* Ita Pers. I, 71. *rus saturum*, Colum. X, 43. *satur autumnus*, Lucil. Aen. 12. *saturae messes*, et infra Geo. III, 214. *satura praesepia*, i. e. plena pabuli. Cf. etiam Senec. N. Q. V, 9. *locos ob humidam coeli naturam saturos et redundantes*, et Heins. ad h. l. Grammatici, hoc epitheton non intelligentes, ex *saturo Tarento* fecerunt *Satyrium*, unde in aliquot Codd. (inter quos Med.) *satyri - - Tarenti.* Ceterum de Tarentini agri fertilitate et amoenitate vid. etiam Geo. IV, 126. ibique adnott., Strab. VI. p. 281. Cas. Lübker. ad Hor. Od. II, 6, 9. Obbar. ad Hor. Ep. I, 7, 44. Rud. Lorenz. de civitate veterum Tarentinorum. Lips. 1833. et liber noster *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 755., ubi p. 754 sq. de hac urbe, quam etiamnum *Taranto* dici constat, pluribus egimus. — *longinqua*, agros longe remotos, utpote in extrema Italia sitos. — 198. Cf. Argum. Ecl. I. et IX. — 199. Vide Ecl. I, 49. et VII, 12 sqq. — *herboso flumine:* Mincius enim (de quo vid. adnott. ad Ecl. VII, 13.) alga et arundine obsitus est. — *dēērunt* per synizesin. Cf. adnott. ad

Et, quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
Nigra fere et presso pinguis sub vomere terra,
Et cui putre solum, — namque hoc imitamur arando —
Optuma frumentis; non ullo ex aequore cernes
Plura domum tardis decedere plaustra iuvencis;
Aut unde iratus silvam devexit arator,
Et nemora evertit multos ignava per annos,
Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
Eruit; illae altum nidis petiere relictis;
At rudis enituit impulso vomere campus.

Ecl. VII, 7. — 201. 202. „Quantum graminis per diem depastum est, tantum nocte rorulenta succrescit. Poëtica quidem amplificatione dicta, nec tamen a vero plane abhorrentia. Cf. Plin. XVII, 4. extr. — *ros* causa fertilitatis; vid. Graev. ad Hesiod. Scut. Herc. 395. ϑῆλυς ἐέρση." *H.* — *reponet*, rursus crescere faciet; nam *reponere* est reparare, restituere. Cf. adnott. ad Aen. V, 752. Ceterum Med. et unus Pottier. praebent *reponit*, Rottend. 3. *reponat*. Sed solet in eiusmodi locis idem tempus eidem tempori opponi. Cf. adnott. ad Geo. I, 454. — 203—211. Humus *nigra* (quam Cato 151, 2. et Colum. II, 10, 18. III, 11, 6. *pullam* vocant), pinguis, et *putris*, h. e. resoluta, mollis, ac solibus et imbribus penetrabilis (vid. Geo. I, 44. et infra v. 262. 63.) est frumentis serendis idonea. — *fere*, i. q. plerumque, ut saepe. Cf. Cic. Manil. 9. Caes. B. G. III, 18. Hor. Ep. I, 6, 9. II, 1, 236. Suet. Aug. 45. al. et Hand. Tursell. II. p. 693 sq. — 204. „Hoc est arationis consilium, ut quae terra talis non sit, glebis fractis ac comminutis putri similis efficiatur. Cf. Colum. V, 4, 2. Idem Colum. diserte h. l. interpretatus est X, 7 sq. *Pinguis ager, putres glebas resolutaque terga Qui gerit, et fossus graciles imitatur arenas.* Locum ob oculos habuere in iisdem praeceptis condendis Colum. II, 2, 4. et de nigro colore §. 14 sqq. Plin. XVII, 4, 3. Pallad. I, 5." *H.* Melius etiam Heynio loci sententiam explicuisse videtur Wakef. ad Lucr. I, 837. his verbis: „Ea terra, cui solum est natura solubile, frumentis maxime idoneum est; et ob hanc causam scilicet, quod per se habeat eam solutionem, quam unice volumus aratris exercendis efficere. Feliciter igitur cum aratri officio terrae istius indoles conspirat, - - - praeveniens quasi commoditate sua naturali labores agricolarum." — *cui* una syllaba pronuntiandum, ut saepissime. Cf. Burm. ad Phaedr. I, 8. — 205. *ex aequore.* Cf. adnott. ad Geo. I, 50. — *non ullo ex aequore - - aut unde* — pro: *non ullo ex aequore*, quam e tali, *aut* ex illo, *unde*. — 206. *decedere iuvencis* (tertio Casu, Graecorum more posito), i. e. devehi a iuvencis. — „*tardis* et naturae boum et oneris notionem atque plaustri magnitudinem suggerit, quo frumentum ex agro devehitur." *H.* — 207 -211. Alterum genus agri feracis et frumento serendo idonei est novale, silva caesa. — *iratus*, quod silvae inutiles bonum solum et agriculturae aptum occupabant. — *devexit Et evertit - - eruit*, pro: devexit evertens, eruens, exstirpans. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 20. et VIII, 97. Ceterum Voss. de silvis in novalia mutatis conferri iubet Colum. II, 2. Pallad. I, 6. Plin. XVII, 5, 3. et Hor. Ep. I, 2, 45. — 209. „Omnes laudant Lucr. I, 19. *Frondiferasque domos avium;* ipsum Virgilium pressius sequitur Manil. II, 774—777.; habuit etiam ante oculos Silius V, 595—508." *H.* — 211. *rudis campus*, nunc primum proscissus. Cf. Nemes. Cyneg. 14. Ovid. Am. III, 6, 15. et Met. V, 646.; nec multum dissimili sensu mare nondum navibus notum eidem Ovidio Met. I, 80. et Catullo LXIV, 11. *rude* dici, Burm. adnotat. Cf. idem Burm. ad Val. Fl. V, 642. — „*enituit*, enitescit, magna cum vi; est enim bona terra *post vomerem nitescens*, ut Plinius ait XVI, 6, 3. [i. e. terra pinguis

Nam ieiuna quidem clivosi glarea ruris
Vix humilis apibus casias roremque ministrat;
Et tophus scaber et nigris exesa chelydris
Creta negant alios aeque serpentibus agros
Dulcem ferre cibum et curvas praebere latebras.

---

modo arata soletnitescere]; et omnino *nitent*, quae culta sunt, ut Geo. I, 153. Aen. VI, 677." *H.* Hanc interpretationem etiam Voss. sequitur, coll. Cic. Tusc. II, 5, 13. *fruges enitent*, Hor. Od. II, 8, 6. *enitescis Pulchrior multo.* Quinct. Inst. IX, 4. *quid non cultu nitescit?* (Cf. etiam Burm. ad Quinct. Decl. XII, 13. et Heins. ad Ovid. Met. XV, 202.) Wagn. tamen ob adiectum *impulso* priorem illam explicationem de glebis vere nitentibus iure praefert. De ultima syllaba voc. *enituit* arsis vi producta vid. adnott. ad Ecl. I, 39. — „*impulso vomere*, adacto, ut v. 203. *presso*, I, 45. *depresso aratro.* Totam vero structuram in pedestri oratione sic alius instituisset: antiquas domus avium eruit, quae altum petunt, *dum interea* campus enitescit etc. Quod si meminissent interpretes, versum 211. cum sequentibus non iunxissent." *H.* — 212—216. De terrae generibus minus fecundis; et primum quidem de solo glareoso, sabuloso, quod non nisi herbas suppeditat apibus idoneas. Quod attinet ad novam orationis connectendae varietatem per Partic. *Nam*, Heyn. comparat locum Geo. I, 77., cuius tamen non prorsus eadem est ratio. Hic potius sententiae ita procedunt: Illa, de quibus modo dixi, soli genera sunt fecundissima, non alia, omnium vero minime, quorum natura plane contraria est; *nam clivosi glarea ruris* etc. — 212. *glarea*, *ψηφίς* (*Kiessand*), minutissimi lapilli, quales in fluviorum ripis et maris litoribus esse solent. (Cic. Q. Fr. III, 1, 2. Liv. XLI, 27, 5. Tibull. I, 8, 59. etc.) *ieiuna*, sicca, humore carens, ideoque infecunda. Cf. Cic. Verr. II, 3, 37. *ieiunus ager.* Colum. II, 4, 7. *Omnis humus, quamvis laetissima, tamen inferiorem partem ieiuniorem habet.* — 213. *humilis casias.* Vid. adnott. ad Ecl. II, 4. — „*rorem* quem apes e floribus et herbis sugunt, nunc que flores ipsi, quibus ille inesse solet. *Ros marinus*, frutex, a Servio intelligitur, quem alii sequuntur; sed nondum locum vidi, in quo ille simpliciter *ros* appelletur." *H.* Non debebant Heyn. et, qui eum sequuntur, Schirach. p. 571. cum Mansone a Servii explicatione decedere; quam enim Heyn. ipse proponit interpretationem, illa quidem ferri posset, si alia plantarum species non esset adiuncta; sed post casiam commemoratam *ros* vix aliter, quam de *rore marino* potest intelligi; quem etiam simpliciter *rorem* dici, docet locus Plinii XXIV, 11, 60. *haec quae ex rore supra dicto nascitur.* De rore marino s. maris (Rosmarino officinali *Linn.*), Libanotidis genere, cf. Dioscor. III, 89. et Billerbeck. Flor. class. p. 7 sq. — 214—216. „Sententia est: Terra tophacea et cretosa serpentibus omnium aptissima. Vulgare: nulli alii agri aeque ferunt - - ac tophus et creta, ita extulit: *tophus et creta negant alios agros aeque ferre serpentibus cibum*, scil. atque ipsos. Tribuit enim ex sollemni poëtarum more rei inanimatae sensum et iudicium et loquelam. [Vid. adnott. ad Ecl. V, 28.] Hinc *negare* ut infra v. 234. et alibi." *H.* Mirus profecto est error Servii, hoc scholion adscribentis: „*negant*: scilicet Nicander et Solinus, qui de his rebus scripserunt;" quem tamen secuti quidam locum ita intelligunt: *Et tophus scaber et nigris exesa chelydris Creta* (scil. herbas apibus ministrat). *Negant* (intell. scriptores harum rerum), *alios aeque serpentibus agros Dulcem ferre cibum.* — *tophus* s. *tofus* (*Tufstein*), quem Graeci *πῶρον* vocant, lapis cavernosus et scaber, qui facile friatur et in arenam resolvitur. Cf. Plin. XVII, 4, 3. XXXVI, 22, 48. Vitruv. II, 7. aliique. Terram tophaceam vitibus aptam censent Colum. III, 11, 7. et Pallad. II, 13, 3. — *chelydrus* non est, quod ex etymologia vocis (a *χέλυς* et *ὕδωρ*) sequi videtur, testudo marina (ut censet Schol. Lycophr. 340.), sed serpens venenosus et graveolens, qui,

Quae tenuem exhalat nebulam fumosque volucris,
Et bibit humorem et, cum vult, ex se ipsa remittit,
Quaeque suo semper viridi se gramine vestit,
Nec scabie et salsa laedit robigine ferrum:
Illa tibi laetis intexet vitibus ulmos,

---

quum inter amphibia referendus et durissima cute instar testudinis obtectus sit, illo nomine appellatur. Cf. Nicandri Ther. 411. et Salmas. ad Solin. p. 339. Commemoratur autem praeter h. l. etiam infra III, 415., apud Silium VIII, 498. et Lucan. IX, 711. — *creta* nihil aliud est quam argilla, creta, qua utuntur figuli. Cf. Colum. III, 11, 9. V, 8, 6. et alibi, Pallad. I, 34, 3. Plin. XXXI, 3, 28. Vitruv. VIII, 1. — 216. *curvas latebras* pro cavis. Sic etiam Geo. III, 544. Neque aliter intelligenda videtur *curva vallis* Aen. II, 748. — 217—225. Post terras singulis culturae generibus aptas commemorat agri genus optimum, vinetis, olivetis, frumentis et pascuis aequaliter idoneum. — 217. Cf. Plin. XVII, 4, 3. *terra optima, quae tenues exhalat nebulas.* — *fumos volucres. Volucris* haud raro de rebus dicitur, quae per aërem feruntur. Ita Aen. XI, 795. *aurae*, Ovid. Met. I, 602. *nebulae*, id. Am. II, 11, 33. *procellae volucres* commemorantur. Cf. etiam Aen. V, 242. et 544. — 218. *ex se.* Wagn. Qu. Virg. II. docet, Praepositionem *ex* ante Consonas apud Virgilium non inveniri, nisi 1) subiecto Pronomine monosyllabo (Aen. II, 163. 648. V, 47. VIII, 47. XII, 435.); 2) ubi Praepositio numerum indicet (vid. not. ad Ecl. X, 35.); 3) in eiusmodi dictionibus, quales sint *ex diverso* (Aen. II, 716. III, 232.), *ex longo* (Aen. IX, 64.), *ex more* (Aen. V, 244. VIII, 186.); 4) ubi Praepos. Casui suo postponatur (Ecl. VI, 19. Aen. II, 718. IV, 410.); 5) in quarta eaque debiliore ceteris versus sede, praegressa etiam longa Vocali (Aen. XI, 720. XII, 949.). — 219. *semper viridi.* Haec est optimorum librorum lectio, quam post Iahn. recepimus. Vulgo cum Med., Moret pr., Pierii Rom. et utroque Goth. exhibent *viridi semper*, quam lectionem duplici de causa deseruimus, primum quod (Wagnero iam docente) Adv. *semper* Pronomini personali aut relativo subiici solet (cf. Ecl. I, 7. III, 62. V, 74. Aen. X, 327. XI, 378.); tum quod Adverbium, si Adiectivo adiicitur, semper praecedit Adiectivum (cf. v. c. Ecl. III, 63. Geo. I, 105. Aen. IX, 47. XII, 781.), nisi ubi in Adiectivo praecipua aliqua vis inest (velut Ecl. III, 3. *infelix o semper, oves, pecus!* Aen. III, 217. *pallida semper ora* etc.), quod tamen in hunc locum non cadit, in quo si *suo viridi semper* legeretur, Adverbium necessario cum *vestit* coniungi et verba *suo viridi gramine* per se accipi deberent, quod quam scabrum et absonum esset et quantopere tum epitheton *viridi* langueret, non opus est ut multis verbis doceam. Quod perspiciens Faber. coni. *suo viridis semper*, Wagn. autem cum Vossio ex uno certe Cod. Potter. 3. *suo semper viridis* edidit, in vulgari lectione literam *s* sequente eadem Consona absorptam esse statuens, ut poëta per prolepsin illam, de qua disputavimus ad Geo. I, 320., et infra ad v. 353. *viridis se vestit* dixerit pro *viridem se vestit*, i. e. vestit se gramine, quo fit, ut vireat, vel etiam pro *viridis est* ornatius scripserit *viridis se vestit.* Non nego, hanc lectionem (quam in prima edit. et ipse exhibui) habere, quo se magnopere commendet; tamen in re tam dubia meliorum Codd. auctoritatem negligere nolui. Receptae lectionis sensus secundum Iahn. hic est: „Terra se vestit gramine suo eoque semper viridi, itaque non modo suum gramen habet, sed idem etiam numquam arescens.“ Alteram scripturam *semper viridis* simplicissime sic explicarem: quae, quum nativo succo gaudeat, neque umquam exuratur s. arescat, semper viridis est, et sponte sua, non consita, gramine se vestit. — 220. *salsa*, quae ex salsedine nascitur. — 221. *intexet vitibus ulmos.* Dicitur non minus *intexere aliquid aliqua re*, quam *intexere alicui aliquid.* Cf. Ecl. V, 31. Aen. VI, 216. X, 785. Sic Claud.

Illa ferax oleo est, illàm experiere colendo
Et facilem pecori et patientem vomeris unci.
Talem dives arat Capua et vicina Vesevo
Ora iugo et vacuis Clanius non aequus Acerris.
Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam.

XXXI, 2. *Vitibus intexti gremio successerat antri.* De re ipsa cf. supra ad v. 89. Ecl. II, 70. et al. adnotata. — 222. *ferax oleo est.* Ita Heins. ex melioribus libris (excepto tamen Medic.), Nonio Marc. et Arus. Messio restituit pro vulgari *oleae*, quae vel elisioni, vel librariis originem debet, *ferax* et cognata Adjectiva etiam cum Dativo iungi ignorantibus. *Ferax oleo*, i. e. ad oleum gignendum. Wagn. confert Lucan. IX, 696. *sterilis tellus fecundaque nulli Arva bono*, Silium II, 498. *Fecundum in fraudem hominum genus*, Plin. II, 78. *Tractus fertilis ad omnia* et Cort. ad Sall. Iug. 17, 5. ubi *ager arbori infecundus* legitur. — 223. *facilem pecori*, pascuis aptam, facile suppeditantem, quibus alendo pecori opus est, copiosum pabulum praebentem. Ita v. c. apud Liv. XXXIII, 17, 8. legitur *campus operi facilis*, i. e. ubi facile opera, munimenta possunt exstrui. Cf. etiam supra ad v. 179. — *patientem vomeris*, vomeri facile cedentem, quae facile arari potest ideoque apta est agriculturae. — 224. „*vicina Vesevo*, antequam Vesuvii incendiis tractus ille est Tito imperante [a. p. Chr. n. 79.] vastatus." *H.* Poëtica nominis forma *Vesevus* legitur v. c. Val. Fl. IV, 507. Stat. Silv. IV, 8, 5., interdum etiam apud pedestris orationis scriptores, ut Suet. Tit. 8. Adiective, ut hic Virg., utitur hoc nomine Claud. R. Pros. III, 184. Serv. ad h. l. Vesevum a Vesuvio diversum censet, ut ille Liguriae, hic Campaniae fuerit; sed aperte Vesulum, Liguriae montem, cum Vesevo confundit. — 225. *Ora.* Memorabilis est Gellii de hoc loco narratiuncula, qui N. A. VII, 20. haec refert: „Scriptum in quodam commentario reperi, versus istos a Virgilio ita primum esse recitatos atque editos: - - *vicina Vesevo Nola iugo:* postea Virgilium petiise a Nolanis aquam, uti duceret in propinquum rus: Nolanos beneficium petitum non fecisse: poëtam offensum nomen urbis eorum, quasi ex hominum memoria, sic ex carmine suo derasisse, *ora*que pro *Nola* mutasse, atque ita reliquisse." — *Clanius* (ut etiam Silio VIII, 537. dicitur) s. *Clanis* (Gr. Κλάνις), fluvius Campaniae, iuxta Liternum in mare se effundens, quare etiam *Liternus* vocabatur (Strab. V. p. 243. Cas. Liv. XXXII, 29, 3. et Flor. I, 16.) etiamnum *Clanio* nominatus. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 519. Frequenti exundatione Acerranis aliisque vicinis agris exitiosus erat. Cf. etiam Dionys. Hal. VII, p. 419. Lycophr. v. 718. et Steph. Byz. p. 209., de *Acerris* autem ab Hannibale eversis, ab Augusto vero restitutis, quae usque ad nostra tempora antiquum nomen servarunt. praeter Silii l. l. Plin. III, 14, 19. Liv. XXIII, 17. XXVII, 3, 6. alii et liber meus modo comm. III. p. 742. — *vacuae* autem dicuntur *Acerrae* tanquam infrequentes incolis, ideoque quietae et tranquillitatis plenae. Ita Iuven. III, 2. (ubi vid. Heinr.) *Cumae vacuae*, Hor. Ep. II, 2, 81. *vacuae Athenae* et ibid. I, 7, 44. (ubi vid. Obbar.) *vacuum Tibur.* Ceterum *Clanius arat* pro: accolae fluminis arant. Cf. Geo. I, 509. *Hinc movet Euphrates* ibique adnott. — 226—258. „Terra quomodo sit probanda (δοκιμασία γῆς), quibusque notis eius natura densa, rara, salsa, pinguis, humida, gravis, levis, nigra, frigida cognoscenda. Cf. Plin. XVII, 5, 3. Colum. II, 2, 19. Add. Geop. II, 10." *H.* — 226. Iahnio ex plurimis et optimis Codd. *quocunque modo* scribendum esse videtur, ut ex praecedd. *eam* intelligatur. Quae tamen paulo durior esset ellipsis; ut taceam, *quocunque modo* pro simplici *quo modo* vel *quibus modis* hic minus aptum esse. Praeterea *quocunque modo* talis est lectio, quam nemo facile librarius mutavisset; unde igitur variae illae lectiones *quo quamque*, *quo quaeque*, *quamcumque* originem duxissent? — 227. Ordo verborum hic est: Si re-

Rara sit an supra morem si densa requires —
Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho,
Densa magis Cereri, rarissima quaeque Lyaeo —
Ante locum capies oculis, alteque iubebis
In solido puteum demitti, omnemque repones
Rursus humum, et pedibus summas aequabis arenas.
Si deerunt, rarum, pecorique et vitibus almis
Aptius uber erit; sin in sua posse negabunt
Ire loca, et scrobibus superabit terra repletis,
Spissus ager; glebas cunctantis crassaque terga
Exspecta, et validis terram proscinde iuvencis.
Salsa autem tellus et quae perhibetur amara,
Frugibus infelix, — ea nec mansuescit arando,

---

quires, rara sit, an nimis densa, ante locum capies etc. Vss. autem 228. et 29. eodem modo per parenthesin interpositi, quo v. 239. 240. Non recte Bothius ex quibusdam libris edidit *sit densa*, et in fine v. 229. punctum posuit. Non enim (quod iam Iahn. observavit) imperat poëta, ut haec fiant, sed exponit, quomodo fieri possint. — *rara*, soluta, mollis, quae humores facile imbibit. — *requires* Wagn. ex Med. a m. pr., tribus aliis Codd. et Serv. Dresd. (qui *requires* per Futura *videbis, inspicies* explicat) restituit. Vulgaris lectio *si forte requiras* dubitationem aliquam exprimeret (si forte requiras, quod quidem nescio utrum facturus sis necne) ab h. l. alienam. Cf. Wagn. Qu. Virg. VI, 4. — 230. „Si requiras, utrum rarum an densum solum sit, *oculis capies* s. eliges locum soli solidi, in quo *puteum*, altam foveam, scrobem (*βόθρον*, Geop. II, 11.) facias, iubeas fodi, sive, quod exquisitius, *demitti*. Porro *solidum* pro solido loco.“ *H.* De dictione *oculis capere locum* vid. ad Aen. I, 396. — 233. „*Si deerunt*, sc. arenae, terra, ad scrobem replendum, solum esse cense rarum; *sin* ea *negabunt posse ire in sua loca*, h. e. non poterunt redire (cf. v. c. 215.), spatiis foveae recipi, ut supersit terrae egestae aliquantum etc. Cf. Colum, II, 2, 19.“ *H.* — *vites almae*, quia praebent, quo te alas. Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 17. — 234. „*uber*, ubertas, uber et fecundum solum, vid. v. 185. [ibique adnott.]; h. l. simpliciter humus, solum: iungitur enim: *rarum uber* erit (cui opp. spissus ager, crassus: vid. Colum. III, 12, 2.) et pascuis et vineis aptum.“ *H.* — 235. *superabit terra* aut ita explicari potest, ut *superare* significet supereminere, exstare, quemadmodum apud Stat. Theb. IV, 458. *Quamquam infossus humo, superat tamen agger in auras;* aut ut idem sit, quod *superesse*, qua de re dictum est ad Ecl. IX, 27. Utram probes explicationem, sensus loci non mutatur. — 236. *glebas cunctantes*, quae vix cedent vomeri, vel quae aegre rastris confringi poterunt. (Cf. Geo. I, 94. et 105.) — *terga* non solum superficiem agri significant, in qua sulci fiunt, ut Heyn. interpretatur, sed ipsas porcas illas, de quibus vid. adnott. ad Geo. I, 97., ubi etiam de *proscindendi* verbo disputavimus. — *exspecta*, ut supra v. 27. et infra v. 421. — Eiusmodi solo subigendo *validis* opus est *iuvencis* (vid. adnott. ad Ecl. III, 29.); quare epitheton cum vi praepositum vides. — 238. *Salsum* et *amarum* solum cernitur aqua colo eliquata. De his soli appellationibus cf. Pallad. II, 13. in. Plin. XVII, 4, 5. et Geopon. V, 7. (*πικρὰ ἢ ἁλμυρά*), a Voss. laud. — *quae perhibetur amara*, quam vulgo amaram appellant, pro: quae est amara. De *perhibendi* vocabulo vid. adnott. ad Geo. I, 247. — 239. *infelix*, infecunda. Cf. not. ad Ecl. V, 37. — Wakef. et Iahn. parenthesin a *Frugibus* inchoant, ut sensus sit: Haec terra nec frugibus, nec vino, nec pomis apta est. Vulgari tamen interpungendi ratione numerorum elegantiae magis prospicitur. — *mansuescit.* Lucr. V, 1367. *fructosque*

Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat —
Tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos
Colaque prelorum fumosis deripe tectis;
Huc ager ille malus dulcesque a fontibus undae
Ad plenum calcentur; aqua eluctabitur omnis

feros mansuescere terra Cernebant. — *arando* passive, eo quod aratur. Cf. infra v. 250. ibique adnott. III, 454. etc. — 240. Vinum generosissimum et poma optima in tali terra degenerant. — „*nomen* pro generositate s. nobilitate Serv., Burm, et alii intelligunt. Sed dubito, an non de natura vini et pomorum simplici ratione intelligendum sit: naturam mutant fruges in alieno solo transpositae, eo vero mutato, pristinum suum nomen merito amittunt.“ Ita rectissime Schirach. p. 507. Schrader. *genus* temere mutatum voluit in *decus*. — 241. *specimen*, probatio, documentum, δεῖγμα. Cf. v. c. Lucr. IV, 209. *Hoc etiam in primis specimen verum esse videtur, Quam celeri motu rerum simulacra ferantur* etc. — De soli natura per gustum exploranda cf. Colum. II, 2, 20. et de arb. 3. Geopon. II, 10. V, 7., iam a Voss. laud. — Pronomen *tu* adiectum auget vim et gravitatem praecepti, ut alibi hortationis vel increpationis. Cf. infra III, 73. 162. I, 341. Aen. IV, 265. etc. — *qualus* est calathus s. saccus tenui vimine rarius contextus, inversae metae similis, prelisque uvarum et olivarum supponi solitus, per quem vinum vel oleum, quum illae exprimuntur, guttatim defluit, reliqua vero materia exire prohibetur, ut novum mustum vel oleum percoletur et liquetur (cf. Colum. IX, 15, 12. Cato R. R. 52, 2.); *colum* vero et ipsum est vas vimineum, iunceum, sparteum, per quod vinum vel oleum in aliud vas transmittitur (Colum. XII, 19, 4. Cato 11, 2. Plin. XXXVI, 23, 52.); quare Wagn. Qu. Virg. XXXIII. p. 545., hunc locum inter figurae ἑνὸς διὰ δυοῖν exempla referens, verba *qualos colaque prelorum* per „qualos, quales prelis subiiciuntur,“ et in edit. min. *qualos colaque* per viminea cola explicat. Cf. ad Geo. I, 498. III, 198. 473. et alibi adnotata. — *deripe tectis fumosis*, pro: sume de tectis. Ista enim vasa, ne vermibus aut humore corrumperentur, ad fumum in culina suspendi solebant. Cf. adnott. ad Geo. I, 175. et Voss. ad h. l. — 243. „*ager*, particula terrae ex eo, τῆς γῆς τι. — *huc - - calcentur* exquisitius quam *hic;* infert enim alterum, huc infundantur et *calcentur*, subigantur.“ *H.* De simili coniunctione verborum *huc ades* iam diximus ad Ecl. II, 45. VII, 9. Est autem, si summam rei spectamus, idem dicendi genus atque illud, ex quo licet coniungere *in potestatem*, *in mentem*, *in amicitiam esse*, *in custodiam habere* et similia, quae omnia ex duabus enuntiationibus (*in potestatem venire et in ea esse*, *in custodiam accipere et in ea habere* etc.) contracta esse, facile est intellectu. Vid. imprimis Kritz. in Iahnii Annal. phil. et paed. a. 1829. Vol. II. p. 51. idemque ad Sall. Iug. 112, 3., et praeter eos, quos iam laudavi ad Lucr. I, 889. Drakenb. et Ruperti ad Liv. II, 14, 2. Bentl. ad Ter. Heaut. V, 2, 33. Ruhnk. ad Ter. Eun. II, 2, 29. Boettich. Lex. Tacit. p. 25. Obbar. et Steuber. in Bibl. crit. a. 1828. I. p. 118. et a. 1830. I. p. 221. Held. ad Caes. B. C. I, 25, 2. Reisig. Praell. p. 718. et Hand. Turs. III. p. 344 sqq. Praeterea cf. adnott. ad Aen. II, 471. VII, 543. X, 637. XI, 781. et similes locos. — *a fontibus undae*, pro undis e fontibus haustis, i. e. undis fontium. Ita poëtae haud raro Praepos. *a* cum Ablativo simplici Substantivo iungunt pro Genitivo Subiecti, ubi res alicunde profecta vel desumpta indicatur. Cf. v. c. Lucret. II, 50. *neque fulgorem reverentur ab auro*, ubi vid. adnot. mea. Praeter eos, quos iam ibi laudavi, Viros doctos cf. Ruhnk. ad Ter. Andr. I, 1, 129. Weitz. ad Val. Fl. V, 243. Cort. ad Cic. ad Div. III, 13, 1. Herzog. ad Caes. B. G. II, 11. Iahn. ad Ovid. Met. IX, 136. Thiel. ad Aen. I, 730. et V, 45. Hand. Turscll. I. p. 35. cum iis, quae ad Ecl. I, 8. ad Geo. III, 2. et alibi adnotavimus. — 244. *Ad plenum* aut proprie possumus intelligere: usque ad plenum i. e. ad summum, ut colum plenum

Scilicet, et grandes ibunt per vimina guttae;
At sapor indicium faciet, manifestus et ora
Tristia tentantum sensu torquebit amaror.
Pinguis item quae sit tellus, hoc denique pacto
Discimus: haud umquam manibus iactata fatiscit,
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.

---

sit; aut, quemadmodum alibi, pro copiose, affatim (*zur Fülle*), positum accipere. Cf. Hor. Od. I, 17, 15. *Hic tibi copia Manabit ad plenum benigno Ruris honorum opulenta cornu.* Veget. II, 9. *Si vero in campi cursione - - in ordinanda acie ad plenum fuerint eruditi.* Eutrop. VIII, 10. *Philosophiae scientiam ad plenum adeptus*, et Hand. Turs. I. p. 122 sqq. — *eluctabitur. Eluctari* Wagn. recte explicat: per angustias atque obstacula aegre evadere; coll. Sen. N. Qu. IV, 2. *Nilus per angusta eluctatus*, Pacat. Paneg. 34, 4. *vix eluctatis cadaveribus evolvit*, et Cort. ad Lucan. II, 219. – 246. *At sapor. At* apud poëtas, qui graviora amant, haud raro pro *sed*, *autem*, *vero* legitur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXVII, 7., qui cum h. l. comparat III, 520 sqq Aen. I, 410 sq. 708 sqq. II, 222 sqq. III, 593 sq. VIII, 138 sqq. aliosque locos. — *sapor* aquae expressae. Heyn., post *manifestus* incidens, coniungit *sapor manifestus*, quod dictum putat pro: sapor manifesto vel manifestum indicium faciet; sed rectius Wakef., Iahn. et Wagn. ante *manifestus* Comma ponunt, ut *manifestus amaror* cohaereant. (Iahn. tamen in edit. II. sibi non constat, servans quidem hanc distinctionem, et tamen ad Geo. I, 477. adnotans, *manifestus* ad utrumque Subst., et ad *saporem* et ad *amarorem* pertinere). „*Amaror torquebit sensu ora tentantum*, h. e. gustantium, ex Lucr. II, 400. *At contra tetra absinthi natura ferique Centauri foedo pertorquent ora sapore.* Iam hic sensus haud dubie proprie *tristis* appellandus, quod de amaris rebus dici, supra ad I, 75. vidimus. Obvium erat poëtae iungere *sensu* s. sapore *tristi;* at exquisitius est transferre epitheta ad adiuncta; hinc *tristia ora.*" *H.* Ita etiam Schirach. p. 622 sq.; sed rectius Wagn. adnotat, *tristia* convenire *oribus*, quum amaror ea torqueat; saepe enim in actione obiectis adiungi epitheta, quae iis tantisper, dum actio duret, conveniant; velut infra v. 352. Aen. IV, 102. VII, 343. et alibi. — Pro *amaror* aliquot Codd. et Grammatici (ut Schol. Stat. Theb. V, 392.) praebent *amaro*, quam lectionem Wagn. censet fortasse Grammaticis deberi, qui desideraverint epitheton vocabulo *sensu* adiiciendum; sed amare Virgilium hunc nudum Substantivorum usum (v. c. Aen. III, 147. *terris.* ib. 363. *numine.* ib. 664. *gemitu.* IV, 46. *vento.* ib. 679. *ferro.* V, 161. *voce.* VI, 187. *arbore.* ib. 355. *aqua.* X, 102. *solo*), maxime autem voc. *ore* et *manu* sic ab eo frequentari (Aen. I, 614. II, 524. VI, 76. IX, 319. — III, 659. VII, 604. IX, 773. XI, 453. — Cf. etiam Geo. I, 430. Aen. II, 459. 717. IV, 344. V, 499.) Temere igitur Pier. et Heins. lectionem *amaro* praeferunt. Vulgarem lectionem (quae Barthio quoque ad Stat. Theb. V, 392. defenditur) praeter plurimos Codd. tuentur etiam Macrob. Sat. VI, 1. et Gellius I, 21. hunc locum comparentes cum Lucr. IV, 225., uno illo loco, quo praeter nostrum vox *amaror* videtur inveniri. — 248—250 „Pingue et glutinosum (simulque dulce) solum ipso tactu noscitur. — 249. *manibus iactata*, versata, trita, *fatiscit*, atteritur, ut solvatur in pulverem, abeat in arenulas, arida facta. Vid. Geo. I, 180." *H.* Terram friabilem describit, de qua cf. Varr. R. R. I, 9, 7. Plin. XXXVI, 21, 39. Cf. etiam Wakef. ad Lucr. I, 887., qui ad eiusd. IV, 231. pro *manibus iactata* coniicit legendum esse *manibus tractata.* — 250. *ad digitos lentescit*, lenta adhaeret digitis; *lentescere* enim, ut alibi est lentum, tenerum fieri (v. c. Plin. XXXVII, 10, 70. *gemma, si quis terat in vino, cerae modo lentescit.* Colum. II, 11, 12. (cicera) *paulum aqua maceratur, ut lentescat* etc.), ita h. l. valet glutinosum fieri; de Part. autem *ad* per nostrum *an* reddenda cf. Hand. Turs. I. p. 89 sq. — *habendo*, dum

Humida maiores herbas alit, ipsaque iusto
Laetior. Ah nimium ne sit mihi fertilis illa,
Neu se praevalidam primis ostendat aristis!
Quae gravis est, ipso tacitam se pondere prodit,
Quaeque levis. Promptum est oculis praediscere nigram,
Et quis cui color. At sceleratum exquirere frigus
Difficile est; piceae tantum taxique nocentes
Interdum aut hederae pandunt vestigia nigrae.
His animadversis, terram multo ante memento

---

manibus habetur vel potius dum quis eam habet; ut apud Lucr. I, 313. *annulus in digito subter tenuatur habendo.* Vide quae de hoc Gerundii usu, quem vulgo passivum habent, ad Aen. II, 81. disputavimus. Ad ipsam sententiam Heyn. comparat Plin. XVII, 4, 3. et Colum. II, 2, 18. — 252. *ipsaque Laetior*, i. e. ipsa per sese laetiores segetes gignit, non stercore roborata aut rivis irrigata, ut iam Wagn. rectissime interpretatur. De Pron. *ipse* pro *sponte* posito vid. adnott. ad Ecl. IV, 21. — „*Ah nimium ne.* Eregia variatio eius, quod simpliciter efferrent nostri homines: quod terrae genus nemo sibi optet. Similis inversio Geo. I, 456., ubi vid. not. Rem vid. apud Plin. l. l.“ — *mihi* sollicitum significat animum. Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 6. — *primis aristis* pro herbis surgentibus. Ceterum cum h. v. cf. Geo. I, 111. — 254—256. „Gravis, levis, et nigra terra sub censum cadit. Cf. Colum. II, 2, 15 sq.“ *H.* — *tacitam se prodit*, pro: tacita (non alio signo prodita) se prodit et hoc poëtice pro Adverbio *tacite.* Cf. adnott. ad Geo. III, 538. Aen. I, 644. III, 70. IV, 303 etc. — 255. *praediscere*, antequam ager colatur, cognoscere. Aliquot Codd. *praedicere*, male. — 256. *et quis cui color*, quo nomine appellandus sit cuiusque color. *cui* Heyn. explicat *cuicumque* telluri, rectius Wund. et Wagn. *cuique.* Sic enim interdum *quis* pro *quisque* post relativa; imprimis apud inferioris aetatis scriptores. Cf. v. c. Tac. Ann. II, 24. *ut quis ex longinquo venerat, miracula narrabat.* II, 26. *Addidit munificentiam Caesar, quantum quis damni professus erat, exsolvendo.* IV, 23. *ipsaque e provincia, ut quis fortunae inops, moribus turbidus, promptius ruebat.* ib. II, 26, 54. Hist. III, 58. etc. Cf. Boetticheri Lex. Tac. p. 396. Ramsh. §. 159. p. 575. not. †). Nos eadem ratione *Einer* haud raro dicimus pro *ein Jeder.* Non mirum tamen, in paucis libris veram lectionem corruptam esse in *Et quisquis color*, *Et quis cuique color.* — 256—258. Frigida terra ad cognoscendum difficilis est. — *sceleratum* pro noxio, pernicioso. Cf. Plin. XXIV. 13, 63. *Sceleratissimi serpentum haemorrhois et prester.* Appul. de herb. 8. *herba scelerata.* Mart. I, 102. *scelerata lues* etc. — *Taxi nocentes.* Vid. Plin. XVI, 20. *Taxus noxio fructu; letale quippe baccis, in Hispania praecipue, venenum inest.* Cf. etiam adnott. ad Ecl. IX, 30. — *interdum.* Vid. adnott. ad Ecl. VII, 50. et Geo. I, 477. — *hederae nigrae.* Vid. adnott. ad Ecl. VI, 54. — „*pandunt vestigia*, indicia praebent frigoris. Hoc melius ad rem et loci sensum; nam de cognoscendis et discendis soli naturis agitur; quam ut *vestigia* sint radices, quae late serpunt sub solo [ut Wakef. ad Lucr. X, 912. explicat].“ *H. Piceas* autem et *taxos* amare frigus, discimus ex Plin. XVI, 10, 18. et supra ex v. 113. — 259—262. „Transit ad *vinearum sationem*, de quibus copiose agit ad v. 419.; quamquam multa interposita, quae vitibus communia sunt cum aliis arboribus; et primum quidem *de faciendis scrobibus* (259—261.). Arbitror autem, ante oculos habuisse poëtam Xenoph. Occon. c. 16, 11 sqq. Serendarum vitium modi sunt tres: aut *in pastinato*, aut *in sulco*, aut *in scrobe:* Plin. XVII, 35, 7.“ *H.* Cf. etiam Colum. III, 13. 15. V, 4. 5. 6. de arb. 4. 46. a Voss. laud. — *multo ante*, quam seras aliquid. — „*Excoquere*, πέπτειν, πεπαίνειν, macerare, excoquendum curare sole, gelu, pruinis: Colum. XI, 3, 13. Ad id *concidimus terram scrobibus*, quod

Excoquere, et magnos scrobibus concidere montis,
Ante supinatas Aquiloni ostendere glebas,
Quam laetum infodias vitis genus. Optuma putri
Arva solo; id venti curant gelidaeque pruinae
Et labefacta movens robustus iugera fossor.
At si quos haud ulla viros vigilantia fugit,
Ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur

---

fit, quum scrobes crebros facimus, incidimus in terra; *concisam fossis Aegyptum* Iustinus II, 1. dixit. Quum autem vineae in collibus fere plantentur, *montes* memorat poëta." *H.* — Male tamen Heyn. pro *magnos* (montes, *weite Bergflächen*) praefert Martini coni. *magnis* (scrobibus), quum hic, ubi de collibus agatur, non quadret epitheton magnitudinis. Sed recte tuentur Codd. lectionem Iahn. (qui conferri iubet Plin. XVII, 35. 4. 7. Colum. III, 13. Xen. Oec. 17. 11. Theophr. III, 5.) et Wagn. Vult enim poëta docere, quam late pateat mons, totum esse scrobibus concidendum. — Idem ille Martin., Cuningh. et Cort. ad Plin. Ep. VII, 4. *et* ante *magnos* omissum, Bryant. autem et Heyn. sequens *Ante* in *Atque* mutatum volunt; utrumque temere. Tertio enim loco non opus erat Copula addita, quum Adv. *ante* repetatur. Cf. Wagn. adnot. ad Ecl. I, 70., qui Vir doct. ad h. l. comparat infra v. 294 sq. *multosque nepotes, Multa virum - - saecula vincit*, in Qu. autem Virg. XII, 15. p. 430. docet, productionem illam *Excoquerē magnos* prorsus insolitam fore, quum Vocalis *e* non nisi in Copula *que* arseos vi produci soleat (cf. adnott. ad Ecl. IV, 51.), quae Graecae Particulae τέ rationem sequatur. — 261. *Ante*; repete *multo* ex v. 259. — *supinatas glebas*, terram ligonibus inversam et erutam. — *Aquiloni ostendere*, exponere, ut frigore eius exeoquantur, mitescant. Heyn. confert Hesiod. Ἔργ. 611. τότε πάντας ἀπόθρεπε οἴκαδε βότρυς, Λεῖξαι δ' ἠελίῳ δέκα τ' ἤματα καὶ δέκα νύκτας. Nemes. Cyneg. 208. *tepidoque ostendere soli.* Stat. Theb. VI, 89. *lucos ostendere Phoebo.* Adde Varr. R. R. I, 24, 25. *ager soli ostentus*, coll. cum Cat. R. R. 6, 2. 4. et Nemes. Cyneg. 208. *catulos - - tepido ostendere soli.* Habuit etiam hunc locum ante oculos Columella X, 74—76. — *laetum.* Pauci quidam Codd. *lentum*, ut Ecl. III, 38. et alibi *lentae vites.* — 262—264. „Causam coquendi soli opponi puta. Nam optimus vineis serendis ager *putris*, seu resolutus et tener, est; v. ad v. 204. *putris* autem *fit ventis, pruina, opere.*" *H.* — *id curant*, faciunt, ut putre fiat solum. — 264. *movens* quum de vinea agatur, hic i. q. fodiendo concutiens et mollicns; alibi etiam de aratione dicitur. Cf. infra v. 316. Ovid. Met. III, 102. Lucan. VII, 861. etc. Vid. etiam adnott. ad Geo. I, 123. — *iugera labefacta*, i. e. pastinata; et *iugera* pro ipsa regione vitifera s. vineto, quod, ut agros, iugeribus solebant metiri; *iugerum* autem Rom. erat ager ducentos et quadraginta pedes in longitudinem, centum et viginti in latitudinem porrectus. Cf. Varro L. L. IV, 4. et R. R. I, 10, 1. Colum. V, 1, 5. Plin. XVIII, 3, 3. Quinct, Inst. I, 10. extr. — *fossor* hic, ubi de vitium cultura sermo est, i. q. vinitor; alibi omnino agricola. Cf. Hor. Od. III, 18, 15. *Gaudet invisam pepulisse fossor Ter pede terram.* — 265—268. „Diligentiores patresfamilias in seminario sive plantario educant vites, quas deinde in vineam transferant." *H.* De his vitiariis s. seminariis cf. Colum. III, 5. V, 5. de arb. 3. Pallad. III, 10. Plin. XVII, 10, 14—16. et 21, 35., a Voss. laudati. — 265. *At.* Vid. infra ad v. 447. — 266. 267. „*Arbores* h. l. pro vitibus. — *Seges*, quia *semina* dicit et *serere* communi vocabulo, quo et scriptores rei rusticae de vineis plantandis utuntur: sic et σπέρματα et σπείρειν; est *seges* surculorum. Eadem ab agricultura petita ratione paullo ante *arva, glebas, iugera* de vineis dixit, ut a vulgari sermone recederet poëtica oratio. *Sationis autem duo genera, malleoli vel viviradicis*, Columella III, 14, 2.; haec sunt *semina*. Cf. v. 302. — Curant,

Arboribus seges, et quo mox digesta feratur,
Mutatam ignorent subito ne semina matrem.
Quin etiam coeli regionem in cortice signant,
Ut, quo quaeque modo steterit, qua parte calores
Austrinos tulerit, quae terga obverterit axi,
Restituant. Adeo in teneris consuescere multum est.
Collibus, an plano melius sit ponere vitem,

ut locus, *ubi prima paretur* vitibus *seges*, h. seminarium vitium [s. vitiarium], simili ingenio ac natura [solo et situ] sit, quam *locus*, *quo mox digesta feratur*, h. e. transferatur et digeratur. In sermone pedestri diceres: locum similem ei, quo mox feratur." *H.* Non erat, cur Wunderl. de hac verissima locum interpretandi ratione propter Participium Perfecti dubitaret, et *segetem digestam* de seminibus iam in plantario ordinatis intelligeret, ut *digesta*, sicut in Participiis et Adiectivis fit, sensum prioris enuntiationis referat. Non enim in seminario, sed in ipsa demum vinea vites solent ordine digeri sive disponi (cf. infra v. 277.); quare etiam Vossii coniectura *digesta seratur* reiicienda est. *Digesta feratur* eodem modo dictum, quo Aen. I, 69. (ubi vid. adnott.) *submersas obrue puppes*, i. e. submerge et obrue. Vid. etiam supra ad Geo. II, 56. — 268. *mutatam - - matrem*, novam, ignotam sibi terram. Wakef. ex aliis libris male edidit *mutata semina*. Non enim semina mutantur, sed mater, sive locus, ubi primum vites plantatae fuerunt. Burm. cum h. l. confert Calpurn. II, 50. *Sucos ne forte priores Languida mutata quaerant plantaria terra*, et Colum. X, 153. *Sicco ut consuescit pulvere planta, Nec mutata loco siccos exhorreat aestus*. Cf. etiam supra v. 50. — „*ne ignorent*, adeoque nec adsuescant, nec in ea proficiant, nihil ferant. — 269—272. Provident quoque, qui vites plantant, ut restituant unamquamque eo situ, quo in vitiario steterat, cardinum coeli ratione habita." *H.* — *quaeque* paullo altius ad *arbores* v. 267. referendum. Respexit hunc locum Colum. V, 6, 19, 20. Voss. praeterea conferri iubet Theophr. II, 7. Pallad. III, 19. et Plin. XVII, 11, 16., qui tamen cum illis non consentiat. — *quae terga obverterit axi*, paullo liberius dictum pro: quam partem vitis tanquam tergus obverterit septemtrionali plagae. Cf. adnott. ad Geo. I, 329. Graser. tamen in Ephem. lit. Halens. 1835. ch. 185. p. 263. suspicatur, Virgilium scripsisse *qua* (sc. parte) *terga*. — *axi*, polo septemtrionali; *axis* enim ut omnino pro ipso polo s. cardine coeli, ubi axis infixa est, ponitur (v. c. apud Lucan. V, 422. VIII, 175. IX, 876. et saepius), ita interdum κατ' ἐξοχήν de polo arctico, qui a nobis semper cernitur, quum alter sub terra lateat, usurpatur. Cf. infra III, 351. et Cic. Tusc. I, 28, 68. *Globum terrae duabus oris habitabilem: quarum altera, quam nos incolimus, sub axe posita* (quae sunt Accii verba, a philosopho allata) - -; *altera australis ignota nobis*. — 272. Tanta est vis consuetudinis in rebus teneris. *Adeo* (nostrum *so*), in orationis initio positum, haud raro sententiae alicui s. epiphonemati proponendo inservit; qua de re cf. Drak. ad Liv. II, 43, 10. et IV, 31, 5. atque Hand. Tursell. I, 152., qui tamen, hunc usum ad mediam latinitatem pertinere, non Ciceronianum esse docet. Cf. loci ab Handio allati: Liv. II, 43, 10. II, 47, 11. XXVII, 9, 1. Dial. de caus. corr. el. 26. Tac. Agr. 1. etc. — *in teneris*. Ita Codd., quos novimus, omnes, ut Heinsio, in aliis libris *a teneris* legi affirmanti, non multum fidei tribuendum videatur, quamquam ita exhibet Quinct. I, 3, 13., non minus memoria lapsus, quam Schol. Hor. Od. III, 11, 9., ita h. l. afferens: *a teneris assuescere multum*. Sed Verbum substantivum in eiusmodi formulis *multum*, *longum*, *meum est* etc. non facile omitti, iam ad Ecl. III, 108. adnotatum. *Res tenerae* redeunt infra v. 343. — 273. 274. Non omnino hic agitur de quaestione, utrum melius sit vineam in colli, an in plano campo facere; sed docet poëta, vineam facturo et pro coeli regionum-

Quaere prius. Si pinguis agros metabere campi,
Densa sere; in denso non segnior ubere Bacchus; 275
Sin tumulis adclive solum collisque supinos,
Indulge ordinibus, nec secius omnis in unguem

---

que varia natura et pro vitium diversis generibus considerandum esse, utrum collinum an campestre solum vineae instituendae eligere ipsum oporteat. Cf. Colum. III, 1, 5. et Plin. XVII, 22, 35. §. 16. — *ponere vitem* pro vulg. *p. vites* Heins. e melioribus libris restituit. Vid. adnott. ad Geo. I, 284. Iahn. et hic *vites* recipiendum putavit. — 274—275. Si in plano et pingui campo vineam instituis, densas, sin in colle (ideoque minus pingui solo), raras planta vites. — *Metari agros*, scil. finiendo, h. l. pro eo, quod sequitur: vineam instituere, facere. — 275. „Haec aut sic accipies: *in denso ubere* (v. 234.) *non segnior Bacchus*, h. e. in solo denso (cf. 229.) vini non minus laetus proventus (*segnis* de proventu: vid. ad Geo. I, 142.), etiamsi *densa*, h. dense, plantes: aut *in denso*, h. e. quum, minoribus spatiis relictis, densae ponuntur vites, *Bacchus non segnior ubere*, h. ubertate, est, scil. si in pingui solo vineam facis. Utrumque recte fit, sed posterius verius. At in *densa ubertate*, quomodo verba *in denso ubere* explicant, vix Latine dici potest.“ *H.* Rectius Wunderl.: „*densum uber* est solum densum vitibus, ut *litus densum* est densum arenis, Ovid. Metam. II, 176.“ (quem tamen locum Bach. aliter intelligit) et Wagn. in edit. min. haec adnotat: „Satis fuerat dixisse *in denso*, i. e. in densa segete; ipsa autem densitas quum ubertatis quandam speciem prae se ferat, propterea adiecit poëta *ubere*.“ Ceterum Heyn. suspicatur, Virgilio hic ante oculos fuisse Xenoph. Oecon. c. 17, 8—11. — 276. *Sin* metabere *solum acclive tumulis*, i. e. ad tumulum assurgens. — Pro *supinos* Nonius s. v. Indulgere p. 326. et Parrhas. *supini* (sc. tibi sunt). Sed vulgatam praeter ceteros libros omnes tuetur etiam Schol. Cruqu. [Hor. Od. III, 4. — 277. 278. „*Indulget ordinibus* et is, qui simpliciter facit ordines, et is, qui laxiores ac rariores facit, magnis spatiis relictis, ut delectari quasi iis videatur. Bene Serv. *ordines effice laxiores*.“ *H.* Hoc sane rectius. Cf. etiam Schirach. p. 454. — 277. „*Nec secius* [vel, ut Wagn. Vol. V. et in edit. min. ex Med., Rom. aliorumque Codd. et Festi p. 263. Lindem. auctoritate scripsit, *Nec setius*, quum iam mensura primae syllabae ostendat, vocem non ex *secus* esse natam: cf. eius Orth. Verg. p. 472.] h. e. item, porro, etiam, nec minus, *arboribus*, vitibus, *positis*, *in unguem*, ad unguem, *omnis via quadret*, h. ordines exacte conveniant, congruant, *limite secto*, linea ducta, quae ordines facit. [Cf. adnott. ad Geo. I, 238.] Scilicet posteriora haec poëtica copia accedunt. Quincuncem respici docet Plin. XVII, 11, 15. *In disponendis arboribus arbustisque ac vineis quincuncialis ordinum ratio vulgata et necessaria, non perflatu modo utilis, verum et adspectu grata, quoque modo intueare, in ordinem se porrigente versu.*“ *H.* Quincunx enim hanc praebet speciem:

* * * *
* * *
* * * *
* * *
* * * *

Cf. Varr. I, 7. Colum. III, 13, 15. IV, 30. Cic. de sen. 17. Quinct. VIII, 3. Voss. (et cum eo in priore certe edit. Iahn., qui tamen in edit. II. hanc sententiam retractavit), leniore post voc. *quadret*, plena autem in fine v. 283. interpunctione posita, iungit *Nec secius - - ut*, quod pro *non secus* s. *aeque - - ut* positum esse censet. Sed ut concedam *secus - - ut* pro *secus - - ac* non minore iure dici potuisse, quam apud Plaut. Aul. prol. 22. *pariter - - ut*, apud Hor. Od. I, 16, 7 — 9. et Plin. Ep. I, 20, 1. *aeque - - ut* (cf. Bach. ad Tibull. IV, 12, 2.), quamquam apud Hor. Od. III, 25, 8. vulgatum *secus - - ut* iam a Bentleio ex Codd. in *secus - - ac* mutatum est, nemo tamen exemplo comprobaverit, Latinos unquam Comparativis *secius*, *minus*, *magis* etc. adiunxisse Particulam *ut*. Quare *nec secius* ad antecedentia referendum, *ut* autem pro *veluti* positum esse censeo. Omnem enim locum ita intelligo: Si in pingui agro vites plantas, densas planta

Arboribus positis secto via limite quadret.
Ut saepe ingenti bello cum longa cohortis
Explicuit legio, et campo stetit agmen aperto, 280
Directaeque acies, ac late fluctuat omnis

ordine non anxie servato; sin colles vitibus conseris, indulge ordinibus (s. antibus: cf. v. 417., *pflanze in Reihen*), neque secius, quam in arboribus (i. e. vitibus) ponendis omnino indulges ordinibus, effice etiam, ut omnis via secto limine quadret, i. e. accurate respondeat, arboribus positis, h. e. ut intervallis aequaliter dimensis et vitibus ad lineam positis omnes viae s. spatia inter singulos vitium ordines aequales sint, sive paria usquequaque, in rectum, in transversum, in obliquum, intervalla habeant (cf. v. 284.); nam ordinibus utcunque indulgere etiam is potest, qui vites non ad lineam neque aequis intervallis servatis plantat; *secto* autem *via limite* pro via vitium ordines quasi secante eo facilius a poëta dici poterat, quum Romani limitibus, quibus agri disterminabantur (*Raine*), non minus quam nos pro viis uti solerent. Ceterum de quincunce, non de hac vitium collocatione: * * * * quam Martin. et Manso * * * * hic describi arbitrantur, * * * * Virgilium cogitare, qui tum ceterorum rei rusticae scriptorum communi sententiae repugnaret, Voss. iam demonstravit. *Quadrandi* enim vocabulum, primam et propriam significationem fere nusquam servans, plerumque idem est, quod *ex omni parte congruere*, quemadmodum quadrati lapides facile componuntur, ut apte congruant et sedeant (cf. Cic. Or. III, 44, 175. pr. Coel. 29, 69. ad Att. IV, 18. extr. etc.); *in unguem* autem non quadratam unguis formam respicit, sed, Servio teste, translatum est a statuariis, qui marmorum iuncturas unguibus probant, explorant; ut non differat significatu a voce. *perfecte, absolute, accurate:* cf. v. c. Colum. XI, 2, 13. *Materiam dolare ad unguem.* Apulei. Flor. 23. *Lapis ad unguem coaequatus.* Hor. Sat. I, 5, 32. *ad unguem factus homo* etc. Quod denique ad comparationem attinet vitium ordine dispositarum cum legione longa, quae cohortes explicuerit, iam haec ipsa verba indicant, de acie in longum porrecta et manipulatim structa sermonem esse, quae et ipsa hanc habebat quincuncialem speciem:

Hastati: □ □ □ □
Principes: □ □ □ □
Triarii: □ □ □ □

Conf. Lips. de mil. Rom. IV, 1. Quare aptissime adiungi hanc comparationem: Ut legio cohortes (manipulatim) solet explicare, (ita) *omnia sint paribus numeris dimensa viarum* (intervallorum), nemo non videt. Haec mihi videtur simplicissima locum intelligendi ratio, cui distinctionem accommodavi. Superest, ut etiam aliorum sententias breviter commemorem. Wagn. locum sic distinguens: *Indulge ordinibus, nec secius omnis, in unguem arb. positis, secto* cett., voc. *secius* coniungit cum *arboribus positis* tamquam Ablativo rei comparatae, omnemque locum sic interpretatur: nec secius quam arbores in unguem, i. e. accurate s. in quincuncem, positae, quadrent ac digerantur vites; ut haec sit poëtae sententia: non minorem in vitibus, quam in arboribus, disponendis adhibendam esse curam. Sed ut non urgeam Ablativum vocabulo *secius* paullo insolentius adiunctum, ipsam tamen comparationem illam vitium cum arboribus ab hoc loco alienam puto. Wunderl. autem cum Forcellinio *non secius* accipit pro: eodem modo, sive in plano sive in colle vitem ponas; quod superioribus prorsus adversari in promptu est. Hildebrand. porro, Censor edit. meae in Iahnii Novis Annall. l. l. p. 167., quem me non satis intellexisse puto, aliis tantum verbis eandem, quam ego, proponit explicationem. Quid autem sibi velit Vir doctus in Seebodii Nova Bibl. crit. VIII, 2. p. 1192 sq., qui sensum loci his verbis illustrasse sibi videtur: „*pflanze man die Reben auf Abhängen oder im Blachfelde, dicht oder weit; gut, nur halte man Reihen und sehe mit eben der Sorgfalt auf den Haupt- und Kreuzgang*", non satis apparet. — 279—283. Cum hac splendida comparatione cf. Lucret. II, 323—332. — Iunge verba: *Ut cum saepe* et cf. adnott. ad Aen. I, 148. — *longa*

Aere renidenti tellus, necdum horrida miscent
Proelia, sed dubius mediis Mars errat in armis:
Omnia sint paribus numeris dimensa viarum;
Non animum modo uti pascat prospectus inanem,
Sed quia non aliter vires dabit omnibus aequas
Terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.
Forsitan et scrobibus quae sint fastigia quaeras.
Ausim vel tenui vitem committere sulco.
Altior ac penitus terrae defigitur arbos,

eo ipso quod se longe explicat. — *late tellus fluctuat aere*, poëtice pro: aeris, h. e. armorum, fulgor fluctuat, coruscat in terra, dum moventur arma et agitantur. — 282. *renidenti* ex Lucret. l. l. 328. *Aere renidescit tellus.* — Pro *miscent* Wakef. ad Lucr. V, 504. coni. *miscet* (Mars), vel potius antiquiore forma *miscit*, temere. Dictio autem *proelia miscere* redit Geo. III, 220. Vid. etiam Tibull. I, 3, 64. et Prop. II, 27, 8. — 283. *mediis in armis*, inter duo exercitus. — *Mars errat dubius*, quum adhuc incertum sit, ab utra parte et quando pugna initium habitura sit. *Dubius Mars* legitur etiam apud Ovid. Am. I, 19, 29. II, 9, 47. et alibi, sed plerumque dubii pugnae eventus ratione habita, de quo hic non quaeritur. Cf. Burm. ad h. l. et ad Val. Fl. VI, 545. — 284. Wakef. ad Lucr. V, 320. (ubi *omne terrarum* legitur) coniungit *omnia viarum* (i. e. omnes viae), coll. Lucr. I, 660. (*vera viai*) et Prop. III 7, 9. (*omnia rerum*). Quod dicendi genus quamquam a Virgilio alibi interdum usurpatur (cf. adnott. ad Geo. I, 393.), ab hoc tamen loco alienum videtur. — *pares numeri* (scil. pedum) *viarum* sunt paria intervalla viarum inter vites. — 285. „Ordines vitium sunto pares, non modo delectationis causa, quam animus ex prospectu capiat. — *animus inanis* h. l. eius, qui inani prospectu delectatur, qui probat rem, quae tantum ad voluptatem facit, nullam utilitatem habet, quae patrifamilias proposita esse debet.“ *H.* Cod. Brit. *inanis*, quae coniectura videtur docti cuiusdam librarii, cui obversabatur locus Aen. I, 463. Quare non erat, cur haec lectio Burmanno tantopere placeret. — 286. *vires dabit aequas*, i. e. aeque suppeditabit alimenta, succum; *in vacuum*, in aërem; quia tum vires vitis nimia palmitum fronde non poterunt absumi. — 288—297. De profunditate fovearum s. scrobium, qua de re cf. Colum. III, 13, 2. IV, 1, 2 sq. V, 5, 2. XI, 2, 28. id. de arb. 4. Pallad. II, 10, 2 sq. Plin. XVII, 16, 35. §. 22. Geop. V, 12. et Xen. Oec. 19, 3—7., qui iam Vossio commemorantur. Est autem, ut Heyn. docet, coll. Theophr. de caus. pl. III, 5., vitis *ἐκ τῶν ἐπιπολαιοῤῥίζων*. — *forsitan* in coniectura, quae aliquam rem anteoccupat. Cf. Hand. Turs. II. p. 713., qui comparat Aen. II, 506. Cic. pr. Rosc. Am. II, 5. de Off. III, 6, 29. Liv. V, 52, 5. Quinct. I, 5, 16. aliosque locos. — *scrobibus quae sint fastigia*, quam profundi esse debeant; *fastigium* enim apud scriptores rei rust. i. q. profunditas vel potius declivitas, eadem ratione, qua *altus* haud raro pro profundus dicitur. Cf. Varr. R. R. I, 20, 5. *spectandum, quo fastigio sit fundus*, i. e. quam altus et declivis; id. I, 14, 2. *fossa ita idonea, si - - fastigium habet.* Cf. etiam Lucan. IV, 295. *puteusque cavati Montis ad irrigui premitur fastigia campi.* Iahn. laudat. Miscell. Observatt. Vol. V. T. I. p. 65. — 289. *tenui sulco*, scrobe. Iubent autem scriptores rei rusticae II. II. eiusmodi scrobes minimum unius pedis cum dimidio, summum quatuor pedum altos fieri. — 290. At arbores, quibus vites iungantur s. maritentur, altius in terram sunt defigendae. Wakef. *arborem* falso ipsam vitem (vid. Schirach. p. 581.) esse putat, et locum sic explicat: „Vitem sulco tenui non dubitaverim committere; ipsa enim radices suas, quae est natura arboris, altius demittet. Ita vero potissimum cum esculo se res habet, quae non minus alte terris defigi sponte solet, quam ad coelum erigi.“ De aesculis et quercubus,

Aesculus in primis, quae, quantum vertice ad auras
Aetherias, tantum radice in Tartara tendit.
Ergo non hiemes illam, non flabra neque imbres
Convellunt; immota manet, multosque nepotes,
Multa virum volvens durando saecula vincit.
Tum fortis late ramos et brachia tendens
Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem;

---

quibus vites alligarent, a vinitoribus plantatis cf. Colum. V, 33. et Plin. XVII, 20, 34. — *Altior* pro vulg. *altius* Heins. e Medic. restituit. — *penitus*. Cf. v. c. Aen. X, 526. VIII, 242 etc. De coniunctis autem verbis *altior ac penitus* cf. adnott. ad Geo. I, 142. — *defigere*, ut infra v. 346. *premere*. De constructione *terrae defigere*, pro in terra, cf. Aen. XI, 205. et XII, 130. (ubi vid. Wagn.), adnott. ad Aen. V, 48. et Ruddim. I. p. 274. — 291. De *aesculo*, ex cuius descriptione hic ornatum aliquem loci poëta quaerit, vid. supra adnott. ad v. 16., de signif. autem verborum *ad auras* quae Ecl. I, 57. adscripta sunt. Verba *quantum - - in Tartara tendit* iterum leguntur Aen. IV, 445. 446. de quercu, et adumbrata sunt ex Hesiod. Theog. 720 sqq. Ceterum nostrum locum respiciunt Val. Flaccus I, 580. 581. et Plin. XVI, 31, 56. — 293. *imbres* Wagn. interpretatur per torrentes ex imbribus collectos. — 294. Heyn. suadet nobis verba ita coniungere: *multosque nepotes* (hoc enim Heins. ex Med. et Vat. restituit pro reliquorum omniumlectione *multosque per annos*, quae Wagn. ex Geo. IV, 208. videtur fluxisse) *durando vincit*, h. e. vita superat, *multa virorum saecula volvens*, exigens; sed praestat haud dubie altera ratio, ab eodem Heyn. commemorata: *multos nepotes, multa virum saecula vincit durando, volvens*, scil. ea saecula, i. e. alterum ex altero transigens. Cf. Aen. I, 13. et VI, 748. — *virum saecula* sunt hominum aetates. Cf. adnott. ad Geo. I, 468. Ceterum variavit Maro versus Lucretii I, 203. *Multaque vivendo vitalia volvere saecla*, et III, 961. *Omnia si pergas vivendo vincere saecla.* — 296. *Tum.* „Aut multum ego fallor, aut legendum est *Tam fortes* etc., h. e. tam fortis est. Non enim arbor tum demum fortes ramos habere dicenda est, quum multos nepotes durando vicerit, h. e. quum annosa fuerit, quum contra sit, siquidem quo quaeque vetustior est arbor, eo debiliores fieri eius ramos consentaneum est; sed quia fortes sunt rami et tota arbor, ob eam causam multa durat secula. Cf. v. 426—428." Haec *Both.* Virg. Virg. p. 11., quem fugisse videtur, eandem coniecturam iam Vossio in contextum adeo receptam esse. Sed recte reiecit eam Wagn. in Qu. Virg. XXV. p. 501., hunc locum inter eos referens, ubi *tum* in enumeratione et descriptione usurpetur, ut Ecl. II, 49. Geo. I, 388. III, 227. 257. Aen. I, 104. 164. II, 697. III, 228. IV, 250. VI, 20. 278. 578. etc. Cf. etiam Wunderl. Epist. ad Heer. p. XV. et Iahn. ad Ecl. III, 10. p. 373. ed. II. — 297. „*sustinet* pro vulgari *efficit, reddit;* sed ornate; nam simul ramorum magnitudinem, oneris notione adiecta, declarat. Sunt igitur duo, quae radicum altitudine efficiuntur, primum, quod ita arbor firma ac diuturna est, secundum, quod ita truncum habet satis validum ad ramos latissimos sustinendos." *H.* Wagn. rectius voc. *sustinet* proprie intelligendum esse censet, Qu. Virg. IX, p. 413. *umbram* (hic et Geo. I, 191. II, 19. 489. IV, 511. Aen. II, 514. VIII, 276. Ecl. IX, 20. Aen. I, 165. X, 190.) de ipsis densioribus arborum frondibus explicans, quas nos coronas arborum vocemus. — *ipsa* opponitur *ramis;* nam per Pron. *ipse*, ut totum aliquid a parte, ita etiam pars potior a reliquis partibus distinguitur, quod docet Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 467. Cf. infra III, 387. IV, 274. 543. Aen. VII, 814 sqq. X, 226., XII, 303. — *ingentem umbram.* Vid. supra ad v. 19. — 298. „De situ vinearum, de quo dissensus fuit inter veteres, Colum. III, 12, 5. - - *coeli, cuius regionem quam spectare debeant*

Neve inter vites corylum sere; neve flagella
Summa pete, aut summa defringe ex arbore plantas: 300
Tantus amor terrae; neu ferro laede retuso

---

vineae, vetus est dissensio. - - Virgilio de industria occasum sic repudiante: Neve tibi ad s. etc. Plin. XVII, 2. *Virgilius ad occasum seri damnavit.“ H.* Cf. idem Plin. XVII, 23. Colum. III, 2, 21. Pallad. I, 6. II, 13. et Geop. V, 4. — De duplici *neve* s. *neu* poëtice pro *ne - - neu* usurpato (ut contra etiam duplex *ne* interdum pro *ne - - nen* ponitur: vid. Aen. XII, 72. ibique adnott.) cf. Geo. IV, 47. Aen. IX, 42. 91. Dissen. ad Tibull. I, 2, 37. Haud. Tursell. IV. p. 175. et quos laudat Obbar. in Exc. ad Hor. Ep. I, 11, 23. Fasc. V. p. 124. — 299. Cf. Plin. XVII, 24, 37. *Necant invicem inter sese umbra vel densitate atque alimenti rapina. - - Vitis - - odit et caulem et olus omne, odit et corylum; ni procul absint, tristis et aegra.* Causa erat, quod corylorum radices longe lateque serpunt; Geop. vero IV, 1. et Theophr. III, 15. (a Voss. allati) inter vites non nisi arbores, quae minores radices agant, seri iubent. — *neve flagella* etc. Surculi non ex cacumine, sed ex media parte vitium petendi sunt; quod praeceptum etiam de aliis arboribus valet. Cf. Plin. XVII, 14, 24. Colum. III, 10. 17. 18. et de arbor. c. 3. Schirach. p. 415. — *flagella* sunt extremi vitium ramuli. Cf. Varr. R. R. I, 31, 3. Colum. III, 6, 3. 21, 7. IV, 10, 2. Catull. LXII, 52. Gallis etiam nunc *flêches* vocantur. — *pete*, scil. quae plantes. Secundum Burm. *petendi* verbum hic significat „conatum stantis in terra attingendi summa flagella, ut Ecl. VIII, 40.“; qua de re num vere cogitaverit poëta, in medio relinquamus. Wakef. pro *pete* temere coni. *mete.* — 300. *arbor* hic neque ipsa est vites, ut vulgo putant, neque arbor, quae maritata est viti, sed, ut Wagn. verissime docet, quaevis arbor frugifera, quae hic cum vite coniungitur, quia ex ea quoque media, non extrema, surculi petendi sunt. Non enim de solis vitibus, sed de insitione omnino hic agere poëtam, iam v. 302 sqq. docent. Praeterea vero etiam conferendus est Plin. XVII, 14, 24., qui hoc ipsum Virgilii praeceptum respicit sic scribens: *Oleis circa medias succus: inde et surculi: cacumina sitiunt. - - Virgilius ex cacumine inseri vetat. Certumque est, ab humeris arborum orientem aestivum spectantibus surculos petendos. — defringe* est Med., Rom., Potter. et praestantiorum fere omnium Codd. lectio, quam, Cerdae iam et Burmanno probatam, cum Wagn. restituimus pro vulg. *destringe. Destringere* enim, i. e. auferre aliquid de superficie (nostrum *abstreifen:* vid. adnott. ad Geo. I, 317.), si de fructibus vel foliis (*abluuben*) ageretur, praeferendum esset, non vero ad surculos quadrat. Voss. quidem negat defringi surculos, qui potius resecentur; sed Wagn. docet, lectionem *defringe* defendi verbis Varr. I, 40. *et quae de arbore transferas, ut ea deplantes potius, quam defringas;* ubi *deplantare* et *defringere* non ita differant, ut illud sit ferro resecare, hoc manu frangere, sed ut illud (quo etiam utuntur Plin. XVII, 16. extr. et Colum. II, 2, 26.) leniorem, hoc paullo violentiorem surculi petendi modum significet, neutrum vero notionem ferro abscindendi proprie adiunctam habeat; Virgilium autem *defringendi* vocabulo eo magis hic uti potuisse, quum non de modo, quo, sed de loco, unde auferendus sit surculus, praecipiat, neque iubeat, sed vetet rusticum aliquid facere, scil. *defringere plantas e summa arbore;* ut commode uti potuerit eo verbo, quod (secundum Varronem) rem sinistre factam indicaret. Haec mihi verissima videntur; quare Wakefieldi sententiam, qui ad Lucr. V, 1064. *defringe* pro mero glossatoris interpretamento habet, reiiciendam esse puto. Dixit etiam de h. l. Victorius ad Varr. R. R. I, 40. — 301. „*tantus amor terrae*, tam magna, notabili aliqua consuetudine telluris tenentur illae inferiores partes, ut laetiorem ubertatem ab iis, quam ex summis partibus, exspectare possis.“ *H.* — 301. 302. *neu ferro laede* etc. De hoc praecepto, quod non de solis vitibus, sed de omnibus arbori-

Semina; neve olea silvestris insere truncos:
Nam saepe incautis pastoribus excidit ignis,
Qui, furtim pingui primum sub cortice tectus,
Robora comprendit, frondesque elapsus in altas
Ingentem coelo sonitum dedit; inde secutus
Per ramos victor perque alta cacumina regnat,
Et totum involvit flammis nemus, et ruit atram
Ad coelum picea crassus caligine nubem,
Praesertim si tempestas a vertice silvis
Incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.

---

bus, unde surculi petuntur, intelligendum, vid. Colum. IV, 24, 21. 22. *neu - neve*. Cf. not. ad v. 37. — 302. *semina* sunt surculi, ut v. 268. — *neve olea s. insere truncos*; noli oleae surculos oleastris insercre; eiusmodi enim arboretum facile incendio absumitur, et tum olcae rursus degenerant in oleastros. Vulgo etiam haec de vitibus accipiunt; quae ratio quam perversa sit, Wagn. iam ostendit. — *olea* cum Wagn. restituimus pro vulg. *oleae*, quod ortum videtur ex lectione *oleas* apud Foggin., in qua litera *s* e proximo voc. *silvestris* adhaesit. Tuetur autem (Wagnero docente) receptam lectionem Pallad. V, 2., haud dubie haec ipsa Virgilii verba respiciens: *Nunc locis temperatis oliva inseratur. - - Sed ut oleastro inseras, contra illud, quod ex oliveto insito et casu incenso renascitur oleaster infelix, sic providendum est.* — *insere* igitur proprie et de vera insitione intelligendum, non pro *intersere* positum est, ut Heyn. censet, qui, de vitibus haec omnia intelligens, coll. Theophr. h. pl. V, 10. docet, hoc propterea vetari, quod oleaster, spissa et pinguis arbor, facile ignem concipiat et incendio late sparso totam vineam vastet. — 305. *Robora*, solidum olcae truncum. Vid. supra v. 64. — 306. *coelo*, i. q. v. 309. *ad coelum*. Cf. adnott. ad Ecl. II, 30. — *secutus*, progressus, latius serpens. — *victor*, ignis, cui rami non possunt resistere. — 308. *nemus* non vinctum, ut Heyn. putat, sed olivetum indicare, iam supra demonstravimus. Cf. supra v. 181. *Palladia silva olivae*. — „*ruit*, agit, emittit, cieetat. Cf. Silius V, 510—514. ex nostro loco expressus; Aen. X, 504 sq. Hom. Il. XI, 155 sqq. XX, 490 sqq.“ *H.* — 309. *crassus caligine* Wagn. interpretatur per: crassum agens fumum, coll. Aen. IV, 384. VIII, 198., ubi *atri ignes* eadem ratione intelligendi sint. — 310. „*a vertice* poëtica copia et ornatu adiectum, h. desuper, ab alto, *εἰ δέ κε τηΐ Ὑψόθεν ἐμπλήξῃ δεινὴ ἀνέμοιο θύελλα*, Arat. Phaenom. v. 423. Sic fere Aen. I, 114. *ingens a vertice pontus In puppim ferit* ex Hom. Odyss. V, 313. *ἔλασεν μέγα κῦμα κατ' ἄκρης, ex alto* Ge. I, 324. et al. Et sic *descendunt* venti.“ *H.* Ita plerique interpretes, etiam Victor. Var. Lect. XIX, 8., h. l. recte intelligunt. Burm. autem, quum hic agatur de flamma, quae ab imo trunco sub cortice per pastoris incuriam coeperit, et deinde elapsa in ramos per cacumina regnet, *a vertice* explicat „a tergo, i. e. a campo puro et vacuo, unde incipit silva;“ coll. Aen. I, 114., ubi *a vertice* pariter „a tergo“ significet. Sed illum quoque locum Burm. male explicat, nec, quomodo umquam vox *verticis* hoc indicare possit, perspicio. Non cogitavit Vir doct., incendium iam ortum vento desuper ingruente vehementer augeri et latius diffundi. Cerda explicat: ab oleastrorum cacuminibus. Voss. denique: a septentrionali vertice montis, in quo vinea est instituta; quae tamen ratio et ipsa paullo artificiosior censenda. — 311. *ferens*, proferens, longe lateque spargens, diffundens, *glomerat incendia*, longius volvendo auget, facit, ut correptis deinceps singulis arboribus unum ingens incendium fiat. Cf. etiam adnott. ad Geo. I, 323. Burm. verba *glomerat ferens* comparat cum Geo. III, 412. *turbat agens*. Unus Moret. a m. sec. *furens*, quae varietas redit

Hoc ubi, non a stirpe valent caesaeque reverti
Possunt atque ima similes revirescere terra;
Infelix superat foliis oleaster amaris.
Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor 315
Tellurem Borea rigidam spirante movere.
Rura gelu tum claudit hiems; nec semine iacto

Aen. III, 473. Cf. Oudend. ad Lucan. V, 419. — V. 312 sqq. Heyn. ita interpretatur: „Quod si acciderit (*Hoc ubi*), vites quidem revirescere nequeunt, dum interea oleastri novas frondes agunt, solique totam denique vineam obtinent;“ quam rationem minime probandam esse, iam supra vidimus. Ceterum haud scio an omnis locus, Wakef. ad Lucr. IV, 662. suasore, melius ita distinguatur: *Hoc, ubi non a stirpe valent, caesaeque - - - terra, Infelix*, i. e.: Hac de causa, ubi non a stirpe valent eiusmodi arbores, quae non totae sunt oleae, sed trunci oleastrorum, insiti modo oleae, neque per radices ex ima terra revirescere possunt, solus oleaster superabit. *Hoc* enim, pro *propter hoc*, *hac de causa* positum, Lucretio potissimum satis usitatum sequente Coniunctione *ubi* (IV, 361. 555. 624. 660. 773 1086. V, 805 etc.). Cf. etiam mea ad Lucr. I, 122. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 1. 45. Ruddim. II. p. 355. not. Ramsh. 132. 5. Hand. Turs. III. p. 93. et infra ad v. 425. Philarg. docet fuisse etiam, qui iungere mallent: *Hoc ubi non, a stirpe valent. — a* (*stirpe*), *von Seiten;* si ipsa stirps invalida est; quare Wagn. Qu. Virg. I, 1. distinguendum putat inter h. l. et reliquos, ubi *ab stirpe* legitur (Geo. I, 171. Aen. I, 626. VII, 99. VIII, 130. IX, 603.), i. e. cum ipsa stirpe, a stirpe, radice, usque ad summum. — *caesaeque*. Heyn. desiderat *caesaeve*. Sed vide adnott. ad Geo. I, 442. et Wagn. Qu. Virg. XXXVI. p. 577. — 314. *infelix*, infecundus. Cf. adnott. ad Ecl. V, 37. — *superat* non solum significat „superest incendii calamitati,“ ut Heyn. interpretatur, de qua vocis signif. dictum ad Ecl. IX, 27.; sed, ut ex additis verbis *foliis amaris* patet, inest etiam notio ferae naturae insitione generosiorem reddita opprimentis et perdentis. — 315. 316. „De tempore serendarum vitium v. Colum. III, 14. et XI, 2, 22. 26. 79. adde Geopon. V, 6. Primum sationem vitis non borea flante esse faciendam, vid. Plin. XVII, 22, 35. §. 8. XVIII, 34, 77. §. 1. [adde Cat. 28. Colum. III, 19. V, 6. Pallad. III, 9. Geopon. X, 75. et Theophr. III, 5. a Voss. allatos]; tum 319. illam vere et auctumno curandam praecipit. Inter haec in laudes veris excurrit.“ *H. Nec tibi quisquam persuadeat;* cf. sup. ad Geo. I, 456. — *auctor*, qui suadet aliquid; nil amplius. — „*Borea spir.* Ex seqq. putes, de sola hieme agi, ad quam *boreas* spectat; nam *Rura gelu tum claudit hiems* etc. Est tamen praeceptum veterum, gelido vento non esse serendas vites, sed austro spirante; videtur ergo *boreas* cum iudicio memoratus esse: aquilone non flante. — *Movetur tellus* aratro, rastris, ligone, sarculo: etiam quum scrobes fiunt; at h. l. quum scrobes iam facti sint: vs. 258., dum illi in superficie sua refodiuntur.“ *H.* — Pro vulg. *moveri*, quod Heins. recepit ex duobus Codd. (Rom. et Mentel. pr.) atque Nonio s. v. *Rigidus*, cum Wagn. restitui reliquorum omnium librorum lectionem *movere*. Nam *persuadere* cum Infin. Passivi de eo tantum dicitur, quod credere iubemur, idque ab h. l. alienum; Nonii vero auctoritas, hunc versum non una cum praecedente laudantis, Wagnero iudice plane nulla est. Ceterum cf. Geo. I, 123. et 130. — 317. *tum*. Codd. Med. et Rom. *tunc*, quod cum emphasi aliqua ab hoc loco aliena dictum esset: (illo ipso tempore, *in der Zeit gerade*). Vid. Iahn. ad Ecl. III, 10. p. 371. ed. II. — *claudit hiems*, adstringendo facit, ut rura nihil proferant. Similiter Ovid. Met. II, 828. *Sic letalis hiems paulatim in pectora venit, Vitalesque vias et respiramina clausit.* Ut hiems *claudit rura*, ita contra ver *laxat* (vid. infra v. 331.), *remittit* (Tibull. III, 5, 4.), *solvit* (Hor. Od. I, 4, 1.) Vid. ad Geo. I, 44. adscripta. — *semine iacto*, surculis positis, ut v. 268., ubi vid. ad-

Concretam patitur radicem adfigere terrae.
Optuma vinetis satio, cum vere rubenti
Candida venit avis longis invisa colubris;
Prima vel auctumni sub frigora, cum rapidus Sol
Nondum hiemem contingit equis, iam praeterit aestas.
Ver adeo frondi nemorum, ver utile silvis;

nott. Sic etiam v. 319. *satio*. Cf. etiam Arat. 9. *σπέρματα πάντα βαλέσθαι*. — 318. *concretam* Heyn. active positum capit pro: quae concrescit, dum adfigitur, coll. Claud. XXVIII, 77. *Hinc tibi concreta radice tenacius haesit Et penitus totis inolevit Roma medullis*, et *adfigere* poëtice pro *adfigere se* dictum esse putat. Sed hanc rationem paullo duriorem esse, quisque videt. Quare satis opportune se offert Med. a m. pr. lectio *concretum*, quae duplici modo potest explicari, aut ut cum Vossio et Wunderl. pro Substantivo habeatur (quod legitur etiam apud Plin. XII, 16, 35. *in concretu albicantis succi*), hoc sensu: nec patitur radicem affigere terrae *concretum*, i. e. concretionem suam, quod Lucretiano loquendi more dictum esset, qui IV, 1235. de tenui hominis semine dicit: *locis quia non potis est adfigere adhaesum;* aut ut pro Adiectivo accipiatur ad *gelu* relato, unde haec sententia prodiret: gelu concretum non patitur, ut semen iactum radicem adfigat terrae, utpote concretae; quam rationem nuper Hildebrand. commendavit in Iahnii Novis Annal. XXVI, 1. p. 168. et quae sane Virgilianae elegantiae magis convenit. Quum tamen res non supra omnem dubitationem elata sit, in contextu contra ceterorum omnium Codd. auctoritatem nihil mutare volui. Vulgatam, si retinenda est, ita accipiendam puto, ut *radix* gelu *concreta*, constricta (cf. infra v. 376. III, 360. etc.) intelligatur, hoc sensu: hiems surculi radicem, quae terrae congelatae credita ipsa statim gelu concrescat, terrae adfigi non patitur. Nam *concretam adfigere* vulgari ratione explicatum (concrescere cum terra eique adfigi) languidus videtur pleonasmus. Accedit, quod, si mea probatur explicatio (quam video iam Burmanno placuisse) Pronominis reflexivi omissio (de qua vid. adnott. ad Geo. I, 133. 163. Aen. I, 234.) facilius videtur excusari posse: *hiems radicem non patitur adfigere* (se utpote) *concretam*. — 319. De re ipsa vid. Colum. III, 14. et Pallad. III, 9. coll. cum Theophr. III, 3. 4. Geop. V, 6. et Plin. XVII, 22, 35. §. 8., quos Voss. laudat. — *vere rubenti*, floribus variorum colorum pulchritudine insignibus splendido, ut alibi poëtis *purpureum*, pulchrum, dicitur. Cf. Geo. IV, 306. et adnott. ad Ecl. IX, 40. — V. 320. de ciconia intelligendus serpentibus inimicissima, quibus avidissime pascitur. Cf. Plin. X, 23, 32. et Interpp. ad Iuven. XIV, 74. *serpente ciconia pullos Nutrit et inventa per devia rura lacerta.* Isidor. XII, 7. *Ciconiae veris nuntiae, societatis comites, serpentium hostes.* Voss. docet, secundum Colum. XI, 2 (?), ciconias m. Martio ineunte in Italiam redire. — 321. *prima auctumni sub frigora*, i. e. mense Octobri exeunte: hiems enim a d. IX. m. Novembris incipiebat. Quare etiam Colum. III, 14, 1. aut vere, aut, si auctumno, a medio Octobri usque ad Decembrem vites seri iubet. — 322. *hiemem*, sidera, quae sol hiemis tempore intrat. Heyn. cum hoc versu comparat supra Geo. I, 312. *ubi iam breviorque dies et mollior aestas.* Wakef. pro *aestas* e coni. edidit *aestus*. — 323. „Ver non modo vitibus, sed omnibus omnino arboribus ferendis idoneum ac commodum tempus.“ *H.* — *adeo*, magis quam cetera anni tempora. Haud raro enim haec Particula in componendis pluribus rebus id significat, quod maius est ceteris vel omnium maximum. Cf. Hand. Tursell. I. p. 149 sq. Wagner., qui Qu. Virg. XXVI. *adeo* hic nihil aliud significare censuerat, quam quod supra Geo. I, 24., in edit. min. Particulam rectius ad vim veris ab autumno distinguendam putat adiectam, et per *γε*, *namentlich*, *besonders* explicat. — Per *nemora*, *silvis* (i. e. arboribus sua sponte et sine cultu crescentibus) opposita, arbusta intel-

Vere tument terrae et genitalia semina poscunt.
Tum pater omnipotens fecundis imbribus Aether
Coniugis in gremium laetae descendit, et omnes
Magnus alit, magno commixtus corpore, fetus.
Avia tum resonant avibus virgulta canoris,
Et Venerem certis repetunt armenta diebus;
Parturit almus ager, Zephyrique tepentibus auris
Laxant arva sinus: superat tener omnibus humor;

---

ligenda. Cf. supra ad v. 26. et 87. — 324. „Ἡ ὥρα γονιμωτάτη, Theophr. caus. pl. III, 4. Pulcherrimus versus, ut totus locus, quem imitatione expressum v. ap. Columellam X, 197 sqq. *Terrae tument, ὀργῶσι*, quod et ipsum a pubertate, ubi pectus et mammae turgent, quum ad tellurem tum ad fruges novas lacte ac succo turgentes transfertur." *H.* — *terrae poscunt semina*, quia sationis tempus adest. Voc. *poscendi* poëtae haud raro utuntur de rebus, quae ex naturae legibus certo ordine certisque temporibus fiant necesse est. Cf. Ovid. Met. I, 138. *segetes alimentaque debita dives Poscebatur humus.* id. Fast. II, 791. *poscunt sua tempora somni.* Plin. XVII, 22, 35. §. 8. *Siccus ager auctumno poscit seri.* Cort. ad Lucan. IV, 372. et Bach. ad Ovid. Met. II, 144. — *genitalia*, ex quibus procreantur fruges. Vid. etiam Wakef. ad Lucr. III, 721. et Ovid. Met. I, 416 sqq. — 325. „Aetheris connubium cum Terra imbre fecundante agros. Servatum hoc ex antiquo sermone, quo poëtae physicas res exponebant et ornabant, unde dehinc magna mythorum pars fluxit. Aether seu superior aër Iovis nomine insigniebatur. Expressit vero poëta proxime Lucret. I, 251 sq.: [*pereunt imbres, ubi eos pater Aether In gremium matris Terrai praecipitavit*] et II, 991 sq. [*Omnibus ille idem* (coelum) *pater est; unde alma liquenteis Humoris guttas mater quom Terra recepit.*] Cf. supra Ecl. VII, 60. [nbi vid. adnott.] Geo. I, 324. Hor. Epod. XIII, 1. Aeschyli et Eurip. locos apud Athen. XIII. p. 600. et Wernsdorf. in Poët. min. T. III. p. 536 sqq." *H.* Quare Tertull. Apol. 10. *Quis enim non coelum et terram matrem ac patrem venerationis et honoris gratia appellet?* Cf. praeterea Aristot. de gener. animal. I, 2. Stat. Silv. I, 1, 185. Arnob. V, 32. 34. 35. alii cum Cerda ad h. l. et Column. ad Ennium p. 180 sqq. ed. Hessel. Ex quibus locis (ut ex Lucr. IV, 183. *aetheria nubes*, Ovid. Fast. I, 682. *aetheria aqua* etc.) etiam patet, errare eos, qui aethera non nisi vacuam nubibus regionem designare putent. Cf. Dissen. ad Tibull. I, 7, 15. — 327. „*magnum corpus* Terrae intelligendum, ut Aen. VI, 727. de hoc universo. Expressi ex h. l. veteris poëtae versus in Pervigilio Veneris 61. 62.: *In sinum maritus imber fluxit almae coniugis, Unde fetus mixtus omnes aleret magno corpore.*" *H.* Solent autem poëtae idem Adiectivum in eadem enuntiatione vario Casu positum cum vi quadam iterare. Cf. v. c. supra Geo. I, 190. Lucr. I, 742. *Et graviter magnei magno accidere ibi casu.* Ovid. Met. III, 60. *et magnum magno conamine misit.* Ita etiam Aen. X, 842. *ingentem atque ingenti vulnere victum.* Praeiverat iam Hom. Il. XVIII, 26. *μέγας μεγάλωστι τανυσθείς.* Cf. etiam quae ad Ecl. VIII, 63. adnotavimus. — 328. *Avia virgulta.* Wakef. ad Lucr. II, 596. temere coni. *Laevia*, „i. e. tenuia, mollia, flexilia." — 329. Cf. Lucret. I, 10 sqq., — *certis diebus*, et boves quidem, secundum Voss., inter aequinoctium vernum et diem longissimum, equi mensibus Aprili, Maio, Iunio. — 330. *Parturit ager.* Vid. Ecl. III, 56. Supra v. 5. legimus *gravidus auctumno Floret ager.* — *almus.* Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 17. et supra ad v. 233. — 331. *arva*, quae frigore adstricta erant, *laxant sinus* (vid. supra ad v. 317.) *Zephyri auris.* Vid. not. ad simillimum locum Geo. I, 43. — *superat humor*, abundat. Terra admodum est humida. *Superare* pro abunde esse legitur etiam apud Cic. Or. II, 19. Sall. Cat. 20, 11. Iug. 68. [64,] 1. (ad quos locos cf. Kritz. et Dietsch.) Liv. III, 17, 4. Ti-

Inque novos soles audent se germina tuto
Credere; nec metuit surgentis pampinus Austros,
Aut actum coelo magnis Aquilonibus imbrem,
Sed trudit gemmas, et frondis explicat omnis.
Non alios prima crescentis origine mundi
Illuxisse dies aliumve habuisse tenorem
Crediderim: ver illud erat, ver magnus agebat
Orbis, et hibernis parcebant flatibus Euri:
Cum primae lucem pecudes hausere, virumque
Terrea progenies duris caput extulit arvis,

---

bull. IV, 1, 28. Ovid. Met. VII, 510. (ubi vid. Bach.), etc. imprimis autem cf. locus simillimus Lucr. V, 804. *Multus enim calor atque humor superabit in arvis.* Vid. etiam Nonius Marc. IV, 414. Heindorf. ad Hor. Sat. II, 2, 102. et quae infra ad Geo. III, 63. adnotavimus. Eadem significatione etiam *superesse* legitur. Cf. Gellius I, 22. et Passov. ad Tac. Germ. 6. p. 92. — 332. Lectionem *germina*, quae nititur Celsi apud Philargyr. et codd. Reg. et Fabricii auctoritate, receperunt Interpp. post Catroeum et Burm., quoniam de arborum fetu sermo sit. Vulgo *gramina*, quod Wakef., coll. Ovid. Fast. IV, 127. Manil. III, 653. etc., defendit, his verbis additis: „*Gramen* per se *flores* et herbas omnes superficie telluris enatas recte notabit; *germen* non ita, nisi dictionum consociatarum ope." Haec *germina in soles* (soli) *audent se credere*, quia in solem, in lumen prodeunt. *Novi* autem dicuntur *soles*, quia germina primum attingunt lumen. Cf. Ecl. VIII, 29. ibique adnott. Schirach. p. 448. male confert Geo. III, 551., ubi vid. adnott. Heyn. comparat Lucret. V, 779. *novo fetu quid primum in luminis oras Tollere et incertis tentarit credere ventis*, quem Virgilius ante oculos habuit, et Senec. Herc. fur. 147. (luscinia) *Pennas novo tradere soli Gestit*, qui hunc ipsum Maronis locum imitatus est. — 334. *magnis Aquilonibus*, vehementibus, procellosis. Sic *magnus* de ventis legitur etiam ap. Val. Fl. II, 665. Petron. Bell. Civ. 231. alios. — 336. „Observes, quanto cum ornatu philosophicam sententiam [cf. Lactant. de orig. err. II, 11.], sc. mundi natales in vernum tempus incidisse, exponat. Vulgatior est altera opinio, sed cum illa coniuncta, prima mundi aetate perpetuum ver affulsisse; unde nasci debuit phantasma paradisi, aetatis aureae, et alia similia." *H.* — *crescentis mundi*, pro vulgari nascentis, quod Bentl. ad Manil. II, 428. hic legendum coniecit. — 337. Non aliam rerum conditionem, aliud tum anni tempus fuisse putem, quum mundus creabatur. De voce *tenoris*, quae hic continuam et aequabilem tempestatem significat, vid. adnott. ad Aen. X, 340. — 338. *orbis agebat ver*, ut *agere festum* dicimus. Burm. comparat Ovid. Met. III, 327. *septem egerat auctumnos.* Dicit igitur poëta: per totum orbem terrarum ver erat; nihil amplius. — 339. *parcebant flatibus Euri*, non flabant. Vid. adnott. ad Ecl. III, 94. et Aen. I, 257. Voss. monet, Horatium quoque Epod. XVI, 54. de beatorum, quam fingit, insula canere: *Pluraque felices mirabimur: ut neque largis Aquosus Eurus arva radat imbribus;* de Euro autem, Graecis non minus quam Romanis odioso, epistolas myth. I, 35. conferri iubet. — 340. *Cum primae* pro *Cum primum* vel *primam* (lucem). Cf. adnott. ad Geo. I, 12. Quare non opus est Wakef. coniectura ad Lucr. II, 1038. prolata: *Quum primum.* — *lucem pecudes hausere.* Lux enim *liquida* (cf. Ecl. VI, 33.); quam propterea Lucr. IV, 203. *coelum rigare* dicit, ad quem l. Wakef. comparat simillimum nostro locum Anthol. Lat. Burm. III, 120, 5. *Ipsa dies ideo nos grato perlubit haustu*, i. e. sol nos irrigat ea luce, quam haurimus, bibimus. Cf. etiam adnott. ad Aen. X, 899. — 341. Post animalia homines quoque a terra nati. (Cf. adnott. ad Geo. I, 63. et Lucr. V, 789 sqq. atque locum parallelum Ecl. VI, 37 sqq.) Quare cum Voss., Iahn. et Wagn. recepi lectionem *Terrea progenies*, quam

Immissaeque ferae silvis et sidera coelo.
Nec res hunc tenerae possent perferre laborem,
Si non tanta quies iret frigusque caloremque
Inter, et exciperet coeli indulgentia terras. 345

praeter Medic. (a m. sec.) et unum Pottierii Cod. tuetur Lactantii Inst. II, 10. auctoritas et Philargyrii scholion: „Quia creditum est primos homines e terra natos, a qua humo homines existimabat dictos," quamque etiam Bentl. ad Hor. Epod. II, 18. vulgatae praefert. Ipsi autem Adiectivo *terreus*, de cuius usu dubitavit Heyn., auctoritatem conciliant Oudend. ad Frontin. VI, 1, 31. idemque ad Suet. Calig. 19. et Tzschuck. ad Pomp. Mel. I, 9, 4. Legitur etiam apud Varr. L. L. IV, 8. (*murus terreus*), ap. cund. R. R. I, 14, 2. (*terreus agger*), et Caes. B. G. I, 43. (*tumulus terreus*), quibus tamen locis omnibus ipsa materia, qua res constant, eo indicatur. Est igitur *Terrea progenies* Lucretii (V, 1410.) *genus terrigenarum*. Heyn. vulgarem lectionem *Ferrea prog.* ita explicat, ut simpliciter „durum genus, propter labores et aerumnas tolerandas" significare censeat. — *duris arvis*, nondum cultu mitigatis. Duo Codd. et aliquot editt. vett. *durum caput*, quam lectionem Wakef. ad Lucr. V, 778. amplectitur, quod „vernae tempestati, quum glebae putres Zephyro resolvantur, hoc epitheton minus congruat." — *sidera* non solum philosophis quibusdam Graecorum, sed etiam vulgo superstitioso naturae animatae adeoque divinae habebantur, quae propterea non mirum est hic hominibus ferisque creatis adiungi. Cf. etiam Geo. I, 32. IV, 226. Ovid. Met. I, 69 sqq. Fast. III, 111 sqq., a Voss. laudati. — 443. „Aut omnino ad veris naturam almam haec referimus, aut ad originem mundi inde a v. 336., ut *possent* dictum sit pro potuissent, et sic porro." *H.* Sic etiam Voss.; sed recte docet Iahn., hunc versum et duos seqq. non cum v. 336—342., sed cum praecedentibus iungendos esse, ut sensus sit: Nec nova sata et germina crescere et durare possent, nisi vernum tempus aestatem et hiemem intercederet. Causam igitur continet hic locus, cur *ver* a natura sit institutum. *Possent* autem minime pro *potuissent* positum (qua de re vid. adnott. ad Aen. III, 187.). Verissime enim *Iahn.:* „Neque illo tempore, quo mundus creatus est, commutationes anni quadripartitas, sed perpetuum ver fuisse poëta memorat, quare neque frigus et calor illius temporis commemorari potuit. Vid. Manso ad h. l." — *res teneras* Heyn. recte interpretatur nova sata, frondes, gemmas etc. Imitatur autem poëta et hic Lucretium I, 179 sq. *et vivida tellus Tuto res teneras effert in luminis oras*, ubi cf. Wakef. Vid. etiam Tibull. I, 7, 30. *Et teneram ferro sollicitavit humum*, ibique Dissen. et adnott. ad Ecl. VI, 34. — *perferre laborem*. Heins. tuetur Cod. Med. lectionem *sufferre*, coll. Aen. II, 492. Plaut. Poen. IV, 2, 32. aliisque locis. Petita autem haec ex Lucr. V, 1213 sqq. *Tentat dubiam mentem rationis egestas - - ecquae sit finis* (mundi), *quoad moenia mundi - - hunc possint ferre laborem;* unde etiam patet, quomodo hic locus intelligendus sit. *Labor* hic et infra v. 372. omnes vicissitudines et aerumnas indicat, quibus vita plantarum per vim frigoris aestusque et alia incommoda est opposita. (Cf. infra v. 372.) Poëtas enim de rebus inanimatis ut de animatis loqui, res notissima. Vid. supra v. 215. Quare Wunderl. *hunc perferre laborem* minus recte per crescere interpretatur. — 344. *quies*, temperies veris moderata s. ipsum ver, in quo quies, securitas est a frigore pariter atque ab aestu. — *iret*, esset, vel potius duraret; iterat enim hoc verbum notionem voc. *tenoris* v. 337. — *caloremque*. Copulam *que* haud raro versum hypermetrum efficere, satis notum. Cf. infra v. 445. III, 242. Aen. I, 332. II, 745. IV, 558. V, 753. IX, 650. X, 895. cett. et quae ad Geo. I, 295. et supra ad v. 69. adnotavimus. — 345. „*Excipiunt sese invicem* res, quae sibi succedunt; tum etiam res, casus, qui exsistunt, emergunt, *excipere nos* dicuntur, ut illo: *aliud bellum eum excepit.* Ita videtur h. l. dictum. Alioqui ex eo, quod *excipere* benigne aliquem tractare, fovere de-

Quod superest, quaecumque premes virgulta per agros,
Sparge fimo pingui, et multa memor occule terra,
Aut lapidem bibulum, aut squalentis infode conchas;
Inter enim labentur aquae, tenuisque subibit
Halitus, atque animos tollent sata; iamque reperti,
Qui saxo super atque ingentis pondere testae
Urguerent; hoc effusos munimen ad imbris,

---

signat, petitum videri possit, ut Coelum excipere dicatur Terram." *H.* Hanc alteram interpretationem cum Schirach. p. 402. et Wunderl. ego sequor. Voss. ita explicat, ac si coelum terras ut puerum recens natum exciperet, vel potius excepisset. Wagn. autem in edit. min. haec adnotat: „*excipit* me aliquid, i. e. accidit, contingit mihi aliquid diversum ab illo, quod ante fuit. Cf. Aen. III, 318." Burm. ad coniecturas adeo confugit, vel *Exciperet - - ventos*, vel *Adspiceret - - - terras* legi posse memorans. — *indulgentia* pro clementia, temperie coeli, quae secuta est frigoris calorisque molestiam. Heyn. comparat Gratii Cyneg. 295. *Dum tepida indulget terris clementia mundi.* Ita *primi clementia solis* apud Nemes. Ecl. I, 8., *clementia diei* apud Colum. IX, 13, 4. etc. — 346—353. De cura surculorum positorum agitur. — 346. *Quod superest* Lucretiana transeundi formula (I, 44. 920. II, 39. 183. 491. 547. III, 351. V, 770. etc.), quae apud Virg. redit infra IV, 51. Aen. V, 796. IX, 157. Cf. etiam Aen. V, 691. et XI, 15. — „*virgulta*, sarmenta intelligo, seu surculos vitium cuiusvis generis, sive propagines. — *premere* poëta de omni plantatione recte dicere potest, quum surculus in scrobe ponitur [pastino], defigitur, infoditur. Cf. Colum. III, 15, 4. et infra IV, 131." *H.* Idem est infra IV, 115. *figere*, et apud Colum. de arb. 3. *defigere.* — *per agros* est de vineis accipiendum, de quibus *serere*, *semina*, *seges* et similia saepe usurpantur poëtis. Cf. adnott. ad Geo. II, 267. — 347. *Sparge fimo.* Cf. Plin. XVII, 22, 35. §. 7. Colum. III, 15. Pallad. III, 9. a Voss. laudati. — *memor.* Vid. adnott. ad Geo. I, 167. — 348. Etiam conchae et lapides infodiebantur, ut radicibus spiramenta praeberent et aquam ad eas admitterent. Vid. Colum. l. l. et Theophr. Caus. Plant. III, 5. et 7., quem sine dubio poëta ante oculos habuit, Geopon. V, 9. et Pallad. II, 13. — *lapidem bibulum*, pumicem aut sabulosum. Cf. adnott. ad Geo. I, 114. — „*squalentes conchas*, mucosa aliqua saliva inductas; nam squalere dicuntur ea, quae madore, muco, sordibus, tum quocunque humore aut colore obducta sunt. Cf. ad Geo. IV, 91." *H.* Voss. *squalentes* explicat *starr*, *strotzend*, ut sermo sit de conchis, quae propter hunc ipsum squalorem non facile cohaereant et conglutinentur, sed pluviae vel aquae ex nasiterna commodum dent transitum. — 349. *inter* (spiramenta et rimas lapidis vel conchae) aut adverbialiter usurpatum, ut fortasse etiam infra v. 366., aut per tmesin a *labentur* divulsum. — „*tenuis halitus* venti inter pumicum ac testarum fragmenta, tamquam per spiramina, penetrare potest, atque ita radices fovere et recreare. Theophrast. l. l. ὅπως συῤῥοὴ γίγνηται τοῦ ὕδατος, καὶ τοῦ θέρους οὗτοι (οἱ λίθοι) καταψύχωσι τὰς ῥίζας. — 350. *animos tollent*, laetissime efflorescent; quae dicendi formula, de hominibus satis frequentata (cf. Plaut. Truc. II, 8, 10. Ter. Hec. III, 5, 56. Liv. III, 67. etc.), an alibi etiam ad res inanimatas transferatur, nescio. — *Iamque reperti*, h. e. fuere etiam, qui etc. „Iunge *urgerent super*, h. e. desuper. Compositum usurpavit Tacitus Ann. II, 23. *fluctu super - - urgente.*" *Wund.* Ita *super* legitur etiam Aen. V, 697. VI, 254. IX, 168. Lucan. VI, 291. *Quum super e totis emisit collibus agmen Magnis* et alibi. — *atque* pro *vel*, *aut* positum, Vid. adnott. ad Geo. I, 442. et Wagn. Qu. Virg. XXXIV. p. 552. — 352. „*hoc - - Hoc* non est h. l. τοῦτο μὲν - - τοῦτο δέ, sed ad idem referendum; hoc puta: saxum acclinatum a latere, aut testa super imposita, cavo suo

Hoc, ubi hiulca siti findit canis aestifer arva.
Seminibus positis, superest diducere terram
Saepius ad capita, et duros iactare bidentis,
Aut presso exercere solum sub vomere, et ipsa

munit surculos adversus imbres et aestum.“ *H.* — *effusos imbres.* Vid. Aen. V, 693. — *munimen* pro munimento usurpant etiam Ovid. Met. IV, 773. XIII, 212. Lucan. VI, 22. (ubi vid. Cort.) alii. — 353. *canis*, Sirius, de quo vid. ad Geo. IV, 425. *Hoc*, scil. munimen est, *ubi hiulca* etc., i. e. adversus aestum, qui diebus canicularibus vehementissimus esse solet. *hiulca findit arva*, per anticipationem s. prolepsin, quam vocant, pro findit arva, ut hient, hiulca sint, qua de re, quod ad usum Participii Perf. Pass. attinet, iam diximus ad Geo. I, 320. Hic etiam Adiectiva eodem modo usurpari videmus. Cf. praeter Viros doctos ibi iam laud. Davis. ad Cic. N. D. I, 16. et ad Legg. I, 9. Heindorf. ad Cic. N. D. I, 14. 16. p. 40. et 46. Bentl. ad Hor. Od. I, 34, 5. Iahn. ad Hor. Od. I, 17. 5. idemque ad Ovid. Trist. II, 280. Wunderl. ad Tibull. I, 3, 51. Thiel. ad Aen. IX, 225. et de eadem Graecorum consuetudine Ernest. ad Callim. in Del. p. 169. Lobeck. ad Soph. Ai. p. 299. Schaef. ad Greg. Cor. p. 533. idem ad Theocr. p. 215. Iacobitz. ad Luc. Contempl. c. 3. p. 14. ad Tim. c. 5. et quos laudant Sillig. ad Catull. XI, 3. et Thiel. l. l.; omnino autem vid. Meyeri Comm. de epithetorum ornantium vi et natura p. 23 sqq. et Ahlemeyer *Ueber die dichterische Prolepsis des Adjectivs.* Paderb. 1827. Ex Virgilii carminibus huc pertinent v. c. Aen. III, 30. 141. 237 etc. — *hiulca siti.* Cf. Tibull. I, 4, 42. Cf. Aen. IV, 42. Stat. Theb. IV, 699. Colum. XI, 3. Pro *findit* pauci quidam Codd. *scindit*, perperam. Vid. Tibull. I, 7, 21. *arentes quum findit Sirius agros*, et Hor. Serm. II, 5, 10. *rubra Canicula findit Infantes statuas.* Idem est apud Catull. LXVIII, 62. *Quum gravis exustos aestus hiulcat agros.* — 354—357. De iis, quae post sationem vitis agenda sunt, et primum quidem *de fossione.* Cf. Colum. IV, 3, 2. *Deinde malleolo inter ordines posito, crebris fossionibus pastinatum resolvere atque in pulverem redigere. Sic enim malleoli et viviradices et reliqua semina, quae deposuerimus, convalescent, si mollis ac tenera humus, nullis herbis irrepentibus, humorem stirpibus praebuerit, nec duritia soli novellas adhuc plantas velut arcto vinculo compresserit!* idem de arb. 13. Pallad. IV, 7. Plin. XVII, 22, 35. §. 17 sq. et Geop. V, 22, 3. — *Seminibus positis*, surculis defixis. Vid. Plin. l. l. §. 21. *ponito in scrobe aut in sulco, operitoque et bene occultato.* Ceterum cf. adnott. ad Ge. II, 14. „Fodiendo terra *deducitur ad capita*, adducitur, aggeritur ad radices, siquidem *terra coaequanda est gemmis exstantibus*, Colum. IV, 5, 2. 3. Praeferunt alii lectionem Codicum nonnullorum *diducere.“ H. Diducere* lectio est Rom., quatuor Codd. ap. Burm. et trium Pottierii, quam cum Voss., Iahn. et Wagn. restitui. Quid enim sibi velit *deducere*, nemo facile dixerit: *diducere* autem significat: glebas caute et leniter frangendo (ne laedantur malleoli) diminuere. — *ad capita*, i. e. circum capita: *caput* autem non minus imam quam summam alicuius rei partem indicat. Voss. comparat Cat. R. R. 33. *capita vitium per sementim ablaqueato; circum capita addito stercus*; *circum capita sarrito*, et Aen. VI, 360. *capita aspera montis*, i. e. radices. — *„iactare bidentes* fossionem notat adacto ligone. Colum. IV, 14, 1. *Insequitur deinde fossor, qui crebris bidentibus aequaliter et minutim soli terga convertat.* — 356. Colum. III, 13. *Aut scrobibus aut sulcis vineae plerumque conseruntur, — vel aratro vel bidente insistunt, — ut more novalium terra transversis adversisque sulcis proscindatur. Id genus vineti non conducit agricolae, nisi ubi laetissimo solo vitis amplo incremento consurgit.* Cf. Plin. XVII, 22, 35. §. 22.“ *H.* Voss. de vinea aranda et bidentibus solvenda praeterea conferri iubet Varr. I, 31. Colum. V, 5. et de arb. 13. Pallad. I, 6. §. 4. *In vineis aratro praetermissa fossor emendet.* De *bidentibus* ipsis vide infra ad v. 400. — *presso vomere*,

Flectere luctantis inter vineta iuvencos;
Tum levis calamos et rasae hastilia virgae
Fraxineasque aptare sudes furcasque valentes,
Viribus eniti quarum et contemnere ventos
Adsuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.
Ac dum prima novis adolescit frondibus aetas,
Parcendum teneris; et, dum se laetus ad auras
Palmes agit, laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acie nondum falcis tentanda, sed uncis

Vid. adnott. ad Geo. I, 45. — *exercere solum.* Cf. quae ad Geo. I, 99. adscripsimus. — 357. „*inter vineta*, h. e. ut aretur inter ordines vitium, ut, inversa aratro terra, glebae utrimque versus vites insurgant.“ *H.* — 358—361. De *pedatione* vitium et *iugatione.* Cf. Varro I, 8. Colum. IV, 12—20, V, 5. de arb. 4. 5. Plin. XVII, 21, 35. §. 6. et Voss. ad h. l. — 358. *calamos*, scil. arundineos. Vid. infra v. 414. — 359. *furcasque valentes.* Ita optimi et plurimi Codd., quos cum recentioribus post Heyn. secutus sum. Vulgo *furcasque bicornes*, quod ex G. I, 264. repetitum est. — 360. *contemnere ventos*, non timere. Vid. adnott. ad Aen. III, 77. — 361. „*tabulata* in vineis sunt ordines ramorum in arboribus, ulmis in primis, [quibus vites maritantur] prominentium, quos, recisis aliis, ita dilatant ac per gradus deflectunt agricolae, ut robustiores palmites unum post alterum ramum attingere iisque sese applicare et assurgere quasi per gradus possint. Locus est apud Colum. V, 6, 11. 12. 23. 24. — 362—370. *Putationem* seu *pampinationem* in nova fronde plane nullam, in tenero palmite non ferro, sed ungue tentandam, in adultam vitem severe esse exercendam. Praecepti primam partem confirmat Theophr. de caus. plant. III, 9. Cato 33, 2.; at refellit Columella quum V, 6, 22. tum IV, 11, 1. *nam illam veterem opinionem damnavit usus, non esse ferro tangendos annuculos malleolos, quod aciem reformident; quod frustra Virgilius - - timuerunt.*“ *H.* Ceterum omnis h. l. ad Lucretii exemplum formatus, qui III, 450 sqq. ita canit: *Inde, ubi robustis adolevit viribus aestas, Consilium quoque maius - - -, Post ubi iam validis quassatum est viribus aevi corpus* etc. — 362. Bothius ex uno Cod. Goth. 1. arcessivit *At*, „quum id, non *Ac* vulgatum, requireret ipsa membrorum orationis oppositio (354 sqq.): nam ante quidem laborandum esse dici, at nunc paulisper requiescendum.“ Sed non vidit Vir doct., prorsus novam hic incipere sententiam, neque hunc locum prioribus verbis, sed in eo ipso versum 362 sqq. opponi versui 367 sqq. Cf. etiam simillimum huic locum Aen. VII, 354 sqq. — 363. *ad auras.* Vid. adnott. ad Ecl. I, 57. — 364. *laxis immissus habenis*, de celeribus et effusis incrementis dictum ad Lucretii exemplum, qui V, 785. canit: *Arboribus datum est variis exinde per auras Crescundi magnum immissis certamen habenis.* Eandem dictionem ab equis ad alias quoque res inanimatas translatam videmus, ad flammas: Aen. V, 662.; ad ventos: Aen. I, 62.; ad naves: Aen. VI. 1. VIII, 708.; ad flumina: Ovid. Met. I, 280. (ubi vid. Bach.). Val. Fl. VI, 391. etc. Cf. etiam Aen. XII, 299. — „*per purum*, per aërem. Lucret. l. l. *per auras*, et sup. v. 277. *in vacuum*, et alibi *per inane.* Aliter dixit Horat. de sereno coelo Carm. I, 34, 7.“ *H.* — 365. *Ipsa* Heyn. et Wagn. referunt ad *primam aetatem* antea commemoratam, cui tribuatur tamquam actio id, quod in ea fiat; Servius autem *virgulta* ex vers. 346. repetit. Voss. rectius, puto, intelligit *vitem*, quam hic semper poëtae menti obversari docent statim v. 367. *amplexae.* Reliqua expressit Quinctil. Inst. II, 4, 10, 11. — *inter-legendae*, (per tmesin), i. e. non omnes putandae sunt frondes, sed per intervalla decerpendae, ut quaedam intacta relinquantur. Wunderl. et hic *inter* adverbialiter positum censet. Cf. supra ad v. 351. — *exierint*, in altum se sustulerint, excreverint. Cf. sup. v. 81. — *stringe*,

Carpendae manibus frondes interque legendae.
Inde ubi iam validis amplexae stirpibus ulmos
Exierint, tum stringe comas, tum brachia tonde:
Ante reformidant ferrum; tum denique dura
Exerce imperia, et ramos compesce fluentis.
Texendae sepes etiam et pecus omne tenendum,
Praecipue dum frons tenera imprudensque laborum;
Cui super indignas hiemes solemque potentem
Silvestres uri adsidue capraeque sequaces

Vid. adnott. ad Geo. I, 317. — *comae* (frondes, ut Geo. IV, 137.) et *brachia* (i. e. pampini in latera excrescentes) eodem modo coniunguntur Aen. II, 209. — 369. *Ante reformidant ferrum.* Cf. Pallad. I, 6, 9. *Teneram et viridem vitem ferri acie ne recidas;* idemque vetant Geoponici III, 3. 4. et X, 81. — *dura imperia*, h. e. severa, a disciplina militari petitum. Burm. conferri iubet Horat. Carm. IV, 1, 6. 7. et adnot. suam ad Ovid. Am. II, 9, 29. Vid. etiam Geo. III, 41. et Dissen. ad Tibull. I, 7, 33. Heyn. praeterea comparat Cic. Cat. mai. 15. *vitem - - quam serpentem multiplici lapsu et erratico ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, et in omnes partes nimia fundatur.* Ceterum quum in Codd. Med. et Rom. bis scriptum sit *tunc*, tertio loco autem *tum*, quod etiam Nonius p. 303. habet (qui tamen p. 295. *tunc denique* exhibet), Iahn. ad Ecl. III, 10. p. 372. sic scribendum censet: *tunc stringe comas, tunc brachia tonde - - - tum denique d. E. i.*, his verbis adiectis: „Ita enim verba *tunc stringe* et *tunc tonde* opposita sunt verbis *ante reformidant ferrum*, et verba *tum denique exerce imperia* generalem sententiam efficiunt, quae per conclusionem prioribus additur.“ — 370. *ramos fluentes*, diffluentes, luxuriantes. — 371—419. Praeterea vinitori etiam alia curanda. Primum avertere debet, quae novellae viti nocere possint: pecudes, frigus, aestus. Et de sepibus quidem vinearum cf. Plin. XVII, 23, 35. §. 22. Calpurn. V, 96. Geop. V, 44. Varr. I, 14. Col. XI, 3. Pallad. I, 34. aliique a Voss. commemorati. — *tenendum* pecus, h. e. retinendum, sive *arcendum*, quo vocabulo Plinius in eodem praecepto utitur XVII, 22, 35. §. 17. — 372. *frons imprudens laborum*, h. e. frondes ignarae et impatientes cuiusvis iniuriae extrinsecus accidentis; nam *labores* significant omnia, quae vites patiuntur, translatione petita a vita humana. Cf. v. 343. *Imprudens* cum Genitivo rei, quam quis ignorat, legitur v. c. apud Ter. Eun. I, 2, 56. Cic. Inv. II, 31. 95. Liv. XXXI, 14, 7. etc. — 373—379. Praeter hiemis saevitiam et *solis potentiam*, h. e. aestum, et magis quidem, quam illa (v. 376.), nocent vitibus novellis etiam boves agrestes, capreae et ceterae pecudes. — *Cui*, frondi tenerae. — *super* hic non i. q. *plus quam*, ut Heyn. et Manso interpretantur, sed *praeter;* plus enim, quam hiemes, nocere illa animalia, demum v. 376. poëta docet; quod iam ab Iahnio observatum. Cf. v. c. Aen. VIII, 303. IX, 283. Liv. II, 31, 3. XXVIII, 46, 15. Ovid. Met. VIII, 677. etc. Vid. etiam Drakenb. ad Liv. XXXVIII, 43, 1. Burm. ad Phaedr. III, 11, 2. Bremi ad Suet. Octav. 8. Boetticher. Lex. Tacit. p. 449. aliosque. Voss., qui in sententia modo exposita temere idoneum sensum desiderat, verba arctissime cum *imprudens laborum* coniunxit, *cui* pro *ut ipsi* accepit et contra omnes Codd. *illudant* et *pascantur* scripsit. — *indignae hiemes* recte a Servio explicantur *saevae. Indigna* enim (quod iam Heyn. docuit) sunt omnia, quibus quis non est dignus, quae quis immerito patitur, ideoque, quia talia imprimis dura videntur, omnino dura, saeva. Ita in Ciri v. 309. *Verum haec tum non sic gravia atque indigna fuere*, i. e. intolerabilia. Cf. etiam Geo. I, 491. Infra III, 347. *iniustus* simili ratione usurpatum videmus. — *solem potentem* et ipsum Serv. explicat gravem, intolerabilem; nimius enim solis ardor molestus et vix ferendus. Vide etiam infra v. 377. - 374.

Illudunt, pascuntur oves avidaeque iuvencae. 375
Frigora nec tantum cana concreta pruina,
Aut gravis incumbens scopulis arentibus aestas,
Quantum illi nocuere greges durique venenum
Dentis et admorso signata in stirpe cicatrix.

„*Uros*, proprie dictos [quales Caesar in Gallia vidit: B. Gall. VI, 28.] in Italia nullos esse constat. At enim vel ex Geo. III, 532. manifestum est, *uros* poëtae improprie dictos esse pro feris bubus, quales Italia nunc nomine *Bufalo* frequentat." *H.* Cf. etiam Macrob. VI, 4. fin., qui, h. l. respiciens, *Uri*, inquit, *Gallica vox est, qua feri boves significantur.* De bubulo autem qui est maior tauris domesticis, cornibus nigris, crassis et resupinatis atque crispa fronte, cf. Voss. ad h. l. — *caprae sequaces*, quae vites cupide insectantur, persequuntur, fere eodem sensu, quo mox *avidae iuvencae.* Heyn. lectionem *capreaeque* ex vulg. editt. retinuit. Sed Med., Rom. aliique boni Codd. praebent *capraeque*, quam scripturam iure recepit Wagn. — 375. *Illudunt*, i. e. laedunt, nocent, adiuncta tamen petulantiae et iniuriae notione. Vid. Geo. I, 181. *Tum variae illudunt pestes* ibique adnott. — *pascuntur oves*, depascuntur eam, sc. frondem teneram. Ad *pascuntur* enim ex *cui* repetendus est Accusativus *quam;* quae elliptica dicendi ratio, ut Pronomen vel relativum vel demonstrativum, quod proprie bis, sed diverso Casu ponendum est, altero loco reticeatur, satis nota. Cf. Ruddim. II. p. 362. Wunderl. ad Tibull. IV, 2, 17. Beier. ad Cic. Off. I, 42, 151. et ad II, 6, 21. Matthiae ad Cic. Cat. II, 9, 19. Otto ad Cic. Finn. V, 9. 26. Kritz. ad Sall. Cat. 13, 2. et Iug. 54, 1. Benecke ad Cic. Cat. III, 7, 16. Klotz. Quaest. Tull. p. 67. alii. *Pasci* autem Virgilius fere semper cum Accus. solet construere. Cf. Geo. III, 314. IV, 181. Aen. II, 471. Sic etiam Plin. H. N. IX, 32. *belluae pastae radices fructuum* etc. — 376. „Idem fere, quod modo dixerat, gravius ac disertius exponit. *Nec frigora concreta* (tributum *frigori* epitheton, quod rebus proprie convenit per frigoris tempestatem adstrictis et congelatis) *nocuere tantum pruina cana*, nocent tantum gelu." *H. Canus* apud poëtas solemne pruinae et nivis epitheton. Cf. Hor. Od. I, 4, 4. Sat. II, 5, 41. Ovid. Her. V, 16. et quae supra ad Geo. I, 43. adnotavimus. Quod autem attinet ad epitheta rebus ab effectu tributis cf. Geo. III, 67. et Aen. IX, 610., ubi *senectus tristis* et *tarda* vocatur, quia tristes et tardos reddit homines, supra I, 331. *humilis pavor*, Hor. Od. I, 4, 13. et Sen. Herc. fur. 555. *pallida mors*, Mart. XIV, 162. *pallida cura*, Sil. Ital. XIII, 560. *lurida mors*, Ovid. Met. XIV, 198. *luridus horror*, Ovid. Am. II, 5, 34. *purpureus pudor*, et multa similia. — 377. *gravis aestas*, molesta, exitiosa. Vid. supra v. 373. Quod autem attinet ad Adiectivum Participio Adverbii loco adiectum (*gravis incumbens*) vid. adnott. ad Geo. I, 163. et. Aen. VIII, 559. — *Incumbere* haud raro usurpatur de rebus gravibus et molestis, quae premendo quasi aliquid vexant infestantque, ut de morbo pestifero apud Lucr. VI, 1142. *mortifer aestus - - Incubuit tandem populo Pandionis* (ubi vid. adnot. mea.). Cf. etiam Cic. Balb. 26, 58. *Fuit hoc sive meum sive reipublicae fatum, ut in me unum omnis illa inclinatio communium temporum incumberet*, et e posterioribus Oros. I, 10. *Infanda Aegyptiis mala atque intolerabiles plagas incubuisse, Pompeius Corneliusque testantur.* Eadem fere ratione etiam venti vehementiores in mare incumbere dicuntur. Cf. Burm. ad Val. Fl. II, 59. Cort. ad Lucan. V, 719. Ruhnk. ad Ovid. Her. XIII, 15. — „*scopuli arentes*, quibus incumbit *aestas*, h. e. sol assiduus cautes excandefaciens, suo loco commemorantur, ubi de vitibus agitur. Sic *aprica saxa* inf. v. 522." *H.* — 378. *venenum* pro saliva noxia. Supra v. 196. *urentes culta capellae*, ubi vid. adnott. — Pro *admorso* alii Codd. *admorsu, amorsu, a morsu* etc., quae varietas, Heynio iudice, fortasse Grammaticis debetur, qui generi voc. *stirpis* timebant. Sed vide Aen. XII, 208. 660. 781. cett. et Ruddim. I. p. 35., qui docet, vocem *stirpis*, pro

Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris 380
Caeditur et veteres ineunt proscenia ludi,
Praemiaque ingeniis pagos et compita circum
Thesidae posuere, atque inter pocula laeti
Mollibus in pratis unctos saluere per utres.

---

trunco arboris positam, Virgilio esse masculini generis. Ceterum cf. Heins. ad h. l., qui comparat v. c. Sil. V, 332. *admorsa hasta*, et Prop. III, 9, 53. *brachia* (non *pectora*, ut ap. Heins. legitur) *admorsa*. — 380—389. Episodium de hirco in honorem Bacchi immolando. A mactatione enim capri Dionysia simulque ludos scenicos, qui illo festo edebantur apud Graecos, originem duxisse, poëta canit. Constat enim, sollemnibus sub vindemiae tempus ab Atticis in Bacchi honorem institutis etiam poëtas interfuisse carminibus inter se certantes, victoremque caprum (*τράγον*) praemii loco reportasse, quem Baccho immolaret, ex his autem carminibus Bacchicis tragoedias esse ortas et ipsas propterea Baccho sacras. Heyn., comparans Varronem R. R. I, 2, 18. 19. et Ovid. Fast. I, 353 sqq. (quibus adde Hor. Od. III, 8, 6 sq. et Eucnum in Anth. Pal. II. p. 27.), sic pergit: „Unde satis apparet primi versus sententia: ob hanc vitibus illatam noxam hircum in Bacchi sacris mactari. At vero eandem etiam ob causam ascoliasmus? hinene Liberalia et reliqua? Haec nemini molesta fuere. Scilicet poeticus ornatus sententiae recte accipiendae et interpungendae obfuit, quae ita procedere debet: Ea de causa *caper* in Bacchi sacris *immolatur*, et, quum semel Baccho sacer esset, in vetere tragoedia Atheniensium *caper* poëtis *praemium* erat propositum (Horat. Art. 220. *carmine qui tragico vilem certavit ob hircum*. Cf. Tibull. II, 1, 55. et ibi not.); nec non *hircinis* pellibus *utres* facti, in quos oleo inunctos adsilirent. Tum ad ornatum captandum exspatians, quomodo ex Graecorum illis sacris Latina eiusdem dei sacra fluxerint, poëta commemorat." Plura de hac re vid. apud Voss. Ceterum pro *culpam* Schol. Stat. V, 259. *causam* praebet; sed *culpam* tuetur etiam locus ille Ovid. Fast. I, 361. — *omnibus aris*. Vid. ad Aen. III, 118. — 381. *veteres ineunt* (i. e. inierunt) *proscenia ludi*, i. e. antiquis temporibus ludi in scenam inducti sunt. — *proscenium*, proprie anterior pars scenae, in quam prodibant actores, h. l. omnino pro scena positum. Vid. Voss. Ceterum Wagn. Vol. V. et in edit. min. ex Med. auctoritate scripsit *proscaenia*. Vid. eius Orth. Verg. p. 470. — 382. 383. „Nota de prima rei scenicae origine fabula (vid. Hor. Art. 275 sq.); quae ad Dionysia ruralia, *τὰ κατ' ἀγροὺς*, per pagos, utique pertinet; e quorum genere quum ab initio essent *τὰ ἐν Ἰκαρίαις*, s. *Lenaea* (diversa quidem et haec *a Dionysiis urbanis*, seu *maioribus*), auctis tamen urbis opibus, ea praecipuam celebritatem consecuta sunt, ut diversa plane ab ruralibus habenda sint, ut cum exquisitae doctrinae copia ad Hesychium ad liquidum perduxit Ruhnkenius." *H. Thesidae* pro Athenienses, ita a Theseo, nobilissimo Atticae rege, dictis praeter h. l. nusquam legi videtur. — *Praemia--posuere*, pro praemio hircum proposuerunt. Cf. etiam Ecl. III, 36. — *ingeniis* (i. e. hominibus ingeniosis et hic quidem poëtis) pro vulg. *ingentis* vel *ingentes* iam Burm. ex optimis Codd. et Phylargyrio restituit. De iisdem vocabulis in Codd. confusis vid. Gronov. ad Val. Max. I, 7. ext. 4. Heins. ad Silium XVI, 46. et Wakef. ad Lucr. II, 11., ubi *certare ingenio* legitur. — 384. *Ἀσκωλιασμός* in Dionysiis paganis fieri solitus. Scilicet in Dionysiis ruralibus saltabant uno pede per utres inflatos aut vino repletos et oleo unctos, et qui non labans super utre consisteret, is utrem et vinum praemii loco accipiebat. Cf. Hesych. v. *Ἀσκώλια*, Schol. Arist. Plut. 1130. ibique Hemsterh. Corsini Fast. Att. p. 309. et Schneid. *Att. Theaterwesen* p. 50. — *saluere* prior est Medicei et aliorum librorum lectio, quam, Wagnero teste, etiam Terentiano, hunc vs. afferenti, restituit Santen. p. 47.; alii Codd. *saliere*. De antiquiore illa

Nec non Ausonii, Troia gens missa, coloni
Versibus incomtis ludunt risuque soluto,
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis;
Et te, Bacche, vocant per carmina laeta, tibique
Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubescit vinea fetu,
Complentur vallesque cavae saltusque profundi,
Et quocumque deus circum caput egit honestum.

Perfecti forma, quam h. l. Priscianus quoque X, 9, 51. (p. 906. P.) in quibusdam libris se invenisse testatur, et iam Serv. tuetur, ad Aen. III, 416. haec adnotans: „Hinc apparet, bene dictum: *unctos, saluere per ufres.*“ Cf. etiam Diomed. *e.* p. 371.: *Salio Perfectum suavius lnunciari videtur salii, quam salivi; sed plerique veteres salui dixerunt.* Sic Ovid. Fast. IV, 805. *Per flammas saluisse pecus, saluisse colonos.* — 385—389. Italici quoque in similem laetitiam effusi Bacchum celebrabant. „Liberalia quidem Romae mense Martio celebrabantur. Et haec respexisse videri potest poëta, si v. 390. adverteris. Sed festum Bacchi aliud vindemiam factam excepit [v. 393 sqq.]: ñebant in eo, uti in festo post messem conditam (v. Horat. Ep. II, 1, 140.), per pagos multa ludicra: pubes rustica, personata et larvis e cortice factis ora habens obducta, non modo iaciebat iocos et dicteria, verum etiam *versus incomtos* ex tempore effusos in praetereuntes; et haec est *Fescennina* licentia apud Horat. Epp. II, 1, 145.; canebant porro hymnos in Bacchi honorem, *oscilla*, αἰώρας (v. Valcken. ad Theocr. p. 246.), h. e. larvas e *corticibus* factas, quales etiamnum in monumentis conspiciuntur, ex arboribus suspendebant; ea h. l. *mollia*, h. e. mobilia, pendula. Originem et causam huius ritus in eo reperiunt, quod eos Bacchi vultus appensos vento impelli quaquaversus et converti volebant agricolae, quoniam, quo ille deus faciem convertisset, summa agri ubertas sequi credebatur. Cf. v. 392.“ *II.* Vid. etiam adnott. ad Ecl. V, 67. — *Ausonii* (*coloni*, i. e. rustici) omnino pro Italis, quamquam proprie tantum Latini cum Albanis et Romanis *Troia missi*, i. e. ab Aeneae comitibus oriundi, dici poterant. — 386. *versibus incomtis*, impolitis, rudibus, quos Santen. ad Terentian. p. 181. *Saturnios* vocat. — 387. *ora*. personas s. larvas. — 389. De *oscillis*, imagunculis Bacchi caput referentibus (quo v. 392. alludit), praeter Serv. et Voss. ad h. l. cf. Luctat. ad Stat. Theb. XI, 644. Legitur hoc voc. etiam apud Macrob. Sat. I, 7. med. et 11. extr. — *mollia* Wagn. interpretatur per mobilia (unde contractum est *mollia*), quae mota aura huc atque illuc converterentur. — *ex alta pinu*. Voss. docet, pinus secundum Varr. I, 15. fuisse inter arbores agris terminandis poni solitas; epitheton autem *alta* respicere prospectum latius patentem. Ceterum de forma *pinu* cf. adnott. ad v. 71. — 390. „Exoratus et placatus his sacris ac festis deus summam vindemiae ubertatem votis reddit.“ *H.* — *vinea pubescit*, vites exuberant, *largo fetu*, laeto uvarum proventu. — *valles saltusque*, omnia loca vitibus consita, vel etiam (secundum Wagn.) latiore sensu omnis regio, cui Bacchi adspectus fertilitatem conciliat. — 391. *Complentur*, scil. *ubere*, fructu, *cavae valles*. Heyn. comparat Pindar. I, 3, 18. *χοίλᾳ νάπᾳ*. Wagn. autem, coll. Liv. XXVIII, 2, 2. *ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem iubet*, putat *cavae* non esse mere ornans epitheton, sed significare valles depressiores, altioribus montibus clausas. — *saltus profundi*. Sic etiam Lucr. V, 42. *silvae profundae*. Cf. Aen. VI, 179. V, 95. Hor. Od. III, 12, 11. (ubi Orell. recte edidit *alto fruticeto* pro *arto*) et ante omnes Hom. Il. V, 415. *βαθείη ὕλη*. — 392. „*Et quocumque deus*, pulcherrimus haud dubie versus (cum quo compara v. Callim. in Apoll. 50 s. in Dian. 124 sq.). Nihil imagine hac vividius, nihil iucundius. Petitum autem ex antiqua religione, qua praesentia deorum cer-

Ergo rite suum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis lancesque et liba feremus,
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,
Pinguiaque in veribus torrebimus exta colurnis.
Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
Cui numquam exhausti satis est; namque omne quotannis
Terque quaterque solum scindendum, glebaque versis
Aeternum frangenda bidentibus; omne levandum

---

tis locis ac temporibus fieri ferebatur, et, quando dii apparerent, omnia ridere, frondescere, progerminare narrabantur. Perstitit eius formae usus maxime in Bacchi et Apollinis sacris." *H.* Rectius tamen hic *oscilla* tantum supra v. 389. commemorata respici dixeris. — „*caput honestum* est pulchrum, formosum, quale Bacchi expressum adhuc in monumentis artis priscae conspicitur." *H.* Cf. etiam Aen. X, 133. XII, 155. (et infra Geo. III, 81.) Ter. Eun. IV, 4, 15. *Ille erat honesta facie et liberali.* Suet. Tib. 68. *facies honesta.* Hor. Serm. I, 2, 84. *si quid honesti est* (in puellae corpore) etc. — 393. *dicemus.* Cf. adnott. ad Ecl. III, 55. — *suum honorem*, h. e. suas, ipsi debitas laudes. — 394. „*carminibus patriis.* Fuere haec carmina antiqua Romanorum in Bacchi honorem cani solita; a quibus diversa Fescennina, de quibus vid. Hor. Ep. II, 1, 145." *H.* — *lances*, saturae variarum frugum primitiis onustae, et *liba* feruntur ad aras. *Liba ferre* legitur etiam Tibull. I, 7, 54. I, 10, 23. et alibi. De *libis* ipsis vid. adnott. ad Ecl. VII, 33. — 395. „*cornu ducitur* victima ritu sacrorum. Sic et *stare* verbum sollemne. Victimae partes, quae non in ara adolebantur, sacris epulis apponebantur; hinc v. 396. *colurna verua* ex corulo, quam arborem cum delectu poni aiunt interpretes, ex v. 299. *neve inter vites corulum sere.*" *H. Colurnus* enim per metathesin factum ex *corulnus*, quod insuavem sonum et difficiliorem pronunciationem haberet. Cf. Prisc. II, 11, 62. (p. 595. P.) et Serv. ad h. l. Festus tamen (p. 30 Lindem.) minus probabiliter deducit a *corno* arbore. — Ceterum Palat., Parrhas. et sec. Rottend. *verubus*, sed reliqui *veribus*, quod, Burm. teste, praeferunt Pierius ad Aen. I, 212. et V, 103. et Balbus ad Val. Fl. I, 254. Cf. etiam Charis. p. 50. et Schneider. Gr. Lat. II, 1. p. 341., cui hic *verubus* praeferendum videtur. Wagn. retinuit *veribus*. — 397—407. „Restat alius labor in cura vitium, qui numquam finitur, ut vineam iterum iterumque repastines, (fodias), pampines ac putes. — *cui numquam satis exhausti* (pro exhaustionis, Serv.), h. e. qui numquam satis exhauritur." *H.* In substantivo Participiorum usu praeivit Lucretius. Cf. adnott. mea ad eius I, 385. et Wakef. ad I, 795. II, 438. III, 954. etc. — „*ille labor--namque.* Graeca haec membrorum connexio ὅδε πόνος — γάρ. Ita Thucyd. I, 3. δηλοῖ δέ μοι καὶ τόδε — πρὸ γὰρ τ. τ. λ." *Wund.* — 399. Colum. IV, 4, 1. *Numerus autem vertendi soli bidentibus, ut ferum fatear, definiendus non est, cum quanto crebrior sit, plus prodesse fossionem conveniat.* Idem. IV, 14, 1. (ubi *crebros fossoris bidentes* requirit) IV, 27 sq. XI, 2, 44. 55. Plin. XVII, 21, 35. Geopon. V, 25. et Dissen. ad Tibull. II, 3, 6. — *solum scindendum. Scindere* et *proscindere* verbum sollemne de aratione. Cf. Geo. II, 237. III, 160. Plaut. Trin. II, 4, 122. Lucr. V, 210. et V, 1294. Sen. Troad. 1021. et vid. Orell. ad Hor. Od. I, 1, 11. — 400. *versis bidentibus*, ligonibus, qui vertuntur ad glebas frangendas. *Bidens* enim, Graecorum δίχελλα, ligonum genus, quod ex altera parte duos dentes, ex altera latiorem aciem ad incidendas glebas videtur habuisse. Cf. Colum. IV, 17, 8. Pallad. I, 43, 1. VIII, 5. Plin. XVII, 21, 35. §. 4. Tibull. I, 1, 29. II, 3, 6. etc. Quare apud Iuven. III, 128. *bidentis amans* i. q. agriculturae studiosus. — *Aeternum*, Adverb. pro in aeternum, i. e. semper, assidue, ut Aen. VI, 401. 617. Hor. Ep. I, 10, 41. Ovid. Met. VI,

Fronde nemus. Redit agricolis labor actus in orbem,
Atque in se sua per vestigia volvitur annus.
Ac iam olim, seras posuit cum vinea frondis
Frigidus et silvis Aquilo decussit honorem,
Iam tum acer curas venientem extendit in annum
Rusticus, et curvo Saturni dente relictam
Persequitur vitem adtondens fingitque putando.

369. Tibull. II, 5, 64. etc. — 401. *nemus*, i. e. vinea [vid. ad v. 323) *levandum fronde*, quasi importuno onere, h. e. putandum. De frondatione vitium Voss. praecipere docet Colum. V, 5. 7. XI, 2. Calpurn. V, 96 sqq. Plin. XVII, 23, 35. §. 22. XVIII, 28, 68. et 31, 74. — „*labor*, qui *actus* erat, *redit in orbem* [iam peractus mox denuo agendus est], et *annus*, h. e. annua opera, annuus labor, *volvitur in se*, revolvit se, redit, *sua per vestigia*, eadem, ac superiore anno, ratione, modo, tenore ac progressu, [vel, ut melius Wagn.: „in circulum quasi agitur et redintegratur, ut sua quasi vestigia denuo semper legat et eundem quotannis cursum repetat."] *Sua se in vestigia volvere* de mundo Varius ante Virgilium et post hunc alii poëtae dixere." *H.* Cf. etiam Koenig. ad Claudian. I, 2. — 403—407. „Auctumno exacto, statim in sequentem annum vinitori cura et opera extendenda est. — *seras ponit cum vinea frondes*, quum vites frondes amittunt, quae ad extremum auctumnum duraverant." *H.* Cf. adnott. ad v. 14. — *iam olim - - cum* idem fere quod *iam tum - - quum;* quare v. 405. *iam tum* in repetitione usurpatum. Wunderl. comparat Horat. Sat. II, 3, 60. *olim - - quum*, et apud Virgil. Aen. V, 125. *olim - - ubi*, quod item ad praeteritum futurumve tempus referri possit. — 404. *silvae* sunt arbusta vitibus iugata; nisi omnino arbores silvestres intelligendae sunt. De vinea enim qui intelligit, mirae tautologiae patronum se profitetur. Arborum autem folia in Italiae regionibus decidere solent m. Novembri (Plin. XVI, 22; 36. XVIII, 25, 60.) et Decembri (Hor. Od. III, 18, 14. Epod. XI, 8.). Cf. Voss. — *honor* poëtis haud raro dicitur de frondibus arborum, quae iis sunt ornamento (v. c. Hor. Epod. XI, 6. Val. Fl. VI, 296. Ovid. A. A. III, 392.), pariterque de floribus (Stat. Theb. X, 788. Sil. III, 487.) et frugibus (Hor. Od. I, 17, 16. ubi vid. Bentl. et Mitscherl.), Ceterum Varronis hunc versum esse, Servius testatur. Imitatur eum, sed infeliciter Marklando iudice, Stat. Silv. I, 2, 154. (ab Heyn. laud.) his verbis: *Excludunt radios silvis decussa vetustis Frigora.* — 405. *Iam tum.* Cf. Wagn. Qu. Virg. XXIV, 6. et adnott. ad Ecl. III, 10. — 406. *Rusticus* est vinitor, ut apud Tibull. I, 1, 7. *Ipse seram teneras maturo tempore vites Rusticus.* — *acer*, diligens, labori non parcens. — *dens Saturni* est falx amputatoria, satis notum huius dei insigne (ἡ ἅρπη), quo non tam alludebatur ad facinus hac falce in patrem commissum (cf. Hesiod. Theog. 163 sqq. et Servius ad h. l.), quam potius deus tamquam adiutor culturae pomorum et vitium significabatur. De falce vinitorum agit Colum. IV, 25. Ceterum vid. infra ad v. 423. — *persequitur dente vitem.* Sic Geo. I, 155. *terram insectari rastris.* Cf. etiam Geo. I, 105., ubi *insequi* simili ratione usurpatum legitur. — *relictam*, i. e. fructu et frondibus nudatam (cf. v. 403 sq.), ut igitur, quod reliquum eius est, nunc putandum esse dicatur. (Cf. Schirach. p. 562.) Burm. cum Servio minus recte interpretatur: neglectam, antea non putatam. Ceterum de putatione hic agi, non de ablaqueatione, quum inutiles radiculae ferro rescinduntur, vere docet Heynius, comparans Colum. IV, 23, 1. *Placet ergo, si mitis ac temperata permittit in ea regione, quam colimus, coeli clementia, facta vindemia, secundum Idus Octobris, auspicari putationem* etc., et simul observans, ablaqueationem putatione complecti etiam Columellam IV, 24, 4 sqq. De putatione autem agunt Colum. IV, 23. 24. V, 5. 6. de arb. 10. Pallad. III, 12. 13. XII, 4. Plin. XVII, 22, 55. et Geop. III, 13, 14. V, 23. — 407. *fingit*, quia vinitor ramos inutiles abscindendo etiam externam

Primus humum fodito, primus devecta cremato
Sarmenta, et vallos primus sub tecta referto;
Postremus metito. Bis vitibus ingruit umbra;
Bis segetem densis obducunt sentibus herbae;
Durus uterque labor. Laudato ingentia rura,
Exiguum colito. Nec non etiam aspera rusci
Vimina per silvam et ripis fluvialis arundo
Caeditur, incultique exercet cura salicti.
Iam vinctae vites, iam falcem arbusta reponunt,
Iam canit effectos extremus vinitor antes;

---

vitium speciem excolit, exornat. — 408—419. Addit nunc tempora operis vinitorii. Cf. Colum. IV, 27. — *devecta sarmenta*, resectos ramulos. Vid. supra v. 207. — 409. „*vallos*, h. e. pedamenta, [quibus per meliorem anni partem vites alligatae fuerant] ne imbribus putrescant. Vid. Varr. R. R. I, 8, 6. — 410. 411. *metere* pro vindemiare, ut supra *segetem*, *arva*, *serere*, *semina* ad vineas transferri vidimus. Cf. ad v. 267. Porro bis in anno, vere et auctumno, pampinationem et runcationem fieri debere, dicit poëta; sed rem ab antecedente designat: bis pampini excrescunt nimia copia, bis herbae exuberant, itaque eruendae et evellendae sunt.“ *II.* De *umbra* vid. adnott. ad Geo. I, 191. et supra ad v. 297. — 411. *sentes* latiore sensu dicitur de iis omnibus, quae ex illis herbis enascuntur, ita ut solum et vites implicent. — 412. „Quum tam assiduam et perpetuam operam desideret cultura vitium, placeant aliis vineae magnae; tibi parva probetur, quae recte et tanto maiore cum fructu a te coli possit. Pallad. I, 6, 7. *Ita in arbitrio nostro est, utrum plus habeamus, an melius — fecundior est culta exiguitas, quam magnitudo neglecta.* Sed luculentus huius rei et loci commentarius est apud Colum. I, 3, 8 sqq. IV, 3, 4 sq. Cf. Plin. XVIII, 6, 7. §. 3. Utrique hic versus laudatur. Forma orationis ex Hesiodo petita *Ἔργ.* 643. *Νὴ' ὀλίγην αἰνεῖν, μεγάλῃ δ' ἐνὶ φορτία θέσθαι.* Sic h. l. *laudato*, valere iube, aliis relinque, habeant illi sibi, ut *colito* pro praefer, potiori loco habe.“ *II.* Haud dubie Heyn. haec verba rectissime intellexit, quorum sensus est: Tu sine invidia specta aliorum magnas vineas; ipse praefer exiguam, quam diligentius colere possis. Turnebus Advers. XX, 14. *laudato* pro reiicito, vituperato positum censet, quum etiam Graecis ἐπαινεῖν interdum eadem ratione usurpetur; quam tamen ironiam ab h. l. alienam esse, facile vides. Neque magis probanda est Servii explicatio paulo artificiosior: *Laudato ingentia rura*, i. e. agros incultos, silvas, pascua, *colito* vero *exiguum agrum*, ita ut una parte cessante alia coli possit. Quod enim Virgilius Geo. I, 71. praecipiat, ut alternis cessent novales, hoc fieri non posse, nisi fuerint spatia maiora terrarum. — 413. Porro comparanda sunt vincula e rusco vel salice, quibus vites ad vallos et arbores alligentur. — *nec non.* Cf. adnott. ad v. 2. Drakenb. ad Sil. XIV, 203. et Hand. Turs. IV. p. 138. De coniunctis Particulis *nec non etiam* Burm. conferri iubet Arntzen. ad Auctor. de orig. gent. Rom. c. 8. De *rusco* ad Ecl. VII, 42. dictum. Cf. etiam Voss. ad h. l. — 415. *exercet cura salicti.* Salices curandae sunt, h. e. virgae ex iis parandae; *inculti*, quia salices nullo indigent cultu, et sponte proveniunt. — 416. *falcem arbusta reponunt.* Vites (et arbores vitibus maritatae) iam satis putatae sunt et falcem non amplius requirunt, permittunt igitur vinitori falcem reponere. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. II, 70. et III, 10. — 417—419. „Pulcherrime perfectam et absolutam vinitoris operam putandi ac runcandi designat. Iterum tamen ac denuo vinea fodienda seu pastinanda; quae ipsa fossio *pulveratio* dicitur, *ὑποχόνισις* Graecis. Et praeter haec omnia novus labor ex tempestate iniqua et aëris iniuriis oriri potest, ut

Sollicitanda tamen tellus, pulvisque movendus,
Et iam maturis metuendus Iuppiter uvis.
Contra non ulla est oleis cultura, neque illae
Procurvam exspectant falcem rastrosque tenaces,
Cum semel haeserunt arvis, aurasque tulerunt.

---

adversus grandinem, pluvias, rubiginem, reliqua aëris vitia vitis munienda ac defendenda sit. Cf. Colum. IV, 3, 4.“ *II. — extremus vinitor*, qui ad extremam laboris partem pervenit (cf. supra v. 408. et 410. *primus* et *postremus*), *canit*, caneus laetatur, *effectos antes*, transactam (esse) vitium curandarum operam. *Antes* enim sunt ordines vitium et arborum ad lineam ducti et in quincuncis (vid. supra ad Geo. II, 277.) formam plantati (cf. Nonius v. Antes: sic de vitibus etiam apud Sidon. Apoll. Ep. VIII, 8., de oleribus apud Colum. X, 376., ubi vid. Schneider.); et *effectos extremus* lectio optimorum Codd. (Med., Rom. et quinque Pariss. Pottierii) quam cum Wagn. et Iahn. praetulimus vulgari ceterarum editionum omnium *extremos effetos;* nulla enim (quod iam Wagn. docuit) apparet causa, cur praeter necessitatem poëta metrum violarit, dicens *effectus* vel *effetus extremos*, quum servata lege metrica *extremos effetus* dicere potuerit, transpositio autem Adiectivorum ab eadem Vocali incipientium, imprimis si eandem mensuram habent, et permutatio terminationum in nominibus iuxta positis a librariis non aliena est. Accedit, quod *effetus* sive ad antes (*effetos extremus v. antes*) sive ad vinitorem referas (*effetus extremos vinitor antes*), sensum idoneum non praebet; quum neque de agro exsucco, neque de homine vel libidinibus vel senectute enervato sermo sit, *effetus* autem omnino significet eum, qui pariendi aut procreandi facultatem amiserit. (Vid. adnott. ad Aen. V, 396.) Contra *effecti antes* sensu supra exposito aptissimum. Sic Moret. v. 117. *Constat ut effecti species nomenque moreti.* Aen. XI, 14, *Maxima res effecta, viri* etc. Cf. etiam Kritz. ad Sall. Iug. 14, 11. Haec omnia tamen Hildebrandum, rigidum Censorem meum, non moverunt, ut receptam lectionem comprobaret, qui potius in Iahnii Annall. l. l. p. 169. strenuo defendit vulgarem lectionem *effetus extremos*, locis quibusdam minus aptis probaturus, *effetum* omnino esse *defessum*, *defatigatum*, *extremos* autem *antes* (quod meo quidem sensu non nisi de loco accipi posset) significare peractum vinitoris laborem. — 418. *Sollicitanda tellus*, fodiendo, ut alibi arando, v. c. Tibull. I, 8. 29. *Primus aratra manu solerti fecit Osiris, Et teneram ferro sollicitavit humum*, et Ovid. Fast. IV, 395. *herbae, Quas tellus, nullo sollicitante, dabat.* Ita enim *colles solliciti* (i. e. crebris fossionibus moti) apud Claud. I, 50. intelligendi. Simili ratione infra v. 503. *Sollicitant alii remis freta caeca.* — *pulvisque movendus*, solum in pulverem resolvendum; unde *pulveratio* dicitur. Cf. Colum. XI, 2, 60. *Pulverationem faciunt, quam vocant rustici occationem, quum omnis gleba in vineis refringitur et resolvitur in pulverem.* — 419. *Iuppiter*, i. e. pluvium coelum, ut apud Hor. Od. I, 22, 19. *nebulae malusque Iuppiter urget.* Cf. adnott. ad Geo. I, 418. coll. iis, quae ad Ecl. VII, 60. adscripsimus. — V. 420 sqq. usque ad v. 457. agitur de arboribus levi aut nulla omnino cultura indigentibus. — 420. „Olearum contra nulla est cultura, h. e. oleae nulla fere cultura indigent. *Levi cultu sustinetur olea* Colum. V, 8, 1., ubi de earum cultu agere incipit. Adde Plin. XVII, 30 sqq. Porro *neque illae exspectant falcem et rastros*, h. e. nec putatione nec pastinatione opus est, scilicet non tam assidua ac perpetua.“ *II.* Ceterum cf. Curt. VI, 7, 7. *fruges maturitatem statuto tempore exspectant.* — *rastros tenaces*, quia telluri infiguntur et glebas secum trahunt. Cf. infra Geo. IV, 412. Aen. III, 3. XII, 404 etc. Wagn. *tenaces* per assiduos interpretatur, ut *rastri tenaces* assiduum rastrorum usum significent. De ipsis *rastris* vid. adnott. ad Ecl. IV, 40. — 422. *Cum semel haeserunt arvis*, e seminariis translatae radices egerunt. Supra v. 317. vites *semine iacto Concretam - - radicem affigere terrae.* — *aurasque tulerunt*, tem-

Ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
Sufficit humorem, et gravidas, cum vomere, fruges.
Hoc pinguem et placitam Paci nutritor olivam.
Poma quoque, ut primum truncos sensere valentis
Et vires habuere suas, ad sidera raptim
Vi propria nituntur opisque haud indiga nostrae.
Nec minus interea fetu nemus omne gravescit,

---

pestates ferre consueverunt. *Auras ferre* arbor dicitur iam paullo validior et altior, non recens et tenuis. Cf. v. 332 sq. — 423. „Sententia est haec: dummodo bidente subigatur humus, iam ipsam tellurem humorem oleis suppeditare: si vero solum et aretur glebaeque magis frangantur, tellurem dare *gravidas fruges*, h. e. uberem olivarum proventum. Colum. V, 9, 15. *Nam veteris proverbii meminisse convenit; eum, qui aret olivetum, rogare fructum; qui stercoret, exorare; qui caedat* (putet), *cogere;* et §. 12. *Sed id* (olivetum) *minime bis annō arari debet, et bidentibus alte circumfodiri.*" *H.* Voss. voc. *satis* recens modo satas oleas significari Virgiliumque hoc velle suspicatur, ut humus circa recens satas et teneras arbusculas bidente fodiatur; quum vero adultae sint, ad fructus rogandos sufficere arationem. Wagn. denique, quod Columella l. l. bidentem et arationem simul adhiberi iubeat, *cum* ante *vomere* Praepositionem esse censet vi conditionali praeditam, ut *cum vomere* sit i. q. cum aratione, sive quum aratur; in quam rem confert v. c. Ennianum illud p. 62. Hessel. *Dono, ducite, doque volentibu' com magnis Dis*, Geo. I, 190. III, 324. Aen. I, 55. (quibus in edit. min. hunc addit Ovidii [Am. III, 8, 39.] locum: *dabat* (humus) *curvo sine vomere fruges*), laudato etiam Drakenb. ad Liv. III, 37. Sed praeterquam quod nimis artificiosa videtur haec locum explicandi ratio, exempla autem a Wagn. allata (uno fortasse Ovidii loco excepto, in quo tamen satis clarum illud *sine vomere* nondum excusat hoc *cum vomere*) huic loco parum similia, equidem mihi persuadere non possum, Virgilium, si hoc voluisset indicare, ad insolitum prorsus et novum dicendi genus confugientem, de industria quasi ambiguitati et obscuritati loci prospecturum fuisse. Quod ut statuamus, quum unus ille Columellae locus non sufficiat, nos cum Voss., Wunderl. et Iahnio Heynii rationem sequi consultius duximus. Equidem igitur singula sic explico: *Ipsa*, sua sponte. Cf. ad Ecl. IV, 21. — *satis*, i. e. oleis, quae eodem iure *sata* appellantur, quo supra v. 263. vineae. Sic mox v. 436. *sepemque satis*. Fuerunt vero etiam, qui *satis* pro Adverbio haberent, ita constructum ut Aen. III, 348.; quibus nunc etiam Iahnium adsentiri video. — *dente unco* ligonis, bidentis. Vid. supra v. 400. et 406. — *sufficere* pro suppeditare, praebere legitur etiam infra v. 435. Aen. II, 618. IX, 802. Lucr. II, 107. III, 704. V, 480. Petron. c. 27. et alibi. — *cum* (quum) *vomere*, scil. recluditur. Reisk. et Schrader. coni. *gravidas cum foenore fruges*. — *Fruges* autem de omnibus arborum fructibus dici, Voss. docet coll. Colum. IX, 1. Nemes. I, 67. Hor. Od. IV, 7, 11. — 425. *Hoc*, propter hoc, propterea. Vid. supra ad v. 312. — *nutritor*, antique pro *nutrito*, *nutri*, nam Priscian. VIII, 5, 26, (p. 798. P.) docet, veteres, ut *bellor* pro *bello*, *comperior* pro *comperio*, *copulor* pro *copulo* etc., ita etiam *nutrior* pro *nutrio* dixisse. Vid. etiam adnott. ad Aen. III, 61. et XI, 660. — *placitam Paci*. Cf. Aen. VIII, 116. ibique adnott. — 426. Commendat poëta ceterarum quoque arborum cultum. *Poma*, quae indicant omnes arborum fructus esculentos (cf. supra v. 59. 87.), hic pro ipsis arboribus pomiferis posita. Vid. supra ad v. 34. — *ut primum truncos sensere valentes*, simul atque adulta robur habebunt. — *vires suas*, succos necessarios. Cf. v. 79—82. — *vi propria*, natura sua. — *opisque*. Copulam adiectam, quae quum ab aliquot Codd. absit, Heynio „fulcrum versus a Grammaticis submissum" videtur, recte defendit Wagn., quum inaequalia membra coniungens fortiorem reddat orationem. Vid. Qu. Virg. XXXIV, 2. et adnott. ad Geo. I, 142. — 429. „Pergit in argumentatione usque

Sanguineisque inculta rubent aviaria baccis.
Tondentur cytisi, taedas silva alta ministrat,
Pascunturque ignes nocturni et lumina fundunt.
Et dubitant homines serere atque impendere curam?
Quid maiora sequar? — Salices humilesque genestae,
Aut illae pecori frondem, aut pastoribus umbras

---

ad v. 454. Si oleae et omne pomorum genus non eandem ac vineae operam desiderant; multo minus reliqua arborum genera laboris exigunt, et magnos tamen fructus ferunt, nec tamen ullam aliam curam exigunt, quam ut seramus. — *interea*, dum vitibus tam gravis labor impenditur, oleaeque et pomi minore cultu proveniunt. — *omne nemus*, omne arborum silvestrium genus, *gravescit fetu*, βρίθει, ut *gravida frugibus arbos*, et Ecl. III, 56. *nunc omnis parturit arbos.* Lucr. I, 253 sqq. *At nitidae surgunt fruges ramique virescunt Arboribus, crescunt ipsae fetuque gravantur.*" *H.* — *aviaria* secundum Servium sunt secreta nemorum, quae aves frequentant. Supra v. 328. *avia virgulta* et v. 209. *domos avium. Aviarii* autem voc. praeter h. l. non nisi de domesticis et conclusis avium receptaculis usurpatur, ut a Varr. R. R. III, 3, 7. 4, 3. 5, 5. Colum. VIII, 1, 3. Cic. Qu. Fr. III, 1, 1. etc. — *sanguineis baccis.* Vid. Ecl. X, 27. — 431. *cytisi.* Cf. adnott. ad Ecl. I, 79. et Voss. ad h. l. — *taedas* etc. „In pedestri oratione structura fuisset: *taedas silva ministrat, quibus, seu unde, ignes pascuntur. Taeda* arbor, *succo parciore liquidioreque, quam in picea, flammis ac lumini sacrorum etiam grata:* Plin. XVI, 10, 19." *H.* —432. *Pascuntur ignes nocturni* etc. arcte cohaerere cum antecedentibus, vix est quod commemorem. Pedestris orationis scriptor dixisset: taedas, quae pascunt ignes (materiam praebent igni) et incensae lumen fundunt. Ita *pasci* de flammis etiam apud Ovid. Met. XIV, 467. *Danaas paverunt Pergama flammas.* Cf. etiam Aen. I, 608. *polus dum sidera pascet*, ubi vid. adnott. — 433. Quae quum ita sint, nonne debent homines serere eas arbores, omnem curam iis impendere? Sic et alibi Copula *et*, praecedentia ita spectans, ut respondeat formulae *quae quum ita sint* (*und da - - noch*), in interrogationibus hortantibus usurpata legitur. Cf. Aen. VI, 807. *Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?* Beier. ad Cic. Oratt. Fragmm. p. 56., Wagn. Qu. Virg. XXXV, 7. d). et Hand. in Tursell. II. p. 484. Ceterum hic versus male abest a Codd. Med. et Colat., ita tamen, ut, Wagnero teste, signa quaedam in Med. appicta admonere videantur lectorem, deesse hic versum in aliis libris lectum. — 434. „Praeeunte Servio haec ita exponenda: nolo copiosus esse narrandis commodis maiorum arborum (de picea modo egerat), quum etiam humiliora arbusta, ut salices et genestae, afferant utilitates suas? praebent enim pabulum, umbracula, saepem, mel." *H.* — *Quid maiora sequar*, sc. narrando, i. e. exponam. Vid. ad Aen. I, 342. Schrader. sine iusta causa coni. *sequor.* Scilicet qui dicit *quid sequor? quid loquor?* etc., is ad praegressa spectans rem iam coeptam interrumpit et nihil amplius de ea se dicturum significat (cf. Aen. II, 101. IV, 368.), sed qui Coniunctivo utitur: *quid sequar, loquar?* is sequentia respiciens indicat, se rem, quam nunc ipsum exorditur, obiter tantum et per transitum commemoraturum esse (cf. Ecl. VI, 74. Geo. I, 104. Aen. VI, 601. VIII, 483. et vide omnino Beneck. ad Cic. Cat. IV, 8, 16.). Iam vero Wagn. verissime docet, illud *maiora* non ad praegressa, sed ad ea, quae paullo post v. 437 sqq. leguntur, referendum esse, ubi toti montes lucique cum altis arboribus commemorentur; ut haec loci sententia sit: quid maiora sequar — quum etiam minora, velut silices et genestae, suum habeant usum — buxum, piceas, pinus etc.? Copula autem *Et* v. 437., qua post plura interposita continuatur oratio (cf. Wagn Qu. Virg. 9., ubi huc referuntur Aen V, 109 sqq. 839 sqq. IX, 176 sqq.

Sufficiunt, sepemque satis et pabula melli. —
Et iuvat undantem buxo spectare Cytorum
Naryciaeque picis lucos, iuvat arva videre
Non rastris, hominum non ulli obnoxia curae.
Ipsae Caucasio steriles in vertice silvae,
Quas animosi Euri adsidue franguntque feruntque,
Dant alios aliae fetus, dant utile lignum
Navigiis pinos, domibus cedrumque cupressosque;
Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris

V, 704 sqq. etc.), cum emphasi adiecta. — *genestas* (de quibus supra ad v. 12. dictum) non adeo *humiles* fuisse docet Voss., coll. Grat. Cyn. 130. et Calpurn. I, 5. — *illae*. De hoc pleonastico Pron. demonstr. usu vid. adnott. ad Aen. I, 3. — 436. *sata* sunt arboreta, vineae, oliveta. Cf. modo ad v. 432. — *pabula melli* pro: pabula apibus. — 437. *Et*, Wagnero docente, post plura interposita continuat orationem, ut Aen. V, 113. XI, 179. — *Cytorus*, Paphlagoniae mons in tractu maritimo iuxta urbem eiusdem nominis situs (qui etiamnum *Kytros*, *Gydras* vocatur), buxo imprimis erat nobilis. Cf. Plin. VI, 2, 2. XVI, 16, 28. Quare apud Ovid. Met. IV, 311. *Cytoriacus pecten* pro *buxeo* et ibid. VI, 132. *Cytoriaco radius de monte* commemoratur. Cf. etiam Strab. XII. p. 544. Plin. VI, 2, 2. XVI, 16, 28. Catull. IV, 13. Ovid. Met. VI, 132. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 400. Pro buxo undante (i. e. fluctuante in modum aquae vento agitatae) in Cytoro poëta dixit *Cytorum undantem buxo*, quemadmodum Val. Flacc. I, 539. *regio undat equis floretque viris*. Cf. etiam infra Geo. III, 28. ibique adnott. „*Buxi* quanta in aliis terris altitudo sit, ex eo discas, quod Bion. Idyll. II, 3. parvum Amorem per eius ramos huc illuc insilientem facit. — 438. Pix e plurium arborum resina fit, maxime ex pinu ac picea. Plin. XIV, 20, 25. *Naryx*, vel *Narycum* et *Narycium*, Locrorum Epicnemidiorum [imo Opuntiorum: vid. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 906.] urbs, Aiacis patria. Iam ab his Locris colonia in Italiam deducta Locros condidit. Cf. Aen. III, 399. Ad utram regionem *pix Narycia*, cuius et Columella X, 386. et Plin. XIV, 20, 25. meminerunt, referenda esset, dubitari posset, nisi *picis Bruttiae* satis frequens inter antiquos mentio fieret. Vid. Heins. ad Ovid. Remed. 264. [et adnott. ad Geo. I, 275.] Petebatur ea imprimis monte et silva *Sila*, de qua cf. Aen. XII, 715. Vid. Strab. VI. p. 400.“ *H.* — 438. 439. *arva* silvis consita *non obnoxia curae*, non egentia hominum cura. Cf. adnott. ad Geo. I, 396. — 440. *Caucasus* poëtice pro quocunque monte silvoso nominari videtur, quamquam et ipsum *Caucasum*, maximum illum montem inter Pontum Euxinum et mare Caspium situm, arboribus abundasse refert Strab. XI. p. 497. — *steriles silvae*, arbores sine fructu eduli, quibus opponuntur *arbores frugiferae*, h. e. edulia praebentes. Cf. Taciti Germ. c. 5. - 441. *franguntque feruntque*. Wagnero *ferunt* h. l. fere idem est, quod *frangunt;* mihi potius notio auferendi vel loco movendi inesse videtur. (In edit. min. Wagn. meam explicationem adoptavit; si autem addit: „est nostrum *zerzausen*“, hoc certe non ad solum verbum *ferunt*, sed ad coniuncta verba *franguntque feruntque* quadrat.) Heyn. minus apte confert *agere et ferre*. Ceterum vid. adnott. ad Geo. I, 118. et Wagn. ad Geo. I, 157. — 442. *aliae*, sc. silvae. — „*fetus* sunt *usus*, ut statim *utile lignum* subiicitur. Similiter v. 446. *viminibus salices Fecundae* dictae.“ *H.* Vid. ad Geo. IV, 231. — 443. Post generis nomen, *lignum*, species afferuntur, *pini* navibus (vid. adnott. ad Ecl. IV, 38.), *cedri* et *cupressi* domibus exstruendis idoneae. Et hic aliquot Cod. *pinus* pro *pinos*. Cf. supra ad v. 71. — *Cedrum*. Vid. ad Aen. VII, 13. — Voss. ex paucis Codd. edidit *cupressumque*. Ceterum de versu hypermetro vid. supra ad v. 69. et ad Geo. I, 295. — 444. 445. „De arboribus

Agricolae, et pandas ratibus posuere carinas.
Viminibus salices fecundae, frondibus ulmi;
At myrtus validis hastilibus et bona bello
Cornus; Ituraeos taxi torquentur in arcus;
Nec tiliae leves aut torno rasile buxum
Non formam accipiunt ferroque cavantur acuto;
Nec non et torrentem undam levis innatat alnus,
Missa Pado; nec non et apes examina condunt

rustici conficiunt rotarum radios et plaustrorum *tympana*, h. e. rotas ex solidis tabulis compactas (vid. Scheffer. de re vehic. I, 6. et Burm. ad h. l.) et navium *carinas*." *H.* De *tympanis* plaustrorum cf. Pomp. Sab. ad Geo. I, 163. Vitruv. X, 4. et 10. Plin. XVIII, 34, 77. alii cum Salmas. Exercitt. Plin. p. 415. — *hinc*, ex illis arboribus. Vid. v. 442. et de hoc usu Adverbii Hand. Turs. III. p. 89. Burm. male iungit *hinc - - hinc* ut sit ex alia - - ex alia arbore; quod si indicare voluisset Virg., etiam v. 445. *hinc pandas* pro *et pandas* scripsisset, ut recte observat Wagn. (quem tamen video in edit. min. mutata sententia Burmanno adsentiri). — *trivere*, h. e. terere solent. (cf. adnott. ad Geo. I, 49.); *terere* autem hic pro tornare dicitur. Vid. Bentl. ad Hor. Sat. I, 3, 91. — *posuere*, fecere, ut apud Graecos saepissime τιθέναι pro ποιεῖν. — 446. *frondibus ulmi*, quae pecori imprimis bubus, pro pabulo dabantur. Vid. Colum. V, 6, 3. et VII, 3, 21. Varr. I, 24, 3. — 447. At myrtus cornusque ad bellum utilis. Particula *At*, quum transitioni inserviat, haud raro etiam in enumerationibus posita invenitur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXVII, 3., qui comparat Geo. I, 395 sqq. III, 83 sqq. et Aen. VII, 691., hisque locis similes censet illos, ubi *at* quendam rerum progressum indicet, ut Ecl. IV, 18 sqq. Geo. III, 187 sqq. IX, 603 sqq. et supra v. 259 sqq. — *myrtus validis hastilibus*, scil. fecunda, unde iacula et hastae fiebant. Cf. Aen. III, 23. VII, 817. — „*bona bello cornus*, sc. sagittis, iaculis, hastis inde conficiendis; *tota* enim *ossea* est secundum Plin. XVI, 38, 73. *Bonus* pro idoneus, aptus, legitur v. c. apud Varr. R. R. I, 9. in. *Terra ad quam rem bona, aut non bona sit*, et Tac. Ann. II, 14. *Campi militi Romano ad proelium boni.* Vid. etiam Wakef. et mea adnot. ad Lucr. II, 408. — 448. *Ituraea*, Palaestinae regio ultra Iordanem fluvium ad orientales Hermonis montis radices sita (Ioseph. Ant. XIII, 9. Ev. Luc. 3, 1. Plin. V, 23, 19.). Incolebant eam Arabes latrociniis infames et sagittandi arte clari. (Strab. XVI. p. 749. 760. Cas. Cic. Phil. II, 8, 44. Eutrop. VI, 14. Lucan. VII, 230. 514., liber meus: *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 691. not. 60. et Pauly *Realencycl.* IV. p. 337 sqq.) Hinc praestantissimos arcus poëta ab eis designat. Cf. adnott. ad Ecl. I, 55. — *torquentur*. Codd. quidam *curvantur* ex interpretamento. — 449. *Nec non tiliae* etc.; etiam tilia et buxus tornari et scalpi possunt. De *torno* vid. adnott. ad Ecl. III, 38. – *buxum* non tam ipsam arborem (quae *buxus* dicitur), quam truncum s. lignum eius significat. Cf. Ennius p. 78. Hessel. *longique cupressi Stant rectis foliis et amaro corpore buxum*, et Plin. XI, 43, 84. *Quae in lamina secantur, praecipua sunt cytrum, terebinthus, buxum.* — 450. *accipiunt*. Pluralis verbi post *aut buxum* requiritur, quia iungenda sunt *Nec non*. Cf. Wagn. Qu. Virg. VIII. p. 103. 451. — „*Alnus* navigiis utilis est. Padi ripae *alnis* consitae; itaque usus earum in faciendis navigiis promptus ac proclivis. Geo. I, 136, *Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas.* — *torrens* proprie ad Padi naturam." *H.* Vid. Geo. I, 482 sq. ibique adnott. — *undam innatat*. Cf. Geo. III, 142. et Aen. VIII, 651. — *Missa Pado* Heyn. recte interpretatur immissa in amnem de navalibus. Burm. autem, coll. Geo. I, 57., opinatur, hoc epitheton indicare alnos ibi natas transferri ad alias regiones. Ceterum imitatur hunc versum Claudian. XXXV, 178. *missamque Pado qui remigat alnum.* De *Pado*,

Corticibusque cavis vitiosaeque ilicis alveo.
Quid memorandum aeque Baccheïa dona tulerunt?
Bacchus et ad culpam causas dedit; ille furentis
Centauros leto domuit, Rhoetumque Pholumque
Et magno Hylaeum Lapithis cratere minantem.
O fortunatos nimium, sua si bona norint,
Agricolas! quibus ipsa, procul discordibus armis,

notissimo illo flumine, quod nunc *Po* appellatur, cuiusque ripae alnis erant consitae, vid. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 503 sqq. — 453. „*Corticibus cavis*; loquitur de alveariis corticeis. Varr. R. R. III, 16. *optimae alvi sunt corticeae*, et infra IV, 33. — *ilicis alveo.* Varro l. c. *alii faciunt alvos ex arbore cavata.*" *H.* — *alveo.* In libris fere omnibus legitur *alvo*, quod haud dubie debetur Grammaticis synizesi et Servii adnot. deceptis, qui quum ad h. l. adiiciat: „Sane pro *alveo* per synizesin *alvo* dicimus," et ad Aen. VI, 412.: „Alveo, fluminis scilicet; et per synizesin *alvo* facit," dubitari non potest, quin solam pronuntiationem prosodicam intelligi voluerit. Fuerunt sane viri quidam doctissimi, qui *alvus* vel femin. vel mascul. genere pro *alveus* dictum ab antiquis contenderent (vid. Gronov. ad Plin. H. N. XXI, 12. Gud. ad Phaedr. III, 13, 9. Burm. ad Quinct. Decl. XIII, 10. Heinsium ad Petron. c. 66. et Schneider. ad Colum. IX, 6.); contra quos iure disputat Wagn. Qu. Virg. XVI. p. 447., qui ait, mirum esse, cur veteres, si forma *alvus* pro *alveus* usi fuerint, non *alvaria* etiam et *alvolus* pro *alvearia* et *alveolus* dixerint; quamquam sane *alvaria* exstet in aliquot libris Geo. IV, 34., quibus adde unum alterumve Cod. Columellae IX, 6, 1. et 7, 4. Ceterum synizesis in Virgilii carminibus haud rarae exempla quaedam collegimus ad Ecl. VII, 54. — 454. 455. „Sationem silvarum suadere poëtam, memineris ex v. 433. Tot tantisque utilitatibus multum cedunt fructus vinearum, quae tamen tam assiduam operam exigunt; quin earum cultura multa adeo mala affert. Hoc, ut poëtam decebat, a generali ac nuda enuntiatione ad facti exemplum deducit." *H.* Forma Adi. *Baccheïus* pro usitatioribus *Baccheus*, *Bacchicus*, *Bacchius* legitur etiam Ovid. Met. III, 691. *Accensis aris Baccheïa sacra frequento.* — 455. *ad culpam causas dedit:* homines ebrios ad facinora et crimina committenda incendit. — 456. „Spectant ad Centaurorum vino inebriatorum furores et pugnam cum Lapithis in nuptiis Pirithoi cum Hippodamia. Vid. Ovid. Met. XII, 210 sqq. Apollod. II, 5, 4. ibique nott. Habuit noster ante oculos Odyss. XXI, 295 sqq. Apud Ovid. l. l. *Rhoetus* et *Pholus* non occisi, sed fugati memorantur; id quod nemo mirabitur, qui, quanta in his fabulis poëtarum variatio sit, et impune esse possit, meminerit. Quid enim? Ab aliis *Hylaeus* et *Rhoetus* ab Atalanta in Arcadia occisi memorantur. Vid. Apollod. III, 9, 2. Schol. Callim. in Dian. 221. et ibi Spanh. Itaque iungitur *domuit leto.*" *H.* — 457 *magno cratere minantem.* Cf. similis Ovidii locus Met. V, 80 sqq *Ingentem manibus tollit craterа duabus, Infregitque viro.* De magnitudine horum craterum coniecturam capias ex Aen. IX, 346. — 458 sqq. Sequitur nobilissimus et pulcherrimus locus de vitae rusticae amoenitatibus et gaudiis, quocum Heyn. conferri iubet Culicem v. 57—96. Hor. Epod. 2. Od. III, 1, 21—24. Serm. II, 6, 59 sqq. et IV, 5. Claudian. LII. *Felix qui patriis* etc. Tibull. I, 1. I, 5, 19—35. I, 10. II, 1. II, 3. Stat. Silv. II, 2. — 458. *O fortunatos nimium*, i. e. fortunatissimos; nam *nimius* haud raro i. q. permagnus, *nimium* i. q. valde, maxime. Cf. Cic. in Arat. 314. *Lacteus hic nimio fulgens candore notatur.* Plaut. Mil. IV, 2, 8. *homo nimia pulchritudine* et paullo post v. 12. *illa ipsa est nimium lepida nimisque nitida femina.* Aen. IV, 657. *felix, heu nimium felix.* Prop. II, 32, 43. [23, 99.] *O nimium nostro felicem tempore Romam.* Lucan. VIII, 139. *Heu nimium felix aeterno nomine Lesbos.* Stat. Sil. III, 3, 25. *Felix et nimium felix* et multa alia exempla ab Handio in Tursell. IV. p. 208 sqq.

Fundit humo facilem victum iustissima tellus. 460
Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit aedibus undam,
Nec varios inhiant pulcra testudine postes
illusasque auro vestis Ephyreïaque aera,

---

prolata. — 459—460. *ipsa tellus*, *αὐτή*, *αὐτόματος*, sua sponte, lubens volensque. Vid. infra v. 500. et adnott. ad Ecl. IV, 21. — *procul discordibus armis*. Cf. Tibull. II, 3, 37. *Praeda feras acies cinxit discordibus armis*. — *facilem victum*, qui facile paratur, affluentem, *εὔφορον*. — *fundit*, magna copia suppeditat. Vid. adnott. ad Ecl. IV, 20. — „*iustissima*, quia *creditum reddere* terra, *acceptum referre* dicitur, eique *fides*, *fenus*, *aequitas* tribuitur: *γῆθιον δικαιότατον* adeo Xenophon dixit Cyrop. VIII, 3, 38. At *tellus* fundit *humo*. Scilicet habet hoc poëticus Romanorum sermo praecipui, ut, dum copiam sectatur, synonymis ita utatur, ut alterius latior, alterius angustior ipso positu significatus sit.“ *H.* — *humo*, h. e. ex solo, ex culta superficie sua; *telluri* enim hic tribuitur *humus* eadem ratione, qua apud Lucret. V, 1188. *solum terrae* legimus. Heyn. satis apte confert Avien. descr. orb. 1193. *Dives humo tellus*, ubi cf. Wernsdorf. — 461. 462. „Si fastus et luxus potentium abest. Primo loco clientium turba memoratur. Certavit cum Lucretio II, 24—36., pulcherrimo loco; quo exprimendo iam vires expertus erat in Culice 61 sqq.“ *H.* Imo Culicis auctor sua ex hoc Virgilii loco hausisse censendus est; nam putidum illud de culice carmen non esse Virgilii, nunc nemo erit, quin sine ulla dubitatione concedat. Cf. Silligii Epimetr. in Cul. p. 19 sq. Cum Lucretii l. l. hos versus iam Macrob. Sat. VI, 2. (p. 163. Bip.) contulit. Uterque autem poëta Romanus Homerum Od. VII. 103 sq. ante oculos videtur habuisse. — *foribus superbis - - vomit*, i. e. per fores magnificas. Cf. Geo. III, 26. et Aen. VI, 20. *Vomere* Heyn., qui non inepte comparat *vomitoria* theatri, refert ad aditum, qui magnam hominum copiam admittat; rectius cogitasset de domo, qua glomeratim homines sese effundunt. — „*totis aedibus vomit*, ad maiorem etiam multitudinis significationem, quae totam domum, atrium, repleverat. Eodem *unda salutantium* facit. Ceterum haec eadem expressit brevius Horat. [Epod. II, 7. 8.] *Forumque vitat et superba civium Potentiorum limina.*“ *H.* Cf. etiam Sen. Herc. fur. 164. *Ille superbos aditus regum durasque fores colit*. Ceterum mos clientium patronos mane salutandi satis notus. — 463. 464. Si non superba palatia incolunt. — *inhiant*, habere cupiunt (scil. agricolae). *postes varios* (*πεποικιλμένους*) *pulcra testudine*, h. e. fores opere variegato, testudineo ornatas. *Inhiare* cum quarto Casu coniungunt v. c. Plaut. Mil. III, 1, 1, 121. idem Stich. IV, 2, 25. et Caecil. apud Gellium II, 23. Saepius cum tertio Casu construitur. De ianuarum autem, lectorum aliarumque rerum ornamentis testudineis cf. v. c. Ovid. Met. II, 737. *domus ebore et testudine cultos Tres habuit thalamos*. Mart. XII, 66. *Gemmantes prima fulgent testudine lecti* etc. Vid. etiam Plin. IX, 11, 13. et Interpp. ad Lucan. X, 120. (qui hunc ipsum Maronis locum imitatione expressit) et Iuven. IV, 308. Quod attinet ad postes ita ornatos cf. v. c. Hor. Od. III, 1, 45. *Cur invidendis postibus - - moliar atrium?* — 464. *Illusas auro vestis*, stragulas vestes, in quibus artifex acu quasi ludens aliquid auro pinxit, intexuit, ideoque simpliciter vestes auro pictas; nam *ludere*, *lusus*, *ludibrium* sunt artificii naturam imitantis vocabula. Cf. Avien. descr. orb. 1258. (Persae) *Illudunt auro vestes*, et Prudent. *περὶ στεφ.* XIV, 104. *Splendore multo strata habitacula, Illusa pictae vestis insania.* Heindorf. cogitat de vestibus purpureis leviter et sparsim auro intextis; quae explicatio dubito num huic loco conveniat. — *Ephyreïa aera*, vasa Corinthia, s. ex aere Corinthio facta, quae apud Romanos adeo in pretio fuisse constat, ut vel argenteis et aureis praeferrentur. Cf. Plin. XXXIV, 2, 3. Cic. Tusc. II, 14. in. Verr. II, 34, 83. 72, 176. IV, 44.

Alba neque Assyrio fucatur lana veneno,
Nec casia liquidi corrumpitur usus olivi:
At secura quies et nescia fallere vita,
Dives opum variarum, at latis otia fundis,
Speluncae vivique lacus, at frigida Tempe

97. Flor. II, 16. Mureti Varr. Lectt. III, 5. Falbroni in *Atti dell' Acad. Ital. di scienze* etc. I. p. 203 sqq. Winckelmanni Opera ed. a Meyero et Schulzio T. V. p. 135. 430 sqq. et Fiorillo in: *Kunstblatt* 1832 *Nr.* 97.- *Ephyra* autem (*Ἐφύρα*) antiquum fuerat Corinthi nomen (cf. Eustath. ad Hom. Il. II, 570. VI, 152. Plin. IV, 4, 5. *Colonia Corinthus ante Ephyra dicta* et Iebb. ad Aristid. II. p. 538.); unde *Ephyreïus* pro Corinthius etiam apud Lucan. VI, 17. Sil. XIV, 180. Stat. Theb. VI, 253. Claud. in Eutrop. I, 9. et alibi legitur. — 465. 466. Si porro nec purpurae nec unguentorum usum habent. — *fucatur veneno.* Ut *fucus* de adoptato colore quocunque dicitur, ita *venenum* de quovis succo, imprimis amariore aut acriore. Cf. Caius. Dig. L. 16, 236. *Qui venenum dicit, adiicere debet, malum an bonum sit: nam et medicamenta venena sunt, quia eo nomine omne continetur, quod adhibitum eius naturam, cui adhibitum est, mutat; quum id, quod nos venenum appellamus, Graeci φάρμακον dicunt.* — „*Assyrium* h. l. pro Syrio et Phoenicio. Sic *Ἀσσύριον ξεῖνον* accipiendum puto de mercatore Phoenicio apud Theocr. II, 162." *H.* Vid. adnott. ad Ecl. IV, 25. — 466. Rustici non quaerunt oleum odoratum, sed contenti sunt oleo *liquido*, i. e. puro et simplici. De *casia* vid. sup. ad Ecl. II, 49. et Geo. II, 213. At h. l. est frutex ille intelligendus, cuius corticem odoratum admiscebant unguentis. Cf. etiam Dioscor. I, 12. Theophr. h. pl. IX, 6. Plin. XII, 13. alii. — „*usus olivi* doctius quam oleum, quo utuntur. Infra III, 135. *obtusior usus.* Horat. Od. III, 1, 42. *purpurarum usus.* — *corrumpi* h. l. pro misceri, sed adiuncta notione mutationis in deterius, a luxus pravitate profectae." *H.* Iacobs. laudat. Plutarch. T. II. p. 393. C.: *τὰ μιγνύμενα τῶν χρωμάτων οἱ βαφεῖς φθείρεσθαι, καὶ φθορὰν τὴν μίξιν ὀνομάζουσιν.* — 467. *At*, scil. *non abest;* quod ex v. 471. repetendum. Quam alacris autem et vivida evadat haec multarum rerum amoenarum enumeratio eadem Particula saepius repetita, vix est quod dicam. Cf. Ovid. Met. V, 17 sqq. 507 sqq. Tibull. I, 7, 44 sqq. Interpp. ad Tac. Ann. I, 10. et Dissen. ad Tibull. l. l. — *secura quies*, quam quis agit secure. Cf. Lucan. V, 526. *Securus belli; praedam civilibus armis Scit non esse casas.* — *nescia fallere vita:* „*nescius fallere*, compositum, ut *nescius cedere* Horat. Od. I, 6, 6. Si in prioribus *secura* ad homines pertinet, qui *quiete* fruuntur, consentaneum est, epitheton quoque *nescia fallere* ad homines vitam agentes referri, intelligique vitam liberam a dolis et fallaciis, h. e. cupiditatibus. Exhibuit igitur Maro vitam *metu* vacuam et *cupidinibus;* et ea demum est vita beata." *Wund.* Eadem fere ratione locum explicant Heyn., Schirach. p. 408. et Wakef. ad Lucr. III, 952. (ubi pariter *secura quies* legitur). Vulgo autem ita eum interpretantur, ut *vita nescia fallere* sit innocua, vita hominum, qui ipsi non fallunt; quod propter antecedentia verba *secura quies* minus probandum. — 468. „*latis fundis:* non de latifundiis cogitandum; sed sunt campi et colles aperti, unde prospectus patet late: quae res ad animum et frontem explicandam magnam vim habet. (Vid. Meierotto p. 9.)" *H.* — 469. *vivi lacus*, aqua perenni. Cf. Aen. II, 719. Varr. L. L. IV, 26. Ovid. Fast. II, 250. IV, 778. Liv. I, 45. extr. etc. — *frigida Tempe*, umbrosae valles. Nam Tempe (*Τέμπεα, Τέμπη*), amoenissima illa Thessaliae convallis inter Olympum et Ossam, per quam Peneus fluvius decurrit, (vid. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 856. et quae exposui in Pauly *Realencycl.* VI. p. 1666.) interdum pro quacunque amoena regione ponitur. Cf. v. c. Ovid. Fast. IV. 477. *Heliconia Tempe.* id. A. A. I, 15. *Heliconia T.* Stat. Theb. I, 485. *Theumesia T.* etc.

Mugitusque boum mollesque sub arbore somni
Non absunt; illic saltus ac lustra ferarum,
Et patiens operum exiguoque adsueta iuventus,
Sacra deum, sanctique patres; extrema per illos
Iustitia excedens terris vestigia fecit.
Me vero primum dulces ante omnia Musae,
Quarum sacra fero ingenti percussus amore,

— 470. *molles somni*, lenes, tranquilli et dulces. Cf. Ecl. VII, 45. Eodem sensu Hor. Od. III, 1, 21. *lenes*, Stat. Theb. X, 116. *teneros* etc. Cf. Orell. ad Hor. Od. II, 16, 15., ubi *leves somni* commemorantur, ut ibid. II, 11, 8. *faciles*. — 471. *saltus* proprie de pascuis. — *lustra ferarum* pro venatione memorat. — 472. *operum*, scil. rusticorum. Vid. ad Geo. I, 277. et cf. Lachmann. ad Tibull. I, 4, 48. — *exiguo assueta*, ut ap. Tibull. I, 1, 25. *contentus vivere parvo* (ubi Dissen. non debebat coniicere *modico p. c. v. in arvo.*) — *exiguoque. Parvoque* Voss. edidit e Codd. aliquot, quibuscum conspirat Donat. ad Ter. Andr. I, 1, 48. Sed Med., Rom., Ven. et Macrob. VI, 2. *exiguoque* tuentur. *Parvoque* Iahn. fortasse ex Aen. IX, 607. ortum censet, ubi hic versus hoc uno vocabulo mutato iteratur. Cf. adnott. ad Ecl. V, 37. Vid. etiam Claud. in Rufin. I, 216. *Vivitur exiguo melius.* — 473. Illic *sacra deum*, i. e. vere sacra; sacra ibi religiose coluntur, est ibi pietas et metus deorum. — *sancti patres*, i. e. patres et senes sancti habentur, sancte ac pie coluntur. — 474. *Iustitia excedens.* Vid. Ecl. IV, 6. ibique adnott. — „*extrema per illos vestgia fecit*, quum scilicet iam ante aulas et palatia beatorum reliquisset. Vid. Arat. Phaen. 100 sqq. Supersunt inter agrestes vestigia priscae iustitiae et innocentiae. — 475—489. „Ante omnia studiis philosophiae ac naturae consecratam vitam agere se velle ait; quod si non licuerit, at certe rusticam. Utraque enim vita beata et exoptabilis; v. 490 sqq. alterius tamen deliciis ac bonis describendis immoratur. Expressit haec auctor Dialogi de Orator. c. 13. digno, qui comparetur, loco.“ *H.* Similes loci apud poëtas haud raro inveniuntur, quos congestos vide ab Obbario ad Hor. Ep. I, 12, 16 sqq. Fasc. V. p. 145. — 475—476. Heyn. coniungit *primum ante omnia* (sil. *accipiant* me Musae); ut *primus ante omnes.* Aen. II, 40. V, 101. 492. Rectius autem *ante omnia* vocabulo *dulces* coniungunt Burm., Voss., Wagn., Iahn, alii; quam rationem iam collocatio verborum suadet. *Primum* opponitur iis, quae v. 483. continentur; compositionem autem verborum *dulces ante omnia Musae* Wagn. comparat cum *nihil illo homine iucundius, optime, dulcissime rerum*, similibusque dictionibus. Sensus igitur loci hic est: poëtica studia, quae, cum ceteris omnibus hominum studiis comparata, praecipue et imprimis dulcia censeo; eiusque color idem fere, qui Ecl. II, 61. *nobis placent ante omnia silvae.* Handius tamen Turs. I. p. 388. Heynii, vel potius Philargyrii rationem praefert, quum gravitate praestet Musas simpliciter vocare dulces. Reiskius, haerens in illo *primum ante omnia*, nec tamen *ante omnia* ad *dulces* referendum esse perspiciens, temere coni. *Me vero primum.* — „*dulces Musae*, *μειλίχιαι* Arato Phaen. 16. 17., quem locum in animo habuit. *Musae accipiunt* eum, qui se iis tradit, consecrat. — *Sacra ferre* proprie est sacrificantis, v. c. Aen. III, 19., tum omnino sacerdotis. Iam autem poëtae Musarum sacerdotes [*Μουσάων θεράποντες*] frequenter appellantur. Notum Hor. Od. III, 1, 3. *carmina non prius Audita Musarum sacerdos Virginibus puerisque canto*, et Prop. III, 1, 2. *Primus ego ingredior puro de fonte sacerdos Itala per Graios orgia ferre choros.*“ *H.* — *ingenti percussus amore*, *πληγείς*, expressum ex Lucret. I, 922. 923. *acri Percussit thyrso laudis spes magna meum cor, Et simul incussit suavem mi in pectus amorem Musarum.* Cf. etiam Hor. Epod. XI, 2. *Scribere versiculos amore percussus gravi*, et Aen. IX, 197. *magno laudum percussus amore.* Heynio

Accipiant, coelique vias et sidera monstrent,
Defectus solis varios lunaeque labores;
Unde tremor terris; qua vi maria alta tumescant
Obiicibus ruptis rursusque in se ipsa residant;
Quid tantum oceano properent se tinguere soles
Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
Sin, has ne possim naturae accedere partes,
Frigidus obstiterit circum praecordia sanguis:

---

poëta videtur respicere orgia deorum, cum furore et enthusiasmo celebrari solita, in primis Bacchica. — 477. *Accipiant.* Musae accipiunt, i. e. benevole excipiunt (vid. adnott. ad Aen. III, 220.) et iuvant eum, qui se iis consecrat. — „*coelique vias et sidera*, quod in vulgari oratione: siderum cursum in coelo [Vid. adnott. ad Geo. I, 335.] Iam de Orpheo in Argon. 205. *ὅς ῥα ποτείας Οὐρανίας ἄστρων ἐδάη κύκλους τε πλάνητας.* Quod vero poëta physicas quaestiones commemoravit ut studium praecipuum, fecit propterea, quia antiquiores vates, ut Orpheus, Musaeus, has res studio magno tractasse tradebantur, et quia Empedoclis carmina *περὶ φύσεως* ingenti laude ferebantur; habent denique haec physices capita hoc proprium, quod ornatum poëticum maxime admittunt. Expresserunt h. l. multi poëtae, ab Interpp. laudati, in primis Manil. I, 99 sqq. Prop. III, 5, 25 sqq.“ *H.* Adde Aen. I, 740 sqq. Hor. Epist. I, 12, 16 sq. (ubi vid. Obbar.) Ovid. Met. XV, 71. et Tibull. II, 4, 13 sqq. (ibique Dissen.). Scilicet ubi didacticum poesis genus significare volunt, veteres imprimis siderum cursus et mutationes commemorare solent. (Ceterum quid de omnibus, quae hic tanguntur, rebus veteres philosophi docuerint, exposui in libro meo *Handb. d. alt. Geogr.* I. p. 493 sqq. 583. 633. 510 sqq.) — 478. *lunae labores*, defectus, quia luna quasi invita obscuratur. Sic etiam Aen. I, 742. *solis labores.* Ceterum cf. Lucr. V, 750.: *Solis item quoque defectus Lunaeque latebras Pluribus e causis* (hi sunt Virgilii defectus varii) *fieri tibi posse putandum est.* — 479. „*qua vi maria alta tumescant*, h, e. causas accessus ac recessus maris aestuantis, argumentum sane philosophicae contemplationis sollemne.“ *H.* Cf. Arist. Met. II, 2. Lucr. VI, 608. Sen. N. Qu. III, 1 sqq. et Hor. l. l. — 480. *obiices* s. *obices*, quae vox proprie omnia significat, quae alicui rei obiiciuntur cohibendae, claudendae, pessulos, claustra, repagula etc., hic non sunt moles fluctibus oppositae, sed litora saxosa ab ipsa natura exaggerata, imprimis in aestuariis. Cf. infra Geo. IV, 422. Aen. X, 377. Claud. in Eutr. II, 34. et Sen. Herc. fur. 238. De duplici scribendae vocis ratione vid. Gellius IV, 17. Schneider. Gr. L. I, 1. p. 288. et II, 1. p. 421., qui, ubi longa syllaba requiratur, *obiex*, *obiicis*, ubi brevis, *obex*, *obicis* scribendum esse docet. Praeterea cf. Ruddim. I. p. 122 sqq. not. 55, 8. — Vss. 481. et 482., quibus respiciuntur causae, cur hieme longiores, aestate breviores sint noctes, iterantur Aen. I, 745. 46. Etiam huius rei causam Lucretius exposuerat V, 679 sqq. *Quid tantum properent soles hiberni* (sol hieme) *tinguere se oceano* etc. Solem autem ex veterum opinione confecto cursu diurno in Oceanum descendere, res est satis nota. Cf. cum h. l. Geo. I, 246. ibique adnott. — 482. *quae tardis mora noctibus obstet*, (vid. adnott. ad Geo. I, 32.), i. e. quid impediat, quominus noctes aestate aeque longae sint. Ceterum cf. adnott. ad Aen. II, 250. — 483—489. Si philosophus esse nequit, agricola saltem esse vult. — 484. Stuporem animi a *frigore sanguinis* ducere recte potest poëta, qui tantum probabilia sequitur; praesertim quum e philosophis nonnulli ita sensisse videantur. *Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem*, Cic. Tusc. Qu. I, 9, 19., ubi vid. Davis. [Cf. etiam Tennemann. *Gesch. d. Philos.* T. I. p. 253.] Quod vero *sanguinem circa praecordia* memorat, ex antiqua Italorum philosophia petitum videri potest, in qua *praecordia*, *φρένας*,

Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes, 485
Flumina amem silvasque inglorius. O, ubi campi
Spercheosque et virginibus bacchata Lacaenis
Taygeta! o, qui me gelidis in vallibus Haemi

προπίδας, sedem non modo motuum animi, sed etiam mentis faciebant. Vid. Cic. ibid. Sed hoc ipsum Empedocleum est, cuius versus laudatur in Etym. Magno in *αἷμα* et alibi: *Αἷμα γάρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα.* Notabilis locus Schol. Cruqu. ad Hor. Art. 465. Empedocles — *qui dicebat, tarda ingenia frigido circa praecordia sanguine impediri.* - - - Imitatus est versum Lucan. II, 557. *Fervidus haec iterum circa praecordia sanguis Incaluit.*" *H.* — 485. Cum tota sententia cf. Hor. Sat. II, 6, 1 sqq. Epist. I, 10, 6 sq. Cul. 75 sqq. aliosque locos similes. — *amnes rigui* h. l. qui rigant. Hinc *riguum* pro aqua irrigante apud Plin. XVII, 26. Similiter *irriguus* usurpatur Geo. IV, 32. Cf. Broukh. ad Tibull. II, 1, 44. a Wund. laud. — 486. *amem. Amare* poëtis saepe dicitur pro incolere, habitare. Vid. Aen. III, 134. Ovid. Met. XIV, 626. Sil. XII, 526. et cf. Burm. ad h. l. idemque ad Gratii Cyneg. 390. — *inglorius*, nullam e rebus magnis et gravibus famam quaerens. Opponit enim poëta suam artem philosophiae gravitati et gloriae. Cf. etiam Geo. IV, 564. ibique adnott. Adi. *inglorius*, quo Ciceronem et optimos quosque scriptores uti constat, legitur praeter h. l. Geo. IV, 91. Aen. IX, 548. X, 52. XI, 793. et XII, 397. — 486—489. „O quam velim ruri vitam agere! Tamquam poëta nobiliora rura memorat, in Thessaliae, Laconicae ac Thraciae campis. Cf. Culicem v. 93., in quo quasi semina vel rudimenta huius pulcherrimi loci videas." *H.* Sed vid. supra ad v. 461. adnott. „Vulgo verba sic ordinant, *O qui me sistat, ubi campi* etc., quod partim a vv. ordine non firmatur, partim etiam propter subiectum *sistat* et Pron. *qui* pro *quis* offendit. Iunge igitur: *O ubi* (sunt) *campi* - - - *o* (ubi est), *qui me sistat* etc." *Jahn.* Haec autem omnia non esse interrogantis, sed optantis: utinam sit, qui me sistat! bene perspexit Wagn. Qu. Virg. XXII, 3. extr. — *campi Spercheosque* poëtice pro campis ad Spercheum sitis, h. e. campis Thessaliae, in cuius confiniis subter Oetam montem fluvius ille (qui nunc *Elladha* vocatur), ex Tymphresto monte ortus, in sinum Maliacum se effundit. (Cf. Hom. Il. XVI, 174. Herod. VII, 198. 228. Strab. IX, p. 428. sqq. Mela II, 3. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 874.) Ceterum vide quae de figura *ἑνὸς διὰ δυοῖν* ad Ecl. II, 8. Geo. III, 335. et alibi adnotavimus. Markland. ad Stat. Silv. V, 3, 209. aliique ingeniose quidem, sed tamen praeter necessitatem, coni. *O ubi Tempe Spercheosque*, coll. Claud. Bell. Get. 181. Ceterum *Spercheos* (*Σπερχειός*) est Medicei et Leid. lectio ab Heins. revocata, quae comprobatur aliquot libror. scriptura *Sperchios;* sex Codd. praebent *Spercheus*, plurimi, ut vulg. editur, *Sperchius*. Cf. Heins. ad h. l. et ad Ovid. Met. I, 579. De Graecis autem nominum propriorum terminationibus vid. adnott. ad Ecl. VI, 13. et X, 12. — *Taygeta*, sc. iuga, *ὄρη*; alibi enim hi montes alti et asperi ex Arcadia per totam Laconicam procurrentes et Taenario promontorio in mare excuntes apud Graecos dicuntur *τὸ Ταΰγετον* (Hom. Od. V, 103. Herod. IV, 145. Polyb. XXXIV, 10. Steph. Byz. p. 640.), apud Romanos *Taygetus* (Mela II, 3. Plin. IV, 5. Liv. XXXIV, 28.), quo nomine etiamnum utitur, quamquam etiam *Pentadaktylos* et *Braccio di Maina* vocatur. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 865. — *bacchata*, passive, in quibus virgines Lacaenae bacchari, orgia Bacchi celebrare solent. Sic *bacchata Naxos* Aen. III, 125. (ubi vid. adnott.) et Val. Fl. III, 20. *Dindyma sanguineis famulûm bacchata lacertis.* Ita etiam apud Graecos Partic. *βακχευθείς* usurpatur. Cf. etiam adnott. ad Ecl. IX, 53. Heyn. docet, fuisse sub Taygeto adhuc Pausaniae (III, 20.) aetate Bacchi templum, ad quod solis mulieribus aditus patuerit. — 488. *o, qui me - - sistat*, i. e. utinam me sistat aliquis. Vid. supra et cf. Aen. XII, 883. *O quae satis*

Sistat, et ingenti ramorum protegat umbra!
Felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
Atque metus omnis et inexorabile fatum
Subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari!
Fortunatus et ille, deos qui novit agrestis,
Panaque Silvanumque senem Nymphasque sorores!
Illum non populi fasces, non purpura regum
Flexit et infidos agitans discordia fratres,

---

alta dehiscat Terra mihi, Plaut. Phorm. I, 2, 73. *Homo confidens: qui illum di omnes perduint* similesque locos. De *Haemo*, qui silvis abundabat, cf. adnott. ad Geo. I, 489 sqq. — 490—493. „Beata est, inquit, vita philosophi, nec minus beata vita rustici. Cf. Colum. in praef. *Res rustica - - quae sine dubitatione proxima et quasi consanguinea sapientiae est*, et Cic. Cat. mai. 15. *Venio nunc ad voluptates agricolarum, - - quae mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere.* Philosophiae autem Lucretianae capita hic proferri, manifestum fit. Vid. Lucr. I, 49 sqq. ad 105., qui versus optimi huius loci commentarii sunt. Fortasse etiam Graecus poëta utrique ante oculos erat. Laudatur ex Empedocle: *Ὄλβιος, ὃς θείων πραπίδων ἐκτήσατο πλοῦτον* ap. Clem. Alex. Strom. V. extr. Veris autem de natura rerum, deorum et animae rationibus ab Epicuro propositis metus, terrores ac cupiditates hominibus detractas, et ad veram felicitatem viam patefactam esse, saepe a Lucretio praedicatur. Cf. Cic. Fin. I, 13.“ *H.* — 490. *potuit* Heyn. pro *potest* positum censet; sed propria hic Perfecti vis et significatio obtinet. Debet enim iam cognovisse rerum causas, qui iure meritoque felix praedicandus est. — 491. Qui rerum naturam bene perspexit, is nec fatum nec mortem timet. — *metus* ex superstitionibus falsisque opinionibus natos, in primis de fato et de inferis. Etiam hic Virgilio plures Lucretii locos in animo fuerunt. Cf. Lucr. I, 67 sqq. 79. 103 sqq. III, 14. 37. V, 1193 sqq. — *inexorabile fatum* idem, quod Aen. VIII, 334. *ineluctabile* vocatur. — 492. *Subiecit pedibus.* Cf. Aen. VII, 100. et Lucr. I, 79. *Quare religio* (superstitio) *pedibus subiecta vicissim Obteritur.* — *Avarus Acheron*, i. e. insatiabilis, quatenus Tartarum cingens omnes Manes quasi absorbet, neminem reddit. Ita *mors* Martiali V, 38, 15. dicitur *avara lex fatorum*, et apud Hor. Od. III, 29, 61. *avarum mare*, apud Prop. II, 21, 56. *ignis avarus* legitur. Cf. etiam adnott. ad Aen. I, 547. — 493. 494. „Vitae rusticae amoenitatem a splendidis et sanctis rerum imaginibus petit, e vita primorum hominum, aureae aetatis, sumptis. Nempe cum puris castisque illis hominibus dii versabantur, eos frequentabant et in medio eorum conspiciebantur; vide vel Catull. LXIV, 385. Itaque is, qui silvas, valles, fontes et antra frequentat, deos agrestes nosse praeclare dicitur. Culic. 76. *Illi sunt gratae rorantes lacte capellae*, *Et nemus et fecunda Pales.*“ *H.* De *Pane* vid. ad Ecl. II, 32, de *Silvano* ad Ecl. X, 24. — 495—499. „Vivit is animo imperturbato, atque ut omni cupiditate, ita a cura ac sollicitudine vacuo, et vere vitam beatam ex Epicuri formula agere videri potest. — *Illum non populi fasces, non purpura regum flexit:* nil curat, honores ac magistratus in quem transferantur, aut quibus regna sive reddantur sive eripiantur; quae fortunarum conversiones annis proximis a profligatis Antonianis partibus satis frequentes haud dubie inciderant.“ *H.* — *populi fasces*, magistratus a populo tributos. Cf. Lucr. III, 1009. *Qui petere a populo fascis saevasque secures Imbibit*, Hor. Epist. I, 16, 33 sq. *ut si* (populus) *Detulerit fasces indigno, detrahet idem* et similes locos. — *purpura regum.* Cf. Hor. Od. I, 35, 12. *purpurei tyranni* ibique Orell. — *flexit* (ut in seqq. *doluit, invidit, vidit*) pro flectere solet. Vid. adnott. ad Geo. I, 49. *Flectere* autem hic i. q. *movere.* Aen. VII, 251. *nec purpura regem picta movet;* agricola ista omnia non curat. — 496. „*et infidos agitans discordia fratres* potest sane ad

Aut coniurato descendens Dacus ab Histro,
Non res Romanae perituraque regna; neque ille
Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti.

---

bella civilia referri, quae ille sapiens non curet, ut nec bella externa. — 497. *Aut coniurato descendens Dacus ab Istro.* Ita tamen in priore quoque membro certam aliquam personam ac nomen subiicere debebat, ut in altero *Dacum.* Respexit haud dubie Arsacidarum dissidia, quae in illos annos incidunt, inter consanguineos, Phraatem et Tiridatem, quos per *fratres* designat, agitata.“ *H.* Hanc explicationem unice veram esse, neque illa verba de civilibus Romanorum bellis intelligi posse, iam docet Particularum ratio *non - - et - - aut*, unde patet, verba *et infidos - - fratres* per epexegesin praecedentibus adiungi, ita ut de fratre fratri regnum eripere conante sermo sit; quod iam Wagner. perspexit. Cf. Qu. Virg. XXXVI, 8. p. 574. De his ipsis autem Tiridatis et Phraatis dissidiis, qui de regno Parthico inter se certantes Augusti gratiam ambiebant, etiam Horatio Od. I, 26, 3—6. commemoratis, cf. Dio Cass. LI, 18. LIII, 33. et Iustin. XLII, 5. — „*Daci* montium iuga trans Istrum incolebant, unde *descendens Dacus*, ut fere semper, *quoties concretus gelu Danubius iunxerat ripas, decurrere solebant* et *vicina populari*, Florus IV, 12, 18. [qui cod. l. *Dacos montibus inhaerere* perhibet. Adde Claud. III, 310. *mixtis descendit Sarmata Dacis.*] Ita illo tempore Mysiam et mox Thraciam vastabant. Dacorum agmina palantia iam a. 724. Statilius Taurus reiecerat. Missus adversus eos et Bastarnas M. Crassus, C. Caesare V. et Sex. Apuleio Coss. a. 725. (cf. Dio LI. c. 23 sqq.), de iis triumphavit a. 727. Iidem Daci cum Getis aliisque barbaris non cessarunt, Istro glacie concreto, Romanos fines vastare, donec Q. Tuberone et Paullo Fabio Coss. U. C. 743. et anno sequenti perdomiti sunt, ripaque castellis et vallo munita est. Cf. Sueton. Octav. c. 21.“ *H.* Adde Dionem Cass. LI, 22. Hor. Od. I, 35, 9. III, 6, 14. Statium Theb. I, 20. alios. (Ceterum errare Heynium, qui Dacos cum Getis [qui proprie iidem erant] ad Slavicos populos referat, apparet ex iis, quae in libro nostro *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1104. disputavimus.) — *Hister coniuratus*, i. e. populi ad Histrum s. Istrum (Danubium) habitantes, quiarma cum Dacis sociabant. Cf. adnott. ad Geo. I, 509. Vulgo quidem scribitur *Istro;* in Med. tamen, cuius auctoritatem cum Wagn. secutus sum, hic et Geo. III, 350. nomen cum adspiratione legitur. Cf. etiam Terent. Maur. p. 2388. et 2400. Putsch. Eutych. p. 2313. P. Drak. ad Liv. XL, 21, 2. Broukh. ad Tibull. IV, 1, 146. Oudend. ad Lucan. II, 50. Schneid. Gr. Lat. I, 1. p. 194. et Wagn. Orth. Verg. p. 442. — 498. „*peritura regna*, quae pereunt, afflicta; regnorum ruinas, eversiones, interitus nil curat; quot enim regna non fuere sublata a Romanis! — *res Romanae:* intelligendae vicissitudines et fortuna imperii Romani. Sunt autem haec accommodata ad hypothesin Epicuri. Alioquin enim in cive Romano impium hoc et sceleratum foret, reipublicae sortem nil curare.“ *H.* Quae perversa locum intelligendi ratio Reiskium adeo movit, ut *res Romanae* in *res Comanae* (i. e. Armeniae, Parthicae) mutandum censeret, quum Romano poëta indignum esset, rempublicam Romanam *peritura regna* appellare. Sed longe rectius Wagn, docet, *res Romanas perituraque regna* in unam notionem coniungenda esse, ut intelligantur bella Romanorum cum exteris gesta, his exitiosa. Vossius Sexti Pompeii, Lepidi, Lucii Marcique Antonii dominationem significari, hosque ipsos v. 504. reges appellari existimat. — 499. „*neque ille Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti*, non duritie et ferocia animi, aut Stoica aliqua apathia, quae male, a Servio inde, huc advocatur; sed nec dolet, nec invidet, quod [tantum habens, quantum ad vitam sustentandam sufficit, eoque contentus] remotus ab omni pauperum miseria et divitum luxu ac fastu, animum ab omni perturbatione vacuum habere potest.“ *H.* — *habenti*, diviti, ut *habere* apud Cic. ad Fam. VII, 29. dicitur; add.

Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
Sponte tulere sua, carpsit; nec ferrea iura
Insanumque forum aut populi tabularia vidit.
Sollicitant alii remis freta caeca, ruuntque
In ferrum, penetrant aulas et limina regum;
Hic petit excidiis urbem miserosque Penatis,
Ut gemma bibat et Sarrano dormiat ostro;

Euripid. Herc. Fur. 636. *ἔγουσιν, οἱ δ' ου.*" *Wund.* Ita Cic. fragm. ap. Prisc. VIII, 4, 17. p. 792. *Qui habet, ultro appetitur, qui est pauper, aspernatur.* Iuven. XIV, 207. *Unde habeas, quaerit nemo, sed oportet habere* etc. Neque aliter intelligendi illi loci, ubi *amor habendi* (Aen. VIII, 327. Hor. Epist. I, 7, 85.), *cura habendi* (Phaedr. prol. l. III., ubi vid. Burmann.) et similia leguntur. Ceterum Wagn. confert Tibull. I, 1, 77. sq. *Ego composito securus acervo Despiciam dites despiciamque famem.* — 500. Haec ex Lucret. V, 935. 936. adumbrata esse, iam Macrob. Sat. VI, 1. extr. observavit. Expressit sequentia Seneca Herc. fur. 159 sqq. — *volentia*, h. e. lubentia, quia *sponte sua* et *ipsa* ferunt fructus. Vid. ad v. 460. — 501. *nec ferrea iura* etc.; non curat lites, neque opus est ei iurium et legum vinculis ad fidem et virtutem servandam. — *ferrea iura*, rigida, quae flecti nequeunt nec gratia ullius, nec metu, nec miseratione. Schirach. p. 413. quaerit: „Quid? si ad leges aeri incisas respexit poëta?" qua de re tamen vix cogitasse videtur. — 502. „*Insanum forum*, insano clamore, litibus perstrepens. Sic *rabies*, *furor*, tribuitur foro et causidicis. — *nec populi tabularia vidit*, h. e. nullum vectigal, nec portorium, nec pascua, a populo publicanus conduxit; quarum redemtionum tabulae, publica instrumenta, in tabulario servabantur, quod Romae erat in atrio Libertatis. Vid. Liv. XLIII, 16." *H.* Cf. etiam Cic. pr. Arch. 4, 8. Inscr. ap. Grut. p. 170, 6. et p. 478, 2. Burmann. de vectig. P. R. in Polen. Thes. I. p. 936 sqq. Franckii Proleg. in Cic. Verr. I. p. 351. quosque praeterea laudant Beier. ad Cic. Off. III, 22, 88. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 77. Vol. I. p. 85. — 503. „Alii incertis casibus se committunt in mari, in bello, in aulis regum." *H.* Ita etiam Voss. tria hic significari putat, mercaturam, bellum, potentiorum gratiam. Rectius fortasse Wagn. censet, primum v. 503 sq. agi de regnis exteris bello petitis, tum v. 505. de domesticis Romanorum discordiis; ut adiunctis verbis *ruuntque in ferrum* ad unam omnia rerum imaginem revocentur, et v. 503. et 4. sensus sit: alii expeditiones in longinquas terras faciunt, regna eversuri. Ceterum cf. locos similes Hor. Epod. 2, 5 sqq. et Colum. Praef. §. 7. — *sollicitant remis freta.* Vid. supra ad v. 418. — *freta*, (maria: cf. adnott. ad Geo. I, 327.). *caeca* Servio sunt subito in tempestatem surgentia, quorum motus caeci, h. e. incerti sunt; Heynio ignota, inexplorata, vel etiam obscura, nigra (ut Aen. III, 200. *caecae undae*), Vossio denique et Wagnero, quibus ego adsentior, plena incertorum casuum et periculorum propter latentes scopulos, syrtes, alia. Iacobs. laudat Serap. Anthol. Pal. VII, 400. *ἦ ῥά τις ἦσθα Ἔμπορος ἢ τυφλοῦ κύματος ἰχθυβόλος,* et VII. 275. *Μαλέου τυφλαὶ σπιλάδες.* — 505—507. „*Hic*, alius, militiae adscriptus, exscindere parat *urbem*, int. Romam, *Penates*, h. e. patriam suam (bella autem civilia respicit), ut luxu diffluat. Militia omnino illo tempore inter modos opum ac divitiarum quaerendarum expeditiores, scilicet e praeda et agris assignandis (vide v. c. Prop. III, 5. Tibull. I, 1, 1—4.), multo magis in civilibus bellis." *H.* — *petere excidiis*, ut alibi *petere* aliquem *bello* (Aen. III, 603.), *insidiis*, etc. Ceterum Brunck. non tam propterea, quod post octo interiectos versus clausula *parvosque Penatis* (quae tamen cedere debet meliori lectioni *parvosque nepotes*), quam aliis de causis non accuratius indicatis coni. *miserosque parentis:* sed recte librorum lectionem defendit Wagn. infra ad v. 514. — 506. *bibere gemma* pro bibere e gemma, ut *bi-*

Condit opes alius, defossoque incubat auro;
Hic stupet adtonitus Rostris; hunc plausus hiantem
Per cuneos geminatus enim plebisque Patrumque
Corripuit; gaudent perfusi sanguine fratrum,

bere caelato apud Iuvenalem XII, 47.; *gemma* autem pro poculo ex gemma facto. Cf. Propert. III, 3, 26. *Nec bibit e gemma divite nostra sitis.* Sen. de prov. 3. extr. *Illi, quibus gemma ministratur*, et Plin. XXXIII, 1, 2. *turba gemmarum potamus* etc. — *Ostrum Sarranum* i. q. stragula purpurea. *Sarranum*, i. e. Tyrium, ab antiquo urbis nomine *Sor* s. *Sur* (*Tsor*, *Tsur*, צור), unde Romani *Sarram* fecerunt. Serv. ad h. l. adnotat: „Quae nunc Tyros dicitur, olim Sarra vocabatur a pisce quodam, qui illic abundabat, quem lingua sua sar appellant," et Probus ad h. l. affert Ennii verba (p. 84. Hessel.) *Poenus Sarra oriundus.* Cf. etiam Gellius XIV, 6. extr. et Festus s. v. p. 252 Lind. Hinc *Sarranus* haud raro pro *purpureus.* Cf. Iuven. X, 38. Sil. XV, 205. Sidon. Carm. II, 5. etc.; etiam pro *Carthaginiensis*, imprimis apud Silium (VI, 468. VII, 432. VIII, 46. etc.). Ceterum vid. adnott. ad Geo. III, 307. Iahn. de hoc versu conferri iubet Weichertum de L. Varii et Cassii Parm. vita p. 108. — 507. „Sic et Aen. VI, 610. *Aut qui divitiis soli incubuere repertis.* Ex Vario (*Incubet et Tyriis, atque ex solido bibat auro*) adumbratum esse versum, notavit Macrob. Sat. VI, 1. p. 374. [p. 158. Bip.]. Cf. Tibull. III, 3, 3 sqq." *H.* Cum h. l. cf. Hor. Serm. I, 1, 70. *Congestis undique saccis Indormis inhians.* Medic. *indormiat*, quod coll. Horatii l. l., ciusd. Epod. V, 69. Petron. c. 79. Curt. VI, 10. Plin. Ep. I, 2., Heins. praeferre videtur. Sed vulgatam praeter ceteros Codd. tuentur Macrob. Sat. VI, 1. et Schol. Stat. Theb. I, 149. — 508—510. „Alius eloquentiae forensis laudem appetit, dum pro Rostris dicentem audit; alius populi studia miratur, et cupit gratiosus apud populum haberi; *nimium gaudens popularibus auris* dixit Aen. VI, 817." *H.* — *stupet Rostris.* Eadem constructione Hor. Od. II, 13, 33. *illis carminibus stupens.* Serm. I, 4, 28. *stupet Albius aere.* ibid. II, 2, 5. *stupet insanis acies fulgoribus* etc., cum quibus locis cf. Hor. Serm. II, 5, 95. *Pausiaca torpes tabella.* Sacpius *stupere aliquid* vel *ad aliquid.* — *hiantem* prae admiratione ac stupore. Markland. ad Stat. Silv. III, 2, 61. parum probabiliter de aemulandi cupiditate accipit. — *„plausus per cuneos*, i. e. ab iis, qui per cuneos sedent et homines apud populum gratiosos, quum theatrum ingrediuntur, plausu excipere solent, editus. Cf. v. c. Interpp. ad Hor. Od. I, 20, 3. II, 17, 25. sq. Cic. Phil. I, 12, 30. et Lucan. I, 133. — *geminatus*, aut repètitus (cf. v. c. Hor. l. l. *cum populus frequens Laetum theatris ter crepuit sonum*), aut quod *et* plebis *et* patrum est. — 510. *Corripuit*, percussit, animum commovit. „Markland. (ad Stat. l. l.) emendat *Corripit: hi gaudent*, non quod in praeterito tempore offendebatur, ut Burm. putabat, sed quod non sunt, ad quos referas voc. *gaudent.* Nec tamen *alii* subiicere post superiora inde a v. 503. adeo durum." *H.* — *enim* hic vim asseverandi habet, ut in *enimvero* et *sed enim*, et auget vim praegressi vocabuli, (ut Aen. II, 100. VI, 317. VIII, 84.). Ita igitur *geminatus enim* i. q. geminatus quidem, quippe geminatus, quemadmodum Aen. VI, 317. *miratus enim.* Cf. nott. ad Geo. I, 79. Voss. et Iahn. verba *geminatus - - patrumque* parenthesi includunt, verbum *est* subaudientes; quod Wagn. frigere censet. Schirach. p. 435., Heinsium secutus, non nisi verba *geminatus enim*, pro *geminatur enim* posita, per parenthesin inserta censet. — 510. Ibi (in urbe) sunt caedes aliaque scelera et exsilia, quae rusticis omnia sunt ignota. *„Gaudent perfusi sanguine fratrum:* ad veteranos et ceteros refero, quibus promissi per bella civilia (hinc *perfusi sanguine fratrum*) agri assignabantur; ita cum sequente versu sententias arte coniunctas esse videas. Res liquida vel ex Lucretii versibus III. 70.: Dum homines paupertatem fugiunt, *Sanguine civili rem conflant - - Crudeles gaudent in tristi funere fratrum;* quem hic ex-

Exsilioque domos et dulcia limina mutant,
Atque alio patriam quaerunt sub sole iacentem.
Agricola incurvo terram dimovit aratro:
Hinc anni labor, hinc patriam parvosque nepotes
Sustinet, hinc armenta boum meritosque iuvencos.
Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,
Aut fetu pecorum, aut Cerealis mergite culmi

---

pressum esse, iam a Macrobio expositum Sat. VI, 2.“ *H.* Adde Hor. Od. I, 35, 33. *Eheu cicatricum et sceleris pudet Fratrumque.* Ceterum *gaudent perfusi* Graecorum modo dictum atque ita explicandum esse constat: perfusi sanguine (i. e. quum perfusi sint) gaudent, sc. se perfusos esse. Cf. Aen. X, 500. XII, 6. 702. Hor. Epod. II, 19. *gaudet decerpens.* id. Epist. II, 2, 107. *gaudent scribentes.* Tibull. III, 4, 60. *gaudet nupta* etc. Ex aliis exemplis Participiorum Graeco more usurpatorum, quae collegit Wagn. Qu. Virg. XXIX, 6., huc imprimis pertinet Aen. II, 377. *sensit medius delapsus in hostes,* ἔγνω ἐμπεσών (ubi vid. adnott.). Cf. etiam Ramsh. §. 168. not. 6. extr. — 511. *Exsilium* Heyn. ad colonias refert; Wagn. autem adnotat, iis, qui in bellis civilibus vicissent, agros in Italia adsignatos esse, ideoque non convenire *patriam alio sub sole iacentem;* et hic potius cum Vossio de iis cogitandum esse, qui Antonium in Aegyptum secuti fuerint. Heyn. cum v. 512. comparat Horat. illud Od. II, 16, 18. *Quid terras alio calentes sole mutamus? – dulcia limina,* ut Ecl. I, 3. *dulcia arva,* ubi Wagn. in edit. min. verissime observat, *dulcia* appellari omnia, quae mutuae cuiusdam caritatis vinculo nos obstrictos teneant, ut parentes, fratres, liberos, tum terram et domum, ubi nati educatique simus.— 513. sq. „Descripserat poëta varia studia, quibus sollicitarentur homines, ad satiandas suas cupiditates. Quanto felicior agricola! Unice incumbit suis agris colendis et rei rusticae augendae, nihil praeterea curans, nec incertus de re futura per totum annum suum laborem beatus persequitur, et habet, unde patriam suosque sustentet.“ Haec *Schirach.* p. 471. — *terram dimovit aratro.* Cf. Ovid. Met. V, 341. *Prima Ceres unco terram dimovit aratro.* De Perfecto *dimovit* vide paullo ante ad v. 496. — *Hinc anni labor,* hinc venit ei labor, qui per totum annum idem manet (quum alii contra variis negotiis exerceantur v. 503—512.), hinc greges, familiam (*nepotes*) totamque patriam alit. (Cf. infra Geo. IV, 155. Ciris v. 418. etc.) Sic rustici, qui totam patriam labore suo sustinent, bene opponuntur urbium incolis, qui discordia sua eandem pessumdant. Voss. et Hand. ad Stat. T. I. p. 267. minus bene *Hic anni labor* scribi voluerunt, quod etiam Heynio placet, qui *anni laborem* accipit de proventu ex labore annuo. — *parvosque nepotes.* Cod. Med. *parvosque penates,* quod non debebant praeferre Heyn., Brunck., Markland. ad Stat. Silv. I, 2, 145., alii; *sustinet* enim, quum etiam *armenta* adiiciantur, aperte i. q. alit, nutrit, quod non quadrat ad parvos penates, qui etiam post *miseros penates* v. 505. commemoratos offendunt et Wagnero ex Aen. VIII, 543. huc translati videntur, qui vulgatam recte contra Heynium defendit, locum etiam coniectura supervacanea vexantem: *patrem parvosque nepotes.* — 515. *meritos iuvencos,* qui, consortes laborum agricolae, merentur, ut ab eo alantur. Voss. comparat Ovid. Fast. I, 663. et Tibull. II, 1, 7. — 516. Nullum est anni tempus, quo cesset proventus vel ex pomis, vel ex pecoribus, vel ex agris. — *pomis exuberet annus,* h. e. abundet pomis, det uberem pomorum proventum. Vid. Plin. Pan. 29. *omnis usibus nostris annus exuberat,* qui Wagnero a Virgilio sua mutuatus videtur. Cf. etiam adnott. ad Geo. I, 191. — 517. *merges* est manipulus spicarum mergis (unde procul dubio voc. deductum, cf. Colum. II, 21, 3.) comprehensus. Cf. Serv. et Philarg. ad h. l., praeter quam haec vox non nisi apud Plin. XVIII, 30, 72. inveniri videtur, ubi tamen pro ipsa mer-

Proventuque oneret sulcos atque horrea vincat.
Venit hiems: teritur Sicyonia bacca trapetis,
Glande sues laeti redeunt, dant arbuta silvae;
Et varios ponit fetus autumnus, et alte
Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
Interea dulces pendent circum oscula nati,
Casta pudicitiam servat domus; ubera vaccae
Lactea demittunt, pinguesque in gramine laeto
Inter se adversis luctantur cornibus haedi.

---

ga ponitur. — 518. Annus ante messem *onerat sulcos proventu*, et post messem *horrea vincit proventu*, i. e. tantus est proventus, ut horrea frumentorum non sint capacia. Cf. supra Geo. I, 49. ibique adnott. Heyn. confert Tibull. IV, 1, 185. *Horrea fecundas in deficientia messes.* — 519. Cum hieme, vel potius cum extremo autumno olivitatis tempus ingruit, quod ab Octobri mense ad Ianuarium extendi, Voss. docet, coll. Colum. XI, 2, 83. XII, 50. Pallad. XI, 10. XII, 4. — *Venit hiems, teritur*, pro: quum venit, teritur. Cf. Aen. I, 572. VI, 31. Ter. Ad. I, 2, 38. sqq. *fores effregit, restituentur.* Hor. Sat. I, 3, 49. *Parcius hic vivit, frugi dicatur.* id. Sat. I, 3, 53. *Caldior est, acres inter numerctur.* Liv. XXI, 44, 7. *Inde cessero, in Africam transcendes.* Ter. Heaut. III, 1, 78. *dare denegaris, ibit ad aliud illico.* Cic. Finn. IV, 25, 69. *Roges enim Aristonem, - - neget; - - Zenonem roges, respondeat*, et sexcentos alios locos, quos collegerunt Perizon. ad Sanct. Min. IV, 7. p. 326. ed. Bauer. Heusing. ad Vechneri Hellenol. p. 147. Ruhnk. ad Ter. Andr. I, 5, 3. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 1, 46. Matthiae ad Cic. Rosc. Am. 20, 55. Wunderl. ad Tibull. I, 6. 37. Beier. ad Cic. Off. III, 19, 75. Kühner. ad Cic. Tusc. II, 12, 28. Otto ad Cic. Finn. II, 17, 57. Kritz. ad Sall. Iug. 64, 5. alii. Errare autem Vossium et alios, qui in hac sententiarum coniunctione protasin interrogative pronuntiatam esse censeant, iam Wunderl. docuit. Ceterum de simili sententias coniungendi ratione dictum est supra ad v. 80. — *Sicyonia bacca.* Olivae, ut poëtarum mos, a praestante aliquo genere adiectum nomen habent. (Cf. adnott. ad Ecl. I, 55.) *Sicyonem oliviferam* etiam Ovid. memorat in Ibin 319. ex P. IV, 15, 10. et Stat. Theb. IV, 50. — *Trapetum, trapetus, trapes* (vox Graeca τραπητής, a τραπέω, calco, deducenda), i. e. mola olearia, fuse describitur a Catone R. R. 20. Cf. etiam Varro L. L. V, 31. med. id. R. R. I, 55, 5. Colum. XII, 50, 6. Plin. XV, 6, 60. aliique, et singularis Schneideri Comment. de trapeto torcularia, Vol. I. editionis Scriptorum R. R. p. 610 sqq. adiecta, ubi etiam effigies eius aeri incisas reperies. — 520. *glande redeunt*, a glande, quam in silvis fregerunt. Cf. Wunderl. ad Tibull. I, 3, 40. et Wagn. in edit. min., qui coll. locis Geo. I, 275. IV, 88. Aen. I, 358. 679. X, 473. docet, verba a *re* incipientia saepe cum nudo Ablativo coniungi. Alii iungunt *glande laeti;* et sane notio *glandis* etiam ad voc. *laeti* pertinet. *Laeti* enim i. q. satiati, et propterea contenti, laeti. Cf. Sen. Ep. 92. med. *Mitis aggregetur animal pabulo laetum.* Schirach. p. 473., ut in illis locis, ubi *segetes laetae, gramina laeta* (v. 525.) et similia leguntur (de quibus vid. adnott ad Geo. I, 1.), ita etiam hic pinguedinis et abundantiae notionem inesse censet. — *arbuta.* Vid. ad Ecl. III, 82. — 521. *ponit fetus autumnus*, dum poma matura decidunt. Ita *ponere frondes* (quod alibi *deponere*) supra v. 403. Cf. ad v. 14. adnott. Quare non erat, cur Burm., de appositis dapibus et vinis cogitans, verae illi interpretationi hanc alteram adiiceret: „*ponit*, sc. in mensis," laudato Heinsio ad Ovid. Art. I, 231. — 523. „Pergit ad gaudia agricolae domestica. *pendent circum oscula* iucundius quam: circum ora; sunt enim ad osculandum porrecta. — 524. Pudica est mulier. Cf. Horat. Epod. II, 39. — 526. Ex Arat. Diosem. 469,

Ipse dies agitat festos, fususque per herbam,
Ignis ubi in medio et socii cratera coronant,
Te, libans, Lenaee, vocat, pecorisque magistris
Velocis iaculi certamina ponit in ulmo,
Corporaque agresti nudant praedura palaestrae.

---

370. — 527. sqq. Quidquid in vita rustica iucunditatis esse solet, memorat poëta; itaque et festorum sollemnia diis rusticis habita, inque his unum, in Bacchi honorem." *H.* Cf. Ecl. V, 69 sqq. Tibull. II, 5, 95 sqq. ibique Dissen. — *Ipse*, scil. colonus, agricola, quod ex comparatione totius orationis praegressae supplendum. Cf. Geo. III, 376. et Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 460. d. Colon, quod vulgo ponitur post *festos*, idem Wagn. recte in Comma mutavit, quum verba seqq. per epexegesin addantur. „Dominus praedii agitare dies festos dicitur, non quasi solus ac semper feriretur, sed quia ad eum procuratio sollemnium pertinet." *Wagn.* — *per herbam*, i. e. in loco herboso. Cf. Wagn. Qu. Virg. IX. p. 411., qui docet, ab hac dictione (quae redit Geo. IV, 121. Aen. III, 236. V, 102. VI, 656. VII, 109. IX, 164. 316.) differre alteram *per herbas*, quae rarius et tum demum usurpetur, quum de hominibus animalibusve passim per herbas vagantibus agatur. (Geo. III, 162. Aen. III, 221. IV, 404.). Vid. etiam adnott. ad Geo. III, 436. — 528. „*Ignis ubi in medio*, ara, in qua sacrum fit, ex quo epulae parantur. Tibull. de sacris, tempore messis factis, II, 1, 21. *Tunc nitidus plenis confisus rusticus agris Ingeret ardenti grandia ligna foco, Turbaque vernarum, saturi bona signa coloni, Ludet.* — *socii.* Cf. Hor. Epist. II, 1, 139. *Agricolae prisci - - Condita post frumenta levantes tempore festo Corpus - - Cum sociis operum pueris et coniuge fida.* De sacro Lari vel Genio facto Hor. Od. III, 17, 13. sq.; sed h. l. Bacchi in primis sacrum respicitur, v. 529. — *socii cratera coronant*, e quo vinum haustum in pocula defunditur, quibus libatio fit; itaque corollis ornatur. Cf. ad Aen. I, 724. Adumbratus est e nostro locus Gratii Cyneg. 486 sqq. *H.* Adde Aen. III, 525. et Tibull. I. l. v. 98. *coronatus stabit et ante calix.* — 529. Ex variis sollemnibus, quae commemorari poterant, poëta unius modo mentionem facit, quod peracta vindemia in Bacchi honorem celebratur. Cf. Ecl. V, 67 sqq. *Lenaee.* Cf. adnott. ad v. 4. huius libri. — *pecoris magistris.* Vid. nott. ad Ecl. II, 33. — 530. *certamina posuit* Heyn. cum aliis explicat per: certaminis praemia posuit, (ἆθλα τίθησι), sed rectius Wunderl. (cui Wagn. iure adsentitur): certamen instituit (*ἀγῶνα προτίθησι*), coll. Plat. Phaed. c. 42. p. 55. l. 3. *οὐκοῦν οἶει, εἰ πονηρίας ἀγὼν προτεθείη, πάνυ ἂν ὀλίγους καὶ ἐνταῦθα τοὺς πρώτους φανῆναι*; et Soph. Ai. 936. *ὅπλων ἔκειτ' ἀγὼν πέρι.* — *certamen iaculi* eodem modo dictum, quo *certamen vini* apud Tibull. III, 6, 11., quod Plinio XXXVI, 21. extr. est *certamen bibendi.* — *in ulmo*, ut aut ipsa ulmus aut aliquid ulmo affixum pro scopo sit. — 531. *nudant* Burm. recepit ex optimis libris, quibus ex Foggin. et Freytagii testimonio etiam Medic. adiungendus, quem Heyn. temere ait vulgarem lectionem *nudat* (scil. pater familias, qui certamen proponit et auctor est nudandi corpora) exhibere. *Palaestrae* autem (i. e. ad luctam ineundam) pro vulg. *palaestra* ex Med. et fragm. Moret. Heinsio suasore iam Wakef. ad Lucr. V, 968. recepit (ubi *membra nudabant terrae* restituit pro vulg. *membra nuda dabant terrae*), eumque recte secutus est Wagn. *Palaestra* enim, quod multo facilius ex *palaestrae* oriri potuit, quam contra, iam ambiguitatis causa non scripsisset Virgilius, quum in promptu esset coniungere *praedura palaestra*, quod alienum est ab h. l.; non enim palaestra, sed omni vita rustica praedura sunt agricolarum corpora. Ceterum *agrestem palaestram* vocat, quia rustici non secundum leges Gymnasii, sed naturalibus viribus nitentes luctantur. Burm. confert Suet. Aug. c. 45., qui catervarios oppidanos pugiles opponit legitimis et ordi-

Hanc olim veteres vitam coluere Sabini,
Hanc Remus et frater; sic fortis Etruria crevit
Scilicet, et rerum facta est pulcherrima Roma,
Septemque una sibi muro circumdedit arces.
Ante etiam sceptrum Dictaei regis, et ante
Impia quam caesis gens est epulata iuvencis,
Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
Necdum etiam audierant inflari classica, necdum
Impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos immensum spatiis confecimus aequor,

---

nariis. — 532—535. Haec fuit vita priscae Italiae. Et de dura quidem Sabinorum vita vid. Aen. IX, 603 sq. coll. cum Hor. Od. III, 6, 37 sqq. — *Etruria crevit*, h. e. Etrusci agricultura potentes et opulenti facti sunt. De florente Etruriae agricultura cf. Müller. *Etrusker* I. p. 255. — Vulgo locus sic distinguitur: *crevit; Scilicet et rerum* etc., atque Wunderl., contra Heyn. disputans, qui recte *crevit scilicet*, *et rerum* coniungi maluit, provocat ad Aen. I, 493. Sed ibi *et*, post *scilicet* collocatum, valet i. q. *etiam*, quod ab h. l. alienum; quare recte Wagn. Colon, quod vulgo post *crevit* ponitur, delevit; nos Comma post *scilicet* adiecimus. Vid. autem adnott. ad Geo. I, 282. Ceterum cum toto loco nostro Heyn. conferri iubet Cic. Rosc. Am. 18, 50. — 534. „*rerum facta est pulcherrima*, nota forma, omnium imperiorum praestantissimum ac beatissinum factum est. Est scilicet Graecum *χρῆμα κάλλιστον*, *res pulcherrima*, et exquisitius *rerum pulcherrima*.“ *H.* Ut enim apud Graecos *τῶν ὄντων*, ita apud Romanos Genitivum *rerum* haud raro vim Superlativi augere constat. Sic Ovid. Met. VIII, 49. (ubi vid. Burm. et Bach.) Her. IV, 125. et A. A. I, 213. *pulcherrime rerum*, i. e. pulchritudine prae ceteris omnibus insignis, Hor. Sat. I, 9, 4. (ubi vid. Heindorf.) *dulcissime rerum*, Val. Fl. III, 369. (ubi vid. Burm.) *tristissima rerum* etc. Cf. praeterea Spalding. in Praef. ad Quinct. p. LXXXI. et Obbar. in *Krit. Bibl.* 1825. p. 291. *Pulcherrimus* autem ad civitates et populos relatum legitur etiam apud Flor. IV, 1. *pulcherrimum imperium*, et II, 19. *pulcherrimus populus*. — 535. *arces*, i. e. montes, colles. Vid. adnott. ad Geo. I, 240. et supra ad v. 172. Ceterum hic versus redit Aen. VI, 783. — 536. Ante Iovem, sub Saturno rege, aurea aetate, sic vivebant homines. *Dictaeus rex* vocatur Iupiter a Dicte, Cretae monte (in orientali insulae litore sito et nunc *Lassiti* s. *Lasthi* appellato: cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1032.), in quo natus esse putabatur. (Cf. Apollod. I, 1, 3. ibique Heyn. p. 7.). Apud Ovidium vero Met. VIII, 43. Minos ita appellatur, quum *Dictaeus* poëtis omnino pro *Cretensis* usurpetur. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 56. — 537. „*Impia gens*, h. e. hominum genus *impium*, quod naturae legem violat bovem mactando. Cf. Arat. Phaen. 132. Cic. N. D. II, 63, 159.“ *H.* Ceterum vid. Colum. praef. l. VI. *bovis tanta fuit apud antiquos veneratio, ut tam capital esset, bovem necuisse, quam civem*, et Cic. de N. D. II, 63. *Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur.* — 538. *aureus Saturnus* ob auream aetatem, cuius tamquam parens et auctor fuit. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 6. et 9. — 539. „*classica inflari*, cani in inflato cornu, tuba, buccina. Vid. Prop. III, 42. 41. [*Nil tibi sit rauco praetoria classica cornu Flare*] et *classica pulsa* lituo seu cornu impulso, inflato, Tibull. I, 1, 4. [ubi vid. Heyn.]“ *H.* — 540. Poëtico ornatu Virgilius de procudendis gladiis loquitur. Quod attinet ad anaphoram Particulae *necdum*, Wund. confert Plin. Paneg. c. 14. *Et necdum imperator, necdum dei filius eras.* — 541. Poëta, sumpta a circo imagine, iam libro finem faciendum esse significat. *aequor*, i. e. locus planus omnino (cf. adnott. ad Geo. I, 50. et II, 105.) et hic quidem cir-

Et iam tempus equûm fumantia solvere colla.

---

cus, *immensum spatiis*, i. e. immensorum spatiorum, s. immensa *spatia* s. decursus (vid. ad Geo. I, 512.), habens. — „*Colla equorum solvere*, dum iugum solvitur, demitur. Sic ὑφ' ἅρματος αὐχένας ἵππων λυσαμένη Callim. h. in Pall. Lav. 10. Sollemne est λύειν ἵππους, *solvere equos*." *H.* — *tempus - - solvere*. Vid. adnott. ad Geo. I, 305. — *fumantia colla*. Rom. et aliquot alii Codd. *spumantia*, eademque varietas apud Quinctil. Inst. VIII, 6., ubi hic versus laudatur. Cf. etiam Burm. ad Phaedr. III, 6. et Cort. ad Lucan. IV, 754. Per se utrumque bene dicitur (cf. Hand. ad Stat. Silv. I, 21.); neque ego *colla* sub iugo vel freno *spumantia* cum Wagn. tanquam „non sanum" damnaverim; ob meliorum tamen Codd. consensum vulgarem lectionem retinendam censeo.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICON

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

„Orditur poëta librum ab expositione argumenti (1. 2.): tractare se argumentum ab aliis intactum, unde novam laudem Mantuae suae sit paraturus (3—39.). Inde favorem ac studium Maecenatis sibi expetit (40—48.).

Procedit praeceptio a fetura armentorum. Legendae primo loco bonae matres; notae bonarum vaccarum (49—62.); admissura ita curanda, ut et bos et taurus in iuventa constituti sint (63—71.); notae equi generosi et ad admissuram idonei (72—122.) Tum ea, quae ante admissuram sunt curanda (123—137.). Cura matrum gravidarum (138—156.) Cura vitulorum (157—178.). Cura pullorum equinorum (179—208.); imprimis arcendi illi a nimia Venere; inter quae locum de Veneris stimulantis furore persequitur (209—285.). Post curam armentorum progreditur ad curam pecudum, cum praefatione de difficultate argumenti cum dignitate pertractandi (286—293.). Primum de ea cura, quae ad pecudes in stabulis habendas spectat (294—321.); tum de pastione vere orto (322—338.), cum excursione in narrationem de Nomadibus Afris et Scythis (339—383.); praecepta de studio lanarum (384—393.), et lactis (394—403.). Cura canum (404—413.). Praecepta de cavendis animantibus noxiis (414—439.), et de avertendis morbis (440—473.). Ita aditum sibi parat ad locum de peste auctumnali armentorum ac gregum nobilissimum (474. ad fin.)." *H.* Et primum quidem de morbi causa et ratione agitur (474—485.); tum de variis animalium generibus, quae illo morbo correpta fuerint: de pecoribus et minoribus animalibus domesticis (486—497.), de armentis (498—536), de feris (537—540.), de aliis bestiis (541—547.); denique de omnium remediorum vanitate (548—566.).

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
Pastor ab Amphryso, vos, silvae amnesque Lycaei.
Cetera, quae vacuas tenuissent carmine mentis,
Omnia iam vulgata. Quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras? 5
Cui non dictus Hylas puer, et Latonia Delos,
Hippodameque, humeroque Pelops insignis eburno,

1. 2. Nunc rem pecuariam exponam. Pro ea *Palem*, deam pastoritiam, et *Apollinem Nomium*, (de quibus vid. adnott. ad Ecl. V, 35.), et pro Pane *Lycaeum*, montem Arcadiae, Pani sacrum, (cf. adnott. ad Ecl. X, 15.) nominat. *Pastor ab Amphryso*, pro *Pastor Amphrysius*, *νομεὺς Ἀμφρύσηθεν*. Ita v. c. Varr. R. R. II, 2, 1. *pastores a Pergamide*, Ovid. Am. II, 6, 1. *ales ab Indis* etc. Cf. adnott. ad Ecl. I, 7. et 54. Geo. II, 243. et infra v. 33. „*Amphrysus* Thessaliae, et quidem Phthiotidis notum flumen; ad quod Apollo boves pavisse dicitur, quum Admeto, Pheraeorum regi, serviret. Vid. Eurip. Alc. pr. et Callim. in Apoll. 47 sqq. Tibull. II, 3, 11. III, 4, 67. Expressit locum Lucan. VI,] 308." *H.* De *Amphryso* fluvio cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 882. et Leake *Trav. in North. Greece* IV. p. 337. — 3. Alia argumenta iam ab aliis occupata trita et vulgaria sunt. — *quae tenuissent*, delectavissent; prius nimirum, quum haec omnia nondum vulgata essent. Cf. Ovid. Fast. IV, 20. Met. XII, 167. V, 284. Phaedr. V, 5, 25. — *vacuas mentes*, scil. a curis, vacantes severis rebus ac studiis, ideoque proclives ad poëtarum carmina audienda. Ceterum Codd. lectio fluctuat inter *carmine* et *carmina*. Hoc Burm. et (in priore certe edit.) Iahn., illud Heyn. et Wagn. defendunt, quos sequor, quamquam bene scio, difficiliorem lectionem non semper esse veram. — 4. *Omnia iam vulgata*, ideoque a me omittentur. „*Eurystheum* [notissimum illum Mycenarum regem: cf. Hom. Il. XIX, 123 sqq., ex quo haec fabula petenda] memorans, Herculis labores intelligit. Eodem referendi sunt *Busiris* ab Hercule caesus et *Hylas*. Commemorat autem fabulas, quas a satis multis poëtis tractatas esse constabat; etiam de *Delo* et de *Pelope*, qui *Hippodamiam* cursu quadrigarum obtinuit. Hinc *Cui non dictus? Dicere* enim de poëtis sollemne. At ea omnia poëtarum opera interciderunt, praeter Apollonii et Theocriti locos de Hyla, Herculis amasio, et Deli laudes apud Callimachum." *H.* — 5. *illaudatus*, in quo nihil laudatum est vel laudari potest, i. e. detestabilis. Cf. Gell. II, 6. *illaudatus est quasi illaudabilis et innominabilis, qui neque mentione aut memoria ulla dignus, neque umquam memorandus est*, ibique Gronov. Macrob. Sat. VI, 7. Schirach. p. 442 sq. et Huch in libello: Virgilii Horatiique nonnulla loca - - vindicare studet etc. (Lips. 1756.) p. 26 sqq. Expressit autem Homeri *οὐκ ὀνομαστόν* Odyss. XIX, 260. 597. — De *Busiride*, Neptuni et Lysianassae vel Libyae filio, crudelissimo Aegyptiorum tyranno, qui, quum hospites omnes Iovi immolaret, ab Hercule, cui easdem insidias pararet, interfectus est, cf. praeterea Apollod. II, 5, 11. ibique Heyn. Schol. Apollon. IV, 1396. Herod. II, 45. Hygin. f. 31. alii, et quae recentioribus temporibus de hac fabula disputarunt Creuzer *Symb. und Myth.* I. p. 357. ed. II. M. Hermann. *Myth. d. Griechen* II. p. 558. et Schincke in: *Ersch's u. Gruber's Encycl.* XIII. p. 141 sqq. — 6. *Cui* (poëtae) *non dictus*. Vid. ad Ecl. III, 55. De *Hyla* cf. adnott. ad Ecl. VI, 43. — Heyn. gravius interpunxit post *puer*, quod, coll. Santenio ad Terent. Maur. p. 272. et Gaisfordo ad Hephaest. p. 308 sq., vituperat Wagn., quum sic, retenta pronunciantis voce, vitium contrahant numeri. — *Latonia Delos*, per Latonam clara et nobilis facta. Ita mons, in quo Latona peperit, Statio Theb. VII, 701. *Cynthus Latonius* vocatur. Ceterum vid. adnott. ad Ecl. VII, 29. — 7. De notissima *Pelopis* et *Hippodames* s. *Hippodamiae* fabula cf. Paus.

Acer equis? Tentanda via est, qua me quoque possim
Tollere humo victorque virum volitare per ora.
Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice Musas,
Primus Idumaeas referam tibi, Mantua, palmas;
Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat

VI, 20. 21. Schol. Pind. Ol. I, 127. Hyg. f. 84. et 243. aliique. Scilicet Pelops, Tantali, regis Lydiae, filius, quem pater ipse diis epulandum apposuerat et cui Iupiter in vitam restituto pro humero, a Cerere iam absumpto, eburneum iniecerat, postea Hippodamiam, cuius patrem Oenomaum, Pisae regem, quadrigarum certamine vicerat, uxorem ex pacto duxit. — *humero insignis eburno.* Cf. imprimis Pind. Ol. I, 72. sqq. et Ovid. Met. VI, 404 sqq. Ceterum Wagn. Vol. V. ubique edidit *umerus* pro *humerus* (quod iam ad Geo. I, 385. commemorare poteram). Cf. eius Orth. Verg. p. 477 sq., ubi laudantur Achill. Stat. ad Tibull. I, 4, 44. et Drak. ad Liv. VIII, 8, 10. Vid. etiam adnott. ad Geo. I, 44. — 8. *Acer equis*, regendis quadrigis strenuus, excellens. Cf. Aen. V, 668. X, 411. et Hom. Il. IV, 303. ἱπποσύνῃ πεποιθώς. — 9. „Circumspiciendum mihi est argumentum, cuius tractatione nomen consequar. — *victor* poëtico ornatu adiectum, uti solet, si de magno aliquo opere peracto, magna re, quam assecutus sis, agitur. Non male Serv.: *victor, effector propositi et voti.* Lucr. I, 75. *Omne immensum peragravit Epicurus - - Unde refert nobis victor, quid possit oriri* etc. — *virorum per ora volitare* ornatius quam ferri per ora, in ore omnium esse. Notum autem [ex Cic. Tusc. I, 15. p. 161. Hessel.] Ennii illud: *volito vivo' per ora virum.*" *H.* Vid. etiam Aen. XII, 235. *vivusque per ora feretur*, Palladii Epitaph. Ciceronis v. ult. *Vivus in aeternum docta per ora volo.* Ceterum cf. adnott. ad Aen. I, 375. — 10. „Primus ego inter Mantuanos nomen poëtae consequar. Qui primus inter aliquem populum poësi clarescit, is *Musas secum in patriam ducere* dici potest, et ornatius *ab Helicone*, Bocotiae, *Aonibus* olim habitatae, monte [vid. adnott. ad Ecl. VI, 65.]: idem *referre palmam*, laudem, gloriam, praemia, victoriae insignia, dici potest, respectu *certaminum musicorum*, quae inter Graecos haberi solebant." *H.* Ita etiam *rediens* explicandum: e ficto illo certamine; non Neapoli, ubi Georgica conscripserit et poëtica laude inclaruerit, ut Burm. interpretatur. — *Idumaeas palmas* poëta commemorat, epitheto a nobili aliquo genere petito. *Idumaea* enim regio meridionalis Palaestinae iuxta Moabitas usque ad Sinum Aelaniticum, (de qua cf. Strab. XVI, p. 760. Ptol. V, 16. Ioseph. Ant. II, 1. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 741.), hic pro tota Palaestina, quam quidem palmis abundare constat. Cf. Lucan. III, 216. *arbusto palmarum dives Idume*, Sil. III, 600. *palmifera Idume*, et Plin. XIII, 4, 6. *Iudaea inclyta palmis.* Iahn. docet, Weston. in Anglorum diario class. XX. p. 291. pro *Idumaeas* coniicere *Itonaeas*, coll. Stat. Theb. VII, 721. Ceterum Virgilius hic ante oculos habuit Lucretium suum I, 118 sq. De tota autem sententia *primus - - deducam, referam* etc. Voss. conferri iubet Lucr. I, 925. Hor. Od. III, 30, 13. Prop. III, 1, 3. Manil. I, 4. — 13. Qui victoriam appetebant, ei numini, cuius auxilio maxime fidebant, aras, templa, ludos vovere solebant; ideoque etiam Virgilius, qui ex poëtico, quod fingit, certamine victoriam se reportaturum sperat, Caesari Octaviano, cui omnia ipsumque otium ad scribendum necessarium debebat, tamquam deo suo (vid. adnott. ad Ecl. I, 6.) templum ex voto exstruendum et ludos sollemnes instituendos promittit. — *templum ponere*, τιθέναι, satis notum. Cf. autem cum h. l. similes Hor. Od. IV, 1, 17 sqq. et Virg. Catal. 5, 5. — *de marmore.* Vid. adnott. ad Ecl. VII, 31. — 14. *Propter*, prope. Vid. ad Ecl. VIII, 87. De Mincio autem, vicinam regionem

Mincius et tenera praeduxit arundine ripas.
In medio mihi Caesar erit, templumque tenebit.
Illi victor ego et Tyrio conspectus in ostro
Centum quadriiugos agitabo ad flumina currus.
Cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,
Cursibus et crudo decernet Graecia caestu;
Ipse, caput tonsae foliis ornatus olivae,

---

inundante, vid. ad Ecl. I, 52, VII, 12. 13. Geo. II, 198. Aen. X, 206. *errat Mincius*, huc et illuc vagatur. Cf. Rhemn. Fannius de pond. 98. *errantes undis labentibus amnes*, et adnott. ad Ecl. IV, 19. — 16. Statua dei in medio templo, *ἐν τῷ ναῷ*, sacrario. — 17. *Illi*, i. e. in honorem Caesaris: Dativus, quem vocant, commodi. Aliquot tamen Codd., inter quos Rom., *Illic.* — *victor ego*, qui carminis palmam ac gloriam in patriam retulerim, ut v. 9. — *et ostro* (i. e. purpura: vid. ad Geo. II, 506. et infra ad v. 307.) *conspicuus*, i. e. curator ludorum, ludos editurus magistratuum Romanorum exemplo, qui toga praetexta utebantur. Per epexegesin loqui maluit poëta, ne durior existeret sonus *ego - - Tyrio - - ostro*. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXIII, 8. extr. — 18. „*agitabo currus*, non aliter accipiendum, quam poëtam editurum ludos, in quibus quadrigae agitentur. — *Centum* autem *quadrigas* poëta ponit; recte hic memores locum Tibulli I, 7, 49. nec non Gratii Cyneg. 520.“ *H.* Adde Catull. LXIV, 388. *Saepe pater divûm templo in fulgente revisens, Annua quum festis venissent sacra diebus, Conspexit terra centum procurrere currus.* Numerus autem centenarius in sacris (ut Aen. I, 417. et IV, 199 sq. cf. adnott. ad Aen. IV, 510. et VIII, 716.) et in conviviis (ut Hor. Od. III, 8, 13.) sollemnis fuisse Wagnero/ non temere videtur. Cf. etiam Huschk. ad Tibulli l. l. Eiusmodi autem certamina, utpote in deorum honorem instituta, ipsa erant sacra. — *ad flumina*, ad Mincium. — 19. „Suos ludos, propter maiestatem numinis, cui fiant, Graecorum Olympia et Nemeaea celebritate superaturos esse dicit, [scil. Graecos ipsos, posthabitis ludis Olympiacis et Nemeaeis, haec certamina concelebraturos]. *Alpheum* Olympiam praeterlabi, et *Molorchum* Cleonaeum [pastorem vel vinitorem] excepisse hospitio Herculem, quum, leone Nemeaeo interemto, ludos Nemeaeos [aut primum faceret, aut per tempus intermissos] restitueret, notum est. Vid. Apollod. II, 5, 1.“ *H.* De *Alpheo*, maximo Peloponnesi fluvio, qui etiamnum *Alfeo* (*Rofeo*, *Ryfo*) vocatur, cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 872 sq., de Molorcho autem Tibull. IV, 1, 12 sq. Stat. Silv. III, 1, 29. IV, 6, 51. Theb. IV, 16. etc. *Lucos* igitur *Molorchi* de Nemeaea silva intellige. — 20. *crudo caestu*, e corio crudo facto. Vid. adnott. ad Aen. V, 69. — *decernet*. Ita meliores et vetustiores Codd.; alii *decertet*. *Decernere* autem *caestu* etiam apud Senec. de benef. V, 3. legitur. — 21. 22. „Iam, quod ad se pertineat, se *ferre* velle *dona*, h. e. se sacrificia ad templum (paullo post *ad delubra*) esse facturum dicit, capite corona oleagina redimito [ut mos erat sacrificantium]; *tonsam olivam* appellat, aut attonsam, ut volunt, ornatus causa, aut simpliciter, quia decerptae sunt frondes ex arbore. Invenitur etiam Aen. V, 774. et 556. Cf. ad Hor. I, 7, 7.“ *H.* Voss. *tonsam olivam* proprie dici putat, cuius folia, ut parem omnia haberent longitudinem, attonsa fuerint; Wagn. vero, qui censet, hoc veterum superstitionem non tulisse, ut res sacro usui destinata mutilaretur, suspicatur, *tonsam* propterea potius dici, quod pars tantum aliqua foliorum, et minorum quidem, in coronis oleaginis decerpta fuerit, ne frontem nimis obumbrarent, quo sensu a Servio ad h. l. ut ad Aen. V, 556. et 774. ac Plilargyrio *comta corona compositaque minutis foliis* dicatur; in minore tamen edit. mutata sententia suspicatur, *tonsam* dici olivam, quod maioribus foliis detonsis, i. e. decerptis, minora tantum relinquerentur. Idem Wagn. docet, duplicem fuisse coronarum oleaginarum usum in cer-

Dona feram. Iam nunc sollemnis ducere pompas
Ad delubra iuvat caesosque videre iuvencos;
Vel scena ut versis discedat frontibus, utque
Purpurea intexti tollant aulaea Britanni.
In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam victorisque arma Quirini;

---

taminum victoribus ornandis et in sacris faciendis. Quum autem haec arbor imprimis felix et pacifera habita fuerit (Aen. VI, 230. VII, 750. Geo. II, 425. Aen. VIII, 116.), aptissimam eam fuisse ad pacem Deorum exposcendam et ad sacrificandos vinciendos. In quam rem conferri iubet Aen. V, 774. VI, 809. ibique Serv. VII, 417. 750. Ciris v. 147. Tibull. II, 1, 15. et Val. Fl. III, 424. — 22. *Dona feram.* Vid. supra Aen. V, 101. et Ovid. Her. VI, 77. *Dona feram templis* etc. ibique Burm. „*Iam nunc iuvat*, tamquam poëta id, quod facere gestit animus, ad praesens tempus revocat, quasi actutum in eo occupatus sit.“ *H.* — *pompam ducere* sollemnis dicendi formula, quae eo spectat, quod ante ludorum Circensium initium deorum signa feretris imposita in Circum deferebantur. Cf. Plaut. Cist. I, 1, 92. Ovid. Her. XII, 151. Civ. XXX, 38. fin. etc., etiam Geo. II, 148. — De voc. *delubri* vid. adnott. ad Geo. IV, 541. — 24. 25. „Priora ad sacra pertinebant, haec iterum ad ludos, inter quos etiam *scenicos* editurus est.“ *H.* — *Scenae* tunc erant versatiles, quae, si qua loci, quo res agebantur, mutatione opus erat, convertebantur ita, ut quae modo antica pars, s. frons, fuisset, fieret posterior, haec autem antica, (quod poëta dicit *frontes vertere*), utraque autem aliam locorum faciem repraesentaret. *Discedat* autem, Schirachio p. 421. docente, ad id pertinet, quod scenae ita erant fabricatae, ut a se divelli partes, et vero etiam coniungi possent. Wund. laudat *W. Schlegelium* art. dramat. T. I. p. 83. de hac re disputantem. Ceterum Wagn. Vol. V. et in edit. min. ex Cod. Vat. auctoritate (cum quo certe Aen. I, 164. 429. IV, 471. Medic. quoque conspirat, qui etiam Geo. II, 381. *proscaenia* exhibet) edidit *scaena*. Vid. eius Orth. Verg. p. 470. et quae ad Geo. l. l. adnotavimus. — 25. „Velum sive *aulaeum*, ut scena obtegeretur, non, ut nunc, demissum, sed in altum sublatum fuisse, itaque intextas seu pictas imagines, h. l. Britannos, procero corpore et fortasse eo habitu pictos, tamquam qui ipsi vela tollerent, quasi ex terra surgere visas esse, nunc quidem res satis nota est. Locus classicus Ovid. Met. III, 111—114.“ *H.* Vid. praeter Voss. ad h. Fea ad Hor. Ep. ad Pis. 154. Stieglitz. *Archaeologie der Baukunst.* T. II. p. 200. et Becker voc. *Aulaeum* in *Pauli Real-Encyclop.* I, p. 1099 sq. *Britanni* autem Caesari Octaviano in Gallia versanti ipsisque bellum paranti a. U. C. 727. legatos miserant pacem petentes: quare Romani ab eo inde tempore de victis Britannis gloriabantur. — 26—30. „Ad ornamenta templi in Augusti honorem condendi transit: anaglypha in foribus, (cf. Aen. VI, 20 sqq.), et quidem ex ebore et auro, tum v. 34. signa ac statuas.“ *H.* — 26. Vox *elephantus*, Graecorum ratione pro ebore usurpata, legitur etiam Aen. III, 464. *Dona - - auro gravia sectoque elephanto*, et VI, 895. *Altera* (porta) *candenti perfecta nitens elephanto.* — „*Pugnam Gangaridarum* [Indorum inter Gangis ostia et ad litus sinus Gangetici degentium: cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 501 sq., quorum nomine hic omnino populi orientis significantur] memorat; pervulgatus ille laudum locus in Augusto, ut Indos cum Parthis victos ei aut promitterent aut darent. Cf. sup. Geo. II, 171. 172. Aen. I, 289. Augustum autem [alterum quasi Romae conditorem] per *Quirinum* designatum videri, obvium est; melius hoc, quam *Quirinum* pro populo Quirini, Romanis, a poëta dici. — *arma Quirini* poëtica consuetudine pro Quirino in armis, armato. Nisi *arma* pro bello, pugna vel victoria dicta accipias, quod et ipsum bene fieret.“

Atque hic undantem bello magnumque fluentem
Nilum ac navali surgentis aere columnas.
Addam urbis Asiae domitas pulsumque Niphaten
Fidentemque fuga Parthum versisque sagittis,
Et duo rapta manu diverso ex hoste tropaea
Bisque triumphatas utroque ab litore gentis.

H. Cf. adnott. ad Aen. I, 1. — 28. 29. Aegyptum, victis Antonio et Cleopatra pugna Actiaca navali, in potestatem ab Augusto redactam memorat. — *hic*, i. e. in altera forium parte, ut altera valva pugnam Gangaridum, altera Aegyptiorum exhibeat. Brunck. et Voss. ex duobus Codd. *hinc* receperunt. — „*Nilum* amnem magno spiritu appellat, propter magnos apparatus bellicos ab Antonio in Aegypto factos; ut populos aut provincias *bello tumentes* dicunt, quum animose bellum parant; ut omnino superbia, fastu *tumere* dicuntur homines. Quod quum ad fluvium transfertur, [vid. mox ad v. 30. adnott.] praeclare ille *bello undare* [quasi iratus minitari] dici potest. Fert idem patrius sermo." *H.* Cf. Geo. II, 437. *Cytorum undantem buxo.* — *magnum*, copiose, *fluentem;* nam *fluit magnus*, *multus* fluvius, πολὺς ῥέει. Vid. adnott. ad Aen. VI, 659. coll. iis, quae Ecl. I, 34. et VII, 60. adscripsimus. De Adiectivo autem Adverbii loco cum Participio coniuncto cf. adnott. ad Aen. VIII, 559. et Orell. ad Hor. Serm. I, 7, 28. Loci simillimi sunt infra v. 350. *turbidus torquens Hister*, Geo. IV, 19. *tenuis fugiens rivus*, IV, 370. *saxosus sonans Hypanis* etc. — 29. Columnam rostratam describit, victoriae Actiacae monumentum. — *navali aere surgentis*, poëtice pro: ex aereis navium rostris factas; *surgere* autem, quia de re celsa sermo est. Cf. Aen. I, 366. — Ceterum etiam numerorum gravitate praesignes esse hos versus, docet Wagn., hanc gravitatem et magnificentiam vel in ipsis Particulis *atque* — *ac* (quae nusquam praeterea per totum Virgilii opus in thesi primae sedis legatur) invenire sibi visus. — 30. 31. „Victoriam de Armeniis, quos a Niphate monte designat, ad quem accolunt, et de Parthis promittit." *H.* — *urbes*, quae solebant per effigies mulierum repraesentari. Cf. praeter alios Hirt. *Mythol. Bilderb.* p. 183 sqq. *Niphatem* montem, ab antiquis saepius commemoratum (cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 49.), cuius nomen nihil commune habet cum nive, sed factum est ex Armenico *Nebad* s. *Nbadagan* (vid. St. Martin. *Mém. hist. et géogr. sur l'Arménie.* T. I. p. 48.), Ritter. *Erdkunde* X. p. 77. quaerit iuxta fontes Euphratis meridionalis, qui nunc dicitur *Murad.* Plures autem Romanorum poëtae hunc locum ante oculos habuerunt, ita tamen ut praeter Horatium Od. II, 9, 19., qui eum recte intellexit, Lucanus III, 245. Iuven. VI, 409. et Silius XIII, 775., falsa eius explicatione, (vid. Servium) decepti, Niphatem pro fluvio haberent. Vid. Orell. ad Hor. l. l. Ceterum *pulsum Niphatem*, i. e. pulsos, victos Armenios, eadem ratione dictum, qua Geo. I, 509. *movet Euphrates*, et II, 497. *coniuratus Hister*, vel II, 225. *Clanius arat.* Cf. etiam Burm. ad Grat. Cyneg. 100. et 314 — 31. Haec omnia spectant ad morem Parthorum, ex quo fugam simulant, ut hostes incaute sequantur, statim autem versis equis et arcubus denuo contensis redeuntes maiore cum impetu in eos incursant. *Fidentem fuga.* Cf. Claud. IV. Cons. Hon. 531. *Scis refugo quae sit fiducia Partho*, et Hor. Od. II, 13, 17. *Miles* (timet) *sagittas et celerem fugam Parthi.* — *versis sagittis*, ab hostibus aversis (ut apud Hor. Od. I, 19, 11. *versis equis*) et mox rursus ad eos conversis. Imitatus est hunc locum Senec. Oed. 118. *Vidit et versus equitis sagittas, Terga fallacis metuenda Parthi*, eundemque fortasse etiam respexit Stat. Silv. I, 3, 78. *arcuque horrenda fugaci - - Armenia.* Praeterea cf. Ovid. A. A. III, 786. *Ut celer aversis utere Parthus equis.* — 32. 33. „Exprimet porro in iis foribus duo tropaea, alterum de oriente extremo victo, alterum de occidente. Non autem, ad meum quidem sensum, haec sunt historice explicanda; nam

Stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles demissaeque ab Iove gentis
Nomina, Trosque parens et Troiae Cynthius auctor.

---

non ea memorat, quae iam facta sunt; sed *quae ita fore auguratur*. Si tamen populum bello iam tum destinatum intelligere velles, de Cantabris, non de Britannis, ut Interpp. faciunt, haec essent accipienda. Ad bellum Cantabricum ipse tandem Augustus profectus est U. C. 728." *H.* Haud dubie hic locus spectat ad bellum Antonianum a. U. C. 723. et 724. gestum, signaque Romana, quae Crasso duce Romani amiserant, a Phraate, Parthorum rege, a. 734. reddita, et bellum Cantabricum, quo hic populus Hispaniae a. 729. ab ipso Augusto domitus, a. autem 732. rebellans a C. Furnio paene ad internecionem deletus est. — *tropaea rapta manu*, de victoria reportata intelligendum, nec in *rapta* argutandum esse docet Heyn. — *diverso ex hoste*, ex diversis terrarum partibus, ex Oriente et Occidente. Sic *diversos Celtas* appellat Gratius Cyneg. 156. — Totum orbem terrarum ab Augusto victum dicit; nam *gentes utroque ab litore* sunt extremi orientis et occidentis, per *utrumque* enim *litus* intelligenda ora maris interni et Oceani. Cf. Aen. VII, 100. Prop. III, 9, 53. et Burm. ad Ovid. A. A. I, 173. *Ab litore* autem, scil. profectas, i. q. litus incolentes, ut Aen. VII, 647. *Tyrrhenis ab oris Mezentius.* Liv. I, 50. *Turnus ab Ardea.* ibid. VI, 13. *coloni a Velitris* etc. Vid. supra ad v. 2. — *bis triumphatas*, de quibus bini triumphi habiti sunt. *Triumphatus*, de quo triumphatum est, legitur etiam Aen. VI, 837. Ovid. Am. I, 15, 26. Vopisc. Aurel. 33. et alibi; in qua constructione nemo haerebit, quum apud Lactant. VI, 23. Aurel. Vict. Vir. illustr. 61. Trebell. XXX. Tyr. 24. etiam Verbum activum cum Accus. Obiecti coniunctum inveniatur. Cf. etiam Ruddim. I. p. 298. et II. p. 223. — De toto autem loco Heyn. haec adnotat: „Ei, qui omnia in his vss. ad tempora certa revocare vult, statuendum est, aut perperam Georgica in extremis vss. libri IV. anno 24. absoluta tradi versusque esse suppositicios, aut Georgicis postea nonnulla esse inserta. Si hoc, *duo tropaea* referas ad bella cum Cleopatra 723. et cum Cantabris 728. gesta." Quae quidem altera opinio mihi satis probabilis videtur. (Cf. adnott. ad Geo. II, 170.). Etiam Vossio omnis hic locus posterius retractatus et suppletus videtur. Ceterum nescio, cur Wagn. ad Geo. IV, 230. solum versum 32., quem omnes Codd. tuentur, inter eos referat, qui „absoluto iam hoc libro aut etiam toto Georgicorum opere a Virgilio in marginem Codicis coniecti et inde in texta illati sint." — 34. *Parii lapides*, statuae marmoreae. *Parius lapis* pro marmore Pario (de quo cf. Plin. XXXVI, 7, 11.) redit Aen. I, 596.; quamquam veteres proprie inter lapidem et marmor distinxisse, e Plinio XXXVI, 6, 5. apparet. De ipsa insula *Paro*, quae hoc marmor praebebat, etiamnum *Paro* appellata, vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1028. — *spirantia signa*, tam pulchre et artificiose ficta, ut vivere et spirare videantur. Cf. Aen. VI, 848 sq. *Excudent alii spirantia mollius aera, Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus* (ubi vid. adnott.) — 35. „Gentis Iuliae progenitores, ut vulgo ferebantur, ducta ab Iulo sive Ascanio, Aeneae filio, origine. A Iovis et Electrae filio Dardano ortus Erichthonius, cuius filius *Tros* Ilum, Ganymedem et Assaracum genuit. Vid. Homer. II, XX, 215 sq. [230 sqq.] Ex Ilo Laomedon, Priamus: ex Assaraco Capys, ex hoc Anchises, pater Aeneae." *H.* — *demissae*, h. e. oriundae. Cf. Aen. I, 288. et Horat. Sat. II, 5, 63. Codd. aliquot et Nonius p. 286. perperam *dimissaeque.* — *ab Iove.* Aliquot Codd. *a Iove*, sed vid. adnott. ad Ecl. III, 60. — „*Apollo* [*Cynthius*, cf. adnott. ad Ecl. VI, 3.] Troiae conditor, [vid. ad Geo. I, 502.] adiungitur, quia is imprimis magna religione tamquam tutelaris deus ab Augusto colebatur, quem adeo Apollinis filium vulgus ferebat. Vid. Suet. Aug. c. 94." *H.* Burm. conferri iubet Parrhas.

Invidia infelix Furias amnemque severum
Cocyti metuet tortosque Ixionis anguis
Immanemque rotam et non exsuperabile saxum.
Interea Dryadum silvas saltusque sequamur
Intactos, tua, Maecenas, haud mollia iussa.
Te sine nil altum mens inchoat. En age, segnis

---

ad Claud. Rapt. Pros. III, 195. et Alciatum Parerg. VI, 6. — 37. „Altera ex parte in hoc templo signum ponetur Invidiae, sed debellatae et ad Tartarum proturbatae. Splendide autem Tartari notionem exornavit. Scilicet bella civilia omninoque discordiam civium plane coercitam esse, symbolice significat; ut in simili imagine Aen. I, 294 sq. — *severus* perpetuum rerum infernarum epitheton, ut *tristis*, *saevus*." *H.* Ceterum Wagn. in edit. min. putat de tabula picta cogitandum esse, quum aliter, quae hic a poëta ponantur, non facile omnia simul exprimi potuerint. — De *Cocyto* (*Κωκύτῳ*, qui nomen habet a *κωκύειν*, a flendo, plorando) cf. Hom. Od. X, 514. Hes. Th. 740 sq. 807 sq. Plat. Phaed. c. 61. multique alii. Ex poëtis Latinis vid. praeter Virg. ipsum Geo. IV, 479. Aen. VI, 132. 297. et alibi v. c. Hor. Od. II, 14, 17. et Sen. Herc. fur. 685. — „*metuet*, terrebitur adspectu, simpliciter pro videbit, h. e. in Tartarum erit detrusa." — 38. *tortos Ixionis angues*, quibus, pro vinculis, religatus est ad rotam, postquam illicitos Iunonis petivit amplexus. Ita Servius. Alii simpliciter vincula memorant, ut Apollon. Rhod. III, 62. Alia loca vid. in Misc. Obss. Vol. I. p. 269. Vol. III. p. 313 sqq. Cf. infra IV, 484." *H.* De *Ixione* praeterea cf. Soph. Phil. 602. Diod. IV, 69. Hygin. fab. 62. Tibull. I, 3, 73. Ovid. Met. IV, 460. Quum anguium in Ixionis supplicio alibi non fiat mentio, variis coniecturis hunc locum Viri docti vexarunt, ita ut alii *Ixionis orbes* (quod etiam Cod. Rom. praebet), alii (inter quos Markland. et Davis. ad Cic. N. D. II, 42.) *Ixionis arces*, alii denique *I. artus* vel *ungues* legi vellent; quae tamen commenta omnia Heyn. iure reiicit, coll. Schradero ad Mus. p. 286. Iahn. laudat Staveren. ad Hygin. f. 62. p. 129. — *Saxum* Sisyphi significari in promptu est. Cf. Aen. VI, 616. *Saxum ingens volvunt alii.* Vid. de eo Hom. Il. VI, 153. Od. XI, 592 sqq. Apollod. I, 9, 3. ibique Heyn. p. 57 sqq. Hyg. f. 60. Hor. Od. II, 14, 19. Ovid. Met. IV, 177. 459. Cic. Tusc. I, 5, 10. et multi alii. „*non exsuperabile*, quoniam ad summum montis verticem emoveri et adduci nequit. Homero Od. XI, 598. Sisyphi saxum vocatur *λᾶας ἀναιδής*, improbus, ingens, qui pondere suo urget, nec submoveri potest, gravis. — 40. Interea argumentum se suum de armentorum cura prosecuturum esse ait. - *saltus intactos*, rem pecuariam, argumentum carminis, quod nullus adhuc inter Romanos poëta attigit." *H.* — *saltus*, pascua. Cf. ad notr. ad Geo. II, 471. Videtur poëtae obversatus esse Lucretii locus I, 925 sq. *Avia Pieridum peragro loca, nullius ante trita solo: iuvat integros accedere fontes* etc. — *haud mollia iussa*, h. e. dura, rem difficilem imponentia. Ita etiam Aen. IX, 804. Contra Ovid. A. A. II, 196. *Artis erunt cauto mollia iussa meae.* — 42. 43. „Praeclare illud: Ades, o Maecenas, ex eo ornat, quasi rerum, quas dicturus sit, turba instet, nec, ut multis eum exoret, patiatur. Malunt alii, poëtam se ipsum alloqui et excitare: *En age, rumpe moras.*" *H.* Ita Cerda, Ruaeus, Voss., Wagn., quod sane longe probabilius. Pro *inchoat* ex Med. et Serv. Dresd. auctoritate scribendum *incohat*, ut sane Wagn. Vol. V. hic et Aen. VI, 252. edidit. Cf. eius Orth. Verg. p. 440. et ex iis, qui ibi laudantur, imprimis Schneid. Gramm. Lat. I, 1. p. 205. Fea ad Hor. Od. I, 4, 15. (qui de eadem re egit etiam ad Front. p. 154. et ad Cic. Rep. I, 35. III, 2.) Beier et Orell. ad Cic. Orat. c. 9. extr. Doederl. *Lat. Synon. u. Etymol.* III. p. 157. — *En age*, ad augendam adhortationis gravitatem. Ita apud Prop. I, 1, 21. *en agedum*, et Aen. IV, 569. *eia age, rumpe moras*, quod imitatur Stat. Achill.

Rumpe moras; vocat ingenti clamore Cithaeron
Taygetique canes domitrixque Epidaurus equorum,
Et vox adsensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardentis accingar dicere pugnas
Caesaris, et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.
Seu quis, Olympiacae miratus praemia palmae,

II, 198. *eia, rumpe moras*, et I, 508. *eia age, rumpe deos.* Cf. Hand. Tursell. I. p. 212. — 43. Sensus est: Videor mihi audire armenta, canes, equos, qui me vocant ad carmen pangendum, h. e. res pecuaria vehementer postulat (quod est *vocat ingenti clamore*) studium meum. — *Cithaeron*, Boeotiae mons prope Thebas situs orgiisque ibi celebratis et discerpto a Bacchantibus Pentheo celeberrimus, (qui etiamnum antiquo nomine dicitur: vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 861.) Cf. Aen. IV, 303. Ovid. Met. III, 702 sq. aliique. Hic aut propter ferarum copiam ad venandum, aut propter pascua sua et greges commemoratur. — 44. *Taygeti* (vid. supra Geo. II, 488.) *canes* ad venationem spectant. De canum venaticorum cura infra v. 404 sqq. sermo est, ubi v. 405. *Spartae catuli*, sicut v. 345. *Amyclaei canes*, iidem qui hic *Taygeti.* De Laconicae autem canibus venaticis magni aestimatis vid. Aristot. Hist. an. V, 2. VI, 20. VIII, 28. Xen. de ven. 10, 1. 4. Hor. Epod. VI, 5. Ovid. Met. III, 208. Lucan. IV, 441. Senec. Hipp. 35. Silium III, 295. Nemes. Cyneg. 107. Ceterum *Taygeti* pro Taygetii positum putat Heins. ad Claud. Stil. III, 259., haud dubie, quia supra l. modo l. forma *Taygeta* legitur, ubi iam vidimus, Romanis hunc montem dici *Taygetum* (Nomin. *Taygetus*) Cf. III, 12, 13. Claud. Cons. Mall. Theod. 291. R. Pros. II, 844. Bell. Get. 193. Lucan. V, 51., in quibus locis omnibus Genit. obiecti *Taygeti* legitur. — „*Epidaurus* cum tota Argolide *equorum* cura nobilis. Vid. Intpp. Hor. Carm. I, 7, 9. *Aptum dicit equis Argos.* Cf. inf. v. 121. et Strab. VIII. p. 595." *H.* De *Epidauro*, ad Sinum Saronicum sita, Aesculapii cultu et templo nobilissima, (nunc *Nea Epidavros* s. *Pidhavro* appellata) cf. Strab. VIII. p. 369. Plin. IV, 5, 9. Mela II, 8. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1000. — Unus Leid. *equarum*, non male (vid. adnott. ad Geo. I, 59.). Sed masculinum praeter ceteros Codd. omnes etiam Lutat. ad Stat. Theb. IV, 123. agnoscit. — 45. Ea vox repercutitur per echo silvarum. — 46. *Mox*, *nächstens.* Cf. Hand. Turs. III. p. 655. Serv. addit: „i. e. postquam Georgica conscripsero." Ceterum animadvertas insolentiorem verbi *accingendi* constructionem cum Infinitivo. Vid. adnott. ad Aen. V, 485. — 47. *Caesaris* nomen cum singulari vi in principio versus positum, quemadmodum apud Hor. Epist. I, 13, 18. *Carmina, quae possint oculos auresque morari Caesaris.* — 48. „Sollemni poëtarum artificio Augusti laudes ampliores ad annos posteriores maiorique rerum et artis usu firmatos seponit. *Tithonus* etiam ad gentis Iuliae origines pertinet. Erat enim Trois abnepos, Laomedontis filius. Tempus, quod ab hoc progenitore effluxit ad Caesarem, pro infinito tempore ponitur." *H.* De *Tithono* iam ad Geo. I, 447. dictum. *Tithoni* autem *prima ab origine* nihil aliud nisi: a Tithono. Sic Ovid. Met. IV, 213. *a prisci origine Beli* pro a Belo. Ceterum hos tres versus, 46—48., quoniam abesse poterant, pro spuriis habuit Hand. A. P. 16. ab Iahnio allatus. — 49—51. „De fetura armentorum acturus, vaccarum optimarum, quae tauro submitti possint, notas enarrare incipit. Cf. Varr. R. R. II, 5. Colum. VI, 1. et 21. Pallad. IV, 11, 5. Plin. VIII, 45, 70. Geopon. XVII, 2. — *miratus praem. p. Ol.*, h. e. studio certaminum curulium." *H. palma Olympiaca* Wagnero omnino pro signo victoriae posita videtur, quum non vera palma, sed corona ex oleastro facta praemium Olympionicarum fuerit; sed ex Plut. Symp. VIII, 4, 1. *ἔφη δ' ἀπορεῖν, τί ὁήποτε τῶν ἀγώνων στέφανον ἆλ-*

Pascit equos, seu quis fortis ad aratra iuvencos;
Corpora praecipue matrum legat. Optuma torvae
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenus a mento palearia pendent;
Tum longo nullus lateri modus; omnia magna,
Pes etiam; et camuris hirtae sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
Aut iuga detractans, interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior, quaeque ardua tota,
Et gradiens ima verrit vestigia cauda.

λον ἄλλος ἔχει, τὸν δὲ φοίνικα κοινῇ πάντες (quem Ladewig. laudat) apparet, palmam commune fuisse omnium victorum in ludis praemium ideoque etiam Olympionicis praeter coronam illam tributam. — 50. *fortes ad aratra*, sc. vehenda. Cf. Burm. ad Ovid. Fast. II, 688. (*Vir - - fortis ad arma*) idemque ad Quinct. Decl. IV, 22. et Drakenb. ad Liv. VII, 40. — 51. *torvae*. Vid. adnott. ad Ecl. II, 63. — 52. „*turpe caput*, fronte lata [et adspectu minus iucunda, quam augustior], ut omnes scriptores laudati docent; unde et *βοῦς εὐρυμέτωπος* et *πλατυμέτωπος*. *Nec ab adspectu decoros* Columella Apeninum alere dixerat VI, 1, 2. et Plin. VIII, 45, 70. *Non degeneres existimandi etiam minus laudato adspectu*. Nec tamen *turpis* et *magnus* propterea pro synonymis habenda.“ *H.* Cf. etiam ad Geo. IV, 395., ubi Serv. *turpes phocas* de magnitudine intelligit. — *plurima cervix*, longa et crassa, in quo robur tauri imprimis spectatur. Ita Ovid. Met. XI, 140. *fons, qua plurimus exit.* ibid. XIV, 361. *Plurima qua silva est* etc. Cf. adnott. ad Ecl. VII. 60. Geo. II, 183. et Aen. I, 419. — 53. *crurum tenus*. Vid. adnott. ad Aen. X, 210. — *palearia*. Palear, quo non facile nisi numero plurali utuntur, est pellis ex collo boum dependens, ita dicta, quia gallinaceorum paleae quodammodo similis est. Cf. Varr. R. R. II, 5, 8. Colum. VI, 1, 3. Ovid. Met. VII, 117. et ibid. II, 854. — 54. Lateribus porrectis, *βαθυπλεύρους*, esse vult eas vaccas. Heyn. *latus* pro toto corpore positum censet; sed recte Wund. in Praef. p. XVIII.: „*latus* et h. l. proprie positum est, neque usquam Latine pro toto corpore usurpari memini. Exemplis certe comparatis, qualia haec sunt: Hor. Od. II, 7, 18. Virg. Aen. VII, 108., significatio illa nequaquam comprobatur.“ — 55. „*Pes etiam*, scilicet magnus est. Poëta totum crus eo nomine designare potuit. Crura autem etiam Varro l. l. *breviora potius quam longa* esse voluit, sed, quum brevia sunt, crassa, *compacta* (ut Colum. VI, 1, 3.) eoque magna esse possunt. *Σκέλη παχύτερα μᾶλλον ἢ μακρότερα*, Geopon. XVII, 2.“ *H.* De pede crasso, compacto, etiam Schirach. p. 484. h. l. intelligit. — „*camura cornua* sunt incurva, introrsum conversa. Vid. Macrob. Sat. VI, 4. *ἕλικας βόας εὐρυμετώπους* Homeri (ut Odyss. XI, 289.) non male comparat Ursinus.“ *H.* — 56. *Nec mihi displiceat* per Litotin pro: valde placeat, ut Aen. VII, 261. *Munera nec sperno* et similia. — „*maculis insignis et albo:* definire non ausim, utrum sint maculae nigrae in albo corpore, an albae in nigro rufove, ut sint *maculae et album*, maculae albae, nota figura. Commendat tamen hoc ipsa verborum iunctura, *maculis et albo.*“ *H.* Wunderl. priorem, Wagn. et Ladewig. recte, puto, posteriorem rationem praeferunt. — 57. *detractans* pro vulg. *detrectans* Wagn. ex pluribus bonis libris, in quibus Rom., restituit, coll. Broukh. ad Prop. II, 2, 11. Staveren. ad Corn. Nep. Alcib. 6. et Eum. 2. Drakenb. ad Liv. XXXIV, 15, 9. Cort. ad Sall. Iug. 53. eiusdemque Dissert. crit. de usu Orthogr. Lat. I. c. 3, 7., quibus in Orth. Verg. p. 382. addit Arntzen. ad Paneg. 605. Duker. ad Flor. I, 22. Oudend. ad Frontin. I, 1, 9. eundemque ad Apul Met. p. 525. et Kritz. ad Sall. l. l. Cf. etiam adnott. ad Aen. II, 719. — *aspera cornu*, cornu petens, feriens.

Aetas Lucinam iustosque pati hymenaeos
Desinit ante decem, post quatuor incipit annos;
Cetera nec feturae habilis, nec fortis aratris.
Interea, superat gregibus dum laeta iuventas,
Solve mares; mitte in Venerem pecuaria primus,
Atque aliam ex alia generando suffice prolem.
Optuma quaeque dies miseris mortalibus aevi

— 60. 62. „Aetas iusta ad admittendum taurum et pariendum. Colum. VI, 24, 1. *Ex his, qui quadrimis minores sunt, maioresque quam duodecim* (noster decem) *annorum, prohibentur admissura* etc. Cf. Varr. R. R. II, 5, 13. Plin. VIII, 45, 70. Tu vide, quam caste et decore poëta hanc rem expresserit; ut etiam in sqq." *H.* — *aetas pati.* Cf. adnott. ad Geo. I, 305. et II, 73. — *Lucina* pro ipso partu legitur etiam Geo. IV, 340. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 32. — *iusti hymenaei*, iusta et matura aetate iniți, *hymenaei* autem pro coitu. Burm. comparat Ovid. Met. X, 36. *quum iustos natura peregerit annos.* Auson. Idyll. I. *iusta aetas.* Ovid. Am. II, 14, 14. *iusta pondera*, ibique adnott. — 61. Ladewig. observat, *ante decem, post quatuor annos* paullo insolentius esse dictum pro *ante decimum post quartum*, comparans Liv. XXXVIII, 51, 11. *ab annis septendecim ad senectutem* et Iustin. VIII, 617. *Cum igitur ad viginti annos pervenisset.* — 62. *cetera*, scil. aetas, quae aut quartum annum nondum attigit, aut decimum excessit. Hand. Tursell. II. p. 42. hunc locum inter eos refert, ubi *cetera* (neutr. plur.) pro *ceterum*, vel potius *ad cetera*, ut ipse explicat, positum sit (cf. adnott. ad Aen. III, 593.); quod neutiquam probare possum. — *habilis*, idonea, congruens; ut in simillimo loco Horatii Od. III, 19, 24. *Vicina seni non habilis Lyco*, scil. aetate. Ovid. Am. I, 9, 3. *Aetas bello habilis.* Sil. XI, 588. *portandis habiles gravioribus armis*, et quae sunt similia. Cf. etiam adnott. ad Geo. II, 92. — 63. „*Interea*, in spatio hoc quinquennii, dum iuvenili vigore utuntur boves ac tauri, hos admitte." *H.* — *superat* Bach. ad Tibull. p. 342. explicat per abunde est. Cf. quae nos iam supra ad Geo. II, 331. adnotavimus, ubi hunc locum consulto omisimus, in quo dubitare possis, utrum *superare* vere pro abunde esse, an pro superesse (de qua signif. ad Ecl. IX, 27. diximus) positum sit; quamquam illud probabilius videtur. — *gregibus* de solis vaccis intelligendum esse, docet Voss.; *gregem* enim (Ecl. VII, 7. Geo. III, 386.), ut *pecus* (Geo. II, 150. III, 72. 125. 155.) et *armentum* (Geo. III, 71. 129.), καὶ ἐξοχήν significare feminas pecudum, ex quibus greges maximam partem constent. Quare apud Ovid. Met. II, 684. legimus *incustoditae boves.* Vid. tamen Huschk. et Dissen. ad Tibull. III, 4, 67. et hic etiam ad II, 3, 11. — *iuventas* ab Heinsio pro vulg. *iuventus* ex melioribus libris restitutum. Constat enim, hoc vocabulum, quod primum deam iuventutis significat, interdum etiam pro aetate iuvenili poni (cf. Aen. V, 398. Hor. Od. II, 11, 6. aliique poëtarum loci) eodemque sensu etiam *iuventa* infra v. 437. IV, 565. Aen. I, 590. II, 473. IV, 32. et saepius. *Iuventus* autem apud Virgilium nil nisi iuvenum numerum et multitudinem significat. Cf. etiam adnott. ad Aen. V, 398. (ubi eadem deprehenditur varietas lectionis) et VIII, 160. — 64. *Solve mares*, sine eos rei venereae operam dare. Ante admissuram enim boves et equi admissarii per aliquod tempus a grege separati in stabulis retinebantur. Cf. infra v. 214. — *pecuaria* hic ipsa sunt pecora, boves. Vid. Pers. III, 9. *Arcadiae pecuaria rudere credas.* Cf. etiam infra v. 472. Deducitur autem hoc voc. ab antiquo *pecua* (pro *pecora*), de quo praeter Burm. ad h. l. cf. Drakenb. ad Liv. V, 48, 3. Oudend. ad Apul. Met. II. in. p. 83. Garat. et Beneck. ad Cic. Manil. 6, 15. — *primus* Heyn. interpretatur per quamprimum (mitte, dum iuvenilis aetas superest); rectius Wunderl. per „prior omnibus." Cf. Geo. II, 408. *Primus humum fodito, primus devecta cremato Sarmenta.* — 66. „*Optima dies*, ut

Prima fugit; subeunt morbi tristisque senectus,
Et labor et durae rapit inclementia mortis.
Semper erunt, quarum mutari corpora malis:
Semper enim refice, ac, ne post amissa requiras,
Anteveni, et subolem armento sortire quotannis.
Nec non et pecori est idem delectus equino.
Tu modo, quos in spem statues submittere gentis,

---

optima, *melior*, *bona aetas*; de iuventute. Sententiam hic insertam, in qua ad homines refert vitae brevis ac fluxae conditionem, nec in pecudibus subsistit, non satis cum ceteris vinctam et iunctam esse dicas [quod etiam Schirach. p. 517. censet], at plus dignitatis per illam loco conciliari. Commentatur in h. l. Seneca Ep. 100.“ *H.* — *miseris mortalibus*, ut Geo. I, 237. *mortalibus aegris*. — 69—71. Delectus vaccarum quotannis faciendus; nam enixae et vetustae, quae gignere desierunt, submovendae et novae in illarum locum substituendae sunt. Cf. Varro R. R. II, 5, 17. et Colum. VI, 22, 1. VII, 3, 13. 14. idem in ovibus faciendum esse docet. — *quarum m. corpora m.*, h. e. quas cum aliis permutari velis, alias iis submittendo. Voc. *corpus* enim saepissime inservit circumlocutioni. Vid. adnott. ad Aen. I, 70. Ceterum *Burm.* haec adnotat: „Menag. prior *Semper erit*, ut dictum sit, quomodo apud Prop. III, 7, 17. *Est, quibus Eleae concurrit palma quadrigae*, *Est, quibus in celeris gloria nata pedes*, ubi vid. Broukh.; et fere adducor, ut credam hunc Atticismum a librariis expulsum hic et aliis saepe locis;“ Wagn. autem, quum Serv. Dresd. bis praebeat *mavis*, addita etiam interpretatione *magis velis*, et e Cod. Rom. *mallis* enotaverit Bottarius, quod ipsum e ductu literae U ortum videatur, Indicativum fortasse defendi posse censet Ciceronis loco de Or. I, 12. *Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferunt proprium;* ut *erint, quarum --mavis* accipiendum sit pro: *quarundam corpora mutari males.* Sed praestat haud dubie in vulgari lectione acquiescere. — *Semper enim refice.* „In verbis *semper erunt, quarum* latet: semper inquire, quae boves reiiciendae sint. Ita Coniunctio *enim* apta.“ *Wund.* — De hoc similibusque locis Hand. agit Tursell. II. p. 380 sq., qui docet, in evocatione et adhortatione *enim* interdum fere idem esse, quod *igitur* (quum ita sit, iam etc.) et respondere nostro *so - - denn* et *nämlich*. Cf. etiam Voss. ad h. l. — *refice*, scil. armentum. — *ne post amissa* (sc. corpora) *requiras*, ne postea damnum cum desiderio sentias. — 71. „Totum locum, et hunc in primis versum, vide imitatione expressum a Nemesiano Cyneg. 200—205. — *Sortiri* etiam sine sortis notione est eligere et substituere.“ *H.* — 72 sqq. „Sequitur locus de equorum cura, et quidem de admissura usque ad v. 208. In equo admissario eligendo quae sint spectanda, v. 75. signa e forma, incessu, animo, colore, aetate: tum v. 100. parentes ac stirpem, alacritatem et impatientiam in curriculo — v. 122., et victum reliquamque curam, sub ipsum admissurae tempus subiungit, etiam in equabus — v. 137.“ *H.* — *pecori equino*, equabus. Cf. adnott. ad v. 63. — *delectus*. Ita plurimi libri, quos cum Iahnio secutus sum. Heyn., Voss., Wagn. ex Medic. et aliis duobus Codd. dant *dilectus*. Sed quum inter viros doctos nondum satis conveniat, utra scriptura verior sit (cf. Burm. ad Ovid. Met. X, 324. Drak. ad Sil. VII, 43. Duker ad Flor. IV, 11, 5. Gernhard. ad Cic. Off. I, 2, 6. Baumg. Crus. in Clav. Suet. s. v., et quos praeterea laudat novus Lexici Forcell. editor. s. v. Delectus), secundum analogiam autem verborum *deligere* et *diligere* forma *delectus* praeferenda videatur, plurimorum librorum auctoritati obtemperare satius duximus. — 73. „Exquisita varietate, ut Servius notavit, quum de taurino genere ageret, matrem, nunc, quum de equino, patrem admissarium describit.“ *H.* — *modo* Imperativo additum est acriter urgentis vel impatientius requirentis aliquid, et respondet nostro *nur* (in *geh nur*, *warte nur*,

Praecipuum iam inde a teneris impende laborem.
Continuo pecoris generosi pullus in arvis
Altius ingreditur, et mollia crura reponit;
Primus et ire viam et fluvios tentare minaces
Audet et ignoto sese committere ponti,
Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,

mache nur etc.) Cf. Aen. IV, 50. et Hand. Turs. III. p. 640. *statues* Heins. ex Med. aliisque bonis Codd. pro vulg. *statuis* restituit, idque tuentur etiam Macrob. Sat. VI, 6. et Probus Inst. gramm. I. p. 1424. P. Recte enim Imperativo respondet Futurum de re, quae nondum fit, sed futura est. Cf. infra Geo. IV, 411 sqq. et Wagn. Qu. Virg. V, 5. p. 394. — „*Submittere* dicitur universe de iis, qui substituuntur in aliorum locum, aut ad supplendum gregem aluntur; tum proprie de iis, tauris vel arietibus, qui ad admissuram aluntur, h. e. ut in locum aliorum feturae inutilium succedant. Cf. ad Ecl. I, 46. Satis definita res et expedita adiecto *in spem gentis*, ut nova proles inde nascatur." *H.* Sensus igitur: quos vis gregi submittere, ut adulti admissurae inserviant. Vid. adnott. ad Ecl. I, 45. *Gentem* enim de animalibus quoque dici constat. Cf. infra v. 122. et 158. Ovid. Fast. IV, 711. de vulpibus, Colum. IX, 9, 6. (coll. cum IX, 3, 3.) et Pallad. IV, 15, 3. de apibus. Vid. etiam adnott. ad Aen. VII, 282. — 75. Sententia horum verborum secundum Wagn. haec est: „Statim ex incessu, s. ipso iam ex incessu coniectura de equo fieri potest." *Continuo* enim i. q. statim, nostrum *gleich*, *sofort*. Cf. Geo. I, 60. 169. III, 158. 271. 468. et Hand. Tursell. II. p. 104. — *pecus* h. l. equinum: vid. v. 72. *Pecus* enim est animal brutum cuiuscunque generis. Vid. infra ad Geo. IV, 327. „Ad notas has generosioris pulli cf. Xenoph. de re equ. pr. Varr. R. R. II, 7. Colum. VI, 29. Geopon. XVI, 1. et 2. [Pollux I, 11. Pallad. IV, 13.] Inter poëtas, praeter Oppianum, cf. Nemes. Cyneg. 240 sqq., ex nostro illustrandus, et Calpurn. Ecl. VI, 51 sqq." *H.* — 76. *Altius ingreditur* non ad spiritum et superbiam referendum. Vid. etiam adnott. ad Aen. VII, 282. Varr. l. l. *Cruribus rectis et aequalibus* et Colum. l. l. *aequalibus atque altis rectisque cruribus*. De ultima syllaba voc. *ingreditur* arseos et caesurae vi producta vid. ad Ecl. I, 39. IV, 51. et alibi. — *mollia crura*, mobilia, quae facile flecti et incurvari possunt, (cf. adnott. ad Ecl. II, 72. et Geo. II, 389.) *reponit*; in currendo sublata humi vicissim ponit, ut igitur vis Part. *re* neutiquam prorsus evanescat. Vid. adnott. ad Geo. II, 29. Ceterum cf. Xen. de re equ. 10, 4. *τὰ σκέλη ὑγρὰ μετεωρίζει*. Quod si ars accesserit, tum *sinuat alterna volumina crurum* v. 192. Ceterum hoc hemistichium ab Ennio sumptum, cuius verba (p. 143. Hessel.) de gruibus sunt haec: *Perque fabam repunt et mollia crura reponunt*. Burm. non male cum h. l. comparat Lucr. I, 36. *suspiciens tereti cervice reposta*, Quinct. Inst. IV, 2. *et vocem flectunt et cervicem reponunt*, Heyn. autem Xenoph. de re equ. I, 4. *πώλων ὑγρῶς κάμπτειν τὰ γόνατα*. Imitatur hunc locum Silius XVI, 443. *tum mollia crura superbi Attollens gressus*. — 77. *ire viam*, ut Aen. VI, 122. Hor. Ep. I, 2, 65. et saepissime. Cf. Broukh. et Burm. ad Prop. II, 19, 50. Oudend. ad Hirt. B. Afric. c. 75. Ruhnk. ad Ovid. Her. VII, 74. Obbar. ad Hor. l. l. Vol. I. p. 126. alii. — *tentare fluvios* secundum Burm. est in vado transitum pedibus explorare, ut solent animalia. Cf. Ovid. A. A. I, 437. *cera vadum tentet* cum adnott. ad Ecl. IV, 32. et Geo. I, 207. — 78. *ponti*. Aliquot Codd. *ponto*, quod post verba *fluvios minaces* languet. Vulgarem autem lectionem satis tuentur duo Columellae loci, qui hunc Virgilianum spectare videntur, VI, 2. de bubus: *Nec auditu nec visu pavidi, nec ad ingredienda flumina aut pontes formidolosi*, et ibid. c. 29. de equis: *Indolem licet aestimare, si hilaris, si intrepidus, si fossam sine cunctatione transilit, pontem flumenque transcendit*. Contra Plin. VIII, 43, 68. de asinis: *nec pontes transeunt, per raritatem eorum tralucentibus fluviis*. — 79. Verba *Illi ardua cervix — Et gilvo*

Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga,
Luxuriatque toris animosum pectus. Honesti
Spadices glaucique; color deterrimus albis
Et gilvo. Tum, si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit, micat auribus et tremit artus,
Collectumque fremens volvit sub naribus ignem.

Quinctil. Inst. VIII, 2, 15. interiecta et parenthesi includenda esse dicit, quem secuti sunt Both. et Iahn. Sed huic rationi totius loci oeconomiam, quam vocant, et imprimis v. 86 sqq. obstare, bene perspexerunt Voss. et Wagn. Primum enim (v. 76—82.) pulli iuvenilis ardor et forma, tum (v. 83—94.) equi iam adulti et militiae apti natura, denique (v. 95 sqq.), senescentis equi imbecillitas describitur. — *ardua cervix* (*hochragend*) etiam ab Horatio Serm. I, 2, 89. equo pulchro adscribitur. — 80. „*Argutum caput. Si caput habet non magnum* Varro l. l. §. 5., *exiguum caput* Colum. VI, 29, 2., *breve* Horat. Sat. I, 2, 89." *H.* Iacobs. confert Catulli LXVIII, 72. *argutam soleam*, quae tamen magis stridentem, quam brevem et bene aptatam pedi videtur indicare. Ante omnia conferendus erat Pallad. IV, 13, 2. *aures breves et argutas*, et ibid. §. 8. *musculosa et arguta corpora* in equis requirens. Noli tamen putare, Adi. *argutus* per se idem significare posse, quod *brevis*. *Argutum equi caput* est tam apte compositum, ut generositatem eius vel primo adspectu satis ostendat. Iam vero quum generosi equi habeantur, qui brevi capite sunt praediti, hic sane idem est, quod breve, exiguum caput. — „*brevis alvus*, h. e. venter substrictus. Varro ibid. *ventre modico, lumbis deorsum versum pressit*, et Nemes. 244. *Immodicumque latus, parcaeque ingentibus alvi.* — 81. *Luxuriat toris animosum pectus*, ornate pro: pectus est torosum et eminens pulpis, ut Serv. ait, h. e. *latum ac plenum*, ut Varro ibid., Colum. autem: *lato et musculorum toris numeroso pectore.* Pallad. *pectus late patens. Luxuriare* vero ex more de laetioribus incrementis." *H.* Cf. v. c. Ovid. Met. VII, 290 sqq. *Pulsa fugit macies, - - Adiectoque cavae supplentur corpore rugae, Membraque luxuriant*, et Gellius VII, 22. de homine obeso et praepingui: *cuius corpus in tam immodicum modum luxuriasset exuberassetque.* — 82. Inter pulchros equorum colores refert *spadicem glaucumque. Spadix* (a spadice palma translatus) is est color, qui alibi in equis *badius* dicitur (Varr. ap. Nonium II, 87. Grat. Cyneg. 536. Pallad. IV, 13. Isid. Orig. p. 1114., Ital. *bajo*, Gall. *bai*, a *βαΐς*, *βάϊον*, palmae ramo), i. e. fuscus ille, quem nos a castanea appellamus, *glaucus* autem respondet nostro *grau*, quod proxime ad caeruleum accedit. Cf. imprimis Gellius II, 26. et III, 9. cum Interpp. ad Gratii l. l. Salmas. Exerc. Plin. p. 935. Schneid. ad Pallad. l. l. p. 135. et Heyn. ad h. l. — *Albi* equi (quorum color luteo et subflavo accedit) a *candidis*, quos alibi (Aen. XII, 84.) ipse commendat poëta, discernendi. Sic v. c. Ecl. VII, 38. *candidi cycni* et *hedera alba* coniunguntur. Cf. Doederl. *Lat. Synon. u. Etymol.* III. p. 193 sq. adnott. ad Aen. I, 472. et Weichert. de Medea oestro percita Comm. I. p. 13. ab Iahn. laud. Quod enim Heyn. addit, *candorem* in equis quidem aliis laudari potuisse, at in admissario, de quo hic agitur, fortasse improbatum, id mihi subtilius, quam verius videtur. *Gilvus* denique Heynio is color flavus esse videtur, qui ad mellis colorem proxime accedat. De coloribus equorum omnino vid. Bochart. Hieroz. II, 7. imprimisque de albo p. 104 sqq., de gilvo p. 109. — 83—85. Equus animosus et ardore pugnandi incensus describitur. — 84. *micat auribus*, pro: aures micant in capite, i. e. celeriter moventur. Cf. etiam Wakef. ad Lucr. II, 195. Nemes. Cyneg. 245. (ab Heynio laud.) *agiles aures* commemorat. — *tremit artus* poëtice pro: tremit artubus s. artus ipsi tremunt. Cf. adnott. ad Ecl. I, 55. III, 106. Geo. II, 131. etc. — 85. „*ignem* praeclare dixit ardentes anhelitus; ut etiam alii poëtae. Hinc *Diomedis equi spirantes naribus ignem* ap. Lucret. V, 29. *Fumant humentes calida de nare vapores*, Nemes. Cyneg. 248. Cf. Stat.

Densa iuba, et dextro iactata recumbit in armo;
At duplex agitur per lumbos spina; cavatque
Tellurem, et solido graviter sonat ungula cornu.
Talis Amyclaei domitus Pollucis habenis
Cyllarus, et, quorum Graii meminere poëtae,
Martis equi biiuges, et magni currus Achilli;
Talis et ipse iubam cervice effudit equina
Coniugis adventu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens implevit acuto.
Hunc quoque, ubi aut morbo gravis, aut iam segnior annis
Deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectae:

Theb. VI, 471. 472." *H.* Adde Grat. Cyneg. 270. — „*collectum*, subortum, ut *iram, rabiem, sitim colligere.*" *Wagn.* — *volvit.* Cf. Lucr. VI, 1226. *vitales aëris auras Volvere in ore*, ibique Wakef. — „*fremens*, legebatur antea *premens*, quod et ipsum accommodate dictum ad declarandum spiritum, diu collectum, cum vi et impetu tandem emissum." *H. Premens* etiam Seneca Ep. 95. hunc versum afferens; sed *fremens* est plurimorum et optimorum Codd. lectio, quae satis comprobatur Lucretii loco, ex quo hic fluxit, V, 1076. *Et fremitum patulis sub naribus edit ad arma.* — 86. *Densa iuba* etc. Cf. Ovid. Met. II, 673 sq. *utque vagi crines per colla iacebant, In dextras abiere iubas.* — 87. „*Duplex spina* ab omnibus veteribus in bono equo laudatur. Vid. Varr. II, 7, 5. Colum. VI, 29, 2. Geopon. XVI, 1. Indicare videntur spinam latam, crassam, ut maxime versus clunes tamquam cavum sulcum faciat, nec tamen ipsa spina appareat. Nemes. Cyneg. 243. *Illis ampla satis levi sunt aequora dorso.* Idem Calpurn. Ecl. VI, 54. expressit, *Terga sedent,* et fortasse hinc Ovidii Met. XII, 401. *Sic tergum sessile, sic stant Pectora celsa toris.* Contrarium vitium *exstans* spina apud Varr. l. l. et Grat. Cyneg. 525. *si tenuis dorso curvatur spina.*" *H.* — *lumbos*, i. e. eam dorsi partem, quae lumbos attingit. — 88. „*solido cornu;* vult ungulas duras esse; ut docent Varro, et Colum. l. l. — *sonat*, et hoc proprie. Vid. Xenoph. de re equ. c. 1. §. 3." *H.* — *Amyclaeus Pollux.* Amyclae, oppidum Laconicae, viginti stad. a Sparta remotum (de quo vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 993.), regia erat Tyndarei, cui Leda, Dioscurorum mater, nupta erat (cf. Stat. Theb. VII, 163. Silius II, 434. alii), ideoque hi in eo educati. — 90. „*Cyllarus* equus vulgo Castori soli tribuitur, qui ἱππόδαμος iam Homero Od. XI, 300. dictus. Interdum tamen uterque frater equis insidet." *H.* De *Cyllaro* equo cf. Suidas s. v. *Κύλλαρος*, Stat. Theb. VI, 327. et Sylv. I, 1, 54. Senec. Hippol. 810. Val. Fl. I, 426. Martial. VIII, 21. Claud. VIII, 557. alii. — 91. *Martis equi* ex Homero Il. XV, 119. noti. — *currus Achillis*, h. e. equi. Vid. Homer. Il. XVI, 148 sq. De forma Genit. *Achilli* vid. adnott. ad Ecl. VIII, 70. et Aen. I, 30. Cod. Med. praebet *Achilles*, supra scripta litera *i;* sed formam *Achillei* alienam esse a Virgilii carminibus, docet Wagn. ad Aen. I, 30. — 92. „Talem formam habebat Saturnus, quum equi speciem assumsisset, ut furta sua cum Phylira, Oceani filia (unde Chiron natus), in Pelio Opem celaret. Vid. Apollon. II, 1236 sq. Apollod. I, 2, 4. Hygin. f. 138." *H.* — *et ipse* eadem ratione explicandum, qua Geo. I, 121. *Pater ipse.* Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 96. — *pernix* secundum Serv. infra ad v. 229. (ubi vid. adnott.) proprie is est, qui in nitendo perseverat, constans est in laboribus perferendis, ex Doederleinii autem sententia (*Synon. u. Etym.* II. p. 126 sqq.) is, qui magno nisu se promovere studet, ideoque celer, velox, qua significatione plerumque usurpari constat. A *nitendi* certe vocab. deducendum esse, dubitari nequit. — 94. *Pelion.* Vid. ad Geo. I, 281. — 96. Non admodum diuturnus est vigor equi admissarii; hinc necessitas oritur submittendi sub-

Frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit; et, si quando ad proelia ventum est,
Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit. Ergo animos aevumque notabis 100
Praecipue; hinc alias artis, prolemque parentum,

---

inde alium Non recte interpretatur hunc locum (quem copiose tractavit Gronov. de Pec. Vet. IV, 8.) Heynius, qui, quum *abdere* proprie sit dare abs se, amovere, reiicere, et non minus dici possit loci ratione habita, unde aliquid amoveatur, quam loci, in quem reiiciatur, ut ibi servetur absconditum, ideoque cum Casu sexto iunctum, *abdi domo* aut significare possit *a domo* aut *in domum*, coll. Nemes. Cyneg. 141. *Sin vero haec cura est, melior ne forte necetur, Abdaturve domo; catulosque probare voluntas*, ubi appareat esse: amoveatur, removeatur a domo, etiam hic *abde domo* accipit pro: remove a domo, ut poëta iubeat diligentem patremfamilias ablegare quocumque modo, vendendo quoque, effetum et inutilem ad admissuram (quamquam aliis adhuc laboribus sufficientem) equum. Sed recte hoc negat Voss., locumque ita interpretatur, ut equus admissurae iam non idoneus, qui ab armentis removeatur et in stabulo ad opus faciendum habeatur, *domo abdi* dicatur; quod probant etiam Huschk. ad Tibull. II, 3, 65. Wakef. ad Lucr. IV, 421. (ubi *abdita coelo* legitur) et Wagn. ad h. l. Cf. etiam Mitscherl. et Peerlkamp. ad Hor. Od. III, 4, 38. Wernsdorf. ad Poett. Latt. min. Vol. IV. p. 274. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 5. Vol. I. p. 32. Ceterum de forma *domo* pro *domi* cf. Ruddim. II. p. 278. — Verba *nec turpi ignosce senectae* duplici ratione coniungere et explicare possumus, aut (cum Heynio, Wagnero, Schirachio p. 624. et Ladew.): *nec ignosce turpi senectae;* quod conveniret Heynianae explicationi verborum *abde domo*, ut *turpis* sit: cui turpe est huic rei se dare, quae non satis virium habet in Venerem (quemadmodum etiam Silius XV, 651. hunc locum videtur intellexisse, scribens: *Turpi finem donate senectae*, aut, cum Cerda, Gronovio, Lambino ad Lucr. VI, 1162. et Hand. ad Stat. Silv. p. 59.: *nec turpi ignosce senectae*, i. e. et ignosce senectae non turpi, quam rationem, quum magis congruat cum nostra sententia de verbis *abde domo*, nos praeferimus, licet Wagnero concedamus errare Handium, alioquin *neu* aut *ne turpi i. s.* legendum esse contendentem, quum Particula *nec* non habeat vetandi adversandique potestatem quam tamen sententiam Hand. ipse retractat in Tursell. IV. p. 121. (Cf. adnott. ad Ecl. II, 34.) — 97. „Quanto cum dilectu voluptatem *laborem* (quamquam hoc proprium hac in re: cf. inf. ad v. 127.) et *ingratum* et *trahere* pro perficere dixit! — 98. *proelia* non ad veram pugnam ac bellum, sed ad ipsam admissuram referenda; et *proelia* Veneris frequenter. Cf. Aen. XI, 736.“ *H.* — Cum v. 99. cf. Geo. I, 84 sq. — 100. *incassum.* Vid. adnott. ad Geo. I, 387. — *Ergo animos* etc. „Quae de virtutibus boni admissarii a v. 75. disputavit, breviter iam complectitur verbis: *Ergo animos - - praecipue*, apte ut iis annectat duas alias virtutes, *et prolem, et quis* etc.“ *Wund.* — 101. *hinc*, i. q. tum, post, ut infra v. 494. IV, 55. Aen. II, 148. 671. Tac. Ann. II, 67. Agr. 14. Plin. VII, 52, 53. IX, 62, 88. Vid. Boetticheri Lex. Tacit. p. 232. et Hand. Turs. III. p. 90 sq. — *artes*, virtutes, nempe generositatem et laudis cupidinem. — „*prolemque parentum*, h. e. si quos alios iam pullos iidem, a quibus natus est, parentes ediderint, qua ii sint indole, quo vigore. Alii *prolem parentum* ita accipiunt: notabis, quae ille documenta virium pullis procreatis iam ediderit.“ *H.* Ita Voss., neque aliter Iahn., haec verba ita interpretatus: prolem, quam procreant, pullos, quorum parentes iam facti sunt;“ ut sensus sit: „Notabis animos, aevum, artes; et si forte iam parentes facti sunt, etiam prolem.“ Wagn., quum Servius locum ita intelligat, ut per verba *prolem parentum* ipsos parentes indicari putaverit, ex Colum. VII, 6. 7. loco *Parit autem, si est generosa proles, frequenter duos*, concludit, *prolem* hic id significare,

Et quis cuique dolor victo, quae gloria palmae.
Nonne vides, cum praecipiti certamine campum
Corripuere ruuntque effusi carcere currus;
Cum spes arrectae iuvenum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans? Illi instant verbere torto,
Et proni dant lora; volat vi fervidus axis;
Iamque humiles, iamque elati sublime videntur
Aëra per vacuum ferri atque adsurgere in auras;

quod nos dicimus *Schlag*, *Race;* et in min. quidem edit. haec adnotat: „*Parentes* h. l. sunt auctores totius generis, *proles*, qui ab his deinceps alii ex aliis procreati; ergo notabis, quales fuerint, per quos quasi gradus inchoatum a primis auctoribus genus ad ipsos descenderit.“ Ladew. *prolem parentum* reddit per *den Stammbaum*, coll. Hor. Od. IV, 4, 29 sq. Alii ad coniecturas confugerunt, et Markland. quidem ad Stat. Silv. V. 3, 138. coni. *moremque parentum*, Schrader. *prolisque parentem.* — 102. „Observa, quem sensum victoriae aut ignominiae habeat; inest enim equis generosioribus laudis sensus. Expressus autem locus ex Homero Il. XXIII, 362 sqq. Cf. etiam Aen. V, 144 sq. Iunctura sententiarum sic instituenda: volebat pergere: Nonne vides, *quantus* amor laudum sit; quum vero tot alia interposita essent, novam vs. 112. exorsus est sententiam: *Tantus a. l.*“ *H.* — 103. *Nonne vides, cum* etc. Vid. adnott. ad Ecl. III, 12. — 104. *corripuere* (corripere solent: vid. adnott. ad Geo. I, 49.) *campum*, spatia per campum, spatia campi (vid. inf. ad 142.), *certamine*, sc. currendi. — *praeceps certamen* videtur esse certamen celeritatis. De rebus enim, quae celerrime ferantur vel fiant, haud raro hoc Adiectivum dici, satis constat. Ideoque de curruum celeritate cogitandum, neque aliter *praec. cert.* intelligendum, atque apud Ovid. Met. II, 185. *praeceps ventus*, ibid. XIV, 330. *praeceps amnis* et multa similia. Cf. etiam infra v. 359., ubi tamen paullo alia obtinet ratio. Wund. confert Soph. Elect. 699. *ὠκύπους ἀγών.* - *effusi carcere.* Vid. Geo. I, 512. — 105. „*spes arrectae iuvenum*, h. e. aurigarum; in soluta oratione: *animi sunt arrecti spe.* Ita etiam exponenda Aen. XI, 452. *arrectae stimulis haud mollibus irae;* 538. *laudum arrecta cupido.* — *exsultantia corda*, h. e. micantia, trepidantia non modo metu ignominiae, ut dixit Lucr. III, 142. *Hic* (in pectore) *exultat enim pavor ac metus:* verum etiam omnino toto illo animi motu, quo in tali tempore animus agitari solet. [Iacobs. a Wagn. laud. comparat Alexandrid. apud Athen. XV. p. 688. B. *ὦ πονηρὰ καρδία, Ἐπιχαιρέκακον ὡς εἶ μόνον τοῦ σώματος, Ὀρχῇ γὰρ εὐθὺς, ἢν ἴδῃς δεδοικότα* et Aeschyl. Choeph. 161. *ὄρχεῖται δὲ καρδία φόβῳ.*] Arbitror enim, omnem illum animi tumultum et aestum, spe, metu, exspectatione, laudis studio, pudore subinde pectus vexante, a poëta per *pavorem* significari.“ *H.* — *Pavor* autem *haurit corda*, exhaurit, dum sanguinis liberum meatum intercludit et impedit, dum efficit, ut cor vehementer propellat sanguinem, unde etiam pallor repetendus. Wagn. praeter Aeschyli locum iam laud. conferri inbet eiusd. Prometh. 906. *καρδία φόβῳ φρένα λακτίζει.* Ceterum verba *exsultantiaque - pulsans* iterantur Aen. V, 137 sq. — 106. *verbere torto. Verber* pro flagello, ut saepissime. Vid. Tib. I, 6, 46. id. I, 9, 22. Ovid. Met. XIV, 820. Liv. VIII, 28, 4. et cf. Heins. ad Ovid. Ibin v. 161. cum Dissen. ad Tib. l. l. — 107. *volat vi*, i. e. cum impetu. Wakef. ad Lucr. V, 434. (ubi *Altivolans solis rota* commemoratur) minus probabiliter iungit *vi fervidus.* Cf. etiam Aen. V, 819. ibique adnott. — *fervidus axis.* Cf. Aen. XI, 195. et Hor. Od. I, 1, 4. *meta fervidis Evitata rotis.* — 108. 109. *Iamque humiles* etc. ex Hom. Il. XXIII, 368. 369. — *sublime ferri* (quod legitur etiam Ecl. IX, 29. Cic. N. D. II, 39, 101.), *sublime volare* (Aen. X, 664. Lucr. VI, 96.), et similia satis nota. — *in auras.* Vid. ad Ecl. I, 57. — *vacuum*, ornans epitheton, quod non premendum. —

Nec mora, nec requies; at fulvae nimbus arenae
Tollitur, humescunt spumis flatuque sequentum:
Tantus amor laudum, tantae est victoria curae.
Primus Erichthonius currus et quatuor ausus
Iungere equos, rapidusque rotis insistere victor.
Frena Pelethronii Lapithae gyrosque dedere
Impositi dorso, atque equitem docuere sub armis
Insultare solo et gressus glomerare superbos.
Aequus uterque labor; aeque iuvenemque magistri

110. *fulvae nimbus arenae Tollitur:* Hom. l. l. 365. *ὑπὸ δὲ στέρνοισι κονίη Ἴσταϊ' ἀειρομένη, ὥστε νέφος ἠὲ θύελλα.* — *humescunt.* Wund. comparat Soph. Elect. 718. *ἀμφὶ νῶτα ἠφρίζον.* Wakef. ad Lucr. I, 307., ubi *vestes uvescunt* legitur, et hic temere coni. *uvescunt.* — *amor laudum,* desiderium, cupiditas laudis. Vid. supra ad Geo. II, 476. — 113. „*Erichthonium*, Athenarum regem post Amphictyonem, quadrigas invenisse, et Centauros primos equorum domitores fuisse, non quidem perpetua ac constans, plurimorum tamen narratio est. Poëta h. l. *Lapithas* nominat (quos a saltu *Pelethronio* in Pelio Thessaliae declarat), vel ut fabulam ad eos transferat a Centauris, vel ut hos inter Lapitharum genus referat, quod verum esse videtur. Frena alibi inventum Bellerophontis sunt: vid. Pindar. Ol. XIII, 90 sq." *H.* De *Erichthonio* s. *Erechtheo*, quadrigarum inventore, cf. Eratosth. Catast. 13. Hygin. Astr. Poëtt. II, 13. Plin. VII, 56, 57. et Serv. ad h. l.; de *Pelethronio* autem saltu in Pelio monte Strab. VII. p. 299. et Steph. Byzant. p. 539. Apud Plin. l. l. et Hygin. f. 274. Pelethronius viri est nomen, qui frena et strata equorum invenerit. — 114. *rapidusque* Heins. e Medic., Rom. aliisque bonis libris, quibuscum faciunt quatuor Codd. Potter., recte restituit. Ante vulgo edebatur *rapidisque.* — *rotis insistere victor*, quadrigarum cursu certare. *Rota* pro toto curru, qui currit, redit infra v. 170., ubi vid. adnott. — 115. *gyros dedere*, h. e. docuere equum in gyrum flectere, s. invenerunt artem equitandi. *Gyrus* autem, *γῦρος*, est cursus equorum in orbem inflexus, qui, quum freno parere discunt, consulto non in liberum campum ducuntur, sed in angustius aliquod spatium, ut saepius sit flectendum. Cf. Ovid. A. A. III, 384. Tibull. IV, 1, 91. et 206. Manil. V, 74. Lucan. I, 425. Tac. Germ. 6. et Markl. ad Stat. Silv. V, 2, 129. Imitatus videtur hunc locum Manil. V, 636. *Hic glomerabit equo gyros.* Ceterum vid. infra v. 191. Iahn. de hoc versu conferri iubet Weichert. de L. Varii et Cassii Parm. vita p. 109. — 116. „*equitem* veteres Grammatici pro equo dictum volebant. Vid. Gell. XVIII, 5. Macrob. Sat. 9. [provocantes ad Ennii (p. 72. Hessel.) *quadrupedem equitem.*] Perperam. Cur *eques* non *insultare* dicatur, qui et incedere, decurrere? *Angusto prius ore coërcens Insultare docet campis* iam Varius ante Virgilium dixerat apud Macrob. VI, 2. — *eques sub armis*, armatus, *insultat* campo, et *glomerat*, fert, *gressus superbos*, quatenus equum id facere cogit. Similiter apud Horatium Epod. 16, 12. *eques verberat ungula. Lapithae* itaque, insidentes equis, *docuere* exemplo suo *equitem insultare solo*, h. e. primi fuere huius artis auctores." *H.* Cum verbis *insultare solo* cf. Hor. l. modo l. ibique Orell.; *gressus* autem *glomerare* Lemar. bene explicat: ,,colligere reductis et in arcum replicatis cruribus anterioribus, dum posteriora tenduntur." — 118. Redit oratio ad v. 100. „In utroque equorum usu, nimirum et equestri hoc, et admissionis illo (sic sententiarum ordo v. 95. postulat), iuventus omnium maxime et vigor iuvenilis spectatur; nec, nisi haec adsint, refert, equum iam multis proeliis interfuisse, et praeclaro genere vel stirpe esse ortum. Alii [in quibus Voss.] in verbis *aequus labor* usum equi ad equitandum et currum intelligunt." *H.* Philarg. *Durus uterque labor*, quod ex Geo. II, 412. repetitum esse, Wagn. docet. Pro

Exquirunt calidumque animis et cursibus acrem;
Quamvis saepe fuga versos ille egerit hostis,
Et patriam Epirum referat fortisque Mycenas,
Neptunique ipsa deducat origine gentem.
His animadversis instant sub tempus, et omnis
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legere ducem et pecori dixere maritum;
Florentisque secant herbas, fluviosque ministrant

labor Voss. et Both. ediderunt *labos*. Sed idem Wagn. ad Ecl. III, 56. adnotat, a Mediceo constanter quidem exhiberi *arbos* et *honos*, numquam vero *labos*, si discesseris ab uno loco, ubi *Labos* personae nomen sit, Aen. VI, 277. Vide etiam ad Ecl. IV, 51. VI, 44. 53. et alibi adnott. — Ceterum Wagn. (qui comparat *Aeque - - et* apud Ciceronem [v. c. de Fin. I, 20, 67. pr. Rosc. Com. 1, 2. pr. Mur. 13, 28. pr. Cluent. 69, 195. etc.] et *aeque et - - et* apud Pallad. de R. R. I, 6.), *aeque - - que* pro *aeque - - ac* positum censens, *aeque* coniungit cum *iuvenem calidumque*, ut sensus sit: iuvenem aeque ac calidum et acrem exquirunt. Sed quum *aeque - - que* alibi nusquam usurpatum videatur (cf. Hand. Tursell. I. p. 191.), rectius haud dubie Iahn. censet, totius loci rationem poscere, ut *aeque* cum verbis *aequus uterque labor* ad antecedentia referatur, hoc sensu: „Uterque labor, quem equi et in cursu et in admissura subeunt, aequus est (idem virium impendium exigit): itaque magistri ad utrumque *aeque* (i. e. pari cura) equum et iuvenem et calidum acremque requirunt." — „*magistri* sunt alendorum equorum studiosi, non fingendorum. Sic infra v. 445. ovium, et IV, 283. qui apes colit, apiarius." *H.* Vid. etiam adnott. ad Ecl. II, 33. — 120. *Quamvis saepe* cett. Bene Servius: „Quamvis sit saepe victor, quamvis nobili genere procreatus, tamen a magistris est aetas magnanimitasque requirenda; quae si non fuerint, illa nihil prosunt." — *fuga versos*, in fugam. — 121. *Epirus* (vid. supra Geo. I, 59.) et *Mycenae*, ut omnino tota Argolis (cf. sup. v. 44.), equos praestantissimos alebant. — 122. „Quamvis genus ducat ab ipso Neptuno, a quo et Cerere, in equum conversis, *Arion* ille notissimus in fabulis equus natus fuit. Variat tamen fabula." *H.* De hoc Arione cf. Apollod. I, 8. III, 6. ibique Heyn. p. 292. et Ttetz. ad Lycophr. 152. Potest vero etiam de illo equo a Neptuno procreato cogitari, de quo ad Geo. I, 12. diximus. Ceterum *Neptuni origine* i. q. a Neptuno, tamquam primo generis auctore. Cf. supra v. 49. — 123—134. „De admissura ipsa praecipit. Equus et taurus (nam v. 49. de utroque praecipere incipiebat) ea ingruente, saginandi, equae ac vaccae sunt macerandae. Commune praeceptum Varronis II, 5, 12. et II, 1, 17. Columellae VI, 27, 8., Palladii et omnium, qui hac de re praeceperunt." *H.* — *sub tempus*, scil. admissurae appropinquantis. — 124. „*curam imp. distendere*, h. e. in eum distendendum. Tac. Hist, II, 10. *Crispus incubuerat delatorem pervertere.*" *Wund.* Quem Taciti locum aptius cum Geo. IV, 248. conferas. *Impendere curam* ut simplex *curare* constructum est. Vid. adnott. ad Geo. II, 73. *Distendere* similiter apud Ennium p. 89. ed. Hessel. *venter carnibus humanis distentus*. Cf. etiam adnott. ad Ecl. IV, 21. — *pingue* pro pinguedine. Simili ratione apud Plin. XXVIII, 9, 38. *Taurorum, leonum ac pantherarum pinguia.* — „*denso*, non laxo, quod quibusdam potionibus per fraudem agasones facere consueverunt, ut bene Servius. Idem *dixere*, h. e. designaverc. Horat. Od. II, 7. 25. *Quem Venus arbitrum dicet bibendi? fluvios, aquam.*" *H.* — 126. *Florentisque.* Ita optimi et antiquissimi libri omnes, neque aliter Gellius I, 22.; deteriores aliquot Codd. *Pubentesque*, quod tamquam doctius et elegantius plurimi editores temere receperunt, quum appareat, veram lectionem ex Aen. IV, 514. mutatam esse, cum quo loco Heyn. etiam Aen. XII, 413. comparat, ubi vid. adnott. Quare iam Iahn. meliorum librorum scripturam retinendam

Farraque, ne blando nequeat superesse labori,
Invalidique patrum referant ieiunia nati.
Ipsa autem macie tenuant armenta volentes
Atque, ubi concubitus primos iam nota voluptas
Sollicitat, frondisque negant et fontibus arcent;
Saepe etiam cursu quatiunt, et sole fatigant,
Cum graviter tunsis gemit area frugibus, et cum

---

censuit, vereque revocavit Wagn., qui, quum rei rusticae auctores iubeant molles herbas, non proceras, pubentes igitur, non florentes, admissariis praeberi, *florere* autem proprie dicatur de nitore (ut Aen. VII, 804., ubi vid. Serv.), Virgilium censet per *florentes herbas* significare voluisse verno tempore nitentes, quare etiam Serv. subiiciat: „Sane quidem nonnulli *florentis*, nonnulli *pubentis* legunt, *quod tantumdem valet*." Iahn. vero, qui *pubentes* vel ex interpretamento, vel ex Aen. IV, 514. ortum putat, coll. Heynio ad Aen. XII, 413., pubertatem herbarum simul cum flore venire monet. — 127. „Ut possit sufficere admissurae [de *generandi* enim *labore* agi, in promptu est] et ne pulli prodant patrum maciem et infirmitatem. Colum. IV, 27, 8. *eoque tempore, quo vocatur a feminis, roborandus est largo cibo; et, appropinquante vere, hordeo ervoque saginandus, ut Veneri supersit; quantoque fortior inierit, firmiora semina praebeat futurae stirpi.* Cf. eund. VI, 24. Varr. II, 5. qui et II, 2, 13. *hordeum si est datum, firmiores fiunt ad laborem sustinendum.* Cf. supra ad v. 97." *H.* — *superesse*, hic pro sufficere et perferre posse positum, Gellius I, 22. explicat „supra laborem esse, neque opprimi a labore." — 128. *nati.* Editt. quaedam contra omnium libror. auctoritatem *gnati* exhibent. Cf. adnott. ad Ecl. V, 22. — 129. Equi et tauri sub admissurae tempus saginandi sunt, equae autem et vaccae extenuandae et macerandae. Cf. Varro R. R. II, 5, 12. et Colum. VI, 27, 8. Nam *ipsa armenta* (i. e. equae et vaccae) opponuntur *marito* (v. 125.) Vid. supra ad v. 63. — *volentes*, i. e. de industria, data opera, *absichtlich*. Cf. Heins. ad Ovid. Met. II, 128. — 130. *nota voluptas.* Schrader. coni. *concubitus primi iam mota* vel *ignota voluptas* vel etiam *conc. primos innata voluptas.* Quibus coniecturis non opus esse, verissime docet Wagn., qui verba *iam nota vol.* proprie accipienda, *ubi primos* autem poëtica licentia dictum putat pro *ubi primum*, *quum primum*, coll. locis infra v. 187. Aen. I, 723. V, 857. VII, 61. VIII, 59. XI, 573. Equidem ne ad licentiam quidem poëticam confugiendum esse dixerim; quid enim impedit, quominus de primo cuiusque anni concubitu cogitemus, quum ipsa illa verba, quae adduntur, *iam nota voluptas*, omnem ambiguitatem tollant? *Notam enim voluptatem* Heyn. minus recte interpretatur: „cuius iam sensum habent, quam sentire incipiunt," quum potius significet: quae iam ex superioribus annis iis nota est. Iahn. tamen potius sic interpretatur: voluptas, quae nota est armentariis, desiderium voluptatis, cuius signa armentarii facile cognoscunt; quod probare non possum. — *Primi* igitur *concubitus* sunt primum initium habentes (*die beginnende Begattung*), non quibus omnino primum indulgent pecudes: ut anni temporis, non aetatis animalium ratio habeatur; (cf. Aen. IV, 118. VII, 601. XII, 103. etc. et Wagneri Qu. Virg. XXVIII, 3. 4.) et *voluptas sollicitat concubitus* i. q. sollicitat, stimulat eas ad concubitus. — *frondesque negant*, cf. infra v. 528. — 132. „*quatiunt*, agitant, conficiunt, ut vires relaxentur. — 133. Cf. Geo. I, 192. et 298. h. e. medio aestu. Mense Iulio admittuntur tauri; at equi iam inde ab aequinoctio verno." *H.* — *area gemit. Gemere* haud raro etiam ad res inanimas referri, quae quasi laborantes unum semper vel pressum vel flebilem sonum edant, satis notum. Vid. v. c. infra v. 183. Aen. II, 631. VI, 413. Hor. Od. I, 14, 6. *Antennae gemunt.* II, 20, 14. *gementis litora Bospori.* Ovid. ex P. III, 3, 10. *Et gemuit parvo mota fenestra sono* etc. coll. cum iis, quae ad Ecl. I, 59. adnota-

Surgentem ad Zephyrum paleae iactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo, et sulcos oblimet inertis,
Sed rapiat sitiens Venerem interiusque recondat.
Rursus cura patrum cadere, et succedere matrum
Incipit. Exactis gravidae cum mensibus errant,
Non illas gravibus quisquam iuga ducere plaustris,
Non saltu superare viam sit passus et acri
Carpere prata fuga fluviosque innare rapaces.
Saltibus in vacuis pascunt et plena secundum

vimus. Vid. etiam Heins. ad Ovid. Met. XIV, 739. Cort. ad Lucan. VI, 137. Bach. ad Ovid. Met. III, 94. alios. — 134. „Paleae a frumentis separatae, flante Favonio. Colum. II, 21, 5. — 135. 136. Ne partes genitales sint obtusiores, nimia obesitate, ad usum, quem habent in concipiendo fetu. Hinc *usus* pro ipsa re, qua quis utitur. Vid. not. ad Geo. II, 466. Hoc idem exprimitur altero membro: *ne luxus*, luxurians pinguedo, *oblimet sulcos inertes*, h. e. ne eae partes (*sulcos* eadem metaphora appellat, qua secundum Graecos, qui αὔλακας dixere, iam Lucretius [IV, 1268.] erat usus, ut *arvum* et alia dicuntur) oblimatae sint, h. e. obductae, pinguedine interclusae; sed ut celeriter concipiant genitalem auram. Haec ultima v. 137. ex Lucret. IV, 1205. 1206. expressit, at et castius et venustius. Alio sensu *Venerem rapere* apud Horat. Sat. I, 3, 109." *H.* — Wund. haec adnotat: „*Usus* ipse, qui, ut vocabulo infimae Latinitatis utar, est idoneitas ad concipiendum, dicitur *obtusus*, h. e. imminutus seu infractus *luxu nimio*." Cf. etiam Geo. I, 395. — 138—156. „Admissura facta, admissarii negliguntur, et tota cura in matres gravidas convertitur. — 139. Quum vicinae partui sunt, *exactis gravidae mensibus errant*. Vid. Varr. II, 7, 10. et 14. et reliquos de R. R. scriptores. [Solebant enim a concipiendi tempore ad tempus pariendi menses numerari: cf. Ecl. IV, 61.] — *Rursus*, vice versa. — 140. Proprie plaustra ducuntur a bobus iugo iunctis; sed poëtica ratio vulgarem invertit; [scil. quia iugum simul cum plaustro promovetur, ut non inepte ipsum quoque duci s. trahi dicatur; *plaustris* igitur est Dativus, qui saepe significat rem, quo quid (h. l. *iuga ducere*) aliquo modo pertinet.] Quamquam vero idem praeceptum ad equam quadrigis seu bigis iungendam pertinet, orationem tamen poëta, ut variet, ad genus bovillum magis deflectit." *H.* — 141. *et acri - - fuga fluviosque.* Simplices copulas praecedente negatione negare vel repetere negationem, res satis nota. Cf. praeter alios Huschk. ad Tibull. II, 4, 17. Hand. Tursell. II. p. 536. et Wagn. Qu. Virg. XXXVI, 10., omnes hunc locum respicientes. — „*Carpere prata.* Proprie *via carpitur* per prata; quandoquidem singulis gressibus aliqua pars de via carpitur, demitur. Poëtae inde etiam dicunt: carpere campum, rura, et sic porro." *H.* Conf. v. c. infra v. 191. et 325. IV, 311. Hor. Od. II, 17, 12. (ubi vid. Orell.) Sat. I, 5, 94. Ovid. Met. XII, 196. etc. Voss. comparat supra v. 103. *corripere certamine campum.* — *fuga* de celerrimo cursu, ut infra v. 201. Vid. ad Aen. IV, 400. — *fluvios innare.* Cf. adnott. ad Geo. II, 451. — 143. „*saltus vacui*, in quibus solae, quietae, otiosae pascantur; sine maritis, Philargyr. exponit." *H.* Ita etiam Voss. locum intelligit, comparans Hor. Od. III, 25, 13. *vacuum nemus.* Rectius Serv. Dresd. reddit per *apertos;* sunt enim saltus intelligendi, in quibus nulla saxa, foveae vel alia impedimenta pastionis inveniuntur. „De *pascant* est notandum, intelligi posse pastores; recte. Verum nec minus pecudes et armenta dicuntur *pascere* vel adiuncto herbas, saltus, vel absolute, ut Ecl. III, 96. *pascentes capellas*, IV, 45. *agnos*, V, 12. *haedos* et sic alia." *H.* Sed rectissime Iahn. et Wagn., Wakefieldio ad Lucr. II, 995. adsentientes, negant, Romanos unquam *pasco*, *pascis* etc. aut Infin. *pascere* dixisse pro *pascor*,

Flumina, muscus ubi et viridissima gramine ripa,
Speluncaeque tegant, et saxea procubet umbra.
Est lucos Silari circa ilicibusque virentem
Pluribus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, oestrum Graii vertere vocantes,
Asper, acerba sonans, quo tota exterrita silvis
Diffugiunt armenta; furit mugitibus aether
Concussus silvaeque et sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribilis exercuit iras

---

pasceris, pasci; Participii vero *pascentes*, quod etiam ad Deponens *pasci* referri possit, aliam sane esse rationem, apud Tibull. autem II, 5, 25. *pascebant herbosa Palatia vaccae* simplex verbum *pascere* pro compos. *depascere* positum esse docent. Ceterum *pascunt* (quod est poëtae narrantis, quae armentarii facere soleant) cum Wagn. recepimus ex Medic., Rom., Moret. 1, uno Arundel. et Paris. 3. vulgatum *pascant* (quod est praecipientis, quid fieri debeat) ortum videtur ex Coniunctivis praegressis et sequentibus. — „*plena flumina*, ne, dum aquam ex alto hauriunt, fetum elidant.“ *H.* — 144. *muscus ubi*, sc. est, quod verbum subst., quum alibi in enuntiatis e Coniunctione aliqua vel e Pron. relativo pendentibus non facile omittatur, post Particulam *ubi* tamen interdum desiderari, iam ad Geo. II, 180. vidimus. — 145. *saxea umbra*, ut Ecl. IX, 20. *viridis umbra*. Cf. etiam Aen. VII, 463. *virgea flamma*, VIII, 694. *stuppea flamma*, XI, 786. *pineus ardor* et similia. — *procubet*, h. e. extendatur. Vox rarissime obvia in veterum scriptis, quae praeter h. l. non nisi apud Claudian. 1, 120. inveniri videtur, ubi tamen primam et propriam habet significationem. — 146—156. „Arcendum esse a gravido pecore *asilum* ait, qui quum in omnibus pascuis, in primis in pratis aquosis, obvius sit, maxime tamen in silvis montis *Alburni* [nunc *Monte Albano*], iuxta *Silarum* [nunc *Selo*], Lucaniae fluvium, qui *Tanagrum* [hodie *Negro*] recipit, frequens esse solet; unde ab his locis a poëta declaratur. [De illo monte cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 495. sq., de fluviis commemoratis ibid. p. 518. sq.] Est autem *asilus*, noto inter Romanos nomine, Graeco *οἶστρος* dictus. Vid. Odyss. XXII, 300. et praeter Apollon. I, 1265 sqq. Oppian. Hal. II, 521 sqq.“ *H.* E Romanis scriptoribus de *asilo*, insecto illo e muscarum genere, gregibus infestissimo, quod etiam *tabanum* appellabant, agit Plin. XI, 28, 34. et alibi. Cf. etiam Varr. R. R. II, 5, 14. Solet autem asilus aculeo acutissimo, quem in cauda gerit, ova in cutem armentorum demittere, unde his ulcera perniciosa oriuntur. — 147. *volitans* Substantivi loco positum, ut *volans* Aen. VI, 239. 728. et Lucr. II, 1083. de avibus, infra autem Geo. IV, 16. de apibus. — *cui*, una syllaba pronuntiandum. Cf. adnott. ad Geo. II, 204. Cur Heyn., qui alibi ubique *cui* edere soleat, hoc uno loco *quoi* receperit, non patet. — 148. *vertere vocantes*, poëtica periphrasi pro: in sermonem suum conversum vocant. Cf. etiam Schirach. p. 628 sq. — 149. *asper*, iracundus, qui facile exacerbatur. — *acerba sonans*, pro acerbe; edens membranis alarum sonitum et susurrum gravissimum. Verba *asper*, *acerba sonans* imitantur locum Lucr. V, 34. *Asper*, *acerba tuens*, quem noster repetiit Aen. IX, 794. Cf. de hoc dicendi genere adnott. ad Ecl. III, 8. et IV, 43. Ceterum Heyn. cum h. l. conferri iubet Val. Flacc. III, 581 sq. *Continuo, volucri ceu pectora tactus asilo, Emicuit Calabris taurus per confraga septis* etc. — „*furit aether*, pro: furit mugitus per aetherem, h. e. aether resonat furientium mugitu.“ *H.* Wunderl. usum dicendi Graecum esse adnotat, coll. Aesch. Sept. 141. *Δορυτίνακτος δ' αἰθὴρ ἐπιμαίνεται.* — 151. „*siccus Tanager*, aestu solis exsiccatus. Habuit autem poëta ante oculos Homer. Odyss. XXII, 300 sq. et Apollon. I, 1265 sqq.“ *H.* — 152. *Hoc monstro*, hoc asilo, quem immisit Iuno. *Monstra* autem quaecunque res

Inachiae Iuno pestem meditata iuvencae.
Hunc quoque — nam mediis fervoribus acrior instat —
Arcebis gravido pecori, armentaque pasces
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.
Post partum cura in vitulos traducitur omnis;
Continuoque notas et nomina gentis inurunt,

---

perniciosae, maxime si eaedem tetrae sunt formae, appellantur. Cf. etiam Geo. I, 185. — 153. *Inachia iuvenca* est Io, Inachi filia, quam a se compressam Iupiter, ne uxor superveniens fraudem sentiret, in iuvencam transformavit. Sed Iuno, nihilominus id, quod res erat, suspicata, vaccam illam a Iove sibi dono dari postulavit, eique acceptae Argum custodem praeposuit, quo per Mercurium, a Iove missum, interfecto, deorum regina vehementer exacerbata oestrum vaccae immisit, cuius aculeis illa in furorem coniecta omnem fere terrarum orbem pererravit, donec in Aegyptum pervenit, ubi, Iunone a Iove placata, quum pristinam formam recuperasset, Isidis nomen accepit et Osiridi nupsit. De qua fabula satis nota cf. imprimis Aeschyl. Suppl. 301 sqq. et Prom. 643 sqq. praeterea Hygin. f. 145. Apollod. I, 1, 2. Ovid. Met. I, 568 sqq. et 724 sqq. aliique. — 153. *pestem meditata*, grave malum excogitavit. — 154. *mediis fervoribus*, medio die, ut infra v. 331. *mediis aestibus*. (Vid. ad Geo. I, 297.) Ita locum intelligendum esse, docet v. 156. Cf. etiam Geo. I, 401. Alii minus recte de media aestate cogitant. — *acrior instat*, saevius vexat. — 155. *arcebis pecori*. Ita Ecl. VII, 47. legimus *Solstitium pecori defendite*, ubi vid. adnott. Cf. etiam Drakenb. ad Sil. III, 650. idemque ad Liv. V, 8, 8. XXVI, 41, 6. et al. Burm. ad Val. Fl. II, 118. et 368. — De hiatu *pecori, armenta* vid. adnott. ad Ecl. III, 6. — 156. *noctem ducentibus astris*, i. e. adducentibus, secum adferentibus, ut apud Hor. Od. V, 14, 3. *Pocula Lethaeos ducentia somnos*. Tibull, I, 2, 79. *Nam neque tum plumae nec stragula picta soporem, Nec sonitus placidae ducere possit aquae.* Ovid. Met. II, 735. (virga), *qua somnos ducit et arcet* (Mercurius) etc. Cf. etiam Gronov. Obss. II, 1. Ut hic *sidera adducunt noctem*, ita ap. Tibull. II, 1, 87. *noctis currum sequuntur sidera.* — 158 sqq. „A gravidis et cnixis matribus cura ad vitulos et pullos convertitur. Ac primum de vitulis egit Virgilius. *Nomen* stirpis ac *generis inurunt nota* (vid. ad Calpurn. V, 84. et Aen. III, 444. *foliisque notas et nomina man'at*) seu signo; quo id denotetur. In sqq. copula *et* non habet, cui bene iungatur. Sunt qui construant: *continuoque inurunt notas*, et *nomina g.* et *quos*, ut verba et *nomina* et *quos* pro appositione habeantur, *genus*que et *usus* distincte designetur." *H.* Ergo *nomina gentis inurunt, Et, quos* cett., i. q. *et* inurunt notas iis (simul signis notant eos), *quos*. Ita praeter Heyn. etiam Voss., qui conferri iubet Aen. V, 62. XII, 393. et Ovid. Met. VIII, 428., et Iahn. locum intelligunt; Wunderl. autem minus probabiliter *et* pro *et quidem* positum censet. Wagn. denique, utramque rationem languidam iudicans, aut poëtam, quum hoc dicturus esset: *et quos malint submittere*, *et quos aris servare* etc., statim aliam, disiunctivam, intulisse Particulam *aut*, quasi oblitum praegressi *Et*, aut potius, quum *ecquis* et *et quis* sexcentics confundantur (e. g. Aen. III, 341. vid. Cort. ad Lucan. IV, 542.), cum Barthio ad Stat. Silv. I, 3, 2. coniiciendum esse censet *Ecquos aut pecori*, ut *ecquos* respondeat Graeco οὓς ἄν, quemadmodum apud Ennium p. 131. Hessel. legatur: *fortunas ecquas coepere* (h. e. *cepere*) *latrones Inter se memorare*, aut potius ut haec sit sententia: inurunt notas, scil. investigantes, ecqui sint, quos malint cett. (cf. adnot. ad Ecl. III, 41.) Mihi haec altera ratio locum ex coniectura mutatum explicandi artificiosior, prior autem, quum prorsus novam Pronominis *ecquis* significationem ponat, quam unum illud dubiae fidei fragmentum (in quo apud Mercer. legitur *fortunasque, quas* cett.) non satis tueatur, et ipsa reiicienda

Et, quos aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram
Et campum horrentem fractis invertere glebis.
Cetera pascuntur viridis armenta per herbas.
Tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
Iam vitulos hortare, viamque insiste domandi
Dum faciles animi iuvenum, dum mobilis aetas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Cervici subnecte; dehinc, ubi libera colla
Servitio adsuerint, ipsis e torquibus aptos
Iunge pares, et coge gradum conferre iuvencos;
Atque illis iam saepe rotae ducantur inanis

videtur. Ceterum de re ipsa cf. supra ad Geo. I, 263. adnott. — 159. *submittere*. Vid. ad v. 73. et Ecl. I, 45. — *habendo*, quod habent, alunt, ut Geo. I, 3., ubi vid. adnott. — „*aris servare* decentius erat, quam lanio tradere. — 161. *campum horrentem*, novalem pro quovis agro duras et asperas glebas habente. — 162. *cetera* [i. e., Philarg. interprete, non signata, unde lac tantum erogabatur] *armenta*, reliqui quidem omnes vituli in communi grege pascuntur, praeter eos, qui operi rustico destinantur, de quibus in sequentibus diligenter agit. [Cf. infra v. 212 sqq.] Nam transit v. 163. ad praeceptum de matura iuvencos domandi cura, quod ita orditur: *Tu quos*, qua formula et alibi utitur pro vulgari: Quos tu autem ad studium agreste, h. e. opus rusticum, educare paras, hos iam vitulos cura adsuefacere labori.“ *H.* De adiecto Pron. *Tu* vid. adnott. ad Geo. II, 241. Rationem domandi boves a Varrone petiit de R. R. I, 20. Cf. Colum. VI, 2. Pallad. IV, 12. — *pascuntur*. Voss. ex duobus Codd. *pascantur* praetulit; sed (quod Iahn. iam adnotavit) poëta h. vs. narrat tantum, quod vulgo fieri soleat, et a versu sequ. demum praecepta exorditur. — *per herbas*. Vid. adnott. ad Geo. II, 527. — 164. „*viamque insiste domandi*, artem et rationem ingredere, curam suscipe domandi, h. e. iam tum mature doma.“ *H. Insistere* cum quarto Casu constructum redit Aen. VI. 563. VII, 689. XI, 573. Cf. Sanctii Min. III, 3. p. 243. Periz. Ruddim. II. p. 142. Burm. ad Suet. Vitell. 2. Oudend. ad Caes. B. G. III, 14., quos iam laudavi ad Lucr. I, 407. — 165. *faciles animi*, scil. ad flectendum et formandum, ideoque dociles, ut igitur hic usus simillimus sit ei, de quo ad Geo. I, 266. diximus. Vid. etiam Heyn. ad Tibull. I, 1, 40. — *mobilis aetas*, in qua corpus mobile, flexile, agile. — 166. 167. Expressit hunc versum Nemes. Cyneg. 184. *Libera tunc primum consuescant* (canes) *colla ligari.* — *circlos*, per syncopen in voce. *periclum*, *vinclum*, *poclum*, *saeclum* aliisque satis usitatam. Vid. adnott. ad Aen. IV, 59. Pauci Codd. *circos*, quam vocem Virgilio ex Lucretio restitutam vult Wakef. ad Lucr. VI, 954. — 167. *dehinc*, bisyllabum, ut Hor. Epod. 16, 65. A. P. 144. et alibi. Vid. adnott. ad Aen. I, 131. — 168. *ipsis e torquibus*, non aliis e circulis, vel potius, ut Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 467. interpretatur: pariter e circulis vimineis; quum *ipse* interdum etiam abeat in significationem Pronominis *idem*, ubi aliquis sibi ipsi opponatur. — „*aptos*, vinctos, nexos et illigatos invicem ex vimineis illis vinculis; non ex cornibus, ut iam tum usus hominum multorum ferebat.“ *H.* — 169. *gradum conferre*, i. e. pari gressu progredi. Idem fere est infra v. 191. *gradibus sonare compositis*, ubi vid. adnott. Alibi *gradum conferre* (cum aliquo) idem significat, quod *pedem*, *manus conferre*, i. e. pugnam inire vel cominus pugnare. Vid. Liv. VII, 32, 11. Tac. Ann. II, 22. Hist. II, 42. Sil. Ital. XII, 381. etc. — 170. „*rotae inanes*, vacua plaustra, quorum mox vestigia intellige leviter expressa in pulvere, quia levia sunt.“ *H. Rotae* pro curru, qui rotis promovetur, apud poëtas saepissime legitur.

Per terram, et summo vestigia pulvere signent;
Post valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, et iunctos temo trahat aereus orbis.
Interea pubi indomitae non gramina tantum,
Nec vescas salicum frondes ulvamque palustrem,
Sed frumenta manu carpes sata; nec tibi fetae
More patrum nivea implebunt mulctraria vaccae,
Sed tota in dulcis consument ubera natos.
Sin ad bella magis studium turmasque ferocis.
Aut Alphea rotis praelabi flumina Pisae,

Vid. supra v. 114. Aen. XII, 533. 671. Ovid. Met. II, 312. id. A. A. II, 230. Prop. I, 2. 20. IV, 10, 42. etc. — 172. „His adsuefacti plaustro ponderoso et onusto iungantur. Pars ex Homeri illo Il. V, 838. *μέγα δ' ἔβραχε φήγινος ἄξων* versa." *H.* — *valido sub pondere.* Similiter Tibull. III, 4, 6. *validi labores.* — 173. *temo aereus*, aere, ut nunc ferro, firmatus, — *iuncti orbes*, rotae, h. e. currus, cui temo iunctus est. — 174. *pubi indomitae*, vitulis nondum domitis. — 175. *vescas salicum frondes*, exiles, tenues, parum succosas. Sic *vescum papaver* Geo. IV. 131., parva grana habens." *H.* Sequitur enim Heyn. vulgarem eamque satis miram huius Adiectivi explicationem, quae nititur Gellii V, 12. et XVI, 5., Festi [p. 158. Lind.] et Servii ad h. l. auctoritate, ut, ex *ve* et *esca* compositum, primum edendi fastidio laborantem, deinde, quum, qui cibum fastidiat, macer exilisque fiat, omnino rem minutam, gracilem, parvam significet; unde non multum recedit Vossii sententia ad h. l. prolata, cui *vescus*, *vescendi* verbo cognatum, primum idem est, quod emacians, exurens (*auszehrend*), deinde emaciatus, macer (*ausgezehrt*, *mager*, *dürr*). Sed longe aliam et probabiliorem etymologiam proposuit Doederlein. *Synonym. et Etym.* IV. p. 168., qui, ut *vasculus* a *vacare*, ita *vescus* a *vagari* deducendum arbitratur, ut proprie omne vagum et vacillans (*schwank*) indicet, quod minimo quovis aurae motu agitetur; qua ratione etiam hos duo Virgilii locos, Luer. I, 327. *Nec mare, quae impendent vesco sale saxa peresa*, atque *vescas aranearum telas* apud Servium interpretatur; iam vero quum vacillatio signum sit imbecillitatis, eo translatum etiam i. q. imbecillis, exsuccus, macilentus, significare. — *ulva*, herbae palustris genus, eadem cum typha nostra habetur. Cf. Ecl. VIII, 87. Aen. II, 135. VI, 415. Burm. ad Ovid. Met. XIV, 103. et Schneider. ad Pallad. XII, 7, 22. — 176. „*Sed* etiam *frumenta sata*, herbas novellae segetis. Vid. Varr. R. R. II, 5, 17. — 176—178. Praeceptum a multis veteribus et recentioribus tum de bovillo tum de ovillo genere repetitum. Cf. Varr. R. R. II, 17. Colum. VII, 4, 3. Geop. XVIII, 3. extr. et pulchri versus Calpurnii Ecl. V. 36. *Parce tamen fetis, nec sint compendia tanti, Destruat ut niveos venalis caseus agnos. Nam tibi praecipuo fetura colatur amore.*" *H.* — Pro *nec tibi* Moret. pr. *nec ubi;* quare Heins. legendum putat *necubi*, nescio, quo sensu, imprimis quum sequatur *implebunt.* — *fetae*, quae peperierunt. Cf. adnott. ad Ecl. I, 50. — *more patrum* (ut Aen. XI, 185. Ovid. Am. I, 11, 3. Sil. Ital. III, 389. etc.), h. e. quod solebant maiores facere, prisci patresfamilias et agricolae; ex Varrone enim constat, matribus olim mulgendo fuisse lac subductum. De ipsa re cf. Ecl. III, 30. — 179—180. „Transit nunc ad curam pullorum. Vid. Varr. II, 7, 6. 15. Colum. VI, 29, 1. Etiam horum dilectum esse faciendum primo loco praecipit. *Sin magis est studium formare* (quod ex v. 163. repetendum est), pullos *ad bella turmasque*, h. e. usum bellicum, *aut praelabi*, s. praeterlabi, *rotis*, quadrigarum certamine, sc. magis studium est. [Vid. adnott. ad Geo. I, 305. et II, 73.] De certamine Olympico cum loqui satis patet, quod habebatur iuxta Alpheum. Vid. v. 19. In luco Iovis erat stadium, ut ex Strabone et Pausania apparet."

Et Iovis in luco currus agitare volantis;
Primus equi labor est animos atque arma videre
Bellantum, lituosque pati, tractuque gementem
Ferre rotam, et stabulo frenos audire sonantis;
Tum magis atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus, et plausae sonitum cervicis amare.
Atque haec iam primo depulsus ab ubere matris,
Audeat, inque vicem det mollibus ora capistris
Invalidus etiamque tremens, etiam inscius aevi.
At tribus exactis ubi quarta accesserit aestas,

Ita Heyn.; sed Wund. haec adnotat: „Vix ferri potest ellipsis *formare pullos*. Vide, an Virgilius ad formam *studium conferre ad* audacius novaverit *est mihi studium ad;*“ cui tamen coniecturae non subscripserim. — 181. *Iovis in luco*, in Alti. Vid. supra ad v. 19. — 182 sqq. „Ante omnia equus assuefaciendus est (*primus equi labor est*) *videre*, ut videat, videre toleret bellantes s. pugnas (nam *animi*, ut irae, *θυμός*, pro pugna, quae animose fit: et h. l. animi et arma bellantum sunt poëtae ipsi pugnantes) et lituos tubasque audire [de qua re Voss. conferri iubet Aelian. V. H. XVI, 25.], aut strepitum curruum frenorumque *ferre*, perferre auribus; *rotam*, currum, *gementem tractu*, stridentem, dum trahitur, et in *stabulo frenos audire sonantes*. De hoc vid. Varr. R. R. II, 7, 12. [ibique Schneider.] Geop. XVI, 1.; res nota.“ *H.* — *Tractus*, de curru, quem trahere discant, capiendum; *tractu gementem ferre rotam* i. q. ad auditum gemitum rotarum non terreri, dum trahitur currus. Ceterum cf. Senec. Hippol. 76. *fertur plaustro praeda gementi*, et supra ad v. 133. adnott. — 185. *magis atque magis*. Vid. ad Aen. II, 299. — *gaudere - - laudibus*. Vid. supra v. 102. — *magistri*, domitores (Cic. de Off. I, 16, 90.) s. domatores (Tibull. IV, 1, 116.) equorum, *ἱπποδάμοι*, *πωλοδάμναι*. Cf. Hor. Ep. I, 2, 64. *Fingit equum tenerum docilem cervice magister*. — 186. „Expressit verba Nemes. Cyneg. 295 sqq.: *atque tauros manibus percurrere equorum, Gaudeat ut plausu sonipes, laetumque relaxet Corpus*. Est hoc *palpare*, *παπτάζειν*.“ *H.* Cf. Aen. XII, 85. — 187. *iam primo depulsus ab ubere*, pro: quam primum, statim ac depulsus est. Vide supra ad v. 130. Wakef. ad Lucr. I, 261. (cum Serv. Dresd.) non *primo ubere*, sed *iam primo audeat* coniungi voluit, minus recte (etiam Handio iudice in Tursell. III. p 123. sq.). Ceterum vid. adnott. ad Ecl. I, 22. — 188. *Audeat* pro vulg. *audiat* ex Medic. aliisque bonis libris restituit Heins. Positum est pro *faciat*, sed pulli timidi et paventis ratione habita. — *in vicem* (i. e. alterna vice: cf. Geo. IV, 166. Aen. XII, 502. Tibull. IV, 1, 93. etc.) haec experienda, i. e. modo strepitu, modo capistris adsuefaciendus equus, *invalidus* adhuc, antequam fortior factus refragetur. — 189. „Equus ferox, indomitus, potest videri *conscius* esse *aetatis*, iuventae, vigoris, virium; itaque *inscius aevi*, virium, quas [propter aetatem nondum] nec habet nec expertus est. Cf. Val. Fl. I, 771. *rudis aevi*. Recte Serv.: nondum habens ab annis fiduciam.“ *H.* — *invalidus*. Vid. adnott. ad Ecl. I, 30. — *etiam* i. q. etiamnum, adhuc, ut Aen. VI, 485. Ter. Eun. II, 2, 55. Hec. III, 4, 16. IV, 3, 8. Cic. Cat. I, 1, 1. Verr. III, 23, 56. alibi. Cf. Hand. Tursell. II. p. 571. — 190. Vide Varr. R. R. II, 7, 12 sq. et Colum. VI, 29, 4. Wagn., qui *aestatem* hic pro anno positam censet (ut Geo. IV, 207. Aen. I, 756. Sil. Ital. III, 382. Val. Fl. VI, 115. et alibi), ne hic locus adversetur Columellae l. l. sic scribenti: *Equus bimus ad usum domesticum recte domatur, certaminibus autem expleto triennio, sic tamen, ut post quartum demum labori committatur*, respuit plurimorum Codd. lectionem *accesserit*, ex qua, quum verbum *accedere* in numerando eam vim habeat, ut valeat *insuper addi, adiici*, exacto demum quarto anno

Carpere mox gyrum incipiat gradibusque sonare
Compositis, sinuetque alterna volumina crurum,
Sitque laboranti similis; tum cursibus auras,
Tum vocet, ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Aequora vix summa vestigia ponat arena:
Qualis Hyperboreis Aquilo cum densus ab oris
Incubuit, Scythiaeque hiemes atque arida differt

---

equum domari iuberet Virgilius; et ex duobus Codd., Rom. et Regio, recepit *ubi quarta acceperit aestas* (sc. eum: cf. adnott. ad Ecl. VIII, 39.), i. e. incunte quarto anno. Sed si *aestatem* proprio sensu dictum accipimus, non opus est, ut a plurimorum Codd. auctoritate recedamus, quum equae, quibus vere admissarius imponi soleat, per integrum annum ventrem ferant, ut equus, cuius aetati quarta *aestas* (*Sommer*) accesserit, non sit alius, ac quartum aetatis annum modo ingressus; quam locum expediendi rationem debeo Hildebrando in Iahnii Annall. l. l. p. 170. *Acceperit* fortasse ex *occeperit* ortum, quod fragm. Vat. praebet, et Iahnio interpretamentum videtur verae lectionis ex Lucretio petitum. — *tribus exactis* igitur est tertius Casus. Praeterea in plerisque Codd. legitur *aetas* (pro *aestas*) cui lectioni Iahn. (in priori certe edit.) patrocinatur, cuius tamen veritatem, quum certus locus, ubi poëta aliquis *aetas* absolute pro anno dixerit, nusquam inveniatur, (nam apud Val. Fl. VI, 115. et Calpurn. Ecl. IV, 18. lectio fluctuat inter *aestas* et *aetas*), cum Wagn. in incerto relinquam. — 191. 192. *Carpere gyrum*, ut viam, campum carpere, (vid. modo ad v. 142. et ad Aen. VI, 629.), h. e. in gyrum s. orbem ire. Voss. praeter Varii aliquem locum apud Macrob. VI, 2. comparat Tibull. IV, 1, 93. *Inque vicem modo directo contendere cursu; Seu libeat curvo brevius compellere gyro.* — *sonare gradibus compositis*, incedere ungula sonante; *compositis*, i. e. sedatis, moderatis, placidis. Sic apud Colum. VI, 2, 5. de iuvencis domandis: *Licebit producere et docere - - composite ac sine pavore ambulare.* — *sinuet alterna volumina crurum*, h. e. alte tollat, iactet crura alternis vicibus. — 193. *Sit laboranti similis.* „Laboranti est similis et propter cohibitum libere currendi impetum et propter difficilem incessum.“ *Wagn.* — 193. 194. *tum cursibus auras, Tum vocet*, h. e. tum, tum volare incipiat. — *vocet*, h. e. provocet quasi auras ad celeritatis certamen. Ita simplex *vocare* legitur infra Geo. IV, 76. Aen. XI, 374, 442. Sil. Ital. XIV, 199. Stat. Theb. VI, 747. et alibi; plenius *vocare in certamina* Aen. VI, 172. — *per aperta - - aequora.* Vid. adnott. ad Geo. I, 50. et II, 105. — *vestigia ponat.* Serv. ad Aen. V, 317. *signat*, ut apud Silium IV, 147., ubi vid. Drakenb. Voss. cum h. l. confert Hom. Il. XX, 226 sqq. et Aen. VII, 806 sqq. — 196—201. Cursus celeritatem cum vento comparat. *Volans* equus, *qualis aquilo volat, cum* etc. *Qualis cum* formula comparandi satis usitata. Vid. v. c. Aen. II, 223. III, 679. VIII, 622. etc.; ita etiam *qualis ubi* Aen. II, 471. IV, 143. VIII, 589. et alibi. — *Hyperboreas oras* simpliciter pro borealibus s. septemtrionalibus, ut infra v. 381. et IV, 517. Adde v. c. Val. Fl. VIII, 210. *Hyperboreae pruinae.* Lucan. V, 23. *Hyperboreae plaustrum glaciale sub Ursae*, et cf. Voss. ad h. l. — „*Aquilo densus*, non, ut volunt, qui densat nubila; sed qui dense [quasi condensata ideoque ad resistendum difficili aura flat], magna cum vi et impetu late fertur [ideoque validus, gravis]. Ouwens. N. H. p. 589. *densum* perpetuo aequalique tenore spirantem, non per intervalla, accipere vult.“ *H.* — *differt hiemes* s. procellas, h. e. dissipans ante se agit, ex Lucret. I, 273. *venti vis - - nubila differt.* Adde eiusdem II, 674. VI, 690. — *arida nubila*, nubes sine pluviis, quippe sicci Aquilones. Wagn. conferri iubet Sen. N. Qu. III, 28. *suppressis Aquilonibus et flatu sicciore* et Lucan. IV, 50 sq. *Pigro bruma gelu siccisque Aqui-*

Nubila; tum segetes altae campique natantes
Lenibus horrescunt flabris, summaeque sonorem
Dant silvae, longique urguent ad litora fluctus;
Ille volat, simul arva fuga, simul aequora verrens.
Hic vel ad Elei metas et maxuma campi
Sudabit spatia, et spumas aget ore cruentas,

---

lonibus horrens, ibique Cort. — 198. *segetes altae*, adultae. — „*campi natantes*, segetes undantes et fluctuantes, a similitudine maris fluctus volventis.“ *H.* Translatum ex Lucret. V, 489. et VI, 1141., ubi tamen *campi natantes* sunt maria et lacus. Cf. etiam Geo. II, 437. Schrader. temere coni. *campi nitentes*. Ceterum *segetes altae campique natantes* per epexegesin dictum pro: segetes altae vento motae. Cf. supra I, 498. II, 241 sq. Aen. I, 2. 258. 569. II, 722. VII, 659. 804. multosque similes locos cum iis, quae ad eos adnotavimus. — 199. *horrescunt. Horrescere* et *horrere* (nostrum *schauern*) de aristis vento motis et agitatis dici, satis notum. Cf. Hor. Od. I, 23, 5. *mobilibus veris inhorruit Adventus foliis*. Ovid. Her. X, 139. *Corpus, ut impulsae segetes Aquilonibus, horret*. Eodem sensu Ovid. Her. XIV, 39. *Ut leni Zephyro fragiles vibrantur aristae*, ubi vid. Burm. — „*Lenia flabra* videntur ab aquilone, qui *densus* incumbit, aliquantum esse aliena; sed segetes, utpote humiliores et cedentes, lenius, leniore cum strepitu, agitantur: arbores contra, maiorem venti impetum sustinentes, sonorem [i. e. gravem et acutum sonum] edunt ac fragorem“ *H.* Eadem est Schirachii (p. 414 sq. et 502.) sententia, qui putat, magis respexisse poëtam ad ipsum sonum, quem dent segetes agitatae vento, stridentem, sibilantem; fluctus enim aristarum leniter sese inclinantium natura sua non nisi lenem stridorem posse efficere, quamvis ventus sit vehemens. Cf. etiam Wagn. Qu. Virg. XXXV, 3. Praeterea Heyn. suspicatur, imitatum esse h. l. Maximianum (personatum Gallum) verbis *Arva sub aestivis undant horrentia flabris*. Santenio ap. Terentian. p. 249. scribendum videtur: *Horrescunt levibus flabris*, temere. — *sonorem Dant silvae*. Hor. Od. I, 23, 3. *non sine vano Aurarum et silvae metu*. — 200. *longi fluctus*, qui e longinquo veniunt, — *urguent*, protrudunt se, volvuntur. Vid. adnott. ad Geo. I, 443. — 201. „*Ille*, aquilo, *volat*. Quia tot ornamentis sententia erat intercepta, Pronomen interponitur. [Vid. ad Aen. I, 3.] De equo hunc versum parum commode accipias; quum sit *aequora verrens*.“ *H.* Sane alteram interpretationem utpote simpliciorem praeferendam esse, quisque videt. — *fuga*, de celeri cursu ac motu. Cf. supra ad v. 142. — *verrere* de ventis, ex more poëtarum, pro perflare. Vid. Aen. I, 62. Lucr. I, 279. V, 267. Lucan. V, 572. etc. — 202—204. „Hic bonus erit in certaminibus, e quibus Olympica, praestantius genus, memorat, vel agitandis curribus. *Hinc* (pro *hic*) Medic. a m. sec., Gud., fragm. Vatic., Rom. aliique, et recte; ab hoc tempore, quod designatum erat v. 190. et 205.“ *H.* Ita etiam Iahn. censet; cui tamen rationi adversatur sententia vss. 205—202. *Hic*, quod haud raro post longiorem alicuius rei descriptionem totam rem quasi in unum complectitur (vid. Aen. I, 17. 81. 742. II, 145. III, 49. IV, 189. 487. aliique loci ab Iahnio collati), valet *talis*, tam egregius *equus*, qui in praegressis descriptus est, ita doctus et ad omnem cursum institutus. — Vix est quod moneam, verba sic esse iungenda: *ad metas et spatia campi Elei*. De *Eleo* autem *campo* vid. ad Geo. I, 59. et de *spatiis*, i. e. loco, ubi decurritur, et hic quidem hippodromo, vid. ad Geo. I, 513. Markland. ad Stat. Silv. V, 1, 21. coni. temere *maxima Circi S. sp* — 203. *Sudabit*. Cf. Prop. IV, 1, 70. *Has meus ad metas sudet oportet equus*. — *spumas aget ore*. Vid. not. ad Geo. II, 130. Ceterum hic quoque Maro ante oculos habuit Lucr. III, 488. *Concidit, et spumas agit, ingemit, et tremit artus*, quem versum etiam supra v. 84. et

Belgica vel molli melius feret esseda collo.
Tum demum crassa magnum farragine corpus
Crescere, iam domitis, sinito; namque ante domandum
Ingentis tollent animos, prensique negabunt
Verbera lenta pati et duris parere lupatis.
Sed non ulla magis vires industria firmat,
Quam Venerem et caeci stimulos avertere amoris,
Sive boum sive est cui gratior usus equorum.
Atque ideo tauros procul atque in sola relegant
Pascua, post montem oppositum, et trans flumina lata;

---

infra v. 516 imitatus est. Cf. etiam adnott. ad Aen. VI, 874. — 204. „E curribus *esseda Belgica* ponit, seu pro curribus bellicis, quod praefero, cf. v. 179., seu omnino pro nobiliore currus genere, ut poëta." *H.* Illud unice verum; quare, quae Heyn. praeterea adiecit, omittenda censui. Rectissime enim Wagn. sententiam horum vss., detracto ornatu, hanc esse docet: is equus talis est, quali in certaminibus Graeci, in bellis Belgae e curru pugnantes utuntur. Pauci Codd. (inter quos sane Medic. a. m. pr.) *Bellica - - esseda*, quam lectionem iam Heins. reiecit. De *essedis* Gallorum et Britannorum cf. imprimis Caes. B. G. IV, 24, 33. V, 16. Liv. X, 28. et Scheffer. de re veh. II, 23. — „*feret*, ut v. 184., pro *patietur* dici adnotat Burm.; nam pro *trahet* poni posse dubitat. Recte sane; sed potest equus etiam *ferre currum*, h. e. rapere, raptim auferre." *H.* Vel potius ipsius essedi natura respicienda, quod, quum binis tantum rotis instructum esset, partem quidem trahebatur ab equis, partim vero etiam collo ferebatur. — *molli collo*, i. e. domito, ut iam Serv. interpretatur; *mollis* enim dicitur interdum, qui non resistit, qui facile cedit, obsequiosus, imbecillus, imbellis. Cf. v. c. Aen. IX, 340. *lupus manditque trahitque molle pecus.* Prop. II, 15, 23. *Lepores molles excipere* etc. Cf. etiam quae supra ad v. 165. adnotavimus. Ceterum imitatus est h. l. Silius III, 337. *Aut molli pacata celer rapit esseda collo.* — 205. *farragine crassa*, quae crassos reddit. Vid. adnott. ad Geo. I, 320. De *farragine* cf. Varr. R. R. I, 31, 5. Colum. II, 11, 8. Plin. XVIII, 16, 41. Festus [p. 68 Lind.] vocem ita explicat; *Farrago appellatur id, quod ex pluribus satis* (farre, hordeo, viciis, leguminibus) *pabuli causa datur iumentis.* Farrago autem dicta, quia maxime ex farre constat. — *crescere*, crassescere. — 206. „*iam domitis* epexegesis verborum *Tum demum;* quare illa rectius commatis includentur." Haec Wagn. Qu. Virg. XXIV, 6., quem secuti sumus. — *ante domandum*, i. e. si farraginem praebueris, antequam domare inceperis. — 207. 208. *prensi* proprie intelligendum; vid. Geo. I, 285. — „*verbera lenta*, lenti flagelli. — *lupatum*, frenum lupis seu aculeis ferreis, qui forma laporum dentes imitantur, munitum." *H.* Cf. Ovid. Am. I, 2, 15. *Asper equus duris contunditur ora lupatis.* Dicuntur autem et *lupati* (freni) et *lupata* (frena). Cf. Mart. I, 105, 4. et Solin. 45. med. Idem est *lupus*, v. c. Ovid. Trist. IV, 6, 3. — 209—293. „Exspatiatur in locum praeclarum de furore armentorum ex Veneris stimulis. Parat autem transitum commemoratione exhaustarum nimia Venere virium. — 210. *caeci amoris*, non oculis capti, sed occulti, clam per venas et ossa saevientis." *H.* Vid. adnott. ad Geo. I, 89. et 464. cum Aen. I, 356. IV, 2. V, 64. Simili ratione Ovid. Met. 1, 726. *Protinus exarsit - - - stimulosque in pectore caecos Condidit.* — 211. In fragm. Vat. pro *cui* est *quo*, litera *i* supra adiecta (vid. supra ad v. 147.); in eodem *borum* a m. pr. (Vid. infra v. 419.) — 212. „Habuit locum ante oculos Colum. VI, 27, 8., et versum sequentem Gratius Cyneg. 377. *trans altas ducere valles Admoneo; latumque fuga superabilis amnem.* Ovid. Art. II, 487. *spatio remota per loca dividuos amne equos* dixit." *H.* — *sola pascua* sunt deserta, ut Hor. Od. I, 25, 10. *Flebis in solo levis angiportu* et alibi saepissime. Vid. ad Ecl. X, 14. — 213. *oppositum* (vid.

Aut intus clausos satura ad praesepia servant.
Carpit enim vires paullatim uritque videndo
Femina; nec nemorum patitur meminisse, nec herbae.
Dulcibus illa quidem illecebris et saepe superbos
Cornibus inter se subigit decernere amantis.
Pascitur in magna Sila formosa iuvenca;
Illi alternantes multa vi proelia miscent
Volneribus crebris; lavit ater corpora sanguis,
Versaque in obnixos urguentur cornua vasto
Cum gemitu; reboant silvaeque et longus Olympus.

---

etiam infra v. 373.), obiectum, quia impedit conspectum vaccarum. Vid. Burm. ad Ovid. Am. III, 6, 7. idemque ad Grat. Cyneg. 377. et Serv. ad v. 253. — 214. *satura praesepia* sunt plena, quae saturant. (Vid. adnott. ad Geo. II, 197.). — 215. *urit*, macerat, consumit, *videndo*, eo, quod vacca eum videt. Cf. adnott. ad Geo. II, 250. — 217. „Illa quidem saepe amantes etiam pugnare cogit inter se. Locos alios poëtarum de pugna taurorum congessit Cerda [v. c. Ovid. Met. IX, 46 sqq. Am. II, 12, 25 sq. Stat. Theb. VI, 864 sqq.]; plura in Statio et Flacco passim reperias. Adde Oppian. Cyneg. II, 43 sq. Iactant se in hoc argumento poëtae. — 218. Totus versus unum illud Apollonii II, 89. exprimit: *ἠΰτε ταύρω φοροβάδος ἀμφὶ βοὸς κεκοιηότε δηριάασθον.* Pro ingrato et ieiuno *silva* [quod omnes Codd. videntur exhibere, ita tamen ut in Medic. *v* puncto notetur tamquam delendum] Servius memorat olim lectum fuisse *Sila*, quod poëta dignissimum. Erat ea silva et mons Bruttii in extrema Italia, nota vel e Cic. Bruto 20. Plin. III, 10. Cf. Aen. XII, 715. *ingens Sila* [ubi vid. adnott.]“ *H.* Rectissime Heyn. hanc Servianam lectionem restituit, quem Brunck., Voss., Iahn., Wagn. iure secuti sunt, quum, Wagnero quoque iudice, numeri huius versus per spondeos tracti et recurrentes eaedem vocum terminationes simplici *silvae* nomini minus conveniant. — Idem tamen Wagn. totum versum, ut ingratam moram narrationi obiicientem, abesse malit et margini adscriptum suspicatur ex alio quodam carmine simile taurorum super aliqua vacca certamen continente et ab hoc ipso versu exordium capiente. Sed quamvis non negaverim, aliquam veri speciem hanc coniecturam prae se ferre, (imprimis quum hic versus in Lips. II. post v. 221. iteretur), tamen et omnium Codd. consensus, et parallelus ille Aeneidos locus, ne cupidius eam amplectamur, dissuadere videntur. Minime autem otiosum esse hunc versum neque ingratam narrationi moram obiicere, Iahn. iam docuit, coll. Aen. I, 530. II, 713. III, 163. IV, 481. V, 124. VII, 563. VIII, 597., poëtas ampliorem rei cuiusdam descriptionem saepenumero a loci notatione exordiri demonstrans. Neque tamen reticendum, iam Heynio hunc versum nimis tenuem et sono minus gratum esse visum, ut eum expunctum esse mallet; sed defensum a Wakef. ad Soph. Trach. 531. p. 250. ed. Erf., quem propterea laudat Iahn. Ceterum de Sila monte, et boum gregibus et pice sua celebrato, iam supra ad Geo. II, 438. sermo fuit; *in magná Silá* autem cum singulari vi et gravitate dictum, ut Aen. I, 569. *Hesperiám magnám*, IV, 345. *Italiám magnám*, II, 251. *umbrá magná*, VI, 179. *in antiquám silvám*. V, 179. *humerós latós* et similia. Alibi vitiosa putanda esse in Virgilio pariter cadentia Substantiva et epitheta iuxta se posita, si eorum ultimae syllabae sub ictum veniant, Wagn. docet Qu. Virg. XXXIII, 8., cui etiam exempla modo laudata debentur. — 220. *alternantes*, *ἀμοιβόμενοι*, i. e. vicissim, invicem inter se. Ceterum eosdem fere versus iteravit poëta Aen. XII, 720—723. — *proelia miscent*. Vid. adnott. ad Geo. II, 282. — 221. *lavit* poëtice pro perfundit corpus, defluit de corpore. Vid. v. c. Aen. X, 727. XII, 722. Plaut. Pers. I, 1, 8. Val. Fl. IV, 153. Ovid. Met. IX, 680. Lucan. VI, 709. etc.; cum quibus cf. adnott. ad Geo. I, 117. — 222. „*obnixos* cum dilectu et vi. Non omisit huius vocis

Nec mos bellantis una stabulare; sed alter
Victus abit, longeque ignotis exsulat oris,
Multa gemens ignominiam plagasque superbi
Victoris, tum, quos amisit inultus, amores,
Et stabula adspectans regnis excessit avitis.
Ergo omni cura vires exercet, et inter
Dura iacet pernix instrato saxa cubili,

usum Statius, quum imitatione hunc locum exprimeret Theb. IV, 399. *Ardua collatis obnixi cornua miscent Frontibus. — longus Olympus* pro vulg. *magnus Olympus*, iam Heinsio probatum, recepit Burm. ex uno Medic. et Macrob. VI, 4. extr., ut sit mons longo iugo excurrens. Verum h. l. *Olympus* non mons, sed coelum.“ *H.* Hoc sane verissimum (cf. adnott. ad Ecl. V, 56.), sed nihilominus lectio *longus*, i. e. longe remotus, coelum altum, propter additum voc. *reboant* praeferenda. Voss. inter alios locos comparat Aen. VII, 288. *ex aethere longo* et Ovid. Met. VI, 64. *longum coelum*. Alteram scripturam ex Aen. X, 437. huc illatam videri, bene docet Wagn. Ceterum *reboandi* verbum ex Lucretio depromptum videtur, ubi II, 28. *Nec citharis reboant - - templa* et IV, 545. *reboat raucum bombum tuba* legitur. Cf. etiam Silius XVII, 252. Val. Fl. III, 634. Nemes. Ecl. I, 72. etc. — 224. *stabulare*, neutrali sensu pro magis usitato *stabulari*, i. e. in stabulo versari, degere, legitur etiam Aen. VI, 286. Stat. Theb. I, 275. 457. Apulei. Met. VI, 113. p. 393. et alibi, fortasse etiam Sil. III, 399. et Gell. VI. 3., ubi Particip. *stabulans* invenitur. Cf. Priscian. VIII, 6, 29. p. 799. P. Ruddim. I. p. 277. not. 64. Ramsh. §. 74. p. 203. — 226. Multum gemens, propter vulnera nimirum a victore accepta. *Multa gemens* autem etiam Aen. V, 869. Sic apud Cic. Div. I, 20, 41. *multa lacrimare*, ad Fam. III, 3. in. *multa queri*, infra Geo. IV, 301. *multa reluctari*, Aen. III, 610. *haud multa moratus* etc. Errant autem, qui *multa* et *multum* unum idemque habent; quum *multa* singulas alicuius rei partes respiciat, ad quas iterata vel continuata actio referenda sit, *multum* vero non nisi modum indicet, sensuque non differat a *vehementer*, *valde* (cf. imprimis Kritz. ad Sall. Cat. 27, 4. et Bremi ad Nep. Epam. 6, 1.); quod tamen discrimen poëtae non semper strenue observant. Cf. Geo. IV, 301. Aen. III, 610. (ubi vid. Thiel.) IV, 390. VII, 593. IX, 29. XII, 402. 506. etc. — 227. Hunc locum ante oculos fuisse Valer. Flacco II, 548 sq. (taurus victor ubi) *revisit Et patrium nemus, et bello quos ultus amores*, iam Cerda monuit. — 228. *stabula adspectans*, respiciens, retorquens oculos ad stabula, quae invitus relinquit. — Quod attinet ad mutationem temporis, Wunderl. haec adnotat: „Convenit Perfectum *excessit* sequentibus: *Ergo — exercet.* Saepe in narratione exponenda Perfectum ita ad Praesens, quod sequitur, referunt Latini: Val. Flacc. I, 610. *portam Impulit Hippotades; fundunt se carcere laeti.* Cf. Aen. IV, 220—222.“ Adde Aen. IX, 432. X, 659. XII, 380. VIII, 506. VI, 747. VII, 621., quos locos affert Wagn. Qu. Virg. VII, 7. Praesens tum rem significat, quae alteram, per praeteritum expressam, consecuta est; quare v. c. Val. Flacci locus a Wund. laud. ita est explicandus: portam impulit H., et ita se fundunt etc. — 229 sqq. „Praestantissimum hunc locum, ut iam dudum viderunt Intpp. cum Scalig. Poët. cap. 14., imitati sunt Lucan. II, 601 — 607., Statius Theb. II, 323 — 330., Sil. Ital. XVI, 4—10.“ *H.* — 230. Difficile est de h. l. iudicium. Plurimi et optimi Codd., Serv. ad h. l. et ad Aen. XI, 718. et Nonius p. 368. et 444. constanter tuentur lectionem *pernix*, cui Voss., Iahn. et Hildebrand. in Iahnii Annall. l. l. p. 170 sq. patrocinantur; sex modo Codd. (inter quos Palat.), editt. Ald. II. et III. et Schol. Iuven. VIII, 70. exhibent *pernox*, quod Scaligero iam et Heinsio suadentibus revocavit Burm., quem Heyn., Wakef. et Wagn. secuti sunt. Nos in prima edit. et ipsi recepimus. *pernox*, Doederleinium potissimum secuti, qui in

Frondibus hirsutis et carice pastus acuta;
Et tentat sese, atque irasci in cornua discit,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Post, ubi collectum robur viresque refectae,
Signa movet, praecepsque oblitum fertur in hostem:

---

libro suo *Lat. Synon. u. Etym.* P. II. p. 127 sq. docere studet, *pernix iacet* continere contradictionem in adiecto, quum *pernix* alibi valeat i. q. velox, celer, strenuus (vid. supra ad v. 93.). Nunc tamen, quum sane difficillimum sit dictu, quomodo lectio *pernix* in contextum venerit, *pernox* autem paullo languidius videatur, ad alteram lectionem reversi sumus, quam cum Servio (*pernix* iure a *pernitendo* deducente) capimus pro: *perseverans;* ut ea significetur pertinax tauri succensentis victori studium se ulciscendi, quo ductus vires ad novum impetum colligit, alia omnia negligens. Insolentior quidem est haec Adiectivi *pernix* significatio, quae tamen ex analogia possit defendi. (Etiam Ladewig. hanc lectionem videtur praeferre.) — *instrato*, h. l. non strato, *cubili*, in nudo solo. Wakef. tamen, quum *instratus* ubique sit Participium verbi *insternere*, neque ullo alio loco significet *non stratus*, ad Lucr. V, 985., ubi legimus *instrata cubilia fronde*, etiam h. l. ita distinguendum censet: *instrato saxa cubili Frondibus hirsutis; et carice p. a.* — 231. *carex*, iunci genus. Cf. Ecl. III, 20. — 232. *irasci in cornua discit* Heyn., ac si duae sententiae in unam confusae essent, interpretatur: irascens exercet se in cornua seu ad cornuum usum. Rectius tamen Voss. (coll. Eurip. Bacch. 732. *Ταῦροι - - κ'εἰς κέρας θυμούμενοι*, Ovid. Met. VIII, 882. *vires in cornua sumo*, et Calpurn. Ecl. XI, 34., [s. Nemes. Ecl. IV, 34.] *coiere in cornua*) *irasci in cornua* explicat: iram quasi colligere in cornua, quae sunt irae et ultionis instrumenta. Wagn. autem, et ipse Vossio adsentiens, coll. Bentl. ad Manil. II, 246., docet saepe a poëtis animorum affectus tribui rebus, quibus illi utantur ad explendam suam cupiditatem. Ceterum haec verba cum duobus vss. seqq. poëta repetit Aen. XII, 103 sqq. Virgilium autem expressit Silius XV, 64. verbis *torvi in cornua tauri.* Vid. etiam adnott. ad Aen. X, 455. — 233. „*ventosque lacessit Ictibus* videtur mihi gladiatorium verbum *ventilare* circumscribere et repraesentare. *Ventilare* siquidem gladiatores dicuntur, quum ante pugnam gladiis motis et lusoriis ictibus aërem ferientes proludunt ad certamen. Unde etiam Seneca XXI, 118. *Quam stultum est, quum signum pugnae acceperis, ventilare.*" Haec *Lemar.* — *ad pugnam proludit.* Ita etiam Aen. XII, 106.; ubi tamen quum nonnulli libri (?) Praepositionem omittant, Wakef. ad Lucr. V, 658. et hic Praep. *ad* delendam censet, comparans Rutil. Itin. I, 257. (taurus) *Ut solet excussis pugnam praeludere glebis, Stipite cum rigido cornua prona terit*, qui sane Maronem imitatus videtur. Sed contra omnium Codd. auctoritatem nihil hic mutandum. — 235. *viresque refectae* Heins. restituit e Medic. aliisque melioris notae Codd.; vulgo *receptae*, quod Heynio magis placet, provocanti ad Lucan. II, 604. et Stat. Theb. II, 326. Sed hic Virgilianus usus respiciendus. Cf. Aen. XI, 731. et XII, 788. — 236. „Pulchre ex re militari, quum signa, aquilae, inferuntur; ut Geo. IV, 108. de apibus. — *oblitum*, qui omnem iam adversarii sui memoriam animo dimiserat, iam securum." *H.* — 236. *Signa movet.* Wagn. in edit. min. docet, Virgilium multa e vita humana ad vitam reliquorum animalium transtulisse, coll. Geo. IV, 108. et Aen. XII, 6. — 237—241. „Laudata a multis comparatio, ex Hom. Il. IV, 422—426. expressa, notante iam Macrob. V, 13., repetita eadem Aen. VII, 528—530." *H.* — *Fluctus uti medio.* Medic. et alii quidam Codd. *Fluctus ut in medio;* sed Virgilius semper Praepositionem omittit, ubi *medius* non locum indicat, qui inter ceteros vere medius est, sed improprie usurpatum fere Praepositionum *in*, *per*, *inter* vim sustinet, quod multis exemplis collatis (Geo. III, 466. Aen.

Fluctus uti medio coepit cum albescere ponto,
Longius ex altoque sinum trahit; utque volutus
Ad terras, immane sonat per saxa, neque ipso
Monte minor procumbit; at ima exaestuat unda
Verticibus, nigramque alte subiectat arenam.
Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
Et genus aequoreum, pecudes, pictaeque volucres,
In furias ignemque ruunt. Amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leaena

I, 314. 505. 638. III, 73. 104. 270. IV, 382. 620. V, 188. VIII, 467. X, 665. etc.) docet Wagn. Qu. Virg. XV. p. 435 sqq. — *albescere*, quod de spumantibus maris fluctibus dictum, praeclare pro existere, surgere. — 238. „*trahit sinum*, facit, sinuatur, longe et ex alto versus litus; [„colligit vim aquae in speciem sinus curvatae. Cf. Aen. III, 504. VII, 528 sqq. Expressit poëta Homericum illud Il. IV, 426. *κυρτὸν ἐὸν κορυφοῦται.*" *Wagn.*] nam in hoc versatur notio princeps, ex alto ad litus, volvi fluctus. Martyn. interpunxit cum aliis *coepit quum albescere ponto longius, ex altoque sinum trahit.* Accipiunt nonnulli *ex alto*, ex profundo: atqui hoc demum sequitur v. 240. 41." *H.* Huschk. ad Tibull. I, 10, 51. (ubi legitur *Rusticus e lucoque vehit - - Uxorem plaustro progeniemque domum*) hunc locum refert inter eos, ubi Copula *que* tertio demum, ut alibi quarto, adeoque quinto, enunciationis vocabulo adiiciatur (qua de re vid. infra ad Geo. IV, 22. adnott.): sed rectius cum Heyn. et Wagn. hunc locum eadem ratione explicueris, qua Geo. I, 142. *Alta petens pelagoque*, (ubi vid. adnott.), ut *longius* et *ex alto* per Copulam coniungantur, alterumque altero explicetur. Quod perspexit etiam Wakef. ad Lucr. IV, 200., hoc *longius ex altoque* comparans cum Lucretiano *penitus ex altoque.* Unde etiam patet, errare Vossium aliosque, qui *ex alto* per ex profundo explicent. — 239. *immane sonat.* Vid. supra ad v. 149. — *ipso monte*, ipsis saxis s. scopulis. Wagn. Qu. Virg. XVIII, 3. a. docet, Pronomen *ipse* ad naturam Subiecti, et hic quidem ad id, quod maxime conspicuum est in monte, ad altitudinem, esse referendum, vernacule autem non nisi gravius pronuntiando ipso substantivo reddi posse. Confert praeterea similes locos Aen. IV, 600 sqq. et Geo. IV, 354. — 241. Iahn., Weichertum ad Val. Fl. VIII, 348. laudans, in priore edit. scripsit *Vorticibus*, in altera tamen ob Cod. Medic. auctoritatem ad alteram formam *verticibus* rediit. Vid. adnott. ad Geo. I, 481. — *subiectat.* Med., Rom. aliique libri optimae notae *subvectat*, quod tamen reiiciendum, quum non nisi de oneribus, de rebus gravibus et ponderosis dicatur. Utriusque vocabuli confusio redit Geo. IV, 385. Videtur autem poëta ante oculos habuisse Lucr. VI, 700., ubi mare dicitur ex montibus ardescentibus *Saxaque subiectare, et arenae tollere nimbos.* Iahn. tamen receptam lectionem ineptam censet, quum mare tempestuosum spumas quidem subiectet, neque vero *arenam (?)*; contra vero verbo *subvectat* egregie depingi undam aestuantem, quae magnam arenae molem (?) ab imo maris fundo erutam iterum iterumque sursum vehat (i. e. subvectet); quae mihi subtilius quam verius disputata videntur. — 242 sq. „Multi poëtae varie hunc locum de furiis amoris in animantibus tractarunt. Sed proxime noster Lucretii vestigia pressit, imprimis I, 12 sqq. una cum Aristot. loco hist. Anim. IV, 18." *H.* — *adeo.* Vid. adnott. ad Geo. I, 24. — *hominumque ferarumque.* Cf. adnott. ad Geo. II, 69. (344. 443.) — 243. Wakef. *pecudes* appositionem vv. *genus aequoreum* esse putat, coll. Hor. Od. I, 2, 6. et not. sua ad Lucr. I, 137. — *pictae volucres* redeunt Aen. IV, 525. Cf. etiam Geo. IV, 13. Ovid. Met. III, 669. et Claud. XL, 3.; neque aliter *variae volucres* apud Lucretium saepe commemoratae intelligendae videntur. Cf. infra ad v. 264.

Saevior erravit campis, nec funera volgo
Tam multa informes ursi stragemque dedere
Per silvas; tum saevus aper, tum pessima tigris;
Heu, male tum Libyae solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantum notas odor attulit auras?
Ac neque eos iam frena virum, neque verbera saeva,
Non scopuli rupesque cavae atque obiecta retardant

246. Tum ferae, e quibus lcaenas et ursas primo loco nominat, sunt saevissimi ingenii. — *erravit.* Vid. adnott. ad Geo. I, 49. — 247. *informes ursos* Cerda „vastos et truces" interpretatur rectissime. Apud Ovid. Trist. III, 5, 35. eodem sensu *turpes ursi* vocantur. Heynio sunt deformes, turpes. — 248. *tum saevus aper.* Vid. infra ad v. 255. — 249. „Cf. Calaber Paralip. V, 373. 377. 378. Formam orationis iam supra vidimus I, 448. *Heu! male tum mites defendit pampinus uvas.*" *H.* — 250. *pertentet.* Moret. sec. et duo Rottend. *pertentat*, quod post *vides ut* ferri posse contendunt Burm. et Heyn., Voss. autem strenue defendit. Rectissime vero Wagn. censet, aliud esse *vides ut*, aliud *Nonne vides ut.* Cf. etiam adnott. ad Geo. I, 56. et Ecl. IV, 52. Vox *pertentare* pro cum vi pervadere et vehementer commovere posita, quae redit Aen. I, 502. V, 828. et VII, 355., ex Lucretio VI, 287. et V, 191. 426. sumpta videtur. — 251. „*si notas odor attulit auras*, exquisitiore ratione dictum, quam *odor allatus est*, *si aurae odorem attulere;* modo tenuas, *odorem* sic esse rem, quae sensum olfactus excitet, emittendo corpuscula, quibus aurae ingravescunt. Convenit Horat. Od. II, 8. extr. *tua ne retardet aura maritos.*" *H.* Val. Max. VIII, 3. ext. 2. *Odorem* igitur intelligas ab equa emissum, quo captato equus mas in venerem ruit. Cf. Orell. ad Hor. l. l., qui recte docet, talia non ad nostrum sensum esse diiudicanda, ab huiusmodi enim imaginibus ex ipsa rerum natura petitis minus abhorruisse Graecos et Romanos. — 252. *Ac neque iam frena virum - - retardant*, quae antea satis valida fuerant ad eos retardandos, coërcendos. „*Ac* i. e. quod ubi fit; copulatur per hanc Particulam eventus cum causa ita, ut ille hanc statim subsequi significetur. Vid. Aen. V, 504." *Wagn.* — De voc. *iam* Particulis negandi iuncta, ut respondeat nostro *jetzt nicht mehr*, quod, qui nunc Latine scribunt, minus recte per *non amplius* exprimere solent, cf. Wagn. Qu. Virg. XXIV, 2., hos Virgilii locos congerens: Geo. III, 548. Aen. I, 556. III, 260. VI, 431. V, 194. 633. IX, 515. XI, 71. Vid. etiam adnott. ad Aen. X, 881. De coniunctione singulorum membrorum per *neque - - neque - - non - - que* cf. idem Wagn. Qu. Virg. XXXVI, 10., hunc locum conferens cum Geo. II, 83 sq. 136 sqq. III, 140 sq. (ubi vid. adnott.) 252 sq. IV, 210 sqq. Aen. X, 319 sq. IV, 227 sq. IX, 138 sq. et similibus. — 253. „Varii versum poëtae nostro propositum fuisse, notant Interpp.: *Non amnes illum medii, non ardua tardant*, apud Macrob. Sat. VI, 2. p. 331. — *flumina torquentia unda*, fluctu et impetu suo, *montes*, fragmina, saxa ruentium montium." *H.* Schrader. coni. *pontes*, quod cupide arreptum in contextum adeo recepit Wakef. Sed vulgarem lectionem poëta multo digniorem praeter omnium Codd. consensum tuetur etiam Silii imitatio IV, 522 sqq. *Ut torrens - - Cum sonitu ruit in campos, magnoque fragore Avulsum montis volvit latus*, coll. cum eiusd. IX, 395. *Tum silicem scopulo avulsum, quem montibus altis Depulerat torrens, raptum contorquet in ora Turbidus.* Non minus reiicienda Marklandi coni. (in Epist. crit. ad Fr. Hare p. 52. proposita), *fundo* pro *unda* legendum esse statuentis. — *correptos.* Omnes fere Codd. *correptosque*, quod iam ab editt. Aldd. 2. et 3. aliisque spretum, post editores Batavos restituerunt Wakef., Voss. et Iahn.; sed rectissime Wagn. copulam denuo reiecit. Sensus enim aperte hic est: neque flumina obiecta eos retardant, quamvis tam rapida sint, ut

Flumina, correptos unda torquentia montis.
Ipse ruit dentisque Sabellicus exacuit sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
Atque hinc atque illinc humeros ad volnera durat.
Quid iuvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? Nempe abruptis turbata procellis
Nocte natat caeca serus freta; quem super ingens
Porta tonat coeli, et scopulis illisa reclamant

---

vel montes avulsos secum torqueant, quem patet Copulam respuere; nihilominus Iahn. etiam in altera edit. et Ladew. hanc argute magis quam probabiliter defendunt. — 255. „Locos alios poëtarum congessere Guellius et Cerda. At praeivit poëtarum pater, II. XI, 416. XIII, 475. Hesiod. Scut. 386 sqq." *H.* Offendit iterata suis commemoratio, quum iam v. 248. de saevo apro sermo fuerit. Quare Wagn. Qu. Virg. XL, 2. hunc locum non iniuria inter eos refert, ubi bonus Virgilius dormitasse censendus sit. *Ruere* verbum proprium de suibus. Cf. Donat. ad Ter. Ad. III, 2, 21. et IV, 2, 11. *Samnium* autem saltuosa erat regio, quae feris abundabat; unde epitheton apri *Sabellici*, de quo vid. adnott. ad Geo. II, 167. Voss. parum probabiliter h. l. de domesticis suibus accipit. — 256. *prosubigendi* verbum, quod Serv. hic interpretatur „fodere et pedibus alternis impellere," invenimus etiam apud Val. Fl. IV, 288. et Prudent. *περὶ στεφ.* III, 129., qui hunc locum ante oculos habuit scribens: *impositamque molam Turibulis pede prosubigit.* In seqq. vulgo editur *fricat arbore costas Atque hinc atque illinc, humerosque* etc. Sed quum Copulam *que* praeter alios Codd. omittant Medic. et quatuor Parisini, quam, ut v. 254., crebro Copulae usui in hoc loco deberi censet Wagn., verba autem *atque hinc atque illinc* praecedentibus adiecta mihi quidem aliquantum languere videantur, in his verbis constituendis secutus sum Wagnerum, cui tamen non adsentior haec adiicienti: „Geminatur quidem *atque* interdum, sed ita, ut ad polysyndeti figuram accedat. Quo ex genere est etiam illud apud Tibull. II, 5, 73. *Atque tubas, atque arma ferunt crepitantia coelo Audita.* Cf. quae notavi ad Ecl. V, 22. et Qu. Virg. XXXV, 23." Videtur igitur Wagn. de h. l. ita statuere, ut altero *atque* duas illas sententias *fricat a. costas* et *humeros ad v. durat*, altero autem Adverbia *hinc, illinc* coniungi opinetur; quod equidem probare neutiquam possum. Imo etiam hic, ut Ecl. V, 22. (ubi vid. adnott.), *atque — atque* sibi respondere, Copulam autem inter haec duo membra non minus, quam inter praecedentia *prosubigit terram, fricat a. costas*, omissam censeo. — 257. „*durat*, indurat. Plin. VIII, 52, 78. *Sues ferae semel anno gignunt. Maribus in coitu plurima asperitas. Tum inter se dimicant, indurantes attritu arborum costas, lutoque se tergorantes.* Cf. Aristot. Hist. Anim. VI, 17. Res satis nota." *H.* — 258—263. „Ad Leandri Hellespontum tranantis, ut Hero potiretur, audaciam respici, obvium est. Praeter Musaei grammatici carmen et Ovidii Epistolam cf. Stat. Theb. VI, 542—547." *H.* — *serus*, sero tempore. Vid. not. ad v. 407. — *nocte caeca*, tenebricosa. Vid. Cic. Mil. 19, 50. Aen. III, 87. 203. Ita apud Silium VII, 350. *caeca silentia* pro tempore nocturno. Ceterum cf. adnott. ad Aen. II, 19. et XII, 444. — „*procellae abruptae*, h. e. abrumpentes se (ut *proruptus, praeruptus*), praecipites cum impetu ruentes. Cf. ad Aen. III, 199." *H.* — *abruptis.* Wakef. ad Lucr. V, 505. suspicatur h. l. legendum esse: *obruptis, turbata procellis*, quod sic explicat: „se ob iuvenem rumpentibus, vel in vultum se frangentibus, et illidentibus." Sed praestat plurimorum librorum lectionem retinere, de qua etiam cf. Burm. ad Lucan. VI, 35. Vid. similes locos Aen. II, 416. et XII, 451. — 261. „*Porta tonat coeli*, h. e. coelum, ab Ennio et Homero petitum esse, iam in Senecae Epist. 108. extr. legitur. Ratio inter plures inanes, quas afferunt Interpp., vera est illa, quod coelo, Olympo, poëtae tribuunt re-

Aequora; nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.
Quid lynces Bacchi variae et genus acre luporum
Atque canum? quid, quae imbelles dant proelia cervi?
Scilicet ante omnis furor est insignis equarum;
Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigae.
Illas ducit amor trans Gargara transque sonantem
Ascanium; superant montis et flumina tranant.
Continuoque avidis ubi subdita flamma medullis: —

giam, hinc etiam fores, limina, *portas*. Cf. Homer. Il. V, 749. VIII, 393 sq. — 262. 263. Nec cogitatio de luctu parentum, nec quod amata puella eius morti superstes esse nolet, eum retinet. — *crudeli funere*, acerba morte. Quodcunque ab immiti animo, fato, decreto proficiscitur, et ipsum est immite, crudele.“ *H.* Cf. Ecl. V, 20. Aen. IV, 308. X, 386. XI, 53. XII, 636. — Aen. II, 561. 368. etc. — Voss. non recte coniungit *super crudeli funere*, cui rationi iam caesura versus adversatur; immo Aen. IV, 308. plane eadem ratione: *Nec moritura tenet crudeli funere Dido. Super* igitur i. q. insuper, praeterea. Cf. adnott. ad Aen. II, 71. — 264. *Quid*, scil. dicam, ut furant. — *lynces Bacchi;* quia Bacchi currum a bestiis illis trahi fabulabantur mythographi. Cf. Interpp. ad Ovid. Met. III, 668. *Quem* (Bacchum) *circa tigres, simulacraque inania lyncum, Pictarumque iacent fera corpora pantherarum*, et IV, 25. *tu biiugum insignia frenis Colla premis lyncum*, itemque ad Prop. III, 15, 8. *Lyncibus in coelum vecta Ariadna tuis.* — *variae*, maculosae, ut Aen. I, 323. Ita apud Senec. Hipp. 63. *variae tigres.* Cf. etiam Luer. I, 590. *omnia constant Usque adeo, variae volucres ut, in ordine cunctae, Ostendant maculas generaleis corpore inesse* (coll. cum eiusd. II, 144. 344. IV, 1004. V, 799. 1077.) Ceterum vid. supra ad v. 243. — *genus acre luporum.* Unus Gud. pro div. lect. *pecus acre*, quam diversitatem etiam ex Aen. III, 221. a Burm. notari docet Heyn. At pro vulgata praeter reliquorum librorum omnium consensum stat parallelus Lucretii locus V, 860. *genus acre leonum*, iam a Voss. et Wagn. allatus. — 265. *quid, quae.* Voss. recepit alteram lectionem *quique*, quae etiam Heynio et Wunderlichio magis placet. Sed recte Wagn. in eiusmodi rebus a spectatissimorum Codd. auctoritate non recedendum esse censet; *quique* autem non nisi in uno Cod. Parrhas. videtur apparere. — 266. „Quid haec omnia commemorem, quum omnium praesentissimum exemplum in equis ipsis sit? hinc est *scilicet* profecto, utique.“ *H.* Cf. Hor. Od. I, 25, 14. *flagrans amor et libido*, *Quae solet matres furiare equorum*, et Dissen. ad Tibull. II, 1, 67 sq. — 267. „*mentem* pro indole dixit, ut tam furioso amore rapiantur. Fabula de *Glauco* [Sisyphi, Corinthi regis, filio] vel ex Palaephato et Ovidio nota. Alebat ille equos *Potniis*, qui Boeotiae vicus erat, non longe a Thebis, quibus Venus furorem immisit, ut ipsius domini membra dilaniarent, quoniam eos ab admissione arcebat. Diversas causas alii memorant. *Ποτνιάδες πῶλοι*, Eurip. Phoen. 1140.“ *H.* Vid. Palaeph. c. 26. et Ovid. Met. XII, 233. XIII, 925 sqq., quibus adde Hygin. f. 250. et 275. — *quadrigae* pro equis omnino positum videtur. — 269. Solito poëtarum more pro quovis monte ac fluvio certum quendam montem ac fluvium commemorat. Vid. Geo. I, 9. — *Gargara.* Vid. adnott. ad Geo. I, 103. — „*Ascanius lacus* Bithyniae sub Olympum montem satis quidem notus; at hic fluvius ex eo exiens intelligendus; nam *sonantem* et equis transmittendum memorat. Meminerat autem eius fluvii Euphorion, (vid. Strabo XIV. p. 999. C. D.), e quo non pauca mutuatum esse Virgilium suspicor.“ *H.* Praeterea de eo (qui nunc vocatur *Tschatirgha Su*) cf. Stephan. Byz. p. 122. Ptolem. V, 1. Plin. V, 32, 40. et praeterea liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 379 —

Vere magis, quia vere calor redit ossibus — illae
Ore omnes versae in Zephyrum stant rupibus altis,
Exceptantque levis auras, et saepe sine ullis
Coniugiis vento gravidae — mirabile dictu — 275
Saxa per et scopulos et depressas convallis
Diffugiunt, non, Eure, tuos, neque solis ad ortus
In Borean Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
Nascitur et pluvio contristat frigore coelum.

---

272. *ossibus*, i. e. medullae ossibus inclusae, quae sedes caloris habebatur. Vid. adnott. ad Aen. II, 120. — 273. *Ore*, quia distributive loquitur poëta, ut etiam infra Geo. IV, 201. Paullo aliter se habent loci, quales sunt Hor. Od. II, 19, 31. Tibull. I, 3, 71. IV, 1, 71. et similes, ubi vere *ore* pro *oribus*. — *in Zephyrum*. Roman. Pierii, Medic. et antiquiss. Goes. liber apud Colum. l. l. *ad Zephyrum*. Scilicet plane omissa fuerat in Medic. Praepositio, deinde pro arbitrio suppleta, et ex eo in alios libros translata. Cf. Wagn. ad h. l. et in Qu. Virg. VIII, 3, a. Ceterum de utraque Praepositione huic Verbo adiuncta cf. Drakenb. ad Liv. IX, 2, 15., iam a Burm. laud. — 274. „Res vulgata, veteres credidisse, ἐξανεμοῦσθαι, vento gravidas reddi posse equas. Praeter Cretam (v. Aristot. Hist. Anim. VI, 18.) in Lusitania circa Olyssiponem (cf. Varr. R. R. II, 1, 19.) Favonio seu Zephyro flante id potissimum contingere, existimatum est, quia aestuantes amore equas versus oceanum currentes Zephyrum hiante ore excipere videbant. Vide imprimis Colum. VI, 27, 3 sqq., ubi totus hic locus adscribitur. Res iam Homeri aetate nota. Vid. Il. XVI, 150. 151. Apud eundem ex Borea suscepti equi Il. XX, 222 sqq." *Il.* — 276. *saxa per*. De Praepositione Casui suo postposita vid. adnott. ad Geo. I, 161. — *depressas convalles*. Spondaicus exitus hic, ubi de celeri fuga sermo est, imprimis quum etiam duo spondei praecedant, paullo durior censendus. Cf. tamen v. c. Aen. VII, 634. Ovid. Met. I, 117. Catull. LXVIII, 87. etc. Grotefend. II. §. 122. p. 128. Ramsh. §. 222. 3. p. 1083. Voss. et hic artem Virgilii admirans comparat Hom. Il. IV, 74. et X, 359., ubi spondaici numeri pariter celerem et sine impedimento continuatum motum indicent. — 277—279. *diffugiunt* dispersae, non certum locum habentes, quo deferantur. Cf. Iahn. ad Geo. II, 8. p. 404. ed. II. — „*non Eure, tuos*. Quum ex Zephyri afflatu conceperunt, diffugiunt et discursant in Boream Caurumque et Austrum, non autem ad ortum. Illustratur hoc Aristotelis verbis iam ab aliis laudatis: θέουσι δὲ οὔτε πρὸς ἕω, οὔτε πρὸς δυσμάς, ἀλλὰ πρὸς ἄρκτον ἢ νότον. Differt tantum philosophus a poëta in hoc, quod occidentem simul excludit. - - - *Caurus* seu *corus* hic septemtrionalibus ventis adnumeratur; *flat ab occasu solstitiali et occidentali latere septemtrioni, a Graecis dictus Argestes, ex frigidissimis et ipse*, Plin. XVIII, 34, 77." *Il.* Cf. etiam Gellius II, 22. Ceterum Serv. „*Caurum* pro *Corum*, sicut *saurex* pro *sorex*, *caulis* pro *colis*" dici docet. Cf. etiam Schneiderl Gr. Lat. I, 1. p. 58 sqq. Fluctuat librorum scriptura inter *Corus* et *Caurus* apud Plin. II, 47, 46. Senec. N. Q. V, 16. Veget. R. Mil. IV, 38. et alibi. — *nigerrimus Auster*, coelum nubibus obscurans; vid. ad Geo. I, 460., de Austro ipso autem ad Geo. I, 462. — 279. „*pluvium frigus*, quod *Austro* tribuitur, molestias creat Interpp. Enimvero notum satis est, poëtico sermone *hiemem* et *frigus* simpliciter de pluvio tempore dici, [quia omnis pluvia refrigerat aërem.] Itaque et *frigidus Auster* Geo. IV, 261., qui *humidus Auster* Geo. I, 462. Rom. Pierii *pluvio cum sidere*, non improbantibus Heins. et Burm. Ab hoc tamen loco alienum videtur, quum de Austri effectu et vi agatur; is contristat *frigore*, *hieme*, *pluvia*, non vero *sidere*. Sed est sollemnis ea permutatio. Cf. ad Ovid. Met. V, 281., et *sidus pluvium* vulgarius. In *frigore* consentiunt omnes

Hic demum, hippomanes vero quod nomine dicunt
Pastores, lentum destillat ab inguine virus,
Hippomanes, quod saepe malae legere novercae,
Miscueruntque herbas et non innoxia verba.
Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore.
Hoc satis armentis. Superat pars altera curae,
Lanigeros agitare greges hirtasque capellas.
Hic labor; hinc laudem fortes sperate coloni.
Nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum

---

libri Columellae l. l." *H.* Cf. praeter Burm. ad Ovid. l. l. etiam Heins. ad Claud. XXVIII, 444. — 280. *Hic demum* i. q. tum demum, si equae a Borea et Cauro afflantur. Cf. Hand. Tursell. II. p. 255. Wagn. in edit. min., haec adnotat: „*Demum* vim habet h. l., quam Grammatici appellant, restrictivam; nempe hoc virus quidem vero ac proprio nomine vocatur hippomanes; nam etiam alii rei, sed parum proprie, imponitur idem nomen; vid. Aen. IV, 515." Voss. ex paucis Codd. et Philarg. recepit *Hinc.* „*hippomanes*, humor ex equae, ubi Veneris stimulis incaluit, locis eliquatus, quo philtro usae sunt veneficae; *vero quod nomine dicunt*, proprie, quia scilicet eo nomine appellatur etiam caruncula nigra, fronti pulli recens editi innasci et ab equa enixa statim devorari credita. Vid. Plin. VIII, 42, 66. cf. Aen. IV, 515. 516.; etiam herba aliqua Theocrit. II, 48. 49. Cum nostro loco cf. Tibull. II, 4, 58. Prop. IV, 5, 18. Respicit ad eum Plin. XXVIII, 80." *H.* Wagn. poëtam hic maxime de Phaedrae in Hippolytum amore cogitasse suspicatur. — 281. *destillat.* Sic meliores libri omnes: alii perperam *distillat.* Eadem varietas ap. Lucan. VIII, 177., ubi vid. Cort. a Wagn. laud. — 282. *malae*, i. q. supra Geo. II, 128. (ubi sequentem versum iam legimus) *saevae.* — *verba* sunt carmina magica. Cf. adnott. ad libri II. l. l. — *quod legerunt - - Miscueruntque* (pro *et cui miscuerunt*) - - *verba* eadem ratione dictum, qua Ecl. VIII, 3. *quorum carmine - - et requierunt flumina currus*, ubi vid. adnott. coll. iis, quae ad Aen. VI, 283. adscripsimus. De correptione terminationis — *erunt* cf. adnott. ad Ecl. V, 61. — 284. „Transitus a cura armentorum ad curam ovium et caprarum — ad v. 403. Dum omnia haec, inquit, de armentorum cura sigillatim pertractamus, singula perlustramus, capti harum rerum studio, *amore.*" *H.* — *irreparabile tempus* redit Aen. X, 467. Sic ap. Senec. Ep. 123. med. *irreparabilis vita* et Colum. XI, 1, 29. *Temporis fuga irreparabilis.* — *dum capti amore* (ex ipsius rei iucunditate prodeunte) *singula circumvectamur*, i. e. speciatim omnia describimus. Cf. adnott. ad I, 40. — 286. *Hoc satis* (sit) *armentis;* his contenta sint armenta, haec sufficiant de armentis. — *superat*, i. q. superest. Cf. nott. ad Ecl. IX, 27. — *agitare greges* non solum est pascere, curare, ut Heyn. interpretatur, sed operam impendere cultui gregum describendo, nam *agitare rem* significat cogitare de re eique operam dare. Sic v. c. ap. Tac. Germ. c. 26. (a Wunderl. laud.) *agitare fenus.* — *lanigeros greges*, ex Lucretio II, 318. 661. V, 864. Cf. etiam Aen. III, 642. 660. Accius apud Cic. Div. I, 22, 44. Ovid. Met. VII, 312. Phaedr. I, 1, 6. etc. — 288. Cura pecudum vobis imprimis cordi sit; ex opera iis navata *laudem* boni et prudentis patrisfamilias certissime sperare potes. *Hic labor:* in hoc opera vestra sit posita. — *fortes* h. l. ornat, sed non abundat; idem est quod strenui, industrii, laboriosi. Sic Hor. Serm. II, 2, 115. *fortis colonus* et Epist. II, 1, 139. *fortes agricolae.* — 289—293. „Satis quidem novi, quam difficile sit, haec poëtica oratione commode eloqui, et res tam tenues pro dignitate carminis satis exornate commemorare. Sed studium huius rei abripit me ad hoc carmen pertexendum, et inflam-

Quam sit, et angustis hunc addere rebus honorem;
Sed me Parnasi deserta per ardua dulcis
Raptat amor; iuvat ire iugis, qua nulla priorum
Castaliam molli devertitur orbita clivo.
Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.
Incipiens stabulis edico in mollibus herbam
Carpere ovis, dum mox frondosa reducitur aestas;
Et multa duram stipula filicumque maniplis

---

mat me haec ipsa cogitatio, quod in materia versor, a nullo adhuc e Romanis poëta tractata. Ceterum manifestum est, poëtam hic vestigia pressisse Lucretii I, 921—929. et V, 98 sqq., hoc quidem loco inter alia: *Et quam difficile id mihi sit pervincere dictis, Ut fit, ubi insolitam rem adportes auribus ante* etc. Nostro autem haec eadem sublegit Manil. III, 25—30 sqq. et locum respexit Plin. XIX, 419. extr." *H.* Adde Lucr. V, 734. *Difficile est ratione docere et vincere verbis.* — *Nec sum animi dubius*, ut apud Lucr. I, 137. in simillimo loco: *Nec me animi fallit Graiorum obscura reperta Difficile illustrare Latinis versibus esse*, quem locum iam Macrob. VI, 2. in. cum nostro comparat. Ceterum cf. Ruddim. II. p. 74. Ramsh. §. 108. not. extr. — „*vincimus* ardua et difficilia; h. l. ea, quae tenuia et exilia sunt, ut in carmine vix placere possint, vincit poëta ornando verbis ornantibus et tropis." *H.* — 290. *hunc honorem*, hunc verborum ornatum, qui a poëta requiritur. Burm., cum quo consentit Wakef. ad Lucr. I, 921., malit *hinc:* ex verbis honorem addere rebus. Sed contra Codd. nihil mutandum. — *Parnasi deserta*, quia ante Virgilium nullus poëta has res carmine exposuit. De Parnasso vid. adnott. ad Ecl. VI, 29. — 293. *Castaliam*, scil. κορήνην. De celeberrimo *Castalio* fonte, e Parnassi radicibus prorumpente, cf. Strab. IX. p. 418. Paus. X, 8. et omnes fere poëtas, ut Ovid. Met. III, 14. Am. I, 16, 35. Senec. Oed. 229. etc. et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 859 sq. — *molli clivo*, ut facilis adscensus et descensus sit. Respicit autem hic Lucretii I, 925. *avia Pieridum loca nullius ante Trita solo*, quae sequuntur verba: *iuvat integros accedere fontes* etc. — *devertitur*, deflectit, ducit ad Castalium fontem. Sic autem, non *divertitur*, quod praebent aliquot Codd., scribendum esse, iam Burm. docet. Cf. idem ad Petron. c. 10. Heins. ad Ovid. Am. II, 6, 9. Drak. ad Liv. XLIV, 43, 2. Ruhnk. ad Ter. Eun. IV, 2, 7. Böttticher. Lexic. Tacit. p. 155. aliique. — 294. „*veneranda Pales*, ut *sancta dea*. Videtur tamen ad religiones pertinere. Nam etiam *cana Pales* apud Statium Theb. VI, 111., *grandaeva Pales* Nemes. Ecl. I, 68." *H.* Vid. etiam Ecl. V, 35. ibique adnott. — „*magno ore sonandum*, quod rebus tenuibus carmine suo dignitatem addere constituit. v. 289 sq." *H.* Cf. autem Hor. Serm. I, 4, 43. *os magna sonaturum.* — 295. sqq. Per hiemem in stabulis tenendas et alendas esse docet oves et capras. — *Incipiens*, ἀρχόμενος, i. q. *Principio.* Respondet ei v. 300. *Post hinc digressus*, h. e. deinde vero. — „*stabula mollia* explicat v. 297. 298. De substernendae autem frondis diligenti cura vide Cat. R. R. 7, 7. Varr. II, 2, 7. 8. Colum. VII, 3, 8. Adde Calpurn. Ecl. V, 116 sq., locum e nostro adumbratum. — *carpere herbam*, sc. in praesepi appositam, h. e. ali; (quae autem eae herbae seu pabula sint, v. apud Colum. VII, 3, 21. 22. et 4, 2. cf. Calpurn. Ecl. V, 98—130." *H.* Cf. Aen. IX, 353. *Carpunt gramen equi*, et vide infra ad v. 325. adnott. — „*dum mox frondosa reducitur aestas;* non vernum tempus, quo educi possunt in prata tantum vicina et campos, sed aestatem memorat, quum coeli constantia ea est, ut in silvis et saltibus sub dio agere possint. Calpurn. V, 44—52. — 297. De *filice*, vid. ad Geo. II, 159. Substerni iubet *in humo stramina*, ut adversus gelu defendantur; pro hoc dixit: substernere *humum stipula*." *H.* — *sternere* enim

Sternere subter humum, glacies ne frigida laedat
Molle pecus, scabiemque ferat turpisque podagras.
Post hinc digressus iubeo frondentia capris
Arbuta sufficere et fluvios praebere recentis,
Et stabula a ventis hiberno opponere soli
Ad medium conversa diem, cum frigidus olim
Iam cadit extremoque irrorat Aquarius anno.
Hae quoque non cura nobis leviore tuendae;
Nec minor usus erit, quamvis Milesia magno

---

est etiam i. q. obtegere. Aen. IX, 666. Hor. Od. III, 17, 9. Val. Fl. V, 175. etc. — 299. *molle pecus.* Vid. supra ad v. 204. — „*turpem podagram.* Videtur *clavum* significare, morbi genus, quum tubercula in ungulae discrimine nascuntur. Vid. Colum. VII, 5, 11.; reddit autem pedes *turpes*, deformes tuberibus et nodis." *H.* — 300. Etiam caprarum cura est habenda; ac primum per hiemem. *Post hinc digressus.* Vid. ad v. 295. — *Arbuta* (vid. Ecl. III, 82. et Hor. Od. I, 17, 5 sqq.) *frondentia* pro *frondibus arbuti.* — 301. *fluvios recentes*, i. e. aquam vivam. Cf. supra ad v. 126. adnott. — 302—304. „Colum. VII, 3, 8. de ovibus: *humilia facere stabula - - ut simul hieme calida sint - - ea poni debent contra medium diem: namque id pecus, quamvis ex omnibus animalibus vestitissimum, frigoris tamen impatientissimum est:* et de capris VII, 6. 5. *huic pecudi nocet aestus, sed magis frigus.* Aliter tamen Varro de R. R. II, 2, 7. *stabula* (ovium) *loco idoneo ut sint; ne ventosa, quae spectent magis ad orientem, quam ad meridianum tempus:* et de capris c. 3, 6. *stabulatur pecus melius, ad hibernos exortus si spectat, quod est alsiosum.* Cf. Geopon. XVIII, 9. — *a ventis*, h. e. aversa a ventis, imprimis aquilone. Cf. infra v. 318. — *hiberno soli opponuntur* eo ipso, quod *sunt ad meridiem conversa.*" *H.* „Voss. [ex uno Arundel.] *dum* recepit, quod necessarium est, nisi forte post *diem* punctum posueris, et reliqua sic distinxeris: *Quum frigidus - - anno; Hae quoque - - tuendae.*" *Iahn.* Sed nulla prorsus causa apparet, cur reliquorum omnium Codd. lectionem deseramus; neque donec Aquarius cadat (ut Voss. locum capit), sed eo ipso tempore, quo cadat, haec omnia facienda dicit Virgilius. — 304. *Aquarius* (Ὑδροχόος), undecimum Zodiaci signum, in quod sol mense Ianuario ingreditur, occidit medio Februario, quod tempus hic *extremum annum*, i. e. extremam anni partem, vocat poëta, quia rustico annus rerum naturae convenientius a verno tempore initium habet, quo operis rustici nova fiunt exordia, (quod iam Heyn. docuit). Cf. Geo. I, 64. et Tibull. III, 1, 1 sqq. Wagnero autem auctore, „poëta, quum eandem curam per totam hiemem adhiberi velit, satis habet extremam eius partem significare, quo appareat, quousque id, quod praecipit, fieri debeat." — 305. Plurimi libri, inter quos etiam Medic. *Haec - - tuenda;* eamque lectionem interpretantur Serv., Philarg. aliique Grammatici. Sed quomodo haec lectio orta sit, docent Rom. et fragm. Vat., in quibus *Haec - - tuendae.* Femininum enim *hae* rarioris exempli fere semper in uno alterove Cod. mutatur in Neutrum *haec* (cf. Aen. III, 167. VI, 853. VII, 175. XII, 849., quos locos Wagn. collegit), idque hic eo facilius fieri potuit, quum sequeretur litera *q;* hac autem corruptela semel admissa nihil magis in promptu erat, quam ut etiam *tuendae* mutaretur in *tuenda.* Wund. tamen (probante, ut videtur, Iahnio) lectionem *Haec - - tuenda* defendit, haec adiiciens: „Ceterum hunc versum ad priora trahendum esse arbitratus, plene post *tuenda* distinxi. Tum *nec* est: *Et*, si curam iis iustam impenderis, *non minor usus erit.*" Sed hic quoque praestat vulgaris ratio, quum *cura* et *usus* aperte sibi respondeant, ut sententia ita procedat: caprae quoque magnam curam poscunt, sed eaedem non minorem afferunt utilitatem. — 306. „Caprini generis cura non est negligenda, etsi ditiorem proventum ex ovibus esse negari nequit; est tamen

Vellera mutentur Tyrios incocta rubores.
Densior hinc suboles, hinc largi copia lactis;
Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra,
Laeta magis pressis manabunt flumina mammis. 310
Nec minus interea barbas incanaque menta

---

etiam ex capris utilitas aliqua. *Milesiam lanam* memorat poëtarum more, quibus genus aliquod, et quidem praestantius fere, pro communi nomine ponendum est.“ *H.* De Milesiorum lana mollissima et pretiosissima cf. Aristoph. Lys. 729. Ran. 541. ibique Scholl. Theocr. XV, 125. Athen. XII. p. 553. B. (Tom. IV. p. 555. Schweigh.) Strab. XII. p. 578. Plin. VIII, 48, 73. Dorvill. ad Charit. p. 550. Valcken. ad Theocr. Adoniaz. p. 404 et Baer. ad Plut. Alcib. p. 194 sq. Ceterum *Milesia vellera* redeunt infra Geo. IV, 334. — „*magno mutentur*, permutentur, magno pretio emantur [melius expones: *vendantur*. Colum. VII, 9. *lactens porcus aere mutandus est. W.*] *vellera incocta Tyrios rubores*, pro incocta ruborribus, lanae coquendo tinctae purpureo colore.“ *H.* De constructione vid. adnott. ad Ecl. I, 55. *Tyrius* (i. e. Phoenicius) haud raro a poëtis ponitur, ubi de purpura et purpureo colore sermo est; quod satis notum. Cf. v. c. supra v. 17. Hor. Ep. I, 6, 18. (ubi vid. Obbar.) Ovid. A. A. III, 170. id. Met. VI, 222. Tibull. I, 1, 63. id. I, 10, 70. Claud. XXI, 79. etc. Cf. etiam adnott. ad Ecl. IV, 44. et Geo. II, 506. — 308. „*Διδυμοτοκεῖ δὲ ὡς ἐπὶ πολὺ, καὶ τρέφει τὰ γεννώμενα, καὶ προσόδους δίδωσιν οὐκ ὀλίγας, τὰς ἀπὸ γάλακτος, καὶ τυροῦ καὶ κρέως, πρὸς δὲ τούτοις τὰς ἀπὸ τῆς τριχός.* Geopon. XVIII, 9. Cf. Colum. VII, 6, 7.“ *H.* — *Hinc*, ex eo. Cf. adnott. ad Aen. II, 97. — 309. *Quam magis* — (tam) *magis*, i. e. quo magis — eo magis, ut etiam Aen. VII, 788. Rom. aliique Codd. *Quo magis* ex interpretamento. Sic *quam magis — tam magis* etiam ap. Plaut. Bacch. V, 1, 5., *quam magis — tam* (omisso altero *magis*) ap. eund. Asin. I, 3, 6., *quam magis — tanto magis* ap. eund. Men. I, 1, 19. et Lucr. VI, 459., *quanto magis — tam magis* ap. eund. V, 453. Cf. imprimis Heins. ad h. l. De omissa autem Particula *tam* cf. v. c. Liv. XXXV, 49, 7. *Homo non, quam isti sunt, gloriosus.* id. XXVI, 31, 2, *sed non quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint* etc. Drakenb. ad Liv. II, 56, 9. Cortius ad Sall. Iug. 100, 4. et Beneck. ad Iustin. XII, 8, 14., rectius, quam ceteri, de hac re disserens. — 310. *laeta flumina*, i. e. larga copia lactis. De epitheto *laetus* vid. infra ad v. 320.; *flumen* autem poëtis pro magna rerum humidarum copia dici, res notissima. Ita Aen. I, 469. *largum* (lacrimarum) *flumen*. Lucr. II, 354. *sanguinis calidum flumen*. Cf. ibid. IV, 1029. et alii loci. Neque aliter Burm. intelligendum censet Ovid. Met. I, 111. *Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant*, quae verba ita interpretatur; „i. e. ex pecore et vite sponte fluxit ingenti copia lac et vinum, non quod rivi et fluvii darent pro aqua lac et vinum, quod Lactant. V, 5, indicare videtur.“ Multi quidem Codd. (inter quos Rom.) praebent *manabunt ubera mammis*, quam lectionem Oudend. ad Lucan. II, 497. aliique probarunt; sed quum *ubere* praecedat v. 309., altera lectio haud dubie praeferenda, etsi per se vox *uber* cum *mammis* iuncta non minus reprehendenda esset, quam *silvae nemorum, rivorum aquae* et similia; quae etiam Heynii est sententia. Ceterum vide de h. l. Stieberi Coniectanea et opiniones in nonnullos P. Ovidii etc. locos (Erlang. 1786.) p. 6., quem Iahn. laudat. — 311—313. „E Varr. R. R. II, 11, 11. Cf. Calpurn. V, 67. 68.; et locum expressit Silius III, 274 sq. — *tondent*, sc. homines, pastores ut iam aliquoties vidimus.“ *H.* Vid. v. c. Geo. II, 282. Schirach. p. 615 sq. ridicula fere ratione *tondent* intransitive positum habet pro deponunt, praebent in usum; nec magis probabiliter Cerda, Ruaeus, Burm., alii *tondent* pro *tondentur* usurpatum censuerunt; Reisk. vero aut *tradent* pro *tondent*, ut *hirci* Nomin. sit, aut *hircis*,

Cinyphii tondent hirci saetasque comantis
Usum in castrorum et miseris velamina nautis.
Pascuntur vero silvas et summa Lycaei
Horrentisque rubos et amantis ardua dumos;
Atque ipsae memores redeunt in tecta, suosque
Ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
Ergo omni studio glaciem ventosque nivalis,
Quo minor est illis curae mortalis egestas,
Avertes, victumque feres et virgea laetus
Pabula, nec tota claudes foenilia bruma.
At vero Zephyris cum laeta vocantibus aestas

---

ut ipsi *Cinyphii* subiectum sint sententiae, aut denique *Cinyphiis hircis*, ut *pastores* intelligantur, legendum esse coniecit. — „Cur *hircus Cinyphius* lectus sit, vid. not. ad v. 306.; ut mox *Lycaeus* pro quocumque monte, et v. 332. *quercus Iovis:* cf. v. 345. Ciliciorum autem ex hircinis villis usum respici, obvium est.“ *H.* De *Cinyphe* s. *Cinypho*, Libyae fluvio in regione Syrtica (nunc Tripolitana) inter utramque Syrtin in mare exeunte, qui etiamnum *Cinifo* s. *Wady Quaham* dicitur, cf. Herod. IV, 175. 198. Strab. XVII. p. 835. Mela I, 7. Plin. V, 4, 4. Silius II, 60. III, 275. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 835., de hircis autem villosissimis circa eum magna copia degentibus vid. imprimis Martialis, ubi VII, 95. *Cinyphius maritus* pro hirco, VIII, 51. *Cinyphius tonsor* pro hircorum tonsore, et XIV, 140. *Cinyphius sinus* pro pilis hircinis commemorantur. De Ciliciis, quae v. 313. indicantur, cf. Voss. ad h. l. — 313. Cf. Geop. XVIII, 9. ἡ δὲ θρὶξ τῶν αἰγῶν ἀναγκαία πρός τε σχοίνους καὶ σάκκους καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια καὶ εἰς ναυτικὰς ὑπηρεσίας, οὔτε κοπτόμενα ῥᾳδίως οὔτε σηπόμενα. — 314—321. Addit poëta, facilem esse rationem alendi capras. — *Pascuntur silvas*, sc. *caprae*, quod e v. 300. supplendum. Cf. etiam v. 316. *ipsae. Pascuntur* autem (i. e. depascuntur), Graeca ratione cum Accusativo Obiecti constructum, redit infra IV, 181. de apibus. Cf. etiam quae supra ad v. 143. adnotavimus. — De *Lycaeo* vid. adnott. ad Ecl. X, 15., de *rubis* ad Ecl. III, 89., de *dumis* ad Ecl. I, 77. — 316. *ipsae*, i. e. sua sponte. Cf. nott. ad Ecl. IV, 21. — *suosque ducunt* de fetibus, quos matres educunt et reducunt, cum Servio intelligendum. Ceterum Wagn. Qu. Virg. XIII., quae agit de caesura post primum pedem, p. 431. docet, spondeum in primo pede non admisisse Virgilium, nisi 1) trisyllabi vocabuli ultima elisa (ut Ecl. VII, 19. Geo. I, 14. Aen. III, 497.) 2) copula, quae necteret sententias, istum excipiente spondeum (ut hic, infra v. 375. IV, 40, 164. Aen. I, 433. V, 131. 807. VI, 213. VIII, 641. etc.) 3) Particula aliqua copulae loco repetita (Ecl. I, 24. VIII, 98.) 4) voce bisyllaba cum singulari vi posita, qua de re iam ad Ecl. V, 21. diximus. — 317. *gravidum uber*, plenum et grave. Cf. Ovid. Trist. I, 2, 107. *gravidae nubes.* Sil. VI, 156. *gravidae venenis alvus* (serpentis). ibid. II, 220. *mellis apis gravidae*, coll. cum iis, quae supra ad Geo. I, 111. 319. et II, 5. adnotavimus. — 318. „Eo magis frigus, cuius impatientissimum est hoc pecus, ab eo arcere stude, et hanc ei operam impende *tanto magis, quo minus* illud in ceteris omnibus rebus cura humana indiget.“ *H.* — 319. *est egestas* (egent) *curae mortalis*, i. e. hominum curae. Cf. Geo. I, 123. et 330. ibique adnott. — 320. Cf. Calpurn. V, 96 sqq. 110 sqq. — 321. Interdum etiam per hibernum tempus foenum iis apponendum. — *laetus* Heyn. de studio intelligit, si quis facit aliquid libenter et prompte; rectius vero Wagn., coll. v. 494 sq., ubi iunguntur laetae herbae et plena praesepia, et infra v. 394. *At cui lactis amor, cytisum lotosque frequentes Ipsa ferat*, per pinguis, largus, explicat, ut v. 385. — 322. „Haec quidem per hiemem: nunc gregum cura per aestivum tem-

In saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi primo cum sidere frigida rura
Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
Et ros in tenera pecori gratissimus herba.
Inde, ubi quarta sitim coeli collegerit hora,
Et cantu querulae rumpent arbusta cicadae,

---

pus. — v. 324. Locus ornatus digressione de Nomadibus Libyae v. 339. et de terris borealibus v. 349. Refer ad v. 295. 296. — V. 322. legebatur: *At vero Zephyris cum laeta vocantibus aestas: In saltibus - - - mittes.* Ita vero dura esset verborum iunctura, quum supplendum esset: *quum laeta aestas* sc. erit. Obvium tamen est, duo versus 322. 323. esse protasin; *mittet* autem et leniorem et elegantiorem orationem efficere; *aestas mittit*, qua incipiente mittuntur. Et *mittet* Medic. a m. pr. et libri apud Ursinum habere memorantur. Ceteri omnes cum editis *mittes*, prono lapsu. [Ut nos cum Heyn. et Voss. edidimus, ita iam Faërnus et Ursinus h. l. constituerunt.] Itaque aestate redeunte, oves et caprae in pascua educuntor. Cf. Calpurn. Ecl. V, 16—23. — 324. Sequentia e Varr. R. R. II, 2, 10—12. Repetit versus Colum. VII, 2, 23.: sententiam vero cum verbis Pallad. XII, 13, 4 sqq. imitatione expressit Calpurn. Ecl. V, 51—65." *H.* Voss. iam Homerum Od. IV, 85 sqq. de Nomadibus Libyae agere docet, praeterque ea comparat Silium II, 441 sqq. — *Carpamus rura*, scil. pedibus, carpamus viam per rura, grege illuc deducto, ut sup. v. 142. *carpere prata fuga*, ubi vid. adnott. Sic Heyn. et Wagn. in edit. min.; alii (inter quos nosmet ipsi in prioribus editt.) paullo artificiosius interpretantur: educamus greges, ut carpant herbas per rura, praecunte Servio: „carpere cogamus capras," ut *rura* pro graminibus ruris posita sint, quemadmodum apud Stat. Theb. V, 528. (*moriturque ad sibila campus*) *campus* pro satis et frugibus. Et sic sane locum nostrum intellexisse videtur Seneca Herc. fur. v. 139. sic canens: *Pastor gelida cana prima Grege dimisso pabula carpit.* Ceterum ut cum Schradero *Quaeramus*, aut cum aliis *Carpantur* (vel *Carpentur*, ut Zulich. a m. sec. praebet) legamus, non opus est. Poëta enim se pastoribus adiungens, ut saepe, *carpamus* scribit pro: Vos, pastores, carpatis. Burm. conferri iubet Cort. ad Plin. Epist. IX, 13, 17. Discriminis a Servio inter *rura* (quod per aphaeresin ex ἄρουρα factum esse censet), i. e. silvas et pascua, et *agros*, qui colantur, constituti iam ad Geo. II, 312. mentionem iniecimus. Cf. etiam Doederl. Syn. I. p. 71. — 326. Idem versus legitur iam Ecl. VIII, 15., ubi vid. quae de omisso verbo substantivo adnotata sunt. Imitatur eum Nemes. Ecl. I, 7. 8. De *rore* pecoribus utilissimo Voss. conferri iubet Colum. VII, 3. Pallad. XII, 13. et Geopon. XVIII, 2. — 327. „Palladius l. l. §. 4. *Quarta hora calescente potus puri fluminis aut putei praebeatur aut fontis.* In verbis *quarta hora coeli* adiectum est *coeli*, quia temporis mensuram a solis in coelo decursu cognoscimus. Sic *coeli menses* Geo. I, 335. [ubi vid. adnott.] et *coeli tempore* Geo. IV, 100. — *ubi hora collegerit sitim*, ubi aestu succedente facta fuerit animantibus sitis. Hor. Carm. IV, 12, 13. *Adduxere sitim tempora*, *Virgili.* — *Hora quarta* autem nobis fere nona. Nam *in Italia quindecim* horas habet longissimus dies secundum Plin. II, 75, 77. [Romani enim ab ortu solis numerabant horas.] — 328. Pracivit Hesiod. Ἔργ. 582. 583. Scut. Herc. 393—395." *H.* — *querulae cicadae.* Vid. adnott. ad Geo. I, 378. — „*rumpent* [personabunt] *arbusta*, sollemne de magno clamore aut strepitu. [Cf. Iuven. I, 12. *convulsa marmora clamant Semper et assiduo ruptae lectore columnae.*] Proprie rumpitur aër clamore per silvam; tum ipsa silva. — *Arbusta*, h. l. inter vites iugatas secundum Plin. IX, 27, 32., qui cicadas *nec in campis, nec in frigidis aut umbrosis nemoribus esse* ait." *H.* Ita etiam Voss. Ceterum de *arbusto* cf. adnott. ad Geo. II, 290. 299. et Müllerl Spi-

Ad puteos aut alta greges ad stagna iubeto
Currentem ilignis potare canalibus undam;
Aestibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
Sicubi magna Iovis antiquo robore quercus
Ingentis tendat ramos, aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra;
Tum tenuis dare rursus aquas, et pascere rursus
Solis ad occasum; cum frigidus aëra vesper
Temperat, et saltus reficit iam roscida luna,
Litoraque alcyonen resonant, acalanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyae, quid pascua versu
Prosequar, et raris habitata mapalia tectis?

---

cil. Animadvv. in Catull. p. 13. — Iunge *currentem canalibus*, ut Geo. I, 132. *rivis currentia vina*. Ceterum Wakef. pro *iubeto* (quod praeter omnes Codd. etiam Nonii p. 219. auctoritas tuetur) e coni. edidit *iubebo*, temere, ut recte censet Iahn., qui docet, Virgilium in eiusmodi praeceptis fere semper Imperativum (Geo. II, 409. 412. 425. III, 65. 71. 96. 164. 206. IV, 90. etc.) vel Coniunctivum, raro autem Indicativum Futuri usurpare (qui v. c. legitur supra v. 100.) — 330. *ilignis*. Haec Adiectivi forma pro altera *ligneus* praeter h. l. legitur etiam apud Ter. Ad. IV, 2, 46. *Lectulos ilignis pedibus facinndos*, ubi tamen Prisc. II. 8, 44. p. 587. P. legit *ligneis*. Et nostro quoque loco Codd. lectio fluctuat inter *ilignis*, *ligneis*, *illignis*, *illigneis*, *ilneis*, *in lignis* etc. Nihilominus utroque loco vulg. lectio non sollicitanda. — 332. *Iovis quercus*. Cf. adnott. ad Geo. II, 16. — 334. „*nemus accubet*, adstet, in propinquo situm sit, imprimis si in clivo sit, ut sup. v. 145. *saxea procubet umbra*.“ *H.* Imo ab ipsa umbra verbum *cubandi*, *accubandi*, hic transfertur ad res umbram praebentes, ut Wagn. docet. Ceterum cf. Aen. I, 165. — 335—338. „Tum poti greges iterum educendi et pascendi usque ad extremum vesperem. Cf. Calpurn. V, 60 sq. et supra laudatos.“ *H.* — *tenues aquas*, ut infra IV, 410. et supra I, 92. *tenues pluviae*, ubi vid. adnott. Ulitius ad Grat. Cyneg. 393 haec perperam de tenui aquae copia explicat. — *dare*, da, dabis. Cf. quae de hoc usu Infinitivi more Graecorum ad praecipiendum adhibiti ad Aen. III, 405. adnotavimus. — 336. Pro *occasum* Wagn. Vol. V. scripsit *occassum*. Vid. eius Orth. Verg. p. 496. — *vesper*. Wagnero iudice rectius cum Ald. 3. *Vesper* maiori litera; ut etiam proximo versu *Luna*. — 337. „*reficit roscida luna*, h. e. ros cadens, dum luna lucet, noctu; sed adscriptus vulgari opinione lunae tamquam causae. Contra sideribus tribuitur ab aliis *Humor ille, quem serenis astra rorant noctibus*, Pervigil. Ven. 20. Ea ipsa de rore et nocturno humore observatio fecit haud dubie, ut Lunam Deam *γόνιμον*, almam rerum matrem, crederent.“ *H.* — *Litora resonant alcyonen*, h. e. referunt cantum alcyones, memoratae iam Geo. I, 398. 9. — *Acalanthis* pro eadem habetur cum *acanthide* seu *cardueli*, *Goldfink*. Cf. Heins. et Voss. ad h. l. et Titius ad Calpurn. VI, 7. (*ut vincat acanthida cornix*), ad quem l. Barth. conferri iubet Nicolaum Loënsem in Miscell. III, 26. Graecis quoque et *ἀκαλανθίς* et *ἀκανθίς* dicitur. Vid. imprimis Aelian. h. an. X, 32. praeterea Aristoph. Ach. 871, et Pac. 1078. Suidas, Hesych., Etym. M. v. *Ἀκαλανθίς*. — 339 sq. „In saltus et pascua educendos esse greges, dixerat a v. 332. Dum poëta undique ornatum carmini et gratiam ex varietate quaerit, ut ad hanc pascendarum ovium curam exemplo invitet, Afrorum nomadum morem memorat, qui per totam aestatem pecus in saltibus habent; at contra v. 349. in septemtrionalibus plagis semper in stabulis pecus continetur. Locus est ex nobilissimis. — 340. *mapalia*, casae seu tuguria cannis ferulisve confecta in coni seu furni aut carinae speciem, sparsim solo fixa, seu plaustris imposita, *mobilia*,

Saepe diem noctemque et totum ex ordine mensem
Pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
Hospitiis; tantum campi iacet. Omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque Laremque
Armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram; 345
Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Iniusto sub fasce viam cum carpit, et hosti
Ante exspectatum positis stat in agmine castris.
At non, qua Scythiae gentes Maeotiaque unda

---

ut ex Sallustio Iug. 21. [18, 8.] notum." *H.* Cf. imprimis Kritz. ad Sall. l. l., qui de forma Festum h. v. (Gramm. Lat. T. II. p. 169. Lindem.), de exstruendi modo Livium XXX, 3, 8., praeterea vero Tac. Ann. III, 74. ibique Ernest., IV, 25, 1. Hist. IV, 50. extr. Liv. XXIX, 31, 8. Plin. V, 3, 2. Lucan. IV, 684. conferri iubet. Forma tantum et quantitate, non significatione differunt *mapalia* et *magalia*, Aen. I, 421. — *raris habitata tectis*, quia ipsa sunt rara, utpote maximis intervallis dispersa, ideoque i. q. raras habitationes praebentia. Imitatur h. l. Sen. Troad. 826. *Olenos tectis habitata raris.* — 343. *Hospitia* sunt certae sedes ac domus, quo se recipiant. Cf. infra Geo. IV, 24. ibique adnott. et Pallad. V, 8, 2., ubi pariter de apum hospitiis sermo est. — 344. Imitatur hunc locum, quem etiam Val. Fl. VI, 324—439. ante oculos habuit, Silius II, 441 sqq. — 345. „*Amyclaeum* (vid. v. 89.) *canem* et *Cressam*, s. Creticam, *pharetram* a praestantiore genere (vid. ad v. 306.) nominat. Alibi de Nomadibus Afris talia memorari non possent. Ita haerent Interpp. in Horat. Od. III, 26, 10. III, 19, 8." *H.* De canibus Spartanis vid. supra ad v. 44. Ut hic *Cressa pharetra*, ita v. c. Prop. II. 1, 63. *Cressae herbae*, Ovid. A. A. I, 758. *Cressa corona* (Ariadnes) etc. Proprie *Cressa* est mulier Cretensis. Masculi enim generis forma *Cressus* nusquam invenitur; cognatum autem Adiect. *Cressius* legitur v. c. Aen. IV, 70. et VIII, 294. — 346. „Agit secum omnia Numida, ut Romanus miles, quum armatus incedit: hoc est *Romanus in armis;* adiectum *patriis*, pulchro epitheto, quod *patriam virtutem, disciplinam* in animum revocat. — 347. *iniusto sub fasce*, magno onere, ut Serv. iam explicuit. Cf. ad Geo. I, 145., ubi *labor improbus.* [Quem tamen locum nos aliter interpretati sumus. Aptius conferas Geo. I, 164. *iniquo pondere rastri*, ibique adnott. et Cic. Or. 10. extr. *iniustum onus.*] Res est nota de Romano milite vel ex Cic. Tusc. Qu. II, 16., et laudatur Veget. I, 19. *Pondus quoque baiulare usque ad LX libras, et iter facere gradu militari* etc. Cf. Interpp. ad Tacit. Germ. 30." *H.* — *cum carpit.* Nonius v. Fasces et Donat. ad Ter. Andr. I, 1, 9. *dum carpit* contra Virgilii Codd., quorum Vatic. secundum Erythr. in Ind. s. v. *cum* hic diserte exhibet formam *quom*, de qua vid. Praef. meam ad Lucr. p. XVI. — 348. *Ante exspectatum hosti*, Graeca constructione pro: antequam ab hoste exspectetur, h. e. subito, repente. Vid. Ovid. Met. IV, 790. *Ante exspectatum tacuit tamen;* ibid. VIII, 5. *Ante exspectatum portus tenuere petitos.* Silius II, 31. *dabitur tibi copia nostri Ante exspectatum.* Sen. Ep. 114. *Verba ante exspectatum cadentia.* Cf. etiam Drakenb. ad Sil. l. l. et Burm. ad h. l. idemque ad Vellei. II, 123. — „*stat in agmine*, adstat agmine, ut *incedere, ire, sequi agmine.* Usitatiore modo diceres: *agmen stat.* Scilicet *agmen* ipse exercitus, dum incedit. — *positis castris*, dum interea celeriter castra ponuntur. Nam quum agmen hosti se ostendit, a tergo vallum fit. — 349. *At non* ita pascitur itque pecus etc. (Vid. adnott. ad Aen. IV, 528.) Debet itaque maior distinctio poni in fine versus 351." *H.* — *Maeotia unda*, ut apud Val. Fl. IV, 720. *Maeotia aequora*, apud Plin. II, 67, 67. *Maeotia palus*, et IV, 12, 24. *Maeotius lacus* pro palude Maeotide, quae hic omnino septemtrionalibus inservit regionibus indicandis. Ita etiam Aen. VI, 800. *Maeotia tel-*

Turbidus et torquens flaventis Hister arenas,
Quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
Illic clausa tenent stabulis armenta, neque ullae
Aut herbae campo apparent, aut arbore frondes;
Sed iacet aggeribus niveis informis et alto
Terra gelu late, septemque adsurgit in ulnas.
Semper hiems, semper spirantes frigora Cauri.
Tum Sol pallentis haud umquam discutit umbras,
Nec cum invectus equis altum petit aethera, nec cum
Praecipitem Oceani rubro lavit aequore currum.
Concrescunt subitae currenti in flumine crustae,

---

lus, Val. Fl. VI, 38. *Maeotia pubes* etc. — 350. *turbidus* eo ipso, quod arenas flaventes *torquet*, secum volvit. Vid. supra v. 254. Ordo enim verborum hic est: *Et turbidus torquens*. Vid. adnott. ad Aen. VIII, 559. (supra ad Geo. I, 163. 320. etc.) — *Hister*. Ita praestantissimi Codd., de qua scriptura Heyn. non debebat dubitare. Vid. adnott. ad Geo. II, 497. — 351. „*redit porrecta*, pro: it, procedit, est porrecta, accipies. Vulgaris ratio erat *sita est*, *iacet* Scythia, palus Maeotis, Ister et Rhodope; sed ut *flectit se* de montibus dicimus, sic *redit* pro hoc ipso poni potuit. Similiter *vergit*, *tendit*, mons ad septemtrionem. Ceterum poëta e more latius septemtrionem declarat per Thraciam, quae saltem a meridie finem illius constituere videri potest. - - - *medium sub axem*, [i. e. recta ad septemtrionem] sub polum, non ex geographica ratione poni, patet per se.“ *H.* Noli tamen putare *redire* idem significare posse, quod procedere. Imo *redire* hic respicere videtur curvum, inflexum montis tractum, qui, a meridie ad septemtrionem porrectus, inde semicirculum ducens meridiem versus redit (*sich herumzieht*). Ceterum de ipsa *Rhodope* cf. adnott. ad Ecl. VI, 30., de *axe* pro polo posita ad Geo. II, 271. *Thracia* vero, ubi Rhodope quaerenda, a posterioribus scriptoribus haud raro terris septemtrionalibus adiungitur. Cf. infra Geo. IV, 517. ibique adnott. Accuratius de hac re egit Voss. ad h. l. — 354. „*Sed iacet terra late*, *informis aggeribus niveis et alto gelu*, *septemque in ulnas* ea *adsurgit*, sc. his ipsis aggeribus nivis et alto gelu seu glacie. Poëtica ratione extulit, quod vulgare erat: *nix*, qua terra obducta est, *adsurgit in septem ulnas*.“ *H.* — Rectissime Wagn. Qu. Virg. XXXIV, 3. hunc locum inter eos refert, ubi alterum Verbum finitum per Copulam adiectum pro Participio est positum (vid. ad Ecl. VI, 20. VIII, 97. Geo. II, 56. 207. etc.), ut sensus sit: Terra iacet informis gelu adsurgente in altitudinem septem ulnarum. Poëtam vero ornatus causa hic et in seqq. rem nimis augere et in maius extollere, non est quod moneam. Ceterum ut hic Virgilius terram ob hiemem *informem* dicit, ita Hor. Od. II, 10, 15. *hiemes* ipsas *informes* vocat. — 357. Cf. Horat. Carm. I, 22, 17 sq. *Pone me pigris* etc. *Tum* in descriptionibus ad res connectendas usurpari, docet Wund., coll. Tibull. I, 3, 71. Vid. imprimis Iahn. ad Ecl. III, 10. p. 373. ed. II. — „*umbrae* sunt nebulae et caliginosum etiam interdiu coelum per maiorem anni partem. Tres hi versus ex Homero versi Odyss. XI, 15—19. Cf. Tibull. IV, 1, 65 sq. Val. Fl. III, 399. Ovid. Met. XI, 592.“ *H.* Similiter Lucr. V, 640. de *gelidis frigoris umbris* loquitur. Voss. praeter Homeri l. l. confert Pind. Isthm. IV, 29. Diod. V, 25. 26. Lucan. IV, 103. Curt. VII, 3. — 358. *invectus equis*, curru, ut Homer. ἵπποις pro ἅρματι. Cf. Nitzsch. ad Hom. Od. V, 371. Ruhnk. ad Ovid. Her. I, 46. Burm. ad Ovid. A. A. I, 214. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 7, 77. Vol. I. p. 391. — „359. *rubro - - aequore* non proprio vocabulo, sed ornante, pro rubescente a sole, igneo. — 360. Ornatissimi versus de glacie, ex repentino gelu, [quibuscum cf. simillimus Ovidii locus Trist. III, 10. imprimis inde a v. 25.].

Undaque iam tergo ferratos sustinet orbis,
Puppibus illa prius, patulis nunc hospita plaustris;
Aeraque dissiliunt volgo, vestesque rigescunt
Indutae, caeduntque securibus humida vina,
Et totae solidam in glaciem vertere lacunae, 365
Stiriaque impexis induruit horrida barbis.
Interea toto non secius aëre ninguit:
Intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis

Mollesque luti concrescere crustas dixisse ante eum Lucretium VI, 626. notant Interpp. Idem *ferratos rotarum orbes* VI, 550.“ *H.* Wund. conferri iubet Plinium Paneg. c. 12. *Danubius - - duratus glacie ingentia tergo bella transportat.* — 361. *orbes* pro rotis s. plaustrorum tympanis iam supra v. 173 legimus. — 362. *Puppibus - - hospita* etc.; quae antea naves hospitio quasi excepit, i. e. tulit, nunc *plaustra* (vid. ad Geo. I, 163.) fert, sustinet: *patula* autem plaustra sunt ampla, lata, ut apud Ovid. Met. VIII, 676. *patula canistra*, apud Plin. XXXVI, 9, 14. §. 3. *patulae in latitudinem naves* etc. Recte enim Heyn. post Burm. aliosque *patulis* ad *plaustris* refert ex canone illo, alterum potius ornandum esse epitheto, quam nomen prius, unde maior orationis vis exsistat. Burm. *patula plaustra* de apertis, non tectis et constratis accipit. Alii, ut Wakef. ad Lucr. VI, 550., *patulis*, quod Commate a seqq. seiungunt, ad *puppes* referri malunt. Sed (quod iam Iahn. docuit) obstat Adverb. *prius*, quod quum oppositum sit voc. *nunc*, extremum locum tenere debet. — 363. „*Aera dissiliunt*, ut Geo. IV, 135. 136. *saxa gelu* rumpuntur. De aereis vasis e gelu ruptis fuit fama ex Eratosthene ap. Strabon. II. p. 126. — 364. *humida vina*, h. e. alibi fluida. Non itaque otiosum epitheton, ut apud Quinctil. Inst. VIII, 6, 40. Locum expressisse videtur Ovid. Trist. III, 10, 23. 24. [*Udaque consistunt, formam servantia testae. Vina: nec hausta meri, sed data frusta bibunt.*] Burm. laudat Statii Intpp. ad Theb. IV, 1. et Macrob. Sat. VII, 12. — Vini usum in terris, quae cerevisia utebantur v. 379., non satis commode memorasse Maronem, alii viderunt. — *lacunae* pro lacubus ac stagnis.“ *H.* „Sed post *flumina concreta glacie* v. 360. quis scire laborat, an et *stagna* frigus sentiant? praesertim loco tam inepto, ubi de vi frigoris in *aëre* et *vino* agitur. Mihi verba *caeduntque - - vina* versu sequenti plenius exponi — quam explanandi rationem non respuit Geo. III, 160. 161. — et *lacunae* pro *lagenae* accipiendum, vel, si mavis, ita scribendum esse videtur. Verba *lagena*, *laguna*, *lacuna* ex una origine derivanda, eorumque significationes et scripturam confusam esse, notavit eruditissimus Latinitate Forcellini sub v. *lagena*.“ Ita *Wund.*, cui adsentiens Bothius vere *lagunae* edidit. Sed recte Iahn. docet, huic vel lectioni vel explicationi obstare verba addita *totae in glaciem vertere*, et gradatione in his usum esse Virgilium. *Lacuna* pro aquae collectione, stagno, lacu, legitur etiam supra Geo. I, 117., apud Lucr. VI, 551. Mart. IV, 4. et alibi; ut mare ipsum a Lucr. III, 1045. et V, 792. *salsae lacunae*, ab Auct. ad Herenn. IV, 10, 15. *Neptuniae lacunae* vocatur. — *vertere* pro: se vertere, i. e. solent se vertere. Vid. adnott. ad Geo. I, 49. (itemque ad Ecl. IV, 45. Geo. I, 333. Aen. I, 234.) — 366. Cf. Ovid. Trist. III, 10, 21. *Saepe sonant moti glacie pendente capilli, Et nitet inducto candida barba gelu. — induruit.* Vid. adnott. ad Geo. I, 49. — 367. *non secius* Heyn. explicat: non minus, atque ante, coll. Geo. II, 277.; rectius Vir. doct. in Seebodii Nov. Bibl. crit. T. VIII. Vol. II. p. 1192. (a Wagn. laud.): quam saevum frigus, tam multae nives. — *toto aëre ninguit*, est totus aër nive cadente repletus. — 368. „*pruinis* pro nivibus. Videtur počta h. l. certasse cum Homero Il. XII, 278—286. praeclaro loco. Accipe de repentinis nivibus per eos quoque dies, quibus pecudes stabulis emissae pascuntur.“ *H.* —

Corpora magna boum, confertoque agmine cervi
Torpent mole nova et summis vix cornibus exstant.
Hos non immissis canibus, non cassibus ullis,
Puniceaeve agitant pavidos formidine pinnae;
Sed frustra oppositum trudentis pectore montem
Comminus obtruncant ferro, graviterque rudentis
Caedunt, et magno laeti clamore reportant.
Ipsi in defossis specubus secura sub alta
Otia agunt terra, congestaque robora totasque
Advolvere focis ulmos ignique dedere.
Hic noctem ludo ducunt, et pocula laeti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.

369. *Corpora magna boum.* Cf. adnott. ad Aen. I, 193. Wagn. Vol. V. *bovom* edidit. Vid. adnott. ad v. 419. Ceterum videtur hic locus contradicere iis, quae v. 352. legimus. Sed hic cogitat poëta de bobus plaustra vehentibus. Cf. v. 361. et Ecl. VII, 53. — 370. *moles nova*, sc. nivis, Heynio est insolens, rectius eidem Viro docto, quem modo laudavimus, recens lapsa. Ceterum Heyn. recte docet, quod hic *molem* (nivis), idem v. 373. esse *montem.* — 372. „*formidinem* hic funiculum illum venatorum, plumis intextum, esse, quo cervi territi in retia aguntur, obvium est. Cf. Aen. XII, 750. IV, 121. et Sen. Hippol. 46. *picta rubenti linea penna vano cludat terrore feras.*“ *H.* Vid. etiam Lucan. IV, 437. et Sen. de ira II, 12. Accuratius de hac *formidine*, τῇ μηρίνθῳ Graecorum, agit Nemes. Cyn. 303 sqq. — 375. „*magno l. cl. reportant.* Imitatus est hunc locum Silius XII, 253. *Galeam magno sociûm clamore reportans.* — 376. Vita populorum borealium declarata per ea, quae de Thracibus et Sarmatis narrari solebant, partim etiam de Germanis.“ *H.* Wagn. conferri iubet Tac. Germ. c. 16. ibique Brot.

Ipsi, dum cetera rigent, ut recte Wagn. haec explicat Qu. Virg. XVIII, 2, 6. Cf. adnott. ad Geo. II, 527. — „*defossos specus* pro fossis dixit, ut in Cul. 273. *defossas domos* pro subterraneis. *Defodere* est proprie alte fodere, mox et fodiendo aliquid condere.“ *H.* Plerumque de rebus dicitur, quae infodiuntur, ut supra Geo. II, 507.; interdum vero etiam de terra ipsa, quae alte effoditur, ut apud Hor. Sat. I, 1, 42. *quid iuvat te pondus auri Furtim defossa timidum deponere terra.* — 377. *totas | que.* Vid. adnott. ad Geo. II, 69. 344. 443. et alibi. — 378. *advolvere*, advolvere solent, ut modo v. 365. *vertere.* — 379. *noctem*, tempus longae hiemis ob caliginem nocti simillimum. Cf. v. 357. 358.— *ludus* de omni genere hilaritatis, de cantu, saltu, alea etc. intelligendum Vid. interpp. ad Val. Fl. I, 251., qui hunc locum imitatur; *ducunt* vero est transigunt, exigunt usque ad finem, ut Prop. IV, 6, 85. *noctem ducere carmine* et Ovid. Met. XII, 159. *noctem sermone trahere.* Sic etiam *producere noctem alloquiis* apud Lucan. X, 173., *noctem producere vino* ap. Martial. II, 89. etc. et nostro loco simillime Stat. Theb. VIII, 220. *vario producunt sidera ludo.* Cf. imprimis Obbar. ad Hor. Ep. I, 5, 9 sqq. Vol. I. p. 257. et quos ille laudat. Eodem sensu Aen. IV, 560. *ducere somnos.* — 380. „*pocula vitea*, vinum, [vid. Ecl. VIII, 28. ibique adnott.] *imitantur fermento*, hordeo seu frumento fermentato, h. e. cerevisia, *atque sorbis.* Franc. *froment;* notabilis locus, utpote de cerevisia e frumento cocta. Tac. Germ. 23. *Potui humor ex hordeo aut frumento, in quandam similitudinem vini corruptus.*“ *H.* Alibi *fermentum* esse ζύμην Graecorum, nostrum *Sauerteig*, satis notum. Cf. Plin. XVIII, 11, 26. De Gallorum et Germanorum cerevisia cf. Plin. XIV, 22, 29. et XXII, 25. 82. — *sorbis.* „Hoc quidem vinum nullo Romanis usu frequentatum; nam eius ne mentionem quidem faciunt R. R. antiqui auctores; et Pallad. II, 15, 4. *Item ex sorbis maturis, sicut ex piris, vinum fieri traditur et acetum.*

Talis Hyperboreo Septem subiecta trioni
Gens effrena virum Rhipaeo tunditur Euro
Et pecudum fulvis velatur corpora saetis.
Si tibi lanitium curae, primum aspera silva
Lappaeque tribulique absint; fuge pabula laeta;
Continuoque greges villis lege mollibus albos.
Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,

Memorat tamen Plinius inter reliqua vini fictitii genera XIV, 16, 19. §. 3. Est autem *sorbus* nobis *Sperberbaum, Arlesbeere*. Cf. Plin. XV, 21, 23." *H.* Adde Dioscor. I, 175. Theophr. h. pl. III, 12. Varr. R. R. I, 59, 3. Cat. R. R. 7, 5. Colum. V, 10, 19. XII, 16, 4. Pallad. II, 15, 1. 4. alios. Graecis ἡ ὄα, οἴη, οὔα, bacca τὸ ὄον, Gallis, Italis et Hispanis etiam nunc *Sorbe, Sorba,* (Gallis etiam *Cormier*) vocatur. Wagn. in edit. min. *fermento atque sorbis* pro sorbis fermentatis positum putat. — 381 sqq. „Ita agunt gentes boreales. *Septemtrio* seu *septem triones*, h. e. boves, quasi *teriones* a terendo dicti (vid. Varr. L. L. VI, 4. et Gell. II, 21.), sidus, antiquis Graecis ἅμαξα appellatum, quia sub plaustri specie septem versus polum arcticum stellas repraesentabant; ut fortasse *septemtrio* sit *septem* stellarum *terio* seu currus. In plaustri locum mox ursa maior et minor, aut altera certe (Hom. Odyss. V, 273.) successit: vid. Arat. Phaenom. 27. et cf. Aen. I, 744." *H.* — *Septem subiecta trioni.* Eadem tmesis invenitur apud Cic. N. D. II, 41, 105. (ex Arateis) *Stellae, Quas nostri Septem soliti vocitare triones*, et Ovidium Met. I, 64. *Scythiam Septemque triones.* — 382. *Gens effrenorum virorum*, h. e. immanium, ferorum. — *Eurum* hic pro quocumque vento dictum putat Heyn.; sed quum Eurus septemtrionalibus regionibus imprimis sit infestus, causa non patet, quidni eum proprie hic dictum capiamus. *Rhipaeus* vocatur a montibus Rhipaeis, de quibus vid. adnott. ad Geo. I, 240. et Voss. ad h. l. — 383. *velatur* recte Heins. reposuit e tribus Codd., inter quos Rom.; ut hic notissimum illum habeamus graecismum *gens velatur corpora*, quemadmodum Aen. III, 545. *capita Phrygio velamur amictu*, VIII, 662. *scutis protecti corpora longis* etc. Cf. adnott. ad Ecl. I, 55, II, 3. et alibi. Wakef. ad Lucr. IV, 591. coni. *vallatur*, quod iam Naugerium in Ald. 3. exhibuisse docet Heyn. Plurimi Codd. *velantur*, quam lectionem Cort. ad Lucan. IV, 267. non debebat defendere, quum vicinum Pluralem *corpora* librariis fraudem fecisse appareat. Bryantus et hunc versum totum rescidit. Vid. supra ad v. 362. Ceterum *tunditur et velatur corpora* dictum pro: tunditur, velata habens corpora. Vide supra ad v. 354. De ipsa re Voss. conferri iubet Melam II, 2. Ovid. Trist. l. l. v. 19 sq. Iustin. II, 2. Senec. ep. 90. — 384 sqq. Sequuntur praecepta de lanarum studio usque ad v. 393. Vid. Colum. VII, 3, 9. 4, 4. De *lappis* et *tribulis* cf. Geo. I, 153. *Lappaeque.* Vid. adnott. ad Ecl. IV, 51. — 385. *fuge pabula laeta.* Heyn. conferri iubet Colum. VII, 2, 3. *pretiosiores lanae habentur - - quae circa Parmam et Mutinam macris stabulantur campis.* De epitheto *laetus* vid. adnott. ad Geo. I, 1. Schrader. male coni. *pabula tetra.* — 386—389. „Ita omnes auctores R. R. post Democritum: Geop. XVIII, 6. Varr. R. R. II, 2, 4. Colum. VII, 2, 6. 3, 1. Pallad. VIII, 4, 2. Plin. VIII, 47, 72. Aristot. Hist. Anim. VI, 13. cf. Calpurn. Ecl. II, 36 sqq." *H.* — *Continuo.* Vid. ad Geo. I, 60. — 387. *ipse* totum arietem distinguit a singula eius parte, *lingua.* Cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 467. (qui comparat Geo. IV, 542. et Aen. XII, 300 sqq.) et quae de simillimo huius Pronominis usu ad Geo. II, 296. adnotata vides. — *Illum*, scil. arietem, quod, ut saepe apud poëtas, ex relativa sententia (*quamvis aries* etc.) huc trahendum. Sic alibi Subiectum sequitur demum in secundaria sententia a Coniunctione aliqua pendente, velut Geo. IV, 33. *Ipsa autem, seu - - seu lento fuerint alvearia vimine texta, Angustos habeant aditus.* Aen. XII, 641. *Occidit infelix,*

Nigra subest udo tantum cui lingua palato,
Reiice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum, plenoque alium circumspice campo.
Munere sic niveo lanae, si credere dignum est,
Pan, deus Arcadiae, captam te, Luna, fefellit,
In nemora alta vocans; nec tu adspernata vocantem.
At, cui lactis amor, cytisum lotosque frequentis
Ipse manu salsasque ferat praesepibus herbas.
Hinc et amant fluvios magis, et magis ubera tendunt,
Et salis occultum referunt in lacte saporem.

---

ne nostrum dedecus Ufens Adspiceret etc. — 389. *Reiice.* Wagn. Vol. V. *Reice.* Vid. ad Ecl. III, 96. — 390. *Nascentem.* Vid. adnott. ad Ecl. IV, 8. — *pleno campo* pro vulgari: e toto grege, qui campum implet. — 391. „Fabula e Nicandro sumpta, qui Georgica et ipse scripserat. Vid. Macrob. Saturn. V, 22. Pan, in arietem mutatus, nivei velleris pulchritudine Lunam in nemorum recessus pellexerat. — *munere* lanae niveae, h. e. pretio; nam *munus* (Wagnero docente) dicitur quidquid aptum est ad gratiam et amorem vel significandum (ut Geo. IV, 520.), vel conciliandum (ut h. l.). Voss. *munus* minus recte interpretatur *einnehmende Pracht*, coll. Prop. I, 2, 4., ubi *peregrina munera* sunt ornamenta. Aptius comparat Plaut. Poen. V, 4, 3. *munera meretricum.* — *si credere dignum* legitur etiam Aen. VI. 173. Ovid. Met. III, 311. et alibi. Cf. de hoc usu formulae *dignum* est (pro par est, fas est, decet, ut apud Graecos *δίκαιος* pro *ἄξιος*) Heins. ad Sil. III, 95. Rupert. ad Liv. I, 14, 3. et quos laudant Hand. ad Wopkens. Lect. Tull. p. 80. Bentl. ad Hor. Sat. II, 1, 85. et Gierig. ad Ovid. Fast. I, 401. — 392. *Pan, deus Arcadiae.* Vid. Ecl. X, 26. — 394—403. „Nunc de lactis studio. E Varrone II, 2, 19. cf. Pallad. XII, 13, 8. Geopon. XVII, 12. et 19.“ *H.* De *cytiso* cf. adnott. ad Ecl. I, 79. *Lotus* autem hic non est arbor illa, de qua ad Geo. II, 84. diximus, sed ea herba pratensis, qua iam apud Homerum (Il. II, 776. XIV, 348. XXI, 251. etc.) pecora vescuntur, Trifolium melilotus officinalis *Linn.* (*Steinklee*). Cf. Dioscor. IV, 71. Theophr. h. pl. VII, 9. IV, 10. Plin. XXI, 9, 29. Pallad. XI, 14, 8. aliique. — 395. *Ipse. Ille*, quod, quum in plurimis et optimis libris, etiam Rom., legatur, praeferendum censet Heyn., in priore edit. etiam Iahn. commendaverat, qui tamen in edit. II. iure ad alteram lectionem reversus est, bene intelligens opponi rusticum ipsum capellis, hac loci sententia: qui lactis causa gregem alit, is non sinat, ut pecudes sibi in pascuis salsas herbas conquirant, quibus sitis excitatur, sed ipse sua manu salsas herbas iis ferat. Paullo aliter *Wagn.* (qui etiam conf. in Qu. Virg. XVIII. p. 466.): „Recte *ipse*, quod Pronomen notandis rebus contrariis inservit. Nam quum antea ei, cui lanitium curae sit, praecceperit poëta, ut laeta et larga pabula fugiat, nunc contrarium facere iubet eum, qui lactis causa gregem alat.“ Formula autem *ipse manu*, i. e. mea, tua, sua manu, Virgilio satis frequentata. Cf. Geo. IV, 329. Aen. II, 321. 645. III, 372. V, 241. 499. VII, 143. 620. XI, 74. — *salsas herbas* Voss. interpretatur herbas sale mixtas coll. Arist. h. an. VIII, 10. Colum. VII, 3. et Pallad. XII, 13. — 396. *magis et magis* pro vulg. *magis ac magis* (quod librariis debetur satis nota illa formula *magis ac magis*, *magis atque magis* deceptis, qui etiam Geo. IV, 311. *ac* inter *magis magis* intruserunt) ex Medic. aliisque bonis Codd., inter quos etiam Rom. videtur esse, cum Wagn. revocavi. Apertum est enim, h. l. alterum *magis* ab altero per *et* seiungendum esse. Cf. etiam Hand. Turs. III. p. 565. — „*tendunt* (s. distendunt, distentant, ut alibi, v. c. Ecl. IX, 31.) *ubera* lacte. Nam pinguescunt oves potissimum ex potu. No-

Multi iam excretos prohibent a matribus haedos,
Primaque ferratis praefigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsere horisque diurnis,
Nocte premunt; quod iam tenebris et sole cadente,
Sub lucem exportant calathis — adit oppida pastor —

---

tavit iam Arist. Hist. An. VIII, 10. — 398. Ut lactis maiorem copiam habeant, multi haedos non submittunt capellae, sed statim a matre depellunt subolem (et v. c. vendunt, mactant etc.). — *Multi* (eadem orationis forma Geo. I, 225. cf. 193.) *prohibent haedos a matribus* et *excernunt*, seu secernunt, amovent, hinc ornate *prohibent excretos*." *H.* Servius *excretos* interpretatur validiores, duxitque adeo ab *excrescere*, in quo eum sequitur Ruddim. I. p. 229. not. 49. et II. p. 223. propter additum *iam*; sed recte cum Heyn. consentit *Voss.*, nisi quod *iam*, ab Heynio minus recte pro *porro* acceptum, comparans supra v 187. *iam depulsus* et similes locos, explicat *statim* (postquam excreti sunt). Quae vox si nihil aliud sibi vellet, quam transitum parare (quae Wagneri est sententia), ei videtur in principio sententiae collocanda fuisse. Hand. autem in Turs. III. p. 142 sq. malit coniungere *multi iam*, quod pro *multi adeo* dictum sit. Ceterum Wagn. in edit. min. locum sic interpretatur: „Multi prohibent hoedos recens natos a lacte matrum ita, ut eos aut separent (*excretos*), aut capistrum ori praefigant," ut copula *que* vim habeat disiunctivam, de qua re diximus ad Geo. I, 442. — „*Capistra περιστομίον*' genus aculeis insertis, quod non quidem os obturet, sed, si uberibus os admoveant, matrem pungat, eamque recalcitrare faciat." *H.* Simile erat illud capitis vinculum, quod asinis et equis adhiberi solebat, quodque eodem *capistri* nomine vocant Varr. R. R. II, 6, 4. Ovid. Met. X, 125. aliique. Ceterum *ora praefigere capistris* per hypallagen dictum pro capistra praefigere oribus. — 400. *mulsere*. Hanc Perfecti formam, laudato hoc ipso loco et Ennii Ann. VII., (p. 72. Hessel.), alteri *mulxi* praefert Prisc. IX, 9, 50. p. 870. P. Cf. etiam Ruddim. I.p. 221. — 401. „*Nocte premunt*, h. e. inde figurant caseum [cf. adnott. ad Ecl. I, 35.]; quod autem lac vesperi mulsere, id aut mane in urbem vendendum mittunt, aut caseum inde faciunt, et quidem compactum et durabilem, ut contra priore loco v. 401. de caseo, qui recens consumitur, loqui videtur. Sic satis expedita res videtur." *H.* Eadem est Wagneri sententia. Schirach autem p. 542. haec scribit: „Versum 401. de caseo, qui recens consumatur, et de deliciis lacteis intelligunt Burm. et Heyn. eam ob causam, quia in sequenti de caseo dicatur servando in hiemem; sed nec hoc modo omnis difficultas tollitur. Interim describit poëta varium usum lactis, ex diversitate temporis, quo mulgetur; hoc proprium poëtae consilium iam animadvertit Cerda. Lac igitur matutinum non venditur, sed praeter id, quod die consumitur, vesperi in caseum premitur: lac vespertinum, illud demum divenditur mane in oppidis, aut praeparatur cibus in hiemem. At qua ratione? puto, ut in butyrum coagulent et ceteros huiusmodi cibos efficiant, quibus in hieme, quum lac deficit, aeque delectentur;" quae sane sensum loci rectissime videntur reddere. — *iam tenebris* opponi praecedentibus *surgente die*, quisque videt. Cf. etiam Wagn. Qu. Virg. XXIV, 1. — 402. Exportant *calathis* vimineis, vitibus. Cf. Copae v. 16. Calpurn. Ecl. II, 77. IX, 34. Colum. VII, 8. a Voss. laud. De aliis calathis ad Ecl. V, 71. diximus. — *Exportant.* Wagn., putans hunc Pluralem deberi praegresso *premunt*, et memor haud raro Partic. Praes. cum tertia Pers. Plur. Praes. confundi (velut Aen. I, 57. *tenent* Medic. a m. pr. pro *tenens;* III, 527. *stant* Med. pro *stans;* VIII, 43. *recubant* Med. a m. pr. pro *recubans;* X, 540. *superstant* Med. pr. pro *superstans;* X, 696. *manent* Med. et Pierii Obl. pro *manens*) recepit Scaligeri (ad Catull. LXII.) coniecturam *exportans* (in quo eum sequitur Ladew.). Sed quum parallelismus membrorum, quem vocant, Plura-

Aut parco sale contingunt hiemique reponunt.
Nec tibi cura canum fuerit postrema, sed una
Velocis Spartae catulos acremque Molossum
Pasce sero pingui. Numquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem incursusque luporum,
Aut impacatos a tergo horrebis Hiberos.
Saepe etiam cursu timidos agitabis onagros,
Et canibus leporem, canibus venabere damas;

lem requirere videatur, neque commode sibi opponantur: quod mane et medio die mulserunt, nocte premunt, quod vero vesperi (mulserunt, aut) exportans adit oppida pastor aut - - hiemi reponunt, non video, cur omnium librorum lectionem (cui etiam patrocinantur Priscian. XIV, 50. atque Serv. ad Ecl. III, 5. et Geo. I, 67.) reiicere potius, quam, ea servata, verba *adit oppida pastor* explicationis causa per parenthesin adiecta habere malimus, quibus quo exportent rustici, accuratius indicetur. — 403. „*parco sale*, quia *et nimio sale imbui* potest. Cf. Colum. VII, 8, 5. ibid. §. 4. *caseus rursus torrido sale contingitur*." *H.* Cf. etiam Celsus de med. II, 24. in. *quae - - contacta sale modico sunt*. *Contingere* pro inficere redit infra v. 448. Cerda dubitat, utrum a *tango*, an a *tingo* deducendum sit; sed haud dubie praestat de *tangendi* verbo cogitare; quamquam verum est, haec duo verba saepissime confundi. (Vid. Burm. ad Ovid. Epist. XIX, 44. Fast. IV, 439. et Calpurn. Ecl. V, 54.) Eichstaedt. in Ind. Lucret. distinguit quidem inter *contingere* et *continguere*, sed fatetur etiam, in plerisque locis dubitandum esse, an non illud, et exquisitius, positum sit, et Wagn. Vol. V. et in edit. min. h. l. vere scripsit *continguunt*, quum Med. ubique exhibeat *tinguere*, quod verum esse ostendat etiam compositum verbum *distinguere*. Cf. eius Orth. Verg. p. 478. — 404—13. Locus de utilitate, quam canes pastoribus praestent. Heyn. confert Hesiod., qui praeiverat Ἔργ. 604, 605. Varr. II, 9. Col. VII, 12. et Plin. VIII, 11, 61 sq. — 405. „*Spartani canes* (qui v. 345. *Amyclaei*) *veloces*, imprimis sagacitate et odoratu praestantes, venationi, *Molossi* autem ex Epiro quum venationi tum gregum curae adhiberi soliti." *H.* De canibus *Spartanis* vid. supra ad v. 44., de *Molossis* autem Aristot. h. an. IX, 1. Hor. Sat. II, 6, 114. Prop. IV, 8, 24. Lucan. IV, 440. Mart. XII, 1. Grat. Cyneg. 107. alios. Utrosque, ut hic Virg., coniungunt etiam Hor. Epod. VI, 5. *Molossus, aut fulvus Lacon, Amica vis pastoribus*, et Nemes. Cyneg. 107. *Seu Lacedaemonio natam, seu rure Molosso, Non humili de gente canem.* — 406. *Pasce sero pingui.* Expresserunt h. l. Nemes. Cyneg. 159. et Gratius Cyneg. 307. — 407. „*stabulis furem horrebis.* Wund. confert Iuven. VI, 17. *timere furem pomis.* — 408. „Eodem, quem saepe iam vidimus, poëtarum more communi, pro quocumque abigeo et praedone (qui Hesiodo ἡμεροκοίτης ἀνήρ l. c.) *Iberum* posuit, quia ea gens rapinis et praedationibus infamis, imprimis quum nondum satis perdomita esset; hinc *impacatos Iberos* appellat. Cf. Varr. R. R. I, 16, 2. et L. I. ff. de *abigeis*." *H.* Ceterum *Hiberos* potius ex Med. auctoritate scribendum, quod ipsum Wagn. in edit. min. exhibet. Vid. supra ad v. 350. et Oudend. ad Lucan. II, 50. — *a tergo* pro in vicinia habitantibus dictum putat Heyn.; sed potius Italiae superioris s. Galliae Cisalpinae situs respicitur, cui Hispani omninoque occidentales populi *a tergo* habitare commode dici poterant. Wagn. tamen, fortasse rectius, in edit. min. haec adnotat: „*a tergo* veniunt, qui insidiantur." — 409. „*Onagros*, ferum asinorum genus, Phrygiae et Lycaoniae, Arabiae, ut nunc Syriae, nec non Africae quum assignent veteres (vid. Varr. R. R. II, 6, 3. Plin. VIII, 44, 66.), nemo in Italiae silvis esse memorat. Itaque poëtico more, quum omnino feram, quae canibus agitari posset, nominare vellet, certum quoddam genus, utque oratio doctior esset, minus notum posuit. Sic supra [II, 374.] *uros*, sic *cervos* alibi." *H.*

Saepe volutabris pulsos silvestribus apros
Latratu turbabis agens, montisque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.
Disce et odoratam stabulis accendere cedrum,
Galbaneoque agitare gravis nidore chelydros.
Saepe sub immotis praesepibus aut mala tactu
Vipera delituit, coelumque exterrita fugit;
Aut tecto adsuetus coluber succedere et umbrae,
Pestis acerba boum, pecorique adspergere virus,

— 411. *volutabrum*, locum indicans, in quo sues volvuntur, legitur etiam apud Arnob. VII, 224. *Quum ad ultimum porculi coenum vobis profunderent ex volutabris horrentibus, lutosis, et voraginibus sumptum.* — 412. „*agens*, urgens, ad ornatum adiectum, ut alibi: Aen. I, 191. *et omnem Miscet agens telis nemora inter frondea turbam*, et IV, 70. *cerva, quam fixit pastor agens telis.*“ *H.* Cf. etiam supra Geo. II, 311. infra v. 470. et Lucr. V, 524. *aër Vorsat agens igneis*, ubi vid. Wakef. Burm. inspici iubet adnot. suam ad Val. Fl. III, 40. — 413. Cod. Vratisl., duo Codd. apud Lucan. VIII, 290. et Schol. Stat. Theb. IV, 223. *Ingenti clamore*, ut supra v. 43., quod Burmanno praeferendum videtur, quum hic non agatur de cervo, an magno, an exiguo sit corpore, sed de canibus, in quibus, ut latratus, ita et ingens clamor probetur (Varr. R. R. II, 9. Colum. VII, 12.). Sed vide ad Aen. I, 192. — *premere*, premendo, urgendo ad retia agere. — 414—439. „Praecepta de cavendis noxiis animantibus. Vide Colum. VII, 4, 6. Geop. XVIII, 2. Ante oculos poëta habuit Nicandri Ther. 35. 51—53. (*βαρύοδμος ἐπὶ φλογὶ μοιρηθεῖσα χαλβάνη* etc.). Nostri vestigia pressit Calpurn. Ecl. V, 86 sqq. De *cedro*, fortasse iunipero oxycedro, vid. ad Geo. II, 443. — 415. Plin. XI, 25, 56. *Dat et galbanum* (succum viscidum) *Syria in eodem Amano monte e ferula* (de qua vid. ad Ecl. X, 25.). *Sincerum si uratur, fugat nidore serpentes.* Eiusdem *ferulae* etiam radix adversus morsus serpentum adhibebatur. Vid. Sammonicum de Medic. 846.“ *H.* De *galbano*, Graecorum *χαλβάνῃ*, (Bubone Galbano *Linn.*) praeterea cf. Dioscor. III, 97. Theophr. h. pl. IX, 7. Plin. XXIV, 5, 18. Calpurn. Ecl. V, 89. Lucan. IX, 916. et infra Geo. IV, 264. ibique adnott. — „*graves chelydros* dixit, (ut inf. 451. *elleboros graves*, graveolentes, ex ipsa natura), quia sunt fetore intolerabili quasi putris ulceris. Vid. Nicand. Theriac. 411 sqq. (p. 27. ed. Gorr.).“ *H.* Wagn. in edit. min. *graves* fortasse rectius explicat per „periculum facientes gregi“ (cf. adnott. ad Ecl. X, 75 sq.); quamquam *gravis* de foedo odore legitur etiam apud Hor. Epod. XII, 5. *an gravis hirsutis cubet hircus in alis.* Cf. etiam Geo. IV, 49. De *chelydro* autem vid. adnott. ad Geo. II, 214. — 416. Heyn. conferri iubet Colum. VII, 4. 6. *Stabula vero frequenter everrenda et purganda - - nec tantum coeno aut stercore, sed exitiosis quoque serpentibus tecta liberentur.* De *vipera* vid. Plin. X, 62, 82. — *immotis praesepibus*, i. e. diu non loco motis, excussis, a sordibus purgatis, ut iam Burm, interpretatur, qui tamen et alteram profert explicationem, ut praesepia, quae fixa et certo semper sint loco, opponantur mobilibus, quae transferri possint. — *mala tactu*, noxia, si tangitur. Cf. Lucr. II, 408. *Omnia - - bona sensibus, et mala tactu.* — 417. *delituit coelumque fugit*, i. e. lucem exosa delituit. Cf. Wagn. Q. Virg. XXXIV, 3. et supra v. 354. *Coelum* pro luce etiam Aen. VI, 896. positum videtur, ubi vid. adnott. Heyn. minus recte: „lucem stratis motis admissam.“ — 418. „*Coluber* quod serpentis genus sit, satis constitutum nondum vidi. Videtur h. l. pro quocumque serpente dici, nec tamen ex mitiore et domestico genere, quia solet *pecori virus adspergere:* Aen. II, 471. *mala gramina pastus coluber* est.“ *H.* Vossio hic intelligendus videtur Coluber Natrix *Linn.* (*die Ringelnatter*), quem in stabulis lacti insidiari constet. — 419. *boum*,

Fovit humum. Cape saxa manu, cape robora, pastor,
Tollentemque minas et sibila colla tumentem
Deiice. Iamque fuga timidum caput abdidit alte,
Cum medii nexus extremaeque agmina caudae
Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbis.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
Squamea convolvens sublato pectore terga
Atque notis longam maculosus grandibus alvum,
Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus et dum
Vere madent udo terrae ac pluvialibus austris,
Stagna colit, ripisque habitans, hic piscibus atram

Medic. hic et alibi *bovum;* ut etiam apud Cic. de Rep. II, 9. a. m. pr.; et sic ubique Wagn. Vol. V. edidit. — 420. „*Fovit humum.* Magis explicite Geo. IV, 42. 43. *effossis latebris sub terra fovere larem.* Fovet locum is, qui multum et assidue in eo moratur; sic *castra fovere* Aen. IX, 57. et sic *fovere latebras in humo;* hinc magis poëtice *fovere humum.* Mox *Cape saxa.* Ita pugnantem inducit pastorem in Culice 155 sqq. et 190." *H.* — 421. *Tollentem minas*, capite sublato minantem. — *tumentem* ira et furore, respectu simul habito veneni, quo coluber tumescit. Cf. Aen. II, 381. *Attollentem iras et caerula colla tumentem.* Ovid. Met. III, 33. *Igne micant oculi; corpus tumet omne veneno.* ibid. I, 460. *Stravimus innumeris tumidum Pythona sagittis* etc. Heyn. confert. Nicand. Ther. 179 sq. *Ψαφαρὸς δ' ἀναπίμπλαται αὐχὴν Ἄχριτα ποιφύσσοντος.* — *sibila colla*, quae sibulum edunt, ut Aen. II, 211. *sibila ora.* — „*deiice*, [s. *deice*, ut Wagn. Vol. V. exhibuit: vid. supra ad v. 389.] quia *tollentem minas*, h. e. sublato pectore et capite minantem. Variavit versum poëta Aen. II, 381. — 422. *caput abdidit alte*, in terrae latebras sese propipiens; tamen vel sic feriri potest parte sui extrema. — 423. *nexus*, orbes, ut *κύκλοι*, proprie de serpentibus. — *extrema agmina caudae*, praeclare ad magnitudinem." *H.* Cf. Aen. V, 90. *ille* (draco) *agmine longo - - serpens.* Obbar. ad Hor. Ep. I, 3, 25. Vol. I. p. 214. hunc locum refert inter exempla Genitivi appositioni inservientis (*extrema agmina*, quae sunt *caudae*), de quo pluribus disputat. Vid. adnott. ad Aen. XII, 546. — 424. *sinus trahit orbes* pro vulg. orbes trahunt sinus. Cf. Aen. II, 204. — 425. „De *chersydro* seu *dryino* et *dryina* agit. Est etiam hic ex hydrorum genere, forma similis fere aspidi chersaeae parvae. Versus de eo Nicandri Ther. 358 sqq., quos expressit Virgilius. Videtur de eodem in Culice agi; nescio an etiam inf. IV, 458. 9. Respexit locum Statius Theb. V, 520 sqq." *H.* Chersydros in Calabria plurimos fuisse testatur etiam Solin. c. 8. — 426. *sublato pectore*, erecto; ut v. 421. Idem versus redit Aen. II, 474. Cf. adnott. ad Ecl. V, 37. — 428. *rumpuntur*, rumpunt se, erumpunt. Vid. adnott. ad Geo. I, 446. — 429. *ac pluv. austris.* Wagn. Qu. Virg. XXXV, 18. docet, praeter h. l. non nisi Geo. III, 429. IV, 225. Aen. IV, 330. 477. V, 454. 661. Part. *ac* arsin quarti pedis occupare, quod, quum versus ita in duas aequales partes dividatur, merito inelegans habeatur; quare etiam Virgilium scite sic instituisse, ut aut duarum brevium syllabarum vocabulum praecederet, aut elisione sustentarentur numeri. — 430. „Versus abest a Menag. pr.; molestum *que* et *hic*, sive ad *stagna* sive ad *ripis* referas: multo tamen molestius est, si prius adoptes. Vereor ne antiqua lectio metri metu mutata sit, quum esset: *stagna colit ripisque habitat; hic* etc. Francian. *hinc*, quod malim." *H.* Sed recte Wagn. docet, nihil mutandum esse; orationem enim sic procedere: „anguis, qui stagna colit, et, in ripis habitans, hic quidem, in stagnis, piscibus ingluviem explet, sed, postquam exusta palus, in agris saevit, homines et pecudes mordens." Quum igitur Pron. *qui* v. 428. etiam

Improbus ingluviem ranisque loquacibus explet;
Postquam exusta palus, terraeque ardore dehiscunt,
Exsilit in siccum, et flammantia lumina torquens
Saevit agris asperque siti atque exterritus aestu.
Nec mihi tum mollis sub divo carpere somnos, 435

---

ad v. 433 sq. pertineat, post v. 431. Semicolon pro Puncto posuit. — 431. „*ingluviem* improprie dixit pro ventre, ut iam Servius; nam proprie est *πρόλοβος*, ut in avibus, primum in gutture cibi receptaculum. [Cf. Colum. VIII, 5, 17.]. Laudatur Aristot. Hist. An. II. c. 17. Silius haec imitatus VI, 155—158.“ *H.* Ita apud Apulei. Met. V. p. 70. Elmenh. *Priusquam bestia ingluvie voraci me miserlam hauriret.* Saepe pro voracitate dici constat. — *atram*, h. e. exitiosam, luctuosam. Cf. Aen. VII, 525. ibique adnott. coll. cum iis, quae ad Geo. I, 129. adscripsimus. — *Improbus*, nimium avidus, vorax. Vid. Geo. I, 119. — 432. Etiam haec fluxerunt ex Nicandri l. l. — *exusta palus.* Sic Stat. Theb. III, 258. *tacent exusti solibus amnes.* Cf. etiam supra Geo. I, 107. *exustus ager*, et infra IV, 427 sq. Pauci quidam Codd. *exhausta*, male. — *terrae ardore dehiscunt.* Cf. supra II, 353. De Part. *postquam* cum Praesente constructa vid. ad Ecl. I, 31. — 433. *lumina* pro oculis, ut sexcenties apud poëtas, interdum etiam apud pedestris orationis scriptores, velut ap. Cic. Tusc. V, 39, 114. Cf. tamen adnott. ad Aen. IV, 364. — 434. „*Saevit agris*, gravius, quam serpit, incedit per agros. Nicander dixerat v. 371. *νέμεται διψήρεας ὄγμους*, incedit per *siccos agros.* — *exterritus* interpretibus negotium fecit, cum *aestu* iunctum. Simplicissimum utique est, ut *furens*, *insanus* [vel potius cum Wagn. exagitatus, in furorem coniectus] exponatur.“ *H.* Cf. supra v. 149. Burm. conferri iubet Observ. Misc. Crit. Vol. I. p. 2. et 83. Vid. etiam Obbar. ad Hor. Ep. I, 6, 11. Vol. I. p. 272. — *asper siti*, exasperatus, furens sitis impatientia. Heynio videtur reddere voluisse Graecorum *λίψῃ χαραλέος*, ut Iliad. XXI, 541. Siti autem quam maxime cruciari serpentes et in furorem coniici, res satis nota. Cf. Sall. Iug. 89, 5. *Natura serpentium, ipsa perniciosa, siti magis quam alia re accenditur.* Quod ad ipsum epitheton attinet, cf. Hor. Od. I, 37, 26. *asperae serpentes* (Aen. IX, 62. Ovid. Met. XI, 402. etc.). Ceterum hoc posterius Adiectivum per appositionem priori adiectum patet accuratiorem sententiae explicationem continere; quum sensus sit: *saevit lumina torquens*, quippe *asper siti.* Cf. Aen. III, 73. IV, 450. V, 24. XI, 85 etc. — 435. Heyn. docet, Maronem hic pastoris in Culice memorem esse; sed Culicis potius auctorem sua ex Virgilio sumpsisse, iam supra ad Geo. II, 461. vidimus. — *Nec mihi.* In prima edit. vulgarem lectionem *ne mihi* (quam postea etiam Handio Tursell. IV. p. 122. et 180. probatam vidi) defenderam, *nec - - neu* sibi non posse respondere ratus (quod praeter alios etiam Hand. Tursell. IV. p. 179. arbitratur), quum *neve* et *neu* semel positum non nisi praecedentibus Partt. *ut* aut *ne* usurpetur, *nec* autem, quamvis simplici negationi *non* interdum substituatur, numquam tamen pro *ne* ponatur; postea tamen veriora edoctus a Loersio ad Ovid. Trist. I, 1, 11. Obbario in Excurs. ad Hor. Ep. I, 11, 23. Fasc. V. p. 125. et Iahnio ad h. ipsum l., in altera edit. meliorum Codd. (inter quos Med.) et Quinct. Inst. IX, 3. scripturam revocavi, quum etiam apud Ovid. Trist. l. l. *Nec - - poliantur pumice frontes, - - Neve liturarum pudeat* et A. A. III, 683. *te - - moderate iniuria turbet, Neu sis audita pellice mentis inops*; *Nec cito credideris* legamus, et simplex *nec* haud raro pro *et ne* ponatur (ut Ecl. II, 34. VIII, 89. 102. X, 46. Geo. I, 36. II, 96. III, 96. Aen. IV, 618. IX, 150. X, 32. XI, 354. XII, 801. Cf. quos laudat Obbar. l. c.). Discrimen autem, quod in his formulis inter *nec* et *neu* intercedit, secundum Iahn. cernitur in eo, quod *nec* duas sententias coniungit, *neu* disiungit; quare *nec* usurpari soleat in iis locis, ubi posterior sententia ex priore ita sequatur, ut conclusionis Particulam addere liceat; *neve* autem usurpetur in sententiis

Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas,
Cum positis novus exuviis nitidusque iuventa
Volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens,
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.

---

oppositis aut aliqua ratione diversis. Haud tamen scio, an Virgilius hic scripserit *Neu mihi*, iterata prohibendi Particula, quemadmodum supra Geo. II, 298 sq. (ubi vid. adnott.) et alibi, quum *ne*, *nec*, *neu* in Codd. saepissime confundi constet. (Cf. praeter alios Drak. ad Liv. II, 15, 2. et XXXIV, 35, 9.) — Ceterum cum totius orationis forma cf. Geo. I, 456 sqq. et II, 315. Heyn. commemorat, Maroni hic ante oculos fuisse alium Nicandri locum Ther. 28—34. et 137. 138. — 436. *dorsum* proprie est montium (cf. v. c. Caes. B. G. VII, 44. Liv. I, 3, 3. XLI, 18, 9. Iustin. XLIV, 1, 8. Suet. Caes. 44. etc.); hinc etiam silvarum, nemorum, quibus montes sunt consiti. Hor. Sat. II, 6, 91. *Praerupti nemoris - - dorso. Burm.* haec adnotat: „Locum in nemore editiorem et ideo sicciorem puto intelligi, in quo tamquam in pulvino iacens quis dormiat. Nam et *dorsa* in mari, s. arenas constipatas et altiores reliquo fundo maris, dici, et a nautis *pulvinos* vocari, docet Serv. ad Aen. X, 303.“ — *libeat*, ut Ecl. II, 28. Prop. II, 23, 27. *Libeat tibi, Cynthia, mecum Roscida muscosis antra tenere iugis.* Cf. Burm. ad Phaedr. I, 3. — *per herbas.* Cf. supra ad v. 162. — 437. *iuventa.* Pellibus exutis nova quasi iuventa gaudere serpentes admodum pulchre finguntur. Cf. Ovid. Met. IX, 266. *Utque novus serpens posita cum pelle senecta* etc. Tibull. I, 4, 35. *serpens novus exuit annos.* Minus bene se habent, quae sequuntur v. 438. *aut catulos* etc.; quum serpentes nidos et lustra non servent, nec ulla catulorum caritate ad iram stimulentur, quod poëta a quadrupedibus bestiis male ad serpentes transtulit; quare Wagn. Qu. Virg. XL. p. 594 sq. hunc locum iis adnumerat, ubi Virgilius dormitasse videatur. Heyn. haec adnotat: „Aut *catulos* aut *ova*, quum alia serpentum genera sint vivipara, alia ovipara. Melius Cerda: aut ova, aut catulos iam ovis exclusos. Ceterum erunt, qui ad unum tempus haec, *ponere exuvias* et *catulos aut ova relinquere*, referri velint. At enim serpentes fetum conceptum Augusto mense edere, spolium autem hieme depulsa, qua sub humo latuerant, incalescente sole, interdum tamen etiam auctumno exuere, memorat Arist. Hist. An. V. extr. VIII, 15. al. 17. Itaque statuere malim, diversas causas et diversa tempora esse intelligenda: *quum volvitur* (aut) *novus exuviis positis, aut relinquens catulos aut* (relinquens) *ova.*“ In maiore autem edit. coniicit *aut catulos t. atque ova r.* Sed haec eo minus ad vivum resecanda, quo magis in omni re a serpentum natura poëtam recessisse modo vidimus. — 439. „*arduus ad solem*, erectus ad coelum, sed cum dilectu *ad solem*, cuius calore recreatur.“ *H.* — Pro vulgari *micat lingua*, h. e. celeriter movetur, vibratur, poetice: *serpens micat linguis* (*in*) *ore.* Similiter Geo. I, 430. *Si virgineum suffuderit ore ruborem*, quamquam alia ibi est significatio vocis *ore.* Qua auctoritate Heyn. invexerit lectionem *ora*, prorsus ignoramus; quum omnes libri, quorum lectiones accurate enotatae sunt, unanimo consensu *ore* praebeant, ut non videam, quo iure Iahn. (in priore edit.) contendat, h. l. omnes Codd. praeter unum *ora* tueri, dum in parallelo Aeneidis loco Aen. II, 475., (ubi vv. 437—39., altero tantum pro diversa utriusque loci natura immutato, repetuntur) omnes *ore* exhibeant. Idem Iahn. falsam lectionem, coll. adnot. sua ad Ovid. Met. VI, 312., ita nos interpretari posse censet, ut *micare* activa potestate dictum sit: „micare facit ora linguis trisulcis;“ et Voss., veram lectionem inexplicabilem (!) iudicans, *micat ora* poëtice dictum contendit pro *ora eius micant.* — *linguis trisulcis.* Trisulca vocatur serpentis lingua, quia tam celeriter vibratur, ut triplex videri possit; nam vere non trifidam, sed bifidam eam esse constat, quamquam sunt, qui Plinio XI, 37, 65. freti (ad quem l. vid. Harduin.) illud quoque conten-

Morborum quoque te causas et signa docebo.
Turpis ovis tentat scabies, ubi frigidus imber
Altius ad vivum persedit et horrida cano
Bruma gelu; vel cum tonsis illotus adhaesit
Sudor, et hirsuti secuerunt corpora vepres.
Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
Perfundunt, udisque aries in gurgite villis
Mersatur, missusque secundo defluit amni;
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurga,
Et spumas miscent argenti et sulfura viva

---

dant. Nostram tamen explicationem iuvare videntur etiam verba illa Ovidii Met. III, 34. *Tresque vibrant linguae, triplici stant ordine dentes*, coll. cum Apulei Met. VI. p. 179. Elmenh. *Trisulca vibramina draconum*, atque Stat. Theb. V, 509. *ter lingua vibrat, terna agmina adunci Dentis*, et comparatio eorum locorum, ubi *trisulcum fulmen* commemoratur (cf. Varr. ap. Non. VI, 2. Ovid. Met. II, 848. coll. v. 325.) id. in Ibin 471. Senec. Hipp. 189. Thyest. 1089.); etsi me non fugit, etiam hoc ab aliis aliter explicari. — 440. „De morbis ovium. Ex Varr. R. R. II, 1, 21. — 441. Vide Colum. VII, 5, 5. ubi ad h. l. provocatur." *H.* De ipsa re multus est ad h. l. Voss. — Schrader., quum poëta *causas* morborum non expediat, coni. *curas*. Sed nonne statim in seqq. causae exponuntur, quae scabiem ovorum efficiant? — 442. „*persedit*, pervenit, penetravit. Cf. Lucret. VI, 1124. [*clades nova pestilitasque - - fruges persidit in ipsas.*]" *H.* Simili ratione, qua hic *ad vivum* (i. e. vivam carnem) *persidere*, alibi dicitur *ad vivum resecare* (v. c. Colum. VI, 12, 3.); quibus locis explicandis inserviunt Plinii XXVIII, 10, 13. verba *vulnera circumcidere ad vivas usque partes*. Cf. etiam Liv. XXII, 17, 2. *calor, iam ad vivum ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves*, et similes loci. — 443. Cf. Colum. VII, 5. *Scabies nascitur, - - si aestivum sudorem mari vel flumine non abluas.* — 444. „Vid. Calpurn. Ecl. V, 74 sqq. — *hirsutis* Medic., ut modo *tonsis* ovibus. Sic etiam Rom., et hoc praeferri debebat." *H.* Sed recte Wagn. literam *s* adscitam putat e proximo vocabulo, ut Geo. I, 125. 146. III, 108. 141. 349. Aen. I, 559. II, 333. et saepe alibi, et si *hirsutis* legeretur, requiri contendit Part. *aut* non simplicem Copulam *et*, quum hirsutarum, longos igitur villos gerentium, corpus non facile a vepribus laedi possit. — De genere voc. *vepres*, quod plerumque est mascul. (Aen. VIII, 645. Hor. Epist. I, 16, 8. Colum. XI, 3, 3.), apud Lucr. IV, 60. et Hor. Epist. I, 16, 8. vero etiam femin., (quorum locorum nescio an memor fuerit auctor Cod. Franciani, h. l. *hirsute* scribens, quod, quum Codex ille omnibus diphthongis careat, pro *hirsutae* positum videtur), cf. Prisc. V, 8, 42. p. 658. P. Ruddim. I. p. 41. not. 22. Schneider. II, 1. p. 95. et Obbar ad Hor. l. l. Fasc. VI. p. 278. — 445. „E Varrone II, 1, 23.; hinc supra I, 272. *balantum gregem fluvio mersare salubri*." *H.* — 447. *secundo defluit amni.* Cf. adnott. ad Aen. VII, 494. — 448—451. „Cf. Varr. II, 11, 7. Colum. VII, 4, 7, 5, 7. Geopon. XVIII, 8. et 15. Compara etiam Gratii Cyneg. 415. 416. — *tristi*, amara, ut saepe. Sic *tristis lupinus* Geo. I, 75. [et II, 126.] — *contingunt:* vid. sup. v. 403. — *spuma argenti*, sc. defervescentis, dum coquitur; (*λιθάργυρος, Silberglätte*). Locus de ea classicus apud Plin. XXXIII, 6, 35." *H.* Cf. etiam Voss. ad h. l. — *miscent* pro admiscent, ut apud Tibull. II, 4, 5. et apud Pind. Isthm. IV, 25. *χερνάμεν.* — 449. *et sulfura viva* cum Iahn. et Wagn. edidi, Codd. optimos, Med. (a m. sec.) Rom., omnes Pierii, Erf., Longob. aliosque secutus. Cf. adnott. ad Geo. II, 69. Vulgo *vivaque sulfura*, ut versus hypermeter efficiatur. De *vivo sulfure*, quod Graeci *ἄπυρον* vocarunt, i. e. nativo, non arte adhibita parato, (nobis *Jungfernschwefel*) cf.

Idaeasque pices et pinguis unguine ceras
Scillamque elleborosque gravis nigrumque bitumen.
Non tamen ulla magis praesens fortuna laborum est,
Quam si quis ferro potuit rescindere summum
Ulceris os. Alitur vitium vivitque tegendo,
Dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor
Abnegat, aut meliora deos sedet omina poscens.
Quin etiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa

---

cf. Plin. XXXV, 15, 50. et Voss. ad h. l. — 450. *Idaeas pices*, scil. liquidas (*Theer*). Cf. Plin. XXIV, 7, 24. Pix autem Idae, Mysiae et Phrygiae montis (cf. adnott. ad Aen. II, 696.), qui multas habebat pinus (Aen. V, 449. X, 230.), imprimis celebrata. Vid. etiam infra Geo. IV, 41. — *pinguis unguine ceras*, multum succi ad unguenta apti habentes. — 451. *scilla* est Scilla maritima *Linn.*, s. cepe marinum, *die Meerzwiebel*. Cf. Dioscor. II, 202. Theophr. h. pl. I, 7, 10. VII, 11. Plin. XIX, 5, 30. et XXI, 17, 66. — *elleborus gravis*, a gravi odore. Vid. supra ad v. 415. *Elleborus* s. helleborus (ἑλλέβορος, rarius ἐλλέβορος) Romanis proprie dicitur *veratrum*, nobis *Nieswurz;* cuius duplex genus habetur, nigrum et album. Cf. Dioscor. IV, 148. 149. Plin. XXV, 5, 21 sqq. Et h. quidem l. *album* genus spectari, viderunt iam alii ex Colum. VII, 5, 7. — 452. Nullum praesentius auxilium est adversus ovium morbum s. scabiem. „Excitat versus Colum. VII, 5, 10. Habuit ante oculos Gratius Cyneg. 360 sqq. Calpurn. V, 75 sqq. *Labores* possint esse ea, quae medendo morbo parantur; sed usu loquendi *labor*, *labores*, dictum de ipso malo, morbo; cuius nulla medela, *nulla fortuna*, *magis praesens est*, quam si ulcus aperiatur. — *fortuna* pro remedio, quatenus effectus remedii est fortunae obnoxius; uti *fortuna* sollemni modo pro successu et eventu dicitur. Alio modo dictum est Aen. VII, 559. *si qua super fortuna laborum est*, casus fortunae." *H.* — 453. *si quis ferro potuit rescindere*, i. e. si quis rescindat, vel resciderit. Cf. de hoc loquendi genere Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 66., qui docet verbum *posse* saepe inservire orationi incertae, ut v. c. *si adire possumus* idem sit, quod *si adeam;* quod comprobare studet exemplis Tibulli IV, 11, 5 sq. Ovid. Epist. XVII, 91 sq. eiusd. ex P. I, 2, 115 sqq. Virg. Aen. IV, 19. et Iuven. X, 123 sq. — *rescindere ulceris os*, quod vulgo aperire ulcus. Cf. Aen. XII, 390. Petron. c. 113. *recentem cicatricem rescindere*, et Lucr. II, 406. *vias rescindere* (i. e. secando aperire), ubi vid. Wakef. Cf. etiam quos laudant Schmid. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 3, 32. et supra ad Geo. I, 280. adnott. De *ore ulceris* Burm. adnott. ad Gratii Cyneg. 352. et Samonic. c. 44. vult conferri. Ceterum in his ulceribus rescindendis cum Marone consentit Calpurn. V, 75. a Voss. laud. — 454. *vitium*, ulcus, sanies. — *tegendo*, dum tegitur. De passivo, quem dicunt, Gerundii usu vid. adnott. ad Geo. II, 239. et 250. Est autem versus adumbratus e Lucret. IV, 1062. *Ulcus enim vivescit et inveterascit alendo.* — 456. *aut* e melioribus libris omnibus loco vulg. *et* restituit Heins.; et recte Wagn. adnotat: „*abnegat* est desperantis, medendo posse quidquam profici, *sedet* est ignavi; hinc *aut* recte editur." — *meliora omina*, quae potiorum librorum est lectio, pro auxilio deorum, bonis ominibus significato. Nonnulli Codd., inter quos sane Medic. et Rom., *meliora omnia* (ut apud Graecos βέλτιονα πάντα), quod vulgo editur. Iahn. in priore edit. *omnia* receperat hac addita interpretatione: „Nihil agit pastor, sed omnia meliora a diis (a diis tantum auxilium) exspectat et petit;" in altera tamen edit. meliorem lectionem tacite revocavit. Verissime enim Wagn. docet, *omnia* non in deprecando locum habere, sed in apprecando, ut *omnia bona precari* et quae sint his similia; neque *meliora omnia* usquam videri legi. — 457. *dolor*, morbus, exulceratio. — *ad ossa.*

Cum furit atque artus depascitur arida febris,
Profuit incensos aestus avertere et inter
Ima ferire pedis salientem sanguine venam:
Bisaltae quo more solent acerque Gelonus,
Cum fugit in Rhodopen atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
Quam procul aut molli succedere saepius umbrae
Videris, aut summas carpentem ignavius herbas,
Extremamque sequi, aut medio procumbere campo

Vid. adnott. ad v. 272. — 458. *depascitur*, *νέμεται*, absumit. Cf. Aen. II, 215. (serpens) *miseros morsu depascitur artus.* — 459. *Profuit*, i. q. solet prodesse. Cf. adnott. ad Geo. I, 49. — *incensos aestus* pro usitatiore fervidos aestus. Wakef. ad Lucr. I, 301. multos locos congerens, ubi *validus aestus* legitur, coni. *intensos aestus*, quod in pervetusta Virgilii editione se invenisse ait, quodque iam Heinsio in mentem venerat. Sed recte Burm. Codd. lectionem defendit, haec adnotans: „Nihil puto mutandum: quia saepe poëtae epithetis utuntur adfinibus Substantivo, ut *pavidus metus* et similia, de quibus egi ad Ovid. Met. II, 66. Sic *nascens ortus* Geo. I, 441. *Incensus* ergo hic est vehementissimus ardor febris, et non dissimili modo dixit Aen. II, 706. *propiusque aestus incendia volvunt*, i. e. calorem propius admovent, es ita *ardens*, *fervidus aestus* et similia inveniuntur, ut *ardens* et *fervida* febris, et *accendere febres* dixit Cels. III, 9., et noster *sol accenderit aestus* infra Geo. IV, 401." — Vss. 459. et 460. recitat Colum. VII, 5, 10. — 461. *Bisaltae*, Thraces circa Strymonem et in Macedoniae oris habitantes. Cf. praeter Gattereri de Herodoti et Thucyd. Thracia Comment. III. p. 33 sqq. in Commentt. Soc. Reg. Gott. Vol. VI., quam Heyn. laudat, Diodor. XII, 68. et fragm. T. X. p. 229. Bip. Plin. IV, 10, 16. Liv. XXXV, 29. 30. et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1067. Primam syllabam nominis producunt etiam Ovid. Met. VI, 117. et Claudian. XX, 134., corripit autem Gratius 523. *facilis tutela Bisaltae.* — *Geloni*, ad Borysthenem habitantes; vid. ad Geo. II, 115. et Aen. VIII, 725. — 462. „*Cum fugit*, simpl. migrat, ut apud Horatium, et a Borysthene inde per Getarum deserta, cis et ultra Istri ostia, descendit in Thraciam et ad Rhodopen." *H.* Verius Wagn. docet, alterum nomen, Rhodopen, referendum esse ad Bisaltas, alterum, deserta Getarum, ad Gelonos; neque enim utrumque ad Gelonos pertinere, quippe quibus propior sit Getarum regio, remotior, interiecto etiam Istro flumine ac monte Haemo, Rhodope (de quo monte vid. adnott. ad Ecl. VI, 30.); verbum autem *fugit* ad propius Subiectum accommodatum esse. Ceterum per *deserta Getarum* (*τὴν τῶν Γετῶν ἐρημίαν* Strabonis VII. p. 302. 305., de qua vid. librum meum modo comm. III. p. 1104.) intelligenda est vasta illa regio inter Danubium et Tyran (*Dniester*) sita, quae nunc pars est Moldaviae inferioris. — 463. Lactis equini usus in his aliisque populis notus est. Cf. Homeri Il. XIII, 5. *Ἱππημολγούς*, Hesiodi Fr. 45. Herod. IV, 2. Strab. VII. p. 301 sq. 311. Hippocr. I. II. p. 537 sq. Kühn. Plin. XVIII, 10, 24. et quae disserui in Pauly *Realencycl.* VI. p. 902. Idem de Concanis, Cantabriae populo, refert Hor. Od. III, 4, 34. — 464—469. „De lue pecudum. Signa pecoris febri pestilenti tentati enumerat: *Quam videris* cett. ad v. 467." *H.* Ceterum animadverte *ἀνακολουθίαν* huius loci; quum enim Virgilius sic incepisset *Quam - - videris - - decedere nocti*, v. 468. non sequi debebant verba *Continuo culpam compesce*, sed potius: hanc continuo macta vel tale quid. Cf. adnott. ad Aen. V, 51. VIII, 403. X, 552. etc. — 464. *molli umbrae* pro gratae [„in qua molliter est ei, qui eam petit" *Wagn.*]. Permutantur enim nomina et attributa sensuum poëtico usu." *H.* Voss. umbram *mollem* dici putat a mollitie quaerentis, quam

Pascentem et serae solam decedere nocti:
Continuo culpam ferro compesce, priusquam
Dira per incautum serpant contagia volgus.
Non tam creber agens hiemem ruit aequore turbo,
Quam multae pecudum pestes; nec singula morbi
Corpora corripiunt, sed tota aestiva repente
Spemque gregemque simul cunctamque ab origine gentem.
Tum sciat, aërias Alpis et Norica si quis

---

explicationem cum Wagn. praefero. — 466. *medio campo*, omissa Praepositione. Vid. supra ad v. 237. — 467. „*serae decedere nocti* (vid. Ecl. VIII, 88.) exquisitius quam *sera nocte;* uti adventanti aut accedenti de via decedimus. — 468. *culpam*, h. e. causam morbi, vitium, ἄιτην, *compesce*, coërce, ne latius serpat, *ferro;* statim eam occide. Gratius Cyneg. 410. *In primo adcessu tristis medicina, sed una Pernicies redimenda anima, quae prima sequaci Sparsa malo est, ne dira trahant contagia vulgum.* Cf. ibid. v. 369 sqq.“ *H.* Cf. etiam Colum. VII, 5., quem Voss. affert. — 469. Ut hic de ovibus, ita Aen. I, 190. de cervis, Lucr. II, 920. de feris, Sen. Hippol. 957. de monstris marinis voc. *vulgus* usurpatur. — *incautum*, quod sibi praecavere non possit. Burm. comparat Aen. III, 332. et Sallust. fragm. *Repente incautos agros invasit.* — 470. 471. „Infirmum et variis morbis obnoxium pecus ovillum. Conferri potest Varro II, 3. 5. 8. Colum. VII, 5. Geopon. XVIII, 9. Gratius Cyneg. 497 sqq. — *turbo agens hiemem*, procellas, imbres; [vid. Geo. I, 320. et 391.] non tam *creber*, crebro, *ruit*, h. e. non tam crebri ac frequentes turbines in mari exoriuntur. Similis locus Geo. IV, 80. 81. Placet admodum lectio altera Codicum *aequora*: cf. Aen. I, 84.“ *H.* Hanc lectionem, quam praebet unus Gud., etiam Heinsio ad Aen. VIII, 63. comprobatam, recepit Wakef. Sed verissime docet Wagn., hic non agi de concitato mari, quod esset *ruit aequora;* sed de crebro, i. e. denso, imbre. Verba enim ita sunt coniungenda: Non turbo, hiemem agens, tam creber ruit; non sic: Non tam creber turbo, hiemem agens, ruit. *Aequore* additur, quia tempestates in mari imprimis horridae solent esse. — *pestes*, morbi. — *aestiva* (scil. castra), ut v. 64. *pecuaria*, pro gregibus. — 473. *Spemque gregemque*, „agnos cum matribus.“ Servius. Cf. *spem gregis* Ecl. I, 15. — *cunctamque ab origine gentem.* Appositioni, qua hic uti poterat, poëta praetulit epexegesin per Copulam adiectam, ut gravior exsisteret oratio. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXIII, 7., qui cum nostro loco confert v. c. infra v. 541. *maris immensi prolem et genus omne natantum*, et Aen. VII, 85. *Hinc Italae gentes omnisque Oenotria tellus in dubiis responsa petunt*, in quibus locis, ut hic, Adiectivum rem in maius augens adiiciatur. — 474. „*Tum sciat* aliquis, morbis totos greges abripi. Sequitur locus de peste auctumnali armentorum ac gregum celeberrimus, adumbratus e Lucret. VI, 1136 sqq. Cum quo conferendae sunt nobiles pestilentiae descriptiones ap. Hippocr. Epidem. III. sect. 3. (etsi haec non pestis proprie dicta, sed lues) Thucyd. II, 47 sqq.; tum, qui omnes Maronem aemulati sunt, ornatus varietate mirabili, affectibus tamen movendis multo inferiores, Ovid. Met. VII, 518 sqq. Silium XIV, 581 sqq. Lucan. VI, 80 sqq. Senecam Oedip. 35 sqq. Add. Aen. III, 137 sqq. Hic quidem mireris, quid interpretes adduxerit, ut, post Servium, hanc pestem eandem atque illam, quae Peloponnesio bello ineunte Atticam invasit, esse existimarent; quae res novo errori locum dedit, ut omnia utrique morbo inter homines et bestias communia esse vellent. Respexit haud dubie poëta similem aliquam calamitatem, tum quidem satis notam, quae aliquo tempore ante maxime afflixerat Noricum, h. e. terras, quas nunc episcopatus Salzburgicus, magna Austriae pars cum Stiria et Carinthia, occupat.“ *H.* De *Norico* vid. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 446 sqq. Wagn. ornatum huius loci ex Copula obser-

Castella in tumulis et Iapydis arva Timavi
Nunc quoque post tanto videat desertaque regna
Pastorum et longe saltus lateque vacantis.
Hic quondam morbo coeli miseranda coorta est
Tempestas totoque auctumni incanduit aestu,
Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum,
Corrupitque lacus, infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat simplex; sed ubi ignea venis

---

vari iubet, quum *aëriae Alpes* et *Norica castella*, et *Iapys Timavus*, et *deserta pastorum regna*, et *saltus vocantes* eodem denique redeant. Simillimus est hac in re locus, qui infra legitur Geo. IV, 467 sqq. — *aërias Alpes*, perpetuo montium epitheto. Vid. adnott. ad Ecl. I, 59. — „*Norica castella in tumulis* non esse possunt loca munita; nam agitur de armentis et gregibus; sed habitationes in locis editis, adeoque villae, vici in montibus. Pro saltibus et pascuis dixit ornate *castella in tumulis, arva, regna, saltus*." *H.* Conf. Hor. Od. IV, 14, 11. et Liv. XXI, 33. — 475. *Timavus*, fluvius in ora Venetorum, hic a vicinis *Iapydibus*, Illyrici populo (de quo vid. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 836.), appellatus. Vid. ad Ecl. VIII, 6. — 476. *regna pastorum*, agros, notum vel ex Ecl. I, 70. — *post tanto* pro *tanto post;* in qua formula non minus, quam in simili *post paullo* (de qua cf. Burm. ad Quinct. Inst. II, 5.), *post* absolute positum est pro *postea* (qua de re vid. ad Ecl. I, 69.), ut voc. *tempore* neutiquam sit supplendum. Cf. Herm. ad Hom. H. in Merc. 126., ubi δηρὸν δὴ μετὰ ταῦτα legimus.— 477. *longe lateque* redit Aen. VI, 378. Cf. de hac formula Vir doctus in Observ. Miscell. Vol. II. p. 63. a Burm. laud. — 478. *morbo coeli*, vitio aëris. Cf. Aen. III, 137. — 479. *tempestas* pro aëris temperie positum. — „*totoque auctumni incanduit aestu*, non tam exarsit, ortus est, aut duravit toto auctumno, sed aër inflammatus est tota aestus auctumnalis vi. Solet enim aestus auctumni imprimis gravis et intolerandus esse et morbos gignere." *H.* Cf. quos Obbar. laudat ad Hor. Ep. I, 7, 5 sqq. Vol. I. p. 357. — 481. „Ordinem, inquit Servius, secutus est, quem et Lucretius tenuit VI, 1094 sqq. et Sallustius. primo aërem, inde aquam, post pabula esse corrupta." Wagn. aegre desiderat Copulam in altera versus parte; quare insistens vestigiis Serv. Dresd., in quo legitur *Corrupitque lacus infecitque pabula tabo* scribendum censet *infectaque*, causa corruptionis a praegresso *corrupit* repetita, vel: *Corruptique lacus infectaque pabula tabo.* Tamen vulgarem lectionem defendit ad Ecl. IV, 6., ubi Vir doctiss. *infecit* idem fere esse docet, quod *corrupit*, ideoque h. l. quodammodo inter eos referri posse, ubi Verbum iteratum Copulae munere fungatur. Et sane contra omnium Codd. auctoritatem nihil hic mutandum, quum activa constructione continuata elegantia loci magis iuvetur, quam subito in passivam transitu, Copulae autem defectus in carmine facile excusari possit. Cf. supra ad v. 257. — „*tabo*, veneno, miasmate aëris. Cf. Lucret. VI, 1123. 1124. — 482. *Nec via mortis erat simplex* [i. e. una, ut Geo. II, 73.]; varii morbi exitus, variique mortis modi, quales mox nonnulli enumerantur; 483 sqq. 494 sqq." *H.* Ab hac loci interpretatione, ultro se offerente et magis etiam Lucretii comparatione confirmata, non multum recedit Schirach. p. 588. haec disputans: „Plures sunt huius loci explicationes, quibus fere omnibus poëtae sensus, ut mihi videtur, haud exprimitur. Haec vero simplicissima fortasse est interpretatio, ut *viam mortis* intelligamus de morbo letifero; quum itaque iam una morbi species suffecisset ad mortem parandam, mutabatur illa, et aliud succedebat morbi genus, priori fere contrarium. [Prius enim membra aestu (siti) torrida, postea fluido liquore soluta esse narrantur.] - - - Aperte intendit ad mortis miram varietatem, qua re fiebat, ut haud simplici modo mors accerseretur." Ceterum de *viis mortis* cf. v.

Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,
Rursus abundabat fluidus liquor omniaque in se
Ossa minutatim morbo collapsa trahebat.
Saepe in honore deum medio stans hostia ad aram,
Lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
Inter cunctantis cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos,
Inde neque impositis ardent altaria fibris,
Nec responsa potest consultus reddere vates;
Ac vix suppositi tinguuntur sanguine cultri,
Summaque ieiuna sanie infuscatur arena.

---

c. Ovid. Met. XI, 792. Tibull. I, 3, 50. Val. Fl. I, 32. Lucr. II, 916. Liv. XXXI, 18, 7., ubi *leti viae*, Tibull. I, 9, 4., ubi *mortis via*, Quinct. Decl. XVII, 15., ubi *fatorum viae* commemorantur, Burm. ad Val. Fl. I, 501. et Broukhus. ad Prop. III, 5, 44. — 482—485. „Primum aestu febris ingenti ac siti totum corpus torrebatur, mox contabescebat colliquatione ac resolutione omnium humorum." *H.* — *Sitis* pro aestu, calore, unde sitis oritur, ut iam Servius exposuit. Cf. Lucr. VI, 1263. *Multa siti prostrata viam per proque voluta Corpora.* „*sitis ignea* h. e. sicca, arida, ut Stat. Theb. IV, 699. *haurit sitis ignea campos*, ubi alii ex interpret. *arida.* — *acta omnibus venis*, per omnes venas penetrans, se insinuans. *Intima pars hominum flagravit ad ossa*, Lucret. VI, 1166. — *adduxerat artus*, cute contracta, quod fit ea exarescente, ut in febri: *adducta cutis* ex Ovidio nota Met. III, 397." *H.* Adde eiusd. Epist. XI, 27. *macies adduxerat artus*, et Lucan. IV, 288. *Ossaque nondum adduxere cutem.* — „*liquor fluidus*, humores corrupti, tabum. Cf. Lucr. VI, 1202 sqq. — *trahebat omnia ossa in se, minutatim morbo collapsa*, „quasi contagione quadam effecit, ut ea ipsa in tabidum liquorem resolverentur." *Wagn.* Schirach. p. 620. haec verba ita explicat: „Maior erat tabi pars in corpore circum ossa fusi, in quo ea iam quasi natabant, dum minutatim resolverentur;" Heyn. autem eiusmodi liquidationes et resolutiones ossium etiam in aliis morbis observari docet. — 486. Heyn. hostiam maiorem intelligit, taurum, cuius exta inspiciebantur; Voss. autem ovem. — *in honore deum medio*, in medio sacrificio, quo sensu *honorem* saepe dici constat. Hic pro omni re sacra positum, ut Aen. I, 636. et III, 406.; saepius pro iis, quae diis offeruntur: cf. Aen. I, 53. III, 118. Ovid. Met. VIII, 740. id. Fast. IV, 409. Sil. VII, 184. et alibi. Cf. Bach. ad Ovid. Met. l. l. et Rupert. ad Liv. VIII, 32, 12. — *stans.* Cf. Geo. II, 395. — 487. *circumdatur*, scil. capiti. — *Infula* est pannus laneus capiti hostiae impositus et ab utraque eius parte dependens, qui *vittis* alligari et constringi solebat. Vid. Lucret. I, 88. 89. — 488. Wagn. Qu. Virg. XXIX, 2. b. docet, voc. *moribundus* apud Virgilium tria significare, et *morientem*, i. e. ἀποθνήσκοντα, Geo. III, 488. Aen. V, 374. X, 341. 590., et *morituram*, Aen. IV, 323., et *mortalem*, Aen. VI, 732. Cf. etiam infra ad v. 501. — 489. *ante*, h. e. antequam moriens caderet, pestis vi enecta. — *inde* Serv. explicat *ex qua causa.* Sed quum *unde* et *inde* saepe pro *a quo*, *ab illo* ponantur (vid. Serv. ipse ad Aen. I, 6. et VI, 766.), sensus potius hic est: fibris (i. e. extis) ex hac hostia sumptis et impositis, non ardent altaria. Cf. etiam adnott. ad Geo. I, 5. et Aen. I, 21. — *altaria* autem pro hostia iis imposita. — 491. „Intellige *exta muta*, quum aliqua pars aut deesset aut corrupta esset. — 492. 493. vix sanguis inde fluit. — *suppositi cultri*, e sacro ritu subter iugulum adacti. Cf. Aen. VI, 248. et Serv." *H.* — 493. *ieiuna sanie*, tenui humore, eoque corrupto. Cf. supra II, 212. *ieiuna glarea* ibique adnott. cum Lucr. II, 844. *corpora succo*

Hinc laetis vituli vulgo moriuntur in herbis,
Et dulcis animas plena ad praesepia reddunt;
Hinc canibus blandis rabies venit, et quatit aegros
Tussis anhela sues ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix studiorum atque immemor herbae
Victor equus fontisque avertitur et pede terram
Crebra ferit; demissae aures, incertus ibidem
Sudor, et ille quidem morituris frigidus; aret

---

ieiuna. — 494. „*laetis* ad copiam refer; nam infecta erant pabula, vid. v. 481., et respondent v. sq. *plena praesepia;* cf. not. ad v. 320. — 495. *Dulces animas, μελίφρονα θυμόν,* [quia ipsa vita est dulcis]. Vid. Aen. III, 140. Expressit haec Stat. Theb. IV, 725 sqq." *H. Reddendi* voc. Wakef. ad Lucr. VI, 1196., ubi *vitam reddere* legimus, satis recte ita explicat: „*Reddunt*, redonant, remittunt in illum aethera, unde, primum spiritum haurientes, vitam suam arcessiverint." Sic Senec. Oed. 270. *summum diem reddere*, Stat. Theb. VIII, 324. et Vellei. II, 123. *reddere animam coelo*, Vellei. II, 14. *reddere ultimum spiritum*, Ovid. Trist. III, 3, 35. *reddere lucem;* similiterque Prop. III, 5, 37. *reddere corpus humo* etc. — 496. Etiam peste illa Attica canes primos correptos esse, auctor est Thucyd. II, 50., quem sequitur Lucr. VI, 1220. — „*blandis canibus* Parrhas. mutato verborum ordine; vulgo *canibus blandis* et recte. Tametsi enim in *blandis* nomine ob id, cui opponitur, *rabies*, soni sedes esse intelligitur, tamen substantivo nomini suo hoc ipsum Adiectivum non anteponendum, sed ex rhetorum praeceptis, alio sequente, cui Adiectivum *aegros* praecedit, nomine substantivo *sues*, ab accurato quidem scriptore fuisse postponendum videtur." Ita Nobbius, qui hunc ipsum locum a v. 470. usque ad finem libri edidit in Syntagm. locc. parall. p. 101 sqq. Accedit vero etiam alia causa vulgari ordini favens, de qua diximus ad Geo. I, 366. — 497. De *angina* morbo loquitur, Gr. *ὐάγχη* aut *βράγχῳ*, qui etiam suum morbus peculiaris. Cf. Aristot. Anim. VIII, 21. et vide etiam Thucyd. II, 49. et Lucr. VI, 1187. — *fauces obesas*, obesae suis. Servius explicat *tumentes*. — 498. Etiam equi, qui in ludis Circensibus victoriam reportarunt, morbo corripiuntur. Similes locos vide apud Cic. Cat. mai. c. 5. (ex Ennio), Ovid. Met. VII, 542. Tibull. I, 4, 31. et alibi. — *infelix studiorum*, cui nihil prosunt studia sua s. victoriae reportatae, quibus olim delectatus est; ut sententia similis sit iis, quae v. 525. de bove legimus: *Quid labor aut benefacta iuvant?* Constructio eadem est, quae Geo. I, 277. (ubi vid. adnott.) *felix operum* et Aen. IV, 529. *infelix animi.* Heyn. aliique minus bene coniungunt: *studiorum atque herbae immemor;* quamvis durior verborum collocatio *stud. atque imm. herbae* fortasse defendi possit aliis locis similibus, atque etiam caesura huic rationi opitulari videatur. — 499. *Victor* ad indignitatem rei additur, quum nihil ei prosit vicisse certamine cursus. Ceterum haec vox eadem appositione voc. *equi* Adiectivi loco adiicitur Aen. VII, 656. Prop. III, 7, (9,) 42. alibi. Sic etiam Aen. X, 891. *equi bellatores.* — *fontes avertitur*, potum aversatur. Nullum praeterea novi exemplum huius verbi deponentis ratione usurpati. Voss. comparat Graecum *ἀποστρέφεσθαι τὸ ὕδωρ* et *νοσφίζεσθαι.* — 500. *Crebra*, crebro, ut saepe. „Vid. Forbiger. ad Lucr. II, 359., ubi tamen *crebra* pro Nominat. primae Declin. haberi velim." *Wagn.* Cui Viri doctiss. opinioni, per se non minus probabili, nihil aliud possum opponere, quam hunc ipsum Virgilii locum me movisse, ut etiam ibi *crebra* pro Adverbio positum acciperem. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. III, 8. — „*incertus*, qui per vices non certas accedit et recedit, inconstans [secundum Wagn. „nunc multus, nunc nullus], *ibidem*, circa aures, capitis sudor. Cf. Lucret. VI, 1185. *Sudorisque madens per collum splendidus humor.* — 501. *ille quidem morituris frigidus* ex notissimo quidem Hippocratis aphorismo IV, 37. *οἱ ψυχροὶ ἱδρῶτες, ξὺν μὲν ὀξεῖ πυρετῷ*

Pellis et ad tactum tractanti dura resistit.
Haec ante exitium primis dant signa diebus;
Sin in processu coepit crudescere morbus,
Tum vero ardentes oculi atque attractus ab alto
Spiritus, interdum gemitu gravis, imaque longo
Ilia singultu tendunt; it naribus ater
Sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua.
Profuit inserto latices infundere cornu

γιγνόμενοι, θάνατον σημαίνουσι." *H.* — Wagn. Qu. Virg. XXIX. p. 512. sq. docet, Partic. *moriturus*, quod nusquam apud praestantissimos prosae orationis auctores legatur, a poëtis autem et ab ipso Virgilio satis frequentetur, ita differre a *moriens*, ut non sit simpliciter i. q. morti proximus, sed vel cui fatis destinatum sit mori, vel qui decreverit, vel paratus sit mori: coll. Geo. IV, 458. Aen. II, 511. IV, 519. X, 811. ib. 831. et praeterea Geo. III, 262. Aen. IV, 308. 415. 604. IX, 400. 554. XI, 741. XII, 55. 602. Sic igitur h. l. bene *morituris*, i. e. iis, quorum de salute desperandum, qui certo morientur (cf. quae sequuntur usque ad v. 510.), non *morientibus*, i. e. iam exspirantibus. Vid. etiam supra ad v. 488. adnott. — 502. Cutis durescit et *ad tactum*, quum tangeretur, *tractanti*, tangenti, *dura resistit*, non cedit, quia tenta et sicca est, non mollis. Wakef. ad Lucr. VI, 1193. sine idonea causa coni. *attactu*. Codd. omnes aut *ad tactum*, aut *attactum*, aut *attractum* praebent. Ceterum cf. Lucr. l. l. v. 1193. *frigida pellis Duraque inhorrebat tactum.* — 503. *dant.* Heyn. ex uno cod. Arund. *dat* maluit, quod iure reiecit Nobbius in Syntagm. loc. par. p. 103. — 504. „Iungenda: *Sin in processu coepit crudescere morbus - - Profuit*, ut vss. 505. *Tum vero* cett. ad v. 508. sint tamquam interpositi." *H.* Ita etiam Wakef. locum intellexit, hos versus parenthesi includens; quod recte reprehendit Iahn., quum in iis signa morbi enumerentur, et sensus sit: „Illa signa primis diebus apparent; sin autem morbus crudescit, haec sequuntur." — *crudescere*, crudiorem ac saeviorem, h. igitur l. *validiorem fieri*, quemadmodum Serv. explicat; ut contra *mitescere*, *molliri* dicuntur, quorum nimia vis imminuitur. — 505. *ardentes oculi.* Cf. Lucr. v. 1145. *Et duplices oculos suffusa luce rubentes.* Ceterum in vivida rerum descriptione haud raro Participia vel Adiectiva pro Verbis finitis poni constat. Vid. adnott. ad Geo. II, 133. — *attractus ab alto spiritus*, qui Horatio Epod. XI, 10. vocatur *petitus imo spiritus.* Cf. Lucr. l. l. v. 1184. *Creber spiritus aut ingens raroque coortus.* — 506. Wakef. post *interdum* incidit, quod probat Iahn. — *gemitu gravis.* Lucr. V, 1157. *Intolerabilibusque malis erat anxius angor Assidue comes, et gemitu commixta querela.* — 507. „*tendunt* se, ut iam saepe [vid. Ecl. IV, 45. Geo. I, 333. etc.]; aut [quod rectius] *tendunt*, sc. pecudes, ut modo v. 503. *dant.* Redit sic ad totum genus armentorum." *H.* — *ima ilia singultu tendunt.* Idem exprimunt Lucan. IV, 756. *Pectora rauca gemunt, quae creber anhelitus urguet, Et defecta gravis longe trahit ilia pulsus*, Statius Theb. VI, 472. *nec iam integer illis Impetus, et longi suspendunt ilia flatus*, Horat. Epist. I, 1, 9. per *ilia ducere*, Plin. autem XXVI, 6, 15. per *ilia trahere.* Cf. Cerda ad h. l. Turneb. Adv. XVII, 9. Barth. ad Stat. Theb. VI, 473. Cort. ad Lucan. IV, 757. et Obbar. ad Hor. l. l. Vol. I. p. 34. — *it naribus ater Sanguis.* Cf. Lucr. v. 1202. *Correptus sanguis expleteis naribus ibat.* — 508. „*lingua aspera*, inflammatione, *premit*, quia simul intumuerat (ut Ovid. Met. VII, 556. *Aspera lingua tumet*), *fauces obsessas*, seu simpliciter constrictas, interclusas ipso tumore, seu ulceribus, quae frequentia in hoc morbo, et a Lucretio etiam memorantur: v. 1146. *ulceribus vocis via septa coibat; φλυκταίνας* Graeci appellant." *H.* Adde eundem Lucr. V, 1149. (lingua) *Debilitata malis, motu gravis, aspera tactu.* — 509. „Imitatione expressa a Nemes. Cyneg. 228. 229. Vini usum omnes fere ve-

Lenaeos; ea visa salus morientibus una;
Mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
Ardebant, ipsique suos iam morte sub aegra —
Di meliora piis, erroremque hostibus illum! —
Discissos nudis laniabant dentibus artus.
Ecce autem duro fumans sub vomere taurus
Concidit, et mixtum spumis vomit ore cruorem
Extremosque ciet gemitus. It tristis arator,

---

teres hac in calamitate commendant, ut antisepticum; etsi saepius novere quam prodesse debuit." *H.* Cf. Colum. VI, 30. et Geop. XVI. 3. 4., a Voss. laud. — *latices Lenaeos.* Vid. adnott. ad Geo. II, 4. — 511. *Mox erat hoc ipsum exitio.* Cum h. l. iam Macrob. Sat. VI, 2. (p. 165. Bip.) comparat similem Lucretii locum v. 1226 sq. *Nam quod ali dederat vitaleis aëris auras Volvere in ore licere et coeli templa tueri, Hoc alieis erat exitio letumque parabat.* — 512. *Ardebant furiis*, furore corripiebantur ii, quos vinum infusum refecerat. — 513. „Versus eximio cum artificio insertus, abominatione hac ad miserationem et ipsa faciente. Date *errorem*, furorem, mentis abalienationem, *hostibus*, profanis, impiis, scelestis, opp. *piis.* Exemplum Nicandri aemulatur Ther. 186. Ἐχθρῶν που τέρα κεῖνα καρήασιν ἐμπελάσειε. Sed in sqq. mirare delectum poëtae, qui omnia ea potissimum memorat, quae non tam horrorem, quam miserationem movere possint." *H.* Cf. Hor. Od. III, 17, 21. *Hostium uxores puerique caecos Sentiant motus orientis Austri* etc. Ovid. A. A. III, 247. *Hostibus eveniat tam foedi causa pudoris.* Prop. III, 8, 20. *Hostibus eveniat lenta puella meis!* et similes loci. Formula *Dii meliora* satis nota; quae sine verbo temporis, ut hic, legitur v. c. Cic. Phil. VIII, 3, 9. Val. Max. IV, 3. ext. 2., cum verbo autem v. c. Ter. Phorm. V, 8, 16. (*duint*) Tibull. III, 4, 1. (*ferant*) Ovid. Met. VII, 37. (*velint*) Lucil. fragm. Sat. XXVII. (*maluerint.*) — *errorem*, furorem illum, quo correpti artus suos tamquam alienos lacerabant. *Error* haud raro de furore; quare etiam *errorem furoremque* coniungit Ovid. Am. I, 2, 35. Ceterum lectionem *errorem* non solum omnes fere Codd. tuentur, sed etiam Donat. ad Ter. Adelph. III, 3, 78.; in Cod. Rom. autem et aliis (Heinsio teste) legitur *ardorem.* Sed utrumque vocabulum a librariis saepe confunditur (cf. Heins. ad Ovid. Am. I, 10, 9. et Claudian. Epist. I, 7.), et *ardor* minus bene quadrat in equos semet ipsos pro aliis lacerantes. Cf. etiam Ecl. VIII, 41. — 514. *Discissos nudis* etc. Litteris sibilis parum numerose cumulatis ipsius rei foeditas et atrocitas exprimi videtur. Cf. Bach. ad Ovid. Met. I, 327. — „*nudis - - dentibus.* Medic. a m. pr. *udis - - dentibus*, ut supra v. 388. *udum palatum* et alia. Heins. coni. *crudis d.* vel *avidis;* praestaret saltem *duris.* At *nudi* sunt nudati a labiis ore reducto, more ringentium, canum imprimis ac furiosorum. Recte Philarg. „„ut foeditatem exprimeret, adiecit *nudis.*"" Lucr. V, 1063. *Irritata canum - - Mollia ricta fremunt duros nudantia dentes.*" *H.* De ipsa re vid. Veget. III, 5., quem Voss. testem citat. — 515. „Malit fortasse aliquis: *Ecce etiam;* sed *autem* transitum facit ad novum, aeque miserum, spectaculum." *Wagn.* — *fumans*, scil. sudore. Vid. Geo. II, 542. — *sub vomere*, sub arandi labore. — 517—519. „Lacrimosam imaginem sensit et expressit Statius Theb. IX, 82—85. Alius locus e Tryphiodoro dignus, qui comparetur v. 14—16." *H.* Cf. etiam Lucr. II, 352 sqq. *Nam saepe - - vitulus - - Turicremas propter mactatus concidit aras, Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen;* quem Maroni ante oculos fuisse, iam Macrob. Sat. VI, 5. (p. 180.) docuit, comparans etiam Aen. IV, 453. Simillimus est etiam alius Lucretii locus III, 488. *vi morbi saepe coactus Ante oculos aliquis nostros ut fulminis ictu Concidit, et spumas agit, ingemit et tremit artus* etc. — *ciet gemitus.* Vid. adnott. ad Aen. III,

Maerentem abiungens fraterna morte iuvencum,
Atque opere in medio defixa relinquit aratra.
Non umbrae altorum nemorum, non mollia possunt
Prata movere animum, non, qui per saxa volutus
Purior electro campum petit amnis; at ima
Solvuntur latera, atque oculos stupor urguet inertis,
Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
Quid labor aut benefacta iuvant? Quid vomere terras
Invertisse gravis? Atqui non Massica Bacchi
Munera, non illis epulae nocuere repostae:

---

344. — 518. *abiungere*, ἀποζευγνύναι, hac prima et propria significatione lgitur etiam apud Prop. II, 14, 12. *Quam prius abiunctos sedula lavit equos;* translate usurpatum pro seiungere v. c. Cic. Att. II, 1. *Quod se ab hoc - - dicendi genere abiunxerit.* Cf. etiam Interpp. (imprimis Oudend. et Herzog.) ad Caes. B. G. VII, 56. — 519. *relinquit.* Voss. contra optimorum Codd. auctoritatem contextui obtrusit paucorum librorum et Donati (ad Ter. Andr. III, 5, 1.) lectionem *reliquit*, quam Nobbius l. l. recte glossema grammaticum esse dixit, laudatus propterea ab Iahn. ad Geo. IV, 434. Ceterum de fractis huius versus numeris ipsi rei aptissimis cf. adnott. ad Aen. XII, 910. — 520. Quae hic sequuntur non ad unum illum bovem, de quo antea sermo erat, sed ad universum genus taurinum spectare, docet iam verbum *pascuntur* v. 529. — *umbrae*, i. e. multa umbra, ut Ecl. X, 76. (et Geo. I, 342.), ubi vid. adnott. — 521. „*movere animum:* quaeritur, sitne iuvenci, qui conciderat, an iuvenci superstitis? an universe taurini generis? Est tamen poëta dignius, non in toto boum genere morari, sed ad singula exempla procedere. Ita saltem ad unum taurum ex toto genere revocata puta dicta. In verbis expressit Lucretium II, 361. 363. [*Nec tenerae salices, atque herbae rore vigentes, Fluminaque ulla queunt summis labentia ripis Oblectare animum.*]" *H.* Wunderlichio vss. 520—525. ad alterum modo taurum *adiunctum* referendi esse videntur. Sed vid. quae supra adnotavimus. — 522. „*Electrum*, metallum (cf. Aen. VIII, 402.), non succinum, intelligendum puto, quia illud splendore nobilius, et commune fere poëtis est, ab argento aquarum perlucidum candorem notare. Adstipulatur Servii auctoritas. Cf. Callim. in Cer. 29. et ib. Spanhem." *H.* Callimachi verba haec sunt: τὸ δ', ὡς ἀλέκτροινον, ὕδωρ Ἐξ ἁμαρᾶν ἀνέθνε, ubi etiam Voss. non minus quam nostro loco de metallo huius nominis sermonem esse censet. Erat autem ex auro et argento ita mixtum, ut quatuor partibus aureis, una argentea constaret. Cf. Pausan. V, 12, 6. Plin. XXXIII, 4, 23. Isidor. Orig. XVI, 24. et quae Kraus. disseruit in Pauly *Realencycl.* III. p. 68 sq. — *at* hic eadem ratione usurpatum, qua supra Geo. II, 246., ubi vid. nott. — 523. „*Solvuntur latera ima*, flaccescunt, corrugantur. Sed etiam reliqua languorem denotant. — 525—530. Sex horum versuum pulchritudinem ita admirabatur Scaliger Poëtices V, 11. p. 264. b., ut eorum auctor fuisse mallet, quam Croesum aut Cyrum dicto audientem habuisse. — *benefacta* alii distinguunt, ut sint facta praeclara. Atqui enarrantur mox beneficia in homines. — 526. *terras graves*, spissum, pingue solum, unde difficilis aratio; *glebae cunctantes*, ut Geo. II, 236., quaeque non minus *gravi vomere*, *gravi labore* indigent." *H.* Wakef. ad Lucr. I, 212., ne *terras* sequatur post terram, coni. *glebas;* sed vid. adnott. ad Geo. II, 125. — *Massica* vina. Vid. Geo. II, 143. ibique adnott. — 527. „*epulae repostae*, in tam varia interpretatione malim accipere pro simplici *positae*, *appositae*, ut Geo. IV, 378. *et plena reponunt pocula.* Si tamen vis in composito quaerenda, equidem inde petam, quod singuli ferculorum missus novis mensis apponi

Frondibus et victu pascuntur simplicis herbae;
Pocula sunt fontes liquidi atque exercita cursu
Flumina; nec somnos abrumpit cura salubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quaesitas ad sacra boves Iunonis, et uris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.

---

solebant, ut sit iterum iterumque apponere. Sic Aen. VII, 134. *reponite vina mensis.*" *H.* At licet verum sit, *reponere dapes et pocula* pro iterum apponere legi Aen. VIII, 175., hic tamen ex oppositis illis verbis, *Frondibus et victu p. simpl. herbae,* non tam de largis et iteratis, quam de lautioribus et exquisitioribus cibis sermonem esse patet. Quare rectius, puto, Burm. Voss., Wunderl. et Wakef. ad Lucr. III, 347. per *epulas repostas* significari censent studiose conquisitas et ad coenae luxum, ad exquisitiores usus in cella penaria servatas; quae simplicissima ideoque verissima videtur locum intelligendi ratio. Cf. etiam supra v. 403. *hiemique reponunt*, IV, 157. *in medium quaesita reponunt*, et Hor. Epod. IX, 1. *repostum Caecubum.* Wagn., qui singularem de h. l. scripsit Quaestionem (XLI.), coll. locis Geo. IV, 378. Aen. VII, 133. VIII, 175 sqq. demonstrare studet, *reponendi* verbum, ut *instaurandi* (Aen. IV, 60. V, 94. VIII, 263. VII, 109—147.), Virgilio imprimis frequentari de libationibus inter epulas fieri solitis et ad rem sacram epulasque sacrificales referri: quum vero has epulas imprimis lautas fuisse constet, adeo ut in proverbium abierint Pontificum coenae (Hor. Od. II, 14, 48.), dapes Capitolinae (Mart. XII, 48, 12.), Cerealeis (Plaut. Menaechm. I, 1, 25.) etc., *epulis repostis* hic indicari lautitias, quales essent epularum sacrificalium; quemadmodum etiam *instaurandi* vocabulum a posterioribus scriptoribus, ut a Silio XI, 422 sqq., ad coenae luxum transferatur. Ceterum contracta Participii forma *repostus* redit Aen. I, 26. III, 364. VI, 59. 655. XI, 149. Vid. etiam Lucr. I, 1058. III, 884. Hor. Epod. IX, 1. etc. — 529. *Pocula* (i. e. potio) *sunt fontes.* Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 28. et supra ad v. 379. — 529. 530. *exercita cursu Flumina*, h. e. vexata, fatigata longo cursu, antequam in mare perveniant, ut *fessae erroribus undae* apud Ovid. Met. I, 582., ubi vid. Bach. Sic iam Burm., qui confert Ovid. Met. VIII, 165. *Et nunc ad fontes, nunc ad mare versus apertum Incertas exercet aquas,* et Hor. Od. IV, 14, 19. *Quantis fatigaret ruinis, Indomitas prope qualis undas Exercet Auster,* quibus adde Lucr. II, 96. de atomis: *adsiduo varioque exercita motu.* Wakef. ad Lucr. V, 263. haec verba ita explicat: „Iongorum lapsuum agitationibus per lapillos et arenas atterentes atque exercentes percolata," comparans Minuc. Felic. 17., quem ex Virgilii imitatione putat scripsisse: *Vide fontes: manant venis perennibus; fluvios intuere: eunt semper exerciti* (pro vulg. *exercitis*) *lapsibus.* Ceterum Wagn. satis recte adnotat, his verbis significari aquam currentem, limpidam, non stagnantem: quam explicationem requirat, quod praecesserit, *liquidi fontes.* — *somnos abrumpit cura.* Sic etiam Ovid. Am. II, 10, 19. *At mihi saevus amor somnos abrumpat inertes* et ex Ponto III, 6, 55. *Nec tamen iste metus somnos tibi rumpere possit.* Cf. etiam Hor. Ep. I, 10, 18. *Est ubi divellat somnos minus invida cura?* ibique Obbar. Fasc. V. p. 64. et Orell. — 531. „Tum factum esse aiunt id, quod nullo alio tempore in istis terris accidit, ut penuria candidarum vaccarum esset ad rem sacram." *H. Quaesitas*, desideratas esse, defuisse. — 532. 533. „Male post Servium Intpp. Iunonem Argivam et eius sacerdotem, filiorum, Cleobis et Bitonis, pietate notam, huc advocant. — *sacra Iunonis* pro quibusvis sacris ponit; sed in his nivearum boum usus imprimis insignis erat ad pompam deae ducendam. Itaque pro *bubus bufalos* (nam hi sunt h. l. *uri:* vid. sup. ad Geo. II, 374.) currui iunctos dicit. — *impares* simpl., quod alter maior, alter minor, diverso etiam, si placet, colore, erat. [Hoc alterum imprimis spectandum

Ergo aegre rastris terram rimantur, et ipsis
Unguibus infodiunt fruges, montisque per altos
Contenta cervice trahunt stridentia plaustra.
Non lupus insidias explorat ovilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat; acrior illum
Cura domat; timidi damae cervique fugaces
Nunc interque canes et circum tecta vagantur.
Iam maris immensi prolem et genus omne natantum
Litore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit; insolitae fugiunt in flumina phocae.

---

videtur.] — *donaria* h. l. pro donariorum loco, templo, ut *pulvinaria* pro templis, iam Servius exposuit." *H.* Voss. apte comparat Apulei. Met. IX. p. 221. *cantharo et ipso simulacro, quod gerebam, apud fani donarium redditis et consecratis.* — *alta*, h. e. alte exstructa, ad significandam copiam et magnificentiam donariorum. — 534. *rimantur.* Cf. adnot. ad Geo. I, 384. — Ipsi homines terram fodiunt, et *fruges*, h. e. semina, *unguibus*, digitis, *infodiunt*, terra occulunt. — *contenta cervice*, quae intenditur. Usus vocis Lucretianus. Cf. v. c. Lucr. I, 335. *oculorum acies contenta.* IV, 809 sq. *Nonne vides, oculos - - contendere se.* ibid. 965. *in ea ratione fuit contenta - mens* etc. — 537. Etiam feras lues tentat. — *insidias explorat ovilia circum*, locum, occasionem insidiarum circa ovilia. Cf. Aen. IX, 59 sq. *Insidians*, quod legitur in Rom. et Gud., Nobbio in Syntagm. locc. parall. p. 105. iure glossema videtur. — *nocturnus*, noctu; Adiectivo loco Adverbii temporis posito et ad Substantivum relato, ut saepe. Cf. Aen. IV, 303. ibique adnott. — *obambulat gregibus*, ut *obambulare muris* Liv. XXXVI, 34. et *obequitare castris, portis*, Liv. II, 45. XXI, 54. etc. Altera constructio cum quarto Casu poëtis modo frequentatur. Vid. Doederl. Syn. III. p. 50. De lupo autem gregibus obambulante cf. Aen. IX, 59 sqq. — *acrior cura*, dolor morbi, *illum domat*, nam ipse non minus, quam reliquum ferarum genus, morbo pestilenti correptus est. — 539. *timidi damae. Damae* ex vulgari opinione sunt *Damhirsche, daini, dains*, secundum Vossium et Forcell. autem *Gemsen, camosci, chamois.* Sed Weber. ad Iuven. p. 536. (cum quo consentit Orell. ad Hor. Od. I, 2, 12.) docere studet esse *ἀνθόλωπας, Antilopen, Gazellen.* De genere vocis cf. adnott. ad Ecl. VIII, 28. — 541. „Aristotelem Hist. An. VIII. 19, 20. [quocum consentit Plin. IX, 49, 73] negare, pisces ullo pestilenti morbo tentari, iam Cerda notavit; et videri potest castissimus poëta potius ingenio indulsisse, quam rerum veritati, certe in illis, quae de serpentum v. 544. 545. strage memorat, quae qua fide, qua auctoritate posuerit, ignoro. Infectis tamen aquis pisces contagiosis morbis vexari, res est inter historiae naturalis auctores nunc satis explorata." *H.* — *Iam* in progrediente rerum narratione transitioni servit, ut Wagn. docet Qu. Virg. XXIV, 9. his exemplis collatis: Geo. II, 57. Aen. XI, 100. 213. XII, 704. etc. — *et genus omne.* Vid. supra ad v. 473. — *natantum.* Nullum praeterea memini locum, ubi *natantes* simpliciter pro piscibus legatur. Cf. tamen Lucr. II, 342. *natantes squamigerum pecudes.* Eadem ratione Geo. IV, 16. Aen. VI, 191. et 239. *volantes* pro avibus, Geo. I, 272. *balantes* pro ovibus, et apud Ovid. Met. VIII, 411. et 344. *latrantes* pro canibus usurpatum videmus. — 543. Wagnero displicet *proluit*, qui potius *proiicit* aut simile quid exspectat. — „*insolitae fugiunt*, id facere non solitae. Cic. Verr. III, 37. *Cur prudentissimas feminas in tantum virorum conventum insolitas invitasque prodire cogis.*" Ita *Wund.*, rectius quam Heyn., qui *insolitae* explicat insolito more. Bene enim idem Wunderl. in Praef. p. XVI. sq. haec docet: „Diversas esse notiones *insolitus locum peto* et *insolito more l. peto*, vides. Nam qui *insolitus* locum petit, facit, quod non consue-

Interit et curvis frustra defensa latebris
Vipera, et attoniti squamis adstantibus hydri.
Ipsis est aër avibus non aequus, et illae
Praecipites alta vitam sub nube relinquunt.
Praeterea iam nec mutari pabula refert,
Quaesitaeque nocent artes; cessere magistri,
Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus.
Saevit et in lucem Stygiis emissa tenebris
Pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque,
Inque dies avidum surgens caput altius effert.
Balatu pecorum et crebris mugitibus amnes

---

vit, qui *insolito more*, sexcenties locum illum petere potuit, sed nunc adit eo, quo numquam fecit, modo." Sensus igitur est: phocae, mari adsuetae, fugiunt in flumina sibi adhuc ignota. — *phocae*, vituli marini, (Phocae vitulinae *Linn.*, nobis *Robben* vocatae). Cf. infra Geo. IV, 395. 432. Ovid. Met. I, 300. II, 267. Plin. IX, 7, 6. et 13, 15. — 544. *curvis latebris*, ut Geo. II, 216., ubi vid. adnott. — 545. *attoniti*, torpentes, rigentes. — *squamis adstantibus*, stantibus, erectis, horrentibus. De ipsa re Voss. confert Senec. Oed. 152. *Perdidit pestem latebrosa serpens, Aret et sicco moritur veneno.* — *non aequus*, non innoxius. Cf. supra Geo. II, 225. De avibus quoque pestifero morbo correptis cf. Lucr. VI, 1213. et Ovid. Met. VII, 536. — 549. „*Quaesitae nocent artes*, parata remedia. — *cessere magistri*, cedunt morbo, (*mussabat tacito medicina timore*, Lucret. VI, 1177.) vincuntur, artem ei suam imparem esse vident medici, et quidem *praestantissimi*, quos nominibus clarissimis exornat *Chironis*, e Philyra Nympha et Saturno, et *Melampodis*, ex Amythaone, Aesonis fratre, nati, quorum hic quidem auguriis et *καθαρμοῖς* maxime illustris apud poëtas, alter vero herbis." *H.* De *Chirone*, qui etiam Ovidio A. A. I, 11. et Propertio II, 1, 61. metri causa *Phillyrides* pro Philyride vocatur, cf. Homer. Il. XI, 830. Apollod. I, 2, 4. Apollon. I, 555. II, 1255 sqq. Hygin. f. 274. alii, de *Melampode* Apollod. I, 9, 11 sqq. II, 6, 1 sqq. Pherecyd. fragm. p. 131 sq. ed. Sturz. Diodor. IV, 68. Stat. Theb. III, 452. aliique. — 551—553. „Versus longe praestantissimi et pictura omni vividiores. *Et pallida Tisiphone* e *Stygiis tenebris in lucem* emittitur, aut, quod gravius est, *emissa saevit*, et *ante se agit Morbos ac Metum*, et more eorum deorum, qui hominibus sive augusta sive terribili forma apparebant, fit maior maiorque, *surgitque* adeo et *effert caput avidum*, quia ipsa mortis avida, *in dies altius*." *H.* Male Schirach. p. 448. coniungit *saevit in lucem*, hunc locum comparans cum Geo. II, 332., qui prorsus alius est generis. — *Tisiphone*, Alectus et Megaerae soror, hic instar Furiarum omnium commemoratur. (Cf. Aen. VI, 570. X, 761. Culex 217. Ovid. Met. IV, 480. Prop. III, 3, 62. etc.) Voss. apte comparat Senec. Oed. 160 sqq. *Rupere Erebi claustra profundi Turba sororum face Tartarea: - - Mors alta avidos oris hiatus Pandit et omnes explicat alas*, Gratii Cyneg. 373 sqq. et Aen. VI, 274 sqq. — *ante*. Affert haec verba, cum Plin. Pan. 75, 3. et Liv. XXI, 14, 4. collata, Hand. in Tursell. I. p. 378., ubi docet, hoc Adverbium interdum ita positum esse ante nominum Accusativum, ut ambiguitas quaedam, vel certe obscuritas existeret. Cf. etiam quae ad Ecl. I, 70. de eodem usu Adverbii *post* docuimus. Ceterum de Particula *ante* Adverbii munere fungente cf. idem Handius ibid. p. 365 sq. et Wunderlich. ad Tibull. I, 1, 14., quod autem attinet ad eam Verbo postpositam cf. similis Tibulli locus I, 2, 69. *Ille licet Cilicum victas agat ante catervas* (i. e. *vor sich her*, ut h. l.) et Santen. in Bibl. crit. III. p. 68. — 554 sqq. „Interea undique circa ipsam armenta et greges aegrotant, mox toti greges pereunt v. 554—557.; at quanto feralius ipsa *dat*, edit, *strages*, etc.!

Arentesque sonant ripae collesque supini.
Iamque catervatim dat stragem, atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo,
Donec humo tegere ac foveis abscondere discunt.
Nam neque erat coriis usus, nec viscera quisquam
Aut undis abolere potest, aut vincere flamma.
Ne tondere quidem morbo illuvieque peresa
Vellera nec telas possunt attingere putris;

Priora imitatus est Gratius Cyneg. 373. *Quod sive a Stygia Letum Proserpina nocte Extulit, et Furiis commissam ulciscitur iram*, h. e. et emittit Furias, quae ulciscantur iras suas.“ *H. — Balatu pecorum*, propter frequentissimos hoc potissimum tempore eiulatus, ut recte animadvertit Wakef. ad Lucretii illa (VI, 1130.) *etiam pigris balantibus aegros*. Vid. etiam adnott. ad Geo. I, 272. — 555. *Arentesque - - ripae*, quae prope exaruerunt. Cod. Rom. *horrentesque*, quam lect. utpote difficiliorem Nobbius recepit. — 556—566. „Unicus modus restabat pestilenti morbo medendi (isque nostrorum quoque sapientum iudicio unicus), ut tacta cadavera ex conspectu hominum auferrentur, *ut humo tegerentur*. Nihil enim ex toto animante usui alicui inservire poterat. *Coriorum* nullus erat usus, si quis ea deripere et corpora iis nudare in animum induxerat; *viscera* autem, h. e. corpora cute nudata, carnes, in tanta copia nec aqua nec igni consumi poterant; restabat adeo, ut terra defoderentur. Sed v. 561. nec *lanae* ullus usus erat, corrupta *pelle* per ulcera et saniem, quae est *illuvies*, nec tutum erat eas lanas (*telas* a consequente appellat), pestilenti putredine infectas, *attingere*, h. e. tractare. Si tamen eas tractare (563), et vestem inde texere homines perstiterant, ubi quis vestem inde confectam, *amictus invisos*, quos abhorreres, indueret, *papulis*, pustulis, exanthematibus, carbunculis, rodenti sanie tumentibus, et foetido *sudore*, ac brevi tempore post *sacro igni* corpus infestabatur.“ Ita *Heyn.*, non ex omni parte vere, ut statim videbimus. — 556. *Iamque catervatim dat* (sc. Tisiphone) *stragem*. Cf. Lucr. VI, 1142. *Inde catervatim morbo mortique dabantur*. — 558. *Donec - - - discunt*, ut Ecl. VI, 85. *donec iussit* et Aen. VI, 745. *donec exemit*. Wagn. iure reprehendit Bothium, *discant* coniicientem, quasi hoc sit Tisiphones consilium; minus recte vero addit, *Donec* h. l. et Aen. VI, 745. idem esse, quod *quum tandem;* notatus propterea ab Handio Tursell. II. p. 294 sq., qui quaerens, quis umquam latine dixerit *quum tandem? donec* etiam hic nihil significare docet, nisi tempus, quod antecesserit, esse absolutum et terminatum. Cf. etiam Aen. V, 347. — Cum v. 559. et 60. conferri potest Lucretii locus VI, 1268 sq. *pellis super ossibus una, Visceribus tetris prope iam sordique sepulta*, ad quem vid. Wakef. Errare autem Heyn. et Voss. in hoc loco explicando, neque hic sermonem esse de visceribus aut igne crematis aut in flumina proiectis, sed, quod iam Serv. vidit, de abluendis et coquendis in usum hominum, totius loci connexus luce clarius demonstrat. *Viscera* enim non solum exta, sed omnem carnem sub cute latentem significare, ad Aen. I, 211. docuimus — *undis abolere*, quod Burm. minus recte per coquere, mitigare explicat, est potius purgare taedroque odore purgare; *vincere flamma* autem pro coquere dicitur etiam Sammonico c. 18. et alibi. Similiter Tac. Hist. IV, 53. *Metallorum primitiae nullis fornacibus victae.* — 561. *Ne - - quidem* lectio est Med., Rom., Gud. aliorumque bonorum Codd.; vulgo *Nec - - quidem*. Cf. adnott. ad Geo. I, 126. ubi, coll. Handio in Tursell. IV. p. 61., addere poteram, omnino rara tantum exempla Particularum *ne - - quidem* apud poëtas inveniri, quae tamen meliorum Codd. auctoritate fulta non sunt reiicienda. — 562. „Fragm. Moret. *telas adiungere putres*, non indocte. Ita *telae* dictae sunt proprie; quod video etiam placuisse Vossio [comparanti Ovid. Met. VI,

Verum etiam, invisos si quis tentarat amictus,
Ardentes papulae atque immundus olentia sudor
Membra sequebatur, nec longa deinde moranti
Tempore contactos artus sacer ignis edebat.

---

55. *Tela iugo vincta est*]; casus tamen an iudicium lectionem produxerit, non dixero; auctoritas utique Codd. deest." *H.* Iahnius, refutans Vossium, coll. Geisleri Schol. in Georg. p. 6. haec scribit: „Non illud his verbis dicitur, quod nemo haec vellera tractaverit, sed hoc, quod nemo ea sine periculo attingere potuerit, vid. vs. sq."; ut igitur iis, quae proxime sequuntur, antecedentia uberius explicari putet. Sed rectius Wagnero illud *Verum etiam* gravius videtur, quam quod ferat eiusmodi oratio. Itaque *telas* et ipse proprie dictas et sententiam hunc in modum conformandam esse censet: nec, si quis totonderat et telam inde fecerat, ullo ea erat usu, [quia putris erat ideoque statim rumpebatur] quid? quod, si qui tamen inducrant eiusmodi vestem etc.; ut omissa sit sententia illa conditionalis: si quis totonderat etc., quemadmodum supra v. 206. *namque ante domandum* etc., i. e. nam, si farraginem dederis, ante domandum, etc. Aen. I, 334. *Multa tibi - - cadet hostia;* sc. si id feceris, quod te rogamus. X, 423. *Haec arma - - habebit*; sc. si hoc mihi dederis, ut virum interficiam. XII, 808 sqq. *Ista quidem quia nota - - - indigna pati;* i. e. Nec tu, si voluntas tua mihi non esset nota, etc. XII, 879. *cur mortis ademta est Conditio? possem tantos finire dolores;* i. e. possem, si illa ademta esset. Cf. praeterea Aen. VI, 743 sqq. VII, 436 sqq. VIII, 522 sq. XI, 406. XII, 727. 730. 805. Ceterum de contagione ex eiusmodi tela orta Geissler. l. l. conferri iubet Additam. ad Indices Gotting. liter. Part. XLIV. p. 361 sq. — 564. *papulae*, pustulae, tubercula cutis, de quibus cf. Celsus V, 28, 18. — „*sudor membra sequebatur*, se diffundebat per membra. Aen. IX, 812. *tum toto corpore sudor liquitur.*" *H.* Wagn. satis apte comparat *fumos sequaces* Geo. IV, 230. — 565. „Pro: *nec longo tempore* eius, qui tentarat, inducrat, *artus*, vel ei *artus sacer ignis edebat*, dixit plenius, *moranti* ei; non per longum tempus ei moras trahere licebat, dum sacro igni tentari coepit. — *sacer ignis*, de quo cf. Colum. VII, 5. Lucret. VI, 1165., est erysipelatis φλεγμονώδους genus, vid. Celsum V, 28, 4.; quamquam is ab erysipelate diversum esse statuit. Aliis phlegmone est." *H.* De sacro igne, morbo cancro carbunculove simili, praeterea cf. Lucr. VI, 660. Plin. XXVI, 11, 74. et Voss. ad h. l.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICON

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

De re apiaria et mellificio in hoc libro acturus, primo loco exponit argumentum Maecenatisque propitiam voluntatem sibi exorat (1—7.). Inde de alvearii situ, fabrica et apparatu praecipit (8—50.); tum de examinum exeuntium cura, seu vere ineunte vagantur (51—66.), seu ad pugnam exeunt discordibus inter se voluntatibus super rege creando (67—97.). Tum alteruter rex est necandus (98—102.); aut si temere vagantur apes, partim regibus alae sunt resecandae, partim gratae herbae circa alveare serendae (103—115.). Quum attingeret locum de horto colendo, hoc argumentum aliis tractandum reliquit (116—148.). De ingeniis, naturis et moribus apum agit, revocata eorum oeconomia, quam vocamus, ad reipublicae formam, quam enarrat (149—218.), tam sollerter institutam illam, ut rationis illae munere impertitae esse videantur (219—227.). Sequitur locus de exemtione favorum (228—238.); sin reliquatur pars favorum, quae tum curanda sint (239—250.). De morbis apum et morborum cura (251—280.). De examinis exstincti reparatione et de progeneratione apum ex iuvenco peremto et putrefacto (281—314.). Quod quum inventum Aristaei esse perhibeatur, descendit ad enarrationem fabulae, qua ille fertur, exstincto examine, adiisse matrem Cyrenen, ab hac iussus consulere Proteum de causis calamitatis et eiusdem remediis, edoctusque, evenisse sibi rem ob piaculum contractum ex Eurydices, Orphei coniugis, raptu, inferias ei fecisse; quo facto boum corpora, in luco relicta, paullo post examinibus novis efferbuere (315—558.). [Quae sequitur brevis epilogus (559—566.)] *H.*

Protinus aërii mellis coelestia dona
Exsequar. Hanc etiam, Maecenas, adspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum
Magnanimosque duces totiusque ordine gentis
Mores et studia et populos et proelia dicam.
In tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
Numina laeva sinunt auditque vocatus Apollo.

---

1. De mellificio se dicturum esse poëta pollicetur. — *Protinus*, progrediens in canendis rebus rusticis; ut ap. Hor. Ep. I, 18, 67. *protinus ut moneam* i. q. ut monendo procedam, ut monere pergam; ap. Cels. II, 33. de *quibus protinus dicturus sum* et alibi. Vid. Hand. Tursell. IV, p. 621. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. I, 13. — „*aërium mel*, quia ex rore (qui utique ex aëre defluit, inquit Servius) colligi ab apibus credebatur. Seneca Epist. 84. *Quibusdam placet, non faciendi mellis scientiam apibus esse, sed colligendi.* Cf. Plin. XI, 12, 12. Aristot. Hist. An. V, 22. Colum. IX, 14, 20. Erroris quidem causa facile intelligitur; eadem tamen de causa, *coelestia dona*, deorum munus, appellat mel. Cf. Plin. l. l. Totus autem hic de apibus locus multis illustrari potest post Varronem III, 16., unde pleraque sumpta, ex Columellae libro IX., qui, de apum disciplina tradens, praeter Celsum et Hyginum, quorum libri interciderunt, Virgilium secutus est. Adde Aristot. Hist. An. V, 20—22. et IX, 40.; et hunc poëta saepe ad verbum expressit; Plin. XI, 1—20. Geopon. XV. Pallad. I, 37—39.“ Ita fere *H.* — 4. *ordine*, i. e. certa quadam ratione, rite. Plurimi Codd. (quibus tamen Medic. iniuria adiungi videtur) *ex ordine*, i. e. deinceps, aliud post aliud. Wagn. Praepositionem memoriae lapsu a librariis illatam censet, ut Geo. III, 341. et IV, 507. coll. adnott. ad Geo. I, 46. II, 47. 294. 513. III, 237. et Aen. V, 773. — 5. „*Ad populos* offendebat Schrader. et coni. *motus*, quod sane locum habere posset; sed populos dixit poëta, quia sub diversis regibus habentur apes. — 6. Cf. Geo. III, 289. 290.“ *H.* Wunderl. comparat similem locum Tacit. Ann. IV, 32. *Nobis in arto et inglorius labor.* — 7. „*si quem Numina laeva sinunt*, sc. dicere haec; quod utique proximum est. *Numen*, *numina*, ut omnino pro voluntate deorum dicitur, ita in primis pro oraculis, vaticiniis, ominibus, auspiciis: Aen. II, 123. *quae sint ea numina divum*, quale illud sit responsum; VIII, 521. de auspicis monitu, et sic saepe; ergo etiam pro augurio. — *Laeva* autem, etsi exemplum huius usus aliud non est, h. l. ex augurali disciplina petitum vocabulum esse necesse est, ut sint dii secundi, propitii; translata enim est vox ad prodigia et ostenta; ut Aen. II, 693. *intonuit laevum*, et IX, 630. de augurio fausto. Ergo *numen laevum* est augurium secundum. Nam vix satis procedit, si accipias: modo per adversa numina liceat, h. e. modo ne quod numen adversetur, et modo Apollo (pastoralis, nomius) invocatus faveat.“ *H.* Romanis, qui auguria captantes ad meridiem se vertebant, in re augurali *laeva* s. sinistra, quae ab oriente venirent, erant fausta, secunda (cf. Plin. II, 52, 55. *Laeva prospera existimantur, quoniam laeva parte mundi ortus est.* Aen. II, 693. IV, 631. Liv. I, 18. Ovid. Fast. IV, 833. Phaedr. III, 18. etc.), *dextera* adversa. Quare si nihilominus haud raro *dextera* pro faustis, prosperis, propitiis usurpata invenimus, tum Romani Graecorum rationem sequuntur, quibus dextra auguria felicia habebantur, sinistra infelicia, idque non facile, nisi de rebus vel hominibus Graecis loquentes, eos sibi indulsisse invenimus. Cf. Dio Cass. II, 4. Aen. VIII, 302. ibique adnott. Gierig. ad Ovid. l. l. Thiel. ad Aen. II, 693. alii. Haec quidem de auguriis. Sed *numina laeva*, Iahnio quoque auctore, numquam sunt alia, quam irata et adversa, quae hic recte dicuntur *sinere*, quod possunt prohibere, quodque ne prohibeant timemus; quum propitia numina potius rei *faveant*. Quare secundum Iahn.

Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus — nam pabula venti
Ferre domum prohibent — neque oves haedique petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, et surgentis adterat herbas.
Absint et picti squalentia terga lacerti
Pinguibus ab stabulis meropesque aliaeque volucres
Et manibus Procne pectus signata cruentis;

---

sententia haec est: „Non tenuis gloria est ei, cui dii non adversantur, neque Apollo vocatus aures dare recusat.“ Neque aliter h. l. intellexerunt Burm. et ipse Gellius V, 12. — „*auditque vocatus. Vocatus audio* est formula sollemnis de deo, qui post preces factas favet. Cf. Horat. Od. III, 22, 3. II, 18, 40. Mutata illa est Aen. III, 395. *aderitque vocatus Apollo.*“ *Wund.* — 8. „De alvearii situ praecipit quae cavenda sint v. 8. — 17., quae optanda v. 18—32. Eadem praecipit Varro III, 16, 12 sq., quem poëta omnino secutus est, et reliqui, quos supra laudavimus, imprimis Columell. IX, 4—7. Idem locum hunc excitat c. 4. pr.“ *H.* Voss. praeterea conferri iubet Pallad. I, 37. et Geopon. XV, 2. — 8. A vento tutum reddi alveare iubet, ne ab eo prohibeantur apes a volatu redeuntes. — *petenda.* Unus alterve Cod. *petendae*, quod Heins. recepit, perperam; quum non diversa sint inter se *sedes* et *statio*, ut recte censet Wagn. Ven. et Leid. *petenda est*; sed in eiusmodi praeceptis Virgilius Gerundivo verbum subst. non solet addere. Cf. Wagn. Qu. Virg. XV, 7., qui confert Geo. I, 178. II, 363. 365. 371. 399. Aen. II, 118. etc. — 9. *Quo neque sit ventis aditus - - neque - - insultent*, i. e. et ubi non insultent. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXIV, 4. et quae supra ad ad Geo. III, 282. atque Ecl. VIII, 3. adnotata sunt. — *haedi petulci*, Macrobio teste VI, 5., ex Lucretio II, 368. petiti, ubi *agni petulci*. — *Floribus insultent*, et ita apes in melle per prata colligendo turbent. — 12. *surgentes herbas*, crescentes, ut Ecl. V, 39. VI, 39. Geo. I, 161. et alibi. — 13. „Varia animantia, apibus insidiantia, ab alveari, quod *pinguia stabula* appellat, arceri iubet: vid. Colum. IX, 7, 5. 6. Inf. v. 242. stellio quoque memoratur.“ *H.* — *picti lacerti*, ut Geo. III, 243. et Aen. IV, 525. *pictae volucres*. Cf. adnott. ad Ecl. I, 19. et Geo. I. l. Idem lacertus (s. stellio, vid. infr. v. 243.) Ovidio Met. V, 461. vocatur *variis stellatus corpora guttis*. — 14. „*ab stabulis* pro vulg. *a stabulis* e Medic. revocavi, suasorem secutus Wakef. ad Lucr. IV, 245. Cf. adnott. ad Geo. I, 171.; *stabula* autem apum Colum. quoque commemorat IX, 6, 4. — *merops* nota avis, apibus inimica; *apiastram* vulgo vocant, aut ab apum comestione nomen imponunt *Immerwolf*, *Bienenfrass*, *Bienenspecht*.“ *H.* De *merope* (qui etiam *apiastra*, Linneo Merops Apiaster vocatur) cf. Plin. X, 33, 51. — *aliaeque volucres. Aliae* Schradero et Heynio nimis tenue vocabulum videtur pro reliquorum dignitate; quare ille coni. *meropes malaeque vol.*, vel *meropes avidaeque v.*, vel *blattaeque v.*, vel *vespaeque v.*; sed Semicolo, quod vulgo post *volucres* apparet, in Comma mutato, bene defendit Wagn. Codd. lectionem, quae ex Graecismo satis noto praeparet transitum ad Procnen, hoc modo: quum aliae volucres, tum maxime Procne, Graece ἄλλα τε πτηνὰ, καὶ Πρόκνη, coll. Sturz. Lex. Xen. Vol. I. p. 141. et Qu. Virg. XXXIII, 6. Vid. adnott. ad Geo. I, 498. — 15. *Procne.* Cf. quae ad Ecl. VI, 78. adscripsimus. De vera nominis scriptura, quod in aliquot Codd. per *g* exaratum invenitur, cf. Heins. ad Ovid. Met. VI, 428. — „*pectus signata.* Ovid. Met. VI, 669. *neque adhuc de pectore caedis Excessere notae, signataque sanguine pluma est.* Maculas in hirundinis collo rubellas ab sanguine repetunt poëtae, quo, quum filium manibus suis iuiulabat

Omnia nam late vastant, ipsasque volantis
Ore ferunt dulcem nidis immitibus escam.
At liquidi fontes et stagna virentia musco
Adsint et tenuis fugiens per gramina rivus,
Palmaque vestibulum aut ingens oleaster inumbret:
Ut, cum prima novi ducent examina reges
Vere suo, ludetque favis emissa iuventus,

---

respersa est. Pro *maculis* itaque doctius *manus* memorat poëta. — 16. Et ipsas apiculas rapiunt, ut pullis suis comedendas apponant.“ *H.* — *vastant, ipsasque volantes O. ferunt*, i. e. vastant ferentes. Vid. ad Ecl. VI, 20. VIII, 97. Geo. II, 85. et alibi adnotata. *Vastare* autem est caede implere, ut ap. Phaedr. III, 2, 13 sq. *Pecus trucidat, ipsos pastores necat, Et cuncta vastans saevit irato impetu.* Cf. etiam Aen. I, 471. ibique adnott. — *volantes*, substantive, ut Geo. III, 147. *volitans.* Cf. etiam Aen. VI, 239. 728. et Lucr. II, 1082. — 17. „*nidi* pro pullis. Cf. Aen. II, 475. — 18. *stagna virentia musco*, stagna dulcis aquae, sive ripa musco obducta, sive saxis musco coopertis exstantibus. Cf. Geo. III, 144. Ecl. VII, 45. Lucret. V, 949. Hor. Epist. I, 10, 7. Mox *tenuis rivus* signate; nam profundus ac rapidus abriperet apes aquantes. Cf. Varr. III, 16, 27. aquam — ita *ut ne altitudine adscendat duo aut tres digitos* etc. — *tenuis fugiens rivus*, duplex epitheton. Vid. ad Geo. I, 407.“ *H.* Male tamen Heyn. verba *fugiens per gramina* Commatis inclusit, quum *tenuis* Adverbii loco Participio adiectum sit. Cf. Iahn. ad Geo. I, 320. p. 394. ed. II. et adnot. nostra ad Geo. I, 163. et Aen. VIII, 559. Praeterea idem Heyn. probat coniecturam *at tenuis*, quam Meierotto proposuit in Dubiis p. 22.; sed recte adversatur Wagn. Qu. Virg. XIII. p. 432., contendens, etsi per se repetitio eiusdem Particulae defendi possit, eam tamen esse vim huius Particulae, ut necessario maior ante eam pausa facienda sit, quod ab hoc loco alienum. Burm. comparat Sen. Herc. Oet. 140. *Quem fugit Ismenos, tenui flumine languidus.* — 20. *vestibulum*, locum ante alvearia; vestibulum enim, quod temere interdum cum atrio confunditur, proprie est locus apertus ante aedes, inter aedes ipsas et viam relictus. Cf. imprimis Gellius XVI, 5. — *oleaster.* Vid. adnott. ad Geo. II, 182. — *inumbret* Heins. ex optimis Codd. (Med., Rom. aliisque, quibuscum conspirant Mss. Cortii ad Lucan. IV, 456.) revocavit; quare non video, cur Iahn. vulgarem lectionem *obumbret*, quam sane Colum. IX, 5, 4. agnoscit, retinuerit. — 21. *cum prima ducent examina*, cum primum evolaverint. Cf. adnott. ad Geo. III, 130. — 22. *vere suo* Serv. recte interpretatur: sibi grato et aptissimo; ut navis suo fertur vento; ut suos, (vel non suos) vota habent deos, i. e. propitios. Vid. Gronov. Obs. IV, 17. Intpp. ad Tibull. III, 3, 28. et nobis adnott. ad Aen. II, 396. et XII, 187. Heyn. adiungit aliam explicationem minus probandam: „quo ipsae natae sunt et adolevere primumque volatum tentant.“ Voss. putat, comparari ver apum, quod incipiat ab aequinoctio verno, cum initio veris, quod homines statuant, incipientis a V. Id. Febr. Ceterum sunt, qui praeferant hanc distinctionem: *examina reges*, *Vere suo ludetque* etc. Sed quamquam alios poëtas copulam *que* interdum alteri demum tertiove atque adeo quarto et quinto enunciationis vocabulo adiungere constat (cf. v. c. Lucr. III, 585. Ovid. Trist. IV, 1, 74. ibid. V, 10, 40. Prop. III, 21, 16. etc. Burm. ad Ovid. Met. XIV, 30. Heindorf. ad Hor. Sat. I, 6, 43. Broukhus. ad Tibull. III, 6, 48. Huschkius ad eiusdem I, 10, 51., Bach. ad eiusd. I, 1, 40. mea adnot. ad Lucr. III, 585. et IV. 618. Ruddim. I. p. 323. not. 9. ibique Stallbaum., alii), Virgilium tamen, hoc non nisi praegressa Praepositione (vid. Ecl. V, 57. Geo. III, 524. Aen. II, 227.) et in voce. *iamque* et *namque* (Ecl. III, 33. Aen. V, 733. VI, 72. 81. VII, 637. X, 614. 813.) sibi

Vicina invitet decedere ripa calori,
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor,
Transversas salices et grandia coniice saxa,
Pontibus ut crebris possint consistere et alas
Pandere ad aestivum solem, si forte morantis
Sparserit, aut praeceps Neptuno immerserit Eurus.
Haec circum casiae virides et olentia late
Serpylla et graviter spirantis copia thymbrae
Floreat, irriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,

---

indulsisse contendit Wagn. ad Geo. I, 142., ubi vid. adnot. nostra; locis autem, ubi praeter hos in vulg. editt. *que* postpositum inveniatur, omnibus meliore vel interpunctione (ut h. l., Aen. III, 380. VI, 396. VIII, 354. IX, 766.), vel explicatione (ut Aen. X, 813., ubi vid. adnott.) nitorem suum posse restitui. — 23. *invitet decere.* Cf. quae de hac constructione ad Aen. V, 485. adnotavimus; *decedere* autem *calori*, ut sup. Ecl. VIII, 88. et Geo. III, 467. *decedere nocti.* — 24. *obvia* (examina) *arbos teneat hospitiis*, h. e. excipiat. Cf. Hor. Od. II, 3, 10., ubi commemoratur *hospitalis* arborum *umbra*, i. e. quae viatores ad se invitat. De forma *arbos* vid. nott. ad Ecl. III, 56. — 25. *In medium*, scil. humorem, quod ex sequentibus supplendum. — *seu stabit iners humor*, in staguo v. 18.; *iners*, non motus. Cf. Ovid. Met. IV, 434. *Styx nebulas exhalat iners*, ubi vid. Bach., comparans Sen. Herc. fur. 869. *iners Cocytus* et Ovid. ex P. IV, 10, 61., ubi *pigra palus* commemoratur. Adde Ovid. Her. XVIII, 122. *clivus inertis aquae*, et Senec. Qu. Nat. V, 15. *conceptus vastos aquarum inertium.* — 29. *sparserit*, imbre. *Spargere* pro irrigare, irrorare. Vid. adnott. ad Ecl. V, 7. — *aut Eurus praeceps*, cum impetu irruens, *immerserit Neptuno*, aquae. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 32. — 30. „*Circum haec*, quae modo enarravit, circa fontes et stagna, amoena prata esse debent. Colum. IX, 5, 6. *circa totum apiarium.* De *casia*, herba coronaria, alibi *thymelaea*, cuius fructus in officinis *granum Cnidium*, vid. ad Geo. II, 213., de *serpyllo* ad Ecl. II, 11. — *thymbra* eadem, quae satureia, *Pfefferkraut*, aut eiusdem saltem generis.“ *H.* De *thymbra* (Satureia hortensi *Linn.*) cf. Dioscor. III, 25. Theophr. h. pl. VII, 1. Plin. XIX, 8, 50. Colum. IX, 4, 6. et X, 233. et Voss. ad h. l. — *graviter spirans* hic non est foede (ut Geo. III, 415. et 451.), sed bene et multum spirans, ut iam Serv. adnotavit. De coniunctione autem verborum *casiae - - serpylla - - et copia thymbrae floreat* vid. adnott. ad Ecl. I, 58. — 32. Etiam violae proveniant. Imitatione expressit h. l. Claudianus XXXVI, (de rapt. Pros. III.) 233. *prima sub luce, cum rore serenus Albet ager, sparsosque bibunt violaria succos.* — *violaria*, loca violis consita, h. l. pro violis ipsis possunt accipi. Per *violas* autem Voss. hic eundem florem, quem Ecl. II, 47., intelligendum censet. Ceterum praeter has herbas a Virgilio commemoratas alias etiam circa alvearia seri iubent Aristot. h. an. IX, 40. Varr. III, 16. Colum. IX, 4. 5. Pallad. I, 37. Plin. XXI, 12, 41., qui Vossio laudantur. *irriguum* h. l. qui irrigat active, ut etiam apud Calpurn. Ecl. II, 49. *Irriguo perfunditur area fonte.* Ovid. Am. II, 16, 2. *irriguis ora salubris aquis.* Tibull. II, 1, 44. *Tunc bibit irriguas fertilis hortus aquas* (ubi vid. Broukhus.). Alibi *irriguus* passive dicitur de iis, quae humore aliquo irrigantur. Simplex *riguus* iam supra activa signif. usurpatum vidimus Geo. II, 485. — 33. „De fabrica alvearis. Vid. Colum. IX, 6. unde §. 1. colligas, *cortices suberis* potissimum h. l. intelligi.“ *H.* Cf. Voss. ad h. l., qui praeter Colum. conferri iubet Plin. XXI, 14, 47. Pallad. I, 37. Geopon. XV, 2, 7. — *Ipsa - - alvearia.* Vid.

Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
Angustos habeant aditus; nam frigore mella
Cogit hiems, eademque calor liquefacta remittit.
Utraque vis apibus pariter metuenda; neque illae
Nequidquam in tectis certatim tenuia cera
Spiramenta linunt, fucoque et floribus oras
Explent, collectumque haec ipsa ad munera gluten
Et visco et Phrygiae servant pice lentius Idae.
Saepe etiam effossis, si vera est fama, latebris
Sub terra fovere larem, penitusque repertae
Pumicibusque cavis exesaeque arboris antro.
Tu tamen et levi rimosa cubilia limo

---

adnott. ad Geo. III, 387. „Antea de loci ratione, quo ponenda essent alvearia, praeceperat poëta; iam ad ipsa transit.“ Ita *Wagn.* Qu. Virg. XVIII, 2. a. Vid. adnott. ad Ecl. I, 39. Ceterum Med., Rom. aliique male *alvaria;* qua de re iam diximus ad Geo. II, 453. — *corticibus - - vimine.* Nam stramineis alvearibus Romani non videntur usi. — 36. *liquefacta remittit*, pro liquefacit; *remittere* pro resolvere. — 37. „*neque - - Nequidquam*, h. e. ac propter hoc ipsum, *nequidquam* h. l. sine causa, frustra; at Geo. I, 95. 96. 192. 403. sine fructu.“ *H.* Cf. adnott. ad Geo. I, 96. et Doederl. Synon. III. p. 100 sq. — *tenuia* (tenvia). Vid. ad Geo. I, 397. — 39. *Spiramenta* Heynio, qui conferri iubet Colum. IX, 7, 5., eadem sunt, quae v. 35. *angusti aditus.* Rimas alvearium tenues intelligit Voss. Nos *spiramenti* vocabulum iam ad Geo. I, 90. explicuimus. — *fuco et floribus* h. l. succo florum, quo inducitur et quasi infucatur alveus. Vid. infra v. 250. Voss. non aliter intelligi vult Tibull. II, 1, 49. *Rure levis verno flores apis ingerit alveo*, ubi tamen vid. Dissen. Ceterum Heyn. docet, poëtae ante oculos fuisse Aristot. H. An. IX, 40. p. 944. ed. Par. D. et p. 945. A. — 40. „*gluten*, s. glutinum, est *propolis* veterum de apibus magistrorum. Plinius XI, 7, 6. *E vitium populorumque mitiore gummi propolis, crassioris iam materiae, additus floribus* (succo e floribus), *nondum tamen cera, sed favorum stabilimentum, qua omnes frigoris aut iniuriae aditus obstruuntur, odore et ipsa etiamnum gravi, ut qua plerique pro galbano utantur.* Varro III, 16, 23. *De his propolin vocant, e quo faciunt ad foramen introitus protectum in alvum, maxime aestate.*“ *H.* Cf. etiam Voss. — 41. *visco.* Vid. adnott. ad Geo. I, 139. — *servant*, paratum habent. — *Idaea pix:* vid. Geo. III, 450. — 42. „*effossis latebris*, in cavis terrae, non quasi ipsae effodiant, ut Servius videtur accipere. In ea se recipiunt vitandi frigoris causa.“ *H.* Voss. laudat Arist. h. an. V, 22. — 43. *fovere larem*, habitant. Cf. infra v. 155. *certos novere penates* et adnott. ad Geo. III, 420., ubi *fovit humum serpens.* Reiicienda est igitur aliquot Codd. (inter quos etiam Medic.) lectio *fodere*, quae ante Heinsium vulgaris erat. Cf. Heins. ad Geo. l. l. — 43. 44. „Et reperiri solent intus in pumicum, s. saxorum, arborumque cavitatibus. Itaque repertum mel in rupium et arborum cavis.“ *H.* Vid. Aen. XII, 587. *quum latebroso in pumice pastor Vestigavit apes*, coll. cum Hom. Il. II, 88 sq., quem Voss. laudat. — *arboris antrum*, paullo insolentius pro caverna dici, iam Macrob. Sat. VI, 7. observavit. Sed insolentius etiam Iuven. IV, 21. lecticam vocat *clausum antrum* et Sidon. Epist. I, 2. et IX, 13. de *narium* et *palati antris* loquitur. Quare omnino repudianda nonnullorum Codd. deteriorum lectio *arboris alvo.* Heins. apte confert Sil. II, 219. *Ad dulces ceras et odori corticis antra Mellis apes gravidae properant.* Ceterum cf. Ovid. Fast. III, 747. *Audit in exesa stridorem examinis ulmo*, ibique Burm. — 45. 46. Apum diligentiam apiarii opera adiuvandam esse docet. — *et levi - - limo.* Heins. ex pluribus libris, inter quos tamen Medic. falso affert (in

Ungue fovens circum, et raras superiniice frondis.
Neu propius tectis taxum sine, neve rubentis
Ure foco cancros, altae neu crede paludi,
Aut ubi odor coeni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hiemem sol aureus egit

---

quo et Foggin. et Freytag. *et levi* inverunt), et Schol. Horat. Crucq. ad Od. I, 17. recepit *e leni*, quem ceteri fere omnes secuti sunt. Serv. (Dresd.) utramque lectionem agnoscit, et praeterea tertiam adiungit, *e levi*, quam ipse probat et male sic explicat: „quod illae nimio labore perficiunt, tu e levi unge rimosa cubilia circumfovens limo.“ Sed iam Burm. verissime docuit, hoc si voluisset Virgilius, ut *e levi*, quemadmodum alibi *e facili*, *e tuto* et similia dicuntur, seiunctum a *limo*, absolute capiamus, primam syllabam voc. *levis* necessario corripiendam fuisse. Quae mihi consideranti et suspicanti, Virgilium, si cum medicis dicere voluisset *e limo unguere* (quemadmodum v. c. Celsus V, 28, 15. scribit: *Prius ungi ex cerussa pustulae debent*, ut alibi *ex aceto coquere*, *ex oleo terere* et similia), euphoniae numerique causa potius scripturum fuisse *ex levi - - limo*, antiqua ipsius Cod. Medic. lectio *et levi*, iam a Vossio et Iahnio revocata, (quam nuper etiam Ladewig. recepit) videbatur retinenda. Altera, per se quidem non deterior, et ab Heyn. et Wagn. recepta quorumnam Codd. auctoritate nitatur, non satis constat. De ipsa re praeter Colum. l. infra l. cf. Varr. III, 16, 16. Plin. XXI, 14, 47. et Geopon. XV, 2. — „*Levis limus*, lutum aqua subactum et tactu lubricum et visu nitidum. — *rimosa cubilia*, in pedestri sermone: rimas cubilis, h. e. alvearis, *ungue circum*, *fovens*, hoc poëtico ornatu adiectum; nam ad calorem continendum alibi id fieri solet, ut rimas obturemus. Cetera illustrat Colum. IX, 14, 14. *Quidquid deinde rimarum est*, *aut foraminum*, *luto et fimo bubulo mistis illinemus extrinsecus*, *nec nisi aditus*, *quibus commeent*, *relinque. Et*, *quamvis porticu protecta vasa*, *nihilominus congestu culmorum et frondium supertegemus*, *quantum res patietur*, *a frigore et tempestatibus muniemus.*“ *H.* — *superiniice* cum Wagn. coniunctim scripsi, quum poëtae ament longiora in altera hexametri parte vocabula. — Pro *raras* exspectaveris potius *densas* quum frondes superiniiciantur, ut alveare intus maiorem calorem retineat. Quare Hildebrand. in Iahnii Annall l. l. p. 171. non male coni. *stratas*, etiam apud Nep. Milt. 5, 2. aliquot Codd. *rarae* pro *stratae* exhibere commemorans. — 47. „Subiicit nonnulla, quae in adornando alveari cavenda sunt. — De *taxo* vid. Ecl. IX, 30. De *cancri nidore*, quum est igni adustus (uri autem solet in variorum morborum cura), vid. Gesneri notam ad Colum. IX, 5, 6.“ *H.* — De duplici *neu - - neve* pro *ne - neve* posito vid. ad Geo. II, 298. Hic tamen facilius ferri potest, quum iam praecesserit Imperativus *ungue*. Cf. Hand. Turs. IV. p. 175. — 48. *neu crede eas paludi*, *aut* eiusmodi loco, *ubi*. De omisso Verbo substantivo post Particulam *ubi* vid. adnott. ad Geo. II, 180. — *odor gravis*, molestus, quia vehemens et teter est. Vid. adnott. ad Geo. III, 415. (et Ecl. X, 75.) — „*offensa imago*, h. e. *solidis adlisa locis*, ut Lucret. IV, 574. Sequitur poëta Varronem III, 16, 12. cf. Colum. IX, 5. extr. Rei causam Plinius adiungit XI, 19, 21. *Inimica est et echo resultanti sono, qui pavidas alterno pulset ictu.*“ *H.* — „*pulsu sonant* proprie dicitur, quum vox, sonus quivis perfertur aëre ad saxa, unde *repercussu* redditur.“ *Wund.* — *vocis imago* ex Lucretii l. l., ubi de Echo: *Pars solidis adlisa locis reiecta sonorem Reddit et interdum frustratur imagine verbi*, et Varr. R. R. III, 16, 12., qui alvearia collocari iubet *potissimum ubi non resonent imagines*. Cf. etiam Hor. Od. I, 12, 3. et 20, 6. Val. Fl. III, 596. Silius XIV, 365. Auson. Epist. XXV, 9. etc. — 51. Vere incunte exire (*schwärmen*) incipiunt apes. — *Quod superest.* Vid. adnott. ad Geo. II, 346. — *ubi*

Sub terras coelumque aestiva luce reclusit,
Illae continuo saltus silvasque peragrant
Purpureosque metunt flores et flumina libant
Summa leves. Hinc nescio qua dulcedine laetae
Progeniem nidosque fovent, hinc arte recentis
Excudunt ceras et mella tenacia fingunt.
Hinc ubi iam emissum caveis ad sidera coeli
Nare per aestatem liquidam suspexeris agmen
Obscuramque trahi vento mirabere nubem,
Contemplator: aquas dulcis et frondea semper
Tecta petunt. Huc tu iussos adsperge sapores,

---

pulsam hiemem etc. Heyn. confert Colum. IX, 14. 1. et 18. *egit pulsam*, pepulit, *hiemem sol sub terras*. Interiorem enim terram aestate frigidam, hieme vero calidam putabant veteres. Cf. Lucr. VI, 841 sqq. — *coelum reclusit*, obductum antea nubibus ac nimbis. Sic etiam *retegere* Aen. IV, 119. *ubi - - Titan radiisque retexerit orbem*, et Ovid. Met. VIII, 1. *Iam nitidum retegente diem noctisque fugante Tempora Lucifero.* — 54. *purpureos flores*, simpl. pulchros, ut saepe. Cf. adnott. ad Ecl. IX, 40. et Geo. II, 319. *Flores* autem sunt particulae florum decerptae, ut apud Tibull. II, 1, 49. *Rure levis verno flores apis ingerit alveo* (ubi vid. Dissen.) Ovid. Met. XIII, 928. *Non apis inde tulit collectos sedula flores* et Colum. IX, 14. infra laud. — „*metunt* elegantius quam carpunt, [quod de apibus usurpatum legitur Hor. Od. IV, 2, 29. et Senec. Ep. 84.] Apud Lucr. III, 11. est *limare: Floriferis ut apes in saltibus omnia limant.*“ *H.* Cf. Wakef. ad Lucr. l. l. Voss. latiorem *metendi* voc. significationem probaturus, praeter Geo. II, 410. conferri iubet Plin. XVIII, 22, 51. *toto anno metitur aliquid.* — 55. Epitheto *leves* indicatur, cur suspensae in superficie se librare possint. — *hinc*, ex his floribus et fontibus, *fovent*, curant, alunt, *progeniem nidosque* (ut v. 17. pro pullis), novos fetus suos. Heyn. conferri iubet Colum. IX, 14, 18. *Nam ab aequinoctio verno sine cunctatione iam passim vagantur, et idoneos ad fetum decerpunt flores, atque intra tecta comportant.* — *nescio qua dulcedine laetae.* Eundem versum iam legimus Geo. I, 412., ubi vid. adnott. — 58—62. „Itaque etiam nova examina, quum primum se aëri credunt, fontes et arbores petere videbis. *Hinc*, nunc ab hoc tempore, ad ordinem operis faciendi spectat.“ *H.* Valet enim: non multo post, adultis iam novis apibus. Quare male vulgo post *hinc* Commate interpungitur, ac si hoc Adverbium cum *contemplator* v. 61. coniungendum esset. Recte Wagn. Comma sustulit. — *Caveae* de alveo, a theatri sedibus petita imagine. — 59. *per aestatem liquidam*, per aërem aestate liquidum et serenum; ut *liquidus aër*, *aether*. — *Nare*, volare. Ut hic *nare* pro *volando*, ita *natare* apud Lucan. V, 554. *enare* Aen. VI, 14. ap. Lucr. III, 590. et Silium XII, 94., ubi vid. Drakenb., *tranare* apud eundem III, 681. Huc pertinent etiam *remigia* et *remi alarum*, *pennarum*, ab ipso Virgilio Aen. I, 301. VI, 19., a Lucretio VI, 743. (ubi vid. Wakef.), Ovid. Met. V, 558. Silio XII, 98. Apulei Met. VI, p. 179. Elmenh. et de deo Socr. p. 46. et alibi commemorati. Cf. praeter Drakenb. et Wakef. ll. ll., Graecorum quoque scriptorum locos similimos afferentes, Serv. ad Aen. I, 224. Heins. ad Ovid. A. A. II, 47. Victorius Varr. Lectt. XXV, 23. Burmann. ad Quinct. Inst. VIII, 6. p. 735. Gossr. ad Aen. VI, 16, aliique. — 60. „*nubes* perpetuum de examine. Val. Fl. I, 396. *Fuscat nube diem, dum plenas nectare cellas Pandit, et in dulcem reges emittit Hymetton*, ubi vid. Weitz. — 61. *Contemplator*. Vid. sup. ad I, 187. — 62. *Huc*, in frondea tecta, in arborem, ne ulterius procedat agmen, utque in novum alveare condi possit, *adsperge sapores iussos*, succos,

Trita melisphylla et cerinthae ignobile gramen,
Tinnitusque cie, et Matris quate cymbala circum:
Ipsae consident medicatis sedibus, ipsae
Intima more suo sese in cunabula condent.
Sin autem ad pugnam exierint — nam saepe duobus

---

quos adspergere moneo, iubeo; inf. v. 549. *monstratas excitat aras.* Cf. Varr. III, 16, 30. 31. adde 22. 23. et 14.“ *H. Sapores* pro succis herbarum expressione collectis legitur etiam ap. Tibull. IV, 4, 9. (ubi vid. Dissen.) et alibi. Cf. Salmas. Exercitt. Plin. p. 1285. *Huc adsperge* autem eadem fere ratione dictum, qua Ecl. II, 45. VII, 9. et alibi *huc ades.* Vid. adnott. ad hos locos. — 63. *melisphyllum* s. melissophyllum, apiastrum, vulgo melissa. Vid. Dioscor. III, 118. Nicand. Ther. 554. Varr. R. R. III, 16, 10. Colum IX, 8, 13. Plin. XX, 11, 45. et XXI, 20, 86. — *trita melisphylla*, ut odor eorum latius sparsus apes ad stationem vocet. — „*Cerinthe*, nobis hortensis, in Italia silvestris ac valde frequens; hinc *ignobile gramen*, h. e. herba. Vid. Plin. XXI, 12. Cf. Colum. IX, 9, 13., ubi etiam hic versus laudatur, et c. 12.“ *H.* Distinguunt autem rei herbariae periti Cerinthen maiorem (*σανδαράχην*), de qua hic sermo est, et minorem (*τηλέφιον*). Cf. etiam Dioscor. II, 217. ibique Sprengel. et Plin. XXI, 12, 41. coll. cum XI, 7, 7. et XXVII, 13, 110. — 64. „*Matris cymbala*, in magnae matris Deorum, Cybeles, sacris adhiberi solita. Ceterum tinnitu aëris apes cogi et in alvearia condi, res vulgari usu cognita. Causam alii a metu (ut Varro III, 16, 30. Colum. IX, 8, 10. 12, 1., quod sequitur Lucan. IX, 284 sqq.), alii a voluptate, quam ex sonitu capiant, petunt (ut Aristot. H. An. IX, 40. Plin. XI, 20, 22. Geop. XV, 3.), quod ipse Virgilius sequi videtur infra v. 151.“ *H. Mater κατ' ἐξοχήν* pro Magna s. Deorum Matre legitur etiam Aen. IX, 108. et alibi. Cymbalum (*κύμβαλον*) instrumentum erat aereum, in semicirculi speciem formatum, quod, latum cavumque instar pelvis, ubi collidendo cum altero cymbalo percutiebatur, clarum sonum edebat; unde semper fere cymbala plurali numero commemorantur, quae bina pulsari solerent (*gemina aera*, Stat. Theb. VIII, 221.) Utebantur iis praecipue in sacris Cybeles et in Bacchanalibus, quare haud raro cum *tympanis* coniunguntur. Cf. Lucr. II, 618. Ovid. Fast. IV, 213. Liv. XXXIX, 8. et 19. Plin. Epist. II, 14. extr. etc. — 65. *medicatis sedibus*, h. e. in loco succis adsperso et oblito. *Medicare semina* iam legimus Geo. I, 193. — *cunabula*, quia de fetu apum agitur. — 67. Si nova examina ex alveari prodeunt, tinnitu aeris revocanda sunt; si vero ad pugnam exierint, adspersione pulveris. „Poëta negligentiore oratione usus est, et, dum in digressionem abripitur, praestantissimum omnium confessione locum, apodosin non nisi v. 86. 87. subiunxit, ita ut reliqua omnia in medio interiecta sint.“ *H. Wagn.*, qui Qu. Virg. Qu. XXXV, 9. de eiusmodi locis agens, ubi per Copulam interdum post plura interposita continuetur oratio (vid. adnott. ad Geo. II, 434.), de h. l. ita iudicat: „Qui abruptam orationem versu 77. continuari putant, disrumpunt aptissime connexa: *magnisque vocant clam. hostem. Ergo, ubi - - patentes, Erumpunt portis: concurritur* etc. Itaque parenthesin versu 68. finiendam excipit *que* v. 69. Utram autem sequeris rationem, *ἀναχόλουθος* est oratio;“ in minore tamen edit., mutata sententia et parenthesi plane sublata, haec adnotat: „Abreptus ingenii fervore poëta ita pergit, ut satis habens significasse, qua de re dicturus esset, plane oblitus videatur coeptae per protasin sententiae.“ Iahn., coll. Vossio ad h. l. et Schirach. p. 459., protasin contineri censet v. 67. et 77—80., apodosin vero incipere a v. 86. Scilicet abrupta sententia retexitur v. 77., tum vero rursus interrupta finitur demum v. 86. sq. Videtur autem poëta consulto uti hac oratione *ἀναχολούθῳ*, quae turbidos apum affectus imitetur. — *nam saepe* etc. Causam pugnae subiici ens poëta v. 69. digreditur ad descri-

Regibus incessit magno discordia motu;
Continuoque animos vulgi et trepidantia bello
Corda licet longe praesciscere; namque morantis
Martius ille aeris rauci canor increpat, et vox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum:
Tum trepidae inter se coëunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
Et circa regem atque ipsa ad praetoria densae
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
Ergo ubi ver nactae sudum camposque patentis,
Erumpunt portis: concurritur; aethere in alto
Fit sonitus; magnum mixtae glomerantur in orbem,
Praecipitesque cadunt: non densior aëre grando,
Nec de concussa tantum pluit ilice glandis.

---

ptionem animorum et paratus apum. — *Regibus incessit discordia* pro vulgari: *reges incessit.* De *incedendi* autem verbo cum tertio Casu constructo vid. Kritz. ad Sall. Cat. 31, 3. (*mulieres, quibus - - timor insolitus incesserat*), qui comparat Liv. IV, 57. extr. *cura Patribus incessit*, Caes. B. C. III, 74, 1. *exercitui incessit dolor.* Curt. VII, 11, 4. *cupido incessit animo.* Tac. Ann. III, 12. in. *incedebat deterrimo cuique licentia.* Adde Curt. III, 1, 16. Colum. II, 10, 1. aliosque locos. — *Reges*, nobis *reginas*, matres apum esse, nunc omnes sciunt. — 69. „*Corda bello trepidantia*, h. e. animos trepidantium, festinantium, satagentium, dum se ad bellum accingunt, ut mox *trepidae coëunt*, h. e. festinantes alacritate pugnandi, non timore. [*Bello* igitur tertium Casum esse patet: „*die Herzen der Bienen beben dem Kriege entgegen.*“ *Voss.*] Alibi Geo. III, 105. *exsultantique haurit Corda pavor pulsans.* Transtulit autem poëta ea, quae omnium apum migrationes antecedere solent, ad id, quod interdum sub idem tempus accidere solet, quum bellum civile apes movent; et habuit ante oculos Aristotelem H. A. IX, 49. p. 946. E. et Varronem R. R. III, 16, 30.; poëtam autem Columella IX, 9.“ *H.* — 71. *aeris canor*, tubae sonus. Sic Ovid. Her. XVI, 180. de *lyrae canore* sermo est. De ipsa re cf. Varr. III, 16, 30. *Consonant vehementer, proinde ut milites faciunt, quum castra movent.* — „*et vox auditur* etc., dum bombum faciunt. — *fracti sonitus*, h. e. non continui, modo fortiore, modo remissiore spiritu. — 73. *pennis coruscant*, ex frequenti motu, micant.“ *H. Coruscare* significat celeriter se movendo et vibrando splendorem fundere modo hic, modo illic micantem. Cf. Aen. VIII, 661. XII, 431. 919. Iuven. III, 255. XII, 6. Silius I, 434. Ovid. Met. IV, 493. Stat. Theb. X, 432. et adnot. mea ad Lucr. II, 320. coll. cum Doederl. Synon. II. p. 81. — 74. „*Spicula rostrorum*, aculeos acuunt, seu cum Martino simplicius: rostris aculeos videntur acuere, quod muscas quoque facere videas. — *aptant lacertos*, ut solent pugiles, qui ante certamen explorant vires, iactant brachia; ut Aen. V, 376. 377.“ *H.* — 75. *ipsa ad praetoria. Ipse* saepe usurpatur in accuratiore locorum temporumque definitione, ubi nos utimur Particulis *gerade, gleich, unmittelbar.* Cf. Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 469., qui comparat Geo. IV, 75. Aen. II, 469. 550. III, 5. V, 323. VIII, 561. VI, 190. et X, 515. — *praetorium*, ex usu castrensi. Cf. supra ad v. 1. adnott. — *miscentur*, conveniunt. — 77. *Ergo* ad verba v. 67. *Sin autem ad pugnam exierint* referendum. Adnectitur post digressionem ipse concursus proelii. — „*ver sudum*, coelum sudum verni temporis; idem sunt *campi patentes*, aër purus et liquidus, non nubibus clausus.“ *H.* Cf. Lucr. VI, 449. *coelum patens* et adnott. ad Geo. II, 41. — *nacta*, scil. sunt, ut in verbis *erumpunt, concurrunt* asyndeton statuendum sit. De hac verbi substan-

Ipsi per medias acies insignibus alis
Ingentis animos angusto in pectore versant,
Usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos
Aut hos versa fuga victor dare terga subegit.
Hi motus animorum atque haec certamina tanta
Pulveris exigui iactu compressa quiescunt.
Verum ubi ductores acie revocaveris ambo,

---

tivi omissione vid. Geo. III, 235. 271. Wagn. Qu. Virg. XV, 2. et adnot. nostra ad Geo. II, 180. Heyn,. et Iahn., *nactae* pro Participio habentes, verba *erumpunt portis* ad protasin trahunt, et apodosin a voc. *concurritur* incipiunt. Sed altera ratio, quam iure praeferunt Wund. et Wagn., longe fortior. — 82. *ipsi*, reges, *insignibus alis* (instructi), brevioribus scilicet, quam ceterarum apum. Cf. Plin. XI, 16, 16. Voss. hoc epitheton aliter intelligens, vertit: *mit leuchtenden Flügeln.* Ad verba *per medias acies* Participium aliquod verbi eundi supplendum. Cf. adnott. ad Aen. II, 471. Wagn. post hunc versum excidisse aliquid ratus, lacunae signa interposuit, quum nec Pronomen *ipsi* haberet pro referretur, et tota oratio concinnitate careret; cui tamen coniecturae calculum meum adiicere nequeo, quum *ipsi* ad neminem alium referri possit, nisi ad *reges*, qui etiam v. 68 sq. a cetero vulgo distinguuntur (cf. etiam adnott. ad Ecl. VIII, 96. et X, 63. Burmann. ad Val. Fl. III, 151. et Ovid. Trist. V, 1, 45.), concinnitas autem non solum in his versibus, sed in omni loco, paullo negligentius conscripto vel certe connexo, desideretur; ut sine ulla externa causa, Codicum vestigiis, vel Grammaticorum narrationibus nitente, eiusmodi lacunam statuere mihi quidem paullo audacius videatur. — 83. Putant Virgilio obversatum esse illum Homeri versum Il. V, 801. *Τυδεΐδης τοι μικρὸς μὲν ἔην δέμας, ἀλλὰ μαχητής*, quem auctor Priap. LXXX, 5. ita reddidit: *Utilior Tydeus, qui, si quid credis Homero, Ingenio pugnax, corpore parvus erat*, et Stat. Theb. I, 417. *Maior in exiguo regnabat corpore virtus.* — 84. *obnixi non cedere, usque adeo dum*, pro vulgari: ita obnituntur, ut non cedant, donec. — 85. *aut hos Aut hos.* Vid. adnott. ad Ecl. IV, 56. *Hos* autem mascul. genere dixit, quia apes cogitat tamquam milites duorum exercituum sese impugnantium. Cf. v. 107 sq. — *subegit* pro vulg. *coëgit* ex plurimis Codd. restituit Heins. coll. Geo. III, 217. Aen. X, 65. V, 794. VI, 567. VII, 214. VIII, 112. etc. (Cf. Burm. ad Ovid. Met. VI, 496. et ad Claud. in Ruf. II, 314.) Eiusdem tamen Heinsii coniecturam *fugae dare terga* recte Burm. reiicit, provocans ad Aen. XII, 463. *fuga Rutuli dant terga per agros.* — 86. Enarrato ipso proelio, addit poëta, quae ad illud impediendum sint facienda. Ceterum cf. adnott. ad v. 67. — *Hi motus an. atque haec certamina.* Conspicuam esse Particulae *atque* maiorem quandam vim atque gravitatem, imprimis in iungendis iisdem vocabulis, docet Wagn. Qu. Virg. XXXV, 24. multis locis collatis. Sic *hic atque hic* legitur Ecl. IV, 56. VIII, 95. Geo. IV, 219. Aen. V, 596., *hinc atque hinc* Aen. I, 162. 500. IV, 447. VIII, 387. IX, 380. 440. 550., *huc atque huc* Aen. IX, 57. etc. — 87. „*pulveris exigui iactu.* Cf. Plin. XI, 17. 18.: *Ex aliis quoque saepe dimicant causis, easque acies contrarias duo imperatores instruunt--: quae dimicatio iniectu pulveris aut fumo tota discutitur; reconciliatur vero lacte vel aqua mulsa.*“ *II.* — *compressa quiescunt*, comprimuntur. Hanc autem lectionem pro vulg. *quiescent* Heyn. restituit ex Mediceo, uno Arundel. et Pierii Codd., cum quibus consentiunt quatuor codd. Potter. Heinsium de suis libris prorsus tacere, valde dolendum. Lectio a nobis, ut a Bothio, Iahnio, Wagn., et Ladew. recepta Cortio quoque ad Lucan. I, 103. probatur. Per se utrumque, et Praesens, rem simpliciter narrans, et Futurum, magis, quid fieri debeat, praecipiens, locum habere potest; sed propter Codd. auctoritatem Praesens praetulimus. — 88. „Dissidium civile inter examina enecto altero rege se-

Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
Dede neci; melior vacua sine regnet in aula.
Alter erit maculis auro squalentibus ardens;
Nam duo sunt genera: hic melior, insignis et ore,
Et rutilis clarus squamis; ille horridus alter
Desidia latamque trahens inglorius alvum.
Ut binae regum facies, ita corpora plebis.
Namque aliae turpes horrent, ceu pulvere ab alto
Cum venit et sicco terram spuit ore viator
Aridus; elucent aliae et fulgore coruscant,

---

dandum quum sit; nunc de specie ac colore regum et ceterarum apum agitur." *H.* — *revocaveris acie.* Sic Tacit. Agr. c. 18. *revocare aliquem possessione insulae.* Omnino autem cf. adnott. ad Geo. I, 275. (et II, 520.) — 89. „*ne prodigus obsit*, ne, quum victus regimini praeesse non possit, alveari nihil commodi afferens, mel tantum consumat, quod ipse non parat." *H.* — 90. *melior* vulgo explicatur per: fortior, victor. Rectius fortasse Voss., quum ad certamen vere non venerit, vocc. *deterior* et *melior* ad solam formam refert. — 91. „Sequentes versus recitat et illustrat Colum. IX, 10. Sunt autem fere ad verbum ex Aristotele confecti H. A. X, 40. p. 945. D. E. ed. Paris. — *maculae squalentes*, tinctae, obductae, *auro*, h. e. maculae aureae. Cf. Aen. X, 314. XII, 87. Unde mutuatus est Silius II, 547. 585. Putidum est Grammaticorum (vid. Gell. II, 6. Macrob. VI, 7. Nonium VI, 26.) commentum, *squalere* a *squamis* deducentium. Sed *squalere*, quod vulgo de corpore, illuvie et sordibus obducto, dicitur, proprie de re madore corrupta ac muco usurpatur; apud poëtas denique de quacunque re, cui aliquid illinitur, quae incrustatur, etiam de colore adscititio. Omnino *squalent*, quae non sunt levia ac nitida; ut illae *horrere* dicuntur, quae aspera sunt, etiam sine sordium notione." *H.* Wagn. *squalentibus* pro fulgentibus positum censet, ut Aen. X, 314. — 92. *meliōr.* Vid. adnott. ad Ecl. I, 39. et V, 51. — *insignis ore*, forma; quae v. 95. *facies.* Plin. XI, 16, 12. *Omnibus* (regibus apum) *forma semper egregia et duplo, quam ceteris, maior.* — 93. *alter ille horridus*, foedus adspectu (mox *turpes horrent* eodem sensu v. 96.). — *desidia*, incultu et negligentia, et propterea *latam trahens alvum*, obesus, *πλατυγάστωρ. Trahitur alvus*, quae propter pinguedinem vix potest promoveri et humo sustolli. Similiter Aen. V, 468. *genua aegra trahens.* — *inglorius.* Vid. adnott. ad Geo. II, 486. — 95. *corpora plebis* pro vulg. *corpora gentis* e melioribus et Virgilii et Columellae Codd. (qui rei rust. scriptor IX, 10, 2. affert huius loci v. 91—93.) Heins. restituit. De ipso voc. *plebis* ad apes translato longus est Heins. ad h. l. Burm. conferri iubet adnot. suam ad Val. Fl. I, 71. et Bentl. ad Hor. Od. III, 6, 20. — 96. „*turpes horrent* pro sunt, sed cum notione asperitatis. Cf. ad v. 91. — *ceu viator* horret, *quum venit ab alto pulvere*, ex via pulverulenta, pulvere alte a vento in aërem levato, acto." *H.* De Particulis *ceu cum* in comparatione poëtica et descriptione rei alicuius similiter apparentis usurpatis cf. Hand. Turscll. II. p. 46 sq., qui e Virgilio praeter h. l. comparat Geo. I, 302. Aen. VII, 673. IX, 30. 792. X, 97. Lucretius prorsus eadem ratione dicit *ceu si* (IV, 619. VI, 160.) — „*spuit terram*, in terram, ait Servius; pro compos. inspuit; praestat, spuit terram, exspuit pulverem." *H.* Ita sane locus intelligendus; quod patet ex Columellae l. l., ubi haec leguntur: *Atque hic maxime probatur, qui est melior; nam deterior, sordido sputo similis; tam foedus, quam pulvere ab alto quum venit et sicco terram spuit ore viator.* Ceterum ante Heins. vulgo legebatur *et terram sicco* contra meliorum Codd. Virgilii omniumque Columellae auctoritatem. — „*Aridus*, sitiens; ut *αὐαλέος* ap. Callim. in Cer. 6. *ὅτ' ἀφ' αὐαλέων*

Ardentes auro et paribus lita corpora guttis.
Haec potior suboles; hinc coeli tempore certo
Dulcia mella premes, nec tantum dulcia, quantum
Et liquida et durum Bacchi domitura saporem.
At cum incerta volant coeloque examina ludunt,
Contemnuntque favos et frigida tecta relinquunt,
Instabilis animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
Eripe; non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter aut castris audebit vellere signa.
Invitent croceis halantes floribus horti,
Et custos furum atque avium cum falce saligna

στομάτων πτύσμες ἔπαστοι. — 99. *Ardentes corpora*, corporibus. [vid. adnott. ad Ecl. III, 106.] *lita*, illita, inducta, *auro et paribus guttis*, aureis maculis." *H.* Cf. Ovid. Met. IV, 578. *sentit Nigra - - caeruleis variari corpora guttis.* Voss. *paribus* explicat sibi similibus, comparans Aen. XII, 344. *paribus armis.* Moret. 121. *ocreis paribus.* Ovid. Met. X, 115. *pariles baccae.* Heyn. adnotat, hunc locum expressum et citatum esse Colum. X, 3, 2., qui affirmet, Virgilium Aristotelis in his auctoritatem (H. A. IX, 40. adde V, 22.) esse secutum. Cf. Varr. III, 16, 19. — 100. Ex his praestantissimi apum fetus educuntur; ex his optimum mel paratur. — *coeli* (vid. ad Geo. III, 327.) *tempore certo*, vere et auctumno. Cf. v. 231. — *premes*, aliquando premendo eliquabis. Cf. v. 140. ibique adnott. — 101. „*mella liquida* [i. e. limpida] communi naturae mellis epitheto et vero etiam proprio quodam dicuntur. Tum autem et in vitio haberi possunt, utpote fluentia, ut v. 36. (opponuntur *tenacia* v. 57.), et in laude, ut h. l., ut sint pura, et opponantur iis, quae faece ac sordibus crassa sunt. Cf. infra v. 163. 164." *H.* Cf. etiam adnott. ad Geo. I, 404. — 102. *durum Bacchi* (vini: vid. adnott. ad Ecl. V, 69.) *domitura saporem.* „Veteres vina melle condiisse, atque hinc etiam *mulsum* [vid. nott. ad Geo. I, 344.] conficere consuevisse, satis notum est vel ex Hor. Sat. II, 5, 24." *H.* — *durum saporem*, austerum. Cf. adnott. ad Geo. I, 341. — 103. „Examina autem temere vagantia comprimenda sunt, regibus ne evolent prohibitis, et florum copia in propinquo apes invitante." *H.* — *incerta volant.* Vid. adnott. ad Ecl. III, 8. 63. Geo. III, 149. 176. et al. — *coelo* (i. e. coelum versus) *ludunt* eodem modo explicandum, quo Geo. II, 306. *coelo sonitum dedit*, ubi vid. adnott. — „*frigida tecta* ex hoc ipso, quod alvearium ab apibus destitutum est: nam quum assidue incolunt, tum *fovent*, ut v. 43. *fovere larem.* Sic *frigidus torus* pro viduo. Nam *opus*, quod *fervet*, huc trahi nequit." *H.* — 105. *ludo*, volatu vago. — *prohibebis.* De Futuro pro Imperativo posito vid. adnott. ad Aen. II, 547. — 106. „Rem eandem simulque modum tradit Colum. IX, 10, 3., et IX, 9, 8." *H.* Plin. XI, 17, 17. et Geopon. XV, 4. alas tantum mutilari iubent. — *Tu.* Vid. adnott. ad Geo. III, 163. — 107. *quisquam*, quasi de militibus loqueretur. — *iter* de volatu; *audebit altum ire iter* etc., aut ad ludum, aut ad bellum exibit. — *vellere signa.* Cf. similis locus Geo. III, 236., ubi *movere signa* legimus. — 109. Etiam horti, in quibus inveniuntur flores halantes, apti sunt ad apes retinendas. — *croceis floribus*, i. e. floribus et colore et odore non minus suavibus, quam crocus est, de quo vid. adnott. ad Geo. I, 56. — *halare* aliqua re legitur etiam Aen. I, 417., ubi vid. adnott. — 110. „Omnia haec vulgo nota. Sed quid ad apes Priapi signum? Scilicet illud in hortis positum arcere falce sua etiam fures ab alvearibus et terrere aves videri poterat. Cf. Horat. Sat. I, 8, 4 sqq. Eum Lampsaci ad *Hellespontum* po-

Hellespontiaci servet tutela Priapi.
Ipse thymum pinosque ferens de montibus altis
Tecta serat late circum, cui talia curae;
Ipse labore manum duro terat, ipse feracis
Figat humo plantas et amicos irriget imbris.
Atque equidem, extremo ni iam sub fine laborum
Vela traham et terris festinem advertere proram,

---

tissimum cultum esse, non minus constat." *H.* Cf. Catull. XVIII, 3. *Nam te* (Priape) *praecipue in suis urbibus colit ora Hellespontia.* — *tutela Priapi* pro *Priapus*,qui custodit hortos a furibus. „Causa compositionis singularis *custos furum* inde repetenda, quod *custodire aliquem* hoc quoque sensu dicitur: observare aliquem, a quo metuendum est. Cic. Cat. I, 2. *multorum te oculi et aures - - speculabuntur atque custodient.*" *Wund.* — *falce saligna*, i. e. omnino lignea, ut in Priap. V, 1. *Quod sim ligneus, ut vides*, *Priapus*, *Et falx lignea* etc. — 112. „De *thymo* apibus gratissimo res nota. Loquitur autem poëta Romanus de eo, qui nunc *thymus capitatus*, in Italia et Graecia frequentissimus." *H.* Vid. adnott. ad Ecl. V, 77. Voss. ad h. l. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 3, 29. Vol. I. p. 212. — *pinos.* „*Semper virens pinus* memoratur etiam Colum. IX, 4, 2. et 5, 6.; erat autem illa veteribus inter hortenses arbores, ut vel ex Ecl. VII, 65. et inf. v. 141. patet." *H.* — 113. *Tecta*, apiarium. — 114. *labore terat.* Cf. Tibull. I, 4, 48. *opere adterere manus.* Videmus autem et hic Maronem Lucretii vestigia prementem, qui V, 1358 sq. ita canit: *Atque ipsei pariter durum sufferre laborem*, *Atque opere in duro durarent membra manusque.* — 115. *Figat* eodem sensu dictum, quo infra v. 131. et Geo. II, 346. *premere*, ubi vid. adnott. — *humo*, pro in humo vel humi, ut apud Ovid. Her. XXI, 240. *Lumina fixa tenens plena pudoris humo*, ubi tamen Heins. *humi* scribendum censet. Cf. Ruddim. II. p. 273. et quae supra ad Geo. III, 96. de Ablat. *domo* adnotavimus. — *amici imbres* aquas fontanas vel fluviales indicant, nam *imber* poëtis omnino pro aqua, humore usurpatur. Cf. Lucr. I, 716. (ibique a me adnott.) 784. VI, 149. 1176. Ovid. Her. XVIII, 104. id. Am. II, 15, 23. etc. et adnott. ad Aen. I, 123. — *amici*, quatenus plantae iis delectantur, grati et salubres. Cf. Aen. II, 285. *per amica silentia Lunae* (ubi vid. adnott.) Ovid. Trist. I, 5, 17. *Navis vento fertur amico* (coll. cum Met. XIII, 440. *dum ventus amicior esset*), Horatii locus infra ad v. 129. laud. et plures similes, quos collegit Heins. ad Ovid. A. A. I, 585. — „*irrigat imbres*, ad plantas, exquisitius, quam vulgare: *irrigat plantas imbribus.* Cf. Aen. I, 691." *H.* Eandem constructionem verbi *irrigare* vide apud Catonem R. R. c. 36. *amurcam irrigare ad arbores.* Cf. etiam ibid. c. 151. *Si quando non pluet*, *aquam irrigato leniter in areas*, Liv. V, 16, 9. *emissam* (aquam Albanam) *per agros rigabis* (ubi vid. Drakenb.), Hygin. f. 164. *At Neptunus iratus in eam terram mare coepit irrigare velle*, et Lucr. IV, 908. *somnus per membra quietem Irriget.* Vid. etiam adnott. ad Geo. IV, 32. -- 116—148. „Argumentum curae horti colendi aliis se relinquere tractandum dicit; quam partem deinceps Columella libro X. explendam suscepit. Versus sunt longe ornatissimi, imprimis herbarum hortensium epithetis et aliis attributis. Cf. Plin. XIV, 1. *Quamquam videmus Virgilium ea de causa* (propter rerum humilitatem) *hortorum dotes fuisse* etc." *H.* — 117. Quod attinet ad constructionem *si - - traham*, *festinem - - canerem* etc. cf. Tibull. I, 8, 22. *Et faceret*, *si non aera repulsa sonent*, Catull. VI, 1 sqq. *delicias tuas Catullo*, *Ni sint illepidae atque inelegantes Velles dicere*, *nec tacere posses* et adnott. ad Aen. I, 374. — *vela trahere*, pro contrahere, colligere, quod faciunt nautae portum intraturi, qui solis remis utuntur. Similiter apud Lucretium VI, 966. *ignis - - coria et carnem trahit et conducit in unum*, et apud Ovid. Am. II, 33. *Quum bene vir traxit vultum rugasque coëgit.* — *terris f. adv.*

Forsitan et, pinguis hortos quae cura colendi
Ornaret, canerem, biferique rosaria Paesti;
Quoque modo potis gauderent intuba rivis
Et virides apio ripae tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis; nec sera comantem
Narcissum aut flexi tacuissem vimen acanthi
Pallentisque hederas et amantis litora myrtos.

proram. Cf. Geo. II, 44. *primi lege litoris oram* ibique adnott. — 118—124. Forsitan etiam de cura hortorum agerem. — De Part. *forsitan* in sententia conditionali usurpata cf. Hand. Turs. II. p. 714. — *pingues hortos*, solo pingui, fertili. Sic Geo. I, 14. *pinguia dumeta*. Lucr. V, 1247. *agri pingueis*. Tib. III, 3, 12. *pinguia arva*. Hor. Ep. I, 3, 5. *pingues Asiae campi* (ubi vid. Obbar. Vol. I. p. 204.) etc. — *cura colendi*. Cod. Gud. a m. sec. *colenti*, quod Voss. recepit. — 119. „*Paestum*, s. Posidonia, Lucaniae urbs, ad sinum Paestanum, non longe a Silaro, rosis clara urbs apud poëtas; nuper ruinis repertis celebrata." *H.* Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 763 sq.; de rosariis Paesti cf. Ovid. Met. XV, 708. cund. ex P. II, 4, 28. Propert. IV, 5, 59. Cic. ad Att. XI, 17. Colum. X, 37. etc. „Non tamen videtur *Paestana rosa* singulari aliqua virtute excelluisse; alioquin Plinius XXI, 4., ubi de generibus praestantissimis rosarum agit, de *Praenestina*, *Campana*, aliis, illam non praetermisisset. Tradidit de Mileto Aethlius secundum Athen. XIV. c. 19. p. 379. Schw.: *Σῦχον καὶ ῥόδα δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐγένετο*. Eadem natura rosae Paestanae, hinc urbs *bifera*." Haec *Wunderl.* Heynius censet, Virgilium in mente habuisse Hómeri illa verba de Alcinoi hortis, Od. VII, 11—121. — 120. De *intubo* vid. adnott. ad Geo. I, 120. — Pro *rivis* unus Cod. Longob. et Prisc. bis IX, 7, 39. p. 864. P. et XI, 4, 17. p. 920. *fibris*, quod defendit quidem Heins., sed ex alio loco I, 120. huc translatum videtur. *Fibris* non conveniret Particip. *potis;* quod sentiens auctor illius Cod. Long. e *potis* fecit *positis*. Sed etiam in Prisciano Krehl. ex melioribus libris *rivis* restituit. — „*Apium*, *σέλινον*, varia habet genera, ut petroselinum. Sed hic *palustre* intelligendum videtur, nobis *Sellery* dictum, quod locis riguis gaudet." *H.* Cf. Dioscor. III, 74. Theophr. h. pl. I, 4. et VII, 4. Plin. XX, 11, 44. — „*ripae gaud. apio* ratio dicendi, quae usurpatur Geo. II, 412. *litora myrtetis laetissima*. Solum, in quo planta aliqua laete viret et efflorescit, ea laetari dicitur." *Wund.* — 121. 122. Cf. Propert. IV, 2, 43. *Caeruleus cucumis, tumidoque cucurbita ventre.* — *crescere in ventrem*, ut apud Ovid. Met. V, 547. *crescere in caput*, ibid. II, 497. *crescere in ungues* etc. — 122. 123. „De *Narcisso* vid. supra ad Ecl. II, 48. Videtur scilicet veterum narcissus esse *narcissus* noster *albus circulo purpureo* vel *croceo minor*. Sed *sera comantem*, sero florentem — nam *comae* florum folia sunt, hinc ipsi flores, ut v. 137. — appellat, quod sub clementiore coelo etiam extremo anni tempore, Novembri ac Decembri, floret. Cf. Theophr. H. Pl. VI, 6. *νάρκισσος ἢ λείριον - - ὄψιον δὲ σφόδρα. Μετὰ γὰρ ἀρκτοῦρον ἡ ἄνθησις καὶ περὶ ἰσημερίαν*. Iudicat Meierotto in Dubiis p. 10., verbo *comantem* copiam scaporum et florum significari. Add. Hymn. in Cerer. 12. ibique Mitscherl. p. 112." *H.* — *comans* eodem sensu legitur v. c. Val. Fl. I, 429. *comantes silvae*, et Stat. Theb. V, 502. *comans humus*. Cf. etiam Aen. XII, 413. — *sera* autem, quod plures Codd. optimae notae pro vulg. *sero* exhibent, ita dictum, ut Geo III,, 149. *acerba* et ibid. v. 500. *crebra*, ubi vid. adnott. — „*Acanthus* h. l. herbae nomen, noster *acanthus sativus*, seu *mollis* Virgilii, *Bärenklau:* vid. ad Ecl. III, 45., ubi *mollis*, ut inf. v. 137. Theocrito *ὑγρὸς ἄκανθος*, idem quod hic *flexus*, quia adultior caulis reflectit se et vergit ad humum: propter hoc ipsum poëtica ratione *vimen* ei tribuitur, hoc quod proprie non habet, sed caulem: *tortos acanthos* dixit Colum.

Namque sub Oebaliae memini me turribus altis, 125
Qua niger humectat flaventia culta Galaesus,
Corycium vidisse senem, cui pauca relicti

X, 241." *H.* Adde Plin. Epist. V, 6, 16. *acanthus in plano mollis et, paene dixerim, liquidus*, coll. cum §. 36., ubi acanthus *hinc inde lubricus et flexuosus* vocatur, et vid. Beck. et Kiessling. ad Theocr. I, 55. — *pallentes hederas.* Vide quae de hoc hederae epitheto disputavimus ad Ecl. III, 39. — 125. „De *Tarento* loquitur; *Oebalia* dicta *arx*, h. e. Lacedaemonia, ab Oebalo, vetere Lacedaemonis rege, Tyndarei patre. Parthenii Spartani, Phalanto duce, *diu et per varios casus iactati, tandem in Italiam deferuntur, et, occupata arce Tarentinorum, expugnatis veteribus incolis, sedes ibi constituunt.* Iustin. III, 4." *H.* De Tarento a Phalantho Lacone condito cf. etiam Strab. VI. p. 279. Cas. Dion. Hal. Exc. XVII, 1. 2. Iustin. III, 4. Flor. I, 18, 2. Hor. Od. II, 6, 12. III, 5, 56. Ovid. Met. XV, 50. et quae hac de re disputavi in Pauly *Realencycl.* VI. p. 1601., praeterea autem de ipsa urbe, quam etiamnunc *Táranto* appellari constat, etiam liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 754 sq. Hinc *Oebalius* pro *Tarentinus* legitur etiam Sil. XII, 451. Claud. XVII, 158.; pro Laconicus, Spartanus autem apud poëtas saepissime. Cf. Ovid. Met. XIII, 396. id. R. Am. 458. Val. Fl. IV, 1, 422. Stat. Achill. 1, 20. Theb. VII, 21. Silv. III, 2, 9. etc. Eadem ratione etiam Sabini, qui a Lacedaemoniis originem ducere putabantur, interdum *Oebalii* vocantur. Cf. Ovid. Fast. I, 260. *Oebalius Titus* (Tatius) et ibid. III, 230. *Oebalides matres*, Sabinae a Romulo raptae. — Heyn. cum Brunckio pro omnium librorum scriptura *Oebalia turribus altis* recepit unius Arusiani Messi p. 245. — lectionem dicam an coniecturam? — *Oebaliae turribus arcis;* quod probat Schirach. p. 515. Sed recte Codd. lectionem, quam cum Wagn. restitui, defendunt Voss. et, qui Iahnio laudatur, Weichert. in Comm. de Titio Septimio poëta (Poëtt. Latt. Rell. p. 379.). *Turres* pro urbe ipsa positum, ut in nominibus oppidorum nonnullorum, Turris Libyssonis, Turrium Iulianarum, Aurelianarum etc.; *Oebaliae* autem nomine pro ipso Tarento etiam Claudian. I, 260. utitur: *Liris et Oebaliae qui temperat arva Galaesus.* — 126. *niger Galaesus.* Cf. de hoc fluvio Tarentum praeterlabente, quem alii minus recte per simplex e scribunt, quum etiamnunc *Galaso* vocetur, praeter Claud. l. modo l. Hor. Od. II, 6, 10 sq. Liv. XXV, 11. et Martial. XII, 64. — *niger* autem, quamquam omnino ad aquae colorem potest referri, hic fortasse i. q. profundus; alti enim fluvii nigri apparent. Sic Hor. Od. III, 27, 23. *Acquoris nigri fremitus.* Ceterum cf. adnott. ad Geo. I, 428. coll. cum iis, quae Ecl. VI, 54. et Geo. I, 460. adscripsimus. Errant autem, qui Propertii versu illo inducti II, 25, 67. *Tu canis umbrosi subter pineta Galaesi*, hic quoque *nigrum* pro *umbroso* capiunt. — *flaventia culta. Culta* absolute pro agris cultis redit infra v. 372. *pinguia culta.* Ita etiam Plin. XXIV, 10, 49. *Smilax amat culta.* Constat autem agrum Tarentinum imprimis fertilitate excelluisse. — 127. „*Corycium* hunc *senem* induxisse videtur Varronis exemplo, qui fratres Veianios laudat III, 16, 10. Locum expressit Sidon. Apoll. Carm. XXIV, 58. 59. [*Quales Corycium senem beantes Fuscabat picei latex Galaesi.*] *Corycus*, Ciliciae oppidum (nunc *Cureo*), antro et croco satis notum [cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 280 sq.]; ex quo agro oriundus senex hic in agrum Tarentinum adducitur a poëta, quo casu pervenerat, seu traductus a Pompeio, qui victis piratis Cilicibus partim ibidem, partim in Graecia, partim in Calabria, agros dedit. [Cf. Voss. ad h. l.] Omnino satis est ad poëticam rationem, ut certum hominem Cilicem intelligamus, quem poëta in his terris hortum colentem noverat. At illa Servii ratio vix ferri potest, ut *Corycius senex* appellative dictus sit, qui more apud Corycios usitato agrum coleret. *Hortus* quidem *Corycius* recte ita diceretur, a praestantiore cultus genere, non autem *senex.*" *H.* Cilices autem tamquam artis topiariae peritissimi celebraban-

Iugera ruris erant, nec fertilis illa iuvencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hic rarum tamen in dumis olus albaque circum
Lilia verbenasque premens vescumque papaver,
Regum aequabat opes animo, seraque revertens
Nocte domum dapibus mensas onerabat inemptis.

---

tur. Voss. praeter Martial. VIII, 14, 1., ubi *Cilicum pomaria* commemorantur, ex antiquo carmine in Scal. vet. Poët. cat. p. 193. haec verba affert: *Iam qua diductos potat levis area fontes, Corycium mihi surgit olus.* — 127. 128. „*cui pauca relicti Iugera ruris erant: relictum rus* quum absolute dicatur, vix aliter accipi potest, quam sive de subsecivo, h. e. in metatione, quum agri assignarentur, intra limites non recepto (v. Goes. Ind. in Agrar. Scriptt.), sive de contemto omnino, propter ieiunitatem soli neglecto et deserto agro, ut Servius facit (quo etiam reliqua vocant: *nec fertilis illa iuvencis*, *Nec pecori opportuna seges nec commoda Baccho*, et mox *in dumis*). Nam *ager relictus*, sc. hereditate, avitus [ut Cerda, Burm. aliique locum explicant], quum nihil, quod eo ducat, adiectum sit, ut v. c. contrarium in illo Martialis [X, 47.]: *Res non parta labore, sed relicta*, valde dure dictus esset. Habes tamen in hoc Burmanni auctoritatem.“ *H.* Equidem duas priores explicationes coniungendas puto, ut intelligantur agri, qui propter iniquitatem soli nemini erant assignati nec in metatione agrorum intra limites recepti. Cf. Front. de limit. p. 42. Goes. et Cic. Agr. I, 1. med. *Utrum tandem hanc silvam in relictis possessionibus, an in censorum pascuis invenisti?*“ Aliter Schirach. haec scribens p. 563. „Sic potius intelligo, ut sit: cui pauca ruris iugera relicta erant, h. e. quae erant ipsius, quae possidebat: parum ruris ipse habebat, nec satis fertile.“ Ceterum quod attinet ad *pauca iugera* cf. Interpp. ad Tibull. I, 1, 2. — 128. 129. „*nec fertilis illa iuvencis*, h. e. iuvencorum labore, aratione. — *seges* omnino pro agro, solo. Nec arationi, nec pascuis, nec vineis solum bonum fuisse dicit.“ *H.* *Seges* enim, quae saepe significat terram consitam (vid. Ecl. IX, 48.), latiore sensu complectitur omnia loca, ubi sponte crescunt herbae, ideoque etiam pascua. Cf. Broukh. et Dissen. ad Tibull. IV, 1, 172. Klotz. ad Cic. Tusc. II, 5, 13. et Obbar. ad Hor. Epist. I, 7, 87. Vol. I. p. 395. — „*commoda Baccho*, apta vitibus; ut *amicus* apud Hor. Od. II, 6, 18. *amicus Aulon fertili Baccho.*“ *Wund.* De Partic. *nec* ter et quater repetita (qui usus alterius copulae negativae, *neque*, apud Virg. nusquam invenitur) cf. Wagn. Qu. Virg. XXXII, 8., praeter nostrum locum haec afferens exempla: Ecl. X, 29 sq. Aen. IV, 307. V, 783. XI, 164. — 130. „*rarum olus*, proprium sationis et plantationis, quoniam olera parvis inter se intervallis, *raris ordinibus*, seruntur; *circum* in oris arcarum oleribus consitarum.“ *H.* Burm. mira ratione *rarum* in parenthesi positum accipi malit, ut augeat senis industriam, qui in ipsis dumis et incultis locis hortum tam fertilem instituerit: quemadmodum *miserum* Aen. VI, 21., *infandum* supra I, 479. et Aen. I, 253. etc. — *in dumis* Heyn. cum Burm. recte interpretatur: in solo dumoso ac dumis indulgenti; Voss. vero comparans Ecl. III, 37., ubi *saepibus nostris* pro in horto nostro positum, cogitat de horto saepe ducta ex dumis incluso; quod ut concedam verbis *in dumis* significari potuisse, hic tamen valde languere videtur.— 131. *verbena*, *Eisenkraut*, h. l. apum causa sata. Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 65. — *premens*. Vid. modo ad v. 115. „*vescum papaver*, tenui grano. Sic Geo. III, 175. *vescas salicum frondes.*“ *H.* Sed ad illum ipsum locum prorsus aliam huius Adiectivi explicationem prolatam videbis. — 132. Similes sententias vid. apud Hor. Epist. I, 10. 32 sq. Cic. Tusc. V, 32, 92. Plin. H. N. VII, 45. Val. Max. VII, 1, 2. alibi. Vulgo *animis* cum optimis sane plurimisque Codd. et Servio ad h. l. Sed receptam lectionem, quam praeter plures Codd. etiam Serv. ad Aen. I, 18. tuetur, recte defendit Wagn.,

Primus vere rosam atque auctumno carpere poma,
Et cum tristis hiems etiamnum frigore saxa
Rumperet et glacie cursus frenaret aquarum,
Ille comam mollis iam tondebat hyacinthi,
Aestatem increpitans seram Zephyrosque morantis.
Ergo apibus fetis idem atque examine multo
Primus abundare et spumantia cogere pressis

---

quum de mente et sententia *unius* hominis numquam *animi* plurali, sed semper *animus* singulari numero dicatur, ut Aen. I, 582. I, 660. III, 34. IV, 15. V, 748. VI, 158. et saepius, *animi* autem potius audaciam, ferociam, furorem significet. Originem mendi, eodem Wagn. auctore, indicat Moret. sec., in quo *animos*, adiuncta litera *s* ex sequenti vocabulo, quod facile in *animis* mutari poterat. Cf. adnott. ad Aen. XI, 774. Eadem ratione saepissime Singularem in Pluralem mutatum esse docet Wagn. Qu. Virg. IX, 2, c. his locis collatis: Geo. I, 125. 146. 259. II, 299. III, 108. 349. IV, 447. Aen. II, 693. IV, 184. VIII, 350. X, 307. 819. XII, 949. — 134. *carpere*, carpebat, ut etiam v. 140. Infinitivus enim absolutus servit rebus, quae fieri solent, exprimendis. Vid. adnott. ad Geo. I, 200. — 135. *frigore saxa Rumperet:* vid. Geo. III, 363. *Saxa* hic (ut Geo. II, 522.) nihil aliud significare, quam terrenum saxorum quasi corium gelu concretum, iam Voss. docuit, comparans Afranii fragm. apud Nonium III, 104. *Quis tu es, qui ventoso in loco Soleatus intempesta nocte, sub dio, Aperto capite, silices quom findit gelus? — etiamnum* et ob Medic. ac Gud. auctoritatem et ob discrimen inter *etiamnum* et *etiam nunc* ad Ecl. II, 41. constitutum, cum Wagn. edidi pro vulg. *etiam nunc*, quod temere defendit Wakef. ad Lucr. V, 17. — 136. *glacie c. frenaret a.* Sic apud Hor. Epist. I, 3, 3. *Hebrus nivali compede vinctus* (ubi vid. Obbar.) et in Sympos. Aenigm. X, 2. *Unda fui, - - Nunc rigidi coeli duris connexa catenis* (ad quem locum cf. Wernsd. Vol. VI. p. 488.). Non erat, cur Wakef. ad Lucr. VI, 530. coniiceret *et glacies cursus frenaret aquarum*, provocans ad Macrob. Sat. VI, 6. fin., qui, si aliter legisset, priorem quoque versum adscripturus fuisset. — 137. Hyacinthos carpebat media hieme. — *comam*, folia cum ipso flore. Cf. adnott. ad v. 122. — *tondebūt.* Vid. adnott. ad Ecl. VI, 53. — *mollis hyacinthus* (de quo vid. adnott. ad Ecl. II, 18. et III, 106.) non eadem ratione, qua Ecl. III, 45. *mollis* (flexilis) *acanthus*, sed, ut Ecl. VI, 53. docet, prima epitheti significatione servata, per tener (*weich*) explicandus. Ceterum ex illo loco fluxit vulgaris h. l. lectio *comam mollis iam tum tondebat acanthi*, quam vana de metro sollicitudo videtur provocasse. Veram lectionem, a Medic. aliisque libris compluribus suppeditatam, restituit Heyn., adstipulantibus Schirach. p. 316, et recentioribus editt. omnibus. Acanthus enim quum inter plantas semper frondentes sit (cf. Geo. II, 119.), profecto non mirum fuisset, si senex ille iam hiberno tempore frondem decerpsisset. De ultima verbi *tondebat* syllaba arseos vi producta vid. adnott. ad Ecl. IV, 51. VI, 44. 53. etc. *Tondere* pro carpere etiam apud Prop. III, 13, 29. *nunc violas tondere manu.* — 138. „Argutus versus. Ipse antevertebat praecocibus floribus aestatem et zephyros, et idcirco increpare eorum tarditatem ac moram videri poterat.“ *H.* — *increpitans* non tam obiurgans, incusans, ut vulgo interpretantur, quam irridens, cavillans; scil. „tamquam victor hiemis insultans serae aestati, ante quam ipse iam colligeret herbas, quasi non indigeret aestate,“ ut Burm. rectissime interpretatur. Cf. Caes. B. G. II, 15. Liv. I, 7, 2. Silius VIII, 265. etc. — 139. Mellificio antevertebat alios. — *apibus fetis* (*Mutterbienen*), per consequens dictum pro apibus partum enixis, ut sit i. q. proventu novarum apum. Cf. adnott. ad Ecl. I, 50. — 140. *favis pressis*, expressis. Mel ex favis in saligneum qualum congestis exprimebatur in subiectum alveum et deinde in vasa fictilia trans-

Mella favis; illi tiliae atquè uberrima pinus;
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem auctumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit ulmos
Eduramque pirum et spinos iam pruna ferentis 145
Iamque ministrantem platanum potantibus umbras.
Verum haec ipse equidem spatiis exclusus iniquis

---

ferebatur. Cf. supra v. 101. Hor. Epod. II, 15. *Aut pressa puris mella condit amphoris* et Colum. IX, 15, 13. — 141. *pinus*. Vid. ad v. 112. — *tiliae*. Heins. et Heyn., suadente etiam Reiskio, ex Medic. ediderunt *tilia*. Sed recte Wagn. retinuit ceterorum omnium librorum lectionem, alteram elisioni originem debere suspicatus. Iahn. causam mutationis inde repetit, quod librarii singularem numerum magis poëticum esse censuerint, multisque locis comparatis ostendit, Latinos interdum vel a singulari vel a plurali numero elegantiam quandam captasse, quam tamen aliis locis pro arbitrio inferre non liceat. Cf. adnott. ad Geo. I, 284. II, 273. Aen. II, 804. VI, 777. X, 640. XII, 741. etc. — 142. 143. „Fidem praestabant arbores, nec frustrabantur spem ex flosculis et gemmis conceptam. Poma futura latent in floribus, hinc *arbos induit se pomis in flore novo;* at *in florem ipsum induit se arbos* supra Geo. I, 187. 188." *H.* Cf. Plin. Paneg. 30. *Aegyptus - - tantis segetibus induebatur*, ibique Arntz. p. 135. Colum. IV, 24, 12. *Vites se induunt uvis*, ibid. 27, 5. *num maiore fructu vitis se induerit?* Ovid. Met. VII, 279. et Barth. ad Claud. VIII, 1. p. 534. — Pro *tenebat* Schol. Cruqu. Hor. Od. III, 1. *ferebat*, fragm. Moret. *legebat* praebet, cui lectioni Heins. patrocinatur. Sed recte *Burm.:* „At arbor non legit, sed cultor horti, poma; quare *tenebat* praefero: non abiiciebat flores, sed illi in fruges transibant, ubi defloruerat arbor. *Ferebat* si scriptis niteretur, posset defendi, sed *tenebat* ad maturitatem usque aluisse efficacius significat." — 144—146. „Ille etiam ulmos in ordinibus, *κατὰ στίχους*, h. e. ille ulmorum ordines posuerat; at elegantius *distulit*, disposuit, *in versus* [certis ordinibus]; cf. Geo. II, 277. Accipi autem possunt haec de *transplantatione arborum iam adultarum*, quam ille Coryeius senex felici eventu tentabat. Hinc *serae* ulmi, non tam sero adolescentes, sed iam adultae." *H.* Sed quum poëta non narret, quid egerit senex, sed quid habuerit in horto suo, Wagn. verba *in versum distulit ulmos* rectius idem valere putat, quod *habebat in versum dilatas ulmos*. *Differre* verbum proprium hac de re (cf. Varr. R. R. I, 43. Colum. XI, 3, 30. 31. 32. 38. 42. etc.), idem significans, quod supra Geo. II, 54. *digerere*, et Moret. 69. *disponere*. *Serae* autem *ulmi* proprie nihil aliud significant, quam tarde crescentes; hic autem, utpote dudum a iuvene plantatae, sane i. q. adultae. — 145. *edura pirus*, nimium dura, valida. *Edurus* pro valde durus legitur etiam Ovid. A. A. III, 476. *Nec tamen eduro, quod petit, ore nega*, ubi tamen alii Adverb. *edure* substituunt. Ita etiam *egelidus* dici (vid. ad Aen. VIII, 610.), omninoque Particulam *e* aliis vocibus praefixam augendi et intendendi vim habere (ut in *ecastor*, *equidem*, *edicere*, *edocere*, *ementiri* etc.) satis notum. Cf. Drakenb. ad Liv. V, 54. 3. Kritz. et Dietsch. ad Sall. Cat. 48, 4. 49, 4. Hand. Tursell. II. p. 341 sq. alii. Ceterum vid. adnott. ad Geo. II, 65. — „*spinus*, oxyacantha, *Hagedorn*, *Schlehdorn*, cui iam prunus insita erat." *H. Spinus* tamen ab oxyacantha (de qua vid. Dioscor. I, 122. ibique Sprengel.) videtur differre; et illa quidem arbor eadem est cum pruno silvestri s. *κοκκυμηλέᾳ ἀγρίᾳ*, de qua agit Dioscor. I, 174., quamque Pallad. de ins. 81. *spiniferam prunam* appellat. Cf. etiam Plin. XV, 13, 12. et Billerb. Flor. class. p. 128. — De *platano* umbrosa vid. adnott. ad Geo. II, 70. — 147. Vid. ad v. 116. et Colum. lib. X. praef., ubi haec legimus: *Hortorum quoque te cultus, Silvane, docebo, Atque ea quae quondam spatiis exclusus iniquis, Quum caneret laetas segetes*

Praetereo atque aliis post me memoranda relinquo.
Nunc age, naturas apibus quas Iuppiter ipse
Addidit, expediam, pro qua mercede, canoros 150
Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae,

---

et munera Bacchi, Et te, magna Pales, nec non coelestia mella, Virgilius nobis post se memoranda reliquit. — *spatiis iniquis*, nimis angustis, intra quae cursum meum tenere cogor. — 148. „*post me memoranda* Nauger. cum Steph., quod deseruere alii: itaque revocavit Heins. e parte librorum (Goth. sec. Reg. et Cantabr.) et confirmari id potest e Colum. X. praef. 3. [*Postulatio tua pervicit, ut potius numeris explerem Georgici carminis omissas partes; quas tamen et ipse Virgilius significaverat posteris se memoranda relinquere*] et X, 5. [vid. supra], quo maior pars alludit cum Med. et uno Arund. *post memoranda*, ita ut similis syllaba exciderit; quam supplevere alii - - *post haec memoranda*, aut, ut vulgo legebatur - - *post commemoranda.*" *H.* Quam vulgatam lectionem recepit Voss., altera ob malum sonum reiecta; sed abstinuit Virgilius hoc verbo composito, prosae orationi magis quam poëticae conveniente; et quod attinet ad κακοφωνίαν, quam Voss. hic sibi visus est deprehendere, cf. adnott. ad Aen. II, 27. III, 203. IV, 421. et alibi. — 149. De ingenio, natura et moribus apum; quae Aristoteli H. A. IX, 40. πολιτείαν καὶ βίον τῶν μελισσῶν dici, observat Heyn. — *Nunc age.* Animi attentionem ut excitent, *age* praemittunt etiam tum, quum aliquid demonstraturos se esse significant; ut docet Hand. Tursell. I. p. 206., qui praeter h. l. affert Aen. VI, 756. Cic. Rosc. Am. 37, 108. Lactant. Inst. IV, 24, 1. — *quas naturas*, ingenia, mores, *Iuppiter addidit*, indidit. — *Iuppiter ipse.* Vid. adnott. ad Ecl. VIII, 96. — „*pro qua mercede*, ambiguum est, quo sensu dictum sit. Omissis aliis, apponam simplicissimum; Iovem illae *pavere* puerum, allectae *cymbalis Curetum*, *sub antro* montis *Dictes* in Creta. Fabula nota vel ex Callim. in Iov. 50., ubi vid. Spanh. Pro ea re, tamquam mercedis loco, miram hanc et humanae naturae similem naturam acceperunt. Rem poëta narrat inverse: Iupiter iis has naturas indidit, mercedem *eius*, *quod* eum paverant; hoc effert: pro ea re, tamquam mercede, paverant, et relative, *pro qua mercede.*" *H.* Sententiam enim Wagn. hanc esse docet: „nunc expediam naturas, quas Iuppiter apibus addidit, ac mercedem — i. e. naturas mercedis loco acceptas, — pro qua pavere," coll. Geo. III, 387. et Aen. XII, 641., ubi pariter vel Subiectum vel Obiectum primariae sententiae enuntiatis ex Pron. relativo vel Coniunctione aliqua pendentibus inseratur. Cf. adnott. ad ll. ll. Quod attinet ad Indicativum *addidit*, idem Wagn. confert Aen. VI, 614 sq. *Ne quaere doceri, quae forma viros fortunave mersit*, i. e. ne quaere doceri formam, quae mersit. Cic. Fin. IV, 24, 67. *At, quo nituntur homines acuti argumento ad probandum, opere pretium est considerare*, i. e. operae pretium est considerare argumentum, quo nituntur (ubi vid. Goerenz.), et in Cat. mai. 4, 12. *nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem filii tulit*, i. e. quam modus, quo. Omnino de hoc usu Indicativi cf. Ochsner. ad Ecl. Cicer. p. 28. Hess. ad Tac. Germ. 45, 7. alii. Ceterum de ipsa re Heyn. conferri iubet Colum. IX, 2, 3. *an, ut Euemerus poëta dicit, crabronibus et sole genitas apes, quas nymphae Phryxonides educaverunt, mox Dictaeo specu Iovis exstitisse nutrices, easque pabula munere dei sortitas, quibus ipsae parvum educaverant alumnum. Ista enim, quamvis non dedeceant poëtam, summatim tamen et uno tantummodo versiculo leviter attigit Virgilius, quum sic ait: Dictaeo - - sub antro.* — 151. *Curetum sonitus.* De Curetibus, antiquis illis Cybeles sacerdotibus et Iovis infantis custodibus in Creta insula viventibus, qui cymbalorum et armorum collisorum strepitu efficiebant, ne vox infantis a Crono, vitae eius insidiante, audiri posset, locus imprimis memorabilis est apud Strab. X. p. 465., cum quo praeter Callim. in Iov. 52. cf. Diod. V, 65.

Dictaeo coeli regem pavere sub antro.
Solae communis natos, consortia tecta
Urbis habent, magnisque agitant sub legibus aevum,
Et patriam solae et certos novere Penatis;
Venturaeque hiemis memores aestate laborem
Experiuntur et in medium quaesita reponunt.
Namque aliae victu invigilant et foedere pacto
Exercentur agris; pars intra saepta domorum
Narcissi lacrimam et lentum de cortice gluten
Prima favis ponunt fundamina, deinde tenacis
Suspendunt ceras; aliae spem gentis, adultos
Educunt fetus; aliae purissima mella
Stipant et liquido distendunt nectare cellas.
Sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti

Hygin. f. 139. Luer. II, 633 sqq. aliique. — *crepitantia aera* et cymbala pulsa (cf. supra ad v. 64.) et gladios clypeosque collisos respicere videntur. — *Dictaeo sub antro.* De Dicte, Cretae monte, vid. ad Geo. II, 536. — 153. „Locus qui sequitur est ex praestantissimis propter dignitatem rerum tenuitati additam ex translatis ab humano genere.“ *H.* — *natos* pro vulg. *gnatos* Wagn. edidit, quem secutus sum. Cf. adnott. ad Ecl. V, 22. — „*tecta consortia* sunt, quae communi possessione tenentur, ut hereditas fratrum germanorum. — *sub legibus;* quare v. 158. *foedere pacto.* — *certos Penates:* cf. Aen. VIII, 39. *Hic tibi certa domus, certi, ne absiste, Penates* et Hor. Epist. I, 7, 58. *Lac certus.*“ *Wund.* — 156. *experiuntur laborem*, sustinent, patiuntur. Cf. Ovid. Met. I, 414. *Inde genus durum sumus experiensque laborum.* — 157. Cf. Geo. I, 127. *in medium quaerebant*, ibique adnott. — 158. „Partitae inter se opus ac munera *foedere pacto*, certo ordine [certis legibus: vid. v. 154.], aliae *victu invigilant*, victui quaerendo, cibo congerendo operam dant, et *exercentur agris*, discursu et vagatione per agros vexantur, fatigantur; ut saepe *exerceri laboribus magnis* dicimur, quos tractamus. Habebat hic ante oculos poëta Aristot. H. A. IX, 40. p. 946. extr. Lineae autem iam sunt ductae in Hes. Theog. 596 sq.“ *H.* — *aliae - - pars.* Vid. adnott. ad Ecl. V, 65. De forma Dativi *victu* ad Ecl. V, 29. dictum est. — 160. *Narcissi lacrimam*, guttam, humorem mellcum, quem imus florum calyx exsudat. Eodem modo *lacrima* de floribus et arboribus usurpatur Colum. X, 103. Plin. XI, 6, 5. id. XXI, 5, 11. id. prooem. l. XXIII. etc.; neque aliter Graeci suo δάκρυ utuntur. Cf. Aristot. h. an. IX, 40. et Geop. XV, 3. a Voss. laud. — *gluten*, resinam corticis arborum fruticumve. Vid. sup. ad v. 40. — 161. *favis*, cellulis mel recepturis, — *fundamina*, propolin. Voc. *fundamen* etiam apud Ovid. Met. XIV, 808. et Fast. IV, 835. legitur. — 162. „*spem gentis:* solent Latini sobolem quamvis appellare *spem.* Plin. Paneg. 26. *spem Romani nominis*, h. e. sobolem Rom. Virg. Ecl. I, 15. *gemellos, spem gregis.*“ *Wund.* Cf. etiam adnott. ad Ecl. I, 15. et Geo. III, 73. — 163. *adultos Educunt fetus*, nova examina. Ceterum cf. Aen. I, 431 sqq., ubi omnis hic locus (v. 162—169.) ad literam iteratur. Cf. adnott. ad Geo. II, 129. — 164. „*distendunt nectare cellas*, ornatius quam replent, explent; nam maiorem abundantiam repraesentare animo videtur, quod cellularum latera tumere facit. Supra III, 124. *denso distendere pingui.* Sic *distendet spicis horrea plena Ceres* Tibull. II, 5, 84., ubi vide Obss. Hoc idem alibi est *rumpi*, ut Geo. I, 49.“ *H.* Cf. etiam Ecl. IV, 21. et VII, 7. et Burm. ad Anthol. Lat. I, 147, 28. — De *nectare* pro melle posito diximus ad Ecl. V, 71. — 165. *sorti* prius mihi videbatur antiquior forma sexti Casus esse, ut alibi *ruri, vesperi*,

Inque vicem speculantur aquas et nubila coeli;
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum, fucos, pecus a praesepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella;
Ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis
Cum properant, alii taurinis follibus auras
Accipiunt redduntque, alii stridentia tinguunt
Aera lacu; gemit impositis incudibus Aetna;
Illi inter sese magna vi brachia tollunt

---

luci, *parti* etc. Cf. adnot. mea ad Lucr. I, 977. Drakenb. ad Sil. VII, 368. Ruddim. I. p. 85. Schneider. Gr. Lat. II. p. 218 sqq. Quum tamen verum sit, Ablativum, quem dicunt, instrumenti alibi apud Virgilium ubique *sorte* formari (cf. Aen. I, 139. 508. II, 201. V, 132. 190. VI, 761. XI, 110.), nunc non prorsus alienus sum a Ruddim. II. p. 124., Vossii et Iahnii opinione, *sorti* hic Dativum esse, explicandum eodem modo, quo Aen. IX, 271. *excipiam illum sorti*, i. e. ut sors (*γέρας*) mea sit (Wagn. in edit. min. et Ladew. *sorti* pro Ablativo habent). — 166. Speculantur, an futuri sint imbres, ne reliquae exeant. Cf. v. 191. Vid. etiam Voss. ad h. l. — 167. Wakef. ex coniect. *excipiunt* edidit, ut etiam Aen. I, 434. (ubi vss. 167—169. verbotenus repetuntur, et in uno cod. Bigot. *excipiunt* apparet) et X, 138. (ubi Schol. Crucq. ad Hor. Od. IV, 10. *excipit* exhibet) hoc verbum recepit; sed ceterorum omnium librorum lectionem propterea non esse sollicitandam, quisque videt, quamvis contra Aen. III, 210. optimorum Codd. auctoritas lectionem *excipiunt* tueatur. — *agmine facto*, quod Aen. VIII, 595. proprie dicitur de militibus, Aen. I, 82. ad ventos translatum videmus. — 168. *fucos* (*Dronen*), apes ceteris maiores, quae mel non faciunt, sed ovis insidentes ad procreationem sobolis multum conferunt, pullis tamen exclusis ex alveari proturbantur. Cf. Colum. IX, 15, 1. hunc ipsum Virg. locum quasi commentatus. — 169. *Fervet*. Cuningh. et Schrader. coni. *fervit* (cf. adnott. ad Geo. I, 456.), idque Voss. ex Philargyrio praepropere recepit. — *thymo*. Vid. ad Ecl. V, 77., ubi adde Hor. Od. IV, 2, 27 sqq. — 170—179. „Ut in officina Cyclopum per partes opus fit a pluribus: sic in alveari plurium studiis. — *lentis massis*, ferri, quod procudi ac duci potest, *properant*, properanter conficiunt, *σπεύδουσιν*, *ἐπείγουσιν* fulmen. Cf. Callim. in Dian. 49." *H.* Cum *lentis massis* cf. *lentum argentum* Aen. VII, 634. Vid. etiam adnott. ad Ecl. III, 38. *Properare* apud poëtas et posteriores prosae orationis scriptores, Tacitum maxime, haud raro cum Accus. Obiecti construitur. Cf. v. c. Aen. IX, 401. XII, 425. Hor. Od. III, 24, 62. Prop. III, 20, 21. Tac. Hist. I, 77. III, 40. Ann. II, 22. 31. IV, 69. etc. (Vid. Boetticheri Lex. Tac. p. 389.) Sic etiam *depropcrare* apud Hor. Od. II, 7, 24. Ex aureae aetatis scriptoribus pedestribus neminem ita scribere memini, nisi Sallustium Iug. 37, 4. *vineas agere*, *aggerem iacere*, *aliaque*, *quae incepto usui forent*, *properare*, ubi vid. Kritz. Eadem ratione Aen. IV, 575. Hor. Ep. I, 2, 61. Sil. VIII, 52. Stat. Silv. II, 1, 128. Sall. Iug. 77, 1. Tac. Ann. IV, 28. XIV, 33. et alibi *festinare* usurpatum videmus. — 173. „*Lacus*, ut fontes, pro aqua positus. Lucret. VI, 147. 148. *Ut calidis candens ferrum e fornacibus olim Stridit*, *ubi in gelidum propere* (aut potius *propter*, dum prope adstat aqua) *demersimus imbrem*. Ovid. Met. IX, 170. *gelido ceu quondam lamina candens Tincta lacu stridit*. Hoc magis poëticum, quam ut *lacus* ipsa vasa sint; etsi sic in vincis *lacus*. — Vides durari ferrum, ut Aen. XII, 91." *H.* — *gemit*. Vid. ad Geo. III, 133. Similiter Ovid. Met. II, 296. *Atlas en ipse laborat*, *vixque suis humeris cadentem sustinet orbem* coll. cum Stat. Theb. VIII, 315. et Hor. Od. I, 9, 3. — *impositis incudibus*, non Aetnae, ait Voss., sed *ἐν ἀχμοθέτῳ*. Hom. Il. XVIII, 476. *θῆκεν ἐν ἀχμοθέτῳ μέγαν ἄκμονα*. — 174. *magna vi*. Rottend. sec. *multa*, ut infra v. 450., supra III,

In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum:
Non aliter, si parva licet componere magnis,
Cecropias innatus apes amor urguet habendi,
Munere quamque suo. Grandaevis oppida curae,
Et munire favos, et daedala fingere tecta.
At fessae multa referunt se nocte minores,
Crura thymo plenae; pascuntur et arbuta passim
Et glaucas salices casiamque crocumque rubentem
Et pinguem tiliam et ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
Mane ruunt portis; nusquam mora; rursus easdem

229. et Aen. I, 271. Nihil tamen mutandum, quum manifestum sit, unius Cod. illius lectionem huc translatam esse ex Aen. VIII, 452., ubi v. 172—175. ad verbum fere repetuntur. Ex eodem fonte fluxit altera lectionis varietas v. 173., ubi plures Codd. *antrum* praebent pro *Aetna*. Ceterum ipsis versus numeris magnum Cyclopum laborem indicari, non est ut moneam. — V. 174 sq. „Praeivit Callim. in Dian. v. 59—61. — 175. *In numerum, κατὰ ῥυθμόν*, ut Ecl. VI, 27. Ceterum hunc eundem locum refinxit poëta Aen. VIII, 449—453.“ *H.* — 176. *Non aliter* etc. Comparatio versatur in operae industria, quod si tenemus, nihil hic est, quod mirum vel ineptum videri possit, imprimis quum poëta addat: *si parva licet componere magnis*. Totus autem hic de apibus locus, ut apte docet Heyn., nos iam adsuefecit imaginibus a rebus ac fatis, moribus ingeniisque hominum petitis. Ceterum cf. adnott. ad Ecl. I, 24. (*sic parvis componere magna solebam.*) — 177. *Cecropias - - apes*. Apum Atticarum mel Hymettium propter thymum ibi frequentissimum non minus celebratum, quam Hyblaearum, de quibus ad Ecl. I, 55. diximus. Cf. Theophr. h. pl. VI, 2. 7. Athen. I, 50. p. 106. Paus. I, 32. Hor. Od. II, 6, 14. Sat. II, 2, 15. Plin. XXI, 10, 31. alii. Atticam vero et Athenas a Cecrope, antiquo illo rege, poëtis Cecropiam dici, res in vulgus nota. Cf. infra v. 270. et Aen. VI, 21. — *amor habendi*, studium possidendi, dum mel parant. Vid. ad Aen. VIII, 327. — *munere*, pro partibus cuique assignatis. Vid. v. 158 sqq. De ipsa re Voss. conferri iubet Aristot. h. an. IX, 40. et Aelian. nat. an. I, 10. 11. — 179. *munire favos* pulchrius quam fingere, facere. Alii intelligunt *opera* ad munienda alvearia. — *daedala tecta*, magna arte exstructa. Omnes enim res artificiose factas Graecis et Romanis *daedalias* s. *daedalas* dici (a *Δαιδάλειν*, unde etiam celeberrimus ille artifex Cretensis nomen accepit), satis notum. Rariorem Adiectivi formam *daedalus* Maro ex Lucretio videtur sumpsisse, ubi V, 1450. *signa*, II, 505. *carmina*, IV, 531. *lingua*, I, 7. *tellus daedala* commemorantur. — 181. *Crura thymo plenae*. Cf. adnott. ad Ecl. I, 55. — *pascuntur*, depascunt, vid. Geo. III, 314. II, 375. De *arbutis* vid. Geo. III, 300. I, 148. 182. — 182. *glaucas salices*. Vid. Geo. II, 12. et cf. etiam Ecl. I, 55. — *casiam*. Vid. ad Geo. II, 213. — *crocum*, quem in Italia silvestrem esse, sed odore carere Plinius refert XXI, 6, 17., Colum. IX, 4, 4. circa alvearia seri iubet, qui coloret odoretque mella. Cf. Voss. ad h. l. et adnott. ad Geo. I, 56. — „*pinguem tiliam*, a melle florum et foliorum, quod exsudant, glutini apum idoneum. — *ferrugineos* [vid. ad Geo. I, 467.] *hyacinthos*, alibi *purpureos; vaccinia nigra*, Ecl. II, 18., ubi vid. not. et Voss. ad v. 137.“ *H.* — 184. Aliquot Codd. melioris notae distinguunt post *quies*, ut *operum labor* connectatur, quemadmodum Geo. II, 155. et Aen. I, 455., quorum tamen locorum alia est ratio. Hic, ubi *quies* adiectum est, praestat haud dubie *quies operum* coniungere. — *unus*. „Rottend. pr. *labor omnibus idem*, ut Geo. III, 244., sed et v. 212. *mens omnibus una est*.“ *H.* — 185. *ruunt portis* Iacobs. recte explicat: portas agmine relinquunt, comparans

Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant;
Fit sonitus, mussantque oras et limina circum.
Post, ubi iam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
Nec vero a stabulis pluvia impendente recedunt
Longius, aut credunt coelo adventantibus Euris;
Sed circum tutae sub moenibus urbis aquantur,
Excursusque brevis tentant, et saepe lapillos,
Ut cymbae instabiles fluctu iactante saburram,
Tollunt; his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,

Liv. XXVII, 41, 8. *equites peditesque certatim portis ruere.* — 188. *mussant*, murmurant, fremunt; cf. Aen. XI, 454. Alia, sed cognata significatione legitur Aen. XI, 345. (ubi vid. adnott.) XII, 657. 718. Respondet *τῷ μύζειν* Graecorum, nostro *mucken, mucksen.* — 189. *thalami*, cubilia, pro alveis. Iacobs (quem Wagn. laudat) confert Antiphil. Epigr. 29. *μελισσῶν αὐτοπαγεῖς θαλάμαι.* Niciae Ep. 7. *κηροπαγὴς θάλαμος.* — *se composuere. Componere* se et eorum est, qui coenaturi ad mensam accumbunt (ut Aen. I, 698.), et eorum, qui dormituri in lectulum se abiiciunt (ut h. l.). Cf. etiam Aen. I, 374. — 190. „*sopor suus*, ex usu huius nominis poëtico, illis debitus, quippe labore diurno paratus, aut solitus et usitatus.“ *H. Suus* enim poëtis dicitur de rebus natura alicui assignatis, vel quarum aliquis sive natura sive consuetudine ius et potestatem habet. Cf. Aen. V, 832. *ferunt sua flamina classem.* Ovid. Her. XII, 133. *iusto desunt sua verba dolori.* ibid. XIV, 67. *lacrimae sua verba sequuntur*, et similia; imprimis autem huc pertinet Ovid. Met. VI, 489. *placido dantur sua corpora somno.* Cf. etiam adnott. ad Ecl. I, 38. et Aen. II, 396. Mitscherl. ad Hor. Od. III, 7, 10. Dissen. ad Tibull. I, 9, 77. alii. — 191. „Convenienter versui 149. 150. sequuntur alia singularia ingeniis apum insita: praesensio tempestatis ingruentis; tum v. 197. sobolis mira reparatio. Arat. Diosem. 296. inter signa imbris ingruentis: *οὐδ' ἂν ἐπὶ ξουθαὶ μεγάλου χειμῶνος ἰόντος Πρόσσω ποιήσαιντο νομὸν κηροῖο μέλισσαι, Ἀλλ' αὐτοῦ μέλιτός τε καὶ ἔργου εἱλίσσονται.*“ *H.* — 192. *credunt coelo*, fidem habent coelo sereno. Burm. commemorat Quinct. Decl. XIII, 17. *nec dubio se credere coelo* (qui tamen non prorsus respondet nostro) et Val. Fl. I, 332. *Nec de te credam nostris ingrata serenis*, ubi a se adnott. iubet conferri. — De *Euro* vid. ad Geo. II, 339. et supra v. 29. — 193. *circum--sub moenibus.* Hand. Tursell. II. p. 53. iure reprehendit Vossium vertentem *dicht um die Mauern*, quum potius significet *ringsum an den Mauern.* — 194—196. „Observatum hoc multis, apes adverso vento volantes lapillis, tamquam saburra, se onerare, ne a vento abripiantur, in his Aristot. H. A. IX, 40. Aelian. V. H. I, 11. Plin. XI, 10.“ *H.* — *cymbae instabiles*, levitate oneris fluctuantes. — 196. *Tollunt* cum singulari vi novum incipit versum. Cf. ad Ecl. V, 21, VII, 50. Geo. I, 477. et alibi adnott. — „*inania nubila*, *regenlose Windwolken*, quae Geo. III, 198. *arida nubila* vocantur. Verterem *wolkige Leere* (ut apud Hor. A. P. 230. *nubes et inania captes*), nisi *nubila* alibi semper Virgilio nomen substantivum esset.“ Ita fere *Voss.* Wagnero tamen *inanis* etiam h. l. simplex est epitheton omnium rerum, quae sine corpore esse videantur, ut aëris, nubium, venti, umbrarum s. Manium etc. — 197. „Inter plures veterum de *apum generatione* opiniones erat etiam haec, non gigni nec nasci eas, sed ex floribus legi. Vid. Aristot. H. A. V, 10. 21. 22. [de gen. an. III, 10.] Plin. XI, 16, 16. Nunc reginam, olim pro *rege* habitam, com-

Quod neque concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fetus nixibus edunt;
Verum ipsae e foliis natos et suavibus herbis
Ore legunt, ipsae regem parvosque Quirites
Sufficiunt, aulasque et cerea regna refingunt.
Saepe etiam duris errando in cotibus alas

---

munem stirpis auctorem ac parentem, ovis pariundis solam vacare, communis opinio est; unde mox excludi apes, quum novas matres, tum mares, seu fucos, tum mellificantes apes, in quibus nondum ulla sexus nota reperta est. — 197—199. Novus orationis color: *Illum mirabere*, h. e. alia, eaque non minus mira, apum natura est, quod concubitui non indulgent, nec concipiunt, nec pariunt. Colum. IX, 2, 4. *utrum examina - - concubitu subolem procreent, an heredem generis sui floribus eligant, quod affirmat noster Maro.*" *H.* — 198. *Quod neque* e Cod. Rom. restitui cum Wagn., qui Qu. Virg. XXXII, 1. docet, multo saepius *neque* in *nec*, quam *nec* in *neque* mutatum esse a librariis, cuius rei causam et e festinatione istorum hominum, cui brevior forma magis conveniret, et e scribendi compendio NEQ. rectissime deducit. Ita *neque* cum *nec* permutatum Ecl. VI, 2. Geo. I, 95. 426. 433. II, 287. 465. III, 216. 239. 352. Aen. VI, 52. 733. 870. IX, 129. 180. 428. aliisque locis a Wagn. congestis. Hic autem permutatio eo facilior, quum sequatur vox a litera *c* incipiens. — *nec corpora segnes in Venerem solvunt*, i. e. nec opere vencreo vires amittunt, languescunt, quia coëundi appetitum non sentiunt. Ita etiam Graeci λύεσθαι εἰς ἀφροδίσια. *In Venerem* finem indicat, quo tendentes vires solvunt. Similiter supra Geo. III, 97. *Frigidus in Venerem senior* (equus). Ceterum cf. supra Geo. III, 523. *ima solvuntur latera.* Quinct. Inst. IX, 4. *vires solvere.* idem. I, 2. *Infantiam statim deliciis solvimus* etc. et vid. Aen. XII, 955. De proleptico autem Adiectivorum usu vid. adnott. ad Geo. I, 320. et II, 353. Ceterum quum verba *concubitu indulgere* et *corpora in Venerem solvere* ad unam eandemque notionem referantur, proprie non debebant per *nec - - nec* coniungi; sed poëtis in talibus rebus maior est licentia, quam pedestris orationis scriptoribus. De Dativo *concubitu* vid. ad Ecl. V, 29. — 199. *nixibus edunt.* Med., Rom., Gud. a m. pr. aliique Codd. *nexibus*, quod aliis fortasse videbitur praeferendum, quum *necti*, *nexus* proprie dicatur de re Venerea, velut Ovid. A. A. II, 484. *Haeret adulterio cum cane nexa canis* (cf. Oudend. ad Apul. Met. I. p. 35.), et *nixibus edunt* per figuram, quam dicunt, consequentis pro antecedente explicari possit; rectissime tamen Wagn. docet, *necti*, necessario ad utrumque sexum referendum esse, hic autem orationem ita esse constitutam, ut poëta primum v. 198. (*neque concubitu indulgent*) consuetudinem maris cum femina in universum indicet, deinde vero huius rei notionem in duas partes scindat, ut illa: *nec corpora in Venerem solvunt* ad mares, haec: *nec fetus nixibus edunt* ad feminas pertineant; quamquam video, hanc rationem non placere Hildebrando in Iahnii Annall. l. l. p. 172., qui potius *nexibus* praefert, hoc sensu: non edunt fetus *per concubitum* conceptos; ut Part. *aut* non disiunctivam, sed copulativam vim habeat, de qua re vid. adnott. ad Aen. II, 127. Ceterum eandem lectionis varietatem etiam apud Ovid. Met. IX, 294. (ubi vid. Burm.) et alibi deprehendimus. — 200. *ipsae*, solae, sine connubio, nullo utentes marito. Cf. Aen. V, 201. XI, 217 sq. et Wagn. Qu. Virg. XVIII. p. 468. — 201. *ore.* Vid. supra ad Geo. III, 273. — 203—205. „Apes e floribus et herbis fetus legere dixerat v. 200. Quae sequuntur, non diversam, sed eandem sententiam, novis imaginibus exornatam, praebent: *ipsae sufficiunt regem et populum*, [*parvos Quirites*, pulcherrime!] sc. ex floribus, sive e *foliis* et *herbis;* nam hae modo praecesserant; et, ubi illi habitare possint, *aulas et cerea*

Adtrivere, ultroque animam sub fasce dedere.
Tantus amor florum et generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamvis angusti terminus aevi
Excipiat — neque enim plus septima ducitur aestas —
At genus immortale manet, multosque per annos

---

regna refingunt, h. e. fingunt, parant, ex florum succo ac polline. Quum itaque ex floribus et fetum, et fetus cunabula ac cubicula, et cibum etiam capiant, tanto florum ac mellis ex iis conficiendi studio inflammantur, ut interdum onere, quod ferunt, ita humo affligantur, ut alas atterant acutis lapillis, et viribus exhaustae deficiant." *H.* Rectius autem Wagn. *refingere* de sufficienda prole et *cerea regna* non de favis, sed de apibus, cerea regna, i. e. alvearia, nova semper sobole frequentantibus, intelligit. — 204. *ultro* hic idem fere est quod *insuper*, *adeo*, ut Aen. V, 55. et IX, 127. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXVII, 1. — *dare animam*, i. q. alibi *edere animam*. Sic etiam *dare vitam* Aen. IX, 704. Cf. Burm. ad Ovid. Her. IX, 62. Gronov. ad Gellium III, 15. et Garat. ad Cic. pr. Planc. 37, 90. — 205. *generandi gloria mellis*, spes et studium gloriae ex mellis generatione acquirendae. — Ceterum v. 203—205. alieno loco hic insertos esse, quum v. 202. et 206. arcte cohaereant, iam Schrader., Heyn. aliique viderunt; et Heyn. quidem post v. 196. aptiorem iis locum esse censet, quamquam etiam ex vulgari versuum ordine locus utcunque explicari possit, ita ut ipse supra fecerit. Wagnero autem, qui frustra quaerit aptiorem locum, ubi hi versus alieno loco positi, inseri possint, hi versus (non minus quam Geo. I, 47—49. 135. II, 171 sq. III, 32. 219. IV, 276. 291—293.) absoluto iam hoc libro aut etiam toto Georgicorum opere, a Virgilio, ut fit, in marginem codicis conjecti et inde in texta illati videntur, de qua re conferri iubet Serv. ad Aen. III, 204. ibique Heyn. Ruaeum et Burm. ad Geo. II, 171 sq. Heyn. ad Geo. III, 32. IV, 191. sua ad Geo. III, 219. IV, 291. et Weichert. ad Val. Fl. p. 105 sq. Quae Viri doctiss. sententia quamquam non prorsus improbabilis censenda, negari tamen nequit, versui 196. hos tres versus satis commode adiungi; quare, donec fortasse Codd. nondum collati certiora nos docebunt, res in dubio relinquenda. *Iahn.*, neutiquam haerens in h. l., in priore edit. haec adnotaverat: „Male Heyn. cum docto Britanno et Schradero v. 203—205. non suo loco positos esse iudicabat. Sed describit poëta sedulitatem apum, atque v. 197—199. obiectionem sibi fingit, quam v. 200—202. refellit. Inde v. 203. ad sedulitatis descriptionem recurrit;" quae tamen in altera edit. iure omisit, Heynio potius nobisque adstipulans. Neque magis satisfacit Vossii ratio, qui, prorsus negligens verba *Tantus amor florum et generandi gloria mellis*, hunc locum, quem cum praecedentibus arcte cohaerere censet, de studio prolis ex floribus colligendae et sufficiendae interpretatur. — 206. „*Ergo*, quum tam facili ac prompta natalium ratione ex floribus se reficiant — *genus immortale manet*, quod copia poëtica trinis modis enuntiat. — 207. *Excipiat*, ut fortuna, sors, calamitas nos excipere dicitur; h. e. ut iis sit. Ut λαβεῖν, λαχεῖν, ita *excipere nos* dicuntur ea, quae obtingunt, eveniunt, imprimis certo ordine, tempore, sequela. Cf. Geo. II. 345. Aen. III, 317. 318. Ita de philosophis: excepit scholam Crantor; et Aen. I, 276. *Romulus excipiet gentem*, regem eum habebunt Albani. — *septima aestas*. Vid. Aristot. H. A. V, 22. Plin. XI, 20. Colum. IX, 3, 3." *H.* — *plus* pro: plus quam; de qua ellipsi Particulae *quam* diximus ad Ecl. III, 105. — *aestas* pro anno. Vid. adnott. ad Geo. III, 190.— 208. De Part. *at* apodosin incipiente post enuntiationes concessivas (*etsi*, *etiamsi*, *quamquam*, *quamvis* etc.) ideoque pro *attamen* posita vid. infra v. 241. (ibique adnott.) Aen. IV, 615. Gronov. Observ. IV, 26. idemque ad Liv. XXIV, 37. Abrah. Gronov. ad Pomp.

Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.
Praeterea regem non sic Aegyptos et ingens
Lydia, nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes
Observant. Rege incolumi mens omnibus una est;
Amisso rupere fidem, constructaque mella
Diripuere ipsae et crates solvere favorum.
Ille operum custos, illum admirantur, et omnes
Circumstant fremitu denso stipantque frequentes,
Et saepe adtollunt humeris, et corpora bello
Obiectant pulchramque petunt per vulnera mortem.

Mel. p. 885. Oudend. ad Caes. B. G. VI, 40, 2. et Hand. Tursell. I. p. 227. Wakef. temere recepit Bentleii coniecturam ad Lucan. III, 182. propositam: *At genus immortale tamen.* — 209. *Fortuna domus* ornatius quam domus, et hoc pro apum genere. Comparari potest *Fortuna domus Augustae*, imprimis in numis; respectu ad statum et conditionem gentis fatali necessitate perpetuam ac perennem futuram; cf. Oudend. ad Suet. Aug. 65. et Markland. ad Stat. Sil. V, 2, 76.; quamquam notio illa posterioribus temporibus deberi videtur. — 210. Videntur plures populi memorari, regum suorum imprimis observantes." *H.* De veneratione et reverentia apum reginae praestita Voss. conferri iubet Aelian. V, 11. et Plin. XI, 17. De coniunctione singulorum membrorum per *non - - et - - nec - - aut* cf. adnott. ad Geo. II, 87., de Graeca forma *Aegyptos*, quam Heins. e Medic. revocavit, ad Ecl. VI, 13. — 211. „*Lydia ingens*, respectu non ad reliqua imperia habito, sed ad Croesi victorias et opes. — *Medus Hydaspes* negotium facit Intpp. Est enim Indiae fluvius, cui epitheton *Medus* parum convenire videtur. Itaque post Servium in Media quaesivere flumen huius nominis, de quo tamen Geographi silent. Mihi poëta videtur designare imperium veterum Persarum, cuius fines ad Indiae illam partem, in qua Hydaspes est [vel certe oritur in Paropamiso monte], pertinebant. De hac Indiae parte, Persis subiecta, egit accurate *Heeren* de *commerciis antiq. popul.* P. II. p. 300 sqq. Itaque pro Persico seu Persa *Medum* amnem poëtico more appellavit, ut Horat. Od. I, 2, 51. et alibi." Haec *Heyn.*, rectissime. Wagn., de puro puto poëtae errore cogitans, hunc locum Qu. Virg. XL, 3. inter eos refert, quos scribens Virgilius dormitasse videatur; quod ut statuamus non opus esse, modo vidimus. (In edit. tamen min. Wagn. nobis adsensus haec adnotavit: „Hydaspes, fluvius Indiae, Medus propterea dictus, quod in Paropamiso, Medorum monte, oritur.") De ipso autem fluvio (qui nunc proprie *Bedusta*, vulgo autem *Behut* et *Djelun* dicitur) vid. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 488. Ceterum alii *Hydaspesve* scripserunt, quod Burm. recte reiecit. Vid. Weichert de versu hyperm. p. 18. — 212. 213. „Respicit locum Seneca de Clement. I, 4. — 214. *crates favorum*, pro textis; vid. Geo. I, 166.; faciunt igitur, quod saepe exercitus fecisse legimus, duce amisso solvunt fidem, deficiunt. — 216. Vid. Varr. III, 16, 8. Aristot. H. A. IX, 40." *H.* — 217. *bello obiectant*, armis hostilibus, hostibus ingruentibus. Cf. v. c. Stat. Theb. IX, 490. *quid faciat bellis obsessus et undis*, h. e. armis et hostibus. Sil. VII, 472. *Sed victae fera bella Deae vexere per aequor*, i. e. armatos milites, etc. — Verba *pulchramque petunt per vulnera mortem* redeunt Aen. XI, 647. — 219—227. „Ex Pythagoreorum disciplina, quam deinde Platonici ac Stoici, quamquam diversis quique modis commentantes, amplexi sunt, haec sunt petita de anima mundi, h. e. principio agente, per omnem naturam fusa, omnium animantium animas subministrante, et easdem, dissoluto corpore, in se, ut sibi συγγενεῖς, recipiente. Quum autem illa mens subtilissimi ac purissimi aetheris aut ignis naturam habere crederetur, spi-

His quidam signis atque haec exempla secuti
Esse apibus partem divinae mentis et haustus
Aetherios dixere ; deum namque ire per omnis
Terrasque tractusque maris coelumque profundum;
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenuis nascentem arcessere vitas;
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia, nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum atque alto succedere coelo.
Si quando sedem angustam servataque mella

---

ritus ex ea emanantes *aetherios haustus* dixit. Idem placitum exposuit Aen. VI, 724. 751.; et tenendum illud propter multos alios poëtarum locos. Scilicet magna pars poëticorum philosophematum ex Empedocleis est petita, quorum magna auctoritas quondam esse debuit. [Cf. etiam Schirach. p. 432 sq.] — 219. His apum factis quidam adducti sunt, ut opinarentur etc. „*His signis*, h. e. quum haec signa sint. Notandus est Ablativus absolutus cum Participio per Coniunctionem *atque* copulatus, argumentum certum, quam arcte ratio Ablativorum absolutorum cum Participiis cohaereat. Livius XXI, 34. *Hannibal - - obsidibus acceptis et commeatu usus - - sequitur.* Similiter Graeci (vid. Thucyd. I, 2. 65. 75. Demosth. in Mid. c. 3. 14.) Genitivum absolutum et Participium coniunxerunt." *Wund.* De constructione Ablativorum absolutorum, in qua, ut h. l., vel Pronomen vel Adiectivum Participii locum obtinet, ita ut non opus sit de ellipsi verbi substantivi cogitare, cf. praeter libros grammaticos imprimis Kritz. ad Sall. Cat. 11, 4. et Iug. 4, 7. quosque ibi laudatos videbis, quibus adde Ruhnk. ad Rutil. II, 13. p. 122. eundem ad Vellei. II, 106, 3. Bötticher. Lex. Tac. p. 340 sq. alios. — 221. Peerlkamp. ad Aen. VII, 237. coni. *per omnia*, coll. Ambrosio ad Cic. Off. I, 13. — 222. *coelum profundum*, altum, ut contra *altum mare* pro profundo. Versus idem Ecl. IV, 51. legitur. — 223. More suo Virgilius *pecudes* et *armenta* seiungit. Cf. Geo. I, 3, 4. ibique adnott. — 224. „*tenues vitas*, animas, quippe aetherene naturae; *arcessere*, accipere. Mox *omnia*, spiritum omnium, quae vitam sibi ex aethere arcessivissent. — 226. 227. Nihil perire (ut Macrob. S. Sc. II, 12.), sed evolare in aetherem." *H.* — *nec morti esse locum.* Cf. Aen. IV, 319. *Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.* Tibull. I. 4, 71. *Blanditiis vult esse locum Venus ipsa* etc. — 227. „*Sideris in numerum*, inter sidera; v. c. Vellei. II, 73. *fugitivos in numerum exercitus sui recipiens.* Quum enim corpore soluta anima propter aetheriam naturam altum petit, redit ea in coelum et astris admiscetur, unde successit mox illa opinio, qua iustorum ac piorum animas in sidera reponi arbitrati sunt." *H.* Cf. etiam adnott. ad Geo. II, 342. et Voss. ad h. l. Wagnero (in edit. min.) poëta imitatus videtur Lucretianum illud I, 437. *corporis augebit numerum*, ubi *corpus* non minus quam hic *sidus* collectivum sit. Comparat Vir. doct. praeterea Ovid. Trist. II, 567. *inter tot scripti millia nostri*, Eurip. Beller. fragm. XXV. λόγχης ἀριθμῷ πλείονος κρατούμεναι et Aesch. Pers. 386. τάξις δὲ τάξιν παρεκάλει νεὼς μακρᾶς. Viro docto in *Biblioth. der alt. Lit. u. Kunst* Fasc. VII. p. 140. (quem Iahn. commemorat) verba *alto succedere coelo* post illa *volare sideris in numerum* languida visa sunt; sed satis constat, poëtas solere notiones iam prolatas aliis verbis idem fere continentibus ita ampliare. — 228—237. „De castratione favorum praecipere incipit, et quidem quum praesidia contra apum iram et furorem, fumum et aquae adspersionem, tum tempus mellationis vere et auctumno tradit." *H.* — 228. Sequitur locus de mellatione. — *angustam.* Sic permulti Codd. (inter quos Rom.) et vett. editt. „Recte tamen Heins. et Burm., ex Medic. imprimis ac Servio, tuebantur alterum,

Thesauris relines, prius haustu sparsus aquarum
Ora fove, fumosque manu praetende sequacis. 230
Bis gravidos cogunt fetus, duo tempora messis:

---

augustam; quum iam dudum regiam et palatia aliaque a regum maiestate petita apibus tribui viderimus; statim autem v. 229. 30. alia adiiciantur, quae ad earum sanctitatem pertineant, ut caste ac pure, ore proluto, adeundas esse dicat." Haec *Heyn.*, cui Iahn. adsentitur; sed iure Wagnero (ut iam Bothio) hoc epitheton pro rei tenuitate nimis splendidum et ab hoc loco, ubi de spoliandis alvearibus sermo sit, alienum videtur. Alia res est supra, ubi de republica apum agitur. (Etiam Ladew. *angustam* recepit.) — *mella servata Thesauris*, i. e. cellis, *relines*, resignabis. Relini dicuntur proprie amphorae, dolia et alia oblita pice et obducta. — 229. 230. *fovere ora haustu aquarum*, pro: aqua hausta os eluere. Cf. Geo. II, 135. et Aen. XII, 420. Poëtica copia addit *sparsus* sc. *ora*, habens os sparsum, prolutum aqua, ne sit male olens, nam foetorem apes ferre nequeunt, qui ipsi quoque melli est noxius. Iuvant hanc explicationem Columellae verba IX, 14, 3. *Verum maxime custodiendum est curatori, quum alvos tractare debebit, ut pridie castus ab rebus venereis, neve temulentus, nec nisi lotus ad eas accedat, abstineatque redolentibus esculentis, ut sunt salsamenta et eorum omnium liquamina, itemque foetentibus acrimoniis allii vel ceparum ceterarumque rerum similium* (ubi vid. Schneid.), et Pallad. IV, 15, 4. *Haec omnia ceteraque efficitur castus et sobrius et alienus ab alliis* [vulgo male *balneis*] *et cibis acribus et odoris immundi atque omnibus salsamentis.* Negari tamen nequit, hoc Participium *sparsus* ita explicatum habere quae magnopere offendant; quum, qui aquae haustum ore excipit, is sane minus apte eo *sparsus* dicatur; quod iam Reiskius sentiens coni. *parcus* (pro *parce* positum); et Wagn. quoque veretur, ne *sparsus* non sit a poëtae manu profectum; Hildebrand. autem l. l. p. 172. hanc profert coniecturam: *haustus pastus aquarum Ore fove*, quum *pastus* (i. e. qui coenavit) etiam de hominibus usurpari doceat v. c. Liv. XXIV, 24, 1.; quamquam fortasse etiam *pransus* legi possit. Aliter tamen hunc locum vexatissimum explicat Servius, qui aqua spargendas apes esse docet, ne irritatae noceant; ut igitur mira ratione *sparsus* pro spargens positum sit, et fovere aquam ore pro: inspergere aquam apibus. Brunck. recepit aliorum librorum (inter quos Med. a m. pr.) lectionem *ore fave* (i. e. sacrum silentium teneas: cf. adnott. ad Aen. V, 71.), e re sacra petitum esse censens, ut apiarius purus et cum silentio accedat. Sed recte Heyn. (cui Voss. adsentitur) docet, religionis notionem ab h. l. esse alienam; quum profecto mira illa esset religio, ut sacrilegium commissurus lingua et ore favere et tum fumum inferre iubeatur. Si autem, omissa omni rei sacrae notione (quum sane *ore favere* de omni, non de sacro solum, silentio dicatur, velut apud Ennium p. 114. Hessel. *Insidiantes heic vigilant, partim quiescunt Protecti gladiis sub scutis, ore faventes*), simpliciter explicare velimus: tacens et fumum praeferens accede, tum quid verbis *haustu sparsus aquarum* faciendum sit, multo minus apparet: nam nihil nisi corpus lavatum hic requiri, mihi quidem non possum persuadere. Accedit quod librarii haud dubie multo procliviores erant ad *ora fove* in notissimum illud *ore fave* mutandum, quam contra. Schirach., qui fusius de h. l. disputat p. 433 sq., servata lectione *ora fove* nihilominus non solum de ore eluendo, sed de toto corpore, facie certe et manibus lavatione purgandis Virgilium loqui suspicatur; quod tamen quomodo ex ipsis verbis erui possit, non video. Alii coniecturis hunc locum vexarunt, quas tacere praestat. — 230. Sequitur alterum praeceptum: *fumos manu praetende;* quo qui alvearia adire velit et mel excidere, fumum prae se ferre iubetur ad abigendas apes. Cf. Colum. IX, 15, 5. Pallad. VII, 7, 2. et Plin. XI, 16, 15. a Voss. laudati. — *sequaces.* Vid. adnott. ad Geo. III, 565. — 231—235. „Sunt haec interposita. Bis in anno mella eximun-

Taygete simul os terris ostendit honestum
Plias et Oceani spretos pede repulit amnis;
Aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi
Tristior hibernas coelo descendit in undas. 235

---

tur: vere exacto (Colum. IX, 15, 1.) et circa aequinoctium (IX, 14, 11.). Locum olim sic accipiebam: *Bis gravidos cogunt fetus*, sc. agricolae seu mellarii; cogunt autem, compellunt extra alvei vestibulum (vid. Colum. IX, 15, 6.); nonnulli adeo enecant, ut favorum copia sibi fiat; *fetus* autem pro apibus, ut *fetus adultos* sup. v. 163. Sed huic interpretationi aliquid duri inesse sentis, si et verbum *cogunt* respicis et epitheton *gravidos*, quum tempore mellationis quidem apes *gravidae* inepte dicantur. Itaque accedo illis, qui *fetus gravidos* malunt esse ipsum mel, quod cogitur et aufertur. Dicitur *fetus* de quocunque proventu, pecudum, agri, arborum; hoc loco *proventus* apum est mel; epitheton *gravidus*, plenus, traductum et ipsum ab aliis fetus seu proventus generibus et copia. *Cogere mel* proprie dicuntur mellarii, colligere. Cf. v. 140." *H.* Haec sane verissima locum capiendi ratio, quam Voss. quoque et Wagn. amplectuntur. Vide quae de voc. *fetus* usu ad Geo. I, 55. et de epitheto *gravidus* ad Geo. I, 111. 319. et alibi adnotavimus. — „*duo tempora messis*, mellationis. De his videndi Aristot. H. An. IX, 40. Colum. IX, 14, 5. 11. Plin. IX, 16. et 15. At trinam mellis vindemiam Varro memorat III, 16, 34." *H.* — 232. 233. Describitur tempus ortus Pleiadum et quidem matutini s. heliaci. Cf. Mollweide in libello infra laud. p. 386. Vid. autem Colum. XI, 2, 36. *Decimo Kal. Maias Vergiliae cum sole oriuntur - - Nonis Maiis Vergiliae exoriuntur mane - - VI. Idus Vergiliae totae apparent*, et Plin. XVIII, 26, 66. — *simul* (i. e. simulac: vid. adnott. ad Aen. XI, 908.) *Plias* (hoc enim ex Medic. aliisque Codd. Heins. restituit pro vulg. *Pleias*, quae forma semper trisyllaba est: cf. Schneider. Gr. Lat. I, 1. p. 283. et quae ad Geo. I, 138. adnotavimus) *Taygete* (quacum ceterae una intelligendae sunt) *ostendit os honestum*, pulchrum (vid. ad Geo. II, 392. et Aen. X, 133.), *terris*, h. e. in conspectum venit, orta est. Cf. Aen. VIII, 591. et alibi. — *et repulit pede*, quod faciunt, qui se elevant et in altum enituntur (vid. Ov. Met. IV, 710. coll. cum Met. II, 786.). — „*amnes Oceani* (Homerico vocabulo, ut Odyss. XI, 639.; ambit enim terram amnis more), quia sidera cosmice orientia ex oceano assurgere videri possunt, ut sol: *spretos*, ornatu poëtico adiectum, et convenit iis, quae pede repellimus." *H.* De *amni Oceani* cf. Tibull. II, 5, 59 sq. *qua fluitantibus undis Solis anhelantes abluit amnis equos*, id. III, 4, 18 sq. *Iam nox aetherium nigris emensa quadrigis Mundum caeruleo laverat amne rotas* etc. — 234. 235. „Et sub occasum matutinum s. cosmicum, qui in VI. Id. Nov. refertur; vid. Colum. ibid. §. 84. 77. 78. Plin. XVIII, 25, 59. et 60. cf. supr. ad Geo. I, 221. vid. Pfaff. *de Ortu et Occasu siderum* p. 59 sqq. *Aut ubi eadem Pleias descendit coelo*, occidit, *tristior*, quia tristi, ingrato anni tempore, *in undas hibernas*, tempestatibus vexatas, quippe mense Novembri. In mare autem se condere videri possunt sidera occidentia." *H.* — *fugiens sidus Piscis aquosi.* De hoc loco, quem Heyn. in singulari Excursu Vol. I. Edit. mai. p. 637. tractavit, audiamus potius Wunderlichium, doctissime sic disputantem: „De versibus 231—235. egit *Mollweide* in diss. inscripta: *De Pisce, quem occidens Pleias fugit*, inserta libello: *Commentationes Mathematico-Philologicae tres.* 1813. Is, explanata significatione verbi *fugere*, quod de sidere usurpatur occidenti, ubi aliud apparuit vel super horizontem adscendit, *Piscem notium* sive *australem*, de quo iam Servius cogitavit, intelligendum esse statuit. Eius enim ortum vespertinum super horizonte Italico praecedere occasum matutinum Pleiadis spatio temporis haud admodum longo, ut Pleias matutine occidens Piscem notium vespertino ortu orientem fugere dici queat. Simul ostendere conatus est, Piscem notium nude *Piscem* appellatum, eiusque in

Illis ira modum supra est, laesaeque venenum
Morsibus inspirant, et spicula caeca relinquunt
Adfixae venis, animasque in volnere ponunt.

---

significationibus tempestatum rationem habuisse veteres. Contra hanc opinionem in libello (*Monatl. Corresp. herausg. v. Zach Decembr.* 1813. p. 544 sqq.) acute et vere disputavit vir praestantissim. *Ideler*, docens, tempore Virgilii ortum Piscis vespertinum visibilem in diem III. ante Cal. Sept., et occasum matutinum visibilem Pleiadum in diem XVIII. ante Cal. Dec. incidisse; ita vero, quum alterius occasus ab ortu alterius duobus mensibus et dimidio distet, notionem verbi *fugere* alienam esse; neque veteres Piscis notii in παραπήγμασιν rationem habere potuisse. Ipse denique acquiescit et assentitur viro docto *Costard*, qui in libro History of Astronomy p. 90. coniecit *Aut eadem sidus fugiens Orionis aquosi*, ut *simul* ex prioribus repetatur. Orionem enim *aquosum* dici Aen. IV, 52. (cf. I, 535.) utpote tempestatum auctorem, et Hesiodum, quem Virgilius crebro secutus sit, Ἔργ. 619. 620. Pleiades Orionem fugientes facere. Quum autem tribus syllabis vocabuli Orion plerumque productis metrum periclitaretur, Buttmannus ab eo consultus docuit p. 548—51. *Orion* ita usurpatum Latinis, ut modo prima, modo ultima corriperetur, et Graecis (Eurip. Ion. 1153. Cycl. 212.) etiam media correpta; itaque fieri potuisse, ut ambas priores corripuerit Virgilius. Nec tamen correctio illa assensum tulit Buttmanni, qui p. 551. in sententiam Vossii concessit, ad quam et meam rationem fere accedere video, quae haec est: Pleias, quum occidit, dicitur *fugiens sidus P. aq.*, h. e. fugiens tempus hiemale, seu tempestates hibernas. *Sidus* est certum anni tempus. Hinc Tac. Ann. I, 70. *sidus aequinoctii*. Metonymice significat temperiem coeli. Sic accipe verba Plinii Pan. c. 15. *patrium sidus ferre*. Et *grave sidus* de tempestate mala apud Ovidium est Metam. V, 281. Non alienum vero tempestates hibernas referri ad Piscem seu, verius, *Pisces* [non enim de singulo pisce australi agi, sed Singularem pro Plurali positum esse, ut apud Ovid. Met. X, 165. *Quotiesque repellit Ver hiemem, Piscique Aries succedit aquosus* et Trist. IV, 7, 2. *Bisque suum tacto Pisce peregit iter*, vere docet Voss.], qui mensibus hibernis totam per noctem conspici possunt, eaque de causa illos *aquosos*, auctores imbris et tempestatis, appellari. [Voss. in hanc rem confert Hor. Sat. I, 1, 36. Auson. Epist. XXIV, 102. Martial. X, 51.] Et recte Plias, tempestate hiberna ingruente quum occidat, illam *fugere* dici potest. Ceterum Aprili mense Pliadas *os honestum ostendere* asseveranti ne credas. Nam illas a die VI. ante Cal. Maii usque ad diem pridie Id. Iun. latere, hodie constat; et Hesiodus iam illas quadraginta noctes diesque non apparere noverat. Ἔργ. 385. 6." — Mihi quoque Vossii sententia omnium maxime probabilis videtur, quamquam liti dirimendae non nisi astronomos idoneos censeo. Mollweidii autem disputatio, ut Idelero et Viro docto in Diar. lit. Ienens. 1814. ch. 124. p. 43 sq. displicuit, ita nec mihi potest satisfacere. Ceterum *aquosus piscis* eodem sensu legitur ap. Ovid. Met. X, 165., ut *aquosus Orion* Aen. IV, 52. — 236. „Coniuncta haec cum superioribus; nam dum mel exscinditur, iras apium maxime experiare. Varro III, 16, 7. *neque ignava, ut non, qui eius opus conetur disturbare, resistat.*" *H.* Wagnero tamen vv. 236—238. in alienam sedem traiecti et post v. 230. collocandi videntur. Sed Ladew. recte docet, verbis *Illis ira* etc. poëtam redire ad sententiam primariam vss. 231—235. parenthetice insertis interruptam. — *morsus* pro aculeorum ictibus. — 237. *spicula caeca*, h. e. occulta, quae, utpote brevia, facile possunt latere. Cf. adnott. ad Geo. I, 89. et al. — 238. *Adfixae venis* (cuti, corpori) eius, qui eas infestat. Transfertur autem ad ipsas apes, quod proprie ad spicula pertinet. Obversatus videtur Maroni Lucretii locus V, 1321. *Morsibus adfixae validis*, utrique autem poëtae Hom. Il. XXIV, 212. τοῦ ἐγὼ μέσον ἦπαρ ἔχοιμι Ἐσθέμεναι, προς φῦσα. Inde etiam patet, reiiciendas esse reliquas lectiones *adfixa venis*, cui Brunck

Sin duram metues hiemem parcesque futuro
Contusosque animos et res miserabere fractas: 240
At suffire thymo cerasque recidere inanis
Quis dubitet? nam saepe favos ignotus adedit
Stellio et lucifugis congesta cubilia blattis

---

temere patrocinatur, Heyn. certe non adversatur, et *adfixa in venis*, a Grammaticis de metro sollicitis inde factam. Optimi Codd., Med. Rom. aliique, vulgatam tuentur. — *in vulnere*, scil. inferendo; nam aculeis amissis mori apes putantur. Cf. Plin. XI, 18, 19. Multi Codd., inter quos Rom., Nonius v. *anima*, Macrob. Sat. VI, 6. extr. et Schol. Iuven. IV, 91. *in vulnera*, quod probat Oudendorp. ad Lucan. II, 151., ut *in* finem et causam denotet. Praestare tamen videtur vulgaris lectio, quam Medic. et alii exhibent. — 239—247. „Sin apiarius hiemis immitioris metu curaque apum et miseratione non omnes favos excindat, et aliquam mellis partem apibus relinquat, at saltem propter variorum insectorum insidias suffiendus est alveus, inanes cellae excalpendae et recidendae, ne quod in iis animalculum occultum lateat. [Simul etiam suffitio prodest valetudini apum.] Observata haec omnia iam erant Aristoteli H. An. IX, 40. p. 946. A.; sed in causis reddendis laborabat maximi philosophi acumen. — 239. *parces futuro*, conditioni ac necessitati apium futurae. Priscianus haec ipsa ad apodosin referebat, ut essent *parce* et *miserator*. Recepi nunc *metuens* pro *metues*, ut oratio melius vincta esset.“ *H.* Sed *metues* est optimorum et plurimorum Codd. lectio, et Participium ferri non potest, quum sic positum necessario ad utrumque verbum per *que - - que* coniunctum, *parce* et *miserabere*, referendum esset, ad sententiam vero *contusos animos miserabere* non quadret. Particip. autem Praes. (ut Wagn. docet) etiam alibi in Codd. apparet pro secunda Persona Praes. et Futuri; ut in Medic. Geo. IV, 101. 399. Aen. X, 900., sed ubique *n* transfixa. Quae potissimum contra Iahn. proferenda, qui in priore edit., defendens Participium, copulas *que - - que* sibi respondere sensumque hunc esse dicit: „Sin, dum (quoniam) duram hiemem metuis, et parces futuro et miserabere etc.“ In altera tamen edit. tacite *metues* restituit locumque, quemadmodum nos, distinxit, ut apodosis a verbis *At suffire* incipiat. Et sane *parces* et *miserabere* non disiungenda, sed coniungenda sunt: *parces miserans;* ut Verbum finitum *miserabere* pro Participio sit positum. Vid. Qu. Virg. XXXIV, 3. Haec autem ratio causam non per Participium, sed per Copulam et Verbum finitum adiiciendi etsi non suavis censenda, apud poëtam tamen nos offendere non potest. — 240.„Spoliato alveo et cibi penuria, hiemali tempore. Cf. Colum. IX, 14, 11.“ *H.* — *Contusos*. Gud. et duo Moret. *contunsos*. Vid. ad Geo. I, 262. — 241. „*Ut omnes vitiosi favi tollantur*, curandum est. Colum. IX, 13, 8. cf. §. 11. 12. c. 14, 1, 2., Varro III, 16, 34. extr.“ *H.* — *At* in apodosi. ut apud Graecos, ἀλλὰ, εἶτα, pro attamen. Cf. supra ad v. 208. Quod enim ibi de enuntiationibus concessivis dictum, idem valet de conditionalibus, illis cognatis, in quibus *si* pro *etsi* positum habemus. Handius l. ibi laud. comparat Aen. I, 542. *si genus humanum et mortalia temnitis arma, At sperate deos* etc. Plaut. Bacch. II, 3, 131. *si illi sunt virgae ruri, at mihi tergum domi est.* Liv. X, 26, 3. *sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adiutorem.* Curt. III, 8, 2. *si id consilium damnaret, at ille divideret saltem copias innumerabiles*, aliosque locos. Iahn. conferri iubet Aen. IV, 615. et Catull. XXX, 11. Male Codd. Medic. Rom. aliique plures *aut* exhibent. — „*At suffire fimo*, scil. bubulo, coni. Schrader., ex communi praecepto auctorum de R. R. et Plin. XXI, 14, 47. Recte. Verum etiam thymo cneoro suffumigatur: v. c. Geopon. XV, 2, 37.“ *H.* Cf. etiam Aelian. de nat. anim. I, 58. a Voss. laud. Nihil igitur mutandum. — 243. *ignotus adedit Stellio*, ἔλαθε τροώγων, non observatus, occulte adrepens. De Stellione vid. supra ad

Immunisque sedens aliena ad pabula fucus;
Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis,
Aut dirum, tineae, genus; aut invisa Minervae
Laxos in foribus suspendit aranea casses.
Quo magis exhaustae fuerint, hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,

v. 13. Plin. XI, 26, 31. XXIX, 4, 22, 28. et alibi. Festus (p. 248. Lind.) de causa nominis haec scribit: *Stellionem genus aiunt lacertae, quod Verrius dictum ait, quia virus stillet cibo potius quam, quod alii, a stellarum similitudine, quia varium est.* Haec altera tamen etymologia, quam etiam Ovidius sequitur Met. V, 461. (*aptumque colori Nomen habet, variis stellatus corpora guttis*) probabilior videtur. Heyn., omissa Copula, quae sane in vulgatis editt. ante Heins., invitis Codd., desideratur, *Stelljo* per synizesin vult pronuntiari: sed recte *Wagn.:* „Nihil movendum: nam si omiseris copulam [quod Bothius fecit] sive tribus, sive duabus syllabis pronuncies *stellio*, facies contra Virgilii morem; si tribus, creticum pro dactylo (vid. not. ad Aen. IX, 296.); sin duabus, corrumpes numeros: vid. Qu. Virg. XIII, 2, d. [ubi sermo est de vocc. bisyllabis cum singulari vi et gravitate in principio versus positis, quae sane ab h. l. aliena. Vid. quae supra ad v. 233. adnotavimus.]" De synizesi vid. adnott. ad Geo. I, 397. et Aen. I, 2. Ceterum Heyn. hos versus sic distinxit: *adedit Stellio; et lucifugis congesta cubilia blattis; immunisque sedens aliena ad pabula fucus*, nos cum Wund. et Wagn. interpunctionem mutavimus, quum v. 244. non cum sequentibus, sed cum antecedentibus coniungendum esse appareat, quod iam ipsa verborum iunctura flagitat: *et lucifugis - - Immunisque - - Aut asper.* Ad verba *congesta cubilia* (quod iam Heyn. ipse vidit) ex v. 242. *adederunt*, non vero Verbum substantivum *sunt* supplendum, quod in versione expressit Voss. *et blattis congesta cubilia*, h. e. ipsae blattae cubilibus in favos vacuos congestis adedunt favos. — „*lucifugis*, per noctem vagantibus; ut Servius recte explicat. Est vermium genus, ceram depascentium (*Schabe, Bienenmotte, Bienenwurm*); ex erucis in chrysallides, denique in blattas lucifugas transformari solent. Cf. Colum. IX, 14, 1. 2. 8. 9. *Phalaenam tineam mellonellam L.* vocari nunc a viris doctis video [?]" *H.* Cf. etiam Plin. XI, 28, 34. et XXIX, 6, 39. Dioscor. II, 38. Columellae IX, 7, 5. pariter *lucifugae*, Palladio I, 37, 4. *apibus inimicae* vocantur. — 244. „*fucus* (vid. ad v. 168.) *immunis*, [ἀεργός] quod ipse nihil operae ad mellificium confert. Cf. Hesiod. Ἔργ. 303. 304. Theog. 594 sqq." *H.* — 245. *imparibus armis* h. l. quibus apes pares non sunt. — *asper.* Vid. ad Geo. III, 149. — De *crabrone*, satis noto animali e vesparum genere (nobis *Hornisse* vocato), unde proverbium illud ductum *irritare crabrones* (Plaut. Amph. II, 2, 75.), nostrum *in ein Wespennest stechen, stören*, cf. Plin. XI, 21, 24. et Colum. IX, 14, 10. — 246. *tineae.* Voss. de Phalaena Tinea Mellonella *Linn.* sermonem esse docet, coll. Colum. IX, 14. et Plin. XXI, 14, 47. Ceterum vide supra v. 168. prorsus eadem ratione compositum. — *invisa Minervae - - aranea.* Nota vel ex Ovidii Met. VI. init. fabula de Arachne, Idmonis Colophonii filia, quae, quum de lanificio ausa fuisset cum Minerva certare, et victa suspendio se necare vellet, a dea in araneam mutata est. De *aranea* apibus inimica cf. Plin. XI, 19, 21. — Vss. 248—250. inest praeceptum: noli nimium mellis in alveari relinquere, ne apes ignavae pigraeque fiant. De modo et excidendi et relinquendi mellis Voss. conferri iubet Plin. XI, 14. Varr. III, 16, 33. Colum. IX, 14, 5. 11. et 15, 8. Geopon. XV, 5. — 248. „*Quo magis exhaustae* apes sunt melle subducto (nec tamen eo usque, ut fame iis pereundum sit, nec alieno tempore), *eo acrius omnes* operam dant, ut iacturam tantam reparent; *ruinas generis lapsi*, ut paullo ante *res fractas*, a republica et imperio aliquo

Complebuntque foros et floribus horrea texent.
Si vero, quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit, tristi languebunt corpora morbo; —
Quod iam non dubiis poteris cognoscere signis:
Continuo est aegris alius color; horrida voltum
Deformat macies; tum corpora luce carentum
Exportant tectis et tristia funera ducunt;
Aut illae pedibus connexae ad limina pendent,
Aut intus clausis cunctantur in aedibus, omnes
Ignavaeque fame et contracto frigore pigrae.
Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant,
Frigidus ut quondam silvis immurmurat Auster;

---

sumptum. Notum autem inter meliturgos, ex mellis abundantia inertia et luxuria solvi apes. Observatum iam Aristoteli H. A. IX, 40. Hinc nec fucos omnes interimendos esse contendebant veteres; vid. eundem et Colum. IX, 15, 3. — 250. *foros*, alveos, favos in alveis, sive a locis spectaculorum, sive a tabulatis navium. — *et floribus horrea texent*, florum succo ac polline conficient favos; proprie cellulas, in quibus tamquam horreis mel reconditur." *H.* Cf. supra v. 39. *fucoque et floribus oras Explent.* — 251—289. „De morbis apum et morborum cura. Comparari possunt Varro III, 16, 20. Colum. IX, 13., ubi §. 7. totum h. l. expressit." *H.* Adde Plin. XI, 18, 20. Ceterum aut *ἀναχολούθως* est oratio, aut vv. 253—263. per parenthesin interpositi, ut v. 264. incipiat apodosis ad verba *Si vero* etc. — 252. *Vita tulit*, h. e. conditio, natura apum, ut etiam *βίος* a Graecis usurpatur. — *morbo.* Voss. alter *tabo.* Eadem variatio invenitur Geo. III, 557. Vid. Heins. ad Ovid. Met. XV, 627. — 255. *corpora luce carentum.* Cf. Lucr. IV, 39. *simulacra luce carentum*, Homeri *λείπειν φάος Ἠελίοιο* (v. c. Il. XVIII, 11.) et adnott. ad Aen. IV, 31. — 257. *Heyn.* quaerit: „An *connixae*? quoniam negant in morbis id solere fieri, ut plures in uvae modum, *βοτρυδόν*, conglobatae aliae ex aliis pendeant; sed tum singulas passim haerere." Sed recte respondet *Wagn.*: „Itaque cape haec de suis cuiusque apis pedibus inflexis et inter se nexis, ut in morientibus insectis videre licet. Aliud est Aen. VII, 66. *pedibus per mutua nexis.*" — 259. „*Ignavae fame*, inedia. Sed proprie potest tamen accipi; est enim *fames hiberna* inter morbi causas, unde inter remedia infra v. 280. cibi copia ponitur. — *contracto frigore pigrae:* proprie sunt ipsae *frigore contractae.* Sed transfertur hoc, poëtico more, ad ipsum frigus." *H.* Quare non opus est Schirachii coniectura in Clav. P. I. p. 73. proposita: *contractae frigore pigro;* qui ceterum apte comparat Phaedr. IV, 23. *mori contractum quum te cogunt frigora*, et Hor. Epist. I, 7, 12. *sibi parcet, Contractusque leget.* — 260. „*tractim*, tractu, dum trahitur susurrus, sive ad tempus referas, ut sit continuo, iugiter [ut Charis. p. 196. P. exponit], sive ad locum, ab uno angulo ad alterum, per omnes alveorum et examinum ordines susurro continuato, nil interest. Hoc fortasse doctius, ut Lucret. III, 529. mors *tractim* per membra ire dicitur [*Post inde per artus Ire alios tractim gelidi vestigia leti*]." *H.* Prior tamen explicatio est simplicior et verior. Aliter Schirach. p. 620. interpretatur his verbis: „Mihi videtur expressisse poëta sonum languentem gementium proprium et luctuosum, non clarum aut abruptum et fortem." — 261. Tribus comparationibus utitur Virg., ut locum poëtice exornet, quemadmodum iam Hom. Il. XIV, 394. et alibi. Cf. etiam Tibull. III, 4, 31 sqq. — *frigidus Auster.* Cf. Prop. II, 20, 36. *saevus licet urgeat Eurus, Velaque in incertum frigidus Auster agat*, et adnott. ad Geo. I, 462. et III, 279. — *quondam*, i. e. interdum. Vid. ad-

Ut mare sollicitum stridit refluentibus undis;
Aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hic iam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro
Hortantem et fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit et tunsum gallae admiscere saporem
Arentisque rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel Psithia passos de vite racemos

---

nott. ad Aen. II, 367. — *silvis immurmurat.* „Longob. Pierii *silvas immurmurat.* Sic supra II, 451. *innatare undam*, III, 142. *fluvios innare rapaces*, II, 463. *inhiare postes;* atque ita Giphan. Ind. Lucret. p. 435. in *subiungere*, quem vide. Cf. adnott. ad Ovid. Met. VIII, 142.“ *Burm.* Unius tamen libri non optimi auctoritate hic nihil mutandum esse patet. — 262. *mare sollicitum*, sollicitatum, commotum. Hac prima et propria significatione legitur Adiect. *sollicitus* etiam apud Lucr. I, 344. VI, 1034. Ovid. Fast. V, 720. et alibi. Cf. quae de verbi *sollicitandi* usu ad Geo. II, 418. adnotavimus. — *stridit* pro vulg. *stridet* Heins. e Medic. et Gud. a m. pr. restituit. Sic infra v. 555. *stridēre*, itemque Aen. II, 418. et VIII, 420. *stridunt*, et IV, 689. *stridit* ex melioribus libris revocatum videmus. Etiam Lucr. VI, 149. Hor. Sat. II, 8, 78. Ovid. Fast. VI, 140. id. Trist. I, 11, 9. Stat. Theb. VII, 770. Plin. Epist. IX, 26. aliique forma antiquiore *stridēre* utuntur. Cf. Burm. ad Ovid. Met. IX, 171. Cort. ad Lucan. V, 690. et quae de formis *fervĕre* et *fervēre* ad Geo. I, 456. diximus. — *refluentibus undis*, fluctibus litori allisis et inde reiectis, quum ex alto aestus se incitat. — 263. „*fornaces* sunt fabrorum ap. poëtas. Ternae comparationes ex Homero expressae Il. XIV, 394—399. Aliam Homerici loci imitationem in Quinto Smyrnaeo videas V, 364—380. et 386—389., ubi facile agnosces luxuriem, si cum Virgilio compares.“ *H.* — Wagn. eiusmodi fornacem cogitandam putat, quali ad calcem coquendam usi fuerint. — 264. *Hic* pro tum, de tempore. Vid. adnott. ad Aen. I, 728. — *galbaneos odores* pro galbano odoro, ut Geo. I, 56. *croceos odores.* Vid. adnott. ad Ecl. IX, 46. et Aen. VIII, 526. De *galbano* vid. adnott. ad Geo. III, 415., de ipsa re autem hic commemorata Colum. IX, 15, 5. et Pallad. VII, 7, 2. — 265. *canalis*, *Rinne und Trog*, ut *canalicula* Varr. III, 5, 14. et *canaliculus* Colum. VIII, 10, 5. Cf. Geo. III, 330. et Voss. ad h. l. — 266. *ultro Hortantem.* Cf. adnott. ad Ecl. VIII, 52. coll. cum iis, quae supra ad v. 204. adscripsimus. — *fessas.* aegras, ut apud Hor. Carm. saec. 63. Ovid. Her. XXI, 14. Tac. Hist. III, 2. et alibi. Cf. Burm. ad Ovid. Am. II, 13, 2. — *ad pabula nota.* Cf. Geo. I, 363. III, 130. Phaedr. fab. append. 3, 5. *Notus* enim a poëtis saepissime dicitur de rebus, quibus adsueti sumus, quas amamus, in quibus quum maxime versamur, quorum conscii sumus, et quae quocunque alio modo nos attingunt, ut docet Schirach. p. 507. — 267. *tunsum gallae saporem*, pro: saporem tunsae gallae, ut modo *galbaneos odores.* — „*admiscere*, scil. illis mellibus, quae infundis. Colum. l. l. *Id quum accidit, arundineis infusi canalibus offeruntur cibi, maxime decocti mellis, et cum galla vel aridae rosa detriti.* Galla, excrescens ille in glandiferarum nonnullarum arborum foliis tumor, insectis gravidus, adstringentem habet naturam (unde h. l. *sapor gallae* pro galla) itaque profluvium sistit alvi, quo laborant vere ex certo pabuli verni genere apes. Cf. Colum. IX, 13, 2. Varro III, 16, 22. — *Defrutum*, vinum dulce ac coctum, de quo multa apud Scriptores R. R. cf. not. ad Geo. I, 295.“ *H.* De usu defruti ad morbos ab apibus arcendos cf. Colum. IX, 14, 15. — *Psithia*, vitis utilissima passis uvis et vino *passo* inde conficiendo.

Cecropiumque thymum et grave olentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
Fecere agricolae, facilis quaerentibus herba;
Namque uno ingentem tollit de caespite silvam,
Aureus ipse, sed in foliis, quae plurima circum
Funduntur, violae sublucet purpura nigrae;
Saepe deum nexis ornatae torquibus arae;

Vid. Geo. II, 93. — 270. *Cecropiumque thymum:* vid. sup. v. 112. et 177. — *centaureum*, *Tausendgüldenkraut*, a Centauro Chirone nomen traxit, qui eo pedem Herculis sagitta vulneratum sanasse dicitur; quare etiam *Pelethronium* appellatur a Pelethronio monte (Geo. III, 115.), ubi Chiron habitabat. Vid. Plin. XXV, 4, 14. 6, 30, 31. Vocatur etiam *centaurium* et *centaurēa*, eiusque duo genera, maius et minus, distinguebantur. Hic de centaureo maiore sermo est, quod Romani *fel terrae* vocabant. Cf. Dioscor. III, 8. 9. (s. 6. 7. Sprengel.) Theophr. h. pl. IX, 4. et 19. Plin. XXVI, 5, 15. et alibi. — 271. „Consentiunt viri docti in hoc, *amellum* esse *Asterem Atticum caeruleum vulgarem*, nobis *Sternkraut*, *Sternblume*, quem in Italia, Sicilia et Gallia Narbonensi incultis et asperis convallibus passim nasci Raius testatur; unde *facilis quaerentibus herba*. Pugnat tamen pro meliloto flore luteo (Trifolio n. 5. ap. Linn.) Wedel. Exercit. med. philol. Cent. 3. Exerc. 5." *H.* Etiam Sprengel. ad Dioscor. IV, 118. (vulgo 120.) asterem Atticum (de quo etiam Plin. XXVII, 5, 19. conferendus) eandem plantam habet cum *amello* Virgiliano, quem Servius a Mella s. Mela, Galliae Cisalpinae flumine (vid. infra v. 278.), in cuius ripis plurimus inveniatur, nomen accepisse tradit. Commemorat eum eadem de causa, qua Virgilius, Colum. IX, 13, 8. — 273. „*uno de cespite*, h. e. uno eodemque soli loco; at Philargyrius doctius de radice accipit, ut *cespes* sit radix cespitosa, fibris inter se implexa. Sane si uno de loco, etiam una de radice plures caules emittit herba." *H.* Ita etiam Voss., coll. Plin. XXI, 7, 20. — 274. 275. *Aureus ipse* etc.; flore flavo, foliis autem violaceo colore. Per *florem* autem interiorem floris orbem, per *folia* exteriores eiusdem floris particulas intelligendas esse docet Voss., comparans Ovid. Met. III, 509 sq. (de Narcisso) *croceum pro corpore florem Inveniunt, foliis medium cingentibus albis*, Pallad. VII, 10. *chamaemeli* (camomillae) *herbae florentis auream medietatem, proiectis albis foliis, quibus flos ambitur*, eiusd. III, 21. *rosae medios flosculos aurei coloris*, aliosque, etiam Graecorum (ut Theophr. I, 21.), locos, ubi *flos* et *ἄνθος* eadem signif. angustiore usurpetur. De Pron. *ipse* cf. adnott. ad Geo. I, 296. et III, 387. et de purpurae violaceo colore ad Ecl. II, 47. — 276. Solent arae sertis ex hoc amello nexis (*Festons*) ornari. In hoc versu iure haeret Weichert. de verss. iniur. susp. p. 63. haec disputans: „Virgilius totus in eo est, ut apiario amelli speciem, naturam usumque salutiferum designet. Quid vero meliturgi referebat scire, deorum aras eadem herba saepe ornari? Nonne hoc, ni absonum, saltem languidum? Porro attendas velim abruptam temporum mutationem: praesentibus, quae huic versui praecedunt et subsequuntur, necopinum inscritur praeteritum *ornatae sunt*. Denique num usquam locorum *torques* de sertis floreis inveniatur, addubito, neque, si quid iudico, commode usurpari potest de florum coronis, quae non torquentur, sed nectuntur;" eique Iahn. adsentitur. Wagn. autem, ad hunc quoque versum pertinere arbitratur, quae ad v. 203. adnotaverit, et in voc. *torques* nihil inesse censet, quod offendere possit, quum non intelligenda sit corona, i. e. flores in orbem nexi, sed serta tortuoso flexu aras cingentia. Quod ut concedam, negari tamen nequit, hunc versum (ad quem defendendum non sufficit, quod Ladew. existimat, adiici eum a poëta, ne quis in quaerendo flore erret) admodum languidum et inopportunum hic

Asper in ore sapor; tonsis in vallibus illum
Pastores et curva legunt prope flumina Mellae.
Huius odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis appone canistris.
Sed si quem proles subito defecerit omnis,
Nec, genus unde novae stirpis revocetur, habebit;
Tempus et Arcadii memoranda inventa magistri

interponi; qui quum additamenti ex Grammaticorum fabrica profecti luculenter prae se ferat speciem, neque iusta causa appareat, cur a Virgilio ipso posterius in margine adscriptus fuerit, mihi quoque spurius et reiiciendus videtur. — 277. „*Tonsis in vallibus*, quas pecudes tondent (vid. Geo. I, 15. et al.); nam memorantur *pastores*; qui inter pascendum colligunt herbam.“ *H.* Participium Perf. Pass. interdum Participium Praesentis loco de rebus dici, quae nunc fiant, non antea factae sint, iam ad Geo. I, 206. vidimus. — 278. *Mella*, fluvius agro Mantuano vicinus, et in Ollium se infundens, quem etiam commemorat Catull. LXVII, 33. *Brixia - - Flavus quam molli percurrit flumine Mella*, quique etiamnum eodem nomine dicitur. (Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 506.) Cod. Rom. *per flumina*, i. e. per ripas fluvii, quam longe fluit, quod vulgari lectioni praefert Burm. coll. infra v. 457. *dum te fugeret per flumina praeceps* et mox *servantem ripas*. — 279. *odorato Baccho* odorum, generosum vinum significatur. Heyn. conferri iubet Theocr. XIV, 16. et Colum. IX, 13, 8. *Optime tamen facit anelli radix, cuius est frutex luteus, purpureus flos: ea cum vetere amineo vino decocta exprimitur, et ita liquatus eius succus datur.* Ceterum cf. adnott. ad Ecl. IV, 32. et V, 69. — 281. „Ingreditur nobilissimum locum de reparanda stirpe apum, quum morbo examina tota interierint. Sequitur autem opinionem veteribus communem (vid. Varr. II, 5, 5. III, 16, 4. et multos apud Intpp. ibi et ad h. l. laudatos), posse ex bove caeso nova apum examina excludi; quod Aegyptiorum inventum et artificium esse vulgo iactabatur. Magonem et Democritum potissimum haec tradidisse, e Colum. IX, 14, 6. et 2, 1. discas. Fuisse videtur illa Orientis olim communis opinio, ut omnino insecta, ita apes ex putribus cadaveribus generari; cui illa observatio fortasse locum fecerat, quod apes in iis terris, ubi passim per silvas et sine cultu vagabantur, mel interdum in cadaveribus exsiccatis, *sceletis*, ut leonis Samsonii exemplo constat, facere videbant. Huius porro rei observatione adducti, fuere qui fidem facerent, se, quum apum examina nova habere vellent, verno anni tempore, apum fetibus novis a natura destinato, cadaver bovis commodo loco exposuisse, quo apes tamquam ad alveum convolarent, et mater seu puerpera ova deponeret. In angustam illam domum v. 295—298. apes fragrantia appositae casiae thymique v. 303. 304. alliciebantur. Quod autem contundendo enecabant bovem, id vereor ne inani opinioni tribuendum sit; nisi quod fortasse sic putrefactio accelerabatur. Ceterum a Virgilio inventum hoc ab Aegypto in Thessaliam traductum est. Vid. inf. v. 317.“ *H.* Cf. etiam Voss., qui testes citat Antigon. Caryst. 23. et 96. Nicandr. Ther. 741. Varr. III, 16, 4.. hos Archelai locos afferentem: *βοὸς φθιμένης πεποτημένα τέκνα* et *Ἵππων μὲν σφῆκες γενεὰ, μόσχων δὲ μέλισσαι*, et Plin. XI, 20, 23. — 282. *genus novae stirpis*, genus novum, a nova stirpe oriundum. — 283. „*Arcadii magistri*, pastoris, Aristaei. Vid. inf. v. 317. Sequitur igitur in hoc Maro eos, qui Arcadiae heroem eum ediderunt, inter quos Iustin. XIII, 7, 10. Alii in Thessalia fuisse Aristaeum tradiderunt; idem in insula Cea et Cyrenis cultus. Cf. ad Geo. I, 14. Etiam Maro infra v. 317 sqq. Cyrenen in Thessalia collocavit, Penei patris antra inhabitantem, ipsum autem Aristaeum Tempe incoluisse

Pandere, quoque modo caesis iam saepe iuvencis
Insincerus apes tulerit cruor. Altius omnem
Expediam prima repetens ab origine famam.
Nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circum pictis vehitur sua rura phaselis;

significat." *H.* — 284. *Pandere*, ad Lucretii exemplum, qui I, 50 *rerum primordia pandam* dixit, et V, 55. *omnem rerum naturam pandere dictis.* Ita apud posteriores poëtas haud raro. Vid. etiam Aen. VI, 267. Lucan. VI, 590. Stat. Silv. I, 5, 29. etc. Ceterum de constructione *tempus* (est) *pandere* cf. quae ad Geo. I, 305. adnotavimus. — Verba *iam saepe* non pertinere ad *caesis iuvencis*, sed ad verbum *tulerit*, facile apparet. Simili ratione voc. *deinde* alieno loco ponitur Aen. I, 195. (ubi vid. adnott.) III, 609. V, 14. 400. VII, 135. — *quoque modo* etc.: et quomodo iam saepe, caesis iuvencis, *cruor insincerus*, corruptus ex putredine, *tulerit*, protulerit, generaverit, *apes*. Adiect. *insincerus* apud alium aureae aetatis scriptorem non invenitur. Ex hoc ipso loco videtur transiisse in Prudent. Hamart. 4. (*insincera acies*) et Gellii V, 3. extr. (ubi Protagoras *insincerus philosophus* appellatur.) — 286. *omnem famam*, omnem rei memoriam, narrationem, *repetens*. Cf. Aen. VII, 371. Ovid. Met. VII, 520. *Ordine nunc repetam* (ubi alii minus bene *referam.*) Cic. Leg. I, 6. in. *Alte et a capite repetere.* ibid. §. 20. *Visne, ipsius iuris ortum a fonte repetamus* etc. — „Ordinem narrationis ita instituit poëta: Aristaeum, Tempe Thessaliae incolentem, lue grassante apum examina amisisse. Conquestum calamitatem apud matrem quum iisset, ab hac responsum accepit, esse Proteum in Pallene 392. de causa morbi et medela consulendum. Adit iuvenis Proteum, ex eoque audit, luem immissam esse apibus propter tentatam ab eo Eurydicen, Orphei coniugem; expiandum esse flagitium et placandam Nympharum iram. Tum Aristaeus in Thessaliam redux sacrum parat, et caesas Nymphis victimas in nemore relictas paullo post revisens, apum examina ex visceribus prognata videt. — 287—293. Per totam Aegyptum. — *gens fortunata*, a terrae felicitate seu fertilitate ex Nili incrementis. — *Canopus*, ὁ *Κάνωβος*., Aegypti urbs, non longe ab Alexandria, quae occidentalem Aegypti partem designat (est enim Canopicum primum ab occidentali latere Nili ostium); unde Aeschyl. in Prometh. v. 846. *ἔστιν πόλις Κάνωβος, ἐσχάτη χθονός.*" *H.* Cf. Herod. II, 15, 97. Strab. XVII. p. 800 sq. Eustath. ad Dionys. Perieg. v. 13. Mela II, 17. alii. Reliquiae eius dimidiae horae spatium occidentem versus distant ab *Abukir*. Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 777 sqq. — „*Pellaeum*, h. e. Macedonicum, a Pella nobili Macedoniae urbe, unde *Alexander Pellaeus* nomen accepit. Ex quo autem tempore Macedones Aegyptum obtinuere, a regibus ipsa terra *Macedonica*, adeo et *Pellaea*, appellari potuit." *H.* Sic a Lucano VIII, 607. Ptolemaeus *Pellaeus puer*, et ibid. v. 475. domus eius *Pellaea* vocatur; sic idem V, 60. de *Pellaeo diademate*, X, 511. de *Pellaeis muris* (i. e. Alexandria), Silius XI, 383. autem de *Pellaeis sceptris* loquitur etc." *H.* De ipsa *Pella*, Bottiaeae urbe, cuius reliquiae inveniuntur prope *Allah Kilissah*, cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1062. — 288. *stagnantem* Nilum dixit, quia quotannis Aegyptum inundat. Cf. Lucan. II, 417. Claud. Idyll. IV, 38. et Plin. XIII, 11, 22. Eadem de causa Padus Lucano IV, 134. et Ganges Curtio VIII, 9. *stagnant.* — „*pictis phaselis*, pulchre; nam hoc proprium Aegyptiorum, quemadmodum ex Diod. I, 87. et Herod. II, 96. 97. satis constat, ut certo navicularum genere, cui *Baris* nomen erat, per Nilum discurrerent." *H.* De his levibus naviculis in phaseli (vid. ad Geo. I, 227.) speciem formatis Voss. conferri iubet Strab. XVII. p. 788. Lucan. IV, 136. et Iuven. XV, 127. Adde Catull. IV,

Quaque pharetratae vicinia Persidis urguet
Et diversa ruens septem discurrit in ora
Usque coloratis amnis devexus ab Indis,

---

1. Mart. X, 30. Cic. Att. I, 13. etc. — *circum - - rura.* Ita Praepositionem in carminibus haud raro aliis verbis interiectis a Casu suo disiungi, res satis nota. Wund. conferri iubet simillimum locum Horat. Sat. I, 6, 59. *non ego - - circum Me Satureiano vectari rura caballo - - narro.* — 290. „*Quaque vicinia Persidis urguet*, h. e. ab ea parte, qua Aegypto Persis contermina est, sive ab orientali; quae vicina sunt ac contigua, poëtis dicuntur *urguere.* Praestat tamen, ut *vicinia* ductum sit a *vicinium;* ita ipse *amnis* urget vicinia, h. e. attingit fines Persidis." *H.* Sed iure miratur Wagn., Heynium, Iul. Sabini auctoritate motum, dudum e Latinitate eiectum vocabulum *vicinium* revocare voluisse. „*Persis* h. l. pro imperio Parthico, more sollemni Romanorum poëtarum; sic *Medus Hydaspes* v. 211.; hinc et *pharetrata*, quod de Parthis proprie dici solet; quis Parthorum pharetras ignorat?" *H.* — *usque ab Indis coloratis*, inde ab Aethiopibus (vid. Geo. II, 116.), qui *colorati*, i. e. nigri, vocantur, ut Claud. Stilich. I, 264. *coloratus Memnon*, Nemes. Cyneg. 261. *coloratus Mazax*, Ovid. Am. I, 14, 6. *colorati Seres* etc. Cf. Gronov. Diatr. in Stat. c. 10. a Burm. laud. — „*devexus*, *καταφερής*, ex altis montibus, proclivi descensu in planitiem dum defertur, pronus, *fecundat Aegyptum viridem* laeto agrorum proventu, *nigra arena*, pro limo; est poëtis simpl. solum (ut Geo. I, 105. Lucan. II, 417. *si non per plana iacentes Aegypti Libycas Nilus stagnaret arenas.*" *H.* Sic Prop. IV, 7, 83. pinguem Euphratis ripam *nigram arenam* vocat. „Igitur totus locus huc redit: Per totam Aegyptum, quum in occidentali latere circa Canopum, non longe ab Alexandria, tum in orientali, versus fines Parthici imperii, et per totam inferiorem Aegyptum (nomine Deltae celebratam), *omnis regio*, tota gens, *iacit salutem certam*, ponit salutis spem ad fiduciam, *in hac arte*, reparandi apes ex boum visceribus. Locum vexatissimum videor mihi sic satis commode interpretari posse. At si iam de ipsa sententia et poëtica ratione iudicium ferendum est, Virgilii acumen et verecundiam desiderare mihi videor. Nam et nimis protracta et impedita friget oratio, et paullo ieiunius Nili natura bis describitur; quamquam singula membra suo ornatu ac lumine fulgere facile sentio. Praestat vero cum cod. Romano [et Hafn. 2.] ordinem versuum ita mutare: *Et diversa - - Usque coloratis - - Et viridem* [quam Voss. et Iahn. secuti sunt rationem suadente etiam Weicherto de verss. iniur. susp. p. 109.]; aut cum Medic. [Gud.] aliisque compluribus ita: *Et diversa - - Et viridem - - Usque.* Nam nunc quidem versus *Et viridem - - arena* inepte positus est." *H.* Wagn. quum parum apte insertus sit versus *Et diversa ruens* etc., neque probari possit nimis ampla et verbosa Nili descriptio posito ipsius Nili v. 288. nomine, versus 291—293., qui leguntur in omnibus Codd., videri quidem Virgilii esse censet, sed margini codicis fortasse ab ipso allitos, aut potius ex aliis eius carminibus, deperditis illis quidem, ab aliquo adscriptos, et hinc in contextum invectos; quam opinionem triplex Codicum inter se discrepantia in collocandis his versibus mirifice adiuvet. Haeret porro Vir doctiss. in epithetis *viridis* et *nigra*, et in Perside Aegypto vicina; quum nec Parthi, qui saepe a poëtis Persae vocentur, in confiniis Aegypti habitare iure dici possint, et Arabes, de quibus Voss. cogitet, Persarum nomine nusquam comprehendantur. Quare ipse Persidis nomine regnum Parthicum hisque verbis Syriam a Virgilio significari censet; versus autem 291—293. prorsus e contextu expulit (in edit. autem min. certe asteriscis notavit); quod mihi quidem paullo audacius videtur factum; etsi transpositione eorum in Codd. obvia et nimia quadam minusque grata orationis ubertate suspicionem aliquam moveri non negaverim. In Perside autem Aegypto vicina omnium minime haeren-

Et viridem Aegyptum nigra fecundat arena;
Omnis in hac certam regio iacit arte salutem.
Exiguus primum atque ipsos contractus ad usus
Eligitur locus; hunc angustique imbrice tecti
Parietibusque premunt artis, et quatuor addunt,
Quatuor a ventis obliqua luce fenestras.
Tum vitulus bima curvans iam cornua fronte
Quaeritur; huic geminae nares et spiritus oris
Multa reluctanti obstruitur, plagisque perempto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.

---

dum esse puto, quum regnum Persicum ab Indo olim usque ad Nilum pertinuisse constet, et Romani Virgilii tempore omnes Asiae terras ultra Syriam orientem meridiemque versus sitas communi aut Persidis s. Mediae, aut Indiae nomine significare consueverint. Itaque retinui hos versus, mutato tamen ad Medic. exemplum vulgari eorum ordine, (quam rationem Ladewigium quoque secutum esse video.) Vide etiam, quae *Iahn.* adiecit, ut hos versus, quos omnino abesse non posse et ad sententiam absolvendam necessario requiri censet, defenderet. „Sententia, inquit, totius loci est: Nam qua ab altera parte Canopitae Nilum accolunt, ab altera parte Persae vicini sunt, et amnis usque ab Indis devexus in septem ora discurrit Aegyptumque fecundat: ibi omnis regio in hac arte certam salutem iacit. Quemadmodum autem poëta primam sententiam „Canopitae Nilum accolunt" duobus enuntiatis dilatavit (Canopitae accolunt *et* vehuntur faselis circum sua rura), ita concinnitatis causa idem in postrema sententia facit (amnis discurrit *et* Aegyptum fecundat); sed ut ex perpetuo scriptorum Romanorum usu simul sententiarum oppositionem efficeret, postremam sententiam sic invertit, ut verba finita cum praedicatis suis praeponeret, subiectum extremo loco collocaret." Qui priorum editorum de hoc loco vexatissimo sententias cognoscere cupit, is Burmanni editionem evolvat. — 294. *iacit salutem*, i. e. ponit spem salutis. Bothius *iacit* male interpretatur per: loquitur, coll. Liv. VI, 14. *Thesauros Gallici auri occultari a patribus iecit*, qui locus cum nostro nihil habet commune. — 295. „Cf. cum seqq. excerptum ex Florentino in Geopon. XV, 2. Secutus fortasse noster erat Varronem, cuius hac de re locus, ad quem Florentinus provocat, intercidisse videtur. — *contractus*, coartatus, spatio angusto factus ad hunc ipsum usum, *locus*, *οἶκος*, *decem cubitorum in altitudinem et latitudinem*, inquit Florentinus. — 296. *Hunc* locum et *angusti imbrice tecti*, h. e. angusto tecto (cuius fastigiis imponi solent cavae tegulae, *imbrices*), et *parietibus artis*, angustis, *premunt* pro exstruunt, sed multo elegantius, quasi coercent [coangustant]; et quatuor relinquunt spiracula ad quatuor coeli cardines spectantia." *H.* — *obliqua luce:* fenestrae ipsae sint obliquae, ut nec omnino excludant lucem et auram, nec nimium utriusque admittant. — 299. *„Τριακοντάμηνον βοῦν* Florentinus l. l. — 300. *spiritus oris*, h. e. os. — 301. *multa reluctanti*, *πολλ' ἀεκαζομένῳ*, ut apud Homer. Od. XIII, 277. Il. XIV, 458." *H.* Vid. adnott. ad Geo. III, 226. Lectionem *obstruitur* (quam cum altera *obsuitur* permutavit Heins.) defendunt Voss., Wakef. et Iahn., camque revocavit Wagn., comparans Geopon. XV, 2, 25.: *Εὐθὺς δὲ ἀποπεφράχθω πᾶς τοῦ βοὸς πόρος ὀθόναις καθαραῖς καὶ λεπταῖς πίσσῃ κεχρισμέναις· οἷον ὄμματα, καὶ ῥῖνες, καὶ στόμα, καὶ ὅσα τῇ φύσει πεποίηται εἰς κένωσιν ἀναγκαίαν* (*ἀναγκαῖα*?), Wakef. ad Lucr. VI, 725., apte comparans Aen. IV, 440. et docens, quomodo ex compendiaria scriptura *obst'uitur* altera facile prodire potuerit, *obstruendi* verbum rei violentiae magis convenire censet. — 302. *solvuntur*, tundendo comminuuntur, quo citius in putredinem abeant, *pelle* tamen *integra* manente. Florentin.

Sic positum in clauso linquunt, et ramea costis
Subiiciunt fragmenta, thymum casiasque recentis.
Hoc genitur, Zephyris primum impellentibus undas,
Ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Aestuat, et visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox et stridentia pennis,

---

l. l.: *δμοῦ ταῖς σαρξὶ τὰ ὀστέα συναλοῦντες· φυλακὴν δὲ ἐχέτωσαν, τὸ μὴ αἱμάξαι τι τοῦ βοός* et rel. — *viscera*, caro. Vid. Aen. I, 211. — 303. „*in clauso*, luto etiam denso obducta ianua et fenestris, ut diserte Florentinus p. 407.; sed, ut adiicitur, XXI. die dies et purus aër admittitur, vento tamen excluso; tum rursus omnia oblita occluduntur. Quo facto, undecimo inde die, aperta domo, examina nova effervescere reperiuntur. Facile ex his apparet, quomodo mater apis in *οἶκον* penetrare potuerit.“ *H.* Voss. confert Lucr. I, 355. *clausa domorum*. Colum. XII, praef. 3. *fructus clauso custodiendi*. eiusd. VII, 6, 5. *centum sub uno clauso habere;* male autem huc trahit Moret. 15., ad quem l. vid. Sillig. — *ramea fragmenta*, ramorum, h. e. ipsos ramos. — *casias*. Vid. sup. ad Geo. II, 213. — 305. „Haec faciunt ineunte verc. Plin. II, 47. *Ver aperit navigantibus maria, cuius in principio favonii hibernum molliunt coelum. - - Is dies VI. est ante Februarias Idus.* Cf. XVI, 25, 39.“ *H.* — 306. *Ante quam - - rubeant*, efflorescant, niteant. Cf. adnott. ad Geo. II, 319. Offendere potest Coniunctivus modus, quum de re satis certa sermo esse videatur, quae non cogitatione tantum versetur et conditione aliqua teneatur, Particulas autem *ante - - quam* et *prius - - quam* divisim positas semper fere Indicativus sequi soleat, cuius rei causa in eo est posita, quod sic Adverbio *ante* maior quaedam vis tribuitur, quae nisi certis temporibus distinctis locum habere non potest. Latinos tamen in eiusmodi quoque locis, ubi nos, sine conditione loquentes, Indicativum exspectamus, quum res a fatorum certe vel naturae voluntate et ratione pendentes cogitent, haud raro Coniunctivo uti constat. Ita etiam h. l. sensus videtur: antequam prata pro naturae ratione, ex naturae legibus, novis coloribus rubere possunt. De ipso autem utriusque structurae discrimine cf. Gernhard. in Comment. gramm. IV. p. 15. (Opusc. p. 101 sq.) Kritz. ad Sall. Cat. 4, 5. (*De cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam*, i. e. cum fructu facere possum.) Hand. Tursell. I. p. 397 sqq. (Ramsh. §. 185. II.) Billroth. §. 320. alii. — 308. „*humor*, sanguis putredine vitiatus. Supra v. 285. *insincerus cruor*. — *teneris* autem *ossibus*, quia haec ipsa contusa colliquescunt. — 309. *Aestuat*, fermentescit. Rem disertius vide in Florentini loco p. 407. extr.“ *H.* — *visenda modis animalia miris* Voss. germanice reddit: *auf seltsame Art belebte Wesen*. Cf. supra Geo. I, 477. ibique adnott. — 310. „*Trunca pedum* Graece pro *trunca pedibus*, et hoc pro truncis pedibus. Locum expressit, sed suo more, Ovid. Met. XV, 382 sqq.“ *H.* Ita Silius X, 311. *truncus capitis*. Cf. Ruddim. II. p. 78. Voss. apte comparat Lucr. V, 835. *orba pedum* (et Plaut. Rud. II, 3, 19. *orbus auxilii opumque*.) Vid. infra ad v. 491. — Adverb. *primo* satis infrequens esse apud Virgilium, quum praeter h. l. non nisi Aen. V, 654. et IX, 576. legatur (nam Geo. III, 187. Aen. VII, 528. IV, 176. I, 613. esse Adiectivum), docet Wagn. Qu. Virg. XXVIII, 6. — *pennis*. Heins. e cod. Rom. aliisque *pinnis* maluit; quod tamen nihil aliud est, nisi diversa scribendi ratio. Vid. Aen. IX, 473. X, 187. et 723. XI, 272. et XII, 253. 750., ubi multi Codd. *pinnatae*, *pinnis* et *pinnae* exhibent. Cf. etiam infra ad v. 331. et adnott. mea ad Lucr. V, 737. —

Miscentur, tenuemque magis magis aëra carpunt,
Donec, ut aestivis effusus nubibus imber,
Erupere, aut ut, nervo pulsante, sagittae,
Prima leves ineunt si quando proelia Parthi.
Quis deus hanc, Musae, quis nobis extudit artem? 315
Unde nova ingressus hominum experientia cepit?
Pastor Aristaeus fugiens Peneïa Tempe,
Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
Tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis,

---

311. *aëra carpunt*, h. e. volant. Cf. adnott. ad Geo. III, 142. et 325. (ubi *carpere prata*, *carpere rura* legimus). — *magis magis* pro magis et magis, (cf. adnott. ad Aen. II, 299.) ut apud Catull. 38, 3. *et magis magis in dies et horas* et 64, 27. *Post, vento crescente, magis magis increbrescunt.* Sic etiam Graeci μᾶλλον μᾶλλον. Cf. Suid. II. p. 487. Weiske de Pleonasm. Gr. p. 154. et Hand. Turs. III. p. 565. Med. a m. pr., Rom. et complures alii Codd. *magis ac magis*, aut servata aut reiecta Copula *que* in voc. *tenuemque*, quam lectionem Heins. probat, Heyn. certe non improbat. Sed vide adnott. ad Geo. III, 396. — 312. sqq. Hic imaginibus densum significari agmen, in promptu est. — 413. *Erupere*, erumpunt, (vid. adnott. ad Geo. I, 49.) *ut sagittae* erumpunt, *nervo* arcum *pulsante*, propellente sagittam. — 313. *aut ut.* Multi Codd. *velut.* Franc. et unus Mead. *vel ut*, quod Bothius recepit. — *Parthi* celeberrimi erant sagittarii. Cf. Ecl. X, 59. ibique adnott. — 315. *Quis deus.* Vid. adnott. ad Ecl. I, 19. — *quis n. extudit artem.* Cf. Geo. I, 133. ibique adnott. et infra v. 328. Codd. quidam vitiose *excudit.* — 316. „*Unde nova hominum experientia cepit ingressus*, habuit exordia; unde processit; qua re homines adducti ad hanc artem ab experientia suppeditatam progressi sunt?" *H.* Vel ut Wakef. ad Lucr. I, 384. explicat: unde novum hoc experimentum coeptum est inter homines. Modo ne quosdam interpretes secutus coniungas *ingressus hominum*, cui rationi iam caesura versus obstat. — 317. Totum hunc locum a secundis poëtae curis profectum et alii loco de Corn. Galli laudibus substitutum esse tradunt Donat. in vita Virg. 10. §. 39. et Serv. ad Ecl. XI.; sed parum probabiliter. Vid. Voss. ad h. l. „Quod Aristaeo (cf. v. 283.) inventum apum reficiendarum tribuit poëta, ignoratur, quo exemplo faciat, multoque magis, unde ei discrimen tentatae Eurydices venerit. Fuit vetus Eumeli poëma *Βουγονία*; fortasse fabulae fuit fundus in illo. Fabulam ipsam vid. ap. Ovid. Fast. I, 361. et Met. XV, 361 sqq." *H.* De *Aristaeo* iam ad Geo. I, 14. dictum. — *Peneïa Tempe.* Ovid. Met. I, 569. *Tempe, per quae Peneus, ab imo Effusus Pindo, spumosis volvitur undis.* Cf. adnott. ad Geo. II, 469. et Müller Spicil. Animadvv. in Catull. p. 11., de ipsa autem amoenissima valle Ossam et Olympum dirimente, quae nunc *Lykostomo* appellatur, vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 856. et de *Peneo* infra ad v. 355. — „*fugiens*, simpl. relinquens. Aristaeus e mente poëtae tunc in Thessalia degebat, necdum Ceam adierat. — 319. *caput amnis*, Peneï, non esse fontem, ut vulgo accipitur, sed ostium olim contendebam, Burmannum secutus (*caput* de fluminum ostio dici posse ad Val. Fl. V, 351. et Lucan. II, 52. docuisse sibi visum, adversus quem docte disputantem vide Ouwens. Noct. Hag. p. 598 sqq.), ignoratione totius phantasmatis poëtici, quod nec alii ceperunt. *Extremi amnis caput* nihil aliud esse potest, nisi ipse fons et initia fluminis. Cf. v. 368. Sane antrum, ex quo fons progreditur, perpetua apud poëtas Fluviorum regia et Nympharum sedes; at h. l. per hunc fontem aditus est ac descensus fit ad antra et vastos recessus in visceribus terrae, ita ut cogitanda sit magna aliqua caverna, e qua omnia flumina orta diversis viis ad terrae superficiem properent et suo quodque loco seu fonte erum-

Multa querens, atque hac adfatus voce parentem:
Mater, Cyrene mater, quae gurgitis huius
Ima tenes, quid me praeclara stirpe deorum —
Si modo, quem perhibes, pater est Thymbraeus Apollo —
Invisum fatis genuisti? Aut quo tibi nostri
Pulsus amor? quid me coelum sperare iubebas?
En etiam hunc ipsum vitae mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum et pecudum custodia sollers
Omnia tentanti extuderat, te matre, relinquo.

---

pant, postquam sub terra e lacu magno, cuius generis multi in ista caverna sunt, progressa aliquantum viae emensa sunt." Ita fere *Heyn.*, et recte quidem, quamquam *caput* interdum etiam de ima alicuius rei parte dici, Geo. II, 355. vidimus, et Caes. B. G. IV, 10. diserte dicit: *Rhenus multis capitibus in Oceanum influit*, ubi vid. Herzog., comparans v. c. Liv. XXXIII, 41, 7. *ad capita, quae vocant, Sari fluminis.* Iahn. cum Delamallo ad Val. Fl. T. II. p. 495. et Weichert. Comment. de Turgido Alpino p. 6. et ipse ostium fluminis intelligit, cui opinioni recte adversatur Becker. Eleg. Rom. p. 39. Pro *sacrum caput* Medic. *placidum caput*, quod hic non minus quam infra v. 352. (ubi pauci quidam libri *flavum caput* ita corrumpunt) ex Aen. I, 127. petitum esse, iam Wagn. docuit. — 320. *adfatus*, iuxta *querens*, pro inusitato *adfans* dictum videtur. Vid. Ramshorn. Gr. Lat. p. 455. extr. et adnott. ad Geo. I, 206. Alii fortasse *est* supplebunt. Cf. infra v. 444. et 530. et Wagneri Qu. Virg. XV, 6. — 321. „In eadem illa caverna, seu in parte eius aliqua magnum specus est, quod pro Penei regia et *Cyrenes*, quae eius filia seu neptis, *thalamo* est; pervenitur ad illud descensu ad illam magnam cavernam facto, nunc quidem per fontem Penei fl. Hunc autem versum et has querelas ex Homerica expostulatione Achillis cum Thetide Il. I, 349 sqq. expressas esse, notarunt Intpp.; sed mirifice exornavit Virgilius nude ab Homero primum tradita. Cf. etiam Il. XVIII, 70 sqq." *H.* In distinguendo versu secutus sum Wagn. Vulgo *Mater Cyrene, mater* etc. Ceterum de *Cyrene* cf. Pind. Pyth. IX, 1 sqq. Apollon. II, 51. f. 161. Spanh. ad Callim. Apoll. 91. — 322. Quatuor Codd., inter quos Rom., *praeclara a stirpe;* sed recte Wagn. docet, coniungenda esse *praeclara stirpe genuisti*, neque ullam intercedere horum verborum cum Aen. I, 19. (quem Heyn. comparat) similitudinem. — 323. „*Thymbra*, ager Troadis, fluvio Thymbrio irrigatus, qui in Scamandrum cum Simoente iunctum se immittit, fano Apollinis nobilis. Strabo XIII. p. 893. [Cf. liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 120. et quae scripsi in Pauly *Realencycl.* VI. p. 1919. et 1260.] Est autem versus adumbratus ex Odyss. IX, 529." *H.* Festus (p. 154. Lind.): *Thymbraeum Apollinem Virgilius a monte Thymbraeo appellavit, qui est in agro Troiano.* Hinc *Thymbrae rector* a Stat. Silv. IV, 7, 22. vocatur. Cf. etiam Aen. III, 85. — 324. *Invisum fatis*, mortalem, non divino honore cultum. — *aut quo tibi n. P. amor?* Heyn. confert Aen. II, 595. *quonam nostri tibi cura recessit?* — 325. *Quid me c. sp. iubebas?* „Genitis vero ex Deo coelum promittere parentes solitos docet superba vox Lyci apud Senec. Herc. fur. 438. [440.] *Quo patre genitus coelitum speret domum*, ut recte constituit locum Gronov." *Burm.* — *coelum*, sortem et honorem deorum. Cf. Aen. XII, 795. cum Aen. I, 250. — 326. 327. „Exornavit poëta τὸ ἀτιμᾶν Homeri; hanc gloriam, quam mihi multo cum labore, longae experientiae molestia, ex agrorum cultu et *pecudum* (adeoque etiam ex apum) cura paraveram, hunc fructum amitto, eo privatus sum, et hoc quidem, quum te deam matrem habeam." *H.* — 328. „*te matre:* quum te deam matrem habeam, quae prohibere hoc vel possis vel debeas." *Wagn.*

Quin age, et ipsa manu felicis erue silvas,
Fer stabulis inimicum ignem atque interfice messis,
Ure sata, et validam in vitis molire bipennem,
Tanta meae si te ceperunt taedia laudis.
At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit. Eam circum Milesia vellera Nymphae
Carpebant, hyali saturo fucata colore,
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,
Caesariem effusae nitidam per candida colla,
Nesaee, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,

— 329. „*felices silvas*, arbusta fructiferarum arborum.“ *H.* Vid. adnott. ad Ecl. V, 37. — 330. *interfice*, perde, *messes*; ex Lucr. III, 885. *Aut flammis interfiat, maleisve ferarum.* Wagn. commemorat, *herbas arescere et interfici* ex Cicer. Oeconom. afferre Nonium (VI, 9.) ab Ursino laud. *Perimere*, *necare*, in simili iunctura dixere etiam alii. Post *messes sata* cum *vitibus* iuncta, erunt arbores satae. — 331. *molire*, vibra, iacta, ut excitentur vites.“ *H.* Ceterum eandem verbi *moliendi* constructionem vides apud Ovid. Met. V, 367. *Inque Dei pectus celeres molire sagittas.* De ipso verbo vid. adnott. ad Geo. I, 329. — *bipennem.* Med. et Rom. hic et Aen. II, 627. *bipinnem*, fortasse rectius. *Bipennem* autem Quinctiliani aetate in usu fuisse, patet ex Inst. Or. I, 4, 12., quod iam Wagn. docuit. Vid. supra ad v. 310. — 333. „*sonitum*, confusum, nondum disertam vocem, qua filium agnoscere posset. Versus ductus ex Il. XVIII, 35. 36., ubi Thetis e fundo maris querelas Achillis resciscit. Quae sequuntur, e vita priscarum heroinarum adumbrata sunt.“ *H.* — *sonitum sensit.* Ita etiam Lucr. IV, 564. *Ergo fit, sonitum ut possis sentire.* — 334. *Eam circum.* Vid. supra ad v. 75. — *Milesia vellera.* Vid. Geo. III, 306. Wagn. in hoc epitheto, ut in aliis quibusdam, iudicium Virgilii desiderari censet. Cf. adnott. ad Ecl. V, 27. X, 59. etc. — *Vellera carpebant*, lanam ducebant, nebant. — 335. „*fucata*, lana tincta, *hyali colore*, h. e. hyalino, vitro simili, viridi, *saturo*, h. e. quo ipsa vellera saturata sunt; nam proprie *lana* est *satura*, quae satis colore imbuta est. *Hyalus*, ὕαλος, pro vitro nove dictum; fortasse, quum Graecum aliquem poëtam sequeretur Virgilius. Simili ausu a Lucret. IV, 1120. *thalassina vestis* dicta. Ubi *vitreum mare*, *vitreus pontus*, [*vitrea unda*, Aen. VII, 759.] dicitur, ad colorem caeruleum spectare epitheton videtur, si *vitreus fons*, ad pellucliditatem. *Vitream Circen* nova audacia dixit Hor. Od. I, 17, 20. pro marina. Praeiverat Corinna, quae *ὕάλινον παῖδα* pro marino usurpaverat. Vid. Toup. Append. ad Theocrit. p. 20. 21.“ *H.* Virgilium sequuntur Auson. Mos. 418. *Caeruleos nunc, Rhene, sinus hyaloque virentem Pande peplum*, et Prudent. *περὶ στεφ.* XII, 53. *Tum camurus hyalo insigni varie cucurrit arcus.* Inde *hyalinus* apud Fulgent. I. praef. p. 26. Munker. et Mart. Cap. VI, 189. VIII, 273. Cf. etiam Plin. XXXVII, 8, 37. — 336. „In huiusmodi enumeratione multorum nominum ex mythicis rebus petitorum videntur sibi valde placuisse veteres poëtae, nullus tamen magis, quam Ovidius: fortasse, quia eruditionis laudem res habebat, et varietatis copiaeque gratiam nominum ex etymo significatus affundere potest. Nostris quidem sensibus periit illa suavitas. Ceterum hic locus et haec nomina ex Homero petita Il. XVIII, 37 sqq. Memorat autem Virgilius Nymphas omnis generis, cf. v. 383., nec modo Marinas vel Potamidas, verum Oreadas quoque et Napaeas (venatrices v. 342—344.). Sunt hae Iovis filiae; reliquae Nereides, duae Oceani filiae v. 341.“ *H.* — 336. *Drymoque.* Copula vel ob sequens *x*, vel omnino arseos vi producta. Cf. adnott. ad Geo. I, 371. — 337. *Caesariem effusae* etc., i. e. habentes caesariem effusam. Eandem constructionem (de qua vid. adnott. ad Ecl. I, 55.) vides

Cydippeque et flava Lycorias, altera virgo,
Altera tum primos Lucinae experta labores,
Clioque et Beroë soror, Oceanitides ambae,
Ambae auro, pictis incinctae pellibus ambae,
Atque Ephyre, atque Opis, et Asia Deïopea,
Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem

apud Stat. Theb. V, 95. *erecta genas aciemque effusa - - - urbem Exagitat. De effusis* autem crinibus cf. Drakenb. ad Liv. III, 7, 8. — *Caesariem* quae omnino significat comam longam, spectabilem, magnificam (vid. Doederl. Synon. III. p. 16 sqq.), non solum de virili coma dici, ut Serv. ad Aen. I, 590. contendit, sed etiam de muliebri, praeter h. l. probant, quae Barth. ad Claud. Epith. Honor. 99. et ad Cons. Olybr. 85. adnotavit. Quid quod adeo *caesariem barbae* commemorat Ovid. Met. XV, 656.? Vid. eundem Barth. ad Stat. Theb. II, 98. et VI, 55. — Versus 338., qui etiam Aen. V, 826. legitur, quum ab optimis et plurimis Codd. (Med., Rom. aliisque) absit, aliena manu ex illo loco huc translatus videtur. Quare Brunck. et Wagn. eum exsulare iusserunt; nos, ne numeri versuum turbarentur, asteriscis notatum retinuimus. — 339. *Cydippeque.* Copula abest quidem a plurimis Codd. (inter quos etiam Medic.), servanda tamen videtur, ne in hiatu eaedem vocales concurrant, quod elegantiae sensus Virgilio innatus studiose vitavit. Cf. Wagn. Qu. Virg. XI, 3. p. 421. — *flava Lycorias*, flavis capillis praedita (*die blonde*). Vid. infra v. 352. — 340. *Lucinae labores.* Vid. adnott. ad Geo. III, 60. — 341. „Ingrati hi numeri; quare Virgilium ita haec pronuntiasse censeo: *Clioque et Beroë | soror;* hinc ante soror interpunxi." *Wagn.* (In min. autem edit. Wagn. Comma delevit.) — 342. *Ambae auro* (zona aurata) et *pictis*, i. e. variis, *pellibus incinctae*, alte cinctae, utpote Nymphae venatrices. Cf. adnott. ad Aen. I, 320. Nam etiam ex Oceanis Dianam legere Nymphas venatrices docet Wagn. coll. Callim. H. in Dian. 42. — *incinctae pellibus* redit Aen. VII, 396. De *pictis pellibus* cf. adnott. ad Geo. III, 243. — 343. De geminata Copula *Atque* in enumerationibus (cf. infra v. 463.) vid. Wagn. Qu. Virg. XXXV, 23. et 28. Qui Copulae usus non idem est cum illo, de quo ad Ecl. V. 23. disputavimus. — 343. „*Asia*, a tractu Lydiae. Vid. sup. Geo. I, 383. Versum metieris sic, ut ultima in *Ephyre* non elidatur, ut in Graeco: ἠδ' Ἐφύρη, ἠδ' Ὦπις." *H.* Nam etiam hic versus totus ad Graecam rationem conformatus est. Cf. Ecl. II, 24. VIII, 44. X, 12. et Wagn. Qu. Virg. XI, 2. e. — 344. „*Arethusa* [de qua vid. adnott. ad Ecl. X, 1.] *velox*, venatrix, cum Clio et Beroe, quas mireris in aquarum fundo inter Nymphas marinas memorari. Scilicet dicendum est, poëtas omnino in Nympharum generibus discernendis non ubique esse solere satis subtiles ac diligentes, et Nymphas fontium et amnium silvis et saltibus, contra vero ex montibus et saltibus deductas Oreadas et Napaeas venationi immisceri, adeoque sagittis et arcubus instrui. Ita Diana Nymphas venatrices ex Oceaninis legit apud Callim. in Dian. 42. Cf. Spanhem. ad v. 13. Infra v. 383. cum patre Oceano invocantur Nymphae, silvarum et fontium promiscue. Offendunt tamen vel sic iuncta inter se et ad unum genus relata, quae tam diversi generis sunt." *H.* Ita *Heyn.*, cum quo consentit Voss., quem vide. At bene Serv. Dresd. a Wagn. allatus: „*Tandem positis:* quae ex venatrice in Nympham [scil. Naida] versa fuerat." Inde emendanda, quae Heyn. scripsit. *tandem positis sagittis* igitur videtur valere: quae tandem voti compos facta est, ut arcum deponere posset. Nescio an idem velit Wagn., in edit. min. voci *tandem* adscribens „venando fessa." — 345. De eiusmodi narratiunculis temporis fallendi causa inter nendum vel texendum prolatis cf. adnott. ad Geo. I, 293. — „*curam inanem Vulcani*, studium in observando ad-

Vulcani, Martisque dolos et dulcia furta,
Aque Chao densos divum numerabat amores.
Carmine quo captae dum fusis mollia pensa
Devolvunt, iterum maternas impulit auris
Luctus Aristaei, vitreisque sedilibus omnes
Obstupuere; sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens summa flavum caput extulit unda,
Et procul: O gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror, ipse tibi, tua maxima cura,
Tristis Aristaeus Penei genitoris ad undam

---

ultero et ultione sumenda, quum rete fabricaretur, quo Martem cum Venere opprimerct. Respexit locum Odyss. VIII, 266 sqq. Qui fabulam post Homerum narraverint, dabit Wernsdorf. Poët. min. T. IV. p. 53. — 346. *Martis doli* haud dubie idem notant, quod *dulcia furta*, quum clam Vulcano fierent, ut ibid. v. 268. 269." *H.* — *furta* hic i. q. furtivi amores, ut Aen. X, 735. furtiva caedes etc.; nam *furta* haud raro dicuntur a poëtis, quae furtim doloseque fiunt, ut latere posse videantur auctoribus. — 347. *Aque Chao*, ab ultimis temporibus, ut Ovid. in Ibin. 83. *Denique ab antiquo divi veteresque novique In nostrum cuncti tempus adeste Chao.* Multi tamen Codd. (inter quos Medic.) et Arus. Messius *Atque Chao;* sed *aque* et *atque* in Codd. saepe confundi, res est in vulgus nota. Cf. Burmann. ad Ovid. Her. VI, 156. XXI, 180. idemque ad Met. III, 631. Wakef. ad Lucr. III, 757. alii. — „*densos amores*, crebros, magno numero longaque narrationis serie Nymphae pertexendos." *H.* — 348. *mollia pensa.* Cf. Ecl. VIII, 64. — 349. *impellere aures* legimus etiam ap. Persium II, 21., ut *impellere sensus* ap. Lucr. I, 303. — 350. De vitreis Nympharum antris vid. quos Gesner. Thes. s. v. *vitreus* laudat. Cf. etiam Drakenb. ad Sil. VII, 413. et Bach. ad Ovid. Met. V, 48. — *vitreia* disyllabum esse dicunt Heyn. et Voss., ut Aen. I, 726. *aureis* et infra v. 355. *Penei;* sed rectius Wagn. primam corripi censet, ut apud Hor. Od. III, 13, 1. *O fons Bandusiae, splendidior vitro.* Addere poterat Vir. doct. Ovid. l. modo l. *Athis, quem flumine Gange Edita Limnate vitreis peperisse sub antris creditur.* Mart. I, 42, 4 sq. *Qui pallenti sulfurata fractis Permutat vitreis*, et VII, 71, 7 sq. *Sic vincas Noviumque Publiumque Mandris, et vitreo latrone clausos.* Neque aliter statuendum videtur de Aen. VII, 759. *Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda, Te liquidi flevere lacus.* Ovid. A. A. II, 207. *Fac, pereat, vitreo miles ab hoste tuus* similibusque locis. — 351. *sorores* non nimis severe dictum censet Heyn. Sed vide quae eius adnot. ad v. 236. opposuimus. Iure poterant Naiades Arethusae *sorores* vocari. — 354. *ipse tibi.* De Pron. *ipse* cf. adnott. ad Geo. III, 239., de Dativo *tibi* ad Ecl. VIII, 6. et 30. — 255. „*Penei genitoris*, an Cyrenes? Sed perpetuum magnorum fluviorum epitheton *pater, genitor.* Vitiosam tamen lectionem metrum prodit, quod sagacissimus metri exactor, Io. Schrader., docuit Emendatt. praef. p. XXI. Est enim *Πηνειοῦ*, ex quo poëtarum usu trisyllabum Latine fit, ut ex *Αἰνείου* Aeneae. Nec nisi posteriores poëtae in his licentius versantur; vide v. c. Sammon, et ibi Ackermann. p. 23. - - - Unus esset modus *Penei* disyllabum defendendi, si dixeris: pro *Πηνειός* dictum quoque esse *Πηνεύς*, ut tot alia in *ειος*, v. c. *ταύρειος* (Hesiod. Sc. Herc. 104.) et communi usu alia, ut *σιδήρειος* et *σιδήρεος*, *Ἀγγείας* et *Ἀγγέας*, *Αἰνείας* et *Αἰνέας*, unde Aeneadae Aen. I, 157. Ita saltem legerem in Theocr. XXV, 15. *Πηνειοῦ ἀμμέγα τίφος·* [rectissime, meo certe et Kiesslingii iudicio, qui conferri iubet Tzschuck. ad Strab. VIII. p. 32.; idque Meineckium aliosque recentiores editores vere in contextum recepisse video]. In poëta nostro haud temere suspiceris, *Penei* ex glossemate profectum esse in locum epitheti, quo voc. genitoris or-

Stat lacrimans, et te crudelem nomine dicit.
Huic percussa nova mentem formidine mater,
Duc, age, duc ad nos; fas illi limina divom
Tangere, ait. Simul alta iubet discedere late
Flumina, qua iuvenis gressus inferret. At illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda
Accepitque sinu vasto misitque sub amnem.
Iamque domum mirans genetricis et humida regna
Speluncisque lacus clausos lucosque sonantis
Ibat, et ingenti motu stupefactus aquarum

---

natum erat. Quale tamen illud fuerit, nemo facile assequetur. Bentl. ad Lucan. III, 191. *magni gen.* emendabat; Wakef. *Penei patris;* vox tamen tam plana haud facile excidisset." Haec *Heyn.*, cui non adsentior. Qui contendunt, synaloephen in iis modo syllabis locum habere, quarum prior brevis sit, ii conferant v. c. *Pompei* apud Hor. Od. II, 6, 5. et *Voltei* apud eund. Ep. I, 7, 29. ibique Obbar. et Lennep. ad Terent. Maur. p. 427. Sed praestat cum Wagn. statuere, Graecos, ut Ἀλφεός pro Ἄλφειός, ita etiam Πηνεός pro Πηνειός dixisse, et ad hanc se licentiam Virgilium h. l. composuisse. Et si Wagn. adiungit: „quamquam certum exemplum formae Πηνεός exstare non memini," equidem fateor, Theocriti exemplum illud mihi satis certum videri, neque aliud cogitari posse, quod in Virgilii Georg. maioris sit auctoritatis. *Genitores* autem s. *Patres* fluvii dicuntur, quia, dum terras irrigant, patrum instar de incolis bene merentur. Cf. adnott. ad Geo. II, 4. De ipso *Peneo*, qui nunc *Salamvria*, *Salambria* vocatur, vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 874. — 356. *nomine dicit*, nominat, poëtica periphrasi. Cf. Aen. XII, 652. Ad verba autem *te crud. dicit* cf. Ecl. V, 23. — 357. *percussa mentem.* Vid. ad Ecl. I, 55. — 358. „Secundum Rhemnium Palaemonem scripserat Virgilius *duce;* vid. Wakef. ad Lucr. II, 484." *H.* Sed Rhemnii praeceptum pertinet tantum ad *dice.* Vid. ad Aen. I, 753. De adhortandi formula per iteratum *duc* vel *duc age* cf. Burm. ad Ovid. Fast. IV, 527., qui confert Trist. III, 1, 25. Senec. Troad. 993. et Stat. Achill. I, 144. — 359. „Versus ex Il. XXIV, 96. ἀμφὶ δ' ἄρα σφι λιάζετο κῦμα θαλάσσης. Qua se iuvenis per fontem in aquas infert, moles aquarum sinum facit et cavum, per quod, tamquam per antrum, ad loca subterranea descendit, in quibus aquarum receptacula sunt et fontes, inque his Penei." *H.* — 361. Versus ex Hom. Od. XI, 243. translatus. De comparatione, quam hic factam videmus, cf. Heins. ad Ovid. Met. XI, 538. — 361. *curvata unda.* Vid. adnott. ad Aen. III, 564. — 362. „*Accipere* nos dicitur locus, quem ingredimur, *mittere*, dum per eum transimus. — 363. Haec miratio novarum rerum in iuvenis animo, quamquam gravi cura oppresso, egregie memoratur. Compares Hom. Od. IV, 43 sqq." *H.* — *genetricis.* Sic constanter optimi libri, Medic. Rom. alii, quamquam vocabulum ad formam Mascul. *genitor* referendum est. Alteram tamen formam *genitrix*, licet minore Codd. et veterum monumentorum auctoritate suffultam, non prorsus improbandam esse censet Schneider. Gr. Lat. I, 1. p. 16. Cf. Pierius ad Aen. I, 594. et Forcell. hoc v. — 365 sqq. „In his antiquiorem aliquem poëtam ante oculos habere potuit, qui de rerum originibus tradens Oceanum omnium dearum deorumque patrem, h. e. aquam commune omnium rerum principium, cecinerat, (cf. inf. v. 381. 382. et Il. XXI, 195 sq.) eiusque regiam, tamquam magnam in terrae visceribus abyssum et aquarum receptaculum, descripserat: de quo secundum antiquiores Plato disputabat in Phaed. T. I. Opp. p. 112. A. et contra eum Aristoteles Meteorolog. II, 2. 779. ed. du Val. B. C. Certe poëta hic non fontem Penei, quem Ovidius in simili loco Penei regiam

Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat diversa locis, Phasimque, Lycumque,
Et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
Unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta,
Saxosusque sonans Hypanis, Mysusque Caicus, 370

---

facit, Met. I, 544., sed vastam aliquam cavernam sub terra narrat, e qua, tamquam e communi fonte, sed diversis partibus ac locis, omnia flumina orta diversis viis ad terrae superficiem, et ad suam quodque originem properent, et ex terra prodeant. [Cf. quae de hac veterum opinione disserui in libro meo *Handb. d. alt. Geogr.* I. p. 566.] Est tamen eadem ista caverna tamquam aliqua regia, in qua dii Fluvii fontiumque Nymphae sua palatia, suos thalamos, habebant; quorum unum Cyrene cum Nymphis suis tenebat. Secundum haec facile erit intellectu, quod sint *speluncis lacus clausi*, s. inclusi, qui sunt in speluncis, h. e. magnae illae cavernae recipiendis aquis, quae ipsi fontes scaturientes faciunt." *H.* Voss., qui multus est ad h. l., confert Lucan. X, 247. *Sunt qui spiramina terris Esse putent, magnosque cavae compagis hiatus.* Conferri etiam potest Ovid. Met. I, 243. *Ipse tridenti suo terram percussit; at illa Intremuit motuque sinus patefecit aquarum.* — *„lucos sonantes;* quum ex illis cavernis orta flumina procedant aliquantum viae subter terra, donec ad superas auras prodeant, huic viae litora nemoribus obsita, quae strepitu aquarum alluentium resonant, non incommode dare potuit. — 367. *flumina diversa locis*, quod in pedestri sermone: *diversis locis.* — *Lycus* h. l. Ponti fluvius, quia cum *Phaside*, Colchidos fl. iunctus est, ut apud Strabon. XI, p. 801. B.; et uterque in Pontum Euxinum se immittit." *H.* De *Phaside* (nunc *Rion* s. *Fachs* dicto) cf. liber meus modo comm. II. p. 97., de *Lyco* autem, qui in Irin influit et nunc *Kulei Hissar* vocatur, mea ibid. p. 99. — 368. *caput* h. l. fons. Vid. ad v. 319. — *Enipeus*, Thessaliae flumen, quod in Peneum effunditur, (Hom. Od. XI, 238. Herod. VII, 196. Strab. IX. p. 297. Plin. IV, 8, 15. Ovid. Met. I, 579. VI, 116. VII, 229. etc.) nunc *Fersaliti* appellatum. Cf. liber meus modo laud. III. p. 874. Plurimi Codd. *Enipheus.* Vid. Burmann. ad Ovid. ll. ll. — *se erumpit.* Ita Medic. cum aliis bonis libris, rectissime; alii Pronomen omittunt. Sed vide Geo. I, 446. et III, 428. coll. cum Lucr. V, 597., ubi *erumpere lumen* activo sensu dictum vides pro *effundere*, Cic. in Arat. 176. *erumpere ignes*, Tibull. I, 4, 86. *erumpere liquores* etc. Cf. Broukh. ad Tibull. l. l. et Burmann. ad Grat. Cyneg. 432. — 369. *Aniena fluenta*, ut Aen. XII, 35. *Tiberina fluenta*, IV, 143. *Xanthi fluenta*, VI, 327. *rauca fluenta Cocyti* etc. Cf. Doederl. Synon. II. p. 9. *Anio* autem fluvius satis notus, qui nunc *Teverone* vocatur. Vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 512. — 370. *Hypanis*, Sarmatiae Europaeae flumen notissimum, quod nunc *Bug*, *Bog* vocatur. (Herod. IV, 52, 81. Mela II, 1. Plin. IV, 12, 26. Ovid. ex P. IV, 10, 47. etc. et liber meus modo comm. III. p. 1116 sq.) — *saxosusque sonans.* Ita ex optimorum Codd. auctoritate cum Wagn. edidi pro vulg. *saxosumque sonans;* Philargyrius enim: „Alias: *Saxosusque sonans*, non ut duo intelligendum, saxosus et sonans, sed ob saxa sonans;" et Serv. Dresd. in eandem sententiam: „Nomen pro Adverbio." Cf. adnott. ad Geo. I, 163. 407. imprimisque ad Aen. VIII, 559. et Wagn. Qu. Virg. XVI, 4. Quamquam enim alibi Neutra Adiectivorum verbo *sonare* iungere solet Virgilius (cf. Geo. III, 239. 149. Aen. IX, 125. 732.), hoc tamen loco, Wagnero iudice, Adiectivo uti maluit, quo sibilantem aquae circum saxa strepentis sonum imitaretur, ut Aen. V, 866. *assiduo longe sale saxa sonabant.* Ceterum iam Wunderl. lectionem a nobis receptam praestare censuit, quam etiam Ladew. amplexus est. — De *Caico* (nunc *Ak - su* s. *Bokhair*, *Bakir?* cf. librum meum *Handb.*

Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior effluit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventum, et nati fletus cognovit inanis
Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontis
Germanae, tonsisque ferunt mantelia villis;

---

d. alt. Geogr. II. p. 121.) vid. Strab. XIII. p. 424. Herod. VII, 72. Mela I, 18. Plin. V, 30, 33. Ovid. Met. II, 243. XV, 277. aliosque. — 371. Fluviorum deos cornibus taurinis instructos fingi a veteribus, res notissima. Alii, memores etiam Oceanum Euripidi Or. 1386. dici *ταυρόκραναν*, hoc epitheton ex fluvii impetu cum bovis saevitia comparato deducunt; alii, ad Hom. Il. XXI, 287. provocantes, ubi de Xantho: *μεμυκὼς ἠΰτε ταῦρος*, id referunt ad murmur aquarum boum mugitum imitans; alii denique, quod fortasse verissimum, ad ripas in cornuum similitudinem curvatas et ad plura brachia s. ostia, in quae flumina haud raro distrahuntur. Vid. autem Eurip. Ion. 1261. *Ὦ ταυρόμορφον ὄμμα Κηφισοῦ πατρός*. Virg. Aen. VIII, 77. Hor. Od. IV, 14, 25. Silius III, 405. Val. Fl. I, 106. Claud. in Eutrop. II, 163. Stat. Theb. IX, 420. et cf. Aelian. Varr. Hist. II, 33. Orell. ad Hor. l. l. Hirt *Mythol. Bilderbuch.* p. 156. alii. „Padus vero habet *cornua aurata*, sive propter fertilitatem agri adiacentis, sive simpliciter, quia deorum attributa sollemni epitheto sunt *aurea*. Ad ramenta fluvii aurea referebat epitheton Cerda [adsentiente Vossio, qui conferri iubet Plin. XXXIII, 4, 21.]. Impetuosissimum autem amnem olim Padum fuisse, ex aliis locis manifestum est. Cf. Geo. II, 451. 452.; quamquam nunc eius natura diversa esse narratur." *H.* De *Pado* pro *Eridano* Hesiodi et aliorum poëtarum habito vide quae scripsi in libro meo *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 503. et in Pauly *Realencycl.* V. p. 1045 sq. Cf. etiam supra I, 482. — 373. *In mare purpureum*, *εἰς ἅλα πορφυρόεσσαν*. *Πορφύρεος* enim s. *πορφυρόεις* (Il. XVI, 391. Od. II, 428. XI, 242. etc. coll. cum Il. XIV, 16.), ut *οἶνοψ* (Il. XXIII, 316.), apud Homerum semper significat mare vel remis motum vel ventis turbatum, quod purpurascere, i. e. e longinquo conspectum purpureum colorem induere constat (cf. praeter Voss. ad h. l. Wernsdorf. ad Himer. p. 192. et 211. et Nitzsch. ad Hom. Od. II, 428. Drakenb. ad Sil. XVII, 258. alii); neque aliter intelligendum videtur apud Romanos. Cf. Catull. LXIV, 269 sqq. Cic. Acad. prior. II, 33, 105. Prop. II, 26, 5. Auson. Mos. 466. Petron. Epigr. in Del. (p. 637. Burm.) *Delos, iam stabili revincta terra, Olim purpureo mari natabat.* Gellius XVIII, 11. (ex Furio:) *Spiritus Eurorum virides quum purpurat undas.* Nonius II, 717. Vid. Voss. ad h. l. — 374. „Pervenit tandem in thalamum matris Aristaeus. Exceptus ille hospitio lavatur, et mensa apposita recreatur; fit libatio in patris Oceani Nympharumque honorem. — 383. Inter haec matrem puta calamitatem ex filio rescivisse et de remedio fortunae cogitasse; vino libato, ex flamma emicante omine capto, erecta illa filium ad Proteum ablegat, ut ex eo causam morbi et medendi rationem comperiat; degit ille ad Pallenes, Thessaliae peninsulae, litora v. 387 sq." *H.* — *pendentia pumice tecta*, quae constant e pumice pendenti; antrum pumiceum, saxis exesis. — 375. *nati* cum Wagn. ex Medic. edidi pro vulg. *gnati*. Vid. adnott. ad Ecl. V, 22. Ceterorum Codicum varietas, ut saepe in eiusmodi rebus, quas leviores ducerent editores, non accurate adnotata. — *fletus inanes*, dolorem levi de causa susceptum, cui facilis et parata medicina esset. - 376. Cf. Hom. Od. I, 145 sq. Excipitur puer ad veteris hospitii morem. — *fontes*, aquam. Cf. Aen. II, 686. XII, 119. Lucan. V, 336. *si cuncta minentur Flumina, quos miscent pelago, subducere fontes.* — 377. *tonsis mantelia villis*, quae redeunt Aen. I, 702., Heynio

Pars epulis onerant mensas, et plena reponunt
Pocula; Panchaeis adolescunt ignibus arae;
Et mater, Cape Maeonii carchesia Bacchi:
Oceano libemus! ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum Nymphasque sorores,

---

sunt „lanea; sed lanugine, quae in texti superficie eminet, attonsa, ideoque levia ac tenuia, mollia, non villosa et crassa." Sed rectius Voss. ad h. l. et ad Arat. 423. (cui adsentiuntur Wagn. et Ladew.) docet, etiam veteres linteis manteliis, quibus manus siccarentur, usos esse; ipsa autem lintea apud eos fuisse villosa, ideoque, ut levia et mollia fierent, villos tondendos. — 378. *Pars onerant-- reponunt.* Collectivis a Virgilio raro adiicitur pluralis Verbi numerus. Cf. Wagn. Qu. Virg. VIII, 4., qui docet, vocabulo *pars* tum tantum Pluralem Verbi adiungi, quum Nominis, ad quod illud referatur, Pluralis aut Pronomen *alii* praecedat, ut Geo. II, 10 sqq. Aen. I, 210 sqq. II, 339 sqq. IV, 402 sqq. IX, 505 sqq. etc. Ceterum de hoc potissimum nomine collectivo cum Plurali constructo cf. Drakenb. ad Liv. XXVII, 1, 12. Kritz. et Dietsch. ad Sall. Iug. 15, 2. alii. — 378. „*reponunt*, seu, ut sacculo Augusteo fit, pro simplici ponunt, ut Geo. III, 527., seu ut tribuas notionem iterum iterumque." *H.* Altera explicatio unice vera: repetita vice ponere; quod apparet ex Aen. VIII, 175. *iubet sublata reponi pocula.* Nam cum mensa secunda etiam alia pocula apponebantur. Cf. Wagn. Qu. Virg. XLI. et adnott. ad Geo. l. l. Wakef. ad Lucr. VI, 1278. explicat: multa pocula ponunt. — 379. „*tura* ardent in aris; de voc. *adolere*, proprie augere, hinc, in sacris proprio usu, flammam augere, incendere, vid. ad Ecl. VIII, 65. Adolescit ignis in ara, h. l. *ignes Panchaei*, i. e. tura Panchaea (vid. Geo. II, 139.), tura ex Arabia incensa." *H.* Voss. et Iacobs. haec ita interpretantur: arae cumulantur ture incenso; ut arae, flammis inde surgentibus, ipsae quasi surgere et adaugeri videantur; Wakef. ad Lucan. V, 798. simpliciter per *cumulantur* explicat. Non reticenda tamen Medicei a m. sec. lectio *pinguibus*, quam Wagn. ab ipsius Virgilii manu profectam suspicatur. Putat autem Vir doct., ut sexcenties *vinum*, *unguentum* et similia per ellipsin omittantur, ita non dubitandum esse, quin etiam *tus*, *aroma*, eodem modo veteres reticuerint; neque aliter h. l. intellectum videri a Philargyrio, haec docente: „*Panchaeis adolescunt*, i. e. Panchaicis odoribus incenduntur arae." Contra vero *Panchaeos ignes*, i. e. ignem tura Panchaea cremantem, vix Latinum esse censet. Confert autem Grat. Cyneg. 441. *ter pinguia libant Tura foco.* Ovid. Trist. V, 5, 11. *Da mihi tura, puer, pingues facientia flammas.* Lucan. VIII, 730. *non pinguis ad astra Ut ferat Eoos - - fumus odores.* (Vid. etiam adnott. ad Ecl. VIII, 54.) Mihi quoque lectio illa valde arridet; modo ne unius tantum Codicis esset et a manu posterioris emendatoris addita. Wakef. ad Lucr. II, 417.) parum feliciter coni. *Panchaeis adolent sub turibus arae.* De verbis *adolere* et *adolescere* vid. adnott. ad Ecl. VIII, 65. — 380. „Translatum hoc ab hominum conviviis, imprimis festorum dierum; peractis epulis fiebat libatio, cf. Aen. I, 728. — *Bacchi Maeonii*, vini Lydii, Tmolii supra Geo. II, 98., pro praestantiore genere. Nam Catacecaumenium vinum geographis, non poëtis notum. Vid. Strab. XIII. p. 931. extr. — *Carchesium* vas oblongum, ansatum. Vid. Athenaeum XI. p. 474. E. Docta de eo disputatio apud Macrob. Sat. V, 21." *H.* Legitur hac significatione usurpatum etiam Aen. V, 77., apud Ovid. Met. VII, 247. XII, 317. Val. Fl. II, 656. Sil. XI, 302. et alibi. — 381. *Simul.* Vid. ad Ecl. VI, 26. — „*Oceano*, quippe communi omnium fluminum et fontium patri (Il. XXI, 195 sqq. et al.). At v. 382. *Oceanus est pater rerum*, parens naturae. Libationem ac preces faciunt dii aliis diis et alibi; hoc loco ad placandas Nymphas filio facit mater." *H.* — *Centum* numerus est rotundus, magnam Nympharum catervam indicans. Cf. v. c. Aen. VI,

Centum quae silvas, centum quae flumina servant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam,
Ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit. 385
Omine quo firmans animum sic incipit ipsa:
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates

---

786. (Berecynthia mater) *centum complexa nepotes.* — 383. *servant*, incolunt, ut inf. v. 459. et alibi apud poëtas. — 384. *Vestam*, ignem; quamquam non memini alius loci, ubi *Vestae* nomen eadem ratione igni significando adhibeatur, quamquam *Vulcani* nomen sic usurpatum vidimus Geo. I, 295. Vide tamen adnott. ad Ecl. IV, 32. et V, 69. Ceterum plures Codd., inter quos Medic., praebent *perfundit;* sed litera *n* in Med. puncto notata, et vulg. lectio melius respondet sequenti *reluxit.* — 385. *subiecta*, subiiciens se, emicans et lambens lacunar. Vid. Geo. III, 241. ibique adnott., Ecl. X, 74. *aqua subiectat arenam*, et Epiced. in Drusum v. 250. (flamma rogi) *Aethera subiectis lambit et astra comis.* Med. a m. pr. et Gud. *sublata*, Moreti IV. et eiusd. fragm. *subvecta*, minus bene. „Erat autem hoc fausti ominis, ut saepe observatum: quo auspicio firmata mater, ut consilii sui bonum eventum animo praeciperet, puero suadet, ut Proteum adeat, ex quo reparandorum examinum rationem comperiat." *H.* De fausto ignis subito flammam concipientis et alte volventis omine cf. Turnebi Advers. IX, 27. Ovid. Met. X, 279. *Flamma ter accensa est, apicemque per aëra duxit.* id. ex P. IV, 9, 54. *Detque bonum voto lucidus omen apex.* Quare, ut eo altius flamma emicaret, vino inspergebatur ignis. Cf. Ovid. Epist. XIII, 113. *Tura damus lacrymamque super; qua sparsa relucet, Ut solet affuso surgere flamma mero*, ubi vid. Heinsius. Vid. etiam ad Ecl. VIII, 106. — 386. *animum*, non Aristaei, ut vulgo explicant, sed ipsius Cyrenes, quae, hoc omine firmata, (*gemitu exterrita* v. 353.) nunc consilium dat Aristaeo, ut iam Burm. et Voss. locum intellexerunt. — *sic incipit ipsa* Wagn. Qu. Virg. XVIII, 2, b. explicat: „postquam *invocati dei adnuerant, ipsa incipit,*" coll. Aen. X, 5. *Considunt* (dei) *tectis bipatentibus. Incipit ipse* aliisque locis similibus. — 387. „Locum hunc ex Odyss. IV, 364—384 sqq. adumbratum esse, omnes viderunt Intpp.; ubi, monstrante Idothea, Menelaus in Pharo, Aegypti insula, eodem modo Protea aggreditur, ex eoque reditus in patriam fortunam exquirit. Fabula de Proteo ex Aegypto ducta est haud dubie, sedes eius apud Homerum ad Pharum insulam in litore tum deserto; hinc in *Carpathio Neptuni gurgite*, h. e. mari, versatur; nam Carpathos insula Aegypto obversa est." *H.* Cf. quos de hoc mari, nunc *Mare di Scarpanto* appellato, in libro nostro *Handb. d. alt. Geogr.* II. p. 21. collegimus veterum locos. Inde Proteus Ovidio Met. XI, 249. *Carpathius vates* et Am. II, 15, 10. *Carpathius senex* appellatur. De *gurgite* vid. ad Aen. I, 118. „Sed alterum illud, quod *Emathiam*, late h. l. dictam [cf. adnott. ad Geo. I, 492.] et *Pallenen*, procurrentem illam Macedoniae in forma peninsulae partem [de qua vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1163.], pro *patria* ei assignat, hoc fabula aliqua antiquiore nititur: cf. h. l. Serv.; quae etiam Lycophroni Alex. 115 sqq. memoratur: vid. Apollod. II, 5, 9. et Obss. p. 158. Pieria et vicinae partes, inter has *Pallene*, antiquissimarum fabularum aliquot propria sedes est. Ceterum illa narratio de variis formis, in quas se transmutavit *Proteus*, originem habere videtur ex poëtis cosmogonicis, qui aquam omnium rerum principium ponebant; cuius transformationes in reliqua corporum genera, ignem, aërem et rel., symbolica ista fabula exponebant. De Proteo vid. Hymn. Orphic. n. XXIV." *H.* Adde Ovid. Met. IV, 384 sqq. et Hygin. f. 118. Multa de hoc mytho disserunt Cerda et Voss. ad h. l. Cf. etiam quos laudat Obbar. ad Hor. Ep. I, 1, 90. Vol. I. p. 93. *Caeruleos* autem poëtis vocari deos marinos, satis notum. Cf. Aen. VIII, 64. Ovid. Met.

Caeruleus Proteus, magnum qui piscibus aequor
Et iuncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiae portus patriamque revisit
Pallenen; hunc et Nymphae veneramur et ipse
Grandaevus Nereus; novit namque omnia vates,
Quae sunt, quae fuerunt, quae mox ventura trahuntur.
Quippe ita Neptuno visum est, immania cuius
Armenta et turpis pascit sub gurgite phocas.

II, 8. id. Her. IX, 14. Prop. III, 5, 16. Inde etiam Aen. V, 819. *Caeruleus currus Neptuni*, Ovid. Her. VII, 50. *Caerulei Tritonis equi* et similia commemorantur. — 388. 389. *piscibus et curru bipedum equorum iuncto*, pro curru piscibus et equis bipedibus iuncto; *pisces* autem et *equi* unum idemque animalium genus significant, hippopotamos, qui anteriore sui parte equos referunt, posteriore autem in pisces desinunt. — „*metitur*, pererrat, medium transit, ut saepe poëtae, praeeunte Homero: *πέλαγος μέγα μετρήσαντες*, et *μέτρα πελεύθου*." *H.* Cf. v. c. Ovid. Met. IX, 447. *celeri*que *carina Aegaeas metiris aquas* et Claud. Bell. Get. 46. *metimur flumina.* Cerda suspicatur, Maroni obversatum fuisse Lucilii illum locum a Nonio servatum *Vir mare metitur magnum, se fluctibus tradit.* In omni autem hoc loco Virgilius pressit Homeri vestigia Od. IV, 364 sqq. — 392. „*Grandaevus Nereus*, proprio epitheto; est enim ex antiquissimis diis. Vid. Hesiodi Theog. 233." *H.* Cf. adnott. ad Aen. I, 121. — 393. „Cf. Iliad. I, 70. Vides veram vatum notionem, qui tantum aberat ut solis futuris praedicendis spectarentur, ut praeterita etiam animo ac memoria tenentes, praesentia prudentibus consiliis regere putarentur." *H.* Magna autem in hoc versu deprehenditur lectionis varietas, quum optimi quidem Codd. consentiant in Coniunctivis *sint*, *fuerint*, *trahantur*, alii vero etiam Indicativos (*sunt* Zulich. et unus Mead., *fuerant* Leid. Moret. I. et unus Arundel., *trahentur* Med. a m. pr., *trahuntur* Gud. a m. pr., Franc., Reg. Martini) exhibeant, quos etiam Serv. Dresd. auctoritate sua comprobat. Quare in iis recipiendis Wagnerum sequuti sumus, qui docet, etiamsi locum ita explicare velis, ut *novit* ex antecedentibus repetas (*novit omnia; novit*, *quae sint* etc.), tamen Coniunctivo vix locum esse in ea oratione, ubi enunciatio per Relativum iuncta superioris enunciati Obiectum, quod dicunt, contineat: *οἶδε τὰ ὄντα*; causam vero mutandae lectionis haud dubie fuisse correptam mediam syllabam Perfecti *fuerunt*, unde duplex natum sit vitium, *fuerant* et *fuerint*, quod etiam ceteros Indicativos in Coniunctivos mutandi ansam praebuerit. Eandem enim lectionis diversitatem in omnibus fere illis locis invenimus, ubi penultima Indic. Perf. corripitur. Cf. adnott. ad Ecl. IV, 61. *Profučrunt* legitur ap. Tibull. II, 3, 12. et *fučrunt* eidem restituit Bach. II, 5, 79. Quare etiam Ladewig. Indicativos recepit. — *ventura trahentur* pro *ventura*, *futura sunt*, adiuncta tamen morae interpositae notione. Ceterum cum h. l. cf. Hesiod. Theog. 38. (*Μοῦσαι*) *εἰρεῦσαι τά τ' ἐόντα, τά τ' ἐσσόμενα, πρό τ' ἐόντα.* Ovid. Met. I, 517. *Per me, quod eritque fuitque Estque*, *patet* (ubi Bach. conferri iubet Hemsterh. ad Lucian. Somn. §. 10.) et quos Wagn. laudat Eleg. ad Messal. p. 41.: Ovid. Met. XV, 445. Catull. XLIX, 1 sqq. Cic. ad Quir. post Red. c. 7. in. etc. — 394. 395. „A Neptuno hoc tanquam *γέρας* Proteo datum esse ait. — *immania armenta*, monstra marina, inter quae *phocae turpes*, foeda specie. Vid. sup. Geo. III, 52. Exornat autem his versibus illud Odyss. IV, 386. *Ποσειδάωνος ἑποδμώς.* Hinc Horat. Od. I, 2, 7. *Omne quum Proteus pecus* etc.; et omnino poëtis hinc pastio monstrorum marinorum. Orta autem fabula Homerica ex observatione, quod certis dici partibus magnum phocarum numerum in litore apricari videbant homines; quae res armentorum speciem habebat, quae in pascua agerentur. Valde autem

Hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
Expediat morbi causam, eventusque secundet.
Nam sine vi non ulla dabit praecepta, neque illum
Orando flectes: vim duram et vincula capto
Tende; doli circum haec demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios cum Sol accenderit aestus,
Cum sitiunt herbae, et pecori iam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quo fessus ab undis
Se recipit, facile ut somno adgrediare iacentem.
Verum ubi correptum manibus vinclisque tenebis,
Tum variae eludent species atque ora ferarum.
Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,
Squamosusque draco, et fulva cervice leaena;

---

desertam illo tempore, quo haec fabula reperta, inferioris Aegypti oram cum Pharo insula, praetexta litori, fuisse necesse est." *H.* Ceterum cf. Andronici fr. 2. *Lascivom Nerei simum pecus* et Pacuv. fr. 5. *Nerei repandirostrum incurvicervicum pecus.* — 396 sq. Vid. Odyss. IV, 388 sqq. — 397. „*eventus*, quae ei acciderant mala, *secundet*, in melius mutet, monstrando causam, qua sublata apes reparatae sunt." *Wund.* Cf. Ovid. Fast. I, 367 sq., ubi Cyrene: *Siste, puer, lacrimas; Proteus tua damna levabit, Quoque modo repares, quae periere, dabit.* — 399. *flectes.* Ita optimi Codd. (Med., Rom., Gud., alii); sed multi etiam *vinces*, quod Burm. praeferendum censet, ut vulgaris lectio ex interpretamento orta sit; non sentiens ille quidem, quam molesta haec sint auribus: *vinces - - vim - - vin*cula;" ut vere docet Wagn. — *vincula tendere alicui* (quod redit Aen. II, 236.) est i. q. *inūcere vincula; vim* autem *tendere* alicui i. q. vim adhibere. Verba diverso significatu in eadem periodo etiam alibi iungi pluribus Substantivis, docet Wund., coll. adnot. sua ad Tibull. III, 3, 21. — 400. *circum haec*, ἀμφὶ ταῦτα, haec si facies, si vim et vincula adhibebis. Wagn. in edit. min. apte comparat hunc Pindari locum Pyth. I, 22. θέλγει (ἡ λύρα) φρένας ἀμφί τε Λατοΐδα σοφίᾳ βαθυκόλπων τε Μοισᾶν, i. e. quum Apollinis Musarumque carmina audiuntur. — „*inanes*, ut inanes sint. Ceterum vatum haec reluctatio ducta est ab ingratis spasticis affectionibus, quibus corripi solebant ecstaticorum corpora. — 401. Ex Odyss. IV, 400 sqq.; quo comparato videbis, Virgilium prudenter omisisse ea, quae a poëta iam ita ornata erant, ut nihil addi posset; in reliquis autem ornatu verborum et sententiarum certare." *H.* — *medios aestus.* Vid. adnott. ad Geo. I, 297. — 403. „*In secreta senis*, secretam sedem. Adumbrata autem haec quoque sunt ad communem hominum antiquorum sensum et opinionem, in solitudine versari deos, imprimisque meridie, medio aestu, in agrorum silvarumque solitudine deos pastoritios et agrestes." *H.* — 405. Cod. Moret. pr. *manicis vinclisque*, quae verba sane haud raro coniunguntur, v. c. Aen. II, 146. Sil. XV, 141.; sed recte Wagn. voc. *manicis* ex v. 439. huc tractum censet. *Vinclis* enim absque epitheto amplificandae notioni manicarum inserviente adiectum admodum languerct. — 406. *eludent* pro vulg. *illudent* vel *illudunt* ex optimis Codd. restituit Heins. *Eludere* secundum Wagn. bene dicitur de iis, qui arte aut velocitate se subtrahunt capturo. Ovid. Met. VIII, 687. *Ille celer penna tardos aetate fatigat, Eluditque diu.* — 406—410. Proteus in varias formas se transformabit. — 407. *sus horridus*, horrentibus setis; *atra tigris*, horrenda et saeva. Vid. adnott. ad Geo. I, 129. Ladewig. interpretatur: „*der graunvolle Tiger, bei dessen Anblick Einem schwarz vor den Augen wird.*" (?) — 408. *fulva cervice leaena.* Wagn. Qu. Virg. XL. p. 595. observat, primum illud molestum esse, quod Proteum in *leaenam* conversum referat, non in *leonem*, ut Hom. Od.

Aut acrem flammae sonitum dabit, atque ita vinclis
Excidet, aut in aquas tenues dilapsus abibit.
Sed quanto ille magis formas se vertet in omnis,
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla,
Donec talis erit mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret cum lumina somno.
Haec ait, et liquidum ambrosiae diffundit odorem,
Quo totum nati corpus perduxit; at illi
Dulcis compositis spiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis, quo plurima vento
Cogitur inque sinus scindit sese unda reductos,

IV, 456. Ἀλλ' ἤτοι πρώτιστα λέων γένετ' ἠϋγένειος; tum quod fulvam cervicem memoret, i. e. ex poëtarum loquendi more iubam, quae leonis sit, non leaenae. Ceterum idem, quod hic Virgilio, accidisse Val. Flacco III, 740. Sed recte Ladew. docet, etiam ea animalium nomina, quae duplici forma sexum discernere sinant, a poëtis interdum ut epicoena usurpari, quare idem Val. Fl. VI, 347. canat: *dat catulos post terga leo.* — 409. Fiet flamma vel aqua. — *atque ita vinclis Excidet.* De coniunctione causae et eventus per Particulas *atque ita*, Ovidio imprimis frequentata, cf. Bach. ad Ovid. Met. I, 228. — „*Excidet*, elabetur, effugiet, ut ἐκπίπτειν; *dilapsus abibit*, ornatius, quam dilabetur." *H.* Simili copia Ovid. Met. V, 435. *Pectoraque in tenues abeunt evanida rivos.* — 412. *contende*, intende, contrahe. Hom. l. l. v. 419. ὑμεῖς δ' ἀστεμφέως ἔχέμεν, μᾶλλον τ' πιέζειν. De Imperativo Futuro respondente cf. adnott. ad Geo. III, 73. — 414. *tegeret cum lumina somno* pro vulgari: *quum somnus tegeret lumina.* Cf. Catull. L, 10. *Nec somnus tegeret quiete ocellos*, LI, 11. *gemina teguntur Lumina nocte*, et Prop. I, 10, 7. *Quamvis labentes premeret mihi somnus ocellos.* — 415. „Hic vero cum Homerica simplicitate et veritate contendit Virgilii elegantia et ingenium; nam in Odyssea v. 444 sqq. *ambrosiae odor* iis, qui sub phocarum pellibus laterent, quam maxime erat quidem utilis, rei tamen ipsius parum iucunda narratio: at in nostro corpus iuvenis ambrosia inungitur, ut ille novum robur, novas vires ad vinciendum et domandum senem accipiat. Nam illa: quod *dulcis spiravit aura*, et quidem *crinibus compositis*, ornatus poëtici causa adiecta." *H.* — *ambrosiae odorem*, h. e. ambrosiam odoratam, *diffundit* per membra filii, ut totum eius corpus perducat. Plures Codd. *defundit*, quod praefert Wakef. ad Lucr. IV, 88., subtilius quam verius haec adiiciens: „*Diffundere* i. q. quaquaversum spargere, *defundere* autem de aliqua re in aliam deorsum fundere; quod facit Cyrene, succos ambrosios de maiore vase fundens in manum, vel in minus, quo melius Aristaeus odore perduceretur. Si Cyrene diffudisset odores istos, disperditi in humum et in auras evanuissent." De unguento ambrosio cf. Hom. Il. XIV, 170 sqq. Ceterum vide Aen. I, 403. — 416. „*perduxit*, h. e. perunxit; at illud exquisitius. Porro vulgari ratione *perduci ambrosiam per corpus*, exquisitius *corpus ambrosia* dicunt." *H.* — 417. *aura dulcis*, h. e. odor. — *habilis membris venit vigor*, qui reddit habilem, idoneum rebus agendis, fortem et strenuum. Ceterum cf. Curt. VII, 13, 14. *membris aliquis redibat vigor* et Lucan. III, 715. *postquam membris sensit constare vigorem.* — 418. „Est antrum exesa in rupe, quo plurimum undarum maris, *plurima unda* (cf. not. ad Geo. II, 182.) penetrat; sed, postquam intravit, in plures sinus, s. cavitates antri et recessus, dispergit se, *scindit sese.* Ita malim interpretari, quia de specu agitur. Alioquin non damnem illam rationem, ex qua *sinus reducti* fluctuum allisorum scopulis et longo tractu recedentium, cavitate intus relicta, intelliguntur. Idem fere versus Aen. I, 160. 161. [ad quem l.

Deprensis olim statio tutissima nautis;
Intus se vasti Proteus tegit obiice saxi.
Hic iuvenem in latebris aversum a lumine Nympha
Collocat; ipsa procul nebulis obscura resistit.
Iam rapidus torrens sitientis Sirius Indos
Ardebat coelo, et medium Sol igneus orbem
Hauserat; arebant herbae, et cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant:
Cum Proteus consueta petens e fluctibus antra

---

vid. adnott.] — 421. 422. Haec ita intelligo, ut anteriore huius recessus (*Bay*) parte patente sub dio navium statio, in interiore, intra scopulos reducta, antrum fuisse dicatur; huic pro munitione ac foribus scopulus obiectus erat, in quo Proteus v. 436. considet ad recensum armentorum. — *deprendi* naves tempestate notissimum.“ *H.* Cf. Aen. V, 52. *Argolico mari deprensus*, Hor. Od. II, 16, 1. *in patenti Prensus Aegaeo* (ubi vid. Orell.), Ovid. Met. XI, 663. *Nubilus Aegaeo deprendit in aequore navim Auster* etc. — *olim* Voss. male reddit per *manchmal;* est potius i. q. *iam dudum*, iam ex longinquo tempore, nam haec Part. etiam id significat, quod inde ab aliquo tempore etiamnunc et continuo fit. Cf. Iuven. IV, 96. *sed olim prodigio par est cum nobilitate senectus*, Curt. X, 3, 10. *hoc ego nunc primum profiteor, sed olim scio*, Plin. Ep. I, 11, 1. *olim nullas mihi epistolas mittit* et alia exempla ab Handio in Tursell. IV. p. 370 sq. prolata. Voss. e cod. Goth. H. et Lengrich. *statio fidissima* praetulit, quum *tutissima* ex glossa ortum sit. Sed *tutissima* optimi libri tuentur, et alterum ex Aen. II, 23. huc translatum videtur. Quam suspicionem iuvat tertia illa lectio *gratissima*, ex Aen. V, 128. (*statio gratissima mergis*) huc illata. — 422. *tegit*, tegere consuevit. Vid. adnott. ad Geo. I, 49. — *obiice* pro pedestri *obiectu*. Cf. adnott. ad Geo. II, 480. — 423. *aversum a lumine*, in loco tenebricoso, quo lumen ab ostio antri non permeat. — 424. *procul* non i. q. longe remota, sed iuxta. Cf. quae ad Ecl. VI, 16., adnotavimus. Non mirum tamen, hoc Adverbium male intellectum multos librarios movisse, ut ex *resistit* facerent *recessit*, quae duo voc. etiam Aen. IV, 76. confunduntur. De voc. *resistendi* usu hic obtinente Burm. conferri iubet Salmasii Exercc. Plinn. p. 116. — „*nebulis obscura*, h. e. in nebula ex aequore surgere solita. — *resistit*, stat; ut Apollo in nube ap. Homer. Il. V, 185. XV, 308. Quod Homerus v. 402. Proteo pulchre tribuebat, *μελαίνῃ φοιτὶ καλυφθείς*, ad Clymenem, mutata ratione, transtulisse videtur, ut ipsa obtecta sit nebula caliginosa.“ *H.* Sed recte Wund. voc. *φοίς*, quod est apud Homerum, ad *nebulam* trahi posse negat. — 425. „*Sirium* pro sole h. l. accipi volunt. Enimvero mediam aestatem et aestivum calorem ostendit priore versu, et per Sirii s. caniculae ortum declarat, ut poëta. Cf. Aen. III, 141. X, 273.“ *H.* — *Ardebat* (*ἔφλεγε*) *Sirius rapidus*, h. e. vehemens, gravis (pro quo Wakef. perperam coni. *rabidus*: cf. adnott. ad Ecl. II, 10. et Geo. II, 151.), *torrens sitientes* (vid. adnott. ad Ecl. I, 65.) *Indos*, h. e. populos plagas meridionales habitantes, quos potissimum urit Sirius. Male autem Forcell. cum Servio, *ardebat* per *siccabat* explicante, *ardebat* activa comburendi significatione usurpatum censet, quum Accusativum Obiecti, *Indos*, a Participio *torrens* pendere quisque videat. Ceterum distinctionem loci cum Wagn. in edit. min. et Ladew. mutavi; antea post *Ardebat* incideram. — „In tali anni tempore medium diei tempus subiicit v. 426. *medium Sol igneus orbem Hauserat*, peragraverat, emensus erat. Colum. X, 313. Titan — *Hauserit et flammis Lernaei brachia Cancri;* et saepe *exhaurimus* labores et alia, quae ad finem perducimus. Ornavit haec, quae Homerus simpliciter posuerat.“ *H.* *Haurire* de labo-

Ibat; eum vasti circum gens humida ponti
Exsultans rorem late dispersit amarum.
Sternunt se somno diversae in litore phocae;
Ipse, velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditisque lupos acuunt balatibus agni,
Considit scopulo medius, numerumque recenset.
Cuius Aristaeo quoniam est oblata facultas,
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque iacentem

---

ribus exantlandis dicitur. Cf. Stat. Theb. I, 369. *vastum haurit iter* et Apul. Met. XI. p. 258. *Augusti portum celerrime hausimus*, ibique Oudendorp. p. 809. *Orbem* autem hic non viginti quatuor (ut Geo. I, 209. et 231.), sed duodecim horarum esse (ut Aen. III, 515. VIII, 97. Ovid. Met. XIX, 53. et alibi), recte docet Voss. — Sequentia sic construe: *radii coquebant cava flumina tepefacta ad limum* (ad imum fundum) *fancibus siccis*, i. e. alveis. Cf. Ovid. Met. II, 262. 263. et 269. — 430. 431. „Ornatius haec, quam Homerus l. l. 448. *Φῶκαι δ' ἐξ ἁλὸς ἦλθον ἀολλέες.* — *rorem amarum. πικρὰν ἁλὸς ὀδμὴν* dixerat ille v. 406.“ *H. Rorem* enim poëtis de quovis humore dici constat; de aqua v. c. Lucr. I, 769. 496. IV, 439. (ubi *ros salis* prorsus idem est, quod hic *ros amarus*) Hor. Od. III, 4, 61. Virg. Aen. VI, 229. Ovid. Fast. IV, 778. etc., de pluvia Hor. Od. III, 3, 56., de lacrimis Hor. A. P. 429. Ovid. Met. XIV, 708., de sanguine ibid. XI, 57. Stat. Theb. II, 673. et sic porro. — *dispersit* Heins. ex plurimis Codd. restituit; pauci tantum, inter quos tamen Medic. et Rom., *dispergit* exhibent, quod, olim vulgo editum, Iahn. quoque commendat. Sed verissime docet *Wagn.*: „quum haec inter se sint diversissima: *rorem late dispersit*, quae alacritatem, et *sternunt se somno*, quae animos iam ad quietem compositos indicant, diversis etiam temporibus exprimenda erant.“ — 432. *Sternunt se somno*, ad somnum capiendum. Wagn. affert Doeringii adnot. ad Liv. VII, 36. (*superscandens vigilum strata somno corpora miles*): *Strata somno*, h. e. somni capiendi causa strata; *somno* est Casus tertius. Virg. Geo. IV, 432. *Sternunt se somno.* Liv. XXXVII, 20. *Pars vescentes sub umbra, quidam somno etiam strati.*“ — *diversae in litore*, i. e. aliae alio se vertentes per omne litus; ideoque i. q. in diversis litoris partibus. Eadem ratione *diversus* non ad locum, sed ad ipsas personas aliquo loco versantes refertur supra v. 367. Aen. I, 70. V, 166. IX, 415. Ovid. Met. I, 40. 173. IV, 406. XI, 50. Fast. IV, 568. Caes. B. G. II, 24. Nep. Dat. 11. et alibi. Tuentur autem hanc lectionem Medic., Gud., Moret. pr. aliique boni libri et Nonius v. *sternere.* Vulgo *diverso.* — 433—436. Cf. Hom. Odyss. IV, 411—413. et 450. 451., quem tamen, Heynio iudice, Virgilius ornatu poëtico superavit. — *Ipse*, Proteus. Vid. adnott. ad Ecl. I, 39. — 434. „*Vesper reducit vitulos* poëticum pro: pastor reducit vesperi, ut in Eclogis. Ornate illud v. 435. expressit: „reducit oves balantes.“ *H.* Voss. e Cod. Arund. *reduxit* praetulit. Sed solent poëtae in comparationibus praesenti tempore uti. Vid. adnott. ad Ecl. VI, 30. — *Considit scopulo medius.* Cf. Aen. VII, 169. Ovid. Met. X, 144. XIII, 780. Calpurn. Ecl. VI, 33. et multos locos similes. Ceterum Wund., *considit* perperam pro antiqua Perfecti forma habens, Perfectum et Praesens (*recenset*) crebro se excipere docet. Sed *considit* Praesens est tempus. Cf. adnott. ad Aen. III, 565. Perfectum non nisi *consedi* formabatur; quam sane formam vulgares editt. cum paucis quibusdam Codd. hic exhibent. — 437. „Sequentia e Graecis Odyss. l. l. 454 sqq. — 438. Impatientiam praeclare memorari in iuvene, nemo non videt. — *ma-*

Occupat. Ille suae contra non immemor artis
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque, horribilemque feram, fluviumque liquentem.
Verum ubi nulla fugam reperit fallacia, victus
In sese redit, atque hominis tandem ore locutus:
Nam quis te, iuvenum confidentissime, nostras
Iussit adire domos? quidve hinc petis? inquit. At ille:

---

nicis occupat, vincit, adiuncta notione celeritatis. — 441. *in miracula rerum*, in miras res, formas. — 442. *horribilem feram*, possis *suem* ex v. 407. intelligere; sic Gr. θήρ; sed hoc argutius." *H.* — 443. *fallacia* pro vulg. *pellacia* cum Wagn. ex Cod. Rom. (?), utroque Mentel., fragm. Moret., Rottend. III. etc. revocavi; quum iam Voss. observet, omnibus exemplis ab Heinsio h. l. et a Bentleio ad Hor. Od. III, 7, 20. laudatis comprobari id, quod Servius docet ad Aen. II, 90., vocc. *pellax* et *pellicere* de iis dici, qui blandimentis (et magicis artibus) alterum capere studeant; ideoque *pellacia* non cadat in Proteum, qui fallere et terrere Aristaeum, non allicere velit. Addit Voss., confirmari lectionem *fallacia* ab auctore Ciris v. 378.: *Verum ubi nulla movet stabilem fallacia Nisum.* Originem vitii indicat Medic.; in quo a manu pr. *phallacia* exaratum legitur, a posteriore emendatore in *fallacia* mutatum; quam lectionem etiam agnoscit Donat. ad Ter. Adelph. V, 3, 8. Male igitur Schirach. p. 400. et 408. lectionem *pellacia* probat. Iahn., et ipse Vossii adnotationem repetens, simul conferri iubet Burmann. ad Prop. I, 1, 19. — 444. *in sese redit*, in suam formam. Cf. Ovid. Fast. I, 374. *domitus vinclis in sua membra redit.* Saepius *ad se redire* dicitur, sed ubi de animo, non de corpore agitur. — *locutus* (est): - - *inquit.* Vid. adnott. ad Aen. II, 78. et infra ad v. 499. — 445. „*Nam*, satis nunc quidem noto usu, ex Gr. γὰρ pro δή, *quis tandem?* Homer. Od. IV, 462. *Τίς νυ τοι - - θεῶν συμφράσσατο βουλάς; - - τέο σε χρή.*" *H.* Consentit cum Heynio Wund., qui addit Ter. Phorm. V, 1, 5. *Nam quae*, ubi Donatus hunc locum attulit. Voss. autem, Wagn. et Ladewig. cum Servio *nam quis* antique pro *quisnam* dictum esse putant, quemadmodum etiam Aen. II, 373.; eandemque sententiam sequitur Hand. Turs. IV. p. 19. At errare hos Viros doctos, et in omnibus eiusmodi locis (quos collegerunt Donat. ad Ter. Phorm. V, 1, 15. et Meier. de Partt. Latt. p. 269.) *nam* retinere vim suam explicandi perque ellipsin omissae sententiae explicandum esse, alii recte docuerunt. Praeter Iahn. ad Aen. l. l. cf. imprimis Kritz. ad Sall. Iug. 19, 2. et qui ab eo laudantur Viri docti. Hoc loco *nam* spectat ad hanc cogitationem Protei: Omnes artes meae me fallunt; nam tu non es vulgaris homo et dolos meos perspicis. Quis igitur te misit? etc. Pronomen autem *quis* Iahn. ad Ecl. I, 19. p. 355. ed. II. satis multis verbis sic explicat: „iussitne unus an plures, deus an homo, an alius, qui nomine masculino femininove significari potest, mas an femina, Iupiter an Iuno etc." Ceterum Cyrene mater iusserat; quare v. 458. *deûm praecepta secuti venimus.* — 446. Heins. ex Mediceo et paucis aliis edidit *domus*, quem posteriores secuti sunt. Nos cum Wagn. vulgarem lectionem revocavimus, quum, si Cod. Medic. sequimur, Virgilius Accusativum Pluralis huius vocabuli ubique in — *os* misisse videatur, eamque formam hic praeter Med., Moret. I. et Mentel. I. etiam Nonius p. 262. auctoritate sua comprobet. Wagn. docet, haud raro syllabam finalem *os* a librariis in *us* mutatam reperiri, ut in eodem Med. Aen. I, 755. *tuus* pro *tuos;* IV, 524. *liquidus* pro *liquidos;* V, 113. *ludus* pro *ludos;* IX, 725. *multus* pro *multos;* XI, 194. *decorus* pro *decoros;* ibid. 298. *rapidus* pro *rapidos.* — *quidve hinc petis?* Particulam *ve* saepe usurpari in interrogationibus, ubi praegresso Pronomini interrogativo alterum subiicitur, res satis nota. Wagn. Qu. Virg. XXXVI, 5. haec exempla congessit:

Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere quidquam;
Sed tu desine velle. Deum praecepta secuti
Venimus, hinc lapsis quaesitum oracula rebus.
Tantum effatus. Ad haec vates vi denique multa
Ardentis oculos intorsit lumine glauco,
Et graviter frendens sic fatis ora resolvit:

Aen. I, 539, II, 74. IV, 408. VI, 560. 712. IX, 228. 376. X, 670. XI, 508. et quod attinet ad Adverbia ex eo Pronomine ducta: Aen. III, 88. V, 13. XII, 313. — *hinc*, i. e. a me, ut Ter. Ad. III, 3, 7. *hinc scibo iam, ubi siet*, i. e. ex hoc. Cf. adnott. ad Geo. I, 505. et Aen. I, 21. — 447. „*Scis Proteu, scis ipse*, ex Il. II, 365. — *est*, noto graecismo, ut Ecl. X, 46. *οὐκ ἔστιν (οὐ δυνατόν ἐστι) θνητῶν τινα ἠπεροπεύειν σέ τι.*“ *H.* Apparet autem in eiusmodi locis, sine ellipsis ope explicandis, *esse* non Copulae vice fungi, sed absolute positum Subiecti indefiniti vim sustinere (*es ist der Fall, es findet statt*), cui generali notioni certae actionis verbum subiiciatur per Infinitivum ab eo pendentem, quemadmodum alibi per Particulam *ut* cum Coniunctivo Verbi coniunctam, ut *non est te fallere* plane idem sit quod *non est, ut fallaris*. Exempla huius Graecismi habes v. c. Aen. VI, 595. Aen. VIII, 676. Sil. Ital. II, 413. *Aeneam pulsum pelago - - cernere erat.* Hor. Sat. I, 5, 87. *quod versu dicere non est.* Ovid. Met. III, 478. *quod tangere non est.* eiusd. Trist. V, 11, 19. *quorum numerum comprendere non est* et alibi, vel apud posterioris pedestris orationis scriptores, ut Tac. Germ. 5, 6. *est videre argentea vasa.* Cf. Zumpt. §. 227. Ruddim. II. p. 227. Periz. ad Sanct. Min. IV, 4. not. 52. adnot. mea ad Lucr. II, 16. Kritz. ad Sall. Iug. 110, 3. Schmid. et Obbar. ad Hor. Ep. I, 12, 2. Thiel. ad Aen. VIII, 676. et quae de formis *sit* et *fuerit* ad Ecl. X, 46. adnotavimus. — 448. *quidquam* est Accusativus remotioris, quem dicunt, Obiecti per: ulla ratione, ulla ex parte, explicandus, ut Ecl. VII, 10. *si quid cessare potes.* Hor. Od. I, 6, 19. *sive quid urimur.* Sat. II, 2, 27. *tamquam ad rem attineat quidquam* etc. Cf. Burm. ad Anth. Lat. p. 155. Ceterum haec Med., Rom. aliorumque bonorum Codd. lectio dudum restituta loco vulgaris *cuiquam*, quam qui defendunt, *quidquam* temere contendunt ambigue esse dictum, quum etiam sic construi possit: *nec est, quidquam fallere* (latere) *te.* Nusquam enim verbo *est* sic absolute usurpato adiicitur Accusativus cum Infin. Activi constructus. — *desine velle*, sc. fallere me; ut ap. Ovid. Fast. II, 262. *Nec aude Fatidicum verbis fallere velle Deum*, et Cic. ad Fam. VIII, 16. *quorum fortunas non debes velle conturbare.* Alii, qui sequuntur rationem modo commemoratam, ex qua *fallere* pro latere positum censetur, ad *tu desine velle* satis contorte supplent: te fallere quidquam; alii denique cum Servio explicant: *desine velle* scire, h. e. ne quaere ex me; quod Heyn. merito iciunum censet. — 449. „*quaesitum hinc oracula*, h. e. remedium sortis vice editum, *lapsis rebus*, calamitati ex apum internecione.“ *H.* Med. aliique haud pauci libri *lassis*, unde fluxit lectio Cod. Gud. *fessis.* Etiam Serv. Dresd. *lapsis rebus* per „fessis et perditis“ explicare, Wagn. refert Qu. Virg. XVI. p. 444. Ceterum apte conferes Tibull. II, 3, 21. *Saepe duces trepidis petiere oracula rebus*, cui hunc Virgilianum locum obversatum esse patet. — 450. *Tantum effatus. Ad haec* etc. Cf. locum simillimum Aen. XII, 885. *Tantum effata; caput glauco contexit amictu, Multa gemens.* — 451. *oculos lumine glauco ardentes*, i. e. glaucos, quales diis marinis tribui solent. Vid. ad Aen. XII, 885. — *fatis ora resolvit*, ad oracula, fata edenda. Cf. modo v. 432. *somno.* Sic *fauces resolvere* apud Ovid. Met. II, 282. et Fast. I, 255., et *ora solvere* apud eund. Met. I, 181. IX, 428. Imprimis autem cf. Aen. III, 457. *vocem atque ora resolvat.* „Ceterum v. 450—452. narrata non ad indignationem, sed ad furorem

Non te nullius exercent numinis irae.
Magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
Haud quaquam ob meritum poenas, ni fata resistant,
Suscitat, et rapta graviter pro coniuge saevit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina praeceps,
Immanem ante pedes hydrum moritura puella

---

vaticinantis pertinent. — 453. Episodium, quod sequitur, de tentata ab Aristaeo Eurydice, inflicta ab Erinnysin poena, et luctu Orphei, cum eius descensu ad inferos, reddita et frustra reducta uxore, omnino omnium est elaboratissimum.“ *H.* Quam tamen de Aristaeo fabulam unde poëta hauserit, ignoramus. Orphei discipulum fuisse Aristaeum, tradunt mythographi; Eurydices vero pudicitiam tentasse, quantum equidem scio, nemo praeter Virgilium narrat. De toto autem Aristaei mytho cf. imprimis Bröndsted *Reisen und Untersuch. in Griechenl.* Paris. et Stuttg. 1826. I. p. 40 sqq. „*Non nullius numinis*, h. e. profecto alicuius dei, Nympharum scilicet, vide v. 532. — *irae exercent*, vexant, persequuntur, *te*, divinitus haec calamitas tibi immissa est; ut solebant antiquitus pestes, morbi, agrorum sterilitates etc. civitatibus ira deorum infligi propter *ἄτην* seu *ἄγος*, piaculum. Ita h. l. Aristaei *ὕβρις* apum interneccione divinitus vindicatur.“ *H.* Wagnero hic versus corruptus videtur, ita tamen ut, quomodo persanandus sit, se nondum satis exploratum habere fateatur. De productione *nullīus* vid. ad Ecl. I, 39. — 454. „*Magna luis commissa*, pro magno flagitio [vid. v. 457.] haec tibi tamquam poena inflicta est. — *Orpheus*, Orphei umbra, Manes, *haud quaquam ob meritum*, merito suo, *miserabilis*, *suscitat tibi has poenas* (fortasse *ποιητικώτερον Poenas*, h. e. Furias [cf. Voss. ad h. l.]) *ni fata resistant*, nisi ita in fatis sit, ita evenerit, ut tibi avertendarum dirarum et expiandae culpae ratio ac via monstretur. Itaque tibi curandum est, ut Orphei Manes elacentur.“ *H.* Ceterum Codd. Med. pt Rottend. pro *ni* praebent *nisi*, quo ex Handii iudicio verissimo (qui in Tursell. IV. q. 184 sqq. omnium optime et accuratissime exposuit de discrimine inter *ni* et *nisi* intercedente) omnis vis sententiae periret. Cf. adnott. ad Aen. V, 49. — *rapta pro coniuge* Heyn. verecunde ac pudice dictum putat de conatu Aristaei, qui Eurydicae vim inferre voluerat. Rectius Voss., Wund. et Wagn. *rapta* pro erepta morte accipiunt. Sic *ademptus* pro mortuus Horat. Od. II, 9, 10. Adde infr. v. 504. — 457. *Illa quidem*. Wagn. Qu. Virg. XXI, 7. docet, Pron. *Ille* interdum ita poni, quemadmodum apud Homerum (Il. I, 488. etc.) *ὁ, αὐτὸς*, ut obscure indicet Subiectum, post aliquot demum verba illatum. Sic Aen. V, 609. *Illa - - - virgo*. XII, 901. *Ille - - heros* etc. Cf. etiam Aen. VII, 558. Et hic quidem verba addita *moritura puella* multum faciunt ad miserationem commovendam. — *dum te fugeret*, prae fugiendi studio. Particula enim *dum*, *während*, interdum etiam cum Coniunctivo coniungitur, ubi enuntiatio ab ea incipiens nexu causali cum sententia primaria cohaeret, ita ut idem fere significet, quod *quum*, vel ubi consilium modo et cogitationem loquentis agentisve continet. Cf. v. c. Aen. I, 5. X, 799. Tibull. II, 3, 19. Liv. XXIV, 40, 10. Sall. Cat. 7, 6. Phaedr. I, 4, 2. Suet. Aug. 78. Claud. XXXVII, 101. etc. Vid. Ramshorn. §. 185. III, 1. Huschk. ad Tibulli l. l. et Wagn. ad Aen. I, 5. — *fugeret praeceps*, praecipiti cursu, *per flumina*, h. e. per ripam fluminis. Vid. supra ad v. 277. et cf. infra v. 527. De Hebro autem flumine cogitandum esse, sequentia videntur flagitare. Ceterum Heyn. conferri iubet Ovid. Met. X. pr., Hermesianactem ap. Athenaeum XIII. p. 597. et Senecam Herc. Oet. 1031 sqq. — 458. *moritura*. Vid. adnott. ad Geo. III, 501. — *puella*. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 47. cum Prop. III, 13, 21. et 34., ubi Antiope, quae iam mater erat Zethi et Amphionis, cum Ovid. Her. I, 115., ubi Penelope, quae iam Telemachum Ulyssi pepererat, *puellae* vo-

Servantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus aequalis Dryadum clamore supremos
Implerunt montis; flerunt Rhodopeïae arces,
Altaque Pangaea, et Rhesi Mavortia tellus,
Atque Getae, atque Hebrus, et Actias Orithyia.
Ipse, cava solans aegrum testudine amorem,
Te, dulcis coniunx, te solo in litore secum,
Te veniente die, te decedente canebat.
Taenarias etiam fauces, alta ostia Ditis,

---

cantur, cum Hor. Od. III, 14, 10. 22, 2. Stat. Silv, I, 2, 163. Gell. XII, 1. etc., ubi de puellis puerperis et viduis sermo est. — 459. *servantem ripas*, incolentem, in iis latentem. Vid. supra v. 383. — 460. *chorus aequalis Dryadum*, pro aequalium, una cum ea nutritarum. Cf. v. 532. 533. — 461—463. Per totam Thraciam lamentationes Nympharum auditae sunt. — *supremos*. „*Clamore supremo* Rom. et alii Pierii; ut sit clamor ille in funere edi solitus; sed haec Statii alicuius elegantia esset, non Virgilii; nam hic de discurrentium Nympharum eiulatibus agitur. Recte vulgatam confirmat Nonius in *supremus*." *H.* — *supremos* autem *montes* pro vulg. summos montes, etiam apud Lucr. I, 275. et Hor. Epod. XVII, 68. legimus. — *chorus Dryadum - - Implerunt montes*, i. q. Dryades implerunt. Cf. adnott. ad v. 402. — *arces*, Ῥοδοπηΐαι ἄκραι, pro montium iugis, more poëtarum. Vid. Geo. I, 240. et II, 535. De ipsa *Rhodope* vid. ad Ecl. VI, 30., de hiatu autem ad Ecl. II,53.— 462. *Pangaea* s. Pangaeus, mons Thraciae inter Strymonem et Nestum situs, qui etiamnum *Pangea* vocari dicitur, secundum alios autem *Pirnari* nominatur. Cf. Herod. V, 16. VII, 112. Plin. IV, 11, 18. VII, 56, 57. Lucan. I, 679. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1053. Thracia autem vocatur *tellus Mavortia*, Marti sacra, (propter fortes et bellicosos incolarum animos: cf. Eurip. Rhes. 386. id. Hec. 1090. Stat. Theb. IV, 794. V, 173. Virg. ipse Aen. III, 13. 35. XII, 331.) *Rhesi*, quia hic heros ad Troiam duxerat Thraces. Cf. Hom. Il. X, 435 sqq. Aen. I, 469 sqq. cum Heynii Exc. XVI. Apollod. I, 3, 9. et Euripidis tragoedia notissima. — *Getae*. Cf. Geo. III, 462. et Ecl. X, 13. — *Hebrus*. Vid. ad Ecl. X, 65. — „*Actias Orithyia*, quam, ut Nympham regionis, memorasse videtur, erat Erechthei, Athenarum regis, filia (unde *Actias;* Attica olim *Acte*, *Actice*, quod nomen inter poëtas haesit), a Borea rapta." *H.* De forma Adiectivi *Actias* cf. adnott. ad Ecl. IV, 1., de ipsa *Orithyia* Aen. XII, 82. Ovid. Met. VI, 683. Sil. VIII, 516. — 464. *Ipse*. Pron. *ipse* haud raro poni, ubi oratio redeat ad eum, qui primas agat in aliqua re partes, Wagn. Qu. Virg. XVIII, p. 460 sqq. docet his locis collatis: Geo. IV, 454—64. Aen. II, 469—80. IV, 504—19. VII, 655—66. VIII, 714—21. XII, 456—64. — *solans*, leniens. Cf. adnott. ad Ecl. VI, 46. et Aen. I, 238. — *cava testudine*, cithara, lyra. Cf. Cic. N. D. II, 57. extr. Hor. Od. IV, 3, 17. idem A. P. 394. Ovid. Am. III, 147. Val. Fl. I, 277. Iuven. VI, 380. aliique. — 465. De vi quater repetiti *Te* vid. Wagn. ad Eleg. ad Messal. p. 13.. ubi comparantur hi loci, quibus animi quidam motus vel lenior vel vehementior eiusmodi repetitionibus significetur: Ecl. IV, 24. et 58. V, 51. VII, 70. VIII, 1. et 5. — *solo in litore*. Infra v. 508. *deserti ad Strymonis undam*. Cf. adnott. ad Ecl. X, 14. — *secum*: cf. Geo. I, 389. — *veniente die, decedente*. Cf. Hor. Od. II, 9, 10. *nec tibi Vespero Surgente decedunt amores, Nec rapidum fugiente Solem*. Plures Codd. *discedente*, male. Cf. adnott. ad Ecl. II, 67. — 467. „*Taenarias fauces*, specum in Laconica ad Taenarum, in promontorio, cui ex adverso alterum est Maleae promontorium; hoc loco poëtice illud posuit, ut certum aditum Orci memorare posset." *H.* Cf. de eo Strab. VIII. p. 363. et Hor. Od. I, 34, 10. De ipso

Et caligantem nigra formidine lucum
Ingressus, Manisque adiit regemque tremendum,
Nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
At cantu commotae Erebi de sedibus imis
Umbrae ibant tenues simulacraque luce carentum,
Quam multa in foliis avium se millia condunt,
Vesper ubi aut hibernus agit de montibus imber,
Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
Impositique rogis iuvenes ante ora parentum;
Quos circum limus niger et deformis arundo
Cocyti tardaque palus inamabilis unda
Alligat, et novies Styx interfusa coërcet.
Quin ipsae stupuere domus atque intima Leti
Tartara caeruleosque implexae crinibus anguis

Taenario promontorio, extrema Taygeti parte, quod nunc *Cap Matapan* dicitur, vid. librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 867. — 468. *nigra formidine*, tenebris formidolosis. Cf. Val. Fl. III, 404. *arvaque nigro Vasta metu*, ibique Burm., eundemque ad Petron. c. 82. et Aen. I, 165. cum adnott. — 470. „ἀμείλιχος Ἀΐδης. Volebat dicere regem corde nescio mansuescere." *H.* De ornatu loci ex Copula saepius repetita cf. adnott. ad Geo. III, 474. — 471—480. „Ornatissimus locus per enumerationem cum dilectu factam. — 473. Ψυχαὶ εἴδωλα καμόντων Il. XXIII, 72. *ibant*, ad canentem confluebant." *H.* — *simulacra luce carentum* ex Lucretio IV, 39. depromptum, ubi legimus: *quom saepe figuras Contuimur miras, simulacraque luce carentum.* Cf. supra v. 255. — *in foliis.* Med., Mentel. pr. Moret. pr. aliique *in silvis*, quod ex loco nostro simillimo, Aen. VI, 309., huc translatum. — 474. „*ubi vesper aut hibernus*, procellosus (ut χειμὼν et *hiems*), *imber* eas *agit de montibus* (v. sup. ad Geo. I, 374. 5.) ad silvas et arborum tecta. Cf. Aen. VI, 309—312. — 475. *corpora heroum*, simpl. heroes. Versus hi adumbrati ex Odyss. XI, 37—43." *H.* Iterantur autem Aen. VI, 306—308. — 478—480. „Quos Cocytus et Styx a reditu prohibent. Iam ornatum vide. Pro Cocyto, limoso et arundinoso fluvio, *limus niger et deformis arundo*, cuius, si late omnia obsidet, iniucundus ac tristis adspectus est; adeoque *palus inamabilis*, ἀνέρατος pro μισητή, invisa, detestabilis, et *tarda unda*. Porro *circum*, ab omni parte, *alligat* et *coërcet*, implicat, impedit, ut Statius et alii hoc idem efferunt." *H.* — 479. De *Cocyto* vid. adnott. ad Geo. III, 38. — *inamabilis unda.* Plures Codd. *innabilis unda.* „At vulgatum post antiquiss. libros [Medic., Rom., fragm. Vatic. etc.] defendit etiam Macrob. VI, 7. Gell. II, 6., imitatio Ovidii [Met. X, 15.] *inamoena regna*, et Aen. VI, 438., ubi v. 479. 480. iterum leguntur." *H.* Magis etiam huc pertinent duo alii Metamorph. loci, IV, 476. et XIV, 590., ubi inferorum *inamabile regnum* commemoratur. — 480. „*Styx novies interfusa*, dum novies ambit Erebum. Hoc ultimum exprimere voluere Claudian. XXXIII, 23. *quos Styx liventibus ambit Infusa vadis* et Statius Theb. IV, 524. *Et Styx discretis interflua Manibus errat.*" *H.* — *coërcet*, inclusos tenet; quod apud Hor. Od. II, 14, 9. *compescit.* — 481. *ipsae domus Leti et intima Tartara* unum idemque significant, interiora Tartari loca, ubi Letum habitat. Cf. Wagn. Qu. Virg. XXXIII, 4. et adnott. ad Geo. II, 242. Non autem in eo haerendum, quod poëta hic Letum in interiore Tartaro, Aen. VI, 277. vero in primo Orci aditu collocat. — 482. *implexae.* Multi Codd. *amplexae*, Rom. et fragm. Vatic. *innexae* ex interpreta-

Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora,
Atque Ixionii vento rota constitit orbis.
Iamque pedem referens casus evaserat omnis,
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
Pone sequens, — namque hanc dederat Proserpina legem —
Cum subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes:
Restitit, Eurydicenque suam, iam luce sub ipsa,

---

mento, quod fluxit ex Aen. VI, 281. Eadem lectionis varietas deprehenditur apud Tibull. I, 3, 69., ubi vid. Huschk. et Dissen. Vulgarem lectionem comprobat etiam Horatii locus Epod. V, 15. *Canidia brevibus implicata viperis Crines.* Cf. etiam Ovid. Met. VII, 161. et X, 271. *inductae cornibus aurum* et similes loci cum adnott. ad Ecl. I, 55. — *caeruleos angues.* Vid. adnott. ad Aen. VII, 346., de constructione autem graeca *implexae caeruleos angues* adnott. ad Ecl. I, 55. — 483. *Que* post *tenuit* abest a nonnullis Codd. (cf. Burm. ad h. l. et Cort. ad Lucan. I, 642.), quorum tamen fides parum explorata est; et Wagn. Qu. Virg. XII, 15. iure contendit, Copulam, quam Heyn. recte abesse putat, requiri h. l., quum vox *Quin*, v. 481. praegressa, ad omnia, quae sequantur usque ad v. 484., pertineat. — 484. Sententia est aperta, Ixionis rotam, cui ille illigatus erat (vid. Geo. III, 38 sq.), substitisse, Orpheo canente; oratio vero paullo impeditior. — *rota orbis* poëtice pro orbe, *κύκλῳ*, s. rota ipsa orbis formam habente positum videtur. Cf. Tibull. I, 5, 70. *Versatur celeri Fors levis. orbe rotae.* Voss. *rotam orbis* intelligit de rotatione orbis seu rotae, coll. Aen. VI, 748. *ubi mille rotam volvere per annos* (ubi tamen *rota* nihil aliud est, quam certus annorum orbis s. complexus), Prop. II, 7, 32. (s. 8, 8.) *Vinceris aut vincis, haec in amore rota est* (ubi vero per rotam non rotatio, sed rota s. vicissitudo Fortunae intelligenda), Prop. II, 25, 26. *septima rota*, et Sidon. Apoll. VII, 291. *tertiaque acta rota est.* Iacobum in Disquisit. Virg. P. I. p. 11. locum intelligere de „rota Ixionem per orbem agitante," docet Wagn. — *vento constitit*, i. e. venti impulsu cessante, vento sopito stat, quiescit rota, ut Ecl. II, 26. mare dicitur *placidum ventis stare.* Cessantem autem rotae Ixioneae motum a vento peti poëtis, Heynius in editione maiore singulari Excursu docuit multis locis appositis (Hom. Od. XI, 590 sqq. Platon. Phaed. p. 83. Virg. Aen. VI, 740. 888., quibus certe Tartarum ventis non vacasse probatur, atque Schol. Eurip. Phoen. 1192. et Schol. Luciani D. D. 6. T. I. p. 216., qui diserte narrant, Iovem iratum Ixionem rotae illigatum permisisse aëri ferendum et in aëre circumagendum). Alii coniecturis locum vexarunt, et Faber quidem *velox*, Burmann. *cantu* (quod, quum etiam in Codd. aliquot legatur, Martin. adeo in contextum recepit), *lente*, vel *campo* coniecit, Wakef. autem ex coni. edidit *flendo.* Sed vulgarem lectionem praeter plurimorum et optimorum Codd. consensum etiam Serv. ad Aen. I, 190. et VI, 616. et Schol. Hor. Cruqu. ad Od. III, 11, 21. tuentur. Voss. apte comparat Sen. Herc. Oet. 1068. *Haesit non stabilis rota Victo languida turbine.* — 485. „Mirum in sqq. narrationis artificium, quod facile sentias, si ad vulgarem sententiarum iuncturam revoces orationem. Legis autem, ne respiceret, excogitandae consilium ex vulgari superstitione natum esse videtur, quum res aversandae etiam in sacris magicis respici vetarentur. Cf. Ecl. VIII, 102." *H.* — 487. Cf. Ovid. Met. X, 50. *Hanc simul et legem Rhodopeïus accipit heros, Ne flectat retro sua lumina* etc. — *Pone*, a tergo. Cf. Aen. II, 208. 725. X, 225. et Hand. Turs. IV. p. 478 sq. — 490. *„iam luce sub ipsa.* Seneca Herc. fur. 813. *Postquam est ad oras Taenari ventum* etc. et *superas veniebat ad auras* v. 486." *H.* Ex Servii Dresd. interpretatione: „Quae paene sibi iam erit reddita, apparet, alios locum sic distinxisse:

Immemor, heu! victusque animi respexit. Ibi omnis
Effusus labor, atque immitis rupta tyranni
Foedera, terque fragor stagnis auditus Avernis.
Illa, Quis et me, inquit, miseram, et te perdidit, Orpheu,
Quis tantus furor? En iterum crudelia retro
Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
Iamque vale: feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens, heu non tua, palmas!
Dixit, et ex oculis subito, ceu fumus in auras

Eurydicenque, *suam iam*, *luce s. i.*, quod, nisi cum detrimento soni fieret, Wagn. probaret. Aperte tamen praestat vulgaris ratio: quum iam in eo esset, ut Orci faucibus egrediens lucemque revisens uxorem vitae humanae redderet. — 491. „*victus* absolute dicitur is, qui a proposito recedit, re aliqua permotus. Ita *victus* saepe ex contextu explicandum. Aen. IV, 370. *Num lacrimas victus dedit?* h. e. permotus precibus et misericordia. Aen. II, 699. *Hic vero victus genitor*, h. e. ostentis evictus. Hic *victus* notat motus desiderio et amore uxoris. — Genitivus *animi* sedem desiderii significat, ut in compositione Aen. IV, 203. *amens animi*, et Tacit. Hist. III, 73. *captus animi.*" *Wund.* (Wagn. explicat: „qui est victi, scil. cupiditate, animi; ut *praestans* vel *egregius animi*, qui est praestantis, egregii animi."?) Multa huius constructionis exempla collegerunt Heins. ad Val. Fl. III, 737. et ad Sil. XIV, 670. Gronov. ad Liv. XXX, 15, 9. Drakenb. ad Liv. VI, 11, 3. Herzog. ad Sall. Cat. c. 5. p. 26. Boetticher. Lex. Tacit. p. 213 sq. Ruddim. II. p. 73 sqq. alii. Ex Virgilii carminibus huc pertinent Aen. II, 61. V, 202. IX, 246. XI, 417. XII, 19. etc. Cf. etiam supra ad v. 310., ubi eadem ratione constructa legimus *truncus pedum* (*in Ansehung der Füsse*), ita ut Genitivus partem aliquam vel totius naturae humanae vel certe corporis quocunque modo affectam significet. — 492. *effusus*, irritus, frustra impensus, ut Gr. ἐκκεχυμένος. — 493. *Foedera*, conditio a Plutone imposita. Cf. adnott. ad Geo. I, 60. et Aen. I, 62. — „*fragor ter auditus.* Servius [a Martinio et Heynio explosus] hanc profert causam: „Quasi exsultarent umbrae redditam Eurydicen. -- Lucanus in Orpheo dicit, strepitum factum redeunte Eurydice ob hoc, *quia gaudent*, *a luce relictam* (reductam, revectam?), *Eurydicen*, *iterum sperantes Orphea* [Orphei cantum se audituros], *Manes.*" Aliam, non coniecturam, sed certam [et procul dubio verissimam] sententiam, proponit Voss.: tonitru subterraneum natum esse ex arcana vi, qua Pluto Eurydicen in Erebum retrahit. Eandem vim arcanam, qua ad retrahendam puellam opus erat, mox contendit declaratam esse per *furorem!*" *H.* — 495. *Quis*, *quis tantus furor*, amoris intemperantia, quae Orpheum, ut respiceret, impulit. Supra v. 488. erat *dementia*. *Quis furor* autem sollemnis fere est exclamatio, ubi admiratio cum indignatione coniuncta inconsiderantiam et temeritatem graviter incusat. Cf. Ovid. Met. III, 531. 641. Tibull. I, 19, 33. et Bach. ad Ovid. Met. VI, 170. — 496. *natantia lumina*, moribundi, incerto iam motu fluctuantia. Praeiverat Lucretius III, 479. *Nant oculi*, ubi vid. Wakef. Cf. etiam Aen. V, 856. Ovid. Met. V, 71. *oculis sub nocte natantibus atra.* Lucan. II, 26. *oculos in morte natantes.* Sil. II, 122. *oculos iam luce natantes Irrorat lacrimis* (ubi vid. Drakenb.) Stat. Theb. II, 638. *oculos etiamnum in luce natantes Sistit* etc. — *iterum - - retro - - vocant. Iterum* pro *rursus* positum, ut apud Tibull. II, 6, 6. *Atque iterum erronem sub tua signa voca*, ubi Huschk. praeter h. l. confert Ter. Adelph. IV, 1, 9. *Prius nox oppressisset illic, quam huc reverti posset iterum.* De notissimo autem pleonasmo *rursus revocare* cf. adnott. ad Geo. I, 200. — 499. *Dixit.* Haud raro Virgilius, Homerum et epicae orationis formam secutus, post alicuius orationem verbum dicendi, iam in principio orationis po-

Commixtus tenuis, fugit diversa, neque illum,
Prensantem nequidquam umbras et multa volentem
Dicere, praeterea vidit; nec portitor Orci
Amplius obiectam passus transire paludem.
Quid faceret? quo se rapta bis coniuge ferret?
Quo fletu Manis, qua Numina voce moveret?
Illa quidem Stygia nabat iam frigida cymba.
Septem illum totos perhibent ex ordine mensis

situm (ut hic v. 494. *inquit*), repetit, et interdum ita, ut Perfectum tempus praecedente Praesenti (Aen. V, 161. et 164. 474. et 477. 532. et 539.), Plusquamperfectum Perfecto respondeat (Aen. V, 409. et 421. 723. et 740. etc.), quamquam in plurimis locis hoc temporis discrimen non curat. Cf. omnino Ecl. II, 38. 39. Geo. IV, 444. et 446. Aen. I, 131. et 142. 256. et 297. 386. et 402. 459 et 464. 595 et 610. 614. et 631. II, 76. et 78. etc. cum iis, quae de Graecis Poppo ad Xen. Cyr. I, 3, 6. Krüger. ad Xen. Anab. II, 5, 24. Stallb. ad Plut. Phaed. 24., de Romanis Ruhnk. ad Rut. Lup. I, 5, p. 20. Oudend. ad Suet. Caes. 32. Bremi ad Nep. Hann. 2, 2. Heind. ad Cic. N. D. I, 7. p. 17. Bach. ad Ovid Met. VI, 282. Sillig. ad Catull. 63, 77. Beneck. ad Iustin. I, 8, 14. aliique disputarunt. — „*fugit in auras*, ut Aen. V, 740.; tum *fugit commixtus* est plenius et ornatius dictum. Petitum autem ex Il. XXIII, 400. — 500. *diversa*, quum in diversam, ac qua Orpheus tendebat, partem, h. e. retro, auferretur, ut sup. v. 367. *flumina diversis locis.*" *H.* Vid. etiam v. 452. Wakef. ad Lucr. III, 437. incertus est, quo referat *tenuis*, ad *fumum*, an ad *auras*. Equidem, quum collocationem verborum et Participium voc. *fumi* additum, tum similes locos Aen. IV, 278. et IX, 658. considerans, epitheton cum *auras* coniungo. — 501. *umbras*, sc. Eurydices. De mortui simulacro, εἰδώλῳ, haec vox legitur etiam Aen. II, 772. IV, 386. VI, 289., de Manibus Aen. V, 81. et VI, 510. — 502. *praeterea*, poëtice pro posthac, in posterum. Cf. Aen. I, 49. — *portitor Orci*, Charon. Cf. parallelum Ovidii locum Met. X, 72. *frustraque iterum transire volentem* (Orpheum) *Portitor arcuerat. Portitoris* nomine Charon etiam Aen. VI, 298. (ubi vid. adnott.) Prop. IV, 11, 7. Stat. Theb. XII, 559. Val. Fl. I, 784. et alibi vocatur. — 503. *obiectam* poëtico ornatu adiectum. Cf. Geo. III, 253. *non obiecta retardant flumina.* — 505. *quo fletu, qua voce* Heyn. pro vulgari *quomodo* positum censet, ut Ecl. VI, 80. *quo cursu, quibus alis.* (Cf. adnott. ad Aen. I, 8.) Potest vero etiam simpliciter explicari: quali demum fletu, quali voce. *Manes*, deos inferos, *Numina*, deos superos, qui eadem ratione sibi opponuntur Aen. XII, 646. *Vos o mihi, Manes, Este boni, quoniam Superis aversa voluntas*, et apud Hor. Epist. II, 1, 138. *Carmine di superi placantur, carmine Manes.* Ceterum de toto hoc loco cf. Donat. ad Ter. Adelph. V, 3, 4. — V. 506. Meierotto in Dubiis p. 28. aut spurium aut alieno loco insertum et post v. 503. retrahendum atque etiam Heyn. otiosum et poëtae abiudicandum censuit, cui sententiae etiam Wagn. adstipulatur, praesertim quum praecesserint verba: *nec portitor Orci - - paludem*, quae iam transmissam significent; quare hunc quoque versum, ex alio poëmate idem argumentum tractante petitum, margini adscriptum fuisse suspicatur. Cf. adnott. ad v. 203. Voss. autem (quem sequitur Iahn.) ita eum defendit, ut Eurydicen per Stygem retro vectam dicat cum gravitate opponi Orpheo a transitu prohibito et lugenti; tum vero praecedenti *Illa* in sequente versu *hunc* opponendum (*Hunc septem totos*), non vero Pron. *ille* repetendum fuit, quod iam Wagn. observavit. Mihi versus ita videtur defendendus, ut ad verba *illa Quid faceret?* etc. his responderi statuamus: Nihil sibi faciendum superesse vidit, quum illa iam narret etc. *Was sollte er thun? schwamm sie ja doch schon* etc. Sic igitur hic versus aptam efficit clausulam narra-

Rupe sub aëria deserti ad Strymonis undam
Flevisse, et gelidis haec evolvisse sub antris,
Mulcentem tigris et agentem carmine quercus;
Qualis populea maerens philomela sub umbra
Amissos queritur fetus, quos durus arator
Observans nido implumis detraxit; at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat, et moestis late loca questibus implet.
Nulla Venus, non ulli animum flexere Hymenaei.
Solus Hyperboreas glacies Tanaimque nivalem
Arvaque Rhipaeis numquam viduata pruinis
Lustrabat, raptam Eurydicen atque irrita Ditis

---

tionis de ipsa Eurydice et sequentia ad solius Orphei fata posteriora spectant. — *ex ordine*, καθεξῆς, deinceps, septem menses continuos. Praecivit Lucretius V, 419. *ex ordine ponam*, i. e. deinceps enarrem. Cf. Aen. VII, 139. 177. Ovid. Met. II, 109. XII, 211. XV, 733. cett. et Handii Tursell. II. p. 653. — 509. „*evolvisse*, διαπύξαι, ἐξειπεῖν, querendo enarrasse, *haec*, casus suos; ut Stat. Theb. I, 2. *sontes evolvere Thebas*, h. e. fratrum scelera seu scelesta odia narrare." *H.* — Pro *sub antris* plures Codd., inter quos Rom., *sub astris*, quod Wakef. recepit, coll. Lucr. VI, 720. (*gelidae stellae*), et Ovid. Epist. II, 123. (*frigida sidera.*) Sed verissime Heyn. hanc lectionem, quae de sideribus septemtrionalibus intelligenda esset, Statio aliquo vel Claudiano, non Virgilio dignam censet; praeferre tamen videtur Iahn., qui *antris* fortasse ex versu praecedente ortum esse suspicatur. — 510. „*tigres* in Thracia memorat, ut poëta, qui geographicam subtilitatem haud curat. Sic *cervos* Libyae assignavit Aen. I, 184. — 511. Fundus huius comparationis nobilissimae est ap. Homer. Od. XIX, 518—524.; adde XV, 216 sqq. Hinc plures expressere. At nemo elegantius variavit et ornavit, quam Moschus IV, 21 sqq., quem et ipsum Virgilius ante oculos habuisse videtur. Quorundam reprehensiones huius loci, imprimis *umbrae populeae*, quum tamen sequatur: *Flet noctem*, ex eo, quod poëticae quum rationis et artis tum orationis parum memores erant, profectae sunt. *Umbra* enim tam proprium et perpetuum est arboris attributum, ut ad causas physicas ac tempora respectus plane non habeatur. — *Populeae frondis* mobilitas ac lene murmur in primis aptum moestitiae cantus." *H.* — 513. Cf. Hor. Epod. I, 19. *Ut adsidens implumibus pullis avis Serpentium adlapsus timet.* — 514. „*miserabile carmen Integrat*, iterat. Suavius Homerus [Od. XIX, 521.] Ἥτε θαμὰ τρωπῶσα χέει πολυηχέα φωνήν, ubi variatos modulationis colores expressos vides." *H.* — 515. *moestis questibus* non inutili pleonasmo, sed maiore cum vi dictum, ut *moestae querelae* apud Tibull. I, 8, 83., *moesti luctus* Aen. XI, 38., *moesti fletus* apud Prop. I, 5, 15., *miserae querelae* apud Ovid. Met. II, 342. etc. Cf. imprimis Dissen. ad Tibull. I, 1, 62. — 517. *Solus*, sine uxore, ut Aen. IV, 33. *sola*, sine marito. — „*Hyperboreas glacies:* vid. Geo. III, 196.; nomina tantum ad ornatum faciunt, non ad geographiam, ne mythicam quidem; ex qua nimis hyperbolice dictum esset, Orpheum inde ab Hebro peragrasse Hyperboreos, Tanaim et montes Rhipaeos. Tam latos errores vix faciunt amantes; voluit ac debuit poëta Thraciam nominare." *H.* — *Tanais*, flumen Sarmatiae Europaeae notissimum, nunc *Don* vocatum. Cf. Herod. IV, 20. 123. Strab. XI. p. 492. Plin. IV, 12, 24. Mela I, 1, 6. alii et liber meus *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 1114 sq. — 518. De *Rhipaeis* montibus vid. adnott. ad Geo. I, 240. — *viduatus* prima significatione pro vacuus, carens, apud poëtas haud raro legitur. Cf. Lucr. V, 838. Sil. III, 601. id. XII, 370. Colum. de arb. 1.

Dona querens; spretae Ciconum quo munere matres
Inter sacra deûm nocturnique orgia Bacchi
Discerptum latos iuvenem sparsere per agros.
Tum quoque marmorea caput a cervice revolsum
Gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus
Volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua,
Ah miseram Eurydicen! anima fugiente vocabat;
Eurydicen toto referebant flumine ripae.
Haec Proteus, et se iactu dedit aequor in altum,
Quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.

---

med. etc. — 520. *Cicones*, populus Thracius, Samothraciae vicinus, de quo cf. Hom. Od. IX, 39. Herod. VII, 110. Plin. IV, 11, 18. Mela II, 2, 8. et liber meus modo comm. III. p. 1076. — 520. „Verba *spretae quo munere* causam continent, cur mulieres Orpheum discerpserint. Mulieres quum hac pietate (*hoc munere*) repudiatae (*spretae*) essent, inter orgia iuvenem discerpserunt. Vid. Voss. ad h. l. et Scheller Observat. in prisc. script. quosd. p. 314. Dele igitur interpunctionem, quae vulgo post matres legitur." *Iahn.* Et sane haec ratio (iam Heynio probata) una esse videtur, qua locum difficillimum utcunque interpretari possimus, quamquam negari nequit, *munus* paullo artificiosius de pietatis officio explicari. Proprie enim esset honor mortuae Eurydicae ab Orpheo tributus (ut Aen. IV, 624. VI, 686. XI, 26.), qui quum hic tantum cernatur in summo coniugis amissae desiderio, hoc sane paullo insolentius *munus* dicitur. Quare Servius et Iul. Sabinus de *munere nuptiali* cogitant, et hic quidem addit: „quasi non essent dignae illae nubere Orpheo;" unde apparere videtur, hunc Grammaticum legisse *spreto quo munere*, ut in Bodlei. et paucis aliis Pierii Codd. vere scriptum invenitur; Asper autem Grammaticus et, qui ei adsentitur, Gesner. *quo munere* explicant *quamobrem, qua causa, οὗ χάριν.* Idem sibi vult Marklandi (ad Stat. Silv. III, 3, 87.) coniectura satis languida *quo nomine.* Burm. coni. *spreto C. quem foedere* (nuptiali) *matres;* Heyn. inter plures coniecturas a se propositas huic plurimum tribuere videtur: *Spretae C. quum munera matres*, ut coniungas *inter munera sacra deum;* Wagner. denique *pro munere* scriptum suspicatur, i. e. quo contemptum suum remunerari vellent. Alia editorum commenta silentio praetereo. Ceterum hanc Orphei caedem accuratius narrat Ovid. Met. XI, 1 sqq. — 521. „Primum genus ponit, ut poëtica ratio fert, *inter sacra deûm;* tum subiungit ex iis id sacrum, in quo res acta, *inter orgia*, quo nomine omnia sacra enthusiastica et mystica appellabantur, *Bacchi nocturni*, cuius sacra noctu celebrari solita. [Cf. Aen. IV, 303. ibique adnott.] Porro Macrob. IV, 3. *Sacer vero locus imprimis pathos movet. Occisum inducit Orphea, et miserabiliorem interitum eius a loco facit: Inter sacra deum n. o.* Haec tandem Grammatico digna in poëtam suum observatio!" *H.* Ceterum cf. cum h. l. Ovid. Met. XI, 3 sqq. — 523. *marmorea cervice*, candida, ut saepe apud poëtas. Cf. Lucr. II. 765. *Marmoreo fieri - - candore repente*, et ibid. v. 775. *in marmoreum migrare colorem.* Ovid. Met. III, 481. *marmoreae palmae.* id. Am. II, 11, 15. *marmorei pedes.* Lucil. apud Non. IV, 421. *marmoreum pectus.* Mart. VIII, 56. *marmorea manus.* etc. — 524. *Hebrus* (vid. ad Ecl. X, 65.) *Oeagrius*, ab Oeagro, Thraciae rege, Orphei patre, de quo cf. Apollod. I, 3, 2. Schol. Apollon. I, 23. Schol. Pind. Pyth. IV, 313. aliique. — 528. Ex vatum more Proteus non omnia aperit, quae cognoscere Aristaei interest, sed filum subito abrumpens et remedia, quibus illi utendum est, Cyrenae prodenda relinquens in mare se praecipitat. — *se iactu dedit* etc. Cf. Senec. Troad. 1041. *medioque iactum fecit in ponto.* — 529. „*torsit sub vertice*, pro vulgari vortice vel in vorticem; ita ut vortex fieret. *vertice* autem, non ca-

At non Cyrene; namque ultro adfata timentem:
Nate, licet tristis animo deponere curas.
Haec omnis morbi causa; hinc miserabile Nymphae,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misere apibus. Tu munera supplex
Tende, petens pacem, et facilis venerare Napaeas;
Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
Sed, modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quatuor eximios praestanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycaei,
Delige, et intacta totidem cervice iuvencas.
Quatuor his aras alta ad delubra dearum

---

pitis, sed quem mota eo insiliente aqua ciebat, *δίνη*, contorta in se aqua." *H.* — 530. „*At non Cyrene* iactu se in altum dedit et filium reliquit consilii inopem [ut modo Proteus: vid. ad Aen. IV, 528.]. — Namque, ducto in specus et in latebris collocato filio, substiterat illa, nube seu nebula circumdata: vs. 424. *ipsa procul nebulis obscura resistit.* Scilicet Proteus interneccionis apum, *morbi causam*, v. 397. tantum exposuerat, non vero fortunae remedium. Hoc mater subiicit; culpae, puta, expiationem, Nympharum placationem sacrificio certo ritu faciendo, at inferias Orpheo et Eurydicae ferendas; quo facto ex victimarum visceribus nova examina exoritura esse." *H.* — 531. *deponere curas*, ut apud Cic. Fam. IV, 6. Ovid. Trist. IV, 7, 20. et Remed. 253. etc. — 534. *munera supplex tende*, protende, offer. Cf. Aen. II, 674. *parvumque patri tendebat Iulum. Munera* autem, ut *honores*, dicuntur omnia, quibus dii placantur aut coluntur. „Ritus haud dubie respicitur apud Homerum obvius fruges aliaque sacra inter preces tollendi. Apud Soph. Electr. 634. Clytaemnestra preces factura imperat servae: *ἔπαιρε δὴ σὺ θύμαθ', ἡ παροῦσά μοι.* Ita proprie positum *Tende*, praesertim cum Participio *petens pacem* copulatum." *Wund.* Voss. confert Soph. Oed. Col. 499. et Sil. VI, 473. *nobis - - desistite honorem Tendere*, ubi tamen Heins. vel *pendere* vel *vendere* coniecit. — *petens pacem*, ut propitia sint. — *faciles*, placabiles. Cf. adnott. ad Geo. III, 165. collata cum iis, quae ad Ecl. III, 9. adscripsimus. — *Napaeae*, Nymphae saltuum et nemorum, vel potius convallium silvosarum (a *νάπη* s. *νάπη* appellatae), quas diserte a Dryadibus distinguunt Colum. X, 264. et Nemes. Ecl. II, 20. — 536. „*votis*, precibus factis. Forte praestat interpungere: *Namque dabunt veniam, votis irasque remittent.*" *H.* Sed vide, quae supra ad v. 22. adnotavimus. — 537. *qui sit.* Quinque Codd. et editt. vett. *quis sit*, male; quum in seqq. orandi modus per partes describatur, et qualis esse debeat, declaretur. Vide adnott. ad Ecl. I, 19. — *ordine dicam*, exponam, ut ipse rerum ordo postulat. — 538. *eximius* proprie dicebatur de animalibus ad sacrificium electis, quia in sacrificiis optimum pecus e grege eximebatur, teste Festo p. 61. edit. Lindem. et Macrob. Sat. III, 5. Cf. etiam Drakenb. ad Liv. VII, 37, 1. — 539. In *Lycaeo*, Arcadiae monte satis noto (de quo vid. adnott. ad Ecl. X, 15.) Aristaeus armenta habere narratur. Cf. v. 286., ubi *Arcadius magister* vocatur. — 540. *intacta cervice*, scil. iugo, ideoque nondum sub iugum missas. Sic etiam apud Hor. Epod. IX, 22. *intactae boves.* Macrobio Sat. III, 5. *iniuges hostiae* dicuntur. Omnino cf. Hom. Od. III, 382. *βοῦν ἀδμήτην, ἣν οὔπω ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγεν ἀνήρ.* — 541. *dearum*, Nympharum v. 532. — „*ad delubra* statuuntur arae ante templum, in *προνάῳ*, ex more; *delubra alta*, quia gradibus adscendebatur ad templa [plerumque in collibus exstructa]." *H.* Cf. Aen. I, 448. De *delubro* autem, quod latiorem significationem videtur habuisse, quam templum, etsi Romani ipsi vim huius vocabuli antiquissimi non satis perspexerunt, Varro L. L. VII. p.

Constitue, et sacrum iugulis demitte cruorem,
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Post, ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei Lethaea papavera mittes,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises;
Placatam Eurydicen vitula venerabere caesa.
Haud mora; continuo matris praecepta facessit.
Ad delubra venit, monstratas excitat aras,

219. Bip. haec scribit: *Sicut locum, in quo figerent candelam, candelabrum appellarunt, ita in quo deum ponerent, nominarunt delubrum;* quae certe ingeniosa etymologia censenda. Cf. Gesner. in Thes. L. L. h. v. et Kritz. ad Sall. Cat. 11, 6. — 542. *demitte*, fac, ut in humum defluat. Optimi tamen Codd. cum Medic. *dimitte*, quod, quamquam in contextum non recepit, praetulit tamen Iahn. ad Geo. II, 8. (p. 405. ed. II.), ut sit: „emittere, nullo respectu loci, quo veniat;" quemadmodum etiam Aen. VI, 455. ex Medic. aliisque bonis libris scribi voluit: (Aeneas) *dimisit lacrimas.* Mihi tamen vulgaris magis placet, quum *iugulis* adiectum sit. — 543. *cruorem, Corporaque ipsa.* Vid. adnott. ad Geo. III, 387. — „*nona Aurora.* Haud scio an cogitaverit poëta de *sacro novemdiali;* vid. not. ad Aen. V, 64." *H.* — 545. *Orphei.* De hac Dativi forma vid. adnott. ad Aen. V, 184. — *Lethaea papavera mittes*, ut obliviscatur miseriae suae. Vid. Geo. I, 78. ibique adnott. De *inferiis* cf. Voss. ad h. l. — 547. „*lucumque revises.* Nam ex seqq. apparet, inferias faciendas fuisse loco alio; tum autem, inferiis factis, ille *revisit lucum*, in quo fanum Nympharum erat, ad quod victimae caesae fuerant relictae. Displicet Orpheum non nisi papavere placari, Eurydicen vero vitula et ove. Et variant Codices, quorum pars maior versum *Et nigrum* praeponit alteri *Placatam Eurydicen.* Cui ordini in lectione vulgata quum id obstet, quod tum verba *revises*, *venerabere* nullo iuncta sunt vinculo, hanc difficultatem Vossius lectione unius vel duorum Codd. *revisens* recepta expedivit. Equidem ordinem versuum ita faciendum esse conieci: *Placatam Eurydicen — Inferias Orphei — Et nigram.*" *H.* Inverso ordine (*Placatam Euryd. - - Et nigram - -*) quantum scimus una Ald. III. et fortasse Cod. Longob. Pierii hos versus exhibent, nam in Mediceo (quem et ipsum huic rationi patrocinari putat Heins.) secundum Foggin. eodem ordine leguntur, quo nos cum Iahn. et Wagn. (quibus nuper etiam Ladewig. se adiunxit) eos exhibuimus, quare non erat, cur Heins., Heyn. et Iacobs. hos versus invitis libris transponerent. Sententia enim loci haec est: Die nono inferias Orpheo mittes et post sacra facta lucum revises. Praeterea Eurydicen vitula caesa placabis. *Placatam* enim futurum tempus spectat: ita ut in posterum tibi sit placata. Vid. adnott. ad Geo. I, 320. Ceterum Heynius v. 547. *Placatam Euryd.* in *νοθείας* suspicionem adduxit, quod neque v. 454. neque v. 553. Eurydices mentio fiat, neque post lucum petitum nova sacra commode commemorentur; eique calculum adiecerunt, Iacobs. et Wagn. Sed non omnia, quae sine aliquo sententiae detrimento abesse possunt, propterea reiicienda; quare, nulla omnino externa causa tali suspicioni opitulante, equidem de *αὐθεντίᾳ* huius versus non dubito; imprimis quum verissima sint, quae *Iahn.* adscripsit: „Scilicet Cyrene mater, omnem orandi et placandi modum descriptura, sane filium admonere debuit, ut praeter Orpheum etiam Eurydicen placaret; sed quantumvis huius placatio ad expiationem necessaria fuerit, ita tamen ad apes reparandas nihil valuit. Unde poëta in seqq. expiandi notionem actumque commode praetermittit, et simpliciter tradit, post mactatos tauros iuvencasque et inferias Orpheo missas etiam apes esse reparatas." — 548. *Haud mora; continuo* etc. Cf. adnott. ad Aen. III, 207. — 549. *excitare* pro erigere, ut saepe etiam apud pedestris orationis scriptores. Cf. v. c.

Quatuor eximios praestanti corpore tauros
Ducit et intacta totidem cervice iuvenas.
Post, ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.
Hic vero subitum ac dictu mirabile monstrum
Adspiciunt, liquefacta boum per viscera toto
Stridere apes utero et ruptis effervere costis,
Immensasque trahi nubes, iamque arbore summa
Confluere et lentis uvam demittere ramis.
Haec super arvorum cultu pecorumque canebam
Et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum

Cic. Leg. II, 27, 68. *sepulcrum*, Caes. B. G. V, 39. *turres*, Flor. I, 1. *urbem*, Sen. Ep. 52. *aedificium*, Suet. Claud. 1. *tumulum excitare* etc. Wund. confert Callim. in Dian. 199. *ἀνεστήσαντο δὲ βωμούς*. — 550 sqq. „Iisdem verbis Maro utitur, quibus paullo ante, Homerico more; cuius ratio haec tenenda est, ne semel bene et proprie enuntiata ieiune aut perperam mutentur." *H.* — 554. *monstrum*, rem monstrosam, miram. Cf. Aen. II, 171. 680. III, 58. 307. VIII, 81. IX, 120. — 555. *Adspiciunt*, Aristaeus cum comitibus. — *liquefacta per viscera*, i. e. tabe, putredine dissoluta. Vid. sup. v. 308. De *visceribus* vid. adnott. Geo. III, 559. — 556. *Stridere*. Vid. supra ad v. 262. Ceterum de verbis *monstrum -- stridere -- effervere* etc. per appositionem coniunctis vid. adnott. ad Aen. III, 241. — *effervere*, ex Lucret. II, 927. *Cernimus -- vermeis -- ecfervere, terram Intempestivos quom putor cepit ob imbreis*, ubi Wakef. confert Ovid. Fast. I, 379. *fervent examina putri De bove*. Ceterum cf. adnott. ad Geo. I, 456. — 557. „*nubes trahi*, nova examina. Cf. ad hos versus Nicandr. Alexiph. 443 sqq., ubi de papavere." *H.* Cf. etiam supra v. 60. — 558. *uvam demittere*, in uvae speciem (*βοτρυδόν*, Hom. Il. II, 89.) pendere ex arbore. Cf. simillimus locus Aen. VII, 64 sqq. — 559 sqq. Quum a poëtarum more alienum sit talia adiungere suis carminibus, contra vero Grammaticos tali lusu delectatos esse constet, quumque in eo singula quaedam verba offendant, ut *haec ego canebam -- dum fulminat* et *canere super aliqua re*, Bryantus, Schrader., Brunck., Heynius et Schirach. p. 415. hunc Epilogum spurium et poëta indignum censuerunt; sed recte eum defenderunt Voss. et Wagn. (qui etiam conf. ad Eleg. ad Messal. p. 9.) Primum enim urgendus est librorum mss. omnium, etiam Grammaticorum, Frontonis vv. *Adfectat* et *Super*, Servii, Philargyrii, consensus, deinde et aliorum poëtarum (Hesiodi, Nicandri, Ovidii), et ipsius Virgilii usus tales clausulas adiiciendi (cf. Ecl. X, 70 sqq. et Geo. II, 541 sq.), denique mira verborum gravitas numerorumque elegantia, prorsus aliena a Grammaticorum putidis additamentis; ita ut verissime contendat Wagn., singulis verbis nihil inesse, in quo quis iure haereat. Quae enim Heynium offenderunt, omnia bene se habent, ut statim videbimus. — *Haec*. Pron. demonstr. totum Georgicôn, ut Ecl. X, 70. (*Haec sat erit, divae, vestrum cecinisse poëtam*) totum Bucolicôn opus complecti censet Wagn. Qu. Virg. XX, 2. Exempla autem Praepositionis *super* pro *de* positae ipse suggerit Virgilius Aen. I, (29.?), 750. III, 348. X, 839. Neque ulla causa apparet, quidni in eiusmodi carminis didactici epilogo poëtae licuerit formula dicendi uti optimorum pedestris orationis scriptorum exemplis satis comprobata. Cf. Cic. Att. X, 8. extr. *Sed hac super re nimis;* ibid. XVI, 6. *Hac super re scribam ad te Regio* etc. Cf. etiam Ruddim. II. p. 326. et Orell. ad Hor. A. P. 429. — *pecorumque;* in his etiam de cultu apum. Voc. *pecoris* enim apes quoque in se posse continere, docet supra v. 168. Cf. adnott. ad Geo. III, 75. — 560. *dum Caesar -- Fulminat* etc. Particula *dum* etiam tum adsciscit Praesens tempus, quum, Perfecto praecedente vel subsequente, tempus iam praeteritum indicat. Cf.

Fulminat Euphraten bello, victorque volentis
Per populos dat iura, viamque adfectat Olympo.
Illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis oti,
Carmina qui lusi pastorum, audaxque iuventa,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.

Heindorf. ad Hor. Sat. I, 5, 72. Obbar. ad eiusd. Epp. I, 2, 2. Vol. I. p. 37. Heinrich. et Beier. ad Cic. pro Tullio 15. imprimisque Hand. Tursell. II. p. 306 sqq. Exempla vide apud nostrum Ecl. VII, 6. Aen. VI, 171., ap. Hor. Od. I, 22, 10, III, 11, 23. Epist. I, 19, 16. II, 1, 7. Liv. XXI, 7, 1. et alibi. Quare non erat, cur Heyn. aliique ad haec verba offenderent. — *ad altum Euphraten fulminat.* De ipsa re vid. adnott. ad Geo. II, 171. Nemini autem haec legenti in mentem venire non potest, Scipiones illos ab ipso Virgilio nostro Aen. VI, 842. Lucr. III, 1047. Silio VII, 106 et Cic. Balb. 15, 34. *fulmina belli, gentis, imperii* vocari. — 561. 562. „*volentes per populos*, quorum legati undique eum conveniebant, ut apud Xen. Oecon. 21, 12. *ἐθελόντων ἄρχειν.*" *H.* — *dat iura*, leges imponit. Cf. adnott. ad Aen. I, 507. — *viamque adfectat Olympo.* Cf. Ter. Phorm. V, 8, 71. *Hi gladiatorio animo ad me affectant viam*, et Cic. Rosc. Am. 48. *quod iter affectet.* Philarg. autem laudat Plaut. Aul. III, 6, 39. *cum affectat viam*, et Ter. Heaut. II, 3, 59. *qui ad dominas affectant viam.* — *Olympo*, ad Olympum, ad immortalitatem nominis. Vid. supra v. 325. et adnott. ad Ecl. II, 30. et Geo. II, 306. coll. cum iis, quae ad Ecl. V, 56. adscripsimus. — 563. *Vergilium.* De hac antiquiore et vera nominis forma, quam etiam Wagn. in edit. min. et Ladewig. receperunt, cf. Diss. meam de vita Virg. not. 1. — 564. De Parthenope sive Neapoli, studiorum parente, Heyn. conferri iubet Wernsd. Poët. Min. T. IV. Exc. IX. Cf. etiam Plin. III, 5, 9. *Neapolis Chalcidensium et ipsa Parthenope a tumulo Sirenis* [Parthenopes, quae hic divino honore colebatur] *appellata.* Sil. XII, 33. *Sirenum dedit una suum et memorabile nomen Parthenope muris Acheloïas;* quare etiam Petron. c. 5. Neapolin *Sirenum domum* vocat. Praeterea vid. Strab. V. p. 377. Ovid. Met. XIV, 101. XV, 712. etc. et librum meum *Handb. d. alt. Geogr.* III. p. 734. coll. iis, quae scripsi in Pauly *Realencycl.* V. p. 485. — De Marone Neapoli vivente vid. Diss. de vita et carmm. Virgilii p. XVII. — „*studiis floret* et is, qui laudem inde et existimationem fert, ex iis inclarescit, et is, qui iis quum maxime deditus est. *Floremus* enim iis, quorum copia et abundantia ad manum est. Hoc altero sensu h. l. accipiendum. — *Otium* Romanis omne vitae genus a reip. negotiis domesticis bellicisque alienum; proprie tamen quodammodo de Musarum otiis; *ignobile* respectu gloriae bellicae et gestarum in civitate magnarum rerum. Sic Geo. II, 486. *inglorius.*" *H.* — 565. *lusi.* Vid. adnott. ad Ecl. I, 10. — „*audax iuventa*, qui omnino carmina vulgare auderet, rem poëticam aggrederetur, ut Geo. I, 40. *audacibus adnue coeptis;* non quod carminis genus tale esset, quod magnos ausus posceret. Tenue enim genus est bucolicum." *H.* Ceterum Heynio et Schirachio p. 415., ultimos certe quatuor versus vanis de causis spurios censentibus, *Wayn.* verissime haec opponit: „Aut ego caecutio, aut nihil est in his vss., quod non deceat vatem Mantuanum. At enim, si priores quatuor vss. 559—62. genuini sunt, ne possunt quidem desiderari vss. 563 sqq.; aut, si v. 562. carmen finiisset Virgilius, ineptissimus esset omnium poëtarum, quot sunt aut aliis erunt in annis. Atque ipsa Genitivi *oti* forma [vid. adnott. ad Ecl. I, 33.], quod vidit sagacissimus Weichert. Diss. de verss. iniuria susp. p. 148., probat, ante senescentis Augusti aetatem haec esse composita." De tempore autem, quo conscripta sint Georgica, vide Diss. de vita et carmm. Virgilii p. XVI sq.

Lipsiae, ex Officina C. P. Melzeri.

University of
Connecticut
Libraries

39153029270081